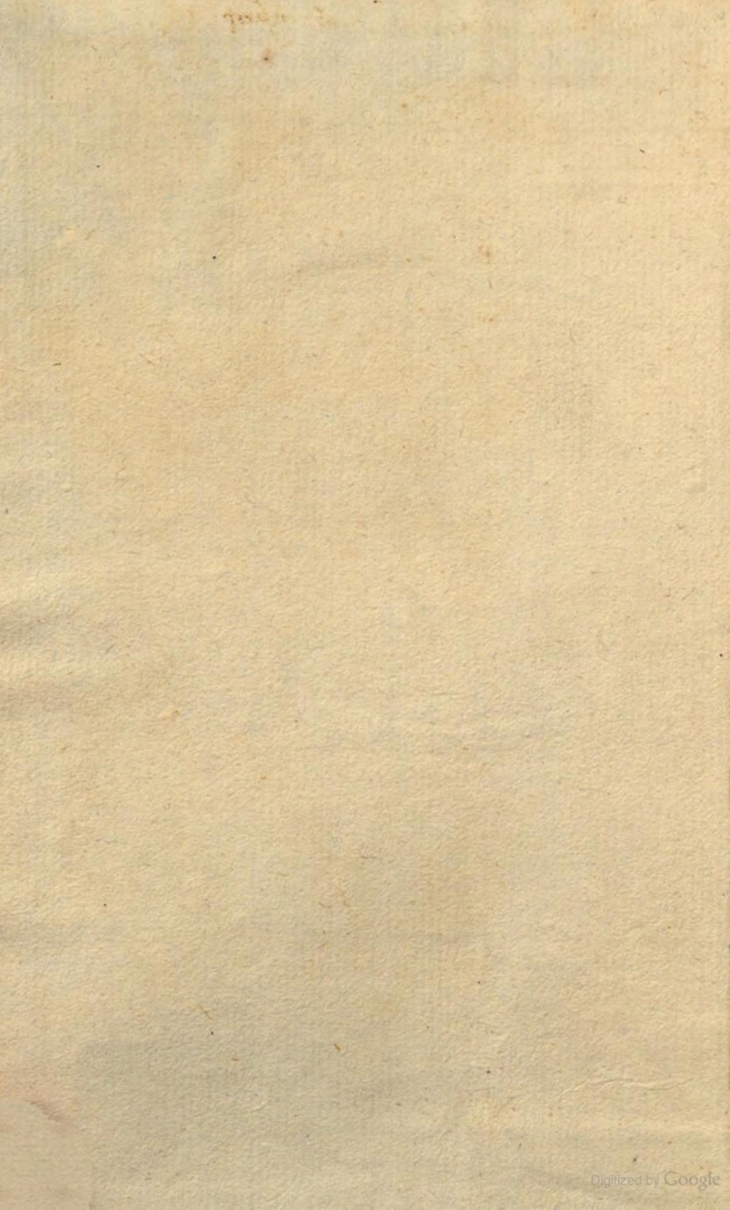
ARISTOTELIS STAGIRITAE ... ETHICORUM AD NICOMACHUM LIBRI DECEM...

Aristoteles, Iohannes Argyropoulos, ...

ARISTOTELIS STAGIRITAE PERIPATETICORVM PRINCIPIS Ethicorum ad Nicomachum libri decem.

*

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, nuper ad Græcum exemplar diligentissimè recogniti.

Cum DONATI Acciaioli Florentini uiri doctißimi Commentarijs, denuò in lucem editi.

Quod tibi, Lector, ex hac postrema editione locos restitutos habeas, nostra hæc si cum cæteris conferas, facilè deprehendes. Nam præter verba mutilata & confusa, integras quoque lineas quæ in prioribus editionibus non habebantur, fideliter restituimus.

LVGDVNI,
APVD IOAN. FRELLONIVM.
1553

IACOBI FABRI STAPVLENSIS
AD PAVLVM AEMYLIVM
CARMEN.

Quid VIRTVS? quod ſol medio clariſsimus orbe.
Quid Virtus? Phœbe tota nitidiſsima nocte.
Quid Virtus? Roſeus qui ſydera ducit ad ortum
Lucifer. haud aliter lucens, ad lucida regna
Ipſa animos reuocat, uitæ dux, atq; magiſtra,
Quid facit ipſa leuis flamma? eleuat, albicat, urit.
Ipſa aqua quid? purgat. quid flos? quid cinnama? odorāt.
Sic leuat ipſa animam Virtus, ſic flammat, & urit,
Eluit, elutam proprio ipſa refundit odore.
Virtutes igitur, Sol, Phœbe, Lucifer, ignis,
Et flumen luſtrans, & flos, & cinnama odora.
Quid Vitium? quod nox, ſtygia de ualle tenebræ,
Quod chaos horrendum, & fœtum ſerpentibus atris
Quos mulcent diræ, genitæ ſub nocte ſorores
Vltrices animæ. lachrymæq;, dolorq; ſequuntur,
Et furia, & ſtridor. Vis nos concludere paucis?
Virtus ad ſuperos, Vitia ad nigra tartara mittunt.
Mortales igitur meliora capeſsite fata,
Et firmate animo, memoriq; reuoluite mente,
Virtutem cœlum, Vitium feralis abyſſus
Excipit: hæc tenebris, illud quoq; lumine gaudet.
Immortalem animum cognato reddite cœlo
(Quod breue præcipitur) morum præcepta ſequendo.

RAIMVNDO TVRRIANO
Veronensi viro magnanimo

ANTONIVS FRANCINVS S. D.

QVANTA mihi cum Io. Baptista Rhamnusio, uiro optimo, tibiq; arctißima neceßitudine atq; familiaritate coniuncto amicitia intercedat, Raimunde ornatißime, tu ipse proximis diebus, cum Venetijs Veronensis reipub. propter singularem prudentiam tuam, legatus, aliquot dies es commoratus, facile cognoscere potuisti. Is, cum sciat me iamdudum ueteres nonnullos imitatum, ad recognitionem Romanæ Græcæq; linguæ scriptorum, curam omnium pulcherrimã, licet alicui fortasse non item esse uideatur, animum operamq; cõuertisse, sæpißime & tuo etiam nomine efflagitauit, efflagitandoq; est adhortatus, ut Donati Acciaioli Florẽtini uiri doctissimi in Aristotelis Ethicorum ad Nicomachũ libros commentaria, olim Florentiæ perperàm nullaq; diligẽtia excusa, castigarem, castigataq; ad communem studiosorum utilitatem excudenda curarem. Ego uerò, cum manu scriptum codicem, qui mihi ad hãc rem alicui esset adiumento, nullibi inuenire possem, sciremq; haud aliter aliorum scripta manca, suisq; numeris perturbata, ad uerã lectionem restitui posse, huiusmodi prouinciam aggredi nunquam sum ausus. Tandem librũ dum adhuc Donatus uiueret Florentiæ scriptum, apud Federicum Valaresium patritium Venetum uirumq; eruditum nactus, hunc cum eo qui olim excusus fuit, summa diligentia contuli. Quibus conferendis, quot loca, quæ adeò inuersa erant ut nullus inde uerus posset elici sensus, castigauerim, suæq; integritati & ueræ lectioni restituerim, quilibet facile co-

gnoſcet, qui noſtrum hunc tum cæteris contulerit. Tuq; in primis, qui in hæc ſtudia aßidue & non immerito incumbis, cum ea ſint quibus nullum maius hominum generi munus à dijs ſit tributũ, & ob id harum rerum acerrimus perſcrutator & iudex, iudicare poteris. Hæc autem Commẽtaria in ſuam formã reſtituta, cum textu, qui ab Argyropylo eſt latinitate donatus, nouo quodam ordine diligẽter excuſa, nomini tuo Raimunde ſuauißime more maiorum, qui ſua ſcripta, uel etiam aliorum à ſe caſtigata alicui uiro principi nuncupabant, dicãda cenſuimus: tum ut amicitia quæ inter nos modo exorta eſt, hoc pacto radices ſuas profundiores producat, adeò ut haud facile euelli poßint: tum quia nobilißimæ Turrianæ familiæ, tot claris uiris illuſtri, & præſertim patre, fratribusq; tuis omni doctrinarũ genere ornatißimis, tanquam omnium diſciplinarũ altrici debentur literatorum uigiliæ. Omitto hoc loco ſummũ ingenium tuum, egregiam Romanæ linguæ eruditionem, ſuauißimos mores, humanitatem ſingularẽ, quibus omnibus frequentißime uteris ad promerendam hominũ gratiam, eorum præſertim qui aliquo genere uirtutis cæteros antecellũt. Cuius rei unus pro multis nobis ſit teſtis Hieronymus Fracaſtorius, uir & moribus & doctrina nũquam ſatis laudatus, cum quo familiarißimè uerſaris: omitto, inquam, nam maiori præconio quàm hoc breuißimo librorum titulo, laudes tuæ tuorumq; celebrandæ forent. Hoc unũ, ne longior ſim, dixiſſe uelim, quòd de Antonio Francino tantum tibi pollicearis, quantum de amicorum optimo, munusq; hoc noſtrum ſuſcipias noſtri in te amoris teſtimonium. Vale, longumq; tibi & amicis uiue.

DONATI ACCIAIOLI FLORENTINI IN EXPOSITIONEM LIBRI ETHICORVM *Aristotelis ad clarißimum uirum Cosmum Medicem,*

PROOEMIVM.

VM post interitum quorundam doctißimorum hominũ studia Florentina magna ex parte remissa viderentur: venit in hãc vrbẽ Argyropylus Byzantius, vir ingenio præstãs summusq́ philosophus, vt iuuentutem literis Græcis ac bonis artibus erudiret: iamq́ plures annos doctrinã tradidit nobis tanta copia, tam multiplicibus varijsq́ sermonibus, vt visus sit temporibus nostris veterũ philosophorũ memoriam renouare. Sed inter cætera philosophiæ opera cũ Aristotelis libros qui ad Nicomachum de moribus scribuntur mirificè esset complexus, eos tuo nomine latinos fecit, publiceq́ deinde explicuit, non sine magna audientium approbatione. Habẽt enim libri ij summã dignitatem admirabilemq́ doctrinam: ordinẽ verò prope singularẽ. Itaq́ si accurata & exquisita quædam explanatio accedat, magnum auditoribus afferent fructum. quod ego iam inde ab initio mecũ considerans vnà cum plerisque alijs qui huius quoque præceptoris disciplinam sequuntur, in ijs audiẽdis præcipuam curam diligentiamq́ adhibui, vt ea tantum documẽta perciperem quæ ad bonos mores, & rectam viuendi rationem cõferrẽt. postea verò cum viderem hos libros à te, & ab ijs omnibus qui ingenio vehemẽter excellunt libentißimè legi, vlterius progrediendum ratus, expositionem huius doctoris accõmodatã præcipue mẽte Philosophi literis man

Io. Argyropylus Byzãtius.

dare constitui, vt ij qui adesse nõ potuerunt, & harũ rerũ desiderio tenerẽtur, hæc quæ nos ex eius ore accepimus, percipere & ipsi pro arbitrio possent. quare traductionẽ illius ac ordinẽ explicãdi pluribus verbis secuti sumus, lata interdum & diffusa oratione vtẽtes, vt explanatio aperta magis, magisq́; omnibus esset cõmunis. Verũ tibi Cosme ac Petro filio tuo hæc omnia accepta referri debẽt, quorũ opera factum est vt ex vberrimis sermonibus huius summi philosophi, antiquorũ more ad ciues vestros manaret doctrina, & in Florẽtia vrbe in qua cæteræ artes magnopere vigẽt, floreret etiã quoad fieri potest studiũ sapiẽtiæ. quare nemo mirari debet si homines eruditi omnes vigilias ac exercitationes ingenij sui ad vos potissimũ deferũt. Hæc autẽ tuo præcipue nomine scribẽda suscepimus, quia viro excellẽtissimo omni genere virtutis nullos sermones gratiores fore arbitramur, quã eos qui de moderatione animi, de liberalitate, magnificẽtia, cæterisq́; virtutibus referũtur: in quibus tu vnus tãtũ excellis, quãtũ & nos scimus, & ipsa ingẽs frequẽsq́; de te fama declarat, quæ nõ contẽta Italiæ finibus, lõgius latiusq́; progressa eousq́; parua sit, vt apud exteras gẽtes tuũ nomẽ multorũ linguis atq́; literis celebretur. Hoc tibi gloriæ primo, cæteris deinde ciuibus exẽplo esse debet, vt quantũ studio & labore contendere possunt, summas virtutes tuas imitẽtur, talesq́; euadãt quales Aristoteles viros felices, & omni probitate perfectos ijs suis libris expressit, quos nũc in manibus habemus, vt eorũ explanationem, sicut diximus, in mediũ afferamus, præmissis antea nõnullis quæ cognitu necessaria videbãtur. Antequã aggrediamur expositionẽ libri Moraliũ, nõ inutile erit definitionẽ primo philosophiæ, deinde diuisionẽ eiusdẽ, aliaq́; nonnulla in mediũ afferre, quæ ad hanc materiã declarandam non mediocriter pertinere videntur.

Philo

PHilosophiam, vt memoriæ proditũ est, prisci phi losophi varijs modis definiere. Pythagoras primus Philosophorũ omniũ, vt scribit auditor Platonis Põticus Heraclides, eã amorẽ sapiẽtiæ esse dixit, vt ipsum quoq; nomẽ philosophiæ significat. Plato verò, modò cognitionẽ eorũ quæ sunt, modò diuinarũ humanarumq; rerũ perceptionẽ, modò similitudinẽ, qua deo homo similis quoad fieri potest, euadit: interdũ verò meditationẽ mortis eã esse asseruit. Aristoteles autẽ hãc artium artem sciẽtiarumq; scientiã esse dixit. His descriptionibus, etsi variæ sint, philosophia tamẽ indicari quid sit definiriq; videtur. nam omnis habitus quo anima nostra cognoscere potest, aut ex subiecto circa quod est, aut ex fine gratia cuius est, aut ex vtrisq;, interdũ etiã ex ordine quodã potest nõ incõgruè definiri, atq; vt hoc patefiat exẽplo, medicina modo ex subiecto circa quod est optimè definitur, cũ sciẽtia dicitur quæ variatur circa corpus humanũ, vel sciẽtia sanorũ, ęgrorũ & neutrorũ, modo ex fine gratia cuius est cum bonę valetudinis cõseruatiua, aut reductiua sciẽtia dicitur: ex vtrisq; verò, vt medicina est sciẽtia circa corpus humanum conseruatrix aut recuperatrix sanitatis. Ex ordine quoq; fit cũ ostẽditur quẽ gradũ inter alias artes sciẽtiasq; obtineat. Cum igitur philosophia habitus sit, quo anima nostra percipere põt, merito aliquo modo ex istis aut omnibus cõgruè definitur. Sex igitur suprà definitiones seu descriptiones philosophię attulimus, quarũ duæ ex subiecto circa quod est, tres ex fine gratia cuius est: vna ex ordine seu ratione causæ assignatur. verùm vt hæc manifestius innotescãt, latius earũ vnaquæq; explicanda esse videtur. Prima definitio philosophiæ quam ex parte subiecti attulit Plato, cognitionẽ eorũ quę sunt, philosophiã esse designat. nã cũ anima nostra tãtæ capacitatis à conditore suo producta sit, vt cognitionẽ omniũ entiũ su-

Philosophiæ definitio.

Pythagoras.

Plato.

Philosophia, meditatio mortis.

ſcipere poſsit(ex quo locũ ſpecierũ priſci philoſophĩ eã appellabãt) meritò aliquis dãdus eſt habitus quo anima humana vniuerſa quæ ſunt,percipere poſsit. Oportet enim cognitionẽ æquari cognito, vt mẽſurato menſuram , numeratoq; numerũ:vnde antiqui ſcientiã rei,quæ ſcitur,menſurã quandã eſſe dixerũt. Cum autẽ philoſophia talis habitus eſſe videatur, quo anima noſtra quę ſunt percipere pōt,non immeritò à Platone ex parte ſubiecti,eorũ quæ ſunt, dicit̃ eſſe cognitio. Secũda pręterea definitio philoſophiæ ex parte ſubiecti,quã attulit Plato,philoſophiã diuinarũ ac humanarũ rerũ perceptionẽ eſſe oſtẽdit. Nã eorũ quę ſunt,alia ſubire rationẽ cauſę,alia effectus, & alia diuina,alia humana dici ſolẽt,quorũ omniũ perceptio philoſophia dicitur à Platone. Ex ſubiecto igitur circa quod verſatur philoſophia duabus ijs rationibus deſcribitur ac definitur. Tertia definitio Platonis ſumit̃ ex parte finis,qua dicit philoſophiã ſimilitudinẽ eſſe,qua deo ſimilis homo quoad fieri poteſt, euadit.nam ſordidorũ quidẽ habituũ finẽ aliquẽ eſſe, quibus nõ mediocriter pręſtare philoſophia videtur, ipſius verò philoſophię nullũ finẽ ponere,ſed fruſtra eſſe tam præclarũ tamq; præſtantẽ habitũ arbitrari ridiculũ eſſe videtur. Eſt igitur finis philoſophiæ,vt per eã homo ſummum bonũ atq; ipſum deũ cognoſcat,& cõtemplãdo atq; operãdo poſthabitis omnibus alijs,ſimilis ei quoad fieri pōt,euadat:ſimile autem fieri hominẽ deo,nõ ſubſtantia,nõ natura , non cæteris conditionibus diuinis vllo pacto dicimus, ſed ſimilitudine operationũ. Similitudo verò nõ arguit idẽtitatẽ eſſentiæ. Homo igitur euadit deo ſimilis dupliciter,id eſt,aut agẽdo,aut cõtẽplando ſecundum duas vires animæ intellectiuæ , mẽtem ſcilicet actiuã,aut ſpeculatiuã. Nã deo operationes duæ tribui ſolent: vna actiua quodãmodo qua producit & gubernat hoc vniuerſum : alia contẽplatiua qua ſe-

ipsum intelligit, & omnia quæ dicuntur relucere in ipso. sed tũ homines fieri similes in operatione præcipue deo videtur, cùm operãtur secũdum eã potentiã, quæ est suprema & præstantissima omniũ quę sunt in nobis. Dei autẽ operatio, dicit Philosophus in x. Ethicorũ, præcellens beatitudine, contẽplatiua sine cõtrouersia est. Et humanarũ igitur operationũ nimiũ homo est summè felix, quæ illi maximè est cognata. Et paulo inferius, Deo est, inquit, tota vita beata: hominibus autẽ quoad ipsos similitudo quędam talis operationis inest. Differunt tamen operationes & cognitiones nostræ à diuina mirũ in modum: nã deus intelligẽdo se, intelligit omnia quæ dicuntur relucere in ipso, & sic circulo quodammodo semper intelligit. Nos autem prius cognoscimus res quasi per rectam lineã, deinde pedetẽtim anima cognoscit se cognoscere, & intelligit se intelligere, & hoc modo paulatim vertit se ad seipsam. & venit in cognitionem suiipsius atq; essentiæ suæ. Deus verò perpetuo & perfectissimè se, atq; omnia quæ dicuntur relucere in ipso intelligit. Quare ob maximam differẽtiã qua differt nostra cognitio ab illa summa & perfectissima cognitione diuina, additur in definitione allata, quoad fieri potest. Est igitur philosophia similitudo, per quã homo cõtẽplãdo & operando euadit similis deo, similis, inquã, quoad fieri potest. Quarta est diffinitio Platonis, quę etiã sumitur ex parte finis, cum inquit, Philosophia est meditatio mortis. atq; hoc tũ Plato maxime fieri dicit, cũ mentem reuocamus à sensibus, animumq; maximè à corpore abducimus. vbi diligẽter cauendũ est, ne veniamus in eundẽ errorem, in quẽ adolescens ille incidit Cleombrotus Ambraciota, qui hac diffinitiõe atq; sentẽtia in Phædone lecta Platonis, in quo dialogo Plato oportere animã à corpore separare pluribus docet, & hoc philosophari esse ostendit, separationẽ

Cleõbrotus Ambraciota.

animæ à corpore, quę fit dissolutione cõpositi, putauit esse philosophiã Platonis. Itaq; hac opiniõe mortẽ sibi cõsciscendam ratus, ex arce ciuitatis seipsum proiecit præcipitioq; peremit: verò illũ adolescentẽ sua prorsus fefellit opinio. Neq; enim sententiã intellexit Platonis, & seipsum iniuria perdidit. At nos scire oportet bifariã animã à corpore separari, sentẽtia Platonis. Vno modo, dissolutione cõpositi, vt dici solet. Alio modo per contẽplationẽ & operationẽ earũ potentiarũ, quibus homo maxime à belluis videtur differre. Cũ enim anima nostra suis nobilissimis potẽtijs operatur, nõ appetitũ sensitiuum, nõ sensum, nõ phãtasiã sequẽdo, sed rationẽ & mentẽ, posthabitis omnibus quæ corporis sunt, tũ haud incongrue separari à corpore dicitur. quare ex parte finis, & ipsa philosophia dicitur esse meditatio mortis, quia hũc finẽ, id est animã à corpore separare eo modo quo diximus per cõtemplationẽ videtur efficere. Huius etiam sentẽtiæ meminisse videtur Cicero in quæstionibus Tusculanis, cũ inquit, Tota philosophorũ vita, vt ait Socrates, commẽtatio mortis est. Nã quid aliud agimus, cùm à voluptate, id est à corpore, cùm à re familiari, quæ est ministra & famula corporis, cũ à repub. cùm à negotio omni seuocamus animum? quid, inquã, tũ agimus, nisi animũ ad seipsum aduocamus, secũ esse cogimus, maximeq; à corpore abducimus? Secernere autẽ à corpore animũ, ne quicquã aliud est quàm emori discere: quare hoc cõmẽtemur, mihi crede, disiũgamusq; nos à corporibus, id est cõsuescamus mori. Hoc & dũ erimus in terris, erit illi cœlesti vitæ simile: & cũ illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorũ. Sic igitur quatuor diffinitiones philosophię, id est duas ex parte subiecti circa quod est, duas ex parte finis gratia cuius est, ab ipso Platone habemus. Quinta diffinitio, quæ etiã ex parte finis sumi videtur,

Animam à corpore separari quomodo intelligendũ iuxta Platonis sententiã.

Tuscul. quæst. li. j.

videtur, est ipsius Pythagoræ qui sapientiã tali nomine philosophiæ, id est amorē sapientiæ esse dixit. primusq́ omniũ philosophorũ eos, qui antea sapientes appellabãtur cœpit appellare philosophos. Tradũt enim eũ aliquãdo Phliũtē venisse, ibiq́ cũ Leonte principe Phliasiorum doctè & copiose disseruisse quædã. Cuius ingeniũ & eloquentiã cũ admiratus esset Leon, quæsiuisse ex eo, qua maxime arte cõfideret. At illũ respõdisse artē se scire nullã, sed esse philosophũ, pluribusq́ verbis & similitudinibus declarasse, qui nã essent philosophi, id est studiosi, & amatores sapiẽtiæ. Cũ igitur philosophia habitus sit, secundũ hanc sentẽtiam, quo nõ modò ea quæ sunt, in quorũ contẽplatione atq́ cognitione dicitur cõsistere sapiẽtia, sed etiã ipsum deũ authorē vniuersi, causam omnis sapiẽtiæ, vt nobilissimum, vt perfectissimũ omniũ, vt finem vltimũ maxime expetibilē, quo ad fieri potest, cognoscimus, atq́ ad eũ amandũ vehemẽtissime ferimur: merito philosophia tali nomine, id est amore sapientiæ à Pythagora definitur. vt enim ars militandi victoriã, vel vt medicina sanitatem: sic philosophia talē amorē videtur efficere. atq́ hæc sentẽtia cũ illa Platonis cõuenire videtur, qua imitatores (quoad per homines fieri potest) atque amatores dei volebat esse sapiẽtes. Sextã definitionē Aristoteles attulit ex ordine & gradu, quē philosophia inter alias artes & sciẽtias obtinet, cũ eam artium artē, & scientiarũ sciẽtiã esse dicit, nã aliẹ artes & facultates videnť à philosophia sumere principia vel subiecta sua, & quoquo modo ei subesse. Veluti medicina corpus humanũ cõsiderat ea ratione qua ęgritudini vel sanitati subijcitur, quatuor quoq́ elementa, qualitatesve primas totidē esse, humores itē quatuor & cõplexiones nouē, principia insuper huiusmodi sumit, vt contraria contrarijs sint medicinæ, vt vlcera, quæ sunt rotundæ circularisq́ figuræ tardius

Philosophia, amor sapientiæ.

Leon Phliasiorum princeps.

Pythagoras primus se philosophum vocauit.

Medicinę erga philosophiã consideratio.

tardius curantur,& alia eiusdē generis: quæ omnia accipit ab ipsa philosophia,& ab sciētijs mathematicis. Sicut etiā Grāmatica, sonos accipit, & tēpora, & orationis mēsurā:ipsa quoq; architectura, & ars extruēdarum machinarū,& aliæ facultates sumunt à philosophia sua principia vel subiecta, vt diximus, eamq; veluti præsidētē respiciūt,siue illæ sint præter ipsam,siue eius sint partes. meritò igitur à Philosopho Aristotele ars artiū,& scientiarū sciētia dicitur. Quòd si hāc definitionē primæ tātū philosophiæ accōmodare volumus, nō absurdū videbitur hāc sibi dignitatē tribuere respectu aliarū scientiarū,quę ab ipsa principia vel subiecta accipiūt. & ideo sapientia,& domina reliquarū sciētiarū,maximaq; sciētia à Philosopho dicitur in libro Posteriorū. Sex igitur definitiones vel descriptiones allatæ, satis indicare vidētur quid ipsa sit philosophia, & etiā innuere in quo subiecto consistat. Nunc verò ad eius diuisionē, vt ab initio instituimus, accedendum esse videtur.

Philosophiæ diuisio.

Philosophia secundū vulgatā omniū fermè cōsuetudinē in duas partes diuidi solet,quarū alterā actiuam,alterā speculatiuā appellant:& quanquā subtilius indagāti talis forsitan nō videbitur essentialis esse diuisio,cū philosophia propriè sumpta,ac distributio eius ex parte eorū quæ sunt attendēda esse videatur, nō autē ex opere nostri intellectus,neq; ex parte eorū quę fiunt vel agūtur à nobis:tamē ad hoc nostrū propositū sequemur diuisionē superius allatam,largo modo philosophiā sumēdo,bifariamq; diuidēdo,in actiuā scilicet philosophiā,atq; speculatiuā,vt diximus. atq; huius diuisionis sufficiētia inde sumi videtur,quia cognitio nostra aut versatur circa ea quæ sunt,aut circa ea quæ aguntur à nobis:prima cognitio speculatiuā,secūda actiuā philosophiæ conficit partē. est præterea in nobis intellectiua potentia duplex,speculatiua scilicet & actiua, quibus

non

non immerito respōdere & accōmodari talis philosophiæ diuisio potest, & nō incongruè dici vt altera actiua, altera speculatiua appelletur, vt diximus. hæ autē inter se magnopere differunt, non solū ob diuersitatē subiectorū circa quæ versantur, sed etiam ob diuersos fines & modos procedendi: verū diuisionis allatæ vnaquæꝗ pars sumēda est, atꝗ in sua mēbra iterū diuidenda, vt manifestius innotescāt. Cū igitur philosophia distributa sit in actiuā & speculatiuam, speculatiua rursus in tres diuiditur partes, in naturalē, quæ physica dicitur, in mathematicam & metaphysicā, quę prima quoꝗ philosophia nūcupari solet; atꝗ huius diuisionis sufficiētia, ex distributione entiū circa quæ ipsa versatur, sumere nō incōgruè possumus. Ea enim quæ sunt, in tria genera diuidūtur. Nā quædā entiū immersa penitus in materia sunt ita, vt neꝗ ab ea separentur secundū esse, nec secundū definitionē rationemꝗ formalē. & hæ res naturales esse dicūtur, vt caro, os, aurū, ferrū, & omnino quatuor elementa, cūctaꝗ ea quę ex ĳs constant, & componūtur. Quædā præterea seiūcta sunt omnino, & secundū esse suū rationemꝗ formalē, maximeꝗ abstracta ab ipsa materia, vt substātiæ quæ separatæ dicuntur, ipseꝗ præcipue gloriosissimus Deus, qui purissimus est, & ab omni penitus materia distās: quædā demum entia sunt, quæ partim separari, partim haud separari à materia possunt. Hæc autē sunt res mathematicæ, vt triangulus, circulus, & alia generis eiusdē, quæ oportet vt sint in materia & subiecto aliquo secundū esse suū. Separantur tamen secūdū definitionē rationemꝗ formalē. atꝗ vt in eodē persistamus exēplo, triangulus, aut circulus nō potest esse in aliqua materia vel subiecto, siue ligneo, siue ferreo, siue argenteo, vel aureo & similibus: separari tamē & abstrahi potest secundū suam rationē formalē, cum in definitionē eius nullo modo subiectum

Philosophiæ speculatiuæ diuisio.

Deus substantia separata.

subiectũ in quo est, aut vlla sensibilis materia cadat quod ijs talibus hac ratione, vt arbitror, euenire videtur, quia nullũ propriũ subiectum vel materiam propriã, vt formæ naturales sibi determinãt. Quare si geometra triangulum definiat, figurã planam esse ostendet, quæ tribus rectis lineis continętur. rursus si rationẽ & definitionẽ circuli assignare voluerit, dicet quòd circulus est figura plana vna linea circũ data, quæ circũferentia dicitur, cuius in medio punctus est, à quo omnes lineæ rectæ ad circũferentiam perductæ sunt æquales. Atque in ijs definitionibus, nec ferrũ, nec lignũ, nec omnino quicquam eorũ sumitur, in quo aut triãgulus, aut circulus esse potest. Cum igitur ea quę sunt seu res ipsæ trifariã diuidantur, philosophia autẽ speculatiua de vniuersis rebus atq; entibus esse dicatur, meritò in tres, vt diximus, distribuitur partes. In naturalem, mathematicã, & metaphysicam, quæ prima philosophia nuncupari solet. omitto autẽ partes illas, in quas naturalis sciẽtia vel mathematica posset iterũ diffundi, quia præsentis speculationis nõ sunt: itaq; ad alterã partẽ philosophiæ accedamus, id est ad ipsam actiuã, quæ magis ad hoc nostrũ propositũ pertinere videtur. Actiua igitur philosophia, quæ etiã practica dici solet, in tres & ipsa distribuitur partes, in Ethicã, œconomicam, & politicã: nam cũ præcepta humanę vitæ contineat, ea vero trifariã diuidãtur, aut enim circa mores, aut circa rem familiarẽ, aut circa rẽ ciuilẽ vitam nostrã instituunt, meritò in tres species doctrinę actiua philosophia diuiditur. morali enim doctrina seipsum moresq; suos instruit homo, œconomica vero domũ familiamq; disponit: politica demum ciuitatemq; ipsam publicã regit atq; gubernat. Cõsiderare autẽ oportet quòd scire speculariq; huiusmodi documenta parũ admodũ est, nisi ea quoq; deducamus in actum. Non enim in ijs, quæ in actionem cadunt, finis

Philosophię actiuæ partes.

finis est contemplari, vt inquit Philosophus, aut cognoscere singula, sed potius agere. Nec de virtute scire sat est, sed enitendum ipsam habere ac vti, & omnino laborandũ vt boni efficiamur. quare in actiua philosophia speculatio non est vltimus finis, sed ad ipsas operationes ordinatur, ex quibus sæpius repetitis oritur virtus, ac per virtutẽ demũ quæ huius Philosophi sententia dicitur esse humana felicitas. Nec me præterit duplicem esse felicitatẽ humanam, vnã actiuam, aliam contemplatiuam, vt in decimo Ethicorũ latißime ostendit Philosophus. Quare huius rei cõsideratio in eũ locũ differenda est: nunc tantum considerare oportet quòd actiuæ philosophiæ documenta ad actionẽ ordinantur, vt diximus, quæ aut est ad nosipsos, aut ad alios: ad alios rursus, aut ad paucos, aut ad plures: si ad paucos, tunc rei familiaris administratio: si ad plures, ciuitatis gubernatio oritur, primũ autẽ oportet vt nos ipsos perficiamus, deinde alios regamus: & sic triplex doctrina philosophiæ actiuæ, circa triplicẽ viuẽdi rationẽ traditur à Philosopho, atq; ex eo sufficiẽter in tres diuiditur partes, vt dictum fuit. Verũ allata definitione philosophiæ atq; diuisione eiusdẽ, nunc de intẽtione Philosophi in libro Moraliũ, de vtilitate doctrinæ, si liber sit eius authoris cuius dicitur esse. de titulo insuper & de ordine, quẽ hæc facultas ad alias scientias habet. Præterea de diuisione librorũ, & ad quã partẽ philosophiæ hæc moralis reducatur, & de ipso demũ modo doctrinæ diligenter cõsiderare nõ solũ vtile, sed etiã necessariũ esse videtur: quare horũ vnũ quodq;, vt fieri solet, cõsideremus. Intẽtio igitur primo Aristot. est in hoc libro Moraliũ ea docere quibus homo felix felicitate quidẽ humana quoad fieri potest, euadat. Nã cũ humana felicitas sentẽtia eius, sit operatio secũdũ virtutẽ, de ipsa & de virtutibus, ac omnib⁹ medijs quæ, sentẽtia sua, ad talẽ felicitatẽ conseq

Felicitas humana duplex.

cõſequẽdã perducũt, exactiſsimè tradidit doctrinã, vt acquirẽdo nobis virtutes, ac deinde operãdo ſecũdum eas, vita felici quoad fieri poteſt, viuamus. Vtilitas huius libri ex antedictis, tum etiã ex ijs quæ dicentur facile percipi poteſt: nã ſicut ſciẽtia medicinæ ſe habet ad ſanitatẽ corporis: ſic doctrina moralis ſe habere videtur ad animi ſanitatẽ. Hæc enim viam & modũ nobis oſtẽdit, quo virtutẽ & ipſam omnino felicitatem, quibus ſanitas animi cõtinetur, adipiſci & conſequi poſsimus. Ariſtotelis autẽ hũc eſſe librũ nemo fermè ambigit: etenim nõ ſolũ Peripatetici, ſed etiã Platonici penè omnes illius eſſe fatẽtur, miriſq; eum efferunt laudibus. Ipſe quoq; Ariſtoteles huius operis quibuſdã in locis vt proprij meminit: modus præterea, & character atq; ipſe omnino ſcribendi ordo Ariſtotelis hũc librum eſſe oſtendit. Titulus autẽ libri vt in vetuſtiſsimis exẽplaribus reperitur, talis eſſe apparet, Ariſtotelis Stagiritę moralia Nicomachia: quo quidem titulo & author & materies libri, & ille etiã cuius gratia eſt ſcriptus, ſignificatur. Ariſtotelis famam admirabilemq; ſcientiam omnes fermè qui vllam literarũ cognitionem habent, probè nouerunt. Is cũ natione Græcus, genere nobilis, ingenio nobilior eſſet, ſub præceptore Socrate primò, deinde Platone talis ac tantus in omni genere doctrinæ euaſit, vt eius nomẽ etiam poſt tam longũ tempus vbiq; gentiũ celebretur. Atq; librorũ eius, quibus rhetoricã, dialecticã, atq; omne genus philoſophiæ cõplexus eſt, non ſolũ in græca lingua, in qua primo conſcripti atq; editi ſunt, ſed etiam in varijs linguis ad quas poſtea trãslati fuere, magna adhuc copia extet. Huius igitur talis tantiq; philoſophi hic Moraliũ liber inſcribitur eſſe, vt titulo indicatur. Atqui Stagirites Ariſtoteles nũcupatur à patria vrbeq; Stagira, quam à Philippo Macedonum rege expugnatã proſtratamq;, Alexãder filius, Ariſtotelisq;

Ariſtoteles quare Stagirites nũcupatus

stotelisq́ discipulus ob amorem & reuerentiã præceptoris restituit, & in meliorem formam statumq́ redegit. At verò moralia appellari ob id manifestissimè constat, quia hæc doctrina nostros instruit mores, & hominẽ secundum rectam rationẽ viuere docet. Nicomachia præterea dicuntur: quia Aristotelẽ filij Nicomachi amore compulsum hunc librũ scripsisse, atq́ illius nomine appellasse tradunt, quo etiã nomine distinguitur ab illo Aristotelis libro quem Magna moralia appellant. Nõ me pręterit esse nonnullos, qui hũc librum non Aristotelis, sed filij eius Nicomachi esse opinentur, sunt enim qui Nicomachum hanc morum doctrinam voce non scriptis à patre Aristotele accepisse atque hunc deinde librum composuisse arbitrentur. Horum ego in alijs malo, quàm in hac parte authoritatem sequi. non enim tãtæ doctrinæ fuisse Nicomachus dicitur, vt talem librũ, qui potius viribus paternis ęquari videtur, cõponere potuisset. Ordo autem huius doctrinæ, si ad alias scientias & facultates cõparetur, vt à Peripateticis Platonicisq́ accepimus, talis esse videtur: nã post grammaticã & rhetoricam, si ad philosophiam ascendere volumus, danda est opera arti differendi, quę Logica dicitur: deinde philosophia moralis statim est percipienda, quo eius doctrina quàm cultura quadam vitijs radicitus extractis cupiditatibusq́ repressis animus expeditus non solum ad operandũ semper cum recta ratione, sed etiam ad speculandum cõtemplandumq́ aptus relinquatur. præterea si ad speculatiuã actiua philosophia ordinatur, vt aiunt, proculdubio ipsa moralis præcedere quamuis speculatiuam scientiã debet: ex quo fit vt post argumentandi differendiq́ doctrinã, quæ vtrãq́ philosophiæ partem, veluti quædã via videtur præcedere, hæc sit nobis amplectenda facultas, si perfectè scientiarum ordinem seruare voluerimus. Hac autẽ habita atque

percepta, œconomica deinde, & ipsa demũ rei ciuilis doctrina sumenda est. nã sicut liber de Physico auditu se habet ad reliquos libros philosophiæ naturalis: sic moralis doctrina se habere videt̃ ad reliquas partes philosophiæ actiuæ. continet enim prima elementa, primaq́ principia. Itaque moralis in ordine præcedit: deinde œconomica, demum ciuilis sequitur disciplina, atque ĳs cognitis quibus actiua philosophia cõtinetur, gradatim postea ad speculatiuã ipsam acceditur. Diuiditur autem hoc opus in decẽ libros, vt manifestè patet: sed quid in vnoquoq́ libro cõtineatur, in alĳs locis cõmodius videbimus. Dicere tamen breuissimè possumus, quòd in primo libro Philosophus vltimum finem humanũ nobis proponit, atque eum diligẽter describit & designat. In secundo cõsiderat de virtute, & ostendit quomodo acquiratur, & quid ipsa sit in genere & in communi. In tertio docet de principĳs operationum nostrarum, & declarare volens in specie vnãquanque virtutẽ, incipit determinare de fortitudine & temperantia. In quarto prosequitur declarãdo liberalitatem, magnificentiã, & reliquas gradatim virtutes morales, excepta iustitia. In quinto determinat de ipsa iustitia, & æquitate, & bonitate. In sexto docet de quinque habitibus & virtutibus intellectiuis. In septimo de heroica virtute, de continentia, de constantia, tum de voluptate & dolore, vt sunt obiecta illarum dispositionum. In octauo de amicitia & speciebus eiusdem. In nono de conditionibus & proprietatibus amicitiæ. In decimo de voluptate, vt inueniat eam quæ felicitati coniungitur, deinde de vtraque felicitate: sed præcipuè de contemplatiua considerat, vt locis suis patebit. Hic autem moraliũ liber ad eam partẽ philosophiæ reducitur, quã actiuam appellant, nõ quia speculationis nihil cõtineat doctrina talis, sed quia ad actionem tanquã ad vlteriorem

Ethicorũ summaria diuisio.

tiorem & vltimum suum finem ordinari videtur, atq; hoc etiam speculatiuæ & actiuæ inter sese scientiæ differunt, quòd speculatiuæ speculatione & contemplatione terminãtur: actiuæ vero præter speculationem vlterius etiam actionem requirunt, atq; ad eam tanquam ad vltimum finem diriguntur, vt diximus. Modus huius doctrinæ, quo in hoc libro Philosophus vtitur, partim est resolutiuus, partim demonstratiuus, nõ à priori, sed à posteriori, & demonstratione, quia res est quæ non est ex principijs necessarijs, vt fit in scientijs demonstratiuis, vbi materia patitur talem modum doctrinæ: oportet autem modum doctrinæ semper accommodare materiæ atque subiecto circa quod talis doctrina versatur, sed materia disciplinæ moralis varia est, atq; ex ijs quæ vtplurimùm fieri solent, & quæ non sunt necessaria: quare modus doctrinæ non debet esse demonstratiuus à priori, sed à posteriori, & ab effectu. Est enim, vt Philosophus in primo Ethicorũ inquit, hic principium, quia res est: atq; si id sufficienter constet, non est opus scire propter quid & quam ob causam est. De subiecto autem huius philosophiæ moralis, etsi plures opiniones afferri soleant, illa tamen præclarior esse videtur, quæ dicit subiectum esse hominem ea ratione qua liber est in agendo. Nam sicut medicina considerat hominem secundum ea quæ spectant ad corpus: sic moralis philosophia considerat hominem liberum, & de homine ea quæ sunt animi, vt virtutes & operationes, & alia eiusdẽ generis, quæ vt proprij affectus competunt ei. Sed ijs præmissis iam ad explanationem libri Ethicorũ accedamus.

IN DONATI ACCIAIOLI COMMENTARIOS IN ETHICA ARISTOTELIS AD LECTOREM HEXASTICHON.

Quisquis Aristotelis contendis ad Ethica, morum
  Vt fonteis adeas, hanc tibi sume facem.
Quam praefert Acciaiolus, penitißima quaeque
  Si lustrare iuuat, quae docet iste liber.
Nemo nec Ausonij, nec Graij nominis author
  Enarratore est doctior hocce.   Vale.

INDEX CAPITVM *Ethicorum Aristotelis Stagiritæ ad Nicomachum.*

CAPITA LIBRI PRIMI.

CAPITA LIBRI SECVNDI.

CAPITA TERTII LIBRI.

CAPITA LIBRI QVARTI.

CAPITA NONI LIBRI.

CAPITA DECIMI LIBRI.

INDEX LOCORVM

ac propriorum nominum, quæ in decem libris Ethicorũ Ariſtotelis cõtinentur: ubi primus numerus, librum: ſecũdus caput deſignat.

FINIS.

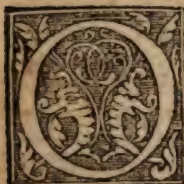
ARISTOTELIS
STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM LIBER PRIMUS.

*

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete,
Cum Donati Acciaioli Florentini
Commentarijs.

De uniuersali boni appetitu, ac finium diuersitate.

CAPUT PRIMUM.

MNIS ars, omnisq; doctrina, at- 1
que actus, itidem & electio: bonum
quoddam appetere uidetur. Qua- 2
propter bene ueteres bonum ipsum 3
id esse dixerunt: quòd omnia appe- 4
tunt. Finium autem differentia quæ-
dam esse uidetur. quidam enim sunt operationes: quidam
præter has ipsas opera quædam. Atque in quibus præ-
ter operationes alij quidam sunt fines: in ijs ipsa ope- 5
ra sunt operationibus præstabiliora. Cùm uerò complu-
res sint actus, & artes, atque scientiæ: fit ut multi sint
etiam fines. Medicinæ nanque finis, est sanitas. artis ex-
truendarum nauium, nauis. facultatis rei militaris, uicto
ria. & familiaris rei gubernandæ, diuitiæ. Quæ autem 6
talium, sub aliqua una potentia sunt, ut ars conficiendo-
rum frenorũ, cæteræq; omnes instrumentorum equestriũ

effectrices:sese habēt ad facultatē equestrē,et hæc cū illis, omnisq; actio bellica:ad militarē facultatē et ad alias aliæ simili modo:in ijs omnibus fines earū quæ rationē archite cturæ subeunt,magis sunt expetibiles, quàm omnes fines
7 *inferiorū. & illi enim horū gratia expetuntur. Atq; nihil interest siue fines actuū,ipsæ sint operationes:siue præter ipsas aliquid aliud:ut in dictis facultatibus intueri licet.*

COMMENT.

1 OMNIS ars, omnisque doctrina.} Aristoteles Philosophus in hoc Ethicorum,siue Moralium libro,de felicitate humana considerans,docere intendit ea omnia, quibus homo quoad fieri potest felix euadat. Etenim secundum Peripateticorum opinionem, cùm anima nostra sit tanquam tabula abrasa,quæ non habet suam perfectionem innatam, vt opinatus est Plato:sed cùm vires & potentias habeat,quibus est apta ad eam acquirendam : ea autem non videatur posse acquiri nisi sit antea quoquomodo percepta & cognita: ideo secundum philosophum Aristotelem,Finis vltimus in rebus humanis,sic necessariò cognoscēdus est homini volenti eum consequi : sicut sagittario signum quod attingere intendit. Videndum est itaq;,quid ipsa felicitas sit. Verum antea quærendum si est. Quæstio enim si est,præcedit quæstionē quid est:vt ait Philosophus in libro Posteriorū. Igitur in hoc primo libro inquirit Philosophus si sit felicitas:& cum sit, quid ea & qualis sit:& si fieri potest vt homo eam acquirat. Quapropter vt serio & ordine hæc accipi posfint : diuiditur hic primus liber in quatuor tractatus. In primo inquirit vtrum felicitas sit,& vtrum homo posfit eam acquirere. In secundo definit felicitatem, & considerat quid ipsa sit,& in quibus rebus sit,aut nō sit. In tertio autem à quo est tanquam à causa, & in quo est tanquam in subiecto ipsa felicitas. In quarto verò ostendit qualis est felicitas,& in qua animæ potentia cōsistit. Primus tractatus est exordium totius libri,& diuiditur in tria capitula. In primo querit vtrum in rebus humanis est aliquis finis bonus. In secundo ostendit quod in rebus humanis est aliquis finis optimus. In tertio ostendit quis modus sit tradendi atque recipiendi hanc doctrinam & à quo audi

auditore. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima declarat quod in rebus humanis est aliquis finis bonus. In secunda ostendit quod in rebus humanis est finis melior, & præstantior altero fine. In tertia soluit quandam dubitationem quæ oriri posset ex differentia finium. In prima igitur parte huius primi capituli affert hanc conclusionẽ, quod in rebus humanis est quidam bonus finis. & hæc cõclusio sic probari potest, Si omnis ars, doctrina, actus & electio bonum appetunt quoddam, & quendam finem intendunt, profectò quidã est finis in rebus humanis. At primum est, ergo & secundum. patet ratio: quia per hæc tanquam principia humanarum operationum homo agit omnia quæ agit: assumptum de se est menifestum quod ista omnia, & eorum vnunquodq; intendit & appetit quendam finem: ergo sequitur esse in rebus humanis aliquem finẽ & aliquod bonum: quia finis & bonum conuertuntur. Confirmat etiam hanc conclusionem definitione priscorũ de ipso bono. Potest etiam hoc modo probari, Omnia appetunt bonum: Sed omnis ars, doctrina, actus, & electio sunt de numero eorum quæ sunt: ergo ista appetunt bonum. Sed bonum & finis conuertuntur: ergo ista appetunt finem: ex quo sequitur quod est aliquis finis in rebus humanis. Maior probatur auctoritate & definitione priscorum de summo bono vel ipso bono. Notandum quod bene incipit ab hac sententia & probatione Philosophus, scilicet quod est aliquis finis in rebus humanis, vt nos incitet ad consequendum eum, id est ipsam felicitatem.

{APPETERE videtur.} Non dicit videntur: quia illa quatuor nõ accipiuntur collectiue, sed distributiue: vt omnis ars videtur appetere. Item omnis doctrina. & sic de alijs. Notandum quòd Philosophus in suis libris plerunque vtitur propositione vniuersali affirmatiua, vt hic, vt in libro Physicorum, vt in Metaphysicis, Omnes homines natura scire desiderant. In posterioribus itẽ: vt, Omnis doctrina. Item in libro de Cælo: vt, Omnia corpora, & cætera. Hæc enim propositio præclarissima est omnium propositionum, & ex ista oritur scientia proprie dicta: quæ fit per demonstrationem. Notandum item quod Aristoteles quatuor sumpsit ad probandam hanc conclusionem, scilicet artem, doctrinam, actum, electionem. Quia omnium operationũ humanarum 2

duo ſunt principia, intellectus & appetitus: intellectus bifariam ſumitur: aut ſpeculatiuus, aut actiuus: appetitus item bifariam, aut electiuus, aut executiuus. Intellectus actiuus continet ſub ſe artem omnem non ſolum propriè dictam, ſed omnem ſciētiam actiuam. Intellectus vero ſpeculatiuus continet ſub ſe ſciētiam: quæ intelligitur cum dicit: doctrina eſt via ad ſcientiam. Sub appetitu electiuo ponitur electio. Sub appetitu executiuo ponitur actus. Sed vt clarius intelligātur illa quatuor quid ſint: definiātur ſingula hoc pacto: Ars eſt habitus cum ratione vera factiuus conſtās ex multis experientia collectis, quæ ad vſum humanum conferūt. Doctrina eſt modus & via, qua aut artem, aut ſcientiam percipere poſſumus. Actus eſt secūdum electionem hominis operatio, id eſt actio & nō factio. Electio eſt principium quo homo duobus ſibi propoſitis eligit alterum potius altero. Albertus autem dicit Philoſophum ſufficiēter poſuiſſe hæc quatuor: de quibus fit cōſideratio in iſta doctrina morali. Nam omne principium quod conſideratur à morali, aut dirigit aut proſequitur. Si dirigit, hoc dupliciter, aut ad verum, aut ad opus aliquod. Si ad opus: tunc etiam bifariam, aut ad opus quod fieri, aut ad id quod agi poteſt. Si dirigit ad verum: ſic eſt ſcientia vel doctrina. Si dirigit ad opus quod fit: ſic eſt ipſa ars. Si verò ad id quod agitur: ſic eſt ſcientia actiua quę innuitur per electionem. Si vero accipitur pro executione: tūc illud explicatur per actum: qui eſt illud, quo exequitur homo res agēdas. Bene ergo poſita ſunt iſta quatuor. Sed philoſophus vt videt vſus eſt ordine præpoſtero. Nam prior videtur eſſe doctrina quàm ars, cum ſit via ad ſcientiam vel artem. Similiter prior eſt electio, quàm actus. Dicēdum quod incipiendū eſt à magis notis nobis, vt ipſemet poſterius oſtēdet. Sed magis notę ſunt nobis artes ipſæ quàm doctrinæ: & actus, quàm electio. Notādum quod electio tripliciter dicitur. Primo modo vt ſuprà definita eſt. alio modo vt eſt effectus deliberationis: vt accipitur in tertio huius. Tertio modo pro operatione volūtatis: quæ flectitur per habitum & diſpoſitionem, quam habet ad hoc magis quàm ad oppoſitum, vt accipitur in quinto huius. Hic quocunque modo accipi electio poteſt.

3 {IPSVM bonū.} Bonū dupliciter capitur, aut vere exiſtēs, aut apparēs. Hic ſumi poteſt illud cōe quod de vtroq; dicitur

bono.

bono. At Græce τὸ ἀγαθὸν modo pro bono, modo pro summo bono capitur. Quod si quis hic pro summo bono capere velit, dicere posset, quòd ars appetit quoddã bonũ: similiter doctrina, actus, & electio: & quia omnia ad vnum supremũ referuntur bonũ, ideo summum bonũ describitur quoddam ab omnibus expetibile. Nam vnũquodq; dicitur bonũ, in quantum habet participationẽ vel similitudinem summi boni. Ex quo fit, vt summum bonum quodammodo appetatur in quolibet bono. Notandum quod appetitus vno modo sumitur naturalis: quo inanimata dicuntur appetere loca sua naturalia, vt ignis sursum, lapis deorsum tanquam quoddam bonũ suum. Secundo modo dicitur vegetabilis qualis est in plantis Tertio modo dicitur appetitus animalis, qualis est in brutis, qui est coniunctus cum imaginatione, & dicitur sensibilis vel potius sensitiuus. Quartus dicitur appetitus rationis, qui est tantum in habentibus rationem, & iste appellatur voluntas: & cum se habet secundum naturam sequitur intellectum, & imperat appetitui sensitiuo: vt in Politicis inquit Philosophus. Est enim in animo quod natura imperat: cum vero cõtra se habet, trahitur ab appetitu, vt in tertio de Anima idem dicit. Vincit autem interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdum hęc illum. Omnia igitur quę sunt siue animata, siue inanimata, appetere videntur aliquod bonum. & cum inter appetitus sint gradus, similiter inter bona & fines, nam illa appetuntur & ad illa diriguntur appetitus. Dubitatur, quia Philosophus enumerauit ista quatuor, scilicet artem, doctrinam, & cętera, & non meminit scientiæ. Secundo dubitatur cum dicit omnem artem & doctrinam appetere bonum, cum sit ars venefica & huiusmodi, quæ malũ videntur appetere. Dicendum quod Philosophus sub nomine doctrinæ comprehendit scientiam cum sit via quæ ordinatur ad scientiam. Ad secundum, quod illa non potest dici proprie ars, quæ non appetit bonum, cum ars sit vt definita est ad bonum humanum. ergo illæ artes quæ non suscipiunt talem definitionem, non sunt propriæ artes, & de his non loquitur hic Philosophus. Possumus etiam dicere, quod omnis ars appetit bonum, sed aut verum, aut apparens bonum.

{FINIVM autem differentia.} Hæc est secunda pars huius primi capituli, in qua declarat esse differentiam inter 4

fines,ex quo ſequitur quod in rebus humanis eſt finis aliquis melior altero fine. Et primo affert talem diuiſionē finium dicens,quod finium quidam ſunt operationes, quidam ſunt opera præter operationes,& hi fines habent ordinem nobilitatis inter ſe. Nam hi fines qui ſunt tantum operationes. ſunt nobiliores omnibus operationibus præcedentibus. Quod ſi finis ſit opus, tale opus eſt nobilius cunctis operationibus,quæ præcedunt ipſum opus, cum præcedentes ordinētur ad illud.Notandum quod finium quidam ſunt operationes, quidam opera: finis qui eſt operatio,dicitur cum poſt talem operationem nihil remanet: vt in pulſatione citharę fit,poſtquam nihil remanet per ſe quanuis aliquid per accidens forte maneat. Finis vero qui eſt opus,dicitur cum poſt operationem remanet aliquod opus, vt ſtatua quæ eſt nobilior omni antecedenti operatione,& eſt finis operationis.Et breuiter omnis ars ſordida tres habet fines. Primum operationem quæ fit ab arte. Secundum ipſum opus. Tertium,vſum operis:vt patet in ædificatione domus, ſed vltimus finis eſt nobilior ſecundo,& ſecundus primo.

5 {CVM vero complures.} Nunc autem declarat Philoſophus plures eſſe fines in rebus humanis:vt oſtendatur quod in qualibet differentia finium ſiue ſint operationes,ſiue opera, plures ſunt fines:& probat ſic, Vbi ſunt plura quæ appetunt fines & bona,ſunt etiam plures fines. Sed in rebus humanis ſunt plura quæ appetūt fines & bona ſua:ergo plures ſunt fines . maior patet, minor declaratur exemplis tam finium qui ſunt operationes, quàm finium qui ſunt opera, vt patet in textu.quæ cum ſint diuerſa,diuerſos appetunt fines: plures ergo erunt fines. Notandum quod dicit diuitias eſſe finem rei familiaris:& loquitur ſecūdum opinionē vulgi. Nā in libro Oeconomicæ & Politicæ dicit eſſe inſtrumenta ad finem quendam bonum conſequendum,vt ibi patet.

6 {QVAE autem artes.} Poſt pluralitatem finium oſtēſam declarat eſſe ordinem inter fines vt vnus ſit præſtantior altero,ſicuti res ſunt aliæ alijs præſtātiores, ita & fines earum rerum. Nam vt frenum ordinatur ad equum & equus eſt præſtantior freno, ſic ars frenefactiua ordinatur ad artem equeſtrem, quæ eſt nobilior frenefactiua, cum ob hanc illa eſſe videatur. Notandum quod Philoſophus appellat iſtas

artes

artes hic virtutes: nonnulli habent in textu Græco δύναμιν, nonnulli ἀρετὴν, id est virtutem. Quod si dicat virtutem, tūc illa accipienda est pro vi & potētia quæ est in qualibet arte, quæ appellari propriè facultas potest, cū sit ad vtrāq; partem indifferēter & æquè disposita. Veluti medicina dicitur potē tia, quia potens est ad faciendum & corrūpendum sanitatē. Ars disserēdi & oratoria est potens ad probādum & suaden dum cōtraria: interdum de eodem, veluti ꝙ voluptas sit bonum, & sit malum Notādum ꝙ sicut se habent fines, sic res quarū illi sunt fines, & econuerso. Conuertitur enim consequentia ista. Tales sunt res quales sunt fines earū, & ecōtra: tales sunt fines, quales sunt res quarum isti sunt fines. Bene ergo ostēdit Philosophus finē fine esse præstantiorē, per hoc quod res altera præstantior altera est, & ars arte nobilior.

{ATQVE nihil interest.} Hęc est tertia pars principalis 7 huius primi capituli in qua remouet dubitationem quæ ori ri posset. Quia dixit quòd est differētia finium cùm alij sint opera, alij operationes, & quòd in quibus finis est opus: in his potiora sunt opera operationibus. Igitur ne hoc videatur facere diuersitatem rerum, & ideo non valet sententia nuper dicta: quòd finis alter altero sit nobilior, cùm opera semper sint nobiliora operationibus precedētibus: ideo inquam hoc soluit: dicēdo ꝙ nihil interest, siue fines sint opera siue operationes, quia semper finis ob quem alij sunt, præstantior est quicunque sit siue opus siue operatio, vt in finibus supradictarum facultatum intueri licet. Nam propter quod vnumquodque tale, & illud magis, vt primo Posteriorum dicit Philosophus.

Quòd vnus agibiliū finis qui ciuilis sit facultatis.

CAP. II.

SI igitur quispiam rerum agendarum est finis: quem nos propter seipsum, cætera autem propter hunc uolumus: neque fit ut omnia propter aliud expetamus (esset enim hoc modo sine ullo fine semper abitio, atque hinc noster appetitus inanis uanusq; resultaret) constat hunc talem 8

9 *finem, summum bonum, ipsumq; optimum esse. Et ad humanam igitur uitam, magnam huiusce cognitio opem affert. Nam ut sagittarij, signum habentes, magis id quod oportet atingere possumus. Quod si ita sit, enitendum est hunc ipsum figura quidnam sit comprehendere, & cu-*
10 *ius sit scientiæ uel facultatis percipere. Videbitur autem eius esse, quæ maximè dominatur, maximéque rationem subit architecturæ. Talem autem sese offert ipsa ciuilis facultas. hæc enim & quas scientias in ciuitatibus esse & quales quenque discere, & quousque oportet, instituere solet. Eas præterea facultates, quæ summis afficiuntur honoribus: ut rei militaris, reiq; familiaris facultatem, ac oratoriam artem, huic subesse facultati uidemus. cùm igitur cæteris actiuis scientijs hæc utatur, & leges ferat, atque instituat quid quisque agere, & à quibus abstinere debeat: huius finis, cæterarum omnium facultatum continet fines. Quo fit hic finis sit bonum ipsum humanum. Quanquam enim unius hominis idem & ciuitatis est bonum: ciuitatis tamen comparare conseruareq; bonum, maius atque perfectius esse uidetur. Nam amabile est, & si uni soli: maius autē atq; diuinius est si genti ciuitatibúsue*
11 *sit acquisitum, partumq; conseruetur. Ista igitur appetit*
12 *hæc doctrina: cum sit facultas quædam ciuilis.*

COMMENT.

8 SI IGITVR quispiam.] Hoc est secundum capitulum huius primi tractatus, in quo ostendit quòd in humanis est quidem vltimus finis, & summum bonum. Et ordine procedit. Nam primò ostendit esse aliquem finem bonum, deinde meliorem, demum optimum. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima ostendit quòd est finis vltimus qui est summum bonum. In secunda declarat cuius scientiæ sit, & ad quam pertineat cognoscere talem finem. In prima igitur parte affert talem conclusionem. Quod si in rebus huma

humanis est aliquis finis vltimus, is est summũ bonũ & optimum, quia alij ad illum & propter illum sunt. Quod autẽ sit aliquis finis vltimus, probat Philosophus per deductionem ad impossibile: quia si non esset, tunc procederetur in infinitum, quod est absurdum, cum infinitũ pertransiri nõ possit, & omnia humana appetant finẽ. Itaq; sequeretur quod frustrà esset talis appetitus humanus, cum nunquã eum attingere posset. At natura nihil facit frustrà: & sic habetur quod est aliquis finis vltimus. & cùm finis ea ratione qua appetit̃ sit quid bonum, & ea ratione qua est vltimus ad quẽ alij ordinantur, erit optimum. Sciẽdum quòd Philosophus inquirit hic summum bonũ non simpliciter, sed in genere, id est humanum summum bonum. Nam summum bonũ simpliciter est Deus, qui non acquiritur ita vt formaliter sit in eo, qui id consequitur sicut videtur esse felicitas illa, quia loquitur hic Philosophus. Notandum quod appetitus est duplex quo ad hunc locum nunc pertinet. quidam cum cognitione, quidam sine cognitione. Appetitus sine cognitione dicitur naturalis. Appetitus cum cognitione est duplex, quidam perfectus, quidam nõ perfectus. Perfectus dicitur qui est cũ electione: imperfectus, qui est vagus, & sine electione. Naturalis igit̃ per se nunquàm est inanis, per accidẽs esse potest. Is autẽ qui sequitur cognitionẽ potest esse vanus, præsertim is qui agit sine electione. Sed esset absurdum quod appetitus qui perficitur per electionem esset inanis: & ratio est: quia Deus & natura, vt inquiũt, nihil agunt frustra. Dubitatur quia nõ videt̃ absurdũ vt dicit Philosophus, quod appetitus esset vanus. Nã in tertio dicit quòd voluntas interdũ est impossibilium, veluti immortalitatis. Dicẽdum ad hoc quòd volũtas dupliciter sumi potest. vno modo vt vult tantum, alio modo vt limitatur electione. Prima potest esse vana, & de illa eo in loco loquitur Philosophus. Secunda non est vana neque impossibiliũ de qua loquitur hic. Nam voluntas cum electione non appeteret finem post finem in infinitum. Potest etiam dici quòd humanus appetitus naturalis per se nõ est vanus sumptus in genere, sed forte huius vel illius hominis singulariter sumptus. [ET AD humanam igitur.] Infert vnum Philosophus, quod oritur ex antedictis quod appellant correlarium, quo ostendit quòd cognitio vltimi finis confert ad vitam. 9

Nam oportet ſemper terminum eſſe cognitum, ſi debemus rectè ad illum pergere.& hoc probat exemplo ſagittarij:qui proponit ſibi ſignum.deinde dicit,Quod ſi ita eſt vt talis cognitio ſit vehementer vtilis,duo ſunt facienda.Primum circunſcribere & definire ipſum vltimum finem , vt figura deſcribitur & deſignatur à pictore : alterum videre cuius artis vel facultatis ſit,& ad quam pertineat tale bonum cognoſcere.Et ad hęc duo declaranda Philoſophus vtitur ordine prępoſtero.Nam primò declarat cuius ſit,& ad quã ſcientiã vel facultatem pertineat cognoſcere.Deinde in ſecũdo tractatu huius primi libri oſtendet quod primò propoſuerat,ſcilicet quid ſit ipſe vltimus finis humanus,& deſcribet ipſum.

{VIDEBITVR autem.} Hæc eſt ſecunda pars capituli: in qua oſtẽdit cognitionem huius vltimi finis pertinere ad ſcientiam & facultatẽ ciuilem,& eius eſſe hoc pacto. Cognitio huius finis ad eam ſcientiam ſpectat,quæ maximè dominatur,& ſubit rationem architecturæ reſpectu aliarũ facultatum.Sed ſciẽtia ciuilis eſt talis,ergo ad eam pertinet talis cognitio.Maior ex antedictis probatur, nobiliſsimæ ſcientiæ,& facultatis nobiliſsimus finis:minor probatur a Philoſopho.Illa ſcientia quæ imperat,& vtitur alijs ſcientijs , & artibus,eſt domina earum:& ſubit rationem architecturæ reſpectu aliarũ.Sed ciuilis eſt huiuſmodi,ergo illa eſt domina reliquarum actiuarum. Nam ad eam ſpectat conſiderare quæ facultas,& ſcientia eſt vtilis reipub.& quæ non eſt vtilis.Fert etiam leges,iubendo quis debeat quas artes ediſcere,&quouſq;.Ex qbus patet ꝙ finis ciuilis facultatis eſt ſummum bonum hominis.Idem eſt autem ſummũ bonum hominis vnius & ciuitatis:eſt tamen differentia, quia ciuitatis ſummũ bonũ diuinius & pulchrius eſt,quàm vnius hominis. Nam illud aſsimilatur magis primę cauſæ:quæ eſt vniuerſaliſsima in dando,& conſeruando omnia. Poſtea quaſi afferendo concluſionem dicit:quòd iſta moralis ſcientia cùm ſit ciuilis quædã ſcientia hoc affectare videtur,ſcilicet hoc ſummum bonũ. Notãdum ꝙ Philoſophus duas conditiones poſuit ſcientiæ eius qua præeſt alijs.prima,vt ſit domina maximè.ſecunda,vt ſubeat rationẽ architecturæ: & eſt differẽtia inter iſtas conditiones.Nam poteſt aliquis dominari aliquibus,& nõ vti ijs,quibus imperat:ſed nõ poteſt aliquis habere ra

re rationem architecti, quin vtatur ijs respectu quorum dicitur esse architectus. Nam extructor nauis vtitur dolatore lignorum,& illi imperat cum sit architectus respectu illius. Non frustra ergo ponuntur à Philosopho hæ duæ conditiones quas habet ciuilis respectu aliarum facultatum. Notandum tamen quod diuerso modo vtitur scientijs speculatiuis,& actiuis. Nam artes & actiuas scientias sumit dupliciter:ordinat enim ipsas & etiam imperat eis,vt hoc modo,& ex hac vel tali materia operetur:& sic ciuilis præsidet rei militari,rhetoricæ,& œconomicæ, & alijs facultatibus. imperat enim eis & modum agendi præscribit. Circa speculatiuas autem tantum versatur imperando vt ipsæ sint in ciuitate,non autem imponit eis modum imperandi. Non enim imperat vt geometra,non hoc modo probet, aut illo modo hanc conclusionem, quod triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis,cum sit necessaria, & nõ posit aliter se vllo pacto habere.Itaque ciuilis dicitur principalissima à Philosopho non simpliciter, sed in genere actiuarũ facultatum.Notandũ item quòd ad ciuilẽ spectat considerare de artibus,& sciẽtijs,& has habere,illas expellere è ciuitate, sicut Plato fecit:qui aliquas artes asciuit in ciuitatem suam quam finxit,aliquas expulit ex eadem: vt poësim, & eius artifices id est poëtas,quia excitent homines ad effectus,eosque effœminatos reddant.Notandum quod conditiones posuit Philosophus institutionis vel facultatis ciuilis respectu aliarũ. Dixit enim quod hæc instituit quas facultates & sciẽtias in ciuitate oportet esse. secundo, quas quenque addiscere.tertio quousque. Primo non omnes scientiæ sunt vtiles in ciuitate. Secundo, non omnes sunt idonei ad quamlibet facultatem, sed alius ad aliam. tertio quousque, aut respectu quantitatis temporis:veluti per tot annos,aut respectu scientiæ,scilicet vsq; ad talem terminum necessarium, vel vsque ad tale cõmodum respectu aliarum artium. Notandũ quod idem est bonum hominis vnius,& ciuitatis vel gentis:idem inquam re,diuersum tamen ratione. Nã hominis summum bonũ est felicitas,& beatitudo eadem est etiam ciuitatis vel gẽtis perfectio.Sed differt ratione, quia sũmmũ bonũ vnius hominis satis est vni indiuiduo:non est autem tale,quale est illud

illud quod acquiritur genti vel ciuitati. Hoc enim ad plures extenditur, & ideo est melius, & perfectius, quia bonum tanto est præclarius, quanto communius, vt dicit in Politicis. Verum sicut fit de lumine, quod idem est si sit in modico aëre, & in multo: sic summum bonum quod est in ciuitate est melius, quia latius, quàm in vno. & licet sit eadem felicitas, tamen illa ciuitatis pulchrior, & præclarior latitudine sua.
¶ Dubitatur, quia Philosophus videtur præponere bonum commune proprio vnius. Item dubitatur vtrum ad scientiam ciuilem pertineat considerare de vltimo fine humano, quia hoc videtur pertinere potius ad moralem quàm ad ciuilem. Ad primum breuiter respondetur, quod bono communi magis studendum quàm proprio, quia commune complectitur etiam proprium, & particulare, non tamen econtra. Ad secundum dicendum quod ad scientiam ciuilem pertinet, considerare de vltimo bono humano vt se extendit ad ciuitatem: ad moralem vero vt est vnius hominis bonum. Nec absurdum est idem bonum diuersis respectibus à diuersis facultatibus considerari. Nam in morali non consideratur quomodo acquiratur bonum ciuitati, tamen idem bonum consideratur ab vtraque scientia. Et sicut multæ scientiæ habent finem propinquum & remotum: sic moralis. nam habet finem propinquum vnius hominis perfectionem, & per hanc postea tendit ad summum bonum ciuitatis. ergo ad vtranque scientiam vel facultatem pertinet consideratio summi boni. Notandum quod Philosophus dicit.

11 {ISTA appetit hæc doctrina.} Dupliciter exponi potest: vel hæc doctrina appetit ista, id est, summum bonum humanum & omnia quibus comparari potest. vel, Ista, id est bonum proprium vt proprium, commune vt remotum.

12 {CIVILIS quædam.} Moralis scientia potest etiam dici ciuilis, cum illa quæ ordinantur ad inuicem possint aliquando denominari à nobiliori. Vnde moralis, œconomica & ciuilis, poterunt vno nomine appellari scientia ciuilis, quæ postea diuiditur in tria illa membra, scilicet moralem, œconomicam, ciuilem.

De mo

De modo procedendi, & auditore morali.

CAPVT III.

DIcetur autem ſatis, ſi declarabitur perinde 13
atq; ſubiecta materia poſtulat. Ipſum enim
* exactum non eſt in omnibus ſimuli modo τὸ ἀκριβὲς.
rationibus flagitandum: ſicut nec iiſce, quæ 14
per artem conficiuntur. Honeſta autem, & iuſta, de qui-
bus ciuilis conſiderat, tantam differentiam, erroremq; ha
bent, ut lege tantum eſſe uideantur, & nõ natura. Talem
etiam quendam errorem habent & ipſa bona: quia com-
pluribus ex ipſis accidunt detrimenta. iam enim quidam
ob diuitias: quidam ob fortitudinem periêre. amabile igi-
tur eſt de talibus atque ex talibus dicentes: craſſo modo,
* figuraq; uerum ipſum oſtendere. & de iis quæ ſunt ple καὶ τύπῳ.
runq;, atque ex talibus dicentes talia & concludere. eo-
dem modo & unumquenque auditorem ea quæ dicuntur 15
acceptare oportet. eſt enim eruditi: exactum ipſum eate-
nus in unoquoq; genere flagitare, quatenus fert ipſius rei
natura. Simile nanq; uidetur eſſe mathematicum ſuaden-
tem probare, & ab oratore demonſtrationes exigere.
Atqui bene quiſq; iudicat ea quæ cognoſcit, & ipſorum 16
bonus eſt iudex. is ergo in unaquaq; re bene iudicat qui
in illa eſt eruditus. * abſolutè autẽ, qui eſt in omnibus eru ἁπλῶς.
ditus. quapropter iuuenis, ciuilis diſciplinæ non eſt ido-
neus auditor. Eſt enim rudis actuum uitæ. Ex his autem,
& de his ipſæ rationes efficiuntur. Præterea cum per- 17
turbationes ſequatur, uanè, ſineq; utilitate audiet: quippe
cum finis non cognitio ſit, ſed actio. Intereſt autem nihil 18
iuuenis ſit ætate, an moribus iuuenis ſimilis. non enim de
fectio eſt ob tempus: ſed quia uiuit & perſequitur ſingu-
la cum perturbatione. talibus enim inutilis fit ipſa cogni-
tio:

lis *tio: perinde atq; incontinentibus ipsis. Iis autem qui suas rationi subijciunt appetitiones, cum rationeq́; agunt: magnam afferre potest utilitatem. De auditore igitur, & quonam modo rationes sunt acceptandæ, quidq́; proponimus: tot exordij loco sint dicta.*

COMMENT.

13 DICETVR autem satis.} Hoc est tertium capitulũ huius primi tractatus, id est procemij, in quo declarat modum tradendi hãc doctrinam atque recipiendi, & à quo auditore recipi debet. Diuiditur in tres partes quæ in suis locis declarabuntur. In prima igitur ostendit modum tradendi hanc doctrinam scilicet quæ non est demonstratiua, & à causis necessarijs deducendo necessarias conclusiones. sed à causis contingentibus vt sunt actiones humanæ, quæ sunt materia huius scientiæ moralis quæ est contingens, & non necessaria. & qualis est materia scientiæ, talis debet esse modus doctrinæ: & qualis est res, talis oritur cognitio quæ est media inter cognoscens & cognitum. Anima est quasi mensurans: scientia est mensura: res quæ scitur est quoddam mensuratum. Dupliciter igitur sunt res, aut necessariæ, & à causis necessarijs, ex quibus oritur scientia proprie dicta, & sequuntur ex ipsis necessarij effectus: aut à contingentibus contingentes. Nam cuique scientiæ accõmodatur modus doctrinæ quem expetit materia illius scientiæ. Nam si materia est necessaria, & modus doctrinæ est demonstratiuus: si materia contingens, & doctrina ex contingentibus procedit, & modus erit non demonstratiuus, sed suasiuus. Declaratur hoc à Philosopho in textu, quod scientia morum habet talem materiam, vt non exigat exactissimum modum doctrinæ, sed eum qui procedit ab his quæ vt plurimũ fiunt, & probat hoc pacto. Illa scientia cuius materia nõ est necessaria, sed varia, non potest habere modum doctrinæ necessariũ. At materia moralium est varia, ergo nõ potest habere modũ doctrinæ necessariũ: maior clara: minor probatur à Philosopho, tam ex parte eorum quę fiunt à nobis, quàm ex parte externarum rerum, quia non omnes homines eodem modo putãt iusta, & honesta: & quod videtur iustũ nunc, nõ putatur alio tempore

pore mutatis conditionibus rerum. Sic dicendum de locis. Nam quod hic videtur iustum, forte non videtur apud Scythas. Eodem pacto de externis bonis dicendum: non enim semper sunt bona. Nam multi ob robur vel diuitias periere. Quare bona interna,& externa circa quæ omnia versatur ciuilis facultas,non semper & necessario sunt talia,sed vt plurimum. Ideo modus doctrinæ non erit ex necessarijs, sed ex his quæ sæpe fiunt, & in modo docendi proficiscendum est grosso modo,& quasi per figurã, & non demonstratiue: sed quasi persuasiuè. {SICVT nec in ijs quæ per artes, &c.} 14
Non enim eodẽ modo figura expetitur à pictore,& ab sculptore. {EX talibus.} scilicet actionibus humanis tanquam ex principijs,quæ vt plurimũ fiunt. {DE huiuscemodi rebus.} scilicet tanquã de conclusionibus nõ necessarijs,sed vt sunt ea quæ sæpe fiunt,& plerunq;. Notandum q̧ ex ipsis rebus emergit sciẽtia. Itaq; quales sunt res,talis nostra cognitio est & scientia. Verum rerũ quædã sunt necessariæ,quædã non necessariæ,sed cõtingentes. Rerum necessariarũ necessaria est scientia,& proprie dicta. Tales autem res sunt diuinæ, mathematicæ, pleræque naturales. Non necessariæ res trifariam diuiduntur. quædam persæpe, vt calores in æstate: quædã rarò,vt calores in hyeme: quædã æquo discrimine, vt ambulare,non ambulare,& alia quæ sunt in nostro arbitrio nostraq; voluntate. Circa res quę sępe fiunt, dici potest quod versetur ars. Circa ea quę raro fiunt,versatur casus vel fortuna. Casus enim vt inquit Philosophus,est causa per accidens raro circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna est causa per accidẽs raro circa ea quæ fiunt à mẽte,& electione. Circa ea quę fiunt æquè versatur ratio & electio nostra. Sciẽtia vero proprie dicta est,circa ea quæ sunt necessaria,& ppetua, & semper se habẽt eodẽ modo,& doctrina illius est demonstratiua & exactissima,licet etiã sciẽtiæ sint alię alijs certiores,& habeãt gradus certitudinis inter se,vt mathematicę sunt certiores quàm naturales,cũ illę sint in primo gradu certitudinis. Artes vtuntur modo doctrinæ procedẽte ex his quæ vt plurimũ fiunt:& talis videtur esse sciẽtia vel ars moralis cũ versetur circa ea quę non cõstant natura,vt sint eadẽ apud omnes, sed lege & cõstitutione quæ est varia apud diuersas nationes & ciuitates, vt patet. Notandũ quòd fortitudo hic sumi potest

teſt,aut pro viribus corporis vt dicatur robur,aut pro ipſa for titudine quæ eſt virtus moralis, & mediocritas inter audaciam, & timiditatem. Conſiderandũ eſt autem quòd virtutes corporis ſimili modo ſe habere videntur,vt illę animi reſpectu animi cui tribuuntur quatuor illæ virtutes morales, ad quas redigũtur reliquæ omnes. In corpore enim quatuor ſunt vires ſimiles illis:vigor ſiue viuacitas vt ita dicã ſenſuũ. ſecunda,robur. tertia,pulchritudo.quarta,valitudo bona. At viuacitas ſenſuũ videtur habere ſimilitudinem cum pruden tia. Nam ſicut per prudẽtiã res agibiles ab anima percipiun tur:ſic bonitate ſenſuũ ſenſibilia à ſenſibus, robur cõparatur fortitudini,pulchritudo temperantiæ:quæ pulchritudo vide tur eſſe temperata quædã mediocritas orta ex partibus corporis congrue diſpoſitis.Sanitas iuſtitiæ comparatur,quæ ſanitas oritur ex quadam complexione conuenienti, & debita quantitate humorũ. Quod ſi accipiatur fortitudo proprie dicta quę eſt virtus, dicemus philoſophum loqui ſecundũ vulgi opinionem. Nam fortitudo non eſt cauſa mortis, quæ ſit malum,& præſertim cauſa per ſe, ſed à vulgo putatur malũ. quaſi oſtendere velit quod iſta habent tantam varietatẽ obvarias opiniones,& conſtitutiones hominum,vt etiam fortitudo,& bona animi putẽtur mala cum interdum afferre de-
15 trimenta habẽtibus videantur. {EODEM modo.} Hæc eſt ſecunda pars capituli:in qua affert ex parte auditoris talem concluſionem:quòd oportet auditorem probare modum doctrinæ,quẽ patitur & exigit ſcientia quam accipit:ſed ſcientia morum non exigit modum exactiſsimum: ergo oportet auditorem talem etiam modum accipere & probare. Hoc oſtenditur à philoſopho,quia ſimilis defectus eſſet geometram ſuadentem probare,& oratorem demonſtrantem : vel ab oratore demonſtrationem,& geometra ſuaſionem exigere.geometra enim proficiſcitur à principijs neceſſarijs per demonſtrationem ad neceſſarias concluſiones : orator vero ſuadet per argumentationem probabilem quæ ſuadet, non autẽ cogit aſſentiri vt ipſa demonſtratio,quæ eſt ipſius geometræ. Notandum quod cuique ſcientiæ accõmodatur modus doctrinæ proprius. Nam ſcientia eſt vt quidã terminus, doctrina quaſi via ad terminum.Verum ſicut omnis effectus artis ſit per inſtrumẽtum accommodatum tam operi, quàm

operanti

operanti: sic modus doctrinæ accommodari debet. Modus igitur huius doctrinæ ob materiã debet esse nõ demonstratiuus propter quid, sed quia. Nã talis modus accõmodatur ijs scientijs quæ versantur circa materiam non necessariam.

{ATQVI bene quisque.} Hæc est tertia pars capituli, in 16
qua facit præsuppositum tale, scilicet quòd quisque rectè iudicat, &c. & ex hoc præsupposito ostendit qualis debeat esse auditor huius disciplinæ moralis. Sed primũ ostendit quis nõ sit idoneus, deinde quis sit idoneus auditor. Sed duo sunt minimè idonei. Vnus est iuuenis, cùm sit expers agibilium, & nostra doctrina est ex his tanquam ex principijs, & de his tanquam de conclusionibus. procedimus enim ex illis, & cõcludimus de illis. probatur autem ratio ita: Idoneus auditor huius scientiæ bene iudicat de his quæ dicuntur in hac sciẽtia, assentiendo his quæ bene, & reijciendo quæ malè dicũtur. Sed iuuenis non bene iudicat de his: ergo nõ est idoneus auditor. Maior patet ex illo præsupposito facto, quod quisq; bene iudicat, &c. Minor ostenditur ex eo quod iuuenis non habet experientiam actuum humanorũ, & rerum quæ aguntur in vita: ideo non potest rectè iudicare de illis ex quibus procedũt rationes, & de quibus fiũt cõclusiones in hac sciẽtia morali vel ciuili, & in hac nostra doctrina. Dubitatur, quia non videtur verum quod iuuenis non sit idoneus auditor. Bene valeret ratio ad probandum quod ipse non esset idoneus inuentor huius artis. Nam experientia confert ad inuẽtionem, vt ait Philosophus in libro Posteriorum, & in Metaphysicis. Dicẽdum quod reuera experientia cõfert ad inuentionem, præsertim in scientijs speculatiuis. Hæc autẽ scientia nõ solùm speculatiua est, sed etiam vel potius actiua: & oportet vt ea quæ hic dicuntur, postea deducantur in actum. At iuuenis non habet experientiam actuum humanorũ propter ætatem, nec est idoneus illos experiri: ideo nõ erit sufficiens auditor, quia non poterit rectè dijudicare de illis. Et econtra, homo exempli gratia qui per experientiam cognouit quod malæ cupiditates abstinentia superantur, statim assentietur doctrinæ Philosophi, cùm dicet tẽperatis operationibus temperatos fieri homines: & sic de alijs singulis si in alijs erit expertus. Vniuersaliter de omnib' si omnia erit expertus. Rectũ enim iudiciũ cognitio præcedat oportet.

17 {PRAETEREA.} Affert aliam rationem probantem ꝙ iuuenis non est idoneus auditor. qui non facile potest conse qui finem huius doctrinæ, non est idoneus auditor: At iuuenis est huiusmodi, ergo, &c. Nam cùm sequatur perturbationes animi, & viuat vt plurimũ secũdùm sensum, non obtemperaret his præceptis, adeò vt ea deduceret in actũ. Est enim huius doctrinæ non speculatio cognitióve, sed ipsa actio.

18 {INTEREST autem.} Quia suprà dixit eum qui perturbationes animi sequitur nõ esse ideoneum auditorẽ, ne hoc tantùm de adolescẽte, sed etiam de prouecto ætate, & quocunq; viuente secundùm appetitum intelligatur: ideo dicit nihil interest siue sit iuuenis ætate, an moribus, quia prouectus ætate etiã inutiliter audiet si sequitur animi perturbationes, vt faciũt incõtinentes, quia defectus nõ est in tẽpore & ætate, sed in vita & moribus. Dubitatur, quia hæc scientia videtur superflua cùm nõ prosit hominibus prauis: boni verò ea nõ egeant. Respõderi potest bifariam. Primum ꝙ hæc scientia est vtilis vtrisq;. Nam praui licet cum difficultate, tamẽ quoquomodo reuocari possunt à vitijs, & flecti ad virtutes audiendo hæc. boni verò confirmantur. Secũdo modo dici potest ꝙ hæc sciẽtia ita se habet ad animũ, vt medicina ad ipsum corpus. Medicina autẽ est cõseruatiua & reductiua sanitatis cũ morbi sunt curabiles. Sic sciẽtia hæc se habet ad ægritudines animi. Verùm medij inter incurabiles & optimè se habentes præcipuè ferent fructum, quasi bene dispositis ad virtutem suscipiendam proderit maximè hæc moralis doctrina, vt Philosophus x. Ethicorum inquit. Sermo aũt & doctrina nunquam in omnibus vires habent, sed oportet vt antè cultus sit animus auditoris ad rectè gaudendũ odendumq;, tanquam ager qui semina sit nutriturus. Nam qui secundum perturbationem animi viuit nec audiret, &c.

19 {IIS autem qui suas.} Secunda particula in qua ostendit quis sit idoneus auditor, & dicit quòd sunt hi qui subijciunt suas cupiditates rationi. Post hæc epilogat totum proœmium breuibus, incipiendo ab vltima parte, scilicet quod satis est declaratum qualis debeat esse auditor, & quomodo tradi & recipi debet hæc doctrina, & quid qualeque propositum sit & intentio sua. Dubitatur cùm dixit quòd est inutilis incontinentibus hæc doctrina. Hoc non videtur

verum,

verum, cum non modo incontinentes, sed etiã intemperati possint percipere sermones rationesque Philosophi. Dicendum quòd hæc scientia habet duplicẽ finem, propinquum & remotum. Propiquus est perceptio eorum, quæ dicuntur hic: remotus est actio, & est principalissimus finis. Itaque primũ, id est, cognitionem consequi poterunt: sed non ita secundũ vt operentur, qui finis est principalissimus, qui intendit.

De summo bono, & recta auditoris educatione.

CAPVT IIII.

NVnc autem repetentes dicamus, (cum omnis 20
cognitio atque electio bonum quoddam affectet:) quid nam sit id quod ciuilem appetere dicimus facultatem, & quid omnium rerum agendarum supremum sit bonum. Nomine igitur omnes 21
ferè de ipso consentiunt. Nam *& uulgus & elegantes felicitatem inquiunt esse. atque bene uiuere, bene agere, & felicem esse, eadem esse putant.* De *felicitate autem quænam sit dissentiunt: & non similiter uulgus, ac sapientes eam aßignãt, quidam enim unum quid eorum quæ clara, manifestaq; sunt, ipsam esse putant, ut uoluptatem, aut diuitias, aut honorem. quidam aliquid aliud. persæpe etiam unus idemq;, diuersum.* Nam *cum ægrotat, sanitatem: cũ pauper est, diuitias. ignorationis uero conscij suæ, eos admirantur qui magnum aliquid & ultra uires ipsorum dicunt. quidam autem præter hæc plura bona: aliud quoddam per se esse putant: quodquidem & his uniuersis ut sint bona, censuere causam esse. omnes igitur opiniones scrutari, superuacaneum est fortasse.* S*atis autem erit, si eas scrutabimur quæ maximè extant, aut rationem aliquam habere uidentur. At enim ne lateat nos eas inter sese rationes differre, quæ à principijs proficiscuntur, &* 22
quæ ad principia pergunt. Re*ctè enim &* Plato *du-*

bitabat atq; quærebat, utrum à principijs, an ad principia sit ipsa uia: ut in stadio, ad calcem ex ijsce qui præ-
23 *mia ponunt, an contra. Enimuero semper est à notis incipiendum. hæc autem duobus modis talia sunt. alia nanq; sunt nobis: alia simpliciter nota. nobis igitur forsitan ex*
24 *ijs incipiendum est, quæ nobis sunt nota. Quocirca bene institutum moribus eum esse oportet qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione est sufficienter auditurus.*
25 *est enim principium * esse atq; si hoc satis constet: non opus erit * ipso cur est. talis autē aut habet principia, aut accipere facile potest. cui uerò neutrum horum inest: is*
26 Hesiodi sententiam audiat hisce carminibus explicatam.

esse τὸ ὅτι. τὸ διότι.

Optimus ille quidem est, ex sese qui omnia nouit,
Perceptis quæ pòst & semper sunt meliora.
Is rursus bonus est paret qui recta monenti.
Atqui ex se nescit, cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat: demens & inutilis ille est.

COMMENT.

SED NVNC repetentes.} Hic est secundus tractatus huius
20 primi libri, in quo finito proœmio intendit docere & tractare de summo bono, & ostendere quid sit. Diuiditur in quinque capitula. In primo proponit opiniones aliorū multorum de summo bono, & postea declarat modū, quo ipsum inuestigare debemus. In secundo resumit opiniones allatas, easq; refellit. In tertio confutat opinionem Platonis ex eo quod dixit ideam boni, esse summum bonum. In quarto enititur definire summum bonum, id est ipsius felicitatis definitionem afferre secūdum sententiam suam. In quinto opiniones allatas trahere nititur ad propositū suum, & ad suam definitionem de felicitate assignatam. Primum capitulū diuiditur in duas partes. In prima inquirit ipsum summum bonū afferendo varias opiniones. In secunda quærit, qualis debeat esse modus inuestigandi ipsum. Dicit igitur in prima resumendo ea quę dixit breuiter, scilicet quòd cùm omnia appetunt quoddam bonū, & cū ciuilis præsit omnibus alijs facultatibus

tatibus,& aliæ tendant & ordinentur tanquam ad vltimum finem humanum, ad ciuilem videamus quid ea expectat & quid sit istud omnium rerum agẽdarum supremum bonum.

{NOMINE igitur.} Hac in parte Philosophus ostendit opinionẽ hominũ de felicitate,& duo facit. Primo ostendit ꝙ nomine omnes cõueniunt,scilicet quisq; in sua lingua.Secundo ꝙ definitione differunt, & ex differentia quã habent homines de ipsa felicitate distinguit ipsos homines,scilicet in vulgus & sapientes.Et primo exponit opinionem vulgi, deinde sapientum,enumerãdo ea quę ipsi ponebãt pro summo bono, vt latè patet in textu Philosophi ex his quæ ipse enumerat.Notãdum ꝙ vita sumitur bifariam, vt spectat ad hoc propositũ:aut vt prima perfectio aut secunda, id est ipsa operatio.prima est,esse viuẽtis,quod profluit ab vnione animæ & corporis.secũdo modo dicitur vita ipsa operatio,quæ proficiscitur à potẽtijs animę:& sic accipitur hic,scilicet pro operatione.Intelligunt enim homines eum felicẽ, qui bene viuit,id est bene operatur.Notãdum quòd hæ opiniones de felicitate,vt apparet,oriuntur ex parte modorũ viuẽdi & ex cõmoditatibus vitæ.Nam illi qui dicunt voluptatem esse felicitatẽ,cõmoditate impellũtur. Voluptas enim ab illis describitur vita,id est operatio sine impedimento: dolor verò dispositio mala impediens actiones.Sic qui dixerũt diuitias esse summum bonũ,& alij huiusmodi cõmodis suis adducebantur ad hoc asserẽdum.Notãdum ꝙ Plato posuit summũ bonum separatum quoddam,non illud quod acquiritur in hac vita. Sciebat enim quòd sicut albedine fit homo albus, sic felicitate fit felix,quã oportet esse in eo qui sit felix.Itaq; hanc felicitatem etiam ipse hominibus tribuit, quam ipse Aristoteles tribuit vt humanã.Verũ quia ea quę sunt in deo, quæ propriæ sunt,cùm æterna sint,& firma, ideo dixit illud separatum esse propriè bonũ & summũ,scilicet ipsum deum cuius participatione sunt omnia alia bona & omnia reducũtur ad ipsum tanquam ad vltimũ finem & supremã causam bonorũ omniũ,in cuius essentia Plato posuit ideam boni & omniũ aliarũ specierũ.Philosophus refellit hãc opinionem alio modo sumptã,quàm intelligebat Plato.Sed sicut à vulgo intelligebatur,sumit ipse,& eã refellit.Plato autẽ posuit summũ bonũ id quod est ipsum bonũ,nec habet aliquid ad-

mixtũ,ſed eſt ratio ipſius boni, & hoc poſuit eſſe in Deo vel potius ipſum Deum.Nã quicquid eſt in Deo,Deus eſt.Similiter ergo rationẽ boni poſuit in Deo,in quo eſt ratio omniũ quæ à natura fiunt cũ rectitudine quadã.quod additur ob ea quæ fiunt à caſu, quorũ formæ & idææ nõ ſunt in mente diuina.Nam ſi hoc eſſet ſemper, illa fierent eodẽ modo, cuius tamẽ oppoſitũ videm⁹, vt ille aiebat. Sed inferius hęc latius.

22 {AT enim ne lateat nos.} Hæc eſt ſecũda pars capituli in qua quærit modũ procedendi in hac ſcientia morali ad percipiendũ quid ſit ſummũ bonum rerum humanarũ : & dicit quod duo ſunt modi procedendi in perquirẽdis ſciẽtijs,& ijs quę ſcire volumus:aut à principijs,i.ab cauſis ad effectus,aut ab effectibus ad principia,id eſt ad ipſas cauſas.primus dicitur demõſtratiuus ſimpliciter, alter ſecundũ quid: & licet re eadem ſit via,differt tamẽ ratione,vt via ab Athenis Thebas & ab Thebis Athenas.Plato autem recte dubitauit & accõmodatè ponit exemplũ de ſtadio in quo eſt finis & principiũ & terminus à quo,& terminus ad quem:licet idem ſit ſpatiũ.

23 {ENIM vero ſemper.} Hoc loco Philoſophus ſoluit & declarat quod in omni ſcientia incipiendum eſt à notis. Sed quia nota ſunt dupliciter. Alia enim ſunt nota ſimpliciter vt cauſę & principia:alia noſtra ex pte & nobis,vt ſunt effectus: quædam vero æquè nobis nota ſimpliciter, vt in mathematicis ſcientijs. In quibus igitur nobis notiores ſunt effectus quàm cauſæ, incipiendum ab ipſis effectibus proficiſcendo ad cauſas, vt ſunt hæ ſcientiæ morales & naturales & artes. In quibus vero æquè nota ſunt principia & ſimpliciter vt mathematica,in his incipiendum à talibus principijs & cauſis demonſtrando à priori affectus qui inſunt ſubiecto. Incipiendum igitur in hac ſcientia morali à nobis notis, id eſt ab affectibus & operationibus humanis ſecũdum rationem, ex quibus fiunt habitus ſtudioſi, id eſt ipſę virtutes ſecundũ quas fiũt operationes quæ ſunt ipſa actiua felicitas.Ea enim eſt finalis cauſa omniũ humanarum actionum, & vltimũ bonum in executione,primũ in intentione.Primũ enim intenditur ipſa felicitas,deinde excogitãtur media,quibus veniamus ad ipſam.Quatuor ſunt cauſę vt ſcimus.Principaliſsima eſt finalis.Ideo Ariſtoteles vt mihi videtur,nõ iure reprehẽditur,vt dicunt quidã, quòd nõ dixerit vel appellauerit Deũ

cauſam

causam efficientē, sed finalē semper appellat. Ratio autē est, quia appellat eum à causa nobiliore. Felicitas verò est principiū in genere causæ finalis. at in genere causę efficiētis est effectus, nec est absurdū quod diuersis rationibus vnū & idem sit causa & effectus, in diuerso genere causæ, vt felicitas.

{QVOCIRCA bñ institutū.} Ex supradictis infert vnū, 24
quod appellāt correlariū. Nā cū debeamus incipere à nobis notis, oportet eū q sit auditurus de sciētia ciuili institutū esse bonis moribus, vt experiētia possit pcipere ea quæ cōferunt humanæ vitæ, & eis assentiri. Notandū ꝙ oportet auditurū de aliquibus aliqd præcognoscere, & hoc, aut à se habet, aut percipit à doctore. A se habet vt dignitates tales, veluti, si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent sunt æqualia, & omne totū est maius sua parte. A doctore suscipit aliqua quibus adhærere debet, Veluti si duæ lineæ æque distātes protrahantur in infinitū, nunquā cōcurrent. Ita igitur in morali fieri debet. Oportet enim vt hęc auditurus afferat ex se principia quædā. Veluti quod abstinētia cupiditates superātur, vt per experientiā sibi innotuit. Quod autē nō afferat, suscipiat à suo doctore, & facile assentietur: ideo oportet esse institutum bonis moribus & bene dispositū ad recipiēdā doctrinā. Vbi afferri potest illud decimi libri quod etiā suprà attulimus. Sermo autē & doctrina nunquā in omnibus vires haberet: sed oportet antè cultus sit moribus auditoris animus ad rectè gaudēdū odendumq;, tanquā ager qui semina sit nutriturus, &c. Post hæc dicit Philosophus ꝙ si ille non afferat ex se principia, nec sit aptus ea suscipere, is est penitus inutilis secundū Hesiodū. {EST enim principiū qd est.} Quia effe- 25
ctus est principiū in hac sciētia morali & ciuili. Veluti bonꝰ mos cōseruat humanā naturā. {HABET principia.} scili- 26
cet audiēdi hāc doctrinā vt facilè assentiat. Si qs enim sit bene dispositus & institutus bonis moribus, veluti si quis superauerit aliqñ cupiditatē abstinentia, & moderatione vicerit appetitū, statim assentiet cùm audiret hoc principiū ꝙ temperatis actibus tēperati fiunt habitus, & non quæret propter qd, cū hoc sibi sufficiēter cōstet. Itē abstinētia cōcupiscentiæ extinguunt. Huius etiā nō quæret causam cū sibi cōstet, vel quod ex se afferat, vel quod assentiatur docēti ea, qbus bene dispositus & nō recalcitrans deberet nō immerito assentiri.

Quod felicitas non sit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ. CAP. V.

27 SEd nos eò redeamus unde digressi sumus.
Summum enim bonũ, felicitatemq;, non sine
ratione ex uiuendi modo uidẽtur existima-
re: uulgus quidem & importunissimi, uolu
ptatẽ. Quapropter & deditam uoluptatibus uitã amant.
28 Tres enim sunt maximè quæ præcellunt: ea quæ nũc dicta
est, & ciuilis, & cõtemplatiua tertia. Vulgus igitur mã-
cipij simile penitus esse uidetur, pecorum uitã diligendo.
habet autem rationem, quòd cõplures eorum qui sunt in
potestatibus cõstituti, perinde atq; Sardanapalus uiuunt.
29 Elegantes autẽ & ad agendum idonei, honorem. Honos
30 enim, finis ferè ciuilis est uitæ. Videtur autem ab eo dista-
re quod quærimus. nam in ijs potius qui afficiunt, quàm in
ijs qui afficiuntur honoribus, esse uidetur. summum autẽ
bonum proprium quid, taleq; esse uaticinamur, ut auferri
31 facile nequeat. Præterea honorem persequi uidentur: ut
32 seipsos bonos esse credant. itaque à prudentibus & apud
eos qui ipsos cognoscunt: & ob uirtutẽ honoribus affici
quærunt. constat igitur secundum hos ipsos, honore præ-
33 stabiliorẽ esse uirtutem. Atq; forsitan & finem quispiam
ciuilis uitæ magis hanc esse putauerit, uerum & ipsa ui-
detur imperfectior esse. Videtur enim posse uirtutem ha-
bentem, & dormire, aut non agere quicquam per uitam,
& insuper in maximis malis atq; aduersitatibus fortunæ
positũ esse. eum uerò qui ita se habet, nemo felicẽ dixerit,
nisi qui positionem obseruat. Sed hæc hactenus: satis enim
de his est & * in cõuersionibus dictum. De cõtemplatri-
ce autem uita, quam tertiam diximus: in sequentibus con-
34 siderationem faciemus. Ea uerò quæ pecuniis incumbit:
uiolen

ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις, in coronis. *L. Aret.*

uiolenta quædam est uita. Ipsæq; diuitiæ non sunt id quod quærimus bonum. utiles enim sunt & ob aliud. quapropter ea quæ prius sunt dicta: potius quispiā fines esse existimauerit: quippe cùm propter se expetantur. at neque etiam illa uidentur: quanquam ad ipsa complures iactæ sunt rationes. Hæc igitur missa faciamus.

COMMENT.

SED nos eo redeamus.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo reuocat se ad primum propositum. 27
Nam instituit afferre & confutare opiniones antiquorum de summo bono. posuerat autem modum inuestigandi & procedendi in hac scientia, vt cognosceretur summum bonum, ideo nunc dicit, redeamus, &c. Resumit enim opiniones de summo bono, & eas refellit: & primo reprobat eos qui dixêre felicitatem esse aliquid eorū quæ sunt nobis manifesta: deinde confutat eos qui posuerunt felicitatem in bono separato, id est Platonē & Platonicos. Diuiditur in quinque partes: in prima ostendit cur sint tot variæ opiniones de felicitate, & affert opinionem vulgi ponentis summum bonum in voluptatibus. In secunda eam refellit. In tertia confutat elegantiores ponentes summum bonum in honore, & ostendit quòd insufficienter ponunt. In quarta refellit ponentes id in virtute, & in ea parte considerationem de vita contemplatiua differt in alium locum. In quinta reprobat ponentes in diuitijs. In prima igitur parte ostendit quòd tot variæ opiniones de summo bono oriuntur ex eo, quia vnusquisque amat suum modum viuendi, & secundum quod appetit, illud putat esse summum bonum. At cum varia appetantur ab hominibus: ideo varij fines pro summo bono constituuntur. Ipse autem reducit hæc ad tria genera vitæ, scilicet ad voluptuosam, ciuilem, & contemplatiuam. Notandum quòd ij sunt ineptissimi qui ponunt summum bonum in voluptate: cum voluptas de qua loquitur hic Philosophus, possit esse causa amittendæ felicitatis. Notandum quòd tres vitas enumerauit Philosophus. Primam voluptuariā. Secundam ciuilem. Tertiam contemplatiuam. Istæ autem habent ordinē ita vt prima sit imperfectissima, & in ea maximè do-

minetur appetitus. In secũda sit sedatio & mitigatio perturbationum, atque in ea ratio dominatur appetitui non quòd omnino suffocet, sed obtemperantem facit rationi. In tertia vita fit vacuitas perturbationum, & appetitus, scilicet sensitiuus nullo modo operari videtur. Bene ergo attulit Philosophus per ordinẽ istas tres vitas, vt vidimus in textu. Notandum ꝙ per voluptatẽ intelligit de ea quæ est nobis cõmunis cum belluis, & similia. per secundã vitã intelligit ciuilẽ, quę ponit in honore, & huiusmodi: per cõtemplatiuam vero intelligit eam quæ ab omni negotio seiuncta est.

28 {VVLGVS igitur.} Secunda est pars capituli in qua refellit opinionem ponentium felicitatẽ in voluptate. & vult probare quòd voluptas non est felicitas. Illud quod est nobis commune cum belluis non est felicitas humana. Sed voluptas est huiusmodi: ergo ea nõ est felicitas. Maior probatur: quia felicitatem humanam necesse est propriam esse hominis: id autem quod est nobis cum belluis commune, non est proprium hominis. Nam si ita esset, belluæ possent dici felices: quod est absurdum. Minor probatur, quia voluptate fruuntur etiã belluæ, cum voluptas gustu & tactu maximè percipiatur: quibus sensibus bruta etiam viuunt, & nos per tales efficimur valde cõmunes cum cæteris animalibus, etiã cum imperfectis: quia nullum animal est his duobus sensibus vacans, cum multa animalia careant reliquis. Hæc autẽ opinio sustentari videtur quanuis sit admodum abiecta: quia homines vident principes viuere in delicijs, & voluptatibus: quorum exemplo ducti putent eorum vitam esse potissimam felicissimamq́; inter alias, atque ideo eam sequuntur. Notandum quod vulgus dicitur simile esse mancipio, quia voluptati ita obedire videtur: vt serui dominis suis.

29 {ELEGANTES autem.} In hac tertia parte capituli affert opinionem eorum, qui emergunt à vulgo, & eos vocat elegantes. Hi autem putant felicitatem humanam in honore consistere: quorum sententia tali modo probatur. Finis rerum agendarum & virtutum est felicitas. At honor est talis: finis ergo ipse est felicitas humana. Nam quicquid agitur in vita humana, videtur agi ob ipsum honorem. præterea honor dicitur esse præmium virtutis. {FERE.} Hoc addidisse videtur, quia iste vere non est finis talis.

{ATTAMEN non videtur.} Duabus rationibus ostendit 30
quod honos nõ sit felicitas. Prima. Honos non cõsistit in eo qui honoratur, sed in eo qui honorat: at felicitas consistit in eo cuius est felicitas, & non collocatur in alio, quàm in eo cuius est: ergo felicitas non est honos neque in honore.

{VATICINAMVR.} Quia nondũ est declaratũ quid sit, 31
notandum quod duobus modis exponere possumus honorem magis esse in honorãte, quàm in suscipiente honorem. Primo modo: quia est operatio honorãtis magis quàm suscipiẽtis. Secũdo modo: quia honor videtur esse magis in potestate honorantis quàm honorati. Nã is qui patitur nõ habet potestatem patiendi vel nõ patiendi: quia est in agẽte. Dixit autẽ, Magis: quia ille qui honoratur videtur concurrere propter virtutem ob quam videtur esse causa vt honoretur: licet honorare vel nõ honorare sit potius in arbitrio honorantis. Notãdũ quod illud quod nõ est ĩ nostra potestate, facilè etiã inuitis nobis auferri potest. vnde cũ bona corporis, & externa nõ sint ĩ nostra potestate: ideo in illis nõ cõsistit felicitas.

{PRAETEREA honorem.} Secunda ratio: Id quod est ob 32
virtutẽ & testimonium eiusdem non est felicitas. At honor est huiusmodi: ergo honor non est felicitas. Nam appetunt honorẽ cõsequi apud sapientes tanquã peritissimos in discernendo, & apud eos qui ipsos cognoscunt existimãtes talẽ honorem esse veluti testimonium quoddam suarum virtutum, & indiciũ quo deprehendũt & sibi persuadent se habere virtutes, posteaquã honorãtur: ergo honorẽ appetunt ob ipsam virtutem: ergo honos est ob virtutem. Notandũ quod si honos esset humana felicitas, sequeretur quod breui tẽpore aliquis esset felix & nõ felix, id est nunc felix cum honoratur, nunc non felix cum non honoratur: & idem etiam respectu vnius honorãtis esset felix: respectu vero alterius eum posthabentis nõ esset felix. {ATQVE forsitan.} Hæc est quarta pars in qua prosequitur Philosophus, refellendo nunc eos 33
qui summum bonum in virtute ponebãt: & quanquã hi magis ad veritatẽ accessisse videntur quàm superiores, quia virtutẽ habens est in potentia propinqua felix: tamen hanc opinionẽ etiam reprobat tali ratione. Id quod non est perfectũ, non est summum bonum. At virtus non est perfectum: ergo non est summum bonum. Minor probatur à Philosopho.

Nam

Nam virtus poteſt eſſe in dormiente & in eo item qui non operetur ob impedimenta,& demum in his qui ſint in maximis ærumnis,& calamitatibus conſtituti:quos nemo feli ces appellabit niſi poſitionem cuſtodiẽs,ſicuti fecêre aliqui Philoſophi ponentes quædam paradoxa. Notandum quòd ſi oportet aliquem felicẽ euadere,neceſſe eſt in illo prius eſſe virtutes. Verum nõ ſufficit vt habeat habitũ. Nam habitus ordinatur ad operationem,& propterea virtus eſt imperfectior quàm ipſa felicitas,cum ordinetur ad vlteriorẽ finem. Notandum ꝙ à Philoſopho facti ſunt libelli de omnibus ſcientijs liberalibus breuiſsimi & per modum concluſionũ, quos appellauit conuerſiones : & ſic ſolent Græci artes liberales appellare , quia videntur circulo quodam in ſe redire cum vnaquæq; alijs vtatur:hos libellos Philoſophus appellauit cõuerſiones. alij dicunt quædam eſſe à Philoſopho cõfecta ita vt finis vnius ſcientiæ ſit principium alterius,& ſic ſint quaſi circuli,quæ opinio mihi non placet. Notãdum ꝙ poſitio eſt opinio alicuius in Philoſophia præclari , quæ ſit aliena à communi hominum opinione,vt fuit Heracliti,qui dixit cõtraria eſſe idem, & huiuſmodi. Notandum ꝙ Philoſophus differt conſideratione vitæ contemplatiuæ in alium locum:quia nõ pertinet ad hunc locũ tractare de ipſa. Nam nec reprobari poteſt cùm ſit prẹſtãtiſsima:nec ſumenda nũc pro felicitate,cùm antea oporteat tractare de felicitate actiua & ciuili,quæ competit homini,vt homo eſt.

34 {EA verò quæ pecunijs.} Hac in parte quinta refellit opinionẽ eorum,qui ponebãt ſummũ bonũ in diuitijs, hoc pacto:In ea vita quæ eſt violenta nõ conſiſtit felicitas. At ea vita quæ intẽdit diuitijs,& ei dedita eſt huiuſmodi. ergo &c. Item illud quod eſt alterius cauſa , & propter aliud, non eſt felicitas humana. at diuitiæ ſunt huiuſmodi:ergo diuitię nõ ſunt felicitas humana. Nam ſummũ bonũ non eſt ob aliud: alia verò omnia ſunt ob ipſum. Diuitiæ verò ſunt adminicula,quibus vir ſtudioſus poteſt exercere ſuas operationes vt magnificentiæ & liberalitatis:ergo ſunt ob operationes virtutum nonnullarum,& ordinantur ad aliud vlterius. Ex his infert quòd illa tria prædicta magis apparent eſſe finis vltimus quàm diuitię,& tamẽ illa nõ ſunt,vt oſtenſum eſt,quãuis multæ ſint allatæ ratiões,ſcilicet à diuerſis Philoſophis.

Quod

Quod non sit idæa. CAPVT VI.

Ræstat autē fortasse de uniuersali bono consyderare, & quonā modo dicitur dubitare: quāquam hæc quæstio perardua nobis est, propterea quod amici sunt qui * formas ipsas introduxerunt. Verum melius forsitan, & oportere uidebitur sua quoque, præsertim Philosophos, pro ueritatis salute refellere. nam cum ambo sint amici: sanctum est honori ueritatem præferre. Qui igitur hāc attulerūt opinionem: in ijs non faciebant idæas, in quibus prius & posterius esse dicebant. Idcirco neque numerorum idæam conficiebant. at bonum & in substantia dicitur, & in quali, & in eo quod est ad aliquid. atq; id quod est per se, substantiáue: prius est eo natura quod est ad aliquid. Est enim hoc propagini, & accidenti eius quod est simile. quibus efficitur, ut non sit in omnibus communis quædam idæa. Præterea cùm bonum æque atque id quod est dicatur (nam & in substantia dicitur bonum, ut mens & Deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in relatione, utile: & in tempore, occasio: & in loco, mora: & alia istiusmodi) constat non esse cōmune quicquam uniuersale ac unum. non enim in omnibus prædicamentis: sed in uno tantummodo diceretur. præterea cum eorum quæ unam habent idæam, una sit & scientia bonorum etiam omnium, una scientia quædam esset. nunc autē plures sunt, & eorum quæ sub eodem prædicamento sunt collata: ut temporis: in bello quidem, militaris facultas: in ægretudine autem, ars medendi, & mediocris: in alimento quidem, medicina. in laboribus autem, ars corporis exercendi. Dubitauerit autem quispiam, quidnam & uelint dicere ipsum quodq;: si una & eadem hominis est ratio

Margin: 35 (beside "Ræstat autē…"); τὰ εἴδη. (beside "formas ipsas"); 36 (beside "quid. Est enim…"); 37 (beside "sed in uno tantummodo…"); collocata (handwritten, beside "collata"); 38 (beside "ris exercendi. Dubitauerit…")

ratio, & in ipso homine & in homine. nã quo uterq; est homo, hoc differentiam inter sese nullam habebunt. quod
39 si ita est: neque quo utrunq; est bonum. At uerò neq; quia perpetuum est, ideo magis erit bonum. siquidẽ neq; diuturnum album, magis est album, quàm unius album dici.
40 Probabilius autem de ipso uidẽtur dicere Pythagorici, ipsum unum in bonorum serie collocantes, quos sequutus
41 uidetur & Speusippus. Sed de his quidem alius erit sermo. In ijs autem quæ dicta sunt, controuersia quædam uidetur, quod rationes non de omni bono sunt dictæ. dicuntur autem una specie bona: ea quæ amantur per se. ea uerò quæ hæc efficiunt, aut aliquo modo cõseruant, aut contraria prohibent: propter hæc ipsa, modóq; alio, bona dicuntur. constat igitur bona, bifariam dici: alia per se, alia
42 propter illa. Seiunctis igitur per se bonis, à bonis utilibus, consideremus si ea quæ sunt per se, una idæa bona dicantur. at quænam quispiam posuerit per se bona? an ea quæ & sine alijs persequimur, quale est sapere, & uidere & uoluptates nonnullæ, atque honores. hæc enim tametsi propter aliud quippiam persequimur, tamen ex ijs, esse posuerit quispiam quæ sunt per se bona. an nihil a-
43 liud præter idæam ponendum est? quare* forma res quæ-
τὸ εἶδος. dam erit inanis. Quòd si hæc quoque per se sunt bona: eandem in his omnibus ipsius boni rationem inesse oportebit, perinde atque albedinis ratio eadem est niue atque cerusa: at honoris, & prudentiæ, & uoluptatis hoc ipso quo bona sunt, diuersæ sunt rationes ac differentes: ipsum ergo bonum nõ est quid commune una idæa. At quonam modo dicuntur? non enim ijsce similia sunt, quæ nomine eodem fortuito nuncupantur. Dicunturne igitur, quia
κατ' ἀναλογίαν. sunt ab uno, aut ad unum omnia conferuntur: an* comparatione

ratione potius rationum: etenim ut est in corpore uisus: sic est in anima mens, & aliud item in alio. Sed hæc in præsenti forsitan omittenda sunt: nam exactè ipsa discutere, ad aliam magis spectat philosophiam. Et de idæa similiter. Constat enim etsi est aliquod unum bonum, quod communiter prædicatur, aut separatum quod ipsum per se: non tamen aut agi, aut acquiri ab homine posse. nunc autem tale quæritur. Fortasse autem cuipiam melius esse uidebitur cognoscere ipsum, ad ea bonorum quæ possideri ac agi possunt. nam uelut exemplar id habentes, magis ea quæ nobis sunt bona sciemus: & si sciuerimus, assequemur. Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: à scientijs autem discrepare uidetur. uniuersæ nanq; bonum affectantes quoddam, idq; quod deest perquirentes, huius prætermittunt cognitionem. tantam tamen opem uniuersos artifices ignorare, & non perquirere, non est consentaneum rationi. dubium autem est, et quidnam ad suam artem, aut textori confert, aut fabro, si ipsum scierit bonum: aut quonam pacto uel medicus, uel dux euadet peritior, qui idæam ipsam aspexerit. neque enim ualetudinem hoc modo medicus, sed hominis, imò uerò huius fortasse considerare uidetur, quippe cum singulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

COMMENT.

PRAESTAT autem fortasse.} Hoc est tertium capitulũ 35 huius secundi tractatus, in quo Aristoteles refellit opinionem Platonis de summo bono, quod Plato dicebat esse bonum separatum, id est, idæam boni. Diuiditur in quatuor partes. In prima parte proponit quod dicendum est de vniuersali bono, id est de idæa boni. In secunda parte assignat rationes, quòd non potest esse idæa boni. In tertia ponit quãdam dubitationem, & soluit. In quarta postquã exterminauit

uit idæas,oſtendit ꝙ dato quòd ſint idææ,non eſt opus quęrere de illis.In prima igitur parte dicit Philoſophus, quòd omiſsis reliquis opinionibus de ſummo bono, fortaſſe melius eſt conſiderare de vniuerſali bono, id eſt de communi bono,& communi idæa boni,quam Plato dixit eſſe ſummũ bonum,& cauſam cur alia bona quæ ſunt hic,ſint bona.Fortaſſe,quia hæc quæſtio non videtur pertinere ad moralem: ſed magis ad primum philoſophum,& metaphyſicũ,tamen pauca dicere,& oſtendere quomodo non ſit idæa boni,ſummum bonum,quod hic quæritur,& intenditur,non videtur alienum à propoſito & ab Philoſopho morali. Pluribus in locis ſuis in libris Ariſtoteles irruit contra idæas Platonis, & nũquam ſe excuſat,niſi in hoc libro moralium.Ratio eſt, quia cùm ipſe det præcepta de moribus, ne videatur agere contra bonos mores impugnando amicum,& præceptorem ſuum Platonem,cum quadam honeſtate hic ſe excuſat.

36 {Qvi igitur.} Hæc eſt ſecunda pars in qua aggreditur Platonis opinionem,oſtendendo talem concluſionem,quod non eſt vna communis idæa omnibus bonis,vt putauit Plato,& probat quatuor rationibus.Prima.Vbicunq; vel in quibus eſt prius & poſterius non eſt communis idæa & forma. At in bonis eſt prius & poſterius:ergo in bonis non eſt communis idæa.Maior conceſſa eſt à Platonicis,quia non ponebant ideas in his in quibus eſſet prius atq; poſterius,& ideo numerorum non ponebant idæam.Minor probatur à Philoſopho,ſcilicet quòd in bonis eſt prius & poſterius. Nã ſubſtantia eſt bonum,qualitas eſt bonum: relatio ſimiliter, & alia quæ ſunt in alijs varijs prædicamentis in quibus eſt bonum.Verùm cùm iſta habeant ordinem,prius eſt ſubſtantia quàm relatio,cùm relatio ſit reſpectu ſubſtantiæ,vt eſt virgultum reſpectu arboris,& vt eſt accidens reſpectu ſubiecti ſui.prius enim eſt arbos quàm virgultũ,& ſubiectum quàm accidens,& ſubſtãtia quàm quãtitas,vel qualitas vel relatio, vel aliud accidens.Vt prius eſt homo qui eſt ſubſtantia animata ſenſitiua,quàm ſit tantus,veluti trium cubitorum:vel talis,veluti albus:& ad aliquid,veluti pater.per prius igitur eſt homo prioritate naturæ, poſterius verò hæc ſibi accidunt:vt ſit tantus vel talis, & ſimilia:ergo cùm bonum non ſit quoddam commune æquè in omnibus prædicamentis,

non

non erit quædam cõmunis idæa bonis omnibus queadmodum in numeris. Nã cùm variæ sint species numerorũ, veluti dualitas, trinitas: & altera sit prior, altera nõ, ponebat Plato quãdam idæam cõmunem oĩbus. Eodem pacto cùm variæ sint species bonorũ, & in bonis sit prius & posterius, nõ debet poni vna cõmunis idęa omnibus, dicit Philosophus.

{PRAETEREA cùm bonum.} Secunda ratio. Ens dicitur de omnibus prædicamentis, similiter & bonum, & alia 36
est boni ratio cùm est in prædicamento subſtãtiæ, & alia ratio cùm est in prædicamento qualitatis, & sic de cæteris. Fit igitur talis argumentatio: Ea quæ sunt in diuersis prædicamentis nõ dicuntur secundũ vnã rationẽ: nec est eorum vna communis idæa. At bonum, loquẽdo de bonis quæ sunt hic, est in diuersis prædicamẽtis: ergo boni non est vna ratio, & vna cõmunis idæa. Maior concederetur à Platonicis, & semper affert maiores hic veluti concessas à Platonicis. Minorẽ ipse probat, scilicet ꝙ bona sunt in diuersis prædicamentis. nam mens quæ est de numero bonorũ, est in prædicamento subſtãtiæ, vt ait: virtus in prædicamẽto qualitatis: moderatũ in prædicamento quantitatis, & vtile in prædicamento relationis. Vtile enim refertur ad aliud: occasio quoq;, id est opportunitas tẽporis ponitur in prædicamento quãdo, & sicut tempus quod est mensura motus ponitur in quãdo, & congrua conuersatio ponitur in prædicamẽto vbi: & alia huiusmodi bona, quæ varia sunt, & in diuersis prædicamẽtis collocata. Nam vt prędicamẽta sunt maximè distincta inter se, sic & res quæ in ipsis prædicamẽtis sunt. Sequitur igitur cõclusio, quòd nõ est vnum & vniuersale bonũ cõmune omnibus bonis: nam si ita esset, nõ in omnibus prædicamẽtis, sed in vno tantùm diceretur, & esset vt ostendimus. Notandum ꝙ ens & bonum conuertuntur. Sed bonum sumitur bifariã. Primo modo vt est passio entis, & sic conuertitur cum eo: alio modo vt est bonum moris, & hoc non conuertitur cum ente, nam omne bonum moris est ens, non autem econtra. Si igitur Plato dicit esse vnam communem idæam boni, oportet vt dicat bonum cõmune quod conuertitur cum ente. & sic accipit hic Philosophus illud bonum cõmune quõd cõuertitur cum ente: & ex eo arguit contra Platonem. Notandum quòd Deus propriè non est in prædicamento, cùm ipse

ſit qui producat ipſam ſubſtãtiam,& omnis ſubſtãtia compo natur aut ex materia & forma,aut ex potentia & actu: Deus autē non eſt compoſitus,ſed accipitur hic impropriè,ſcilicet pro ſubſtãtia ſeparata: vel pro corpore cœleſti,quæ dicuntur animata à philoſophis.tamen ſecũdum Scotũ,& fortè etiam ſecũdum Platonem,eſt quædam ſubſtãtia tranſcendens quæ prædicatur de Deo, & de ſubſtantia prædicamentali, & ſic faciunt decem prædicamenta tranſcendentia, & ſic quantitas prædicatur de infinitate Dei,& qualitas de bono,&c.

37 {PRAETEREA cùm eorum.} Tertia ratio. Quorũ non eſt vna,& eadem ſcientia, non eſt vna communis idæa: ſed bonorũ non eſt vna,& eadem ſcientia: ergo bonorũ non eſt vna cõmunis idæa. Maior concederetur à Platone. Nam Plato dixit,vt ſunt idææ ita eſſe ſcientiam noſtrã. Minor declaratur à Philoſopho,nam eorũ quæ ſunt in vno prædicamento nõ eſt eadem ſciẽtia: multo minus erit vna ſcientia eorũ bonorum quæ ſunt in diuerſis prædicamentis. Sed tempus quodcunq; collocatur in vno prædicamento,& tamen temporis nõ eſt vna ſciẽtia atq; eadem. Nam temporis bellici eſt vna ſciẽtia quæ dicitur ars militaris. Temporis ægritudinis eſt ſciẽtia medicinæ,quæ obſeruat tẽpus, ſcilicet principiũ, augmẽtum,ſtatum & decremẽtum. Similiter moderationis in cibo eſt ars medendi,qua obſeruatur tẽpus debitũ alimẽto,& ſuperius exemplum de medicina pertinet ad recuperãdam ſanitatem,hoc ad conſeruãdam eandem. Eſt etiam alia obſeruantia temporis,quæ pertinet ad gymnaſticã,id eſt ad artem exercendi corporis in ipſis ludis gymnaſticis. Notandum quòd vnius,& eiuſdem boni, quod eſt in vno prædicamento,oſtendit Philoſophus plures eſſe ſcientias. Nã tẽpus eſt bonum,& de ipſo conſiderant variæ ſcientiæ; vt in bello tempus bonũ,& idoneũ,& opportunitatẽ conſiderat ars militaris: & tempus bonum in ægritudine medicina. & ſic de alijs aliæ facultates; ita vt cùm alia ſit atq; alia ſcientia talis boni,erit alia atque alia ratio,& non communis ratio neq; idæa huius boni quod eſt in vno prædicamento, multo minus boni quod eſt in omnibus prædicamentis.

38 {DVBITAVERIT autem quiſpiam.} Hæc eſt quarta ratio qua oſtendit non eſſe ponendam communem idæam ex eo, quia eſſet ſuperflua. Dicit igitur quòd ambiget quiſ-

quispiam quidnam Platonici velint dicere ipsum quodque. Addunt enim ipsum vnicuique rei cum volunt significare idæam illius rei veluti ipsum hominem, id est idæam hominis: ipsum æquum ipsum bonũ, idæam æqui, & idęam boni. quid ergo volũt significare per ipsum? volunt ne ostendere esse diuersas idæas à rebus quarum sunt idæa, vt volebat Plato? Verum ea non differunt quæ conueniunt in vna atque eadem ratione formali. At ipse homo, id est idæa hominis, & homo apud nos conueniunt in ratione formali: ergo non differũt. Nam si definiantur de vtroque, dicetur animal rationale. si ergo non erit differentia in ratione formali inter idæam hominis & hominem, & inter idæam boni & bonum, superfluum videretur ponere idæam hominis, & idæam boni, & credere esse quasdam species separatas per se seorsum existentes. Notãdum quòd Philosophus hic ex definitione rerum irruit contra Platonem, qui posuit formas diuersas, & idæas à rebus quarũ sunt idææ: diuersitas autem nulla alia videtur quàm formalis: quòd si ostendatur ipsas non differre ratione formali, certe non different res illæ, & falsa erit opinio Platonis ponentis idæas differre à rebus quarum sunt idææ, & superfluæ idææ videbuntur. 39

{ AT vero neque quia. } Hac in parte affert vnam obiectionem quæ fieri contra eũ posset. Tu dicis ô Aristoteles, quod homo nõ differt ab ipso homine, id est idæa hominis: quomodo non differt, cũ homo hic apud nos sit corruptibilis: idææ vero & hominis & boni sint perpetuæ & incorruptibiles? dicit ergo Philosophus quod propter hoc non differunt essentialiter, & formaliter, sed per modos quosdam, & posteriora quædam, veluti finitum & infinitum, perpetuum & non perpetuum, quæ non sunt de essentia rei: modi vero non faciunt proprie differre; sed formæ essentiales faciũt ea quæ sunt, proprie differre. Nam ea dicuntur esse de essentia alicuius quæ simul sunt & non posterius. Prius enim res est, postea perpetua, & non perpetua, & talis vel talis, quæ non faciunt essentialiter res differre: & dat exemplum de albedine, quod non est magis album id, quod potest durare vnum diem, quàm id, quod potest durare vnum annum. Illa enim duratio non facit esse magis aut minus album: nam licet vnum sit diuturnius altero, tamẽ vtrunq; est album, &

eiuſdem rationis. Igitur cũ Platonici velint idæas differre à rebus, quarũ ſunt idææ, & nos oſtẽdimus nõ differre, ſuperfluum eſt ponere ideas: fruſtra ergo ponitur communis idæa boni. Quanuis enim bonũ, & ipſum bonũ, id eſt, idæa boni differãt per hoc quod alterũ ſit diuturnius altero: tamẽ non differunt in ſua ratione formali, quia eiuſdem ſunt rationis.

40 {PROBABILIVS autẽ.} Hoc loco Philoſophus comparat opinionem Platonis de bono cùm opinione Pythagoræ, & dicit quod ſententia Pythagoricorũ videtur probabilior quàm Platonis: non quod ſit ſimpliciter vera, ſed probabilior. Dicit igitur quod Pythagorici nõ poſuerunt bonum quoddam ſeparatum per ſe exiſtens commune omnibus bonis: ſed poſuerunt ordinem, & ſeriem bonorũ: in qua collocarunt etiam vnũ, vt oſtendatur quod res tunc dicitur proprie bona, & perfecta, quãdo eſt vna. Pythagoras poſuit duas ſeries ſiue duos ordines vel familias vt ipſe dicebat rerũ, & has dixit principia rerum. Vnam igitur bonorũ ſeriem ponebãt Pythagorici: alteram malorũ. & in vnaquaq; ſerie dicebant eſſe decem inuicem oppoſita, tanquàm decem principia bonorum, & decem malorũ. In ſerie bonorũ poſuerunt vnum: in ſerie malorũ plura, & ſucceſsiue oppoſita hæc, ſcilicet finitum infinitum: impar & par: rectum & obliquũ: quadratum altera parte lõgius: lumen tenebrę: dextrum ſiniſtrũ: mas fœmina: quies motus: bonũ malum. Vnũ dixit eſſe in numero bonorũ, quia quælibet res habet in ſe bonitatẽ ſuã per vnitatem, qua ſuſcipit ſuum eſſe. Nã quando vnitur anima cum corpore, tunc fit vnum, quod eſt homo: quando vniuntur elementa, tũc fit cõpoſitum, & eſt vnum vt lignũ, lapis, aurum, & ſimilia: & quando vniuntur plures voces ſecundũ proportionem fit vnus cõcentus. Itaq; vnitas in qualibet re videtur eſſe perfectio. Econtra facit pluralitas: deſtruit enim res, & ad nõ eſſe perducit: nam cũ aliquod corpus reſoluitur in elementa, & in plura, tunc deſtruitur illud cõpoſitum. Finitum quoq; eſt bonũ, quia deſignat perfectionẽ, & poteſt percipi. Infinitum eſt malum, & imperfectum, & indeterminatũ, & percipi nõ poteſt. Impar eſt bonũ, quia diuidi non poteſt vt vnitas, & nõ deſtruitur per ſuã imparitatem. Par econtra eſt malũ, quia per ſuam paritatẽ reſoluitur vſq; ad vnitatẽ quæ nõ eſt amplius numerus, & ſi aliquãdo nõ poteſt diuidi vſq;

ad

ad vnitatem,ita quod remaneat numerus,ſtat virtute impa-
ritatis vt primo modo octonarius numerus diuiditur vſque
ad vnitatẽ:ſenarius ſtat in prima diuiſione virtute imparita-
tis, id eſt numeri ternarij : non quod ſtat ſenarius numerus.
quia iam eſt deſtructus,ſed ſtat diuiſio & cõſiſtit in ternario:
ſic de alijs oppoſitis dici poteſt , quod alterũ habet rationem
boni,alterũ mali. Ariſtoteles igitur anteponit hanc opinio-
nem Pythagoræ,opnioni Platonis. Quia Pythagoras redu-
cebat omnia bona ad vnũ bonũ , quod eſt in rebus hic apud
nos:& non ad vnum bonũ ſeparatum à nobis, vt eſt idæa bo
ni, quemadmodum ſenſit Plato:& dicit quod Speuſippus qui
fuit diſcipulus Platonis , & ex ſorore nepos, reliquit eum in
hoc,& ſequutus eſt Pythagoram: ex quo etiam ſe magis ex-
cuſare videtur, ſi ipſe nõ ſequutus eſt Platonẽ præceptorem.
{IN ijs autẽ quæ dicta ſunt. } Hac in parte quæ eſt tertia 41
pars principalis huius capituli,affert obiectionẽ quę fieri poſ
ſet contra rationes ſuas ſuperius illatas. Dicere enim quis poſ
ſet,ô Ariſtoteles,tu loquutus es de bonis vno modo ſumptis
indeterminate,& ſine diſtinctiõe vlla,non loquẽdo de omni
bono diſtinctè vt oportebat. Nam bona bifariã dicũtur:quę-
dam enim per ſe bona:quædã propter aliud : & de iſtis dua-
bus ſpeciebus foſtaſſe diceret Plato ſe non poſuiſſe cõmunẽ
idæam vnam, ſed de altera ſpecie tantũ , ſcilicet bonorũ per
ſe relictis bonis vtilibus,& propter aliud quæ non ſunt pro-
prie bona cum ſint ad aliud. Itaq; debebas diſtinguere ô Ari
ſtoteles,& de omni bono differenter loqui & diſtinctè.tu au
tem nõ loquntus es & de omni bono, cum bifariam ſit. Di-
cit igitur Philoſophus, iſta eſt bona obiectio: itaq; diuidan-
tur bona,quia ex ijs quæ dicta ſunt à nobis, cum non diſtin-
xerimus bona,controuerſia videtur ſuboriri, & obiectio quę
dam:ad quam tollendam diuidamus bona,& videamus ſi eſt
vna cõmunis idæa. Bona bifariam dicuntur: quædam per ſe:
quędã ob aliquid aliud.per ſe autẽ bona rurſus,aut per ſe ſim
pliciter & abſolute ſunt, aut ſunt partim propter ſe, partim
ob aliud,quę ſint quaſi media inter ea quę ſunt per ſe ſimpli-
citer & abſolute,& ea quę ſunt ob aliud tantũ,per ſe ſimpli-
citer ſunt vt felicitas:per ſe vero bona, quæ partim ſunt pro-
pter ſe, partim ob aliud ſunt,vt ſanitas: ea vero ſunt proprie
ob aliud,vt in medicina potiores & tẽperati cibi,& alia hu-

iusmodi quæ faciunt vel conseruant sanitatem vel remouẽt contraria: id est impedimenta sanitatis. Sunt enim ob aliud tantum,quia ob sanitatem. Quare sunt bona per se,& propter aliud, & partim propter se,& partim propter aliud.natura enim non transit ab extremo ad extremum sine medio vt aiunt. Cum igitur tot modis dicantur bona, accipiamus alteram speciem bonorum , scilicet per se , posthabitis nunc bonis vtilibus quæ sunt ob aliud tantum : quia si debet esse idæa boni,magis erit de bonis per se. Accipiamus igitur ista bona per se,& consideremus,dicit Philosophus,si his competit vna communis idæa. Notandum circa illa verba, non de omni loquebamur bono. In textu græco qui repetitur, & etiam in traductione Leonardi non est ibi,non:traductio vetus & Ioannis Argyropyli habet,non. Et Eustrathius,& alij expositores exponunt,cum non,istum textum.

24 {AT quænam quispiam.}Facta distinctione bonorum,& postpositis vtilibus quę sunt ob aliud tantũ, & sumptis per se bonis,ostendit Philosophus quòd per se bonorũ non est vna cõmunis idæa,& hoc modo videtur tollere idæas rerum. Si hic apud nos ô Plato, sunt aliqua bona per se forma, & idæa bonorum vana, & superflua esse videtur. At primum est,ergo & secundum.quod autẽ primum sit,ostẽditur. Sunt enim hic bona per se,vt sapere,& videre,& habere prudentiam,& alia huiusmodi:& quædam voluptates, quia non omnes,sed voluptates quæ studiosas operationes sequuntur. hæc enim quanuis conferant ad aliquid aliud, tamen propter se expetuntur,& sunt bona reponẽda,& numeranda inter bona per se.hoc ostenso vtitur quasi derisione contra Platonem, quasi dicat, Videtúrne tibi ô Plato , quòd præter tuã idęam, quam tu vocas bonũ per se,& separatum à nobis , sit aliud quicquã bonum per se hic apud nos ? At quid igitur fuit opus ponere idęas ? superflua profecto esset species & idęa. Nam Plato nolebat quòd ideę differrent à rebus quarum erant ideę.si ergo ostensum est ab eo quòd idęa boni est bonum per se,& nos habemus etiã hic apud nos bona per se,& in eo quòd per se sunt eiusdem rationis cum ideis, & nõ differunt superflua, species erit,& idęa. Ex his omnibus concluditur quòd si non est vna idęa cõmunis bonorum quę sunt per se de quo magis videbatur,nullo modo potest esse vna idęa cõmunis omnium

bono

bonorum vel aliquorum bonorum, ex quo ſequitur non eſſe idæam. Verum ſi tu dixeris quòd neque illa quę enumeraui, nec alia ſunt bona per ſe, ſuperflua quoque eſſet idæa. nam ſi eſt bonum ſeparatum per ſe, & debet eſſe exemplar eorum quæ ſunt hic apud nos: certe ea quæ ſunt ex idæis, id eſt exẽplata (vt ita loquar) debent eſſe hic vt correſpondeant ſuis idæis. ſed ſi non ſunt talia exemplata per ſe vt ſunt idææ per ſe, fruſtra poſitæ ſunt idææ eorũ quæ ſunt, ſcilicet vt ſit idæã bonorum, id quod vere eſt bonũ per ſe: poſtea apud nos non ſunt bona per ſe, de quibus ponitur idæa.

{QVOD ſi hæc quoq; per ſe ſunt bona.} Sequitur in redarguendo Platonem, & oſtẽdit quòd ſi ſint hic bona per ſe, non eſt neceſſe ponere aliud bonum ſeparatum per ſe. Nam ſi per ſe bonorum eſt vna communis idæa, tunc omnia quæ ſunt hic per ſe bona, erunt eiuſdem rationis, ſed hoc eſt falſum: ergo ſanum eſt ponere vnam communem idæam eſſe per ſe bonorum. quod autem hoc ſit falſum, ſcilicet hic per ſe bona eſſe eiuſdẽ rationis, probatur à Philoſopho, & oſtenditur quod ſunt diuerſæ rationis: nam ſapientia eſt bonũ per ſe tale vt perficiat habentem, & eſt in eius poteſtate cuius dicitur eſſe: honos dependet ab alio. at hæc competunt his, diuerſa ergo ſunt diuerſæ rationis bona. quod ſi eſſet vna communis idæa bonorũ per ſe: tunc omnia bona per ſe, quæ ſunt hic conuenirent in communi ratione formali, vt nix, & ceruſa in albedine. albedo enim niuis, & ipſius cæruſæ eſt eiuſdem rationis. ſed cùm non conueniant in vna communi ratione, vt oſtenſum eſt, profectò non erit eorum vna communis idæa. quare ſiue ſint bona per ſe hic apud nos, ſiue non ſint: nullo modo erit idæa: quia ſi non ſint hic bona per ſe, nec etiam eſſet idæa, quia Plato poſuit idæas, vt per eas tanquam per exemplaria producat ea quæ ſunt hic. ſi ergo exẽplata hic non eſſent: fruſtra eſſent ibi exemplaria & formæ. ſi verò ſint talia bona per ſe hic apud nos etiã non erit idæa, quia iſta bona erunt eiuſdem rationis cum idæa, & etiam inter ſe. ſed iſta ſunt diuerſarum rationum, quia non eſt eadem ratio prudentiæ & honoris, vt probauimus: ergo non eſt vna communis idæa bonorum per ſe. Ex quibus concluditur quòd ſiue non ſint hic bona per ſe, ſiue ſint: non eſt vna communis idæa. At quonam pacto bona dicuntur? 43

Ex suprà dictis oritur quædam difficultas, quàm soluit Philosophus, scilicet quomodo bonum dicatur prædiceturque de omnibus bonis. nam cum superius dicebatur quòd bona habent diuersas rationes, statim exclusa est prædicatio vniuoca: neq; etiam videtur, quòd bonum prædicetur æquiuoce de bonis, cum non sint similia ijs quæ fortuito & à casu eodẽ nomine appellantur. Restat igitur quomodo sit dicendum bonum prædicari de bonis inferioribus, si nec vniuoce nec æquiuoce prædicatur vt diximus, & apparet. Notandum quòd est differentia inter prædicationem vniuocam, & æquiuocã. Vniuoca est quando aliquid prędicatur diciturq́; de pluribus secundum vnum nomen, & vnam rationem, vt homo dicitur vniuoce de Socrate & Platone. Aequiuoca est, quãdo aliquid prædicatur de pluribus secundum vnum nomen tantum: rationes verò eius sunt diuersæ secundum illud nomẽ, vt canis dicit̃ de cane terrestri, & de marino & cœlesti. omnes enim isti, licet sint diuersæ rationis, habent tamen nomẽ cõmune. Restant duo alij modi duæq́; naturæ: quarum vna est quãdo res habent idem nomen, & aliquam rationem communem, sed non vt vniuoca: verum dicuntur conuenire, vel quia profluunt ab vno, vel quia pergunt ad vnum exemplum primi, vt incisio venæ, instrumẽtum medici: potio item, & alia quæ inter se sunt diuersa, tamen dicuntur medicinæ, quia ab vno scilicet à medico originem habent. exemplum secundi, vt sana dicuntur veluti conseruatiua sanitatis, vt exercitatio corporis: siue recuperatiua, vt medicinæ, & talia quæ tendunt ad vnum terminum, & eundem finem, id est sanitatem. Altera est natura media inter vniuoca pura, & ęquiuoca pura, & ista sunt analoga, id est, quæ habẽt proportionem, & similitudinem rationis inter se: & hoc modo vult Philosophus vt dicantur bona, id est per analogiam, & similitudinem rationis: & ipsemet ponit exemplum, vt sicut visus in corpore est bonũ: ita mens, & intellectus est bonũ in anima. & ista est proportio, & analogia secundum quam bonum dicitur de bonis nõ vniuoce neq; æquiuoce, sed analogice. Nam qualis est oculus in corpore, talis est mens in anima, sed vtrunq; est bonũ per se, & dicentur bona per se secundũ similitudinẽ rationis.

44 { SED hæc in præsenti. } Hæc est quarta pars principalis huius tertij capituli: in qua ostendit, quòd non pertinet ad

mora

moralem Philoſophum tritè inquirere, vtrum bonum dica tur vniuoce an æquiuoce:& item de idæa boni,quam poſuit Plato:ſed talis conſideratio diligens pertinet potius ad primum philoſophum & metaphyſicum. Nam primus philoſo phus conſiderat de omnibus quomodo dicuntur, & ſi conue niunt vel non conueniunt in ratione formali: & talis conſideratio præſertim diligens non pertinet ad moralem: ſimiliter de idæa.nam moralis non cōſiderat de his, quæ hic aut agi,aut acquiri à nobis non poſſunt : vt ſunt idææ cùm ſint in mente ipſa diuina, vt vult Plato. Nos autem quærimus nunc dicit Philoſophus bonum humanum.

{FORTASSE autem.} Affert obiectionē quandam, & eam ſoluit.Tu Ariſtoteles remouiſti ſententiā Platonis,primo refellēdo eam vt falſam:poſtea dixiſti, quòd ſi etiam eſt talis idæa boni:tamen non pertinet eius cognitio ad moralem:& hoc non videtur verum. nam ſi ſit idæa boni,certè videbitur quod eius cognitio pertineat ad ſcientiam morum, & cognitionem bonorum, quia exēplar valet ad hoc vt fiat diligenter id quod depēdet ab ipſo exemplari,facilius enim illo cognito,& diſcernemus dependens,& ſicut ſagittarij ſigno poſito conſequemur bonum quod quærimus. 45

{HAEC igitur ratio.} Nunc ſoluit obiectionē duabus rationibus.Prima,cognitio illius boni non pertinet ad Philoſophū moralē,quam nullæ artes nullæq; ſcientiæ conſiderāt & præſupponūt:at bonū Platonis ſeparatū eſt tale: ergo eius cognitio non pertinet ad moralem,& eſt inutilis eius cognitio.omnes enim artifices dirigunt ſuas operationes ad perficiendū ſuum opus,& ſi quid eis deeſt non contēplantur idęā ſeparatā à nobis,cuius cognitio ſi cōferret,profectò non prætermitteretur ab omnibus artibus. Notandum ꝙ Plato conceſsiſſet non poni illud exemplar:vt nos intuentes illud faciamus ea quę ſunt hic ad imitationē illius,ſed vt Deus opifex vniuerſi intuens exēplaria,& idęas quas habet in ſe,producat deinde has res quæ ſunt hic,& ſint veluti exemplaria.

{DVBIVM autem eſt.} Secunda ratio. Eius rei cognitio non pertinet ad ſcientiam moralem quæ non prodeſt ſcientijs,& artificibus vt euadant peritiores in ſua arte:ſed cognitio boni ſeparati eſt huiuſmodi, ergo non pertinet, &c. Hoc probatur inductione diſcurrendo per ſingulas artes, & 46

facultates, quæ de nihilo magis vel melius operari possunt? si cognouerint idæã boni separatã q̃ si eandẽ ignorauerint.

47 {FORTASSE.} Quia licet medicus in operando versetur circa singularia, tamen cõsideret etiã sanitatẽ, & hominẽ in vniuersali. cùm Philosophus vellet definire felicitatẽ: attulit opiniones multorũ: quorum alij dixerunt esse voluptatẽ, alij honorẽ, alij virtutem vel aliquid eorũ bonorũ quæ sunt hic. Plato verò præter hæc aliud summũ bonũ cẽsuit esse separatum à nobis penitus, & ab his bonis quæ sunt hic: cuius opinionẽ refellit Philosophus, ostendẽs, pluribus rationibus non esse ponendã vnam ideã cõmunem omnibus illis bonis quæ sunt in vita humana. nã Philosophus loquitur in doctrina sua de summo bono quod acquiri potest ab homine per operationes suas, ita vt sit in se positum. sed vt videamus quę fuit sentẽtia Platonis paulò est altius repetendũ, vt intelligamus rationes Philosophi nõ procedere contra mentẽ Platonis, sed contra eam sententiã quam vulgus credebat vel dicebat esse Platonis. Plato igitur ex cognitione harũ rerũ, & ordine eorũ quæ sunt hic, & partibus mundi, ascẽdit ad cognitionẽ opificis vniuersi. nam cognitio nostra ortũ habet à sensu, & tandem ascendit ad vniuersale, & rationes rerum: & sic inuentæ sunt artes, & scientiæ. sic igitur Plato ascẽdit ad cognitionem primę causæ eorũ quæ sunt, cui tribuit rationem causæ efficiẽtis, & causæ formalis & finalis. primo efficiẽtis: quia ea quæ sunt, ab aliquo sunt producta, & ne fiat processus in infinitũ veniendum est ad vnum quod sit producẽs tantum, & nõ productum, & talis sit causa prima quæ habet esse ex se ita quòd nullo modo ab alio. & ista causa prima est efficiens omniũ quæ sunt hic, & ab ea profluunt, & cõseruantur omnia. & est vt quidam paterfamilias. ideo Plato ipsum vocauit patrem huius vniuersi. Propterea dicitur causa formalis ob multas rationes: primo quia est semotus ab omni materia, & quicquid ipse est, forma est, & etiã quia cõplectitur formas omniũ quæ sunt: nam cum ipse sit causa efficiens, necessario dicere oportet, quod cognoscens efficit, & intelligit ea antequã sint: quia si secus esset, ignoraret ea antequã produceret, & sic ageret sine cognitione, quod est absurdum. Et enim Deus antequã produceret mũdum intellexit eum, ergo erat mũdus, & erat in eo ab æterno non vt accidẽs quod-

dam,

dam, quia in Deo nō eſt accidens vllum, ſed ſupereminenti quodam modo. Plato igitur voluit, quod omnia antequàm producantur: eſſent in Deo: non eo modo quo ſunt hic cum materia, & cum exiſtentia, ſed ſupereminenter, & ipſa tantum, id eſt ratio formalis tātum vniuſcuiuſq; rei. Ideo appellabat ipſas cum hac additione, ipſum hominem, id eſt rationem hominis & ipſum ęquum, id eſt rationem æqui, & ſic de alijs. ſunt autē hæc in Deo perpetua, & ſine materia, & idem cum Deo re: nec eſt incōueniēns vnum eſſe idem re, habere tamen plures rationes, vt aſcenſus, & deſcēſus in ſcala, & via ab Athenis Thebas, & à Thebis Athenas. licet idem ſit ſpatium, tamē alia eſt ratio aſcenſus, & alia deſcēſus: & alia ratio viæ ab Athenis, & alia ad Athenas. & ſic ideas rerū eſſe idem re cum Deo, differre tamē ratione dicebat Plato. declarabat etiam & oſtēdebat has ideas neceſſariò eſſe ponēdas in deo, exemplo artificum, qui cognoſcunt id quod facere debent antequàm fiat. ſicut faber & architectus cognoſcunt domum à ſe faciendam, & habent eam in mente, quę quidem eſt forma & ratio dom⁹ ſine vlla materia. reſpicit igitur artifex ad illam domum quam habet in mente, cum operatur: ſic pictor aſpiciens ad idæam quam habet in mente, manum & penicillū dirigit. ſed hoc intereſt quod artifex acquirit illam formam nec ſemper habuit eam: Deus autem ab æterno habet rationes, & exemplaria omnium rerum, & ſic vt artifex producit ſuos effectus reſpiciendo ad rationes quas habet in mente: ſic Deus producit res diſtinctas reſpiciendo ad rationes quas habet diſtinctas in mente: diſtinctas inquam ratione, non autem re. & ideo quando Deus vult, producit hominem, & non equum, quia ratio & idæa ad quā reſpicit, eſt diſtincta, ratione inquā nō re. Deus igitur habet formas & rationes rerum: ideo poteſt dici cauſa formalis omnium rerū ſecundum Platonem: quia ipſe eſt dator formarū neceſſario habet formas, & ſine materia, & ſupereminēti modo. Eſt etiā Deus cauſa finalis. non ſolum enim ab ipſo omnia profluūt: ſed etiam ad ipſum omnia referuntur tanquam ad veriſsimum finem. Nam cum ſit ſummum bonum, expetitur ab omnibus, & omnia ad ipſum tendunt tanquam ad vltimum, & perfectiſsimum finem. Sic igitur ſummum bonum cenſuit eſſe Plato, id eſt, ipſum Deū cuius participatione ſint alia

bona,

bona, id eſt, reliqua quicquid habent boni inde habeant tan quam à fonte & cauſa. In cuius eſſentia poſuit idæã boni quę cõmunis eſſet ominibus bonis, quę ex illo exẽplari veluti ex emplata ducta bona appellarẽtur. hanc opinionẽ Ariſtoteles quę ſubtiliſsima erat, & fama celebrata, multis in locis labe factare enititur. hoc autẽ loco eã multis rationibus refellit, oſtendens quòd hæc bona cũ inæqualia ſint, & diuerſæ ratio nis, nõ debent habere cõmunem idæam. Nam ſi accipiamus inquit ſubſtantiam, qualitatẽ, & alia huiuſmodi: reperiemus ſubſtantiam per prius eſſe bonũ quàm qualitatẽ vel relationem, & huiuſmodi. non erit ergo quædam cõmunis ratio boni ad quam æqualiter referãtur, & quæ æque cõpetat omnibus bonis. hoc idem dicere licet de ente. Subſtantia enim per prius eſt ens, quàm qualitas vel relatio vel alia prædicamẽta accidentiũ, quę poſterius entia eſſe vidẽtur. vbi igitur prius, & poſterius eſt, cõmunis ratio eſſe nõ poteſt æque cõpetens illis. A Platonicis multa reſponderi ſolent. Primũ quod hæc bona eo quod bona ſunt ad vnam cõmunem rationem ęque referuntur. nam ſubſtantia in eo quo bonũ eſt, non prius eſt bonum quã quantitas, aut qualitas, & alia huiuſmodi. ſi autẽ poſtea comparentur inter ſe, certũ eſt quod ſubſtantia eſt no bilius, & perfectius bonũ quàm qualitas, & huiuſmodi: nõ ta men magis, & prius eſt bonum inquantũ eſt bonũ. nam ſecundum Platonicos, bonũ videtur de bonis vniuoce prędicari: quod autem ſubſtantia ſit nobilius ens vel nobilius bonũ, iſtud videtur euenire poſterius. veluti accidit quod homo ſit nobilius animal quàm equus, tamẽ nõ eſt magis animal quã equus, nec prius animal in eo quo animalia ſunt, cũ eiuſdem ſit rationis, ſcilicet inquãtum animalia. Erit igitur cõmunis idæa boni ad quam omnia alia bona, tãquam ad cauſam ſuã æque debẽt pariterq; referri. Ad hoc idẽ clarius oſtendendũ tale exemplũ afferri in mediũ poteſt: Si argentarius ſit faber qui magnum cumulũ fecerit annulorum, quorum alij aurei, alij argentei, alij ænei & huiuſmodi ſint, dubiũ non eſt quin faber ille idæam, & formam habeat in mẽte, ad cuius ſimili tudinẽ fabricati illi annuli ſint. Illa igit̃ idea quę eſt in mẽte artificis ex qua oẽs illi annuli ducti ſunt, cõmunis omnibus erit, & cauſa vt illi annuli ſint. erit autem exẽplar illud, & alia idæa ęque omnibus annulis, pariterq; communis, nec magis

magis nec prius erit annulus aureus quã argenteus ea ratione qua annulus est, nec argẽteus quàm æneus licet comparari inter se quod est posterius: nobiliores aurei quàm argentei, & argẽtei quàm ænei sint. Eodẽ modo dicere possumus de idæa boni, quam in essentia diuina collocabat Plato, causamq; esse volebat reliquorum bonorũ, quæ inquãtum sunt bona, & sint inter se eiusdem rationis in bonitate, nõ est absurdũ vt habeant idæam ad quam referãtur ęque veluti imagines ad exemplar è quo æque sint ductæ. Cum vero sint diuersa ab idæa sicut exemplata à suo exemplari, & imago à sigillo è quo ducta est, merito poni videtur idæa separata ab omnibus istis, quæ differat sicut corpus ab vmbra, & pes à vestigio suo, & exẽplar ab eo exẽplato cuius est exẽplar. In his enim non est vna & eadẽ ratio. sed bene dicãtur habere similitudinẽ quandam, sicut homo pictus dicetur animal rationale similitudine quadam, ita ista inferiora corruptibilia dicentur talia similitudine quadam, & non proprie vt idææ dicũtur. sed hæc sufficiant in præsentiarum. hæc enim materia magna indiget inquisitione. Cæterũ vt ordo Philosophi, quem hucusque tenuit, clarius intelligatur, breuem eorum quæ dicta sunt faciemus repetitionem. Nos videmus quòd omnis ars, & omnis doctrina, omnes deniq; actiones humanæ intendunt quendam bonum finem: verum cũ multæ sint artes & facultates, multi erunt fines boni: sed cum illarum aliæ sint alijs præstantiores, erit etiam finis fine præstãtior. verum cũ processus in finibus nõ sit infinitus, erit finis vnus vltimus ad quem & nostræ intentiones principalissimæ, & alij fines tanquam ad optimũ, & perfectissimũ referentur, & talis erit nostra felicitas, sententia Philosophi. sed cũ ars seu facultas ciuilis actiuarum principalissima esse videatur, finis eius erit optimus ille ad quem aliarum facultatũ actiuarum fines reducendi erunt tanquam ad vltimum. at cũ vnaquæque ars debeat cognoscere suum finem, ciuilis quoque suum debet considerare, & percipere: talis autem est felicitas: ergo conditio felicitatis pertinet ad ciuilẽ, capiendo ciuilem, qui & moralis primo, & œconomicus deinde, demum politicus intelligi potest. verum cognitio de ijs non potest haberi ex necessarijs principijs, nec demonstratiue à priori, cum materia sit de rebus quę plerunque fieri solent, & suscipientes talem

lem cognitionẽ non debent requirere demonſtratiuam doctrinam,ſed eã quam materia exigit,id eſt, à poſteriori.debent prætereà habere aliquam experientiam rerum,& animum bene diſpoſitũ,& alienum à perturbationibus,nec repugnantem tali doctrinæ. concedentes igitur eſſe vltimum finem rerum agẽdarum qui ſit felicitas quam omnes intendunt,& ſi cuncti penè mortales in nomine cõueniant dicentes ſupremum bonũ agibilium eſſe felicitatẽ: tamen in ipſa re,& definitione diſſentiunt,cũ aliud vulgus, aliud ſapiẽtes felicitatem eſſe exiſtimẽt.Alij enim voluptatem,alij honorem,alij diuitias,quidam bonum abſtractum quod ſit cauſa vt alia ſint bona,putẽt eſſe ſummum bonum. harum tamen ſententiarum eas perſcrutari ſufficiet quæ aliqua ratione duci videntur ad taliter opinandum.ſed cum in omni re ſcienda duplex ſit via:vna qua proceditur à principijs,& cauſis ad effectus: alia econtra qua fit proceſsio ab effectibus ad cauſas,& principia ſemper proficiendum, & incipiendum à magis notis,& cum magis nota ſint aut ſimpliciter, & ex parte rei aut à nobis,& ex parte noſtra, incipiẽdum à magis notis nobis: vt in hac doctrina,& inueſtigatione de felicitate,& moribus,procedẽdum eſt ex ijs quæ magis nota ſunt nobis ex effectibus. Oportet autem vel habere ex ſeſe principia moralia quæ ſunt,aut eſſe diſpoſitum ad ea facile ſuſcipienda.Si vero neutrum habeat,is inutilis erit penitus ſecũdum Heſiodum.Verum antequàm afferamus ſentẽtiam noſtram de felicitate,perquiramus opiniones aliorum quæ magis celebres ſunt.vna eſt quæ dicit eam eſſe voluptatem:hęc poſthabenda eſt cum ſit ſeruilis.alia quæ dicit contẽplatiuam vitam,quæ ſuprema eſt omnium ſecũdum Philoſophũ, quam differt in decimũ.alia eſt ciuilis, & qui eam ſectantur vt plurimum vel ponunt in honore quod refellitur,quia non eſſet in poteſtate felicis cum honos ſit in honorãte, item quia videtur ordinari ad virtutem.quare magis in virtute ponenda videretur:nec ſufficit,quia ſequeretur quod dormiens, quod otioſus & iners, quod in maximis ærumnis conſtitutus poſſet eſſe felix in ciuili.vel ponũt in diuitijs in quibus eſſe nõ poteſt cum vita eis dedita violenta eſſe videatur, & alterius gratia:vel erit ſummum bonum ſeparatum, & idæa boni ſecundum Platonẽ: cuius opinio refellitur à Philoſopho pluribus

tibus rationibus, quibus ostendit quòd communis idæa boni non est: aut si est, non est aliquid tale, vt in hac vita possideri ab homine queat. allata sunt post hæc nonnulla pro defensione Platonis, quæ cùm nuperrimè sint dicta à nobis, nõ est opus repetere. quare ad Philosophum reuertamur.

De felicitatis subiecto, substantia, & præceptis in vnaquaque scientia obseruandis.

CAP. VII.

Vnc rursus redeamus ad id quod quærimus 49
bonum, & quid tandem sit ipsum inuestige
mus. Esse enim aliud in alia actione arteq́;
uidetur. aliud est enim in medicina, & in re
militari, & in cæteris simili modo. quid igitur unicuique
bonum est? an non id gratia cuius cætera aguntur? hoc
autẽ in medicina quidem est sanitas, in rei u[e]rò militaris
facultate uictoria, et in extruendarũ ædium arte domus,
et in alia aliud, in actione etiã omni electioneúe id quod
est finis: huius enim gratia cætera omnes agunt. Quare si
quis omnium rerum agendarum sit finis, is ipsum bonum
agendum erit: sin autem uerò plures, hi ipsi. Oratio igi- 50
tur migrando ad idem accessit. enitendum autem est ma-
gis hoc declarare. Cùm itaque plures esse uideãtur fines:
& horum quosdam ob alios expetamus, ut diuitias, fistu
las, instrumentaq́; omnino perspicuum est, non omnes fi-
nes esse perfectos. At finis optimus, perfectum quiddam
esse uidetur. quare si tãtùm unus perfectus sit finis: is hic
erit qui quæritur: sin plures, is qui horum est perfectissi- 51
mus. Eum autem qui per se est expetibilis, perfectiorem
eo dicimus esse, qui est propter alium expetendus: &
eum qui nunquam ob alium expetitur, ijs uniuersis qui
per se & propter illum etiam expetũtur. Et cum igitur

perfe

perfectum simpliciter, qui per se semper est, & nũquam
ob alium expetendus. talis autem finis, ipsa felicitas ma-
ximè esse uidetur. hanc enim propter seipsam semper,
& nunquam ob aliud quicquam expetimus. honorem au
tem, uoluptatem, mentem, uirtutem denique omnem, &
propter se expetimus (quippe cùm ipsorum quodq; expe
teremus, si nihil inde etiam proueniret) et felicitatis etiã
gratia: per hæc ipsa felices fore nos arbitrantes. sed illo-
rum gratia felicitatẽ, aut ob aliud prorsus expetit nemo.
αὐτάρκεια. Idem & ex* sufficiẽtia uidetur accidere. Perfectum nã-
52 que bonum per se sufficiens esse uidetur. Sufficiẽs autem
dicimus: non ipsi soli qui uitam solitariã agit, sed & pa-
rentibus, & natis, & uxori, & amicis omnino, ac ciui-
bus: quandoquidem homo natura ciuilis est, atque sumen
dus est in hisce terminus quidam. nam si ad parentes hoc
ipsum, & natorum natos, & amicorum amicos extende
ris, in infinitum fiet abitio. sed de hoc considerandum est
postea. Id autem sufficiens esse ponimus, quod solùm à cæ-
teris segregatum expetibilem uitam facit, reiq; nullius
indigentem: talem autem felicitatem ipsam esse existima-
mus. Et insuper cùm non numeratur cum cæteris, maxi-
53 mè omniũ expetibilẽ: cùm numeratur, magis expetibilẽ
cum minimo bonorũ esse putamus. excessus enim bonorũ
fit id quod adiungitur. id autem semper magis est expeti
bile, quod maius est bonum. perfectũ igitur quoddam &
sufficiens uidetur esse felicitas, cùm sit rerum agẽdarum
omnium finis. Sed forsitan felicitatem quidem summum
esse bonum dicere: ab uniuersis conceditur. desideratur
54 autem ut dilucidius quidnam sit ipsa dicatur. Hoc igitur
55 fortasse fuerit, si opus hominis capiatur. ut enim modu-
latoris, statuarij, cæterorumq; artificũ, & eorũ omnium

omnino

omnino quorum est opus aliquod, actióue, bonum, & id quod bene sese habet, in ipso opere uidetur consistere: sic et hominis bonum in opere ipsius esse uidebitur, si sit ipsius aliquod opus. Fabríne igitur et sutoris opera sunt 56
quædam. actiones'ue: hominis autem nullum est opus, sed est otiosus? an ut oculi, manus, pedis, & cuiusque omnino partis aliquod opus esse uidetur: sic & hominis præter hæc omnia quispiam aliquod posuerit opus? Quid igitur 57
id fuerit tandem? Viuere enim homini commune uidetur esse cum plantis, opus autem proprium quæritur. segreganda est ergo nutriendi, augendiq; uita. Hanc sentiendi sequitur uita. at ipsam etiam homini cum equo, ac boue, omniq; animali constat esse comumnem. Restat igitur actiua quædam uita rationẽ habentis. Huius autem aliud est ut obediens rationi: aliud ut eam habens atque intelligens. Sed quum hæc etiam bifariam dicatur: ea ponenda est quæ actu, hæc enim magis propriè dici uidetur. est igitur opus hominis operatio animæ per rationem, aut non sine ratione. At uerò opus huius ac studiosi huius idẽ esse 58
*genere dicimus: ut citharœdi, studiosiq; citharœdi, & hoc in omnibus absolutè, excessu qui est à uirtute ad ipsũ opus adiuncto. citharœdi nanque opus, est citharam pulsare: studiosi uerò bene pulsare. Eodem modo cùm hominis opus uitam quandam esse ponamus, & hanc ipsam operationem animæ, atq; actus cum ratione: studiosi profectò uiri hæc ipsa sunt cùm bene recteq; fiunt. singula autẽ bene per propriam uirtutẽ efficiũtur. Quæ cùm ita sint, fit ut bonum humanum, animæ sit operatio per uirtutem. & si plures sint uirtutes: per optimã nimirum & perfectißimam, & insuper in uita perfecta. * Ver enim, nec una facit hirundo: nec unus dies. & beatũ eodem mo-* 59

Μία γὰρ χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ

do, felicémue: nec unus dies, nec breue efficit tempus. summum igitur bonum hoc circunscriptum sit modo. Primũ nanque forsitan ut figuram quandam describere, postea
60 *depingere ipsum oportet. Videtur autem cuiuslibet esse ea quæ bene sunt circunscripta, producere & explicare,*
61 *atq; exponere. Tempusq; talium inuentor est atq; adiutor bonus. unde & artiũ facta sunt incrementa. est enim*
62 *cuiuslibet, id quod deest supplere ac addere. Oportet autem & ea quæ suprà diximus in memoria habere: & ipsum exactum non in omnibus eodem modo, sed in singulis ut patitur subiecta materies. Et eousq; quousq; ad doctrinam attinet, flagitare: nam faber & geometra diuerso modo angulum rectum inquirunt. alter enim quod utilis est ad opus: alter quidnam sit, & quale quidẽ ipsum inquirit: contemplator enim est ueritatis. idem modus, & in cæteris est seruandus: ne iisce quæ institutimus agere,*
τὰ πάρεργα. *plura fiant ea* quæ fines illorum egrediuntur. Nec in omnibus simili modo causa postulanda est: sed sat est in*
63 *quibusdam, si bene demonstrati fuerint esse, quod quidem*
64 *& in ipsis principiis fit: atq; hic modus primus est & principium. principiorum autẽ alia inductione, alia sensu, alia assuetudine quadam, alia alio modo perspiciũtur. enitendum est autem singula pertractare: ut suapte natura percipi possunt: & adhibenda est diligẽtia, ut bene definiantur. nam magnam & ad ea quæ sequuntur, afferunt opem. Principium enim plus quàm dimidium totius esse uidetur: & eorum quæ quæruntur complura, per ipsum manifesta fieri solent.*

COMMENT.

49 NVNC rursus redeamus.} Hoc est quartum capitulum huius secundi tractatus: in quo enititur describere, & definire felicitatem secundum opinionem suam, exclusis antea

tea opinionibus aliorum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes principales. In prima describit felicitatem per quasdam conditiones quæ competunt ei nõ stringendo sese ad propriam eius definitionem. sed ostendendo primo quod est summum bonum humanũm: deinde quod est perfectissimum bonum: demum quod est maximè sufficiens. ex quibus concluditur, quòd felicitas est summum bonum humanum perfectissimum omnium & maximè sufficiens. Ostendit igitur in primis felicitatem esse summũ bonum humanum sic: Finis omnium rerum agendarum est summum bonum humanum. felicitas est finis rerum agendarum: ergo & cætera. Nam multi sunt fines, & diuersi in diuersis operationibus & artibus, & alter est propter alium quousque accedatur ad vnum qui non sit propter alium, & alij sint ob ipsum, & ille erit summum bonum humanum, & vltimum quod maximè expetitur: sin vero sint plures fines tales, plura erunt summa bona. Notandum primo quòd cum quatuor causæ à Philosopho dicãtur, Efficiens, Finalis, Materialis, Formalis: sic describi solent. Efficiens causa est id à quo profluit motus: Materia est principium quod suscipere potest, id quod in ipsum imprimitur, & quod est primum subiectum: Forma verò est in quo res habet esse: Finis verò est id cuius gratia cætera fiunt. Quinetiam natura dicitur agere ob finem, quo acquisito cessat operari. Notandum quòd dixit, si vnus sit finis, vnũ erit summum bonum: sin plures, plura. Nam antea dixerat plura esse per se bona, & propter se: ideo aliquis potuisset dicere quòd plures sunt fines expetenti per se: ideo dixit, Si vnus &c. Vel fortè dixit hoc, quia nondum declarauit vtrum sit vnum summum bonum, & vnus vltimus finis, an plures.

{ORATIO igitur migranda.} Hac in parte dicit Philosophus ꝙ sermo suus, quia antea probauit felicitatẽ esse summum bonũ: nunc postquam cõfutauit alias opiniones, in idẽ redijt, vtrũ oportet id magis & manifestius declarare. Nam si plures sunt fines, & alij sunt ob alios: manifestum est non esse omnes perfectos, sed perfectior erit finis qui propter se, quàm qui propter aliud: & perfectissimus erit ille, qui solum propter se, & nunquam propter aliud. Id verò quod est perfectissimum, erit felicitas. nã felicitas habet talẽ conditionẽ, vt propter se, & nunquã ꝓpter aliud expetatur. Hinc colligitur 50

ratio Philoſophi, quod illud quod expetitur maxime eſt per
fectiſsimum:felicitas expetitur maxime,ergo & cætera.Vo-
luptas vero & honor,& alia huiuſmodi,& ſi propter ſe expe
tantur , expetuntur etiam propter aliud : ſed felicitas nullo
modo propter aliud. Voluptatem,quia voluptas eſt vita ſine
impedimēto,& poſthabeant turpes voluptates,de qbus non
51 loquitur hic. { EVM autem. } Quia videtur expeti pro-
pter ſe,& etiam propter operationem & felicitatem.Dubita
tio cadit hic, quia videtur quod felicitas non ſolum ſit finis
qui expetatur propter ſe,ſed etiam propter aliud,id eſt,pro-
pter nos,vt felicitate euadamus felices: ſicut albedine effici-
mus albi.Reſpondendum ad hoc diſtinguendo de fine,quòd
duplex eſt finis,vt alibi oſtendit Philoſophus, ſcilicet finis
qui, & finis cui. Finis qui, dicitur ille qui acquiritur, vt al-
bedo vel caliditas acquiritur ab homine,& talis eſt ipſa feli-
citas,& de talé fine loquitur Philoſophus , oſtendendo quod
felicitas eſt vltimus finium qui acquiruntur. Finis vero cui
eſt finis cui acquiritur,id eſt,ipſe homo cui acquiritur felici-
tas:& de tali non loquitur hic Philoſophus.Itaq; ſoluitur du
bitatio,quòd apparet quòd felicitas eſt vltimus finis in eo ge
nere finium,ſcilicet qui dicuntur fines qui:& non habent vl-
52 teriorem finē in eo genere. { IDEM & ex ſufficiētia.} Poſt-
ea quàm oſtendit felicitatem eſſe ſummum bonum & perfe
ctiſsimum,hac in parte declarat quod felicitas eſt ex ſe ſuffi-
ciens.omne quod eſt perfectiſsimum,eſt ex ſe ſufficiens: ſed
felicitas eſt huiuſmodi.ergo &c. Vel alio modo,& forſitan
magis accomodatè poteſt exponi textus Philoſophi, ſcilicet
quo velit oſtendere felicitatem eſſe perfectiſsimum bonum
hoc pacto : Omne per ſe ſufficiens videtur eſſe perfectum,at
felicitas eſt bonum per ſe ſufficiens:ergo & cætera.quòd au-
tem ex ſe ſufficiens ſit perfectum, declaratur ex diffinitione
perfecti.Nam id eſt perfectum,cui nihil deeſt:deinde decla-
rat quid ſit per ſe ſufficiens,ſcilicet qui poteſt viuere non ſi-
bi tantum ſoli,ſed pluribus:ſumpto tamē termino vt in tex-
tu apparet & dicit poſtea,ſcilicet in libro Politicorum,& in-
nuit hic felicitatem ciuilem: in qua felix ſufficiens poteſt ſa
tisfacere ſibi & amicis & affinibus certo numero termina-
tis.Notandū quod omnes iſti termini videntur conuerti,ſci-
licet ſummū bonū,perfectum,optimū,per ſe ſufficiēs:felici-

tas

tas & omnium maxime expetibile. Notandum cum dicitur bonum per se sufficiens:intelligitur non simpliciter & abso lute,nã tale non est nisi Deus : sed debet intelligi in genere suo,id est,in genere bonorum agibilium & humanorum.

{INSVPER ipsam.} Hac in parte, vt dicũt expositores, 55
Philosophus soluit obiectionẽ quãdã.nõ enim videtur quod felicitas sit per se sufficiens,& maxime expetibilis:quia potest addi ipsi aliquid aliud,& tũc felicitas sumpta cũ illo erit magis expetibilis.Sed ad illud quod est summum,& dicitur per excessum,nihil videtur addi posse. & sic ipsa per se nõ videbitur maxime expetibilis. Nam bona quanto plura sunt: tanto expetibiliora esse videntur.Hanc difficultatem vt isti exponunt,remouet Philosophus, dicendo quod conceditur felicitatẽ esse talem vt ei possit aliquid addi.nec habeo pro absurdo quòd addito alio bono sit magis expetibilis:Sed dico quod si ipsa non connumeratur cum aliquo alio,ipsa de se est maxime expetibilis,& istud sufficit mihi.Verum hęc expositio non videtur accõmodata : quia Philosophus quando dicit,Insuper,videtur afferre aliam rationem.Dicendum est igitur quod ipse affert aliam rationem ad ostendendum esse rem perfectissimam,& maxime expetibilẽ per se sumptam, & non connumeratam cũ alio bono, id est sine aliquo addito sibi bono:quasi dicat,Felicitas non indiget alicuius adiumẽti ad hoc vt ipsa sit maxime expetibilis.Quod si ei addatur aliquod bonum quod sit præter eam:manifestũ est quod quamuis minimum sit sibi additũ,quod felicitas connumerata cũ tali bono,magis erit expetenda.Nam maius bonũ semper est expetendũ magis.Sed felicitas cum aliquo alio bono maius est bonũ,quàm per se sola. Quapropter magis est expetẽda felicitas cõnumerata , quàm nõ connumerata cũ alio bono.Veruntamen vt dictum est, per se est & maxime expetibilis. Notandũ quod videtur oportere felicitatem sumere cui nihil desit tale vt cõstituatur ex bonis animi, corporis & externis:ex quibus generibus bonorum tanquam aggregatum quoddam constet felicitas.Sed dubitatur hoc dato,quia statim sequetur quod felicitas nõ erit operatio animi,si erit aggregatum ex illis diuersis generibus bonorum. Itẽ dubitatur,quia felicitas nõ videtur ex se sufficiẽs, quia potest esse aliud bonum maius ipsa:quod erit magis expetibile , & ad

illud potius feretur volũtas: & etiã poterit addi aliud & fiet expetibilius,& sic fiet processus vsque in infinitum. Ad primum dicitur quòd vno modo sumitur felicitas:sed est felicitas,quæ consistit in speculatione tãtum:est & alia quæ dicitur actiua felicitas,quæ considerari potest,vt est actio animi vel intellectus actiui perfecti per habitũ prudẽtię.vel etiam sumi potest vt est actio animi, scilicet cum omnibus illis bonis,scilicet bonis animi,corporis & externis : & talis felicitas est proprie aggregatũ,& ea felicitas quę ciuilis appellatur:quia sine hac non potest cõsistere ciuitas nec gubernari. & non est absurdum appellare hãc aggregatũ: quia id quod gubernatur per ipsam est etiam quoddam aggregatũ ex domibus & pagis,& multitudine ciuiũ. & de tali felicitate diximus quod est aggregatũ ex illis tribus.non autẽ diximus de speculatiua,vel tantũ actiua,quæ sumitur pro actione animi secundum prudentiam. Ad secundum dicendũ quod felicitas est ex se sufficiens nõ simpliciter & absolutè. Nam hoc competit soli deo vt diximus,vltra quẽ nihil aliud est sumere,sed in genere humanorum bonorum agibilium: & tũc si ei addatur aliquid aliud,quod nõ sit de essentia sua,minimũ habebit momentum,& non faciet felicitatem maiorem, ita vt illo adempto minuatur essentia felicitatis. Et cũ dicitur quòd addito ei bono alio atque alio, voluntas ad id feretur in infinitum:dicẽdum quòd sumitur volũtas & appetitus regulatus ratione,qui non est eorũ quæ fieri nõ possunt. Quare concluditur quòd felicitas ciuilis est aggregatum quoddam & perfectum,non simpliciter sed in genere,& maxime expetibilis,& finis vltimus omnium agibilium & ex se sufficiens,vt in hac prima parte huius capituli dicere proposuit. Sed notandũ quod hæc descriptio felicitatis nõ est propria, quia nõ oritur ex proprijs & essentialibus ipsius felicitatis, sed ex cõmunibus cõstat. Et est mos Aristotelis primo describere aliquid per cõmunia quę sunt nobis magis nota:deinde definire per ꝓpria & essentialia ipsius rei,vt inferius faciet.

54 { HOC igitur fortasse. } Hæc est secunda pars cap. in qua postea assignauit definitionem felicitatis per communia quædam , ostendendo quod est summum bonum perfectissimum & per se sufficiens:nunc inuestigat propriam definitionem felicitatis ex his quę sibi propriè competunt per

se,&

se,& dicit in primis q definiuimus felicitatem tribuẽdo ei ea quæ conceduntur ab omnibus gentibus, scilicet quòd sit summum bonũ & perfectissimum.&c. tamẽ non explicatur per ipsam, nec percipitur essentia felicitatis, ergo diligẽtius à nobis perquirẽdum est de ea: quod fieri poterit, si inueniatur opus proprium hominis ea ratione, qua homo est hoc enim est agendũ vt inueniamus propriam operationẽ hominis. Notandum q Philosophus solet assignare definitionẽ magis communem cùm vult definire aliquid, deinde propriam, quia semper ea quæ competunt alicui, non proprie & ex essentia, sed communiter nobis videntur vt diximus esse magis nota. Incipiendum autem est semper à nobis magis notis. Fortasse, quia nondum declarauit esse aliquod propriũ opus hominis, nec felicitatẽ consistere in operatione. & sic facere solet plerunq; Philosophus: id est addere, Fortasse.

{AT enim modulatoris.} Nunc incipit inuestigare definitionem propriam felicitatis; & cum omnis definitio constet ex genere & differentia, primo inuestigat genus felicitatis, postea differentias eiusdẽ. In primis igitur ostenditur quod felicitas est operatio hominis ea ratione qua homo est, hoc modo: Bonum summum vniuscuiusq; rei est suum opus, & sua operatio. Sed felicitas est bonum summumq; bonum hominis: ergo felicitas est opus proprium, & operatio hominis. Nam si discurremus per res nobis notas, reperiemus cuiusq; rei & artis bonum esse operationem suam, & opus suũ: vt modulatoris bonum est modulatio & cantus: statuarij statua quæ est suum opus: & sic de alijs idem inueniemus, non modo in operibus artificum & artis, sed etiam naturæ. 55

{FABRI ne igitur.} Sequitur Philosophus declarando si sit modulatoris & fabri & statuarij & aliorum artificũ aliquod opus proprium, vel operatio etiam hominis ea ratione qua homo est, erit proculdubio aliquod proprium opus. Sed primum est, ergo & secundum. & probatur hoc experientia & exemplo artium, quorum opera sunt nobis nota. Notandum quòd primo similitudine artium & artificum ostendit, quod est aliquod opus hominis proprium: quia nullus est artifex eo quod talis est, qui non habet suam operationem propriam vel suum opus ad quod dirigat artem suam, vt statuarius statuam, modulator modulationem: 56

ergò homo etiam ratione qua homo eſt, debet habere aliquòd opus ſibi proprium. Deinde ſimilitudine totius idem oſtendit. Nam quandocunq; quælibet partium alicuius totius, habet ſuum proprium opus: ſemper totum habere debet ſuum opus diuerſum à partibus & ſibiipſi proprium. At partes hominis, vt dicit Philoſophus, habẽt proprium opus: ergo homo ipſe tanquam totum habebit ſuum opus diuerſum à partibus ſuis, & ſibiipſi proprium. Notandum quòd ſi aliqua res ſit conſtãs vel arte vel natura, & ei non tribuatur aliquod opus vel operatio, fruſtra eſſe videbitur: nam ars imitatur naturam. ergo ars non videbitur aliquid fruſtra operari. Idem eſt in rebus naturalibus: quarum de numero eſt homo ſecundum Philoſophum, qui cùm ſit præclarum ens, ſi non eſſet eius aliquod opus proprium, fruſtra productus videretur: præſertim cum oculis, manibus, & alijs partibus corporis, & hominis tribuatur officium ſuum, homini verò qui eſt, totum multo magis tribuetur proprium.

57 {QVOD igitur hoc ipſum?} Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit illud opus proprium: & inuenit eſſe operationem animæ ſecundum rationẽ vel non ſine ratione, & probat per ſufficientẽ diuiſionem, hoc pacto, Proprium opus hominis aut eſt viuere tantùm, aut ſentire, vel agere ſcilicet per rationem, aut nõ ſine ratione. Sed proprium opus hominis non eſt viuere, non eſt ſentire. reſtat illud tertium, vt ſit agere cum ratione vel non ſine ratione. Tres enim potentiæ vt ad propoſitum ſpectat, tribuuntur ei, ſcilicet potentia vegetandi, potentia ſentiendi, & potentia rationis. Sed vegetare non ſibi propriũ opus, cùm ſit ſibi commune cum plantis & brutis: ſentire etiã non eſt ſibi proprium munus, quia eſt ſibi cõmune cum animalibus brutis. relinquitur pars rationalis. Ea autem eſt duplex: quædam alteri imperans & habens & intelligens & per eſſentiã rationalis: quædã ei obediens, & rationalis per participationem non per eſſentiam, & eſt appetitus quando obtemperat ipſi rationi: & talis vita ſecundũ rationem vel non ſine ratione cum bifariam conſiderari poſsit, aut vt eſt in actu & ratione, aut in potentia ad agendũ, ea ſumẽda vt præſtantior & magis propria homini quæ eſt in actu, in actione enim cõſiſtit: & nõ ea quæ dicitur eſſe in potentia ad agendum, ſed quæ dicitur eſſe in actu. &

dicit

dicit secundum rationem vel non sine ratione:vt ostendat vitam quæ est secundum rationem per essentiam, & vitã quæ est non sine ratione, id est per participationem ipsius rationis.& sic inuestigauit pro genere ipsius felicitatis, hoc scilicet quod est animi operatio secundũ rationem vel non sine ratione,quod genus adinuenit perquirendo proprium opus ipsius hominis. Nam proprium opus cuiusque rei tribuitur ei penes formam suam : forma hominis est anima: ergo per animam habebit proprium opus.sed animæ partes & potentiæ sunt plures,quarum quædam sunt communes cum cæteris animantibus, quædam propriæ hominis. ergo per proprias potentias hominis tribuitur ei proprium opus.

{ AT vero opus huius.} Hac in parte Philosophus inuestigat differẽtias ponendas in definitione felicitatis.Definitio 58 enim constat ex genere & differẽtia:genus iam per superiora cõpertum habemus:quæramus nunc differẽtias,quæ sunt duæ : vna est per virtutem, alia in vita perfecta vt ostendet. Primam igitur differentiã assignat,quę est scilicet per virtutem,& inuestigat hanc differentiã hoc modo,Nos ponimus opus esse hominis operationẽ animæ secundum rationẽ vel non sine ratione: ergo in genere idem erit opus hominis & hominis studiosi: vtriusque enim opus est secundum rationẽ vel non sine ratione,& in hoc cõueniunt,vt conueniunt homo & homo studiosus in eo quòd homines sunt. Vterque enim est homo. Differt tamen ab homine qui non est studiosus per quandã perfectionẽ.Eodẽ modo operatiọ studiosi hominis debet differre per quandam perfectionẽ ab operatione quæ non est hominis studiosi. Nam & si conueniunt quia vtraq; est operatio,differunt tamen,quia alia perfecta, alia non.Hæc differentia vel talis perfectio operationis non erit nisi per virtutem propriam operantis , vt ipse ostendit exemplo. Nam citharœdus qui non est bene peritus in arte sua, & citharœdus peritus & optimus vterque pulsat citharam,& talis pulsatio vtriusque, eo quidem quo pulsatio est, genere nihil differt,sed differt in eo quòd peritissimi citharœdi pulsatio recta est per artem perfectã,quæ est in eo, imperiti verò non est recta.Simili modo vniuscuiusq; hominis opus proprium est operatio secundum rationem, per quam differt ab alijs animalibus. Studiosi autem hominis est ope-

ratio non solum secundum ratione͂, sed secundum rationem bene & recte. Nam operari secundum rationem bene & recte, non est nisi per virtutem. Nam potest aliquis operari secundum rationem & non cum virtute, veluti à casu vel coacte vel fictione, vel alio docente, quibus omnibus modis non operatur per propriam virtutem quæ sit in eo: præterea qui non habet in se virtutem talis operationis nõ semper bene, & recte operabitur quando voluerit: vt aliquis non grammaticus potest casu loqui secundum ratione͂ grammaticæ, non tamen semper vt ille qui habet artem, & habitum grammaticæ. Nam hic per virtutem grammaticæ quæ in eo est semper cum voluerit loquetur secundum rationem grammaticæ bene & recte. Quapropter concludit quod si singula bene proficiscuntur secundum propriam virtutem, fit vt felicitas hominis sit animi operatio secundum virtutem. Nam opus studiosi hominis est summum bonũ suum: sed felicitas est summum bonum hominis: ergo felicitas est opus studiosi hominis. hęc est argume͂tatio in tertia figura. Sed cum dicit per virtute͂, non oportet replicare secundum rationem, quia virtus includit in se ratione͂, vt in definitione virtutis postea apparebit. Sed cùm felicitas sit summum bonum, & virtutes sint plures, ideo addit quod felicitas est operatio animi per virtutem optimam, & perfectissimam: & per hanc innuit ipsam prudentiam, quæ est regula reliquarum virtutum.

59 { ET insuper in vita perfecta.} Affert aliam differentiam quæ est quod oportet felicem esse etiam in vita perfecta: vt fiat talis completa definitio ex genere, & differentijs: felicitas est operatio animi per virtutem in vita perfecta. & declarat istam particulam, & vltimam differentiam per inductionem, scilicet quòd vna hyrundo vel vna dies non facit ver: ergo à simili vna operatio non faciet felicitatem, nec breue tempus: ideo oportet addere in vita perfecta, quia non frustra ponitur. Hæc particula varie exponi solet, scilicet in vita perfecta, id est, quia oportet felicem esse per totam vitam: quæ expositio aliena esse videtur, quia est impossibile, nisi sit beneficio Dei vel per aliquod longum tempus in quo eluceat felicitas, & operationes felicis. & ista expositio videtur accommodari verbis Philosophi de vere & hyrundine, vel per reliquum tempus vitæ, posteaquam aliquis adeptus

ptus est felicitatem. Dubitatur quia nõ videtur felicitas indigere tempore, ita vt ponatur in sua definitione tempus, & per consequens illa particula, scilicet in vita perfecta, probatur. Illud quod simul acquiritur non indiget tempore: felicitas est huiusmodi: ergo felicitas non indiget tempore, maior. Nam id quod acquiritur indiuisibili totum simul non indiget tempore, sicut forma substãtialis cuius generatio fit in instãti: minor est nota, quia felicitas est tota simul. Nam quando homo per multas operationes virtutis acquisiuit habitum operandi faciliter secundum omnes virtutes, ille est felix, & statim in tempore vel puncto indiuisibili acquirit felicitatem. Nam si ipsa acquireretur per partes, nemo vnquam esset felix, cum operationes non permaneant. Itaque acquisitis virtutibus tota simul erit felicitas in instãti, & momento. ipse motus dicitur indigere tempore, quia partes motus nunquã sunt simul: sed sicut fit per partes, ita indiget partibus temporis. sed operatio per virtutem est tota simul, ergo superuacaneum videtur addere in vita perfecta, vt diximus. Ad hanc dubitationem dicendum est, quod duobus modis considerari sumique felicitas potest, & non loquimur de speculatiua: vno modo ea quæ consistit in operatione simplici: alio modo ea quæ est vt aggregatum quoddam. prima dicitur actiua tantum, secunda actiua ciuilis. Est etiã notandum, quòd indigere tempore dicitur bifariam, aut essentialiter, aut accidentaliter. His præmissis dicendum quòd felicitas actiua tantum quæ consistit in operatione simplici, non indiget tẽpore per essentiam suam, cũ sit simplex operatio, & nõ aggregatum: accidẽtaliter autem indiget tẽpore, quia oportet vt per plures operationes secũdum virtutes sit felix quæ nõ possunt fieri sine tẽpore. Præterea homo videtur magis felix cõmuni sententia cũ exercet quamplurimas operationes, quia tũc videtur quasi extẽdi felicitas, & magis extensum videbitur eius bonũ, quã eius qui breui tẽpore vixerit: quòd si accipiatur felicitas pro aggregato ex operatione, & bonis animi, & corporis, & externis, dicamus quòd si inter ista bona externa connumeretur etiam longitudo vitæ, quòd talis felicitas habet tempus tanquam partem essentialem, & indiget tempore essentialiter. Si autem tempus non connumeretur inter suas partes essentiales, tunc dicemus

quòd

60 quòd accidentaliter indiget tempore,& longitudinē eius.

{SVMMVM igitur bonũ.} Hæc eſt tertia pars principalis huius quarti capituli,in qua poſt allatā diffinitionē felicitatis,oſtēdit quo pacto deinceps eſt procedendũ in declaratione felicitatis,& eius partibus in diffinitione poſitis. nam attulit duas deſcriptiones felicitatis,ſed eſt cōmunis cũ non oriatur ex eſſentialibus felicitatis,ſed ex communibus quibuſdā.Secundā attulit magis propriā,quia oritur ex his quæ competũt felicitati per ſe ea ratione qua talis eſt. ſed etiam ipſa nō videtur ſufficiens ad explicādam eſſentiam felicitatis , niſi declarentur partes poſitæ in diffinitione eius. Ideo Philoſophus hac in parte narrat quod oportet nos vlterius progredi ad declarandas partes diffinitionis vt emergat cognitio felicitatis. primo autem narrat quomodo eſt procedendum in deſcribendis rebus,deinde oſtendit modũ procedendi circa diffinitionē felicitatis explicādam. Dicit igitur ꝙ ſummũ bonum circũſcriptum ſit hoc pacto ſicut fecimus: nam oportet ipſum figurare, & deſignare,deinde per partes pingere.Poſtea dicit quaſi modeſte de ſe loquēs,quòd cuiuſlibet hominis eſt dilatare ea quę breuiter dicta ſunt in diffinitione,& quòd tēpus affert auxilium,& per tēpus facta ſunt additamenta .nam ſcientię non ſunt ſimul inuentę & perfectæ,ſed paulatim adauctę, & hoc non fit niſi in tempore, & facile eſt addere.Notandũ quòd omnis diffinitio poteſt dici deſcriptio vel circunſcriptio : quod & nomen ipſum diffinitionis declarat.Nam deſcendit à finibus quibus continetur ipſa res diffiniēda,& ſeparatur à qualibet alia re,& ſic faciũt fines in qualibet alia re.Idem videtur ſignificare deſcriptiò quæ eſt deductio alicuius termini quo ipſa res clauditur.Nā dicimus figurā termino vel terminis claudi , & ſimiliter res diffinita cōtinetur quibuſdā terminis.Bene igitur dixit,ſufficiat circũſcripſiſſe ſummũ bonum,id eſt, definiſſe hoc modo ſummũ bonum. Notandum quòd ſic fit in re deſcribēda ſicut in pictura,in qua cũ pictor vult aliquid depingere, primo lineamētis quibuſdā claudit id quod pingere vult:& hoc modo dicit Philoſophus ſe circunſcripſiſſe felicitatē hic,dicendo quòd felicitas eſt operatio animi per virtutem in vita perfecta.Deinde ſicut in pictura poſt lineamēta per colores exprimũtur mēbri illius figuræ,ſic agendũ eſt in hac deſcri-

ptione

ptione felicitatis, ſcilicet exprimere, & declarare partes definitionis allatę, & hoc ſit tanquã coloratio quędã vt ſic perfecte cognoſcatur felicitas. Sed quo modo hoc fieri poſsit videndũ eſt. Tres autem ſunt doctrinæ in vnaquaq; re cognoſcenda. Prima eſt propter quid, id eſt per cauſam. Secunda eſt quod eſt tantũ, id eſt quia, ſcilicet qua explicatur rem eſſe tã tum, nõ autẽ cauſam propter quam eſt. Tertia eſt diffinitiua doctrina qua cognoſcitur eſſentialiter quid res eſt ſub quam cadit reſolutiua: & per has tres doctrinas poſſumus ſcire rem vel percipere. Cognoſcere autem rem eſſentialiter bifariam fit, aut compoſitione diffinitionis, aut reſolutione eiuſdem, & vterq; modus dicitur diffinitiuus. Nam ad percipiendam quamlibet rem eſſentialiter, oportet ſcire ea quæ eſſentialiter competunt ei rei, & ea ſunt quæ prædicantur de re in primo modo dicendi per ſe: vt animal rationale de homine, ſi rationale ſumatur pro differentia eſſentiali hominis. Talia autem ſunt priora re ipſa quam diffinire volumus. Quòd ſi talis diffinitio non indigeat explicatione partium, quia partes eius ſunt notæ, bene eſt. Si vero nõ ſatis innoteſcant, tunc opus eſt ſecunda doctrina, ſcilicet reſolutiua, ſcilicet explicando & declarãdo partes poſitas in diffinitione. & iſte etiã modus appellari poteſt diffinitiuus: & hoc modo doctrinæ vtitur Philoſophus multis in locis, neſcio ſi expoſitores animaduertunt, & hoc facit in rebus, quæ per diffinitionem tantum non facile percipiũtur. hoc autem fecit Galenus in libro qui diciturArs parua, vbi explicauit omnes partes medicinę. Nam diffiniuit medicinam quod eſt ſcientia ſanorum, ægrorum, neutrorum: & hanc diffinitionem reſoluit explicando omnes partes, quia ipſa diffinitio, quanuis totam medicinam ſignificet, tamen potentia magis quàm actu ipſam explicare videtur: & ſic omnes illas tres partes declarauit addẽdo cuilibet parti corporum, cauſarum, ſignorum: & rurſus hæc tria expoſuit per alia, & illa per alia, donec peruenit vſque ferè L x x. diuiſiones vel membra, quibus patefacta eſt diffinitio medicinæ. Nam incognita debent declarari per cognita, & minus cognita per magis cognita nobis. Nam cum id quod debet diffiniri eſt incognitum, ſi declaretur per partes ſuas eſſentiales, & illæ ſint cognitæ, oportet vt ille rurſus per cognita declarentur ad hoc vt poſsimus cognoſcere diffinitũ.

Idem

Idem facit Philosophus in plerisque locis, quando definitio aliqua assignata ab eo non videtur satis nota de se. Et hoc facit in libro Physicorum vbi definiuit naturam sic: Natura est principiũ vt id moueatur atq; quiescat in quo primũ per se, & nõ per accidens inest. & hãc definitionẽ postea resoluit, & primo definit motum qui ponitur in definitione naturę qui motus cum videatur vi cõtinere tempus, & cõtinuum, & alia huiusmodi, ideo definit illa omnia, & declarat: hoc idem facit in hoc libro Ethicorum. Primo incœpit à felicitate, ponendo nobis eam ante oculos, ad quam vult nos per virtutes, veluti sagittarios ad pósitum signum, peruenire: & multa dicit de ipsa: primo communiter, & confuse, vt deinde eluceat definitio eius felicitatis, quam definit primo per comunia quædam vt diximus: postea per propria. Sed quia ipsa definitio quanuis duplex, non videretur sufficiens, adeo resoluit ipsas partes positas in definitione, vt ex tali resolutione innotescat magis ipsa felicitas. Diuidit igitur partes definitionis, & eas declarat. partes autem sunt operatio & virtus, ideo declarat quales, & quæ sint operationes, deinde virtutes distinguendo ipsas, scilicet, quod alia est intellectiua, alia moralis. De intellectiua pauca in genere dicit, in secundo huius de morali: plura in eodem tangit in genere definiendo eam & afferẽdo suas partes subiectiuas: postea in tertio, & in quarto, & quinto huius singulas declarat. Sed quia in definitione virtutis ceciderat electio, & electio oritur à voluntate: ideo in tertio antequam accedat ad declarationem singularũ virtutum, statim post enumerationem virtutũ, declarat in principio tertij quid sit voluntariũ, & inuoluntarium, & electio, & nonnulla alia quę oriebãtur ex his. deinde sequitur in declarandis singulis virtutibus moralibus. Postea in sexto declarat virtutes intellectiuas: in septimo de quibusdam docet quæ videntur esse, aut virtutes, aut vitia, & proprie non sunt talia. Deinde quia felicitas ciuilis indiget in vita perfecta bonis externis, quorum amici sunt maxima & potissima pars: ideo in octauo & nono docet de amicitia. & quia omnes operationes studiosas sequitur magna voluptas, de ea late docet in decimo: quibus omnibus declaratis elucescit felicitas, de qua latissime in eodem decimo & vltimo docet, huic libro manum imponens. Itaque huius libri moralium do-

ctrina dici potest definitiua resolutiua,& hunc modum innuit hic vbi dicit, & summum bonum ita circunscripsisse sufficiat, Primo nanque forsitan vt figuram quandam describere, deinde pingere ipsum oportet. Nam per, vt figurã describere, intelligere videtur modum definiẽdi. per ipsum verò pingere, eum modum resoluendi. Notandum quòd dixit, cuiuslibet est producere ea quæ bene sunt circunscripta, vbi videtur facere comparationem inter hos duos modos definiendi, scilicet compositiuum & resolutiuum. Primus est difficilior, quia nihil videtur præsupponere ante definitionem, nisi quòd præsupponitur res definienda ad definiendũ: nec est ibi aliquid vnde adiuti profiscamur ad definitionẽ. Ideo definire nõ est multitudinis vt inquit Philpsophus sed eorum qui sciunt. Quare inuenire & disponere partes definitionis diffcilimum est:& hoc ostendit Philosophus in secundo Posteriorum. Secundus modus videtur esse facilior, quia ex definitione iã assignata, & proposita facilius postea progrediamur ad declarandas & resoluendas partes eius.

{CVIVSLIBET.} Non simpliciter & absolute cuius- 61
libet, vt id etiam possint facere imperiti, sed respectu modi iam dicti facilior est: & cuiuslibet non absolutè, vt diximus, sed eruditi saltem in illa scientia. Notandum quòd tempus bifariam considerari potest. Vno modo de se, & de natura sua: alio modo respectu rerum quæ sunt, aut fiunt in tempore. Primo modo non est adiutor nec repertor, sed vt comparatur ad res quæ fiunt,& sunt in tempore: hoc modo dicetur adiutor bonus.

{OPORTET autem in memoria habere.} Hac in parte 62
Philosophus postea quàm declarauit quo pacto explicanda est definitio felicitatis iam assignata: nunc docet modũ procedendi in tali explicatione facienda, scilicet partium definitionis.& primo reducit in mentem nonnulla quę in exordio dixit de modo procedendi in hac doctrina, ostendendo quòd nõ oportet exquirere demõstrationes exactissimas in hac scientia, sed qualis exigit materia de qua loquimur. Nã necessariæ demonstrationes habent conclusiones certissimas. Ideo ex principijs necessarijs concludi possunt. Ista autem materia est de his quæ sæpe fieri solent: ideo non possumus afferre principia necessaria, nec de his est loquendum

exact

exactiſsimè,ſed proprius modus qualẽ exigit doctrina obſeruandus eſt:fit enim interdum vt vna eademq; ſit ſubiectũ diuerſarũ ſcientiarum.Sed alio modo ab vna, alio pacto ab alia conſideretur, & ab alio exactius, quàm ab alio. Veluti exemplo oſtendit Philoſophus.Rectũ enim angulum faber & geometra conſiderat, ſed diuerſo modo faber conſiderat angulum rectũ in tantũ vt per illum erigat rectè columnã, vel rectum faciat parietem,& aliquid huiuſmodi.Geometra verò conſiderat eundem ſecũdùm ſuam definitionẽ, & conſiderat de effectibus,& differẽtijs quæ competunt angulo recto,ex quibus oritur veritas,quæ conſideratur à geometra: ꝙ ſi hæc circa rectum angulum conſideraret faber,plura ſumeret extra opus ſuum quàm in ipſo opere,& ſic tranſgrederetur terminos,& cancellos ſuæ artis.Quare in vnaqueq; doctrina,& in hac etiam moralis modus proprius conſiderãdi & procedendi ſeruãdus eſt.Notãdum ꝙ quęlibet ſcientia eſt determinata,& habet fines ſuos quibus clauditur,& interdũ ſcientiæ plures idem conſiderant, ſed tamen diuerſo modo. Nam medicus moralis,& naturalis philoſophus conſiderãt hominẽ,ſed diuerſo modo.Conſideratur enim à naturali vt cõponitur ex materia & forma:à medico,vt ſubijcitur ægritudini vel ſanitati:à morali, vt ſubijcitur felicitati, & poteſt eam cõſequi.Eodẽ modo faber cõſiderat angulũ rectum, vt rectè erigat parietẽ:geometra verò & effectus & differẽtias quæ ei cõpetũt.Cõſiderat enim ꝙ cùm linea recta cadit perpendiculariter ſuper rectã lineã,fiunt duo anguli recti æquales,& deinceps poſiti,& ſic inuenit originẽ anguli recti:conſiderat preterea effectus,& differẽtias proprias anguli recti, & dicit illum eſſe medium inter obtuſum,& rectum, & probabit quòd recto angulo quiuis rectus angulus eſt æqualis, quorũ nullum conſiderat faber.Si enim id faceret,egrederetur ex cancellis,& finibus quibus clauditur ars ſua.

63 {NEC in omnibus cauſam.} Conſiderat nõnulla notãda circa principia,& cauſas ex quibus fiunt argumẽtationes, & probationes.Dicit igitur Philoſophus ꝙ nõ in omnibus rebus ſimili modo cauſam poſtulare oportet:q modus cognoſcendi res,vocatur propter quid.Sed in quibuſdã rebus ſufficit oſtendere ꝙ res talis eſt,qui modus vocatur quia. Et iſte modus obſeruandus eſt in ijs rebus maxime quæ non habẽt

cauſas

causas,per quas demonstrari possunt,vt sunt principia, quæ supra se non habent causas quibus demonstrentur, aliter nõ essent principia. Quapropter cùm duo sint modi cognoscendi,scilicet quia,& propter quid:modus quia, est prior in ordine,quàm modus propter quid. Nã eo modo, scilicet quia sunt,percipiuntur principia: & modo propter quid ipsæ conclusiones,& ideo dicit is modus primus,&c. Notãdum quòd res nonnullæ ita se habẽt vt ante ipsas sint causæ, ex quibus profluunt:quędã ita vt ipsę ita sunt causæ aliorum. Fit etiam vt duplex sit modus cognoscendi res. Primus est quo cognoscitur quòd,vel quia res est. Secundus modus quo cognoscitur propter quid res est. & hæc est differentia inter istos duos,quòd primus non constat ex medio, quod est causa rei, sed est tantũ causa conclusionis. Non enim idem est esse causam rei & conclusionis. Nam omne medium quod est causa rei,est causa conclusionis:non autem ecõtra. Nam medium rei ostẽdit cur,& propter quid res est talis,vt cur A, inest B, veluti cur luna obscuratur,scilicet propter interpositionem terræ. mediũ igitur per quod ostenditur tanquã per causam, lunam obscurari,est interpositio terræ. Modus autem quia, & inferendi conclusionem dicit A,inesse B, veluti lunam deficere,non autem propter quid. Ea igitur quæ habẽt causam possunt demõstrari propter quid sunt. Si qua verò sint quæ non habent causam,non possunt demonstrari propter quid sunt,cùm ipsa sint causæ: nec possunt demonstrari demonstratione simpliciter à priori,sed eis accommodatur primus tantũ modus demonstrandi,id est,quia res est. Nam si causam causæ poneremus in medio ad probãdum,& itẽ causam causæ,esset processus in infinitũ,& sic nulla esset omnino cognitio:ergo causam, vt causam non cognoscimus per aliam causam:sed per quædam posteriora.& iste modus cognoscendi qui appellatur demõstratio,quia erit primus, & initium.

{PRINCIPIVM verò.}Hac in parte Philosophus decla- 64
rat quot modis possunt percipi principia, cùm dixerit quòd non possunt percipi per causam. posset enim aliquis dicere, Cùm principia non possunt cognosci per causam: quomodo ergo cognoscentur? Et dicit quòd varijs modis percipiũtur. Quædam enim inductione,quædam sensu, quædam consuetudine,quędam aliter,&c.& omnes isti modi reducuntur ad

istum, qui dicitur demonstratio quia, vel quod res est. Nullus enim istorum modorum dicit causam propter quam res est. Principia ergo innotescunt nobis per modum cognoscēdi quod, vel quia res est: & iste modus à posteriori eis accommodatur. Notandum quòd Philosophus dicit quòd principiorum quædam cognoscuntur inductione, quædam sensu, quædam assuetudine, & aliter, &c. Vnde sciendum quòd inductione cognoscuntur principia mathematica, vt geometriæ, veluti si ab æqualibus æqualia demas, quæ remanent sunt æqualia. Nam hoc fiet notū extemplo discurrendo per multa particularia æqualia, ex quibus postea infertur illa vniuersalis propositio: vel sumi potest aliud principium in geometria magis proprium quod percipiatur inductione. Causam verò huius non potest afferre geometra, transgrederetur enim fines suos: sed potius si hoc ad aliquem pertinet, ad primum philosophum spectat. Sensu verò percipiuntur pleraque principia naturalia. Vt quod ignis sit calidus, aqua frigida. Talia enim non probantur per causam à naturali, sed vtimur eis tanquam principijs, & sensu, discurrendo per multos ignes, & percipiendo quòd hic est calidus, & hic & ille calidus. Faciemus deinde hanc vniuersalē propositionē, quod omnis ignis est calidus. Assuetudine percipiūtur ipsa principia, & nobis innotescūt. Vt principia morum: vt exempli causa, quòd qui abstinet à voluptatibus potest fieri temperatus, quòd abstinentia concupiscentiæ superantur. Aliter etiam præter hos tres modos possunt nobis fieri nota principia. Vt experientia. Talia sunt principia medicinæ, & artium aliarum. Vt quòd omne agaricum purgat phlegma, & omne rhabarbarum purgat choleram. Hæc enim per experientiam nobis innotescunt, ex quorum multorum collectione inferimus postea vniuersalem propositionem, quæ est principium in scientia tali, scilicet quòd omne rhabarbarum purgat choleram. Est etiam alius modus cognoscendi principia. Nam sunt aliqua principia quæ definitione tantùm percipiuntur. & istos duos vltimos modos innuit Philosophus cùm dixit, & alia item aliter. exemplum secundi, vt, punctus est cuius pars non est: linea est longitudo sine latitudine. Hæc enim principia definitione innotescunt: quāuis possint etiam probari à posteriori hoc pacto,

Omne

Omne quod terminat aliquid,deest ab illo vna dimensione: sed superficies terminat corpus, ergo superficies habebit duas dimensiones,scilicet longitudinẽ, & latitudinem,cum corpus habeat tres,scilicet longitudinem,latitudinẽ,& profunditatem. Eodem modo probatur quod linea est longitudo sine latitudine. Similiter probatur quod pũctus caret omni dimensione, cum sit terminus lineæ,quæ vnam tantum habet dimensionem,scilicet longitudinem.Omnis enim terminus deest vna dimensione ab eo cuius est terminus. Sed punctus est terminus lineæ quæ habet vnam tantum dimensionem: ergo punctus nullam habet dimensionem. & sic ostensa sunt ista principia non quidem per causam, quia terminus non est causa. Ex his percipi potest quot modis cognoscantur principia cognitione,quia,vel quod.

{ENITENDVM est.} Hac in parte declarat quo modo 65
procedendum est in cognitione talium principiorum:& dicit quod enitendũ est tractare principia eo modo quo potest eorum vnumquodq; cognosci:& addit quod oportet diligentiam adhibere vt bene definiantur. Nam principia habent magnum momentum ad declarandos affectus,& proprietates quæ insunt alicui rei. & addit rationem,quia principium est plusquam dimidium totius,& per se ipsa principia multa innotescunt eorũ quæ sequuntur. Et cũ principia percipiũtur definitione,ideo enitendũ est vt bene definiantur: & hoc est faciendũ nõ solum in hac sciẽtia,sed vniuersaliter in omnibus scientijs. Nam omnis demonstratio potissima pendet à notitia principiorum,ideo diligenter animaduertendum,vt noscamus principia. Notandum quod per principium possumus intelligere vel definitionem,vel principium complexum primum in qualibet scientia. Definitio autem quamuis in ea plura sumantur:tamen dicitur esse incomplexum principium.Complexum vero intelligi potest vel primum illud communissimum,quod de quolibet esse vel non esse dicitur vel primum,& propinquum in qualibet scientia. Vt in geometria,Si ab æqualibus æqualia demas,&c.Et ista principia dicuntur vniuersalia,quæ vi, & nõ formaliter ingrediuntur demonstrationẽ.Sed vera est sentẽtia Philosophi de vtrisq;, scilicet complexis & incomplexis,quod habet magnum momentum ad sequẽtia,&quod est plusquam dimidium totius.

Nam intelligendo de definitione, patet quod eius notitia confert ad sequentia, & est plusquam dimidium, & cætera. Nam si definitio sit, aut subiecti tantum, aut prædicati tantum, aut vtriusque, quæ est demonstratio positione differẽs. vt dicit Philosophus in libro Posteriorum, certe ea dicetur principiũ plusquam dimidium totius. Nam debet cognosci quod propria passio inest subiecto, quod habetur per definitionem tanquam per causam & principiũ. Nam dimidium vel minus cognitionis est nosse tantũ quod aliquis proprius affectus vel propria passio inest alicui subiecto: plus autem quàm dimidium totius est nõ solum nosse talem passionem propriam inesse tali subiecto, sed etiã nosse causam propter quam inest, & hoc habetur per definitionem, Bene dicitur quod principiũ, id est ipsa definitio est plusquam dimidium totius, scilicet eius quod volumus scire. Quòd si principium intelligamus non definitionem, sed primũ principium complexum, & non simpliciter, aut aliqua ex parte, id est quod est principium proprium in qualibet scientia, adhuc vera est etiam de his sentẽtia Philosophi. Nam quodlibet proprium principium cuiuslibet scientiæ, cõtinetur in veritate primorum principiorũ, scilicet de quolibet esse vel non esse, & cætera, Etenim quia illud primum principium est verum, ideo reliquæ propositiones sunt veræ. Nam veritas omnium principiorum pendet à veritate primi principij. Vnde qui bene nouit primũ principium, habet vim veritatis cuiuslibet veræ propositionis. Et sicut in entibus est dare primũ ens complectens omnem perfectionẽ omnium entium vi sua, & ideo dicitur primum principium: Sic primum principium complexorum est tale vt vi complectatur veritatem omniũ propositionum inferiorum: ideo non ingreditur demonstrationem per essentiam suam, nisi aliquando necessitatis causa sumatur pro maiore termino, vt latius ostendit Philosophus in libro Posteriorum. cum igitur vi contineat veritatem omnium principiorum, merito dicetur plusquam dimidium totius. Nam qui cognoscit primũ principiũ, bene cognoscit vim omnium veritatum, quanuis nesciat quid cuique sit tribuendum. Sed hoc loco Philosophus per principium intelligit felicitatem vel definitionem eius, & hoc secundum Albertum magnũ. Quòd si per principium intelligamus etiam

virtutem,

virtutem, bene procedit, quia ipsa est causa effectrix felicitatis: & etiam operatio dici principium potest, cũ ipsa sit causa effectrix virtutis, & per consequens felicitatis. Ideo oportet bene nosse definitionem cuiusq; horum, scilicet felicitatis: vel virtutis, vel operationis. Et sic habetur in hoc quarto capitulo. Primo descriptio cõmunis felicitatis, deinde propria, tertio quòd magis manifestabitur felicitas si declarẽtur partes positæ in eius definitione, & ostendit modũ procedendi in tali declaratione, scilicet quia, & non propter quid.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.

CAPVT VIII.

Onsiderandum est igitur de ipso: nõ ex conclusione solum, & ijs ex quibus est ipsa ratio: sed ex ijs etiam quæ de ipso dicuntur. 66
*Vero nanque omnia * quæ competunt, consona sunt: à falso autem cito ipsum discrepat uerũ. Cum igitur bona in tria sint diuisa, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus bona dicantur: ea quæ sunt circa animam propriissimè maximeq; dicimus bona. at actus* 67 *& operationes animæ, circa animã esse ponimus. quare hac opinione cum antiqua, tum à philosophantibus concessa: bene dicitur finem ipsum, actus quosdam & operationes esse. Sic enim fit ut sit ex ipsis animæ bonis, & non ex bonis externis. Consonum est etiam ipsi rationi & id* 68 *quod dicitur: felicem inquam bene uiuere, beneq; agere. finis enim bona quædã uita, bonaq; actio dictus est. cuncta* 69 *præterea quæ circa felicitatem quærũtur: ei quod dictum est, inesse uidentur. Alijs nanq; uirtus, alijs prudẽtia, alijs* 70 *sapientia quædam, alijs hæc, aut horum aliquod cum uoluptate, aut non sine uoluptate felicitas esse uidetur. Sunt*

* τὰ ὑπάρχοντα.

& qui externam etiam affluētiam simul accipiunt. atque
hæc partim multi & antiqui, partim pauci, uiriq; dicunt
præclari: quorū neutros tota uia aberrare, sed aliqua ex
parte, & in plurimis uerum attingere consentaneum est
rationi. eorum igitur sentētiæ qui uel omnem uel aliquam
uirtutem felicitatem asserunt esse, ipsa ratio consona est.
huius est enim ea operatio, quæ per ipsam efficitur. In-
71 terest autem fortasse non parum in possessione, an in usu
ac in habitu, an in operatione: summum cōsistere bonum
putare. fieri enim potest ut habitus quidem, etsi inest, nul
lum efficiat bonum: ut in dormiente, uel etiam alio modo
quodam otioso facto. ut operatio autem nihil efficiat bo-
ni, fieri nequit. qui nanq; operatur, aget utiq; necessariò:
72 & bene etiam aget. atque ut in olympia, non ij qui sunt
elegantißimi forma, præstantißimiq; robore, sed ij qui
decertant, coronis afficiuntur (ipsorum enim aliqui uin-
cunt) sic & qui bene agunt, eorum quæ sunt in uita, pul-
chra, bonaq; compotes fiunt. Est autem & uita ipsorum
per se iucunda. Nam uoluptate quidem affici: ex ijs est
quæ ad animam pertinent. id autem est cuique uoluptati,
cuius amator dicitur quisque: ut equus equorum amatori,
& spectaculum, spectaculorum identidem amatori, eo-
dem modo & amatori iustorum iusta, & omnino uirtu-
tum amatori, ea quæ per uirtutem efficiuntur. quæ igi-
tur uoluptati sunt uulgo: ea repugnantia sunt, propterea
quòd non natura talia sunt. sed amatoribus honestatis ea
sunt uoluptati, quæ sunt natura iucunda. tales autem eæ
sunt actiones, quæ à uirtute emanant. quare & his ipsæ
sunt uoluptati, atque per seipsas iucundæ. ipsorum igi-
tur uita non indiget uoluptate, tanquam aliqua foris ad-
73 iungenda: sed habet in seipsa uoluptatem. Præter enim
ea

ea quæ dicta sunt: neque bonus is est qui bonis actionibus non delectatur. Nam neque iustum eum quisquam dixerit, qui iustis non gaudet: neque liberalem eum qui liberalibus actionibus non delectatur: & in cæteris eodem modo. quòd si hæc ita sint, actionum eæ quæ à uirtute proficiscuntur, per seipsas sunt uoluptati atque iucundæ. At uerò bonæ quoque sunt, & etiam pulchræ, atque horum unumquodque maximè ipsis competit: si rectè de his ipse iudicat studiosus, iudicat autem ut est dictum. Optimum ergo, & pulcherrimum, & iucundißimum est ipsa felicitas: & non seiunguntur hæc perinde atque in illo Deliaco carmine separantur,

Summe est pulchrum: ex astrea quod gignitur alma.
Optima, si ualeas, res est: quod quilibet optat.
Summe est iucundum, si re potiaris amata.

Hæc enim operationibus omnia competunt. has autem ipsas, aut unam ipsarum quæ sit optima felicitatem ipsam dicimus esse. Videtur tamen & externis indigere bonis, ut diximus. Fieri enim non potest aut non facilè fit, ut is 14
res agat præclaras, cui facultates desunt: multa nanque per amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquam per instrumenta aguntur: quibusdam autem carentes, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant. non enim satis ad felicitatem idoneus est, qui penitus est deformis, aut ignobilis, aut solitarius sine prole: & minus etiam fortasse, si cui perpraui sint filij, uel amici, aut boni mortui sint. ut igitur diximus, uidetur felicitas & talis indigere prosperitatis. Vnde quidam prosperitatem fortunæ, quidam uirtutem felicitatem esse dicunt.

COMMENT.

66 CONSIDERANDVM est igitur.} Hoc est quintū & vltimum capitulum huius secūdi tractatus, in quo cum in præcedenti capitulo attulisset definitionem felicitatis, & dixisset quòd partes definitionis erant declarandæ & dilatandæ, nunc dicit eam definitionem esse declarandam: non solum vt superius dixit ex cōclusionibus, & propositionibus, ex quibus concluditur secundum modum accommodatum huic doctrinæ morali, sed etiam ex sententijs, & opinionibus aliorum philosophorum de ipsa felicitate si quid bene attulerint de ea: vt scilicet accommodemus quod bene dixerunt, & quod male, reijciamus. Solet enim esse Philosophi mos procedendi penè in quolibet suo libro, & in quauis materia ab eo pertractanda: primum proponere rem de qua dicturus est, deinde afferre quid de eadem senserint alij philosophi, & in eo quod malè dixerint, ipsos refellere: deinde afferre sententiam suam quasi elucescentem inter aliorum errores, definiendo rem quam proposuit communiter, & proprie. Deinde confirmare sententiam suam, & accommodare dicta aliorum in eo quod bene dixerunt: demum afferre rationes ad declaranda ea quæ sunt posita in definitione, quæ indigent declaratione. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima igitur dicit Philosophus, quòd est considerandum principium positum à nobis, non solum ex conclusione quam attulimus de ipso, nec ex principijs tantū ex quibus profluit illa conclusio: sed etiā ex sententijs aliorum philosophorum de ipsa felicitate, & quia ex illis etiam apparebit definitionem nostram fuisse bene assignatam: & affert vnam sententiam quæ est causa huius inquisitionis. Ei nanq; quod, &c. Hunc textum trahunt expositores nonnulli, & violenter accommodant menti Philosophi, afferendo expositiones suas, quasdam sententias communes, quomodo omnia consonant vero, & quod in falsis etiam propositionibus, vt homo est lapis, latet etiā quoquo modo veritas: quæ omnia non bene accommodantur huic proposito. Sententia Philosophi in hoc loco non est communis, sed ad propositū suum, scilicet quod omnia quæ dicuntur vere de aliqua re, concordant cum omnibus his quæ vere competunt tali rei. quod an falsò dicitur de aliqua re, illud certe discrepat ab omnibus

vere

vere competentibus tali rei. vt exempli causa: Si quis diceret quòd homini competit per se substantia, corpus, rationalitas & huiusmodi, vere diceret. At si quis diceret quòd rudibile cōpetit homini, & similia, falso diceret, & tribueret ei tale, & citò appareret quòd dissonat à vero talis sentētia, quia talia non conueniunt cum substantia corpore animali: & cætera quæ competunt vere, & per se homini, quia homo est substantia animata sensitiua, rationalis, nō autem rudibilis. Eodem pacto ea quæ dicuntur vere à philosophis de felicitate, conuenient statim cum nostris quæ vere tribuimus felicitati, scilicet dicendo quòd est operatio animi, & per virtutem, &c. Ea verò quæ non conuenient cum nostris vere allatis, quàm primum constabit esse falsa. Non ergo affert vniuersalem sententiam hic, vt volunt nonnulli expositores. Nec est verum quod dicunt, quòd non est vlla propositio ita falsa, quæ non contineat aliquid veri. Hæc est autem propositio falsa: Substantia est qualitas, & nullam habet veritatē. Sed est intelligendus textus vt diximus. Vnde si quis dixerit felicitatem esse summum bonum: statim consonabit ijs quæ veræ tribuimus felicitati. Sin dixerit illam esse malum, statim discrepabit. Notandum quòd Philosophus in assignanda definitione felicitatis attulit plures cōclusiones, quæ profluebant à quibusdam propositionibus tanquam ex principijs conclusionum, quibus declarabatur summum bonū humanum ex conclusionibus verò emanabat definitio felicitatis. Declaranda est igitur ea, non solùm ex conclusionibus & principijs, sed etiam ex opinionibus hominum, ex quibus ea quæ vere afferuntur, bene consonabunt nostris tributis felicitati, falsa verò discrepabunt.

{CVM igitur.} Hæc est secūda pars, in qua dicit afferēdo 67
opiniones philosophorū, quæ simul cōueniunt, scilicet quod cum tripliciter diuidant bona, scilicet in bona animi, corporis, & externa: aliqui posuerūt bona animi esse principalissima, & maximè bona: sed felicitas est animæ bonū, ergo felicitas est summū, & maximè bonū. Itaq; isti qui posuerūt felicitatē in maxime bono, quod est animi, cōcordāt nobiscum: qa nos posuimus summū bonū esse operationē ipsius animi.

{BENE dicitur.} Affert aliam sententiā priscorum, qua 68
dicebant felicitatem esse bonum vt finis: & hæc conueniunt

cum nostra sententia, quod probatur. omne quod est bonum animæ vt finis, est operatio eius. At nos posuimus felicitatem esse bonum animæ vt finem, ergo ipsa est eius operatio maior. Nam si felicitas subijt rationem boni, ipsa erit vt finis. quod autem operatio sit talis finis, patet, quia anima pergit ad operationem tanquam ad finem suum vltimum per omnes suas potentias per quas nihil aliud facit quàm operari, & hoc intelligit de omni anima. Hæc ergo sententia conuenit cum nostra, qui diximus felicitatem esse operationẽ, & esse bonum vt finem. Et patet quod talis finis non sit ex externis, sed ex bonis animi. Notandum quòd prisci dixere felicitatem esse bonum vt finẽ, & rectè. Nam tria sunt genera bonorũ, & duo prima scilicet externa & corporis feruntur ad bona animæ tanquam ad finẽ ob quem ordinantur actus quidam: quia non omnes actus boni. Sunt enim aliqui mali.

69 {CONSONVM est etiam.} Affert talẽ sententiã antiquorum, qui dixêre ꝙ felix est, qui bene agit, & bene viuit. Ista sententia videtur cõuenire cum nostra. Nam isti nihil aliud dicere voluerunt: nisi quòd felicitas est bona operatio & bona vita. Id quod dicitur, scilicet vna communi sententia philosophantium & aliorum. Notandum ꝙ vita tripliciter dici potest. Vno modo pro actu primo, qui nihil aliud est quàm ipsum esse viuentis: & sic dicit Philosophus quòd viuentibus est esse, quod profluit ab essentia animæ, vel ipsa est anima. Vnde dicit in libro de Anima, quòd anima est actus primus corporis &c. Secũdo modo sumitur pro operatione quæ profluit ab anima per potentias eius. Primus modus profluit tantũ ab essentia animæ non per potentias medias. Secundũ verò actũ producit anima per medias vires, & potẽtias: & sic dicimus hominẽ viuere, id est operari: vt intelligere vel sentire vel generare sibi simile in specie, & huiusmodi, vt ostendit Philosophus in libro de Anima. Tertio modo accipitur vita pro modo viuendi, nam solemus quærere quo pacto viuit talis, id est quem habet modũ viuendi, & quam conuersationem, & sic ibi sumit Philosophus, vbi dicit quòd vulgus ex modo viuẽdi suo credit felicitatem esse talem, aut talem, vt qui amabant voluptatẽ dicebant felicitatem in voluptate consistere. Verum hic vita accipitur secundo modo, scilicet pro operatione, quando dicit quod felicitas est bona, id

est

est bona operatio, & ita conueniunt nobiscum.

{CVNCTA præterea.} Hæc est tertia pars, in qua postea 70
quàm ostēdit opinionē eorum, qui eodē modo senserunt de felicitate conuenire cũ sua, nunc enititur accommodare suæ sententiæ opiniones aliorum, qui diuerso modo senserũt de felicitate. Et primo enumerat opiniones eorum singulas. Deinde incipit afferre, & accommodare vnam illarum, & est eorum qui posuerunt felicitatem in virtute vna vel pluribus. Postea aliam opinionem eorum qui addiderunt ipsis virtutibus voluptatem ad constituendam felicitatem. Demum affert opinionem eorum qui his addiderunt bona externa, & omittit eos qui ponebant summum bonum, aut in voluptate tantum, aut tantum in bonis externis. Nam anteà has opiniones penitus reiecit, & nunc etiam pòst habet, quia non conueniunt cum Philosophi sententia. Dicit igitur in primis quòd cuncta quæ circa felicitatem varie à multis dicuntur, cum nostra sententia conuenire videntur: & affert tria, scilicet virtutem, prudentiam, sapientiam, quæ sunt perfectiones trium potentiarum animæ. Virtus quæ hic accipitur pro morali, est perfectio appetitus: prudentia est perfectio intellectus actiui: sapientia est perfectio intellectus speculatiui. Igitur perfectio hominis secundum opinionem istorum consistit, aut in vna, aut pluribus, aut in omnibus istis: & omnes istos enumerat, & ponit pro vna opinione, quia ij omnes conueniunt in virtute sine aliquo additamento. Deinde affert aliam opinionem eorum, scilicet qui addiderũt voluptatem ipsis virtutibus dictis, aut omnibus simul sumptis, aut alicui illarum. & dicit cum voluptate, aut non sine voluptate, propter hanc rationem, quia aliqui dixerunt quod felicitas constabat ex supradictis virtutibus, vel vna vel pluribus, & ex voluptate, veluti ex parte eius essentiali, id est vt felicitas tanquàm quoddam totum aggregatum constitueretur ex virtute, & voluptate, tanquàm ex suis partibus essentialibus: quod innuit cum dicit, cum voluptate. Cum vero dicit, nō sine voluptate, innuit aliam opinionem, quæ & verior videtur, & magis cōuenire cum sua. Isti enim qui posuerunt felicitatē in illis virtutibus, aut vna, aut pluribus, intellexerũt quod voluptas nō sit de essentia felicitatis, sed quoddam quod oritur ex ea, & sequitur eam, veluti pul-

chritudo

chritudo ex bona complexione,& cõpositione partium corporis, & sicut vmbra oritur ex corpore & sequitur ipsum:sic voluptas ex felicitate,& sic sequitur ea tanquam inseparabile accidens, & hoc intelligatur de bona voluptate, non autem de turpi. Affert deinde tertiam opinionem, scilicet eorum qui præter hęc quæ posita sunt,addiderunt felicitati bona externa. Post hæc enumeratis opinionibus vult ostendere quod meritò in illis est aliqua veritas, quia ista dixerunt aut multi & antiqui, aut pauci & præclari. Multi, quia non omnino vana est fama quam populi multi decantãt, vt alibi inquit Philosophus. Antiqui, quia fuerũt propinquiores primordijs rerum,& naturæ:ergo isti debẽt scire aliquã veritatem. Pauci & pręclari etiã manifestũ est quod debẽt scire aliquã veritatẽ. Aliqua igitur ex parte probãdæ horũ sentẽtiæ.

71 {EORVM igitur sententiæ,} Hac in parte Philosophus incipit accommodare sententiæ suæ opinionem eorum, qui felicitatem,aut in virtute morali,aut in prudentia,aut in sapientia, aut in omnibus ijs tantum collocabant. Et primo ostendit quòd conuenit in eo cum opinione sua,quia operatio secundum virtutem est aliquid virtutis, & à virtute oritur. Deinde ostendit quod sua sentẽtia est melior, quia cum felicitas sit quiddam optimum,debet collocari potius in magis bono,quàm in minus bono. Sed vsus & operatio est magis bonum, quàm habitus & possessio. Fieri enim potest vt aliquis habitum habẽs nihil agat boni,vt dormiens vel aliter degens in otio. At qui operatur secundum virtutẽ,necessario agit, & producit aliquid boni. Melior igitur est actus quàm habitus,& vsus quàm possessio. Hęc autem duo membra correspondent, scilicet possessio & vsus,habitus & operatio. Sed non parum interest inter nostram sententiam & antiquorum. Nos enim volumus felicitatẽ potius consistere in vsu,quàm in possessione,& actu quàm habitu: illi autem ecõtra. Notãdũ quod est differẽtia inter possessionẽ vsumq;, & habitũ,& operationem. Possessio & vsus proprie dicũtur rerum externarũ. Habitus & actus, aut animi,aut corporis.

72 {ATQVE vt in olympia.} Probat etiam exemplo quod sua positio in operatione est melior, quàm illa antiquorum in habitu. Sicut enim athletæ tantum coronantur in olympia,qui certant,& operantur & non ij quamuis sint fortissimi,

mi, qui otiosi spectantes certamina nihil agunt: sic operatores secundum virtutem sunt proprie appellandi felices, & non illi qui tantum habent habitum, & non operantur. Sunt enim felices in potentia propinqua, illi autem in actu.

{IPSORVM insuper.} Affert opionionem eorum qui dixerunt felicitatem consistere in virtute, aut virtutibus cum voluptate, aut non sine voluptate. Et primo ostendit quòd felicitas continet voluptatem: deinde quòd felicitas est iocunda. Item quòd est per se iocunda. Præterea quòd felicitas ita habet voluptatem, vt non indigeat ea tanquam aliquo extrinsecus aduenient. Demum quòd felicitas non solum est iocunda: sed etiam bona, & pulchra, & postremo quod felicitas est quidam optimum, & iocundissimum, vt patebit. & in primis operatio animæ continet voluptatem, quia percipere voluptatem est ipsius animæ, & habentis animam sensitiuam vel intellectiuam, non enim est animati anima vegetatiua. Nam plantæ non sentiunt voluptatem. Item felicitas est iocunda. Probatur, quia id quod amatur ab vnoquoque, ei est iocundum. At operatio secundum virtutem amatur à studioso, ergo operatio secundum virtutem est iocũda felici homini, & studioso viro. Maior declaratur à Philosopho inductione, Nam equus amatori equorum, & spectaculum, &c. Minor quoque est manifesta. Item felicitas est per se iocunda. probatur, Id quod est sua natura iocundum, est per se iocundum. Sed operatio secundum virtutem est sua natura iocunda, ergo &c. Nam ea quæ multitudini videntur iocunda, sunt repugnantia inter se, quia quandoq; delectant, quandoq; molestiam afferunt: & causa est, quia non sunt de se, & natura sua iocunda. Si enim eis natura inesset iocunditas, nunquam eam amitterent, sed semper essent iocũda. Sed talia multitudinis nostra sententia nunc sunt, nunc non sunt iocunda, sed mutantur secundum rationem ætatum, & conditionum: & hoc est, quia illa non sunt naturaliter, & per se talia. Sicut ea quæ semper delectant bonos, & sapientes viros ad quos pertinent, & quorum est verum & incorruptum iudicium de rebus: & propterea id est natura iocundum, & semper iocundum, & per se iocundum, quod est eis voluptati. Id autem est præcipue felicitas, & operatio à virtute. Item ipsorũ vita non indiget voluptate, quia felicitas ita in se habet

bet voluptatem vt non indigeat ea veluti aliquo foris aduenientе,& peregrino quodam. Hoc probatur, quia si felicitas per se sola sumatur separata ab omnibus alijs, habet in se voluptatem. Operator enim cuiusque virtutis gaudet cum operatur secundum illam, vt iustus cum operatur secundum iustitiam. Quòd si non gauderet non esset iustus, aut studiosus: sed aut vi, aut simulatione, aut aliter aliaque de causa operaretur. Quare felicitas, & operatio secundum virtutem habet in se voluptatem. Item felicitas est non solum iocunda, sed etiam bona, & pulchra, & honesta, quia sic sapiens, & studiosus iudicat: iudicat autem bene, quia ipse est tanquam mensura talium operationum. Vt enim pictor de figuris: sic prudens, & studiosus de actionibus. Item optimum, & pulcherrimum, & iocundissimum est ipsa felicitas. Nam ea quę tribuuntur felicitati, per se debent tribui in summo gradu. At felicitati bonitas, iocunditas, pulchritudo per se tribuuntur, vt suprà ostendimus. ergo hæc felicitati sunt tribuenda in summo gradu: non enim debet tribui superlatiuum nisi summis rebus: at felicitas est summum bonum, & tale est operatio secundum virtutem: ergo operationi secundum virtutem sunt ista tria in summo gradu tribuenda, & simul, & non alterum sine altero separando ea, sicut facit Deliacum carmen: in quo tribuitur iustitiæ pulcherrimum, & accõmodatè si intelligatur pro operatione secundum iustitiam quæ est, & dicitur tota virtus, & optimum tribuitur sanitati: accommodatè etiam si intelligatur de sanitate mentis. & iocundissimum dicitur re amata potiri: accommodatè etiam si talem rem intelligamus felicitatem, quæ maximè est amore digna. Sed nos, dicit Philosophus, non separamus hæc sed omnia simul tribuere debemus felicitati.

74 {VIDETVR tamen.} Hac in parte affert vltimam opinionem eorum, qui præterea superius allata afferebant etiã, & adiungebant externa bona, & videtur accommodare sententiæ suæ. Si enim consistit in operationibus animi secundum virtutem &c. Ad exercendas autem operationes indigemus bonis externis vt instrumentis, ideo videbitur indigere bonis externis: & enumerat plures species bonorum externorum vt amici, et cætera. quæ si desint, tanquã instrumenta, videtur felicitas quodammodo minui vel potius impediri, felicitas inquã ciuilis.

Et addit quòd nonnulli adeò putauerunt bona externa conferre ad felicitatem, vt eis prosperè vti idem esse penè, quòd felicitas, & qui bonam & secũdam fortunam, felicitatemq; in eodem ponunt, & alij tamen qui virtutem & felicitatem idem putant. Notandum quòd felicitas, vt ad hoc propositũ spectat, duobus modis considerari potest: aut vt perficit habentem, & est ad seipsum, & sic videtur de se esse sufficiens sine vlla alia accessione. Aut cõsiderari potest vt est ad alios, & tunc est felicitas ciuilis quæ videtur esse aggregatum ex tribus illis generibus bonorũ, & de tali videtur loqui Philosophus, cùm dicit ꝙ videtur indigere externis bonis, id est de felicitate, & felici ciuili. & ita huic finẽ tractatui imponit in quo afferẽdo primo plures opiniones, venit postea ad definitionem summi boni secundum sententiam suam, posthabitis alijs confutatis: deinde confirmauit suam definitionem ex dictis aliorum, seligendo ea quæ bene dicta sunt ab illis, & accomodando suæ definitioni, vt ex hoc ostẽdat melius sensisse quàm cęteros, & nõ penitus dissensisse à cęteris.

De modo assequendæ felicitatis.

CAP. IX.

INde & dubitatur, utrũ disciplina, an assuetudine, an alio quodã modo per exercitium acquiri poßit, an aliqua diuina sorte, an & ob fortunã proueniat. 75 *Si igitur & aliquid aliud deorũ est munus hominibus: cõsentaneũ est rationi felicitatẽ à dijs ipsis dari, & eò magis, quò cæteris humanis bonis est præstabilius. Verũ hoc ad aliã magis cõsiderationẽ forsitan pertinet.* 76 *Videtur tamẽ, etsi nõ à dijs immortalibus mittitur, sed uirtute disciplináue quadam uel exercitio cõparatur: diuinißimũ esse. Præmium enim, finisq; uirtutis, optimum & diuinũ quiddam ac beatũ esse uidetur, fuerit etiam & multũ cõmune. fieri nãq; potest ut disciplina quadam ac diligẽtia ab uniuersis ijs cõparentur q nullo principio labefactato, idonei sunt ad cõsequẽ-* 77

78 *dam uirtutem. Quòd si melius est hoc modo quàm ob fortunam felicem esse: rem ita sese habere consentaneum est rationi. Siquidē ea quæ sunt secundũ naturã: ut quã optimè sese habere possunt sic se habent suapte natura, & ea similiter quæ per artem conficiuntur, atque à quacunq; proueniunt causa: & ea maximè quæ à præstabilißima proficiscuntur, id autem quod maximum atq; pulcherrimum est, fortunæ tribuere, ualde erroneum est. Patet etiam ex ipsa ratione quod quæritur. Dicta est enim ope*
79 *ratio animæ per uirtutem. Cæterorum autem bonorum alia inesse necessarium est: alia adiuuant, suntq; utilia, ut*
80 *instrumenta. Hæc & ijs consona sunt quæ in principio diximus. ipsam enim finem facultatis ciuilis optimum ponebamus. hæc autem magnam adhibet diligentiam: ut ciues ipsos disponat, bonosq; faciat, & ad honestas res agen-*
81 *das idoneos reddat. Meritò igitur nec bouẽ, nec equum, nec aliud quicquam animantium dicimus felix: quippe cùm fieri nequeat ut ipsorum quicquã talis sit particeps operationis. Hanc autem ob causam neq; puer est felix.*
82 *Nondum enim est idoneus ad res tales agendas propter ætatem. qui dicuntur felices, ob spem dicuntur. est enim opus (ut diximus) & perfecta uirtute, & perfecta etiam*
83 *uita. Multæ nanq; mutationes in uita fiunt, uariæq; fortunæ: atque fieri potest, ut is qui maximè bonis abundat, in magnas incidat in senectute calamitates: ut in heroicis de Priamo dicitur. eum autem qui tali fortuna est usus, & miserabiliter obijt, nemo felicem dicet.*

COMMENT.

75 VNDE & dubitatur.} Hic est tertius tractatûs huius primi libri, in quo declarat tria, quæ uidentur sequi post definitionẽ felicitatis. Primum à qua causa effectiua proue

proueniat ipsa felicitas. Deinde in quo ea sit tãquam in subiecto. Tertio in quo tempore dicatur quis esse felix: quod videtur innuisse per eam partem definitionis, scilicet in vita perfecta. Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo tractat de causa efficiẽte ipsius felicitatis, & eius subiecto. In secundo tractat quo in tempore aliquis dicatur esse felix. In tertio declarat quomodo posterorũ fortunæ conditionesq́; pertineant ad felices iam mortuos. Primum etiam capitulum diuiditur in duas partes. In prima autẽ parte ista quærit primo, & enumerat causas à qbus videtur posse prouenire felicitas. Deinde ponit à qua causa proueniat, & à qua non proueniat. Querit igitur in primis, vt diximus, à qua causa tanquam effectiua proueniat felicitas: quæ dubitatio videtur oriri ex paulò ante dictis, & allatis, cùm dicit ꝙ quidam felicitatem ponũt idem cum virtute: alij verò nonnunquam dicunt esse idem cum bona fortuna: quorum duorum alterum videtur esse quid externum, scilicet fortuna, alterum quid internum, scilicet virtus. Meritò igitur quæritur, vtrum felicitas oriatur à causa interna, an externa. Causam autem internam explicat per illa tria, scilicet per disciplinam, assuetudinẽ, exercitium. Causam verò externã explicat per illa duo, scilicet per diuinã sortem, & per fortunam. Cùm verò quæritur vtrum felicitas posit acquiri per disciplinam: est quærere vtrum ea posit acquiri vt scientiæ quæ per doctrinã discẽdo acquirũtur: per assuetudinẽ, veluti virtutes, quæ non doctrina, sed assuetudine acquiruntur agẽdi, & producẽdi operationes studiosas: per exercitium, est quærere vtrum acquiratur vt nonnullæ artes, vt saltandi, citharizãdi, & similium per longam exercitationem, scilicet pulsandi citharam vel saltandi. Ista igitur dicũtur interna, quia sunt in nobis, & in nostra potestate collocata. Sors autẽ diuina, & voluntas dei, tum etiam ipsa fortuna, manifestum est quòd sunt extra nos, & quicquid habetur à deo vel à fortuna non est in nostra potestate, sed videtur esse munus ab illis.

{SI IGITVR & aliquid.} Hac in parte Philosophus incipit ostẽdere primò ꝙ felicitas prouenit à causa diuina, deinde ꝙ prouenit à causa humana: præterea ꝙ nõ prouenit à fortuna. postremò ꝙ nõ prouenit à fortuna, sed à causa humana. Dicit igitur in primis, ꝙ si aliquod munus est homini 76

bus datum à deo, consentaneum est rationi, id est felicitatẽ. Etenim nobilissimus effectus debet produci à nobilissima causa, sed felicitas est huiusmodi: ergo &c. Nã & hoc præcipue confirmari videtur, quia felicitas est præstabilissimum quiddam omnium rerum humanarum. At nonnullæ res humanę sunt nobis datę à deo: ergo multo magis ipsa felicitas cùm excellentior sit cæteris rebus à deo datis, vt viuere: & alia sunt huiusmodi quæ sunt ignobiliora felicitate & ipso bene viuere, id est bene operari, ergo multo magis ipsa felicitas. Nam quanto donum est præclarius, eo magis videtur esse conueniens deo. Sed omittit tamen istam considerationem: quia non videbatur esse præsentis speculationis, sed potius primæ philosophiæ vbi tractat de prouidentia diuina.

77 {VIDETVR tamen.} Hac in parte ostendit ꝙ felicitas prouenit à causa humana, & innuit talẽ rationẽ. Illud quod acquiritur hominibus virtute, aut doctrina, aut assuetudine, aut aliquo exercitio, cõparatur à causa humana: sed felicitas proficiscitur à virtute, aut ab assuetudine, aut aliquo huiusmodi: ergo à causa humana. Hanc rationẽ videtur innuere Philosophus per verba sua, & simul repellere obiectionẽ tacitam, qua quis dicere posset: videtur ꝙ felicitas sit res diuina: ergo non videtur profluere à causa humana. Dicere autẽ videtur Philosophus, ꝙ etsi felicitas proficiscitur à virtute vel aliquo huiusmodi: tamen videtur esse res quædam diuina: cùm sit præmiũ & finis tam præclari boni, quale est ipsa virtus, & quasi istud excedens ipsam virtutem oportet vt sit quasi aliud diuinum propter excellentiam suam, & supereminentem conditionem. Notandum quòd felicitas etsi primò & maximè videtur proficisci à deo, tamẽ secũdariò proficiscitur etiam à causa humana, tãquam à propinqua. Nam quædam proueniunt à deo sine nostra operatione, vt esse & viuere, & potentiæ operandi, & huiusmodi, quædã sunt quæ proueniunt à deo, tamen concurrimus etiam nos, vt est virtus, felicitas & huiusmodi. Nullus enim habitus acquiritur à nobis sine causa diuina quæ est vniuersalissima, & principalissima causa omniũ, adeò vt nullus effectus possit fieri apud nos sine ipso, & magis cõcurrit illa, quàm aliqua causa particularis, per illã rationẽ, quòd cùm causæ sint ordinatæ alia sub alia, semper vniuersalis, & primaria causa magis cõcurrit

currit quàm illa quæ est sub ea, id est particularis, & secundaria. Sciendum tamen quòd Deus non concurrit vllo pacto ad vitia, nec ad actiones vitiosas, quia vltra operationem continent deffectus, cuius nullo modo est auctor Deus. Dicendum est igitur quòd felicitas profluit à Deo tanquam ab vniuersali causa, & ab homine tanquam à causa particulari & propinqua. Notandum quòd præmium est duplex, scilicet internum & externum: internum est ipsa felicitas, quæ licet respiciat externas res: tamẽ remanet in animo, & dicitur interna: præmium vero externum est, honos, magistratus, potentia & huiusmodi. Philosophus autẽ intellexit hic de præmio interno, scilicet de felicitate quæ est egregium pręmiũ, & nobilius ipsa virtute, & est præmium vt finis: honos vero vt id quod est ad finem, & non finis. {EST etiã & valde commune.} Probat eandem sentẽtiam, scilicet quòd videtur profluere à causa etiã humana, cum felicitas sit quid valde commune, scilicet vt possit acquiri. Potest enim cõparari à cunctis qui non habent læsum principium rerum agendarũ, ita vt sint inepti ad consequendã felicitatẽ. quasi dicat, quòd felicitas est posita in nobis, & possumus omnes eam acquirere, nisi sit in nobis principiũ labefactatum: ergo est à nobis, & à causa humana, & Deus, vt diximus, est principalis causa & vniuersalis. homo autẽ causa est particularis, homo inquam qui non sit læsus, nec habeat principiũ aliquod labefactatũ, veluti quod sit in eo læsa, aut imaginatiua, aut cogitatiua, aut memoria. Intellectus autem non læditur nisi per accidens, scilicet si lædantur aliqui sensus, aut interni, aut externi. Nam omnis habitus ortũ habet à sensibus externis per medios internos. Quòd si aliquis lędatur sensus, quo necessario vtamur in his acquirẽdis, quę sunt causa felicitatis: talis carens eo nõ videtur aptus, neq; habilis ad felicitatẽ. {QVOD si melius.} 78
Hac in parte Philosophus ostẽdit quòd felicitas nõ prouenit à fortuna tãquã à causa effectiua, est enim causa effectiua duplex, scilicet per se, & per accidẽs. Cũ igitur felicitas sit nobilissimus effectus, nõ prouenire põt, nec debet ab ignobilissima causa. Talis autẽ est causa per accidẽs, id est ipsa fortuna. Nã nobilissima causa potest bene ꝓducere nobilẽ, & ignobilem effectũ. Vt sol generat hominẽ & ranã. Sed nõ ecõtrà ignobilis causa potest producere nobilẽ effectũ. Nã mouens

centum poteſt mouere decem, non autem econtra:non ergo felicitas proueniet à fortuna. Hoc etiam probatur ex ijs quę fiunt à natura vel ab arte. Nam ea quæ fiunt à natura bene ſe habent:cum ita fiunt, vt ſunt apta nata fieri ab ipſa natura. Eodem modo quæ fiunt ab arte, male autem cum digrediũtur ab ordine naturæ vel artis, vt per accidens fiant. duę enim videntur eſſe cauſæ per ſe quo ad hoc propoſitum ſpectat, ſcilicet natura & mens: duæ per accidens, ſcilicet caſus & fortuna. Caſus eſt cum fit aliquid præter intentionem naturæ, veluti cum oritur aliquis habens ſex digitorum manũ, quam natura intendebat facere cum quinque: fortuna dicitur cum fit aliquid præter intentionem mentis, vt ſi quis effodiat terram vt ponat vites, inuenit poſtea theſaurum præter intentionem: & in artibus ſi quis pingat manum cum ſex digitis labente penicello, quam intendebat pingere cum quinque digitis. Itaque tum omnia bene ſe habent, cum fiunt à cauſa per ſe eo modo quo melius fieri poſſunt, & vnaquæque res quæ bene fit, prouenit à quàm meliore cauſa poteſt: ęquũ eſt profecto felicitati quæ eſt nobiliſsimus effectus, tribuere nobiliſsimam cauſam humanã vt eſt mens, cauſam inquam per ſe, & non fortunã quæ eſt cauſa per accidẽs, vt latè oſtenditur

79 à Philoſopho in libro Phyſicorum. {PATET etiam & ex definitione.} Duplici ratione iterum oſtendit quòd felicitas oritur à cauſa humana, & non à fortuna. Prima ratio eſt talis: omnis operatio animi per virtutem eſt effectus qui prouenit à cauſa humana. at felicitas eſt huiuſmodi, ergo &c. Etenim operatio talis non eſt niſi ab homine. quod autẽ ſit operatio animi patet ex definitione eius iam aſsignata antea.

79 {QVALIS quædam.} per hoc videtur innuere quod felicitas ſit in genere qualitatis, id eſt eſſe qualitatem quandam & in ſpecie qualitatis, vt oſtendat quòd cum ſit ab habitu, eſt tota ſimul, & nõ res ſucceſsiua quæ acquiratur per partes. Poteſt etiam dici quòd Philoſophus velit oſtendere quòd felicitas nõ ſit à fortuna ex eo, quia aliquis dicere poſſet ꝙ bona externa connumerantur cum bonis ex quibus conſtituitur felicitas ciuilis; ergo felicitas oritur à fortuna. Ideo diuidit iſta bona, & dicit quòd felicitas pręcipue cõſiſtit in bonis animi, vt patet ex definitione noſtra. Cæterorũ autẽ bonorũ alia ſunt corporis quæ oportet præſupponere, alia fortunæ quæ

quæ conferunt tanquã instrumẽta. Verũ bona animi sunt illa propria quę videtur esse de essentia felicitatis vt diximus.

{HAEC consona etiam.} Hic etiã ostendit Philosophus 80
quòd felicitas est à causa humana. Nam nos, inquit, posuim⁹ finem ciuilis disciplinæ esse optimum, id est summum bonũ ac felicitatẽ. Sed ciuilis disciplina est res humana, & causa humana: ergo felicitas est à causa humana. quòd autem ciuilis disciplina sit causa humana, probat, dicendo quod ciuilis diligẽter versatur circa homines vt eos bonos efficiat. Sic igitur patet quòd felicitas prouenit à causa humana.

{MERITO igitur nec bouẽ.} posteàquam ostendit quòd 81
felicitas prouenit à causa humana, & non omnino à diuina, nullo autem modo à fortuna: hac in parte affert quoddã ortum ex dictis, scilicet quod felicitas consistit tanquã in subiecto in homine, & non in quocunque homine, sed ætatis perfectæ: & non quandocunq;, sed in vita perfecta. Ostendit autẽ primò quòd felicitas nõ est in brutis, deinde quòd nõ est in pueris, scilicet actu: demũ quòd est in homine habẽte virtutes perfectas in vita perfecta. Dicit igitur in primis quòd ille qui nõ potest operari per virtutẽ non potest esse felix: at bos, asinus, & alia huiusmodi non possunt, nec sunt apti ad operandũ per virtutem, ergo &c. Notandũ quòd felicitas est quoddã accidens perfectissimũ, & non potest stare sine subiecto. Quærendũ est igitur de subiecto felicitatis quod habeat in se causam per quã felicitas possit inesse, incipit à negatiuis, id est ab his quæ nõ possunt habere, & omissis inanimatis naturalibus & vegetatiuis, in quibus notissimũ est nõ esse felicitatẽ, incipit à sensitiuis, quæ habent appetitum per quẽ videtur posse moueri ad aliquid operandũ. Cũ verò felicitas sit operatio animi per virtutẽ, quæ virtus regulat appetitum vel perficit ipsum, remonet hoc à brutis: quia & si moueantur, & operentur per appetitũ, tamen eorum appetitus non potest regulari à ratione: quia eam non habent, & per consequens non possunt habere virtutẽ, quæ est causa felicitatis. ergo non possunt esse participantia huius operationis procedentis à virtute, quæ operatio dicitur esse felicitas. Si igitur, vt ostendimus, bruta non possunt habere in se causam per quam felicitas possit inesse illis tãquam accidens in subiecto, meritò patet bruta non esse subiectum felicitatis.

82 {HANC autem ob causam.} Nũc ostendit de rationibus quæ sint, id est qui homines nõ possunt habere vel suscipere in se felicitatem. Is aũt sunt pueri. Nam qui nõdum per ætatem sunt apti ad producendas operationes studiosas, nõ possunt suscipere felicitatẽ. At pueri sunt huiusmodi. ergo &c. Nõ igitur bruta nec pueri possunt habere, sed tamen hoc fit diuerso modo. Bruta nanque non possunt regere appetitum ratione, quia non habent: pueri vero habent, sed imperfectam, id est nondum ea perfecte vtũtur: ideo &c. Et qui puerorum dicuntur, si quis diceret quod nonnulli pueri possunt appellari felices: ergo possunt esse in ea ætate subiectum felicitatis. remouet hãc obiectionẽ Philosophus, & dicit quòd si appellamus eos felices, hoc est quia dicũtur felices ob spem, & non quia in ea ætate sint actu felices, sed in potẽtia ad felicitatem in ætate congrua. Dicitur autem proprie res talis cũ est actu talis: vt albus cũ habet albedinẽ in se, & non cum est in potentia ad suscipiendam albedinem. Sic etiam felix cũ actu habet felicitatem, & nõ cum est in potentia ad eam.

83 {EST enim opus.} Philosophus sepositis illis qui nõ possunt esse subiectum felicitatis, nunc ostendit qui sint illi homines qui possint appellari felices, declarando quòd sunt ij qui habent virtutem perfectam in vita perfecta. Et notandũ quòd illa pars (est enim opus perfecta virtute) deseruire, & accommodari posse videtur, & superiori, & huic parti: superiori, vt sit ratio qua pueri nõ possint esse felices in pueritia, quia nõ habent virtutem perfectam vt est opus habere: huic parti, vt sit ratio ostẽdẽs quòd homines qui sunt in ętate congrua possunt per rationem perfectam acquirere virtutem, quæ est causa felicitatis. deinde addit, & vita perfecta, vt ostẽdat quòd non sufficit habere perfectam virtutem ad hoc vt homo possit esse felix, & subiectũ felicitatis, nisi illa sit diuturna vel durauerit vsq; ad finem vitæ, postea quàm sit eam adeptus. Nam si inciderit in ærumnas Priami, & impediatur à maximis calamitatibus, non poterit exercere operationes secũdum virtutẽ quam habet: nec esse subiectum felicitatis. Et per hoc videtur loqui Philosophus hic de felicitate, non speculatiua, non actiua tantum quę est sui ad seipsum, sed de actiua ciuili, quę sola videtur indigere externis bonis ad exercendas operationes felicitatis. Ex his omnibus perspicitur

quid

quid sit subiectum felicitatis, non bruta, non pueri, non homo sine virtute, non homo cum virtute in maximis calamitatibus constitutus: sed homo qui habet virtutem perfectã, id est prudentiam in vita perfecta, id est vsq; ad finem vitæ, & talis est subiectũ felicitatis, quia habet causam, id est virtutem in se per quam potest sibi inesse felicitas præsertim ciuilis, vt diximus.

Quòd quis in hac vita dicendus sit felix, & quid felix. CAP. X.

Est'ne igitur nec unus alius hominum felix quandiu uiuit dicendus: sed Solonis sentẽtia 84
** finẽ spectare oportet? Quòd si & ita po-* χρεὼν τέ-
nendum est: tum felix est cùm è uita discesserit? an id absurdũ est penitus, nobis ipsis præsertim qui λ@- ϛᾶρο.
felicitatem operationem quandam dicimus esse? Quòd si 85
mortuum felicẽ non dicimus, neque Solon id uult: sed tunc dici beatum hominẽ tuto posse, quia iam est extra omnia mala, calamitatesq;. Habet quidem & hoc cõtrouersiam quandam. Mortuo nanque bonum & malum uidetur aliquid esse: siquidem & uiuenti non autem sentienti: ut honores, infamiæ, & filiorum, posterorumq; omnium prosperitates atq; aduersitates. Dubitationem autem & hæc 86
afferũt. ei nanq; qui ad senectutem usq; beatè uixit, secundumq; rationem decessit: multas circa posteros accidere mutationes contingit, & alios ipsorũ esse bonos, uitamq; consecutos esse pro dignitate: alios econtrà. constat autem
** & distantijs ad parentes, multis uarijsq; modis ipsos se-* καὶ τοῖς ἀ-
se habere posse. absurdum igitur est, si defunctus simul ποςήμασι.
etiã mutaretur, & nũc felix fieret, nũc miser. absurdum est etiã, & minime, nec aliquod ad tẽpus, posterorũ ad parentes res pertinere. Sed redeundũ est ad id quod prius 87
est dubitatũ, ex illo nanq; & id quod nunc quæritur for-

tasse perspicictur. si igitur finem spectare oporteat, & tunc beatum dicere quenquã, non quia beatus tũc est, sed quòd prius erat: quo pacto non est absurdum, si cum est felix, non uere de ipso dicetur quod inest. Quia uiuentes dicere beatos ob mutationes nolumus: & quia felicitatem quidem stabile quiddã, nulloq; modo facile mutabile esse putamus: fortunam autem in eisdem sæpe reuolui. nam si fortunam sequamur: sæpenumero felicem ac miserum eundem dicemus, chamæleontem quendam ostendẽtes ipsum
88 *felicem esse, ac debiliter collocatum. An fortunam sequi nullo modo est rectum? Non est enim in ipsa bene uel male uiuere situm: sed indiget humana uita ipsius, ut diximus. Operationes autem eæ quidem quæ à uirtute proficiscuntur, felicitatis: eæ uerò quæ sunt contrariæ, contrarij dominæ sunt. attestatur huic sententiæ & id quod nunc*
89 *dubitauimus. etenim nullis in operibus humanis tanta est firmitas, quanta est in operationibus ijsce quæ à uirtute proficiscuntur. hæ nanq; stabiliores & scientijs ipsis esse uidentur. harum autem ipsarum eæ quæ cæteris antecellunt, maximè stabiles sunt: propterea quòd in his ipsi bea-*
90 *ti, & maxime, & continuatissime uiuunt. Hoc enim simile est causæ: ut ipsarum non fiat obliuio. id igitur quod quæritur: competet ipsi felici, & erit talis per uitam. nam semper aut maxime ea aget & contemplabitur quæ prodeunt à uirtute, fortunamq; feret pulcherrime: & omni*
91 *ex parte concinne ac æquabiliter. quippe qui uere bonus*
92 **atq; quadratus est sine uituperatione. Cum autem à for-*
93 *tuna multa eueniant, & magnitudine, paruitateq; differant: parua quidem siue sint secunda siue aduersa, constat non facere uitæ momentum: grandia uerò ac multa, si secunda sint, beatiorem uitam efficiunt, quippe cum ad decoran*

*ἄνευ τετρά-γωνος. ui-de [redacted] in

coran

corandum sint apta, & usus ipsorum pulcher, studiosusq́; *Prouerb.*
fiat. sin aduersa: præmunt, læduntq́; uitam beatam. affe- *Quadratus*
runt enim dolores & multas operationes impediunt. At- *homo. item, Lud. Cæ-*
tamen & in ijs ipsis pellucet ipsa honestas, cum multas *lium in an-*
quispiam ac magnas aduersitates facile perfert: non ob in- *tiq. lectioni*
sensibilitatem, sed quia generosus est atq; magnanimus. *bus lib. 18.*
Quòd si operationes dominæ sunt (ut diximus) uitæ: ne- *cap. 14.*
mo beatorum fuerit miser. nunquam enim odiosum quic- 94
quam atq; improbum aget: cum enim qui uerè bonus est, 95
atque prudens, fortunam omnem decorè perferre, pro fa-
cultateq́; rerum semper res pulcherrimas agere: ut & du
cem bonum præsentibus uti castris ad optime gerendum
bellum, & bonum item sutorem ex sibi datis pellibus pul
cherrimum conficere calceum, cæterosq́; omnes identidē
artifices arbitramur. quæ cum ita sint: miser quidem nun-
quam fuerit ipse felix. Beatus tamen non erit, si in Pria-
mi calamitates incideret. nec igitur uarius, facileq́; muta
bilis erit. neque enim ex felicitate facile aut à quibusuis:
sed ab ingentibus & multis aduersitatibus dimouebitur:
& ex talibus non in paruo, sed in longo quodam perfe-
ctóue tempore rursus fuerit felix: magnas in eo res, præ-
clarasq́; nactus. Quid igitur obstat eum felicem dicere: 96
qui per uirtutem operatur perfectam, & bonis externis
satis abundat, non quouis in tempore, sed in uita perfe-
cta? An addendum est: & ita est uicturus, & secundum 97
rationem moriturus? quippe cùm futurum quidem incer-
tum sit nobis: felicitatem autem* finem, & omnino per- τέλος.
fectam omni ex parte ponamus? Quòd si ita sit, uiuen- τέλειος.
tium eos quibus ea quæ diximus & insunt & inerunt,
beatos dicemus: beatos autem homines. Sed de his qui-
dem eousque sit definitum.

COMMENT.

84 ESTNE igitur nec alius quisquam.} Hoc est secundum capitulum huius tertij tractatus, in quo ostenditur quãdo aliquis potest appellari felix, & quo tempore, & diuiditur in duas partes. In prima querit vtrum in vita dum aliquis est felix, an post mortem aliquis debeat appellari felix. In secũda ostendit quòd in vita dum aliquis est felix, potest appellari felix: dicit igitur in prima, & continuatur hæc pars cum præcedenti, dixerat enim suprà ꝙ si quis inciderit in ærumnas Priami, & in illis cõstitutus obierit, si nõ debet, nec solet appellari felix, quæritur an quisquã dum viuit possit appellari felix, an sic expectare oportet exitum vitæ iuxta Solonis sententiã, qui Atheniensis fuit, & vnus è septẽ sapientibus, & legũlator. Nec alius quisquã, quasi dicat, non solũ illũ qui inciderit in calamitates Priami, sed etiam aliquẽ alium, quicũque sit, possumúsne appellare felicẽ? Sed cùm Solon dicit ꝙ oportet spectare finẽ, hoc duobus modis videtur posse intelligi, aut quòd in vita non sit felicitas, sed statim post mortẽ aut ꝙ oportet spectare finẽ, vt post mortẽ asseramus ipsum fuisse felicẽ, cum iam constitutus est extra omnes calamitates, quibus subiectus videbatꝫ dum erat in vita. Ad primũ modum dicit Philosophus, ꝙ si ita ponatur, scilicet vt statim accedat felicitas post mortẽ, hoc est alienũ à positione nostra, qui ponimus felicitatẽ in operatione quadam, scilicet virtutis: homo autẽ mortuus nõ potest operari secundũ virtutem, secundum positionem, & definitionẽ nostram de felicitate.

85 {QVOD si mortuum.} Capit nunc secundam expositionem, dicendo ꝙ si spectare finem non est intelligendum eo modo quo superius diximus, nec ita volebat Solon, sed eum felicẽ post mortem intelligere volumus ex eo, quia est positus extra calamitates, & res aduersę ad eum peruenire nõ possunt: hoc enim non videtꝫ acceptandũ. nam ille non videtur extra calamitates cõsistere ad quẽ bona & mala possunt accedere. Sed ad hominem mortuũ possunt bona & mala accedere: ergo, &c. Hoc ostendit exemplo viuorũ, qui non sentiunt: veluti aliquis procul à patria, qui sortitur aliquẽ honorẽ, vel afficitur mulcta, & quamuis ignoret, & nõ sentiat talia, tamẽ bonũ & malũ suum esse videtur, & accedere ad illũ: ita etiã post mortẽ similia vidẽtur ad mortuũ posse accedere. quare

si in

si in vita nõ est tutum aliquem appellare felicem ex eo, quia potest calamitates subire: nec etiam post mortem eo pacto quo diximus, extra mala, id est extra vitia: extra calamitates scilicet aduersæ fortunę. Et ideo est dicendus felix post mortem sentētia Solonis, quia nõ potest exercere vitia, nec subire fortunæ calamitates, quia fortuna eo modo quo sumitur à Philosopho non habet locum in mortuo.

{DVBITATIONEM autē & hæc.} Sensit Philosophus in confutando superiorem rationem, se dixisse bona & mala transire ad mortuos, & cũ hoc videatur habere dubitationem, ideo affert eã, & in hac parte nõ soluit, sed soluet postea in sequēti capitulo: ostendit autē hic dubitationem oriri ex dictis, quia si prosperitates aduersitatesque transeant ad mortuos, tunc sequetur quòd mortuus quandoque erit felix, quandoq; miser, & vno eodemq; tempore vnus atque idem erit felix & miser: si postea filiorũ filij sint boni, tunc rursus fiet felix: sin vero eodē tēpore partim sint boni, partim mali, erit & ipse eodem tēpore felix, & infelix. ex quo videtur absurdum ponere quod ex tali mutatione rerum, & suorum defunctus nunc felix, nunc miser fiat. erit etiam absurdũ, dicit Philosophus, si dixerimus res posterorum non pertinere ad parentes. Itaque vno modo dicatur, videtur oriri dubitatio quam nunc relinquit, soluet autem in alio capitulo. 86

{SI IGITVR finem.} Resumit sententiam Solonis secundo modo expositã, scilicet quòd post ipsam finitã vitam possumus aliquem felicem dicere securè, & tuto, & nõ prius, & eam refellit. Dicit igitur si secundum opinionem Solonis expectandus est exitus vitæ, & tunc appellandus est aliquis felix, non quòd tunc sit, sed quia antea erat in vita, quomodo non est absurdum, quasi dicat quòd est absurdum asserere, quòd dum aliquis est felix, non potest dici vere de ipso, hic est felix? Nam omnis propositio de præterito est vera, quando id in aliquo præsenti fuit verum. Si ergo dicerem, Socrates fuit albus, & nullum tempus fuisset pręsens in quo Socrates fuerit albus, nunquam poterit esse vera ista propositio affirmatiua de præterito, scilicet Socrates fuit albus: sic igitur quando aliquis in vita apparebat felix, & tamen nullum tempus fuit tunc in quo vere potuimus dicere, hic est felix, propter calamitates quæ accidere poterãt: quomodo 87

modo vere possumus dicere post exitum vitæ de præterito, hic fuit felix? id est, nunc est appellandus felix, non quòd sit nunc, sed quia antea fuit: quomodo non licuit antea id dicere dum erat felix? quasi dicat, hoc non potest dici de præterito si nũquam in præsenti idem dici potuit vere. quare videtur absurdum dicere vt dicebat Solon, quòd in exitu vitę poterat aliquis appellari felix, & nondum erat appellandus felix in vita propter impendentes aduersitates. non enim est bona ratio ista Solonis: in qua locabat vim opinionis suę, scilicet quòd nõ priusquam in exitu vitæ aliquis erat appellandus felix propter fortunæ mutationes, quæ accidere possunt in vita, quia felicitas debet esse aliquid stabile, & nõ leuiter mutabile, nec cõsistens in temeritate fortunæ: vt nũc etiam dicet inferius, nam si sequamur fortunam, sæpe felicem, & postea miserum eũdem dicemus, veluti chamæleõtem. Chamæleon enim est animal paulò leoni simile, quòd non videtur habere proprium colorem, sed cuicũnq; colori adhæret talis coloris apparet, & hoc penè circa omnes colores sibi accidit, veluti si rubeo adhæret, apparet rubeus, & sic non permanet in eodẽ colore. dicitur autẽ chamæleon, id est, ἀπὸ τῦ χάμαι, id est humileõ. Est enim vt diximus quasi paruus leo.
88 { AN fortunam sequi. } Hæc est secunda pars principalis huius secundi capituli: in qua postquam illam opinionem Solonis improbauit quibusdam sententijs, nunc eam refellit, & soluit omnino, assignando rationes quare aliquis in vita debeat appellari felix. ostendit autem primò quòd felicitas est in vita, soluendo rationem Solonis: deinde alia ratione eandem conclusionem vel sentẽtiam, scilicet quòd felix erit in vita, & non solum in vita, sed etiam per totam vitam. Præterea ostendit quòd qui adeptus est felicitatem, nunquam erit miser, etsi accidere potest vt non sit beatus, & quòd felicitas non facile amittitur. demum concludit quòd ij sunt dicendi felices, tamen vt homines, qui perfectè operantur, & in vita perfecta vt patebit. dicit igitur in primis quòd felicitas non est sita in potestate fortunæ, sed in nostra, & est res stabilis & firma: quare non est opus metu fortunæ expectare exitũ vitæ, ad hoc vt aliquis dicatur felix, vt volebat Solon, & probatur hoc duabus rationibus. Prima. Id quod est sitũ in nostra potestate, nõ est sitũ in potestate fortunæ: ac felicitas

eſt ſita in poteſtate noſtra,ergo nõ eſt ſita in poteſtate fortu-
næ.Maior eſt nota, quia nos ſumus cauſa per ſe: fortuna,vt
etiã antea declarauimus,eſt cauſa per accidẽs:& hęc ſunt op-
poſita,ſcilicet per ſe,& per accidens.Quod igitur erit in po-
teſtate cauſæ per ſe,non erit in poteſtate cauſæ per accidens,
Minor eſt iam probata per ſuam definitionẽ, qua dicebatur
quòd felicitas eſt operatio animi per virtutẽ, &c. ergo con-
cluſio noſtra eſt vera:& etiam idem declarat,cum dicit quòd
operationes proficiſcentes à virtute &ſecundũ virtutem ſunt
dominæ & cauſæ effectrices ipſius felicitatis.Contrariæ ve-
ro,ſcilicet operationes ſecundũ vitia,ſunt dominę contrarij,
ſcilicet infelicitatis & miſeriæ,vt patet, & non eſt fortuna. 89

{ATTESTATVR huic.} Secunda ratio ad idem pro-
bandum quæ ſumitur ex ſtabilitate felicitatis, & etiam ex
dictis Solonis. Dicebat enim ſuprà,vt nos retulimus,& quia
felicitatem quiddam ſtabile,&c. Volebat enim Solon adeò
ſtabilem eſſe felicitatem, vt compelleretur eam non ponere
in vita propter varietatem fortunæ. quapropter ſi à Solone
concluditur quòd felicitas eſt quiddam ſtabile, tunc proba-
tur quòd felicitas nõ eſt ſita in poteſtate fortunæ, hoc pacto:
Id quod eſt maximè ſtabile in rebus humanis non eſt ſitum
in poteſtate fortunæ: ſed felicitas eſt maximè ſtabilis in re-
bus humanis:ergo felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunę.
Maior eſt clara,quia ea quæ ſunt fortunæ ſunt varia,& muta
bilia.Minor probatur ſic,Scientiæ in rebus humanis viden-
tur eſſe maximè ſtabiles. at virtutes ſunt ſtabiliores quàm
ſcientiæ, ergo felicitas quæ oritur à virtutibus erit maximè
ſtabilis.Maior iterũ huius ſecundæ argumentationis eſt cla-
ra,quia ſcientiæ ſunt certiſsimæ,& de rebus neceſſarijs,quæ
aliter ſe habere non poſſunt.Minor in qua videtur dubium:
probatur:ſed pro huiuſmodi declaratione ſciendum quòd re
rum humanarũ vel bonorum humanorũ quędam attribuun
tur corpori,quædam animæ. Corpori attribuuntur habitus
naturales,& acquiſiti ad perficiẽdos tales habitus naturales,
vt pulchritudo,valido,robur,celeritas, aptitudo, dexteritas,
& ſimilia: quæ cum ſint in corpore ab ipſa natura,perficiun-
tur ſtudio,& diligentia,aut exercitatione, aut aliter augen-
tur,vt arte gymnaſtica,arte equitandi,luctandi,& ſimiliter.
Animo autem attribuũtur habitus intellectiui, qui ſunt du-
plices,

plices,aut ſpeculatiui,aut actiui,& morales:habitus verò corporis habent per ſe cauſam vt corrũpantur, quia ſunt in corpore, & corpus corrũpitur per ſe, & ex conſequenti habitus qui ei inſunt. verũ habitus qui ſunt in animo corrũpũtur per accidens nõ per ſe,quia animus vtitur inſtrumẽto corporeo, quod corrumpitur. Quapropter ſi corrũpitur habitus animi, non per ſe,ſed propter inſtrumentum corrumpitur:ergo per accidens.quæ verò corrũpuntur per accidens, ſtabiliora eſſe vidẽtur quàm ea quæ per ſe:& ſic iam habemus quòd ea quæ attribuuntur animo, ſtabiliora ſunt, quàm ea quæ corpori. Cum verò duo attribuantur etiam animo, ſcilicet habitus ſpeculatiui, tum habitus actiui atque morales: reſtat videre vter horum ſit ſtabilior: & videbitur alter habituum eſſe ſtabilior à quo frequentius exeunt operationes, & circa quem magis verſabitur. at huiuſmodi ſunt actiuæ virtutes,& morales magis quàm ſcientiæ : ergo erunt ſtabiliores ſcientijs. hoc tamen videtur verum in homine ciuili, ſed fortaſſe non eſt verũ ſimpliciter. homo enim ſegregatus à multitudine, & penitus contemplatiuus magis verſabitur circa contemplationem,quàm actionem,cum ſit paucis contentus : & ſuæ ſcientiæ magis tali inhærebunt,quàm operationes morales, & habitus tales. Sciendum eſt etiam quòd duplici modo conſiderari ſcientia poteſt. vno modo vt eſt concluſionis per demonſtrationem à ſua cauſa neceſſaria,& verſatur circa materiam neceſſariam,& hoc pacto ſcientia eſt magis certa,& ſtabilior,quàm virtus:alio modo vt eſt habitus in anima,& ſimili modo virtus moralis eſt habitus in anima,& in eo quòd ſunt habitus ſunt æque in anima. Sed hoc pacto videntur ſtabiliores in anima virtutes morales,& actiui, quia frequẽtius exercemur ſecundum illas. res enim familiares,& negotia publica atque priuata magis nos exercent & trahunt, quàm ſcientiæ, & videntur magis neceſſariæ ad vitam humanam, & in his recte excercendis eſt opus virtute morali:quare cum ſecũdum has virtutes magis exerceamur, & in ijs magis verſemur quàm in ſcientijs,merito in nobis videntur fieri ſtabiliores. Nam in ſcientijs cum fiat intermiſsio,ſæpe fit maior obliuio,& ideo fiunt minus ſtabiles,quàm virtutes illæ quarum ſit exercitatio frequens. Præterea virtus moralis conſiſtit principaliter in inclinatione appetitus, vt dicunt, qui

obliuio

obliuionem non suscipit, & in sexto huius inquit Philosophus. Atqui nec habitus cum ratione solùm, signũ erit quòd obliuio huiusmodi habitus est, sed prudentiæ non est. Prudentia autẽ, vt scimus, actiua est virtus. ex his habemus probationem minoris, quòd & quomodo virtutes sunt stabiliores quàm scientiæ, licet scientiæ sint nobiliores. & sic etiam habetur cùm felicitas proueniat à virtute, quòd ipsa est res firma & stabilis, & quòd non est sita in potestate fortunæ: quare non oportet spectare ad finem vitæ, vt dicamus aliquẽ esse felicem eo pacto quo volebat Solon.

{ID igitur quod quæritur.} Cùm superius probauerit Philosophus quòd felicitas non est sita in potestate fortunæ procedendo contra sententiam Solonis, nunc etiam procedit contra eandem, & ostendit ꝙ cum causa felicitatis sit sita in nobis: aliquis potest esse, & appellari felix dum est in vita, & per totam vitã, & id quod quæritur, id est, vtrum sit felix in vita, & per totã vitam, scilicet competet, & aderit ei. Hoc ostenditur, quia semper: & si non semper cùm sit homo, saltem maximè operabitur vel contemplabitur secundũ virtutem: quòd autẽ ita facere possit, probatur. Id quod habet in se habitum, operatur secundum illum habitum cùm vult: at felix habet in se habitum virtutis, ergo operabitur secundùm illum habitum quandocunq; voluerit. quòd autem felix velit semper operari secundùm virtutes, declarat Philosophus, & dicit ꝙ operatur maximè secundùm virtutes præclarissimas, quæ sunt in ipso. Delectatur enim mirũ in modum operationibus suis, quia operando semper est felix, & percipit quòd virtutes quæ sunt in eo frustrà esse viderentur nisi operaretur: semper igitur vellet operari, & semper ferè potest, cùm habeat in se habitum, & virtutem in potestate sua. erit igitur felix per totam vitam vel semper, vel maximè operando vel cogitando secundum virtutem. 90

{FORTVNAM QVE.} Hac in parte Philosophus affert successiuè quinque sententias quæ oriuntur ex dictis suis, & declarant naturã felicis. Prima est qua ostenditur ꝙ felix potest esse per totam vitã vt non impediatur à fortuna, sed eã feret pulcherrimè per omnia, quia habebit ista tria per ordinem felix: erit vir bonus, atq; ex eo quadratus, & sine vituperatione. Felix est bonus, aliter non esset felix. est etiã bonus 91

prud

prudens, quapropter erit quadratus quomodocũq; adueniat fortuna, quadratũ reperitur in numero, in figura, & in corpore. numerus quadratus eſt ille qui reſultat ex ſeipſo in ſeipſum, vt quater quatuor conſtituunt ſexdecim etiam ipſa quaternitas eſt numerus perfectus. continet enim in ſe ſex numerũ denarium vltra quẽ non propriè eſt numerus, nam reliqui vltrà qui dicuntur numeri, ſunt replicationes priorũ numerorũ. continet autem vj. denarium numerũ quaternitas, quia continet quatuor. iij. ij. j. quæ ſimul collecta conſtituunt decem. Figura quadrata eſt etiam perfecta figura: continetur enim quatuor lineis æqualibus, & habet quatuor angulos æquales: corpus quadratum eſt etiam perfectũ corpus, vt eſt cubus: habet enim ſex ſuperficies quadratas æquales, quarũvnaquæq; habet quatuor lineas & quatuor angulos, & quomodocunq; iaceat, ſemper ſtat rectus, & eodem modo, quia omnes eius partes ſunt æquales, ſimiliter homo felix ſemper ſe habet eodem modo, & propter virtutes quas habet in ſe, retinet in omnibus æqualitatem quandam. Eſt igitur felix numerus quadratus: quia vt partes numeri quadrati ſunt ſimiles, & æquales: ſic operationes boni viri in quacunq; re & fortuna ſemper erunt ſimiles, & mediocritatem illam virtutis ſemper ſeruantes. & vt numerus quaternarius continet in ſe omnem vim, & perfectionem numeri: ſic vir bonus & felix continet in ſe omnes perfectiones virtutis, quibus bene & rectè vtitur in quacunq; fortuna. eſt etiá felix vt figura quadrata, & vt quadratum, quod habet quatuor lineas æquales, & quatuor angulos rectos. Vir enim bonus & felix non eſt varius, & nõ variatur à fortuna: ſed ſemper eſt æqualis & rectus. Eſt etiam corpus quadratum veluti cubus: nam vt ille quomodocũq; iaciatur ſemper ſtat rectus ita vir felix in quacunq; fortuna, ſtat æqualis, & rectus, & nũquam flectitur: ex hoc ſequitur quòd erit ſinevituperatione, & non faciet aliquid indecorum, ſed generosè, & conſtantiſsimè ſe habebit in quacunque fortuna.

92 { CVM autẽ à fortuna.} Secũda eſt ſentẽtia, qua magis diſtinctè ſe declarat. dicit enim ꝙ cũ fortuna ſit proſpera aut aduerſa, & hæc ambo poſsint eſſe, aut parua, aut magna, declarat nunc de paruis moribus fortunæ, dicendo ꝙ parua in vtráq; partẽ ſiue aduerſa ſint ſiue ꝓſpera minimũ habẽt mo-

ment

nientum. {GRANDIA verò.} Tertia ſententia in qua 93
loquitur de magnis & frequentibus motibus fortunæ in vtranque partem. Sed ſi ſint magna & proſpera honeſtant felicitatē. illa enim quibus felix poteſt exercere facilè & expedire ſuas operationes, & vti illis pulcherrimè, condecorant felicitatem. ſed magnæ proſperitates ſunt huiuſmodi, ergo &c. Notandum quòd diuitiæ de ſe non dicuntur proprie bonæ aut malæ, ſed potius ſecundum vſum poſsidentis vel vtētis: ideo dixit vſus ſtudioſus &c.

{SIN aduerſa.} Quarta ſententia in qua oſtendit quòd 94
magnæ aduerſitates impediunt vel lædunt felicitatem. Impedire enim videntur operationes ipſius felicis.

{ATTAMEN & in his.} Quinta ſententia qua videtur 95
moderari quartam, & tollere difficultatem ſi qua oriretur ex præcedenti ſententia. dicit quòd etiam in aduerſitatibus elucet pulchritudo virtutis, & virtus felicis: nam ſi operationes, ſcilicet tam bonæ quàm malæ ſunt dominæ vitæ, id eſt talem vitam efficiunt, quales ſunt ipſę, profectò nemo beatus & felix poterit fieri miſer ob calamitates: quia quiſquam nō poteſt fieri miſer, niſi per vitia, ſi talia, id eſt operationes ſunt dominæ vitæ, vt oſtendimus, ſed felix ex aduerſis ſemper eliciet quid boni eſſe poteſt. Quòd ſi in Priami calamitates inciderit, non tamen erit beatus. Sunt qui faciunt differētiam inter beatum & felicem, ſcilicet quòd beatus ſit perfectè felix, & omnibus bonis præditus, ſcilicet animi, corporis & fortunæ: felix verò poſsit eſſe ſine bonis externis, & quaſi dicat, ſi quis felix inciderit in ærumnas Priami, quòd etiam remanebit felix cùm non faciat improba, ſed tamen non erit beatus, id eſt perfectè felix omnibus bonis. Itaq; ſi non erit beatus, ô Solon, incidens in maximas calamitates, ergo non erit felix? non valet. Sed videtur hic Philoſophus medium ponere inter miſerum & felicem: id eſt hominem qui non ſit nec felix, nec miſer: quaſi dicat, homo felix vel beatus nunquam poteſt eſſe miſer, ſed propter maximas & inuſitatas aduerſitates poterit deuenire, & fieri nō felix vel non beatus, ſed non tamen miſer: quòd ſi efficietur nō felix, hoc non erit facile & leui de cauſa, ſed maxima. At maximæ aduerſitates non ſæpe eueniunt hominibus, ſed raro vt Priamo euenit, vnde in tam maxima hominum multitudine, &

multis temporibus pauca exēpla memorantur:quare vt possumus dicere in æstate,sunt calores,quanuis aliquando & rarò euenerint frigora:sic possumus dicere sine formidine aliquem felicem appellare invita,quanuis aliquando felicibus maximè aduersitates euenerint,ex quibus,etsi nō sint vt anteà felices,non tamen sunt facti miseri,hoc autem accideret si desperatione quadam laberentur in vitia. Quare si maxima de causa felicitatem amitteret,non facile nec breui tēpore eam recuperaret,quia plurimis ei opus esset ad ipsam recuperandā.Quare felix non erit varius ac leuiter mutabilis.

96 {QVID IGITVR obstat.} Hac in parte Philosophus concludit solutionem suam contra sententiam Solonis, & affert descriptionem felicis,dicendo quòd cum hæc ita sint, ostendimus quid vetat dicere eum felicem qui operatur secundum virtutem perfectam,& sit externis bonis sufficienter abundans:non etiam in quouis tempore,sed in vita perfecta, id est, vel per totam vitam,vel accipiens longitudinē vitæ perfectam.Deinde si addenda est alia particula,scilicet ita victurus, & congruè moriturus, hoc addetur partim ex conditione humanæ vitæ, & incertitudine futuri: partim etiam vt felicitas sit omnino perfecta,& ex omni parte mūnita,& videtur loqui de felicitate ciuili. Quare cùm hæc ita sint,viuentium eos,quibus hæc supradicta inerunt,dicemus beatos,non simpliciter,sed vt nullo modo mutari posit, sicut est in diuinis substantijs, quibus necessariò inest felicitas.Hominibus verò non necessariò inest:quapropter & dimoueri potest ab habentibus,licet rarò & cum difficultate, præsertim felicitas quæ est actiua tantùm,& sui ad seipsum: felicitas verò ciuilis de qua videtur præcipuè loqui,pro tanto magis potest amitti,quanto magis indiget bonis externis.Perfectam virtutem,id est prudentiam,quæ est recta ratio reliquarum.

97 {SECVNDVM RATIONEM moriturus.} Id est non turpi morte,sed conuenienter secundum ante actam vitam, vt moriuntur viri fortes,vel naturali morte dissoluti.

Quòd

Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant. CAP. XI.

FOrtunam autem posterorum, amicorumq́; 98
omnium nihil conferre, longè ab amicitiæ
finibus discedere, & opinionibus contrariũ
esse uidetur. Cum uerò multa sint ea quæ 99
eueniunt, uariasq́; differentias habeant, & alia magis,
alia minus conferant, in singula quidem ipsa diuidere
prolixum, & infinitum esse uidetur. sat autem erit fortasse, 100
si de his ipsis uniuersaliter, figuraq́; dicetur. Vt igitur
aduersitatum earum * quæ beatis eueniunt aliæ pondus
aliquod momentumq́; habent ad uitam, aliæ sunt leuiores:
sic sese habent & ea quæ circa amicos accidunt omnes.
uiuentibus autem, an mortuis calamitas accidat
multo magis refert, quàm res nefandæ, grauesq́; agantur,
an in tragœdijs recitentur. animaduertenda est igitur
differentia hoc etiam pacto. imò uerò considerandum forsitan
est, si cuiuspiam boni uel mali participes sint defuncti.
Videtur igitur etiam si quippiam ex his ad ipsos per- 101
ueniat siue bonum siue contrarium: exile quid ac paruum,
aut simpliciter aut illis esse. siquidem tantum ac tale
ut neque beatos eos efficiat qui beati non sunt, neque beatitudinem
auferat à beatis. uidentur igitur tam prosperitates
quàm aduersitates amicorum, aliquid defunctis afferre.
tale autem ac tantum ut nec felices haud felices: nec
aliud quicquam huiusmodi faciat.

* τῶν περὶ αὐτὸν ἀτυχημάτων.

COMMENT.

FORTVNAM autem posterorum.} Hoc est tertium capitulum 98
huius tertij tractatus, in quo posteaquam ostendit
quomodo in hac vita est felicitas, nunc ostendit quomodo
posterorum fortunæ pertineant ad felices: quæ declaratio
est solutio dubitationis propositæ in præcedenti

capitulo. Diuiditur autem hoc in tres partes. Primo oſtendit quod calamitates poſterorum & amicorum pertinent vel redundant ad felices. Secundo quod calamitates ſiue fortunæ poſterorum, & amicorum pertinent ad mortuos, non tamen vt ad viuentes. Tertio oſtendit quod fortunæ poſterorum, & conditiones ſiue malæ ſiue bonæ, aut non redundant ad mortuos, aut ſi perueniunt, tantum habent momēti vt defunctos ex miſeris reddant felices, vel ex felicibus miſeros: dicit autē in prima, ꝙ ea quæ ſunt aliena ab officijs amicitiæ non ſunt tribuenda felici: ſed dicere fortunas poſterorum, & amicorū nihil pertinere ad felices videtur alienum ab officijs, & finibus amicitiæ: ergo non eſt dicendum ꝙ nihil pertineant: eſſet etiam hoc cōtra communem opinionē hominum, qui tantum tribuunt amicitiæ, vt amicorum omnia velint cōmunia.

99 {CVM vero multa.} In hac parte declarat qualia, & quæ ſunt illa quæ perueniunt ad felicem, ſi qua perueniunt ex poſterorum & amicorum fortunis, & dicit quòd declarare ſingula membratim diſtinguendo quæ, & qualia ſunt, & etiam gradus poſterorum, nimium longum, & quaſi infinitum videretur: ſed vtamur diſtinctione vt ante. diximus enim quòd ſi felix mutatur, mutari videtur à magnis fortunis ſeu proſpera ſint ſeu aduerſa, nam proſpera augent, aduerſa lædunt felicitatem: parua autem non mutant felicem. eodem modo dicemus de his quę eueniunt poſteris amicis, aut affinibus ipſius felicis. aut enim ſunt proſpera, aut aduerſa: & iterum, aut magna, aut parua: à paruis non mutatur felix, à magnis mutatur, non tamen ita ac ſi ſibi euenirent illa ſeu proſpera ſint ſeu aduerſa.

100 {SAT autem erit.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtēdit, quo pacto calamitates poſterorum ad felicē perueniant, & quòd nō ita ad eos mortuos vt ad viuētes: & videtur facere talem rationē, Mala quæ eueniunt felicibus viuis, & ea quæ perueniunt ad eos mortuos poſterorū calamitatibus magis differunt, quā differant ea mala quæ aguntur, & quæ recitātur inquā in tragœdijs. Nam illa dū agūtur, vehementer tangunt eos qui talia agunt vel patiuntur: dum autē recitantur nō eo pacto pertinet: ergo bona & mala quæ eueniunt poſteris nō eodē modo perueniūt ad felices viuētes, ſicut ad mortuos. quaſi dicat, aduerſitates filiorū, & amicorum tangunt

tangunt felices viuentes satis, mortuos vero parũ aut nihil.

{IMO vero.} Tertia pars huius capituli, in qua concludit 101
quòd prosperitates, & aduersitates posterorũ parum aut nihil pertinent ad mortuos: & si quicquam pertinent, non ita tamen vt felices non felices, aut nõ felices, felices facere possint: & cum dicit, aut simpliciter, aut illis: intelligendum est quod fortunæ parum momẽti felicibus quomodocunq; sint: & hoc simpliciter, quia fortunæ non sunt de essentia felicitatis: vel si hoc vniuersaliter sumptum haberet dubium, quia magna videantur afferre magnum momentum, ideo dicit vel ipsis, scilicet mortuis, quia etiam illa quæ sunt magna de se, sunt illis parua vel nullius momenti.

Quòd felicitas bonum sit honorabile potius quàm laudabile. CAP. XII.

His autem determinatis, de felicitate consideremus: utrum laudabile quiddam sit, an potius honorabile. Constat enim potentiã non esse. omne autẽ laudabile ex eo laudari uidetur, quia est affectum aliqua qualitate, & aliquo modo sese habet ad aliquid. iustum enim, & fortem, & bonum omnino uirum, atq; uirtutẽ, ob opera laudamus, ac actiones. robustum etiam, idoneumq; ad cursum hominem & cæterorum quenque similiter laudamus, quòd affectus est aliqua qualitate, & ad bonum aliquod studiosumq; refertur. id ita esse patet & ex deorum laudibus. nam cum ad nos referuntur, ridiculæ sanè uidentur. quod quidem ex eo fit, quia laudes (ut dicimus) per relationem efficiũtur. quòd si laus talium est: constat optimorum non esse laudem, sed maius aliquid præstabiliúsue, quemadmodum & uidetur. Nam & deos beatos, felicesq; dicimus: & uirorum etiam eos qui maximè sunt diuini, & rerum bonarum simili modo. nemo nanque felicitatem laudat, ut

iustitiam. sed ut diuinius quiddam præstabiliúsue, rem
103 *dicit esse beatam. Videtur autem & Euodoxus rectè uoluptati primas defendisse partes. Id enim (uoluptatem inquam quæ quidem est bonum) non laudari: indicare putabat præstabiliorem ipsam eße rebus laudabilibus uniuersis: talem autem, Deum & summũ bonũ esse dicebat. ad hæc enim cætera uniuersa referri. Etenim laus quidem uirtutis est. hac enim ád res honestas agendas idonei fiunt. commendationes autem operum sunt simili modo: tam corporis, quàm etiam animæ. Verum hæc quidem exacte discutere: magis ad eos forsitan pertinet, qui circa commendationes uersantur: nobis autem perspicuum ex ijs quæ diximus, fuerit, felicitatem ex ijs esse, quæ honorabilia sunt & perfecta. Videtur autem ex eo sic se habere, quia principium est. cætera enim gratia eius agimus omnes. principium uerò, causámque bonorum honorabile quiddam & diuinum dicimus esse.*

COMMENT.

102 His autem determinatis.} Hic est quartus tractatus huius primi libri, in quo Philosophus posteaquã declarauit dubitationes quæ pertinebant ad descriptionem felicitatis: nunc inuestigat vtrum felicitas sit de numero bonorum laudabilium an honorabilium, & in qua parte animæ consistit. diuiditur in duo capitula, in primo quærit vtrum felicitas sit bonorum laudabilium an honorabilium. In secundo docet in qua parte animæ consistit felicitas: quanquam aliqui expositores dicant hoc pacto, tamen dicere etiã possemus quòd posteaquam Philosophus descripsit, & definiuit felicitatem, & declarauit nonnulla quæ ad eã definitionem pertinebant, & in ea definitione sumpta sit virtus, de qua incipiet dicere in secũdo libro: ideo in secũdo capitu. huius tractatus voluit diuidere potentias animi, & de ipsis tractare,

re, quantum pertinebat ad moralem. Primum capitulum rursus diuiditur in tres partes. In prima proponit id quod vult inquirere, scilicet vtrum felicitas sit bonorum laudabilium an honorabilium. In secunda ostendit quòd felicitas non est de genere laudabilium. In tertia quod ipsa est de genere honorabilium: iam enim sæpissime dixit felicitatem esse bonum: quod igitur bonum, laudabile an honorabile? In prima igitur parte Philosophus dicit quòd his hoc pacto determinatis, scilicet quæ dicta sunt post definitionem felicitatis in superiori tractatu tertio, scilicet de causa, & subiecto felicitatis, & de tempore in quo dici potest felix, videndum qualis sit felicitas, vtrum bonorum laudabilium, an honorabilium. sunt enim tria in quorum aliquo quis felicitatem poneret, scilicet potentiæ, tum bona laudabilia, tum bona honorabilia, non est autem de numero potentiarum, quia operatio non est potentia, felicitas est operatio: præterea facultates & potentiæ interdum diriguntur ad malum, felicitas vero semper est bona. quare cùm non sit de numero potentiarum vel facultatum, restat inquirendum vtrum sit de numero laudabilium an honorabilium, de quo magis est dubium, & ex hac inuestigatione percipietur aliquid quod videtur competere felicitati eo quo talis est. Notandum quòd bonorum quædam diuina, quædam humana. Humana rursus, quædam semper determinata ad bonum, quædam indeterminata vt sint ad vtrumlibet, & dici possint, aut bona, aut mala, prout habentes vtuntur, vt quædam potentiæ vel facultates: vt medicina, quæ dirigi potest ad interficiendum, & sanandum: ars nauigandi ad exportandum vtilia; & piraticam exercendam, & alia huiusmodi, quorum de numero Philosophus non vult esse felicitatem. & posthabet hæc tanquam sit aliquid per se notum. restant bona determinata ad bonum semper, & hæc iterum bifariam sunt, aut per se, aut ob aliud: ob aliud, vt virtutes quæ sunt ob operationem, & talia dicuntur laudabilia: per se, vt operatio secundum virtutem, id est ipsa felicitas quæ non est ob aliud, & talia dicuntur de numero bonorum honorabilium, vt inferius ostendet.

{OMNE autem laudabile.} Hæc est secunda pars in 103
qua ostendit quòd felicitas non est de numero laudabilium,

& hoc probat, primo ratione: postea autoritate Eudoxi. primo igitur dicit hoc pacto: id quod laudatur est effectum aliqua qualitate, & ordinatur, & refertur ad aliquid aliud bonum quod est præstabilius se: sed felicitas nõ est huiusmodi: ergo felicitas non est de numero laudabilium. ponit autem exẽpla in habitibus animi, & corporis, & dicit quòd isti laudantur, quia referuntur ad aliud, id est ad operationẽ. & quia per hos habitus bene operamur, vt iustum propter operationem iustitiæ: robustum, quia cum sit natura talis potest exercere opera robusti hominis: velocem, quia potest velociter currere, quapropter isti habitus laudantur, quia referuntur ad actiones. quòd si laus est eorum quæ referuntur, rerũ optimarum non erit laus. Laudamus igitur ea quæ referuntur, vt ex habitibus, tum animi, tum corporis ostendit Philosophus. declarat etiam id exemplo substantiarum separatarũ, quas deos appellat: hi enim, dicit Philosophus, ridiculi videntur si laudautur eo modo quo laudari homines solent. sequeretur enim quod ordinarentur, & referrẽtur ad aliud, & referremus hoc pacto Deum ad nos, id est faceremus eum similem nobis: non ergo laudatur eo pacto Deus, sed honoratur, id est, etiam ipsa felicitas est de numero honorabilium, quia non refertur ad aliud, optimis enim conuenit aliquid maius quàm laus. Felicitas est optimũ, & summũ quoddam: ergo aliquid aliud maius, quàm laus ei conuenire videtur. dubitatur, quia non videtur verum quòd dij, id est, substantiæ separatæ non laudentur, sed præsertim ipse Deus noster, cum Dauid & alij prophetæ multis in locis incitent homines ad laudem Dei. Dicendum igitur quòd bifariã possumus loqui de Deo. Aut eo pacto quo solemus laudare homines, scilicet quod nõ vincatur à cupiditatibus: aut quod agat aliquod bonum redundans ad ipsum tanquam se perficiens. hoc enim fieri non debet, cum nulla perfectione indigeat Deus, & sit ex omni parte perfectus: nec prophetæ hoc modo laudandum dixerunt. Ineptum enim videtur, dicit Philosophus. Alio modo dicimus eum esse laudaudum, quia agit bona in nobis, & est causa efficiens bonorum omnium quæ habemus: & hoc pacto laudandum Deum prophetæ dicũt vt auctorẽ nostri boni & benefactorẽ nostrũ, vt grati & memores beneficiorũ quoad fieri potest videamur. sic enim laudantes

tes pro acceptis bonis gratias agere videmur. vel dicere possumus ꝙ Deus laudatᷓ vt causa efficiēs nō vt finalis. Est enim finis vltimus ad quem omnia referuntur sine controuersia.

{VIDETVR autem.} Probat autoritate Eudoxi quòd felicitas non est de numero laudabilium. Dicebat enim Eudoxus voluptatem esse summum bonum, & probat hoc pacto, Omne bonum humanum, aut debet laudari, aut honorari. at voluptas est bonum, & non laudatur: ergo est bonum honorabile: sed bonum honorabile est summum bonum, ergo voluptas est summum bonū. Non enim refertur ad aliud, ideo non laudatur: verum hæc trite discutere videtur pertinere ad oratores, dicit Philosophus. Notandū quòd Philosophus probat modum arguendi ipsius Eudoxi, non tamen probat opinionem suam, scilicet quòd voluptas sit summum bonū quæcunque sit illa siue turpis siue honesta. ostendet enim postea quòd summa voluptas sequitur & comitatur felicitatem tanquam vmbra corpus. {NOBIS autem.} Hæc est 105 tertia pars in qua, concludit quòd felicitas est de numero honorabilium & perfectorum, quia est principium, id est causa, & causa finalis cuius gratia omnia facimus. vocatur autem principium, quia est causa principalissima agibiliū, & quod primum est in intentione. Vnde Philosophus in libro Physicorum dicit quòd finis est causa causarum, quia vt ita loquar, necessitat omnes alias causas & à nulla necessitatur: dicitur autem principium, quia nos mouet ad operandum, & est primum in intentione: finis autem dicitur, quia est vltimum in executione, ad quod omnes actiones dirigunᷓ: nec est absurdum quòd idē diuersis respectibus dicatur principiū & finis.

De duplici animæ parte ac virtutis diuisione.

CAPVT XIII.

Vm autem felicitas animæ quædam per uirtutem perfectam sit operatio: de uirtute considerēmus oportet. Hoc enim pacto melius fortasse de felicitate etiam cōtemplabimur. Videtur autem & is qui uere ciuilis est, circa hanc maximè elaborare. uult enim ipsos ciues bonos efficere, legi- 106

busq; obtemperãtes.atq; horum exemplum legumlatores tum Cretensium, tum Lacedæmoniorum habemus, & si qui alij tales fuere. quòd si hæc consideratio ciuilis est facultatis, constat inquisitionem hanc perinde ut ab initio proposuimus ac instituimus fore. De uirtute autem humana considerandum est. Bonum enim humanum, ac felicitatem quærebamus humanam: uirtutem uerò humanam dicimus non eam quæ corporis est, sed eam quæ animæ. &
107 felicitatem enim operationem animæ dicimus. Quæ cùm ita sint, patet ipsum ciuilem aliqua ex parte de anima scire oportere, quemadmodum & eum qui curaturus est oculos, totumq; corpus, de ipsis scire oportet: & eo magis, quo facultas ciuilis honorabilior est, atque præstabilior medicina. Elegantes etiam medici multa planè circa cognitionẽ corporis tractant. & ciuilis igitur ipse de ani
108 ma contempletur oportet. horum autem gratia & quoad satis est ad ea quæ hic quærũtur. nam ulterius exactiùsue considerare: maius est opus, difficiliúsue fortasse quàm
109 ea quæ proponuntur. dicuntur autem, & in externis sermonibus aliqua de ipsa sufficienter, & utendum est ipsis. Vt partium eius aliam ratione uacare: aliam rationem habere. atq; nihil in præsenti refert distinctæ sint hæ perinde atq; corporis partes, & omne partibile: an ratione quidem sint duæ, re uero seiungi non poßint, ut in circumfe-
110 rentia sese habent concauum, & conuexum. Partis autem ratione uacantis, alia quidem communis est & uegetatiua. Loquor autẽ de ea quæ causa est, ut id quod ipsam habet, nutriatur, incremẽtaq; suscipiat; talem enim animæ potentiam, in uniuersis quæ nutriuntur quispiam posuerit, * & in fœtibus, & hanc eãdem etiam in perfectis. est enim magis consonum rationi hanc eandem quàm aliquã

ἰδὴ ἐν τοῖς ἐμβρύοις.

aliam

aliam ponere. Huius igitur uirtus communis quædam, & non humana uidetur. Nam hæc pars & potentia in somnis uidetur maximè operari: bonus autē & malus minimè in somno discernitur: quapropter inquiunt à miseris felices in dimidio uitæ nihil differre. hoc autē rectè accidit. somnus enim otiū est animæ tā studiosæ quàm uitiosæ, nisi parumper motuū perueniant aliqui: atque ita modestorū meliora, quàm quorumuis uisa fiant. Sed de his quidem hactenus, & nutriendi potentia, cum expers sit humanæ uirtutis, omittenda est. Videtur autem & alia quædam esse natura animæ uacans ratione: aliqua tamen ex parte particeps rationis. Continentis enim & incōtinentis rationem idq; animæ quòd rationem habet laudare solemus, rectè nanq; & ad optimas res inuitat. in ipsis autem & aliud quid præter rationem inesse uidetur, quod quidem repugnat, resistitque rationi. Nā ut dissolutæ corporis partes, si ad dexteram mouere uelis, in sinistram feruntur: sic planè fit & in anima. ad contraria enim incontinentium appetitiones feruntur. uerū in corporibus quidem cernimus ea quæ ad contrariam partem feruntur: in anima uerò non cernimus. fortasse autem non minus & in anima putandū est esse aliquid præter rationem, quod huic aduersatur & obuiat: dicere uerò quo modo est diuersum, nihil refert. Videtur autem & hoc rationis (ut diximus) particeps esse. paret enim in ipso cōtinente rationi: & in temperante ac forti magis forsitan eidē obtēperat. omnia enim in illis sunt cōsona rationi. Pars igitur animæ ratione uacans, duplex esse uidetur. Vegetatiua nāq; nullo modo rationis est particeps. sed cupiēdi uis, & omnino appetendi, rationis est quodam modo particeps, ea ratiōe qua obedit ipsi atq; obtēperat. sic & patris, & ami

amicorũ: & non ut rerum mathematicarũ, dicimus ratio nem habere. hanc autem partem ratione uacantẽ rationi obtemperare: admonitiones, & increpationes, & cohor
115 *tationes etiam indicant. Quòd ſi oporteat hãc quoq; par*
116 *tem dicere rationem habere: duplex & ea pars erit quæ rationem habet. & una quidem proprie & in ſeipſa. al-*
117 *tera uero ut is qui obtemperat patri. Diuiditur autẽ & uirtus hac differentia. Virtutum enim alias intellectiuas, alias morales dicimus eſſe ſapientiam quidem & pruden tiam & ſagacitatem, intellectiuas: liberalitatem autem, & temperãtiam, morales. nam cũ de moribus cuiuſpiam loquimur: nõ ſapientem illum aut ſagacem, ſed mitem aut temperantem dicimus eſſe. laudamus autem & ſapien- tem ob habitum. at habituum eos qui laudabiles ſunt, uir tutes appellare ſolemus.*

COMMENT.

106 CVM autem felicitas.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius quarti tractatus in quo poſtquam inuenit felicitatẽ eſſe de numero bonorũ honorabilium, & hoc ſibi competere veluti quædam proprietas, nunc quærit in qua parte animæ ſit ipſa felicitas, cum dixerit eam eſſe animi operationẽ: & hoc etiã facit vt incipere poſsit docere de virtutibus quæ ſumptæ fuere in definitione felicitatis: virtutes autem perci pi non poterant niſi prius diſtinguerentur potentiæ animæ quantum pertineret ad moralem ob cognitionem virtutũ, de quibus incipiet docere in ſecundo huius, vt partes definitionis allatæ de felicitate perfectè cognoſcantur. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat Philoſophus quòd eſt conſiderandum de virtute, vt melius percipiatur felicitas, & de anima aliqua ex parte, & tãtum, quantum pertinet ad ciuilem vel moralem pro cognitione ipſarum virtutum. In ſecunda diuidit animam in partes ſuas. In tertia diuidit virtutes ſecundũ partes, id eſt potentias animæ. Dicit autem in primis quod ad hãc ſcientiam pertinet cõſiderare de virtute: probatur. Si ad hanc ſcientiam pertinet cõſideratio felicitatis,

felicitatis,pertinet etiam consideratio virtutis: at primū est, ergo & secundum.Item ad ciuilem scientiam pertinet consideratio de virtute,sed hæc est ciuilis scientia, ergo &c. Etenim cum felicitas definiatur quòd est operatio animi per virtutem,& partes definitionis sint dilatandæ & declarandę vt antea dixit,& virtus sit vna pars maxima ipsius definitionis non incongrue est videndum de ipsa virtute, vt cognitis partibus melius cognoscatur totū,id est definitio felicitatis constituta ex talibus partibus:& hoc spectat ad hominem ciuilē quia maxime laborat circa virtutem vt cīues bonos efficiat, sicut Minos circa Cretēses,& Licurgus circa Lacedæmonios fecit.Curam enim adhibuerunt vt virtutibus, & bonis moribus instituerēt ciues:sed cum de felicitate humana quęratur, de virtute etiam humana est perquirendum nō corporis,sed animi,quæ est propria hominis: corporis enim alijs quoque animalibus videtur esse cōmunis. {QVAE cum ita sint.} 107
Cum virtus sit in animo tanquam accidens in suo subiecto, profectò de subiecto virtutis, id est ipsa anima,est aliqua ex parte considerandū,dicit Philosophus,à ciuili. Est enim virtus sanitas animi introducenda in animo,sicut sanitas corporis in corpore.at cum medicus vult introducere sanitatem in oculo vel in toto corpore,considerat oculum, & corpus:multo magis debet cōsiderare de animo qui vult introducere virtutem, id est sanitatē in animo. {HORVM autē gratia.} 108
Ostendit Philosophus quatenus à ciuili sit perquirēdum de ipsa anima,scilicet nō simpliciter,sed aliqua ex parte,& quatenus pertinet ad hanc moralem materiam,& ad cognoscendum subiectum virtutum,distinguendo potentias animæ,vt cognoscamus in quibus sunt virtutes, & non vlterius. Est enim trita discussio alterius speculationis:pertinet nanq; ad librum de anima istorum gratia,scilicet virtutum & morū.

{DICVNTVR autem de ipsa.} Hæc est secunda pars in 109
incipit diuidere animā in partes suas: & affert primo vnam diuisionem,postea aliam.dicit autem quod ista sunt antea dicta de anima in externis sermonibus:quasi dicātur de ipsa alibi,scilicet in libro de anima,& etiā in externis sermonibus. Sciendum quod cum Aristoteles multos libros composuisset:in duo genera illos diuisit:& eorum quosdam appellauit ἀκροαματικὰς,id est,dignos auditu,&tales sunt libri eius sum

mo

mo ordine cōpositi ad tradendam doctrinam, vt libri Dialecticæ, moralis, naturalis, & Metaphysicæ Philosophiæ: aliud est genus eorum qui facti sunt extra ordinē illum gratia petentium, vt sunt nonnulla opera ad Alexandrum, & quædam eius carmina, & similia quæ appellat externa, quia non continentur in illo ordine doctrinę. quare multa sunt dicta de anima in externis sermonibus, inter quæ & ista, quòd animæ pars quædam rationalis, quædam irrationalis, quæ quidē partes potentiæ sunt: & vtrum differant re & subiecto, an ratione tantū, non refert in præsentiarū quærere, & tamen innuit differre ratione, non autem subiecto, cum ponit exemplum de concauo circunferētiæ, siue circuli, & conuexo. & videtur etiam hic tangere Platonē latenter, pro quo est animaduertendum quòd duplex est opinio de potētijs animæ. Plato dixit eas distingui non solum ratione, sed etiam subiecto. itaq; aliam esse in corde, aliam in cerebro, aliam in hepate collocarit, id est rationem in cerebro, irascibilem in corde, concupiscibilem in hepate posuit, vt in Tusculanis refert etiam Cicero. Verum hæc membra diuersa sunt subiecto vt patet: Philosophi vero sententia est, quòd animæ partes ratione tantū differant, non subiecto, id est vt idē illarum esset vnumq; subiectum anima ipsa, & essentia animæ: differrēt autem, & distinguerentur ratione, sicut concauum, & conuexum in circunferentia circuli, vbi ratio conuexi alia est à ratione concaui: re autem & subiecto sunt idem in ipsa circunferentia sicut ascensus, & descensus in scala, & similia. Hanc sententiam sequitur doctor subtilis, qui etiam vult affectus proprios nō differre re à subiecto, sed tantum ratione, & idem dicit de potentijs animæ, quæ sententia est valde subtilis. sed intelligendum quòd Plato nō locauit eam in varijs membris, ac si anima esset in partes distracta, & diuisa, & eius vna pars esset in cerebro, alia & cætera: sed intellexit quòd potentiæ animæ, quia principaliter exercebant operationes suas per illa membra tanquam per instrumenta, ideo erant quodammodo affixæ illis: verum intellectus ipse non dicitur esse in instrumento corporeo, nec extenditur extensione subiecti, vt

110 dicit Philosophus in libro de Anima. {PARTIS autem.} Diuisa est anima in partem rationalem, & irrationalem, nūc subdiuidit partem irrationalē: & cùm esset diuidenda in

vegeta

vegetatiuam,& sensitiuam,accipit statim partem vegetatiuam:sensitiuam postea sumet inferius.ostēdit autem in primis vegetatiuam non esse propriam hominis duabus rationibus:illa pars animæ siue potentia non est propria hominis quæ est commune omnibus animantibus:at pars vegetatiua est huiusmodi,ergo &c.debet ergo remoueri à potētijs proprijs hominis, quia in illa nullo modo consistet virtus humana,nec etiam ex consequenti felicitas.

{COMMVNIS.} Scilicet non tantùm homini,sed omnibus animatis,& in cunctis quæ nutriuntur,vt plantę,vt embriones,vt animalia perfecta.embrio videt esse animal cum est substātia animata sensibilis,sed est impfectū adhuc aīal. 111

{NAM hæc animæ pars.} Secūda ratio.id non est propriū homini quo homo,nec bonus,nec malus dicitur,sed ex operationibus talis partis animę homo non dicitur,nec prauus, nec bonus:ergo talis operatio non erit propria homini, nec ex consequenti potentia à qua prodit illa. Maior patet:minor declaratur à Philosopho, quia per somnum in quo hæc maximè operatur,scilicet potentia vegetatiua, non dicitur bonus homo vel malus.ideo bene dixerunt antiqui felices à miseris in dimidio vitæ tempore nihil differre. & dicit hoc rectè afferri,quia somnus est otiositas animi : per otiositatē verò animi nihil discernitur,nec videtur differre studiosus à prauo.post hæc affert moderationem quandam eius quod dixit,scilicet felicem non differre ab infelici in somno:& dicit quòd fortè differunt in hoc,quia cùm vtriq; in dormiendo videant somnia:felix habebit optima somnia,miser ecōtrà.solent enim somnia fieri similia operationibus : & hæc est differentia,licet parua.Notandum quòd somnia bonorū sunt meliora somnijs vitiosorum, quia somnia fiunt à motione sensuum. nam externi sensus mouentur ab obiectis suis:& isti motus perueniunt vel eorum obiectorum species ad internos sensus,& repræsentantur in somnis, & mouetur vis cogitatiua:interdū etiā ipsa ratio. sic igitur meliora erūt somnia feliciū:quia sensus repræsentant ea quę susceperunt. Susceperunt autem meliora ex rebus felicium,ergo &c. 111

{VIDETVR autem.} Philosophus superius diuisit partes animæ in rationalem,& irrationalem: postea subdiuisit ipsam irrationalem,cuius duas diximus esse partes, scilicet 112

vegeta

vegetatiuam & ſenſitiuam.iam de vegetatiua dixit, eamq́; poſthabuit, quia nullo modo in ea poteſt eſſe humana virtus,& eſt omnino irrationalis:nunc verò ſumit alteram partem irrationalem,id eſt ſenſitiuam, & dicit quòd eſt quædã alia natura,& ſpecies irrationalis, quæ differt à ſuperiore, quia illa eſt irrationalis penitus, hæc etiam eſt irrationalis de natura ſua & eſſentia ſua,tamen quoquo modo particeps rationis.oſtẽdit autem primò quod eſt irrationalis. Id quod repugnat rationi eſt irrationale:ſed in anima eſt aliquid repugnans rationi:nõ eſt autem pars vegetatiua,quia iam illa poſthabita eſt, ſed appetitus ſenſitiuus: ergo in anima erit appetitus ſenſitiuus irrationalis pars,& potentia. quòd autẽ ſit aliquid tale in anima repugnans rationi,probat Philoſophus exemplo continentis & incontinentis.nam in vtroque eſt ratio,& eſt etiam quod aduerſatur rationi.verùm in cõtinente ratio vincit.In ipſo incontinente vincitur ab appetitu:& dicit quòd ita fit quandoque in anima ſicut in corpore quãdo habet aliqua membra læſa:tunc enim talia membra feruntur in partem oppoſitam, & non in eam quam vellet ægrotus:ita fit,dicit Philoſophus,in anima,præſertim incõtinẽtis,vbi eſt talis pars repugnãs rationi,ergo irrationalis: ſed in corpore quidẽ talis repugnantia vel inobedientia magis patet,quia ſubijcitur ſenſui, in anima autem magis latet:ſed quomodo iſta differant, non oportet nunc determire,quia ſufficit habere tale exẽplum ad percipiendum quod eſt in anima pars repugnans rationi,& ideo irrationalis, id eſt appetitus ſenſitiuus.

113 {VIDETVR autẽ & hoc.} Nunc oſtendit Philoſophus ꝙ hæc pars ſenſitiua vel appetitiua cũ ſit natura irrationalis,tamen quoquo modo dicitur particeps rationis ex eo ꝙ paret rationi:vt in homine continẽte apparet,in quo, etſi appetitus pugnet cum ratiõe,tamẽ cedit tandem rationi: ſed hoc magis apparet in homine tẽperato vel forti,in quibus ſine vlla repugnãtia ſtatim pars appetitiua obtẽperat rationi. temperatus enim habitũ iam habet,per quem facile operatur ſecundum rationẽ,& non repugnãte appetitu,quẽ aſſuefecit obedire rationi,adeò vt ſemper ſit paratus ei obtemperare:continens verò non habet adhuc habitum virtutis, ſed diſpoſitionem:& quamuis in eo etiam appetitus obtemperet rationi

rationi,tamen cum difficultate,& non ſine pugna.appetitus igitur eſt vna pars irrationalis de natura ſua,quæ tamen dicitur particeps rationis inquantum eſt obtemperãs rationi.

{PARS igitur.} Nunc Philoſophus colligit ex ſupradictis,& concludit ꝙ hæc eſt diſtinctio animæ irrationalis,ſcilicet duplex:alia eſt pars vegetatiua penitus expers rationis & hæc poſthabita eſt à Philoſopho:alia eſt ſenſitiua quæ vocatur appetitiua,vt in ſecundo de Anima dicit Philoſophus, ſcilicet ſi ſenſitiuum ineſt, & appetitiuum etiam ineſt. Hæc autẽ vis, dicit Philoſophus, eſt quodammodo particeps rationis,non ꝙ in ſe habeat rationem,ſed inquantum eſt obediens rationi, & hoc modo apparet ꝙ ipſa non habet in ſe rationem per eſſentiam,ſed vt patris,& amicorum,id eſt habet rationem,quæ eſt in alio : veluti filium dicimus habere rationem patris,quãdo obtemperat patri:& ſuſcipit in ſe rationem quam aſsignat ſibi pater & imponit,& filius obtemperat conſilio patris,vel amicus admonitionibus & conſilijs amici ſui. Notandum ꝙ hæc non dicitur particeps rationis ex eo ꝙ habeat in ſe rationem, vel ita ſuſcipiat in ſe vt fiat rationalis.nam ſic mutaret naturam,& eſſentiam ſuã, quod eſt abſurdum:ſed intelligendum eſt ꝙ ſicut filius obtemperans prudentiæ patris,dicitur quoquo modo particeps prudentiæ:& cęcus qui videntem hominẽ ſequitur,dicitur quoquo modo videns,& particeps viſus : ſic appetitus ſenſitiuus dicitur particeps rationis eo quòd eſt obtemperans rationi. Notandum quòd ſagaciſsima natura quæ non proficiſcitur ab extremo ad extremum ſine medio,hanc partem appetitiuam collocauit inter vegetatiuam, quæ eſt penitus irrationalis,& intellectiuam,quæ eſt penitus rationalis. Hæc autẽ eſt media,& videtur conuenire cum vegetatiua inquantum eſt irrationalis per eſſentiam,& cum intellectiua inquantũ eſt particeps rationis, id eſt obtemperans rationi eo modo quo diximus. Mathematicarum duplex eſt ratio quantũ ad hoc propoſitum ſpectat.Vna qua incitamur ab amicis, vel à patre,vel ab alijs conſulentibus nobis : & talis dicitur perſuaſiua,cuius dicimur eo modo participes cùm ei obtemperemus,ſicut appetitiua dicitur particeps rationis cùm ei obtẽperat.Alia eſt demonſtratiua,& neceſſaria & in parte rationali per eſſentiam,id eſt intellectum,quæ cogit nos aſſenti-

ri veritati, vt faciunt mathematici afferentes suas demõstrationes necessarias. Illa autem prior de qua loquitur Philosophus est persuasiua circa res agendas, & nõ circa sperandas, & suadet assentiri, & non cogit.

115 {HANC autem partem.} Probat eandem sentẽtiam, scilicet ꝙ illa irrationalis pars est particeps rationis quoquo modo, & hoc probat ex signo, quia si hoc non esset, id est nõ haberemus in anima partem vnam aptã ad obtẽperandum rationi, superfluæ essent omnes admonitiones, & increpationes: ergo videtur aliqua esse talis vt sit apta parere rationi: non est vegetatiua, vt diximus. non enim admonetur vt nutriat, aut nõ nutriat, quia agit semper officium suũ secũdum cursum naturæ suæ: nõ est etiam ratio, quia ea de natura sua semper imperat, & non dicitur rationem parere rationi. est ergo vis appetitiua, vt diximus, quæ potest persuaderi.

116 {QVOD si oporteat.} Hac in parte Philosophus alio modo affert hãc eandẽ diuisionẽ. si quis enim dixisset, ô Aristoteles, tu dicis ꝙ irrationalis est duplex, scilicet vegetatiua, & appetitiua: & postea dicis ꝙ appetitiua potest quoquo modo dici rationalis: melius esset ponere hãc sub parte rationali, dicẽdo ꝙ rationalis est duplex, id est ꝙ quædam est rationalis per essentiam, quædam per participationẽ. dicit Philosophus ꝙ nihil refert vtrum velimus ponere istam partẽ quæ est obtemperãs rationi sub illo mẽbro quod dicitur rationale, & tunc diuidamus hoc pacto, ꝙ partiũ animæ quędam est irrationalis, quædam rationalis. rationalis est duplex: quędã per essentiam talis, quædã non per essentiã, sed per participationẽ talis, & eodem redijt sentẽtia, quia potest collocari sub irrationali, ex eo quòd est irrationalis natura: sub rationali, ex eo ꝙ est particeps rationis per obedientiã: nec est absurdum ꝙ diuersis respectibus sub diuersis membris locetur.

117 {DIVIDITVR & virtus.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua diuidit virtutes secundũ partes animæ quarum sunt habitus. nam per diuisionẽ partiũ animæ inuenit subiecta virtutum, in quibus sunt ipsæ virtutes, & bene processit. Inuenit autẽ duas partes animæ humanæ in qua est ratio, & id qđ obedit ratiõi. ideo videt̃ anima humana collocari media inter ea quę sunt penit⁹ ratio, vt substãtiæ separatæ, & ea quę sunt oĩno exptia rõnis vt bruta, & plãtæ, & huiusmodi.

sunt

ſunt igitur animæ humanæ partes duæ,ſcilicet ratio,& appetitus ſenſitiuus.hac diuiſione ſtante diuidit Philoſophus virtutes,& dicit quòd earum quædam dicuntur intellectiuę vel rationis, quædam morales vel morum . intellectiuæ ſunt in rationali parte per eſſentiam,id eſt in intellectu,morales verò ſunt in parte quæ obedit rationi , id eſt in appetitu ſenſitiuo:& declarat has virtutes inter ſe differre , quia cùm volumus aliquem laudare de moribus,non dicimus illum eſſe ſapientem , ſed fortem vel temperatum : cum autem volumus aliquem laudare in ratione,& de intellectu,nõ dicimus illum temperatum vel fortem,ſed ſapientem. ergo illæ ſunt virtutes morales:hæ intellectiuæ. quòd autem communi nomine debeant appellari virtutes, dicit Philoſophus , quia ea quibus homines laudantur,vel omnes habitus qui laudari ſolent ſunt virtutes:ſed tam habitus intellectiui quàm morales laudantur:ergo omnes illæ ſunt communi nomine appellandæ virtutes , & in nomine conueniunt. differunt poſtea, quia aliæ ſunt virtutes morales,alię intellectiuę.Notandum quòd bene diſtinguuntur virtutes ſecundum potentias animæ:nam cum quælibet virtus ſit perfectio eius cuius eſt virtus,oportet vt perfectio æquetur ei cuius dicitur eſſe perfectio : virtutes ergo æquabuntur illis potentijs quarum ſunt perfectiones:ita vt ſicuti diuiduntur & diſtinguuntur animę potentiæ,ita virtutes diuidi & diſtingui debent.Notandum quòd Philoſophus vt dixit pro quanto ſpectat ad hoc propoſitum,diuiſit potentias animæ, vt ex tali diuiſione poſsit diſtinguere virtutes,& collocare eas in proprijs potentijs animæ tanquã in ſuo ſubiecto,cum virtutes ſint accidentia,quæ per ſe ſtare non poſſunt.Quapropter diſtinxit potentias animæ dupliciter,id eſt in partem rationalem,& irrationalem. Irrationalem rurſus in partem penitus irrationalem, id eſt in vegetatiuam,& in aliam natura irrationalem, participatione tamen rationalem,ideſt appetitiuam rationalem.item potentiam diuiſit dupliciter.In partem penitus rationalem, id eſt intellectum , & in partem rationalem participatione, id eſt appetitiuam, quæ poteſt cadere ſub vtro membro diuiſionis. In intellectu poſuit virtutes intellectiuas vt ſapientiam,prudentiam,& cætera.In appetitu ſenſitiuo poſuit virtutes morales,vt temperantiam,& cætera.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER SECVNDVS.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis. CAPVT I.

1 VM autem uirtus sit duplex, intellectiua inquam atq; moralis. Intellectiua quidem plurimum ex doctrina generationē habet, & incrementum: quapropter experiētia indiget, temporeq́;. Moralis autem ex consuetudine comparatur. unde & *nomē habuit tale. ex quo patet nullam fieri uirtutem morum in nobis
2 natura. Nihil enim eorũ quæ sunt natura aliter assuescit, ut lapis, cui quidem natura competit ferri deorsum: nunquam assuescet ferri sursum, neq; si milies ipsum assuefaciendi causa quispiam sursum proijciet. simili modo nec ignis ferri deorsum: nec aliud quicquam aliter quàm sibi
3 natura competet, assuescet. neq; igitur natura, neq; præter naturam in nobis uirtutes efficiuntur, sed idonei quidem ad ipsas suscipiendas sumus natura. suscipimus autem
4 ipsas atq; perficimur per consuetudinem. Præterea eorum quæ in nobis fiunt natura: potentias prius accipimus, deinde reddimus operationes. quod quidem in ipsis sensibus intueri licet. Non enim ex eo quia uidimus uel audiuimus sæpe: sensus accepimus. Sed contrà habentes, usi sumus: non usi, accepimus. at uirtutes accepimus operati prius, quemadmodum & in artibus: quæ nanque posteaquàm

*ἠθικὴ, ἀπὸ τοῦ ἔθους.

eaquàm didicerimus facere oportet: ea faciẽtes discimus: ædificatores etenim ædificantes, & citharœdi, pulsantes citharam fiunt: pari modo iusta agẽtes iusti, & modesta modesti, fortiaq; fortes efficimur. Testatur hoc, & id 5
quod in ciuitatibus fieri solet. Legum nanq; latores ipsos ciues assuefacientes, bonos efficiunt: atq; omnis quidem legumlatoris hæc est uoluntas. qui uerò nõ bene id faciunt, peccant: atque hoc ipso respublica bona à mala republica differt. Insuper ex ijsdẽ & per eadem omnis uirtus & ars similiter & fit, & corrumpitur. ex eo nãq; quia pulsant citharam: & boni & mali fiunt citharœdi. simili ratione & ædificatores, & cæteri omnes. nã ex eo quia bene ædificant, boni: & ex eo quia male, mali fiunt ædificatores & fabri. Quòd nisi ita sese haberet, non esset opus 6
docente: sed omnes boni fierent aut mali. sic igitur & in uirtutibus res sese habet. agẽtes enim ea quæ sunt in commercijs hominum, alij iusti, alij iniusti fiunt: agẽtes etiam ea quæ sunt in terribilibus rebus, timereq; assuescentes, aut confidere: alij fortes, alij timidi fiunt. Idem & circa cupiditates & iras euenire uidetur. alij enim tẽperati ac mites fiunt, alij intemperati ac iracundi: ex eo planè quia hoc in ipsis aut hoc modo uersantur. Atq; (ut breuiter dicam) omnes habitus ex operationibus similibus fiunt. Quapropter tales quasdã operationes reddere oportet: ipsarum nanq; differentias habitus ipsi sequuntur. nõ igitur parum, sed plurimum: quin potius totum refert, sic an non sic homines ab adolescentia consuescant.

COMMENT.

CVM autem duplex sit virtus.} In primo libro Philoso- 1
phus inuenit finem vltimum hominis, qui summum est bonum atque felicitas: & postquàm inuenit, & definiuit quid sit, & in eius definitione accepit virtutem loco differen

tiæ, & dixit quòd ad perfectiorem intelligentiam eius definiti, scilicet vltimi finis & felicitatis, oportet declarare partes in definitione positas: ideo nunc docet in hoc secundo libro de ipsa virtute in genere, vt perfectius & clarius cognoscamus ipsum summum bonum iam definitum, siue sit effectus virtutis, siue sit aliquid quod est causa virtutum. Diuiditur autẽ hic liber in tres tractatus, secũdũ tria principaliter consideranda de ipsa virtute, de qua ipse est tractaturus: vt posito fine sicuti diximus, & definito, partes definitionis elucescãt, & media ipsa quæ sunt virtutes, quibus possumus vt boni sagittarij attingere illum finem. Eiusdẽ enim est considerare de termino, & de ijs quæ ad illum terminum ferunt. Sed cùm primo oporteat scire rem esse: iam patuit virtutem esse. habeatur igitur notitia causarum illius, de quibus etiam perfecte habebimus si est, deinde quid res est: deinde si res illa non est simplex, quotuplex est. Philosophus in primo tractatu huius libri cõsiderat causas à quibus emanat virtus. In secundo assignat definitionem virtutis vt habeatur qd ipsa sit. In tertio diuidit virtutem in species suas vt singulæ percipiantur. Primus tractatus diuiditur in quatuor capitula. In primo considerat à quo profluit virtus. In secundo quales operationes sunt à quibus fit virtus. In tertio circa quæ versẽt moralis virtus. In quarto quomodo ex operationibus studiosis generatã virtus. Primũ capitulũ diuiditur in duas partes. In prima resumit Philosophus diuisionẽ virtutis, quam fecit in vltimo præcedentis libri, afferendo duplicem virtutem, scilicet intellectiuam, & moralem, & ostendit differẽtiam illarum nõ ex subiecto, vt fecit anteà, sed ex causa. qua differentia ostensa relinquit intellectiuam virtutem tractãdam in sexto huius, & exequitur de morali. Nisi enim allata differentia esset, videretur quòd vtriusq; esset vna eadẽq; danda doctrina, & simul in eiusdem libris. ostẽdit igitur primo differentiam virtutis intellectiuæ quà differt à morali, quia cõparatur & augetur in nobis ex doctrina. & dicit plurimum, quia etiam fieri posśit ex inuentione, quamuis rari sint & admodum pauci qui facere posśint. Ideo magis & vt plurimum acquiruntur per doctrinam, & à docente. Ideo experientia indigent & tempore, siue inuentio, siue doctrina sit. Doctrina non accipitur tantum vt est à docente, sed

vt est

vt est ordinatus processus à principijs vel causis ad conclusiones, & effectus: vel econtrà ab effectibus ad causas: quapropter talis doctrina fit ab experientia, quæ habet originē à sensibus siue per visum, siue per auditum, & reliqua: omnis enim nostra cognitio ortum habet à sensu, vt inquit Philosophus. Deinde affert modum quo generatur moralis virtus, in quo differt ab intellectiua. Et dicit quòd ea generatur ex consuetudine, vnde etiam habuit nomen, quod ad verbum græcum referendum est, quia mos & consuetudo latinè non videtur consonare vt ἦθος & ἔθος apud Græcos, quasi dicat, moralis virtus fit ex consuetudine, quod etiam nomen indicat, quia dicitur quasi consuetudinis virtus apud Græcos. Quapropter cum ambo hæc genera virtutum oriantur ex diuersis causis, meritò differunt inter se ob ea quæ diximus: verum differunt etiam alijs, quæ nunc non est opus afferre. Dubitatur vtrum tales differentiæ positæ sint differentiæ istarum virtutum. nam intellectiua virtus videtur etiam fieri ex consuetudine, & moralis experientia: quare consuetudo & experientia non videntur facere talem differentiam si ambo competunt vtrique virtuti, scilicet intellectiuæ, & morali. Dicendum est breuiter quòd Philosophus loquitur hic de causis per se istarum virtutum. Virtus intellectiua, etsi videatur oriri quoquo modo etiam ex consuetudine, est per accidens, & concurrit per accidens: consuetudo vero & experientia per se. Ad virtutis vero moralis generationem econtrà concurrit consuetudo per se: experientia per accidens. Differunt etiam consuetudo, & experientia, quia consuetudo fit in nobis: non enim possumus consuetudine percipere vel acquirere, nisi nosipsos exerceamus: experientia fieri potest in alijs, & experientia extra nos: & in alijs facta possumus percipere, & addiscere, & acquirere nobis virtutes intellectiuas, velut in arte medicinę experientia in alijs quòd omne rhabarbarum purgat choleram &c.

{EX quo patet.} Hæc est secunda pars huius primi capituli, in qua incipit docere de virtute morali. & animaduertendum quòd Philosophus incipit à magis notis nobis, notiores autē sunt nobis morales virtutes quàm intellectiuæ. Incipiendū autē à magis notis nobis vt anteà dixit: ostendit autē à quo profluit & fit virtus. Si enim à cōsuetudine oritur,

ergo non à natura. oportet enim inuenire causam effectiuā eius vel earum virtutum. nam cùm videamus virtutes antea non esse in nobis, & postea fieri, necesse est eas prouenire ab aliqua causa effectiua: quarū cum multæ causæ esse posse videantur, affert duas tantum, & earum alteram dicit non esse, scilicet naturam: alteram dicit esse, scilicet consuetudinē, & operam nostrā. nam de causa vniuersali, & principalissima quæ est Deus, nunc non loquitur, quia loquitur de causis propinquis. fortunam autem, & casum ponere causam virtutum videtur absurdum, cùm sint causæ per accidens, sicuti ostensum est antea, cum dicebatur fortunam non esse causam felicitatis. relinquitur ergo quod sint à natura vel à consuetudine ex opera nostra, quæ videntur causæ propinquæ, & per se, verum non ex natura: ergo ex opera nostra, & consuetudine. quod autem non sint nobis à natura, probat Philosophus. Nullum eorum quę insunt alicui à natura potest aliter assuesci vel immutari consuetudine: at consuetudine fiunt homines ex non studiosis studiosi, & mutari possunt, & aliter assuescere: ergo virtutes nō insunt nobis à natura. Maior ostenditur exemplo lapidis & ignis. nunquam enim assuescerent aliter quàm habeant à natura: minor experientia patet. Notandum quòd Philosophus videtur etiā hoc afferre propter Socratem & Platonem, qui dixere virtutes inesse nobis à natura, cum anima creetur ab opifice summo cum omnibus virtutibus tam practicis quàm speculatiuis, quas non amittit anima, sed earum obliuiscitur quando venit in hoc corpus, postea exercitatione & consuetudine redeunt in mentem, non acquiruntur denuo, adeò vt non sit noua quædam acquisitio, sed reminiscentia quædam. Huic sententiæ aduersatur Philosophus, & ideo affert consuetudinem causam virtutis.

3 {NEC igitur natura nec prȩter naturā.} Hac in parte Philosophus infert vnū ex supradictis, quod appellat correlariū, & ostendit ꝙ etsi virtus non sit in nobis insita à natura, tamen non est etiā in nobis prȩter naturā, quia habemus aptitudines & potētias ad illas suscipiēdas ab ipsa natura. nā virtutes sunt in subiecto in anima. Deus autē creauit animā cū tali natura & aptitudine vt possit suscipere virtutes tanquā formas in sua materia. Nam omnis materia habet aptitudinē propinquā ad suā formā suscipiēdā naturaliter, non enim

possset

posset aliter suscipere formas quas suscipit. nos igitur à natura habemus vires & potẽtias suscipiẽdi virtutes tanquã formas p cõsuetudinẽ, quæ est illa quæ facit vt has virtutes quas habere possumus, habeamus. Notandũ ꝙ id quod suscipitur in aliquo habet subiectũ propriũ, in quo est vis passiua per quã subiectũ tale potest suscipere talẽ rem: virtutes autẽ suscipiunt in parte aliqua animæ, quæ habet talẽ vim suscipiẽdi, idcirco distinguũt secundũ vires & potẽtias susceptiuas: variæ sunt vires & potẽtiæ, variæ etiã virtutes: & tales vires dant animæ à Deo, & ideo insunt nobis à natura: virtutes verò comparantur consuetudine non præter naturã, quia habemus aptitudinẽ naturalẽ, quã si non haberemus, tunc viderẽtur esse vel fieri in nobis præter naturã. & hoc idẽ intelligendum non solũ de virtutibus moralibus, sed etiã intellectiuis.

{PRAETEREA eorum quæ in nobis.} Hæc est alia ratio ad probandum idem, scilicet quòd virtus moralis nõ efficitur à natura, sed à cõsuetudine. dicit enim quòd in ijs quæ insunt nobis natura, prius habemus potentiam operãdi, deinde operamur, vt exemplo sensuũ patet: prius habemus vim videndi, postea videmus. In virtutibus moralibus fit ecõtrà: prius operamur, & per consuetudinem operandi acquirimus habitus, per quos deinceps & facile & bene operamur, & dicit quòd ita fit in virtutibus moralibus, scilicet sicut in artibus, quas per operationes acquirimus, vt in pulsatione citharæ, & fabricatione patet. deinde per illas artes facile operamur, & recte secundum eas: & omnia quæ dicuntur hic de moralibus, possunt accommodari intellectiuis. 4

{TESTATVR hoc.} Tertia est ratio ad eandem sententiam probandam, scilicet quòd virtus generatur à consuetudine testimonio legumlatorum, qui cupiendo ciues suos bonos efficere, non relinquunt hoc naturæ, sed condunt leges quibus ponunt præmia bonis, pœnas verò malis, ad hoc vt ciues se exerceant in bonis operationibus, & sic acquirãt bonos habitus, id est virtutes, & fiant boni: & hoc est propositum omnium qui vere sunt latores legũ, & veræ legis. quòd si aliquando hoc non sequitur, est error legis vel legumlatorum, & talis respublica non est bona. Vnde etiam Plato eas leges esse negabat, quæ non essent bonæ. 5

{INSVPER ex eisdem.} Hæc est quarta ratio ad probã- 6

dam eandem sententiam, & posthabeamus hic expositores quosdã qui aliter diuidunt hoc capitulũ,& hunc textũ. Dicit ergo Philosophus. Si virtus sicuti etiã ars generatur & corrumpitῦ ex eisdẽ, scilicet operationibus in genere, tamẽ vario modo se habẽtibus, profectò non videtῦ procedere à natura. at primũ est, ergo & secundũ. Hoc ostẽdit Philosophus exẽplis. nã pulsatio citharę est vna operatio in genere quæ dupliciter & cõtrario modo fieri potest, scilicet bene & male. at ex bona pulsatione oritur ars pulsandi bona: ex mala vero corrũpitur talis ars. & in ædificationibus eodẽ modo, & in alijs artibus. similiter fit in virtutibus: generãtur enim ex eisdem operationibus genere, & corrũpũtur ex eisdẽ, diuerso tamẽ modo se habẽtibus. nam operationes bonę & malę cõueniũt in genere, ambę enim sunt operationes: differũt postea, quia diuerso modo se habẽt. bonæ enim rectè se habẽt, malę autẽ ecõtra: & sic patet ꝙ ex eisdẽ genere operationibus generãtur & corrũpuntur virtutes, & hoc exẽplo iustitiæ & fortitudinis ostendit Philosophus. Quæ cum ita sint, manifestũ est quod operatio eadẽ genere se habet ad opposita, quia potest bona & mala fieri, & ideo sunt à nobis, & ex nostra cõsuetudine, quia operatio naturæ nõ se habet ad opposita, sed vnus motus est is qui fit secundũ naturã. Ex ijsdẽ ac per eadẽ, scilicet genere. nã operationes circa idẽ subiectũ, siue bonæ siue malæ, sunt eædem genere: licet differant postea per bene & male. & notandũ quòd Philosophus intelligit hic corrumpi virtutem, non solum quia corrumpatur habitus iam acquisitus virtutis, sed etiam cùm introducitur vitiosus habitus.

7 {QVAPROPTER.} Ex supradictis infert duo quæ appellantur correlaria. Primum est quòd posteaquam habitus fiunt nõ à natura, sed ab operatione & consuetudine nostra, est animaduertendum quales operationes exerceamus: quia habitus acquiruntur similes operationibus nostris: secundũ est, quod non parum imò totum refert adolescentes hoc vel illo modo assuescere. nam ex bona assuetudine oriuntur in eis virtutes, ex mala autem vitia: & hæc est sententia Platonis, vt alibi ostendit Philosophus. Circa prædicta multæ fiunt quæstiones, & primum dubitatur vtrum virtutes sint à natura: cuius dubitationis solutio consistit in hac distinctione, scilicet quòd naturale est duplex: vnum quod opponi

ponitur violēto, alterum quod opponitur siue distinguitur cōtra voluntariū,& id quod sponte fit.hac distinctione stāte possumus respondere quòd virtutes sunt à natura,& nō sunt à natura.A natura sunt virtutes, & naturales nobis, scilicet ex eo quòd opponitur violēto quasi est naturalis nobis ipsa virtus,quia nō est res violēta nobis & cōtra naturā. sunt eīn potētiæ omnes à natura in nobis,quibus possimus acquirere ipsam virtutē.nō sunt à natura, & naturales nobis ex eo ꝙ naturale opponitur voluntario.nā licet virtutes & operationes secūdū ipsas fiant à principijs naturalibus,tamē sponte ꝓficiscūtur ab ipsa voluntate,cuius motus liber est ad omnem differētiā.natura aūt ad vnā tm̄ differentiā mouet,& in hoc videt̄ opponi volūtario,quia siue velis siue nolis suo naturali operatur,vt ignis semper fert̄ sursum, lapis deorsum de natura sua.hoc pacto nō dicūtur virtutes esse in nobis à natura.si enim sic esset,omnes essent studiosi: sed generat̄ virtus ex operationib⁹ frequētibus,quę fiūt p electionē, quæ electio ꝓcedit à volūtate.sic igit̄ virtutes oriuntur ex nostra operatione,& cōsuetudine,& nō à natura,etsi potentias habemus à natura quibus possimus eas acquirere. Dubitatur itē circa id quod dicit Philosophus, quòd ex operationibus generātur virtutes.hoc nō videtur verū tali ratione, Nulla res magis perfecta oritur à minus pfecta: sed virtutes sunt magis perfectæ operationibus,quæ ipsas pręcedunt:ergo ex ipsis non vident̄ generari.dicēdū ꝙ semper aut ęquale ab ęquali,aut minus perfectū à magis perfecto ꝓducitur, nihil enim potest agere vltra vires suas:verū fieri aliquid bifariam cōsiderari potest,aut vt totū & omnino,aut aliqua ex parte.ab operationib.proficiscūtur virtutes,sed nō tm̄ ab illis:vnde illæ operationes non sunt totalis & integra causa, sed est ibi recta ratio imperans appetitui,& ponēs mediocritatem,ita vt illa simul cū operationibus sit totalis causa producēdi ipsas virtutes.quare ad argumētū dicendū quòd verū est: sed tamē nō est absurdū quòd aliquid perfectius oriat̄ à minus perfecto,quando illud minus perfectum nō sit causa & principiū totale illiusquod producitur, sicut in virtutibus euenire videtur respectu operationū. Quæritur itē, an virtus vnica operatione possit acquiri: & cōcluditur quod pluribus operationibus est opus ad virtutē acquirendā, propter

circun

circunstantias quæ variant operationes, & debitæ circunstantiæ requiruntur necessario, vt in tertio magis patebit. quæritur etiam cum actus sint externi & interni, à quibus oriatur virtus:& concluditur, quòd non ab externis necessariò, sed ab internis actibus & operationibus generatur virtus. externi actus tãtum indicant & ostendunt virtutem: interni vero, qui reddunt appetitum obtemperantem rationi, propriè faciunt ipsam virtutem.

Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.

CAPVT II.

8 *Vm autem præsens tractatio, non contemplationis sit (ut cæteræ) gratia, non enim ut sciamus quidnã sit uirtus: sed ut efficiamur boni, consyderamus (nam nulla ipsius esset utilitas) de actibus quonam modo sint agendi, consyderare necesse est. Hi nanque sunt authores, ut tales quidam*
9 *ipsi habitus fiant quemadmodum diximus. Agere igitur ratione recta, commune est, & * supponatur. posterius autem de ipso dicetur: & quid est ipsa recta ratio, &*
10 *quomodo ad cæteras sese habet uirtutes. Illud autem anteà confiteamur oportet: omnem sermonem qui est de rebus agendis, figura & non exactè fieri debere, quemadmodũ & ab initio diximus. rationes inquã ut materia postulat, semper esse efflagitandas. Actiones autẽ, & ea quæ prosunt, nullam habent stabilitatem, quemadmodum neq; salubria. atque cùm talis sit sermo uniuersalis, multo minus is sermo certitudinis habet, qui de singularibus est. nam neque sub artem, neque sub præceptionem ullam cadunt. Sed oportet ipsos agentes ea semper consyderare, quæ ad tempus accõmodantur. quemadmodum & in medicina fit, & in gubernandi etiam arte. Verum etsi præsens*

* ὑπερκείσθω.

ſens ſermo talis eſt ut diximus, enitendum eſt tamen opem ac auxilium ferre. Primũ igitur hoc contemplemur opor- 11
tet: res iſtiuſmodi tales eſſe, ut* ab exuperatione defectio- *ἐνδεια καὶ
neue corrumpantur, ut in uiribus uidemus, ac ualetudine ὑπερϐολή.
fieri. nam pro rebus obſcuris, claris indicijs utamur oportet. exuperatio nanque laborum, defectióq; uires corrumpunt. ſimiliter potus, cibiq; exuperantes atque deficientes ualetudinem auferunt: moderati uerò faciunt, augent, & conſeruant. Sic igitur & in fortitudine, ac temperantia, cæteriſq; uirtutibus res ſeſe habere uidetur. qui nanque cuncta fugit, atque formidat, neque quicquam ſubire, perferreq; patitur: is timidus fit. qui nihil omnino timet ſed aggreditur omnia: is audax nimirum efficitur. ſimili modo qui uoluptate omni potitur, nec excipit ullam: intemperans, qui cunctas fugit, perinde atque agreſtes homines, inſenſatus euadit. etenim tam temperantia quàm fortitudo ab exuperatione quidem & defectu corrumpitur: à mediocritate autem conſeruatur. At enim nõ ſolum or- 12
tus & incrementa, corruptionéſue ex eiſdem & ab eiſdem efficiuntur: ſed & operationes in eiſdem etiam erũt. Nam & in cæteris quæ ſunt manifeſta magis, res ita ſeſe habere uidetur, ut in uiribus. uires enim non tam copia cibi quàm multorum laborum tolerantia, comparantur: & robuſtus ipſe multum ſumere cibum, & multos labores tolerare maximè poteſt. Sic fit & in uirtutibus ipſis. nam abſtinendo à uoluptatibus efficimur temperati: & facti iam temperati, maximè ab ipſis poſſumus abſtinere. idem & in fortitudine fit. Etenim aſſueſcendo formidoloſas res paruipendere, ſubireq; ipſas atque perferre, fortes euadimus: factiq; fortes maximè res formidoloſas poterimus ferre.

COMMENT.

8 CVM autem præſens tractatio. } Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo poſtquam ſuprà oſtendit virtutem generari in nobis non à natura, ſed à conſuetudine & actionibus noſtris: nunc declarat quales ſint illæ actiones, quibus efficitur ipſa virtus. diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima proponit quòd & quomodo videndum eſt de actibus. In ſecunda oſtendit, quales actus afficiunt virtutem, & quales corrũpunt. In tertia oſtendit de actionibus quę fiunt poſt habitum acquiſitum, ſcilicet quòd ſunt ſimiles illis quibus comparatus eſt habitus. In prima igitur parte dicit Philoſophus, quòd cum præſens opus, id eſt intentio, & finis principalis huius doctrinæ moralis, non ſit cognitio tantum, quemadmodum eſt in cęteris, id eſt in ſcientijs ſpeculatiuis, quarum finis eſt tantum cognitio, ſed huius finis ſit actio, qua efficimur boni, neceſſarium eſt videre de actibus qualiter debeãt fieri. nam quales ſunt actus tales habitus fiunt. Notandum quod finis ſcientiæ moralis differt à fine ſcientiæ ſpeculatiuæ. nam ſpeculatiuæ eſt tantũ cognitio: moralis eſt duplex, ſcilicet cognitio & actio. verum cognitio eſt finis minus principalis, actio principalior.

9 { AGERE igitur. } Oſtendit Philoſophus in genere quomodo debent fieri actus, & operationes ſtudioſe, ſcilicet quòd debent fieri ſecundum rectam rationem, id eſt prudentiam: & hoc eſt commune præceptum, & conuenit omnibus actionibus bonis. oportet autem illud præſupponere tanquã conceſſum, quia non eſt locus probandi in præſentiarum: ſed in ſexto huius declarabitur quid eſt recta ratio, id eſt prudentia, & quomodo ea ſit infuſa in omnibus alijs virtutibus tanquam ſal in epulis, ſine qua nulla eſſet virtus: & vbicunque ipſa prudentia adeſt, eſt cauſa vt cætera ſint virtutes tales. Notandum quòd actus noſtri poſſunt eſſe boni & mali propter diuerſas circunſtantias & qualitates quę illis ineſſe poſſunt, & illæ circunſtantiæ, à quibus noſtri actus qualitatem accipiunt, determinantur ab homine prudente, qui dijudicat quæ circunſtantia reddat actum bonum, & quæ malum.

10 { ILLVD AVTEM antea. } Oſtendit modum procedendi in hac doctrina tradenda de actibus noſtris, qui modus eſt perſuaſiuus, & ab effectibus, & demonſtratione, quia

& non

& non propter quid, vt in primo libro sæpius dixit. materia enim virtutum & res agibiles non eodem modo se habent, etiam si in vniuersali sumantur, de quibus magis videtur quod eodem modo se habere, & non permutari deberent, quòd si in vniuersali sunt mutabiles, & variæ, multo magis eueniet hoc in singularibus & in singulis actibus: quia singularia nõ cadunt sub aliqua arte, & certa regula. Sunt enim varia, & aliter atque aliter se habent, vt patet in his quæ dicuntur sana & effectiua sanitatis, quæ non sunt semper talia vt efficiant sanitatem propter varia tempora, & ætates, & complexiones varias. Afferemus tamen eam doctrinam quam patitur subiecta materia.

11 {PRIMVM igitur.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua ostendit quales actus efficiunt virtutem, & quales corrumpunt eandem: & dicit quòd actus qui sunt in medio inter excessum & defectum, efficiunt & conseruant virtutẽ: excessus & defectus corrumpunt eandem & introducunt habitus vitiosos: & probatur hoc pacto, Omne illud quod corrumpitur extremis, generatur & conseruatur à medio: sed virtus corrumpitur extremis: ergo generatur, & conseruatur à medio. Maior declaratur exemplo virium & sanitatis. Minor exemplo fortitudinis & temperantiæ, vt patet in textu. Notandum quòd magna est similitudo quantum ad hanc partem inter corpus, & animam. nám vt corpus habet vires & robur, & huiusmodi tanquam virtutes, & sanitatem tanquam felicitatem: sic animus habet virtutem tãquam vires, & felicitatem tanquam sanitatem. hæc autem in vtroque generantur à medio, corrumpuntur ab extremis. Philosophus autem attulit exemplum habituum & virium quæ sunt in corpore, tanquam notius: insensatus non est appellandus talis qui esset summè castus, virginali scilicet castitate, quia fugit voluptates secundum rectam rationem: aggrestis verò & insensibilis sine recta ratione.

12 {ETENIM non solùm ortus & incrementa.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua affert aliam sententiam talem quòd ijdem actus profluunt ab habitu, siue virtuoso siue vitioso: ijdem inquam ex quibus generatus est talis habitus: sicut fit in habitibus corporis, ita etiam in habitibus animi: sed in habitibus corporis ita fit vt tales operationes sint

ſint poſt habitum quales fuerunt ante habitum, ex quibus ille habitus factus eſt:ergo ita fiet in habitibus animi, tales enim erunt operationes poſt habitum, quales fuere illæ ex quibus eſt generatus. Notandum quòd Philoſophus videtur hic afferre aliam ſententiam à ſupeirore. prius enim probauit quòd omnis virtus oritur ex medijs actionibus: hic autem oſtendit quòd tales operationes erunt poſt virtutem, quales fuerunt ante virtutem, quales inquam fuerunt illæ ex quibus generata eſt virtus, vel etiã dicere poſſumus quòd hic probat etiam ſuperiorem ſententiam hoc pacto, Ex talibus operatiouibus oritur virtus, quales ſunt illæ quæ prodeunt à virtute poſt habitum acquiſitum: ſed operationes prodeuntes à virtute, poſt habitum acquiſitum conſiſtunt in medio:ergo ex medijs operationibus oritur virtus. dubitatur, quia non videtur verum quòd actus qui fiunt ante habitum & poſt habitum ſint ijdem vt ſint eiuſdem ſpeciei:verũ aliquid dicitur eſſe idem, aut genere, aut ſpecie, aut numero. Idem de genere non eſt hic intelligendum, quia eſt modus nimis latus. omnes enim actus hoc pacto ſunt ijdem, & cõueniunt in genere morum. Ijdem etiam numero eſſe non poſſunt actus qui antecedunt habitum, & actus qui fiunt ab habitu, & ſequuntur poſt ipſum. relinquitur quòd tales actus ſi ſunt ijdem, vt dicit Philoſophus, ſint eiuſdem ſpeciei: & hoc non videtur verum, nam agere ſtudiosè & non ſtudiosè differunt ſpecie. at agere poſt habitum virtutis, eſt agere ſtudiosè: agere verò ante habitum virtutis, eſt agere non ſtudiosè: ergo iſta differunt ſpecie, & non ſunt eadem ſpecie, vt ait Philoſophus. dicendum quòd actus, & operationes quæ præcedunt, & ſequuntur habitus, ſi conſiderentur ex parte ſua, id eſt ipſarum actionum, ſunt eiuſdem ſpeciei. Nam reddere depoſitum, & hoc fieri ante habitum iuſtitiæ acquiſitũ & poſt habitum, eiuſdem eſt ſpeciei, & duæ tales actiones ſunt eædem ſpecie. ſi verò conſiderentur ex parte agentis nõ ſunt eiuſdem ſpeciei. nam altera fit à non ſtudioſo, altera à ſtudioſo: & ſic ſoluitur dubitatio. nam Philoſophus dicit ꝙ tales actus ante & poſt habitum ſunt idem, intelligit ex parte actionem, ſcilicet quòd ſunt eiuſdem ſpeciei & rationis,

Quòd

Quòd virtus moralis ſit circa voluptates ac triſtitias. CAP. III.

T qui ſignũ habituum ſit oportet ea uo- 13
luptas quæ ipſis actionibus aduenit, &
& identidem dolor. Qui nanq; à corpo
ris abſtinet uoluptatibus: ſi hoc ipſo gau
det, tẽperans eſt: ſin moleſtè fert, intem-
perãs. Rurſus qui pericula ſubit & gaudet: aut ſaltẽ non
dolet, fortis: qui uerò dolet, timidus eſt. moralis nanq; uir
tus circa uoluptates, doloresq́; uerſatur. Ob uoluptatem 14
enim res improbas agimus: ob dolorẽ uerò res poſthabe-
mus honeſtas. Quapropter homines ab ipſa ſtatim adole-
ſcentia (ut inquit Plato) ita inſtitutos eſſe oportet, ut iis
gaudeant, doleantq;, quibus gaudere dolereq́; oportet.
hæc eſt enim educatio, ac eruditio recta. Præterea ſi uir- 15
tutes ſunt circa actiones atq; affectus, omnẽ uerò affectũ,
& actionem omnẽ, uoluptas ſequitur aut dolor: uirtus ob
idipſum etiam circa uoluptates, doloresq́; uerſatur. indi-
cant id ita eſſe & pœnæ: quippe cùm per ipſos fiant dolo
res. ſunt enim medicamenta quædã: medicamẽta uerò per
cõtraria fiunt. Præterea omnis habitus animi (ut & an- 16
teà diximus) ad ea & circa eã naturam habet, à quibus
deterior meliorq́; efficitur. at ob uoluptates dolorésue,
praui habitus fiunt: ex eo ſanè quia perſequũtur homines
atq; fugiunt, aut quas & quos nõ oportet, aut cùm opor-
tet, aut quemadmodum non oportet, aut quot modis aliis
à ratione talia definiuntur. Quapropter & ſunt qui defi
*nientes uirtutes: *affectuum ipſas inquiunt eſſe uacuita-* ἀπαθείας
tes, tranquillitatésue quaſdam: ſed non rectè: quia ſimpli τινὰς καὶ
citer dicunt, & nõ addunt, ut oportet, & quando opor- ἠρεμίας.
tet, & cætera quæ adduntur. uirtus ergo talis ſupponi-

tur circa uoluptates atq; dolores, optimarum esse rerum actiua: uitium autem contrarium. Fuerit autem nobis de ipsis & ex his etiam manifestum. Nam cùm tria sint ob quæ quispiam expetit, honestum, utile, iucũdum: & tria illis cõtraria ob quæ fugit, turpe, inutile, atq; molestum: bonus quidem uir circa hæc omnia rectè agit. malus autẽ peccat: & maximè circa uoluptatem. Hæc enim & communis est animalibus, & omnia quæ in expetitionem cadunt comitari uidetur: quippe cùm & honestum, & utile
17 uideatur esse iucundum. Præterea cunctis unà cum hominibus ab ipsis incunabulis est enutrita. quapropter arduũ
18 est hunc affectum insitum uitæ extrudere. Iudicamus etiã & actiones ipsas alij magis alij minus, uoluptate atq; dolore. idcirco totum ipsum negotium circa hæc esse necesse est. non enim parum est ad actus, bene, aut malè, gaude
19 re aut dolere. Difficilius est etiam (ut Heraclito placet) uoluptati repugnare, quàm iræ. at circa difficilius semper & ars fit & uirtus. id enim quod in hoc efficitur bene, præstabilius est. quare propter hoc etiam circa uoluptates doloresq; totum negotium est: & ipsius uirtutis et ciuilis etiam facultatis. qui nanque bene his utitur, bonus erit: qui uerò malè, malus. Dictum sit igitur uirtutem circa uoluptates, doloresq; uersari: & ex quibus fit, ab ijs ipsis augeri: & cùm non eodem modo fiunt corrumpi, et circa illa etiam operari ex quibus est orta.

COMMENT.

13 ATQVI signum habituum.} Hoc est tertium capitulum huius primi tractatus, quod variè accipitur ab expositoribus. quidam dicunt quòd in hoc capitulo ostenditur circa quæ versatur moralis virtus, & diuidunt ipsum in tres partes. In prima ostendunt quòd virtus versatur circa voluptates & dolores ex parte operationum. In secunda

da ostendunt idem ex parte habituum, id est virtutis. In tertia ostendunt idem ex parte hominis, & talis est eorum ordo. quidam alij dicunt quòd in hoc capitulo affertur primo signum, quo percipiatur quando acquisitus est habitus virtutis vel vitij, & postea circa quæ versatur virtus. nam cùm habitus cognoscatur, aut ex voluptate, aut dolore comitante operationes, videtur quòd virtus, aut etiam vitium versetur circa voluptates & dolores. & secundum hæc duo, diuidunt capitulum in duas partes: & in prima ostendũt quòd signum acquisiti vel non acquisiti habitus sumitur ex voluptate aut dolore comitante operationes. In secunda ostendunt quòd virtus moralis versatur circa voluptates & dolores. & sic volunt illa duo ostendi à Philosopho. Alij dicunt quòd in hoc capitulo vnum tantum ostenditur, scilicet quòd signum acquisiti vel non acquisiti habitus in nobis sumitur ex voluptate, aut dolore comitante operationes. Nam cum operationes producuntur cum facilitate, tunc sequitur voluptas tales actiones: & est signum acquisiti habitus in nobis. cum verò producuntur cum difficultate, tunc sequitur dolor, & est signum habitus nondum acquisiti. & dicunt quòd Philosophus ponit pro minori syllogismi illam partẽ, scilicet quòd virtus moralis versatur circa dolores, & voluptates. quam minorem postea Philosophus probat multis rationibus. Harum opinionum Ioann. Argyro. posthabet primam. secundam magis probat, tertiam dicit esse magis accommodatam ad mentem Philosophi iudicio suo. sequendo igitur hanc vltimam expositionem, dicemus repetendo altius, vt ostendatur ordo Philosophi, quòd in principio huius secundi libri, & primo capitulo cum esset tractaturus de virtute, ostendit quòd virtus ex multis & frequentibus operationibus, id est à consuetudine operandi causatur. quapropter sequitur ostendere in secundo capitulo quales operationes generent virtutem. & idem potest intelligi de vitio, id est quòd doceat de vtrisque. Sed cùm plures, & frequentes requirantur operationes, vt diximus: videbatur congruum ostendere, quot actiones sint producendæ quousque habitum acquiramus. sed cùm numerus actionum non possit determinatus constitui, scilicet vt tot actiones faciant habitum virtutis, quia variæ sunt dispositiones ho-

minum ad virtutem consequendam. alij nanque sunt tardiores, alij promptiores, & magis aut minus ad hanc virtutem, quàm ad illam. Ideo cũ variæ res sese habeant, est inuestigandum aliquod signum, quo percipiatur vtrũ habitus sit acquisitus, aut non acquisitus in nobis. quapropter in hoc capitulo affert tale signum, scilicet quòd ex voluptate comitante operationes deprehenditur habitum iam esse acquisitũ, & quòd tales operationes profluũt ab habitu: ex molestia vero, & dolore comitãte actiones, & ipsa difficultatę ostenditur nondũ acquisitum esse habitũ, & quòd tales actiones non profluunt ab habitu: & sic ostendit Philosophus quod quæritur, id est quãdo percipitur, & ex quo habitum esse acquisitum vel non acquisitum. ratio autem talis esse videtur, probans eam conclusionem. Ille habitus qui versatur circa voluptates, & dolores, habet signum, scilicet vtrum sit acquisitus vel non acquisitus in nobis voluptatem, aut dolorem sequentem operationes: at virtus moralis est habitus, qui versatur circa voluptates & dolores: ergo habet signum suæ vel nõ suæ acquisitionis, voluptatẽ aut dolorem sequentẽ operationes. Maior est nota, & exemplis ostenditur. nam si quis ab voluptatibus corporis sibi oblatis abstinet cum iocunditate & facilitate, tẽperans est: & illud est signũ ꝙ iam habet habitum temperantiæ, & eodẽ pacto de reliquis virtutibus. Minorẽ ꝓbat Philosophus octo rationibus, quarũ quatuor primę sumuntur ex parte ipsius virtutis, quatuor vltimæ ex parte hominis, sed antequã istę rationes afferantur, dicendum est quòd habitus acquisiti à nobis, ita fermè se habere videntur ad suas operationes, vt potẽtię naturales ad suas etiã operationes. potẽtię enim naturales statim exeunt in actũ, & sine aliqua difficultate & impedimẽto naturali exercẽt suas operationes: vt oculus sua potẽtia visiua facilimè videt quodcunq; obiectũ visibile sibi oblatũ. Eodem modo cũ est habitus iam acquisitus operationes ex tali habitu producuntur cum facilitate, vt patet in artibus quas acquirimus. primo enim antequam acquiratur habitus artis operationes fiunt cum difficultate: deinde cum sumus adepti dispositionẽ aliquã cum minori difficultate: cum verò habitũ perfectè cõsecuti sumus, facile operamur, tanquã si ille habitus esset quędam naturalis potẽtia. ex quo emergit sententia Philosophi, quòd voluptas, aut dolor

est

est signum virtutis acquisitæ aut non acquisitæ. & cùm non possit determinate assignari quot operationes requirãtur ad habitum consequẽdũ, ideo hoc pacto huius termini signũ bene est vt diximus à Philosopho declaratũ. Dubitatur, quia non videt verũ quòd omnes operationes virtutis sequatur, & comitetur voluptas. subire enim mortẽ pro salute patriæ vel pro fide more nostro, est opus fortitudinis, quod opus nõ sequitur voluptas. dicendum quòd si in hoc non gaudet, sufficit vt saltẽ non doleat: vel etiã dicendũ quòd si in cũctis operationibus procedentibus à tali habitu non gaudeat, sufficit quòd in pluribus gaudeat vel non doleat animo, etsi doleat corpore, vt patet. {OB voluptatem enim.} Diximus quòd 14
Philosophus probabat illã minorẽ, scilicet quòd virtus moralis versatur circa voluptates & dolores: probabat inquam octo rationibus, quatũ quatuor erant ex parte virtutis, quatuor ex parte hominis. Prima ratio, habitus versatur circa illa ex quibus generatur & corrumpitur: sed virtus est huiusmodi, & per voluptates & dolores generatur, & corrũpitur: ergo virtus versatur circa voluptates & dolores. Nam propter voluptatem improba facimus, sequendo corporeas voluptates: per dolorẽ posthabemus honestã. Ita quòd per voluptates & dolores acquirimus, & amittimus etiã virtutes. propterea laudat Platonem qui dixit quòd oportet hominem à prima ætate assuescere vt gaudeat quibus gaudendum est, & similiter doleat. {PRAETEREA si virtutes.} Omnis actus 15
& affectus versatur circa voluptates & dolores. at virtus versatur circa actus vel affectus: ergo virtus moralis versatur circa voluptates & dolores. Maior nota, minor quoque patet. Nam aliquæ virtutes versantur circa actus vt liberalitas, magnificentia: aliquæ circa affectus, vt temperantia circa cõcupiscibilẽ affectum: fortitudo circa irascibilem. Indicant id. tertia ratio circa illa versatur, virtus ex quibus fit, medicina aduersus vitiũ: at ea sunt poenæ & dolores: ergo circa dolores versabitur virtus. hoc patet, quia contraria contrarijs sanantur: & minor probatur experientia ipsa. nam quãdo aliqui sunt mali, puniuntur pœnis & doloribus, qui sunt contrarij voluptatibus quas sequuntur in adipiscendis vitijs.

{PRAETEREA omnis habitus animi.} Omnis habitus 16
animi circa ea versãt ex sua natura, à quibus fit aut deterior,

aut melior,sed per voluptates & dolores fiunt habitus praui persequendo vel fugiendo vt non oportet: & fiunt boni sequendo vel fugiendo vt oportet. Igitur virtus quæ est habitus animi versatur circa voluptates & dolores. Nam virtus vult moderari quod voluptas & dolor perturbat. Et ideo Stoici definierunt virtutes esse tranquillitates quasdam, & quietes,quia sedant perturbationes animi.& bene dixissent si cum aliqua moderatione dixissent: verũ non rectè in hoc dixisse videntur,quia simpliciter & absolutè attulerunt virtutes esse tranquillitates sine aliqua additione,non addendo vt oportet: & cum aliqua moderatione. quia virtutes sunt mediocritates quædam,& ponuntur in mediocritate perturbationum, & pasionum quæ sunt circa appetitum, & ipsa virtus moderatur, & regulat appetitum in motibus suis vt oportet,& quando oportet,& secundum alias circũstantias, & non penitus sedat appetitũ vt nihil sentiat, vt volũt Stoici.Sic est opinio Aristotelis de virtute morali, quæ videtur pertinere ad ciuilem hominẽ,Stoicorum vero ad remotum & perfectiorẽ: quapropter ob hæc dicta Aristotelis non est posthabenda Stoicorum opinio. Ex his omnibus concludit quod virtus moralis versatur circa voluptates, & dolores: & dicit,Subijciatur,scilicet in prima argumentatione cuius nunc probamus minorẽ.Itaque subijcitur hęc tanquam suppositio quædam:propositiones enim famosæ,quæ sumuntur in qualibet scientia, solent à Philosophis appellari suppositiones. Notandum quòd pro declaratione illius definitionis,quam de virtutibus ponebant Stoici,dicentes esse tranquillitates,& quietes,nonnulla dicenda esse videntur. habebant illi multas rationes ad probandam sententiã suam,sed afferantur.Prima ratio: quanto virtus est perfectior, tanto magis affectum & appetitum superat.ergo perfectissima,& in summo gradu virtus, ita superabit vt nullo modo sentiatur à tali habente eam virtutem in summo gradu. Secunda ratio:contrariorum ea natura est vt cùm vnum in subiecto adest,alterũ abest:sed virtus & appetitus vel potius affectus secundum illos sunt contraria.ergo cùm vnum, id est virtus adest perfectissima: alterum,id est affectus absit necesse est. non enim in eodẽ subiecto simul consistent.Tertia ratio: sicut se habet sanitas ad corpus,ita virtus ad animum.sed cùm sanitas

ſanitas aderit corpori, aberit omnis morbus ne operatio im pediatur:ita & in animo cum virtus adeſt,aberit omnis paſſio,ne impediatur operatio ſecundum virtutem ab appetitu vel affectu. Affectus enim videntur eſſe tanquã impedimenta in animo. Quarta ratio:dictum eſt felicitatem eſſe operationem ſecundum virtutem perfectã: ſed virtus perfecta eſt ſedatio & purgatio animi: ex quo ſequetur quòd animus refectus virtutibus & habens virtutẽ perfectam erit in trãquillitate,& quiete ſumma. Ad hæc reſpondere poſſumus primũ loquendo de virtutibus quę ſunt circa affectus. Nam iuſtitia, liberalitas,& huiuſmodi quæ ſunt circa actus, non habẽt ſedare affectus vllos,& penitus extinguere vel ſuffocare. ſed loquimur de illis quæ ſunt circa affectus & ad rationes. Ad primam cum virtutes ſint moderatrices affectuum non videntur poſſe ſeparari ab eis,ſed bene redigere ad mediocritatẽ,non autem extinguere,& ſuffocare omnino. Ad ſecundam dicendum quòd virtus,& appetitus,ſiue affectus regulatus poſſunt eſſe ſimul in eodem ſubiecto,quia non dicuntur eſſe contraria eo pacto. ſed irregulatus eſt ille qui videtur opponi, & aduerſari virtuti : non autem moderatus, qui videtur poſſe ſtare ſimul:& bene conueniunt, cùm officium & opus virtutis ſit eum temperare. Ad tertiam dicendum quòd illa concluſio non eſt vera,ſcilicet quòd appetitus,& paſsio aberit ab animo ſano cum virtus aderit, quia hoc intelligitur de appetitu & affectu non regulato à ratione. ſed regulatus manere poteſt,vt diximus. Ad quartam dicendum ꝙ ſi virtus eſt purgatio animi,non eſt eo pacto vt penitus ſuffocetur appetitus & affectus. Concluditur,ſtudioſum ſiue felicẽ quẽ ponit Ariſtoteles nõ eſſe eiuſmodi vt non moueat affectibus:ſed moderari eos debet,vt diximus,verũtamen ſi volumus tueri ſententiam Stoicorum,dicere poſſumus ꝙ felix poſt habitũ acquiſitum virtutis euadere poteſt ad tantã perfectionẽ,vt non moueatur affectibus.nam veluti frequẽti operatione ſibi virtutem cõparauit : ſic operando pòſt continuo ſecundũ talem habitum,addendo & augendo gradũ virtutis,euadere poſſe videtur ad tantam excellentiam,vt ſedatis perturbationibus non ſentiat affectus. nam vbi eſt dare peſsimũ, eſt dare optimum. ſed cùm ſit dare appetitũ ita à ratione alienũ,vel ei dominantẽ vt penitus imperium teneat,& viuat tanquã bellua

quædam quod est pessimũ: sic etiam videtur inueniri posse appetitum ita subiectum rationi,atq; ita suffocatum ab eadẽ vt ratio duntaxat operetur, quod est quoddam optimũ. vbi hoc reperitur,& is homo in quo hoc esset,videretur esse sine affectibus, & in quiete,& trãquillitate ab omni perturbatione remota.hunc speculatiuum appellauimus & felicem speculatiua felicitate. Etenim quasi per speculationem & contemplationẽ separari videtur animus ab omni appetitu vel affectu, & hoc pacto dicere possumus bene sensisse Stoicos. Peripateticorum quoque opinio se bene habebit in felicitate actiua atque ciuili,quæ videntur esse media. Nam cũ non sit progressus ab extremo ad extremũ sine aliquo medio inter illa duo, scilicet appetitum effrenatum, & penitus sedatum,erit danda media via:& hæc erit appetitus regulatus.

16 {EADEM etiam dilucidiora.} Hæc est quinta ratio ad probandam eandem sententiam, scilicet quòd virtus versatur circa voluptates & dolores:& est prima ratio illarũ quatuor quæ sumuntur ex parte hominis, cum superiores probauerint eandem sententiam ex parte virtutis. Affert igitur talem rationem,Virtus moralis versatur circa id quod est commune omni bono humano:sed voluptas est communis omni quod expetitur vt bonum humanum:ergo circa voluptatem versatur virtus, & per consequens circa dolores. Maior patet.Minor declaratur.Nam tria sunt quæ expetuntur vt bona humana. bonum vtile, honestum, iocundum: & tria contraria,& opposita illis, & circa hæc omnia bene agit vir studiosus: vitiosus autem in ijs omnibus aberrat,& præsertim circa voluptatem propter duas rationes quas assignat Philosophus. Prima est,quia voluptas est maximè res communis quæ competit omnibus animalibus.Secunda est,quia reperitur in omnibus actionibus quæ procedunt ab electione,& reperitur voluptas in honesto & vtili:non autem in voluptate semper est honestum, sed quandoque oppositum. Ex quo sciendum est, quòd si aliquando concurrant,vt idem sit honestum & vtile, & iocundum, tamen differunt secundum suam rationem formalem, & sunt res diuersæ. honestum de natura sua semper est bonum: vtile vero & iocundum, quod dicitur & appellari solet, scilicet vtile & iocundum, non semper est bonum, nec semper est honestum.

{PRAET

{PRAETEREA cũctis.} Sexta ratio. Circa id versat̃ virtus moralis, quod comitat̃ hominẽ à primis incunabulis. sed voluptas est huiusmodi: ergo circa ipsam versat̃ virtus, & ex consequẽti circa dolorẽ, cũ eadem sit potẽtia cõtrariorum: ꝙ autem voluptas sit insita nobis, patet: quia sequitur omnem ætatẽ hominis. appetitus enim est intimus omni animali, & homo statim à primordijs vitæ appetit nutrimentũ, & talis cupiditas sequitur hominem semper. & dicit Philosophus ꝙ propterea est difficile eijcere talem perturbationem. 17

{IVDICAMVS etiam.} Septima ratio. Circa ea quibus maximè dijudicamus nostras operationes versatur virtus moralis: at voluptate & dolore maximè dijudicamus nostras operationes: ergo circa voluptatem & dolorem versatur moralis virtus. Maior patet: Minor quoque. Ambo enim tam vitiosi, quàm studiosi id faciunt, sed diuerso modo: studiosus enim fugit obscœnas voluptates, & subit dolores si opus est ob ipsam honestatem: vitiosus econtrà. 18

{DIFFICILIVS est.} Octaua & vltima ratio ad probãdam dictã conclusionẽ, & sententiam, scilicet ꝙ virtus moralis versat̃ circa voluptates & dolores. Dicit enim ex sentẽtia Heracliti ꝙ difficilius est voluptati repugnare, quàm irę: sed virtus atq; ars versatur circa difficiliora: ergo virtus versatur circa voluptatẽ. nam bene in hoc, scilicet agere quod est difficilius, melius est quàm agere in eo quod est facilius. Nam si virtus versatur circa irã, & mitigat talem motũ, & facilius est sententia Heracliti, repugnare iræ quàm voluptati, & virtus versatur circa difficiliora: multo magis versabitur circa voluptatem. Notandum quòd dicitur virtutem & artem versari circa difficiliora, id est vltimum & perfectissimũ illius artis vel virtutis, in quo consequendo est labor: vt abstinere à leuibus voluptatibus corporis bene est, sed aut facile aut non multum difficile. At à multis & maximis voluptatibus abstinere hoc est difficilimũ, & maxime circa hoc versatur virtus: & circa hanc difficilimam actionem bene operari est multo melius, & magis propriũ virtutis, quàm in illa facili actione circa leuem voluptatem. Similiter in artibus vt non in quauis tarda & facili pulsatione consistit vis artis, sed in velocissima & aptissima, quod est difficilimũ in tali arte, & sic de alijs artibus. Notandum præterea quòd sententia 19

Heracliti non est in omni parte vera, quia vehementior videtur esse impetus iræ, quàm voluptatis. Quapropter ad hanc declarationem est intelligendũ quòd iræ & voluptati est resistendum tanquam hostibus, & cuilibet hosti qui plures partes habet idoneas ad inuadẽdum difficilius resistitur. Partes autẽ possunt esse tales in eo, scilicet vt sit potẽs, vt sit cautus, vt habeat magnã occasionẽ inuadendi. Itẽ semper pugnator adsistat. illi igitur qui plures harum partiũ habebit difficile resistetur. Ira est potentior & vehementior, quàm voluptas, & secundũ suos vehementiores motus difficilius obsistetur iræ quàm voluptati: at reliqua tria sunt in voluptate magis, quàm in ira. nam voluptas cum maiore cautione, & magis latẽter nos inuadit, quàm ira. pollicetur enim semper bonũ, & sub specie boni nos decipit. habet etiam maximã occasionem inuadendi: quia est maxime insita naturæ voluptas. assistit etiam semper, & omnes penè actiones animi vel corporis comitari videtur. Itaq; secundum has partes Heracliti sententia esset vera eo modo quo diximus. quapropter circa voluptates & dolores versatur totum negotium virtutis, & ciuilis viri. Nam qui bene operatur circa voluptates & dolores, abstinendo à voluptatibus vt oportet, & in subeundo dolores & labores vt oportet pro acquirenda honestate, is erit bonus. Post hæc epilogat Philosophus omnia quæ dixit in hoc capitulo, & in præcedenti, scilicet quòd iam satis dictum est, quòd virtus versatur circa voluptates & dolores: & quòd ex quibus fit, ab eisdem aliter factis corrumpitur virtus. Dubitatio oritur ex eo quod dicit Philosophus in hoc capitulo, scilicet quòd virtus moralis versatur circa voluptates & dolores: hoc non videtur verũ de quacunq; virtute, & probatur. Illud circa quod versatur vna virtus, non est materia omniũ virtutum: sed circa voluptatem versatur sola virtus temperãtiæ: ergo voluntas non est materia omnium virtutum. Item non omnis virtus versatur circa affectus, nec ex consequenti circa voluptatẽ: vt est liberalitas, magnificentia, & huiusmodi, quæ versantur circa affectus. Temperantia verò sola videtur versari circa voluptatem: ergo non omnis virtus moralis versatur circa voluptatẽ. & similiter dicitur de dolore. oppositũ affert sententia Philosophi vt pluribus rationibus ostendit. dicendũ ad hanc difficultatẽ quòd est voluptas quædã in genere

genere: quæ prædicatur de duabus voluptatibus, scilicet animi & corporis. & est etiam sciendum ꝙ bifariã dicitur versari circa voluptatẽ. Vno modo veluti circa propriã materiã: vt fortitudo circa terribilia, liberalitas circa pecunias: & hoc modo nõ intelligit Philosophus hic virtutes versari circa voluptates & dolores. nã propria materia virtutis in genere, vt ipse dicit, est vel sunt actus & affectus. Alio modo dicit̃ versari sicut ex quodam cõsequenti, vt nũc dicit versari virtutẽ circa voluptates, & dolores. Nam voluptas aut dolor comitatur, & consequitur omnem actum vel affectum circa quæ vt dictum est, versatur virtus tanquam circa propriam materiam. Itaque ex cõsequenti virtus moralis versatur circa voluptates, & dolores: & cùm duplex sit voluptas, vt diximus, non versatur omnis virtus moralis circa eam quæ est corporis, circa quam versatur temperantia tantum sicuti circa propriam materiam suam: sed bene versatur omnis virtus moralis circa voluptatem in genere, quæ consequitur omnem actum vel affectum siue illa sit animi siue corporis. His animaduersis facilimè soluũtur omnes argumentationes in cõtrarium factæ. nam cũ dicebatur quòd voluptas est materia tantũ temperantiæ, & non reliquarum virtutum: cõceditur si sumatur voluptas corporea. Verum Philosophus loquebatur de voluptate in genere, quæ sequitur omnem actum vel affectum: & circa talem voluptatem intelligit virtutem moralem versari ex consequenti, & pro quanto talis voluptas comitatur ipsos actus, & affectus, & non vt circa propriam materiam suam, vt dictum est, & vt patet.

Discrimen inter iusta agere, & iustè agere.

CAPVT IIII.

Dubitauerit autem quispiam, quonam modo dicimus iusta agentes iustos, & temperata temperatos fieri oportere? Nam si iusta, temperatáq; agunt: iam iusti sunt & temperati, perinde atq; si grãmatica, musicáue faciunt: grammatici 20
sunt atq; musici. an nec in artibus res ita se habet? Fieri 21
nãq; potest, ut grammaticum aliquid quispiam faciat, & fortuna

fortuna & alio admonẽte. at tunc erit grammaticus, cùm & grãmaticum quippiam, & grammaticè faciet, id est secundum eam (quæ est in ipso) grãmaticam artem. Præ
22 *terea nec simile in artibus, et in uirtutibus est. Nã ea quæ ab artibus fiunt: bonum ipsum in seipsis habent. sufficit igitur, si ipsa aliquo modo sese habentia fiant. at ea quæ à uirtutibus fiunt: non iuste aut temperate aguntur, si sint iusta aut tẽperata: sed si & agens sic se habẽs agat. primò quidem si sciens, deinde si eligens propter ipsa, tertio si firmo animo ac immutabili agat. Hæc autem ad* habitus quidem cæteros habendos non requiruntur præter ipsum scire. ad uirtutes autem scire quidem parum aut nihil potest: cætera uerò non parum, sed totum possunt.*

τέχνας.

23 *Quæ quidem ex eo quia persæpe res iustè, temperateq; aguntur, proueniunt. Res igitur iustæ, temperatæq; dicuntur: cùm sunt tales quales uir iustus ageret aut temperatus. Iustus autem ac temperatus est, non is qui has agit: sed qui sic etiam agit ut iusti temperatiq; agunt. rectè igitur dicitur iustum fieri agentem iusta: & tẽperatum etiã temperata. qui uero hæc non agit, nunquam euasurus est*
24 *bonus. Verum pleriq; hæc quidem non agunt. Ad sermones autem confugientes sese philosophari putant, & studiosos hoc fore modo, atq; perinde ut ægroti faciunt: qui medicos quidem diligenter audiunt, nihil autem eorum agunt quæ præcipiuntur ab illis. ut igitur illis corpus non bene sese habebit si ita curantur: sic nec his animus planè, si ita philosophantur.*

COMMENT.

20 DVBITAVERIT autem quispiam.} Hoc est quartũ capitulum huius primi tractatus: in quo soluit quandam debitationem, quæ oritur ex eius dictis in primo capitulo: quibus probabat virtutem fieri à consuetudine, & operationi

rationibus nostris. Dicebat enim quòd sicut fabricando fabri,& citharam pulsando citharœdi:sic iusta agendo iusti,& fortia fortes efficiuntur,& in sequentibus etiam hanc eandẽ sententiam videtur ostendere.potest igitur dubitari quomodo hoc fiat,& quomodo dictum sit quòd iusta agẽdo efficiatur aliquis iustus:nã si iusta agit,iam videtur esse iustus:quòd si iam est iustus,non est opus vt fiat:hęc videtur esse implicatio,quæ indiget declaratione : diuiditur autem hoc capitulũ in tres partes.in prima proponit dictam dubitationem:in secunda ponit opinionem suam, quomodo iusta agẽdo fiat aliquis iustus:in tertia remouet opinionem credentium, quòd scire virtutem satis sit ad eam consequendã.in prima igitur parte dicit Philosophus quòd quispiam dubitauit quòd iusta agẽdo quis fiat iustus,& sic in alijs virtutibus.quomodo enim iusta agi possunt nisi à iusto viro? Ergo nõ videbitur verum quòd diximus quòd ex iustis operationibus fiũt iusti,sed bene econtrà videtur verum quòd oportet esse iustum , postea operari.sicut enim fit in artibus,ita in virtutibus:sed in artibus ita fit vt prius sint artes,postea operatiões:ita debet fieri in virtutibus.nam oportet vt prius aliquis habeat grammaticam vel musicam , postea producat actus musicos vel grammaticos.sic videtur euenire in virtutibus.

{AN NEC in artibus.} Soluit vno modo dubitationem, 21
& videtur concedere similitudinẽ, scilicet quòd sicut fit in artibus, ita in virtutibus. sed negat assumptũ,scilicet quòd ita fiat in artibus sicut in virtutibus,vt prius sint artes,postea operationes,& nullæ operationes præcedant artes : nec valet consequentia ꝙ aliquis dixit aut scripsit aliquid grammaticum,vt habeat habitũ, & artem grãmaticæ:quia potest proferre aliquid grammaticũ à casu vel alio admonẽte, & tamẽ nõ sequitur vt grammaticus sit.sed tunc est grãmaticus cùm agit secundum habitum grammaticæ qui in eo est.quare nõ sequitur,Produxit actum artificiosum: ergo habet artẽ , nec etiam sequitur, Produxit actum studiosum : ergo habet virtutem,& in hoc conueniunt virtutes & artes,& sunt similes.

{PRAETEREA nec simile.} Affert aliam solutionem 22
dubitationis negando aliquã ex parte similitudinem inter operationes artis & virtutis. superius concesserat eas esse similes ob vnam rationẽ qua cõueniebant:hic negat ob aliam rationem

rationem qua differũt:nam opera artium habent in se bonũ, & nõ requirunt multas cõditiones ad ostendendũ quòd sint facta ab homine habente habitũ artis : quas conditiones requirunt operationes virtutis ad hoc vt procedãt à virture,& à viro studioso. hæ sunt tres : primo à sciente & non casu aut ignoratione:deinde ab eligente, & non aliquo impetu naturali,aut aliter inconsulte. eligente inquam propter se,id est propter illa talia,vt iustam operationẽ propter ipsam , & nõ ob alium respectum veluti suo cõmodo, aut vindicta, aut simulatione,& similiter: tertio vt immobili iudicio fiant , & non ab agente nunc rectè nũc non rectè,at in artibus harum trium conditionũ nulla requiritur præter primam , scilicet ipsum scire,& hoc parum est in virtutibus:in artibus verò totum est ipsum scire. sed vt breuiter colligatur ordo Philosophi,ab initio paucis repeto.dubitaret quis,inquit Philosophus,quomodo posint fieri iusti ex operationibus iustis , vt antea dicebamus.nam si producit operationes iustas,& modestas,& huiusmodi,iam videtur esse iusti:veluti in artibus, si quis producit operationes musicas , ergo est musicus . tunc respondet Philosophus quòd non est ita in artibus,ꝙ si quis producat operationes musicas,ergo sit musicus:nec eodẽ modo in virtutibus.& in hoc sunt similes,qa non sequitur quòd siquis operationes artificiosas aut studiosas producit, statim habeat artem aut virtutẽ:& in hoc cõueniunt artes atque virtutes. Differunt,postea quòd in arte scientia sufficit ad producendum opus,& sufficit quòd opus sit à sciente productũ. at in virtute non sufficit,vt operatio studiosa sit à sciẽte producta,quia requiritur etiam electio & firmum iudiciũ. quasi dicat Philosophus:non valet, studiosa est operatio, ergo habet virtutem:artificiosum est opus,ergo est ab arte:sed si concederetur hoc in arte.quia opus perfectum artis videtur esse ab artifice sciente,& scientia sufficit in arte:tamen non concederetur de actibus virtutis,quia vt actus studiosi sint à virtute,requiritur præter scientiã electio , & iudicium firmum. Notandum quod illæ tres conditiones quas Philosophus attribuit operationibus ad hoc vt proueniant à virtute , respiciunt tria,scilicet intellectum,appetitũ & habitum. scire pertinet ad intellectum:eligere ad appetitũ, cum imperio rationis,& consultatione,vt patebit in tertio:agere immobili iudicio

dicio pertinet ad habitum virtutis. Est enim habitus de diffi cili mobilis, vt ait Philophus in prædicamentis, cùm igitur artes sint in intellectu vt in subiecto, satis est ad ipsas artes habendas ipsum scire. Cùm verò virtus moralis sit habitus in appetitu, non satis est ipsum scire, vel parum est, vt inquit Philosophus: sed requiritur electio, & firmum iudicium ad hoc vt operationes dicantur prouenire à virtute.

{RES igitur iustæ.} Hæc est secunda pars huius quarti 23
capituli, in qua soluta dubitatione proposita vt penitus eam tollat, nũc ostendit & affirmat sentẽtiam suam fuisse veram scilicet ꝙ iustis operationibus fiunt iusti, & non sequitur ꝙ agendo iusta iam sint iusti: quia non iustus & modestus est statim qui agit res iustas & modestas, sed qui ita eas agit, vt iustus & modestus agit, id est secũdum habitũ qui est in eo. Itaq; operatio est à iusto si iustè agitur, & secũdum habitum qui est in eo. verùm iusta operatio potest produci ab homine nõdum habẽte iustitiam, sed de exercẽte in actionibus iustitiæ, vt talem habitũ consequatur. quare bene dictum est ꝙ iusta agẽdo iustus, & modesta modestus fit. ꝙ si quispiã hæc non agat, nec curet, non dabit operam vt vir bonus euadat.

{VERVM pleriq;.} Hæc est tertia pars in qua remouet 24
opinionem & errorem quorundam qui non agendo studiosas actiones confugiunt ad doctrinam de virtute, & credunt huiusmodi cognitione se posse euadere studiosos. sed faciũt vt ægroti, qui bene percipiũt præcepta medicorum, & tamẽ ea postea non seruant. Itaque sicut illi hoc modo nõ possunt fieri sani: sic nec isti studiosi. est enim virtus & perfectio in animo sicut sanitas in corpore.

De affectu, potentia, habitu: & quòd habitus genus virtutis. CAP. V.

Ost hæc autẽ quidnam sit ipsa uirtus consi 25
deremus oportet. Cùm igitur tria sint quæ 26
*fiũt in anima, affectus, potẽtiæ, habitus, horum aliquid ipsam uirtutem esse necesse est. atq; * affectus quidem uoco: cupiditatem, iram, metum,* πάϑη.
fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium,

rium, æmulationem, misericordiam, & ea omnino, quæ
δυνάμεις. *uoluptas sequitur aut dolor.* potentitias autẽ eas quibus ad hos affectus suscipiendos idonei dicimur esse: ut qui-*
ἕξεις. *bus dolere possumus, uel irasci, uel misereri. at* habitus eos, quibus bene uel malè nos ad effectus ipsos habemus. ut ad irascẽdum si uehemẽter aut remißè simus dispositi, malè habemus: si mediocriter, bene: & ad cæteros affe-*
27 *ctus simili modo. Virtutes igitur uitiaq; nõ sunt affectus. Nam affectibus quidem studiosi uel uitiosi non dicimur: uirtutibus autem & uitijs dicimur. Et ob affectus neque laudamur neq; uituperamur. nõ enim qui metuit aut irascitur, laudatur. neq; qui simpliciter, sed qui modo quodã irascitur, uituperatur. at ob uirtutes, uitiaq; laudamur aut uituperamur. Præterea irascimur quidẽ & timemus sine electione. uirtutes autẽ electiones sunt quædam: aut non sunt sine electione. Insuper affectibus quidem moueri dicimur: uirtutibus autem aut uitijs nõ moueri, sed ali*
28 *quo modo disponi. Propter hæc eadem neq; potẽtiæ sunt. nam neq; boni uel mali dicimur: neq; laudamur aut uituperamur, quia possumus irasci, uel timere simpliciter. Et insuper potẽtes quidem sumus natura: boni uerò nõ effici mur, aut mali natura, quẽadmodũ anteà diximus. Quòd*
29 *si uirtutes neque affectus sunt, neque potẽtiæ: restat ipsas habitus esse. quid igitur sit ipsa uirtus, genere diximus.*

COMMENT.

25 POST hæc autem quidnam sit.} Hic est secundus tractatus in quo Philosophus assignat definitionem virtutis, quæ indicat nõ solùm essentiam virtutis, sed etiam ipsius felicitatis: cùm in eius definitione ponatur virtus. diuiditur in duo capitula. In primo inuestigat genus virtutis. In secundo differẽtias eiusdem, vt completa habeatur definitio, scilicet ex genere & differentia. Primũ capitulum diuiditur in duas partes,

partes. In prima proponit intentionē suam. In secunda exequitur incipiendo inuestigare genus ipsius virtutis. dicit igitur in primis ꝙ post determinationē eorum quæ diximus, videndum est quid sit virtus, Notādum ꝙ egregius est ordo Philosophi. prius enim ostendit ꝙ virtus non inest in nobis à natura, sed acquiritur per operationes, & per quas operationes. deinde quo pacto percipimus nos habere virtutes, & ꝙ virtus versatur circa voluptates & dolores: nunc autem vult assignare definitionem virtutis. oportebat enim illa præsupponere vel ostēdere: quia aliqui dicebant virtutes inesse nobis ab ipsa natura. ꝙ si illa sententia non fuisset reprobata, & declarata ea quæ sunt, definitio Philosophi, quòd virtus sit habitus electiuus, visa est vana, & non vera. bene igitur anteà illa præmisit, & nunc accedit ad definitionē virtutis.

{CVM igitur tria.} Hæc est secunda pars, in qua incipit 26
inuestigare genus virtutis. & primò ostendit quòd virtus est aliquid eorum trium quæ enumerat: deinde probat quod virtus est habitus. dicit igitur in primis, & ostendit quid possit esse genus virtutis. In vltimo primi libri declarauit virtutē esse in animo, & hoc iam probatum est. Cùm ergo virtus sit aliquid eorum quæ sunt in animo, & illa sint tria quantum spectat ad hoc propositum, scilicet affectus, potentia, habitus: relinquitur vt virtus sit aliquid horum trium. & probatur hoc pacto, Eorum quæ fiunt, & sunt in animo, aut est affectus, aut est potentia, aut habitus: sed virtus fit & est in animo: ergo aut est affectus, aut potentia, aut habitus. Notandū ꝙ ista diuisio Philosophi non videtur esse sufficiens. Nam præter illa tria videntur & alia esse in animo, vt conceptus, & species rerū intelligibilium, & operationes, & huiusmodi talia, quæ non sunt affectus, nec potentia, nec habitus, vt ait Philosophus. Dicēdum quòd Philosophus accepit in hac diuisione principia necessaria, à quibus profluunt operationes humanæ. Nam hic non loquitur de omnibus operationibus siue principijs earum, sed tantùm de nostris actionibus practicis, & earum principijs, quæ videntur esse illa tria. Nam alio amore vel alio affectu prosequimur aliquid: timore fugimus. potentia verò videtur subire rationē appetitus. habitus hic accipiuntur ij qui sunt principia rerū agendarum, nō autem habitus speculatiui. bene igitur hæc tria posuit Philo

sophus à quibus profluunt res agendæ. Notandum quòd affectus non capitur hic vt propria passio cuiusq;. quæ nõ separatur ab his rebus quarum est passio, vt risibilitas hominis, vt in triangulo quod habet tres angulos æquales duobus rectis, vt par & impar in numero, & similes passiones de quibus habetur sentẽtia per causam suam. sic enim cognoscitur natura rerum quæ nihil aliud est quàm essentia rei cum sua potẽtia, Verũ hic capitur affectus vt est motio appetitus sensitiui ad prosequendum, aut fugiendum aliquid à nobis agẽdum: collocatur autem affectus talis in anima. Nam inanimata nõ prosequuntur, aut fugiunt, nec omnino propriè appetunt. Præterea talis affectus non ponitur in anima vegetatiua, quia non habet vim susceptiuã vt in planta. habet enim vim nutriendi, augendi, & generandi sibi specie simile. hæ autẽ vires actiuæ dicuntur: affectus autẽ recipiũtur in anima per potentiam susceptiuam. erit igitur affectus in anima cognoscente, & tunc quæritur cùm sit in anima tali vtrum sit in potentia cognitiua: & videtur quòd sit in potentia non cognitiua. Per eam enim potentiam qua percipit, non fertur. Eius nanq; officium est vt percipiat nõ vt feratur, quare erit in potentia appetitiua. sed ea est duplex: alia rationalis, vt voluntas: alia sensitiua. non sunt autẽ collocandi affectus in appetitu rationis. nam ex talibus affectibus oritur alteratio in corpore. mouetur enim cor & spiritus, ab extra ad interiores partes, vt in timore, aut econtrà, vt in rubore: ergo debẽt esse affectus in appetitu, qui sit in instrumento corporeo: voluntas autem non est in instrumento corporeo, nec vlla potentia de sua natura rationalis. quare cùm sint in potentia appetitiua, & non sint in potentia rationali de natura sua, id est in voluntate: relinquitur vt affectus sint in appetitu sensitiuo. sed quid sint affectus, & quales intelligat Philosophus: similiter quæ sint potentiæ & habitus, patet in textu.

27 {VIRVTES igitur.} Hac in parte Philosophus ostẽdit quidnã sit virtus illorũ trium, hoc pacto: Virtus est, aut affectus, aut potentia, aut habitus. non est autẽ affectus, aut potẽtia: ergo est habitus. & primò ostendit ꝙ non sit affectus, quatuor rationibus. Secundum affectus non dicimur boni vel mali: at secundum virtutes dicimur boni vel mali: ergo affectus non sunt virtutes, vel virtutes nõ sunt affectus. Item

affect

affectibus non laudamur vel vituperamur: at virtutibus laudamur,& vituperamur:ergo virtutes non sunt affectus.Item affectus sine electione fiunt:virtutes autem non sunt sine ea. ergo & cætera. Item affectibus dicimur moueri: virtutibus verò non dicimur moueri. Affectus autem est motio quędam vt suprà diximus. Dubitatur,quia non videtur verum quòd laudemur,aut vituperemur affectibus. Nam verecundia est affectus&laudamur ob ipsam,vt inferius dicet Philosophus. Dicendum secundum Albertum quod non eodem modo laudatur virtus & affectus: virtus enim laudatur vt consistit in medio indiuisibili per abnegationem extremorum, nec dicitur intendi,aut remitti. verecundia verò & indignatio contra vitia, & similes affectus laudantur vt intendunt, & non vt sunt mediocritates quædam constitutæ in medio indiuisibili, de quibus loquitur Philosophus, accipiendo eas laudes quibus boni viri laudari solent.

{PROPTER hæc eadem.} Nunc ostendit quòd non sit potentia duabus rationibus. Prima,potentia non dicimur boni vel mali,neque laudamur aut vituperamur:sed virtutibus aut vitijs dicimur boni vel mali, & laudamur vel vituperamur, vt suprà etiam dixit: ergo virtus non est potentia. 27

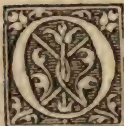
{ET præterea potẽtes.} Secũda ratio:potẽtiæ insunt nobis à natura, virtutes nõ insunt nobis à natura:ergo virtutes non sunt potentiæ. Maior patet, quia tales potentiæ sunt in secunda specie qualitatis,scilicet naturalis potentia vel impotẽtia. Minor est antea probata, scilicet quod virtutes acquiruntur,non autem insunt nobis ab ipsa natura:ergo virtutes non sunt potentiæ. Notandum quòd omnes istæ rationes quibus ostenditur quòd virtutes non sunt affectus neque potentiæ,fundantur in hac propositione, quòd ea non sunt eadem quibus non competunt eadem: sed affectibus & potentijs,& virtutibus non competunt eadem: ergo & cætera.

{QVOD si virtutes.} Affert illationẽ suam ex sufficienti diuisione,scilicet si virtutes nõ sunt affectus neq; potentiæ,vt probatum est,relinquitur vt sint habitus.& sic genus virtutis erit habitus. Dubitatur,quia nõ videtur verũ ꝙ virtus sit habitus. nam omne mediũ est in eodẽ genere in quo sunt eius extrema. vt virt⁹ est mediũ affectuũ:ergo erit in eodẽ genere in quo sunt affectus. at affectus non sunt in genere habitus. 28

Dicendum ad hoc quòd extrema virtutis sunt vitia, quę sunt etiam habitus, licet vitiosi, & virtus est media inter illa duo extrema, & inter extremos habitus vitiosos. versatur autem circa affectus tanquàm circa materiam suam, & respicit mediocritatem illorum: vitia verò excessum & defectum.

De dublici mediocritate & virtutis substantia.

CAPVT VI.

29 *Portet autem non solum ita dicere uirtutem*
habitum esse: sed etiã qualisnam habitus sit.
30 *Dicendum est igitur omnẽ uirtutem: & id-*
ipsum cuius est uirtus bene sese habere face-
re, & opus ipsius reddere bene. Oculi nanque uirtus, &
oculum, & opus ipsius studiosum facit, quippe cùm ui-
deamus uirtute oculi bene. uirtus itidem equi, studiosum
efficit equum, & bonum ad currendũ, portandumq́; equi
tem, & expectandũ etiam hostem. quòd si idipsum ita se-
se habet in uniuersis: & uirtus ipsius etiam hominis habi-
tus is erit, à quo bonus efficitur homo, & quo bene suum
opus ipse reddet, efficietq́;. Quomodo autem id erit, &
antea quidem diximus, & nũc etiam magis patebit, si con
31 *templabimur qualisnã sit ipsius uirtutis natura. In omni*
itaq; re cõtinua, diuisibiliq́;, aliud plus, aliud minus, aliud
æquale. Vel ex parte ipsius rei, uel ex respectu nostri ac-
τὸ ἴσον. *cipi potest.* * *Aequale autem, medium est quoddam inter*
exuperationem atq; defectum. Atq; rei quidem ipsius me
dium id esse dico, quod æquè ab extremorum utroque di-
stat. idq́; est apud omnes unum & idem. Respectu autem
nostri, quod neque exuperat neque deficit. idq́ue non est
apud omnes unum & idem: ut si decẽ sint multa, & duo
pauca: sex ipsius rei media capiuntur. æque nanque exce-
dunt & exceduntur. atque hoc in arithmetica compara-
tione rationum medium esse constat. at id quod est nostra
ex parte

ex parte medium, non eodem sumendum est modo. Non enim si cui decẽ quidem minas comedere nimium est, duas autem parum: sex ei minas* ludi magister præcipiet. est enim & hoc fortasse multum ei qui accepturus est aut parum. Miloni nanque parum: incipienti uerò sese exercere nimium est. Simili modo res sese habet in cursu, ac in palæstra. hoc igitur modo quiuis artifex exuperationem quidem fugit atq; defectum: medium autẽ quærit & expetit, non quidem rei, sed quod ad nos medium dicitur. Quòd si omnis scientia suum hoc modo bene conficit opus, ad medium ipsum respiciens, & in hoc sua redigens opera. unde & dici solet in ijs quæ bene sese habent operibus, nec auferri quicquã nec addi posse, propterea quòd exuperatio quidẽ & defectio bonum ipsum corrũpunt, mediocritas uerò conseruat, atq; boni artifices ad hoc respiciẽtes (ut diximus) operantur: uirtus autem omni arte exactior est & præstantior, quẽadmodũ & natura: ipsa profectò uirtus medij ipsius est* coniectatrix. Loquor autẽ de morum uirtute. hæc enim circa affectus actusq; uersatur: in quibus est exuperatio, & defectus, & medium. fit enim ut magis & minus quispiam & metuat & confidat, & cupiat & abhorreat, & irascatur, & misereatur, & omnino delectetur ac doleat, & utroq; modo non bene, & etiã quando oportet, & pro quibus, et ad quos, & cuius gratia, & ut oportet. hoc autem medium est & optimũ quod est ipsius uirtutis. similiter circa actus exuperatio est, & defectus, & mediũ. uirtus autẽ circa affectus, actusq; uersatur, in quibus exuperatio quidem peccatum est, & defectus uituperatur, medium autem laudatur & rectè conficitur, quorũ utrunq; uirtutis ipsius est. uirtus igitur* mediocritas est quædam, cũ sit ipsius medij

Margin: ὁ ἀλείπτης. — 32 — 33 — στοχαστική. — Virtus μεσότης.

34 coniectatrix. Præterea peccare quidē multis modis con-
35 tingit. Malum enim est infiniti (ut Pythagorici putant) bonū uerò finiti. at recte agere, unicè. quapropter & alterū facile, alterum difficile est. Facile quidem non attingere signum: difficile autem illud attingere. Et ob hoc igitur exuperatio quidem atq; defectio uitij est: mediocritas uerò uirtutis. Vno nanq; modo bonus est, multisq; nefan
36 dus. Est igitur uirtus habitus electiuus, in mediocritate consistens, ea quæ est ad nos, definita ratione, & ut defi-
37 nierit ipse prudens. Mediocritas autem duorum est uitiorum: unius per exuperationem, alterius per defectum. et ex eo etiam: quia illa quidē partim deficiūt, partim exuperāt id quod oportet, & in affectibus, & in actibus. uir
38 tus autem medium ipsum & inuenit et expetit. Quapropter ipsa uirtus, substātia quidem & ratione quid est dicente: mediocritas est. at optimi respectu & bene sese ha

Virtus ἀκρότης. bentis* extremitas. Non autem omnis actus nec omnis affectus suscipit mediocritatem. Sunt enim affectus nōnulli:
39 qui continuo nomine suo sunt cum prauitate connexi: ut maleuolentia, impudentia, inuidentia: & actus identidē, ut adulterium, furtum, homicidium. hæc enim uniuersa, & talia ita dicuntur: quia ipsa sunt praua, sed non exuperationes ipsorum atque defectiones. circa igitur talia nullum est tempus recte agendi: sed semper delinquitur. neque fit ut quisquam bene uel male taliū quicquā agat: qui cùm oportet, & quādo, & ut oportet adulteriū committendo. sed simpliciter quicquid istorum efficiatur de-
40 linquitur. Simile igitur est & circa iniustitiā, timiditatē & luxuriam: mediocritatem ac exuperationem & defe
41 ctionē esse censere. hoc enim pacto, exuperationis & defectionis erit utiq; mediocritas: & exuperationis exuperatio

ratio, & defectionis item defectio. sed ut temperantiæ, fortitudinis'ue non est exuperatio atq; defectio: quia mediũ ipsum est modo quodam extremũ: sic nec illorum est mediocritas nec exuperatio & defectio: sed utcunq; agantur semper delinquitur. omnino nanq; nec exuperationis & defectionis est mediocritas: nec mediocritatis exuperatio & defectio.

COMMENT.

OPORTET autem non solum.} Postea quàm Philosophus inuenit genus virtutis, nunc quærit differentias eiusdem vt habeatur definitio. diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes. In prima proponit intentionem suã, scilicet, quòd cùm virtus sit habitus, videndum est qualis sit habitus, & affert quandam eius conditionem pertinentem ad officium eius. In secunda ostendit quòd virtus est habitus consistens in medio. In tertia concludit definitionem virtutis. In quarta ostendit non omnem actum, nec affectum suscipere medium. dicit igitur in primis cùm inuenerimus quòd virtus est habitus: inuestigandum est, qualis est habitus, vt cognoscamus eam distinctè. Omnis enim bona definitio constat ex genere & differẽtia: genus ostẽdit rem confusè: differentia verò distinctè. genus habet rationem materiæ, differentia formæ. vnumquodq; autem dicitur esse, & differre ab alijs per formam suam: ergo differentia est quæ constituit quamcunque rem in suo esse. Inuento igitur genere virtutis hoc non sufficit ad cognoscẽdam eam quòd sit habitus: nam & vitia sunt etiam habitus. quærantur itaq; differentiæ quibus distinguantur ab alijs, & distinctæ cognoscantur. 29

{DICENDVM est.} Affert illam conditionẽ vel officiũ virtutis, quo incipiamus cognoscere qualis sit iste habitus. Illud autẽ est, ꝙ virtus moralis perficit hominẽ: probatur. si omnis virtus perficit id cuius dicitur esse virtus, & opus eius bene reddit, & perfectum facit: hoc profectò faciet in homine virtus hominis. At primum est, ergo & secundũ. quòd autem primũ sit, probat Philosophus inductiuè. nam virtus oculi perficit oculũ & eius opus bonũ reddit, & similiter virtus equi, & in cæteris alijs: & cũ hoc in omnibus fiat, profectò in 30

homine virtus idem faciet. Antea, scilicet quando declarauimus quòd ex operationibus, & ex quibus oritur ipsa virtus.

31 {IN OMNI itaque.} Hæc est secunda pars capituli in qua affert differētiam ponendam in definitione virtutis, scilicet quòd est mediocritas quædā inter excessum & defectum, & quòd est mediocritas nō rei, sed respectu nostri: & affert quędam ex quibus elicitur talis sententia. dicit enim quòd sicut in ómni re cōtinua ac diuisibili, plus, & minus, & ęquale accipi potest in partibus suis: sic in actibus & effectibus circa quæ versantur virtutes & vitia, potest homo operari magis & minus, & etiam mediocriter. sed cùm medium capi possit dupliciter, declarat quæ sint illa, & quomodo, dicendo quòd quiddam est mediū rei, quiddam mediū rationis, id est quo ad nós, & respectu nostri, medium ex parte rei est id quod ęqualiter distat ab vtroq; extremo quod est idē apud omnes, & hoc medium dicitur secundum proportionem vel rationē arithmeticam, & ponit exemplum. Numerus senarius consistit in medio inter duo, & decem: quia sicut sex excedūt duo in quatuor: sic deficiunt à decem in quatuor, vt patet: mediū rationis, & respectu nostri nō ita se habet, nec est idem apud omnes, & consistit in proportione geometrica, hoc pacto: sicut se habet sex ad quatuor, ita ad nouem. non enim est medium inter quatuor & nouem, vt ęqualiter excedat quatuor, & excedatur à nouem, sed habet æqualitatem secūdum proportionem geometricam, & similitudinem rationis: quia sicut sex continet totum quatuor cum dimidio, sic continetur à nouem totum cum dimidio. & hoc modo est mediū inter plus & minus secundum similitudinem rationis: & excessus, & defectus ita se habent, vt excedant, & deficiant proportione quadam, scilicet sexquialtera, & similitudine rationis. Philosophus autem ponit exemplum accommodatum huic medio, quod dicitur respectu nostri. si comedere duos panes est parum omnibus, decem verò nimium: medium non erit cōueniens cuiq; sex panes comedere qui sunt mediū inter duo, & decem, medium inquam rei: sed medium sumetur id quod erit conueniens cuique secundum quòd requiret eius complexio. quibusdam enim erit cōueniens comedere tres, quibusdam quinque: & tale erit medium respectu nostri, ita vt non res, sed nos simus termini ipsius medij ad quos respicere

oportet

oportet ad inueniendum medium tale secundum proportionem geometricam, quæ sic fieri potest: sicut se habet robur incipientis se exercere, & tyronis ad robur Milonis iam veterani: sic se habere debet cibus tyronis, ad cibum veterani Milonis. sed robur tyronis exceditur in duplo, ita cibus debet excedi. Notandum quòd medium est duplex, relinquendo mediũ musicũ, de quo in quinto dicemus, vnũ arithmeticum, alterũ geometricum. Arithmeticũ superat & superatur æqualiter, & solum attenditur vt sit æqua distãtia secundum quantitatem veluti sex est medium inter duo & decem, quia æqualiter distat ab vtroq; extremo: & ita fieri videtur in numero, & in re etiam continua & diuisibili. Geometricum verò medium oritur ex similitudine rationis: & hic attenditur æqualitas non ratione quãtitatis, sed proportionis. sicut sex dicitur medium inter quatuor & nouem, non ratione quantitatis: excedit enim in duobus & exceditur in tribus: ergo non sunt ęquales excessus, & defectus secundum quantitatẽ, sed proportione: quia in vtroque est proportio sexquialtera. nam sex sicut continet quatuor & dimidium, continetur & ipsum totum & dimidium ab ipso nouem. Mediũ igitur primo modo sumptum secundum quantitatem & arithmeticam proportionem non est obiectum virtutis, sed secundo modo, id est secundum proportionem vel proportionalitatem geometricam & similitudinem quãdam rationis, quod requirit multas circunstantias, & non est idem apud omnes homines. verũ hæc latius patebunt inferius. Dubitatur quia Philosophus dixit quòd omnis res cõtinua, & diuisibilis potest ita diuidi, vt sumatur maius, minus, & æquale: & per hoc uidetur velle quòd affectus sint etiam diuisibiles, cùm virtus debeat in his medium inuenire, & fugere maius & minus. Sed non videtur verum quòd affectus sint diuisibiles. nam esse diuisibile, est propria pasio quantitatis continuæ, & ob hanc rationẽ omne diuisibile deberet esse in genere quantitatis: at ipsi affectus sunt in prædicamento, & genere qualitatis. Præterea virtus versatur circa dolores & voluptates, quæ non dicuntur esse diuisibiles, nam si essent diuisibiles, non essent nisi ratione temporis in quo fiunt: nunc autem id non est, cum fiant in instanti & momento indiuisibili, vt patebit quando Philosophus loquetur de voluptate. sic igitur affe-

ctus non erunt diuisibiles. Idem poterit dici de actibus, cùm non sint quantitates. quomodo ergo virtus medium sumet in his, & fugiet maius & minus: id est excessum & defectũ? Dicendum primo, quòd affectus & actus non sunt diuisibiles per se, sed per accidens, sicut albedo est diuisibilis non per se, sed per accidens, id est ratione superficiei in qua fundatur, & extenditur. Nisi enim esset quantitas, illa non esset diuisibilis. Superficies verò est diuisibilis per se, albedo per accidẽs: eodem modo affectus & actus. Alio modo etiam respondere possumus, quòd aliquid dici potest esse diuisibile, non solùm ratione quantitatis, sed etiam respectu gradus, & vt intenditur, & remittitur: sicut albedo est vnius gradus, & quinq; & octo graduum, eodem modo caliditas & frigiditas, & similiter affectus & actus, & ipsa voluptas: quæ licet sit in momẽto temporis indiuisibili, tamen quoquo modo erit diuisibilis, respectu graduum. Sicut lux quæ in momento temporis diffunditur in medio hemispherij, & diuidi potest respectu graduum, scilicet quòd sit maior, & minor, & mediocris: sic igitur affectus & actus suscipient mediocritatem.

32 {QVOD si omnis scientia.} Hæc est tertia pars capituli, in qua postquàm ostendit quo pacto sumitur mediũ, & præsertim illud nostra ex parte: nunc declarat sententiam suam, & concludit quòd virtus est coniectatrix medij, hoc pacto: omnis ars & scientia actiua, cùm perficit opus suum, redigit illud ad medium, & est coniectatrix medij: sed virtus est præstantior omni arte, ergo ipsa multo magis respicit medium. Maior probatur à Philosopho, & ex cõmuni prouerbio quo dicere solemus, in opere bene facto quòd ei nihil addi neq; demi potest. Minor etiam patet, quòd virtus est præstantior arte, sicut etiam natura est arte prestantior & excellentior. Notandum quòd virtus est præstantior arte, quia ars versatur circa cognitionem rei quæ ab ipsa procedit, nec videtur consistere in bono in quo consistit ipsa virtus, & ars est ad bonum & malum apta, virtus autem semper ad bonum: nec versatur tantum circa cognitionem, nec ei sufficit scientia & cognitio vt in arte, sed requiritur electio & iudicium firmum: vt suprà ostendimus. Præterea ars licet quoquo modo perficiat hominem, tamen eius perfectio videtur respicere, & terminari magis ad res externas, vt statuarij ad statuã. virtus

tus verò maximè perficit habentem in quo est vt perfectio quædam. Dicit etiam quòd natura est prestãtior arte, & hoc videtur esse verũ cũ ars sit imitatrix naturæ, & id quod imitatur aliquid, est imperfectius eo quod imitatur: vnde ars dicitur perfecta quãdo maximè assimilat naturæ. Omnis sciẽtia. hic per sciẽtiam intelligit artem. Dubitat cũ dicit artem conficere opus suum redigendo illud ad mediũ, hoc non videtur verũ: sed potius redigit ad extremũ, id est ad vltimũ, & perfectissimum ipsius artis quoad fieri potest. Dicendum quòd ars respicit medium, non illud quod est inter bonũ & malum, sed medium quod est inter excessum & defectum, quòd etsi possit vltimũ appellari in operis perfectione quã quærit ars tanquam summum ipsius, tamen nõ obstat quin possit appellari mediũ respectu excessus & defectus: de quo medio loquitur hic Philosophus. nec est absurdum, idem dici medium & vltimum diuersis respectibus.

{LOQVOR autẽ.} Declarat q̃ sunt media ad quæ respicit virtus. Et dicit, ego nũc loquor de virtute morali, nõ de sciẽtia quę nõ cõiectat tale mediũ. Virtus aũt moralis versat circa affectus & act⁹: in q̃bus licet inuenire magis & minus & mediũ. nã potest aliq̃s magis & minus timere quàm oportet, & etiã q̃n & quãtũ oportet: & eodẽ modo in actibus, veluti dare magis quã oportet & minus, & etiã cũ mediocritate. 33

{VIRTVS igitur mediocritas.} Posteaquàm probauit quòd virtus est coniectatrix medij quod est in actibus & affectibus, nũc probat & concludit quòd est mediocritas quædam, Omnis habitus qui fugit vtrunque extremum, & coniectat medium, est mediocritas: sed virtus est habitus talis: ergo virtus est mediocritas quædam. Notandum quòd medium potest dici & illud quod est inter affectus vel actus extremos, & idem illud quod est habitus inter habitus extremos. Medium inter affectus siue actus dicitur quando affectus moderatus cum suis debitis circunstantijs, ponit inter duo extrema, quorum vtrũq; est affectus. exemplũ huius est tale, si accipiamus mediocrẽ timorẽ & moderatũ cũ debitis circũstantijs: scilicet vt oportet, & quando oportet, & huiusmodi: tunc dicemus quòd istud est mediũ inter duos extremos timores & affectus, id est inter excessum & defectũ, id est nimium & paruum timorem, quæ vtraq; non dicũtur 34

vitia,

vitia,sed vitiosi affectus,& extremi:& hæc duo erũt eiusdem generis cum medio,quia omnia sunt affectus , licet extremi sint excessus,& defectus:medius vero fugiat extrema , & sit moderatus. Eodem modo de actibus dicitur , inter quos erit medius actus bonus fugiẽs actus extremos vt excessum atq; defectum.quare & ille dicetur medius affectus siue mediocritas ipsius affectus,& hic medius actus siue mediocritas actus.medium siue mediocritas qui est habitus inter habitus extremos,non est affectus inter affectus,nec actus inter actus extremos:sed est habitus inter duos habitus, quorũ alter est in excessu,alter in defectu.Sicut igitur tres ponũtur affectus excedens,deficiens,medius.& tres item actus, eodem modo tres habitus,quorum medius versatur circa mediũ affectus vel actus,extremi vero habitus circa extrema affectus vel actus.quando igitur Philosophus dicit quòd virtus est medij coniectatrix,intelligit medij,aut affectus,aut ipsius actus circa quæ versatur:quãdo vero dicit quòd ipsa est mediocritas, intelligit quòd ipsa est habitus quidam medius. Itaq; ex eo quod ipsa respicit medium inter duos affectus extremos,aut actus virtus dicitur medij coniectatrix:ex eo verò quòd ipsa est habitus medius inter duos habitus extremos vitiosos: dicitur esse mediocritas quædam.Deinde quilibet habitus diuersificatur diuersitate obiectorum,scilicet actuum vel affectuum,quos talis habitus respicit tanquam obiecta. habitus enim qui versatur circa voluptariũ aut molestum affectum, vt oportet & quomodo oportet , temperantia dicitur : circa terribilia,fortitudo:circa dandum,liberalitas:& similia,quę cùm sint diuersa obiecta,diuersi etiam erunt habitus,qui circa ista versantur,sicut fit in sensibus.Nam sicut color differt à sono,sic visus differt ab auditu.bene ergo probauit cũ sint actus & affectus,erunt habitus circa illos in excessu, & defectu,& medio:quorum habituũ duo erũt vitia : vnus medius erit virtus,& sic bene dictum est,quòd virtus est medij coniectatrix , & etiam mediocritas. {PRAETEREA peccare quidem.} Affert aliam rationem Philosophus qua probat eandem sententiam,scilicet quòd virtus est coniectatrix medij,& quòd est mediocritas.superius id probauit ex comparatione virtutis ad artẽ,& etiam hoc modo: si virtus versat̃ circa affectus & actus in quibus est mediũ,virtus quęret medium.

dium . probauit etiam quòd est mediocritas,& habitus medius.nunc probat eandem sententiam ex difficultate, hoc pacto,Id quod est,difficile estvirtutis:at inuenire mediũ est difficile:ergo inuenire mediũ est virtutis.Maior ex antè dictis, scilicet circa difficiliora,inquit,semper ars virtusq; versatur: minor probatur à Philosopho auctoritate Pythagoræ , & etiam ratione. Nam medium & bonum fit vno modo : malum verò pluribus modis , scilicet quomodocũq; receditur à medio.Nam sicut linea recta est vno modo: quomodocunq; recedas ab illa rectitudine fit obliquum,& flexum. Et sicut signum à sagittarijs vno modo tãgitur, omnibus alijs ab eo disceditur:eodẽ pacto bene agere vnice fit: male vero pluribus & prope infinitis modis . quapropter facile est aberrare: difficile medium inuenire.sic igitur habemus quòdvirtus est medij coniectatrix . Eadem ratione probari potest quòd est mediocritas . Ille habitus qui cum difficultate inuenitur & acquiritur,est mediocritas:virtus est talis,ergo mediocritas. Notãdum quòd simile videtur euenire in bonis corporis, & in bonis animi quantũ nunc spectat ad propositum.nam turpitudo,& ægrotatio corporis multis modis esse potest:sanitas autem & pulchritudo vno modo:& quotiescunque deficit aliqua earum conditionum quę requiruntur ad pulchritudinem vel sanitatem,non erit pulchritudovel sanitas:facile autem abesse possunt , & multis modis : difficile simul adesse, quod est vnico modo . Eodem pacto in animo bene agere difficile,quia vnice fit:peccare facile,quia multifariam.

{ EST igitur virtus habitus electiuus in mediocritate con 36 sistens quæ est ad nos determinata ratione,&c.} Hac in parte Philosophus concludit definitionẽ totam virtutis: deinde declarat extrema inter quæ collocatur media virtus.demum quòd virtus,& mediocritas dici potest vt ostendit , & etiam extremũ alio respectu . affert igitur in primis definitionem perfectã virtutis. nam primo inuestigauit genus quod est habitus:deinde differẽtias,quod est electio vel nõ sine electione:postea quod est mediocritas,& coniectatrix medij,& eius medij quod est quo ad nos,& respectu nostri.& nũc addit ratione determinata, & vt sapiens determinaret, vt completa habeatur definitio.tangit autẽ parũ hic de electione,quia in tertio huius latius declarabit : sic etiã de ratione terminata,

id est

id est recta ratione quæ est prudentia:& de tali sapiente,qui est ipse prudens,locis suis,idest in sexto latissimè docebit,vt seruetur ordo in quo mirifice excellit iste Philosophus,& eũ in omnibus operibus accuratè seruat. Notandũ quòd hæc est bona definitio quia cõstat ex genere & differentijs, & competit definito, id est virtuti, & distinguit eam ab omnibus alijs que non sunt virtutes tales. nam per habitum distinguitur ab affectibus & potentijs:quæ,etsi sint in anima vt virtutes:tamen non sunt habitus.verùm cùm per habitum,qui est eius genus,conueniat cum multis quæ sunt in anima,& sunt habitus vt scientiæ & artes:ideo additur illa differẽtia, Electiuus,qua distinguitur à talibus habitibus.ars enim, etsi sit habitus,nõ tamẽ electiuus:& quia vitia sunt habitus electiui,ideo additur alia differentia, In mediocritate consistens. vitia vero consistunt in excessu & defectu,& non in mediocritate vt virtus. verũ cùm medium multifariam sumi possit,& inter alia duo quorum vnum est ex parte rei secundum arithmeticam rationem: alterum ex parte nostra secundum geometricam,ne sumatur medium ex parte rei,addit,quo ad nos,id est respectu nostri.addidit etiam terminatam rationẽ id est rectam, quia vitiosus habet rationem, non tamen rectam,quæ est ipsa prudentia,nexus & nodus omnium virtutum,scilicet moralium: & vt magis intelligatur quæ sit ista determinata ratio,addit,vt sapiens definiet.id est recta ratio quæ est in sapiẽte,qui accipitur hoc in loco pro prudente qui habet in se rectam rationem, qua metitur omnes virtutes & studiosas actiones,qui prudens est summus in genere actiuorum,vt sapiens in genere speculatiuorũ: sic sapientia & prudentiã in speculatiuis & actiuis,vtraq; est summa in gñe suo.

37 {MEDIOCRITAS autem.} Declarat nũc Philosophus quorũ & inter quæ virtus sit mediocritas,s. inter duo vitia, quorum alterũ est excessus, alterũ defectus.& nõ est mediocritas inter duos affectus vel actus,quorũ vnus sit excessus,alter defectus:sed bene versatur circa illos actus vel affectus,in q̄bus vitia excedũt & deficiũt. virtus aũt in illis mediũ eligit.

38 {QVAPROPTER ipsa virtus.} Nunc declarat Philosophus,quòd virtus etsi mediocritas sit secundum substantiã & essentiam suam rationemq́ue formalem:tamen alio respectu,id est secũdum quod bene se habet,erit extremum,id est

secundum

ſecundum proprietatẽ quæ competit ei. virtus igitur bifariã conſiderari poteſt: primũ inquantum eſt bonum, quod opponitur malo, & ſic dicitur extremum. ſunt enim duo extrema oppoſita, ſcilicet bonum & malũ. In altero eſt virtus, in altero vitium: quod ſubdiuiditur poſtea in exceſſum & defectũ. Alio modo conſiderari poteſt virtus ſecũdum eſſentiã ſuam. & tũc eſt mediocritas inter duo extrema vitia, id eſt exceſſum & defectũ. nec eſt abſurdũ ꝙ idem diuerſis reſpectibus nũc extremũ dicatur eſſe, nũc mediũ. quare ſi quis obijceret Philoſopho, tu dicis virtutem eſſe mediocritatem, & tamen ipſa eſt potius quoddam extremum, quia eſt bonum quod opponitur alteri extremo, id eſt malo, ideo declaratur quòd inquantum bonum eſt extremum: ſecundum verò eſſentiam ſuam rationemq; formalem eſt mediocritas: vt linea ſecundum rationem ſuam formalem eſt longitudo ſine latitudine: ſecundum proprietatẽ quandam eſt diuiſibilis in lineas.

{NON autem omnis actus.} Hæc eſt quarta pars, in qua 39 ſuprà dictum ſit quòd affectus & actus ſuſcipiunt exceſſum, defectum & medium: nunc limitat talem ſententiam & oſtẽdit quòd non omnis actus nec omnis affectus ſuſcipit mediocritatem, & hoc probat tribus rationibus. Prima ratio, Illi actus atque affectus, qui ſtatim habent connexam prauitatẽ, & de natura ſua ſemper ſunt praui, quomodocunque ſumantur nõ ſuſcipiunt mediocritatem: at aliqui ſunt huiuſmodi, ergo tales non ſuſcipiunt mediocritatem, & ex conſequenti non omnis actus & affectus ſuſcipiunt mediocritatem: quòd autem aliqui ſunt tales affectus & actus, oſtendit Philoſophus, ſunt enim affectus huiuſmodi, vt maliuolentia, impudentia, & ſimilia. actus verò, vt ſtuprum, furtum, & alia huiuſmodi, in quibus nunquam rectè agere datur, ſed ſemper delinquitur, quia ſunt praua de natura ſua, & non vt exceſſus aut defectus: tunc enim haberent medium: ſed non ſuſcipiũt mediocritatem neque exceſſum aut defectum, quia ſunt tota praua. non enim licet in maliuolentia odiſſe quantũ oportet, & quando oportet: nec in furto, furari quantum oportet & quando oportet: vt iraſci licet, quantum & quando oportet: ſimiliter in dando quantum & cui oportet. Hæc enim ſuſcipiunt mediocritatem cùm bene aguntur: exceſſum & defectum cùm malè agũtur. illa verò quæ nominauit

Philo

Philoſophus quomodocunq; voluantur ſemper ſunt praua.

40 {SIMILE eſt.} Alia ratio, qua probat idem ex ſimilitudine habituum vitioſorum. dicit enim quòd ſicut nõ eſt mediocritas in exceſsibus & defectibus qui ſunt habitus vitioſi: ſic in quibuſdam affectibus & actibus non eſt mediocritas. at primum eſt, ergo & ſecundum. Aſſumptũ declaratur à Philoſopho afferẽdo in medium quædam vitia quæ ſunt exceſſus & defectus: ſcilicet iniuriam, timiditatẽ, luxuriã, quæ ſunt vitia oppoſita iuſtitiæ, fortitudini & tẽperantiæ: in quibus vitijs nõ eſt mediocritas: non quòd virtus non ſit media inter illa extrema, ſed ipſa cùm ſint extrema nõ poſſunt ſuſcipere mediocritatem in ſe, cùm ſint exceſſus, & defectus. nam ſi diceremus in his vitijs eſſe mediocritatẽ, ſequeretur abſurdum ꝙ eſſet proceſsio in infinitum. Si enim exceſſus ſuſciperent in ſe mediocritatẽ, ſimiliter defectus, ſequeretur quòd eſſet exceſſus & defectus illius mediocritatis, & rurſus mediocritas in tali exceſſu vel defectu: & ſic eſſet exceſsio exceſſus, & defectio defectus, & eorũdem ſimiliter mediocritas, & daretur proceſsio in infinitum, quod eſt abſurdum. patet igitur ꝙ quorũdam affectuum vel actuũ, & etiam exceſſus & defectus, q ſunt habitus vitioſi, nõ eſt mediocritas.

41 {SED VT temperantiæ.} Tertia ratio qua idem probat. ſicut in virtutibus non eſt exceſſus, & defectus: ſic etiam in quibuſdam actibus & affectibus nõ eſt mediocritas nec exceſſus & defectus. at primũ eſt, ergo & ſecundum. quòd autẽ hoc ſit, manifeſtè patet. virtus enim eſt inter exceſſum & defectum: ſed nõ poteſt in ſe ſuſcipere exceſſum & defectũ. nec etiam illi affectus vel actus quos nominauit poſſunt ſuſcipere exceſſum & defectum: quia ſi ita eſſet, poſſent etiam ſuſcipere mediocritatẽ, ſed ſunt omnino praua, & ſemper in illis delinquit̃. ſimiliter habitus vitioſi qui ſunt exceſſus & defectus. quare nec exceſſus & defectus ſuſcipiunt mediocritatẽ in ſe, nec ipſa mediocritas ſuſcipit exceſſum & defectum. Dubitatur hac in parte vtrum virtus conſiſtat inter duo vitia & media, vt dicit Philoſophus: & probatur quòd non. Inter extrema infinita non poteſt eſſe medium. at extrema virtutis, id eſt vitia quæ infinitis penè modis fiunt ſententia Pythagoreorum, videntur eſſe talia. ergo virtus non erit media inter vitia, vt vult Philoſophus. Itẽ id quod extremi

ration

rationem obtinet,non poteſt eſſe medium: at virtus eſt huiuſmodi, ergo & cætera. Minor eſt probata per Philoſophum,qui dixit virtutem eſſe bonum. Bonum autem habet rationem vnius extremi, quod opponitur malo vt alteri extremo: ergo non poterit dici media. Item id quod eſt medium inter duo extrema eſt particeps vtriuſque extremi:ſed virtus non eſt particeps extremorum : ergo virtus non eſt media inter vitia,vt dicit Philoſophus. Item illud quod eſt ſupremum nō poteſt eſſe medium:at ſunt quædam virtutes quæ obtinent locum ſupremi,vt magnificentia,&magnanimitas,vt patebit inferius,& cætera. Oppoſitum tamen dixit Philoſophus,& oſtendit quòd virtus eſt coniectatrix medij circa actus & affectus, & quòd ipſa eſt mediocritas inter exceſſum & defectum. Pro ſolutione huius dubitationis notandum quòd medium ſumitur pluribus modis. Primo modo vt eſt particeps vtriuſque extremi: & ſic dicitur rubedo & alij colores medij per participationem albedinis & nigredinis. Alio modo dicitur medium per negationem vtriuſque extremi: ſicut quidam medici ponunt inter ſanum & ægrum corpus,neutrum. Tertio modo ſumitur medium in quantitate quod diſtat æqualiter ab omni extremo, vt centrum in circulo. Item quod diſtat ab vtroque extremo per æqualem diſtantiam ſecundum arithmeticam proportionem,vt numerus ſenarius inter ſecũdum & decimum. Item dicitur medium ſecundum ſimilitudinem rationis,& proportionem geometricam, vt ſex eſt medium inter quatuor & nouem. ſicut enim ſex ſe habet ad quatuor, ita ad nouem: non ſecundum æqualem quantitatem, ſed ſecundum proportionem quæ eſt ibi ſexquialtera,vt patet. Item alio modo dicitur medium formæ, vt forma embrionis eſt media inter formã ſeminis & hominis. His præmiſsis, & animaduerſis afferuntur concluſiones nonnullæ. Prima quòd virtus conſiſtit in medio, non vt ſit particeps extremorum:ſed per negationem vtriuſq; extremi. Secunda quòd virtus eſt in medio,non in eo quod eſt ſecũdum æqualem diſtantiam quantitatis, & arithmeticam proportionem: ſed quòd eſt medium reſpectu noſtri, & ſecundum proportionem geometricam. Tertia quòd virtus non eſt media, vt dicitur medium formæ. Nam ſi fiat progreſsio à forma ſeminis ad for

mam hominis oportet transire per embrionem, cuius forma est media inter formã seminis & hominis. at si fiat progressio ab vno extremo, puta ab auaritia, ad alterum extremum, id est prodigalitatem, non est opus transire per virtutem, id est liberalitatem, non igitur erit medium formæ. Ad rationem primam, cùm dicitur quòd inter extrema infinita non est dare medium: sed vitia sunt huiusmodi, & cætera. dicendum quòd argumentum curreret, si medium sumeretur per participationem, aut per æqualem distantiam in aliqua continua quantitate: sed virtus dicitur medium per negationem extremorum, & non refert siue illa extrema sint infinita, siue finita: & quanuis illa non essent actu in finita, tamen possent extendi prope in infinitum, & quasi infinitis penè modis committi descendendo à medio, id est à virtute: tamen ipsa semper stabit in puncto indiuisibili, negando & repellendo extrema vitia, id est excessum & defectum. Ad secundam rationem cùm dicitur id quòd virtus non est media, quia subit rationem extremi: responderi potest quòd non est absurdum quòd virtus inquantum bonum sit extremum quod opponitur malo. Alio verò respectu, id est secundum essentiam suam dicatur medium, & mediocritas inter excessum & defectum. Ad tertiam rationem cùm dicitur quòd medium inter duo extrema est particeps eorum, Respondetur quòd hoc esset verum de medijs quæ dicuntur participare de extremis, vt viredo, rubedo, & alij colores qui dicuntur medij per participationem. verùm hoc non valet de virtute: quia est medium per negationem extremorum. Ad quartam dicendum quòd magnificentia dicitur supremum in pecunijs distribuendis vel vtendis, quasi respectu liberalitatis: & etiam magnanimitas respectu innominatæ virtutis. & quia magnificentia versatur circa magnos sumptus, & magnanimitas circa magna: tamen non obstat quin alia ratione possint esse media respectu suorum extremorum quæ sunt excessus & defectus, vt patebit loco suo cùm docebit quomodo sint media, & quæ sint eorum extrema. sic igitur soluta est dubitatio.

Medio

Mediocritatum inter duo extrema dispositio.

CAPVT VII.

~~T enim~~ idipsum non solum uniuersaliter di- 42 At enim
cere: sed ad ipsa singula etiam accommoda-
re oportet. Sermonum enim eorum qui cir-
ca actus uersantur, uniuersales quidem ma-
gis communes: particulares uerò magis sunt ueri. actus 43
nanque circa singularia sunt: quibus oportet sermones
consentaneos esse. Hæc igitur ex descriptione sumenda
sunt. Circa timores itaque fiduciásque, mediocritas qui- 44
dem est fortitudo. at exuperantium is quidem qui non ti-
mēdo exuperat, nomine caret: sunt autem complura quæ
nominibus uacant. is autem qui confidendo exuperat, au-
dax est. at is qui timendo quidem exuperat, confidendo
autem deficit, timidus. Circa uoluptates atque dolores, 45
non omnes quidem,* & minus circa dolores, mediocritas
quidem est temperantia: exuperatio autem intemperan-
tia. At deficientes circa uoluptates per pauci fiunt. qua-
propter nec his appositum nomen, sed insensati uocentur.
Circa dandas capiēdasq; pecunias, mediocritas quidē est
liberalitas. exuperatio autē & defectio, prodigalitas atq;
illiberalitas quibus cōtrario modo exuperant, & deficiūt
homines. Prodigus enim in erogādo exuperat: in capiēdo
deficit. at illiberalis atq; auarus in capiendo exuperat: in
erogādo deficit. Atq; de hisce nūc quidē figura loquimur
& in summa, hoc ipso cōtēti: postea uerò exactius de ipsis
determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias dispositio- 46
nes: & mediocritas quidē est magnificentia. Differt enim
hoc à liberali magnificus: quòd hic circa magna, ille circa
parua uersatur: exuperatio autē,* ruditas circa decorum
atq; sordiditas; & defectus* circa decorū pusilitas. Atque

Græcus codex plus habet, περὶ γὰρ τὰς περὶ ἀφὴν μάλιστα, id est, {nam circa corporeas, & eas potissimū quæ tactu percipiuntur.}

* ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία.

* μικροπρέπεια.

hæc differunt ab ijs quæ circa liberalitatem diximus esse:
47 & differētiam posterius explicabimus. Circa honorē & eius oppositum, mediocritas quidem est magnanimitas: exuperatio uerò* lentitudo quædam, & defectio pusillanimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam sese habere diximus liberalitatem, hoc differentem ab illa quòd circa parua uersatur: sic sese habet & ad magnanimitatē (quæ quidem circa honorem magnū uersatur) alia quædam dispositio, quæ circa paruum uersatur. fit enim ut appetatur honor ut oportet, & magis quàm oportet, & minus. atq; is quidem qui honorum exuperat appetitione, ambitiosus uocatur: is autem qui deficit,* appetitione uacās honoris. & medius nomine caret. Dispositiones etiā ipsæ præter unam, nomine carent. ambitiosi nanq; ambitio uocitatur. Quocirca fit, ut extremi de medio loco decertēt. nos quoque medium hunc, modo ambitiosum, modo uacantem honoris appetitione uocamus: & nūc ipsum ambitiosum, nunc alterum laudamus. quam autem ob causam id facimus, in sequentibus explanabitur. Nunc de cæteris
48 eundem seruantes modum dicamus. Est igitur & circa iram mediocritas, & exuperatio & defectio. atque cùm ferè nominibus careant, medium mansuetum dicētes, mediocritatem mansuetudinem appellabimus. extremorum autem is quidem qui exuperat, iracundus: & uitium, iracundia uocitetur. is uero qui deficit,* ira uacans: & defectio,* iræ uacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres mediocritates, quæ tametsi similitudinē quandam & conuenientiam inter sese habent: differunt tamen. Omnes enim sunt circa uerborū, actuúmue communem usum. sed differunt quòd earum una circa uerū quod est in ipsis, cæteræ circa iucundum uersantur: quod quidē partim est in ioco, partim

χαυνότης, ἀφιλότιμος. ἀόργητος. ἀοργησία.

tim in cæteris congreßionibus uniuersis. & de his igitur est dicendum: ut magis cernamus in uniuersis mediocritatem quidem laudabilem esse, extrema uero neque recta, neq; laudabilia, sed uituperabilia esse. Atq; horum etiam pleraque nominibus caret. uerum enitendum est & his, perinde atq; cæteris ponere nomina diluciditatis gratia, ut facilè sequi poßimus. Circa uerum igitur medius quidem uerax quidam: & mediocritas ueritas appelletur. fictio uerò, si ad maiora pergat, arrogantia: & arrogans qui ipsam habet dicatur: sin ad minora, *dißimulatio nũcupetur: & qui habet ipsam, *dißimulator. Circa iucundum quod in ioco consistit medius quidem comis ac urbanus: & dispositio comitas atq; urbanitas appelletur. exuperatio autem scurrilitas: & qui ipsam habet, scurra: & qui deficit, rusticus quidam: & habitus, rusticitas nũcupetur. Circa uerò reliquum iucundum quod est in uita, is quidẽ qui est ut oportet iucundus, amicus dicatur, & mediocritas amicitia. Is autẽ qui exuperat, si nullius gratia rei, placidus: sin sui emolumenti causa, adulator est appellandus. At is qui deficit, & in cunctis est iniucundus: contẽtiosus quidem, difficilisq; dicatur. Sunt & in affectibus & in ijs quæ sunt circa affectus, mediocritates. Verecũdia nanq; uirtus quidem non est. laudatur tamen & ipse etiam uerecũdus. nam & hic dicitur esse medius et exuperans atque deficiens. & exuperat quidem is qui in uniuersis uerecundatur: qualis est ipse pauidus. qui uerò deficit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudẽs: medius uerò dicitur uerecũdus. Indignatio autẽ mediocritas est inuidiæ, & maleuolentiæ. uersantur autem circa dolorem & uoluptatem, que oriuntur ex ijs quæ proximis accidunt. *indignãs enim dolet, cùm aliqui prosperitate

[Margin: *εἰρωνεία. *εἴρων. 49 *νεμεσητικός]

fortunæ indignè fruũtur. inuidus autem hunc exuperãs de omnibus dolet: sed maleuolus adeò deficit in dolen-
50 *do ut gaudeat. Verum de his erit & alio loco tempus*
51 *dicendi. De iustitia uerò postea pertractabimus. atque cùm non dicatur simpliciter, distinguemus ipsam, & de utraq; dicemus quomodo mediocritas est: & similiter de rationis uirtutibus.*

COMMENT.

42 ETENIM idipsum non solum.} Hic est tertius tractatus huiusmodi secundi libri, in quo postquã ostendit essentiam, & definitionẽ virtutis, nunc diuidit virtutem in suas species, ponendo cuique suum nomen. Diuiditur hic tractatus in tria capitula. In primo diuidit virtutem tanquã genus in suas species. In secundo comparat extrema adinuicem, & medium, id est virtutem ad extrema, ostendendo contrarietatem eorum. In tertio affert modos nonnullos & regulas, quibus possimus nobis acquirere virtutes. Primũ capitulum diuiditur in duas partes. in prima proponit suam intẽtionẽ: in secunda incipit cõsiderare de singulis speciebus virtutũ. Dicit igitur in primis quòd oportet, non solũ in vniuersali tantum, & in genere assignare definitionẽ virtutis, vt fecimus, sed opus est etiã descẽdere ad species, & singulas virtutes: nã in actiuis sciẽtijs particularia habẽt maiorẽ certitudinẽ quàm vniuersalia: quia in his vniuersalia vidẽtur accipere certitudinem suam ab ipsis singularibus, & sciẽtia actiua ordinat̃ ad actionem quæ versatur circa singularia. oportet igitur descendere ad speciem specialissimam cuiusq; virtutis, & vnicuique accommodare datam definitionẽ, vt & virtutes magis distinctè percipiantur, & probetur bene esse datam definitionem ex inductione singularum virtutum. Nã si declarabitur quòd temperãtia est habitus medius inter talia extrema, & fortitudo, & liberalitas, & singulæ aliæ, meritò colligetur ex his quòd virtus est habitus cõsistens in mediocritate, vt diximus. sed describenda sunt hæc, & designãda: in tertio postea, & in quarto depingenda. sed in designatione est notandũ quòd ipse primò ponit materiam vniuscuiusque virtutis circa quam versatur: postea ponit medium

circa

circa illam materiam in qua poteſt quis ſe habere mediocriter, quod medium eſt ipſa virtus, & nominat talem virtutẽ: deinde ponit extrema circa illam materiam, in qua poteſt quis ſe male habere aut excedendo aut deficiendo.

{MAGIS cõmunes.} Quia cõpetiſt. Nec magis veri, quia noſtræ actiones verſantur circa ſingularia, & ſi accõmodant ſingularibus, tunc vident magis veri. Notandũ ꝙ cùm Philoſophus dicit ad ſingula, & poſtea particulares, non intelligit indiuidua, quæ de nullo inferiore prædicant: ſed ſpecies ſpecialiſsimas: & ſic declarat ſingulas virtutes ſecũdũ ſpecies ſpecialiſsimas. Vt fortitudinẽ non hanc vel illam fortitudinem: temperantiam, non hanc vel illã. Nam de ſingularibus non eſt proprie ſcientia. Quapropter à generaliſsimis deſcẽdentem ad ſpecies ſpecialiſsimas iubet Plato quieſcere. 43

{CIRCA timores.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus primò enumerat virtutes, & earũm extrema quæ verſantur circa affectus, deinde virtutes quę reſpiciunt res externas: demum eas quæ reſpiciũt quoſdam actus exteriores in cõuerſatione humana: & addit etiam quaſdam mediocritates, & earum exceſſus & defectus, quæ non ſunt proprie virtutes: ſed potius affectus, vt verecundia, & ſimilia. In primis igitur enumerat virtutes quæ verſantur circa affectus: & quia affectus ſunt in appetitu ſenſitiuo, appetitus autem ſenſitiuus eſt duplex, aut iraſcibilis, aut concupiſcibilis: in iraſcibili collocatur fortitudo tanquam in ſubiecto: in cõcupiſcibili ponitur temperantia, & ſiquæ aliæ ad eam reducuntur. Et notandæ ſunt iſtæ potentiæ animæ, quia ex ſufficienti diuiſione potentiarum oritur numerus ſufficiens ipſarum virtutum, & percipitur cur ſint tot ſpecies, & nõ plures: ex diuerſitate verò obiectorum circa quæ verſantur, oritur ipſarum diuerſitas, qua inter ſe diſtinguuntur. ſunt tot, quia tot ſunt potentiæ: ſunt diuerſę, quia diuerſa ſunt obiecta circa quæ verſantur. Incipit igitur à fortitudine, & ponit materiam, id eſt timores & audacias, circa quæ verſatur: & cùm mediocriter ſe habet, eſt fortis, & eius diſpoſitio fortitudo: qui excedit in non timendo, innominatus eſt, ſed dicatur intimidus: & qui excedit in audendo, audax dicitur: qui deficit in audendo, & qui excedit in timendo, vno nomine appellentur timidi. Notandum quòd ille qui excedit in 44

non timẽdo,poteſt appellari intimidus quoquo modo: tamẽ hoc nomen non attulit Philoſophus,quia videtur competere multis. Nam audax & fortis quoquo modo poteſt appellari intimidus,non autem econtra, quia intimidus eſt vniuerſalior. Semper enim à minus vniuerſali ad magis vniuerſale valet conſequentia:vt homo eſt animal:non econtra.

45 {CIRCA voluptates.} Affert aliam virtutem,id eſt temperãtiã,quæ verſatur circa dolores & voluptates:licet minus circa dolores. At circa voluptates verſaẽ,nõ tamẽ omnes, ſed circa eas tantũ quæ ſunt tactus & guſtus, vt eſt cibus, potus, &res venerea. Circa hæc mediocritas eſt tẽperantia,exceſſus intemperantia:defectus,licet non habeat propriũ nomen,tamen vocetur inſenſibilitas quædam,vt dicit Philoſophus.

46 {CIRCA dandas.} Affert nunc Philoſophus alias virtutes quæ verſantur circa res externas,quæ aut malæ,aut bonę putantur.& primò circa pecunias dandas accipiendasq́ue eſt mediocritas ipſa liberalitas : cuius exceſſus eſt prodigalitas, defectus eſt auaritia. Eſt & alia mediocritas circa pecunias, quæ appellatur magnificẽtia:cuius exceſſus appellatur ruditas circa decorum,& ſorditas quædã:defectus verò modicitas. Notandũ quòd inter liberalitatẽ & magnificentiam intereſt,quia etſi ambæ iſtæ virtutes verſentur circa eandẽ materiam,id eſt circa pecunias:tamen non eodem modo,quia liberalitas circa parua,magnificentia circa magnos ſumptus: eodem modo extrema liberalitatis circa parua, extrema magnificentiæ circa magna,etſi male verſentur. Magnificentia igitur eſt mediocritas,vt diximus: exceſſus verò dicitur ruditas circa decorum, & ſordiditas. & talis eſt qui facit magnos ſumptus vbi non ſunt faciendi, & neſcit eos locare, & non peccat in eo quod parum expẽdat,ſed cùm magnos ſumptus faciat eſt ſordidus & mechanicus,& neſcit vbi conſiſtat decorum magnificentiæ. vnde cùm Græcè dicatur magnificentia μεγαλοπρέπεια quaſi in magnis ſeruans decorum:ſic exceſſus appellatur à Philoſopho ἀπειροκαλία quaſi inexperientia & inſcitia decori,& item ſordiditas βαναυσία. defectus verò appellatur modicitas : quæ fit cùm aliquis verſatur circa res magnas,& deficit in ſumptibus conuenientibus ei rei.

47 {CIRCA honorem.} Affert alias virtutes duas, quæ ſic ſe habent circa honores,vt magnificentia & liberalitas cir-

ca

ca pecunias. Est enim magnanimitas circa honores magnos mediocritas quædam, excessus verò defluentia quædam. & talis est χαυνὸς, id est mollis, & defluens ad existimandum se magnis dignum, cùm non sit: defectus verò est pusillanimitas. alia est mediocritas circa paruos honores, quæ est innominata: excessus dicitur ambitio: defectus qui est dispositio non habent nomen. ideo dicit Philosophus, quòd dispositiones præter vnam quæ est ambitio non habent nomen. excessus igitur dicitur ambitio: excedens ambitiosus: medius & mediocritas non habent nomen: defectus quoq; non habent nomen: deficiens verò appellatur vacans ambitione, & appetitione honoris. quare cùm medius sit innominatus, appellatur interdum nominibus extremorum.

{EST igitur & circa iram.} Affert aliam virtutem respiciens iram, quæ dicitur mãsuetudo, licet improprie: excessus verò iracundia: defectus verò vel deficiens potius iracundia vacans. Græcè enim ἀοργητ⊛ dicitur priuatiue ab iracundo. 48

{SVNT & aliæ tres.} Hac in parte Philosophus affert tres alias mediocritates, quæ conueniunt in eo quod omnes versantur circa communionem verborum, & actuum: differunt postea quòd quælibet est circa propriam materiam, quę est triplex, vnde tres sunt virtutes inter se distinctæ, vel tres mediocritates, quarum vna est circa verum in verbis quæ serio dicuntur, & appellatur veritas: extrema verò vno nomine possunt appellari fictio: quæ si sit excessio, arrogantia: si defectio, dissimulatio nuncupatur. Alia est mediocritas circa iocundum quod est in verbis, quibus in iocunda conuersatione vti solemus. talis mediocritas dicitur comitas: excessus, scurrilitas: defectus verò, rusticitas. Tertia est mediocritas circa iocundum reliquum, scilicet quod est in cęteris actibus conuersandi, quæ appellatur amicitia: non quòd sit amicitia illa propria, & vera, sed cùm non habeatur propriũ nomen eius, dicitur amicitia, quasi quędam apta, & iocunda affabilitas. Eius excessus potest esse duplex: aut enim excedẽs est nullius gratia, & tunc appellatur assentator: aut sui commodi, & emolumenti causa, & tunc appellatur adulator. deficiens verò morosus difficilisq; dicetur.

{SVNT & in affectibus.} Hac in parte Philosophus affert quasdã mediocritates circa affectus, & in affectibus, quæ 49

non sunt virtutes neq; habitus: sed tamen eas affert vt ostendat quòd omnis mediocritas etiam in affectibus & actibus est laudanda: extrema verò sunt vituperanda. Primò affert verecundiam quæ est mediocritas laudāda in affectibus: excessus verò, pauiditas: defectus, impudētia dicitur. & est alia mediocritas quæ est affectus, & dicitur indignatio: excessus est inuidia: defectus, maliuolētia, & versatur circa dolorem, & voluptatē, quæ oriuntur ex bonis & malis proximorum. inuidentiam esse dicunt ægritudinem susceptā propter alienas res secundas, quę non nocent inuidenti: maliuolentia fit voluptas ex malo alterius. Hæc Cicero in Tusculanis.

50 {VERVM de his.} Philosophus in libro rhethoricorum suorum de inuidia, & maliuolentia, & ijs affectibus tractat, quæ videntur pertinere ad oratoriam facultatem.

51 {DE iustitia verò.} Excusat se quòd hoc loco non fecit mentionem de iustitia. nam in quinto huius latissimè docebit, similiter in sexto de virtutibus rationis, & intellectiuis.

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.

CAPVT VIII.

52 *CVm autem tres sint dispositiones, & duæ quidem sint uitia. quorum alterū in exuperatione, alterum in defectione consistit: una autem uirtus, quæ quidem est mediocritas, omnes inter se, etsi non æquè, suscipiunt oppositionem. Extremæ nanq;, cum mediæ, tum inter sese cōtrariæ sunt.*
53 *media uerò extremis. Nam ut æquale maius quidem est cùm comparatur ad minus, minus autem cùm comparatur ad maius: sic & habitus medij respectu quidem defectionum exuperant: respectu autem exuperationum deficiūt, tam in affectibus, quàm etiam in actibus. fortis enim cùm ad timidum comparatur, audax: cùm ad audacē, timidus esse uidetur. pari modo temperans respectu quidē insensati, intemperans: respectu autē intēperantis, insensatus uidetur*

detur. Liberalis etiam prodigus uidetur si ad illiberalẽ:
illiberalis si cum prodigo cõferatur. Quapropter et ex-
tremorum uterq; medium ipsum ab se compellit ad alte-
rum. atque fortem, audax quidem timidum: timidus autẽ
audacem appellat. & in cæteris simili modo. Hæc cùm 54
hoc pacto inter sese opponantur: maior est utique contra
rietas extremorum inter sese quàm ad medium. Longius
enim hæc inter sese, quàm à medio distant. & perinde,
atq; magnum magis à parno, paruumq; à magno quàm
ab æquali utrunq; distat. Extremis insuper nonnullis 55
ad mediũ similitudo quædam esse uidetur: ut audaciæ ad
fortitudinem: & prodigalitatis ad liberalitatẽ. at extre
morum inter sese maxima est dißimilitudo, atq; ea quæ
plurimum inter se distant definientes: contraria dicunt.
quo fit ut ea quæ magis distant, magis contraria sint. At 56
uerò medio in quibusdam exuperatio: in quibusdam defe
ctio magis opponitur. Fortitudini nanque non audacia
quæ est exuperatio: sed timiditas quæ est defectio magis
opponitur. Temperantiæ uerò non insensibilitas, quæ
quidem est defectio: sed intemperantia quæ est exupera-
tio magis opponitur. Id autem ob duas accidit causas: at-
que una quidem est ex ipsius rei natura. nam quia pro-
pinquius atque similius est extremorum alterum medio:
ideo non hoc ipsi, sed contrarium oppositum esse magis
asserimus. ut cùm audacia quidem similius fortitudini ui
deatur atq; propinquius esse, timiditas autẽ dißimilius:
hanc illi magis oppositã esse cẽsemus. etenim ea quæ plus
à medio distant, eidẽ cõtraria magis esse uidẽtur. hæc igi
tur una est causa, quæ quidẽ est ex ipsius rei natura. Alte
ra autẽ ex nobis sumitur ipsis. ea nãq; medio cõtraria ma
gis esse uidẽtur, ad quæ nosipsi quodammodo natura su-
mus

mus propensiores. nos enim ipsi quia magis ad uoluptates sumus procliues: idcirco facilius ad intemperantiã quàm ad modestiam inclinamur. hæc igitur magis cõtraria dicimus, ad quæ fit magis accretio. & propterea intemperantia quæ est exuperatio, magis est cõtraria tẽperãtiæ.

COMMENT.

52 CVM AVTEM tres sint.} Hoc est secundũ capitulum huius tractatus in quo Philosophus declarat oppositionẽ inter virtutem & vitia, & etiam vitiorum inter se. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima affert intentionem suam. In secunda ostendit quòd virtus est contraria vitijs. In tertia ostendit quòd vitia sunt magis contraria in se, quàm virtuti. In quarta, quòd virtus est magis contraria vni extremo quàm alteri. In prima igitur parte affert intentionem suam, dicendo quòd media quę sunt virtutes, & extrema quę sunt vitia, inter se omnia ista opponũtur, & dicit quo modo.

53 {NAM vt ęquale.} Hęc est secũda pars in qua incipit declarare quomodo virtutes opponũtur suis extremis, & dicit quòd habitus medij qui sunt virtutes, opponuntur extremis secundum quòd varie comparantur. Nam medius habitus tam circa affectus quàm circa actus, si comparatur ad defectum, est ei contrarius tãquam excessus: si comparetur ad excessum, est cõtrarius tanquam defectus, vt aperte patet in textu, exemplo fortis, & aliorum quæ ponit Philosophus. Notandum quòd virtus potest considerari bifariam: vno modo vt est mediocritas, alio modo vt est bonũ, vt sępius diximus. vt est mediocritas, opponitur duobus extremis, quorũ vnum est ex vna parte, vt excessus: alterũ ex alia, vt defectus. vt autem est bonum, ex vna parte cõtrariatur illis simul sumptis, vt malo ex altera parte, & magis contrariatur vt bonum malo, quàm vt mediocritas excessui atque defectui. Philosophus autẽ loquitur hic de ea contrarietate, qua virtus opponitur vt mediocritas suis extremis, & extrema inter se vt excessus atque defectus, inter quæ est magna oppositio. Notandum quòd propriè & absolutè vnum dicitur vni cõtrariari. Nam cùm contraria sint causa corruptionis, natura sagacissima nõ fecit vt vni multa essent contraria, quo magis vnũquodque

quodque conseruaretur. Ex his dubitaret aliquis quomodo Aristoteles velit duo extrema vni medio opponi, vt ait. Dicendum quòd oppositio ad hoc propositum bifariam considerari potest: aut simpliciter & absolute, aut secundum quid in oppositione. simpliciter vnum tantũ vni opponitur, vt album nigro in oppositione secundum quid possunt vni plura opponi, vt album nigro, fusco & huiusmodi. extrema igitur opponi medio videntur secundum quid, & etiam videntur inter se contrariari secundum quid: simpliciter verò virtus si sumatur, vt bonum, & extrema, vt malum. non enim respectiue, sed ex parte rei opponuntur & simpliciter.

{HAEC cum hoc pacto.} Hoc loco & tertia parte ostendit Philosophus, quòd maior est contrarietas inter extrema ad inuicem quàm inter extrema ad medium, & hoc probat duabus rationibus. Prima ratio sumit à distantia. Secunda à dissimilitudine. Illa quę magis distant magis sunt contraria, quàm ea quæ minus. Sed extrema magis inter se distant quã medium ab extremis, ergo magis sunt cõtraria. Maior patet ex definitione contrariorum quam afferet in sequenti ratione. Minor probatur à Philosopho, quia magis distat paruũ à magno, quàm vtrumuis ab æquali: ergo conclusio est vera, quòd maior est contrarietas extremorum ad inuicem, quàm medij ad extrema: & hoc est si sumatur oppositio respectiua, & virtus vt est mediocritas, & extrema vt excessus, & defectus secundũ eam distinctionẽ superius allatam. virtus enim vt medium aliquorum est medium, excessus vero alicuius est excessus, & defectus alicuius est defectus: idest excessus refertur ad defectũ, & defectus ad excessum, & medium ad vtrunque. Itaque secundũ respectiuam quandam oppositionẽ maior oppositio esse videtur extremi ad extremum, quàm medij ad vtrumuis extremum, si virtus sumatur vt medium, & extrema vt excessus, & defectus. sin verò virtus sumatur vt bonum, & non vt medium: extrema verò vt malum, & non vt excessus, & defectus: tunc virtus magis opponetur vitijs, quã vitia inter se: quia opponẽtur vt bonũ malo, & illa vt malum malo, & bonum malo absolute opponitur, & secundum oppositionem simpliciter, & ex parte rei: non respectu nostri sicut videntur opponi media, & excessus & defectus inter se. 54

{EXTREMIS insuper.} Alia ratio qua idẽ probat, scilicet 55

quòd

quòd maior eſt cõtrarietas extremi ad extremum,quàm extremi ad medium.In quibus eſt maior ſimilitudo, eſt minor diſtantia.at extrema nonnulla habent cum medio maiorem ſimilitudinem quàm inter ſe:ergo habent minorem diſtantiam, & ex conſequenti minorem contrarietatem,extrema vero maiorem.quod patet ex definitione cõtrariorum, quia contraria ſunt quæ poſita ſub eodem genere maximè diſtãt: & patet hoc etiam exemplo fortitudinis,& audaciæ,& ſimilium.&intelligendũ quòd Philoſophus ſumit hic virtutes vt ſunt mediocritates:vitia verò vt ſunt exceſſus, & defectus.

56 {AT VERO medio.} Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua oſtendit quòd virtus magis opponitur alteri extremorum. deinde declarat quam ob cauſam hoc fieri videtur. Dicit igitur quòd in quibuſdã magis opponitur medio exceſſus,vt intemperantia temperãtiæ,ſcilicet quã defectus:in quibuſdã vero magis defectus quã exceſſus,vt auaritia liberalitati. Hoc autẽ videtur euenire ob duas cauſas,dicit Philoſophus,quarum vna eſt ex parte rei & natura rei:altera eſt ex parte noſtra. ex parte rei, & ex parte ipſorum ſemper illud quod eſt diſsimilius à medio eſt ei magis oppoſitum, vt intemperantia temperantiæ:ex parte noſtra, ſcilicet ea extrema ad quæ ſecundũ naturam appetitus ſenſitiui magis inclinamur,ſunt magis oppoſita medio. appetitus enim ſenſitiuus de natura ſua eſt irrationalis,& cùm fertur nutu ſuo,ſemper inclinatur ad illud quod eſt à ratione alienũ.fertur enim libentius ad magis voluptuoſum vt nunc, & magis iocũdum ſenſui quod eſt alienum à ratione. at quælibet virtus ſemper eſt cum recta ratione:ergo illud extremum, ad quod natura magis trahimur ſecundum partem ſenſitiuam,eſt magis virtuti oppoſitum. Dubitatur,quia non videtur verum quod virtus opponatur magis alteri extremorum: nam id quod videtur æqualiter diſtare ab extremis, non magis vni quàm alteri eſt contrarium. at virtus eſt huiuſmodi : ergo & cætera. Item id quod de natura ſua collocatur in medio,eo magis bene ſe habet,quo magis eſt in medio : at virtus de natura ſua collocatur in medio:ergo quanto magis erit in medio, tanto melius ſe habebit: & hoc pacto non magis opponetur vni extremorum quàm alteri. Pro ſolutione notandũ quòd medium,vt ſuprà patuit,duplex eſt:ex parte rei, & ex parte noſtra.

ſtra. medium rei ſemper diſtat ęqualiter ab vtroq; extremo, medium ex parte noſtra non ſumitur ſecundum æqualem diſtantiam, ſed ſecundum ſimilitudinem rationis. Hac ſtante diſtinctione facile ſoluuntur argumentationes in contrarium factæ. valent enim de medio ex parte rei, nō autem de eo quod ſumitur reſpectu noſtri, quod pertinet ad virtutem: eſt enim mediocritas quo ad nos. hæc & ſuperiores diſtinctiones notandæ ſunt, vt fugiamus nonnullas altercationes quæ circa iſtas contrarietates fieri ſolent.

De præceptis quæ ad ipſum medium ducunt.

CAP. IX.

*Irtutem igitur moris mediocritatē eſſe, & quomodo ſit, & uitiorum duorum mediocritatem eſſe, unius per exuperationem, alterius per defectionem, & talem eſſe propterea quòd cōiectatrix eſt eius medij quod in affectibus eſt atq; actibus: ſatis iam diximus. Quapropter difficile eſt ſtudioſum eſſe. eſt enim difficile in unoquoq; medium capere: ut circuli mediū inuenire, non cuiuslibet, ſed ſciētis eſt tantùm. Pari modo iraſci quidem, & dare argentum, ſumptúſue facere, cuiuslibet eſt, & facile. ſed cui, & quātū, & quādo, & quomodo, & gratia cuius oportet: nō cuiuslibet eſt, neq; facile: quod quidē eſt ipſum rectum, & eſt perrarū & laudabile, & perpulchrū. Idcirco eum qui medium ipſum coniectat, primum quidem à magis cōtrario diſcedere oportet, & perinde atq; * Circe monebat. *Extra undam & fumum longè compelle carinam. Extremorum enim altero magis, altero minus delinquitur. Cū igitur cōſequi mediū ſummè ſit difficile: ſecunda (ut inquiunt) nauigatione, minima malorū ſunt capiēda. Idq; erit hoc maximè modo quē diximus. Conſiderare autē oprtet, & ad quæ nos ſumus propenſiores.* 57 58 59

Margin: καλυψώ. Homerus Od. μ.

nam

nam alij ad alia natura sumus procliues. quod quidem ex uoluptate, doloréue inde proueniente percipietur, atque nosipsos ad contrarium oportet retrahere. Longe nanq; à delinquendo secedentes, ad ipsum tandem medium accedemus: ut solent ij facere, qui lignorũ ea quæ sunt obli-
60 *qua ad rectitudinem redigunt. In uniuersis autem cauendum est maximè à uoluptate. non enim incorrupti iudicamus de ipsa, Vt ergo Troianorũ senes erga Helenam sese habuerunt: sic & nos ad uoluptatẽ ipsam esse affectos, in omnibusq; * illorum dicere uocem oportet. hoc enim pacto remouẽtes à nobis ipsam, minus peccabimus. Hæc igitur facientes (ut in summa dicam) maximè medium attingere, consequi'ue poterimus. Id autem ipsum difficile*
61 *est fortasse, & in singularibus maximè. Non enim facile determinari potest, quo modo, & quibus, & pro quibus: & quanto in tempore irascendum est. etenim nos interdum eos qui deficiũt laudamus, & mites dicimus esse: interdum ipsos infensos, appellamus uiriles. Verũ qui parũ à recto exorbitat, nõ carpitur: siue ad defectionẽ, siue ad exuperationẽ se flectat. qui uerò multũ, uituperatur. nõ enim latet egressus. Facile autẽ non est excipere ratione: quousq; & ad quantũ à recto quispiã egressus, carpẽdus est. neq; enim aliud quicquã sensibilium determinari facile potest. talia uerò in singularibus sunt, & iudiciũ est in sensu. Verùm illud est manifestum: medium habitũ in uniuersis laudabilem esse. Oportet autem nunc ad exuperationem, nunc ad defectionem declinare. hoc enim pacto facilimè mediũ ipsum et rectũ attingemus, ac assequemur.*

Iliad. γ. * ἀλλὰ καὶ ὣς τοίη περ ἐοῦσ' ἐν νηυσὶ νεέσθω &c.

COMMENT.

57 VIRTVTEM igitur moris.} Hoc est tertium capitulũ huius tractatus in quo dat regulas & documẽta quibus possi

posſimus conſequi medium,& ipſas virtutes.nam cùm ſuperius dixerit,& oſtẽderit difficultatem inueniendi medium, cõſentaneum fuit,vt etiam daret modum quo tale medium adipiſci posſimus.Diuiditur in tres partes. In prima epilogat ea quæ dicta ſunt,& repetit difficultatẽ inueniendi medium.In ſecũda affert nõnulla documẽta ad ipſum inueniendum.In tertia determinat ipſum medium quoad fieri poteſt ſecũdum ſubiectã materiam. In prima igitur parte repetendo ea quæ ſupra dixit,cùm virtus cõſiſtat in medio,& inuenire medium difficile ſit:arduũ certè erit ſtudioſum euadere & conſequi virtutẽ.probatur, Medium inuenire diffcile eſt: at virtus conſiſtit in medio,ergo virtutem inuenire difficile eſt.Maior oſtẽditur in textu,nam mediũ circuli adeò difficile eſt ad inueniẽdum,vt nemo niſi ſciens,& mathematicus poſsit inuenire,& ſcire demõſtratiuè.ꝙſi tale medium quod eſt rei,& æqualiter diſtans ab extremis eſt adeò difficile ad inueniẽdum:multò difficilius erit inuenire medium quo ad nos,id eſt virtutis,quod nõ æqualiter diſtat ab extremis,ſed quandoq; declinat ad exceſſum,quandoq; ad defectum.Minor eſt iam probata,ſcilicet ꝙ virtus cõſiſtit in medio, ergo concluſio patet, quòd inuenire medium in virtute morali eſt valde difficile.Et per conſequens ſtudioſum euadere.

{IDCIRCO eum qui.} Hæc eſt ſecunda pars in qua Philoſophus affert tria documenta inueniendi medium. Primũ ſumitur ex parte oppoſitionis medij ad extrema.Secundum noſtra ex parte.Tertium ex parte voluptatis.In prima affert documentum ex oppoſitione quę eſt inter virtutem & vitiũ, vel inter medium & extrema,quia dixit quòd medium magis opponitur vni extremorum quàm alteri : ergo qui vult inuenire medium,dicit Philoſophus, fugiat maximè ab eo extremo quod magis opponitur medio. & vbi nonnulli in textu habent Calypſo:vult dicere Circe. Eſt enim Homeri verſus,quo admonet Vlyſſem varijs nauigationibus errantem poſt excidium Troiæ, vt extra fluctum & fumum nauẽ adigat,id eſt vt euitet ſcyllam & carybdim,& vbi fiũt ſigna quædam ex quibus cognoſcuntur,ſcilicet ex fumo & fluctibus,vt ait Homerus.at ſi nõ poſſumus omnino attingere medium,ſaltẽ ſumamus minus malum,iuxta vetus prouerbiũ: Secũda qnq; nauigatione eſſe vtẽdũ.id eſt vt agamus eo mo 58

do quo melius possumus, si eo modo quo volumus nō licet.

59 {CONSIDERARE autem.} Affert secundum documētum quod sumitur nostra ex parte. dicit enim quòd est animaduertendum ad quæ magis inclinamur, & ab illis est fugiendum, & in oppositū accedendum: & affert signum quo poterimus cognoscere ad quæ simus magis inclinati, scilicet ex dolore, & voluptate, qui prouenit nobis ex ipsis actionibus. si enim delectamur luxuria, signum est quòd sumus inclinati ad intēperantiam: & similiter si dolemus cùm deest luxuriandi facultas: talis autem debet ab intēperantia longius abire, & se ad insensibilitatē vertere. hoc enim pacto se in oppositum trahendo facilius medium inueniet: sicut illi qui ligna rectificant. flectunt enim lignum curuum ex sinistra parte in dextrā, vt rectumefficiatur. Dubitatur quia hoc documentum videtur quoquo modo superiori contrarium. Nam per primā regulam debemus recedere ab auaritia quę est magis contraria medio, id est liberalitati, quàm prodigalitas: & tamē si quis esset magis inclinatus ad prodigalitatē per secundam regulam, magis deberet recedere à prodigalitate. Hæc ergo videntur esse opposita. Dicendum ꝙ vt plurimum euenire videtur vt homines secundum appetitū sensitiuum ferantur ad id quod est magis oppositum virtuti & medio. Philosophus autem antea dixit quòd hæc doctrina non oritur ex principijs necessarijs: sed ex ijs quæ vt plurimum fiunt, & oportet accommodare præcepta subiecta materiæ. quod si fieri possit quandoq; vt aliquis magis inclinetur ad extremū minus oppositum medio, hoc rarò eueniet: & tamen siquando eueniet, secunda regula videtur seruanda ad medium inueniendum. Philosophus igitur sibi non contradicit secundum ea quæ vt plurimum fieri solent.

60 {IN vniuersis.} Tertium documentum est vt caueamus à voluptate: quia est insita nobis à primis incunabilis: & quāuis videatur amica naturæ, tamen decipit nos: & nisi caueamus, prius nos occupat & corrūpit quàm animaduertamus. quare, vt senes Troianorum cùm consultarent vtrum esset reddenda Helena Græcis: dixerunt, quanuis sit pulchra, eam tamen restituamus, vt refert Homerus, sic oportet nos repellere voluptatem, vt medium inueniamus.

61 {ID AVTEM ipsum.} Hæc est tertia pars huius cap. in

qua

qua Philosophus ostendit quòd determinatè assignare istud medium, difficile est, præsertim in singulis rebus circa quas versantur nostræ actiones. singularia verò subijciuntur sensui, & iudicium sensus circa illa versatur . at hæc singularia tantam habent varietatem, vt difficile sit in his certam regulam statuere, definire verbis, quid in qualibet re sit omnino agendum, vt exemplo irascendi ostendit in textu: verum concludit quòd cùm medius habitus semper laudetur, oportet declinare quandoque ad excessum quandoque ad defectum, quod videtur redigi ad superiores regulas. hæc autem facere oportet, vt medium consequamur si possumus, vel saltem ei appropinquemus quo ad fieri potest.

ARISTOTELIS STAGI-
RITAE ETHICORVM
AD NICOMA-
CHVM,

LIBER TERTIVS.

De voluntario & inuoluntario.

CAPVT I.

Vm autem uirtus circa affectus, actusq; uersetur: & in ijs quidem quæ sua sponte quis agit, laudes & uituperationes: in ijs autem quæ inuitus facit, uenia nõnunquam & misericordia locum habeat: eos 1
*forsitan qui de uirtute considerant, * & de eo quod sua* 2
sponte quis faciat atq; inuitus, determinare necesse est. uti τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον.
lis est etiam legumlatoribus hæc sanè cõsideratio: ad præmia, pœnasque instituendas. Videtur itaque ea inuitus facere quispiam: quæ uiolentia, uel per ignorationem facit. 3
Id autem est uiolentum: cuius principium est foris, in quod nihil is qui agit, aut patitur confert. ut si uentus 4

5 aliquò tulerit, aut homines potestatē habentes. At ea quæ ob maiorum metum malorum, aut ob aliquod bonū agun tur. ut si tyrannus quempiam aliquid agere turpe iuberet, habens in potestate & parentes & liberos, hac lege, ut si illud agat, illi sint incolumes: si non agat, dispereant, controuersiam habere uidentur, utrum hæc inuiti an sponte faciāt homines. Tale etiam quid accidit & circa iactus eos, qui in tempestatibus fiūt. Simpliciter enim nemo suas fortunas eijcit sponte: sed omnes propter suam, cæterorumq; salutem eijciunt, modo sint mentis sanæ. tales igitur
6 actus mixti quidem sunt. Iis autem magis sunt similes quos sponte homines agunt. Expetuntur enim tum cùm aguntur: atque finis actionis in temporis conditione consistit. & sponte igitur & inuitum unumquenque dicendum est
7 agere cùm agit. agit autem sua sponte. Est enim in ipso principium mouendi partes eas quæ sunt in huiuscemodi actibus instrumenta. at quorum principium est in ipso, ea agere uel non agere in ipso est situm. talia igitur sua sponte quisq; agit. At simpliciter fortaßis inuitus. nemo nanq;
8 talium quicquam per se expeteret unquam. In actibus autem huiuscemodi nonnunquam homines laudantur: cùm pro magnis & honestis rebus aliquid turpe ferūt aut molestum. si uerò contrà faciunt, uituperantur. est enim improbi pro nulla re honesta uel mediocri, res turpißimas ferre: In quibusdam autem laus quidem non fit: sed uenia locum habet, cùm ea quæ nō agere oportet quispiam egerit ob huiuscemodi res, quæ naturam humanam superant, nemoq; perferret. Sunt autem quædam, ad quæ forsitan non licet quenquam esse compulsum, sed potius oportet summa perpessum tormenta mortē obire. Ridicula nanq; uidentur ea quæ ad necem matris Alcmeonem Euripidis

com

compulerunt. Est autem interdum difficile quale pro qua 9
li sit expetendũ: & quid pro quo sustinendũ discernere.
difficilius etiam est, posteaquam cognoueris in sententia
permanere. Fit enim plerunq;, ut ea quidem quæ expe-
ctantur, molesta: ea uerò ad quæ cogimur, turpia sint, un-
de laudãtur atq; uituperantur ij qui fuerũt aut nõ fuerũt
compulsi. Quænam igitur dicenda sunt uiolenta? An ea 10
quidem simpliciter inuitus quispiam agit, quorum exter-
na est causa, & ipse agens nihil omnino confert? quæ ue-
rò per se quidem inuitus facit, sed nunc & pro his expe-
tũtur, principiumq; est in ipso agente: ea per se quidẽ in-
uitus facit, nunc autem & pro his sponte agit: magis au-
tẽ ijs similia sunt quæ sua spõte quis agit. actus enim sunt
circa ipsa singula: quæ quidem sponte facit. Qualia uerò
pro qualibus expetenda sunt, non facile aßignare possu-
mus: quippe cùm in ipsis singulis complures sint differen
tiæ. Quòd si quispiam ideo iucunda & bona, uiolenta di- 11
xerit esse, quia & extra sunt et cõpellũt: omnia erũt eius
sententia uiolẽta. horum enim gratia omnes omnia agũt.
Atq; qui uiolentia, inuitiq; agunt, ij cum dolore: qui ob 12
iucundum, ij cum uolptate agunt. Est autem ridiculum 13
externa quempiam accusare: sed nõ seipsum, qui quidem
ab huiusmodi rebus facile capitur, & honestorum quidẽ
se, turpium autẽ ea quæ afferunt uoluptatem censere cau
sam esse. id igitur uiolentum esse uidetur, cuius principiũ
est foris: nihil prorsus eo conferente cui uis est illata.
Omne autem quod ob ignorationem est actum, nõ sponte 14
quidem est actum. Ab inuito tamen id effectum est omne
pro quo dolet qui egit, ipsumq; pœnitentia subit. qui nã-
que ob ignorationem aliquid agit, & non fert molestè se
illud egisse: sponte quidem sua non egit quod nesciebat.

terit quispiam salutis percussum causa, & monstrare uolens (ut faciunt qui manibus extremis luctantur) percusserit. Cùm igitur circa hæc omnia in quibus est ipse actus sit ignoratio: qui horũ aliquid ignorauit, is inuitus egisse uidetur. & maximè in præcipuis. hæc autẽ ea uidentur esse in quibus est ipse actus: & id cuius gratia. Eius igitur 19
quod ab inuito ob ignorationẽ talem dicitur esse factum, oportet actionem, dolorẽ insuper, pœnitentiamq; afferre.
Cùm autem id inuitus quispiam agat, quod ui & ob igno 20
rationẽ agitur: id sua profectò spontè quispiam uidebitur agere, cuius principiũ est in ipso agente sciente singula in quibus est ipse actus. Forsitan enim non rectè dicitur, 21
ea fieri ab inuitis, quæ per iram aut cupiditatẽ aguntur.
Primò nanq; nulla bellua sponte aget: neq; pueri. Deinde 22
quærendum est, utrum nihil eorũ sponte agamus quæ cu- 23
piditate uel ira agimus: an honesta quidem sponte, turpia uerò inuiti? An ridiculũ est, cùm una sit causa? Absurdum 24
est etiã forsitan ea ab inuitis agi censere, quæ oportet appetere. oportet autẽ & irasci pro quibusdam, & cupere nonnullas res: ut sanitatẽ atq; disciplinã. Videntur etiã ea 25
quidem quæ ab inuitis fiunt, dolorẽ: ea uerò quæ cupiditate aguntur, uoluptatẽ afferre. Præterea quid interest in- 26
ter ea quæ per rationem & quæ per iram peccantur, hoc ipso quod ab inuitis agantur? etenim fugienda quidẽ sunt ambo. affectus autẽ rationis expertes non minus humani 27
esse uidentur. & actus ipsius hominis ab ira cupiditateq; fiunt. Absurdum est igitur hæc ab inuitis agi censere.

COMMENT.

CVM AVTEM virtus circa affectus actusque.} In secundo libro Philosophus docuit de virtute in genere, ostendendo ortum ipsius, & à qua causa est, & afferendo eius de- 1

finitionem,& species ipsius,& nonnulla alia quæ erāt cogni tu necessaria, vt vidimus. nunc autem in hoc tertio libro cōsequēs videbatur, vt sigillatim de vnaquaq; virtute doceret: pingendo ea quæ antea designauerat, vt plena virtutum haberetur cognitio, & summi boni natura quod à nobis intenditur. verum nō statim id egit Philosophus, quia necessario præcedebat doctrina,& cognitio aliquorum. nam cùm virtutes oriantur ex nostris operationibus: vidēdum est à quibus principijs veniant ipsæ operationes, de quibus oportet considerare moralem philosophū. talia verò principia sunt spontaneum,& non spontaneum, consultatio, electio, voluntas,& similia. ex quibus emanant nostri actus. meritò Philosophus in hoc libro antequam accedat ad expositionem & doctrinā singularum virtutum, quæ fiunt per electionem & sponte: necessarium videtur declarare spontaneum, & non spontaneum,& electionem,& alia eiusdem generis. Diuiditur itaque liber iste in tres tractatus. in primo docet de omnibus principijs morum actionumq; nostrarum. in secundo de fortitudine. in tertio de temperantia. Primus tractatus diuiditur in quinque capitula. in primo docet quid sponte, & quid inuitè fit: in secundo docet de electione: in tertio de consultatione: in quarto de voluntate: in quinto accommodat hæc principia virtutibus & vitijs, ostendendo quòd ipsa collocantur in nostra potestate: & redarguit opinionem quorundā. Primum capitulum diuiditur in tres partes. in prima docet quid inuiti facimus per violentiā: in secunda quid inuiti facimus per ignorantiam: in tertia quid sponte agimus. in prima igitur parte affert duas rationes, quibus ostendit ad moralem philosophum pertinere considerationem de eo quod quis sponte aut inuitus facit. Prima hoc pacto, Ad scientiam morum pertinet considerare de his de quibus fiunt laudes, & vituperationes, & venia interdum ac etiam misericordia digna: sed ab eo quod quisque agit sponte aut inuitus, procedunt laudes & vituperationes,& illa alia: ergo ad scientiam moralem pertinet considerare de eo quod quisque agit sponte aut inuitus, id est de spontaneo,& non spontaneo. Secunda ratio, de his quæ sunt vtilia legumlatoribus ad præmia pœnasq; constituendas considerare ad moralem philosophū pertinet: sed ea quæ quis sponte aut inuitus agit, sunt huiusmodi

modi:ergo ea pertinent ad moralem philosophũ cõsiderare.

{FORSITAN.}Vtitur moderatione,quia morales non afferunt exactam certitudinem. 2

{VIDETVR itaq;.}Cum duobus modis operemur inuiti,aut per vim,aut per ignorationẽ : incipit primò declarare quomodo agimus inuiti per violentiã: id est non spontaneũ per violentiã:postea declarabit non spontaneũ per ignorantiam.verùm cùm sit spontaneũ,& non spontaneũ,incipit Philosophus à non spontaneo, id est à priuatiuo, vt per eius declarationẽ emergat positiuum,id est spontaneũ. Oppositorũ enim,vt inquit Philosophus,eadẽ videtur esse scientia. Notandum quòd id quod inuitè & non spõtè fit, id est non spontaneũ, sufficienter hoc modo diuisum esse ostendit, scilicet per violentiã & ignorantiã,nam id quod spõte fit,habet hæc duo tanquã principia,scilicet appetitum,& cognitionem vel comprehensionẽ.nam oportet appetitũ fieri ad illud, & etiã cognitionẽ præcedere id quod sponte fit. quòd si impeditur appetitus,facit aliquis per vim:si cognitio impedit,facit per ignorantiã:ergo duobus modis potest facere inuitus.merito non spontaneũ bifariam diuisit. Notandum quòd spontaneum cùm non diuidat,sed procedat:vel sit ex dictis duobus principijs,& sit vnum,non videtur posse opponi inuito.siue non spontaneo quod est duplex, scilicet vnum per vim,alterũ per ignorantiã.natura enim semper vnũ vni nõ videtur opponi. Dicendum quòd hic vnũ vni non duobus opponitur:spontaneũ enim opponitur non spontaneo, quod est vnum genus: quod postea subdiuiditur in duo membra, scilicet per vim, & per ignorantiam,vt dictum est,tanquam in duas species. 3

{ID autem est violentum.} Incipit Philosophus docere de vno mẽbro ipsius inuiti vel nõ spontanei quod fit per violentiam.Violentum est igitur,dicit Philosophus,definiendo ipsum:est inquã,id cuius principiũ foris tale existit in quod agens vel patiens nihil cõfert.In hac definitione tria notantur ad hoc vt aliquid sit violentum: vnum quòd principium quòd mouet non sit internum ei rei quę mouetur violenter, sed sit ab extra : deinde quòd tale principiũ sit potens per se mouere : tertio quòd id quod mouetur violenter,non conferat aliquid adiumenti mouenti ab extra. cùm igitur violento deficit aliqua istarum conditionum, non proprie talis res 4

appellatur violenta. quomodo autem violentum sit, patet exemplis Philosophi: quando aliquis mouetur præter intentionem suam à vento, vel ab homine fortiore quàm sit ipse, talis motio dicitur violenta: si verò moueretur ad eam partẽ quam appeteret, non esset illa motio violenta. & ideo addidit, in quo nihil confert agens vel patiens: & his duobus nominibus appellat illum qui mouetur violenter. agens enim & patiens eadẽ persona diuersis respectibus esse potest. nam ea ratione qua suscipit vim, dicitur patiens, scilicet inquantum compellitur: inquantum verò compulsus agit aliquid aliud, vt si quis baculum habens in manu coactus à potentiore percutiat alium: aget illud, & dicetur agẽs respectu illius quod agit, licet inuitus. Itaque ea ratione qua suscipit in se vim, dicitur patiens: ea verò ratione qua compulsus agit aliquid aliud, dicitur agens. Et notandum hic est quòd rectius vtimur hoc termino sponte & spontaneo, quàm voluntario. nam ad plura se extendit spontaneum, veluti ad pueros, & belluas, quàm voluntario: & alio vocabulo vtitur hic Philosophus in spontaneo, & alio inferius in ipso voluntario.

5 {AT EA quæ ob maiorum.} Hac in parte Philosophus primò affert quandam dubitationem, deinde eam soluit: postea ponit duas difficultates, demum concludit & declarat quæ sint violenta simpliciter, & quæ non proprie sint. Dubitatur igitur in primis, vtrum quæ ob metum maiorum malorum, vel ob magnum bonum fiunt, sint dicenda fieri à nobis inuitis: & ponit exempla.

6 {TALES igitur actus.} Soluit dubitationem Philosophus tribus rationibus. Prima, illæ actiones quæ fiunt secundum rationẽ temporis in quo aguntur, sunt magis spõtaneis similes quàm inuitis: at ea quæ fiunt ob metũ maioris mali vel ob aliquod magnum bonũ, fiunt pro tempore: ergo sunt magis similes spõtaneis. nam omnis actio terminatur ad finẽ. Si igitur iacere in mare aurum fit ob salutẽ: salus autem est finis qui pro illo tẽpore expetitur, & etiã qui proijcit cognoscit: ergo nõ impedit appetitus nec cognitio, quę sunt principij spõtanei: quare tales actus erũt magis similes spõtaneis.

7 {EST enim in ipso.} Secunda ratio ad soluendam dubitationem: illæ operationes quæ collocantur in nostro arbitrio & potestate: vt agantur vel non agantur, sponte magis

fieri

fieri videntur quàm inuite:at operationes quas facimus ob metum,& huiusmodi, collocantur in nostra potestate vt agantur vel non agantur:ergo spontè fieri videntur:nã principium mouendi organicas partes,quæ sunt instrumenta in huiusmodi actibus,est in nobis:ergo tales operationes spõtè fiunt à nobis:sed forte non fiunt sponte simpliciter,sed secundum quid,id est secundum tempus. non enim absolutè, & in omni tempore sponte fierent: dicuntur tamen sponte fieri, quia principium agendi est in nobis. {IN actibus 8
autem.} Tertia ratio ad dubitationem soluendam:illę operationes quarum causa laudari aut vituperari solemus, vidẽtur spontaneæ: at huiusmodi actus qui fiunt ob metum, & similes,sunt tales vt eorũ causa laudemur aut vituperemur: ergo videntur esse spontanei.Maior nota:minor probatur à Philosopho,afferendo quosdam gradus talium operationũ. primus est gradus eorũ qui faciũt aliquod turpe,& indecorũ pro consequendo aliquo commodo,& quandoq; laudantur, quãdoq; vituperantur.verum accipit hic turpe pro sordido, quod refertur ad corpus.nam turpe & turpitudo animi nũquã laudari potest, & hoc est turpe quod opponit̃ honesto. est igit̃ duplex turpe:vnũ simpliciter,& de se turpe,quod nũquam honeste agi potest,vt homicidiũ,adulteriũ,& alia generis eiusdẽ.aliud est turpe secundũ quid,vt virum in magistratu cõstitutũ per locũ publicũ currere, quod ab alio fieri potest non turpiter:at furtũ,& similia semper sunt turpia,& digna reprehẽsione,& nõ possunt laudari.Philosophus igit̃ intelligit hic turpe respectu corporis. Secundus gradus est eorũ,qui subeunt aliquid indecens,non tamen turpe animi: aliquid inquã vt fugiãt magna mala:& isti nõ laudãtur neq; vituperant̃,sed dicunt̃ venia digni.Tertius gradus est eorũ, qui nullo modo sunt laude aut venia digni,quia nulla causa debẽt cõpelli ad turpia perpetranda,vt exẽplo Alcmeonis ostẽdit Philosophus:q,vt Euripides refert,interfecit matrẽ. hortãte & impellẽte Amphiarao patre. {EST aũt interdũ.} 9
Affert breuiter duas difficultates quæ eueniũt in his q̃ fiũt ob metũ maiorũ malorũ:quarũ vna est ex pte cognitionis, alia est ex parte experiẽtiæ.sentẽtia patet ĩ textu. {QVAENAM igitur dicẽda.} 10
Declarat nũc Philosophus qualia sint illa q̃ simpliciter sunt violẽta:& itẽ illa quæ sunt violẽta secundum

cũdũ quid,& ex aliqua parte.dicit igitur,cũ nos attulerimus quasdã operationes quę videntur esse mixtæ,quænã sunt illa quæ sunt simpliciter violẽta? Et respondet quòd illa sunt talia,quæ aliqs agit compulsus, & coactus à principio foris existente,in quo agens nihil confert: vt si quis coactus & cõpulsus in aliquem,percutiat illum inuitus.secundo declarat id quod non simpliciter est violentum. talia enim fieri vidẽtur cum fiunt sponte,non simpliciter:sed pro tempore spõte aguntur,quoniam principium agendi vel non agendi est in nobis,& talia sunt in nostra potestate. postea repetit illam difficultatem quæ oritur ex parte cognitionis propter singula quæ respiciunt personam,tempus,locũ, & alia similia. concluditur ergo quòd illa dicuntur magis agi sponte cum
11 sint in nostra potestate. {QVOD si quispiam iucunda.} Fuit opinio quorundam philosophorum, quòd homo agit sponte ea omnia quæ proueniunt à recta ratione,inuitus autem agit turpia:& horum dicebant non esse causam hominem,sed res iucũdas & pulchras,quæ ab extra compellebãt: honestorum verò hominem tantum esse causam.hanc opinionem,quæ fuit Cirenaicorum,vt aiunt,multis in locis refellit Philosophus,quia aufert liberum arbitrium, & cõsultationem,& labefactat omnem moralem disciplinam.nunc verò reprobat duabus rationibus. prima, si iucunda & pulchra afferũt violentiam,certè omnia quę agimus essent violenta: sed hoc est absurdum.ergo iucunda & pulchra non afferunt violẽtiam.quòd autem illud sequeretur, ex eo percipi potest quod omnes operantur, vt ait,ob iucunda & pulchra, siue vitiose siue studiose operentur. Notandum quòd violentum aut accipitur pro afferente vim, aut pro actione violẽta quæ prouenit à tali,vt ita loquar, violẽtante, & vim afferente.hoc loco accipitur violentum pro eo quod affert vim homini.nam illi philosophi dicebant pulchra & iucun
12 da necessario cõpellere. {AT qui violentia.}Secunda ratio,Omne quod operamur violenter, cũ dolore & molestia agimus: sed operationes circa iucunda & pulchra non agimus cũ dolore,sed potius cũ voluptate:ergo tales operationes non fiunt per violentiam, vt illi philosophi volunt.
13 {EST autem ridiculum.} Concludit Philosophus sententiã iam probatã,& affert definitionem violẽti, vt patet.
Notan

Notandum quòd violẽtum tribus modis describitur à Philosopho.primo dixit in quo agens vel patiens nihil confert. secundo dixit,nec agens quicquam confert , & omisit patiẽs. tertio dixit nihil conferente eo cui vis affertur, & omisit agens:omnes tamen loci, re & sententia in idem redeunt, & vnam personam designant,quæ denominatur quandoque ab agente,quandoque à patiente,quandoque ab vtrisque.dubitatur vtrum violentum sit causa sufficiens,vt quis agat inuitus : & videtur quòd non sit sufficiens . nam aliquis proijcit sursum lapidem.hic motus fit violentus : & tamen fit ab homine sponte.aliquis etiam saltat sursum,& fit motus violentus propter corpus, tamen non fit ab inuito, quia sponte eleuatur & saltat. ergo violentum nõ est causa sufficiens ad hoc vt quis agat inuitus.Oppositũ tamen dicit Philosophus,cùm diuidit inuitum in violentum, & in id quod est inuitum per ignorantiam . dicendum quòd duplex est violentum: vnum contra naturam , & opponitur naturali : aliud est contra id quod sponte fit , & opponitur principio sponte agendi,quod propriè est in animalibus,& presupponit cognitionem : primum verò non præsupponit cognitionem. Hac stante distinctione violenti facilè soluũtur dubitationes:sed ad hoc idem declarandum ponuntur duæ conclusiones.Prima,Violentum quod opponitur naturali non est causa sufficiens vt quis agat inuitus,quia est priuatio tantum motus naturalis, & non impedire videtur principium agendi sponte. Secunda, Violentum quod opponitur principio sponte agendi est causa sufficiens vt quis agat inuitus , & ad rationes : iactatio lapidis sursum est violenta respectu lapidis,quia est cõtra suum motum naturalem:respectu vero proijcientis est spontanea.saltatio verò sursum est etiam spontanea respectu saltantis, & non est motus violentus.Nam animal ferri potest naturaliter sursum,deorsum,& ad omnes differentias positionis. sed cum dicitur quòd est violentus & oppositus naturali, dicitur respectu corporis ,quia mouetur sursum contra naturam suam,de quo non est attendenda ratio, quia est pars compositi:sed est attendendus motus totius coniuncti,id est animalis,quod est tertia entitas:nec est tantum anima,nec tantum corpus,sed tertia entitas constituta ex vtrisque . Itaque ille motus ratione partis,id est corporis,non potest denominare

totum

totum illum motum violentum, Nam fit à principio interno animalis, & non à causa externa. Circa hanc partem, vt clarius intelligatur quid homo agit inuitus per violentiam: dubitatur vtrum operationes quę fiunt ob metum maiorum malorum fiant sponte an inuite, & an sint mixtę, ita tamen vt magis spõte quàm inuite fiant, vt dicit Philosophus. Arguitur contra, Nullum mixtum est aliquid eorum ex quibus miscetur, sed tales operationes dicuntur mixtæ: ergo non sunt aliquid eorum ex quibus sunt mixtæ. Maior patet, quia si mixtum esset aliquid eorum ex quibus est mixtum, tunc totum haberet naturam partis. Minor probatur auctoritate Philosophi, qui eas operationes appellat mixtas. secunda ratio, si istæ operationes magis sponte quàm non sponte fierent, vt dicit Philosophus, hoc esset ex eo, quia partim spõte, partim inuite fierēt. at Philosophus dicit eas fieri magis spõte, quàm inuite: ergo partim sponte, partim non sponte: ex quo sequeretur quòd tales operationes, aut essent in eadem parte animæ, aut in diuersis, verùm neutro modo dici potest: primò non sunt in eadem parte animæ, quia sequeretur quòd contrarij actus essent in eodem: nec etiam in diuersis, quia contraria habent fieri circa idem subiectum: ergo nõ erunt partim sponte, partim non. Pro solutione dicendum quòd Philosophus ostendit tales operationes consistere in tribus. primò de se & simpliciter non subijciuntur principio sponte agendi. Secunda conditio quòd tales operationes dicuntur fieri à nobis sponte pro tempore: simpliciter autē non. Tertia conditio est quòd tales operationes dicuntur fieri magis spõte, quàm inuite, quia vnaquæq; operatio debet dijudicari talis in tempore in quo fit, & cùm est actu, & nõ simpliciter. Ad rationem primam respondere possumus, quòd mixtum non est aliquid ex mixtis, sed denominatur hic totum ab vna parte, & maiore, & principaliore, vt sæpe fit, id est ab sponte potius quàm ab inuito, quia potius fiunt sponte. Ad secundam respondetur & concluditur ꝙ partim sponte, partim inuite fiunt tales operationes, & sunt in eadem, & dependent ab eadem potētia animę, id est ab appetitu. ille enim est principiū mouēdi, & renuendi. & cùm dicitur, tunc essent duo cõtraria in eodem subiecto: respondendū est contrariū hoc pacto, partim sponte, partim inuite, sed diuersis respectibus sumitur. si enim

enim sumantur simpliciter,& de se,sine conditione tẽporis, non dicentur fieri sponte: si autẽ sumantur in tẽpore in quo fiunt,tunc à nobis sponte fiunt.& sic patet,quòd tales operationes magis spõte fiunt,quàm inuitè: propter tres cõditiones quas dixit Philosophus.& sic habemus declaratum primum membrum eius quod fit non sponte,id est per vim.

{OMNE autẽ quod per ignorationem.} Hæc est secũda pars huius primi capituli,in qua Philosophus posteaquã superius diuisit actus nostros in ea quæ fiunt spõte,& in ea quę fiunt nõ sponte:& rursus id quod fit nõ sponte bifariã sit diuisum in id quod fit per violẽtiam,& id quod fit per ignorãtiam:cũ declarauerit de inuito,& non spõtaneo per vim:nũc declarat de non spontaneo,& inuito per ignorantiam:quod erat alterũ membrum declarãdum. verùm cùm aliquid fieri non spõte per ignorãtiam duobus modis euenire possit, aut per ignorãtiam agere inuitũ,aut nõ agere inuitũ, nec tamẽ sponte,declarat Philosophus differentiam quę est inter agere per ignorationẽ inuitum, & agere per ignorationẽ non sponte:& affert hanc sententiam, ꝙ non omne quod fit per ignorantiam statim sequitur ꝙ fiat ab inuito: & probat hoc pacto,Omne quod fit à nobis inuitis per ignorãtiam, certè postquã cognoscitur,affert nobis dolorẽ & pœnitudinẽ: sed non omne quod fit per ignorantiam semper est tale,vt postea afferat nobis dolorem & pœnitudinem: ergo non omne quod fit per ignorantiam fit à nobis inuitis. Vel vt melius percipiatur forma rationis,dicatur hoc pacto, Omne quod fit per ignorantiã ab inuito,postea sequitur pœnitudo & dolor:at aliquod fit per ignorantiam quod non sequitur pœnitudo,& dolor: ergo aliquod fit per ignorantiam quod non fit ab inuito. Exẽplum maioris:vt si quis per ignorationem interfecit aliquem,& postea cùm resciuit, dolet & angitur. Exemplum minoris:vt si quis pro plumbo sibi debito ignoranter accepit argentum,& postea nec dolet,nec eum pœnitet:talis non dicetur quòd inuitus acceperit,nec etiam sponte,quia nõ cognouit. Nã id quod agitur spõte,agitur per cognitionem nostrã. vnde tales erunt gradus. primò qui spõte agit,per cognitionem:qui verò agit nõ sponte, aut per violentiam,id erit de quo antea docuit:aut per ignorantiam,& hoc bifariã. rursus aut inuitus,quia postea pœnitet: aut non sponte,

ſponte,quia poſtea nō pœnitet.& cū hic non habeat propriū nomē,& ſit tamen alius ab inuito,appelletur,dicit Philoſophus,nomine generis,id eſt nō ſponte agens,quia nō poteſt dici ꝙ agat inuitus,cùm non pœniteat:nec etiam quòd agat ſponte,cùm ignorauerit. Dicatur ergo ꝙ agat non ſponte,& vocetur nomine generis. vnde ex dictis concluditur iſta ſententia Philoſophi,quòd ignoratio ea quam dolor,aut pœnitudo non ſequitur,non eſt cauſa vt aliquid agatur ab inuito: ſed illa tantùm quam poſtea ſequitur dolor aut pœnitudo.

15 {AT enim.} Affert differentiam quæ eſt inter ignorantem agere,& per ignorātiam agere: vt oſtendat ignorātem eſſe & non eſſe cauſam vt aliquid fiat ab inuito:& vult quòd cùm duplex ſit ignorantia,vna qua aliquis eſt ignorans,alia per quam agimus ignoranter,ꝙ iſta differāt inter ſe: & hoc oſtendit duabus rationibus, Ebrius & iratus nō operātur per ignorantiam,ſed per iram & ebrietatem:attamen ebrius & iratus agit ignorans,ergo nō omnis ignorans agit per ignorantiam. Diuerſa igitur ſunt iſta. Maior eſt clara,quia ebrius & iratus agit per ebrietatem vel iram,non per ignorātiam. Minor,quia agit ignorans cùm non cognoſcat id quod agit ira vel ebrietate impeditus,vt patet. Secunda ratio, Non omnis malus operatur per ignorantiam : at malus operatur ignorans,ergo non omnis ignorans agit per ignorantiam. Patet ratio,quia malus non agit malum per ignorationem. eſſet enim venia dignus:tamen omnis malus agit ignorās, quia ignorat finem ob quam agit:& cùm ſit malus, illum finem exiſtimat eſſe bonum,quia habet iudicium corruptū.

16 {INVITVS autem.} Poſteaquam oſtēdit quòd ignorātem,& per ignorantiam agere non ſunt idem , ſed iſtæ duæ ignorationes differunt:nunc oſtēdit quòd ignoratio ea qua aliquis dicitur eſſe ignorans,non eſt cauſa vt aliquis iure dicatur operari inuitus,ſed illa potius quæ fit in circunſtantijs rerum ſingularium, cum hoc vt ſequatur pœnitudo. Talis enim ignoratio videtur eſſe digna cauſa, vt aliquis dicatur agere inuitus,& non eſt cauſa vitij,ſed digna venia. Affert igitur primò vnam ſententiam,ſcilicet quòd ignoratio eius quod prodeſt, id eſt ignorare veram vtilitatem & bonum in rebus , non eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus.& probatur hoc pacto, Illa ignorantia quæ fit cum electione non

non est causa vt aliquis agat inuitus: at ignorãtia eius quod prodest, & nostri boni fit cum electione: ergo talis ignoratio nõ est causa vt aliquis agat inuitus. Maior patet: id enim quod fit cum electione, nõ fit inuitè. Minor, Ignoratio enim eius quod prodest, & nostræ vtilitatis, & perfectionis fit per electionem. Ignorare enim id quod prodest, & etiam scire illud est positum in nostra potestate: & si illud non scimus quod scire oportebat, per electionem id factum est: quia sic placuit nobis, cùm in nostra potestate fuerit collocatum. Patet igitur ꝙ ignoratio eius quod prodest non est causa vt aliquis dicatur operari inuitus, nec excusationẽ meretur. Item dicit ꝙ nec ea ignoratio quę est vniuersalis, est causa vt qs agat inuitus, nec est digna excusatione aut venia, sed pœna potius, & reprehensione. Erat enim in nostra potestate collocatum cognoscere illud vniuersale vel non cognoscere, ergo non est causa ignoratio vniuersalis vt quis agat inuitus. Ex quibus infert ꝙ illa ignoratio quæ est alicuius circunstãtiæ non vniuersaliter sumptæ, sed singularis, est causa vt aliquis dicatur operari inuitus: & hæc digna venia, & misericordia, quia peccauit ignoratione alicuius circunstantiæ, quam particulariter non potuit percipere. & cùm multæ sint ignorationes, vt patet, ista tantùm vltima excusationem habet, & causam vt aliquis dicatur agere inuitus. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta sunt, ꝙ ignorantia siue ignoratio est multiplex. vna est ignoratio eius quod prodest nostrę perfectioni. alia est ignoratio circunstantiarum quæ requiruntur ad mediocritatem, & studiosam operationem constituẽdam: quas inferius enumerabit Philosophus. Verũ ignoratio eius quod prodest, bifariam esse potest: aut in vniuersali, aut in particulari. in vniuersali, hoc pacto: vt si quis ignoret non esse adulterium committendum, & huius ignorationis ipse homo est causa, quia in sua potestate erat tam cognoscere ea quæ cognoscenda sunt, quàm non cognoscere. quin etiam vult Philosophus vt leges quæ ad nos pertinent, teneamus. Ignorare igitur in vniuersali vel peruersè scire, qd est etiam alio modo ignorare, ipse homo est causa. alia est ignorantia eius quod prodest: ignorantia inquam in particulari: vt si quis ignoret hoc adulterium non esse cõmittẽdum. Itaq; supra vniuersale erat adulterium non esse cõmit-

tendum:particulare hoc vel illud adulterium non esse committendum.& huius etiam ignorationis culpa est in nobis, & his duobus modis errat prauus,ignorando tam in vniuersali quàm in particulari id quod est bonũ.Relinquitur ignoratio circunstantiarum quæ etiam bifariam sumi potest,scilicet in vniuersali,& in particulari : exemplum primi, vt si quis ignoret tempus,locum, & alias huiusmodi circunstantias,quas & scire debet:& si postea peccat, quia ignoret in vniuersali, non est dignus excusatione,nec dicere potest ꝙ egit inuitus,quia nesciebat in vniuersali talem ac talem circunstantiam:at tu scire debebas. Exemplum secundi est,vt si quis cùm operatur ignorat aliquam circunstantiam,quia nõ potuit ei illa particularis esse nota,quia deceptus fuit ex huiusmodi causa:vt si quis filium percusserit existimans esse patriæ hostem,& similia:quæ venia sunt digna,& hæc tantùm ignorantia,scilicet alicuius circunstantiæ in particulari est causa vt aliquis dicatur agere inuitus,si post factum sequatur pœnitudo, & dolor. Ex dictis quatuor conclusiones afferri possunt.Prima,Ignoratio in vniuersali vtilitatis vel eius qđ prodest nõ est causa vt aliquis dicatur agere inuitus,vt ignorare vsuram vel adulterium esse malum.Secunda,Ignoratio vtilitatis vel eius quod prodest, in particulari non est causa vt aliquis dicatur agere inuitus,vt ignorare hoc vel illud adulterium esse. Tertia, Ignoratio alicuius circunstantiæ in vniuersali non est causa vt quis agat inuitus, vt ignorare locum,aut tẽpus variare res agẽdas.hæ tres species ignorationum nõ sunt causa vt aliquis dicat se inuitũ operari, quia & ignorare & scire erat in sua potestate collocatũ, & nõ habet excusationẽ.Quarta,Ignoratio alicuius circũstantiæ in particulari & singulari est causa vt quis dicatur agere inuitus, cum hoc tamẽ vt posteaquam cognouit,doleat & pœniteat: & hoc pacto dicitur inuitũ per ignorãtiam, vt etiam magis patebit inferius per ea quæ dicẽtur. Notãdum ꝙ in speculatiuis sunt nõnulla principia vniuersalia:vt de quolibet affirmatio & negatio,& si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanẽt sunt æqualia,& alia huiusmodi.in actiuis quoq;,vt omne honestũ prosequendũ:omne turpe fugiendũ, & similia.verũ vt in sciẽtijs speculatiuis ea sunt cognitu necessaria, sic etiã ista in actiuis actionibus & virtutibus necessariò requirun

quiruntur. {FORSITAN igitur non.} Posteaquã Philosophus attulit illas differẽtias ignorationis, ex quibus ostendit non omnem ignorationẽ esse causam vt aliquid agamus inuiti: nũc Philosophus affert numerũ circunstantiarũ, quas appellat singulas: circa quas versatur omnis nostra actio. & primo enumerat ipsas circunstãtias, deinde declarat ipsas, & ostendit quænam sint illæ circunstantiæ, quibus ignoratis fit vt quispiam agat inuitus. postremò concludit quid sit inuitũ per ignorantiã. enumerat igitur in primis circunstantias vel conditiones quæ requiruntur in qualibet operatione, & affert septem, quanuis nomine vnius duas intelligi velit. Prima circunstantia est quis, id est ipse agens: secunda quid, id est actus quem agit ipse agens. Tertia circa quid, id est materiã circa quam versatur. Quarta in quo, & hoc bifariam, scilicet in quo loco, & in quo tempore. Quinta quo, id est quo instrumento agit. Sexta gratia cuius, id est finis ob quem agit. Septima quomodo, scilicet fiat actio: vt sensim vel vehementer: parum vel nimium quàm sit opus, & similiter. Et istæ sunt omnes circunstantiæ, circa quas versatur omnis actio. cum autem sint tot, & non sint neque plures neq; pauciores, ostendi potest hoc pacto: omnis circunstantia aut respicit agens & causam actus, aut respicit ipsum actum. si agens & causam actus, tunc aut est causa efficiens, aut finalis, aut materialis. si efficiens, aut est principalis, id est quis, & persona agentis: aut instrumentalis, id est quo. si finalis, tunc est finis, id est gratia cuius: si materialis, tũc est circa quod: & sic habemus quatuor circunstantias ex parte causæ actus. sin vero circunstantię respiciant ipsum actum: tunc considerabitur, aut secundum substantiam & essentiam suam, id est quid: aut secundũ mensuram suam, id est in quo, scilicet vel loco vel tempore: aut secundum qualitatẽ, id est quomodo. & sic habemus tres alias. 17

{VNIVERSA igitur hæc.} Postquam Philosophus enumerauit conditiones, & circunstantias circa quas nostri actus versantur: nũc ostendit qualiũ sit ignoratio, quia non omniũ circunstantiarum est ignoratio. & dicit quòd omnia hæc, scilicet collectiuè, nemo ignorabit modo sit sanæ mentis. nam personam agentis nemo ignorare potest, aliter seipsum ignoraret: quod non fit nisi sit aliquis insanus. In alijs vero ignoratio fieri potest, vt ostendit Philosophus: & incipit 18

afferre ſecundam circunſtantiã,ſcilicet quid eſt id quod agit vt ſi quis ignoret,vt dicit de Aeſchylo,qui in ſua poeſi dicitur edidiſſe arcana quibus vtebantur in ſacris Cereris:vnde vocatus in iudicium ad Ariopagum , excuſauit ſe quòd per ignorantiam egiſſet. Aliud exemplum eſt, vt ſi quis mucronem educens à vagina vt oſtenderet,interficit eum cui volebat oſtẽdere:hic ignorare videbatur quid ageret. Tertia circunſtantia eſt circa quod,ſcilicet materiam,vt accidit Meropæ circa filium Creſpontem quem interficit hoſtem eſſe ratus. Ignorari etiam poteſt quarta circunſtantia,id eſt quo,ſcilicet inſtrumẽto:vt ſi quis ignoret haſtam habere cuſpidem: vel credat lapidem quẽdam eſſe punicem, & proijciens percutiat aliquem. Item ignorari poteſt gratia cuius,id eſt finis, id eſt quinta circũſtantia,vt ſi medicus incidat venam gratia ſanitatis,& ſequatur oppoſitum. Ignorari etiam poteſt modus,id eſt ſexta circũſtantia, vt ſi pugil docere volens ſenſim ſe agere credens,vehementius agat,& afferat vulnus. Omiſit Philoſophus declarationem in quo,id eſt circa locum & tempus,tãquam per ſe notam . Ignoratio autem talis fieri poteſt quando ignoratur vtrum ſit ſacer locus an prophanus : ſimiliter vtrũ dies feſtus an non. Deinde dicit Philoſophus quòd ille qui ignorabit aliquam iſtarũ ſeptem conditionũ,ſcilicet in particulari,dicetur agere inuitus: pręcipue ſi eueniet vt erret,& ignoret illa duo,ſcilicet circa quid,id eſt materiã circa quam,& gratia cuius,id eſt finẽ: nemo enim vellet ignorare iſtas,itaq; ſi eueniet vt in particulari ignoret iſtas, præcipue dicetur agere vel egiſſe inuitus. ſic igitur circa ſingulas iſtas fieri in operãdo ignoratio poteſt præter vnã,ſcilicet perſonam agentis. nũquam enim ſeipſum ignoraret niſi inſanus.

19 {EIVS igitur.} Declarat Philoſophus quòd ignoratio alicuius circunſtantię eſt cauſa vt aliquis agat inuitus,ſi hoc addatur vt ſequatur pœnitudo & dolor:ex quibus habemus inuitũ per ignorantiã eſſe id quod fit ignoratione alicuius circunſtantię ex ſeptẽ enumeratis:excipitur enim perſona agẽtis cum hoc etiam addito, vt poſteaquàm cognouit ſequatur pœnitudo & dolor:& ſic habemus declaratũ alterũ membrũ non ſpontanei.i.inuitum per ignorantiã,vt manifeſtè patet.

20 {CVM autem id inuitus.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquã determinauit de eo quod

fit à

fit à nobis inuitis,aut per vim,aut per ignorantiam:nũc declarat ſpontaneũ,& id quod fit à nobis ſpontè,deinde excludit,& poſthabet terrorẽ quorũdam,ſcilicet Cyrenaicorũ,vt aiunt. Definit igitur in primis id quod ſpõtè fit, & talis definitio orit̃ ex antè determinatis.nã ſi id quod operamur inuiti,aut per vim,aut per ignorãtiam agimus:certè id ſponte fiet cuius principiũ internum eſt in agẽte:& hæc pars eſt cõtra inuitũ p violẽtiã,cuius principiũ extra eſt. Præterea addit,in agẽte ſciẽte ſingularia circa quæ act⁹ fiũt, & hæc pars eſt cõtra inuitũ per ignorãtiã, & his duobus mẽbris diſtinguitur ab illis ſibi oppoſitis.Pulcherrime igit̃ ꝓceſsit Philoſophus,declarãdo & definiẽdo primo illa duo mẽbra,ſcilicet inuitũ per vim,& inuitũ per ignorãtiã:quia difficile erat declarare id quod ſpõte fit,niſi antea eſſent illa declarata.oppoſitorũ enim eadẽ eſt diſciplina,& vnũ contrarium cognoſcitur per alterũ. {FORSITAN enim.} Nũc Philoſophus refellit errorẽ & opinionẽ quorũdã de eo quod ſpõtè fit,et dicit ꝙ forſitan illorũ ſententia non eſt vera, quæ dicit ꝙ illa quæ efficiũtur per iram aut cupiditatẽ fiunt à nobis inuitis. 21

{PRIMO nanque.} Affert rationes ad refellendam eam ſententiã,& oſtendendũ quòd illa quæ fiunt per iram aut cupiditatẽ fiunt ſpõte:probat autẽ ſex rationibus.Prima ratio, Si ea quæ fiunt per irã & cupiditatẽ,non fiũt ſponte, ſed inuite vt dicũt illi:tunc nullũ animal præter hominẽ,nec etiã pueri agerẽt ſponte.at cõſequens falſum:ergo & antecedẽs. nam videmus pueros ſua ſponte agere nonnulla, & bruta etiam ſponte ſua accedere ad paſcua, & ſimilia.Notandum quòd appetitus eſt duplex,aut rationis,aut ſenſus.Appetitus rationis,id eſt voluntas quæ ſemper præſupponit rationem, eſt in pueris in potentia,quia nondum ea operantur. Appetitus ſenſitiuus eſt in eis actu.at in brutis nullo modo eſt appetitus rationis:ſed vnus tantum quo animalia dicunt̃ agere ſpontè:quare ſpõtaneum eſt principium in eis nullo modo voluntarium. Ex quo hic patet id quod ſuprà diximus, quòd id quod multi accipiunt voluntarium, dici debet ſpontaneum:quod extenditur ad plura,quia non ſolum competit animalibus rationalibus,ſed etiam brutis.voluntarium tantum rationalibus.vnde Philoſophus cũ loquitur de ſpõtaneo,dicit Grecè ἑκούσιον. cum de voluntario, βούλητον. 22

23 {DEINDE quærendum est vtrum.} Secunda ratio. Si omnia quæ fiunt per iram & cupiditatẽ, fierent à nobis inuitis, tunc aut omnia tam bona quàm mala fierẽt à nobis inuitis: aut bona spontè: mala verò inuitè, at neutrũ horũ est: ergo nec illud, scilicet quòd ea quæ aguntur per iram & cupiditatem fiant à nobis inuitis. quòd autem neutrũ horũ sit, probatur. Nam primo omnia, scilicet tam bona quàm mala, nõ fiunt propterea à nobis inuitis, quia tunc homo nihil ageret sponte, cũ omnis ferè nostra actiua operatio fit aut circa iram, aut circa cupiditatem, & tamen homo quandoq; agit sponte: nec item est secunda pars vera, quòd bona fiant à nobis sponte: mala verò non. cũ vna sit causa vnumquenq; principium à quo bona & mala prouenire & procedere possunt: verum idem erit iudicium de ipsis, nã absurdum est ponere duo diuersa, scilicet sponte & inuitum, procedere ab vna causa: & eodẽ principio, scilicet sponte agendi, id est, cùm vnum sit principiũ spõte agendi amborũ, absurdũ est dicere quod talia, id est honesta proueniũt, & fiunt sponte: turpia vero à nobis inuitis. & sic patet conclusio.

24 ABSVRDVM est etiã.} Tertia ratio. Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatem fierent à nobis inuitis: tunc omnia quæ oportet appetere fierent inuitè. consequens est absurdum: ergo & antecedens. quòd autem hoc esset absurdum, probatur à Philosopho, quia oportet appetere sanitatem, disciplinam: & dicere quòd ista fiant à nobis inuitis, absurdum est. Sunt etiam nonnulla pro quibus quantum oportet irasci debemus, vt si videamus patrem verberari iniustè: at dicere quod talia agamus inuiti, videtur esse alienum à ratione.

25 {VIDENTVR etiã ea.} Quarta ratio. Ea quæ fiũt à nobis inuitis afferũt nobis molestiã, & dolorẽ: at ea quæ per cupiditatẽ vel irã aguntur, nõ afferũt nobis eo pacto dolorem, sed potius voluptatem: ergo talia non fiunt à nobis inuitis.

26 {PRAETEREA quid interest.} Quinta ratio. Ea quæ licet fugere pariter, & nõ fugere, spõte à nobis agũtur: at tam ea quæ per mentẽ quàm ea quæ per irã cupiditatemq; peccantur, licet fugere cũ sint in nostra potestate: ergo tam illa quàm ista sponte à nobis aguntur. quasi dicat, nulla differentia est inter ea delicta quæ fiunt à ratione, & ea quę per iram fiunt vel cupiditatẽ: differẽtia inquã non est, quantũ ad hoc

quòd

quòd vtraq; fugere possumus, cùm sint in nostra potestate, & in hoc idem sit iudicium de vtrisq;, etsi illi dicerent: isti affectus non sunt humani, quia sunt in parte animæ irrationali, mens autẽ semper est cum ratione. Dicet Philosophus quòd non sunt minus humani: quia si sint in parte animæ irrationali per essentiam, tamen sunt in parte rationali per participationẽ, quæ obtemperare potest rationi in ipso homine, vt patebit. Notandum quòd ratio etiam errat & delinquit, etsi recta ratio nunquam erret, quia est cum prudentia. Errat autem ratio cùm abest prudentia, & vrgente appetitu succumbit: vt in vitiosis apparet, vt in incontinente vel in intemperato, & auaro, & similibus: & delinquit circa ea quæ sunt in nostra potestate: ideo puniuntur huiusmodi delicta, & dicuntur spõte agi à nobis. vincitur enim ratio, & se obfuscari permittit ira vel cupiditate, & male dijudicat & errat. quòd si dicamus delicta quæ fiunt per mentem & rationẽ, fieri à nobis sponte: profectò & illa quæ per iram cupiditatemq; peccantur, sponte à nobis fieri dicamus oportet, cùm in hoc, scilicet sponte vel nõ sponte fieri idem sit iudicium de vtrisq;.

{AFFECTVS autem rationis.} Sexta & vltima ratio. 27
operationes quæ fiunt à nobis inuitis non videntur esse propriè humanæ: at operationes quæ fiunt à cupiditate & ira, sunt humanæ: ergo non fiunt à nobis inuitis. Maior patet, quia humanæ operationes collocantur in nostra potestate. Minor, quia ira & cupiditas siue irascibilis, & concupiscibilis sunt principia in homine, & sunt in appetitu: qui, etsi sit irrationalis per essentiam, tamen est rationalis per participationem, & obedientiam rationis. In brutis verò nonnullo modo est rationalis, & per hanc rationem videtur tangere motiuum illorum. Dicebant enim ista duo principia carere ratione, & esse in homine, sicut principium nutriendi, & similia, quæ non fiunt à nobis sponte. potentia enim nutritiua de se semper nutrit, siue velimus siue non, dum viuimus. at illi dicebant idem iudicium esse de ira & cupiditate, vnde hoc refellit Philosophus, ostendendo quòd etsi sint expertia rationis secundum essentiam suam: tamen sunt participantia rationis, & possunt obtemperare rationi, & ideo humana: quia in brutis hoc fieri non potest, nec etiam in vegetatiua potentia quæ nullo modo est

apta obedire rationi, vt in fine primi libri ostendit Philosophus: & sic concludit quòd ea quæ per iram & cupiditatem fiunt, sponte dicuntur fieri.

De electione. CAP. II.

28 *Eterminatis autem his: eo inquã quod sponte, & eo quod inuitus quispiam agit: conse-*
29 *quens est ut de electione dicamus. Ipsa nãq; uirtuti esse familiarißima, & magis quàm*
30 *ipsi actus diiudicare mores uidetur. Electio itaque sponte quidẽ nostra uidetur fieri. Non tamen est idem quòd illud quod sponte fit. Sed quod fit sponte ad plura sese extẽdit. est enim cũ pueris, & animalibus cæteris nobis cõmune. electio uerò non est communis. Et ea quæ à nobis repente fiunt, sponte quidem nostra fieri dicimus: electione uerò*
31 *non dicimus. Qui uerò dicunt ipsam esse cupiditatem, uel iram, uel uolũtatẽ, uel opinionẽ quandam: non rectè dicere uidentur. etenim electio non est cõmune homini cum rationis expertibus. at cupiditas est, & ira. Et incontinens cupiens quidẽ non tamen eligens agit. continens autẽ con*
32 *trà: eligens quidẽ, at non cupiens agit. Et cupiditas quidẽ aduersatur electioni: cupiditati uerò, cupiditas non repu-*
33 *gnat. Cupiditas præterea iucundi est & molesti. electio*
34 *uerò neq; molesti neq; iucundi. Ira etiam minus esse uidetur. quippe cùm ea quæ fiunt ira, minimè per electionẽ fie*
35 *ri uideantur. At uerò neque uoluntas est: tametsi finitima hæc esse uidentur. electio nanq; non est eorũ quæ fieri nequeunt. quòd si quis eligere dixerit ea, amens esse uidebi-*
36 *tur. uoluntas autẽ est, ut immortalitatis. Et uolũtas quidẽ est, & circa ea quæ per ipsum qui uult, nequaquã agerentur. *Volumus enim histrionẽ aliquem uincere certamen: at eligit talia nemo, sed ea quæ per seipsum existimat fo-*

*οἷον ὑποκριτὴν τινα νικᾶν, ἢ ἀθλητήν.

re

re posse. Præterea uoluntas quidē magis est finis ipsius: 37
electio autē eorum quæ ferunt ad finē. Vt sani quidē esse
uolumus: eligimus aūt ea quibus erimus sani. et felices qui
dem esse uolumus, atq; ita dicimus: eligimus autē non con-
uenit dicere: Atq; omnino circa ea uersari uidetur electio 38
quæ in nostra sunt potestate. Opinio quoq; non est. Opi- 39
natio nanq; circa uniuersa uidetur esse: nec minus circa æ-
terna & ea quæ fieri nequeunt, quàm circa ea quæ nostra
in potestate sunt collocata. Et falso, ueroq; diuiditur: non
malo, bonoq;. electio autem hisce magis. Electionem igi- 40
tur idem esse & opinationem omnino, nemo forsitan dicit.
at nec etiam est idem quòd opinatio quædā. eligendo nan-
que bona uel mala quales quidem sumus: opinando autem
non sumus. Et eligimus quidem capere aliquid, aut fuge- 41
re, aut aliquid talium. opinamur autem quidnam sit, uel
cui conferat, uel quo pacto conducat. sed capere aut fuge-
re non nimium opinamur. Et electio quidem laudatur ex 42
eo: quia est eius quod oportet magis, uel quia est recta. opi
nio uerò ex eo quia est uera. & eligimus quidem quæ ma- 43
ximè scimus esse bona: opinamur autem ea quæ non nimiū
scimus. Videntur præterea non ijdem homines eligere o- 44
ptima, atque etiam opinari. sed quidam opinari quidem
melius: ob uitium autem non ea quæ oportet eligere. Nihil
autem refert si antecedat electionē aut comitetur opinio. alij translatio
non enim idipsum nunc perscrutamur: sed si idem sit ele- nes. sequuntur
ctio quod opinatio quædā. Quid igitur aut quale quid sit 45
electio: cùm nihil sit eorū quæ diximus? Videtur itaq; spō
te quidē à nobis fieri. attamen non omne quod sponte agi-
mus est eligibile: sed id cuius consultatio antecessit. electio
nanque cum ratione est atque mente. Subsignificare autē 46
id & nomen uidetur: innuens ipsum ex alijs legibile esse.

COMMENT.

28 DETERMINATIS autem his.} Hoc est secundum capitulum: in quo Philosophus postquam de principio sponte agendi, & non sponte agendi, & de eo quod sponte, aut non sponte fit antea docuerat: nunc consequens erat, vt tractaret de electione quæ est principium externarum operationum. docet igitur in primis ad moralem philosophum pertinere considerationem de electione: deinde ostendit quidnam est electio. demum quid ipsa est, definiẽdo eam vt patebit. dicit igitur in primis quòd de electione determinare oportet, & ostendit quòd talis consideratio pertinet ad moralem philosophũ duabus rationibus. Prima ratio. Consideratio eius quod est familiarissimum virtuti pertinet ad moralem philosophum: at electio est familiarissima virtuti: ergo consideratio electionis pertinet ad moralem Philosophum. Maior nota. nam Philosophus morum considerat de virtute, & de omnibus pertinentibus ad virtutem. Minor probatur, quia virtus oritur ab electione. Item electio cadit in definitione virtutis, & ideo est ei cõiunctissima. Secunda ratio. Consideratio eius rei pertinet ad moralem philosophum, quæ maximè ostendit mores, & virtutes: sed electio est huiusmodi: ergo eius consideratio pertinet ad moralem.

29 {QVAM actus ipsi.} scilicet externi actus. Notandum quòd electio videtur esse actus internus, sicut est etiam actus qui fit sponte, & isti actus oriuntur à principijs internis: verùm etsi actus externi ostendant mores, & virtutes vel vitia: non tamen vt electiones quibus præcipuè dijudicantur virtutes inesse vel non inesse. Nam externi actus possunt fieri per accidens, & propter ostentationem, vel simulatione aliqua, vel ignorantia, vel violentia: electio verò sponte fit, nec alterius imperio subiicitur, nisi illius qui eligit. & sic electio, vt dicit Philosophus, maximè indicat virtutem.

30 {ELECTIO itaq; sponte.} Hac in parte Philosophus ostendit quidnã sit electio. Nam fuerunt variæ opiniones de ipsa quidam enim cupiditatem, quidam iram, quidã opinionem esse dixerunt. Has opiniones remouet Philosophus, & simul inquirit genus electionis ponendum in definitione: postea ponuntur differentiæ quibus electio differt ab alijs. Ostendit igitur in primis quòd electio non est omnino id

quod

quod ſponte fit, hoc pacto: Illa non ſunt eadem, quorum alterum ad plura ſe extendit, quàm alterum: at id quod ſpõte fit, & ſpontaneum, ad plura ſe extendit quàm electio: ergo id quod ſponte fit & electio non ſunt eadem. Maior, ea differunt quibus non eadem competũt, & ſic magis vniuerſale à minus vniuerſali, & genera à ſpeciebus ſuis. Minor, Spontaneum ad plura ſe extẽdit, quia & in pueris, & in brutis inueniri poteſt, non autem electio. Item repentini motus vt per iram, & huiuſmodi, dicuntur fieri ſponte, non tamen cum electione: ergo ad plura ſe extendit ſponte quàm electio: ergo non omnino idem. Notandum quod electio præſupponit rationem: id quod ſponte fit pręſupponit appetitum: vnde ad plura ſe extendit: & dici poteſt quòd vbicunque ſit electio, ibi ſpontaneum: non autem econtrà, quia in aliquibus eſt ſponte, vt in brutis & pueris, in quibus non eſt electio. ſicuti dicimus in naturalibus, quòd vbicunq; eſt ratio, ibi videtur eſſe appetitus, non autem econtrà. quare id quod ſponte fit, ſe habebit tanquam genus: electio verò vt ſpecies. Dubitatur, quia non videtur verum id quod Philoſophus dicit de animabus brutis, quòd in his non ſit electio. nam videntur eligere, & in paſcuis proſequi ea quæ proſunt, & fugere oppoſita quæ nocent. Dicendum quòd electio poteſt conſiderari duobus modis, aut propriè aut impropriè. Propria erit duarum rerum propoſitarum alterius acceptio, cum conſultatione. impropria eſt acceptio alterius cum appetitione. Prima competit tantum habentibus rationem. Secunda verò irrationabilibus, quæ habent ſenſum, & appetitum ſenſitiuum. Philoſophus autem loquitur de electione vera, & quæ proprie dicitur electio, quæ non competit niſi habentibus rationem, & ſic patet ſolutio.

{QVI verò dicunt.} Probat electionem non eſſe cupiditatem quatuor rationibus. Prima, Electio non eſt quiddam 31 commune homini cum alijs animalibus: at cupiditas & ira commune quiddam cum alijs animalibus: ergo electio non eſt cupiditas. Maior clara, & iam probata. Minor etiam patet, quia electio præſupponit rationem quæ non eſt in alijs animalibus præterquam in homine. & animaduertendum quod Philoſophus hic oſtendit irã, & cupiditatẽ eſſe penitus diuerſam ab electiõe: ſuperius verò oſtẽdit id quod ſpõte fit differre

differre ab electione, sed non omnino vt ista. nã vult id quod fit spõte, esse tanquã genus respectu electionis : hic autẽ irã, & cupiditatẽ omnino exterminat, & disiũgit ab electione. & hic etiam non rectè sumunt qui volũtarium & inuoluntarium accipiunt pro eodẽ quod spõtaneũ, & non spõtaneũ. sunt aũt diuersa, vt sępe diximus, qa spõtaneũ ad plura se extendit, & sępius repetimus hoc, quia non parũ refert hęc distinctio quam dicimus ad hanc materiam percipiendam.

32 {ET incontinens.} Secunda ratio. si electio esset idẽ cum cupiditate, omnis cupiens esset eligẽs, & omnis eligẽs esset cupiens. consequens falsum: ergo & antecedens. quòd autem sit falsum, declaratur exemplo cõtinentis & incontinentis. continens enim cum electione, incõtinens verò cum cupiditate, nõ autẽ cum electione operatur, vt apparet in septimo vbi de continentia & incontinentia docet. ibi enim patebit quod incontinente ratio vincit: in incontinente verò cupiditas. vnde alter cũ electione: alter verò cũ cupiditate operatᷣ.

33 {ET cupiditas.} Tertia ratio: cupiditas nõ aduersatur cupiditati : electio aduersatur cupiditati : ergo electio non est cupiditas. Maior: nam si cupio diuitias, non cupio paupertatem, & econtrà: vnde contraria non cadunt sub cupiditate, ita vt simul sint contrariæ, & de contrarijs cupiditates. Minor patet exemplo continentis & incontinentis, in quibus alterum parit cupiditas: alterum verò electio, id est oppositum vult. Dubitatur: quia Philosophus dicit cupiditatem cupiditati non aduersari. hoc non videtur verum. nam aliquis cupit famam, & cupit etiam colligere pecunias. at ista videntur contraria, quia magnis & magnificis sumptibus non tenacitate pecuniarum acquiritur fama. Dicendum quòd cupiens famam, cupiet etiam ea omnia quibus acquiriᷣ fama, & magnificos sumptus & similia. Itaq; hoc modo intelligũtur contrariæ cupiditates: vt aliquis cupiat famam, & nõ cupiat famã : vt simul cupiat paupertatẽ & diuitias, luxuriã & continẽtiã. hoc fieri nõ potest, & hoc modo cupiditas nõ est contraria cupiditati. at electio est contraria cupiditati, vt in

34 cõtinẽte & in incõtinente apparet. {CVPIDITAS præterea.} Quarta ratio: cupiditas est iocũdi & molesti, electio nõ est iocundi & molesti : ergo electio non est cupiditas. patet ratio media in figura. cũ enim cupimus aliquid, & id nobis

adest,

adest,est iocundum:cùm autem non adest,est nobis molestũ. vndę præsentia eius quod cupimus percipimus voluptatem: absentia verò dolorẽ: electio vero ea ratione qua habet obiectum bonum eligibile non est iocundi & molesti.

{IRA etiam.} Suprà attulit vnam rationem, qua simul 34
ostendebat quod electio non est cupiditas nec ira: verùm superius magis intendebat ostendere quòd non est cupiditas, quia illa ex declaratione statim apparet ista. Affert igitur vnam rationem sic, Electio minus videtur esse ira quã cupiditas. at nõ est cupiditas: ergo multo minus ira. patet ratio. nã de quo magis videť inesse & non inest: nec ergo de quo minus. Item per irã adeò motus repẽtini fiunt vt cùm electione non fieri posse videantur, electio verò est cũ consultatione.

{AT vero nec voluntas.} Posteaquàm declarauit, & pro- 35
bauit quòd electio non est cupiditas nec ira: hac in parte ostẽdit pluribus rationibus quòd non est voluntas. nam cùm sit finitima, multi Philosophi dixerunt esse voluntatem. Prima ratio. Electio non est impossibilium, volũtas est impossibilium: ergo electio non est voluntas. patet ratio media in figura. nam voluntas expetit interdũ impossibilia, vt immortalitatem, & non mori: electio verò est eorum quæ fieri possunt, & à nobis fieri. Notandum quòd voluntas late patet, & absolutè fertur in bonum & est amplissima potẽtia, quia interdum extenditur ad impossibilia vt videmus: electio verò est tantum eorum quæ à nobis fieri possunt, vt diximus.

{AT voluntas quidem.} Secunda ratio: voluntas est etiam 36
earũ quæ à voluntate fieri nõ possunt: electio est tantũ eorũ quæ ab eligente fieri possunt: ergo electio nõ est voluntas. ratio patet exemplo certantiũ, & est alia à superiore ratione: quia illa dicebat quod voluntas erat interdũ impossibiliũ, hæc dicit quod voluntas est interdum eorum possibiliũ, id est quę fieri possunt, nõ tamen à nobis volentibus: vt si videremus duos duces præliũ cõmittentes, vellemus alterũ vincere, quod fieri posset, & tamen nõ est positum in potestate nostra: electio vero est tantũ eorũ quę ab eligente fieri possunt.

{PRAETEREA voluntas.} Tertia ratio. voluntas magis 37
est finium, electio est eorum quæ sunt ad finem: ergo electio non est voluntas. {ATQVE omnino.} Concludit quasi re 38
petendo rationẽ superius tactã, quæ videtur potissima ratio per

per quã volũtas distinguitur ab electione, id est quòd electio est eorum quæ sunt in nostra potestate, & fieri possunt ab eligente: voluntas verò interdum est eorum quę non sunt in potestate eius, & non possunt fieri à volente. Notandum quod Philosophus dixit quòd voluntas est magis finis, quia voluntas videtur interdũ esse eorum quæ sunt ad finem, & electio etiam videtur interdum esse finis. verum propriè sumpta voluntas vult finem, & id quod expetit sub ratione finis. Eodẽ pacto electio non improprie. sic enim esset etiam ipsius finis sed proprie dicta est eorum quæ sunt ad finem. & si quando fines cadunt sub talem electionem, non vt fines, sed sub ratione eorum quæ sunt ad finem cadere videntur.

39 {OPINIO quoque nõ est.} Hac in parte Philosophus ostendit electionem non esse opinionẽ siue opiniationem. & primo ostendit quod non est omnino idem quod opinio: deinde quòd nullo modo est opinio. primò quòd non est omnino idem, ostendit duabus rationibus. Prima, Opinio versatur non solum circa agibilia à nobis, sed etiam circa ea quæ sunt æterna, vt circa substantias separatas, & huiusmodi: at electio versatur tantũ circa ea quæ ab eligente fieri possunt: ergo electio non est opinio. Item opinio distinguitur, & diuiditur vero & falso: at electio non diuiditur per verum & fasum, sed magis bono & malo: ergo electio non est omnino opinio.

40 {AT nec etiã.} Superius probauit Philosophus quòd electio nõ est omnino idem quod opinio, & tamen hoc non excluderet quòd aliqua vel aliqua ex parte nõ posset esse idem. ideo nunc ostendit quòd nec etiam aliqua ex parte est idem cum opinione, & hoc pluribus rationibus. prima ratio, Ex opinione nõ efficimur quales, verum ex electione efficimur quales: ergo electio non est opinio. ratio apparet, quia ex opinione alicuius rationis pertinentis ad fortitudinem non dicimur statim fortes, sed moderatè & cum mediocritate eligendo, dicimur fortes: temperati, vt cùm terribilia, & huiusmodi moderatè eligimus. & ponit hic Philosophus electionem & opinionẽ versantes circa idem, & tamen diuerso modo, quia electione dicimur quales, opinione autem minimè.

41 {ET eligimus.} Secunda ratio. ex opinione non sumimus hoc aut illud, nec prosequimur aliquid aut fugimus, sed ex electione prosequimur aut fugimus: ergo electio nõ est opi-

nio. Maior, nam opinamur aliquam rem terribilem: non tamẽ statim fugimus illam. Ex hac opinione minor patet, nã cùm proponitur nobis aliquis finis acquirẽdus, consultamus de medijs quæ sunt ad talem finem, & eligimus, & prosequimur aut hoc, aut illud, aut etiam fugimus hoc vel illud.

{ELECTIO quidem laudatur.} Opinio laudatur, quia est vera: & vituperatur, quia est falsa. Electio verò laudatur ex eo quòd est recta: vituperatur verò quia non est recta: ergo non idem est opinio & electio. 42

{ET eligimus.} Quarta ratio. Opinione opinamur ea quæ non sunt nobis maximè certa: at electione eligimus ea quæ sunt nobis maximè certa: ergo electio non est opinio. nam opinamur ea quæ non sunt nobis certa. Verùm intelligibilia nobis certa scientia scimus, agibilia nobis certa & constituta electione eligimus. 43

{VIDENTVR præterea.} Quinta ratio, Si electio & opinio essent idem, tunc vnus & idẽ homo qui opinaretur optima eligeret eadẽ: sed hoc non fit, ergo &c. Nõ enim sequitur, vt qui opinetur bona, eligat illa: vt si quis opinetur ꝙ fortitudo est res bona, non tamen eligit illas operationes quibus illa consequi posit. ꝙ & si opinio esset eadẽ, cùm aliquis opinaretur aliquod bonũ, eligeret illud: hoc autẽ nõ fit, vt patet. His allatis Philosophus dicit ꝙ si quis diceret quòd opinio antecedebat electionem vel electio opinionẽ, nihil refert quantum ad hoc vt dicantur esse eadem, quia vtrouis modo sumatur, differũt, & nõ sunt vllo modo idem. vtrũ verò opinio præcedat an electio, nõ videtur esse præsentis speculationis. ea enim sunt in nobis principia, quæ ordinẽ inter se hẽbẽt. dici tamẽ potest ꝙ opinio præcedit, & seqtur diuersis respectibus: præcedit, cũ opinionẽ qs facit de aliquo bono qđ postea eligit: seqtur, veluti siqs elegerit bene facere vel prodesse amico: deinde euenit inde aliqd mali ex quo aliam facit opinionẽ, & secũ ratiocinatur, nõ esse amicũ beneficijs afficiẽdũ ne mali aliquid inde eueniat, & tũc erit opinio sequẽs: & hoc pacto antecedit opinio, & euenire etiã potest vt sequatur. 44

{QVID igitur.} Hæc est tertia pars huius cap. in qua ostendit quid sit electio, nõ tamen perfectè, sed in sequenti capitulo definiet eam perfectè vt patebit. concludit igitur quòd cùm electio spontaneum in totum non sit, nec 45

cupidit

cupiditas, nec ira, nec voluntas, nec opinio. Videtur tamen quod sit spontaneum. at non omne, cùm ad plura se extendat, sed id tantùm cuius consultatio antecessit. est igitur electio spõtaneum id cuius consultatio præcessit, & ad hoc probãdum videtur afferre duo signa. Primum quòd electio est cum ratione & mente: & per mentẽ accipit hic rationem cum discursu. aliud signum sumitur à nomine electionis: quasi ex quibusdam propositis vnum ante alia sumatur & legatur.

46 {CVM ratione.} scilicet actiua. {ET mente.} scilicet actiua quæ discurrit & inquirit.

De consultatione. CAP. III.

47 *ET est'ne de omnibus consultatio, & omne quoduis est consultabile: an de quibusdam non est consultatio? Atq; dicendum est forsitan consultabile non id esse de quo quispiam insipiens, uel mente captus, sed id de quo sanæ mẽtis quilibet consultaret.*

48 *De æternis autem nemo consultat. ut de mundo: uel de diametri laterisq; incommensurabilitate.*

49 *Sed neq; de ijs quæ consistunt quidem in motu: semper autem fiunt eodẽ modo siue necessitate, siue natura, siue pro*

50 *pter aliquã aliam causam: ut de solstitijs atq; ortu. Neq; de ijs quæ aliâs aliter sese habent: ut de siccitatibus, im-*

51 *bribúsue. Nec itẽ de ijs quæ eueniũt à fortuna: ut de thesauri inuẽtione. Sed neq; de humanis omnibus rebus. nam quonam pacto respublica Scytharum optimè gubernetur: nemo Lacedæmoniorum consultat. nihil enim horum*

52 *per nosipsos fieri potest. Consultamus autem de ijs rebus agendis, quæ in nostra sunt potestate. hæ etenim restant. Causæ nanq; uidentur esse: natura, necessitas, fortuna & mens insuper, ac omne quod per hominẽ efficit. hominum autẽ quisq; de ijs cõsultat quæ agi per ipsum possunt. Atque circa *exactas quidẽ scientias & sufficientes, non est consultatio: ut de literis, nõ enim ambigimus quonam pacto lit*

ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις.

cto literæ sint scribendæ. Sed de ijs cõsultamus quæ fiunt 54
quidem à nobis: non tamen semper eodem modo. ut de agendis per medicinam uel pecuniariam artem: & eo magis circa gubernandi facultatem, quàm exercendi artem deliberamus, quò minus exacta est. & de cæteris simuli modo. Atque magis circa artes, quàm circa scientias. nam circa ipsas magis ambigimus. Cõsultatio autem in ijs uersatur, quæ plerunq; quidem fieri possunt: incerta tamen sunt quonam euenient pacto, & in quibus est *indeterminatio. Atque cùm magnis de rebus deliberare uolumus, sumimus & alios ad consilium, diffidentes nobisipsis, tanquam non sufficientibus ad discernendum. Con- 55
sultamus autem nõ de finibus: sed de ijs quæ ad fines ipsos perducũt. Nec enim medicus si sanabit, nec orator si persuadebit, nec reipublicæ gubernator, si bene, rectéq; legibus ciuitatẽ instituet: nec deniq; cæterorum quisquam de fine deliberat: sed omnes posito quodam fine, quemadmodum & per quæ fiet ille, considerant. Atque si per plura posse fieri uidetur, per quod illorum facilimè, optiméq; fiet, perquirunt. sin per unum: quonã pacto per illud fiet, & illud item per quid efficietur considerãt. idq; faciunt, donec ad primam perueniant causam, quæ quidem in inuẽtione est ultimum. Qui nanq; consultat, is quærere uidetur: dictoq; modo perinde atq; * designationem linearum resoluere. Non autem omnis perquisitio, consultatio esse uidetur. Mathematicæ nanq; perquisitiones, consultationes non sunt. omnis autem consultatio est continuò perquisitio. idq; quod ultimum est in resolutione, primũ esse 56
constat in generatione. Atq; si consultantes in aliquid in- 57
ciderint, quod quidẽ fieri nequeat, desistunt: ut si sit pecunijs opus, has autem habere non poßint. quòd si uideatur

ἀδιόριστον, quæ sunt indeterminata.

διάγραμμα.

fieri posse, tunc agere aggrediuntur. Ea uerò dicimus fieri posse: quæ per nosipsos fieri possunt. nam ea quæ per amicos fiunt, per nosipsos quodammodo fiunt: quippe cũ principium sit in nobis. Quæruntur autem quandoq; quidem instrumenta: quandoq; autem usus ipsorum, & in reliquis simili modo. Interdum per quod, interdum quomo-
58 *do, aut per quem modum. Videtur igitur (ut dictum est) homo principium actuum esse: & de ijs esse consiliũ quæ agi ab ipso possunt, & actus aliorum esse gratia, finis igitur non erit consultabilis: sed ea quæ ducũt ad fines. Nec etiam singularia: ut si panis sit hoc, uel confectum sit ut oportet. hæc enim sensus ipsius fiunt. Quod si semper*
59 *quispiam consultauerit, in infinitum abibit. Consultabile autem & eligibile idem est. ipsum tamen eligibile definitum iam est. Quòd enim cæteris ex consultatione prætutulimus, id eligibile est. desinit enim tunc demum unusquisq; perquirere quonam aget pacto, cũ in seipsum prin-*
60 *cipium redigit. & in id suijpsius quod antecedit. hoc est enim quod eligit. Patet hoc ita esse & ex uetustißimis rebuspublicis, quas imitabatur* Homerus: *quæ nãque reges*
61 *eligerent, ea populo renuntiabant. Cùm igitur ipsum eligibile sit consultabile appetibile ex ijs quæ in nostra sunt potestate: & ipsa electio deliberatiua appetitio rerũ erit earum quæ in nostra sunt potestate. nam simul atq; dijudicauimus ex consultatione: affectamus deliberatione. Quid est igitur electio, figura sit dictũ. & circa quæ uersatur: & eorum esse quibus ad ipsos fines acceditur.*

COMMENT.

47 ET EST ne de omnibus consultatio.} Hoc est tertium capitulum, in quo Philosophus posteaquam declarauit de eo quod sponte fit & electione: nunc docet de consultatione,

tione.ex quo etiã patebit definitio electionis,in qua cadit cõ ſultatio:eſt enim electio quaſi quidã finis.& effectus cõſulta tionis:quare ad cognoſcendã electionẽ perfectè, opus eſt co-gnoſcere ipſam cõſultationẽ.Diuiditur in tres partes.In prima declarat quid ſit illud quod cadit ſub conſultationẽ.In ſecunda oſtendit modũ,& effectum eius, & terminũ. In tertia comparat conſultationẽ cum electione.In prima igitur parte affert per modũ dubitationis ea,in quibus eſt conſultatio, & de quibus:& ſoluit in genere, dicendo quod nõ de omnibus eſt conſultatio,ſed his tantũ de quibus homo ſanæ mentis deliberat.quę autẽ ſint iſta in ſequentibus determinabit.

{DE æternis autem.} Primo igitur oſtendit de quibus nõ fit cõſultatio,vt illis excluſis relinquantur ea de quibus fit,& affert omnes cauſas quæ afferri ſolẽt circa ea quæ ſunt. & argui poteſt hoc pacto, Omnia quæ ſunt, aut neceſſaria ſunt à cauſa neceſſaria,vt æterna:aut natura,vt ſiccitates,& grandines:aut à fortuna,vt inuentio theſauri:aut à mente noſtra,& à quibuſdã principijs quæ in nobis ſunt:ſed nec circa prima, nec circa ſecunda , nec circa tertia conſultatio fit : ergo circa quarta,ſcilicet circa ea quę fiunt à mẽte noſtra,& nõ quacũq; ſed à mẽte actiua. Hæc argumẽtatio à Stoicis appellatur per quinq; aut plura ſine demonſtratione. probatur autẽ primo quòd cõſultatio nõ fit circa æterna.Circa ea quæ aliter ſe habere & à nobis fieri poſſunt eſt cõſultatio.at ea quę ſunt ęter na,nõ poſſunt fieri à nobis,& ſemper ſe habẽt eodẽ modo, & ſunt neceſſaria &perpetua:ergo æterna nõ cadunt in cõſulta tione vllo pacto.Notandũ quod quædã ſunt æterna, quę ſem per ſunt talia vt ſubſtantiæ ſeparatæ: quædã verò ex parte demonſtrationis,quæ ſunt & principia neceſſaria,& concluſiones neceſſarię ex talibus principijs. & ideo Philoſophus attulit duo exempla, ſcilicet mundum & diametrum , qui ſemper & eodem modo eſt incommenſurabilis coſtæ eiuſdem quadrati:pro cuius declaratione notandum eſt quòd diameter in multis figuris reperitur,& loquamur de figuris planis, non de ſolidis. eſt igitur diameter circuli, & de hoc non loquitur Philoſophus . eſt etiam diameter quadranguli , qui eſt figura quæ quatuor lineis , & quatuor angulis continetur : habet autem plures ſpecies. Omne enim quadratum eſt quadrangulus,non autem econtra.eſt quadratum æqualium 48

laterum,& rectarum linearum species quadrāguli.est etiam figura ex altera parte lōgior. Item Rombus & Romboidis. Philosophus igitur loquitur de quadrangulo qui est æqualiū laterum, & rectarū linearū, id est de quadrato:& dicit quòd non potest vnquam reperiri aliqua communis mensura qua & diameter, & costa vel latus eiusdem quadrati commensuretur:vt exempli gratia,diameter dicitur quadrati linea,quę ducta ab angulo ad angulum diuidit quadratum in duas partes æquales:numerus quadrat⁹ dicitur, qui resultat ex multiplicatione alicuius numeri in seipsum, qui vocatur radix illius numeri quadrati, vt tres sunt radix hui⁹ numeri quadrati IX. Nunquam igitur reperietur communis mansura diametri & costæ;nam ter tres constituunt nouem:tūc vltra,nouem & nouem cōstituunt decem & octo. Nunquam reperietur radix,& numerus qui in seipsum ductus constituat decem & octo:nam propinquior: est quatuor: at quater quatuor cōnstituunt sexdecim. quare hoc est impossibile reperire communem mensuram diametro,& lateri eiusdem quadrati. Verum de aliquo quadrangulo veluti de aliqua figura ex altera parte longiore fieri posse videtur. sumatur quadrangulus ex altera parte longior, & apparebit quod diameter erit cōmensurabilis cum costa eiusdem.sit costa maior vt quatuor,minor vt tres,diameter erit vt quinq;. nam ducatur quatuor in seipsum & III. alterum constituunt XVI. alterum IX. quæ faciunt XXV.cuius radix erit V. & diameter V. quæ in se ducta constituunt XXV. ergo habent communem mensurā,diameter alicuius quadranguli ex altera parte longioris,& eius costa.at in quadrato quod est figura æqualium laterum,& rectarum linearum: diameter communem mensuram nullo pacto habere potest cum latere,&costa eiusdem quadrati.sequeretur enim quòd numerus par & impar essent æquales inter se;quod est absurdum.quare nunquam est commensurabilis, vt dicit Philosophus: & hoc est necessarium, scilicet quod nunquam sit commensurabilis.

49 {SED neque de ijs quæ.} Probat etiam nunc ꝙ consultatio nō est circa ea quæ sunt in motu tali,vt semper eodē modo fiant,siue hoc sit natura, siue necessitate ab alia causa vt à Deo.hæc sunt ortus & conuersiones syderū,quę modo in parte vna,modo in altera fiunt: tamen certo & fixo ordine fiūt.

Circa

Circa hæc nõ est cõsultatio,& hoc probari potest eodem medio quo ꝓbauimus superius:quia cõsultatio est circa ea quæ à nobis fieri possunt & aliter se habere. Notandũ quod Philosophus dicit siue à natura,siue necessitate,siue propter aliã causam:quod posuisse videtur propter varias opiniones philosophorum.quidam dixerũt cœlũ moueri necessittae quadam cum sit rotundum , quia in circuli motũ quædam pars pellit,quædam pellitur:& eadem quæ pellit,pellit necessario.alij dixerunt cœlum moueri natura,vt ignis natura sua fertur sursum:sic cœlum circulo. vnde Philosophus dicit in libro de cœlo,quòd si pars cœli auferretur ab eo,& ponatur hic inferius apud nos,quòd illa nõ feretur sursum aut deorsum,sed circulo mouebitur.alij dixere cœlum moueri sicut anima,scilicet ab anima sua:ideo Philosophus videtur enumerare plures causas.sed de hac materia determinare nõ est ꝑsentis cõsiderationis. {NEQVE de ijs quæ alias.} Ostendit hic Philosophus quòd etiã consultatio nõ est de his quæ fiunt à natura quæ vario modo sese habent. Nam superiora de quibus dixit,etsi semper mouẽtur,tamen semper fiũt eodem modo:hæc vero mouentur nõ solum localiter, sed etiã mutantur,& circa talia non est consultatio:quod probari potest eodem medio,quia non possunt fieri à nobis. 50

{NEC itẽ de ijs quæ eueniũt.} Ostendit etiã quòd cõsultatio non est circa ea quę fiunt à fortuna. Nã etsi ea quæ fiũt à fortuna dicunt fieri à mẽte humana per Philosophũ:tamẽ fiunt ꝑ accidens,vt idem inquit in libro Physicorum.et ideo nõ vident ꝓprie fieri à nobis,quia fiunt & eueniunt præter intentionem nostrã:vt fodiens terram vt serat arbores , inuenit thesaurum præter propositum,& intentionem suam. 51

{CONSVLTAMVS.} Declarat Philosophus quæ sunt ea de quibus cõsultamus.nã remotis omnibus quæ fiunt aut necessitate,aut natura,aut fortuna,vel casu:restat vt illa cadãt in cõsultationẽ,quæ à mẽte fiũt,non tñ omnia,sed ea tñ quæ sunt posita in nostra potestate,& fieri à nobis possunt. Et omne quod per hominẽ,vt voluntas & similia principia. 52

{ATQVE circa exactas.} Hac in parte Philosophus declarat de quibus humanis est consultatio,considerando res vt sunt sub artibus certis , & scientijs , & facultatibus , aut non certis,& affert tres sententias. Prima est quòd de his nõ 53

est consultatio quæ sunt determinata & certa. Secũda quòd non æquè de omnibus quæ à nobis fieri possunt est consultatio. tertia quòd magis consultamus de ijs quæ cadunt sub arte, quàm de ijs quæ cadunt sub scientia. primo igitur sic probat, Consultatio est de rebus dubijs: sed ea quæ sunt determinata per aliquam scientiam, nõ sunt dubia: ergo de ijs non est consultatio. patet ratio exemplo Philosophi. nã literæ sunt determinatæ per artẽ, & scientiam grãmaticæ quomodo scribi debeant: ergo talia nõ cadunt in consultationẽ.

54 {SED de ijs.} Secunda sententia probatur hoc pacto: de ijs omnibus quæ non sunt æquè, & eodem modo certa non consultamus: sed ea quæ à nobis fieri possunt non æquè sunt certa: ergo non de omnibus talibus est consultatio. {Atque magis.} Tertia sententia est, quòd magis consultamus de ijs quæ cadunt sub artibus, quàm de ijs quæ cadunt sub scientijs. & ratio est, quia ea quæ cadunt sub artibus, sunt minus certa, & de magis dubijs magis cõsultamus. Notandũ quòd non vult Philosophus quòd ea quæ cadunt sub sciẽtijs agantur à nobis; & non cõsultamus de sciẽtijs, sed de modo, id est quomodo possimus ad illarum cognitionẽ accedere, & minus circa scientias, quã circa artes, quia modi illi sunt magis determinati. Dubitatur circa prædicta, quia Philosophus dixit quòd cõsultatio est de ijs quæ sunt in nostra potestate, & agũtur à nobis: quod nõ videtur esse verũ hoc pacto: Iura & leges nõ sunt in nostra potestate, & tamẽ de iure, & legibus cõsultamus: ergo cõsultamus de ijs quæ nõ sunt in nostra potestate. Maior. leges & iura sunt in potestate principis, & legũlatoris. Minor. cõsulimus iuriscõsultos, & illi cõsultant de ijs. Illa quæ aguntur à seruis nõ sunt in potestate domini, & tamen cõsultamus de illis: ergo nõ tantũ consultamus de ijs quæ in nostra sunt potestate. imbres & siccitates, & talia nõ sunt in nostra potestate, & tamẽ homines cõsultãt de ijs, velutì, vtrũ æstas sit futura humida an sicca, &c. oppositũ tamen dicit Philosophus, & ostẽdit quod de ijs est cõsultatio tantũ quæ in nostra sunt in potestate, hoc pacto, vt fieri possint à nobis & nostra opera. Pro declaratione notanda sunt tria. primũ est definitio cõsultationis quæ videtur esse talis, Consultatio est inquisitio rationis qua de rebus agendis dubijs atq; incertis aliquid inuenitur certũ, & determinatum.

verum

verùm consultatio potest accipi duobus modis: ab vno tantum, aut inter plures, cùm consultatio est de magnis rebus, & magni ponderis: in qua solemus sumere socios ad consultandum, ex quo fit aggregatum ex pluribus consilijs. Secundum quod affertur est, quòd cõsultatio est de ijs quæ à nobis aguntur, & fieri à nobis possunt: quod probatur, quia circa quæ versatur electio, & etiam consultatio. Tertiũ est, ꝙ consultatio nõ est de omnibus quę à nobis aguntur, sed de rebus dubijs & incertis: non autẽ omnia quæ à nobis aguntur sunt dubia, & incerta & indeterminata. patet igiť ex ijs quod consultatio est inquisitio per rationẽ, quia de rebus agendis aliquid emergit determinatũ, & est de ijs quæ fieri possunt, aut à nobis aut ab eo cui datur consiliũ, & non de omnibus talibus, sed de dubijs. Ad rationes, & ad primã cùm dicitur quòd iura & leges non sunt in nostra potestate: dicendum quòd iura non cadunt sub potestate iurisconsulti, sed gubernatoris reipublicæ vel principis. verùm iurisconsultus dat consilium interpretando mentẽ legumlatoris, & dat modũ consequendi tale ius. Ad secundã cùm dicitur, ea quę fiunt à seruis non sunt in nostra potestate: dicendũ quòd ea quæ fiunt à seruis aliquo modo dicuntur fieri à domino, & videntur cõcurrere tanquã vna causa: ita quòd dominus, & seruus vna tantũ sint causa efficiens: sed dominus causa principalis, seruus verò esse videtur tanquam causa instrumẽtalis. Ad quartã cùm dicitur quòd imbres & siccitas non sunt in nostra potestate, & tamen de ijs consultant homines: dicendũ quòd cõsultatio fit de ijs, non vtrũ fiant, sed quid agendũ sit si talia eueniant.

{CONSVLTAMVS autem non de finibus.} Hæc est secunda pars, in qua Philosophus posteaquam ostendit de quibus est, & de quibus non est consultatio: nunc ostendit modum, & effectum siue terminum consultationis. Et primo declarat modum & ordinẽ procedendi in consultatione, deinde effectũ eiusdem: postremo terminum ipsius. Dicit autem in primis quid est præsupponendum in cõsultatione, & non est aliquo modo inquirendũ. nam in omni cõsultatione præsupponendus est finis aliquis, de quo non est cõsultatio: quia tunc ex parte finis esset processus in infinitum, quod est absurdum. non igitur est consultandum de fine: & hoc probat exemplo medici qui præsupponit sanitatem: deinde inqui- 55

rit,& consultat de ijs quæ ducunt ad sanitatem,similiter facit orator,qui præsupponit suasionem afferendam auditoribus,& similiter gubernator ciuitatis præsupponit sibi finẽ: deinde consultat de ijs quibus acquiri posit : & dicit quòd duo inquirimus per consultationem,scilicet modum quo, & per quæ,id est per quæ media vel instrumenta fieri posit,vt assequamur talem finem,& de his primò cõsultamus: postea verò quomodo sit nobis vtendum talibus instrumentis. fit autem talis resolutio quousq; deueniamus ad id quod est vltimum quod inuenimus per nostram perquisitionem & resolutionem:quod tamen est primum in operatione: & à quo incipimus operari:sicut euenire videtur in geometria,in qua fit resolutio posteriorum figurarum,quas resoluimus in priores figuras,probando semper posteriores designationes per priores iam probatas, quousque deueniamus ad vnam primam indemonstrabilem, quæ nullo modo in aliam resolui posit.& videtur esse vt illa quæ primo ponitur ab Euclide, quòd super datam lineam contingit triangulum æquilaterum collocare. simili modo consultans proposito fine videtur perquirere media,& resoluere & peruenire ad vnũ quod est vltimum,quod inuenit perquirẽdo,& primum à quo incipit operari. exempli gratia, Gubernator reipublicæ proponit sibi pacem esse cum hostibus faciendam tanquam finem. mittendi sunt oratores ad aliquem principem vel rempublicam quæ se interponat: at decernendi. ergo cogendus est senatus. hoc videtur esse vltimum quod inuenit in resoluendo,vt ita loquar,& perquirendo:primum tamẽ à quo incipiendum est operari.& dicit Philosophus quòd non omnis perquisitio est cõsultatio.nam geometra non consultat,quãuis perquirat & resoluat. non igitur omnis perquisitio est consultatio: sed econtrà, omnis consultatio est perquisitio. Nam perquisitio est tanquam genus. & differentiæ possunt colligi ex supradictis: & habebimus eius descriptionem, quòd consultatio est perquisitio de ijs rebus quæ à nobis fieri possunt, quorum incertus est euentus.

56 {IN resolutione.} Id est,quod est vltimum quod inuenimus perquirendo,veluti,Congregandus est senatus vt decernantur legati in superiori exemplo, id est primum in generatione,id est in principio operationis vnde incipimus.

ATQVE

{ATQVE si consultantes.} Hac in parte Philosophus ostendit effectũ consultationis: quæ est executio. & dicit quod si cõsultãtes inciderint in aliquod qđ fieri nequeat, desistũt: sin verò fieri posit, aggrediuntur: & declarat illam partem quomodo intelligatur id agi à nobis posse, dicendo non tantum quæ per nos ipsos, sed etiam quæ per amicos possumus. Sunt enim amici tanquam instrumenta. & quemadmodũ instrumentorum vsus principium est in nobis: ita & amicorũ esse videtur. verùm quandoq; quæruntur instrumẽta quibus vtamur si eorũ vsus est certus, & determinatus. quandoq; verò quæritur opus, & vsus ipsorũ, id est inuentis instrumentis quomodo ipsis vtamur ad rem exequendam. Itaq; interdum quæritur quibus instrumentis, interdum quomodo vtamur. 57

{VIDETVR igitur vti.} Declarat Philosophus quasi cõcludendo quòd in omni consultatione est quidam terminus: & hoc ostendit ex parte agentis hominis, quia intẽdit in his quæ ab eo fieri possunt, & de quibus consultat aliquẽ terminum ex parte finis, quia omnis actio est ob aliquẽ finẽ: ergo & consultatio. Item ex parte instrumentorũ quæ sunt media quæ ducunt ad finẽ, ne fiat processus in infinitum: fit igitur consultatio ob aliquẽ finem, non tamẽ de fine. Nec certe singulares res, vtrum scilicet sint, cadunt in cõsultationem, vt si hoc sit panis. bene caderet in consultationem, quomodo melius cõparari possent, vt cõmeatus in exercitu: sed vtrum hoc sit panis non cadit in consultationem, quia patet per sensum. 58

{CONSVLTABILE autem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquã ostendit ordinem, & effectum, & terminum consultationis: nunc comparat cõsultationem, & electionem inter se declarando vtrunque. Nam cùm consultatio cadat in definitionem electionis, vt diximus, necesse fuit interponere declarationem eius vt melius innotescat ipsa electio. Ostendit igitur in quo differunt, & in quo conueniunt ex parte obiectorum, quæ sunt consultabile & eligibile. ex obiectis enim indicantur operationes: ex operationibus potentiæ: ex potentijs essentiæ. Nam obiecta sunt nobis notiora quàm actus, & actus quàm potẽtiæ, & potentiæ quàm essentiæ, vt inquit Philosophus in libro de anima. Obiecta igitur ista, scilicet consultabile, & eligibile idẽ sunt in re: differunt autem ratione. Nam idem inquantum 59

est consultabile, præcedit seipsum inquantum est eligibile. Idem enim iam cõsultatum & determinatum est eligibile. Præcedit igitur consultatio electionẽ, & probari potest hoc pacto, Iudicium rationis præcedit electionem, aut est simul cum ea: sed consultatio præcedit iudicium rationis, & determinationem: ergo pręcedit electionem. Patet ratio ex dictis Philosophi. Nam in consultando & perquirendo aliquis tũc desinit procedere vlterius in consultatione, cùm accessit ad id principium quod collocatur in seipso, id est, cùm id principium à quo incipiendum est operari redigit in suam potestatem: & cùm reducit idem in antecedẽs suijpsius, id est, in potentiam electiuam, & rationem electiuam suimet, quæ dicitur antecedens, quia maximè antecedit ratio actiua siue potentia electiua, sequitur postea electio & actio. Probat etiam ab autoritate Homeri, qui introducit reges, vt primo consultent, deinde eligant: demum proponant populo vt exequantur id quod elegerunt. Posset etiam illud dictum Homeri referri vt sit quasi confirmatio eius quod dixit, scilicet quòd tunc desinimus vlterius inquirere & consultare cùm reduximus in nosipsos, id est, in potestatem nostram illud principium, scilicet quod est vltimũ in resolutione, & primum, & principiũ à quo incipimus operari. vt permaneamus in eodẽ exemplo, proposita pace vt fine consultatur de medijs, mittẽdi sunt oratores cum talibus mandatis, Quid vltra decernendi, quid vltra congregandus senatus: quod est vltimũ in perquisitione, & primum, & principiũ à quo debemus incipere operari. Cùm reduximus in nobis istud principium, scilicet vt quandocunq; velimus possimus congregare senatum: tũc cessat omnis cõsultatio, & eligimus illud vt congregetur senatus: deinde fit, id est, congregatur. quare primo est cõsultatio: postea electio: demum actio: & sic ordinatur successiuè.

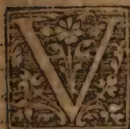
60 PRINCIPIVM.} Id est, quod in resolutione & perquisitione est vltimum, & primum, & principiũ à quo incipimus operari. Id quod antecedit, id est rationẽ actiuam. Suijpsius, scilicet suimet eligentis: & non est referendũ illud ad principiũ, vt nonnulli expositores forsitan facerent. Græcè enim dicit αὐτοῦ, id est, ipsiusmet reducentis, & eligentis: non autẽ ipsius principij. diceretur enim αὐτῆς, id est, in fœminino genere, sicut est ἀρχή, principium apud Græcos in fœminino.

CVM

{CVM igitur ipſum eligibile.} Ex dictis concludit defi- 61
nitionem electionis, ſcilicet quòd electio eſt appetitio earũ rerum quæ à nobis fieri poſſunt ex cõſultatione proueniẽs. Concludit autem ſic: eligibile eſt conſultabile, appetibile de numero eorum quæ ſunt in noſtra poteſtate conſtituta: ergo electio eſt appetitio eorum quæ ſunt in noſtra poteſtate. Patet ratio per locum à coniugatis, & dicit Philoſophus quòd ſimul ac dijudicauimus aliquid per conſultationem, appetimus illud, cùm antea non affectaremus: vnde electio videtur operatio quædam intellectus actiui ſimul cum appetitu, ſcilicet rationali, id eſt cum voluntate.

De voluntate, & voluntate affectabili.

CAPVT IIII.

Oluntatem autem finis quidem ipſius eſſe, 62
iam paulò antea diximus. Sed uidetur alijs 63
*quidem eſſe ueri boni: alijs apparẽtis boni. Atq; ſit ſentẽtia quidem eorum qui uerum bonum id eſſe cenſent quod eſt * affectabile uoluntate: ut id non ſit affectabile uoluntate, quod is qui nõ rectè expetit, uult. Nã ſi ſit, erit et continuo bonũ. at erat fortè malum.* βουλετόν
Sentẽtia autem eorũ qui bonũ apparens inquiũt eſſe 64
quod eſt affectabile uolũtate, ut nihil ſit prorſus quod ſuaptè natura ſit affectabile uoluntate: ſed id quod unicuiq; uidetur. at aliud alij uidetur: et repugnãtia fortè. Quòd 65
ſi hæc nõ placent: dicẽdũ eſt ſimpliciter quidẽ & reuera uerũ bonũ eſſe affectabile uolũtate: unicuiq; uerò, id quod unicuiq; uidetur. Studioſo igitur id eſt affectabile uoluntate, quod uere eſt bonũ: uitioſo uerò, quicquid cõtigerit. Fitq; hoc perinde atq; in corporibus ipſis. his enim quorũ corpora bene ſeſe habent: ſalubria ſunt, ea quæ uerè talia ſunt. ijs aũt quorũ corpora ſunt ægrota, non hæc ipſa, ſed alia: ſimiliter & amara ac dulcia: & calida, atq; grauia: & ſingula cæterorũ. Studioſus enim homo rectè ſingula iudicat:

iudicat: & singulis in rebus id ipsi uidetur quod uerè est tale: in unoquoque enim habitu sunt propria quædam honesta atque iucunda, atque in singulis plurimum fortasse præstat uir studiosus, in dinoscẽdis ijs quæ uerè talia sunt propterea quòd est ut norma quædam atq; mensura ipsorum. Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem. ipsa nanque bonum quidem non est: bonum tamen esse uidetur. prosequuntur igitur ipsam tanquam bonum: dolorem autem fugiunt tanquam malum.

COMMENT.

62 VOLVNTATEM autem finis.} Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquã docuit de eo quod spontè fit, & de cõsultatione, et electione: nunc docet de voluntate quæ est actus internus à quo procedunt operationes externæ, & dicitur non solum potentia volitiua voluntas: sed etiam operatio. In hoc autem capitulo tractat de eo prout dicit actum, & operationem ipsius potẽtiæ voluntatis, ostendendo circa ea quæ est actus talis, & declarando id quod est affectabile voluntate, id est obiectum voluntatis. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima ostendit quòd voluntas est finis, non eorum quæ sunt ad finem. In secunda ponit opinionem quorundam de obiecto ipsius voluntatis. In tertia ponit opinionem suam de ipso obiecto. In prima igitur repetit vnam sententiam de voluntate, scilicet quod voluntas est finis. Nã ea quæ sunt ad finem volumus non primo & per se, sed propter finem. Nam volumus ea quæ sunt ad sanitatem non primo propter illa, sed propter ipsam sanitatem, cùm ea intendimus vt finem. {SED videtur.} Hæc est secunda pars huius capi
63 tuli, in qua affert duas opiniones diuersas de obiecto voluntatis. Prima est, quòd id tantum quod est per se bonum, sit obiectum voluntatis. Secunda est, quod id tantum quod est apparens bonum, sit obiectum voluntatis. Reprobat igitur in primis opinionem primam hoc pacto: Si id quod est obiectum voluntatis, esset tantũ per se bonum: tunc id quod vult malus, non esset obiectum voluntatis, nec esset volitum: sed hoc

hoc absurdũ est, ergo antecedens. patet ratio, quia si id quod est obiectum voluntatis esset tantum verè bonum, certe id quod malus, & non rectè eligens vellet, non esset affectabile voluntate, id est volitum: vel si id etiam esset volitum tunc illud esset etiam per se bonum: cùm autem id quod malus vult fieri posſit vt sit malum: sequeretur quòd malum esset per se bonum, quod est absurdum: ergo absurdum etiam erit dicere quòd id tantum quod est per se bonum est affectabile voluntate, vel est volitum, aut obiectum voluntatis.

{SENTENTIA autem eorũ.} Reprobat secundã opinionem dicentium id tantũ esse volitum vel affectabile voluntate quod est apparens bonum, hoc pacto, Si tantum apparẽs bonũ esset obiectum volũtatis, nihil esset quod suapte natura esset obiectũ volũtatis vel volitum: consequens falsum: ergo & antecedens. Nam si tantũ apparens bonum esset obiectum voluntatis, nihil esset per se volitũ. Si enim esset per se volitum, apparens bonũ esset vere per se bonum: at hoc nõ est, quia apparentia bona sunt interdũ contraria, quia aliud alij apparet: at vere bona nõ sunt contraria, & repugnantia: ergo bonum apparens non est verè bonum nec per se volitũ. Quare apparens tantũ bonum non est obiectum voluntatis, cum pateat quòd suapte natura bonum sit volitum vel volibile. & per hanc positionem excluderetur ab voluntate. 64

{QVOD si hæc non placent.} Hæc est tertia pars capituli in qua allatis & reprobatis opinionibus aliorum de obiecto voluntatis affert suam sententiam, ex qua ponere posſumus duas conclusiones probandas. Prima, Id quod est per se bonum, est simpliciter volibile vel obiectum voluntatis. Secunda, Id quod est apparens bonum, est non simpliciter, sed aliqua ex parte, & respectu aliquorum volibile vel obiectum voluntatis. Probatur prima hoc pacto: Id quod studioso est volibile, est per se & simpliciter obiectum voluntatis: sed verè bonum est volibile studioso: ergo verè bonum est per se, & simpliciter obiectum voluntatis. Maior probatur: Sicut se habent corpora, ita & animus quantum ad hoc propositum. at id quod est sanum corporibus sanis, dicitur simpliciter & per se sanum: ergo id quod est volibile animo sano, est simpliciter volibile. Secunda cõclusio probatur hoc pacto, scilicet quòd apparens bonum nõ est simpliciter volibile, 65

libile,sed aliqua ex parte,& respectu aliquorum : id quod est volibile vitioso,non est simpliciter volibile, sed secundum quid,& respectu talis hominis:sed bonum apparens est volibile vitioso : ergo bonum apparens non est simpliciter volibile:sed aliqua ex parte, & respectu aliquorum. Hæc ratio probari potest similitudine animi corporis sani & ægri,sicut probata est illa superior. Addit vlterius Philosophus quòd horum causa est, scilicet vt studiosus velit bonũ simpliciter: vitiosus autẽ non velit,causa inquam ipse habitus.Nam studiosus habet virtutẽ qua animus fit sanus, & bene dijudicat de omnibus, propter illa sunt simpliciter talia qualia iudicantur:ea verò de quibus iudicat vitiosus,nõ sunt simpliciter talia,quia ipse habet iudicium corruptũ propter malum habitum,sicut fit in gestu ęgrotãtis,qui cùm sit affectus aliquo malo humore,omnia videntur illi talis saporis,qualis est humor quo gustus eius affectus est:& addit quòd cùm sint varię virtutes in vnaquaque virtute,est id quod est simpliciter honestum secundum illam virtutẽ, & tales honestates differũt inter se. studiosus verò per vnamquanque virtutem iudicat ea quæ simpliciter sunt honesta: & ideo dicit quòd studiosus est tanquam regula & mensura quædam,& norma,& ea quę iudicantur ab eo sunt verè talia. Notandum quòd habitus dicitur esse causa iudicãdi tam in animo quàm in corpore,quia ad hoc propositum simile esse videtur de vtroque. Nam in corpore ille qui est sanus rectè dijudicat secundũ quemlibet sensum de vnoquoque obiecto, similiter fit in animo: ægrotus autem econtrà, in animo similiter, & in corpore : & hoc patet discurrendo per omnes sensus corporis, & per omnes habitus animi. Notandum quòd Philosophus loquitur hic de voluntate non vt potentia animæ est :sed vt operatio eius potentiæ,& voluntatis:& similiter fecit de electione & consultatione vt actus interni sunt,& non vt potentiæ: appellat autem actum voluntatis nomine potentiæ, quia caremus nomine:posset autem dici volutio. Ferant autem æquo animo hos dicendi modos,qui elegantiores quærunt: vtimur enim ijs terminis,vt magis aperiamus mẽtem Philosophi.Verum si sumamus,& loquamur de voluntate vt potentia, dicimus quòd ipsa est latissima, & extenditur etiam ad impossibilia, quia est potentia æqualis intellectui quantũ ad latitudinem suam,

suam, id est quicquid intellectus intelligere potest, voluntas appetere potest. cùm verò intellectus intelligat, & ea quæ sunt, & ea quæ finguntur & non sunt, vt chimeram: similiter & voluntas potest velle ea quæ sunt impossibilia. Et ratio est, quia talis potentia videtur esse æqualis intellectui. Animaduertendum tamen quòd voluntas capitur bifariam. primò vt est communissima & æqualis intellectui in latitudine sua, & sic potest velle etiã impossibilia: alio modo vt est regulata à ratione, & sic non est impossibilium. Nam ratio recta non dictat nisi ea quæ fieri possunt.

De ijs quæ in nostra sunt potestate.

CAPVT V.

Vm igitur finis quidem sit affectabilis uo- 66
luntate, ea uerò quibus itur ad finem, * *con-* βουλευτά.
sultabilia sint atque eligibilia: fit ut actus ij
qui circa hæc uersantur, ab electione profi- 67
ciscantur, nostraq; sponte efficiantur. At operationes uir 68
tutum circa hæc ipsa uersantur. nostra igitur in potesta-
te ipsæ uirtutes: & identidem uitia collocantur. Quibus 69
enim in rebus nostra in potestate situm est agere: in ijs &
non agere, & in quibus non agere: in ijs est & agere.
quare si agere bonum (quod honestum est) in nobis est
situm: & non agere (quod est turpe) in nobis est colloca-
tum. Et si non agere malum (quod est honestum) in no-
stra est potestate: & agere (quod est turpe) in nobis est
situm. quòd si in nobis est situm tam honesta quàm tur-
pia agere: & simili modo non agere: hoc autem erat bo-
nos & malos esse: in nobis certè est situm nos probos &
improbos esse. Dicere autem sua sponte neminem pra- 70
uum, nec inuitum quenquam beatum esse: alterum falso
est simile, alterum uero. Nam beatus quidem nemo est
inuitus: sponte autem nostra prauitas comparatur. uel
obstandum est ijs quæ modo sunt dicta: & hominem

non

non esse principium est dicendum, neque procreatorem
71 *actuum perinde ac liberorum. quòd si hæc uera uidētur, nec in alia ulla, principia actuum quam in ea quæ sunt in nobis, reducere possumus: quorum principia sunt in nobis, ea quoque in nobis sunt sita, spontéque à nobis fiunt. Hæc ita esse testes sunt & priuatim singuli homines, & ipsi legumlatores. Nam eos quidem qui praua faciunt, si modo non ui, nec ob ignorationem eam cuius ipsi non fuerint causa, illa agant: castigant ac puniunt. ijs autem qui honesta agūt, honores instituunt: ut homines partim hortentur, partim probibeant. At ad ea agenda quæ nec in nostra sunt potestate, nec nostra sponte efficiuntur, nemo prorsus hortatur: quippe cùm uanum sit persuasum esse cuipiam non calere, aut non dolere, aut non esurire, aut quiduis aliud tale. nam nihilominus hæc ipsa patietur.*
72 *Etenim pro ignoratione etiam ipsa pœnas instituunt, si quispiam ignorationis esse sibi causa uideretur. ebrios nanque duplici pœna afficiendos esse putarunt. principium enim in ipsis est, quippe cùm in ipsorum sit potestate ebrietatem uitare, quæ quidem ignorationis est causa. Puniunt etiam eos qui aliquid eorum ignorant quæ legibus continentur: quæ quidem scire oportet, nec sunt difficilia cognitu. similiter & in alijs quæcunque per negligentiam homines ignorare uidentur: ex eo planè, quia in*
73 *ipsis est non ignorare. Est enim in ipsorum potestate diligentiam adhibere. at fortasse tales sunt quidam, ut dili-*
74 *gentiam non adhibeant. At ut tales fierent, & iniusti, aut intemperantes: ipsi sunt sanè causa dissolutè uiuentes, & res iniustas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. operationes enim quæ sunt circa singula, tales efficiunt. Quod quidem ex ijs patet, qui cuiuis ludo uel actui*
student

*ſtudent: perſeuerant enim in operando. Ignorare igitur ex operationibus quæ fiunt circa res ſingulas habitus ipſos emergere, nimiũ hebetis hominis eſt. Præterea *me-* 75
tas rationis egreditur: iniurias facientem hominem, aut ἄλογον.
intemperatè agẽtem, nolle ſe iniuſtum aut intemperatum eſſe. quòd ſi quis non ignorans agit ea ex quibus erit iniuſtus: is ſua ſponte erit iniuſtus. Non tamen ſi uult cùm eſt 76
iniuſtus, deſinet eſſe talis, ac iuſtus erit. nec enim qui ægrotat, ſi uult, erit ſanus. & fortè ſua ſponte ægrotat: ſi incõtinenter uiuebat, & præcepta medicorũ negligebat, tunc igitur licebat ipſi non ægrotare. ſed poſteaquam ualetudinem prodidit ſuam, non licet. Sicut neque fit ut quiſquam reſumat lapidem quem proiecit. erat tamen in ipſo ſitum ſumere ipſum atque proijcere. principium enim erat in ipſo. Modo eodem & iniuſto, & intemperanti licebat quidem ab initio talem nõ fore. quapropter ſua ſponte eſt talis. Sed poſteaquam talis eſt factus, nõ licet ipſi non eſſe
talem. Non ſolùm autem animi uitia, noſtra ſponte fiunt: 77
ſed corporis etiam interdum à nonnullis identidem comparantur. Quos quidem & increpamus. eos enim qui natura ſunt turpes, reprehendit profectò nemo. ſed eos qui per inertiam tales atque otium euaſerunt. Idem & circa imbecillitatem euenire uidetur. & cùm quiſpiam membris eſt captus. Nemo nanque exprobrabit cuiquam idipſum: ſi ſit aut natura, aut ægritudine, aut uulnere cæcus ſed potius miſerebitur. Quòd ſi ebrietate, uel aliquo alio*

Codex Græcus etiam habet καὶ αἶσχρος καὶ πήρωσιν.

flagitio captus ſit oculis: omnes utique carpent, ac increpabũt. uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in noſtra ſunt poteſtate, reprehenduntur. ea uerò quæ non ſunt, non increpantur. hæc cùm ita ſint, & in cæteris ea uitia quæ increpantur, noſtra in poteſtate ſunt collocata. Sed 78

fortasse quispiam dicet uniuersos quidem homines id affe
φαντασίας. *ctare semper quod bonum apparet. ipsius tamen * apparentiæ domines ipsos non esse. Sed qualis tandem unusquisque*
79 *quisque est, talem & finem ipsi uideri. at si habitus ipsius aliquo modo sibi quisque est causa: erit & apparentiæ*
80 *ipse sibi quodam modo causa. sin uerò nemo est sibi mala agēdi causa: sed hæc ob ignorationem finis ipsius agit, putans per ea se summum bonum cōsecuturum, affectatioq́; finis non in nostra est potestate. sed ita natum esse oportet, ut habeat quasi uisum, quo quidem rectè discernet, & id expetet quod uerè est bonum. atque is est ingenio bono, cui idipsum bene sese habet natura (id enim quod maximum est atque pulcherrimum, & quod fieri non potest ut ab alio accipiat atque discat: quale est ortum natura, tale habebit) atque hoc rectè natura benéque ortum esse ipsa est habilitas perfecta, ueraq́; naturæ. Si igitur hæc uera sunt; cur magis uirtus sponte nostra quàm uitium*
81 *comparabitur? Ambobus enim similiter tam bono quàm malo finis ipse natura, aut quouis modo uidetur ac ponitur. cætera autem agunt quouis modo, ea ipsa referentes*
82 *ad illum. siue igitur finis non natura talis unicuique uideatur, sed sit aliquid etiam apud ipsum, siue quidem finis sit naturalis, quia uerò sua sponte uir studiosus cætera agit, uirtus spōte cōparatur ac acquiritur: uitium quoq; non minus comparabitur sponte. Et homini nanque ma-*
83 *lo eadem competunt: & actuum, & finis respectu. Si igitur (ut dicitur) nostra sponte comparantur uirtutes (ipsorum enim habituum nos ipsi concausæ quodammodo sumus: finémque talem ex eo ponimus, quia nos tales sumus) uitia quoque sponte ab hominibus acquirentur. si-*
84 *miles enim subeunt modos. Communiter igitur dictum*

est de

est de uirtutibus: & genus ipsum figura mediocritates inquam ipsas esse ac habitus. Et à quibus fiunt, & principia esse illa per se agendi, nostraq́; in potestate collocatas esse, & nostra fieri sponte: atque ita ut ipsa recta ratio iubet. Verùm non similiter nostra sponte actus ac habitus fiunt. actuum enim à principio usque ad finem domini sumus, ipsa singula cognoscentes: habitum uerò principij. Singulorum autem* additio non est nota: quemadmodum & in aduersa fit ualitudine. sed nostra sponte ideo fiunt: quia nostra erat in potestate sic aut non sic agere atq; uti. At nunc repetentes, de singulis dicamus uirtutibus, quænam sint, & circa quæ uersantur, & quo etiam modo. ex*
quibus & illud simul emerget, quot sunt ipsæ uirtutes. 85
atque de fortitudine primum dicamus.. 76

ὅτι μεσότητές εἰσιν, καὶ ὅτι ἕξεις

Virtus moralis, est mediocritas, est itidē habitus: ut sit habitus in mediocritate, ad differentiā habitus intellectus.

* ἡ πρόθεσις.

COMMENT.

CVM IGITVR finis quidem sit.} Posteaquam docuit 66
de quatuor principijs operationum humanarum, scilicet de spontaneo, electione, consultatione, voluntate, quæ sunt interni actus à quibus externæ operationes prodeunt: in hoc quinto & vltimo capitulo huius tractatus acommodat ista principia ad virtutes & vitia, ostendendo tam vitia quàm virtutes esse in nostra potestate, & redarguit opinionem quorundam. Diuiditur autem in quatuor partes. in prima probat quod virtutes & vitia sunt in nostra potestate. In secunda ponit opinionem quorundam dicentium virtutes esse in nostra potestate: vitia verò minimè, etenim reprobat. In tertia ostendit radices eius opinionis, & eas euellit atque extirpat. In quarta epilogat omnia quæ suprà dixerat de ipsis virtutibus. Primo igitur ostendit quod virtutes nostra sponte fiunt, & in nostra sunt potestate, hoc pacto: Ea quorum principia sunt in nostra potestate, & ipsa sunt in nostra potestate: sed principia virtutum, scilicet operationes ex quibus generantur habitus virtutum, & etiam principia operationum sunt in nostra potestate: ergo & virtutes. Maior est clara: minor declaratur. Nam id quod prouenit ab electione

est in nostra potestate collocatum, quia possumus eligere vt agamus id vel non agamus: electio autē est principiū virtutū & omnino ea quæ profiscuntur ab appetitu vel voluntate sunt in nostra potestate. & sic patet quòd operationes studiosæ sunt positæ in nobis: istæ autem sunt principia virtutum.
67 { CIRCA ista.} Scilicet quę cadūt sub electione & cōsulta-
68 tione. { AT operationes.} Intelligitur de actibus & operationibus, quæ fiunt ante ipsos habitus propter virtutes acquirēdas quæ sunt similes & operationibus quæ fiunt postea ab
69 habitu acquisito virtutis. { ET identidē vitia.} Probat etiā quòd vitia sunt in nostra potestate simili modo, scilicet quorum principia sunt in nostra potestate, & ipsa quoq;. at principia vitiorum sunt in nostra potestate: ergo & vitia. Maior nota, minor declaratur à Philosopho: quia in his in quibus est agere in nostra potestate, est & nō agere, & ecōtra. Notādum quòd Philosophus vtitur ijs terminis, in nobis esse positum, & in nostra potestate: & vult significare potentiam quæ æque apta est, & indifferēter ad agendū & nō agendum tam turpia quàm etiam honesta, & est potentia libera liberiq; arbitrij ad vtranque partem, scilicet agendi vel non agendi.
70 { DICERE autem sua sponte.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua affert opinionē antiquorū de hac materia, & eam refellit, sed primo affert eā & acceptat aliqua ex parte, deinde affert difficultatē, scilicet ꝙ si ista opinio acceptaretur omni ex parte, & omnino, statim euerterētur & delerent omnia fundamēta antea iacta de ipsis virtutibus: post hęc affert duas conclusiones, & eas probat, ex quibus emergit solutio illius difficultatis. Dicit igitur Philosophus quòd nostra sentētia est hæc, Vt spōte nostra euadimus virtuosi & vitiosi. aliqui verò dixerūt spōte nostra fieri in nobis virtutes: vitia verò nobis inuitis. Et dicit quòd primū est verum, quòd spōte nostra, & non inuiti euadimus beati: secundū verò falsum, scilicet quòd inuiti euadimus vitiosi. Nam si hic esset homo prauus nō esset principiū suarum operationū, & omnia quæ suprà diximus funditus delerētur, & tamē homo videtur esse principiū suarum operationū tanquā pater suorum filiorum
71 quos spōte procreare videtur, & nō inuitus. { QVOD si hæc vera.} Allata ea opinione antiquorū, & secūdum aliquā partem acceptata, nūc affert duas cōclusiones ex quibus emergit

sententia

ſententia ſua vera,& etiam reprobatio falſa. Prima cõcluſio eſt, quòd principia operationũ tam ſtudioſarũ quàm earum quæ ſunt vitioſę in noſtra ſunt poteſtate, vt etiam antea tetigit:ex quo ſequitur quòd operationes,& etiã virtutes ſunt in noſtra poteſtate. hoc etiã probatur exemplo legũlatorũ qui ponũt præmia bonis,pœnas malis operationibus: quòd non facerẽt niſi ea eorumq; principia eſſent in noſtra poteſtate.

{ETENIM.} Affert aliã ſententiã,& concluſionẽ ex quã emergit ſolutio dubitationis, & eſt talis: quòd operationes quæ fiunt per ignorantiã,cuius ſcilicet ignorantię homo eſt cauſa:ſunt collocatæ in noſtra poteſtate,quia collocatum eſt vel fuit in eo homine ne ignoraret.Nã operationes ob quas homo videtur iuſtè puniri,in noſtra poteſtate collocatæ eſſe videtur: ſed ob prauas operationes quæ fiũt per ignorantiã, cuius ignorãtiæ nos cauſa ſumus,iuſte puniri videmur: ergo tales vidẽtur eſſe in noſtra poteſtate,& ſpõte à nobis fieri videntur,ex eo quia nos videmur eſſe cauſa. Notandũ quòd Pictacus aduerſus ebrios duplicẽ pœnã cõſtituiſſe dicitur cùm aliquid deliquerũt.vnã ob ipſam ebrietatẽ, cuius ipſi fuerũt cauſa,& erat ſitũ in eis ne fierẽt ebrij:aliã ob ipſum delictũ. 72

{AT fortaſſe tales ſunt.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua primũ affert vnum fundamentum opinionis eorum,qui dicebãt virtutes eſſe in noſtra poteſtate,non autẽ vitia.& id refellit:deinde affert aliud fundamẽtũ,& etiã euertit illud.Dicit igitur,in primis,nos dicimus oportere diligẽtiam adhibere in cognoſcẽdis legibus,& his quę pertinẽt ad bonos mores.At dicent fortaſſe,Iſti ſunt imbecilli,& inepti propter complexionem corporis, & ob eam complexionem ferũtur etiam ad vitia diuerſa, quaſi naturaliter ob talẽ complexionem cogantur, vt plegmatici ad tarditatem: cholerici ad iram,& ſimilia quæ illi dicent fieri ex diſpoſitione corporis:non ex habitu animi.{AT vt tales.} Contra hoc fundamentũ affert Philoſophus primo talẽ concluſionẽ, oſtendendo quòd vitia & habitus vitioſi ſunt in noſtra poteſtate, hoc pacto: Quorũ cauſæ effectiuæ ſunt in noſtra poteſtate, etiam ea quæ ſunt effectus erunt profectò in noſtra poteſtate,& ſponte à nobis fieri poſſunt:ſed operationes,& actus vitioſi ſunt in noſtra poteſtate,quæ operationes ſunt cauſæ vitiorum,& habituum vitioſorum, qui ſunt effectus :ergo ta- 73 74

les habitus erunt, & in nostra potestatę subijcientur: principio sponte agendi, vt late patet in textu.

75 {PRAETEREA metas.} Affert secundã rationem. Is qui vult causam alicuius effectus, vult etiam ipsum effectũ: ergo qui vult operationem iniustam, quæ est causa iniustitię, vult etiã habitũ iniustũ: & similiter qui vult operationẽ alterius vitij, vult etiam habitũ. Notandũ ꝙ, etsi non oporteat dicere simpliciter, & in omnibus, quòd qui vult causam, velit etiam effectũ. Is tamen qui vult causam ex qua scit proficisci talem effectum, videtur etiã velle effectũ. Aliqui tamẽ volunt dicere, quod quoniã vult antecedẽs, velit etiã consequens & existimant hoc esse de mẽte Philosophi. sed nõ videtur hoc simpliciter esse verũ in omni consequẽtia: vt, Volo esse in carcere cũ ingenti pecunia, ergo volo esse in carcere, nõ valet: sed volo esse hominẽ, ergo animal, bene valet: quare illa propositio limitata hoc pacto videtur vera, quòd is qui vult causam quã nouit esse causam alicuius effectus, etiam illũ effectũ sequi ex illa causa, dicendũ est quòd velit etiam illũ effectum. Qui ergo vult operationẽ vitiosam ex qua generatur habitus vitiosus, vult etiã habitũ, quia scit ex actibus vitiosis generari habitũ. Nemo est enim tã hebes qui hoc ignoret.

76 {NON tamen si vult.} Affert aliam conclusionem contra idem fundamentum, scilicet quòd antea quàm habitus vitiosi acquirantur, erat situm in nobis eos fugere, & euitare: postea verò quàm facti & inueterati sunt, non est penè in nobis eos abijcere: sicut fit in habitibus corporis, ad hoc propositum sic fieri videtur in habitibus animi. Sed in illis ita fit vt antea collocatum videatur in nobis vtrum fiant: postea vero quàm sunt facti & inueterati, non amplius videtur esse in nobis eos abijcere: ita euenire videt̃ de habitibus animi. Dicit enim quòd multi morbi acquiruntur sponte ab hominibus, quia non obtemperant præceptis medicorum, & non abstinent ab ijs quæ ægritudinem pariunt vel morbos: quos postquã habent, non possunt repellere à seipsis: eodem pacto videtur euenire de vitijs animi quæ nostra culpa contrahuntur: postea non est penè situm in nobis ea pro nostro

77 desiderio delere & abijcere. {NON solũ.} Affert tertiam conclusionem talem, scilicet quòd multa vitia corporis tanquã habitus vitiosi sponte nostra contrahũtur: & hoc ostendit ex

dit ex eo,quia ob talia reprehendimur & vituperamur,quod non fieret nisi nostra culpa cõtracta essent:nemo enim vituperat natura cæcum,sed eum qui bibacitate,vt ita loquar, & nimio potu talem defectũ corporis est adeptus, & sua sponte suaq; culpa hoc factũ esse apparet. Ex his igitur tribus cõclusionibus apparet,quòd fundamentũ illorum non est verum. cùm dicunt quòd homines sunt tales,puta negligẽtes,& huiusmodi ex mala complexione corporis. Potest enim cura & exercitatione sua talis obstare ei cõplexioni,& in cõtrariũ eniti,adeò vt situ sit in eo,& ĩ potestate sua studiosũ euadere.

{SED fortasse quispiam.} Affert aliud fundamentũ eiusdem erroris quod sumitur à potẽtia cognoscendi: dicebant enim quòd quisq; appetit id quod sibi apparet bonũ,& quòd huiusmodi apparentia non est collocata in nostra potestate, sed qualis vnusquisq; est,talis sibi videtur finis. Nam potẽtia cognoscendi bonũ non est sita in potestate cuiusq;: sed est talis ex sua naturali dispositione,quam quisq; habet à primordijs naturæ. Propterea alicui videt̃ hoc esse bonũ quod verè est bonũ:alicui autẽ non ita videt̃,& hoc est à natura. Itaque hoc erat fundamentũ illius opinionis,ꝙ quisq; appetit illud quod sibi apparet bonũ: apparẽtiæ verò non sumus domini. 78

{AT si habitus.} Ad euertendum illud fundamentũ affert Philosophus duas conclusiones. Prima est,quòd apparentia finis vel boni est in nostra potestate cõstituta. Omnis habitus morũ subijcitur principio spõte agendi,& est in nostra potestate:sed apparentia sequitur habitum morum: ergo apparentia subijcitur principio sponte agendi, & est in nostra potestate. Maior est antea manifestè probata. Minor quoque patet, nam apparentia boni sequitur habitum morum. Talis enim cuique videtur finis qualis quisque est: quisque autem talis aut talis est per habitum quem habet virtutis aut vitij: & sic apparentia videtur sequi habitum. Notandum quòd illud fundamentum,scilicet quòd qualis quisque est, talis sibi finis videtur, potest habere duplicem expositionem: prima est,qualem habitum quisq; acquisiuit,talis ei finis videtur: secunda est,quòd qualis est aliquis à natura ortus, talis sibi finis videtur.id est qualem vim cognoscendi quisque à natura habet,talis illi videtur finis. Primo secundum primam sententiã & expositionẽ, destruitur positũ fundamẽtũ 79

illorum erroris, quia ostenditur à Philosopho quòd apparentia finis est in nostra potestate: quia omnis habitus morum est in nostra potestate, vt probatum est per primam conclusionem: in sequenti verò particula ponet secundam conclusionem, & ostendet quòd si illa sentẽtia accipiatur secundo modo, scilicet quòd qualis quisq; est à natura, talis sibi finis videtur: quòd etiam destruitur hoc fundamentum. Nam data tali sententia sequitur, Si non erimus domini vitiorum, non erimus etiam virtutum: at virtutum volebant nos esse dominos, ergo destruitur tale fundamentum eorum.

80 {SIN verò nemo.} Hac in parte Philosophus affert secũdam sententiã, id est fundamentũ illorum secundo modo acceptũ, & id destruit. Dicit enim ꝙ si accipiatur sentẽtia illa, scilicet quòd qualis est ortus à natura, talis sibi finis videtur: & quòd affectatio finis non est posita in nostra potestate, sed à natura & à primordijs generationis, oporteat vt habeat quis mentẽ & intellectũ bonum ad discernendum finem rectum, sicut oculũ in corpore ad discernendas differentias colorum. Si inquã hoc est quòd qualis quisq; est per vim discernendi quę datur cuiq; à natura, talis illi finis videtur: cur magis virtutes, vt vultis vos Cirenaici siue alij, cõparãtur & acquiruntur sponte quàm vitia? Eadem enim ratio videtur de vtrisq; si causa est à natura, & non spontanea electio nostra, qa tã bonus quã malus habet affectionẽ finis ab ipsa natura.

81 {AMBOBVS.} scilicet bono & malo finis natura erit. Nã si natura est causa nostri intuitus ad discernendũ finẽ: eodem modo ipsa natura erit causa cognitionis boni finis, & per cõsequens bonarũ operationum & virtutum, quemadmodum & mali. Aut igitur dicendum ꝙ natura sit causa vtrorunque aut neutrorum: si neutrorum, tunc erunt ambo in nostra potestate, & spõte à nobis fient virtutes & vitia, & habebimus propositum: sin vtrorunq;, tunc erit causa tam virtutũ quàm vitiorum. sed hoc est contra vos, quia vultis vt virtutes fiant à nobis sponte, non autem à natura. Dicendum est igitur quod ambo sunt in nostra potestate, & voluntaria.

82 {SIVE igitur.} Procedit vlterius arguẽdo Philosophus, & dicendo ꝙ si etiã cõcedat vt sumatur finis quomodocũq;, siue finis natura capiatur, siue electione, & vt alio modo bonus alio malus affectet finẽ: tamẽ nõ modo virtutes erunt in

nostra

nostra potestate, sed etiã vitia. Nihil enim curo nunc ad hoc propositum, & ad faciẽdũ, vt hęc sint in nostra potestate vtrũ finis natura sit vel minimè, quia sufficit mihi vt ea quæ sunt ad finẽ, id est operationes, & bene vel male operari sit in nostra potestate, & vtrunq; agatur nostra electione. hoc autem negari non potest: sed fateri oportet quòd qui singulas operationes agit, quia vult, & quod velit aut nolit in seipso est: ergo quando operabitur malũ, sponte sua aget quãlibet particularem operationem, sicut quando aget bonũ. Igitur vitia erunt voluntaria vt virtutes quæ fiunt ex operationibus.

{SI igitur.} Concludit Philosophus, scilicet habitũ esse causam apparentiæ finis: vt ex hoc concludat vitia esse voluntaria vt virtutes, & etiã quòd apparẽtia finis est in nostra potestate: nam si habitus generãtur ex actibus, & actuũ nostrorum nosmetipsi causa sumus: ergo & habituũ. Nam quicquid est causa causę est causa causati: & quales sunt habitus nostri, tales sumus ipsi: & quales non sumus talem ponimus finem. Si igitur ex talibus vitijs fit talis apparentia, & vitia sunt in nostra potestate, quia operationes ex quibus oriuntur vitia fiunt nostra opera: ergo & apparentia talis ex nostra opera erit, & in nostra potestate, & vitia quoq; sicut virtutes nostra sponte fient: quia eandem legem & conditionem subeunt. nam & malarum operationnm nosipsi sumus causa, ex quibus prodeunt mali habitus, ex quo malum ponemus finem: ergo sponte male agemus, & vitia sponte fient à nobis. 83

COMMVNITER igitur dictum est.} Hęc est quarta pars huius capituli: in quo primo repetit breuiter ea quæ de virtutibus & operationibus dicta sunt, deinde declarat ꝙ nõ ęquo modo actus & habitus subijciunt̃ principio spõte agẽdi, demũ facit transitionẽ ad sequẽtia. dicit igitur in primis quòd dictum est à nobis cõmuniter ꝙ sunt habitus & mediocritates, & quòd producunt operationes similes ijs ex quibus sunt ortæ, & quod virtutes & quòd vitia in nostra sunt potestate. 84

{VERVM non similiter.} Nunc ostẽdit Philosophus ꝙ cùm actus & habitus subijciant̃ principio spõte agẽdi & fiãt spõte, tamẽ nõ simili modo, sed actus magis vident̃ esse volũtarij, quàm habitus: & ratio est, quia toti cognoscunt̃, & singula circa quę versant̃ ipsi actus: habitus verò non hoc pacto cognoscunt̃ toti, sed ab initio, & ab ipsas operationes. Sicut 85

medicus cognoſcit quantũ ſanitatis recuperauit ægrotus, vel quanta ægrotationis acceſsio facta ſit ex ipſis actibus. Sunt igitur magis volũtarij actus quàm habitus, nam habitus fiũt noſtra ſpõte, quia noſtra ſpõte fiũt actus ex quibus generant̃ tales habitus. vnde illa dignitas accõmodari poteſt, ni fallor huic ſentẽtiæ: dignitas inquã quæ eſt Philoſophi in libro Poſteriorũ. Propter quod vnũquodq; tale, & illud magis. Nam ſi actibus & habitibus cõpetit vt ſint volũtarij, & habitibus per actus, multo magis cõpetit actibus. Quare diligenter cauendũ eſt ab actibus vitioſis, qa ex ſimilibus actibus ſimiles gñant̃ habitus, quos poſtea remouere ſumma eſt difficultas.

86 { AT nunc repetentes.} Facit tranſitionem Philoſophus, dicendo quòd cùm communiter & in genere antea de virtutibus dictum ſit: nunc particulariter de ſingulis dicendum eſt, vt perfectam cognitionem habeamus de ipſis.

De fortitudine & forti. CAP. VI.

87 *FOrtitudinem itaque circa metus mediocritatem eſſe, fiduciasq́;, perſpicuum iam euaſit. metuimus autem ea quæ terribilia ſunt. atq; hæc ſimpliciter dicendo ſunt mala. quapropter & ueteres metum definientes: expectationem in*
88 *quiũt eſſe mali. Metuimus igitur omnia mala, ut infamiã, paupertatem, morbos, inimicitias, mortem. at non circa hæc omnia uir fortis eſſe uidetur. ſunt etenim nonnulla mala, quæ quidẽ metuere oportet, & honeſtum eſt: & non metuere, turpe. infamiam nanq; qui timet, eſt probus & uerecundus: qui non timet, impudens. fortis tamen tranſlatione dicitur à quibuſdam: quippe cùm aliquid ſimile uideatur habere. eſt enim & ipſe fortis interritus quidã. paupertatem autẽ metuere forſitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobiſipſis proueniunt. nec tamen is eſt fortis qui hæc non metuit: ſed hunc etiam fortem ſimilitudine quadam uocamus. Nonnulli enim homines in bellicis quidem pericu-*

lis

lis meticulosi sunt: liberales autem sunt, & ad erogandas pecunias animosè se habent. At neq; si quis pro filiorum atq; uxoris pudicitia timet, aut inuidiã metuit, aut aliquid tale: timidus est. Neq; etiã fortis, si cùm est uerberibus cædendus, cõfidit. Circa quæ igitur terribilia uir fortis uer- 89
satur? An circa ea quæ sunt maxima? etenim nemo tolerãtior est malorũ homine forti. mors autẽ maximè omnium est terribile. est enim ultimum uitæ: & nihil pòst, homini mortuo aut bonũ, aut malũ esse uidetur. At enim neq; cir- 90
ca omne genus mortis uir fortis esse uidetur. Nõ enim circa mortẽ eã quæ fit in mari, aut euenit morbis. circa quã ergo mortẽ uir fortis erit? An circa eam quæ est pulcherrima? talis autem est ea quæ fit in bello. in maximo nanq; fit & pulcherrimo profectò periculo. Eôdẽ accedunt & 91
ipsi honores, qui tum à ciuitatibus, tum à regibus sunt instituti. Is igitur homo fortis propriè dicitur, qui circa honestam mortem, & ea omnia quæ repente eueniunt atque afferunt ipsam, interritus est. huiusmodi uerò sunt ea quæ in bello cõtingũt. Quinetiam & in mari, & in ipsis mor- 92
bis uir fortis timore uacat. non tamen ita ut nautæ. fortes enim & de salute sua desperant, & genus tamen mortis molestè ferunt: illi uerò spe propter experientiã sunt freti. Simul autem & uiriliter, fortiterq; agunt in quibus uires habent locum, aut honestum est mori: quorum neutrum est in tali genere mortis.

COMMENT.

FORTITVDINEM itaq;.} Hic est secũdus tractatus hu- 87
ius libri: in quo Philosophus incipit docere de fortitudine. nam post asignatam definitionem virtutis cũ ipsa sit genus quod diuiditur in duas species, ideo enumerauit omnes virtutes, ostendans definitionẽ eã accõmodari posse cuilibet virtuti: cõsequẽs aũt videbatur de singulis iã designatis pro-

priam & exactam afferre doctrinam, nisi quòd præcedebat quædam consideratio necessaria de principijs operationum & virtutum nostrarũ:ea autem sunt interni actus, scilicet id quod sponte fit & consultatio,electio atq; voluntas, de quibus miro ordine Philosophus docuit, declarando quod ex his principijs nostræ operationes procedunt, & vitia atque virtutes,& quòd hæc sunt in nostra potestate,& nostra sponte fiunt,refellendo opinionem eorum qui suæ sententiæ aduersabantur. Nũc verò incipit de singulis docere virtutibus innuendo penè descriptionem cuiusque,& seruat eum ordinem quem tenuit in ipsis enumerãdis, scilicet declarãdo materiam circa quam versantur,& medium & extrema,& quod extremorum sit magis aut minus contrarium ipsi virtuti, & medio. Videtur autem primò incipere à fortitudine, & quia versatur circa materiam difficilimã, id est circa terribilia, & quia versatur circa affectus, de quibus moderandis prior videtur esse doctrina,quàm de actibus,cum oporteat hominem prius se interius percipere antequã producat operationes externas,& quia versatur circa affectũ vehementissimũ, id est circa iram & partem irascibilem. Item quia sumit nomen quasi à virtute & à viro:græcè enim dicitur ἀνδρεία. Vel etiã incœpit ab hac virtute Philosophus,quia incipiendũ est à magis notis. hæc videtur esse nobis valde nota,& affectus etiam ipse circa quem versatur, & ita dicũt nõnulli. Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula. In primo docet materiam & obiectũ,circa quod versatur fortitudo. In secundo de operationibus eiusdem, & vitiorum oppositorum, id est de excessu atq; defectu. In tertio de quinq; speciebus non veræ fortitudinis. In quarto de quibusdam proprietatibus eius quæ videtur fortitudini competere. Primum capitulum in tres partes diuiditur, quæ locis suis patebunt. Tractat autem in prima de obiecto fortitudinis materiaque eiusdem. Omnis enim habitus habet obiectum quoddam circa quod versatur. Procedimus enim in cognitione nostra ex obiectis ad actus,& ab actibus ad potentias,& à potẽtijs ad essentias, id est à notioribus ad ea quæ sunt nobis minus nota vt ea cognoscamus. In prima igitur declarando materiam fortitudinis, dicit Philosophus eam versari sicut anteà dictũ est circa res formidolosas,& metum,& fiduciam. Et postea ostendit

quæ

quæ ſunt ea quæ timemus, ſcilicet ea quæ nos terrent, & exiſtimantur mala: vnde antiqui dixere metum expectationem eſſe futuri mali. Notandũ quòd malum bifariam conſiderari poteſt: aut vitium vel operatio vitioſa, quæ in noſtra ſunt poteſtate: & cùm ſunt mala, aut id quod aliquid eſſe dicitur læſionis noſtræ, vt inopia, exilium, mors, & ſimilia, quæ non ſunt in noſtra poteſtate, & tamen exiſtimantur, & appellantur mala: nunc de his ſecundis loquitur Philoſophus, quorum eſt metus, & talia non ſunt in noſtra poteſtate.

{AT nõ circa hæc omnia.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua vult declarare id quod proprie eſt obiectũ prin cipaliſsimũ fortitudinis, & ſemouere alia quæ nõ ſunt talia. 88 Nã ſi circa ea quæ afferunt metum verſetur fortitudo, nõ tamen circa omnia talia verſatur proprie fortitudo: & primo non verſatur proprie circa infamiã. & probatur, Fortis laudatur, nõ timens infamiã non laudatur: ergo non timens infamiam nõ eſt propriè fortis: nec fortitudo ex conſequenti ver ſatur circa infamiã, nec circa paupertatem, & morbos, & ſimi lia quæ nõ videntur prouenire ſponte noſtra, nec circa timorem pudicitiæ vxoris, quia hæc nõ timens non laudatur propriè de fortitudine. Notandum quòd Philoſophus loquendo de inopia, & morbis, dixit talia nõ eſſe timẽda, quę nec à nobisipſis proueniunt. Tamen fieri poteſt vt paupertas noſtra opera proueniat: vt prodigus qui ſua opera euadit pauper, & itẽ ægrotus qui ſua incõtinẽtia ſuaq; opa incidit in morbũ. Ob hæc enim vituperari ſolemus. Verũ Philoſophus loqui videtur de paupertate & morbo quę proueniũt à cauſis exter nis vel à natura, vel à fortuna, cũ dicit talia nõ eſſe timenda.

{CIRCA quæ igitur.} Hæc eſt tertia pars huius capituli: 89 in qua Philoſophus poſteaquã ſuperius declarauit in genere, quòd fortitudo verſatur circa terribilia, & excipit nonnulla quæ non videbantur propriè obiecta eſſe fortitudinis: nunc in ſpecie, & determinatè affert. Et oſtendit quid ſit illud terribile circa quod verſatur propriè fortitudo, & dicit id eſſe mortem circa quã eſt, & circa fiduciam aut metum eiuſdem & probatur, Fortitudo verſatur circa terribilia. at mors eſt maximè terribile: ergo circa mortem verſatur fortitudo, & circa metum, aut fiduciam eiuſdem.

{AT enim neq; circa omne.} Oſtendit Philoſophus quòd 90 etſi cir-

etsi circa mortē versetur fortitudo, nō tamen circa quodcunque genus mortis, sed circa eam quæ fit in bello. nam virtus debet versari circa summū materię suę: at in bello sunt summè terribilia, & pericula maxima, & pulcherrima: & viri fortes videntur esse propriè circa illa, cū pro honestate & decore, pro defensione patrię, & more nostro, pro fidei patrocinio fidenti animo subeunt mortem. non autem circa mortē quæ fit in mari, aut in morbis: quorum alterum fortunæ vel alij externæ causæ, alterum naturæ competere videtur. Nam si mors naturalis esset illa circa quam versaretur fortitudo, o-
91 mnes qui moriuntur essent fortes. {EODEM accedunt.} Probat eandem sententiam exemplo ciuitatum & regum, qui constituunt honores ijs qui pro salute patriæ obierunt in bello: quod est indiciū, cùm honos sit quoddam pręmium
92 virtutis, illos fuisse virtuosos & fortes. {QVIN etiā & in mari.} Affert rationes cur fortitudo non versetur circa mortem quæ fit in mari: nā & fortes dolēt tali genere mortis. vt Virgilianus ille, O terq; quaterq; beati, &c. Et item fortes dicūtur in ijs in quibus possunt viriliter agere, & ostendere aliquod opus fortitudinis, quod in mari fieri minimè potest.

De terribilium diuersitate, & fortitudinis extremis. CAPVT VII.

93 *NOn est autem idem uniuersis terribile. Et dicimus etiam aliquid esse quod facultatem superat hominis. id igitur unicuique terribile est homini sanæ mentis. At ea quæ metas facultatis non egrediuntur humanæ, magnitudine differūt, & intensione, remißioneq;. similiter autem & ea quibus*
94 *confidimus. Fortis itaq; impauidus est, ut homo: atque timebit quidem & huiuscemodi res formidolosas. uerùm ut oportet, & ut dictat ratio, tolerabit honestatis causa. hæc enim ipsius uirtutis est finis. Fit autem ut hæc & magis & minus timeant homines. & etiam ut ea quæ non terribilia sunt, ut terribilia metuant. atq; delinquitur: cū metuunt aut ea quæ non oportet metuere, aut non quemadmodum*

modum oportet, aut nō quādo oportet, aut aliquid taliū.
similiter peccatur & circa ea quibus cōfidimus. Qui igi
tur & ea quæ oportet, & gratia cuius oportet, & ut o-
portet, & quādo oportet, fert & metuit, & identidē cō-
fidit: is homo est fortis. fortis enim pro dignitate, & ut
ipsa ratio iubet, tam patitur quàm etiā agit. Finis autem
operationis omnis is est, qui accōmodatur habitui. et uiro
etiam forti honestum est ipsa fortitudo. Talis igitur &
ipsius est finis. singula nanque suo fine definiuntur. Fortis
igitur honesti causa subit & agit ea quæ ad ipsam forti-
tudinē pertinent. Exuperantiū autem is quidem qui in nō 95
metuēdo exuperat, nomine caret. atque dictum est anteà
nominibus cōplura uacare. at uocari potest * insanus qui- μαινόμενος
dem uel stupidus, si nihil omnino neq; motus terræ neque ἢ ἀνάλγη-
fluctus (ut de Celtis dicitur) metuat. Sed is qui circa res τος.
formidolosas exuperat confidendo, *audax est. uidetur θρασύς. 96
autē ipse audax & arrogans esse & fortitudinis simula-
tor. Qualis igitur est fortis circa res ipsas formidolosas,
talis & ipse uideri uult. itaq; imitatur illum in quibus po-
test. Quapropter et cōplures ipsorū *audaces sunt simul θρασύδει-
& timidi. in his enim audētes res formidolosas nō susti- λοι,
nent. Is autē qui metuēdo exuperat, timidus est. Nā timet 97
ea quæ nō oportet, et omnia talia ipsum sequūtur. deficit
autē et in cōfidendo. Sed in doloribus exuperās magis est
manifestus. meticulosus igitur malè sese habet circa spē,
quippe cū uniuersa metuat: fortis uerò contra sese habet.
confidere nanq; bene sperantis hominis est. Circa igitur 98
hæc uersatur & audax, & meticulosus, & fortis. Sed di
uerso modo ad hæc sese habēt. Illi nāq; exuperāt, & defi
ciūt. At hic mediocriter sese habet, et ut oportet. Et auda
ces quidē præcipites sunt ante ipsa pericula & uolūt ea:

ſed cùm in ipſis ſunt, tergiuerſantur. Fortes autẽ in ipſis
99 *quidem operibus feruidi ſunt, anteà uerò quieti. Vt igitur dictum eſt, fortitudo mediocritas eſt circa ea quibus confidimus, & ea quæ terribilia ſunt, in ijs quæ diximus, & eligit atque fert ipſa: quia eſt honeſtum, & quia eſt turpe non ſubire atque perferre. Mortem autem ſibi conſciſcere ob fugiendam paupertatem, aut amorem, aut moleſtum aliquid, non fortis eſt hominis, ſed potius timidi: eſt enim mollitudinis, laborioſa fugere. atque nõ quia res eſt*
100 *honeſta, appetit mortẽ: ſed quia malum fugit. Fortitudo igitur tale aliquid eſt.*

COMMENT.

93 NON eſt autem idem vniuerſis.} Hoc eſt ſecundum capitulum, in quo oſtẽdit operationes fortitudinis, & etiã extremorum, id eſt exceſſus & defectus: & hunc ordinem ſeruat ferè in omnibus virtutibus declarandis. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes quæ patebunt locis ſuis. In prima igitur parte Philoſophus diſtinguit terribilia, & oſtendit quoddam terribile eſſe excedens conditionem humanam, vt terræmotus, illuuiones, & ſimilia omnibus metuenda. Alia ſunt terribilia ſecũdum conditionẽ humanam, & eorũ, alia parua, alia magna, alia intenſa, alia remiſſa. Notandum quòd Philoſophus dicit non eſſe idem vniuerſis terribile, non ſolùm quia magis aut minus terribile eſt ex parte rei: ſed etiam quia homines ſecundum ſuas cõditiones putant terribilia, & aliud alij videtur: vt amiſsio pecuniæ eſt terribile auaro, prodigo verò aut liberali nequaquam.

94 {FORTIS itaq;.} Declarat nunc Philoſophus operationes hominis fortis, dicendo quòd fortis eſt impauidus, non ꝙ omnino non timeat illa quæ excedunt metas humanæ cõditionis, eſt enim homo: quinetiam quoquo modo timet ea terribilia quæ ſunt intra metas conditionis humanæ, tamẽ tolerabit ea gratia honeſtatis. Hoc autem eſt commune virtutibus, vt gratia honeſtatis agantur: at euenit quòd hæc terribilia timẽtur magis vel minus quàm oportet, & interdum

ea ti

ea timẽtur quæ timenda nõ ſunt,& ſimiliter ſubeuntur quæ ſubeũda non ſunt,ex nimia audacia & temeritate:& hoc pacto delinquitur diſcedendo à mediocritate fortitudinis, vt oſtendet paulò inferius particulariter:fortis verò metuit, & confidit vt oportet:& qui hoc modo agit cum mediocritate eſt appellandus fortis,quod probat duabus rationibus. Prima,Is qui agit vt recta dictat ratio circa materiam fortitudinis,eſt vir fortis:at is qui confidit vt oportet,& quãdo oportet,& cum alijs circunſtantijs agit circa materiam fortitudinis,vt rectè dictat ratio:ergo talis eſt appellandus fortis. Patet ratio,quia regula,& veluti menſura quędam omnium virtutum eſt recta ratio,& in qualibet virtuté eſt quedam recta ratio,vt recta ratio fortitudinis,temperantię quoq;,& ſic de alijs.Secunda,Is qui agit ſecundum finem fortitudinis,eſt appellandus fortis:ſed qui confidit,& ſubit ea quæ oportet, & vt oportet gratia honeſtatis, agit ſecundum finem & rationem fortitudinis:ergo talis eſt appellandus fortis.

{EXVPERANTIVM autẽ.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,in qua declarat operationes vitiorũ,quæ ſunt oppoſitæ fortitudini,id eſt exceſſus atq; defectus. Dicit igitur ꝙ is qui excedit in non metuendo caret nomine ſicut multa alia:& videtur eſſe cauſa,quia raro accidit vt ſit aliquis talis: ſed vocetur ſtupidus vel inſanus quidẽ,dicit Philoſophus, & temerarius ſi excedit in nõ timendo ea quæ timẽda ſunt, vt Celtæ & populi illi qui nõ timẽt fluctuatiões, & tẽpeſtates. 95

{SED is qui circa res.} Declarat nunc operationes vitioſi excedentis in cõfidendo quẽ appellat audacem, & dicit ꝙ talis videtur eſſe arrogãs quidẽ,& ſimulator fortitudinis, & vult videri fortis cùm non ſit,& dicit quòd talis eſt ſimul timidus & audax.Ij enim qui in quibuſdam ſunt timidi, in quibuſdam audaces:ſunt ſimul timidi & audaces: ſed multi homines audaces ſunt huiuſmodi:ergo &c. 96

{IS autẽ.} Declarat nũc operationes alterius extremi, id eſt timiditatis & timidi,dicẽdo ꝙ is qui metuendo excedit, timidus eſt,& eodẽ pacto qui in cõfidendo deficit.& ſic videtur ponere quodãmodo duos modos exceſſus, & duos defectus qui vidẽtur opponi inter ſe.Nã excedẽtibus in non metuẽdo qui ſunt vt Celtæ,vidẽtur opponi excedẽtes in metuẽdo,qui vidẽtur eſſe timidiſsimi:excedẽtibus verò in auden- 97

luti præferendã esse censent. illi uerò ut superiore ab ini-
tio sese obiectant periculis: re autẽ intellecta, fugam arri-
piunt, mortem magis quã dedecus formidãtes. Sed uir for-
105 tis non est talis. Atqui iram etiam ad fortitudinẽ referunt.
Fortes enim & ij uidentur qui ob iram feruntur, perinde
atq; feræ, in eos qui ipsas uulnere affecerunt. quia & for-
tes concitantur ira. est enim ira res impetuosissima ad ag-
gredienda pericula. quapropter & Homerus dixit, Vi-
res iniecit iræ & animum ira concitauit. & acuta per na-
106 res uis, & efferbuit sanguis. Hæc enim uniuersa iræ con-
citationẽ impetum'ue significare uidẽtur. fortes igitur ob
honestatem agunt: & ipsa ira subministrat. feræ autem ob
dolorem: quia nanque uulnus acceperunt, uel quia timent.
nam si suis in lustris sint, non inuadunt. Non igitur sunt
fortes: propterea quòd à dolore concitati ac ira ad peri-
culum irruunt, nihil præuidentes malorũ. nam hoc pacto
& ipsi asini cum esuriunt fortes essent. non enim à pabu-
lo uerberibus dimouentur. Adulteri quoq; propter libidi-
nem multa audent. non igitur fortes sunt qui ob dolorem
ac iram ad pericula cõpelluntur. Maximè autem natura-
lis ea esse uidetur, quæ est ob iram, & esse fortitudo ele-
ctione sumpta: fineq;. & ipsi etiam homines, cũ irascuntur
dolent, cum ulciscuntur capiunt uoluptatẽ. qui autem pro-
pter hæc agunt: pugnaces quidem sunt, at non fortes. non
enim ob honestatem agunt nec ut ratio præcipit, sed ob
ipsum affectum: aliqua tamen ex parte sunt similes forti-
107 bus. Nec etiam ij qui sunt spe freti, sunt fortes. nam ex eo
quia sæpe, multosq; uicerunt, fiduciam in periculis habẽt.
Sunt autẽ similes fortibus, quia utriq; cõfidunt. sed fortes
quidẽ ob eas res quas paulo anteà diximus. illi uerò quia
se superiores esse putant, & nihil uicissim suscepturos ma-
li: tale

li:tale & ipsi ebrij faciunt. sperant enim omnia sibi prospere euenire. cùm uerò non eueniunt ipsis talia, fugam arripiunt. At uiri fortis erat, res eas quæ sunt hominibus & uidentur formidolosæ, ferre: quia honestum est ferre, & turpe est non ferre. Quamobrem & magis fortis esse 108
uidetur, subitis potius in terroribus interritum esse ac sine turbatione, quàm in præuisis. est enim ab habitu magis, aut minus ex apparatu. nā anteà uisa, cogitatione & ratione quispiam eliget. at ea quæ repente eueniunt, habitu. Fortes etiam esse uidētur & qui ignorant. Et sunt non longè ab ijs, qui spe freti confidūt. deteriores autem sunt, 109
qui [illegible] dignitatis nihil habent. illi autem habent. Qua- 110
propter & aliquo tempore manent. hi uerò decepti, si cognouerint, uel suspicati fuerint aliud esse quàm putabāt, fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit cū in Lacedæmonios tanquā in Sicyonos incidissent. Dictū est igitur quales nā sint ipsi fortes: & ij rursus qui fortes esse uidentur.

COMMENT.

DICVNTVR autem & aliæ.} Hoc est tertiū capitulū, 101
in quo Philosophus posteaquàm declarauit materiam circa quam versatur fortitudo, & operationes ipsius, & vitiorum oppositorum: nunc enumerat quinq; species fortitudinis non tamen veræ, sed similis, & ponit differentias inter has, & veram, & propriè dictam fortitudinē. Diuiditur autē in quinque partes secundū quinque species supradictas, quæ suis locis patebūt. Prima species dicitur ciuilis, quæ vehemēter videtur similis veræ fortitudini. Hæc autem est cū ciues pericula subeunt ob fugiendam infamiam, & consequendos honores, vt ostendit exemplo Homeri: & hæc est valde similis veræ fortitudini. Differt tamen quia verè fortis aggreditur opus fortitudinis primo, & principaliter, & quia est honestum, & propter ipsam honestatem, siue sequatur honor siue nō: iste vero ciuilis principaliter subit pericula ob honorem consequendum vel fugiendam infamiam.

les habitus erunt, & in nostra potestate subijcientur: principio sponte agendi, vt late patet in textu.

75 {PRAETEREA metas.} Affert secundã rationem. Is qui vult causam alicuius effectus, vult etiam ipsum effectũ: ergo qui vult operationem iniustam, quæ est causa iniustitię, vult etiã habitũ iniustũ: & similiter qui vult operationẽ alterius vitij, vult etiam habitũ. Notandũ ꝙ, etsi non oporteat dicere simpliciter, & in omnibus, quòd qui vult causam, velit etiam effectũ. Is tamen qui vult causam ex qua scit proficisci talem effectum, videtur etiã velle effectũ. Aliqui tamẽ volunt dicere, quod quoniã vult antecedẽs, velit etiã consequens & existimant hoc esse de mẽte Philosophi. sed nõ videtur hoc simpliciter esse verũ in omni consequẽtia; vt, Volo esse in carcere cũ ingenti pecunia, ergo volo esse in carcere, nõ valet: sed volo esse hominẽ, ergo animal, bene valet: quare illa propositio limitata hoc pacto videtur vera, quòd is qui vult causam quã nouit esse causam alicuius effectus, etiam illũ effectũ sequi ex illa causa, dicendũ est quòd velit etiam illũ effectum. Qui ergo vult operationẽ vitiosam ex qua generatur habitus vitiosus, vult etiã habitũ, quia scit ex actibus vitiosis generari habitũ. Nemo est enim tã hebes qui hoc ignoret.

76 {NON tamen si vult.} Affert aliam conclusionem contra idem fundamentum, scilicet quòd antea quàm habitus vitiosi acquirantur, erat situm in nobis eos fugere, & euitare: postea verò quàm facti & inueterati sunt, non est penè in nobis eos abijcere: sicut fit in habitibus corporis, ad hoc propositum sic fieri videtur in habitibus animi. Sed in illis ita fit vt antea collocatum videatur in nobis vtrum fiant; postea vero quàm sunt facti & inueterati, non amplius videtur esse in nobis eos abijcere: ita euenire videt̃ de habitibus animi. Dicit enim quòd multi morbi acquiruntũr sponte ab hominibus, quia non obtemperant præceptis medicorum, & non abstinent ab ijs quæ ægritudinem pariunt vel morbos: quos postquã habent, non possunt repellere à seipsis: eodem pacto videtur euenire de vitijs animi quæ nostra culpa contrahuntur: postea non est penè situm in nobis ea pro nostro

77 desiderio delere & abijcere. {NON solũ.} Affert tertiam conclusionem talem, scilicet quòd multa vitia corporis tanquã habitus vitiosi sponte nostra contrahũtur: & hoc ostendit ex

dit ex eo, quia ob talia reprehendimur & vituperamur, quod non fieret nisi nostra culpa cõtracta essent: nemo enim vituperat natura cæcum, sed eum qui bibacitate, vt ita loquar, & nimio potu talem defectũ corporis est adeptus, & sua sponte suaq; culpa hoc factũ esse apparet. Ex his igitur tribus cõclusionibus apparet, quòd fundamentũ illorum non est verum. cùm dicunt quòd homines sunt tales, puta negligẽtes, & huiusmodi ex mala complexione corporis. Potest enim cura & exercitatione sua talis obstare ei cõplexioni, & in cõtrariũ eniti, adeò vt situ sit in eo, & ĩ potestate sua studiosũ euadere.

{SED fortasse quispiam.} Affert aliud fundamentũ eiusdem erroris quod sumitur à potẽtia cognoscendi: dicebant enim quòd quisq; appetit id quod sibi apparet bonũ, & quòd huiusmodi apparentia non est collocata in nostra potestate, sed qualis vnusquisq; est, talis sibi videtur finis. Nam potẽtia cognoscendi bonũ non est sita in potestate cuiusq;: sed est talis ex sua naturali dispositione, quam quisq; habet à primordijs naturæ. Propterea alicui videt̃ hoc esse bonũ quod verè est bonũ: alicui autẽ non ita videt̃, & hoc est à natura. Itaque hoc erat fundamentũ illius opinionis, ꝙ quisq; appetit illud quod sibi apparet bonũ: apparẽtiæ verò non sumus domini. 78

{AT si habitus.} Ad euertendum illud fundamentũ affert Philosophus duas conclusiones. Prima est, quòd apparentia finis vel boni est in nostra potestate cõstituta. Omnis habitus morũ subijcitur principio spõte agendi, & est in nostra potestate: sed apparentia sequitur habitum morum: ergo apparentia subijcitur principio sponte agendi, & est in nostra potestate. Maior est antea manifestè probata. Minor quoque patet, nam apparentia boni sequitur habitum morum. Talis enim cuique videtur finis qualis quisque est: quisque autem talis aut talis est per habitum quem habet virtutis aut vitij: & sic apparentia videtur sequi habitum. Notandum quòd illud fundamentum, scilicet quòd qualis quisque est, talis sibi finis videtur, potest habere duplicem expositionem: prima est, qualem habitum quisq; acquisiuit, talis ei finis videtur: secunda est, quòd qualis est aliquis à natura ortus, talis sibi finis videtur. id est qualem vim cognoscendi quisque à natura habet, talis illi videtur finis. Primo secundum primam sententiã & expositionẽ, destruitur positũ fundamẽtũ 79

illorum erroris, quia ostenditur à Philosopho quòd apparentia finis est in nostra potestate: quia omnis habitus morum est in nostra potestate, vt probatum est per primam conclusionem: in sequenti verò particula ponet secundam conclusionem, & ostendet quòd si illa sentẽtia accipiatur secundo modo, scilicet quòd qualis quisq; est à natura, talis sibi finis videtur: quòd etiam destruitur hoc fundamentum. Nam data tali sententia sequitur, Si non erimus domini vitiorum, non erimus etiam virtutum: at virtutum volebant nos esse dominos, ergo destruitur tale fundamentum eorum.

80 {SIN verò nemo.} Hac in parte Philosophus affert secũdam sententiã, id est fundamentũ illorum secundo modo acceptũ, & id destruit. Dicit enim ꝙ si accipiatur sentẽtia illa, scilicet quòd qualis est ortus à natura, talis sibi finis videtur: & quòd affectatio finis non est posita in nostra potestate, sed à natura & à primordijs generationis, oporteat vt habeat quis mentẽ & intellectũ bonum ad discernendum finem rectum, sicut oculũ in corpore ad discernendas differentias colorum. Si inquã hoc est quòd qualis quisq; est per vim discernendi quę datur cuiq; à natura, talis illi finis videtur: cur magis virtutes, vt vultis vos Cirenaici siue alij, cõparãtur & acquiruntur sponte quàm vitia? Eadem enim ratio videtur de vtrisq; si causa est à natura, & non spontanea electio nostra, qa tã bonus quã malus habet affectionẽ finis ab ipsa natura.

81 {AMBOBVS.} scilicet bono & malo finis natura erit. Nã si natura est causa nostri intuitus ad discernendũ finẽ: eodem modo ipsa natura erit causa cognitionis boni finis, & per cõsequens bonarũ operationum & virtutum, quemadmodum & mali. Aut igitur dicendum ꝙ natura sit causa vtrorunque aut neutrorum: si neutrorum, tunc erunt ambo in nostra potestate, & spõte à nobis fient virtutes & vitia, & habebimus propositum: sin vtrorunq;, tunc erit causa tam virtutũ quàm vitiorum. sed hoc est contra vos, quia vultis vt virtutes fiant à nobis sponte, non autem à natura. Dicendum est igitur quod ambo sunt in nostra potestate, & voluntaria.

82 {SIVE igitur.} Procedit vlterius arguẽdo Philosophus, & dicendo ꝙ si etiã cõcedaт vt sumatur finis quomodocũq;, siue finis natura capiatur, siue electione, & vt alio modo bonus alio malus affectet finẽ: tamẽ nõ modo virtutes erunt in

nostra

nostra potestate,sed etiã vitia.Nihil enim curo nunc ad hoc propositum,& ad faciẽdũ,vt hęc sint in nostra potestate vtrũ ñuis natura sit vel minimè,quia sufficit mihi vt ea quæ sunt ad finẽ,id est operationes,& bene vel male operari sit in nostra potestate,& vtrunq; agatur nostra electione. hoc autem negari non potest:sed fateri oportet quòd qui singulas operationes agit,quia vult,& quod velit aut nolit in seipso est: ergo quando operabitur malũ,sponte sua aget quãlibet particularem operationem,sicut quando aget bonũ. Igitur vitia erunt voluntaria vt virtutes quæ fiunt ex operationibus.

{SI igitur.} Concludit Philosophus, scilicet habitũ esse causam apparentiæ finis:vt ex hoc concludat vitia esse voluntaria vt virtutes,& etiã quòd apparẽtia finis est in nostra potestate:nam si habitus generãtur ex actibus,& actuũ nostrorum nosmetipsi causa sumus:ergo & habituũ.Nam quicquid est causa causę est causa causati:& quales sunt habitus nostri, tales sumus ipsi:& quales non sumus talem ponimus finem. Si igitur ex talibus vitijs fit talis apparentia,& vitia sunt in nostra potestate,quia operationes ex quibus oriuntur vitia fiunt nostra opera:ergo & apparentia talis ex nostra opera erit,& in nostra potestate,& vitia quoq; sicut virtutes nostra sponte fient : quia eandem legem & conditionem subeunt. nam & malarum operationnm nosipsi sumus causa, ex quibus prodeunt mali habitus,ex quo malum ponemus finem: ergo sponte male agemus,& vitia sponte fient à nobis. 83

COMMVNITER igitur dictum est.} Hęc est quarta pars huius capituli:in quo primo repetit breuiter ea quæ de virtutibus & operationibus dicta sunt,deinde declarat ꝙ nõ ęquo modo actus & habitus subijciunĩ principio spõte agẽdi,demũ facit transitionẽ ad sequẽtia. dicit igitur in primis quòd dictum est à nobis cõmuniter ꝙ sunt habitus & mediocritates,& quòd producunt operationes similes ijs ex quibus sunt ortæ,& quod virtutes & quòd vitia in nostra sunt potestate. 84

{VERVM non similiter.} Nunc ostẽdit Philosophus ꝙ cùm actus & habitus subijciant principio spõte agẽdi & fiãt spõte,tamẽ nõ simili modo,sed actus magis videnĩ esse volũtarij,quàm habitus:& ratio est,quia toti cognoscunĩ, & singula circa quę versanĩ ipsi actus:habitus verò non hoc pacto cognoscunĩ toti,sed ab initio, & ab ipsas operationes. Sicut 85

medicus cognoſcit quantũ ſanitatis recuperauit ægrotus, vel quanta ægrotationis acceſsio facta ſit ex ipſis actibus. Sunt igitur magis volũtarij actus quàm habitus, nam habitus fiũt noſtra ſpõte, quia noſtra ſpõte fiũt actus ex quibus generant̃ tales habitus. vnde illa dignitas accõmodari poteſt, ni fallor huic ſententiæ: dignitas inquã quæ eſt Philoſophi in libro Poſteriorũ. Propter quod vnũquodq; tale, & illud magis. Nam ſi actibus & habitibus cõpetit vt ſint volũtarij, & habitibus per actus, multo magis cõpetit actibus. Quare diligenter cauendũ eſt ab actibus vitioſis, qa ex ſimilibus actibus ſimiles gñant̃ habitus, quos poſtea remouere ſumma eſt difficultas.

86 { AT nunc repetentes. } Facit tranſitionem Philoſophus, dicendo quòd cùm communiter & in genere antea de virtutibus dictum ſit: nunc particulariter de ſingulis dicendum eſt, vt perfectam cognitionem habeamus de ipſis.

De fortitudine & forti. CAP. VI.

87 *FOrtitudinem itaque circa metus mediocritatem eſſe, fiduciasq;, perſpicuum iam euaſit. metuimus autem ea quæ terribilia ſunt. atq; hæc ſimpliciter dicendo ſunt mala. quapropter & ueteres metum definientes: expectationem inquiũt eſſe mali.*
88 *Metuimus igitur omnia mala, ut infamiã, paupertatem, morbos, inimicitias, mortem. at non circa hæc omnia uir fortis eſſe uidetur. ſunt etenim nonnulla mala, quæ quidẽ metuere oportet, & honeſtum eſt: & non metuere, turpe. infamiam nanq; qui timet, eſt probus & uerecundus: qui non timet, impudens. fortis tamen tranſlatione dicitur à quibuſdam: quippe cùm aliquid ſimile uideatur habere. eſt enim & ipſe fortis interritus quidã.*
89 *paupertatem autẽ metuere forſitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobiſipſis proueniunt. nec tamen is eſt fortis qui hæc non metuit: ſed hunc etiam fortem ſimilitudine quadam uocamus. Nonnulli enim homines in bellicis quidem pericu-*

lis

his meticulosi sunt: liberales autem sunt, & ad erogandas pecunias animosè se habent. At neq; si quis pro filiorum atq; uxoris pudicitia timet, aut inuidiā metuit, aut aliquid tale: timidus est. Neq; etiā fortis, si cùm est uerberibus cædendus, cōfidit. Circa quæ igitur terribilia uir fortis uer- 89
satur? An circa ea quæ sunt maxima? etenim nemo tolerā tior est malorū homine forti. mors autē maximè omnium est terribile. est enim ultimum uitæ: & nihil pòst, homini mortuo aut bonū, aut malū esse uidetur. At enim neq; cir- 90
ca omne genus mortis uir fortis esse uidetur. Nō enim circa mortē eā quæ fit in mari, aut euenit morbis. circa quā ergo mortē uir fortis erit? An circa eam quæ est pulcherrima? talis autem est ea quæ fit in bello: in maximo nanq; fit & pulcherrimo profectò periculo. Eōdē accedunt & 91
ipsi honores, qui tum à ciuitatibus, tum à regibus sunt instituti. Is igitur homo fortis propriè dicitur, qui circa honestam mortem, & ea omnia quæ repente eueniunt atque afferunt ipsam, interritus est. huiusmodi uerò sunt ea quæ in bello cōtingūt. Quinetiam & in mari, & in ipsis mor 92
bis uir fortis timore uacat. non tamen ita ut nautæ. fortes enim & de salute sua desperant, & genus tamen mortis molestè ferunt: illi uerò spe propter experientiā sunt freti. Simul autem & uiriliter, fortiterq; agunt in quibus uires habent locum, aut honestum est mori: quorum neutrum est in tali genere mortis.

COMMENT.

FORTITVDINEM itaq;.} Hic est secūdus tractatus hu 87
ius libri: in quo Philosophus incipit docere de fortitudine. nam post asignatam definitionem virtutis cū ipsa sit genus quod diuiditur in duas species, ideo enumerauit omnes virtutes, ostendans definitionē eā accōmodari posse cuilibet virtuti: cōsequēs aūt videbatur de singulis iā designatis pro-

priam

priam & exactam afferre doctrinam, nisi quòd præcedebat quædam consideratio necessaria de principijs operationum & virtutum nostrarũ: ea autem sunt interni actus, scilicet id quod sponte fit & consultatio, electio atq; voluntas, de quibus miro ordine Philosophus docuit, declarando quod ex his principijs nostræ operationes procedunt, & vitia atque virtutes, & quòd hæc sunt in nostra potestate, & nostra sponte fiunt, refellendo opinionem eorum qui suæ sententiæ aduersabantur. Nũc verò incipit de singulis docere virtutibus innuendo penè descriptionem cuiusque, & seruat eum ordinem quem tenuit in ipsis enumerãdis, scilicet declarãdo materiam circa quam versantur, & medium & extrema, & quod extremorum sit magis aut minus contrarium ipsi virtuti, & medio. Videtur autem primò incipere à fortitudine, & quia versatur circa materiam difficilimã, id est circa terribilia, & quia versatur circa affectus, de quibus moderandis prior videtur esse doctrina, quàm de actibus, cùm oporteat hominem prius se interius percipere antequã producat operationes externas, & quia versatur circa affectũ vehementissimũ, id est circa iram & partem irascibilem. Item quia sumit nomen quasi à virtute & à viro: græcè enim dicitur ἀνδρεία. Vel etiã incœpit ab hac virtute Philosophus, quia incipiendũ est à magis notis. hæc videtur esse nobis valde nota, & affectus etiam ipse circa quem versatur, & ita dicũt nõnulli. Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula. In primo docet materiam & obiectũ, circa quod versatur fortitudo. In secundo de operationibus eiusdem, & vitiorum oppositorum, id est de excessu atq; defectu. In tertio de quinq; speciebus non veræ fortitudinis. In quarto de quibusdam proprietatibus eius quæ videtur fortitudini competere. Primum capitulum in tres partes diuiditur, quæ locis suis patebunt. Tractat autem in prima de obiecto fortitudinis materiaque eiusdem. Omnis enim habitus habet obiectum quoddam circa quod versatur. Procedimus enim in cognitione nostra ex obiectis ad actus, & ab actibus ad potentias, & à potẽtijs ad essentias, id est à notioribus ad ea quæ sunt nobis minus nota vt ea cognoscamus. In prima igitur declarando materiam fortitudinis, dicit Philosophus eam versari sicut anteà dictũ est circa res formidolosas, & metum, & fiduciam. Et postea ostendit

quæ

quæ ſunt ea quæ timemus,ſcilicet ea quæ nos terrent,& exiſtimantur mala:vnde antiqui dixere metum expectationem eſſe futuri mali.Notandũ quòd malum bifariam conſiderari poteſt:aut vitium vel operatio vitioſa,quæ in noſtra ſunt poteſtate: & cùm ſunt mala, aut id quod aliquid eſſe dicitur læſionis noſtræ,vt inopia,exilium,mors,& ſimilia, quæ non ſunt in noſtra poteſtate,& tamen exiſtimantur, & appellantur mala: nunc de his ſecundis loquitur Philoſophus, quorum eſt metus,& talia non ſunt in noſtra poteſtate.

{AT nõ circa hæc omnia.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,in qua vult declarare id quod proprie eſt obiectũ principaliſsimũ fortitudinis, & ſemouere alia quæ nõ ſunt talia. 88
Nã ſi circa ea quæ afferunt metum verſetur fortitudo,nõ tamen circa omnia talia verſatur proprie fortitudo : & primo non verſatur proprie circa infamiã.& probatur,Fortis laudatur,nõ timens infamiã non laudatur: ergo non timens infamiam nõ eſt propriè fortis:nec fortitudo ex conſequenti verſatur circa infamiã,nec circa paupertatem,& morbos,& ſimilia quæ nõ videntur prouenire ſponte noſtra,nec circa timorem pudicitiæ vxoris,quia hæc nõ timens non laudatur propriè de fortitudine.Notandum quòd Philoſophus loquendo de inopia,& morbis,dixit talia nõ eſſe timẽda,quę nec à nobiſipſis proueniunt. Tamen fieri poteſt vt paupertas noſtra opera proueniat: vt prodigus qui ſua opera euadit pauper,& itẽ ægrotus qui ſua incõtinẽtia ſuaq; opa incidit in morbũ. Ob hæc enim vituperari ſolemus. Verũ Philoſophus loqui videtur de paupertate & morbo quę proueniũt à cauſis externis vel à natura,vel à fortuna, cũ dicit talia nõ eſſe timenda.

{CIRCA quæ igitur.} Hæc eſt tertia pars huius capituli: 89
in qua Philoſophus poſteaquã ſuperius declarauit in genere, quòd fortitudo verſatur circa terribilia, & excipit nonnulla quæ non videbantur propriè obiecta eſſe fortitudinis: nunc in ſpecie,& determinatè affert. Et oſtendit quid ſit illud terribile circa quod verſatur propriè fortitudo, & dicit id eſſe mortem circa quã eſt, & circa fiduciam aut metum eiuſdem & probatur, Fortitudo verſatur circa terribilia. at mors eſt maximè terribile: ergo circa mortem verſatur fortitudo,& circa metum,aut fiduciam eiuſdem.

{AT enim neq; circa omne.}Oſtendit Philoſophus quòd 90
etſi cir-

etsi circa mortē versetur fortitudo; nō tamen circa quodcunque genus mortis, sed circa eam quæ fit in bello. nam virtus debet versari circa summū materię suę: at in bello sunt summè terribilia, & pericula maxima, & pulcherrima: & viri fortes videntur esse propriè circa illa, cū pro honestate & decore, pro defensione patrię, & more nostro, pro fidei patrocinio fidenti animo subeunt mortem. non autem circa mortē quæ fit in mari, aut in morbis: quorum alterum fortunæ vel alij externæ causæ, alterum naturæ competere videtur. Nam si mors naturalis esset illa circa quam versaretur fortitudo, o-
91 mnes qui moriuntur essent fortes. {EODEM accedunt.} Probat eandem sententiam exemplo ciuitatum & regum, qui constituunt honores ijs qui pro salute patriæ obierunt in bello: quod est indiciū, cùm honos sit quoddam pręmium
92 virtutis, illos fuisse virtuosos & fortes. {QVIN etiā & in mari.} Affert rationes cur fortitudo non versetur circa mortem quæ fit in mari: nā & fortes dolēt tali genere mortis. vt Virgilianus ille, O terq; quaterq; beati, &c. Et item fortes di cūtur in ijs in quibus possunt viriliter agere, & ostendere ali quod opus fortitudinis, quod in mari fieri minimè potest.

De terribilium diuersitate, & fortitudinis extremis. CAPVT VII.

93 *Non est autem idem uniuersis terribile. Et dicimus etiam aliquid esse quod facultatem superat hominis. id igitur unicuique terribile est homini sanæ mentis. At ea quæ metas facultatis non egrediuntur humanæ, magnitudine differūt, & intensione, remißioneq;. similiter autem & ea quibus*
94 *confidimus. Fortis itaq; impauidus est, ut homo: atque timebit quidem & huiusce modi res formidolosas. uerùm ut oportet, & ut dictat ratio, tolerabit honestatis causa. hæc enim ipsius uirtutis est finis. Fit autem ut hæc & magis & minus timeant homines. & etiam ut ea quæ non terribilia sunt, ut terribilia metuant. atq; delinquitur: cū metuunt aut ea quæ non oportet metuere, aut non quemad-*

modum oportet, aut nõ quãdo oportet, aut aliquid taliũ. similiter peccatur & circa ea quibus cõfidimus. Qui igitur & ea quæ oportet, & gratia cuius oportet, & ut oportet, & quãdo oportet, fert & metuit, & identidẽ cõfidit: is homo est fortis. fortis enim pro dignitate, & ut ipsa ratio iubet, tam patitur quàm etiã agit. Finis autem operationis omnis is est, qui accõmodatur habitui. et uiro etiam forti honestum est ipsa fortitudo. Talis igitur & ipsius est finis. singula nanque suo fine definiuntur. Fortis igitur honesti causa subit & agit ea quæ ad ipsam fortitudinẽ pertinent. Exuperantiũ autem is quidem qui in nõ 95
metuẽdo exuperat, nomine caret. atque dictum est anteà nominibus cõplura uacare. at uocari potest * insanus quidem uel stupidus, si nihil omnino neq; motus terræ neque fluctus (ut de Celtis dicitur) metuat. Sed is qui circa res formidolosas exuperat confidendo, * audax est. uidetur 96
autẽ ipse audax & arrogans esse & fortitudinis simulator. Qualis igitur est fortis circa res ipsas formidolosas, talis & ipse uideri uult. itaq; imitatur illum in quibus potest. Quapropter et cõplures ipsorũ * audaces sunt simul & timidi. in his enim audẽtes res formidolosas nõ sustinent. Is autẽ qui metuẽdo exuperat, timidus est. Nã timet 97
ea quæ nõ oportet, et omnia talia ipsum sequũtur. deficit autẽ et in cõfidendo. Sed in doloribus exuperãs magis est manifestus. meticulosus igitur malè sese habet circa spẽ, quippe cũ uniuersa metuat: fortis uerò contra sese habet. confidere nanq;, bene sperantis hominis est. Circa igitur 98
hæc uersatur & audax, & meticulosus, & fortis. Sed diuerso modo ad hæc sese habẽt. Illi nãq; exuperãt, & deficiũt. At hic mediocriter sese habet, et ut oportet. Et audaces quidẽ præcipites sunt ante ipsa pericula & uolũt ea: sed

[margin: μαινόμενος ἢ ἀνάλγητος. — θρασύς. — θρασύδειλοι,]

ſed cùm in ipſis ſunt, tergiuerſantur. Fortes autē in ipſis
99 *quidem operibus feruidi ſunt, anteà uerò quieti. Vt igitur dictum eſt, fortitudo mediocritas eſt circa ea quibus confidimus, & ea quæ terribilia ſunt, in ijs quæ diximus, & eligit atque fert ipſa: quia eſt honeſtum, & quia eſt turpe non ſubire atque perferre. Mortem autem ſibi conſciſcere ob fugiendam paupertatem, aut amorem, aut moleſtum aliquid, non fortis eſt hominis, ſed potius timidi: eſt enim mollitudinis, laborioſa fugere. atque nō quia res eſt*
100 *honeſta, appetit mortē: ſed quia malum fugit.* Fortitudo *igitur tale aliquid eſt.*

COMMENT.

93 NON eſt autem idem vniuerſis.} Hoc eſt ſecundum capitulum, in quo oſtēdit operationes fortitudinis, & etiā extremorum, id eſt exceſſus & defectus: & hunc ordinem ſeruat ferè in omnibus virtutibus declarandis. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes quæ patebunt locis ſuis. In prima igitur parte Philoſophus diſtinguit terribilia, & oſtendit quoddam terribile eſſe excedens conditionem humanam, vt terræmotus, illuuiones, & ſimilia omnibus metuenda. Alia ſunt terribilia ſecūdum conditionē humanam, & eorū, alia parua, alia magna, alia intenſa, alia remiſſa. Notandum quòd Philoſophus dicit non eſſe idem vniuerſis terribile, non ſolùm quia magis aut minus terribile eſt ex parte rei: ſed etiam quia homines ſecundum ſuas cōditiones putant terribilia, & aliud alij videtur: vt amiſsio pecuniæ eſt terribile auaro, prodigo verò aut liberali nequaquam.

94 {FORTIS itaq;.} Declarat nunc Philoſophus operationes hominis fortis, dicendo quòd fortis eſt impauidus, non ꝙ omnino non timeat illa quæ excedunt metas humanæ cōditionis, eſt enim homo: quinetiam quoquo modo timet ea terribilia quæ ſunt intra metas conditionis humanæ, tamē tolerabit ea gratia honeſtatis. Hoc autem eſt commune virtutibus, vt gratia honeſtatis agantur: at euenit quòd hæc terribilia timētur magis vel minus quàm oportet, & interdum

ea timētur quæ timenda nō sunt,& similiter subeuntur quæ subeūda non sunt,ex nimia audacia & temeritate:& hoc pacto delinquitur discedendo à mediocritate fortitudinis, vt ostendet paulò inferius particulariter:fortis verò metuit, & confidit vt oportet:& qui hoc modo agit cum mediocritate est appellandus fortis,quod probat duabus rationibus. Prima,Is qui agit vt recta dictat ratio circa materiam fortitudinis,est vir fortis:at is qui confidit vt oportet,& quādo oportet,& cum alijs circunstantijs agit circa materiam fortitudinis,vt rectè dictat ratio:ergo talis est appellandus fortis. Patet ratio,quia regula,& veluti mensura quędam omnium virtutum est recta ratio,& in qualibet virtutē est quedam recta ratio,vt recta ratio fortitudinis,temperantię quoq;,& sic de alijs.Secunda,Is qui agit secundum finem fortitudinis,est appellandus fortis:sed qui confidit,& subit ea quæ oportet, & vt oportet gratia honestatis, agit secundum finem & rationem fortitudinis:ergo talis est appellandus fortis.

{EXVPERANTIVM autē.} Hæc est secūda pars huius 95
capituli,in qua declarat operationes vitiorū,quæ sunt oppositæ fortitudini,id est excessus atq; defectus. Dicit igitur ꝙ is qui excedit in non metuendo caret nomine sicut multa alia:& videtur esse causa,quia rarò accidit vt sit aliquis talis: sed vocetur stupidus vel insanus quidē,dicit Philosophus, & temerarius si excedit in nō timendo ea quæ timēda sunt, vt Celtæ & populi illi qui nō timēt fluctuatiōes, & tēpestates.

{SED is qui circa res.} Declarat nunc operationes vitiosi excedentis in cōfidendo quē appellat audacem, & dicit 96
ꝙ talis videtur esse arrogās quidē,& simulator fortitudinis, & vult videri fortis cùm non sit,& dicit quòd talis est simul timidus & audax.Ij enim qui in quibusdam sunt timidi, in quibusdam audaces:sunt simul timidi & audaces: sed multi homines audaces sunt huiusmodi:ergo &c.

{IS autē.} Declarat nūc operationes alterius extremi, id 97
est timiditatis & timidi,dicēdo ꝙ is qui metuendo excedit, timidus est,& eodē pacto qui in cōfidendo deficit.& sic videtur ponere quodāmodo duos modos excessus, & duos defectus qui vidētur opponi inter se.Nā excedētibus in non metuēdo qui sunt vt Celtæ,vidētur opponi excedētes in metuēdo,qui vidētur esse timidissimi:excedētibus verò in auden-

do videntur opponi deficiẽtes in audendo,qui sunt timidi.

98 {CIRCA igitur hæc.} Cõparat ista inter se,declarãdo ꝙ circa eandẽ materiã versatur audax, timidus, & fortis, id est circa terribilia,diuerso tamẽ modo.Nã audaces sunt præcipites ante pericula. Sed cùm adsunt, tergiuersantur : fortes verò econtrà se habent,vt latissimè patet in textu.

99 {VT igitur dictũ est.}Concludere videtur & ex dictis afferre quãdam descriptionẽ fortitudinis, scilicet ꝙ fortitudo est mediocritas circa terribilia in bello propter honestatẽ; quia est honestum talia perferre,aut turpe non perferre.

100 {MORTEM autẽ sibi.}Dixit suprà Philosophus ꝙ circa mortem quæ est vltimũ terribilium versatur fortis:nec igitur videretur qui ob fugiendam paupertatem, aut amorem, vel aliquid molestum sibi mortem consciscerèt esse appellãdus fortis.Excludit hunc errorem Philosophus, & ostendit ꝙ talis potius est appellandus timidus,& mollis cùm fugiat laboriosa,quæ non sunt propriè mala,scilicet paupertas, & talia incommoda cùm non sint turpia,& non contrahantur nostra culpa.Diximus igitur fortitudinem esse circa terribilia,& opus fortis fieri ob honestatẽ,& nõ ob fugiendam paupertatem,vel amorem,quæ potius videntur prouenire ex timiditate,quæ etiã lõgius abest à fortitudine,quàm audacia.

Quòd quinque modi fortitudinis non veræ.

CAP. VIII.

101 *DIcuntur autẽ et aliæ fortitudines quinq; modis. Atq; prima est ipsa ciuilis.maximè autẽ similis est.ciues enim ob increpationes quæ sunt ex legibus,et opprobria,honorésue, pericula subire uidẽtur.Et propterea fortißimi uidẽtur esse,apud quos timidi quidẽ infames sunt.fortes aũt afficiũtur honore.Tales et*Homerus affert:ut Diomedẽ ac Hectorẽ.dicit enim Hector,*

Iliad.X. Iliad.θ.

Nã me Polydamas ante omnes ipse reprehendet. Et Diomedes;
Inter enim dicet Troianos optimus Hector:
Tiydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc autem ex eo maximè simulis est ei de qua suprà diximus,quæ fit ob uirtutem. Ob *pudorẽ enim & appetitio-*

nem

nem honeſtæ rei, honoris inquam, & ob fugiendā repre-
henſionem, quæ quidem eſt turpis. In eodem poſuerit quiſ
piam & eos qui compelluntur à magiſtratibus. Verùm 102
deteriores eò ſunt, quòd non ob pudorem, ſed ob metum
id faciunt. & fugiunt non rem turpem: ſed rem moleſtam.
cogunt enim ij qui poteſtatem habent, ut Hector,

* Quem procul à pugna trepidantem fortè uidebo.
Is canibus fiet, fiet quoque uulturis eſca.

Idem faciunt & qui alijs imperant. etſi recedunt, uerbe-
ribus afficiunt. & qui ante muros, foſſas, & huiuſmodi
conſtruunt aciem. omnes enim cogunt. At non neceſſitate:
ſed quia res eſt honeſta, fortem eſſe oportet. Videtur etiā
& ipſa ſingularum rerum peritia fortitudo eſſe. quapro-
pter & Socrates fortitudinē ſcientiam eſſe putauit. Ta- 103
les autem alij quidem in alijs ſunt. in rebus autem bellicis
milites. ſunt enim in bello complures res* uanæ, quæ qui-
dem maximè ipſis ſunt notæ. atque ideo fortes uidentur:
quia quales ſunt illæ, alij neſciunt. Deinde & aduerſa-
rios offendere, & ſeipſos tueri maximè experientia poſ-
ſunt, & euitare hoſtis conatus; & illum percutere, cum
armis uti poßint, & talia habeant: ut & ad faciendum
ſint, & ad non patiendum aptißima. quibus efficitur, ut
ipſi tanquam aduerſus inermes armati, & tanquam ad-
uerſus rudes* ludimagiſtri decertent. etenim in huiuſce-
modi certaminibus non ij ſunt pugnacißimi, qui fortißi-
mi ſunt: ſed ij qui uires amplißimas habent, & optimè ſe-
ſe habent corporibus. At uerò milites tunc timidi fiunt:
cum excreſcit periculū, & inferiores ſunt copijs ac appa
ratu. Primi nanque fugam arripiunt. urbanæ uerò co-
piæ manent, atque intereunt.* Quòd quidem & in Her- 104
mæo accidit. Hæ nanque turpe fugere, & mortem tali fa-

Ilia. o. quæ uerba etiam ſub perſona Agamemnonis referuntur.

Ilia. β. Vide Ariſto. lib. iij. cap. x. Politicorum.

πολλὰ τοῦ πολέμου κενά.

ἀθληταί.

ὅπερ καὶ ἐν τῷ ἑρμαίῳ τῷ ἐν κορώνῃ τῆς βοιωτίας συνέβη, id eſt, quod quidē apud Hermæū in Corona Bœotiæ oppido contigit.

luti præferendã esse censent. illi uerò ut superiores ab ini-
tio sese obiectant periculis: re autẽ intellecta, fugam arri-
piunt, mortem magis quã dedecus formidãtes. Sed uir for-
105 tis non est talis. Atqui iram etiam ad fortitudinẽ referunt.
Fortes enim & ij uidentur qui ob iram feruntur, perinde
atq; feræ, in eos qui ipsas uulnere affecerunt. quia & for-
tes concitantur ira. est enim ira res impetuosissima ad ag-
gredienda pericula. quapropter & Homerus dixit, Vi-
res iniecit iræ & animum ira concitauit. & acuta per nã
106 res uis, & efferbuit sanguis. Hæc enim uniuersa iræ con-
citationẽ impetum'ue significare uidẽtur. fortes igitur ob
honestatem agunt: & ipsa ira subministrat. feræ autem ob
dolorem: quia nanque uulnus acceperunt, uel quia timent.
nam si suis in lustris sint, non inuadunt. Non igitur sunt
fortes: propterea quòd à dolore concitati ac ira ad peri-
culum irruunt, nihil præuidentes malorũ. nam hoc pacto
& ipsi asini cum esuriunt fortes essent. non enim à pabu-
lo uerberibus dimouentur. Adulteri quoq; propter libidi-
nem multa audent. non igitur fortes sunt qui ob dolorem
ac iram ad pericula cõpelluntur. Maximè autem natura-
lis ea esse uidetur, quæ est ob iram; & esse fortitudo ele-
ctione sumpta: fineq;. & ipsi etiam homines, cũ irascuntur
dolent, cum ulciscuntur capiunt uoluptatẽ. qui autem pro-
pter hæc agunt: pugnaces quidem sunt, at non fortes. non
enim ob honestatem agunt nec ut ratio præcipit, sed ob
ipsum affectum: aliqua tamen ex parte sunt similes forti-
107 bus. Nec etiam ij qui sunt spe freti, sunt fortes. nam ex eo
quia sæpe, multosq; uicerunt, fiduciam in periculis habẽt.
Sunt autẽ similes fortibus, quia utriq; cõfidunt. sed fortes
quidẽ ob eas res quas paulo antea diximus. illi uerò quia
se superiores esse putant, & nihil uicißim suscepturos ma-
li: tale

li:tale & ipsi ebrij faciunt. sperant enim omnia sibi prosperè euenire. cùm uerò non eueniunt ipsis talia, fugam arripiunt. At uiri fortis erat, res eas quæ sunt hominibus & uidentur formidolosæ, ferre:quia honestum est ferre, & turpe est non ferre. Quamobrem & magis fortis esse 108
uidetur, subitis potius in terroribus interritum esse ac sine turbatione, quàm in præuisis. est enim ab habitu magis, aut minus ex apparatu. nã anteà uisa, cogitatione & ratione quispiam eliget. at ea quæ repente eueniunt, habitu. Fortes etiam esse uidẽtur & qui ignorant. Et sunt non longè ab ijs, qui spe freti confidũt. deteriores autem sunt, 109
qui [illegible] dignitatis nihil habent. illi autem habent. Qua- 110
propter & aliquo tempore manent. hi uerò decepti, si cognouerint, uel suspicati fuerint aliud esse quàm putabãt, fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit cũ in Lacedæmonios tanquã in Sicyonos incidissent. Dictũ est igitur quales nã sint ipsi fortes: & ij rursus qui fortes esse uidentur.

COMMENT.

DICVNTVR autem & aliæ. } Hoc est tertiũ capitulũ, 101
in quo Philosophus posteaquàm declarauit materiam circa quam versatur fortitudo, & operationes ipsius, & vitiorum oppositorum: nunc enumerat quinq; species fortitudinis non tamen veræ, sed similis, & ponit differentias inter has, & veram, & propriè dictam fortitudinẽ. Diuiditur autẽ in quinque partes secundũ quinque species supradictas, quæ suis locis patebũt. Prima species dicitur ciuilis, quæ vehemẽter videtur similis veræ fortitudini. Hæc autem est cũ ciues pericula subeunt ob fugiendam infamiam, & consequendos honores, vt ostendit exemplo Homeri: & hæc est valde similis veræ fortitudini. Differt tamen quia verè fortis aggreditur opus fortitudinis primo, & principaliter, & quia est honestum, & propter ipsam honestatem, siue sequatur honor siue nõ: iste vero ciuilis principaliter subit pericula ob honorem consequendum vel fugiendam infamiam.

102 {CVM hisce quispiam.} Alio modo ciues aggredi videntur pericula ob fugiendam pœnam, & ij videntur redigi ad superiorem speciem fortitudinis non propriæ quæ dicitur ciuilis, quanquàm sint deteriores supradictis, quia non faciunt fortia facta ob fugiendam turpitudinẽ, sed ob fugiendã pœnã, vt exẽplo Homeri ostẽdit Philosophus. Sic igit duo erũt gradus ciuilis fortitudinis, & secũdi erũt primis deteriores.

103 {VIDETVR etiã.} Affert Philosophus secundã speciem fortitudinis impropriè dictæ, quam dicit esse peritiã quandam præsertim in rebus bellicis: hanc autẽ nõ vult esse propriè fortitudinẽ, quia videtur esse ab arte, & experientia acquiri: nõ autẽ electione, vt est vera fortitudo. & in hoc videtur reprehẽdere opinionẽ Socratis dicentis in libro vt puto qui Protagoras inscribitur, Quòd fortitudo in quauis facultate est ars & peritia quædam. & intelligit hoc pacto, vt dicimus fortẽ medicũ, qui sine timore curare audet: & similiter in alijs artibus qui est peritus audet operari secundũ illã artẽ: sed hoc pręcipuè videtur euenire in bello, vbi peritiores vidẽtur magis cõfidere, & præ se ferunt maiorẽ speciem fortitudinis, quàm rudes. Verũ talis fortitudo militaris videtur inferior superiore, quam appellauit ciuilem, & ignobilior. Probatur. Ea fortitudo quæ est similior veræ & propriæ fortitudini, est nobilior & præstantior ea quæ est dissimilior. At ciuilis illa supradicta est similior quàm militaris: ergo est præstantior. Hanc rationem declarat Philosophus cùm dicit: At verò milites tunc formidant, timidiq; sunt, &c.

104 {HERMAEO.} Hermæus est locus in Euboia ab Herme dictus, quia fuit Mercurio cõsecratus. Vbi olim ciuitas fuit Caronia appellata: quã cũ obsiderent Athenienses duce Phoreo, & proditione arcẽ cepissent, Charõ dux Thebanorũ missus in obsessorũ auxiliũ ĩ ea pugna occubuit: ex quo extẽplo milites eius q prius audebãt pugnare duce fidẽtes fugã arripuerũt: ciues verò, & vrbanæ copiæ turpe existimãtes patria relicta aufugere, perseuerãtes in pręlio oẽs propè interierũt.

105 {AT qui irã etiam.} Aliã affert speciẽ fortitudinis impropriè dictæ, quæ fit per irã. Et primò ostẽdit quomodo est similis: deinde quomodo differt. Primò quomodo est similis probatur hoc pacto, Fortitudo qua homines impetu quodã aggrediunt pericula, est similis verę fortitudini: at fortitudo quæ fit

quæ fit per irā est talis:ergo fortitudo quæ fit per irā est simi lis veræ fortitudini. Hec etiam probat Philosophus testimo nio Homeri, qui multis in locis ostēdit ꝙ ira subministrare videtur vires fortitudini. {FORTES igitur.} Nūc ostēdit 106
Philosophus quomodo talis fortitudo differt à vera fortitudine. Probatur, Fortitudo propriè dicta, & vera est qua viri fortes operātur propter honestatē, & vt recta ratio iubet. At fortitudo per irā nō est huiusmodi:ergo nō est fortitudo propriè dicta. Nam honestas est illa quæ primò videt animū facere fortibus viris, & etiā vires subministrare & stimulare, & impellere:ira verò nō primò. Itē probat alia ratiōe, Si fortitudo quæ fit per irā esset fortitudo vera, tūc feræ, & nōnulla animalia bruta, & etiā adulteri essent appellādi fortes. Cōsequēs falsum:ergo & antecedēs. Ratio patet in textu. Dubitatur quia Philosophus dicit, ꝙ ira videtur fortibus subministrare, hoc non videtur verū. Nā id quod nō obtēperat rationi, sed sua naturali motione mouetur, non videt subministrare fortitudini. at ira est huiusmodi:ergo non videt subministrare fortitudini. Pro solutione notandū ꝙ ira cōsiderari potest prout est in excessu, & etiā vt est in mediocritate: si accipiamus eā vt est in excessu, tunc nō dicimus esse cū fortitudine: sin autē sumatur secūdo modo, tūc est affectus regulatus à ratione, & potest esse cū forti operatiōe. Et ideo dicit ꝙ est naturalissima motio iræ, & si ipsa accipiat finē cōgruū & electionē, fiet vera fortitudo vel operatio fortitudinis: & sic in fortē cadit ira quæ est affectus regulatus à recta ratione. Virtutes enim aliquæ sunt affectuū moderatrices. Verū dolor & cupiditas non comitat fortitudinē per se, sed per accidēs: dolor enim per se nō cōpellit ad pericula, sed excitat irā. & similiter qui propter voluptatē consequendā aggrediunt pericula, nō per se sed per accidēs pericula subeunt, & nō cōpellunt ob verū finē fortitudinis. Ad rationē cùm dicitur ꝙ ira obedit rationi, quia est naturalis motio. Neganda maior est, & dicendū quòd appetitus est actus natura ad obtēperandū rationi, etsi de natura sua nō sit rationalis per essentiā, vt sæpe vidimus. Quare exire potest affectus regulatus ab imperio rectæ rationis, ex quibus patet verā esse sententiā Philosophi de tali ira moderata: sed intelligendū quod duplex videtur esse operatio fortitudinis: vna tolerādi, vt apparebit: alia

aggrediẽdi. Ad primã operationẽ nõ est opus ira. Ad secũdas verò in aggrediẽdis periculis videt̃ opus esse ira moderata.

107 NEC etiam.} Affert quartam speciẽ fortitudinis impropriè dictæ, quæ est in illis, qui spe quadam confidunt, ex eo quòd sæpe hostes superarunt. & ostendit quomodo cõueniũt viri fortes & isti, & etiam quomodo differunt. Conueniunt enim & sunt similes fortibus in eo quòd ambo cõfidunt: differunt tamen postea, quia fortes fortia aggrediuntur, & confidunt ob honestatem consequendã, & turpitudinem fugiendam. Isti verò ob spem victoriæ, quam spem acquisiuerũt ex consuetudine vincẽdi. Et notandum quòd fortis aggreditur pericula cum electione, aut præcedente, aut comitante operationem vt videtur: & hoc dicitur, quia interdũ eueniunt pericula subita & repentina, in quibus fortis non potest habere tempus præcedens deliberãdi & eligendi: sed tamẽ habet habitũ fortitudinis & electionẽ, quæ eum præcessit. Itẽ aliã rationẽ affert Philosophus ad ostendendum quòd confidentes propter spem non sunt verè fortes. Nam verè fortes persistunt in periculis: illi verò qui propter spem confidebant veluti ebrij, non persistũt in periculis: ergo nõ sunt verè fortes.

108 {QVAMOBREM & vir.} Hoc videtur inferri ex supradictis quod appellant corolariũ, & est tale quòd is qui operatur fortiter in subitis periculis est fortior quàm qui in præuisis. & hoc ostendit, quia agens fortiter in repentinis periculis manifestè apparet quòd operatur per habitum: sed ille qui agit fortiter in prẹuisis potest fortem operationem producere, non tamen sequitur quòd operetur per habitum. Notandum quòd qui subit pericula repentina per habitum maximè videtur ea aggredi, quia non habet tempus consultandi, & deliberandi, sed quia ex multis actibus fortibus quibus consecutus est habitum cõsuetudine quadã suscipit ea. Vnde superius etiã dixit. Is igitur homo fortis propriè dicit̃ qui circa honestã mortẽ, & ea omnia quæ repente afferãt ipsam interritus est. Notandũ ꝙ hæc species fortitudinis impropriæ videret̃ forsitã nõnullis esse eadẽ cum secũda specie supradicta: sed differũt: quia fidentes ꝓpter spem ex eo ꝙ multotiẽs victoria potiti sunt, possunt esse tales, & tamen non habere peritiã & artẽ. Itaq; illi audent ob peritiã: isti ob spem quam conceperunt ex multis victorijs. diuersi igitur sunt, vt patet.

FOR

{FORTES etiam esse videntur.} Affert quintam speciem 109
fortitudinis impropriè dictæ, & ostendit eam non esse verá fortitudinē, & etiā ostēdit ꝙ est deterior quarta species præcedēti. Probatur igit̄ ꝙ hæc nō est vera fortitudo quæ fit per ignorantiā, illa cōfidentia quæ est similis fortitudini ꝓpter spem, & etiā deterior illa non est propria fortitudo, sed hæc quæ fit per ignorantiā est similis fortitudini impropriæ quæ est ꝓpter spē, & etiā deterior illa: ergo nō est vera fortitudo.

{DETERIORES verò sunt.} Ostēdit Philosophus quo- 110
modo fortes ignoratione sunt deteriores fortibus propter spem. Nam illi habent aliquam dignitatē, & sustinent pericula aliquo tēpore: fidentes autem propter ignorantiā dignitatem nullam habent, & statim cognito periculo fugiūt: & hoc probat exemplo Argiuorū, qui putabant se pugnaturos cum Sicyonijs, & propterea cōfidebant ignoratione decepti: cùm verò cognouerūt hostes esse Lacedæmonios, extemplo fugam arripuerāt. Ex his patet quæ est vera, & propriè dicta fortitudo, & quæ non propria. Notandum quòd sufficientia quinque specierum supradictarum potest ostendi hoc pacto, scilicet cur sint tot, & non plures nec pauciores. Nam fortitudo propriè dicta consistit in tribus, scilicet in cognitione, electione, & fine, quæ est honestas accommodata fortitudini. Quòd si aliqua sit fortitudo non propriè dicta, deficit ab aliquo horum trium: si deficit in cognitione, siue scientia, oritur fortitudo per ignorantiam, scilicet quinta species. si verò desit electio, tunc fit aliqua perturbatione aggressio periculorum, scilicet aut ira, aut spe: & sic oriuntur illæ duæ, scilicet tertia & quarta. Sin verò fit error in fine, hoc bifariam: aut ob aliquam artem, & peritiam, & tunc est secunda, id est militaris: aut non propter communem bonum, & honestatem, sed ob proprium bonum, scilicet propter honorem, & tunc oritur prima species, id est ciuilis.

De proprietatibus fortitudinis. CAP. IX.

Vanquam autem circa fiducias, metusq; for 111
titudo uersatur, tamen non simili modo circa utrunque: sed magis circa res formidolosas uersatur. Qui nanq; in hisce non turba-

tur, atq; se habet circa has ut oportet: magis est fortis quā is qui circa ea in quibus cōfidit, se habet ut oportet. Fortes igitur ex eo dicuntur: quia res (ut dictū est) inferentes dolores tolerāt. idcirco fortitudo dolores affert: & nō iniuria laudatur. Difficilius enim est dolores ferre, quàm à
113 uoluptatibus abstinere. Enimuero fortitudinis finis iucundus esse uidetur. Verùm ab euenientibus doloribus obfuscatur: ut & in certaminibus fieri solet. nam pugilibus finis quidē ipse iucundus est gratia cuius certāt, coronæ inquā atq; honoris. sed cædi molestū est: cùm sint è carne, doloresq; affert, & omnis omnino labor. Atq; quia hæc sunt multa, ideo id gratia cuius certāt, cùm sit res parua, nihil iucūdi uidetur habere: quòd si tale & circa fortitudinem est: mors quidē atq; uulnera forti uiro molesta erunt, atq; inuito. feret tamen, quod honestū est ea ferre, uel turpe nō ferre. Atque quo magis omni uirtute pollet & felicior est:
114 eò magis ob mortē sanè dolebit. Vir enim talis maximè dignus est uita, maximisq; bonis priuatur id ipsum sciens, quod quidē dolorem affert. uerùm nihilominus est fortis. Et eò magis fortasse quòd honestatē quæ est in bello his anteponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cum uoluptate operemur, nisi quoad attingitur finis.* Nihil autē fortasse uetat, nō eos qui tales sunt præstantißimos milites esse: sed eos qui minus quidē sunt fortes: nullū autē aliud bonū habēt. Hi nanq; parati sunt sese periculis obiectare, uitamq; pro paruo emolumēto perdunt. De fortitudine igitur hactenus dixisse sufficiat. Quid autē est, ex ijs quæ diximus non est difficile comprehendere, ac aßignare figura.

*Id est, qui uerè sunt fortes, sæpe nō sunt præstantißimi pugnacißimiq;. Sed qui nimis pollēt uera fortitudine, & nullū aliud bonum habēt quàm corporis robur, hi.

COMMENT.

111 QVANQVAM autem circa fiducias.} Hoc est quartum & vltimum capitulum huius tractatus: in quo Philosophus

ſophus affert quaſdam proprietates, quæ videntur compete-re fortitudini propriè dictæ & forti. Diuiditur in quatuor partes. In prima oſtendit quomodo fortis ſe habet circa metus & fiducias & terribilia. In ſecunda quomodo circa dolores. In tertia quomodo circa voluptatẽ. In quarta affert quoddam obortum vel corolarium, vt iſti dicũt. In prima igitur parte dicit Philoſophus quod cũ fortitudo verſetur circa ea quæ ſunt terribilia, & circa ea, in quibus cõfidere oportet, tamen magis eſt proprium fortitudinis ſuſtinere formidoloſa & terribilia, quã circa ea cõfidere in quibus eſt confidendũ.

{FORTES igitur ex eo.} Hæc eſt ſecunda pars in qua affert aliam proprietatem; ſcilicet quòd fortitudo verſatur circa dolores, & ex actionibus fortibus proueniunt etiam in agẽdo aliqui dolores. Circa ea verſatur fortitudo quibus viri fortes laudãtur: ſed viri fortes laudãtur, quia fortiter ſuſtinent, & perferũt dolores: ergo fortitudo verſatur circa dolores. Videtur etiam hoc oſtendere cõparatione temperantiæ, in qua requirẽda & exercẽda cùm temperate operamur, non ſine dolore videmur abſtinere à voluptatibus. At difficilius eſt perferre dolores, quàm à voluptatibus abſtinere, vt ait Philoſophus in textu. Notandũ quòd nulla virtus acquiritur ſine moleſtia & difficultate: tamẽ voluptatẽ habet propter finem, quia voluptas ſequitur operationem ſtudioſam. 112

{ENIM vero fortitudinis.} Hæc eſt tertia pars capituli in qua affert aliam proprietatem oſtendendo quo modo fortitudo ſe habet circa voluptatem, & habet voluptatem. Finis ſtudioſi viri habet voluptatem, & eſt iucundus ſtudioſo viro. At fortis eſt ſtudioſus & agit propter finem operationem fortem: ergo finis eſt ei iucundus. & ſic fortitudo verſatur circa voluptatem, & habet voluptatem ob finem: ſed tamen probat quòd etſi ſit talis voluptas in fine, obfuſcatur à doloribus qui perferuntur à fortibus vt talem finem conſequantur. Nam ſicut fit in certaminibus & ludis: ita in fortitudine fieri videtur. At in illis eſt aliqua voluptas propter præmia, & coronas, quę victoribus præponuntur: eodem pacto in fortibus factis eſt voluptas propter finem, quæ tamen obfuſcari videtur à doloribus quos perfert vir fortis. Oſtendit prętetea quòd fortis quo magis pollet fortitudine atque virtute, eo magis dolet. Et hanc ſententiam videtur afferre 113

contra

contra Stoicos qui dicebant neminem studiosum dolere,sed positos esse,& constitutos in indolentia:& hoc præcipuè dicebant de viro forti. Philosophus autem probat hoc pacto, Qui magis est dignus vita,magis dolet de priuatione vitæ, & de sua morte. At vir fortis quo est fortior, & virtutibus abundans,magis est dignus vita & maximè dignus:ergo vir fortis dolet propter mortẽ.Sed quia videretur fortasse quòd dolere esset alienum à fortitudine, ideo addit vlterius Philosophus quòd fortis nõ minus ob hoc quia dolet est fortis: quia anteponit ijs honestatem in bellicis periculis, & anteponit cæteris bonis quæ sunt in vita:& sic apparet quòd non operamur cum voluptate in omnibus virtutibus nisi respectu finis,qui semper est dulcis, & iocundus in omni virtute.

114 {NIHIL autem fortasse.}Hęc est quarta pars capituli,in qua videtur inferre obortum ex supradictis. Nam cùm dixerit fortem virum dolere ob mortem, subire tamen propter honestatẽ,videtur quod fortis magni faciat vitam suam, & ex hoc non possunt esse optimi milites. Ideo dicit Philosophus,nihil obstat si ij non sint vtiles milites, sicut sunt mercẽnarij qui vitam exponunt pro vili mercede, & emolumento.Hoc est enim non proprium fotiitudinis leui dę causa, & pro vili præmio vitam abijcere:sed est fortitudinis propriũ, & fortis vitam suam magnifacere, & non quacunque de causa eam exponere morti: sed pro communi bono, & propter honestatem ipsam:ex quo etiam videtur excludere proprietates dictas à tali audacia militum,quia si essent verè fortes, haberent etiam prudentiam, qua intelligerent non oportere cum vili emolumento vitam commutare,sed pro honestate & communi bono,vt diximus. Ex his quæ dicta sunt potest colligi quid sit fortitudo,scilicet quòd fortitudo est mediocritas recta ratione determinata, circa ea in quibus confidimus,& circa terribilia in maximis periculis propter honestatem,& commune bonum.

De temperantia. CAP. X.

115 *Ost hanc autem de Temperantia dicamus.*
Hæ nanque uirtutes partium earum esse ui-
116 *dentur, quæ sunt rationis expertes. Atque temperantiam circa uoluptates mediocritatem*

*temi esse, iam antea diximus. minus enim, & non similiter circa dolores uersatur. In eisdem autem & intemperantia esse uidetur. sed nunc circa quas est uoluptates determinemus oportet. Diuidantur igitur animæ atque corporis uoluptates, ut honoris cupiditas, & auiditas disciplinæ. Nam tam ambitiosus quàm auidus disciplinæ, eo gaudet cuius est auidus. & corpus nihil, sed mens potius patitur. atque ij qui uoluptatibus huiuscemodi alliciuntur: nec temperantes, nec intemperantes dicuntur. Pari modo neque qui circa cæteras uoluptates quæ non attribuuntur corpori occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies cousumunt, *uerbosos quidem atque deliros: intemperantes autem non consueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum causa dolent. Temperantia igitur nõ circa ani-* 118
mæ, sed circa corporis uoluptates uersatur. Non tamen 119
& circa has ipsas omnes. Qui nanque rebus ijs gaudent quæ uisu percipiuntur, ut coloribus, figuris, pictura, nec temperantes nec intemperantes dicuntur. etsi uidentur & his homines & ut oportet, & magis quàm oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neque qui rebus ijs gaudent quæ auditu percipiuntur. Nemo enim aut eos qui cantu, uel histrionis gaudent uoce plus quàm oportet, intemperantes: aut eos qui ut oportet eisdem gaudent, temperantes appellat. Nec etiam ij qui circa odores gaudent: nisi per accidens. non enim eos qui malorum aut rosarum, aut uaporum: sed eos potius qui unguentorum aut epularum odoribus delectantur, intemperantes dicimus esse. His enim intemperantes ex eo gaudent, quia per hos ipsis rerum earum quas cupiunt recordatio fit. Videre etiam licet & cæteros, cùm esuriunt, epularum gaudentes odo-

* ἀδολέσχους.

re. at

re. at his delectari intemperantis est: quippe cũ eius hæc obijciãtur cupiditati. Atqui neq; cætera animalia uoluptatem, nisi per accidens, per hosce capiunt sensus. Neque enim odore leporum, sed esu gaudent canes: odor autem sensum ferit. Neque uoce bouis leo, sed esu: per uocem autem sensit illum esse propinquum: atque hoc ipso gaudere uidetur. Pari modo neque si uidit, aut inuenit ceruum, aut feram capram, hoc ipso gaudet, sed quia cibum habebit.
120 Circa uoluptates igitur tales, temperantia, intemperantiáque uersatur, quæ quidem & cæteris animalibus sunt communes: Quocirca seruiles & ferales esse uidentur: hæ
121 autem sunt quæ tactu, gustúque suscipiuntur. At enim & gustu intemperantes parum, uel minimè uti uidentur. Gustus enim officium, saporum iudicium est. quod quidem ij faciunt qui uina probant, & epulas condiunt. Non nimium autem hisce gaudent intemperantes: sed uoluptate, quæ fit omnis per tactum: & in esculentis, ac poculentis, & in ijsce quæ uenerea nuncupantur. Quapropter & quidem uoluptatibus deditus epularum (Philoxenus quidam Eryxius) præcatus est: ut longius sibi guttur quàm
122 gruis fieret: propterea quòd tactu delectabatur. Sensuum igitur maximè communis est is, circa quem intemperantia uersatur. Atque propterea iure uituperanda esse uidetur, quod hominibus, non ratione qua homines sunt: sed qua animalia, accidit. Talibus igitur gaudere, maximéque
123 que talia amare, ferale est. Etenim liberalissimæ uoluptates quæ per tactum proueniunt: exceptæ sunt. Vt eæ quæ in ludis ac certaminibus per fricationem, calorémque fiunt. Non enim intemperantis tactus circa uniuersum est corpus: sed circa quasdam corporis partes.

COMMENT.

POST hanc autem virtutem de temperantia.} Hic est tertius tractatus huius libri: in quo Philosophus docet de temperantia. statim post doctrinam de fortitudine, seruando ordinem naturæ: quia istæ virtutes versantur circa affectus appetitus sensitiui: quæ potentia nobis est communis cum alijs animalibus, ideo à magis vniuersalibus incipiendum putauit, siue à magis notis nobis, vt nonnulli volunt. Diuiditur autem in tria capitula. In primo seruãdo eundem ordinem quem seruauit in tractatu de fortitudine diligenter, & ostẽdit materiam circa quam versatur temperantia, & extrema ei opposita. In secundo docet operationes quæ prodeunt à tẽperantia, & à vitijs ei oppositis. In tertio comparat intemperantiam cum timiditate. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima assignat rationem suæ intentionis dicendo quòd doctrina temperantiæ successiuè afferenda in ordine est post doctrinam fortitudinis: nam illa virtus declarari debet extemplo post fortitudinem, quæ collocatur in eadem parte animæ cum fortitudine: at temperãtia est huiusmodi. ergo declarari, & doceri debet post fortitudinem, ita vt nulla alia intercedat. Patet ratio, quia vtraque virtus est in parte vel potentia sensitiui appetitus, quæ potentia est irrationalis de natura sua: & est duplex, irascibilis, & concupiscibilis. Harum igitur virtutum fortitudo est in irascibili: temperantia in concupiscibili. Et sicut istæ potentiæ se habent: ita & virtutes quæ in illis sunt ordinari debent. 115

{ATQVE temperãtiam.} Hæc est secunda pars huius capituli: in qua affert materiam circa quam versatur tẽperantia, & assignat eam in genere, & videtur tria ex ordine afferre ad declarãdam temperãtiam, & eius materiam, Primum est quòd temperantia est mediocritas circa voluptates. Secũdum quòd versatur minus circa dolores quàm circa voluptates. Est enim dolor talis ex absentia voluptatum & per accidens, magis igitur erit circa voluptates. Tertium est ꝙ circa eandem materiam versatur temperantia & intemperantia. Nam contrariorum eadem materia idemq; obiectum esse videtur circa quod versatur, licet diuerso modo. 116

{SED nunc circa quas.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua vt ostendat in specie, & particulariter circa quam 117

mater

materiam versatur temperantia & intemperantia. primò distinguit voluptates, & ostendit circa quas non est temperantia: deinde circa quas est eadem temperantia, scilicet & intẽperantia. Primò igitur distinguendo voluptates, dicit quòd voluptatum quædam animi sunt, quædã corporis: corporis autem sunt ea quæ fieri videntur cum aliqua mutatione corporis, & motione: animi verò sine mutatione corporis. Hac diuisione præmissa dicit quòd circa voluptates animi non versatur temperantia aut intemperantia: probatur circa eas voluptates secundum quas nemo temperans, aut intemperãs dicitur, non versatur temperantia aut intemperantia: at voluptates animi sunt huiusmodi: ergo circa tales voluptates non versatur temperantia aut intemperantia. Maior est clara: minor probatur à Philosopho. Nam auidus honoris aut disciplinæ si is gaudet non dicitur temperans, aut intemperans: & tales voluptates fiunt sine vlla motione, aut affectione corporis. pari modo & ij qui fabellis gaudẽt, quod genus voluptatum oritur ex verbis, non dicũtur temperati, aut intemperati. Et intelligendum quòd cùm dicit fabulis, intelligẽdum est de rebus quæ significantur per huiusmodi fabellas: nam si sumeremus illas vt voces delectantes auditum tunc illæ essent voluptates corporis. Nam voluptates quæ fiunt per auditum, corporis sunt, & non animi, vt inferius dicet. Affert deinde Philosophus tertium genus voluptatum vel dolorum quæ oriuntur ex rebus externis, scilicet ex pecunijs vel amicis, & secundum hæc nemo appellatur temperans, aut intẽperãs: & sic patet quòd cùm voluptates sint animi & sint corporis, quòd circa voluptates animi non versatur temperantia aut intemperantia.

118 {TEMPERANTIA igitur.} Cũ relinquãtur voluptates corporis, primò dicit Philosophus ꝙ circa eas versatur tẽperantia, deinde declarat ꝙ non circa oẽs tales corporeas: demum ostendit circa quas corporeas propriè versatur.

119 {NON tamen.} Probat ꝙ nõ circa omnes voluptates corporis versatur temperantia & intẽperantia, hoc pacto: Voluptates quæ percipiũtur sensibus externis sunt voluptates corporeæ: sed temperantia & intemperantia non versatur circa omnes voluptates quæ percipiuntur sensibus externis: ergo tẽperãtia & intẽperãtia nõ versatur circa omnes voluptates

corpor

corporeas. Maior patet. Nam licet sit vis animæ quæ percipiat istas voluptates, sensuum tamen ista vis ita est immersa corpori, & implicata complexioni eiusdem, vt meritò dicantur corporeæ, quia fiunt cum aliqua motione & affectione corporis. Minorem declarat Philosophus discurrendo per tres sensus, scilicet visum, auditum, & odoratum. Et probat quòd circa voluptates quæ oriuntur ex istis sensibus non dicuntur homines temperantes, aut intemperantes: & dicit ꝙ qui gaudet odoribus per se non dicitur intemperans: per accidens autem non dicuntur odores delectare intemperantes vt vnguentorum aut epularum odores, cùm reducunt in memoriam voluptates, quæ sunt propria obiecta temperantiæ, scilicet voluptas, gustus & tactus. Nam ij qui esuriunt gaudẽt odore epularum, scilicet per accidens, & hoc est signũ quòd odor percipitur, & est delectabilis bifariam, per se & per accidens, vt etiam dicit Philosophus in libro de sensu. vnde florum odor videtur percipi per se, & delectare sensum odoratus per se, & non progreditur vlterius talis perceptio, odor verò epularum, & huiusmodi rerum per accidens, quia talis odor est delectabilis ratione epularũ quæ referuntur ad aliũ sensum: & ostendit non in hominibus solùm, sed etiam in beluis fieri & euenire, vt voluptates quæ percipiuntur à visu auditu, & odoratu, percipiantur per accidens. Nam canis nõ gaudet odore leporis per se: sed propter esum. Similiter leo gaudet voce bouis non per se, sed per accidens, quia ex tali voce percipit adesse nutrimentum. Idem fit in visu: nam leo gaudet aspectu cerui aut capellæ agrestis non per se, sed per accidens, quia videt sibi adesse escam ex qua nutriri potest: & sic patet sententia Philosophi.

{CIRCA voluptates igitur.} Primò probauit Philosophus ꝙ tẽperantia, & intemperãtia non est circa voluptates animi: deinde ꝙ versatur circa voluptates corporis: postea ꝙ nõ circa omnes voluptates corporis vt nõ circa voluptates visus, auditus, & olfactus: nunc successiuè ostẽdit circa quas voluptates corporis ipsa versetur, & tria ex ordine affert. Primum ꝙ ipsa versatur circa voluptates corporis, quæ percipiũtur gustu & tactu. Secundũ, ꝙ magis circa voluptates tactus quem gustus. Tertio infert obortũ quoddam, & soluit dubitationem quæ fieri posset. Probat igitur in primis hoc pa- 120

cto. Temperantia & intemperãtia versatur circa voluptates corporis, at non circa voluptates quæ percipiuntur visu, vel auditu, vel olfactu, vt probatum est: ergo relinquitur vt versetur circa eas quæ percipiũtur gustu, & tactu. Vel etiam hoc modo dici potest, Temperantia & intemperantia versatur circa voluptates nobis communes cum beluis: at voluptates secundum gustum & tactum sunt tales: ergo circa eas versatur temperantia. Patet ratio, quia temperantia debet versari circa cõmunissimã voluptatẽ: ea est autem gustus & tactus. per alios enim sensus non videntur animalia bruta voluptatem capere nisi per accidens vt anteà diximus. Sed per gustũ & tactum, & præcipuè per tactũ omnia animalia capiunt voluptatem: ergo illa est cõmunissima. Notandum quòd inter quinque sensus hominis externos, tactus est omnium cõmunissimus. Nullũ enim est animal quod tactu careat, & gustu etiam seu cõfuso seu distincto. Multa verò animalia alijs sensibus carent: visus autem est omnium sensuum externorum perfectissimus, & in quocunq; animali est visus, in eo etiam sunt reliqui sensus. Operatur autem momento temporis, & valde spiritaliter, & per eum sensum multæ innotescunt nobis differentiæ rerum, & nõ est cõmunis cũctis animalibus, sed tactus est communis omnibus: constare enim sine tactu non potest vllũ animal: at in homine is sensus est perfectior quàm in cæteris animalibus, & etiam gustus ratione tactus. Nam, vt inquit Philosophus, perfectiorẽ habemus gustum quàm odoratum. Atq; hoc ex eo, quia gustus, tactus est quidam, quem quidem sensum homo perspicacissimũ habet: in cæteris nanque sensibus vehementer ab alijs animalibus superatur, at tactu longè cæteris omnibus excellentius percipit. quapropter & prudentissimũ est omniũ animaliũ. Indicium autem est quod in genere hominum penes hoc instrumentum sensus ingeniosi sunt hebetésve, & nõ penes aliud quicquam. Qui nanque sunt duri carne, ij sunt inepti mente. qui verò sunt molles carne, ij sunt ingeniosi mentéque apti. Et notandum quòd quanuis visus sit longè perfectior sensus simpliciter quàm tactus: tamen bonitas visus in homine non arguit bonitatem ingenij, cùm sit vnius instrumenti solùm: tactus verò complexio sit diffusa per totum corpus. & quãuis directè in plurium cognitionem ducatur intellectus

per

per visum & auditum, etiam quàm per tactum: tamen nõ sequitur ꝙ per bonitatem visus debeamus arguere bonitatem intellectus. Sed hæc latius in libro de Anima. sufficiat autem nobis quòd tactus & etiam gustus sumendo eum vel distinctum vel confusum sunt communissimi sensus, & voluptates horum communissimæ, & circa quas versatur temperantia.

{ AT enim & gustu perparum. } Secundario ostendit Philosophus quòd temperantia & intemperantia magis versatur circa voluptates tactus, quàm gustus, hoc pacto: Circa illas voluptates, quibus magis gaudet intemperatus, temperantia & intẽperantia versatur: at voluptatibus tactus magis gaudet intẽperans quàm gustus: ergo temperãtia & intemperãtia magis versatur circa voluptates tactus quàm gustus. Maior patet. Minor declaratur à Philosopho, primo ratione, secundo exemplo. Nam is qui non multum delectatur iudicio saporum, sed magis commestione ciborum, & eorum contactu, gaudet magis voluptatibus tactus quã gustus: sed intẽperans est huiusmodi, ergo magis & potius gaudet voluptatibus tactus quàm gustus. Idem probat exemplo cuiusdam gulosi, vt ita loquar, qui appellatus est* Philoxenus Euricius, φιλόξενος ἐρύξι☉. Is autem præcabatur sibi guttur ciconiæ dari: quo indicatur quòd tales homines intemperantes gaudent voluptate tactus, & magis quàm iudicio saporum: & ideo volebat ille tactum fieri per longum spatium: sic igitur intemperans gaudet voluptate tactus, & magis quàm gustus. Notãdum quòd duplex est gustus, scilicet perfectus & imperfectus. verũ imperfectus discernit tantum conueniens & inconueniens nutrimentum, vt per ipsum animalia sumant cibos qui sibi conueniunt: fugiant autem oppositos, & non conueniẽtes. & iste gustus est quidã tactus, & quasi confusus cum tactu, vt ostendit Philosophus in libro de Anima. Gustus autẽ perfectus est ille qui non solũ conueniens & inconueniens in cibis discernit, sed etiam differentias saporum: & iste præcipuè est in homine. Nullum enim aliud animal magis gaudet differentijs saporum quàm homo, qui per talem sensum distinctum eas discernit. Verùm qui vtuntur iudicio huius sensus nõ statim sunt intemperantes: propterea dicit quòd intemperantes maximè gaudent voluptatibus tactus, quæ fiunt cibo vel potu vel ipsis venereis. { SENSVM igitur. } Tertio inferre 122

videtur Philosophus quoddam obortum ex suprà dictis, scilicet quòd intemperantia est vehementer carpenda: quia per ipsam affectamus, & quærimus ea quæ sunt affectanda à beluis, & non ab hominibus: fit enim per sensum communissimum nobis cum omnibus brutis, & est vehementer seruilis,
non & videtur competere homini vt est homo, [redacted] per rationem & intellectum, sed vt est animal quoddam.

{ET enim liberalissimè.} Videtur excipere quasdam volu-
123 ptates quæ fiunt per tactum vt solueret obiectionē quæ fieri potuisset. Potuisset enim quis dicere, tu asseris vituperari homines qui sunt intēperantes circa voluptates tactus: at sunt quædam voluptates tactus quę nō sunt reprehendēdę, vt sunt illæ quæ oriuntur per fricationē corporis sanitatis, nam tali fricatione fit expulsio superfluitatis, & emissio sudoris à corpore cū voluptate: & talis tactus, nec voluptas proueniens ab tali tactu est vituperāda. Ideo excipit eas Philosophus, & remouet ab intēperante. Dubitaret quispiā quòd Philosophus videtur remouere à voluptatibus quæ fiunt secūdum visum, auditum & odoratum, ipsam temperantiam: verum istę sunt voluptates, & deberent esse materia aliquarum virtutum, & circa eas deberet versari mediocritas, & excessus item atque defectus: quę mediocritas deberet reduci ad aliquam illarum virtutum quatuor, quæ sunt capita reliquarum: non erit autem talis mediocritas appellanda prudentia, nō iustitia neq; fortitudo: relinquitur ergo vt sit temperentia, & ad eam reducatur, cuius oppositum videtur sensisse Philosophus. Dicēdum ad hoc quòd duobus modis accipi temperantia potest. Vnu modo cōmuniter dicta, quæ erit mediocritas circa voluptates sensu percipiendas: alio modo propriè dicta, quæ est mediocritas circa voluptates gustus & tactus in partibus corporis determinatis. Hac stante diuisione dicere possumus quòd tēperantia primo modo accepta, id est cōmuniter, versatur circa voluptates visus, auditus & odoratus: at propriè dicta solū circa voluptates gustus & tactus. & de hac propriè dicta loquitur Philosophus. Notandum quòd miro ordine Philosophus inuestigauit materiam propriam temperantiæ per plures conclusiones, incipiendo à quodam vniuersali, & descendendo in quoddam particulare proprium. Primo enim ostendit hanc conclusionē quòd temperātia & intemperantia

perantia versatur circa voluptates, & quoquo modo circa dolores. Secũdo quòd nõ versatur circa voluptates animi. Tertio quòd versatur circa voluptates corporis. Quarto quòd nõ circa omnes voluptates corporis. Quinto quòd circa eas voluptates corporis quæ ex gustu vel tactu proueniunt. Sexto quòd magis circa tactum, & non proprie circa gustum vt gustus est, sed potius vt est quidam tactus. Itaq; proprie circa tactum. Septimo quòd non circa omnẽ tactum: sed circa voluptates quæ proueniũt ex quodam tactu in partibus corporis determinatis, & nõ in toto corpore. Istæ autẽ voluptates circa quas propriæ sunt quæ fiunt circa potũ, & cibũ, & res venereas. Ex quo notandũ quòd tẽperantia potest diuidi in plures species tanquã genus, sed præcipue tres species sumãtur secũdum ista tria propria obiecta, scilicet potũ, cibum, & venerẽ. Temperãtia cibi dicitur abstinẽtia: potus vero, sobrietas: veneris autẽ, castitas: in osculis vero nũcupari pudicitia potest.

Quòd diuersæ sint cupiditatum species.

CAPVT XI.

Cupiditatum autem aliæ cõmunes esse uidentur: aliæ propriæ atque adiunctæ. Alimenti 124
nanque cupiditas naturalis est. omnes enim cum indigent nutrimento, siccũ aut humidũ alimentum, & nonnunquam utrũq; cupiunt. cubile etiam cupit (ut inquit Homerus) iuuenis atq; uigens. Non autem omnes tale uel tale, uel eadem cupiunt. quocirca nostrum idipsum esse uidetur. habet tamen & aliquid naturale. Alios enim alia delectant: & quædam quibusdam magis (quàm alia quæcũq;) sunt uoluptati. Hæc cũ ita sint, in na- 125
turalibus quidẽ cupiditatibus pauci peccãt, & ad unum, ad ipsum inquam plus. Cum enim quispiã quæuis comedit aut bibit, donec impleatur superfluo: fit tum rei naturalis exuperatio multitudine. ipsa nãq; naturalis cupiditas, indigentiæ est repletio. quapropter hi* furẽtes circa uentrẽ dicuntur: quia ultra quàm oportet ipsum implent atque

γαστρίμαργοι.

resarciunt. Tales autem ij fiunt qui mancipijs sunt persi-
miles. At circa proprias cupiditates, complures homi-
num, multisq; modis delinquunt. Nam cùm talium ama-
tores ex eo dicantur: quia uel gaudent quibus non opor-
tet, uel magis quàm ut ipsi multi, uel non ut oportet, in
uniuersis intemperantes excedunt. gaudent enim quibus-
dam quibus non oportet gaudere: quippe cùm sint odio
digna. & si talium quibusdam oporteat gaudere: magis
illis gaudent quàm oportet, & quàm ut ipsa gaudet mul-
titudo. Eam igitur exuperationem quæ est circa uolupta-
126 tes, intemperãtiam esse, & uituperabilem, constat. Circa
uerò dolores, non ut in fortitudine, sic in ipsa temperãtia
fit. ut temperans quidem dicatur quispiam ferendo dolo-
res: intemperans autem nõ ferendo. Sed intemperãs qui-
dem ex eo dicitur, quia dolet magis quàm oportet, cùm
uoluptate non potitur. atque ipsum dolorem affert ei ipsa
uoluptas. temperans autem ex eo quia absentia rerum
earum quæ efficiunt uoluptatem non dolet, illisq; absti-
net. Intemperatus igitur ea omnia quæ afferunt uolupta-
tem, uel ea quæ maximè, cõcupiscit: & à cupiditate adeo
ducitur, ut illa cæteris omnibus anteponat. quapropter
& non adipiscens & cupiens dolet. cupiditas enim est
cum dolore. Absurdo autem est persimile ob uoluptatem
127 dolere. Atqui deficientes in uoluptatibus & minus gau-
dentes homines quàm oportet, non nimium fiunt. Non est
enim insensibilitas talis humana. Etenim animalia cætera
cibos discernunt: & quibusdam quidem gaudent, à qui-
busdam uerò abhorrent. Quòd si quis sit cui nullus pror-
sus est uoluptati, nec ullus ab alio differt: is longe ab ho-
mine distat. nomen autem non habuit talis: quia non fa-
128 cile fit. Vir autem temperans in his mediocriter sese ha-
bet.

bet. Nec enim ijs gaudet, quibus intemperans maximè delectatur: sed potius molestè fert, nec ijs omnino quibus delectari non decet, nec uehementer ullis rebus huiusce-modi delectatur, neque si absint dolet, neque cupit, nisi mediocriter semper. Nec magis quàm oportet, nec quando non oportet, ulla res omnino talis ipsum delectat. Mediocriter autem & ut oportet, eas res appetit, quæ uoluptate quidem afficiunt: ad sanitatem autem bonam corporis habitudinem conferunt. & res cæteras uoluptatis effectrices identidem: si nec impedimento sint dictis habitibus corporis nec honestatis cancellos, nec facultatum metas egrediantur. Nam qui ita sese habet, magis quàm dignum est, eiusmodi uoluptates amare uidetur. at temperans non est talis: sed ita sese habet, ut ipsa ratio recta præscribit.

COMMENT.

CVPIDITATVM autem aliæ communes.} Hoc est se- 124
cundum capitulum in quo declarata antea materia temperantiæ & intemperantiæ: nunc docet actus & operationes eorundem. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima ostendit quomodo se habet intemperans in actibus circa cupiditates & voluptates. In secunda quomodo circa dolores. In tertia declarat insensibilitatem, quæ est alterum extremorum temperantiæ. In quarta ostendit quomodo temperans se mediocriter habet in actibus circa voluptates & dolores. In prima igitur diuidendo cupiditates dicit quòd aliæ sunt naturales & communes, aliæ propriæ: communes dicuntur quæ sunt eadem apud omnes, vt fames, & sitis. Fames est appetitio sicci & calidi: sitis verò frigidi, & humidi, vt etiã dicit Philosophus in libro de anima, hæ sunt naturales cupiditates, & cõmunes, & necessariæ ad vitam. De venereis verò non videtur esse eadem ratio, nec hoc pacto concedendum, quia non sunt propter conseruationem indiuidui necessariæ: sed videntur esse propter generationem alterius. At

cupiditates propriè videntur esse & fieri nostra sponte, & esse aliæ atque aliæ secundum varias conditiones hominum, & etiam corporis complexiones.

125 {HAEC cùm ita sint.} Hac distinctione cupiditatum allata ostendit Philosophus quomodo in his delinquitur, & quomodo in earum actibus se habet intemperans, & in cupiditatibus naturalibus, & communibus: dicit Philosophus quòd pauci delinquunt, & vno tantùm modo, id est in quantitate, videlicet si talis appetens plus sumat de cibo vel potu, quam decens & opus sit: vt ijs euenire videtur, qui & serui & seruilis animi sunt, dediti ventri, ac supra modum implentes illum. At verò circa cupiditates proprias multifariam delinquitur: circa etiam qualitatem illarum secundum varias hominum cupiditates, & omnes circunstantias, scilicet cupiendo quæ non oportet, & magis quàm oportet, & non eo modo vt oportet. & sic de alijs circunstantijs, quæ cùm sponte omittuntur, extemplo delinquitur. Sic igitur multifariam peccatur circa proprias cupiditates, vt patet in textu.

126 {CIRCA verò dolores:} Hæc est secunda pars huius capituli in qua ostendit quomodo se habet temperans & intẽperans in actibus circa dolores: & dicit quòd non fit sicut in fortitudine, vbi fit dolor propter præsentiam eorum quæ afferunt dolorem, & tamen fortis non dolet in illis plusquam oportet: intemperans verò dolet propter absentiam eorum quæ faciũt voluptatem: temperans verò eorum absentia non dolet, nec abstinendo ab illis. & sic patet quomodo temperãs se habet in actibus circa dolores, & quomodo intemperans dolet. Versatur igitur temperantia in actibus circa dolores, sed magis circa voluptates: fortitudo autem, vt dictũ est, magis circa dolores. Notandum quòd vario modo se habent in actibus circa dolores fortitudo & temperãtia: tum intemperantia & timiditas. Fortis enim aut non dolet aut non plusquam oportet dolet, cùm adsunt ea quæ dolorẽ afferunt: temperans verò non dolet cùm absunt ea quæ afferunt voluptatem. Timidus verò dolet præsentia eorũ quæ afferunt dolorem: intemperans econtra dolet absentia eorũ ex quibus habet voluptates. Notandum igitur quòd hominibus intẽperatis voluptas est causa doloris per accidẽs, id est absentia sua sicut dicimus ꝙ absentia nautę est causa submersionis nauis:

cuius

cuius pręsentia esset causa cõtrarij effect⁹, id est cõseruatiõis.

{AT, qui deficiẽtes.} Hæc est tertia pars huius capituli in 127
qua Philosophus declarat vitium oppositum temperãtiæ, id est defectũ, qui etsi nomine proprio caret, tamen vt declaretur quo ad fieri potest appellatur à Philosopho insensibilitas, quæ in admodum paucis reperitur, quia non videtur esse humana cùm homo habeat principium sentiendi commune cum alijs animalibus, & cùm alia animalia discernant cibos conuenientes & inconuenientes, & hos appetant, & ab illis abhorreãt: multò magis homo hoc facere videtur, qui habet elegantiorem gustum, & statim gaudet aut dolet: & propterea hoc vitium est innominatum, & tales homines non facile reperiuntur: pauci autem hoc pacto insensibiles erunt, qui (vt inquit Cicero) aspernentur oculis pulchritudinem rerũ, non odore vllo, non tactu, non sapore capiantur, excludant auribus omnem suauitatem, & cætera. Insensibilitas tamen capi debet propriè hic apud Philosophum defectus circa voluptates gustus & tactus. Nam medium & extrema versantur circa eandem materiam. Notandum quòd homo bifariam considerari potest: aut secundum intellectum speculatiuum, & nobilissimas operationes quę competunt ei penè magis quã humanæ, vt ostendet in decimo: & talis est homo speculatiuus qui in vita contemplatiua versatur, & ab omni actione remota vitam degit: aut considerari potest vt ciuilis qui operatur in communi more viuendi. De hoc secundo loquitur Philosophus cùm dicit insensibilitatem longe esse ab homine, & vix reperiri, & si reperitur est in vitio tali. Intelligendum verò quòd, etsi homo speculatiuus qui acquisitis virtutibus se ad speculandum contulerit ob hoc contemnat omnino his corporeas voluptates, non facere videtur hoc per insensibilitatem, quæ est vitium, & defectus temperantiæ: sed potius quia habet ita appetitum sopitum, & sedatas omnes cupiditates, vt non delectari videatur, nisi intellectiuis & speculatiuis operationibus.

{VIR autem temperans.} Hæc autem est quarta pars huius capituli, in qua ostendit Philosophus quomodo temperans se habet in actibus circa voluptates & cupiditates, & dolores, & declarat quòd mediocritatem seruat: fugit autem extrema, vt patet in textu. 128

De temperantiæ extremis. CAP. XII.

129 Ostra autem sponte, magis intemperantia
quàm timiditas cõparatur. Hæc enim ob uo-
luptatem: timiditas fit ob dolorem, quorum
alterum expetimus, alterum fugimus. & do
lor quidem distrahit, atq; corrumpit naturam eius qui ha
bet ipsum: uoluptas autem nil tale facit. *magis igitur in- μᾶλλον δὲ ἑκούσιον.
temperantia nostra sponte, quàm timiditas comparatur.
130 Quapropter & reprehensione magis est digna. Nam ad
res afficientes uoluptate, facilius est assuescere. Sunt enim
complures tales in uita. & assuefactio fit sine periculo. in
131 rebus autem formidolosis, contrà. Videbitur etiam timidi-
tas non perinde atq; singula, sponte agẽdi principio subij
ci. Hæc enim non affert dolorem: sed illa adeò dolore di-
strahunt, ut & arma proijcere, & cætera contra decus
agere compellant. quapropter & uiolenta esse uidentur.
At intemperantia fit contrà: Singula nanque sponte agen
di principio magis subijciuntur: quippe cùm intempe-
132 rans ea percupiat atque affectet. totum autem minus: ne-
133 mo enim cupit intemperans esse. Nomen autem intempe-
rantiæ, & ad puerilia delicta ferre solemus. habent enim
similitudinem quandam. Vtrum autem ab utro dicatur, ni
hil ad præsentem refert sermonem. Constat tamen à prio-
re posterius dici, atque non absurdè uidetur esse transla-
tum. Est enim castigandum & temperandum id omne,
quod turpia cõcupiscit, & incrementum suscipit magnũ,
atque luxuriat. Talis autem est ipsa cupiditas maximè, at-
que puer. nam & pueri cupiditate uiuunt: & in hisipsis
maximè uiget appetitio rerum earum, quæ uoluptate af-
ficiunt. Si igitur non obtemperet, neque subijci patiatur,
nimium efferetur. Est enim uoluptatum appetitio insatia-
bilis,

bilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipsi amati id quod est sibi affine exauget. Quòd si magnæ sint uehementesq; cupiditates, rationem quoque extrudunt, atque eijciunt. Quam ob rem mediocres sint ipsæ & perpaucæ, & rationi non aduersentur oportet. Atq; id quod est tale, obediens & temperatum castigatumq; uocamus. Vt uiuere autem puerum sub pædagogi præceptis oportet: sic & cupiendi uis cupere debet, perinde atque ratio iubet. Idcirco temperati uim cupiendi, concordem esse cum ratione oportet. nam utriusque propositum est honestas. Atq; uir temperans ea cupit quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto, & ipsa dictat. Hæc igitur sint de temperantia dicta.*

* εὐπειθὲς καὶ κεκολασμένον.

COMMENT.

NOSTRA autẽ sponte. Hoc est tertium capitulum in 129
quo cõparat intemperantiam cum timiditate, & ponit differentias inter ipsas. Diuiditur autem in duas partes. In prima comparat temperantiam cum timiditate pluribus rationibus. In secunda ostendit intemperantiam esse similem delictis puerorum: quæ tamen non sunt habitus vel vitiosæ operationes, vt illæ quæ proueniunt ab intemperantia. Dicit autem in primis comparando intemperantiam cum timiditate, quòd intemperantia magis fit sponte quàm timiditas. Et probatur hoc pacto, Id quod fit per voluptatem magis fit sponte quàm id quod fit per dolorem: at intemperantia fit per voluptatem, timiditas per dolorem: ergo intemperantia magis fit sponte. Maior patet. Nam voluptatem communiter expetimus, fugimus verò dolorem. Maior est clara & antea probata. Item alia ratione probatur, quia timiditas acquiritur per id quod distrahit & dimouet naturã, scilicet per dolorem: intemperantia verò minimè. ergo magis fit sponte. Notandum quòd omne vitium nostra sponte fit. vituperamur enim quia per electionẽ illa acquirimus & nostra spõte. Verũ aliud alio magis spontaneũ esse videtur propter obiecta circa quæ versantur talia vitia. Nã obiectorũ quædã

viden

videntur esse valde molesta & aspera; quędam verò minime, vt patet in doloribus & voluptatibus.

130 {QVAPROPTER & reprehensione.} Ex supradictis vnũ obortum siue corolarium inferre videtur Philosophus, scilicet quòd intẽperantia est magis vituperanda quàm timiditas, & hoc probari potest ex eo quod dictũ est, scilicet quia est magis spõtanea. Id enim vitiũ quod magis fit spõte, magis est vituperandũ: intemperantia est huiusmodi respectu timiditatis, ergo magis vituperanda. Itẽ alia ratione probatur. Duobus existentibus vitijs illud magis vituperandum esse videbitur, quod facilius euitari potest: sed intẽperãtia facilius euitari põt quã timiditas: ergo est magis vituperanda.

131 {VIDEBITVR etiã.} Declarat Philosophus quomodo timiditas, & intẽperantia non eodẽ ordine subijciũtur principio spõte agẽdi, sed potius est ordo cõtrarius in ipsis: quod probatur hoc pacto, Illa vitia quę ita se habẽt vt alterius obiectum magis quàm vitiũ & habitus: alterius verò magis vitium & habitus, quã obiectũ est spontaneum, diuerso ordine subijciũtur principio spõte agendi: sed intẽperantia & timiditas sunt huiusmodi: ergo diuerso ordine & contrario subijciũtur principio sponte agẽdi. Maior patet. Minor probatur à Philosopho. Nã intemperantia est vitiũ circa voluptates, & nemo expetit habitũ ipsum, scilicet intẽperantiam, & esse intemperatũ: voluptates verò quæ sunt obiectæ magis expetunt homines: quos si interrogaremus vtrũ vellent fieri intemperati, responderent quòd nullo pacto: sin verò vt cupiunt, habere voluptates se velle assererent. In timiditate verò econtrà fieri videtur. Expetunt enim homines timiditatẽ potius, quàm subire dolores, & terribilia, quæ vident sustinere. Patet igitur quod diuersus, & cõtrarius est ordo: cum ibi magis obiectũ, id est voluptates, quàm vitiũ: hic magis vitia quàm obiectũ, id est dolores cõmuniter expetunt homines.

132 {TOTVM autem.} Id est habitum ipsum.

133 {NOMEN autẽ.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua Philosophus ne prætermittat aliquid quod ad declarandam intẽperantiam pertinet, ostendit eã esse similem vitijs puerorũ, quæ tamẽ in pueris non sunt vitia, sed vtitur quadã similitudine, dicẽdo quòd nomẽ luxuriæ referimus ad delicta puerorũ. Vtrum autẽ ab vno dicatur nihil refert, inquit

Philo

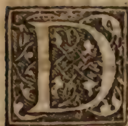
Philosophus, sufficit q hoc nomen prædicatur de vtrisq; :de altero dicitur per similitudinem alterius. Nam cupiditas ita se habere videtur ad rationem, sicut puer ad pædagogum: quorum ambo si non obediant præceptis imperantis, nimirum efferri videntur:nimiumque labi nisi refrenentur ab ijs quæ sibi præesse debent: sed hoc totum melius intelligetur in lingua græca,quia intemperantia ἀκιλασία, & intemperans ἀκίλασ☧ quasi incastigatus dicitur. Sicut ergo puer non castigatus à pædagogo suo, habet nimis excesiuas cupiditates, & fit effrenatus: sic appetitus intemperantis non refrenatus à ratione excesiuè fertur, & sine habenis procedit in appetendis cupiditatibus.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER QVARTVS.

De liberalitate,& eius extremis.

CAPVT I.

Einceps autem de liberalitate dicamus. 1 *uidetur autem mediocritas circa pecunias esse. Non enim bellicis in rebus. ipse uir liberalis: nec in quibus laudatur uir temperans, nec etiam in iudicijs, sed in dandis capiendis'ue, & magis in dandis pecunijs laudatur. Atque pecunias ea dicimus uniuersa, quorum æstimatio mensuratur nūmo. Est autem & circa pecunias exuperatio quidem prodigalitas, defectio autem illiberalitas. &* 2 *illiberalitatem quidem ac auaritiam ijs semper accommodamus,*

τὴν δ' ἀσωτίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες, scilicet cũ alijs uitijs.

enim.

damus, qui magis quàm oportet pecunijs student. Prodi*galitatem autem nectentes nonnunquam afferimus.* Nam *cos homines qui sunt incontinentes, & ob intemperantiam pecunias profligant, prodigos uocitamus.* Quapro*pter & flagitiosißimi tales homines esse uidentur. multa nanq; uitia simul habent. At nõ propriè tali nomine nuncupantur. Est enim prodigus qui malũ unum aliquod habet: corrumpere inquam patrimonium. prodigus enim est qui* [redacted] *seipsum perdit*[redacted]*. uidetur* [redacted] *patrimonij dissipatio, interitus quidem ipsius eße: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur.* Hoc igitur modo prodi-
3 *galitatem accipimus.* Rebus autem ijs quarum est aliquis *usus, & bene uti & malè etiam possumus. At diuitiæ res sunt tales. Is autem optimè re quauis utitur, qui eam uir-*
4 *tutem habet, quæ ad rem illam accommodatur. & diuitijs igitur optimè is utetur, qui uirtutem eam habet quæ ad pe-*
5 *cunias attinet. hic autem est ipse uir liberalis. Atqui sumptus quidẽ, datioq; pecuniarum, usus earum: acceptio ue-*
6 *rò conseruatioq; poßeßio potius esse uidetur.* Quocirca *uiri liberalis est potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, & non capere unde non oportet. Est enim ipsius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm suscipere: & honesta potius agere, quàm non agere turpia.* Non est *autem obscurum, cùm das quidem, sequi ut beneficia conferas, honestáq; agas: cùm capis uerò, ut suscipias, aut non turpia agas.* Gratia præterea *sequitur eum qui dat, non eum qui capit. Et laus etiam magis. Facilius est etiam non accipere, quàm dare. Homines enim multo minus erogant sua, quàm non accipiunt aliena. Ii quoq; qui dant, liberales dicuntur. Sed qui non accipiunt, non ob liberalitatem, sed ob iustitiam potius laudantur. qui uerò capiunt, non*

lau-

*laudantur ualde. Liberales insuper homines, maximè o-
mnium ferè studiosorum amantur, prosunt enim. at id con
sistit in dando. Omnes autẽ actus uirtutum, honesti sunt,
& honestatis causa fiũt. Et liberalis igitur honestatis cau* 7
*sa dabit. Et rectè: dabit enim quibus oportet, & quot o-
portet, & cũ oportet: cæteraq; omnia obseruabit, quæ dã
di actum rectum sequuntur. Et etiam cũ uoluptate, uel si-
ne ullo dolore. Id enim quod per uirtutem efficitur, afficit
uoluptate, aut fit cũ indolẽtia sanè, minimè uerò affert do
lorem. At is qui dat quibus nõ oportet, aut non honestatis* 8
*gratia, sed ob aliquã aliam causam: nõ liberalis, sed alius
quidam dicetur. Et itidẽ is qui dando dolet. honestis enim* 9
*actibus talis pecunias anteponet. quod quidem non est li-
beralis. At uerò neq; capiet unde nõ oportet. Talis enim
acceptio non est eius qui pecunias non magnificit. Nec
etiam ad postulandum propensus erit. facilè nanq; suscipe
re beneficia, non est hominis beneficia conferentis. Ve-* 10
*rùm unde oportet accipiet: ex proprijs inquam rebus. nõ
quia idipsum honestum sit: sed quòd necessarium ut dona-
re poßit. At neq; suas negliget: quippe cùm per illas qui-* 11
busdam affectet opem afferre. neq; quibusuis dabit: ut qui 12
*bus oportet, & quando, & ubi est honestum largiri pos-
sit. Attinet etiam nimirum ad hominẽ liberalem, ut in dã* 13
*do adeò exuperet, ut sibijpsi pauciora relinquat. Est enim
liberalis non ad seipsum respicere. At enim pro facultati-* 14
*bus ipsa liberalitas dicitur. liberalis enim actio nõ in mul
titudine rerum quæ dantur, sed in habitu dantis consistit.
hic autem pro facultatibus erogat. Nihil igitur prohibet
eum magis esse liberalem qui pauciora largitur, si modo
minores ei sint facultates. Magis autem ij liberales esse* 15
uidentur, qui non compararunt sibi facultates, sed ab

alijs

alijs acceperunt. Nec enim experti sunt indigentiam, &
26 opera omnes sua amant: ut parentes, atque poetæ. At uerò facilè non est liberalem, diuitem esse. Quippe cùm non sit ad capiẽdum & conseruandum, sed ad erogandum procliuis: neque magni per se faciat ipsas pecunias, sed causæ dandi. Quapropter & accusatur fortuna: quòd homines ij qui maximè sunt digni, minimè sunt locupletes. Accidit autem idipsum non sine ratione. Fieri enim non potest ut is pecunias habeat, qui non adhibet diligentiam ut habeat ipsas. quemadmodum & cæteris in rebus fieri solet. attamen non dabit quibus non oportet, neque * quando non oportet. & de cæteris talibus simili modo. non enim ageret liberalitatis ipsius lege. & cõsumptis ad hæc ipsa fortunis: ad ea quæ oportet, & cùm oportet sumptus facere, dareq; non posset. Etenim is est (ut paulò antea diximus) liberalis, qui pro facultatibus erogat, & in quibus oportet. Qui uerò exuperat: prodigus est. Quocirca tyrannos prodigos nõ dicimus: nõ enim facile uidetur esse, dando ac erogãdo tantam rerũ quas habent copiam exu-
27 perare. Cũ igitur liberalitas mediocritas sit circa dandas capiendasq; pecunias: liberalis dabit in quibus oportet, & quod oportet, tam in paruis quàm etiã in magnis, atq; cum uoluptate: & accipiet unde oportet, & quod oportet. nam cùm uirtus circa utrunq; sit mediocritas, utrunq;
28 faciet ut oportet. sequitur enim dationem bonam, talis acceptio. ea uerò quæ non est talis, contraria est. Eæ igitur quæ sequuntur, fiunt in eodem simul. contrariæ uerò non fiũt. Quòd si præter id quod oportet & bene sese habet, contigerit ipsum pecunias erogare: dolebit sanè, moderatè tamẽ, & ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut pro quibus oportet, & ut oportet uoluptas fiat, ac dolor.

Est

ſt etiam in rebus pecuniarijs * lenis ſocius ipſe uir libe- εὐκοινώνη-
alis. Poteſt enim iniuriam pati: quandoquidem pecunias τος.
on multifacit. magisq; moleſtè fert, ſi quid cùm oporte-
et non erogauerit: quàm dolet ſi quid cùm nō oporteret,
erogauerit. Simonidisq; ſentētiam non probat. Prodigus 19
autem & in hiſipſis delinquit. nec enim lætatur nec dolet 20
pro quibus oportet, & ut oportet. atque hoc magis pate-
bit per ea quæ deinceps dicemus. Diximus autem exupe- 21
rationem quidem eſſe prodigalitatem: defectum autem il-
liberalitatem, & in his duobus: in datione atq; acceptio-
ne. & ſumptum enim in datione ponimus. Prodigalitas
igitur in dando quidem, & non in capiendo exuperat: in
capiendo autem deficit. at illiberalitas, ac auaritia defi-
cit quidem in dando: exuperat autem in capiendo, in par-
uis tamen. Prodigalitatis igitur illa duo non nimium ſi- 22
mul perſiſtunt. Non eſt enim facilè, nulla ex parte capien 23
tem, cunctis largiri. cito nanq; deficiunt patrimonia pri-
uatorum hominum erogantium, qui quidem & prodigi
eſſe uidētur. Atq; talis nō paulò melior uidebitur eſſe illi-
berali. Et ab ætate enim & ab egeſtate facilè curari, & 24
ad mediocritatē accedere poteſt. Nā habet ea quæ ſunt ho
minis liberalis. dat enim & non accipit: quanquam neu-
trum facit ut oportet, ac rectè. Quòd ſi ad hoc aſſueſcat,
uel aliquo alio modo mutetur, euadit utique liberalis. Et- 25
enim dabit quibus oportet, & capiet unde oportet. Qua-
propter & uidetur nō eſſe moribus prauus. Nō eſt enim 26
improbi, nec ingeneroſi tam in dando quàm in nō capien-
do exuperare: ſtolidi tamen. Qui uerò hoc modo eſt pro-
digus, multò melior uidetur eſſe illiberali atq; auaro. Cū 27
ob ea quæ dicta ſunt: tum etiam quia prodigus quidem cō
pluribus prodeſt. Illiberalis autem nemini: ne ſibi quidem

S

ipsi. Sed pleriq; prodigorum (ut dictum est) & accipiunt unde non oportet: & sunt hoc ipso illiberales, ad capiendum autem proni fiunt, quia cupiunt quidem erogare. Hoc autē facilè nequeunt facere, cùm cito facultates ipsis deficiunt, itaque ex alienis dare coguntur. Et simul quia nulla est eis honestatis cura, sine ullo discrimine & undique capiunt. dare nanque percupiunt. quonam autem mo
28 *do aut unde, nullum est apud ipsos discrimen. Quapropter nec dationes ipsorum sunt liberales. Non enim sunt honestæ, nec honestatis gratia, nec ut oportet efficiuntur. Sed interdum quos oportet esse pauperes, eos diuites faciunt. & ijs quidē qui moderati sunt moribus, nihil dant. adulatoribus autem multa, aut quampiam aliam afferentibus uoluptatem. Quamobrem & pleriq; ipsorum intemperantes sunt. nam cùm facilè erogent, proni sunt & ad sumptus in flagitijs faciendos. atque quia non ad honestatem uiuunt, ad uoluptates declinant. Prodigus igitur si nullam prorsus habeat emendationem, ad hæc transgreditur. Cura uerò diligentiaq; adhibita, ad medium & id*
29 *quod oportet tandem deuenerit. At illiberalitas ac auaritia, incurabilis est. Etenim & senectus & imbecillitas omnis, auaros uidetur efficere. Estq; hominibus insita magis quàm prodigalitas. pleriq; nanque cupidi sunt magis*
30 *pecuniarū, quàm ad dandum procliues. Extenditur præ*
31 *terea longè, & plures species subit. Complures enim esse uidētur illiberalitatis ac auaritiæ modi. Nam cùm in duobus hisce consistat, in defectione inquam dandi, & exuperatione accipiendi: non omnibus inest tota, sed interdum seiungitur. & quidam in capiendo exuperant: quidam in dando deficiunt. Qui nanq; talibus appellationibus nuncupantur, parci, tenaces, aridi: omnes in dando deficiunt,*

aliena

aliena uerò non appetunt, neq; accipere uolunt. Quidam enim in dando deficiunt, propter modestiam quandam, turpiumq́; rerum cautionem. uidentur enim nonnulli, uel saltem aiunt, ob rem suam conseruare: ne compellantur aliquando turpe aliquid agere. Ex his est & ipse cumini sector, & quiuis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam uerò ob metum abstinent alienis. quippe cùm non facile sit ipsos aliena, & non alios res ipsorum accipere. itaque nec accipere ipsis, nec dare placet. Quidam autem in capiendo exuperant: undiq;, & quiduis capientes. Quales sunt ij qui operationes illiberales exercent: ut lenones, & omnes tales, & fœneratores, & qui dant parua pro magnis. hi nanq; omnes, unde non oportet & quantum non oportet accipiunt. commune autem ipsis omnibus esse uidetur turpis comparatio lucri. uniuersi nanq; gratia lucri, & huiusce quidem * praui probra sustinent. Eos enim qui grandia μικρῶς. unde non oportet, & quæ non oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes: non illiberales, sed perniciosos, sed impios, sed iniustos potius appellamus. Aleatores tamen, & fures atq; latrones, illiberales sunt. Turpi enim uersantur in lucro. Omnia nanq; causa quæstus agunt, & sustinent probra: atq; fures quidem capiendi gratia, maxima pericula subeũt. Aleatores autẽ ab amicis quibus dare oportet lucrantur. utriq; igitur unde nõ oportet lucrari uolẽtes, turpi in lucro uersantur. & omnes tales accipiẽdi actus illiberales sunt. Meritò autẽ illiberalitas liberalitati cõtraria dicitur. Nam & 32 maius est malũ quàm prodigalitas: & homines magis hac ipsa peccant, quàm ea quã diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitijs ipsi cõtrarijs, hæc dicta sufficiant.

COMMENT.

1 DEINCEPS autem de liberalitate.} Hic est quartus liber Ethicorum : in quo Philosophus post doctrinã fortitudinis & temperantiæ, prosequitur in declarandis reliquis virtutibus moralibus, excepta iustitia: quam differt in v. librum, vt patebit. Docet igitur in isto de liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de virtute innominata circa honores, de mansuetudine, de amicitia quę nõ est affectus nec amicitia propriè dicta, de veritate, de comitate, vltimò de verecũdia, quæ est affectus laudabilis, nõ tamen virtus. Diuiditur autẽ hic liber in v. tractatus. In primo tractatu declarat virtutes circa pecunias, quæ sunt duæ, scilicet liberalitas & magnificentia. In secundo tractatu declarat virtutes circa honores, quæ etiam sunt duæ, scilicet magnanimitas, & virtus innominata, & hæc quatuor dicũtur versari circa ea quæ existimantur bona externa. In tertio tractatu declarat virtutẽ circa ea quæ existimãtur mala externa, quę est mansuetudo. In quarto declarat virtutes circa cõmunem cõuersationem, & actus humanos, quæ sunt tres, scilicet amicitia, veritas, comitas. In quinto docet de verecundia, qui est affectus laudabilis, non tamen virtus. Numerus autem sufficiens virtutũ sumitur ex suis obiectis diuersis, & diuersis modis versandi circa talia obiecta, vt etiã anteà diximus. Primus tractatus diuidĩt in duo capitula. In primo docet de liberalitate. In secũdo de magnificentia. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes, quę suis locis patebunt. In prima igitur parte dicit Philosophus quòd deinceps, scilicet post fortitudinem & temperãtiam, de liberalitate dicamus. Ea enim videtur sequi in ordine, quia sicut illæ moderantur affectus vt irascibilẽ, & concupiscentiã voluptatum: sic ista affectus internos, id est cupiditatem circa pecunias. Meritò igitur post illas collocatur. Verum seruando ordinẽ suum Philosophus incipit afferre materiam circa quam versatur liberalitas. & probat hoc pacto. Quælibet virtus mediocritas esse videtur circa eam materiã & obiecta circa quæ cùm bene se habet laudatur: at liberalitas laudatur cũ bane se habet circa pecunias : ergo ipsa est mediocritas circa pecunias tanquam circa suam materiam, & non circa res bellicas, aut circa ea quæ afferunt voluptates. Et declarat Philosophus quid intelligit per pecunias, scilicet non solum nummos

nios, sed omnia etiã quæ pretio & nũmis æstimari & mensurari possunt. Notandum quòd obiectũ siue materia cuiuslibet virtutis est duplex, propinquum & remotũ. Nã fortitudo versatur circa timores & fiducias, tanquã circa materiam propinquã: circa pericula bellica & mortẽ, tanquam circa remotũ. Idem est de tẽperantia cuius materia propinqua sunt voluptates, cupiditates, & huiusmodi: remota verò sunt illa quæ afferunt cupiditates, & efficiunt voluptatẽ, vt cibus, potus, & res venereę. Liberalitatis est etiã duplex materia. propinqua est cupiditas pecuniarũ: remota verò sunt ipsæ pecuniæ: & hoc dicitur, quia virtutes non solũ circa actus versari videntur, sed etiã circa affectus quos moderãtur: vt est liberalitas quæ moderatur cupiditatẽ pecuniarum, & versatur etiã circa pecunias dandas vel accipiendas, sed magis circa dandas. Hic autẽ Philosophus videtur loqui de materia remota.

{EST autẽ & circa pecunias.} Declarat Philosophus eandem etiã materiam esse prodigalitatis & auaritiæ. Medium & extrema versantur circa eandẽ materiã: at liberalitas quæ est mediũ versatur circa pecunias: ergo prodigalitas & auaritia quæ sunt eius extrema, & cætera. Post hæc Philosophus tãgit in genere auaritiã & prodigalitatẽ, quia inferius particulariter declarabit: & de prodigalitate dicit quòd interdum homines eã confundunt, & nõ distinctè accipiũt, appellantes aliquando incontinentes prodigos, vt patet in textu. 2

{REBVS autem.} Hæc est secunda pars huius primæ in qua Philosophus docet de actibus liberalitatis, & vitiorum oppositorum, plures afferendo conclusiones atque sententias. Dicit igitur in primis, quòd pecunijs possumus bene & malè vti, id est abuti, quod probatur hoc pacto, Bonis vtilibus bene & malè vtimur ad aliquem finem consequendum: at pecunię sunt vt dicunt bona vtilia: ergo pecunijs bene vel malè vti possumus ad aliquem finem consequendum. Maior clara. Minor quoque per Philosophum, qui anteà dixit in primo, Vtiles enim sunt & alterius gratia. 3

{ET diuitijs igitur.} Declarat Philosophus & probat quod liberalis optimè vtitur diuitijs & pecunijs. Qui habet aliquam virtutem bene vtitur illis rebus circa quas versatur talis virtus: sed liberalis habet virtutem quæ versatur circa pecunias: ergo bene vtetur pecunijs. 4

5 {AT qui ſumptus.} Affert aliam concluſionem Philoſophus, ſcilicet quòd vſus pecuniarum eſt ipſa erogatio: acquiſitio vero non eſt vſus, ſed poſſeſsio, vt eſt manifeſtum.

6 {QVO circa viri.} Affert aliam concluſionẽ, ſcilicet quòd liberalis viri magis eſt dare vbi oportet, quàm capere vnde oportet. & hoc probat pluribus medijs. Et quia magis pertinet ad virtutem benefacere quàm ſuſcipere, & honeſte agere quàm non agere turpiter: & itẽ quia operationem dandi, & gratia ſequitur, & laus, & non accipiendi. Itẽ virtus verſatur circa difficilius: ac difficilius eſt dare quã accipere: ergo magis propriũ virtutis eſt liberalitas. Et itẽ hoc percipi poteſt ex cõmuni hominum more, qui propriè laudant eos de virtute liberalitatis qui dant, & nõ eos propriè qui accipiũt vnde oportet, laudant vt liberales: & item hoc idem deprehendi poteſt, quia liberales vehementer amantur, & hoc eſt quia conferunt beneficia, & dant, & erogant, & proſunt hominibus, & hoc conſiſtit in dando nõ autem in accipiendo. Quare liberalis magis eſt dare quàm accipere.

7 {OMNES autem actus.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua poſtea quàm declarauit materiã liberalitatis, & operationes eius, & vitiorum oppoſitorum, quoquo modo: nunc affert cõditiones quæ requiruntur ad liberalitatem, & proprietates quaſdam quæ ei competunt, adducendo plures ſententias & concluſiones. Declarat igitur in primis conditiones quæ requiruntur ad pręcipuũ actum liberalitatis, hoc pacto: Omnis operatio ſecundum virtutem fit vt oportet, & quando oportet, & gratia honeſtatis, & vt recta ratio dictat: at datio & actus liberalis eſt operatio per virtutes & ſtudioſa: ergo fieri debet vt oportet, & quando oportet, & ſeruatis alijs circunſtantijs, quæ actum rectum & ſtudioſum ſequuntur, & etiam dabit. Affert ſecundam concluſionem Philoſophus, Omnis actus ſtudioſus eſt iucundus: ſed actus dandi ſecundum liberalitatem eſt ſtudioſus: ergo & iucundus. addidit Philoſophus, vel ſine dolore, quia aliquæ ſunt operationes virtutis quæ non fiunt ſine dolore, vt in fortitudine vidimus, habent tamen iucunditatem reſpectu finis.

8 {AT IS qui dat.} Hac in parte Philoſophus affert nonnullas concluſiones negatiuas, quæ oriuntur ex dictis, quas adducit vt manifeſtius cognoſcatur liberalis, & eius officia.

a. Dicit igitur quòd is qui dat quando non oportet,& nō hone statis gratia,& similes omittit circūstantias quæ necessario requirunt ad pfectū actū virtutis, nō est appellādus liberalis.

{ET itidem is.} Affert aliam conclusionem negatiuam, 9 quòd is qui dando dolet nō est appellandus liberalis: cùm anteponat pecuniam honestis actionibus: nec item is qui capit vnde non oportet,& item liberalis non facilè suscipit beneficia. Notandū quòd sicut fit in naturalibus: sic etiā fieri videtur in virtutibus, quantū ad hoc propositū: sed in naturalibus fit vt ea quæ sunt maximè actiua non sunt facilia ad suscipiēdū:& ecōtrà, quæ sunt valde passiua, minime agere possunt. Vnde ignis est maximè actiuus inter reliqua elemēta,& non est facilis ad suscipiendū. Idem euenire videtur in virtutibus & operationibus secundū illas: ergo qui est facilis ad conferēda beneficia & ad dandū: nō est facilis ad eadē suscipiēda.

{VERVM vnde oportet.} Affert aliā conclusionē, scilicet 10 quòd liberalis accipiet vnde oportet, nō quia sit honestū, nec honestatis causa, sed vt habeat vnde det & eroget. Et dicit quòd accipiet ex suis proprijs rebus.& hæc est conclusio clara. Notandū quòd duplex est actus liberalis, vnus dandi, alius accipiēdi. Primus & magis pprius: secūdus verò est gratia primi.

{AT neque suas.} Affert aliam conclusionem, scilicet 11 quòd liberalis non negligit res suas: & hanc afferre videtur, quia suprà dixerat quòd liberalis non multi facit pecunias. Probat autem hanc conclusionem hoc pacto, Illa quæ conferunt ad actiones proprias liberalitatis, id est ad actum dandi non negligit liberalis: sed res propriæ sunt huiusmodi: ergo non negliget res proprias liberalis.

{NEQVE quibusuis.} Affert aliam cōclusionem, scilicet 12 quòd liberalis non dabit sine vlla consideratione,& indifferenter cuique petenti:& hoc necessario videtur afferre, cum pluribus verbis declarauerit proprium actum liberalis esse in dando.& vt intelligatur quo pacto istud fieri debeat: ideo dicit quòd liberalis non dabit cuique indifferenter: & assignat rationem, scilicet vt habeat vnde dare possit ijs quibus dare est congruum & honestum. Quòd si largiretur sine vllo discrimine quibuscunque, non haberet forsitan postea vnde daret ijs, in quibus honestè beneficium collocatur.

{ATTINET etiam.} Hac in parte Philosophus affert 13

quaſdam proprietates quæ competunt homini liberali: & primò affert talem, quòd ad liberalem ſpectat excedere in dando. Nam is qui ipſum non reſpicit in dando, plus dabit quàm detineat,& pauciora ſibi relinquet pro ſeipſo: at liberalis eſt huiuſmodi:ergo & cætera.

14 {AT enim pro facultatibus.} Affert ſecundam proprietatem ne intelligatur quod liberalis ſit ſimpliciter & ſine vlla exceptione talis qui plura dat,& pauciora ſibi relinquit: ita vt qui plura dat ſit magis liberalis. ideo dicit quòd talis liberalitas attendenda eſt iuxta facultates. Atq; ex eo affert obortum quoddam, ſcilicet quòd nihil prohibet eum qui pauciora dat eſſe magis liberalem,ſi tenuiores ei ſint facultates.

15 {MAGIS autē.} Affert tertiā proprietatē,ſcilicet ꝙ ij liberaliores eſſe vident̄,qui dāt ex ijs rebus quas ipſi nō acquiſiuerūt ſuo labore:ſed habuerūt ex patrimonio,& ab alijs huiuſmodi.& probat id etiā ſimilitudine genitorū & poëtarū.

16 {AT verò facile.} Affert quartā proprietatē,ſcilicet quòd nō facile fit vt liberalis ſit diues, cùm ſit facilis ad erogādū, non autē ad capiendū & conſeruandū, vt latè patet in textu.

17 {CVM igitur liberalitas.} Declaratis pluribus cōditionibus,ex quibus actus liberalis cōſiſtunt boni atq; laudabiles, & allatis proprietatibus liberalis:nunc cōparat liberalē cum prodigo,reſumēdo nōnulla quæ dixerat de liberali vt magis cognoſcatur ꝓdigus. Cōtraria enim,vt inquit Philoſophus, iuxta ſe poſita magis eluceſcūt.Dicit igit̄,cùm liberalitas ſit mediocritas circa dandas accipiendasq; pecunias, dabit vbi oportet,& qñ oportet,& reliqua, vt latiſsimè patet in textu.

18 {DATIONEM bonam.} Id eſt congruam,vt ita loquar, dationem & decentem:ſequitur cōgrua, & decens acceptio. Eſt enim propter illam.& ideo ſi acceptio eſſet vnde non oportet,& eſſet turpis,non ſequeretur dationem liberalem & honeſtam:eſſet enim contraria,& non fieret ſimul in eodem ſcilicet liberalis datio,& turpis acceptio:ſed honeſtam dationem ſimilis acceptio conſequetur,ſcilicet honeſta & cōgrua, & ideo ſe inuicem compatiuntur,& ſequuntur & fiunt ſimul in eodem,vt dicit Philoſophus:contraria verò minime. Sanitas enim & infirmitas oculi non poſſunt eſſe ſimul in eodem oculo.Sed ſanitas & optima viſio quæ ſequitur ex ſanitate oculi fient ſimul in eodem oculo. Quare datio honeſta

quæ

quæ eſt liberalitatis non ſequetur acceptionem turpem quæ eſt auaritiæ:contraria enim ſimul fierẽt in eodem, & ſe inuicem conſequerentur,quod eſt abſurdum.

{NEC Simonidis ſententiam.}Sententia Simonidis fuit quòd debemus dolere quãdo facimus id quod non oportet: non autẽ debemus dolere ſi nõ facimus id quod oportet:hoc autẽ nõ placet liberali.dolet enim ſi nõ dederit vbi oportet. 19

{PRODIGVS autem.}Paucis verbis dicit Philoſophus, quòd ꝓdigus eſt is qui delinquit in ijs in quibus liberalis rectè ſe habet:ille autẽ aberrat excedẽdo mediocritatẽ ĩ dãdo. 20

{DIXIMVS autem.} Hæc eſt tertia pars capituli in qua comparat prodigum cum auaro,declarando primò prodigũ ſimpliciter:deinde prodigũ habentẽ alia vitia cõnexa. Dicit igitur in primis prodigũ eſſe eum qui excedit in dãdo, & nõ capiendo vnde oportet:& ſub nomine dationis cõprehenditur etiã ipſe ſumptus qui redigitur ad actum dandi,vt patet. 21

{IN paruis tamen.} Hoc addit ad differentiam tyrannorum,qui licet accipiant vnde non oportet,tamẽ non propriè dicũtur auari,ſed iniuſti potius,& nequam homines. 22

{PRODIGALITATIS igitur.}Affert vnam concluſionem de prodigo,ſcilicet quòd iſta duo non vidẽtur multum perſiſtere ſimul,ſcilicet non capere, & nimium erogare, per hoc quia cito deficit patrimonium & facultates. 23

{ATQVE talis.} Hac in parte affert aliam concluſionẽ, ſcilicet quòd prodigus eſt melior quàm auarus,quam probat duabus rationibus. Prima,Is vitioſus qui facilè ſanari poteſt eſt melior eo qui cum difficultate ſanatur.at prodigus eſt huiuſmodi reſpectu auari:ergo eſt melior quàm auarus.Probat autem quòd prodigus facilè ſanari poteſt propter ętatem,& indigentiam ſuperuenientem.Item duobus exiſtentibus vitioſis, is qui ad medium redigi poteſt facilius, eſt melior eo qui difficilius.At prodigus eſt huiuſmodi,vt oſtẽdit in textu Philoſophus:ergo eſt melior quàm auarus,id eſt minus malus cùm vterq; ſit malus. Patet ratio, quia illud quod magis cõformatur cum medio facilius ad illud reduci poteſt,quàm id quod longius diſtat. prodigalitas autem magis cõformatur cum medio: dat enim & non accipit. ergo & facilius ad id reduci poteſt.Ignis etiam vt id in naturalibus oſtẽdatur, facilius ad aërem reduci poteſt quàm àd aquam, quia eſt in- 24

ter ignem & aërem symbolica dispositio, quæ non est inter
25 ignem & aquam. {VEL aliquo alio modo.} Scilicet per ætatem vel doctrinam, & similia.

26 {QVAPROPTER & videtur.} Infert vnum obortum siue corolarium ex supradictis, scilicet quòd prodigus nõ videtur moribus prauus, ex eo quod excedere in dando nõ videtur ingenerosi & abiecti, sed stolidi potius. Et intelligendum quod Philosophus videtur loqui de prodigo simpliciter, & nõ de eo qui habet cũ prodigalitate alia annexa vitia, quæ solẽt comitari prodigalitatẽ in homine prodigo. & ideo tales flagitiosissimi existimantᷓ ob plura vitia: sed prodigus simpliciter & propriè dicitur qui vitium vnum quod habet, quòd patrimonium cõsumat & perdat. Vnde Græcè ἄσωτος appellatur, quasi seipsum perdens, & patrimonium suum.

27 {QVI verò hoc modo.} Aliam rationem affert qua probat quòd prodigus est melior quàm auarus: & hoc est, quia in dando videtur prodesse multis: auarus verò nemini.

28 {SED pleriq;.} Hac in parte Philosophus docet de prodigo qui non est simpliciter prodigus, sed mixtus, quia non solum in dando excedit: sed etiam capit vnde non oportet, & in hoc videtur esse auarus. Itaque partim auarus, partim prodigus erit appellandus: diuersis tamen respectibus. Auarus enim inquantum capit: prodigus inquantum erogat vbi non oportet, & alijs circunstantijs omissis, & plerunque euenit vt sint intemperantes, & alia vitia connexa habeant, vt latissimè patet in textu Philosophi.

29 {AT illiberalitas ac auaritia res quædam.} Hæc est quarta pars huius capituli in qua Philosophus declarat auaritiã, afferendo plures conclusiones de ipsa: & prima est quòd auaritia videtur esse quædã res insanabilis, & assignat rationes, & quia fit ex senectute, & quauis imbecillitate, & item quia videtur magis insita nobis cùm pluribus insit auaritia quàm ipsa prodigalitas. Notandum quòd Philosophus duabus rationibus ostendit auaritiam esse insanabilem. sed insanabile bifariam considerari debet: quoddã quod nullo modo sanari potest: quoddã cum difficultate sanabile. Hoc secundo modo intelligit Philosophus, & rationes suæ ostendũt difficultatẽ, non autem impossibilitatẽ. Græcè enim dicitur ἀνίατος, & apud eos α, non solùm priuationẽ, sed interdũ etiam difficultatem

tem significat. Notandum etiam quòd illa positio videtur se vera, vt cuius causa remoueri non potest sit insanabile: si set causa per se. nunc autem senectus vel imbecillitas non t causa auaritiæ per se nec necessario, sed per accidens. Si nim esset causa per se, tũc necessario omnes senes & omnes mbecilles essent auari, quod est falsum: verum hoc, etsi pleunque sit, non tamen semper.

{EXTENDITVR præterea longe.} Alia est cõclusio, sci icet quòd auaritia magis extẽditur, & procedẽdo accrescit. 30

{COMPLVRES enim.} Hac in parte ostendit quòd mul 31
tæ sunt species auaritiæ, & multi modi: deficit enim in dando, & excedit in capiendo multis modis, vt latissime patet in textu, illiberales, id est sordidos.

{MERITO autem.} Concludit Philosophus cõparando 32
extrema cũ medio, & ostẽdit quòd auaritia magis opponitur liberalitati. Nam illud vitiũ quod maius est malum magis opponitur virtuti, & item illud in quo homines magis peccãt: sed auaritia est huiusmodi respectu prodigalitatis: ergo magis opponitur virtuti, & medio, id est ipsi liberalitati.

De magnificentia eius, & extremis.

CAPVT II.

*Onsequens autem esse uidetur & de magnificentia pertractare. Videtur enim & ipsa uirtus quædam circa pecunias esse: non tamen sese extendit ut liberalitas ad omnes pecuniarios actus, sed ad sumptus tantum. Atque in his ipsis liberalitatem exuperat magnitudine. Nam ut ipsum nomen subsignificat, decens fit per ipsam in magnitudine sumptus. Magnitudo autẽ est ad aliquid. Non enim idem sumptus * triremis, & spectaculorum præfectum decet. Decens igitur est & ad ipsum, & in quo, & circa quæ fit. Qui uerò paruis in rebus, aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, (qualis est ille qui dicit, Atq; ego sæpe dedi peregre uenientibus ultro) non dicitur magnificus: sed is qui in magnis. Nam magnificus quidem liberalis* 33 34

* τριηράρχῳ *id est præfectum triremis.*

est: at

35 *est:at liberalis non continuo magnificus est. Talis autem*
habitus defectio quidem:circa decorum pusillitas nuncu-
patur.exuperatio uerò sordiditas, & circa decorum ru-
ditas appellatur: & quot sunt tales, non circa quæ opor-
tet exuperantes magnitudine:sed in quibus non oportet,
& quemadmodum non oportet, quærentes sibi splendo-
36 *rem:de quibus posterius dicemus. Magnificus autē scien-*
ti similis est. nam decorum ipsum contemplari potest, &
37 *magnos cōcinnè facere sumptus. Vt enim in principio di-*
ximus: habitus operationibus, & ijs quorum est, defini-
tur. Sumptus igitur magnifici, magni sunt & decentes:
talia autem & opera sunt. sic enim magnus erit sumptus,
& decens ad opus. Vt sumptu quidē opus, opere uerò di
38 *gnus sit sumptus, uel etiam exuperet. Atqui magnificus,*
honestatis causa tales faciet sumptus. hoc enim omnibus
39 *est commune uirtutibus. Et etiam cum uoluptate, & sine*
40 *parsimonia erogando. exacta nanq; ratio ad pusillitatem*
41 *nimirum attinet. Atque potius quonam pacto pulcherri-*
mum, maximéque decens fuerit ipsum opus considerabit,
quàm quanti constiterit: & quonam modo coufectum,
42 *quàm per minimos fuerit sumptus. Necesse est igitur i-*
psum magnificum liberalem etiam esse. Etenim liberalis,
sumptus faciet quos oportet, & ut oportet. In his autem
est magnum ipsum magnifici, ut magnitudo circa hæc li-
43 *beralitatis. Et ab æquali sumptu magnificentius faciet*
opus. Non enim eadem est uirtus rei quæ poßidetur &
operis. Etenim illa quidem est ea quæ quamplurimo pre-
tio digna est, & pretiosißima, ut aurum. opus autē quod
magnum est atque pulchrum. talis enim operis aspectus
44 *est admirabilis. At quod est magnificum, est admirabile:*
atq; uirtus operis est magnificentia in magnitudine. Sunt

autem

autem impensæ quas diximus ipsa honorabilia, ut ea quæ deorum, [redacted] causa fiunt. dedicationes inquam, & extructiones, ac sacrificia, & circa omne diuinum. Et ea quæ ad rempublicam liberaliter fiunt: ut si aliquo in loco ludos splendidè facere oportere putant,* aut præfecturas * τριηραρ-
subire nauium, aut etiam epulum publicũ exhibere. Atq; χεῖν.
in uniuersis (ut diximus) & ad agentem habetur respe- 45
ctus quisnam sit, & quas habeat facultates. Digna enim his esse oportet, & non solùm opus: uerùm & ipsum facientem decere. Quocirca pauper non erit magnificus: quippe cùm ei non sint ea à quibus multos decorè faciat sumptus. Qui uerò aggreditur, fatuus est. nam præter dignitatem facit & id quod oportet. id uerò quod rectè sese habet, à uirtute emergit. Decẽt autem & eos quibus talia antecedunt, aut per seipsos, aut per maiores, aut per eos ad quos ipsi se referunt, propinquitatis aliqua ratione. Et nobiles etiam, & gloriosos: & quotquot sunt huiuscemodi. Hæc enim uniuersa amplitudinem habent, & dignitatem. Maximè igitur talis est ipse magnificus: & in talibus impensis uersatur ipsa magnificentia, quemadmodum
diximus. Et maximæ enim, & honorabilißimæ sunt. Pri- 46
uatarum autem eæ pertinent ad magnificum quæ semel fiunt: ut nuptiæ, & si quid aliud tale. Et si circa aliquid tota ciuitas, aut qui sunt in dignitatibus studeant: & circa hospitum susceptiones, & mißiones, & munera. non enim ad seipsum, sed ad publica sumptus facere magnificus solet. Ipsa autem munera simile quid habent ijs quæ dijs dedicãtur. Ad magnificum etiam pertinet & domum à se extructam (ut diuitias) decenter habere. Est enim
quoddam & hæc ornamentum. & item in ijs magis ope- 47
ribus sumptus facere, quæ diuturno tempore persistere

possunt

48 possunt: hæc enim sunt maximè pulchra. Atque in singu-
lis decorum ipsum seruare. Non enim eadem dijs, & ho-
minibus, & ad templum, atq; sepulchrum accommodan-
tur. Est autem unusquisque sumptus magnifici suo in ge-
nere magnus. Et magnificentissimus quidem is est, qui est
magnus in magno. hic autem is qui est in his magnus. Et
differt magnum quod est in opere, à magno quod est in
sumptu. Pila nanque pulcherrima, aut pulcherrimus ur-
ceus, puerilis quidem muneris magnificentiam habet: pre
tium autem eius pusillum est, atque illiberale. Quapro-
pter magnifici est quocunque in genere faciat, magnificè
facere. tale nanque neque facilè superari potest: & sese
49 habet ut sumptus dignitas postulat. talis est igitur ipse
magnificus. Is autem qui exuperat atque sordidus, sum-
ptus faciendo ultra id quod oportet, exuperat, ut dictum
est. Nam paruis in rebus multa consumit, & splendorem
inconcinnè captat. Nunc ijs qui pecunias conferunt ad
conuiuia sibi paranda nuptiali apparatu epulum præ-
bens, nunc subministrans comœdis, exhibens in eorum
transitu purpuram, ut facere Megarenses consueuerunt:
& omnia talia non honestatis, sed ostentationis diuitia-
rum causa facit, & ut admiratione propter hæc (ut putat)
afficiatur. Atque ubi quidem multos facere sumptus opor
50 tet, paruos facit: ubi uero opus est paruis, magnos. Pusil-
lus autem in decoro circa uniuersa deficit, & maximis
factis sumptibus in paruo perdit decorum. Et quicquid
facit, tarde differendoq́; facit. Consideratq́; quonam pa-
quaeritur. cto quàm minimos faciat sumptus. & etiam queritur:
cunctaq́; maiora quàm oportet se facere putat. Sunt igi-
51 tur hi duo habitus uitia quidem. non tamen afferunt pro-
bra: propterea quòd neque detrimento sunt alijs, neque
nimium

nimium sunt deformes.

COMMENT.

CONSEQVENS autem esse videtur.} Hoc est secũdum 33
capitulum in quo Philosophus docet de magnificentia. Sequitur enim post doctrinam liberalitatis, quia istæ virtutes sunt affines cùm versentur circa eandem materiam, scilicet circa pecunias. Diuiditur autem hoc capitulum in quinque partes. In prima declarat materiam magnificentię, & vitiorum oppositorum. In secunda quomodo magnificus se habeat circa suam materiam. In tertia quomodo se habeat circa sumptus qui propriè ad ipsum pertinent. In quarta declarat quo pacto se habet magnificus circa sumptus non principales sibi. In quinta docet de vitijs oppositis magnificentiæ, scilicet de sordido vel experte decori, & de modico. In prima igitur dicit quòd post liberalitatem consequens est tractare de magnificentia, quæ habet affinitatem cum ea: cùm vtraq; versetur circa pecunias: sed ne videatur quòd istæ virtutes sint idem, affert statim differentiam inter eas, dicendo quòd licet istæ virtutes conueniant in materia, differunt tamen inter se: quia liberalitas se extendit ad omnes actus pecuniarios: magnificentia verò minimè. ergo magnificentia non est liberalitas: nec liberalitas magnificentia. Hæc enim versatur solũ circa magnos sumptus, & magna opera. Quod etiam patet ex ipso nomine quod à magnitudine sumitur: & dicit quòd talis magnitudo est aliquid, id est refertur ad duo scilicet ad id quod agitur, & ad personã quæ agit. Tunc enim dicitur magnitudo in re, quando est opus aliquod in genere suo magnum: respicit etiam magnitudo personam agentis, & cuius opera fit, vt si ædificatur domus pro principe aliud requiritur quàm si extruatur pro priuato: & sic etiã templa aliud vlterius quàm principis ædes. Maiora etiam ornamenta requirunt publici ludi, & spectacula publica, quàm vna triremis. Itaq; secundum rei proportionem. & personam agentis, vel cuius gratia agitur magnificus esse debet. Magnitudo igitur respectiua est, & magnificentia ex eo seruare decorum debet, & quod decet res, & personas.

{ET in quo, & cira quæ.} Pro eodẽ accipitur, & idem est. 34
Notandũ quòd materia magnificẽtię interna & externa esse

videtur:interna est amor & cupiditas pecuniæ,quã moderatur : externa verò est duplex:aut magni sumptus circa quos versatur,& est minus remota : aut ipse diuitiæ , vel pecuniæ multæ,circa quas versat̃ tãquã circa materiã magis remotã.

35 {TALIS autẽ.} Declarat Philosophus secundũ ordinem suum,ꝙ vitia opposita magnificẽtiæ versantur circa eãdem materiam circa quã magnificentia mediocritas est:extrema verò aberrant,sed defectus modicitas appellatur,quę & ipsa videtur velle facere magnos sumptus : sed dolet & vlterius non perficit opus,excessus verò dicitur sorditas quæ est dispositio exuperans magnificentiam, non in sumptibus , sed sumptibus abutitur ob imperitiã & ignorantiã quãdã circa decorũ,qa magnos sumptus facit in rebus paruis, & excedit in sumptu respectu rei quã facit, q̃ cũ sit parua nõ est digna tãto sumptu:modicus verò ecõtrà aggredit̃ res magnas , & postea deficit in sumptu nõ expẽdendo sicut magna deceret.

36 {MAGNIFICVS autem homo.} Hæc est secunda pars hnius capituli,in qua ostẽdit quomodo magnificus se habet circa materiam suam,id est circa magnos sumptus : & affert septem conditiones vel proprietates ipsius magnifici.Prima est quòd magnificus est similis scientiis qui speculatur circa suam materiam,& inuenit id quod est agendum, & quomodo est rectè agẽdum,est similis scienti. at magnificus est huiusmodi:ergo &c.Nam sicut sciens scit resoluere conclusiones in principia,& ex principijs illas easdem deducere:sic magnificus scit circa materiam suam inuenire quid decet,& sumptus conuenientes rebus accommodare.

37 {DEFINITVR operationibus.} Quia est ob operationes & finem,& ex ipsis percipitur in quibusversatur,scilicet in eo quod est ipsius finis,& operis decori atq; honesti,quod agitur:vt enim antea dixit,omnis virtus,& illud ipsum cuiꝰ est perficit,& opus eius bene reddit:at magnificẽtia cùm sit virtus,& illud ipsum cuius est perficit,& opus eius bene reddit.At magnificentia cùm sit virtus præclara, tunc præcipuè videbitur esse talis cùm magnos sumptus rebus magnis accommodabit,& vt opus sit dignũ magnis sumptibus,& magni sumptus conueniant operi , vel etiam excedant potius, quàm deficiant:vt si quis vellet publicè templum ædificare, & deceat expendere non minus quàm quinquaginta millia nummo

nummorum:vir magnificus debet potius declinare ad plus, quàm ad minus.

{AT qui magnificus.} Secunda conditio vel proprietas 38
magnifici,scilicet vt honesti causa faciat magnos sumptus. Probat,Omnis studiosus agit ob honestatem:magnificus est studiosus,& magnificentia est virtus:ergo gratia honestatis magnificus faciet magnos sumptus atq; magnificos. Et dicit quòd hoc est etiam commune cum alijs virtutibus, scilicet agere causa honestatis circa materiam suam, quæ honestas accommodata esse videtur vnicuique virtuti.

{ET etiã cũ voluptate.}Tertia cõditio.scilicet ꝙ magnifi 39
cus faciet magnos sumptus cũ voluptate.Omni penè virtuti videtur esse cõmune vt operetur cũ voluptate,tamẽ respectu modicitatis.Hoc videtur competere magnificẽtiæ: modicus enim facit sumptus cum dolore,magnificus cum voluptate. 40

{ET erogando.}Quarta cõditio,scilicet ꝙ magnificus facit magnos sumptus sine parsimonia:Id quod est propriũ modicitatis nõ est propriũ magnificẽtiæ:at modicitatis est proprium cõputatio cum parsimonia,& ratiocinatio cũ exquisita quadã cura:ergo id nõ est magnificentiæ,sed econtra sine parsimoniã erogare,& sumptus magnos facere cũ largitate.

{ATQVE potius.}Quinta conditio,scilicet quòd magni 41
ficus considerat magis quo pacto fiat opus pulcherrimum & maximè decens,quàm quãti constet:& hoc probatur eadem ratione qua superior.Nam modicus quonã pacto per quàm paruos sumptus res aliqua fiat semper considerat. 42

{NECESSE est igitur.} Sexta cõditio,scilicet ꝙ magnificus est liberalis,id est liberaliter agit:& ista proprietas nõ cõuenit modico nec alteri extremo,id est sordido, & inscio decori,qa neuter cõsiderat conditiones & circũstantias,quas seruat liberalis,cùm agit:magnificus verò eas seruat,scilicet vt agat quãdo oportet,& vt oportet,& sic de reliquis.Notandum ꝙ liberalitas accipi potest duobus modis. Vno modo, vt est veluti quoddam genus,quod diuidatur in duas species, scilicet in magnificentiam & liberalitatem,& cõpetere potest vtrisq; cõmuni quadam ratione,vt sit mediocritas quædam circa pecunias vt oportet,& quomodo oportet pro dignitate rei.Alio modo est liberalitas propriè dicta solùm in paruis rebus,& paruis sumptibus,& hæc collocari potest sub

illa superiore tanquã quædã species,& etiã magnificẽtia sub eodem genere vt altera species,ita vt sint duæ species distinctę inter se sub eodem genere liberalitatis.& sic magnificẽtia erit liberalitas,non autem econtra:veluti omnis habitus est dispositio,non autẽ econtrà,vt dicit Philosophus in Prædicamentis:sic etiã magnificentia est liberalitas,non autem econtrà. Easdem enim conditiones videtur seruare magnificus,quas præscribit recta ratio , & quas seruat liberalis: sed hoc interest,ꝙ magnificus addit super illas magnitudinem quãdam. Dubitatur vtrũ liberalitas sit virtus distincta à magnificentia:& videtur ꝙ non sit distincta , & probatur , Illa virtus est idem cum alia,quæ versatur circa eãdem materiã, idemq; obiectum : at liberalitas & magnificentia versantur circa eãdem materiam,id est,cira pecunias: ergo liberalitas & magnificẽtia idem esse videntur. At verò si quis dicat eas propterea differre,quia vna sit circa paruos sumptus,alia circa magnos,respõderi potest ꝙ magis & minus non diuersificant species:ergo nec istos habitus. Dicendum ad hæc ꝙ tenẽdo sentẽtiam Philosophi,quòd liberalitas illa quæ est sub genere,& ꝓpriè dicta liberalitas,est distincta specie ab ipsa magnificentia. Et cũ dicitur ꝙ sunt eadẽ,quia versantur circa eãdem materiam,respõdetur quòd habitus distinguũtur non solùm cùm versantur circa diuersa obiecta:sed etiã cùm circa idem diuerso modo,& diuersa ratione. Et verum est ꝙ magis & minus non faciunt diuersitatẽ specificam: sed dico ꝙ istæ virtutes non solùm differunt per maius & minus:sed per rationem rectam. Nam alia est ratio recta quæ mẽsurat actus liberalitatis,& alia quæ mẽsurat actus magnifici. Alius ergo & diuersus est modus vtriusq; virtutis. Nam liberalitas seruat modũ in paruis rebus:magnificẽtia verò seruat decorum in magnis,quæ est differentia nõ parua. Differũt etiam quodam fine , quia ex liberalitate sequitur opus gratũ huic vel illi:ex magnificentia verò,opus cõmune & publicũ,tum magnum atq; decorum. ex quo patet ꝙ cùm non solùm per magis & minus:sed etiam per alias rationes differant, quòd liberalitas propria est distincta specie à magnificentia. Verũ magnificẽtia est quædam liberalitas,non ea quæ est species & propriè dicta,sed ea quæ est genus: & hoc pacto magnificus est quidã liberalis,vt dicit Philosophus,id est habet liberalita

ralita

ralitatem quæ est genus, quia seruat mediocritatem circa sumptus cum decentia debitis circunstantijs seruatis.

{CIRCA hæc.} Id est circa has conditiones. 43

{ATQVE magnificus.} Hæc est septima cõditio vel pro 44
prietas magnifici, scilicet quòd pari sumptu magnificus faciet rem magis pręclarã, quàm liberalis: quod probatur, quia vir magnificus quocũq; sumptu opus pręclarius faciet: sed fieri potest vt pari sumptu vtat̃ magnificus & liberalis: ergo pari sumptu faciet opus preclarius. Et videtur Philosophus huius afferre rationẽ, dicendo ꝙ interest inter rẽ quæ possidet̃, & opus aliquod. Res enim quæ possidetur habet hanc virtutem vt sit magni pretij, & sit ex materia pretiosa, & virtus eius videtur esse pretiositas ex parte materiæ. Operis autem virtus est magnitudo & pulchritudo summa. Res igitur quæ possidetur, dicitur habere magnitudinẽ pretij: opus autẽ pulchritudinẽ & magnitudinẽ & admirationẽ. Magnificus igit̃ magnis sumptibus vtit̃ in genere suo: liberalis verò etsi sumptũ faciat in aliqua re videbitur ea res si pari sumptu fiat, habere æstimationẽ pretij: non autẽ eam magnitudinẽ quam habet opus magnifici. Veluti si liberalis faciat præclarã pateram ex solido auro, quã dono dedat ecclesiæ, cuius pretiũ sit nummorũ auri centũ, magnificus pari sumptu faciet opus excellentius in pulchritudine & magnitudine. Prima res erit vtilis quo ad possessionẽ: istud verò pulchrius, & ad magnificentiam accõmodatius: impensæ autẽ eo pertinent. Hęc est tertia pars huius secundi capituli, in qua Philosophus postea quã declarauit materiã magnificentiæ, & ꝓprietates quasdã magnifici: nunc affert sumptus qui ad magnificum pertinẽt, & opera eius in quibus tales sumptus facit: & primo ostendit hoc quod diximus: deinde declarat ad quem, id est ad quam personam spectat sumptus huiusmodi facere. Verùm cùm opera magnifici varia sint, alia alijs erunt magis principalia, & gradus habebunt. Nam eorum quædam spectant ad cultum diuinum, quædam ad homines: & eorum quæ ad homines pertinent, quædam sunt publica, quædam priuata: & prima sunt magis magnifica, quàm secunda: & secunda quã tertia. Dicit igitur in primis quòd ij sumptus, & ea opera præcipuè & propriè pertinent ad magnificum, quæ sunt maxima & præstantissima omnium: sed ea quæ spectant ad cultum

diuinum ſunt huiuſmodi. ergo ea propriè pertinent ad virum magnificum. Ea verò ſunt vt templa, & ſimilia quæ pertinent ad ſacra, & ad cultum diuinum, & ea quę circa rempublicam. In ſecundo gradu ſunt opera pertinentia ad homines, & non quæcunque, ſed publica: quod poteſt probari hoc pacto, Opera maxima inter humana pertinent ad magnificum: at publica ſunt huiuſmodi: ergo &c.

45 {ATQVE in vniuerſis.} Hac in parte Philoſophus declarat perſonam ad quã pertinent tales ſumptus magni: & videtur afferre tres concluſiones ad hoc declarandum. Prima eſt, quòd tales ſumptus pertinent ad locupletem, & ad eum qui eſt præditus facultatibus. Nam magnitudo eſt ad aliud, & non dicitur ſimpliciter. reſpicit enim perſonam quæ facit & opus & ſumptus. Nam ad eum pertinent maximis ſumptibus maxima opera facere, qui rectè ea facere poteſt: ſed diues & facultatibus abundans eſt huiuſmodi, ergo ad eum pertinet. Ex quo ſequitur ſecunda concluſio, quòd ad pauperẽ non pertinet quia non habet facultates, & faceret ea quę non poſſet, nec eum decerent. Et ex his affert tertiam concluſionem, ſcilicet quòd ad eos pertinent tales ſumptus, qui vel eos antea fecerint ipſi vel ſui maiores, & progenitores.

46 {PRIVATORVM autẽ.} Hæc eſt quarta pars capituli: in qua affert ſumptus pertinẽtes ad magnificũ, non vt principales, ſed vt ſecundarios: & affert etiã eorum quoſdã gradus. Primus eſt ſumptuũ eorũ qui ſemel in vita fieri ſolẽt, vt nuptiæ. Secundus eſt circa ea quæ vniuerſa ciuitas ſtudet, vt circa hoſpitalitatẽ legatorum & eos ſuſcipiẽdos hoſpitio, & honorãdos & ſimilia, vt ſunt munera quę debẽt eſſe magnifica atq;
47 ampla, & etiã ædes vt patet in textu. {ET item in ijſce magis.} Affert ſententiã Philoſophus hanc ad declarandum id quod magnifici eſt præter alia ſupradicta, ſcilicet ꝙ in ijs pręcipuè debet magnificus ſuos ſumptus locare quę ſunt diuturna & ſtabilia quia etiam pulchriora, & admirabilia eſſe ſo-
48 lent, & quandam magnitudinẽ præ ſe ferre. {ATQVE in ſingulis.} Hac in parte Philoſophus affert legẽ quandam cõmunẽ ſeruandã in ſumptibus qui fiũt à magnifico: & dicit ꝙ oportet magnificũ ſeruare decorũ, quod fit cùm ſumptus accommodantur operi & perſonæ, & illi pro quo fit talis ſumptus. Itaque magnificus rationem habebit & operis & per-

sonæ & sumptus.non enim eadem est magnitudo templi,& priuatæ domus:nec sumptus esse debent æquales, sed longe maiores in templis ædificandis. Verùm magnificus in quocunq; opere magnus erit,quia magnitudo operis præclarior est,& maius quiddam quàm pretium,& ipsi sumptus.

{IS autẽ qui exuperat.} Hæc est quinta pars capituli : in 49 qua declarat Philosophus vitia opposita magnificẽtiæ:& primo de eo qui dicitur sordidus , & rudis ignarusq; eius quod decet : deinde de eo qui dicitur modicus. Dicit igitur quòd sordidus est is qui excedit in sumptibus faciendis plusquam deceat opus quod faciendũ suscipit:& volũt ij videri magnifici,& nesciũt seruare decorũ, vt Megarẽses qui in apparatibus comicis cũ scenę solerẽt tegi pellibus,cœperũt afferre & apponere purpureas vestes contra decorum & consuetudinẽ.

{PVSILLVS autem.} Affert aliud extremum Philosophus quod est defectus:& ponit quinq; conditiones , & proprietates & defectus,quæ patent in textu. 50

{SVNT igitur.} Declarat ista vitia cõmuniter Philosophus,dicendo ꝙ ij habitus oppositi magnificẽtiæ vitia quidem sunt:deinde dicit quòd nõ afferunt vituperationẽ. Prima conclusio probari potest hoc pacto , Omnis habitus qui opponitur virtuti est vitiũ : sed hi duo habitus opponuntur virtuti magnificẽtiæ.ergo &c. Secũda conclusio, Hi habitus qui nõ sunt detrimento alijs nõ afferunt nimiũ vituperationis:isti duo supradicti sunt huiusmodi.ergo &c. Et hæc de liberalitate & magnificẽtia.Notãdũ quod cũ sint quatuor virtutes quas isti appellant cardinales,scilicet tẽperantia,fortitudo,prudentia,iustitia,ad quas reliquæ morales actiuæq́ue virtutes reduci videntur: quæritur ad quã istarum reducãtur liberalitas & magnificentia. Alij dicunt ad iustitiã: & adducunt rationes,quia sicut iustitia est circa actus,& extenditur ad exteriores personas:eodẽ modo liberalitas,& magnificentia ad alios extendũt actus suos. Præterea vidẽtur conuenire in materia , quia iustitia videtur versari circa bona externa, & etiã circa pecunias tribuendo cuiq; quod suum est. Alij dicunt has reduci ad temperantiam,quia dicunt liberalitatem versari circa affectus sicut versatur etiam temperantia. Nam illa circa cupiditatem pecuniarum:hęc circa cupiditatem voluptatum corporis. Pecuniæ non sunt materia remota libe-

ralitatis:propinqua autem est cupiditas pecuniarum. Sed dicet aliquis, quòd ista ratio isto loco non valet: quia cupiditas circa quam versatur liberalitas non est eadem cum cupiditate, circa quam versatur temperantia, quæ quidem cupiditas videtur esse corporeę voluptatis. Liberalitatis verò minimè. Ad hoc dicendum quòd maior est propinquitas, & similitudo inter affectum & affectum si illi duo affectus conueniant in aliquo communi, quàm inter affectum & actum: ex quo melius videntur opinari qui liberalitatem & magnificentiam redigunt ad temperantiam, quàm qui ad iustitiam: eorum tamen rationes non sunt contemnendæ.

De magnanimitate, & eius extremis.

CAPVT III.

52

Agnanimitas autem circa magna quidē, uel ex ipso nomine uersari uidetur. circa quæ uerò uersatur, primum accipiamus oportet. Atque nihil refert, siue habitum ipsum, siue eum consideremus qui habitum habet. uidetur itaque magnanimus is esse, qui magnis est dignus, & dignum sese magnis esse censet. qui nanq; non pro dignitate hoc facit: stolidus est. at eorum qui præditi sunt uirtute, nemo demens, nemo stolidus est. is igitur quem diximus, magnanimus est. Qui nanque parua meretur, & hisce dignum seipsum censet: modestus quidem, at non magnanimus est. magnanimitas enim in magnitudine: sicut & pulchritudo corpore in magno consistit. parui uerò urbani quidem

53 *sunt, & membris appositi, sed non pulchri. Is autem qui est indignus, & magnis dignum seipsum censet, est *lentus. Non est autem omnis lentus, qui maioribus quàm meretur dignum seipsum censet. At is qui se dignū minoribus quàm dignum sit, cēset, pusillanimus est, siue magna, siue mediocria mereatur, siue parua quidē, minoribus uerò seipsum dignum esse existimet. at maximè uidebitur is*

χαῦνος, ostentator, ineptus.

qui

qui magis est dignus. quid enim faceret, si tantis non esset dignus? Est igitur ipse magnanimus, magnitudine quidem 54
extremus, ratione autem eius quod oportet medius. dignũ enim eo seipsum censet, quod ad dignitatem suam accommodatur. Illi uerò exuperãt, & deficiunt. quòd si magnis 55
se dignum censeat, & sit dignus, & maximè maximis: circa unum maximè uersabitur ipse. Dignitas autem ad externa dicitur bona. maximum uerò id asseuerãt omnes esse, quòd dijs ipsis tribuimus, & quod maximè homines qui sunt in dignitate affectant, quodq; dari præmium ob res pulcherrimas solet. tale autem est ipse honor. hoc est enim bonorum maximum, sed externorũ. circa igitur honores & inhonorationes, magnanimus ut oportet uersatur. Et sine etiã ratione: magnanimi circa honores esse ui- 56
dentur. uiri nanq; magni, maximè seipsos dignos esse honore pro dignitate censent. Sed pusillanimus deficit, tam ad seipsum, quàm ad ipsius magnanimi dignitatẽ. Lentus autem respectu quidẽ sui exuperat: non tamen ipsum magnanimum. Atqui magnanimus ipse, cùm sit maximis di- 57
gnus, fuerit optimus sanè. Melior enim maiora semper meretur: & optimus, maxima. Eum ergo qui uerè magni est 58
animi, bonum esse oportet. Atq; magnanimi uidebitur id esse, quod est in unaquaq; uirtute magnum. nulloq; pacto magnanimo cõpetit, aggresso pericula fugam ob timorẽ arripere, aut iniuriã facere. gratia nanq; cuius is aget tur 59
pia, cui nihil est magnũ? singula uerò cõsiderãti, magnanimus si nõ bonus ridiculus omnino uidebitur. nec etiã dignus erit honore, si prauus sit. quippe cùm honor præmiũ sit uirtutis, ac bonis hominibus tribuatur. Videtur igitur 60
ipsa magnitudo animi tanquã ornamentum quoddam esse uirtutũ. Nam maiores efficit ipsas, & sine illa ipsa nõ fit.

quamobrem difficile est uerè magnanimum esse. non enim
61 esse potest, si non omnis probitas adsit. Magnitudo igitur
animi maximè circa honores & inhonorationes uersatur.
Atque magnanimus pro ijs quidem honoribus, qui & ma
gni sunt, & à studiosis hominibus offeruntur, moderatè
lætabitur, tanquam accommodatos sibi, uel minores etiam
adipiscens. uirtute enim accumulata nullus dignus honor
fieri potest. acceptabit tamen, quia maiora nequeunt exhi
beri. Sed eos honores quos quiuis homines & paruis tri-
buunt, paruipendet omnino. non est enim his dignus. Simi
liter & id quod est honori contrarium. non enim iure fue
rit circa ipsum. Vt igitur dictum est, uir magnanimus ma
ximè circa honores uersatur. Et circa tamen diuitias, &
potestatem, & omnem prosperitatem, aduersitatemq; for
tunæ, quocunq; euenerit modo, moderatè sese habebit. Et
neq; uehementer in prosperitate lætabitur, neq; nimium in
aduersitate dolebit. neque enim circa honorem ita sese ha-
bet, qui quidem maximum bonum est. Potestas enim diui-
tiæq; propter honorem expetuntur. itaq; qui hæc habent,
per ipsa honoribus affici uolunt. cui igitur & honor est
62 paruum, huic & cætera parua sunt. quapropter ipsi ma-
gnanimi contemptores esse uidentur. Videntur autem &
63 prosperitates fortunæ ad magnanimitatem cõducere. No-
biles enim & ij qui sunt in potestatibus constituti, uel di-
uites, digni censentur honore: in excellentia nanque consi
stunt. Atque omne bonum quod excellit, dignum est magis
honore. quapropter & talia magis magnanimos faciunt.
A quibusdam enim honorantur: re autem uera, solus bo-
nus est honorabilis. atque ij quidem quibus insunt ambo,
digni magis honore censentur. Qui uerò sine uirtute talia
bona habent, ij non iure seipsos dignos magnis honoribus
censent,

censent, neq; magnanimi rectè dicuntur. nõ enim sunt hæc sine accumulata uirtute. contẽptores autem, petulantesq́; fiunt. non est enim facile sine uirtute moderatè res ferre secundas. Atq; cùm æquabiliter ferre non poßint, putentq́; se cæteris antecellere, illos quidẽ despiciũt. ipsi uerò quicquid contigerit, agunt. imitantur enim magnanimum: etsi similes ei non sunt. idq́; faciũt in quibus possunt. Ea igitur quæ à uirtute proficiscuntur, non agunt. Despiciunt autẽ cæteros. Sed magnanimus iure despicit. opinatur enim uerè: uulgus autem ut contingit.

**Non autem parua pericu-* 64
la subit, nec periculorum est cupidus: propterea quòd res paucas multifacit: sed subit magna. Atque cùm in periculo uersatur: uitæ suæ non parcit, quasi non sit dignum omnino uiuere. Est etiam talis, ut beneficia conferat: & pudeat ipsum, si suscipiat beneficia. Illud enim superioris est: hoc inferioris. & in retribuendo maiora beneficia cõferat. Hoc enim pacto debitor insuper fiet is, qui primus contulit, atq; suscipiet beneficium. Videtur etiam & eorũ quidem meminisse, in quos beneficia contulit: eorum autẽ

** Græcus codex sic habet, οὐκ ἔστι δὲ πυκνοκίνδυνος, οὐδὲ φιλοκίνδυνος διὰ τὸ ὀλίγα τιμᾶν, μεγαλοκίνδυνος δὲ, &c.*

non meminisse à quibus ipse suscepit. Est enim is qui susce- 55
pit, inferior eo qui contulit beneficium: ipse uerò uult su- 66
perior esse. & cum uoluptate quidem audit ea quæ contulit, sine autem uoluptate ea quæ ipse accepit. Quapropter & Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Athenienfibus Lacedæmonij quæ contulerunt in illos: sed quæ susceperũt ab illis. *Iliad. ά*

Est etiam magnanimi, neminis aut uix indigere. 67
subministrare autem, prompte. Et ad eos quidem homines 68
qui in dignitate sunt constituti, prosperitatibusq́; utuntur fortunæ, magnum esse: ad medios autem mediocrem. Illos enim superare difficile est & gloriosum, hos autem facile. & inter illos quidem gloriari, non est ingenerosum.

inter humiles autem est importunum: quemadmodum ui-
69 *ribus contra imbecillos contendere. Est etiam magnani-*
mi, non adire ea quæ afficiunt [illegible] *honore, & ubi alij pri-*
70 *mas occupant partes. & otiosum esse ac tardum: nisi ubi*
magnus est honos, uel opus, & paucas quidem agendas
71 *res aggredi, magnas autem & præclaras.* Necesse est
etiam palam ipsum, tam odisse, quàm etiam amare. quip-
72 *pe cùm metuentis sit occultare. Et magis ipsi curæ ueritа-*
tem quàm opinionem esse. & aperta loqui ac agere: est
enim hoc contemptoris. quapropter utitur libertate. est
enim & libertate utentis. Q*uapropter contemptor est,*
& etiam uerax: nisi dißimulatione utatur, qua quidē ad
multitudinē utitur. & non posse ad aliū uiuere, nisi ad so
lum amicū: est enim seruile. Q*uapropter & omnes adula*
73 *tores seruiles sunt: & omnes humiles adulatores.* Nec est
procliuis ad admirandū. Nihil *enim apud ipsum est ma-*
μνησίκακος *gnū, nec est* sibi mali memor illati. non est enim magnani*
74 *mi meminisse præsertim mala: sed potius despicere.* Nec
οὐδ' ἀνθρωπολόγος. **de hominibus loquitur. Etenim neq; de seipso, neq; de a-*
lio dicet. nec enim ut laudetur ipse, nec ut alij reprehendā
75 *tur, est ipsi curæ.* Nec *rursus est laudator. idcirco nec ma-*
ledicus, nec in inimicos quidē, nisi ob contumeliā. De *ne-*
ὀλοφυρτικός. *cessarijs præterea rebus uel paruis, minimè est *queru-*
76 *lus, & ad precandum procliuis. est enim studentis, circa*
hæc ita sese habere. Est *etiam talis: ut res magis pulchras,*
77 *sineq; fructu, quàm fructuosas, utilesq; poßideat. est*
αὐτάρκους, *enim magis* sufficientis.* Insuper *ipsius magnanimi, mo-*
78 *tus tardus esse uidetur, & uox grauis, & locutio tarda.*
Non *enim properat is, qui circa pauca studet: nec est ue-*
hemens, qui nihil existimat magnum. Acumen *autē uocis*
& celeritas, propter hæc ipsa fieri solent. talis est igitur
ipse

ipſe magnanimus. Is autẽ qui deficit, puſillanimus eſt: qui 79
uerò exuperat, lentus. Nec igitur hi mali eſſe uidentur:
quippe cùm mala non faciant, ſed aberrare. Puſillanimus 80
enim meretur quidẽ bona: ijs tamẽ ſeipſum priuat quibus
eſt dignus. atq; malum quoddam habere uidetur: quia bo-
nis ſeipſum dignum nõ cenſet, & ſeipſum ignorare. Ap-
peteret enim ea quibus eſt dignus, cũ ſint bona. nõ tamen
ſtolidi tales homines, ſed pigri potius eſſe uidentur. Talis
autem opinatio uidetur & deteriores ipſos efficere. ſin-
guli nanq; appetunt ea, quibus ſunt digni. Demouent ſeſe autem
& à præclaris actibus & officijs quaſi ſint indigni, & à
bonis externis ſimili modo. At lenti, ſtolidi ſunt, & ſe- 81
ipſos ignorant, & etiam clarè. Nam quaſi ſint digni, res
eas aggrediuntur quæ honorantur, deinde redarguũtur.
Veſtituq; ſe & geſtu, & ſimilibus ornant. & proſperi-
tates ſuas manifeſtas eſſe uolunt. de ipſisq; etiam dicunt: ut
ob ipſa afficiãtur honore. Magnitudini autem animi, pu- 82
ſillanimitas opponitur magis quã lentitudo. Fit enim ma-
gis: & peior eſt. Magnitudo igitur animi, circa honorem
(ut diximus) magnum uerſatur.

COMMENT.

MAGNANIMITAS autẽ circa magna.} Hic eſt ſecundus tractatus huius quarti libri: in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit quaſdam virtutes, quæ verſantur circa bona externa, id eſt circa pecunias: nũc conſequenter oſtendit quaſdam alias quæ verſantur circa alia bona externa vt dicũtur, id eſt circa honores. & quia ſunt due, ideo hic tractatus in duo diuiditur capitula. In primo tractat de magnanimitate. In ſecundo de virtute innominata circa mediocres honores. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes in quibus ſeruat ordinẽ ſolitum. Partes autẽ patebũt. In prima 52

itaque

itaque ostendit materiã magnanimitatis in genere:deinde in specie,& etiã declarat quomodo vitia opposita se habent circa eandem materiam. Ponit autem in primis hanc sententiam, quòd magnanimus versatur circa magna,& hęc est materia in genere circa quam versatur magnanimus. Nã is,qui cùm sit dignus magnis cẽset se dignũ illis, versatur circa magna:sed magnanimus est huiusmodi:ergo &c. Quod autem magnanimus sit talis videtur probare à contrario, nam capiatur huius oppositũ,scilicet quòd magnanimus est, qui se magnis dignum putat cùm non sit, talis verò esset stolidus & fatuus: ponere magnanimũ fatuũ absurdum esse videtur. Nullus enim studiosus est fatuus:magnanimus est studiosus: ergo &c. Quare relinquitur vt magnanimus sit qui se magnis dignũ censet,cũ versetur circa magna. Ostẽdit id etiam Philosophus exemplo aliorum,qui magnis digni nõ sunt:& ipsi etiã non se magnis dignos cẽsent, quia merentur parua: tales non sunt magnanimi,sed modesti potius appellandi.

53 {IS autem qui est.} Nunc autẽ Philosophus ostendit quomodo extrema opposita se habeãt circa eandem materiã assignatã in genere:& dicit quod is qui est lentus, vt ita loquar, & mollis animi ad hoc vt trahatur & facilè flectatur ab sermone aliorum vel opinione sua: talis inquã existimat se dignum magnis honoribus,cum non sit:pusillanimus verò minoribus se dignum censet,quàm sit. Notandum quod lentus apud Græcos dicitur χαυνὸς quasi mollis ἀπὸ τοῦ χαυνόω mollio,quasi ille qui ex sermonibus hominũ sibi adulãtium vel opinione facile flectitur & labitur ad existimãdũ se magnis dignum,cũ nõ sit:talis nullas videtur habere virtutes,sed esse quasi stolidus quidã nullo pacto se ad seipsum vertẽs. Ille verò qui est pusillanimus videtur habere aliquã perfectionẽ & est dignus aliquo honore:& is habet gradus, quia aut habet magnas,aut mediocres,aut paruas virtutes,& secundum ista varios meretur honores,sed semper minoribus se dignũ censet quàm mereatur. verùm quanto maiores meretur, & minoribus se dignũ cẽset:tãto est magis pusillanimus. Quid enim faceret si tãtis nõ esset dignus, vt inquit Philosophus?

54 {EST igitur ipse magnanimus.} Remouet dubium Philosophus quod oriri posset. Nam cũ dicat magnanimitatem consistere in magnitudine, & ob hoc videtur quod occupet extre

extremum:ergo nõ erit mediocritas,nec ex consequenti virtus.Tollit hanc dubitationem,ostendendo quod diuersis rationibus & respectibus potest magnanimus appellari extremus & medius.Nam inquantum est in summo gradu perfectionis,& habet magnitudinem quandam perfectionis,dicitur extremus. Si verò consideratur vt agit secundum rectam rationem,tunc erit mediocritas ipsa magnanimitas,& collocatur inter excessum & defectum, quæ erunt extrema.

{QVOD si magis.} Posteaquàm ostendit materiã circa 55
quam versatur magnanimus in genere more suo:nunc in specie,& magis particulariter ostẽdit materiam eiusdem,& extremorum oppositorum. & primo declarat eam vt diximus: deinde ostẽditquomodo magnanimitas se habet ad alias virtutes.Dicit igitur in primis quòd magnanimus versatur circa magnos honores,qui bonorum externorum maxima esse putantur.Versatur autem circa vnum, quia ea quæ superlatiuè sumuntur videntur esse vnica,& non competere nisi vni. Maximè nanque ad magnanimum pertinent,sed maximũ in rebus humanis videtur esse vnum:hoc autem maximum cuius est dignus magnanimus , intelligit in bonis externis:nã dignitas refertur ad externa bona. Quando enim dicimus, hic dignus,non intelligimus dignum virtute, quæ est internum bonum:sed dignum pecunia,amicitia,honore,& similibus bonis externis.Cum ergo magnanimus dignus sit maximo bono externo, vt dictũ est, declarat quid sit illud,scilicet quòd est honor: circa honores igitur versatur magnanimus. Probatur, Magnanimus versatur circa maxima externorum bonorum:at honores sunt huiusmodi:ergo &c. Maior clara. Minor probatur à Philosopho, scilicet quòd honores sunt maxima inter externa bona.Illud quod deo tribuimus quasi nõ habeamus aliquid maius inter externa,est maximũ externorum bonorũ:at honor est huiusmodi:ergo &c.Itẽ illud videtur esse maximũ,quod affectãt ij qui sunt in dignitatibus constituti: at honos est huiusmodi &c. Item illud videtur esse maximum inter externa, quod attribui solet pro præmio ob res præclaras: & honos est talis. Concludit igitur quod circa honores versabitur magnanimus,& cùm eiusdem potentiæ sit versari circa contraria : si ergo circa honores,& etiam circa contraria, id est circa inhonorationes, vt ita loquar.

Nam

Nam & fortitudo circa timores, & audacias: & temperatus circa voluptates,& dolores, licet circa dolores per accidens, & aliæ nonnullæ ſimili modo. Notãdum quòd Philoſophus oſtendit magnanimum verſari circa magnum,tanquam circa materiam, & hoc habuit primum ex nomine tanquam per ſe notum.Verùm hoc erat nimium generale:ideo oſtendit quale eſt iſtud magnum vel maximum. Et addit, externorum bonorum, quia bona animi longè maiora ſunt bona & infinita quadam laude externis anteponenda.

56 {ET ſine etiam ratione.} Probauit ſuperius Philoſophus rationibus quòd magnanimus verſatur circa honores: nunc autem probat etiam experientia,quia magni & præclari viri,& ſummis virtutibus prȩditi dicũt & cẽſent ſe eſſe dignos honore ſecundũ ſuam dignitatẽ. Et addit poſtea quòd puſillanimus deficit,& reſpectu ſui,& reſpectu magnanimi. Primo reſpectu ſui,quia eſt dignus honore, quo ſe dignũ nõ cenſet:deficit etiã reſpectu magnanimi,quia putat ſe dignũ minore honore,quàm magnanimus, ex quo deficit ab illa mediocritate viri magnanimi. Lentus verò vel mollis putat ſe dignum magnis honoribus, & excedit quidem reſpectu ſui: non autem reſpectu magnanimi, quia non putat ſe dignum maioribus quàm magnanimus,qui ſe dignum cẽſet magnis honoribus,cùm re vera ſit dignus eiſdem. Patet igitur quòd magnanimitas,& eius extrema circa honores verſantur.

57 {ATQVI magnanimus ipſe.}Declarata materia magnanimitatis,& vitiorũ oppoſitorum:nunc cõparat magnanimũ & oſtendit quomodo ſe habet ad alias virtutes morum.&primo affert nonnullas cõcluſiones,&probat:deinde affert alias obortas ex primis.Probat igitur primùm nonnullis rationibus quòd magnanimus eſt homo,qui habet omnes virtutes. Prima ratio, Qui eſt dignus maximis honoribus eſt vir optimus:ſed magnanimus eſt dignus maximis honoribus:ergo eſt optimus.at vir optimus habet omnes virtutes:ergo &c.

58 {ATQVE magnanimi.} Secunda ratio,Is qui operatur id quod eſt in vnaquaq; virtute maximum,habet omnes virtutes:ſed magnanimus eſt huiuſmodi:ergo habet omnes virtutes.Patet minor, quod magnanimus cùm producet operationes alicuius virtutis,eas producet in maximo & perfectiſſimo gradu ſecundum eam virtutem, vt exemplo oſtendit Philoſo

Philosophus duarum operationum:quarum alia est fortitudinis,alia iustitiæ.Non enim fugiet in prælio hostem cùm pugnã aggreditur:nec pericula terribilia,sed magno animo & fortissimo sustinebit,quod est maxima operatio fortitudinis:nec etiã inferet iniuriam alteri, quod est iustitiæ,cũ nihil existimet magnum quo inducatur ad inferendã iniuriã.

{SINGVLA verò,} Tertia ratio, qua idem probat per deductionem ad inconueniens.Dico magnanimũ esse optimum:si cõceditis,habeo propositum:sin minus,sequitur hoc absurdum,quòd magnanimus sit homo ridiculus cùm se dignum censeat magnis honoribus,& summis: & non sit dignus,si non est optimus.At cùm magnanimus habeat prudẽtiam,omnis eñ studiosus habet prudentiam, inconueniens esse videtur arbitrari eum esse ridiculum quendam. 59

{VIDETVR igitur ipsa.} Ex supradictis infert duo oborta.Primum est ꝙ magnitudo animi est decus & ornamentum reliquorum virtutũ,& hoc probat ex eo quod addit incrementũ reliquis virtutibus extollendo eas, & exercẽdo in summo gradu.Secundum est quod euadere magnanimũ est valde difficile:& assignat rationem, quia in magnanimo oportet vt sit omnis probitas,& omnis virtus cumulata. 60

{MAGNITVDO igitur animi.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus more & ordine suo ostendit de actibus magnanimi, & primò circa propriam materiam suam,id est circa honores,deinde circa quasdam materias secundas,id est circa prosperitatem quandam,vt circa diuitias,& huiusmodi. Dicit ergo quòd cùm magnanimus afficitur honoribus magnis & à viris studiosis,lętabitur,tamẽ moderatè:paruos verò non multifaciet,vt latè patet in textu Philosophi. 61

{ET CIRCA diuitias.} Ostendit quòd magnanimus moderatè se habet circa diuitias, & omnem prosperitatem aduersitatemque quomodocunque eueniat, & circa potentiam,& alia bona externa.Probatur, Is qui moderatè se habet circa summum externorum bonorum, etiam bene & moderatè se habebit circa minora:sed magnanimus moderatè se habet circa honores, qui sunt maxima externorum:ergo bene & moderatè se habebit circa diuitias, potentiam,& similia quæ sunt minora.Sunt autem minora, quia 62

& illa propter honorẽ expetuntur.sic ergo moderatè ſe habebit circa proſperitatem,& eadem ratio erit de contrarijs.

62 {QVAPROPTER.ipſi.} Notandùm quòd magnanimi videntur eſſe ſuperbi,tamen nõ ſunt. Eos enim ſuperbos dicimus qui mediocritatem excedunt,& per fas & nefas antecellere alijs volunt immoderata quadam cupiditate. Magnanimi verò propter maximas perfectiones ſuas in ſeipſos conuertunt,& honores ſibi à ſtudioſis delatos moderatè accipiunt:ſi non deferantur,æquo animo ferunt:vidẽtur enim deſpicere humana,& ea ſe inferiora ducere, & iocũditatem habere maximam,cùm ſeipſos ad ſe vertunt,& ſuam perfectionem cognoſcunt.Cicero, Contemnamus igitur omnes ineptias : quid enim leuius huic leuitati nomen imponam? totamq; vitam bene viuendi in animi robore ac magnitudine,& in omni rerum humanarum contemptione ac deſpicientia,& in omni virtute ponamus.

63 {VIDENTVR proſperitates.}Hac in parte Philoſophus oſtendit ꝙ bona quæ dicuntur fortunæ, vt potentia,diuitiæ, & huiuſmodi,videntur conferre ad magnanimitatẽ,hoc pacto vt magis honore digna putetur, quia illa bona cõſiſtunt in genere ſuo in quadã excellẽtia. Verùm hoc dicit Philoſophus,nõ quia magnanimus efficiatur magis magnanimus, aut magis dignus honoribus ob affluẽtiam & proſperitatẽ: ſed quia ita videtur & exiſtimatur opinione vulgi,non ꝙ re vera ita ſit, quia probitas & virtus vt ipſe addit,re vera digna eſt honore:vnde qui illa habent ſine virtutibus,& ſe dignos honoribus cenſent,nõ ſunt magnanimi licet videri velint:ſed potius inſolẽtes & arrogãtes.ex quo apparet ꝙ magnanimi ſunt ex ipſis virtutibus,& ob virtutes digni honoribus,non autem propriè ob externa bona,vt patet in textu.

64 {NON autem parua.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus more ſuo affert multas proprietates magnanimi. Verũ cùm dictum ſit magnanimũ operari ſummũ in vnaquaq; virtute,primò affert proprietates quæ accipiuntur ex materia aliarum virtutũ,& præſertim fortitudinis & liberalitatis,quæ ſibi magis accommodatur: deinde affert proprietates quæ ſumũtur ex materia propria ipſius magnanimi:demũ affert eas vlterius proprietates quæ ſumũtur ex alijs puta ex mediocritatibus illis quę verſantur circa cõem

conuer

conuersatione hominũ. Hæc autem omnes proprietates quæ multæ sunt, successiuè patebunt. Prima sumitur ex parte fortitudinis, scilicet ꝙ magnanimus nec pro paruis rebus, nec frequenter adit pericula. & hoc probat, quia pauca sunt quæ magnanimus multi faciat: & addit aliam proprietatẽ etiam ex parte fortitudinis, scilicet quòd magnanimus cùm in periculis versatur nõ parcit vitæ suæ: quasi nõ sit dignum viuere & parcere vitæ suæ, & non anteferre ea pro quibus vitam periculis maximis obiecit, veluti salutem patriæ & religionis & similium. Itaque non putaret dignum viuere omissis ijs & posthabitis, quorum causa maxima illa pericula subit.

{EST etiam talis.} Hæc est alia proprietas ex parte libe- 65
ralitatis, scilicet ꝙ magnanimus libenter confert beneficia: pudet autẽ suscipere, quia illud superioris & perfectioris, hoc autẽ inferioris, & minus perfecti. Agẽs enim ea ratione qua agit videtur esse perfectius quàm patiens & suscipiens. Vnde materia prima imperfectissima dicitur. Est & alia proprietas magnanimi, ꝙ in retribuendo est largus, & excedit ne beneficijs superetur. Itaq; & largissimus est & grauissimus in remunerãdo iuxta sentẽtiam Hesiodi, qui eadẽ mensura reddere iubet qua acceperit, aut cumulatiora si possit.

{VIDEATVR etiam.} Est & alia proprietas ex parte 66
liberalitatis, scilicet ꝙ magnanimus libenter audit beneficia quæ contulit. & non libenter ea quæ suscepit. & affert ad hoc duo exẽpla, vnum ex fabula apud Homerũ: aliud ex historia. Nam cùm Thetis inducatur ab Homero ꝙ accedit ad Iouem pro impetrãdo beneficio ab eo pro Achille filio suo, quem despexerat Agamemnon: nec cõmemorat Ioui beneficium, quod in ipsum cõtulisse eam dicit Homerus, scilicet cũ Mars & Neptunus & alij vellent eum capere, & sibi regnũ auferre: Thetis commouit Briareum gigantem, vt ferret auxilium Ioui, cuius præsentia territi illi destiterunt ab incœpto. Hoc illa beneficium non retulit Ioui, vt Achilles volebat, sed dixit, Si gratum tibi vnquã, &c. Suscipe patrocinium filij mei. Eodem pacto Lacedæmonij cùm iam superarentur in bello à Thebanis, opem ab Atheniensibus petiere: & cùm antea ab vtrisq; essent inuicẽ plura accepta, collataq; beneficia, Lacedæmonij quæ cõtulerant tacuere, quæ acceperũt cõmemorarunt, vt facilius auxilium impetrarent, & libentius

audirentur: ex quibus colligitur ad propositum Philosophi, ꝙ magnanimi libẽter audiunt cõmemorãtes beneficia quæ ipsi magnanimi contulerũt, non autem ea quæ acceperunt.
67 {EST etiã magnanimi.} Alia proprietas & conditio magnanimi, nullius aut vix indigere: alijs autem prodesse.
68 {ET ad eos.} Affert nunc Philosophus nõnullas proprietates quæ sumũtur ex materia propria magnanimitatis, scilicet ex parte honorũ. Prima est, ꝙ ad magnanimum pertinet magnũ inter præclaros viros se præbere, & inter mediocres mediocrẽ: quia ineptũ videtur, & à magnanimo alienũ, magnum se præbere inter eos qui lõgè inferiores esse videtur.
69 {EST etiam magnanimi.} Secunda proprietas ex parte honorũ, scilicet ꝙ magnanimi est non adire ea loca vbi tribuuntur honores vel cæteri antecellũt. Quod dupliciter intelligi potest: vel ꝙ magnanimus non adit celebritates vbi fiunt honores, quia omnes severtũt ad spectacula illa, & præferunt alia: ipse autẽ posthabetur, & omnes intenti sunt ad illa quæ admirantur: ipse autem non vult admirari. Vel etiã intelligi potest, quòd magnanimus non accedit quæritando honores, nec vltrò se offerendo vt honoretur: sed expectabit vt sibi vltrò deferatur, & æquo animo feret, vel potius despiciet si non ei exhibeantur magnitudine animi ductus.
70 {ET otiosum.} Affert alias proprietates Philosophus ex parte illarum virtutum quæ consistunt circa communẽ conversationem, & viuẽdi modum. Et prima respectu sui debet esse tardus, hoc pacto vt non moueatur pro quacũq; causa leui: sed pro rebus maximis, & præclarissimis vt eum decet.
71 {NECESSE est.} Secũda proprietas respectu aliorum, vt
72 patet in textu. {ET magis ipsi.} Tertia proprietas, scilicet quòd magis debet esse ei curæ veritas ipsa quàm opinio, vt Sallustianus ille, qui esse, quàm videri bonus malebat.
{ET loqui.} Est & alia proprietas, scilicet ꝙ magnanimi est lòqui, & agere palàm, & eã probat inferẽdo aliã proprietatem, quòd decet eũ veracẽ esse: nisi opus sit dissimulatione vti ad vulgus, & ad multitudinẽ: quod addere videt Philosophus, qa dixit ꝙ inter magnos geret se, & præbebit magnũ: inter mediocres verò mediocrẽ. Ex quo ĩter vulgus dissimulabit præstãtiã suã, ne videat velle excellere inter multitudinẽ: ideo nõ se ostẽdit valde preclarũ & excellẽtẽ. Ipsi⁹ est etiã alia

alia proprietas magnanimi, ſcilicet quod eius nō eſt poſſe viuere cū alio, id eſt ad arbitriū alienū, niſi cū amico ſuo cuius idem eſt velle atq; idē nolle. Nō igitur verſabitur cū quibuſuis, nec erit ei accōmodatum viuere ex nutu alieno, vt faciūt adulatores & viles, qui videntur indigere quocūq;, & adulantur hominibus, quod eſt alienū à magnanimo. {NEC eſt pro 73
cliuis.} Allatis proprietatibus ex parte alienarū virtutū, & ex parte materiæ propriȩ magnanimitatis: nūc alias affert Philoſophus ex diſpoſitione propria ipſius magnanimi. Prima eſt ſcilicet quod non eſt procliuis ad admirandū. Probatur, Is qui nihil exiſtimat magnū non eſt procliuis ad admirādum. Magnanimus nihil rerū humanarū exiſtimat magnū: ergo &c. Notandum quod admiratio fieri poteſt circa interna, & circa externa. Circa interna admiratio videtur cōpetere magnanimo, quia admiratur, & magnifacit virū ſummis virtutibus præditū. Alia eſt circa externa, ſcilicet circa diuitias, & potentiā, & ſimilia. & de hac loquitur Philoſophus, & eā remouet à magnanimo. {NEC eſt ſibi.} Alia eſt proprietas ſumpta 74
ex parte magnanimi, ſcilicet quod magnanimus nō eſt memor iniuriarū, & nō retinet irā aut odiū, quia paruipendit tales iniurias ſibi nō digno illatas. vnde & magnanimi appellari ſolēt qui clemētiſsimi ſunt in eos à quibus ſe læſos arbitrātur. Quare & Demoſthenes ad Alexandrū, & Cicero multis in locis hanc ſpeciē magnanimitatis miris afferūt laudibus. Hinc & illud eſt verū, Animū vincere, iracundiā cohibere, victoriam temperare, & reliqua. {NEC de hominibus.} Alia 75
proprietas ex parte magnanimi, ſcilicet quòd non multū loquitur de hominibus, aut laudādo, aut vituperando: nec de ſe etiā loquitur prȩbēdo occaſionē vt de ſe alij loquantur vt faciunt ventoſi homines. {DE neceſſarijs præterea.} Alia pro- 76
prietas, ſcilicet quòd magnanimus nō eſt querulus ſi ſibi deſint neceſſaria vel parua, nec eſt promptus ad precandū, quia hoc pertinet ad eū cuius huiuſmodi res ſunt cordi, magnanimo autē talia curæ nō ſunt, nec circa talia ſtudet. {EST etiā.} 77
Alia eiuſdem proprietas, ſcilicet quod ipſe mauult poſsidere res prȩclaras ſine vtilitate quàm vtiles, & anteponit honeſtū vtili, & hoc eſt quia illud magis eſt ſufficiētis hominis, & perfecti. {INSVPER ipſius magnanimi.} Alia proprietas 78
ſumpta ex diſpoſitione magnanimi, ſcilicet ꝙ magnanimi

motus & inceſſus eſt tardus, vox grauis, & non nimium properata. His enim contraria indigentis & imperfecti potius eſſe videntur. Notãdum quòd proprietates omnes allatæ bifariam ſumi poſſunt: aut ex parte cæterarum virtutum, quas magnanimus excercet in ſummo gradu: aut ex parte propria ipſius magnanimi. At de tẽperantię materia non videtur facere mentionẽ, quia parum videtur operari circa illam. Notandum ꝙ motus eſt actus imperfectus. vnde definitur quòd eſt actus entis in potentia ea ratione qua in potẽtia eſt: celeritas autem motus indicat indigentiam, ideo magnanimus cum grauitate mouetur. Obſeruat enim decorum. Et Gicero de Pompeio inquit, Cn. Põpeius vir ad omnia ſumma natus habebat in voce ſplendorẽ, & in motu ſummã dignitatem.

79 {IS autem qui deficit.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua ſecundũ ordinẽ ſuum Philoſophus declarat vitia oppoſita magnanimitati. & primo cõmuniter dicit ꝙ iſti duo vitioſi oppoſiti magnanimo non ſunt mali, quia nemini nocent; ſunt tamen in eo vitioſi, quia à recto medioq; aberrant.

80 {PVSILLANIMVS.} Anteà communiter, nunc ſigillatim ambo declarat. & primò de puſillanimo afferẽdo primò actum ſuum, deinde rationẽ illius actus: tertio affectum qui ſequitur ex tali cauſa. Primus actus eſt eius quòd priuat ſe bonis aliquibus, quibus videtur eſſe dignus: ratio verò eſt & cauſa, quia ſeipſum ignorat. & quia fortè aliquis putaret puſillanimum eſſe ſtultũ cùm ſe ignoraret: remouet hoc Philoſophus, & dicit quòd tales homines non ſunt ſtulti, ſed potius acuti, vt nõnulli textus Græci habent: vel potius ſegnes, vt alij textus dicunt. Quicquid ſit, Philoſophus vult eos non eſſe ob hoc appellandos ſtolidos, ſed potius quòd ſe ignorãt in eo, quia nõ putant ſe dignos aliqua re præclara. Poſtea affert effectũ quòd talis opinio facit ipſos deteriores quàm eſſent, & in hoc ſunt inferiores lentis, & fluentibus opinione ſua, quia ob talem opinionẽ abſtinent etiã à rebus præclaris.

81 {AT lenti.} Declarat aliud extremum, & dicit quòd iſti lenti ſiue molles, id eſt qui facilè compelluntur vel ſermone aliorum vel opinione ſua ad exiſtimandum ſe maximis dignos eſſe cùm nõ ſint: iſti inquantum tales ſunt ſtolidi, & ſeipſos ignorant. quod videtur eſſe commune cum puſillanimo: tamẽ diuerſus eſt modus ſe ignorandi, quia illi nõ ſe dignos

gnos censent quibus sunt: isti verò dignos censent quibus non sunt:& isti stolidi, illi verò minime sunt.

{MAGNITVDINI autē animi.} Hac in parte Philosophus consuetudine sua cōparat ista extrema inter se respectu medij,& dicit ꝙ pusillanimitas magis opponitur magnanimitati quàm lētitudo. & hoc probat duabus rationibus. Primo, quia pusillanimitas frequētius fit & magis: secūdo quia videtur esse deterius malū, & hoc respectu ipsius medij. Et quia ille mollis & fluens in errorē per experientiā videtur citius corrigi, quia aggreditur aliquid agendū circa honores, etsi eo non potitur, cadit ab sua opinione: vel si potiatur, intelligit se non satisfacere illius dignitati, vt opinabatur. Dubitationes nōnullæ ex supradictis oriri videntur. Primò dubitatur vtrū magnanimitas sit virtus: & probat quòd nō: nam humilitas est virtus, vt asserit veritas nostræ fidei: sed magnanimitas videtur esse opposita humilitati: ergo non erit virtus. Itē cuiuscūq; virtutis opus & materia videtur esse in eo cuius est virtus: at honos, qui est materia magnanimitatis est in honorāte, vt ait Philosophus in primo: ergo non est in eo cuius est virtus: quare nō erit virtus. Ad hæc dicendum, & primò ꝙ verū est illū habitū qui aduersatur virtuti nō esse virtutē. Sed minor negatur ꝙ magnanimitas repugnet humilitati quę propriè est virtus. & cū dicitur quòd est contēptor: ad hoc respondere possumus, quod non cōtemnit studiosos viros, & virtutibus præditos, sed eos qui virtutibus vacui sunt ob res externas, puta ob genus vel diuitias, vel ob aliquā magnam prosperitatē laudantur. Ad secundā rationem dicendum quòd propinquè & immediatè magnanimitas versatur circa cupiditatē honorū, cuius ipsa est moderatio, & est in potestate habentis secūdario, & remotè circa honores qui sunt in honorantibus: & sic patet solutio. Dubitatur secūdo, quia magnanimitas nō videtur virtus distincta à cæteris virtutibus. probatur, Nulla virtus distincta operatur operationibus aliarū virtutū: at magnanimitas est huiusmodi: ergo &c. Minor declaratur ex eo, quia magnanimus operatur magna, & summa secundū vnāquanq; virtutē. Itē magis & minus non faciunt differre specie: ergo magnanimitas quando differret à reliquis virtutibus, non differret ab illa virtute innominata quæ est etiam circa honores: per

hoc, quia magnanimitas circa magna, hæc circa mediocres vel paruos honores fit. Quare autẽ nõ differt ab alijs virtutibus, aut si differt à cæteris, saltẽ non differt ab innominata virtute quæ est circa honores. Ad hæc dicendum, & ad primam rationem quòd magnanimitas est virtus distincta. Et licet operatur operationibus aliarum virtutum: tamen versatur circa magnitudinem cuiusq; virtutis, producendo operationes in summo gradu. Præterea habet alias materias circa quas versatur ipsa, & non aliæ: innominatam excipimus de qua dicemus postea. Habet igitur materiam propinquam cupiditatem honoris: habet etiam remotam ipsos honores, circa quæ duo versatur ipsa, & nullæ aliæ præter virtutem innominatam à qua etiam est distincta alia ratione. Et ideo respondemus ad secundam argumentationem, qua dicitur quòd magnanimitas est virtus innominata, non differunt, cùm ambæ sint circa eandem materiam, id est circa honores, & non differunt per magis & minus, & magnum & paruum. Dicendum quòd hoc in loco magnum & paruum videtur facere diuersitatem speciei, quia magnus honos differt non solum magnitudine à paruo vel mediocri honore, sed etiam facilitate & difficultate. Nam qui circa parua versatur facilius operatur, quàm qui circa magna, ob quæ est dignus magnis honoribus, quia cum difficultate venit ad summum perfectionis. Vel dicere etiam possumus quòd diuerso modo versantur, vt superius dictum est de magnificentia & liberalitate.

De modestia, eiusque extremis.

CAPVT IIII.

83 *Idetur autem circa honores (ut anteà diximus) & alia quædam esse uirtus, quæ quidẽ perinde sese habere uidetur ad animi magnitudinem, atq; sese habet ad magnificentiam liberalitas. hæ nanque uirtutes ambæ à magnitudine discedunt. Circa uerò mediocria, paruaq;, nos ut oportet*
84 *disponunt. Atque ut in capiendis, dandisq; pecunijs mediocritas est, & exuperatio, & defectio: sic & in hono-*

rum

rum appetitione fit ut magis quàm oportet, & minus, & unde oportet, & ut oportet, appetantur honores. reprehendimus enim ambitiosum hominem, atque honoris appetitione uacantem, illum, quia plus quàm oportet; & unde non oportet honorem appetit. hunc, quia ne ob res quidem honestas honoribus affici uult. interdum autem illum tanquam uirilem, & rei cupidum pulchræ. interdũ hunc tanquam moderatum, modestumq; laudamus: quemadmodum & anteà diximus. Constat autem cùm pluribus modis quispiam alicuius cupidus rei dicatur, non ad idem nos semper ambitiosum ipsum referre. sed cùm laudamus, ad plerosque, quia magis quàm plerique honores cupit. cùm reprehendimus, ad id quod oportet, quia magis quàm oportet, honores affectat. Cùm autem nomine mediocritas 85
careat, contendere de ipsa tanquam regione uacua, uidentur extrema. In quibus uerò exuperatio est, & defectio, in ijs est & medium. at honores & magis quàm oportet affectantur, & minus. ergo fit ut affectentur, & ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut oportet affectantur honores, cùm sit mediocritas circa honorem nomine carens. Atque ad ambitionem quidem uacuitas appetitionis honoris: ad uacuitatẽ autem appetitionis honoris, ambitio. ad utrunque autem utrunque quodammodo esse uidetur, quod quidem & in cæteris uidetur esse uirtutibus. Extremi autem hic opponi uidentur, quia medio nullum positum est. 86

COMMENT.

VIDETVR autem & circa honores.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus: in quo declarat secundam virtutem circa honores paruos vel mediocres quæ caret nomine, & tamen est mediocritas & habitus quidã medius inter duo extrema: quorum alterum dicitur ambitio, alterum 85

verò Græcè ἀφιλοτιμία, quasi vacuitas apppetitus honoris. Diuiditur hoc capitulũ in tres partes. In prima proponit intentionem suam. In secunda eam declarat. In tertia determinat de virtute dicta, & vitijs oppositis. Dicit igitur in prima parte quòd sicut sunt duę virtutes circa bona externa, scilicet circa pecunias, liberalitas & magnificentia: ita circa alia, quę dicuntur etiam externa bona, debent esse duæ, scilicet circa honores magnanimitas & innominata virtus: quæ sic se habebit ad magnanimitatem sicut liberalitas ad magnificentiã. Nam sicut magnificentia versatur circa magnos sumptus, liberalitas circa paruos vel mediocres: ita magnanimitas circa magnos honores, & innominata virtus circa paruos vel mediocres. Si quis autẽ quæreret cùm Philosophus posuit antè doctrinam de liberalitate, postea de magnificentia, cur non fecit idem in istis duabus virtutibus: hanc vt puto assignare possumus rationem: Magnanimitas habet maiorem conformitatem cum magnificentia, licet sit diuersarum specierum quàm innominata virtus. Cùm ergo Philosophus docuisset de magnificentia, congruũ fuit vt recẽtissimè loqueretur de magnanimitate potius quàm de innominata virtute, quę maiorem habet dissimilitudinẽ. Sic enim facere interdũ cõsueuit Philosophus, vt res magis hæreãt mẽti, & notitia clarior reddatur quo ad nos. Vnde in Prædicamentis cùm fecisset in quãtitate mentionẽ de paruo & magno, quæ videbãtur pertinere ad relationem: statim post quantitatem posuit prædicamentum relationis, etsi qualitas esset prior ex parte rei.

84 ATQVE vt in capiendis.} Hæc est secunda pàrs capituli, in qua declarat suã propositam intentionẽ. Sicut fit in capiẽdis dãdisq; pecunijs, sic in honoribus. At circa pecunias sunt duæ mediocritates vt patuit, sic circa honores esse debet. tenet ratio ob sufficientem similitudinem materię. Nam sicut pecuniæ sunt bona externa: ita honores. Secundò probat eandem sententiam ex communi opinione hominum, qui circa mediocres vel paruos honores reprehendunt extrema: ergo debet esse etiã mediocritas. Reprehendunt enim nimis ambitiosos, & eos etiã qui nimium refugiunt mediocres honores vel paruos: ergo erit aliquis medius habitus laudabilis circa mediocres honores vel paruos. Verùm cùm mediũ innominatum sit, & cupidus appelletur diuersis respectibus, interdum

terdum laudamus & vituperamus extrema. Primum ambitiosum laudant homines, interdum si comparetur cum remisso: vituperant, si comparetur cum eo quod oportet, & cum medio. Item remissum laudant comparatum cum ambitioso: vituperant comparatum cum eo quod oportet, & quod recta ratio dictat, & cum medio. Cupidus enim multifariam dicitur, quia respectu eius cupidum dicimus, qui minimè cupit: & sic etiam cupidum dicimus respecto eius qui cupit quãtum oportet. Quare laudamus interdum eum cupidum: quia magis appetit, quàm vulgus, & viles homines: & vituperamus, quia magis affectat quàm oportet, & recta dictat ratio. quare cùm respectiuè dicatur cupidus diuersis respectibus, nunc laudamus, nunc vituperamus: laudamus cùm referimus eum ad vulgus, & dicimus esse magis cupidũ quàm vulgus: vituperamus cùm dicimus eum esse magis cupidũ quàm oportet. & sic dicere solent homines. Ex quo deprehenditur quòd sicut sunt extrema vituperanda circa hæc: sic etiam est aliquod medium laudabile, quod caret nomine.

{CVM autem nomine.} Hec est tertia pars huius capituli, 85 in qua Philosophus determinat de medio, & extremis circa mediocres vel paruos honores. Et dicit quòd ista mediocritas vacat nomine, quia vtrunq; extremum videtur velle sibi vendicare medium vicissim, & occupare quasi vacuam possessionem. Verùm est profectò inter hæc mediocritas quædam probatur. Vbicunq; sunt extrema, id est excessus & defectus, ibi est etiam medium: sed circa appetitum in paruis aut mediocribus honoribus sunt extrema, vt iam antea patuit: ergo & medium necessario inerit. Patet ratio, quia extrema sunt relatiua ad medium: & vbicunq; est vnum relatiuorũ, necesse est alterũ esse. Sunt enim simul, vt inquit Philosophus in Prædicamentis, & posita seponunt, & perempta perimunt.

{VTRVNQVE quodãmodo.} Quia nunc cum alio, nũc 86 cum altero videtur habere similitudinem: verùm non est intelligendum vtraq;, &c. scilicet quòd medium esset quoddã tertium constans ex vtrisq; vel vtrorumq; particeps, sicut rubedo est particeps albedinis & nigredinis. Nam mediũ tale, quod est virtus, nullo pacto dicitur per participationẽ extremorũ: sed per negationẽ penitus. Dubitaret quispiã cur Philosophus circa honores & pecunias duplices ponat virtutes:

circa voluptates verò vnã,& similiter circa alios affectus tales. Dicendum ad hoc quòd circa tales affectus nõ est nisi vna difficultas, veluti moderari cupiditatem voluptatum: verùm circa cupiditatem pecuniarũ vel honorum, & circa ipsas pecunias & honores sunt duo difficilia: vnum circa magna, alterum circa parua vel mediocria. At si quis diceret, etiam sunt duo difficilima circa voluptates, scilicet & circa magnas vnũ alterum circa paruas. Dicendum quòd quicunq; temperabit magnas, tẽperabit etiam paruas vel mediocres: sed circa honores & pecunias nõ ita euenire videtur, quòd quicũq; bene se gerit circa magna, bene etiã se habeat circa parua: sed sunt duo difficilima, meritò duæ erunt virtutes & duplices circa talia. Dubitatur etiã, quia Philosophus dixit quòd honores sunt maxima rerũ externarum, hinc autem appellat eos mediocres vel paruos, & nõ superlatiuè, vt in eo loco. Dicendũ quòd Philosophus dicebat honores esse maxima quędã cùm eos comparabat ad externa diuersi generis vel speciei, puta ad potentiã vel pecunias: quorum bonorum externorum honores dixit esse maxima. Hic autẽ cõparat honores cum honoribus inter se, & certũ est quòd habent gradus, & sunt maximi, & mediocres, & parui vel minimi: quare cõparati cum illis dicuntur maxima: comparati inter se dicuntur magni, mediocres vel parui: & sic patet dubitationis solutio.

De mansuetudine, eiusq; extremis. CAP. V.

87
Ansuetudo autem est quidem mediocritas circa iram. At cùm mediũ & extrema ferè nomine careant, ad mediũ quidem mansuetudinem ipsam adducimus, declinantem ad defectionẽ, uacantẽ nomine. exuperatio
88 *uerò quędã iracundia dici potest: etenim affectus quidem est ira. ea uerò quæ ipsum efficiunt, multa sunt & diuersa. Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quãto in tẽpore oportet irascitur, laudatur. estq; hic mãsuetus: siquidẽ laudatur ipsa mansuetudo. Mansuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, &*

non

non ab affectu duci: sed pro his, & tanto in tēpore irasci solet, perinde atque ratio iubet. Peccare autem circa defectionem magis uidetur. non est enim uindex ipse mansuetus, sed potius clemens, & ad ueniam dandam propēsior.
Defectio autem, siue sit quædam iræ uacuitas, siue aliquid 89
aliud, uituperatur. Qui nanq; non irascuntur pro quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quibus oportet: fatui esse uidentur. nam neque sentire, neq; dolere uidentur. Atque qui non irascitur: non uidetur esse aptus ad ulciscendum. perferre autem contumelias, & suos negligere, seruile est sanè. Exuperatio uerò per omnia quidem 90
fit. Nam fit & in quibus non oportet, & pro quibus non oportet: & magis & uelocius, & maiore in tēpore quàm oportet. nō tamen uniuersa eidem insunt: quippe cùm esse nō poßit. malum enim & seipsum perdit. & si integrum sit, intolerabile fit. Iracundi igitur cito quidē irascuntur, 91
& quibus non oportet, & pro quibus nō oportet, & magis quàm oportet. at cito desistunt. quod quidem & optimum habent. hoc autem ideo fit, quia non detinent iram, sed reddunt, quo pacto & manifesti sunt, ob celeritatem. deinde cessant. Exuperatione autem sunt celeres: & ad quiduis, & pro quouis iracundi, * qui summæ sunt bilis. ἀκρόχολοι.
unde & summæ bilis homines appellantur. Amari autem οἱ δὲ πικροὶ, δυσδιάλυ-
cum difficultate placantur, & longo tempore sunt sub τοι.
ira. detinent enim ipsam. sed ubi reddiderint, cessant. ul- 92
tio nanque ponit iræ modum, pro dolore uoluptatem efficiens. quòd si hoc non fiat: habent ipsum pondus. etenim quia non est manifestum nemo persuadet ipsis. ut in se autem concoctio fiat iræ: tempore opus est. Sunt autem tales homines & sibijpsis & amicißimis permolesti. infensos autem eos dicimus, qui pro quibus non oportet, & 93

magis

magis quàm oportet, & longiore tempore irascũtur, si-
94 *neq; ultione uel pœna, non reconciliantur. Mansuetudini autem magis exuperationem opponimus. Fit enim magis, quippe cùm humanius sit punire. & ipsi infensi, diffici-*
95 *liores sunt ad uitam simul agendam. At enim (quod & antea dictum est, & ex ijs quæ dicuntur emergit) non est facile determinare, quonã modo, & quibus, & pro quibus, & quanto tempore irascendum sit, & quousque iratus, rectè faciat quis, aut peccet. Qui nanq; parum transgreditur, non reprehenditur, siue ad exuperationem, siue ad defectionem se flectat. Nonnunquam enim deficientes laudamus, mansuetosq; uocamus. & ipsos infensos, tan-*
96 *quam aptos ad dominandum, uiriles dicimus esse. Facile igitur non est aßignare rationem, quantum, & quomodo quispiam egreßus uituperandus est. in singularibus enim & sensu, iudicium est. Illud tamen est manifestum, medium quidem habitum, quo quibus oportet, & pro quibus oportet, & ut oportet irascimur, & simili modo de cæteris, laudabilem esse. Exuperationes autem, defectionesq; uituperandas. atque si parum distent à medio, leuiter: si plus, magis: si nimium, uehementer esse carpendas. Constat igitur habitum medium consequendum esse, ac amplectendum. sed de habitibus qui sunt circa iram, satis iam diximus.*

COMMENT.

87 MANSVETVDO autem est quidẽ.) Hic est tertius tractatus huius libri, in quo Philsophus declaratis virtutibus, quæ sunt circa bona externa: nunc declarat virtutem, quæ, vt aiunt, videtur respicere mala externa. Hæc autem est mansuetudo, quæ versatur circa iram. Continet autem hic tractatus vnum tantũ capitulum, & diuiditur in sex partes quæ suis locis patebunt. Dicit autem in primis more suo

ſuo Philoſophus, quòd mãſuetudo eſt mediocritas circa iram tanquam circa materiam ſuam: & cùm nõ habeat proprium nomen, tributum eſt ei vnum nomẽ declinans ad defectum. Exceſſus verò & defectus circa eandem quoque materiam verſantur. Sed exceſſus dicitur iracundia. Ponit autem differentiam inter iracundiam & iram, quia ira ſignificat affectũ, iracundia verò habitum excedentem circa talem affectum: & addit quòd multæ ſunt cauſæ ex quibus ira fieri videtur.

{IS igitur quidem qui.} Hæc eſt ſecunda pars huius capi- 88 pituli in qua determinat de ipſa mediocritate, dicendo quòd is qui iraſcitur pro quibus oportet, & vt oportet, eſt laudabilis: vult enim vacare animi perturbatione: iraſci tamen pro quibus oportet, & cum alijs circunſtantijs ſequendo rationem rectam, & talis dicitur maſuetus.

{DEFECTIO autem.} Hæc eſt tertia pars capituli, in qua 89 declarat defectum manſuetudinis, dicendo ꝙ ſiue ſit vacuitas iræ ſiue aliquid aliud, cùm ſit extremũ vituperatũ: & hoc oſtẽdit, quia talis videtur eſſe ſtolidus quidẽ & inſenſatus, quia nulla cauſa cõmouetur: & videtur eſſe ſeruilis & huiuſmodi, vt patet in textu: nã cùm declinat à medio, videtur eſſe vituperãdus.

{EXVPERATIO verò.} Hæc eſt quarta pars huius capi- 90 tuli, in qua declarat alterũ extremum, id eſt exceſſum circa iram, qui appellatur iracundia. Sed primo declarat qualis eſt iſte exceſſus, deinde affert nonnullas ſpecies eiuſdẽ, & dicit ꝙ fieri poteſt per omnes illas eaſdem circunſtantias, contrario tñ modo, quia is iraſcitur quando nõ oportet, & pro quibus nõ oportet, & ſimilibus: nõ tamen ſimul omnia iſta concurrunt in eodem, nec vni & eidem ſimul contingere videntur. Malum enim ſeipſum deſtruit, & vitia cõtrariantur etiã inter ſe: & cùm eſt totum atque integrum nõ poteſt tolerari, quia videtur corrumpere etiam ſubiectum in quo eſt.

{IRACVNDI igitur.} Nunc Philoſophus affert quaſ- 91 dam ſpecies exceſſus, id eſt ipſius iracundiæ, quę videntur eſſe tres, ſcilicet excandeſcentia, vt ita loquar, amaritudo & acerbitas. Primi igitur iracundi ſunt, qui celeriter mouentur ad iram, quia fulua cholera videtur prædominari in eis, quæ cùm acuta & ſubtilis ſit propter caliditatem ſuam, facilè accenditur & eleuatur, & ſic fit appetitus vindictæ. Qui verò nullo modo iraſci videntur, frigidi ſunt atque humidi, quia

carere videntur fulua & atra bili: sed illi acuti extemplo excitantur ad iram pro quocunque, vnde nomen iracundię sortiti sunt, ac cito desistunt: quod est in eis bonum. Non cadat sol super iracundiam vestram. & Psalmista, Irascimini, sed nolite peccare. Isti tamen superius dicti, si habitum habent iracundiæ, in vitio sunt, & in vna specie excessus mansuetudinis, qui est habitus vitiosus.

92 {AMARI autem cum difficultate.} Affert secundã speciẽ iracundiæ, & intelligendum quod hi possunt etiam in parte cholerici appellari: habent enim bilem fuluam participantẽ de cholera nigra, & ideo ira perseuerat in eis. Nam talis humor viscosus est, & non cito potest resolui & digeri: cùm autẽ omnis digestio sit motus, motus paulatim factus indiget multo tempore, & ideo multũ in illis perdurare videtur ira, ex quo molestum est tale hominum genus & sibi & amicis.

93 {INFENSOS autem eos.} Affert tertiam partem iracundiæ, & eorum qui magis etiam perseuerant in ira quàm secundi: hi choleri dici non possunt, sed melancholici: prædominatur enim in eis atra bilis, quę etiam à quibusdã melancholia dicitur, quæ quidẽ frigida est, & sicca, & materia grossa, & quia difficilimè dissoluitur, perdurat diu, & ij differunt à secundis, quia amari facilius placãtur: hi autẽ difficilius. & sunt infensi quibus non oportet, &c. Dubitaret fortasse quispiam, cur plures ponit iracundiæ species, deinde cur tres, & non plures aut pauciores. Dicendum ꝙ ponere plures primũ necessarium videbatur, quia manifestũ est irascentes vel iracundos non irasci eodem modo: & differentię videntur esse: quia etiam causæ sunt diuersæ. tres autem posuit, quia ira oritur ex ebullitione sanguinis circa cor: quæ triplex esse videtur, aut subtilis, aut grossa, aut media. Secundum primam sunt acuti in quibus prædominatur cholera fulua, quæ est subtilis, vt diximus: at secundum grossam sunt acerbi tertij in ordine, in quibus prędominatur melancholia: secundũ mediam quæ vtranq; participat, sunt amari secundi in ordine.

94 {MANSVETVDINI.} Hæc est quinta pars capituli, in qua cõparat extrema inter se, & ad ipsum mediũ, & ostendit quòd excessus magis opponitur mansuetudini, quã defectus. Probat hoc pacto. Id vitiũ quod circa irã frequentius fit, magis opponitur medio: at iracundia est huiusmodi, id est ipse excessus:

excessus:ergo magis opponitur medio.Item id vitium quod peius est,& magis nocet,magis opponitur virtuti,& medio. At excessus est huiusmodi respectu ipsius defectus, ergo excessus magis opponitur medio quàm defectus,id est ipsa iracundia magis opponitur mansuetudini.

{AT enim quod & antea.} Hæc est sexta pars huius capituli,in qua remouere videtur obiectionẽ quæ fieri posset cõtra eum,quia nõ videtur esse ex antè dictis præfinitus terminus,quousq; debemus progredi,aut versus excessum,aut versus defectum,vt attingamus medium.Nõ enim visus est particulariter & præcisè determinare, ideo dicit ꝙ id apparet. Et repetendum est quod antea diximus,scilicet ꝙ non facilè possumus asignare determinatè & præcisè, quando, & pro quibus,& quousque sit irascendum,vt patet in textu. 95

{FACILE igitur.} Id est in ipsis cõditionibus particularibus & circũstantijs,scilicet quis,quãdo,quantum,& reliqua quæ scribit recta ratio: verũ cùm singularia cadant sub sensum nõ videntur posse determinari vniuersali regula, & firma ratione,sed sufficit ꝙ medius habitus semper est laudãdus,& q magis ei appropinquat minus est reprehẽdẽdus. 96

De affabilitate,eiusq; extremis.

CAP. VI.

N *congreßionibus autem & conuictu, & usu communi uerborum ac rerum, quidam placidi esse uidentur. Qui quidem pro uoluptate afferenda laudant omnia, & nihil aduersantur.putantes haudquaquam sese molestos cuiquã esse oportere.Quidam contrà, in omnibus aduersantes, neq; curam ullam habentes si dolorem afferãt,* difficiles contentiosiq; uocantur.Patet igitur hos quidem duos habitus esse uituperandos:medium autem inter hos laudandum.quo quidem quispiam ea quæ oportet, & ut oportet acceptabit, & similiter ægrè feret.uerùm ipsi nomen nullum est positum. Persimilis autem est amicitiæ. talis est enim is qui medium hunc habet habitum, qualem probũ homin* 97

δύσκολοι, καὶ δυσέριδες.

98

hominem, amicum dicere solemus, sumpta dilectione. Sed
differt ab amicitia, quòd est sine affectu, dilectioneq; eo-
rum quibus cum is congreditur, qui hunc habitum habet.
non enim amore, uel odio, sed quia talis est ipse, probat
singula ut oportet. Nam similiter tam ad notos, quam ad
ignotos: tam ad familiares, quàm ad non familiares id-
99 ipsum aget: in singulis tamen ut conuenit. non enim æquè
familiarium & externorum curam habere, neque dolore
similiter eos afficere oportet. Vniuersaliter igitur dictũ
est, ipsum congredi ut oportet. Respiciens autem ad ho-
nestatem, utilitatémque, coniectabit dolorem non afferre
uel delectare. uidetur enim hic circa uoluptates dolo-
resq; eos uersari, qui in cõgreßionibus fiunt. atq; quibus
uoluptatibus nõ est honestum ipsi, uel affert damnum de-
lectare, eas molestè feret, & eliget dolorem inferre. Et si
facienti deformitatem non paruam afferat, aut damnum:
oppositio uerò paruum dolorem, non probabit, sed ægrè
feret. Diuerso autem modo cum ijs qui sunt in dignitati-
bus: & cum priuatis, & cum magis minúsue notis, &
cum aliarum identidem differentiarum hominibus con-
greditur, singulis tribuens id quod decet. & per se quidẽ
expetens delectare, cauens autem dolorem afferre, &
sequens ea quæ eueniunt si sint maiora, honestum inquã,
& id quod conducit. Atq; uoluptatis gratia magna, quæ
eueniet, dolorem affert paruum. talis est igitur ipse me-
100 dius, sed nomen non habet. Is autem qui delectat, si id agit stu-
dens esse iucundus, non ob aliud quicquam, placidus uo-
catur. sin emolumenti causa sui, ut inde sibi proueniat in
pecunijs & in ijs quæ pecunijs comparantur utilitas,
adulator. Eum uerò qui molestè fert omnia, difficilem
contentiosumq; quendam diximus esse. Videntur autem
extrem

extrema inter ſeſe oppoſitionem ſuſcipere: quia medium nomine caret.

COMMENT.

IN CONGRESSIONIBVS autẽ & vſu.} Hic eſt quartus 97
tractatus huius libri, in quo ſucceſsiuè Philoſophus declarat de virtutibus circa actus humanos, & cõmunẽ conuerſationem hominũ, ex quibus oritur voluptas aut dolor. Diuiditur in tria capitula. In primo docet de quadam virtute, quam per ſimilitudinẽ vocat amicitiam: in ſecundo de veritate: in tertio de comitate. Primũ capitulũ diuiditur in tres partes: in prima oſtendit circa voluptates, & dolores nõ omnes, ſed eos qui proueniũt in conuerſando ex cõmunione verborũ & actuum, eſſe mediocritatem & extrema: in ſecunda declarat eam, & etiam quaſdam proprietates: in tertia vitia oppoſita. Dicit autẽ in prima incipiendo ab extremis, quia mediũ nomen non habet, quòd in conuerſationibus cõmunibus viuẽdi, quidam reperiuntur nimium aſſentãtes placendi ſtudio, quidam econtra moroſi atq; difficiles, & omnibus moleſti. Ex his extremis probat Philoſophus ſicut etiam ſuperius fecit, in nonnullis alijs eſſe circa hanc materiam quãdam mediocritatẽ, quia vbicũq; ſunt extrema, ibi datur etiã mediũ.

{VERVM ipſi nomẽ.} Declarat hac in parte Philoſophus 98
quæ eſt ſecunda huius capituli, hanc mediocritatem ex parte cuiuſdam nominis quo eam appellat ſimilitudine quadam amicitiam: ponit tamen differentiam quæ eſt inter eam, & amicitiam propriè dictam, quia hæc nõ eſt cum affectu, & cum amore: illa verò cum affectu. Sed tamen eſt habitus quidam talis gratus, & dulcis in conuerſando cùm ſit ſecundum rectam rationem, & debitis circunſtantijs, quia talis eſt, id eſt quia habet talem habitum.

{NON enim æquè.} Nam gradus plures ſunt ſocietatis 99
hominũ, vt in libro de Officijs Cicero docet. Summatim igitur affert Philoſophus quaſdam proprietates quæ tali habitui tribuuntur: quæ vidẽtur eſſe quinq;. Prima eſt ꝙ talis verſabitur cum omnibus vt oportet: ſecũda eſt ꝙ reſpiciens ad honeſtatem & vtilitatẽ, coniectabit non afferre dolorẽ, aut voluptatem, vt videntur facere extremi habitus, & declarat de quibus voluptatibus, aut doloribus loquitur. Tertia pro-

prietas eſt duplex, nunc ex parte huius cõuerſantis, nunc ex parte illius cũ quo talis cõuerſatur: & eſt huiuſmodi, ſcilicet ꝙ is conabitur afferre voluptates quæ ſunt honeſtæ, aut non damnoſæ aut ſibi qui affert, aut illi cui afferũtur: quòd ſi voluptates illæ ſint alterutri damnoſæ aut turpes, non affert illas, ſed potius afferet illi dolorem, fugiens damnum & turpitudinem, & exiſtimãs per hoc melius fore tam ſibi quàm ei cum quo ipſe conuerſatur. Quarta proprietas eſt quòd diuerſo modo verſabitur cum ijs qui ſunt in dignitatibus conſtituti, aut priuati, & cũ notis, aut ignotis. Quinta proprietas eſt quæ ſumitur comparatione voluptatis ad dolorẽ, ſcilicet ꝙ talis vir expetet per ſe delectare: cauebit autẽ afferre dolorem, & ſequetur & faciet ſecũdum illa quæ eueniunt, ſcilicet honeſtum & vtile, ſed magis ſemper cauebit de ſe ab inferendo dolorem quàm afferendo voluptatem.

100 {Is autẽ qui delectat.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua declarat vitia oppoſita tali mediocritati. & dicit quòd excedens in delectando nõ eſt vno modo, nam aut delectat ſolùm delectandi cauſa, & non ob alium reſpectum, vel ſtudio lucrandi. primus dicitur aſſentator: ſecundus adulator, vt patet in textu: deficiens moroſus appellatur, & is magis opponitur medio quàm excedens.

De veritate, & eius extremis.

CAP. VII.

101 *Irca eadẽ ferè uerſatur & arrogãtiæ mediocritas, quæ quidẽ et ipſa nomine caret atq; nõ inutile fuerit de ijs etiã pertractare. Nam & ea magis quæ ad morẽ pertinent percipiemus, ſi de ſingulis fuerit pertractũ. Et uirtutes etiã ipſas, mediocritates eſſe credemus: ſi id in omnibus fuerit ita ſeſe habere perſpectum. de ijs igitur qui in cõuictu ad uoluptatẽ cõgrediuntur, atq; dolorẽ, iam diximus. ſed nunc de ueracibus mendacibusq; ſimiliter, & in uerbis, & in actibus, & in fictione dica-*
102 *mus. Arrogãs itaq; præclara, & ea quæ non inſunt, & maiora*

maiora quàm insunt, fingere sibi uidetur. Dißimulator
autem contrà, negare quæ sibi insunt, aut imminuere so-
let. At medius cùm sit talis ut unũquodq; quale est ipsum
dicat, atque ostendat, tam uita, quàm uerbis est uerax, ea
sibi inesse confitendo quæ insunt, & neque maiora neque
minora. Fit autem, ut horum unumquodque quispiam, & 103
alicuius, & nullius rei causa faciat. atque qualis est unus-
quisq;, talia tam dicit quàm agit. & ita uiuit, nisi alicuius 104
gratia agat. per se autem mendacium improbum est, &
uituperabile. uerùm autem, probũ ac laudabile. Itaq; ue-
rax quidẽ cum sit medius, est laudabilis. Mendaces autẽ
ambo uituperabiles sunt: sed arrogans magis. At enim de 105
utroq; dicamus oportet, prius autem de ueraci. Atque nõ
de illo nũc dicimus, qui in stipulationibus uerum dicit, &
in ijs quæ ad iustitiam & iniustitiam pertinẽt (hæc enim
ad aliam accommodantur uirtutem) sed de eo qui in qui-
bus hoc nihil refert, & in uerbis & in uita ex eo uera di
cit, quia habitu talis est. atque talis æquus & bonus esse ui
debitur. Qui nanq; uerum amat, & in quibus nil refert,
uera dicit: is multo magis uera dicet, in quibus refert 106
ut turpe enim, mẽdacium fugiet, quod & per se fugiebat.
Talis uerò laudabilis est. Magis autẽ ad defectionẽ ueri-
tatis declinat. hoc enim æquabilius esse uidetur, propter-
ea quòd exuperationes sunt permolestæ. Sed qui res sibi 107
maiores quàm insunt fingit, si nullius causa rei, prauo
quidem est similis. non enim mendacio gauderet. uanus
tamen magis quàm malus esse uidetur. Sin alicuius gra-
tia, si gloriæ uel honoris, non nimium est uituperandus,
ut arrogans. qui uerò seu pecuniæ ergô, seu eorum quæ ἀσχημο-
ad pecuniam rediguntur, *deformior est. Arrogãs autẽ, νέστερος.
non in potentia, sed in electione consistit; habitu nanque 108

quia talis est, arrogans est: sicut & mendax: quidam ipso mendacio gaudens, quidam gloriã aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ causa sunt arrogãtes: ea simulant, pro quibus homines laudantur, aut beati esse dicuntur. qui uerò gratia lucri, ea quorum usus ad proximos transit, & quæ non inesse latere poßunt. fingunt enim se medicos,
109 *uel uates egregios. Quapropter plurimi hominum talia simulant, ac arroganter sibi assumunt. sunt enim in ipsis*
110 *ea quæ dicta sunt. At dißimulatores attenuantes sua, elegantiores moribus esse uidentur. non enim id lucri causa*
111 *facere uidentur, sed fugientes tumiditatem. Maximè autem hi negant ea quæ sunt præclara, ut & Socrates faciebat. Sed qui parua manifestaq; dißimulant, ij *delicati simul, malitiosiq; dicuntur. & facilè sperni possunt. Atque idipsum arrogantia uidetur interdum, qualis est Lacedæmoniorum uestitus. Nam & nimium, & parum ad arrogantiam pertinent: Sed qui moderatè dißimulatione utuntur, nec ea dißimulant quæ nimis ante oculos sunt & ex-*
112 *tant, gratiosi esse uidentur. Aduersari autem arrogans ipsi ueraci uidetur: est enim dißimulatore deterior.*

* βαυκοπα-νοῦργι.

COMMENT.

101 CIRCA eadem ferè versatur.} Hoc est secundum capitulum, in quo Philosophus declarat aliam mediocritatẽ, quæ itidem est in conuersatione humana: & dicitur veritas, & collocatur inter duo extrema, scilicet inter arrogantiam & dissimulationem. Diuiditur enim in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima videtur tria afferre. Vnum, quòd circa eadem fermè versatur arrogantiæ mediocritas, id est ipsa mediocritas, cuius excessus est arrogantia. Secundum, quòd non est inutile de ijs docére. Tertio assignat huius rationem. Erit enim aliqua vtilitas in talibus habitus declarãdis, quia percipiemus euidentius omnes virtutes esse medio-
102 critates, si hoc appareat omnibus cõpetere. { ARROGANS itaque.

itaque.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua ostendit quid est medium circa hanc materiã,& quid extrema,& quę pertinent ad vtraque. Dicit igitur in primis quòd arrogans fingit sibi inesse præclara quę nõ sunt,& illa quę sibi insunt. facit maiora verbis exaugẽdo: dissimulator autem negat ea quę sibi insunt,aut illa verbis minuit & extenuat: medius vero nec sibi fingit inesse quæ non sunt,& ea quæ insunt, nec maiora,nec minora facit. {FIT autem.} Declarat Philosophus quomodo hæ conditiones insunt cuique istorum. Horum enim singula possunt fieri alicuius,& nullius gratia,id est non ob vlteriorem finem: qui nullius gratia faciunt hæc, sunt aut veraces,aut arrogantes, aut dissimulatores, quia ij propriè videntur agere, & dicere secundum habitum qui in ipsis est,& non aliqua alia causa externa ducti, & non ad aliquem alium respectum. Nam propriè veraces veritatẽ dicũt vt veritatẽ dicant,& mẽdaces mentiũtur vt mentiantur propriè dicti: qui autẽ aliqua causa exteriori permoti,veluti,aut gloriæ aut lucri cupiditate, magis videntur agere & dicere propter talẽ causam,quã propter habitũ,aut mẽtiendi,aut dicendi verũ: nã remota causã illa,& pręmio veritatis vel mendacij,nõ tales apparerẽt, sed verax vel mẽdax secundũ habitũ siue sit causa siue nõ sit,semper se ostẽdet talem qualis est. 103

104 {PER se autem.} Declarat Philosophus quid in his habitibus est dignum laude,& quid reprehensione. Mendacium, inquit,est vituperandum,& hoc tribuitur vtrique extremo. Medium verò laudabile: sed extremorum arrogans est magis vituperandus quàm dissimulator & eius operationes.

105 {AT enim de vtroq;.} Hæc est tertia pars capituli,in qua ostendit & declarat ipsam mediocritatem, & quid maximè pertineat ad eam & ad veracem. declarat igitur prius de medio,& ostendit de quo verace nũc loquatur. Est enim aliquis verax qui in iudicijs & testimonijs vera dicit: alter est qui cõuersatione,& locutiõe cõmuni est verax, & de hoc loquitur.

106 {ATQVE talis equus.} Declarat Philosophus quid maximè pertineat ad ipsum veracẽ de quo nunc loquitur,dicendo quòd ipse videtur esse probus,quia semper vtitur veritate,& ea gaudet,& dicit quòd talis magis declinat versus dissimulationẽ, non tamen discedendo à medio. Non enim omnia quæ sibi insunt prædicat ac profitetur. Et non debet exponi

iste textus, vt faciũt nõnulli, qui dicunt quòd iste verax non est ita positus in medio, quia æqualius est declinare magis ad dissimulationem quàm ad ostentationem: nos autẽ dicimus quòd est in medio, & distat ab vtroque extremo, non per distantiam quantitatis, sed per negationẽ extremorum. Habet tamẽ cùm sit in medio, similitudinem maiorem cum defectu quàm cum excessu, sicut etiam suprà de mansuetudi ne diximus, & de quibusdam alijs dici potest. Notandum quòd veritas de qua loquimur, est conformitas eorum quæ aguntur & dicuntur vt concurrant verba cum factis: & hæc virtus videtur reduci ad iustitiam, & esse cõnexa cũ ea, quia sicut iustitia est ad aliũ: ita hæc virtus ad alium esse videtur. Itẽ consistit in æqualitate quadã actuum, & cõuersationum, quod videtur esse propriũ iustitiæ, quæ ponit etiã æqualitatẽ in actibus humanis. quare ad iustitiã quoquo modo reduci videtur: licet sit distinctus habitus, vt patebit in quinto.

{SED qui res sibi maiores.} Hæc est quarta pars huius ca
107 pituli, in qua Philosophus declarat vitia opposita tali mediocritati. & primù videtur distinguere arrogantem, & dicit quòd est triplex. Vnus qui maiora sibi fingit quàm insint nullius rei causa, & is, dicit Philosophus, prauo est similis, quia gaudet mendacio, & mentitur vt mẽtiatur per habitũ mentiẽdi qui est in eo: & addit quòd potius videtur vanus quàm malus, cum nullius causa mẽtiatur, sed solũ quia gaudet mendacio. Secundo modo dicitur arrogans, qui sibi maiora fingit alicuius causa, & iste est duplex: aut causa gloriæ & honoris, & talis secundum Philosophum nõ est multũ uituperandus: aut causa pecunię, qui est tertius in ordine, & talis est lõge deformior: verùm neuter istorum duorum videtur propriè vituperandus propter habitum arrogantiæ, nisi illum haberet simul cum istis causis: sed videntur mentiri, nõ quia delectentur mendacio vt mẽdaces, sed alio stimulante vitio, aut ambitionis, aut auaritiæ, quia causa honoris vel lucri im
108 pellũtur ad mẽtiendũ. {ARROGANS autẽ.} Declarat manifestius Philosophus in quo cõsistit arrogãtia, dicẽdo quod nõ cõsistit in potẽtia, & ex eo quòd habet aliquid ex quo potest aut non potest se iactare, scilicet sibi assumendi & mentiẽdi, sed in ipso habitu & electione quę ab habitu proficiscitur, & fit de ipso vt de mẽdaci. Quidã enim est mendax quia

gaudet

gaudet mendacio: alter ob aliquam causam mentitur, & is non dicitur talis per habitum: sed talis arrogans potest esse duobus modis, scilicet aut causa gloriæ, aut causa lucri, vt suprà diximus. Et Philosophus declarat in textu quales sint, & quomodo sibi assumant ea quæ non habent. Ea quæ diximus, scilicet vsus ad proximos & potentia latendi.

{ETIAM sunt his.} Scilicet medicinæ & aruspicinæ. 109

{AT dissimulatores,} Nunc Philosophus declarat alterũ extremum, id est ipsum defectum. & primò comparat eum cum excessu, dicendo quòd ij tales videntur elegantiores quàm arrogantes, qui non causa lucri aut aliqua cupiditate ducti id faciunt, sed causa euitandæ timiditatis. 110

{MAXIME autem.} Ostendit Philosophus quòd duobus modis fieri hic defectus potest: alij nanq; negant ea quę sunt præclara sibi inesse, sicut faciebat Socrates, qui vtens ironia occultabat scientias quas habebat: alij verò sunt qui negant ea quæ sunt parua & manifesta, & hi appellantur Græcè βωυκοπανοῦργοι. Hi enim sunt tales, vt cùm habeãt paruas virtutes vix laudibus dignas, & omnibus manifestas, eas minuũt verbis, vt audientes reassumant atq; amplificent: & non sunt propriè ironici, vt de Socrate superius dicebatur, sed habent in paruis rebus astutiã quandam, quę spernenda est, & paruifacienda, βωυκὸς est genus calciamenti muliebris valde delicati, quo Ionici dediti delicijs vtebantũ: acceperũt enim à Persis multa ornamenta, & deliciarũ species, in quibus postea & Persas & omnes Græcos superârunt. Isti igitur qui parua & manifesta quæ in se habent, ea verbis minuunt, vt alijs laudandi occasionẽ præbeãt, tali nomine appellantur quasi sint astuti & callidi in minimis rebus, & delicatis, & parui momenti: verũ hoc interdũ arrogantia esse videtur. Cùm enim ea negãt & minuũt verbis, quæ sunt in eis manifesta, magis ex eo laudari velle vident, & in arrogãtiã incidere, & ipsum excessum, dum ad defectũ inclinãt: sicut Lacedæmonij videbantur facere, qui cùm essent in bello omniũ prope Græcorũ excellẽtissimi, ex nimio contẽptu vestiũ quibus tenuissimis vtebantur, in arrogantiã quandã videbantur incidere. Ferũt aliquando Diogenem conspicatũm Platonis cathedram valde ornatam, in eam præsente Platone suisq; discipulis ascendisse, eamque pedibus multotiens pressisse, dixisseque, Fa- 111

stum tuum calco, ô Plato. Ad hoc Platonē respondisse aiunt, Fastum fastu calcas, ô Diogenes: quasi ex ea contemnendi ostentatione sibi gloriam quæreret.

112 {ADVERSARI autem.} Comparat extrema inter se, & cum medio, more suo, & ostendit excessum magis opponi medio, id est arrogantiam quàm defectum, vt patet.

De comitate, & eius extremis.

CAPVT VIII.

113 *CVm autem sit & requies in uita, atque in hac ipsa ioco sese recreent homines: uidetur & hic esse quædam æquabilis congreßio, & dicendo, & audiendo ea quæ oportet,*
114 *& ut oportet. Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales. atque patet & in his exuperationem esse*
115 *medij, & defectionem. Qui igitur in ridiculis exuperāt, scurræ uidentur esse ac importuni, affectantes omnino ridiculū, & magis coniectantes facere risum, quàm honestè loqui, & non afficere cum dolore in quē facetè dicunt. Qui uerò neque dicant quicquam ridiculi, neq; alios dicere patiuntur, rustici, duriq; esse uidentur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atque urbanus uocatur: talem sanè moris iam habitum assecutus, ut ad bene recteq; iocandum sese flectere poßit. huiuscemodi nanq; motiones moris ipsius esse uidentur: atque uti corpora, sic & ipsi mores, motionibus discernūtur. Cùm autē exundet ipsum ridiculum, plurimiq; ioco, salibus've magis quàm oportet gaudeant: scurræ quoq; eodem nomine nuncupantur, ut*
116 *gratiosi, elegantes. Sed eos differre atque non parum, ex ijs quæ diximus constat. Accommodatur autem huic habitui medio, & ipsa* dexteritas. Atque ipsius est dextri,*

* ἡ ἐπιδεξιότης.

ea

ea dicere & audire, quæ ad modestum uirũ, liberalemq́; accommodantur. sunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem hominem decet. Atq; ipsius liberalis iocus & eruditi, à seruilis ioco, rudisq́; differt. licet hoc tam in antiquis, quàm in nouis comœdijs intueri. quibusdã enim 117
uerborum obscœnitas, quibusdam potius subintellectio ridiculum erat. atque hæc non parum honestatis differunt ratione. Is'ne igitur dicendus est rectè facetijs uti, qui di- 118
cit ea quæ liberum hominem decet? an is qui eum qui audit, dolore non afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum esse uidetur? est enim aliud alij odio, & iucundum. talia autem & audiet. quæ nanque fert audiendo, ea uidetur & facere. At non quiduis faciet. etenim facetiæ, conuitia quædam sunt. Et legumlatores nonnulla conuitia dicere uetant. fortasse autem illos & nonnulla prohibere facetè dicere oporteret. uir itaque gratiosus, ac liber, ita se habebit quasi sibijpsi lex sit in ioco. Talis est igitur ipse medius siue dexter, siue urbanus, siue comis dicatur. Scurra autem à ridiculo superatur. Et neque 119
sibi neque alijs parcit: modo moueat risum. eaq́; dicit, quorum nihil prorsus gratiosus ipse diceret: & aliqua quæ ne audire quidem perferret. Sed rusticus ad tales 120
congreßiones inutilis est. Quippe cùm nec ipse quicquam afferat salis: & cùm afferunt alij, ægre molesteq́; ferat. requies autem & iocus, in uita necessaria esse uidentur. Tres igitur eæ sunt quas diximus mediocritates in uita. 121
Sunt autem omnes circa uerborum quorundã, actuum'ue communem usum. Sed differunt, quòd una circa ueritatem: cæteræ circa uoluptatem uersantur. Atque harum altera quidem est in ioco: altera autem in congreßionibus reliquæ uitæ consistit.

COMMENT.

113 CVM autem sit & requies.} Hoc est capitulum tertium huius tractatus, in quo Philosophus declarat aliam mediocritatem circa cõuersationem, & communem hominum vitam, quam appellat comitatem in ioco. Diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur probat quòd circa iocum potest esse virtus, & vitia opposita: circa id quod est vtile in vita & conuersatione humana, potest esse mediocritas, excessus atque defectus: sed iocus est vtilis in conuersatione humana: ergo circa iocum potest esse mediocritas, excessus atque defectus. Maior nota, minor declaratur, scilicet quòd iocus est vtilis: quia homines plerunque in negotijs versantur, & nisi cessarent non possent perdurare. Vnde interdum fit intermißio & cessatio quędam. Cessatio autem, vt in decimo inquit Philosophus, est propter operationem. Cessare igitur oportet aliquando vt recreari poßimus, deinde melius operari. Nam ad hoc propositũ vt fit in corpore, ita in animo, quem cessatio iocunda recreat, vt cessatio à laboribus recreat corpus. Cùm igitur homines operationibus intermißis recurrant ad iocum, fieri potest vt circa illum quidam excedant, quidam deficiãt: & sic habemus excessum & defectum: consentaneum est vt sit etiam qui bene & mediocriter circa illum se habeat, & hunc comem vel vrbanum appellamus: excedentẽ verò, scurram: deficientem, durum atq; agrestem. æquabilis, quæ nec excedet nec deficiat.

114 {DIFFERT.} Est differentia non solùm de quibus fiunt facetiæ, sed etiam inter quos dicuntur. Circa hæc, scilicet dicendo, & audiendo.

115 {QVI igitur in his.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua Philosophus declarat excessum, & defectum, & mediocritatem: & appellat eo pacto quo diximus, scilicet quòd excedentes in ridiculis scurræ dicũtur: qui non tam animaduertunt, vt honesti rationem habeãt, & ne offendant eos de quibus dicuntur ridenda: quam studeant vt moueant risum: deficientes verò inepti agrestesq; vocantur, qui nec ipsi quicquam iocundi dicunt, nec alios dicere patiuntur: medium verò seruantes, vrbani comesq; nuncupantur. Post hæc affert rationem Philosophus qua ostendit in ioco mediocritatem, & extrema esse talia secundum mores, dicendo quòd

omnes

omnes istæ motiones indicāt mores vniuscuiusq; qui habet tales motiones:nam ad hoc propositū, vt sit in motibus corporis, sic in motibus animi:at motus corporis indicant corpus quale est, veluti si bene incedit est sanum : sin male, est ægrū : eodem pacto motiones animi indicabunt mores animi,& animā qualis est in moribus.quare qui habēt tales motiones,vt nimium gaudeant abundentque ridiculis, scurræ nuncupantur,& sic de alijs:scilicet,qui minimè gaudet ioco, agrestis:qui mediocriter,& vt oportet, & decet, comis erit, vt dictū est. Verū cùm pleriq; hominū magis abūdent quàm deficiant,& ad excessum magis progrediātur,fit vt homines sæpe eos qui nimiū abūdāt ridiculis & excedūt,comes & vrbanos appellent,& elegantes:cū re vera sint scurræ,& maximè differāt ab vrbanis & mediū seruātib⁹,vt suprà innotuit.

{ACCOMODATVR autē habitui. }Hæc est tertia pars 116
huius capituli, in qua Philosophus successiuè ostendit quid pertinet ad queq; istorū triū habituū. & primo quid attinet ad vrbanū. Secūdo quid ad scurrā. Tertio quid ad rudē atque agrestē accōmodatur.& primo de vrbano hoc pacto: Ad hominem dextrū,& habentē dexteritatem quādā ingenij pertinet ea dicere atq; audire quæ sunt hominis modesti atque ingenui:at vir vrbanus habet dexteritatem ingenij:ergo ad eum spectat,& dicere,& audire ea quæ sunt modesti &c.

{QVIBVSDAM enim. } Scilicet personis quæ introdu- 117
cebantur, tam in antiquis quàm nouis comœdijs : antiquæ comediæ tanquam satyræ fuerunt apud priscos comicos. Ferunt autem eos priscos solitos esse res obscœnas verbis apertis nominare : postea verò cùm essent homines modestiores facti consuesse si qua obscœna inciderant ambitu honestorum verborum tegere,vt subintelligi possent:verùm obscœna quæcunque sint, & quomodocunque dicantur, minimè vrbanum decent. Vnde Cicero in libro de Officijs,in primisque prouideat ne sermo vitium aliquod indicet esse in moribus: quod maximè tum solet euenire, cùm studiosè de absentibus detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuere, maledicè contumeliosèque dicitur. Sic ergo ab obscœnis cauendum & cætera. {IS ne igitur dicendus est.} Di- 118
xit autem Philosophus virum vrbanum dicere, & audire ea quæ ingenuum decent, & innuit quòd ad eundem spectat non offen

non offendere, cùm de aliquo facere loquitur: ex quo dubitando quæritur, vter sit dicendus facetus: an qui dicit ea quæ ingenuum decent, an potius qui non offendit audientes. & dicit quòd hoc secũdum est quasi infinitum & indeterminatum: ergo non est determinandus vrbanus hac conditione vt non offendat. Deinde subdit quòd sunt quædam conuitia in facetijs, quę etiam prohibentur legibus, & ab his cauebit vrbanus: Sed vt melius intelligatur sententia & textus Philosophi, dico quod videtur Philosophus velle ostendere secundum modum dubitandi, quod hæc mediocritas vrbani hominis determinanda est ab vrbano, qui vtitur ioco respecta suimetipsius, non autem eorum qui audiunt, id est vt dicat ea quæ seipsum deceant: non autem quæ offendant vel delectent eos in quos dicitur iocus. Atque cum ignoret conditiones & appetitum audientium, debet metiri iocũ secundum seipsum, vt ea dicat in alios, quæ ipse in se dicta libẽter audiret, & quæ decentia essent. Debet præterea sibimetipsi esse lex, ne incurrat in eas facetias quæ sunt conuitia, & legibus prohibẽtur. Textus quoq; sic ordinari potest. Quonam pacto est determinandus vrbanus in rectè iocando? vtrum sumẽdo eum vt respiciat seipsum dicendo ea quę ingenuum decent? vel sumẽdo eum respectu audientium, vt scilicet talis dicatur vrbane iocari qui respicit audientes, & rationem habet cõditionum eorum? an hoc infinitum? Soluit quasi dicẽdo hoc secũdũ, scilicet iocari secũdũ appetitũ audientiũ est indeterminatũ: nec regula capi debet ex appetitu audiẽtium cũ varius sit, & aliud aliũ delectet.

119 {SCVRRA autẽ.} Declarat Philosophus nunc successiuè qualis sit excedens, scilicet quòd est is qui vincitur à ridiculo, id est à re quæ mouet risum, & permittit se superari ab ea, veluti intẽperãs à voluptate. Itaque sic se superari permittit vt nec sibi nec alijs pareat.

120 {SED rusticus.} Declarat alterũ extremũ, id est defectũ, & eũ qui illũ habet, dicendo quòd est inutilis in cõmuni cõuersatione viuendi: cum relaxatio & cessatio in ioco mediocris necessario videtur requiri, scilicet vt melius operemur.

121 {TRES igitur.} Cũ Philosophus attulerit has mediocritates, & dixerit eas versari circa cõmunẽ cõuersationẽ vitæ, ne idẽ esse viderẽtur veluti versantes circa eãdẽ materiã: ideo affert differẽtiã Philosoph⁹, & eas distinguit vt patet in textu.

De ver

De verecundia. CAPVT IX.

E *uerecundia autē ut de aliqua uirtute dice* 122
re nō oportet. Est enim affectui magis quàm
habitui similis. Itaque *definitur timore, ti-*
morq́; dicitur dedecoris quidā. & fit perin-
de atq; circa res formidolosas timor fieri solet. nā qui ue-
recundantur, erubescūt: qui timēt mortē, pallescūt. Vtrū-
que igitur ad corpus quodāmodo accōmodatum esse uide-
tur: quod quidē magis ad affectum uidetur, quàm ad habi-
tum pertinere. Non *autem ad quamuis ætatem is affectus,* 123
sed ad iuuenilem accommodatur. Censemus *enim eos, qui* 124
huius ætatis sunt, uerecūdos esse oportere: ut cùm non sine
perturbatione uiuant, multumq́; ob hoc peccēt, à uerecun
dia probibeantur delinquere. Atq; *laudamus quidem iu-* αἰδήμονας.
uenum eos qui sunt uerecūdi: sed nemo ex eo seniorē ho-* αἰσχυντηλός.
minem laudabit, quia est uerecundus.* Nibil *enim eorum*
ipsum oportere censemus agere, pro quibus emergere ue
recundia solet. Neq; *enim homini probo uerecundia com-*
petit, quippe cùm pro rebus improbis fiat. Nō *enim sunt*
res tales agendæ. Quòd *si quædam reuera, quædam opina* 125
tione sunt turpes, nihil refert. neutræ nanque sunt agen-
dæ. quare non est uerecundandum. Sed *improbi est & ta-* 126
lem esse, ut aliquid turpe agat. probum autem ideo quem-
piam esse putare quia ita se habet, ut si turpe quid egerit,
uerecūdetur: absurdum est sanè. uerecundia nanq; fit pro
ijs quæ sponte quispiam facit: sed nunquam sua sponte uir
bonus res aget turpes. Erit *autem uerecundia probum,*
ex suppositione. nam si egerit, uerecūdabitur. hoc autem
in ipsis uirtutibus non est. quòd si impudentia, & quem-
piam non pudere res turpes agentem improbum est, ni-
bilo magis ob idipsum probum erit, quempiam res turpes 127
agent

agentem uerecundari. At uerò neque continentia uirtus est, sed est quædam permixta. Ostendetur autem de ipsa post paulò. Nunc de iustitia dicamus oportet.

COMMENT.

122 DE VERECVNDIA verò.} Hic est quintus tractatus huius libri, qui habet vnum capitulum tantum in quo Philosophus posteaquã de omnibus virtutibus docuit quas anteà proposuerat in enumeratione, relinquebatur tractare de verecundia, & indignatione: nunc de verecundia tantum docet, & indignationẽ omittit: quia illa quæ dicuntur de verecundia, possunt ferme intelligi de indignatione quã tetigit anteà, scilicet quod est laudabilis, quanquã nõ sit virtus: & etiã horum exacta cognitio ad oratorẽ quoquo modo spectat, qui studet cognoscere quonã pacto sint mouẽdi affectus aut sedandi. Diuiditur hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis patebunt. Sed in prima suam intentionem proponẽdo, dicit quòd verecũdia nõ est virtus: probatur duabus rationibus, Nullus affectus est virtus: verecũdia est affectus: ergo verecundia nõ est virtus. Ratio patet per definitionẽ verecundiæ. Vel hoc modo probare possumus. Timor dedecoris non est virtus sed affectus: at verecundia est timor dedecoris: ergo nõ est virtus. Maior clara: minor probatur à Philosopho per definitionem verecundiæ, vt patet. Secunda ratio, Id quod fit cũ motione corporis nõ est virtus neq; habitus: at verecũdia fit cũ motione corporis: ergo nõ est virtus vel habitus. Patet ratio ex eo, quia omnis affectus appetitus sensitiui, qui est affixus organo corporeo, fit cum motu aliquo & mutatione corporis: & dicit quòd sit timor dedecoris circa erubescẽda, vt ita loquar, sicut timor mortis circa formidolosa.

123 {NON aũt ad quãuis.} Hæc est secũda pars hui⁹ capituli, in qua Philosophus ostẽdit verecũdiã cõpetere tm̃ sicut propriũ ætati iuuenili, & recẽti. ex quo etiã inferri potest quòd nõ est virtus, quia cõpeteret tã senibus quàm iuuenib⁹: quòd verò cõpetat solũ iuuenili ætati, ꝓbat Philosophus. Primo illis cõpetit verecundia qui cũ perturbationibus agitẽtur, verecundia prohibẽtur à delinquẽdo: at iuuenes sunt huiusmodi: ergo illis cõpetit verecũdia. Itẽ illis qui ob verecũdiã pudoremq; laudãtur cõpetit talis affectus: sed iuuenes sunt huiusmodi:

iuſmodi:ergo illis cõpetit verecũdia & pudor, nõ autẽ ſenibus, vt dicit Philoſophus, quia magis habẽt ſedatos affectus, & vigẽt magis ratione, & peritia rerũ agẽdarũ: nec cũ delinquũt, eã ſe emẽdandi expectationẽ vel ſpẽ præbent quam iuuenes: quare verecũdia cõpetit iuuenibus. Notãdũ ꝙ omnis affectus corporeus fit cum aliqua corporis mutatione. Igitur cùm verecũdia ſit affectus appetitus ſenſitiui, patet ꝙ nõ fit ſine mutatione corporis ſicut timor, ſcilicet quòd nõ fit ſine corporis mutatione: fiunt tamẽ cõtrario modo iſti duo affectus, licet ambo cũ mutatione corporis. Nam in verecundia fit motus à corde ad partes extrinſecas, quaſi à centro ad circunferentiã corporis: in timore verò ſiue formidine econtra fit, ſcilicet ab externis partib⁹ ad internas. & videtur euenire vt in ciuitatibus. quæ cũ oppugnãtur ad illã partẽ, magis cõcurrũt defenſores, vbi maius periculũ imminet: in metu igitur mortis fit defectus in ipſo corde, vbi eſt fons vitæ: totus igitur ſanguis eò cõfluit tãquam ad arcẽ, & propterea partes externæ relinquuntur ſine colore qui oritur ex ſanguine, & tũc paleſcũt hoĩes in timore: ſed in verecũdia fit ecõtra, quia defectus videtur eſſe in partibus externis. ideo ſanguis mouetur ad exteriores partes, ac ſi fiat velamen quoddã ab ipſa natura, quo ipſum dedecus tegatur. {CENSEMVS enim.} 124
Sequitur Philoſophus oſtẽdendo ꝙ non omni generi hoĩm cõpetit verecũdia, nõ ſenib. vt ſuprà oſtẽſum eſt, nõ etiã viro ſtudioſo. Probat, Verecũdia prouenire videtur ex improbis: at vir probus nõ committit neq; cõmittere debet improba: ergo ei nõ competit verecundia qui eſt ſtudioſus & probus.

{QVOD ſi quędã re vera.} Nũc videtur Philoſophus affer- 125
re tres obiectiones, & eas ſoluere. Prima ęſt. Tu dicis ô Ariſtoteles ꝙ probus nõ debet cõmittere improba: nos verò dicimus ꝙ improba ſunt bifariam, aut ſecundũ veritatẽ, aut ſecundũ opinionẽ. cur igitur ęũ cogis habere rationẽ opinionis? Sufficit vt caueat ab illis quæ ſecundũ veritatẽ ſunt improba, & ſecũdũ ea nõ erubeſcat. Ad hoc rñdet Philoſophus, ꝙ neq; prima, neq; ſeçũda cõmittere debet probus, ſed fugere etiam ea quæ opinione ſunt improba, nec ex conſequenti erubeſcere debet. {SED improbi eſt.} Remouet ſecundam 126
obiectionẽ Philoſophus quæ fieri poſſet, Tu dicis ô Ariſtoteles ꝙ verecundia à probo viro remouenda eſt. Ego à te intellige

telligere velim,cùm probus delinquit num debet erubesce-re? Ad hoc respõdet Philosophus,ꝙ turpia delicta sponte cõmittũtur & fiunt,& circa ea quæ nõ fiunt spõte neq; vitium, neq; verecundia ponẽda videtur. Verùm probus nunquã spõte committet aliquid turpe ex quo erubescere debeat: secus enim probus non esset,nec virtute imbutus.intelligere nãq; debemus probũ hic eũ qui habet habitũ virtutis. Cũ igitur sponte nunquã operabitur turpe,profectò ei nõ cõpetit verecũdia:quæ cũ ita sint,dicit Philosophus ꝙ verecũdia erit res proba ex suppositione,hoc pacto,scilicet quia primò præsupponit delictũ:postea sequitur ipsa verecundia,quæ de se non esset proba,sed ex suppositione:ergo non pertinet ad virum probũ,quia præsupponeret vt cõmitteret aliquid turpe: deinde haberet verecũdiam,at hoc est absurdum tribuere viro studioso,quia turpe cõmittitur sponte:at vir probus sponte non facit turpia:nec ergo ei competeret habere verecundiã,

127 {QVOD si impudentia.} Tertia obiectio quæ nõ est admodum dissimilis ab antecedenti.Cur aufers Aristoteles verecũdiam à viro probo,quæ habet oppositã impudẽtiam? nã si impudẽtia est res turpis, pudor videtur esse res proba. Ad hoc respondet Philosophus negãdo consequẽtiam, qnia non valet, Impudentia est res improba:ergo verecnudia est res proba,sicut de alijs videmus oppositis,vt de timore, & audacia:quorũ si alterũ est improbũ,nõ sequitur vt alterũ sit probum:quare vir probus neutrum debet habere,scilicet neque impudentiã,neq; etiã verecundiã quæ præsupponit delictũ, quod nõ est in viro probo præsupponẽdum. Notãdum ꝙ quãtum ad hoc propositũ spectat ꝙ causa remota,remouetur effectus,nõ loquimur nunc effectibus illis productis,quia non depẽdent à quibusdam causis suis,vt filij qui remotis parẽtibus superesse possunt. Dicimus ergo his omissis ꝙ verecundia fit propter timorẽ dedecoris. Dedecus autẽ voluntariè fit & turpitudo:ergo erit causa volũtaria:sed causa peccandi, & turpitudinis cõmittendę nunquã apud probũ voluntariè fit: ergo nec voluntaria erit. Concluditur ergo,ꝙ si quis diceret impudẽtia est res vitiosa:ergo verecũdia studiosa. Dicendũ quòd neutrũ horum est virtus,& ꝙ si impudentia est improbum quid,nõ tamẽ sequitur ꝙ verecũdia pertineat ad studiosum,cùm semper malum & delictũ præsupponere videatur: verũta

verũtamẽ malè operantẽ erubeſcere melius eſſe puto quàm impudentẽ eſſe,& nullũ dedecus timẽtẽ,quia videt eſſe pudor affectus laudabilis in iuuenibus propriè. { AT verò nec 128
cõtinentia.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua poſtea quam oſtendit quòd verecundia non eſt virtus, ſed affectus quidam: nunc affert quandam diſpoſitionem laudabilẽ quæ etiam non eſt virtus,& hæc eſt continẽtia. quaſi dicat,quod non eſt mirandum ꝙ verecundia ſit laudabilis,& tamẽ non ſit virtus:quia ſunt etiam alia, id eſt diſpoſitiones quædam laudabiles,quæ tamen non ſunt virtutes,ſicut eſt continẽtia. Continens enim nõdum habet habitũ,& quãuis in eo ratio ſuperet appetitũ,tamen nõ ſine difficultate & pugna. In ipſo verò temperato qui habet iam habitum virtutis, ſtatim rationi obtemperat appetitus.ſed hæc in ſeptimo latius. Notãdum ꝙ indignatio videtur eſſe affectus laudabilis,& tamen hic potius attulit cõtinentiam,quia videtur quadrare propoſito ſuo ob ſimilitudinem quam habet cum verecundia.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER QVINTVS.

De iuſtitia,& iniuſtitia, & modis iniuſti,

CAPVT I.

DE iuſtitia autem & iniuſtitia conſidere-mus oportet: circa quales actus uerſantur, & qualiſnam mediocritas ſit ipſa iuſtitia, et inter quæ iuſtum ipſum medium eſt, atq; hæc cõſideratio eundẽ ſeruet modum doctrinæ quo anteà dicta conſiderauimus. 1
Videmus itaq; omnes talem habitum dicere iuſtitiam uelle, quo homines apti ſunt ad res iuſtas agendas, & quo iuſta agunt 2

& uolunt iusta. Eodem modo talem habitum & ipsam iniustitiam dicere, quo iniurias agunt homines, resq; uolunt iniustas. quapropter & nobis hæc primũ, ut in figu-
3 ra subijciantur. Non enim in scientijs, & potentijs, atque habitibus res sese habet eodem modo. Eadem nanque potentia scientiaq; contrariorum esse uidetur. sed cõtrarius habitus non est contrariorum: nempe à sanitate sana duntaxat, & non contraria fiunt. dicimus enim quempiam
4 ambulare sanè, cùm perinde ambulat atque sanus. Sæpe igitur contrarius habitus ex contrario cognoscitur: sæpe etiam habitus ex subiectis. Nam si bona corporis habitudo sit nota, & ipsa mala corporis habitudo fit manifesta. Et ex ijs quæ bonam habitudinem efficiunt corporis ipsa bona habitudo fit nota: & ex ipsa rursus ea quæ faciunt ipsam. si enim habitudo bona sit spißitas carnis, & malam habitudinem raritatem esse carnis: & id quod efficit habitudinem bonam, efficere spißitatem in carne necesse
5 est. At uerò plerunque sequitur, si alterum pluribus modis dicatur, & alterum pluribus dici: ut si iustum, & ipsum iuiustum. Videtur autem tam iustitia quàm iniustitia pluribus modis dici. sed quia propinqua est ipsarum
in æquiuocatio, latet: & non ita ut ijs quæ longè distant, est manifesta. Multũ enim talia differunt forma. patet enim clauem æquiuocè dici, & eam quæ sub collo est animaliũ,
6 & eam qua ostia claudũtur. Sumatur igitur quot iniustus dicitur modis. atq; uidetur iniustus esse, & qui à legibus
7 exorbitat, & qui plus capit atq; iniquus. Quare patet et iustum esse eum qui legitimè facit, & eum qui æquus est. Iustum ergo est quod est legitimũ, & quod est æquũ. Iniu-
8 stum uerò quod est contra leges, & quod est iniquũ. Cùm autem iniustus, & pluris sit auidus: non erit ipse circa

omnia

omnia bona, sed circa ea dūtaxat in quibus consistit prospera fortuna atq; aduersa, quæ simpliciter quidē semper sunt bona, alicui uerò non semper. homines autem illa sibi optant, atq; persequūtur. at non oportet. Sed optare quidem ea quæ sunt simpliciter bona, & sibiipsis esse bona: expetere autem ea quæ sibiipsis sunt bona, opertet. Iniu- 9
stus autem nō semper plus, sed minus etiam expetit in ijs, quæ sunt simpliciter mala. Sed quia uidetur & minus malū quodāmodo bonū esse, & plus habēdi cupiditas ipsius est boni: fit ut pluris ob idipsum uideatur auidus esse. Est autē iniquus (hoc enim cōtinet, & est cōmune) & legum transgressor. hoc enim, legum, inquam, trāsgreßio, id est iniquitas, omnē iniustitiam continet, & est ad iniustitiam omnem cōmune. Cum autem legum transgressor sit iniu- 10
stus, qui uerò legitimè facit iustus: constat omnia legitima esse quodāmodo iusta. Ea nanq; quæ à facultate ferendarum legum sunt definita, legitima sunt: & horum unumquodq; iustum dicimus esse. Ipsæ autem leges de omnibus dictant, coniectantes aut cōmunem omnium utilitatē, aut optimorū, aut principum, uel uirtute, uel aliquo alio tali modo. Quare uno modo dicimus iusta ea quæ felicitatē, eiusq; partes societati ciuili efficiunt & conseruant. Præcipit autem lex & ea agere quæ ad uirum pertinent fortem. ut non deserere locum in acie, non fugere, non abijcere arma. Et item ea quæ sunt temperantis. ut non committere adulterium, non libidine uti. Et etiam quæ sunt mansueti. ut non pulsare, non conuitia dicere. Et in cæteris identidem uirtutibus atque uitijs, alia iubens, alia uetans. Rectè quidem ea quæ rectè posita est: deterius au- 11
tem ea* quæ inconsultè est exarata. Hæc igitur iustitia, ὁ ἀπεσχε-
perfecta quidem est uirtus: at non absolutè, sed ad alium. διασμένος

atque ob ipsum iustitia præclarißima persæpe uirtutum esse uidetur. Et neque est Hesperus ita neque Lucifer admirabilis. Et prouerbio dicere consueuimus,

Iustitia in sese uirtutes continet omnes.

12 *Atque perfecta maximè uirtus est: quia perfectæ uirtutis
est usus. idq; est ex eo quia non ad se solùm, sed ad alium
etiam is qui ipsam habet, uti uirtute potest. Cōplures enim
in proprijs quidem uti uirtute possunt, sed in ijs quæ sunt
ad alium nequeunt. Et propterea sentētia* Biantis illa be-
ne sese habere uidetur,* Magistratus uirum ostendet. ad
alium enim est: & in societate iam ipse magistratus con-
sistit. Ob id autem ipsum & alienum bonum ipsa iustitia
sola ex omnibus uirtutibus & habetur & est, cùm sit ad
alium. agit enim ea quæ alij uel principi, uel reipublicæ
conferunt. Peßimus igitur est qui ad seipsum, & ad ami-
cos utitur prauitate. Optimus autem non qui ad seipsum:*
13 *sed qui ad alium utitur ipsa uirtute. hoc enim est opus diffi
cile. Hæc igitur iustitia non pars uirtutis, sed tota est uir-*
14 *tus. Similiter et iniustitia huic contraria nō uitij pars, sed
totum uitium est. Quid autem intersit inter hanc iustitiā*
15 *& uirtutem, ex ijs quæ diximus innotescit. Sūt enim idē.
esse autem non est idem. Sed quo quidem est ad alium, est
iustitia: quo uerò talis est habitus simpliciter, uirtus.*

Biantis β. Sophocles adscribit Sodonij, Laertius Pittaco. ὅτι ἀρχὰ τὸν ἄνδρα δείξει.

COMMENT.

1 DE IVSTITIA autem & iniustitia.} Posteaquàm Philosophus diligentißimè docuit de omnibus virtutibus moralibus, quas in secundo sibi declarandas proposuit: in hoc quinto libro docet de ipsa iustitia, quæ pręclarißima virtus est, & cognitu difficilima, nec sine ratione posterior in ordine collocatur. Nam cùm dicatur multipliciter, sit aliquo modo tota virtus, & quasi aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus moralibus, meritò consentaneum fuit ad eius notitiam præbendam prius nosse alias omnes virtutes.

Diui

Diuiditur autẽ hic liber in tres partes principales. In prima docet de iustitia propriè dicta. In secunda de æquo & bono. in tertia verò de iustitia quæ non est propria, sed per translationem & similitudinem dicitur talis. Prima pars duos continet tractatus, & aliȩ duȩ duos. Itaq; quatuor sunt tractatus. Primus tractatus rursus diuiditur in quinque capitula. In primo docet de iustitia in communi, describendo & diuidendo ipsam in iustitiã legalem siue legitimam, & iustitiam particularẽ quæ est pars. In secũdo docet de iustitia particulari, & definit & diuidit eã in duas species, scilicet in cõmutatiuam, & distributiuam. In tertio ostendit quomodo oportet sumere mediũ in iustitia distributiua. In quarto quomodo sumitur mediũ in iustitia cõmutatiua. In quinto excludit errorẽ circa medium iustitiæ, & refellit opinionẽ Pythagoricorũ. Sed diligenter considerandus est Philosophi ordo, qui vt in alijs multis: ita etiam in hoc libro mirabilis est. In hoc autẽ capitulo primo incipit à quodam confuso & communi, quasi designando secũdum cõsuetudinem suam ea quæ postea pingere vult. Deinde gradatim ea aperit & distinguit. Nã cùm sint quatuor termini, scilicet iustitia, iustum, iuste agere, & ius: de omnibus vel pluribus istis loquitur penè simul. Postea verò successiue aperit omnia vt sunt, & qualia sunt. Primò igitur describit iustitiã & iniustitiam in cõmuni, vt aliquam notitiam quasi per figuram tradat de ipsis. Deinde vt confusionem tollat, ostendit quòd iustitia & iniustitia dicitur multipliciter, & incipit diuidere ipsas, ostẽdẽdo quòd alia est iustitia legalis quæ dicitur tota: alia particularis. & similiter iniustitia. Et cũ velit ostẽdere istos habitus, loquitur in concreto, sumendo iustos & iniustos, & res tales quæ magis percipiũtur quã habitus in abstracto: sicut etiã superiùs fecit cũ loqueretur de magnanimitate, sumpsit magnanimũ. In hoc autẽ principio pauca tangit de particulari iustitia vt aliquãtulum innotescat: quia de hac latiùs dicet postea resumendo eam, cũ de ipsa tractare videatur esse sua principalis intẽtio: de iustitia verò legali dicit plura in hoc loco, quia posteriùs eam omittet, & tamen vult vt de ea habeatur notitia, ne incidamus in æquiuocationẽ, & alterã pro altera sumamus. Ea autẽ declarata resumit iustitiã particularẽ vt distinctè & latè doceat de ea, diuidendo in partes suas, vt in sequẽtibus ap-

parebit. Sed intelligendũ quod anteà declarauit: primo virtutes quæ versantur circa affectus, vt est fortitudo, & temperãtia: deinde eas quæ sunt quasi mediæ, id est partim circa affectus, partim circa actus, vt est liberalitas, & huiusmodi. Nũc autẽ in ordine eã virtutem declarat quæ est circa actus, & cũ in illis attẽderẽtur mediocritates primo circa affectus, & ex cõsequenti circa actus: hic verò attẽditur quomodo sint circa actus, & quomodo iustitia ad aliũ operetur. quare post doctrinam illarum ponitur hæc in ordine, & ob superiorem rationẽ etiã, quia iustitia dicitur aliquo modo tota virtus, & oportebat anteà cognoscere omnes virtutes ad hanc cognoscendam, quæ aliquo modo dicitur esse aggregatũ quoddam ex illis, vt anteà diximus. Primũ autem capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus proponendo intentionem suam dicit quòd nunc oportet considerare de iustitia & iniustitia. Primò circa quos actus versatur. Secũdò qualis mediocritas sit. Tertiò inter quæ sit tãquàm inter extrema iustum ipsum vt mediũ, & per hæc tria videtur iustitia differre à cæteris virtutibus. Nã per primũ differt, quia cæteræ virtutes sunt circa operationes internas, & ipsos affectus: posterius verò circa actus externos: iustitia autem cũ non cõsistat in affectu, primo attenditur, & versatur circa actus: per secundũ modũ differt iustitia ab alijs virtutibus, quia illæ sunt in medio rationis quo ad nos: iustitia verò est in medio rei, & quod sumitur ex parte rei, per tertiũ modũ differt ab alijs: quia quælibet virtus est mediocritas inter extrema, vt inter excessum & defectũ, quorũ vterque est habitus, & alter ab alio distinctus. Iustitia verò est in medio alio pacto: q̃a ambo extrema occupat iustitia, sicut inferius suis locis apparebit. Addit postea Philosophus ꝙ in declarãda iustitia vtẽr doctrina, vt anteà, quia nõ demõstratiuã per cãm, sed ea qua vsus est in reliq̃s virtutib⁹.

2 {VIDEMVS itaque.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua affert descriptionem iustitiæ & iniustitiæ in genere secundum communem sententiam hominum. & primo iustitiam dicit esse habitũ, per quem homines disponuntur ad agendum, & per quem volunt & agunt res iustas: secũdo iniustitiam dicit esse habitũ, per quem homines disponũtur ad operandũ, & volũt & agunt res iniustas. Has autẽ descriptio

ptiones præsupponere videtur quasi figuram quandã, quam postea pingere oportet. Notandum quòd istæ descriptiones bene asignatæ esse vidẽtur, si sumantur iustitia & iniustitia in genere. Dicit enim quòd iustitia est habitus per quẽ homines sunt apti & dispositi ad res iustas agẽdas. Nam sicut per quãlibet virtutẽ homines sunt apti ad operandũ ea quę fiunt secundũ virtutẽ illam: ita per iustitiam in sexto. Virtus enim moralis intentionẽ facit rectam. Addidit postea, agunt & volunt. quia non sequitur: producit iustas operationes, ergo est iustus: sed oportet operationes producere secundum habitũ talis virtutis per voluntatem & electionem, ideo bene addi volunt. Dicunt etiam nõnulli quod per hoc Philosophus innuit in quo subiecto est iustitia, scilicet in voluntate, nõ autẽ in appetitu sensitiuo, sicut sunt aliæ virtutes morales, quę nõ reducuntur ad iustitiã. sed de hac materia, & de subiecto virtutum moraliũ alius dabitur cõmodior locus dicẽdi: hoc autẽ dicimus quia varię fuerunt opiniones de subiecto virtutũ. Quidã dixerunt omnes virtutes morales esse vt in subiecto in appetitu sensitiuo: quidam in voluntate, quidam in appetitu & voluntate simul, quidã omnes in appetitu præter iustitiam quã in voluntate collocarunt: tamẽ non ostendit causa cur ipsa iustitia non sit etiã in appetitu sensitiuo, cùm sit habitus q videt etiã moderari quoquo modo affectũ internũ, vt cæterę virtutes: sed hãc disputationẽ in aliũ locũ differamus.

{NON enim in scientijs.} Probare videtur Philosophus 3
illas descriptiones bene fuisse asignatas, quia non ita fit in habitibus, vt in potentijs, & scientijs quæ sunt cõtrariorum: & contrariæ operationes non fiunt ab eodem habitu, sed à contrarijs habitibus: ideo in asignatione iustitiæ non oportuit ponere contraria: nec etiã in asignatione iniustitiæ: sed vtrunq; habitum definire per ea quæ sunt sibi propria, & accommodata, nam incõueniens fuisset dicere quòd iustitia est habitus per quẽ operamur res iustas & iniustas. Verũ sciẽtia & potẽtia suscipiũt cõtraria, & per cõtraria definiri possunt: vt visus est potẽtia visiua nigredinis & albedinis: & scientia est nigri & albi, veri & falsi: sed habitus iustitiæ nõ est iustorum & iniustorũ: & hoc probat exẽplo. nam sanitas est veluti quidam habitus corporis, à quo proficiscuntur omnes operationes non læsæ: non autem ab eodem habitu proficiscuntur

operationes læſæ,quare ſanitas non eſt contrariorum:poten tia verò & ſcientia eſt contrariorum, cùm iuſtitia & iniuſtitia non ſint ſcientiæ nec potentiæ,ſed habitus:ideo vnaquæque ex ſibi accommodatis definita eſt oppoſito modo:& non vna atq; eadem ex contrarijs.Dubitatur hac in parte,quia dicere quiſpiam poſſet:temperantia eſt circa voluptates & dolores, fortitudo circa timores & audacias vel fiducias, quæ ſunt contraria:ergo habitus eſt contrariorũ vt ſunt iſtæ virtutes.præterea ſcientia eſt contrariorum:ſed ſcientia eſt habitus:ergo habitus eſt contrariorum.Contra Philoſophum, dicendum quòd habitum eſſe contrariorum duobus modis conſiderari poteſt, aut ſubiectiue & obiectiue & operatiue: Itaq; cùm dicitur quòd fortitudo & temperantia eſt contrariorum, dicendum quòd obiectiue verſatur circa timores & fiducias,quæ ſunt contraria:non tamen actiue,quia operationes quas produxit ſemper ſunt fortes:& non contrariæ,id eſt nunc fortes nunc non fortes. Ad ſecundam rationem dicendum quòd verum eſt ſcientiam eſſe habitum, ſed duplex eſt habitus,ſcilicet actiuus & ſpeculatiuus. Scientia eſt habitus ſpeculatiuus,iuſtitia actiuus:& de actiuo loquitur hic Philoſophus,conſiderando eum ſecundum ſuas operationes. Itaq; non ſequitur quòd ſi habitus ſpeculatiuus ſit contrariorũ, vt ſciẽtia,quòd ſit habitus actiuus etiã cõtrariorũ, & præſertim ſi ſumatur ſecundũ ſuas operationes, quas non producit contrarias vllo pacto: quinetiam ſi ſumamus ſcientiã ſecundum operationes ſuas,& ſi ſit rerũ contrariarũ,vt oſtendimus:tamen ſecundũ eam forſitan non dicemus nos producere operationes contrarias,ſcilicet ignorantiæ operationes:verũ ſcientia conſideratur hic vt habitus præceptiuus cõtrariorum.

4 {SAEPE igitur fit.} Cùm ſuperius poſuerit exemplum in ſanitate,dicendo quòd illi ſanè incedunt, qui ambulãt vt ſani:quod etiam percipi videtur ex his q[illegible] ambulãt vt ægri, quia ſani non ambulant vt ægri:ideo tanquam obortum videtur inferre ex ſupradictis,quòd ſæpe cõtrarius habitus cognoſcitur ex contrario habitu, & cùm hoc modo cognoſcatur,& etiam alijs modis, ideo ponit tres modos. Primus eſt ex contrario habitu, vt diximus. Nam ſi bona habitudo ſit manifeſta,item & ex ea mala habitudo innoteſcit.Secundus eſt ex ſubiectis: quandoque verò ſubiectum ex habitu percipitur

cipitur. Nam ſi eſt bona habitudo ſpiſsitas carnis, conſequēs
eſt vt mala habitudo ſit raritas carnis. Tertius modus eſt ex
cauſa effectiua, & interdum cauſæ effectiuæ ex habitibus: &
item ex his quæ bonam habitudinem efficiūt corporis, ipſa
bona habitudo. & reliqua in textu. Bene igitur allatæ ſunt
deſcriptiones illæ iuſtitiæ & iniuſtitiæ, cùm ex perceptione
vnius habitus contrarij percipiatur alius habitus cōtrarius.
bene etiam explicauimus modos quibus cognoſcitur habi-
tus. Nam ex habitu cognoſcitur ſubiectū, & cauſa à qua pro-
ficiſcitur talis habitus: & ex ſubiecto econtrà & cauſa cogno
ſcitur talis habitus, vt dictum eſt. Notandum quòd ex cogni
tione alterius cōtrarij emergit cognitio alterius, & hoc mo-
do multi Philoſophi venabantur cognitionem alterius con-
trarij: vt ſi albedo eſt color diſgregatiuus viſus, nigredo erit
color congregatiuus. & ſic definitio contrarij non oſtendi-
tur omnino, & propriè, ſed innoteſcit aliquo modo.

{ AT verò plerūq; ſequitur.} Hæc eſt tertia pars huius ca 5
pituli, in qua Philoſophus poſita deſcriptione iuſtitiæ in ge
nere, & in cōmuni, cùm ipſa multifariā dicatur, diuidit eam
in ſuas partes ſubiectiuas. Dicit autē in primis quòd plerūq;
fit vt ſi vnum cōtrariorū dicitur multifariā, & alterū etiam,
non eſt tamē hoc verum in omnibus, ſed in multis: & affert
hoc ad propoſitum ſuum de iuſto & iniuſto, quorum vtrunq;
multifariam dicitur, ex quo etiam iuſtitia & iniuſtitia mul-
tis modis dicentur: tamen hoc non videtur in ipſis valde ma
nifeſtum, quia ea de quibus iuſtitia & iniuſtitia dicitur, non
multū videnī inter ſe differre: ſed latet æquiuocatio in illis.
verùm affert exemplū eorum quę ſunt æquiuoca, & multipli
citer dicuntur: tamen eorum æquiuocatio eſt manifeſta, quia
valde ſunt inter ſe diuerſa atq; diſtracta. Aequiuoca verò di-
cuntur, vt in Prædicamentis oſtendit Philoſophus, quorum
nomen cōmune eſt, ratio verò ſubſtantiæ diuerſa ſecundum
illud nomē. Sed ea quorum æquiuocatio manifeſta apparet,
ſunt, vt clauis. Significat enim & inſtrumentū quo oſtiū clau
ditur, & oſſa quæ ſunt ſub collo animalis: hoc etſi ſit cōmu-
ne nomē, tamē ratio ſubſtantiæ manifeſtiſsimè apparet eſſe
diuerſa. Notandū ꝙ eorū quæ dicuntur multipliciter, quædā
manifeſtè differūt, quædā latēt. Quandoq; enim ea quæ ſunt
ſub eodē nomine, habēt rationem aliquo modo ſimilem, &

illa videntur aliquo modo propinqua: sunt autẽ plura huiusmodi quæ dicunt partim æquiuoca,partim vniuoca:sicut est de anima quæ dicit vegetatiua,sensitiua,& rationalis:& cõmune est nomẽ,& ratio quoquo modo similis, licet prius de vna quàm de altera prædicetur,& dicatur, & sit diuersa species earũ:quædã verò sunt quæ habẽt tantũ cõmune nomen, rationẽ verò penitus distractam.& ista videntur esse æquiuoca casu,vt canis qui dicitur æquiuoce de marino,& cælesti,& terrestri cane,& in ijs facile patet æquiuocatio:in iustis verò & iniustis quæ multifariã dicũtur, æquiuocatio videt latêre.

6 {SVMATVR igitur.}Nunc Philosophus incipit diuidere iustitiã & iniustitiam:& primo probat quòd iustus multifariam dicitur hoc pacto,iniustus dicitur multifariã:at sæpe fit vt quot modis dicitur vnũ oppositorũ, tot dicatur & alterum:ergo iustus qui est contrarius iniusto, dicetur multifariã. Etenim ex magis noto nobis,id est iniusto, procedit Philosophus ad declarandũ iustũ nobis minus notum:tunc vltra iniustus dicitur multifariã,scilicet duobus modis. Nam trãsgressor legum,& is qui est pluris cupidus,qui etiã dicitur iniquus,iniustus appellatur:ergo iustus dicet multipliciter,scilicet seruator legum,& qui non est pluris cupidus,sed æquus. Præterea dicit ꝙ tot modis dicitur iustũ & iniustũ,id est operatio iusta & iniusta,quot modis dicit iustus & iniustus: sed ista dicunt bifariã:ergo etiã iustũ & iniustũ: quare iniustum erit trãsgressio legũ,& cupiditas pluris,vt ita loquar. Similiter etiã iustitia & iniustitia dicet bifariã ꝑ locũ à cõiugatis.

7 {ATQVE iniquus,}Hoc non est tertium membrum,sed est declaratiuum eius qui plus appetit. quasi dicat Philosophus,qui plus appetit,id est iniquus. Notandum quòd sit sicut suprà diximus,vt ab altero contrariorum cognoscatur alterum,& hoc non indifferenter,sed quando vnum est notius altero,sicut hic fit vbi iniustitia est notior iustitia,& iniustũ iusto,& iniustus iusto.Nam vitia magis cognoscuntur cùm habeant latitudinem,& pluribus ac pluribus modis fiant & committantur.Virtutes autem consistunt in puncto,& medio indiuisibili, & difficile est medium attingere. Quare ex magis noto processit Philosophus ad declarandũ minus notum nobis.præterea bene posuit hunc ordinem etiam vt per hominem iustum declarat operationem,& per operationem habi

habitum. {CVM autem iniuſtus.}Hoc loco declarat Philo 8
ſophus mẽbra diuiſionis allatæ, & dicit cũ iniuſtus ſit is qui pluris eſt cupidus,nõ dicetur cupidus abſolute omniũ bonorum,ſed eorũ quæ dicuntur fortunæ bona & externa,vt diuitiæ,honores,& huiuſmodi:at iſta dici vidẽtur ſimpliciter,& de ſe bona:at nõ ſemper alicui ſunt bona,vt probo viro ſunt bona,tanquã inſtrumẽta ad exercitationes virtutũ,improbo vero mala propter abuſionem illorũ, & addit vlterius quòd homines ea bona quę de ſe talia eſſe vidẽtur,petũt,ſibiq; adeſſe precantur de ipſorũ vſu nihil cogitãtes, nec ſecum reputãtes quòd in perniciem eorũ ſe vertere poſsint. Multi enim, vt in principio inquit,ob diuitias perière: quare precari debemus quòd ea quæ ſunt ſimpliciter bona,ſint etiã nobis bona,& expetere, vt adſint nobis ea quæ nobis ſemper & abſolute ſunt bona,vt ſunt bona interna. Notandũ quòd diuitiæ & alia huiuſmodi externa quę hic dicũtur ſimpliciter bona, proprie nec bona nec mala dici poſſunt: tamẽ ſi alterutrum dicendũ ſit,bona potius appellãtur quàm mala. verũ diuerſificãtur ſecundũ vſum,ſed quantum ad hoc propoſitũ ſpectat, bonũ bifariã capere poſſumus, aut verè proprie bonũ quod eſt perfectio hominis, aut bonũ vt inſtrumẽtum: hoc ſecũdo modo dicere poſſumus de externis quòd ſunt bona quibus vtimur tanquã inſtrumẽtis ad exercendas operationes virtutum. Verũ vt ad propoſitũ redeamus, cupidus pluris dicitur ille qui ſibi plus de bonis externis expetit,quàm ſit ęquum.

{INIVSTVS autẽ.} Cũ iniuſtus ſibi plus bonorũ exter- 9
norum expetat quàm cõueniẽs ſit,ſtatim ſequitur quòd etiã minus malorum externorũ,vt minus habere paupertatis,minus tributorum & ſimilium:itaq; nõ ſemper dicitur iniuſtus plus appetens,ſed etiam minus interdum appetens: tamen communiter dicitur appetens pluris,quia reuertitur penè in idẽ cum dicitur appetẽs plus bonorum, & minus malorum, quia appetens minus malorum videtur eſſe plus boni appetens,cum minus malum habeat aliquo modo rationem boni inquantum eſt eligibile. In duobus enim malis,vt inquit Cicero,cum fugiendus maius ſit:minimum eſt eligendum. ex quo fit,vt minus appetens mali, ſit plus appetens boni:& ideo erit pluris cupidus quã ęquum ſit:ergo & iniquus, etiam tranſgreſſor legum, nam iniquitas comprehendit omnem

iniuſtitiam & improbitatē. Itaq; omnis iniuſtus ſiue ſit plus ſiue minus appetens, eſt iniquus, & trāſgreſſor legū. Sed notandum quòd Philoſophus dicit inferius quòd eſt iniuſtitia quæ eſt trāſgreſsio legum, & nihil differt à tota vitioſitate, niſi ratione. Nam iniuſtitia dicitur ad alium: tota vitioſitas ad ſeipſum, vt patebit inferius. eſt etiam alia particularis iniuſtitia, quæ nō eſt tota vitioſitas, ſed ſpecies vitij. Cū igitur Philoſophus dicit quòd plus appetens eſt iniquus: poſſumus dicere quòd eſt iniuſtus ille particularis, vt iniquus comprehendat plus & minus appetēs: vt iniuſtus particularis poteſt etiam dici, eſt iniquus, id eſt trāſgreſſor legū, vt iniquus extendat ſe ad plura, id eſt ad omne genus improbitatis, ita vt omnis plus appetens ſit iniquus & tranſgreſſor legū, non autem econtrà, quia poſſunt eſſe aliæ ſpecies improbitatis, & tranſgreſsionis legis, quæ non erit iniuſtitia illa particularis quæ eſt pars vitij, & pars iniuſtitiæ totius.

10 {CVM autē legum tranſgreſſor.} Hæc eſt quarta pars huius capituli. In qua Philoſophus declarat iuſtitiā, quę dicitur tota virtus, & legalis ſiue legitima. & primò determinat de iuſto tali, quia nobis eſt notius, deinde de iuſtitia: probat autem ꝙ omnia legitima ſunt quodammodo iuſta. Illa omnia quæ ſunt inſtituta & determinata à legibus ſunt quodāmodo iuſta: ſed omnia legitima inſtituūtur à legibus: ergo ſunt quodāmodo iuſta. Notandum quòd Philoſophus dicit quodāmodo: quia aliquid legitimum videtur iuſtū huic ciuitati quod alij ciuitati nō eſſet propter differentiam rerumpub. & gubernationū. Nam in Republ. quæritur æqualitas ſecundū libertatē, in gubernatione optimatū ſecundū virtutem. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd leges de omnibus dictāt coniectantes communem vtilitatem prouidendo in omnibus: & videtur tangere tres ſtatus gubernādi ciuitates, ſcilicet rempubl. optimates & monarchiam: in omnibus leges prouidēt tribuendo pœnas, & præmia, vel ſecundum virtutem vel merita, vel alio modo. Hæc cùm ita ſint, dicit Philoſophus, nos vno modo dicimus iuſta ea quæ efficiunt & conſeruant felicitatem ciuilem, iubent enim leges ea quę ſunt viri fortis & temperati: & ſic in alijs virtutibus reſpectu ciuilis ſocietatis vt ipſa fiat, & conſeruetur quoad fieri poſsit, felix. & dicit quòd illa lex eſt bona quæ recte & cōſulte poſita: quæ autem

temere,

temere,mala esse videtur.Plato verò dicebat nō esse eas appellandas leges,quæ improbæ essent.Notandū quòd omnes operationes quæ pertinent ad vnamquanque virtutem, faciunt & conseruant talem virtutem. Ex virtutibus autem & oparationibus secundum virtutē emergit ipsa felicitas:quare cùm leges determinent de omnibus quæ faciūt & conseruant felicitatem humanā, ista aūt sunt operationes secundū virtutē,cōstat omnia legitima esse iusta.Propositū eñ ipsarū legū,& omniū legūlatorū, & gubernatorū ciuitatū esse debet felicitas cōmunis,& ciuilis societatis quoad fieri potest, vt sicut medico sanitas,ita gubernatoribus ciuitatū,& cōditoribus legum suorum ciuium salus & felicitas proposita sit.

{HAEC igitur iustitia perfecta.} Declarauit superius Phi 11
losophus de iusto legitimo quod est nobis notius:nūc de ipsa iustitia legitima, dicendo quòd est perfecta virtus non simpliciter & absolutè,sed ad alium,vt patebit inferius:& item est tota virtus,vnde persæpe omnium virtutum præclarissima esse videtur,& neque Hesperus neque Lucifer ita mirabilis,vt Euripides inquit.Hesperus & Lucifer eadem est stella,scilicet Veneris,& in ortu dicitur Lucifer,quia pręcedit solē:in occasu Hesperus.quia sequitur. Affert postea aliam auctoritatem Theognidis poëtæ,qui dixit iustitiam continere in se omnes virtutes.Duo igitur proposuisse videtur: vnum, quòd iustitia est ꝑfecta virtus nō absolutè,sed in vsu ad aliū. Itē quòd ipsa est tota virtus cùm contineat omnes virtutes.

{ATQVE perfecta.} Probat illud primum Philosophus 12
quod ꝓposuit,hoc pacto:illa virtus, qua potest studiosus vti nōn solum ad se,sed ad alium,est virtus maximè perfecta:sed iustitia legitima est huiusmodi : ergo est perfecta virtus.patet ratio,quia virtus perficit habentē: quòd si vltra hoc studiosus potest vti tali virtute ad alium erit profecto illa virtus valde perfecta,quia addit virtuti id quod est difficile,scilicet bene operari ad alium,quia potest quis facilius se bene gubernare quàm seipsum,& alios.& propterea bene dictum est à Biante,quòd magistratus virum ostendet.& hanc sententiam laudat Philosophus,quia magistratus est administratio quędam ad alium,id est ad cōmune bonū in societate ciuili.

{OB id autem ipsum.} Ex supradictis infert vnū obortū. scilicet quòd ex eo quòd virtus est ad alium,non dicitur bonum

nũ habẽtis bonum:sed alienũ,cum respiciat bonũ alterius & humanę atq; ciuilis societatis bonũ,ex quo perfecta & p̃clara virtus esse videtur iustitia:in qua,vt inquit Cicero, splendor est virtutis maximus:ex qua viri boni nominantur.

13 {PESSIMVS igitur.} Affert aliud obortũ siue correlariũ ex supradictis ad idẽ propositũ. Nam si ille est optimus qui nõ tantum ad seipsum,sed ad alios virtute vtitͬ: ecõuersò ille erit deterrimus qui & ad seipsum,& ad alios vtitͬ prauitate,& est quasi probatio sententiæ suæ ab opposito. Et notãdum est ꝙ Philosophus loquitur hic de actiuis,nã speculatiua virtus excellentior est quàm actiua licet tm̃ habentẽ perficiat. Excedit enim nobilitate, vt patebit in sexto.

14 {HAEC igitur iustitia.} Probat quòd iustitia legitima est perfecta virtus:nunc declarat secundum quod proposuit, scilicet quòd est tota virtus,cuius probatio ex supradictis colligi potest,vt concludendo dicatur quòd illa virtus ad quam pertinet vti qualibet virtute est tota virtus:sed iustitia legitima est huiusmodi:ergo iustitia legitima est tota virtus.

15 {QVID autem interest.}Hac in parte Philosophus videtur remouere obiectionem quæ oriri potuisset ex dictis. Nã potuisset aliquis dicere:si iustitia est tota virtus, superflue videtur Philosophus eam afferre præter enumeratas virtutes. Dicit ergo Philosophus quod differentia quæ est inter virtutem totam, & ipsam iustitiam, patet ex dictis. Diximus enim quòd est tota virtus nõ simpliciter,& absolutè:sed cum hac exceptione,vt sit tota virtus ad alium. Itaque sunt idem re,differunt autem ratione.Nam si capiantur omnes enumeratæ virtutes,& cum ipsis etiam iustitia particularis,tunc dicemus quod hoc aggregatum est tota virtus, sumendo eam absolutè.Verum si sumatur quòd earum siue huius aggregati vsus ad alium,tũc illa eadem tota virtus hoc modo sumpta dicetur iustitia.Dubitatur circa ea quæ dixit Philosophus, quòd iustitia legitima est tota virtus.Nam variæ fuerunt de ea opiniones.Quidam em̃ dixerunt hanc esse virtutẽ quãdam distinctam ab alijs,sicut est fortitudo,tẽperantia,& aliȩ inter se virtutes distinctæ,veluti quędã species virtutis.Probant hoc pacto: Illa sunt diuersa, & distinguuntur quorum subiecta sunt diuersa:sed subiectum in quo est iustitia,est volũtas,vt illi aiunt:appetitus verò est subiectũ in quo est temperan

perantia,&c.ergo istæ virtutes erunt distinctæ inter se cùm habeant distincta subiecta in quibus sunt. Verùm si quis diceret ꝙ hæc est præstantior contra eos,ergo est tota:nõ valet consequentia, cùm homo sit præstantius animal, quàm equus,& tamen non est totum animal. Hæc opinio nõ videtur vera,& respõdendum ad eorum argumẽtum hoc modo. Cùm enim dicũt:quorum subiecta sunt diuersa,ea etiam diuersa sunt:concedo,si accipiatur vnũ particulare subiectum: sed accipio quandam potẽtiam communem ipsius animi in qua conueniunt appetitus & voluntas:& in illa potẽtia communi dico hãc virtutem esse veluti habitum aggregatum ex cunctis virtutibus in eo subiecto & in ea potẽtia,quæ appellari potest voluntas adepta: vniũtur enim inter se per ipsas virtutes,cùm appetitus irrationalis de se fit per obediẽtiam rationalis,& vnitur cum voluntate,& in illa potentia dicere possumus ꝙ est iustitia legitima,quæ est tota virtus ad aliũ. nam illud aggregatũ omniũ virtutũ si sumatur vt est perfectio habentis ad seipsum, dicetur tota virtus: sin verò vt est ad aliũ,dicetur iustitia legitima. Præterea sunt alij qui etiã alia ratione compulsi dixerunt iustitiam hanc nõ esse totam virtutem,& arguebant hoc pacto, Si iustitia est tota virtus: iniustitia erit tota vitiositas vt ita loquar. Et qui haberet talem iniustitiam haberet totam vitiositatem & omnia vitia in se:quod non videtur posse fieri.quomodo enim habebit simul auaritiam & prodigalitatem, audaciam & timiditatẽ, & huiusmodi, quæ in eodem simul esse non possunt? quare nemo poterit esse vitiosus secundum talem iniustitiã.Horũ quoq; opinio non videtur esse vera licet ipsi suis rationibus magis appropinquent sentẽtiæ Philosophi.Dicẽdum igitur primùm,tota virtus vt perfectio quedã potest esse in viro studioso:quia simul sumptæ possunt esse in eodẽ cùm non contrarientur inter se.Quòd si omnia vitia non possunt esse simul in eodem,nõ sequitur ꝙ non posint esse virtutes. Illud enim est ex ratione vel cõditione vitiorũ,quæ ita inter se cõtrariãtur vt simul se cõpati nõ posint.Malũ enim,vt inquit antea Philosophus,seipsum destruit.Quare erit vitiositas tota eorum vitiorũ quæ simul esse possunt. Philosophus itaq; hanc opinionem habere videtur quòd homo habeat potentias & aptitudines secundum quas omnes virtutes suscipere posit.

posſit. Verùm cùm iſtæ potentiæ ſint particulares, habebit vnaquæq; ſuam virtutem tanquam in ſua ſede collocatam, quæ erit perfectio talis potentiæ. Redundare autem poſtea videtur quædam potētia communis quaſi quidam nodus ab illis virtutibus compactus, & in tali potētia erit aggregatū omnium iſtarum virtutum tanquam quoddam totū ex virtutibus ſimul ſumptis cōſtitutum. Non enim anima dicitur ſecundum vnam partem vel potentiam eſſe perfecta: cùm autem omnes partes vel potentiæ ſunt perfectæ, oritur quoddam totum ex illis perfectionibus ſimul ſumptis, & hæc eſt tota virtus, quæ ob ſuam perfectionem cùm extenditur ad alium aliquod nomē habere debet. ſit A. ſed melius eſt vt vocetur iuſtitia legitima, quia leges iubēt omnia opera virtutis fieri, & etiam ad alium, & ad cōmune bonum ciuitatis: & ideo appelletur iuſtitia ſecundum leges. Nam, vt videbimus paulò poſt, alia eſt iuſtitia particularis quę eſt vna ſpecies virtutis, & differt ab hac, vt apparebit. hæc ſufficiunt pro declaratione. ſed de ſubiecto iuſtitiæ alio loco dicendum erit.

Quid iuſtitia particularis, & quotuplex.

CAP. II.

16 *Værimus autem eam iuſtitiam, quæ uirtutis eſt pars. eſt enim quædam, ut diximus. Et item iniuſtitiam eam, quæ pars uitij quædā eſt. Eſſe autem hāc iniuſtitiam, hoc indicat ſignum, qui nanque cæteris uitijs operatur, iniuriam quidem facit: at nō plus capit. ut qui clypeū timiditate proiecit, aut qui cōuitia ob iracundiam dixit, aut qui non attulit ob illiberalitatē per pecunias opem. At cùm quiſpiam ſæpe plus capit, nullo tum eiuſmodi uitio is operatur: nec etiam uniuerſis: aliqua autē prauitate. uituperamus enim illum, atque ob iniuſtitiam. Eſt ergo alia quædam iniuſtitia, ut pars totius iniuſtitiæ quædam. & iniuſtum itidem quoddam, ut pars totius iniuſti. quod quidem eſt*

17 *præter legem. Præterea ſi quidam lucrandi cauſa facit adulte*

adulterium, atque pecunias accipit. quidam erogat, damnumq́; patitur ob cupiditatẽ: hic quidem intemperans potius quàm pluris auidus, ille autem iniustus, sed non intemperans esse uidebitur. Patet ergo illum talem uideri, quia lucratur. Insuper aliæ quidem omnes iniuriæ, ad aliquod 18
semper uitium rediguntur. ut si cõmiserit quispiam adulterium, ad intemperãtiam. si deseruerit in acie socium, ad timiditatem, si pulsauerit quempiam, ad iracũdiam. sed si lucratus fuerit, ad nullam aliam prauitatẽ, quàm ad iniustitiam ipsam refertur. Quare perspicuum est præter to- 19
tam, aliam esse quandam iniustitiam ut partem uniuocam: quia definitio genere est in eodem, ambæ nãq; id possunt, ut sint ad alium. Verũ hæc quidem circa honorẽ uersatur uel pecunias, uel salutem, uel si quo uno nomine cõplecti hæc uniuersa possumus: & circa uoluptatem quæ fit à lucro. illa uerò circa omnia ea in quibus studiosus uersatur. Iustitias igitur esse plures: & aliam quandam esse præter ipsam totam uirtutẽ, perspicuum iam euasit. Sed quænam sit & qualis, sumamus deinceps oportet. Determinatũ est 20
itaq; iniustũ quidem esse quod est cõtra leges, & quod est iniquum. Iustum autem quod est legitimum, & quod est æquum. Iustitia igitur antea dicta est, à qua proficiscitur id iniustum quod contra leges dicimus esse. * *At cùm ini-* 21
quum & iniustum quod contra leges est, non eadem sint: sed alterum ad alterum sese habeat ut pars ad totum (nã iniquum omne, iniustum quod contra leges: iniustum autẽ quod contra leges non omne, iniquum. plus nanq; omne, iniquum: iniquum autem non omne, plus.) Iniustum etiam & iniustitia, non eadem sunt, sed diuersa ab illis, & hæc sunt ut partes, illa ut tota. Hæc enim iniustitia, totius est iniustitiæ pars: & iustitia iustitiæ simili modo. Quare de

Ista desiderantur in Græco codice, quæ tamẽ habet uetus interpres, ἐπὶ δὲ τὸ πλέον καὶ ἄνισον

z

iuſtitia quæ quidem eſt pars, & de iniuſtitia ſimiliter eſt dicendum: & de iuſto etiam & iniuſto. Ea igitur *iuſtitia quæ perinde atq; tota uirtus eſt ordinata, & ea iniuſtitia qua aduerſatur illi, quarum altera uirtutis, altera uitij totius ad alium uſus eſt, omittatur.* Et *iuſtum id & iniuſtum quod ad has attinet, patet quonam ſit modo definiendum.* Etenim pleraque legitima *ea ferè ſunt, quæ à tota uirtute agũtur.* Lex *enim iubet uniuſcuiuſq; uirtutis uiuere ratione, & uetat uitij cuiuſuis uiuere malo. necnon legitima* quæ ad publicã pertinent diſciplinã, *ea ſunt quæ uirtutẽ*

22 *totam efficere poſſunt.* Sed *de ſingulorũ diſciplina, qua quidẽ uir bonus eſt abſolutè, utrum ſit ciuilis an ad aliam*

23 *facultatem pertineat, determinabitur poſtea.* Nõ *eſt enim idem fortaſſe uirum eſſe bonum, & ciuem bonum.* Iuſtitiæ *autẽ eius quæ eſt pars, & eius quod ad ipſam attinet iuſti, una quidem ſpecies eſt ea quæ in diſtributione conſiſtit, aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum quæ inter eos diuidi poſſunt, qui in eadem ciuili ſocietate uerſantur. in his enim fit, ut quiſpiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum.* Alia *autẽ ea, quæ in cõmercijs eſt hominum emendandis: cuius ſunt duæ partes.* Commerciorũ *nanq; quædam ſua ſponte faciunt homines, quædam inuitis ipſis efficiuntur.* Et *ea quidem quæ ſponte faciunt talia ſunt: uẽditio, emptio, mutatio, uadimonium, locatio, depoſitio, mercede cõductio. atq; propterea ſpõte hæc fieri dicuntur, quòd principium ipſum ſponte procedit ac agitur.* Ea *uerò quæ inuitis hominibus fiunt, quædã clandeſtina ſunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, ſeruorum ſeductio, cædes cum dolo, falſum teſtimonium.* Quædam *uiolenta: ut uerberatio, uincula, mors, rapinæ, membrorum captio, conuitium, contumelia.*

οὐ ταυτόν, ἀλλ' ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον, id est, Quũ autem plus & iniquum non idẽ ſit, ſed alterum alteri, ut totum parti ſubijciatur.

COM

COMMENT.

QVAERIMVS autem eam iustitiam.} Hoc est secundũ 16
capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm docuit iustitiam legitimam esse aggregatum quoddã ex omnibus virtutibus, ex quibus simul sumptis videtur resultare quoddam totum quod est iustitia legitima: nunc vult ostendere esse aliam iustitiam, quæ est vna species virtutis distincta ab alijs virtutibus, sicut species à suis speciebus, & ab iustitia legitima sicut pars à toto. Concurrit enim ista virtus simul cũ alijs virtutibus ad constituendam iustitiam legitimam: concurrit inquam vt pars quædam constitutiua. Diuiditur autẽ hoc capitulum in quatuor partes quę suis locis patebunt, ostẽdit autem in prima quòd est alia iustitia quæ est vt pars virtutis, & hoc declarat ex iniustitia sibi opposita. Contrarius enim habitus ex habitu contrario cognoscitur, vt superius dixit. Probat autem hoc pacto, Si est aliqua iniustitia, vt pars totius vitiositatis, erit aliqua iustitia quæ erit pars totius virtutis. At primũ est, scilicet aliqua iniustitia, vt pars: ergo erit etiam secũdum, scilicet aliqua iustitia particularis. Quòd autem sit quædam iniustitia vt pars, probat Philosophus hoc medio, quia aliæ operationes vitiorũ aliorum quæ dicuntur esse iniustitię non dicuntur esse operationes tales, nec vlla illarum plus appetendi. Ergo est attribuenda huic vitio propria sua operatio distincta ab alijs. Quare erit vna species vitij quæ dicetur iniustitia consistens in plus appetẽdo: si enim discurramus per singula vitia, reperiemus eorum actus esse longè diuersos, vt timiditatis & iracundiæ, & sic de alijs. Sin verò sumantur, simul etiam differet: quia habet suam propriam operationem tantum plus appetendi vitiosam distinctam ab alijs, cùm eam vituperemus vt iniquam. erit igitur species quædam vitij distincta ab alijs speciebus vitiorum quæ dicetur iniustitia, & erit pars illius iniustitiæ quæ dicitur tota, & iniustum tale similiter erit pars illius iniusti quod transgreditur leges. Differt autem hæc iniustitia ab illa, sicut pars à toto.

{PRAETEREA si quidem lucrandi causa.} Ostendit idẽ 17
alia ratione, sumendo vnum actum & diuersum finem. Nam qui adulterium committit, vt inde lucrum habeat, ob talem finem dicetur fecisse iniuriam gratia lucri, & iniustus erit.

Ecōtra si damnū patiť ob libidinem,nō dicitur iniustus, sed intemperans ob talem finem.ex quo patet quòd etiam in similibus actibus,diuersi fines faciunt vitia differre,& distincta esse. Finis igiť pluris appetēdi ostēdit esse vitiū quoddā sibi accōmodatū.Id autē est iniustitia particularis,vt patet.
18 {INSVPER aliæ,}Probat idem alia ratione:illud vitiū ad quod propriè redigitur iniuria lucrandi est distinctum à cæteris vitijs & iniustitijs,vt ita loquar,At iniustitia est aliqua ad quam redigitur iniuria lucrādi:ergo illud erit distinctum à cæteris: & sic erit vnum vitiū iniustitiæ particularis cui attribuetur tanquā propria sua operatio iniuria lucrandi & plus capiendi.Notādum quòd cùm Philosophus dixit, At enim quispiam sæpe plus capit,quòd posuit quia non dicitur per vnā tantū operationem aliquis vitiosus,nec etiā studiosus : frequentatis enim operationibus acquiritur habitus, ex quo talis dicitur vitiosus vel studiosus secundū habitum qui in ipso est;ideo Philosophus,vt diximus,addit sępe.
19 {QVARE perspicuū est.}Hęc est secunda pars huius capituli in qua Philosophus cōparat iustitiā legitimā quæ diciť tota cū ea quæ diciť pars & particularis,declarādo in quo cōueniunt,& in quo differūt.Verum vt iniustitia quæ est tota vitiosas,& iniustitia particularis conueniunt in nomine, & etiam in ratione;quia ratio vtriusq; est in eodem, scilicet in eo quòd est ad alium;ita iustitia tota, & iustitia particularis se habere videntur,conueniunt enim in nomine,& in quadā ratione cōmuni,quia ambæ sunt ad alium: differunt postea, quia versantur circa diuersa,vt dicit Philosophus,Notādum quòd iustitia legitima & particularis videntur conuenire & in nomine,quia vtraque iustitia diciť,& in quadā ratione cōmuni ipsius generis,quia vtraq; est ad alium.Sumamus igiť habitū quędam communem istis duabus iustitijs, cuius nomen sit iustitia,& definitio eius sit virtus ad alium. Ista igiť iustitia cōmunis ambabus,quæ est virtus ad alium , diuidať in iustitiam totā legitimam,& in iustitiam particularē,quæ duæ iustitię cōueniunt in nomine,& etiam in quadam ratione ipsius generis: quia vtraq; est virtus ad alium. Differunt tamen postea quia versantur circa diuersa.Nam legitima iustitia versatur circa omnia circa quæ versať studiosus, & aggregatum omnium virtutum.Particularis verò iustitia circa

deter

determinatam materiã, vt dicit Philosophus. Prætereà non eodẽ modo ad alium esse videtur: quia legitima videtur esse ad alium, id est ad Rempu. particularis verò ad aliũ, id est ad hunc vel illum particularẽ hominẽ: quare non videntur esse omnino vniuoca, vt cũ habeant idẽ nomen, habeant penitus eandẽ rationẽ, cũ illud quod dicitur ad aliũ diuersimode intelligatur: & sicut de iustitia tota & particulari dicimus, eodem pacto de iniustitia tota & particulari dicendum censemus, scilicet ꝙ conueniant & differant inter sese supradictis modis. Sumatur igitur iustitia superior quæ est tanquam genus, id est virtus ad aliũ, & diuidatur in iustitiam totã & particularem, & definiantur istæ duæ iustitiæ. Iustitia legitima cùm sit virtus ad alium, est habitus electiuus circa ea omnia circa quæ versatur studiosus ad obseruandas leges ob bonũ commune. Iustitia particularis cũ sit etiam virtus ad alium, est habitus electiuus circa talem materiam, scilicet determinatam, puta honores, pecunias, & talia externa bona, tribuẽs cuique quod suum est. Iniustitia vero tota cùm sit vitium ad alium, est habitus electiuus transgrediendi leges detrimenti communis, & sui commodi gratia. Iniustitia verò particularis, quod est habitus electiuus circa determinatam materiam, sumens quod suum non est. {DETERMINATVM 20
est itaq;.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua Philosophus declarat quẽ ordinem habent inter se istæ iustitiæ, scilicet legitima & particularis resumendo diuisionẽ superius allatam, & determinationem factam, scilicet quòd determinatum est id esse iniustum quod est contra leges, & id etiam quod est iniquũ: similiter quòd iustum est id quod est secundum leges, & quod est æquũ. His præmissis ostendit has iniustitias, scilicet cõtra leges, & particularem hunc ordinem inter se habere vt altera sit vt totũ, altera vt pars, & hoc declarat quibusdã terminis hoc pacto, Sicut se habet iniquum respectu pluris, sic iniustitia contra leges ad iustitiam particularem. Sed iniquum est vt totum, plus verò vt pars respectu iniqui: ergo iniustitia contra leges erit vt totum respectu particularis iniustitiæ. Valet comparatio propter conuenientiam quæ est inter illa quæ habent ad inuicem aliquem ordinẽ. Assumptũ autem declaratur, scilicet quòd iniquum est vt totũ respectu pluris: quia omne plus est iniquum, non

autem omne iniquũ est plus:quia magis est aliquod iniquum quod est minus. Iniquum igitur habet sub se plus & minus. Quare plus videtur esse vna pars eius:sic etiã iniustitia particularis videtur esse pars iniustitię totius:sic dicetur de iustitia legitima & iustitia particulari. Quare ex comparatione illorum terminorum facit illam consequentiã Philosophus, non autem ex ordine essentiali, vt ait expositor quidam. Verùm nonnulli textus vbi dicit plus habent.

21 {CONTRA leges.}Et tũc possemus formare rationem, hoc pacto:sicut se habet iniquũ ad id quod est cõtra leges, sic se habet iniustitia particularis ad iniustitiam quæ est vitiositas: sed iniquum est vt pars respectu eius quod est cõtra leges,sic iniustitia particularis est vt pars respectu iustitię quæ est tota vitiositas. Nam iniquum est vt pars, cũ comparatur ad id quod est contra leges. Est autem vt totum cùm comparatur ad plus ratio. tamen reperitur iste textus vbi ponatur contra leges,loco eius quod dicit plus: & antiqui exponunt secũdum primum textum quem attulimus. Verum quomodocunque se habet textus, patet quòd sententia Philosophi est,quòd istæ iustitiæ ita se habent inter se, vt altera sit vt totum vt altera: pars legitima enim est vt totum, particularis vt pars:& eodem modo dicendum de vtraque iustitia.

22 {EA igitur iustitia.}Cũ vellet Philosophus omissa iustitia & iniustitia quæ dicitur tota,accedere ad declarandũ iustitiã particularẽ,asſignat rationem cur sit omittenda illa iustitia legitima:quia cõstat satis declaratio eius cũ declarauerimus omnes virtutes ex quibus ipsa cõstituitur:& etiã ex supradictis determinatũ sit de ea,& de iniustitia sibi opposita:similiter de iusto ad iustitiã talẽ, scilicet totã, & iniusto ad iniustitiã talem pertinente.Nã iustitia talis complectitur vnamquanq; virtutem & vniuscuiusq; vsum ad alium, est enim legitima.Lex autẽ quę propriè est lex, iubet viuere secundum rationẽ cuiusq; virtutis:vitia autẽ prohibet.Verũ de his quæ pertinẽt ad publicam disciplinam, & de his quæ ad priuatã, & similiter ad virum bonum,& ad ciuẽ bonum,si sit diuersa ratio atque doctrina,posterius dicemus, scilicet in libro Politicorum,vbi determinatur illa quæstio, vtrum idem sit.& ostẽditur alium esse virum bonum, & alium ciuem bonum respectu quarundam rerum publicarum, & gubernationum

quæ

quæ nôn sunt rectæ. Verùm in optima politia & gubernatione Reipub. non esse videt ciuis bonus, qui non sit vir bonus. Nam ciuilis disciplina videtur præsupponere hominem iam imbutum virtutibus, & docere quomodo illis in cõmuni & ciuili societate vtendum sit. Notandum quòd vnum & idem subiectum videtur disciplinæ moralis & politicæ, scilicet homo ea ratione qua subijcitur virtutibus & felicitati, diuerso tamen modo, id est moralis ad ipsum: ciuilis ad alios, & commune bonũ. Nam est subiectũ moralis disciplinæ inquantũ subijcitur virtutibus & felicitati, quæ ipsum perficiunt: perfectũ verò suscipit disciplina ciuilis, & ostẽdit quomodo talibus virtutibus vtatur ad alium, id est ad cõmune bonũ ciuitatis, & sic etiam ciuilis scientia moralem disciplinam præsupponere videtur. Sed hęc magis ad librum Politicorũ spectãt.

{IVSTITIAE autem.} Hæc est quarta pars huius capituli in qua Philosophus omissa iustitia legitima, incipit latè exponere de ea quę est pars & particularis iustitia. Itaq; eam sumit, & diuidit in duas species: quarum vna dicitur iustitia distributiua, alia verò dicitur commutatiua siue correctiua morum & commerciorum. Hæc rursus cõmutatiua siue correctiua duobus sumitur modis, quia duo sunt commerciorũ genera: quædam enim fiunt sponte, vt venditio, & alij (vt ita loquar) huiusmodi contractus: quædam verò fiunt inuitè, & hoc dupliciter, aut per ignorantiã, aut per vim. exempla ponit Philosophus in textu, & in sequẽtibus latius declarabuntur. Habemus ergo particularem iustitiam diuisam in sua membra, quorum alterum est iustitia distributiua: alterum iustitia commutatiua, siue correctiua commerciorum. 23

De iusto distributiuo. CAP. III.

Vm autem iniustus sit iniquus, & iniustum iniquum: constat & aliquod medium esse iniqui. atque hoc est ipsum æquum. Quo enim in actu plus est & minus, in eodem est etiam æquum. Si igitur iniustum est iniquum, iustum est æquum. quod quidem & absque ratione cunctis ita esse uidetur. At cùm æquum sit medium, iustum medium* 24 25

quoddam erit. ipsum autem æquum in minimis est duobus. Necesse est igitur ipsum iustum, & medium esse, & æquum, & ad aliquid, & quibusdam. atque quo medium quidem est, hoc aliquorũ est, quæ quidem plus sunt & minus. quo autem æquum est, duobus est: at quo iustum est, quibusdam est. ipsum ergo iustum, in minimis quatuor consistat necesse est. Homines enim quibus est iustum, duo sunt. & res in quibus & ipsæ duæ sunt. Atque eadem est æquitas quibus atque in quibus. Nam ut sese habent ea in quibus: sic sese habent & illa. si enim non sunt æqui, non æqua habebunt. Sed hinc pugnæ nascuntur, & incusationes, atque querelæ: cùm æqui non æqua, aut æ-
26 *qua non æqui habent ac potiuntur. Id ita esse ex eo quod pro dignitate fit, constat. Iustum enim quod in distributionibus est, omnes uno ore pro dignitate quadam oportere esse dicunt. ipsam tamen dignitatem non eandem omnes*
ὀλιγαρχικοί. *inquiunt esse. sed populares quidem, libertatem. *pauci uerò potentes, opulentiam. nonnulli nobilitatem. optimates uerò, uirtutem. Iustum ergo, rationum quandam comparationem subit. Comparationem nanque rationum subire, non absoluti numeri solùm: sed numerabilis etiam omnino proprium est. etenim comparatio rationum, æqualitas est rationum, & in quatuor minimis est. & seiunctam quidem in quatuor esse constat. An non continua in quatuor est? uno nanque termino utitur, ut duobus: & bis illum sumit, hoc modo: ut A sese habet ad B, sic B sese habet ad C. Bis igitur dictum est ipsum B. quare si B bis positum fuerit, quatuor erunt ea quæ comparationem subeunt rationum. Est autem & ipsum iustum in quatuor minimis: & ratio eadem est. Sunt enim seiuncta similiter: & quibus, & quæ. Erit ergo, ut est A terminus*
27

ad

ad B terminum, sic C terminus ad terminum D. Et mutato ergo ordine, ut A sese habet ad C: ita B sese habebit ad D. Quare & totum ad totum, quod quidem distributio ipsa coniungit. Et si ita compositum fuerit, iustè coniungit. Coniunctio igitur A termini cum C, & B cum D, iu- 28
stum est id quod ad distributionem accommodatur, & est medium eius quod comparationē rationum non subit. quod enim subit ipsam, medium est. iustum autem subit.
Talem autem rationum comparationem, Mathematici 29
geometricam uocant. In geometria nanque fit, ut & totū ad totum perinde sese habeat, atque ad utrunque sese habet utrunque. Non est autem continua hæc comparatio ra- 30
tionum. non enim fit terminus unus numero, cui & quod.
Iustum igitur hoc in comparatione rationum consistit. 31
Iniustum autem est id, quod à comparatione rationū exorbitat. fit igitur aliud plus, aliud minus. quod quidem & in ipsis operibus accidit. in bonis enim qui iniuriam facit, plus habet: qui iniuriam patitur, minus. In malis autem 32
contrà. boni nanque rationem subit minus malum ad maius malum: minus enim malum, magis quàm maius est expetibile. At quod expetitur, bonum est: & quod magis, maius. Hæc igitur una species iusti. 33

COMMENT.

CVM autem iustus vir sit iniquus.} Hoc est tertium capi- 24
tulum, in quo Philosophus sumit alterum membrum particularis iustitiæ superius diuisæ, scilicet iustitiam distributiuam, & eam declarat. Diuiditur in duas partes. In prima ostēdit iustum distributiuum esse medium, & secundum aliquam proportionem vel similitudinem rationis. In secunda declarat secundum quam similitudinem rationis sit mediū, & secundum quam proportionem. In prima igitur probat Philosophus quòd iustum distributiuū est medium, hoc pa-

cto, Omne æquum videtur esse medium, sed iustum distributiuum est æquum: ergo iustum distributiuum est medium. Patet maior, quia æquum est medium inter inæqualia, id est inter plus & minus. Minor quoque à contrario ostenditur, quia iniustum est iniquum: ergo iustum erit æquum. Contrariorum enim contraria sunt consequentia. Patet ergo quòd iustum distributiuum est medium.

25 ATQVE hoc est ipsum æquum.} Nunc ostendit Philosophus quòd tale medium est secundum proportionem & similitudinem rationis. Primò autem videtur præsupponere duo quorum primum est quòd omne æquum est in duobus minimis, nam æquum est ad aliquid: ergo oportet esse saltem inter duo, scilicet illud quod dicitur æquale, & illud ad quod dicitur æquale esse: sicut simile dicitur alicui simile, & sic requirit saltem duo minima, & duos terminos. & ex hoc Philosophus videtur inferre secundum præsuppositum, scilicet quòd cùm æquum sit in duobus minimis, iustum quoq; erit in duobus minimis: & quòd iustum est medium, & est æquum, dicitur ad aliquid ex quibusdam. Ex quo sequitur quòd iustũ sit in quatuor minimis, quia iustũ est etiam relatiuũ, & inquantum iustum requirit etiam duos terminos sicut æquum. iustũ igitur erit medium, & æquum & relatiuum: cùm sit medium ponetur inter duo extrema, scilicet iniqua, quorum vnum est plus, aliud minus: qua verò est æquũ, consistit in duobus inter quæ est relatio. quare vt est æquum, est inter duo: vt verò est iustum, est ad aliquid, id est respicit personas. sic igitur est ad aliquid & quibus, id est ad personas, & in rebus quæ tribuuntur, sic ergo est mediũ in quatuor minimis. Dicitur autem in quatuor minimis, vt puto, quia iustitia, vt ostẽdet, est secundum similitudinem rationis, quæ ad minus in quatuor terminis minimis fieri solet. His præsuppositis Philosophus probat quod iustum distributiuum est medium aliqua similitudine rationum, hoc pacto, Illud iustum quod consistit saltem in quatuor minimis, quorum vnum se ita habet ad alterum, sicut reliquum ad reliquum, est medium secundum aliquam proportionem & similitudinẽ rationis: sed iustum distributiuum est huiusmodi: ergo iustum distributiuũ est medium secundum aliquam proportionem, & similitudinẽ rationis. Maior patet, quia illud iustũ quod cõsistit in quatuor termi

terminis,quorum primum se habet ad secundum , sicut tertium ad quartum,cōsistit in aliqua similitudine rationis.Minor patet ex præsuppositis,quia diximus quod iustum distributiuum est æquum:ergo requirit duos terminos,postea est iustum ad aliquid,ex quo requirit duos alios terminos, & sic erunt quatuor termini,scilicet duæ personæ, & duæ res quibus terminabitur proportionalitas & similitudo rationis in qua consistit iustum distributiuum.

{ I D ita esse.}Probat idē alia ratione quæ sumitur ex parte dignitatis,& ex sentētia omniū hominū qui dicunt iustū distributiuū oportere fieri secundum dignitatem personarum quibus fit distributio,ita vt qui maiorem habet dignitatem,plus habeat:qui minus , habeat minus.& ista est aliqua similitudo rationis.quare ex hac communi opinione iustum distributiuū cōsistet in aliqua proportionalitate & similitudine rationis:sed quanquam omnes in hoc cōuenire videantur,non tamen consentiunt,quænam sit illa dignitas secundum quā debet fieri distributio,vel honorum , vel pecuniarum,& aliorum quæ diuidi inter ciues possunt. Sed quidam dicunt libertatem, vt populares:alij opulentiam,vt potētes: alij verò virtutē,vt in ciuitatibus quas optimates gubernāt. Atq; ex ijs habemus quòd iustū distributiuū est medium secūdum aliquā proportionalitatē, & similitudinem rationis. 26

{ E T quibus. } scilicet rebus vbi est æqualitas eorum quæ distribuuntur. Et illa,scilicet quibus distribuētur, id est personæ quibus fit distributio.Notandum pro declaratione supradictorum , quòd similitudo rationis est æqualitas rationum , quam isti proportionem vel proportionalitatem vocant. Continet autem duas rationes , ratio autem est saltem in duobus , similitudo verò rationis in duabus rationibus. Exemplum primi,Inter duo & quatuor est ratio , & respectus quidam quantitatis qui dicitur ratio dupla:similiter inter III. & VI. est ratio dupla. Verùm similitudo rationis continet saltem duas rationes , & quatuor terminos. Exemplum huius secundi : sicut secundum ad quatuor , ita tertium ad sextum. Sunt enim hic duæ rationes , ex quibus resultat proportionalitas siue similitudo rationis , duas habens rationes , vt diximus , & quatuor. Notandum prætere quòd æquum duobus modis accipi potest. vno modo 27

vt nec

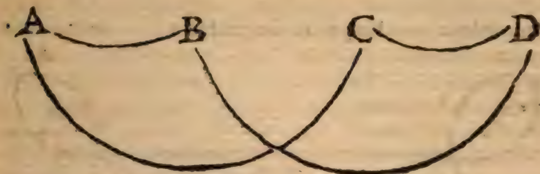
vt nec ſuperet, nec ſuperetur: alio modo vt ſuperet quidem, ſed tamen ſeruet æqualitatem reſpectu perſonarum quibus diſtribuitur. Videtur ergo in iuſto diſtributiuo cadere poſſe vtrunque æquum. Nam ſi ſint perſonæ paris dignitatis, neceſſario ſeruabitur ibi æqualitas rerum diſtribuendarum, ita vt id quod dabitur, non ſuperabit, nec ſuperabitur. Conſiſtit etiam in æqualitate rerum: quarum altera ſuperat, & altera ſuperatur: tamen ſeruatur ęqualitas reſpectu perſonarũ, veluti ſi Achilli detur & Aiaci, & Achilles ſuperet Aiacẽ in decimo. ſi dabuntur eis æqua ſecundũ quantitatẽ, non ſeruabitur iuſtũ: ſed quanto Achilles ſuperat in dignitate, tanto id quod ei additur ſuperare debet. Cũ ergo dupliciter ſumatur æquũ vel æquale, dixit Philoſophus ꝙ ſi non ſint æqui, ſcilicet in dignitate & meritis, nõ æqua habebũt, ſcilicet in quantitate, quia plus digno & plus merenti plus etiam debetur. Quòd ſi hoc pacto non ſeruetur æquũ, exemplo, dicit Philoſophus, naſcuntur pugnæ, & diſcordiæ & querelæ, ſcilicet quando æqui in dignitate habeant non æqua in dignitate: aut econtra, nõ æqui in dignitate habent æqua in quãtitate.

28 {IVSTVM igitur in ſimilitudine.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam declarauit quòd iuſtum diſtributiuum conſiſtit in aliqua proportionalitate vel ſimilitudine rationis: nunc oſtendit qualis ſit iſta ſimilitudo, afferendo duo. primum quòd ſimilitudo rationis conſiſtit non ſolum in numero ſimpliciter & abſolutè accepto, qui dicitur conſtare ex vnitatibus abſtractis à rebus, ſed etiam in numero rerum numeratarum. exemplum numeri primo modo ſumpti, eſt vt iiij. v. x. exemplum ſecundi modi, vt quatuor digiti vel quinque pedes, vt ſunt etiam nũmi, perſonæ, & alia ſimilia. & hoc affert Philoſophus vt hinc habeat quòd proportio ſiue ſimilitudo rationis conſiſtit etiam in rebus, & perſonis, ex quo innoteſcat quòd iuſtitia cõſiſtit in adæquatione ſecundum talem proportionalitatem quam inferius declarabit. Notandum quod ſimilitudo rationum, (cum autem dico ſimilitudinem rationũ, interſiſtit in numeris, & per ſe ex conſequenti, & ratione ipſius numeri) fundatur in rebus numeratis. bene ergo Philoſophus accepit non ſolum numerum ſeparatum, ſed etiam res numeratas in quibus dicit conſiſtere ſimilitudinẽ rationis. Declarat vlterius

quid est similitudo rationum, dicendo quòd est æqualitas rationum, vt hinc habeat iustitiam esse adęquationem resultãtem ex similitudine rationum. Secundum affert quòd similitudo rationis consistit saltẽ in quatuor minimis, id est ad minus in quatuor terminis. Potest etiam habere plures, quinq;, sex, vel octo, decẽ, vt sicut se habet hoc ad hoc, & hoc ad hoc, & sic deinde: ita illud ad illud. verũ in paucioribꝰ quàm quatuor constare non potest similitudo rationum. & hoc etiam probat Philosophus hoc pacto, Similitudo rationum disiuncta consistit saltem in quatuor minimis, id est ad minus quatuor terminis. Eodem pacto similitudo rationum continua. At prętér ista non inuenitur alia similitudo rationũ: ergo omnis similitudo consistit in quatuor terminis ad minus. Patet ratio per sufficientẽ diuisionẽ, & vtraque probari potest. Disiuncta similitudo rationum quam isti discõtinuam sicut discretam appellant, dicitur illa quæ habet omnes terminos disiunctos hoc pacto, vt sicut se habet A ad B, ita C ad D. Hæc dicitur disiũcta, quia nõ est aliquis terminus communis: sed omnes isti quatuor sunt distincti & seiũcti, vt ĩ numeris, hoc pacto, sicut se habet quatuor ad duo, ita duodecim ad sex. In hac manifestè patet quòd sunt quatuor termini. Cõtinua verò est illa quę videtur consistere in tribus: tamen consistit in quatuor, quia vnus terminus repetitur bis, vt ostendit Philosophus hoc pacto, sicut se habet A ad B, ita B ad C. vel hoc pacto, sicut se habẽt duodecim ad sex, ita sex ad tres. Patet ergo quòd in quatuor consistit terminis ista similitudo rationũ, quæ dicitur continua, quia vnus est ibi communis terminus, scilicet ille qui repetitur bis, & sic probatum est quod omnis similitudo rationum est in quatuor terminis. Notandum quod ad hoc propositum numerus bifariam dicitur: omitto autem nũc numerum quem isti appellãt numerantem, id est animã rationalẽ. Numerus igitur bifariã sumitur, aut formalis, aut materialis. Formalis numerus est abstractus ab omni materia secundum rationem suam: dicitur autem cõstare ex vnitatibus absolutis, nec applicatis alicui rei, & dicit̃ cumulatio vel cõgregatio, siue cõpositio vnitatum: sic enim Plato numerum definiuit. talis est numerus, circa quem versatur arithmetica, vt ostendit Philosophus in libro Posteriorum. Cõsiderat enim arithmeticus numerum, vt numerus est absolutè,

ſolutè, & non vt eſt in tabulis ac talibus rebus, ſed abſtractũ, & ſecundum ſuam rationem formalem. Materialis autẽ numerus eſt qui numeratur: quamuis per hunc etiam numeramur: vt per quinq; digitos poſſum numerare quęlibet quinque, & videtur numerus materialiter oriri ex diuiſione continui. Verùm cùm ſimilitudo rationum conſiſtat in vtriſq;, tamen primò & principaliter conſiſtit in numero abſtracto, ſecundariò in rebus numeratis: & hoc ex ordine naturæ. reſpectu autem noſtri primò ſimilitudo rationum videtur eſſe vel conſiſtere in rebus numeratis. Philoſophus igitur attulit illud præſuppoſitum, quòd non ſolum in numeris eſt ſimilitudo rationum abſolutè, ſed etiam in rebus numeratis. quibus, ſcilicet perſonis. & ea quæ, ſcilicet res.

{ VT itaque ſe habet A terminus. } Cùm velit declarare Philoſophus qualis eſt iſta ſimilitudo rationum in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum, primò oſtendit eam quomodo ſit: deinde oſtendit eam eſſe geometricam: poſtea declarat quod eſt geometrica diſiuncta. Dicẽdum quòd iniuſtum oppoſitum iuſto diſtributiuo exorbitat, & eſt alienũ à tali proportionalitate ſiue ſimilitudine rationũ geometrica. Probat igitur in primis hanc ſententiam, quòd iuſtum diſtributiuũ conſiſtit in ea proportionalitate quę eſt ęqualitas rationum hoc pacto, ſcilicet quòd conſiſtit in quatuor terminis: quorum ſicut ſe habet primus ad ſecundum, ita tertius ad quartum: & promiſcuè, & mutato ordine, ſicut primus ad tertium, ita ſecundus ad quartum: & rurſus ſicut primus ad ſecundum, & tertius ad quartum, ita ſe habet primus cum tertio ſimul hoc totum: ad ſecundum cum quarto ſimul. Sententia hæc eſt. Sumantur quatuor termini, ſcilicet duæ res, & duæ perſonæ, ſit Achilles dignitatis & meriti vt xij. Aiax vt vj. ſint res duæ, ſcilicet vna pretij vt viij. altera vt quatuor, tunc ſicut ſe habet Achilles qui eſt xij. ad Aiacem vj. eſt enim ratio dupla: ita ſe habet res viij, ad rem iiij. eſt enim ratio dupla. vel ijſdem ſtantibus terminis promiſcuè hoc pacto, Sicut ſe habet Achilles vt xij, ad rem viij, ita ſe habet Aiax vj, ad rem iiij. eſt enim proportio ſexquialtera, vel ſimilitudo rationum ſexquialtera: ex duabus enim illis rationibus primò ſit proportio dupla, & item ex duabus alijs ſit proportio ſexquialtera.

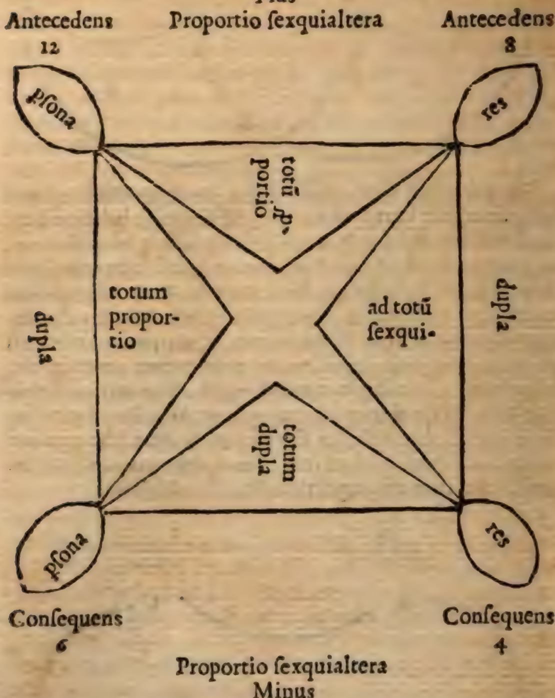

Ex hac igitur figura possunt illæ duę proportiones deprehẽdi. fit etiã vt sicut persona veluti Achilles se habet ad personam, id est Aiacem, & res ad rem, ita totum ad totũ vt res, vt persona simul ad rem & personam simul sumptam: puta sicut se habet Achilles xij, ad Aiacem vj, & res octo ad rem quatuor, est enim ratio dupla: ita se habet Achilles duodecim cũ re sua octo, ad Aiacẽ sex cum re sua quatuor, est enim proportio vel ratio dupla. vnum enim totum continet xx, aliud verò x, vt ex figura percipi potest, & promiscuè se habet Achilles duodecim ad rem octo, vt Aiax sex ad rem quatuor, ita se habet Achilles duodecim, & Aiax sex: continet enim hoc totum xviij. ad rem octo, & rem quatuor, cõtinet duodecim. nam est proportionalitas sexquialtera.

Ex hac

Ex hac etiam figura percipi poteſt proportio dupla, & ſexquialtera. Et item totius ad totum, & dupla & ſexquialtera

Notandum pro maiore declaratione ꝙ in genere tres ſunt ſimilitudines rationū, ſcilicet geometrica, arithmetica, muſica. & ad has omnes aliæ tanquā de capita reducūtur. Geometrica proportio, aut ſimilitudo rationū vel continua eſſe poteſt vel diſiuncta. Cōtinua hoc modo, ſumantur tres termini ix. vj. & iiiij. tūc ſicut ſe habet nouē ad ſex, ita ſex ad quatuor hæc eſt proportionalitas geometrica ſiue ſimilitudo, vbi ſimilis eſt excedendi ratio: eſt etiam cōtinua, quia vnus terminus,

nus, scilicet sex repetitur bis: est etiam sexquialtera, quia maior numerus continet minorẽ cum dimidio eiusdem. Disiũctè hoc pacto, sumũntur xij.vj.viiij.iiij.tunc sicut se habent xij.ad sex, ita octo ad quatuor, est enim similitudo geometrica disiuncta dupla. Similis est enim excedẽdi ratio dupla, & nullus terminus repetitur bis. Arithmetica verò similitudo rationũ, aut continua, aut disiuncta: cõtinua, sumantur octo, vj.iiij.quare vt octo ad sex, ita sex ad quatuor. Verũ viij.excedit sex in ij.& vj, excedit iiij.in totidem: & differt à geometrica cõtinua, quia ibi est similitudo sexquialtera, & ibi attẽditur ꝙ similis sit ratio, hic verò ꝙ sit idem excessus quantitatis. sicut enim octo excedit in quantitate ij, ipsum vj: ita in eadem quãtitate vj, excedit iiij. Verũ proportio similis non est. Nam octo ad vj, habet rationẽ sexquialterã, & vj, ad iiij, habet rationem sexquialterã: ex quo cùm rationes sint dissimiles, nõ potest esse proportio geometrica: sed cùm excessus in quãtitate sint similes, ideo est arithmetica proportio, vbi quãtitas attenditur. Disiuncta quoq; fieri potest arithmetica hoc pacto, sicut se habet xij, ad viij.ita vj, ad ij: & hic etiã apparet excessus similis quãtitatis, & est disiuncta, quia nullus terminus repetitur bis, vt manifestè apparet. Est & alia, id est tertia quæ dicitur musica, quæ oritur tribus tèrminis positis inter se, ita ꝙ sicut se habet primus ad tertium, ita se habet excessus primi, quo excedit secũdum ad excessum ij, quo excedit tertium. sumãtur vj, iij, ij.tunc vltra se habẽt vj, ad duo: sic excessus quo vj, excedit iij, ad excessum quo iij, excedunt ij.at vj, ad ij, habẽt rationẽ triplam. Ter enim ipsum continet: sic vj, cùm excedat tres, & iij.excedit ij, in vnitate, ergo habebunt excessus ad excessum triplam rationẽ. Ternarius enim ad vnitatẽ habet rationẽ triplã, quia ternarius numerus vnitatẽ continet ter, & talis videtur esse similitudo musica: sed primò similitudo rationũ videtur cõpetere geometricæ: deinde musicæ: tertiò & remotè magis arithmeticè. Verùm vt ad geometricã reuertamur, triplex progressio vel cõiunctio fieri videbatur hoc pacto. Sicut se habet primũ ad secũdum, ita tertiũ ad quartũ. vel vt rebus & personis accõmodemus, sicut se habet persona ad personã, ita res ad rẽ. Item promiscuè sicut se habet persona ad rẽ, ita persona ad rem. Item totius ad totũ, sicut se habet persona ad personam,

& res ad rem:ita perſona,& perſona ſimul ad rem,& rem ſimul,& promiſcuè ſicut ſe habet perſona ad rem, & perſona rem,ita perſona & res ſimul, ad perſonā & rem ſimul. Verū nemo moleſtè ferat,ſi ij termini ſæpius repetūtur. Fit enim vt apertius pateſiat in his locis ſententia Philoſophi.

29 {TALEM autem rationum.} Declarat autem Philoſophus quòd talis ſimilitudo rationum in qua cōſiſtit iuſtum diſtributiuum eſt geometrica , non autem arithmetica nec muſica,hoc pacto : Illa ſimilitudo rationum, quæ ita habet, vt primum ad ſecundum,ita tertium ad quartum,& item vt primum ad tertium,ita ſecūdum ad quartum,& item vt primum ad ſecundum,& tertium ad quartum,ſic primum cum tertio,ad ſecundum cum quarto,eſt geometrica: ſed iſta quā ſuprà attulimus,& in qua diximus conſiſtere iuſtū diſtributiuum eſt huiuſmodi:ergo &c. Talē ſcilicet in qua diximus conſiſtere iuſtum diſtributiuum.

30 {NON eſt autem.} Affert aliam ſentētiam Philoſophus, ſcilicet ꝙ illa ſimilitudo in qua cōſiſtit iuſtū diſtributiuum, eſt diſiuncta,non autē cōtinua.probatur , Illa ſimilitudo eſt diſiūcta in qua nō ſumitur vnus terminus cōmunis:at iſta ſimilitudo in qua cōſiſtit iuſtum diſtributiuū nō habet cōem terminū:ergo eſt diſiuncta,& nō cōtinua. Maior patet. Minor declaratur à Philoſopho , quippe cui , id eſt perſona:& quod,id eſt res ipſa quæ diſtribuitur,nō concurrunt vt poſſint fieri vnus terminus.Sic igitur ſummo ordine habemus à Philoſopho primò ꝙ iuſtum diſtributiuum cōſiſtit in aliqua ſimilitudine rationū.Secūdò ꝙ in ſimilitudine geometrica.Tertiò ꝙ in geometrica diſiuncta vel diſcreta,vt aiūt.

31 {INIVSTVM autem.} Nunc declarat Philoſophus iniuſtum oppoſitum aberrare à tali ſimilitudine rationis, aut in plus,aut in minus:vt ſuperioribus exemplis oſtendi poteſt. Nam ſi iuſtū diſtributiuum conſiſtit,vt Achilles xij.habeat præmium viij.& Aiax vj.habeat præmium iiij,profectò iniuſtum erit ſi x.tribuātur Achilli,duo Aiaci,vel ecōtrà:quomodocunq; enim aberrat à medio ſecundum talem ſimilitudinē rationū,vel in plus, vel in minus oritur ipſum iniuſtū.

32 {IN malis iniuſtus habet minus.} Qui patitur iniuriam habet plus,ſed videtur iniuſtus habere plus de bono : quia minus malum videtur ſubire rationem boni,inquantum eſt

eligib

eligibile magis, vt ait Philosophus. {VNA species iusti.} scilicet distributiui. iustũ igitur distributiuũ cõsistit in similitudine rationũ geometrica disiũcta, siue discreta, vt isti appellãt. 33

De iusto commutatiuo. CAPVT IIII.

Estat autem id iustum quod fit in emendandis cõmercijs, tum ijs quæ sua sponte faciunt homines, quàm ijs quæ inuitis ipsis efficiuntur. Hoc autẽ aliam habet speciem à priore. iustum enim distributiuũ eorũ quæ cõmunia sunt in dicta semper cõparatione rationũ cõsistit. nam si è pecunijs publicis distributio fiat: eadem erit ratione quam habẽt inter sese ea, quæ in rempublicam sunt collata. & iniustũ quod huic opponitur, id est quod à cõparatione rationũ exorbitat. Iustum autem quod est in cõmercijs, est quidẽ æquum quoddam: & iniustum, iniquũ. Sed non illa cõparatione rationũ, sed arithmetica. nihil enim refert, si probus prauo detraxerit, an prauus probo. neq; si adulteriũ probus, an prauus cõmiserit: sed ad differentiã nocumenti, lex respicit tantũ. & utitur ut æqualibus, si hic iniuriã facit, ille patitur: & si hic nocuit, ille est læsus. Quare iniustum hoc cùm sit iniquum, iudex æquare conatur. Nam cũ hic quidẽ percussus est, aut occisus, ille uerò percußit, aut occidit: paßio atque actio diuisa est in partes non æquas, sed ad æqualitatem auferendo lucrum damni respectu redigere nititur iudex. Dicuntur enim hæc in talibus, absolutè dicendo. atque quanquam hæc nomina quibusdam accõmodata nõ esse uidentur, ut ei qui percußit, lucrũ, & ei qui passus est, damnũ: cùm tamẽ mẽsurata fuerit paßio, hoc damnũ, illud lucrũ uocatur. Quare æquum quidem inter plus & minus, est mediũ. Lucrum autem atq; dãnũ plus sunt, & minus. cõtrario modo, plus boni, & minus mali lucrum. contrarium autem damnum, quo-

34 35 36 37 38

*rum medium est ipsum æquum, quod quidem dicimus esse iustum. Quare iustum emẽdatiuum, medium est inter damnum & lucrũ. Quapropter & cùm controuersiam habent, ad iudicem ipsum confugiunt. Ire autem ad iudicẽ, est ire ad ipsum iustum. Iudex enim ut iustum est animatum suapte natura. & quærunt iudicem medium. Et uocant nonnulli * mediatorem, ut ipsum iustum assecuturi, si medium iustum consequantur. Medium ergo quoddam est ipsum iustum. si quidem & iudex medium est. Iudex autem ad æqualitatem redigit. Et perinde atque si linea in duas inæquales partes diuisa, id quo maior pars dimidiũ excedit abstulerit, minoriq; addiderit parti. cumq; totum diuisum fuerit duas in partes [redacted], tum suum aiũt*

39 *habere, cùm æquum acceperint. Aequum autem medium est, inter maius & minus, in arithmetica cõparatione rationum.* Nam si sint duo æqualia, & ablatam ab altero quantamuis partem addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum. si enim ablata fuisset, & non addita una sola parte excederet. Excedit ergo medium una. & ipsum medium excedit id à quo est ablatio facta, una. Hoc ergo cognoscemus & quid nam auferendum ab eo sit qui plus habet, & quid addendum sit ei qui minus habet. Id quo medium excedit, addendum est ei qui minus habet. id autem auferendum à maximo est, quo exceditur mediũ. Sint æquales lineæ tres, a, b, c, d, e, f, atque ab a b, pars auferatur a g, & addatur ipsi lineæ e f, sitq; illa h e. Quare tota linea h e f excedit g b lineam parte h e, & parte e k. Excedit ergo mediam c d lineam h e parte. Est autem*

40 *hoc in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi agens ageret, & quantum. & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum & tale. Nomina autem hæc (damnum, inquam,*

μεσοδίκους

Græcus codex sic habet, διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστὶν ὥσπερ ἄν εἴ τις εἴποι δίχαιον. ὁ δικαστής, διχαστής.

quam, & lucrum) ex ijs contractibus quos sua sponte faciunt homines tracta sunt. Qui enim emendo, uendendo, cæteraq; agendo quæ lege cõcessa sunt plus habent quàm suum, ij lucrari: qui minus quàm in principio, ij damnum pati dicuntur. Sed qui neq; plus, neque minus habent, sed sua per seipsa sunt facta, ij se sua inquiunt habere, & neq; damnum pati, nec lucrari. Quare iustum medium est, inter lucrum quoddam & damnum (quæ fiunt inuitis hominibus) æquale, inquam, & prius & posterius habendo. 41 42

COMMENT.

RESTAT autem id iustum.} Hoc est quartũ capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm superius diuisit iustitiam particularem in duas partes, scilicet in distributiuam & correctiuam commerciorum, & etiam didistributiuam quę versatur circa munera publica distribuenda pluribus declarauit: nunc docet de altero membro, id est de iustitia correctiua cõmerciorum. Diuiditur autẽ in duas partes. In prima ostendit quòd hæc iustitia est mediũ secundum proportionalitatẽ arithmeticam, & quòd est medium inter lucrum & damnum. In secũda ostendit quonam pacto ea sit medium secundum talem proportionalitatẽ arithmeticam. In prima autẽ parte narrat Philosophus primũ quod est vna alia species iustitiæ diuersa à distributiua, & declarat quid ad illam pertinet, vt ostendat quid interest inter correctiuam & distributiuã, deinde quid pertinet ad illam correctiuam. ex quo etiã patet vtriusque differẽtia. Post hęc affert sententiam quandam de iusto tali correctiuo, scilicet quòd istud iustum est medium inter damnum & lucrũ. & hũc ordinem in prima parte seruare videtur vt patebit, Dicit igitur in primis quod est alia species iustitiæ diuersa à prima, cum consistat in correctione commerciorum: hæc autem dupliciter fieri possunt, aut inuitis nobis, vt suprà ostendit, & nunc tangit, & tale iustum non consistit in similitudine rationũ geometrica quæ seruatur in iusto distributiuo cùm res communes distribuũtur. Nam si fiat distributio iuste ex pecunia publica, seruabitur proportionalitas geometrica, vt qui con- 34

tulit plus,etiam plus ei tribuatur,& minus ei qui cõtulit mi nus, vt superioribus exẽplis patere potest. At correctiua non seruat talem proportionalitatem, sed eam quam nunc osten det.{ A T iustũ id.} declarat quòd istud iustũ quod est quoddam æquũ non simpliciter,sed quoddam, istud inquam consistit proportionalitate arithmetica. Probatur , Vbi æquum non respicit rationem personarũ,sed solum qualitatẽ damni & lucri , profectò ibi æquũ & iustũ in arithmetica consistit, non autem in geometrica. At æquũ & iustum correctiuũ nõ respicit qualitatem personarũ,sed quantitatem damni & lucri:ergo tale iustum correctiuum cõsistit in similitudine rationũ arithmeticæ. Maior est clara. Nam in geometrica pro portionalitate,& distributiua iustitia,attendũtur res,& personæ , & in hac arithmetica & correctiua respicitur quãtitas excessus,qua excedit vna pars aliam,vel numerus numerum vt adęquatio fiat secundum arithmeticam proportionẽ.Minorem videtur probare Philosophus exemplis:cũ enim corriguntur commercia hominum, qui corrigit non considerat qualitatem personarum : sed quantitatem rerum circa quas factum est cõmercium,scilicet damnum, qua quantitate superat lucrum , & redigit & lucrũ & damnum ad æqualitatẽ. Item affert aliud exẽplũ : vt si sit percutiens & percussus, vel interficiens & interfectus , non respicit personas iudex , sed damnum inter pulsationem actiuam & pasiuam , quod inæqualitas dicitur,quam iudex per hãc speciẽ iustitię ad æqua litatẽ redigit,non respiciendo personas nisi per accidens eue niat.vt si quis pulsauerit cõstitutum in magistratu, punietur maiori pœna quàm si priuatum pulsauerit, & in tali casu respicietur persona:sed per accidẽs fit,vt inferius patebit. Post hæc Philosophus pro declaratione minoris remouet cauilla tionem quandam. Nam potuisset dicere aliquis, tu appellas lucrũ si quis pulsauerit , & damnũ si pulsatus fuerit:at in his rebus nõ dici debet lucrum vel damnum,sed in pecunijs potius,& similibus rebus. Ad hoc respondet Philosophus quòd nonnullis videtur quòd non posit dici : ego tamen ostendo quomodo posit dici vtendo istis terminis simpliciter. Nam antequàm fuerit mẽsurata actio vel pasio,& inęqualitas,nõ videtur esse ibi lucrum vel damnum:sed cùm mensurata fue rit,statim videtur ibi esse damnum & lucrũ, & posse dici, vt qui

qui amisit oculum habet damnum cùm amiserit oculi commoditates. At damnum refertur ad lucrum: ergo si passio dicetur damnum, actio dicetur lucrum, vt patet.

{NIHIL enim refert.} respectu personarum, scilicet. 35

{VTITVR illis.} Personis in eadem æqualitate. Passio 36 atque actio est vna & eadem res, & ista tota actio atque passio diuisa est in partes inæquales, & vt respicit agentem dicitur actio, vt verò patientem passio: vt in libro Physicorum ostendit Philosophus.

{AVFERENDO lucrum.} Quia amisit oculum punito 37 illo à iudice qui effodit, videtur quodammodo oculum recepisse. Notandum quòd hoc iustum correctiuum consistit in arithmetica proportionalitate, quia non respicit personas, sed tantum inæqualitatem rei, scilicet qua res rem excedit alteram, & reducit ad æqualitatem. At verò iustum distributiuum personarum habet rationem eo modo quo suprà diximus.

{QVARE æquum.} Affert Philosophus ex supradictis 38 vnam sententiam, scilicet quòd iustum hoc est medium inter damnum, & lucrum: & eam probat duabus rationibus. Prima, æquum huius correctiuæ iustitiæ est medium inter damnum & lucrum: at iustum correctiuum est æquum: ergo est medium inter damnum & lucrum. Secunda ratio, Iudex est medium inter plus & minus, quorum alterum est lucrũ, alterum damnum: at iudex est quodammodo iustum tali iustitia, quia iustum est medium inter lucrum & damnum: ergo iustum correctiuum est medium, & cætera. Patet ratio, quia iudex est medium quoddam inter plus & minus: & cùm nascitur controuersia, statim currit ad iudicem, tanquam ad quoddam medium, & animatum iustum quod æquat inęqualiter se habentia ac si esset vna linea in partes diuisa inæquales: tunc si auferatur à maiore, & addatur minori, dicere solemus quòd vterque illorum habet rem suam, id est æqualitatem, & ideo tale iustum videtur consistere in eo vt quasi aliquod totum diuidatur in partes æquales. Vnde & nomen sumpsisse videtur. Nam apud Græcos δίκαιον, à δίχα dici videtur verso χ in κ quasi duatim & diuisim, vt ita loquar. Græcè enim διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον ὅτι δίχα ἐστί. Ex his patet quòd iustum correctiuum est medium inter

plus & minus,& lucrum & damnum ſecundum proportionalitatem arithmeticam,ſua natura, id eſt ſecundum ſuam naturam: quia quando fit contra naturam non eſt vere iudex, nec proprie appellandus iudex.

39 {AEQVVM autem medium eſt.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quo pacto inuenitur medium tale iuſtitiæ correctiuæ,quod eſt inter plus & minus ſecundum ſimilitudinem arithmeticam. hoc autem declarat ſimilitudine quadam afferendo lineas, quarum exemplo iſtud medium innoteſcere poſsit. Dicit ergo quòd ſi ſint duo æqualia, puta viij.& viij. & ab altero auferatur vna pars,vt duo: hæc pars aut addi poteſt alteri viij. aut non. ſi addatur, tunc fient x. & excedet alterum diminutum quod remanſit vj. in duabus partibus,id eſt bis duobus.Quòd ſi eſſent ablata ei,& non addita alteri in vna tantũ parte & dualitate, alterum diminutum, id eſt ſex excederet. quòd cùm ſit ei addita ſuperat mediũ in vna parte,id eſt dualitate, medium verò excedit illud diminutũ in altera dualitate. Quare auctum excedet diminutum in duabus partibus & dualitatibus cùm ſit x. & illud vj.& ſic erũt inæqualia.quòd ſi velimus ad æqualitatem mediumq; redigere, tunc auferenda eſt pars illa qua excedens ſuperat medium, id eſt vna dualitas,& addẽda ei quod tali parte & dualitate deficit à medio, & ſic fiet æquatio,& medium inuenietur. Sed vt clarius intelligatur ſumantur lineæ, ſint tres lineæ æquales, quarum vna appelletur A B, altera C D, & alia E F,& C D ſit media ad quam iudex tanquam ſignum reſpiciens,ſuperiorem lineam diminutam, ad inferiorem auctam, id eſt exceſſum & defectum ad æqualitatem reducere debet. Auferatur ergo à prima linea A B vna pars, ſcilicet A G, & addatur tertiæ quæ dicitur E F, & media relinquatur intacta.Et illa pars quæ additur ſit H E. Ex his ſequitur ꝙ linea aucta quæ vocatur H E F ſuperet lineam diminutam vocatam G B in duabus partibus, ſcilicet vna quæ dicitur H E, alia quæ vocatur E k, & eſt æqualis priori parti. Mediam verò lineam C D quæ permãſit intacta ſuperat in vna tantùm parte, ſcilicet eam quam habuit ex diminuta linea. Cùm ergo excedens linea excedat inferiorem in duabus partibus æqualibus, & mediũ in vna, iudex cùm voluerit redigere ad æqualitatem reſpiciens mediam

diam, auferet ab excedente illam partem qua mediam excedit,& addet inferiori: & sic fiet æqualitas & adæquatio, vt in figura patet.

A ij G iiij B

C D

H ij E ij K F

{EST autem hoc.} 40

Cùm antea Philosophus visus sit declarare mediũ secundum arithmeticam proportionalitatẽ quod versatur circa easdẽ res: nunc verò ostendit, quòd hoc pacto sumitur circa res diuersarum artium, scilicet secundũ proportionalitatem,& similitudinem arithmeticam. Probatur: si hoc pacto non inueniretur medium in rebus diuersarum artium, tunc destruerentur ipsæ artes. Consequens absurdum, ergo & antecedens. Patet ratio, quia artium alia est præstãtior alia,& opus præclarius facit. quòd si inter opera non fieret adæquatio, deficerent profectò artes, quia præclarior artifex nollet permutare suum opus pręclarius cùm alterius artificis opere viliore: nisi agens, id est ille qui habet opus quo alius indiget ageret quantum & quale: patiens, id est ille qui indiget tali opere pateretur, id est susciperet tantum & tale. Notandum quòd Philosophus per agens intelligit eum artificem qui habet aliquod opus quo alius indiget: per patiens intelligit eum qui indiget eo, & suscipit tale opus. Itaque in permutatione operum quæ fiunt in artibus, fit vt vterque possit esse & agens & patiens diuersis respectibus. sit faber & sutor: opus fabri sit domus, sutoris calceus. Faber igitur facit domum qua ipse non indiget, & sic dicetur agens. Vt autem indiget calceo, dicetur patiẽs. eodem modo sutor. Commutatio igitur cùm fiat inter duas personas,& vtraque dat & suscipit, ex quo vtraque videtur esse agens & patiens diuersis respectibus, vt dictum est. Dicit præterea Philosophus, & vtitur ijs terminis, scilicet tantum & tale, quantum & quale: quia cùm fiant varia opera, oportet vt in permutando redigantur ad aliquam æqualitatem: vt si de se vnum opus non sit ita perfectum sicut aliud, oportet vt accipiantur tot illius generis, vt adæquent perfectionem alterius: & sic vnum opus euadat

tantum quantum alterum, & etiam tale.

41 {NOMINA autem hæc.} Declarat Philosophus originem istorum nominum, scilicet damni & lucri. & dicit quòd hæc nomina sunt orta ex ijs contractibus quod faciunt homines sponte sua, vbi propriè dicitur lucrum & damnum, postea translata sunt talia nomina per similitudinem quandam ad commercia quæ fiunt inuitis hominibus, in quibus non conceditur tale lucrum à legibus, cùm fiat in damnum & læsionem alterius, & ideo ad æqualitatem redigi debet, quod fit cùm quispiam æquum & prius & posterius habet, id est quod erat prius antequam inferretur læsio; & est posterius cùm ad æqualitatem rediguntur contrahentes, & in pristinam formam restituuntur quoad fieri potest. Et visus est Philosophus loqui in hac parte iustitiæ cõmutatiuæ de commercijs quæ inuitis sunt. vt furtum, adulterium, verberatio: in sequenti capitulo videtur loqui de voluntarijs.

42 {PRIVS.} Aequum quod erat prius antequam maleficiũ fieret, & inæqualitas.

43 {POSTERIVS.} Scilicet quòd redactum est ad æqualitatem à lege vel iudice posteaquàm factum est illud maleficium, ita vt in ordine prius sit æquum, quia vnusquisque sua habet. deinde orta est inæqualitas ob maleficium ab altera parte commissum in damnum alterius: præterea posterius est æquum, cùm illa inæqualitas redigitur ad æqualitatem. Dubitatio oriri videtur, quia dictum est iustitiam consistere in medio ipsius rei: & si hoc est, tunc definitio virtutis assignatę non videretur ei competere, cùm sit mediocritas consistens in medio rationis, vt antea patuit. Hanc dubitationẽ, vt arbitror, soluere possumus distinguendo de medio, quod duplex esse videtur: vnum, scilicet rationis determinatum à recta ratione, vt non excedat neque deficiat: alterum rei, cuius effectrix est ipsa iustitia. In medio primo modo sumpto consistit omnis virtus, & etiam ipsa iustitia. Et sic competet ei definitio virtutis assignata, tamen non obstat quin sit etiam medium rei inquantum eius est effectrix. Est igitur in medio rationis secundum essentiam suam: est præterea medium rei inquãtum est eius effectrix, aut secundum similitudinem rationum geometricam in distribuendo, aut arithmeticam in commutando.

De

De repaßione, numo, & indigentia.

CAPVT V.

Idetur autem nõnullis & ipsa repaßio simpliciter esse iustum, ut Pythagorici censuerunt. qui quidem absolutè definientes iustum, repaßionem esse dicebãt. Verum repaßio, nec ad distributiuum iustum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quanquam eam ipsam & Rhadamanti ipsius iustum asserunt esse,* 44

Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipse,
Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

45 *Persæpe enim discrepat. nam si quis magistratum gerens percusserit quẽpiam, non decet eum repercuti. Et si quispiam eum qui magistratum gerit, percusserit, is nõ solum repercutiendus est, uerum etiam supplicio afficiendus. Præterea multum inter se differũt, id quod spõte, & id quod inuitus quispiam fecit.* 46 *Sed in societatibus commerciorum, tale iustũ (repaßio inquã) per cõparationem rationum, & non per æqualitatẽ continet ciuitatem. Ciuitas enim tum cõseruatur cum retributio fit ut comparatio flagitat rationum. nam homines aut reddere malum quærunt, quod ni faciant seruitus esse uidetur. aut retribui sibi bonum, quod nisi fiat, actus dandi beneficiumq; nõ fit. at ciuitates his conseruantur. Quamobrẽ & Gratiarum templum in ciuitate media condunt, ut retributio sit. hoc enim gratiæ proprium est. Nam is qui suscepit, subministret uicißim ei qui munus cõtulit, & ipse rursus incipiat conferre oportet. Coniunctio autẽ quæ per diametrũ est,* 47
facit eam retributionem quæ per comparationẽ rationum efficitur, hoc pacto, sit Aedificator quidã a, Sutor autẽ b, Domus in c, & calceus collocetur in d. Aedificatorẽ igitur à

* *Græcus codex plus habet, οὐκ ἐφαρμόττει, οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον, οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικὸν· λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δ' ἀντιπεπονθός, οὐκ ἐφαρμόττει. B. id est nõ cõuenit neque iustitiæ uniuersali. neq; particulari. Particularẽ enim uoco politicã, quæ res cõmunicat: mutuũ enim pati neque ad distributi. b.*

tur à sutore accipere opus illius, & ipsum illi suum dare oportet. Si igitur primū sit id iustum quod comparatione rationū est æquū, deinde repaßio fuerit, erit quod dicitur. sin minus, non erit æquum neque constabit societas. Nihil enim prohibet unius opus alterius opere præstabilius es-
48 *se. Hæc igitur ad æqualitatem redigātur oportet. Est autē hoc & in cæteris artibus. Etenim è medio tollerētur, nisi agens ageret, & quātum & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum & tale. Non enim duobus ex medicis fit societas, sed ex medico atque agricola, & ex diuersis omnino, ac inæqualibus. uerū hi redigantur ad æqualitatē*
49 *oportet. Quapropter ea uniuersa quorū est permutatio,*
50 *inter sese comparabilia quodāmodo esse oportet. Pro quo numus in usum hominum uenit, & fit quodammodo medium. metitur enim cuncta. quare & nimium atque parū:*
51 *quotnam calcei domui uel uictui sunt æquales. Oportet igitur quod est ædificator ad sutorem, tot pro domo, uel alimento calceos esse. quòd si hoc non fuerit, non erit permutatio, neque societas. hoc autem non erit, si non æqua quodammodo fuerit. oportet ergo aliquo uno mensurari cuncta, sicut & antea diximus. Hoc autem est reuera quidem indigentia ipsa, quæ omnia continet. Nam si non indigeant, aut non similiter, non erit permutatio, aut non eadem erit. Numus autem ex instituto factus est, ut pro indigentia sit. Et propterea nomen hoc habet, quod non natura constat, sed lege. Et in nobis est situm ipsum mu-*
52 *tare atque inutilem facere. Erit igitur tunc repaßio, cùm redacta fuerint ad æqualitatem, ut quod est ad sutorem*
53 *agricola, id sit opus sutoris ad agricolæ opus. Oportet autem in figuram comparationis rationum ducere, cùm permutare uoluerint. Sin minus, alterum extremū exces-*

sus

sus habebit utrosque. Sed cùm habent sua, sic æquales & socij sunt. quia hæc æqualitas in ipsis fieri potest. Atque 54
sit agricola quidem a, & alimentum c: sutor autem b, & opus ipsius quod in æqualitatē iam est redactum, d. Quòd si hoc pacto non esset repaßio, non esset sanè societas.
Ipsam autem indigentiam continere, ut quidam unū, hoc 55
sanè declarat. Cum enim aut ambo sese non indigent mutuo, aut alter, non fit permutatio: sicut fit, cùm eius quispiam indiget quod habet ipse: ut uini, pro quo dat ille triticum exportandum. Oportet igitur hæc redigi ad æqualitatem. Quòd si nunc nō indigeat, numus quasi uas intercedit pro permutatione futura, si ipsa indiguerit fore. Liceat enim oportet hunc afferenti accipere. Patitur igitur idem & ipse. Non enim semper æquale potest. attamen magis ipse persistere solet. Idcirco definitæ sint pretio res omnes oportet. sic enim erit permutatio semper. quæ si erit, societas erit. Numus igitur ut mensura, res ipsas metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque societas fuerit sine permutatione, neq; permutatio sine æqualitate, neq; æqualitas sine communi mensura. Atque re quidem uera fieri nequit, ut ea quæ adeò differunt, cōueniant communi mensura. attamen indigentiæ ratione satisfieri potest. Vnum quid igitur esse oportet, atque hoc ex suppositione. quapropter numus uocatur. Hic enim facit ut omnia 56
mensura conueniant: mensurantur enim omnia numo. Sit 57
domus quidem a, *unciæ autem decem b: & lectica collocetur in c. Atque a quidē dimidiū sit ipsius b, si pretium domus quinq; unciæ sint, aut æquale: c autē, id est lectica, sit pars decima ipsius b. Patet igitur quot lecticæ domui sunt æquales, sunt enim quinque. Hoc aūt modo permutatio erat antea quàm esset numus. nihil enim interest siue

lecticę

lecticæ quinque, siue pretium quinq; lecticarum detur pro domo. Dictum est igitur quidnam sit iustum atq; iniustum
58 *His autē determinatis, constat iuris actionē medium inter hæc esse, agere, inquam, ac pati iniuriam. Alterū enim est*
59 *plus habere, alterū minus. Iustitia autē non eodem modo quo priores uirtutes mediocritas est: sed quia medij est,*
60 *hoc est æqui. iniustitia autē extremorū. Et iustitia quidē est qua iustus dicitur actiuus, electione iusti, atq; distributiuus & sibijpsi ad alium, ac alij ad alium. non hoc pacto ut commodi quidem plus sibi tribuat, & proximo minus, incōmodi autem contrà, sed æqui. quod ex comparatione rationum emergit, & alij simili modo ad alium. iniustitia*
61 *autem cōtraria iniusti. Hoc autē est excessus & defectus commodi uel incōmodi, contra comparationē rationum. quapropter iniustitia exuperatio est, et defectus, quia est*
62 *exuperationis & defectus: in se quidē exuperationis eius quod est simpliciter cōmodum, & defectus eius quod est*
63 *incommodum. In alijs autem in toto quidem similiter, eius profecto quod à comparatione rationum exorbitat, ut cōtigerit. Iniuria autem minus quidem est iniuriam pati, maius autem iniuriam facere. De iustitia igitur ac iniustitia, quænam sit utriusque natura, sit dictum hoc modo. Similiter & de iusto uniuersaliter, atque iniusto.*

COMMENT.

44 VIDETVR autem nonnullis & ipsa repassio.} Hoc est quintum capitulum huius primi tractatus, in quo Philosophus affert opinionem Pythagoreorum de iustitia, & eam refellit, & simul ostendit quomodo iustum sit medim: diuiditur autem in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur afferendo sententiam Pythagoreorū, dicit quod videtur quibusdam iustum non aliquod, sed simpliciter omne iustum esse repassum vel econtra passionem. Hanc sententiam reprobat Philosophus hoc pacto, Id quod

quod nõ accommodatur nec iusto distributiuo, nec correctiuo, sed discordat ab vtroque, non est iustum vt illi dicebãt: sed econtrà passio est huiusmodi, quia non accõmodatur iusto distributiuo, nec correctiuo, sed discordat eo modo quo illi ponunt. ergo econtrà passio non est iustum. Maior patet, quia duæ sunt species iustitiæ, vt vidimus, vna distributiua, alia correctiua, vnde & iustum duplex, scilicet distributiuũ, & correctiuum. Id igitur quod discordat ab vtroq;, non erit iustum. Minorem probat Philosophus, & primò quòd discordat à iusto distributiuo: quia fieri non potest vt quis eadem patiatur quæ contulit in rempub. vt si quispiam patriam seruauerit, quid econtrà patietur vel suscipiet à republi. vt par gratia referatur? Probat vlterius quòd non accommodatur, vel potius discordat econtrà passio à iusto correctiuo. Nam fieri potest vt quispiam percusserit hominem in magistratu constitutum: tunc iste non patietur eadem, imò luet pœnas, & plus patietur. verũ secundum nos debeat eadem pati. Item in magistratu cõstitutus si percusserit aliquẽ priuatum: tunc iste non eadem econtrà patietur, quod debebat fieri per vestrum iustum. quare patet his exemplis quòd econtra passio vestra discordat à iusto etiam commutatiuo vel correctiuo. Affert etiam vlterius ad suum propositum ostendendum, ꝙ magna interest vtrum quispiam sponte an inuitus agat. Si autẽ iustum esset econtra passio, tunc quomodocunq; ageret aliquid & inferret, semper econtrà pateretur eadem: at qui inuitus fecerit non punitur à legibus: ergo absurdum est iustum esse econtrà passionem, & sic malè dicebant Pythagorici, ꝙ iustum simpliciter nihil aliud est quàm ecõtrà passionem, & adeò credebant hoc, vt dicerent iustum Rhadamanti, non esse nisi tale, accommodantes Hesiodi carmen, qui dixit quòd si quis patietur ea quæ egit, tunc rectè iustum fit.

{DISCREPAT.} Scilicet à iusto distributiuo & corre- 45
ctiuo eo modo quo diximus, Notandum ꝙ sicut dicit Philosophus, Pythagorici definierunt iustum ecõtrà passionem. Nam iustum vt omnes asserũt, est æqualitas quædam, id est vult vt personæ vel res redigãtur ad æqualitatem. Pythagorici verò errarunt in hoc quòd accõmodant econtrà passionem omni iusto, & nõ bene fecisse vidẽtur sic simpliciter, & sine distinctione vlla definiendo iustũ, tamen accõmodatur

econtra

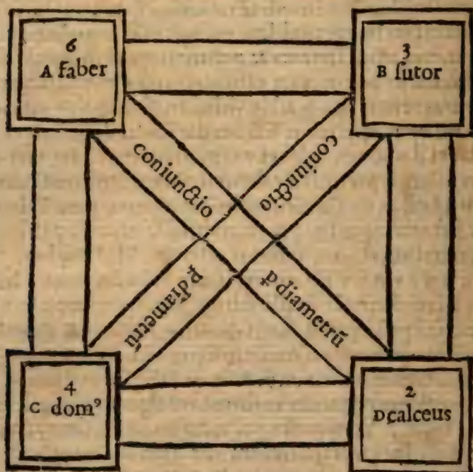
econtra paſsio alicui iuſto:nam videtur habere locum in aliqua parte iuſtitiæ commutatiuæ,ſcilicet præſertim in ea quę verſatur circa commercia voluntaria quæ fiunt in communi ſocietate,vt apparebit. Dubitatur quia Philoſophus videtur ſibi repugnare. Nam ſuperius dixit in iuſto correctiuo quòd iudex reſpicit iniurias,& non conditionẽ perſonarũ,& ideo dixit illud iuſtum cõſiſtere in arithmetica proportionalitate,quæ non reſpicit qualitatem perſonarum. Hic autem dicit,& affert exemplum in iuſtitia correctiua vbi attenditur dignitas,& qualitas perſonarũ:vt ſi quis percuſſerit virum in magiſtratu cõſtitutum,non ſolùm repatitur econtra, ſed etiam magis punitur. Dicendum ad hanc dubitationẽ quòd Philoſophus loquitur ibi de ijs quæ communiter eueniunt. Præterea videtur ibi accipere priuatas perſonas. at ſi quis percuſſerit virum in magiſtratu conſtitutum, non punitur, quia perſonam illam tãquam priuatam percuſſerit,ſed quia videtur percuſsiſſe rempub.cùm ille publicam perſonam gerat,vt apparet exemplo allato.

46 {SED in ſocietatibus.} Hæc eſt ſecũda pars huius capit. in qua Philoſophus reprobata ſentẽtia Pythagoricorũ,nunc oſtendit quòd iuſtum iſtud Pythagoricorũ,id eſt ecõtra paſſio,verificatur in aliqua parte iuſtitiæ correctiuæ, ſcilicet in ea quæ conſiſtit in cõmercijs hominum:deinde declarat formam iuxta quam dicetur ꝙ iuſtum eſt econtra paſsio. Probat igitur primò hoc pacto:Id quod in cõmutando ſecũdum ſimilitudinẽ rationis,& non iuxta æqualitaten continet, & conſeruat ciuitatẽ,eſt iuſtum correctiuum cõmerciorum. At ecõtrà paſsio eſt huiuſmodi:ergo ecõtrà paſsio eſt iuſtũ correctiuum. Patet ratio ex ipſo Philoſopho qui dicit ꝙ ecõtrà paſsio eſt iuſtum correctiuum,non autem ſimpliciter iuſtũ, vt volebant Pythagorici,& ſecundum æqualitatem, vt oculum pro oculo,vel manum pro manu. Verùm ſi dixiſſent vel intellexiſſent econtrà paſsionem ſecundum ſimilitudinem rationis vt nos ponimus,non erraſſent:quia ciuitas conſeruatur cùm fit retributio & repenſio ſecundum ſimilitudinem rationis,vt ſi quis intulerit malum,reportet ſecundum ſimilitudinem rationis malum à lege: ſi bonum etiam reportet bonum & gratiam. vnde & templum Gratiarum in ciuitatibus condere ſolent:ad quod reſpicientes meminerũt gratiarum

tiarum,& referunt gratias bene meritis, & recõpensatione inuicẽ pro beneficijs,vt & ille rursus & cõferre beneficia incipiat,& iterũ reportare,& in his cõsistit econtrà pasio non iuxta æqualitatẽ,sed iuxta similitudinẽ rationum:quia si das mihi opus tuum,nõ reddam tibi opus meũ: quia forsan non indiges illo,sed reddã æquiualens illi. & sic patet ꝙ ecõtrà passio est iustũ correctiuum,non iuxta æqualitatẽ,vt videbãtur intelligere Pythagorici. Nam quæ societas vel cõmutatio ex æqualibus fieri potest? Non enim ex duobus medicis fieri societas solet,& commutatio inter ea quæ sunt eiusdem artis,sed ex diuersis & inæqualibus cùm redigũtur ad æqualitatem secũdum similitudinẽ rationis. Nam circa iustitiam cõmutatiuam semper quidem oportet esse æqualitatem rei ad rem,non tamẽ actionis & passionis,quod importat cõtra passum:sed in hoc oportet adhiberi proportionalitatẽ vt fiat æqualitas rerum, eo ꝙ actio vnius artificis maior est quàm actio vel opus alterius. vt si faber dat sutori domũ,non sutor reddat ei domũ:nec si dat ei vnam domum reddat vnũ calceum minoris pretij,sed calceus secũdum similitudinem rationis,id est vt tot sumãtur calcei vt æquent pretiũ domus: & sic fiet recompensatio & retributio,& econtrà passio iusti commutatiui,vt nunc inferius ostendet Philosophus.

{CONIVNCTIO autem.{Cùm velit declarare Philoso- 47
phus illam formulã similitudinis rationum secundum quã fit econtrà passio iusta,sumit diuersos artifices,& diuersa opera,inter quæ iusta cõmutatio fieri posit. Sumantur igitur quatuor elementa,A,B,C,D, & A sit faber, B sit sutor, C domus,D calceus:ponantur in forma vel figura quadrati, vt primo A faber,& ex opposito per rectã lineam B sutor. Deinde sub A fabro per rectam lineam sit C domus,eius opus: & sub B sutor ponatur D calceus oppositus domui per rectã lineã: deinde intelligamus duos diametros, vnum ab A in D, aliũ ab B in C. ex qua coniunctione per diametrum statim apparebit iustum quod est econtrà passio,& retributio, & recompensatio secundum similitudinem rationum hoc pacto, Vt cùm faber sit præstantior artifex,sit vt vj. quàm sutor qui sit vt iij.& opus quoque fabri, scilicet domus sit iiij. & calceus ij.tunc fiat coniunctio per diametrum hoc pacto:si fiant calcei ęquales domui,vt sicut se habet faber ad sutorem,ita do-

mus ad calceum: sed faber ad sutorem habet rationem duplam: ita etiam domus ad calceum. Vnde æquentur calcei cum domo secundum similitudinem rationis, vt tot calcei sumentur vt æquent domum: deinde fiat coniunctio per diametrum vel econtrà passio quæ erit si faber habebit æquiualentes calceos, & sutor domũ: nam prius oportet vt æquẽtur res commutandæ, deinde fiat econtrà passio, & commutatio per diametrum, quæ erit iusta, si opera æquata erunt, non secundum æqualitatem, vt vnum ad vnũ, veluti vna domus ad vnum calceum: sed si æquatæ fuerint secundum similitudinẽ rationis, vt tot sumantur calcei, vt æquent domum.

Qua adæquatione facta secundum debitam proportionalitatem oritur iusta commutatio, & econtrà passio, & vterque agit, & patitur, & affert, & suscipit æquiualens, id est agens agit quantum & quale, & patiens patitur tantum & tale, id est faber, qui est agens conferẽdo domũ, & patiens suscipiendo calceos: & item sutor qui agens conferendo calceos, & patiens suscipiendo domum, & vterque agit tantum & tale, quantum & quale patitur, id est suscipit, & sic etiam patitur,

tur,quantum agit, & hoc in rebus operibúsque diuersis, & inter artifices diuersos inter quos cadit propriè commutatio & huiusmodi conuentiones: non enim ex duobus medicis, sed ex medico & sutore, & fabro fit societas,vt apparet in figura, & textu Philosophi.

{AD æqualitatem.} Scilicet per diametrum. 48

{QVAPROPTER omnia quorũ est permutatio.} Hęc 49
est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus cũ antea declarasset formulam rationũ in qua fit ecõtra passio:nũc ostẽdit quomodo in permutationibus dicta formula poterit obseruari: & primò declarat ea omnia quorũ est permutatio esse talia,vt inter se cõparari possint. Non enim linea & lapis cõparãtur inter se nec permutari possunt.Res autẽ quæ permutãtur,etsi sint variorum generum,tamen propter indigẽtiam humanã comparantur secundum cõmunẽ mensuram, quæ est ex instituto & impositione hominum, nõ ex natura. Id autem est nummus,qui rebus mensuram ponit,& extimationem.& propter hoc nummus in vsum venit,ideo fit quodam modo medius nummus.Nam est inter res permutãdas, quarũ altera est maioris pretij,altera minoris. deinde p mẽsuram nummi illæ res inæquales ad æqualitatẽ rediguntur. Ex quo fit, vt nummus metiatur,quotnã calcei sint æquales domui. Mensurat enim domum,& item calceum,& sic nummus æquabit,quia tot calcei addẽtur,vt æquales sint domui.

{QVODAM modo.} Id est aliqua ex parte.Ob id ipsum, 50
scilicet sit quędam mẽsura.Notandum quòd Philosophus dixit ea quę permutanĩ quodã modo cõparari inter se:& dixit quodam modo,quia propriè ea dicunĩ cõparari inter se quæ sunt eiusdem generis,vel potius eiusdem speciei.at illa quæ permutantur sunt diuersarum rationum, & tamen cõparantur per cõmunem mensuram quodam modo,deinde permutantur.Notandum quòd Philosophus dicit quòd nummus est quodam modo medius,veluti dicitur iudex medius inter illum qui habet plus,& illũ qui habet minus, auferendo ab eo qui habet plus,& addẽdo illi q habet minus. Verũ iudex est res animata,nũmus inanimata.Præterea res quæ deferũtur ad iudicem,erant antea æquæ: postea facta iniuria fiunt iniquæ,& orta inæqualitate curritur ad iudicẽ, & ille æquat reducendo ad pristinam æqualitatem quod fieri potest.

Nummus verò alio modo quia sumitur pro communi mensura ad extimationem rerum permutandarũ nõ vt mediator iudex; sed vt cõmunis mensura, ideo dicit quodam modo.

{OPORTET igitur,} Declarat Philosophus quomodo mẽsurãtur res ꝑmutãdæ, vbi inter se quodã modo sunt cõparabiles. Qualem enim faber rationem habet ad sutorem, tot calceos oportet conferre pro domo. Quòd si hoc pacto non fiat, nec permutatio sequi poterit nec econtra passio. At illud non fiet, scilicet vt tot calcei conferantur pro domo nisi adæquentur. Vnde oportet aliquo vno cuncta quæ permutantur mensurari. Id autem erit indigentia, & necessitas quędam in rebus huiusmodi. Nam illud metitur res permutandas, sine quo permutatio rerũ fieri non potest: sed indigentia videtur esse huiusmodi: ergo indigentia videtur quædam esse mensura rerum permutandarum. Verùm ne quis obijciat, quòd etiam sine indigentia est nummus quo res permutantur: ideo addit vlterius Philosophus, quòd nũmus subit vicem indigentiæ, quia fit quandoque vt alter indigeat, alter non; & tunc nummus introducitur, qui non natura constat, sed ex instituto & impositione hominum: vnde etiam nomen sumpsisse videtur ἀπὸ τοῦ νόμου, id est à lege: & adeo collocatur in nostra potestate, vt non solùm ipsum inueniamus, sed etiam deponamus quandocunque libet. Notandum quòd vt dictum est, faber excedit sutorem, & opus fabri excedit opus sutoris adeò vt positis superioribus numeris habeat proportionalitatem geometricam duplam, vt sicut se habet faber ad sutorẽ: ita calceus ad domũ, vel domus ad calceum: sed faber excedit sutorẽ in duplo, & domus eodem pacto excedet secundum istam proportionalitatem quæ geometrica dicitur quæ cadit hic cùm ista comparantur. Verùm si permutatio fieret hoc pacto, non bene se haberet cùm sit hic inæqualitas quæ ęquari debet per similitudinem rationis, vt fiat econtra passio, vt sint duo calcei qui æquent domum: & sic faber & sutor erunt ęquales. Nam animaduertendũ diligenter ꝙ cùm illa cõparantur antequã fiat permutatio, cùm inquam comparantur hoc pacto, vt sicut se habet faber ad sutorem, &c. Videtur esse proportio geometrica ex qua percipitur inæqualitas, quæ obseruanda nõ est cùm fit permutatio, sed redigẽda ad æqualitatem,

vt opus

vt opus minus æquetur cum maiore, vt quasi proportionalitas illa geometrica reducatur ad arithmeticam, quæ est illa quæ attenditur in permutando, quia æqualitas rationis geometricæ, quæ est fabri ad domum, & sutoris ad calceum, fit æqualitas rationis arithmeticæ eiusdẽ quantitatis, adæquando multos calceos domui: & per hunc modum fit permutatio & retributio congrua, ex qua bene constabit ciuitas: quæ retributio & coniunctio fit per diametros rerum ad personas. Nam ponatur ex vna parte persona cũ sua re vel opere, ex altera parte persona alia cum sua re. Hæ res vel opera ad personas stãt inter se sicut anguli quatuor: nec potest deduci res ad personam nisi per lineam diametralem ab angulo rei ad angulum personæ. quare talis permutatio & cõiunctio fit per diametrum, vt apparet. Sed non attenditur hic personarum dignitas, quia nõ videntur altera alteram excedere, nisi ratione operis, sed sufficit vt æquentur opera inter se, & fiat permutatio secundum similitudinem arithmeticam.

{ERIT igitur.} Declarat Philosophus quomodo fiat cõtra passio rectè in permutationibus rerũ per cõmunem mensurã, id est per nummum quem dixit subire vicẽ indigentię. Sumãtur elementa A, B, C, D, & A sit agricola vj. & B sutor iij. & C alimentum iiij. & D calceus ij. Vt igitur se habet agricola ad sutorem: ita alimentum ad calceum. verùm cùm horũ alterum excedat alterum, hæc æquanda sunt secundum similitudinem rationum cùm permutatiò fiet: quòd nisi adæquẽtur, tunc apparet quòd permutatio esset iniusta, & inęqualis, & altera persona haberet vtrosque excessus. Veluti agricola vel faber qui est alterum extremum, haberet vtrunq; excessum si fieret permutatio vt se habent inter se secundum proportionalitatem geometricam, hoc pacto haberet vtrunque excessum, scilicet excellentiam artis qua excedit sutorẽ: ponatur enim quòd excedat in duplo. & item haberet excessum operis, quia haberet tantum quantũ valeret, & excederet in duplo, ita vt si daret opus vt quatuor haberet tot quot facerent octo. Nam sicut persona excedit personã: sic quod recipit, excederet id quod dat, sed excedit in duplo: sic res in pretio debet excedere in duplo si permutatio fieret hac geometrica ratione, vbi attẽditur dignitas personarum. & sic altera persona haberet vtrosque excessus. Sic enim requireret pro- 52

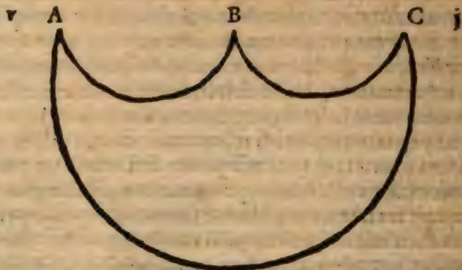
portionalitas geometrica: vt quod agricola ad sutorem, ita opus sutoris ad agricolæ opus: sed nõ est ea seruanda in permutatione rerum vbi attẽditur æqualitas operum. & sic exponunt nonnulli. Quidam vero referunt vtrosq; excessus ad excessum & defectũ, id est plus & minus, hoc pacto, quia agricola haberet vnũ calceũ, id est minus, & habebit plus in eo quod excedit sutorẽ dignitate artis, posito quòd sit dignior. Item sutor minus in eo quod exceditur dignitate artis habebit plus, quia habebit alimentum quod est pluris pretij.

53 {OPORTET autẽ.} Quasi reducenda est talis proportio ad similitudinẽ rationis arithmeticã, vt nõ attendatur dignitas personarũ, sed opera eorum æquãda sunt, vt agricola habeat tot calceos, quot valet triticum ad alimentum suum.

54 {HABENT ipsi sua.} Scilicet quando quisque habet tantum quantum dedit: & sic poterit constare societas, & fieri potest commutatio congrua, & nummus erit mensura quædam ex qua ponatur extimatio rebus.

55 {QVOD autẽ indigẽtia cõtinet.} Declarat Philos. quomodo indigẽtia videt̃ cõtinere omnia ista in pmutationibus, scilicet vt fiãt, & qd est mensura, & quomodo nũmus subit vicẽ indigẽtiæ. Probat ꝙ indigẽtia videt̃ cõtinere omnia ista humana hoc pacto, Id quo vno & quasi solo pmutationes rerũ fieri possunt, cõtinet res omnes humanas: sed indigẽtia videt̃ esse huiusmodi: ergo &c. Maior nota, quia fiunt permutationes rerũ, & id sine quo nõ potest fieri permutatio inter homines, videt̃ cõtinere res humanas. Nam si fiat permutatio, possunt cõuenire homines, & fit pagus & ciuitas, & cœtus hominũ. Minor declaratur, quia nisi esset indigentia, nõ esset permutatio. Is enim qui non indiget non permutat. Et dixit ad probandũ hãc minorẽ, ꝙ si vterq; indigeat certè fit permutatio: si alter tantũ, fiet etiam permutatio: ꝙ si neuter, non fit permutatio. Verũ ad declarandũ eam partẽ in qua dixit, si alter tantũ indigeat fit permutatio (alia sunt clara per se) affert exẽplum, dicẽdo ꝙ fiet hoc nũmo intercedente qui subit vicem indigentiæ futuræ alio in tempore, quia nũmus est tanquam vas: sed oportet vt nummus sit talis vt id posśit efficere. Nam si nummus nõ esset in vsu vel esset adulterinus non fieret permutatio, quia tunc subiret vicem indigentiæ. Hæc cùm ita sint, Philosophus videtur afferre obiectionẽ & eam soluere.

ſoluere.dictum eſt enim indigentiã non ſemper eſſe,& ideo oportere nummum intercedere,qui cùm ſubeat vicem indigentiæ,ſimiliter erit de nummo,quia variatur & nõ ſemper eſt,nec ſemper valet idem,vt experientia patet: ergo nõ ſemper erit permutatio. Hanc obiectionem ſoluit concedendo ipſum nummum habere mutationem:tamen magis perſiſtere,id eſt pretium eius quàm reliquarum rerũ. & ſubdit quòd propterea oportet res ipſas eſſe pretio definitas, quæ permutandæ ſunt:& ſic erit ſemper permutatio,quia nummus videtur æquare res humanas ad hoc vt ſemper fieri poſsit permutatio:& facit hũc diſcurſum,quòd nec ſocietas eſſet ſine permutatione,nec permutatio ſine æqualitate, neque æqualitas ſine communi menſura quæ videtur eſſe nummus.Dicit etiã vlterius quòd ſunt aliquæ res quæ de natura ſua non poſſunt menſurari communi menſura in permutatione,& iſta videntur menſurari per indigentiam : ex quo videtur eſſe aliquid oportere, quo menſurari omnia poſsint quæ permutantur: at id eſt nummi,vt oſtẽdit exemplo Philoſopus per deſignationem & deſcriptionem. Si enim ſint permutandæ lectica & domus,permutari non poſſunt niſi menſurentur communi menſura qua imponatur pretium eis. Hæc autẽ erit nummus.Sumantur igitur vnciæ x. & domus,& lectica, & dicamus quòd lectica valet vnam,domus verò quinque vncias:& ſic domus erit dimidia: lectica verò decima pars vnciarum. Quare quinquies ſumenda eſt lectica,vt ſit æqualis cum domo : quinque igitur lecticæ adæquant domum. & hoc pacto res menſurari dicuntur nummo.Nummus autem ex ſuppoſitione venit in vſum, & ex inſtituto. Nam ſi nummus non haberet talem menſuram,non eſſet in vſu:at eam habet quã imponit ſibi ratio & experientia hominum : ſi verò non habet,tollitur.Dicit poſt hæc Philoſophus, quòd ante inuentionem nummi erat permutatio rerum, & indigentia menſurabat res,& pretium mutabatur vt requirebat indigentia:vt quinque lecticas pro domo permutaſſent,quia menſuraſſent labores domus cum lectica, & ſic vidiſſent quòd valebat quinque. vnde nulla differentia eſt ſi permutentur quinque lecticę,an pretium quinque lecticarum.ex quibus patet,quid ſit iuſtum & iniuſtum : & ex hoc apparebit quid ſit iuſtitia & iniuſtitia.

{ E x ſuppoſitione.} Quia non fit à natura, ſed ex lege &
56 inſtituto hominum.

{ S I T domus. } Oſtendit quomodo cùm nummus inter-
57 cedit, fit menſuratio, & imponitur pretium, vt permutatio fiat. Notandum quòd inter res permutandas cadit nummus ex inſtitutione hominum: ſed res quæ ſunt diuerſorum generum & rationum non videntur menſurari poſſe ex parte naturæ, quia menſura debet eſſe de genere eorum quæ menſurantur: vt quantitas continua menſuratur quãtitate cõtinua, non diſcreta. Nam ſi res per menſuram debent menſurari, habere debent illam menſuram quę ſit pars illarum rerum. Quare nummus ipſe medius cadit inter res menſurãdas propter indigentiam: quia imponitur pretium alteri rei, & ſic etiam alteri, & in nummo & pretio conueniunt, & hoc pacto ex inſtituto eſt nummus quodammodo menſura.

{ H I S autẽ hoc pacto determinatis.} Hæc eſt quarta pars
58 huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam in ſuperioribus declarauit quomodo iuſtum eſt medium: nunc oſtendit quomodo iuſtitia quæ eſt habitus ſit mediocritas vel mediũ. Et primò oſtendit quo pacto operatio iuſtitiæ ſit medium. deinde quo pacto ipſa iuſtitia ſit medium: præterea qualis habitus eſt iuſtitia: poſtea qualis habitus eſt iniuſtitia: poſtremò epilogat ſupradicta. Probat igitur in primis hoc pacto: Plus habere & minus habere eſt agere & pati iniuriam: at iuſtè agere eſt medium inter plus habere & minus: ergo agere iuſta eſt medium inter agere iniuriam, & pati. Maior nota

ta ex antedictis cùm inquit suprà, Qui enim plus sibi tribuit quàm alteri, iniuriam facit. Minor patet de se: ergo &c.

{IVSTITIA autem non eodem modo.} Declarat nunc Philosophus quomodo iustitia est mediũ. Non enim est medium eo pacto quo dictũ est in alijs virtutibus: nam in alijs virtus erat media inter duo vitia opposita, quæ sunt habitus: iustitia verò est ipsius medij, scilicet iusti quod est inter plus & minus: & sic est in medio duorum extremorum quorum alterum est plus, alterũ minus. Notandum ꝙ iustitiæ opponitur vnum tantũ vitium, scilicet iniustitia, quæ subit vicem duorum non vitiorum vel vitiosorũ habituum, sed extremorum, quorum alterũ est vitium, scilicet plus habere. & intelligo plus habere non solum plus de bonis, sed etiam cùm habetur minus de malis: & sic igitur plus habere erit in vitio. Alterum verò minimè, id est ipsum minus habere. Ratio est autem cur vnum tantũ vitium, scilicet iniustitia opponitur iustitiæ, & ipsa non est media inter duo vitia: quia aliarũ virtutũ extrema vtputa audacia, & timiditas diuersis operationibus committuntur, & contrarijs. Vnica autem operatione impossibile est agere audaciam & timiditatem quę sunt excessus & defectus fortitudinis, quæ duo sunt vitia, & differũt inter se re & ratione. Iniustitia verò vna & eadem res conficit vnica operatione plus & minus, id est excessum & defectum; qui sunt idem re, differunt tantũ ratione. Nam qui aufert, & plus habet, & alicui aufert (sunt enim ista relatiua) cui verò aufertur, minus habet. Itaq; vna & eadem ablatio facit plus habere eum qui aufert, & minus eum cui aufertur. & sic iniustitia vnũ re cõficit vtrunq; extremũ: quæ extrema differunt inter se ratione tantũ prout subeunt rationes pluris, & minoris, & excessus, & defectus, quia licet sit eadem res iniustitia, tamẽ alia est eius ratio vt est plus, alia vt est minus. Sic igitur apparet quomodo iniustitia nõ cõsistit in medio duorum habituum vitiosorũ qui sunt excessus & defectus, sicut consistunt aliæ virtutes, sed distribuendo aut cõmutando res sine proportionalitate facit in rebus talẽ excessum atq; defectum: similiter & iustitia est effectiua medij, quia adæquando res facit illud quòd est medium in rebus, esse æquũ inter homines inter quos distribuuntur aut cõmutantur tales res: tamen regulat etiam affectũ, & appetitũ hominum: & quan-

uis omnes dicant iustitiam esse in voluntate vt in subiecto, forsitan non esset absurdum collocare eam in appetitu inquantum moderatur ipsum,& regulat à plus appetendo.

60 {ET iustitia quidē.} Hac in parte Philosophus docet qualis habitus est ipsa iustitia,dicendo ꝙ iustitia est, qua iustus dicitur esse talis vt agat electione, & sibi, & alijs æquè tribuat,id est non solùm sibi ad alios, sed etiā alijs ad alios. & videtur explicare definitionē siue descriptionē iustitiæ, quæ videtur magis cōpetere iustitiæ distributiuæ.Hæc enim pręstantior altera esse videtur.Definitio autē talis est,ꝙ iustitia est habitus quo iustus electione agit, non tribuendo sibi, & cæteris plus,& minus,sed æquè.Alia autem pars addi potest quæ pertinebit ad correctiuam,scilicet quæ redigit personas quarū altera iniuriā perpessa est,& res permittēdas ad ęqualitatem:& hoc pacto videtur cōplecti ambas partes iustitiæ.

61 {INIVSTITIA autem est contra.} Declarat nunc Philosophus qualis habitus est iniustitia, & dicit ꝙ est econtrà, scilicet qua vir iniustus agit per electionē iniustè,excessus & defectus tribuendo præter similitudinem rationum.Hæc est contraria definitio ipsi iustitiæ,& ideo iniustitia dicitur esse excessus & defectus,quia plus & minus distribuit,& commodorū & incōmodorū:sed opposito modo.Item cum cęteris distribuit,dat plus & minus:& non semper dat vni & idē plus, sed nunc vni,nūc alteri,& indifferēter.Et potest sic definiri, quomodo est habitus.quē habens operatur electione iniustè sibi plus quàm alijs tribuendo,& alijs non æquè,& quo non rediguntur personæ & res permutandæ ad æqualitatem.

62 {EXVPERATIONIS & defectionis.} Et hoc fit duobus modis,aut ad se,aut ad alios.

63 {VERVM id.} scilicet iniustum tale.

64 {MINOR quidē est iniuriā pati.} Ille qui habet minus dicit pati:ille verò q habet plus dicitur facere iniuriā.& sic visus est Philosoph.cōparare extrema iustitiæ inter se,sicut suprà in alijs. Notādū ꝙ vt alias dictū fuit sicut de motu & omni actiōe:sic de operatione iustitię esse videt̄.at motus erit idē inter terminū à quo & terminū ad quē,& tamen diuersis nominib.ob diuersos respectus nūcupat̄,veluti doctrina vel potius doctio,vt ita loquar,eadē est operatio inter eū qui discit,& q docet:sed vt est à doctore,dicet̄ actio:vt est ad discētem,

tem, pasſio: eodem pacto iniuſtitia vnam operationem facit, ſcilicet iniuriam, quæ eſt vna & eadem, tamẽ diuerſas habet rationes. nam ſi agit iniuriam, eſt qui patitur, & ecõtrà, & vt eſt ab agente dicitur actio, & vt ad patientem dicitur pasſio: & ſic eſt exceſſus & defectus, ob diuerſos reſpectus, vt patet.

{DE iuſtitia igitur.} Concludit Philoſophus epilogando breuiter ea quæ dicta ſunt de iuſtitia, & iuſto, & iniuſto.

De iniuria, iuſto ciuili, herili, & œconomico.

CAPVT VI.

Vm autem fieri poßit, ut iniuriam quiſpiam 65
faciat, & nondũ fit ipſe iniuſtus: qualeſnam
iniurias quiſpiam faciens unaquaq; iniuſti-
tia iam eſt iniuſtus, fur, inquam, uel adulter,
uel latro: An hoc modo nihil intererit? Etenim fieri po-
teſt ut quiſpiam coeat cum muliere ſciẽs cum qua coit. ſed
non ob electionis principium, ſed ob affectum. Atq; iniu-
riam quidem agit, ſed iniuſtus non eſt. ueluti neque fur, fu
ratus eſt tamen. neque adulter, adulterium tamen fecit. &
eodem de cæteris modo. Quomodo igitur ſeſe habet ad 66
ipſum iuſtum repaßio, dictum eſt anteà. Oportet autem 67
non latere, iuſtum quod nunc quæritur, id eſſe, quod eſt
ſimpliciter iuſtum. ipſum, inquam, iuſtum ciuile. Hoc au-
tem eſt inter ſocios uitæ. ut ſit ſufficientia liberorum atq;
æqualium, aut in comparatione rationum conſiſtens, aut
in numero. Quare in quibus hoc non eſt, inter eos ciuile 68
iuſtum non eſt, ſed quoddam iuſtum & per ſimilitudinem
quandam. In ijs enim eſt iuſtum, quibus inter ſe ponitur
lex. Lex autem ijs poni ſolet, in quibus eſt iniuſtitia. Iu- 69
dicium enim dijudicatio eſt iuſti atque iniuſti. In quibus 70
uerò eſt iniuſtitia, in ijs eſt etiam iniuriam facere. ſed non
in omnibus eſt iniuſtitia, in quibus eſt iniuriam facere.

Hoc

Hoc autẽ est plus quidem ex simpliciter bonis, minus au-
71 tem ex simpliciter malis sibi tribuere. Idcirco non sini-
mus hominem dominari, sed rationem. quia sibiipsi id fa-
cit, & fit tyrannus. Magistratus autem custos est iusti:
72 quòd si iusti, & æqui. Atq; quia nihil sibiipsi plus tribu-
endum esse censet, si est iustus (ex simpliciter enim bono
plus sibi non tribuit, nisi comparatione rationum sit ad
ipsum accommodatum) ideo alij, non sibiipsi laborat. Atq;
ob idipsum, alienum bonum inquiunt iustitiam esse, sicut
73 & anteà diximus. Merces ergo quædam tribuenda est
gloria. ipsi, honos, inquam, & præmium. sed quibus hæc non suf
74 ficiunt, ij fiunt tyranni. Herile autem, paternumq; iustum
non idem, sed his est simile. Non est enim iniustitia ad sua
simpliciter. id autem quod poßidetur, & filius quandiu
sit paruus, & non separatus, ut pars ipsius est patris. Se
uerò nemo uult lædere. quapropter non est ad ipsum iniu-
stitia. Neque ergo iustum, neq; iniustum ciuile. Est enim
lege, atque in his est in quibus lex esse potest. Qui quidem
ij sunt, quibus inest æqualitas imperandi atque parendi.
Idcirco magis ad uxorem iustum esse uidetur, quàm ad fi-
lios, & ea quæ poßidentur. Hoc enim est rei familiaris iu-
stum. uerum & hoc aliud est à ciuili.

COMMENT.

65 CVM autem fieri posſit vt iniuriã quiſpiam.] Hic eſt ſecundus tractatus huius libri, in quo oſtendit quid ſit iuſtũ ciuile. Nam anteà Philoſophus diuiſit iuſtitiam in ſuas partes, & eas declarauit: & iuſtum ſimiliter quod proficiſcitur ab vtriſque. & videbatur expleuiſſe totam materiam de iuſtitia & iniuſtitia: ſed cùm iuſtum multifariam dicatur (eſt enim iuſtum ciuile, & aliud quod habet ſimilitudinem ciuilis, & cùm alia multa dubitari poſſent de iniuria quę fit) ideo nunc affert hunc ſecundum tractatum, vt oſtendat quid propriè ſit iuſtum ciuile. & appellat iuſtum ciuile illud quod

poſtea

postea diuiditur in naturale,& legitimum, & cõtinet etiam distributiuum,& commutatiuum:de quibus anteà loquutus est. Diuidit hic tractatus in quatuor capitula. In primo ostẽdit quid sit iustum ciuile,& in quibus consistit, & in quibus nõ cõsistit. In secundo diuidit ipsum. In tertio soluit dubitationẽ anteà motam. In quarto mouet quãdam dubitationem de iniuria,& eam soluit. Primum capitulum diuidit in tres partes,quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus mouet dubitationẽ,quã etiã in tertio capitulo latius soluet. Dicit ergo,Cũ fieri possit vt quis iniuriã faciat, & nõ sit iniustus,quærendum est quænam sint illæ iniuriæ quibus homo dicatur iniustus. Sũt nonnulli qui hunc locum sic exponunt,Cùm à nobis dictum sit anteà quid sit iustum & iniustũ,& iustum sit quòd ille qui facit iniuriam sit iniustus:tamen cùm fieri posse videatur vt aliquis iniuriã faciat,& non sit statim appellandus iniustus,quænam erũt iniuriæ ex quibus homo iniustus dicatur secundum vnamquanque speciẽ iniustitiæ? veluti fur secundum speciem iniustitiæ quę est de furto,vel vt mœchus secũdum speciem iniustitiæ quæ est in mœchando,quænam illæ erunt? Omnes enim isti habitus vitiosi videntur posse reduci ad iniustitiam quæ est tota vitiositas. quænam igitur erunt,postea soluit interrogando prius, & dicẽdo, An nihil interesse videtur inter hæc? Deinde declarat exemplo,& dicit quòd si quis coeat cùm muliere non eligendo id cũ antecedẽti deliberatione,sed motus aliqua perturbatione animi,iniuriam quidem facit:sed nõdum est appellãdus iniustus. sicuti etiam fur qui furatur nõ vt furet,sed propter aliquam animi perturbationem,cùm non antecesserit deliberatio. Furtum quidem fecit , non tamen semper & statim est appellãdus fur qui furatur: sed ij qui sic furãtur vt fures:& mœchi qui mœchantur per electionem,& secũdum habitum. Et sic discurrendo per vnamquanq; speciem iniustitię,qui iniuriantur vt iniurientur per se,& nõ per accidẽs, aut propter aliũ finem,iniusti dicẽdi videntur secundũ vnãquanque speciẽ iniustitiæ,secundum quam talem operationem producunt cùm electione. Verùm expositio propria huius textus.& accommodata menti Philosophi talis esse videtur,quam nunc afferimus,vt clarius intelligat Philosophus. Mouet dubitationẽ Philosophus, & dicit interrogãdo quòd cùm

cùm fieri posſit vt aliquis faciat iniuriam,& nondum ſit iniuſtus,quomodo facta erit illa iniuria,ex qua homo ſit iniuſt⁹ ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ?& ponit exempla:veluti iniuſti,vt fur,vel adulter,vel latro:poſtea interrogando dicit,an improbanda eſt hæc dubitatio?quaſi dubitauimus rectè an nihil intereſt, vtrum aliquis faciat iniuriã ex habitu aut ſubita diſpoſitione, aut aliqua perturbatione animi:ſed quomodocũq; quis faciat iniuriam iniuſtus eſt: poſtea ſoluit,quòd qui non facit iniuriam ex electione nõ eſt appellandus iniuſtus : ſicut non eſt dicendus fur,qui nõ furatur per electionẽ,& habitum,ſed aliqua ſubita diſpoſitione aut perturbatione compulſus.Sed in omni iniuſtitia permultũ intereſt vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis eſt,& ad tempus, an conſultò & cogitatò fiat iniuria.

66 {QVOMODO igitur.} Hac in parte Philoſophus auget hoc dictũ,& redigit nos ad memoriam eorũ quæ dicta ſunt de ecõtrà paſsione.Diximus eñ quomodo econtrà paſsio ſe habet ad iuſtum,quia non eſt ſimpliciter iuſtum,& omne iuſtum,& non eſt quod nunc quæritur, ſcilicet ciuile & ſimpliciter iuſtum.Notãdum quòd Philoſophus mouet dubitationem,& ſoluit breuiter,& eã dimittit,vt inde reſumat.Quare facit hoc?quia poſſet aliquis dubitare de quo iuſto loquat̃ cũ ſint plura,ſcilicet dominicum, œconomicum , vt inferius patebit.Quapropter interponit hanc declarationem dicẽdo ꝙ id quod quæritur nõ eſt niſi ciuile iuſtum, quod eſt vt inferius declarabit̃:nõ enim eſt repaſſum.Nã dictum eſt de eo prius quale ſit,& quomodo ſe habet ad iuſtũ , & ideo ſequit̃.

67 {OPORTET autem non latere.} Hac in parte ſecunda capituli Philoſophus oſtendit quid eſt illud iuſtum ciuile de quo loquitur , & declarat quòd ciuile iuſtum eſt illud quod eſt in ſocietate humanæ vitæ, & eſt cauſa talis ſocietatis, & eius conſeruatrix ſufficiens vt conſeruetur reipublicæ libertas,aut diſtributiua ſecundũ ſimilitudinẽ rationum, ſcilicet geometricam,aut commutatiua ſecundum numerum, id eſt ſecundum proportionalitatem arithmeticam. Sciendum quòd iuſtum multifariam dicitur , ſcilicet iuſtum ſimpliciter, & hoc eſt ciuile : aliud item per cõparationem dicitur tale,ſcilicet iuſtum rei familiaris de quo non loquitur.ideo dixit,non oportet nos latere id iuſtum de quo loquimur,ſci-

licet

licet ciuile eſſe. {QVARE in quibus.} Declarat Philoſo- 67
phus vbi & in quibus non eſt tale iuſtũ ciuile, & oſtendit nõ
quod eſt in his quibus non eſt cõmunis ſocietas vitæ talis, vt
ſit ſufficiens inter liberos, & æquales: vnde innuit ꝙ iuſtũ fa
miliare nõ eſt huiuſmodi. Nam inter patrẽ & filium, domi-
num & ſeruum, virũ & vxorem nõ eſt iuſtũ ſimpliciter & ci-
uile, ſed quoddam iuſtum, quod per ſimilitudinem dicitur.

{IN ijs enim eſt iuſtum.} Oſtendit Philoſophus in qui- 68
bus ſit iuſtũ ciuile, & declarat quòd eſt inter liberos, & æqua
les: non autem inter patrẽ & filium, dominũ & ſeruum, virũ
& vxorem. Probatur: In illis in quibus non datur lex ſeruan
da non eſt iuſtum ſimpliciter & ciuile. at patri & filio, ſeruo
& domino, viro & vxori non imponitur lex ſeruanda: ergo
inter eos non erit ciuile iuſtũ. Ratio patet: quibus enim da-
tur lex obſeruanda, in his poteſt eſſe iniuſtitia propriè: & in
quibus eſt iniuſtitia, in illis fit iniuria. & ꝓpterea datur lex,
quia nõ poſsint propriè facere iniuriam, lex prohibet & pu-
nit: iniuſtitia verò videtur eſſe propriè inter æquales, & ap-
pellantur æquales etiam illi qui ſunt cæteris digniores, dũ-
modo ſit ſeruata proportio dignitatis, & ſint pares libertate:
vnde nõ ſinunt aliquẽ eſſe tyrannũ, vt inquit infrà, ſed pari-
ter legibus obedire volunt. Legũ enim, vt inquit Cicero, ſer
ui facti ſumus vt liberi eſſe poſsimus. Inter æquales igitur
cadit iniuſtitia qñ æquales nõ habent æqua. Si inter dominũ
& ſeruũ nõ eſt æqualitas. Eſt enim ſeruus pars domini hoc
pacto vt inſtrumentũ quoddã animatũ, vt ait Philoſ. in libro
Politic. nec etiam inter patrẽ & filium, nec inter virũ & vxo
rem ea ęqualitas, etſi aliquo modo eſſe videatur, vt inter eos
cadat iuſtitia, aut iniuſtitia talis, ſed per ſimilitudinẽ quãdã.

{IN quibus autẽ iniuſtitia.} id eſt in quibus eſt habitus 69
iniuſtitiæ in illis ſemper cùm iniuriantur eſt iniuſtitia: ſed
in quibus eſt iniuria, ſcilicet quando iniuriantur non in o-
mnibus neceſſariò eſt habitus iniuſtitię, quia poteſt fieri in-
iuſtitia etiam ab aliquo qui non habet habitum, ſed ob ali-
quam animi perturbationem, vt ſuprà dictum eſt. 70

{IDCIRCO nõ ſinimus.} Ex ſupradictis Philoſo. infert
tria oborta, id eſt tria correlaria. Primum eſt, ꝙ cùm inter li
beros ſit iuſtum illud ciuile, ſtatim ſequitur ꝙ non ſinunt ali
quem eſſe tyrannum & hominem dominari pro ſuo arbi-
trio

trio, quia plus de cõmodis sibi retribuere & minus de incõmodis: sed rationẽ & legem dominari volunt, quod pollicetur magistratus, & princeps qui custodes iusti sunt, & esse debent. Quòd si iusti sunt custodes, & etiã æqui custodes erũt. Est enim propriũ munus magistratus, vt inquit Cicero, intelligere se gerere personã ciuitatis, debereq; eius dignitatẽ & decus sustinere: seruare leges, iura describere, ea fidei suæ cõmissa meminisse &c. Notandum ꝙ interest inter hominẽ, & verum hominem. Homo enim est imperfectus, & perficitur per virtutes: & cùm est perfectus, tũc est verè homo. Fit etiã nonnunquã vt homines aliqui surripiant magistratus, & cũ sint improbi & imperfecti, euadant tyranni: ideo non sinimus hominem dominari, sed rationẽ, id est hominẽ verè habentem rationem, id est vtentem illa, & viuentem secũdum illam. Est enim animata ratio verus homo, & studiosus.

72 {ATQVE quia nihil.} Hæc est secunda sentẽtia orta ex supradictis, id est secundum correlarium. scilicet ꝙ princeps & magistratus, & iustus gubernator nõ cẽset sibi plus quàm cæteris tribuendum. Oportet enim ipsum de se esse iustum, proportione seruata vt non sibi plus tribuat nisi secundum similitudinem rationum geometricam, vnde & alteri laborat. Quare bene dictum est quòd magistratus virum ostẽdit, cùm ad alium sit iustitia, & ad bonum alienum atque commune, vt antea patuit. Notandum quòd principis & magistratus officium est, vt rempubli. gubernet sicut gubernator nauium, ita vt omnes sint salui qui in illa sunt. at gubernator hoc facere non potest nisi habeat gubernandi artem. Sic princeps per virtutem quæ est in ipso gubernat omnes & vtitur virtutibus ad alium, & ad commune bonum quod indicat maximam perfectionem. Vnde vsus ad alium nõ solùm est huius iustitiæ quæ est pars virtutis, sed etiam totius virtutis: quam ea ratione qua est ad alium: & commune bonum legitimam iustitiam diximus. Vnde & difficilima virtus, & ideo præclarissima dicitur esse iustitia, cùm operari ad alios & æqualitatem seruare difficile sit, atque ideo valde præclarum. Difficile est, inquit Cicero, cùm præstare omnibus cupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit neque disceptatione vinci se, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. existuntque in repub. plerunq; largitores

gitores & factiosi, vt opes quammaximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitia pares: sed quo difficilius, hoc præclarius. hæc in de officijs.

{MERCES ergo quędam.} Tertium est correlariũ, scilicet ꝙ debetur præmium iusto bene gubernãti rempub. scilicet honos & gloria. Postquam enim adeptus est virtutes, & confert se ad rempub. & incipit operari ad alios secundũ habitum virtutum quem in se habet: tunc debetur ei à ciuibus & à repub. honos & gloria: sed ij qui talibus honoribus non quiescunt, cùm nullum ciues habeant præmium maius quod dare possint. euadent tyranni, quoad per eos fieri poterit. 73

{HERILE autem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua determinat de iusto quod per similitudinẽ dicitur, & est triplex, scilicet inter patrẽ & filium, dominũ & seruum, virum & vxorẽ. Sed hoc vltimum appellat Philosophus rei familiaris iustum. Verùm si paterfamiliâs referatur ad filiũ & ad seruum & vxorem, quia idem potest esse pater, & dominus, & vir, omnia illa poterunt dici rei familiaris iusta. Verùm de illo vltimo quod appellat rei familiaris iustum, dicit Philosophus ꝙ habet maiorem similitudinem cum ciuili: licet non sit idem. At paternum & herile habent etiam aliquã similitudinem, sed tamẽ sunt idem. Quod autẽ inter hos non sit tale iustum, probatur, In quibus nõ est iustitia, in illis non est iustum ciuile: at inter dominum & seruum, patrem & filium non est propriè iniustitia: ergo non erit iustũ ciuile. Patet ratio. Nullius est iniuria ad seipsum, nec ad sua: sed seruus est aliquid domini dũ possidetur, & filius aliquid patris: quare non erit inter hos iniustitia: quia nemo sibi iniuriam facit, nec suis: at seruus est possessio animata domini filius verò est aliquid patris. Item inter virum & vxorẽ non est æqualitas, nec ergo iniustitia propriè dicta. Veruntamen vbi est maior æqualitas, ibi maior similitudo iusti ciuilis. Et cùm vir & vxor sint magis æquales quàm pater & filius, aut dominus aut seruus: ideo dicit Philosophus, quòd iustum inter virum & vxorem, quod appellat familiare, est magis simile ciuili iusto quàm illorum iusta: nõ tamen est id de quo loquitur. Notandum quòd inter eos videtur esse iustum ciuile, inter quos est æqualitas vicissim imperandi atque parendi. In repub. enim non semper sunt ijdẽ imperantes, sed est 74

vicissitudo quædam cũ æqualitate, vt alij nunc pareant, nunc imperent secundum leges: sed dominus semper imperat seruis, seruus semper obedit: & sic inter eos non est æqualitas, nec ex consequenti ciuile ius. Pater etiam semper est pater, & filius semper est filius: ideo nõ est æqualitas. Verùm inter virum & vxorem etiam nõ est propriè æqualitas, etsi maior esse videatur quàm inter patrem & filium, & herum & seruum. Nam vt vir est paterfamiliâs, sic illa materfamiliâs, & vnà cum viro rem familiarem gubernare videtur. Nam vir extrà, vxor ea quæ sunt domi curare debet & conseruare. Quare videntur ob hæc habere quandam æqualitatem: attamen sunt inæquales, qua vir nõ subit vicem matrisfamiliâs, nec illa econtrà viri officium inquantum est vxor: præterea si quæ leges sunt vir imponit eas vxori. sic igitur patet quòd non propriè est inter virum & vxorem ciuile iustum.

De iusto naturali, & legitimo.

CAPVT VII.

75 *CIuilis autem iusti aliud est naturale, aliud legitimum. Et naturale quidem est, quod ubique uim habet eandem, & non quia uidetur*
76 *uel non uidetur. Legitimum autem quod à principio quidẽ nihil refert, sic an aliter habeat. cùm uerò positũ fuerit, refert. Quale est, Mina captiuos redimi, uel capram dijs, sed non duas oues mactare: & etiam ea quæ de singulis lege iubentur. ut sacra Brasidæ facere, &*
77 *quæ publicis decretis instituuntur. Videntur autem quibusdam omnia talia esse. Propterea quòd omne quod natura constat, immobile est: et uim eandem habet ubiq;. sicut ignis hic, & apud Persas urit: iusta autem moueri uident.*
78 *Verùm hoc non ita sese habet. sed aliquo modo. Atq; apud deos quidem nihil ullo modo forsitan est quod ita sese habet: apud nos autẽ est quidẽ aliquid etiam natura cõstans, mutabile. uerũ nõ omne. Attamẽ aliud est natura aliud nõ*

natu

natura. Patet autem quidnam eorũ quæ possunt & aliter se habere natura constat, & quid non, sed lege ac instituto, si ambo mutari similiter possunt. Et ad cætera eadẽ accõmodabitur definitio. Dextera nanq; manus ualidior est læua natura. Et tamen fieri potest, ut omnes euadãt apti ad utendũ manu sinistra perinde ac dextra. Iusta autẽ ea quæ ex instituto sunt & ob utilitatẽ, similia sunt mensuris. Non enim omnibus in locis æquales sunt uini, triticiq; mẽsuræ. sed ubi quidem emunt, maiores sunt, ubi autem uendunt, minores. Simili modo & ea quæ non naturalia sunt, sed humana iusta: non eadẽ sunt ubique. Nam neq; respublicæ, sed una tantum ubiq; secundum naturam
ipsa optima. Vnumquodque autem iustorum, & legitimo 79
rũ, ut uniuersale sese habet ad singula. etenim ea quæ agũtur sunt multa, unumquodque autem illorum est unum.
est enim uniuersale. Interest autem inter iniuriam & in- 80
iustum: et inter ius & iustum. Iniustum enim est natura, uel instituto. Id autẽ ipsum cùm actum fuerit iniuria est. anteà uerò quàm sit actum nullo modo est iniuria, sed in-
iustum. pari modo & ius. Vocatur autem magis * iusti a- ἀδίκον.
ctio ipsum commune: * ius autem iniuriæ emendatio. Quæ ἀδίκημα.
uerò & quod species uniuscuiusque ipsorum sunt, & cir δικαιοπράγημα,
ca quæ uersautur, considerandum est postea. δικαίωμα.

COMMENT.

Civile autem iustum diuiditur.} Hoc est secundum ca 75
pitulum huius tractatus, in quo Philosophus distincto iusto ciuili à paterno, herili & vxorio: nunc illud resumit & diuidit in suas partes. Hoc autem capitulum in duas partes diuidit quæ suis locis patebũt. In prima igitur parte Philosoph9 affert diuisionẽ iusti ciuilis, dicẽdo ꝙ quoddã est naturale quoddã legitimum. Naturali tribuit duas cõditiones: vnã ex parte sui effectus, scilicet quòd habet vbiq; eãdẽ vim,

id eſt idem efficit apud omnes gentes. Alia ſumitur ex parte cauſæ ſuæ:quia non eſt ex noſtra inſtitutione,ex eo quòd videtur aut non videtur nobis : ſed conſiſtit quodammodo ex parte naturę. Notandum quòd non videtur eſſe diſcrepantia inter Philoſophũ & iuriſconſultos in declaratione iuſti naturalis,quamuis Philoſophus iuſtũ diuidat:illi ius.& melius Philoſophus:quia iuſtum eſt vniuerſale:jus particulare cum applicatur particulari rei.Conueniunt autem in declaratione rei hoc pacto,quia iuriſperiti diuidunt ius bifariam : primò:ſcilicet in naturale,& ius gentiũ: & naturale eſt apud illos coniunctio maris & fœminæ, & procreatio , & educatio liberorum:ius autem gentiũ appellant quod eſt apud omnes gẽtes:ſicut eſt pacta ſeruare,legatos tutos eſſe,& ſimilia. Philoſophus verò iſta duo appellat naturalia,quia ſicut nos non videmur eſſe cauſa effectrix noſtra inſtitutione iuſti quod natura conſtat:ſimiliter nec eius quod eſt vbique gentium. Nã duplex videtur eſſe natura in homine:vna qua conuenit cùm cæteris animalibus,alia qua conuenit tantũ cum cæteris hominibus. Nam homo procreat ſicut alia animalia, & educat procreata,& hæc cõpetunt homini ex parte naturæ communis cùm alijs animalibus. Cum verò habeat aliam naturam qua differt ab alijs animalibus,cõmunicat tamẽ cũ omnibus alijs hominibus:iura quę inde naſcuntur ab illis dicũtur iura gentiũ,ſicut legatos tutos eſſe:&,vt Cicero inquit,nõ prohibere aquã ꝓfluentẽ,pati ab igne ignẽ capere: ſi quis velit conſilium deliberanti dare,quæ ſunt his vtilia qui accipiũt, danti non moleſta. ſic igitur iſta duo iura vno nomine complectitur Philoſophus,iuſtum naturale appellans,ideo in re non videtur diſcrepare à iuriſperitis. Notandum quod præter iſta duo iura , quæ Philoſophus nomine naturalis cõprehẽdit,& item legitimũ,ſunt apud eum iuſta ciuilia,quia ſeruantur in ciuitatibus & communi vitę ſocietate. Verũ intelligendum vlterius quòd ſicut fit in ſpeculatiuis quantum ad hoc propoſitũ ſpectat,ita etiam in actiuis:ſed in ſpeculatiuis quædam ſunt vt principia,quædam ex principijs procedẽtia, id eſt concluſiones:ſic in actiuis quædam ſunt tanquã principia,quædam ab illis profluentia. at in ſpeculatiuis principia quædam ſunt per ſe nota , & ſtatim cognitis terminis percipiuntur lumine intellectus agentis ſine vllo diſcurſu , vt de

quo

quolibet affirmatio & negatio, & de nullo istorũ ambo, aut cum discursu imperceptibili, vt si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent sunt æqualia. Et omne totum est maius sua parte, & similia quæ sumũtur in scientijs tãquam per se nota, & nõ probãtur, sed ex illis positis tanquam per se notis, & vi illorum procedimus: deinde ad probandas conclusiones, vt latè ostendit Philosophus in libro Posteriorũ. Eodem pacto in actiuis sunt quædam iura naturalia nobis nota ex natura cõmuni cum cæteris animalibus, & ex natura propria cuiusque hominis quæ non videntur fieri nostra institutione: sed ex illis, tanquam ex principijs, iura ciuitatũ & legitima tanquam conclusiones in speculatiuis prodire profluereque videntur: duplex enim ponitur intellectiua vis. Nam speculari, & agere non est eiusdem virtutis atque potentiæ. Ex quo coacti sunt Philosophi ponere duas vires intellectiuas, scilicet speculatiuã & actiuam. Verũ vt in intellectu speculatiuo sunt ea principia quæ diximus quasi innata: ita in intellectu actiuo videntur collocari principia vt eis ex ipsa natura sine vlla probatione intellectus assentiri videatur: vt sunt illa, Omne honestum prosequendum, omne turpe fugiendum, pacta seruanda, non violandi legati: & similia à quibus latores legũ tanquam à quibusdam vniuersalibus instructi principijs leges postea condunt. Quare cum ita sint, merito Philosophus ista principia naturalia dixit iusta, cum suapte natura hærere cuique intellectui sano videantur sine cuiusquam doctrina. Verum vtrũ in actiuis procedant effectus ex illis tanquam ex prius notis nobis sicut in speculatiuis, in præsentia omittamus, quia non pertinet ad hanc doctrinã.

{LEGITIMVM autẽ.} Declarat Philosophus aliud mẽbrum iusti ciuilis, dicẽdo quòd iustum legitimum est, quod antequam poneretur nihil referebat vtrum hoc vel illo modo esset: postquam verò positum est, refert. Et videtur trifariam Philosophus ostẽdere tale iustum, vt si esset commune quod ad totã ciuitatẽ pertineret, vel singulare quod ad vnũ tantum hominẽ pertinet. & tertium quasi medium inter illa duo, quod ad aliquod membrum ciuitatis pertineret: & huiusmodi diuisio colligi potest ex Philosophi exẽplis quæ ponit. Primũ pertinere videtur ad cõmunem & omnem ciuitatem, vt redimi captiuos. Nam inter Lacedæmonios & Athe- 76

nienſes vigente bello, ſancitũ fuit vt captiui redimi poſſent certo pretio,ſcilicet vna mina.& hoc videt̃ pertinere ad legitimũ iuſtũ cõmune:& illud item de vna capra, & nõ duobus ouibus,quod ponitur à Philoſopho exẽpli cauſa,licet factum nõ inueniatur.Aliud eſt exemplũ pertinens ad vnũ.Braſidas rex Lacedæmoniorũ fuiſſe dicitur,& multa beneficia in Amphipolitas contuliſſe, ex quibus poſt mortẽ illius inſtituiſſe eam gentẽ tradũt ſacra facere in memoriã Braſidæ. Tertium exemplũ eſt de publicis decretis nõ ad totam rempublicam pertinẽtibus , ſed ad aliquod membrũ ciuitatis vt ad mercatorũ membrum vel alicuius alterius facultatis particularis.

77 {VIDENTVR autem quibuſdam.} Hac in parte Philoſophus cũ velit remouere opinionẽ quorundam de iuſto ſupradicto : primò eã affert,deinde refellit. dicebant enim illi nõ eſſe bifariã diuidendũ iuſtũ eo pacto quo diuiſit Philoſophus,quia omne iuſtũ ciuile erat legitimũ,nõ autẽ naturale, vt Philoſophus dicit : & arguebant hoc pacto,Illud quod eſt naturale apud omnes homines eſt idem , & non mutatur: Sed iuſta non ſunt eadẽ,nec eadem permanent apud omnes, ſed omnia ſunt mutabilia:ergo non ſunt naturalia.Nam legati non ſunt apud omnes gentes tuti,& ſemper tuti.

78 {VERVM hoc non ita ſeſe habet.} Excludit & reprobat hãc opinionẽ Philoſophus , & primò videt̃ negare ꝙ omnia naturalia ſunt immutabilia : deinde quòd omnia iuſta ſunt immutabilia.Dicit enim ꝙ non ita ſe habet ſimpliciter, ſed aliqua ex parte: & primò negat ꝙ omne quod cõſtat natura, permaneat ſemp̱ immutabile, dicẽdo ꝙ ſiqua ſunt iuſta immutabilia,nõ erũt niſi diuina.Sed ea quę ſunt apud homines licet cõſtent natura,tamẽ nõ ſemper permanent immutabilia:quare nõ eſt vera illa veſtra propoſitio,ꝙ omne naturale ſit immutabile apud omnes.Videmus enim ꝙ conſtat natura,vt manus dextera ſit nobilior, quia ab ipſa eſt principium motus:tamẽ fieri poteſt vt quidam ęquè vtantur bene vtraq; manu,& hoc poteſt eſſe apud omnes homines.Nam id quod contingit homini poteſt omni homini contingere:& ſic patet ꝙ illa quæ ſunt naturalia mouentur atq; mutãtur.Poſtea oſtendit quòd etiam illa minor propoſitio non eſt vera , ſcilicet quòd omnia iuſta ſint mutabilia:nam quędam ſunt mutabilia propter varietatem morum & hominum interdum

aber

aberrantium à recta ratione: verùm naturalia iura sunt eadē apud omnes gentes sanæ mentis & ea ratione qua homines: sicut dicimus esse quædam simpliciter, & de natura sua sana, quæ tamen alicui non sunt sana, scilicet ægroto, & item dulcia & huiusmodi. sed vt clarius ordo intelligatur, talis videtur esse processus: Sunt nonnulli, dicit Philosophus, qui putāt omnia iusta esse legitima, non autē esse aliqua naturalia iusta: & assignant hanc rationē, quòd vident ea quæ sunt naturalia non mutari, & vbiq; habere eandē vim sicut ignis hic, & apud Persas: iusta verò mutari, & esse diuersa. Nos autem dicemus primum ꝙ hoc non est simpliciter verum, ꝙ omni naturale & constans natura sit immutabile, & semper se habeat eodem modo, sed aliqua ex parte, & secundū quid est verum. Nam si diceremus ea quæ sunt diuina firma esse, & semper se habere eodem modo, hæc cōcedenda videntur. Verùm de omnibus naturalibus pertinentibus ad homines non est concedendū, quia eorum aliqua semper se habent eodē modo, aliqua verò sunt mutabilia. Exemplū primi, vt homo est animal rationale. & similia quæ sunt in primo modo dicēdi, per se, & semper se habent eodem modo. Exemplum secundi: homo habet manum dexteram aptiorem quàm sinistrā, quod non semper est: fieri enim potest vt sit amphidexter: sic igitur cùm quædam naturalia sunt mutabilia, & aliter se habere possint, non erit mirū si etiam iusta naturalia non semper se habent eodē modo. Dicamus igitur quòd iustorū quędam constant natura, quędam lege, & ex instituto, etsi etiam ambo mutari possent, & aliter se habere. quod si quæratur, cùm iustum naturale & legitimū sit vtrunq; mutabile, quæ erit differentia inter hæc? dicit ꝙ ex hoc percipi poterit, scilicet, cùm viderimus aliquod iustū esse cōmune pluribus gentibus vel omnibus, tunc dicemus illud iustum esse naturale. Cùm verò videbimus aliquod aliud non esse commune, sed tantū esse alicuius ciuitatis vel regionis, vt sunt mensuræ diuersæ vini & tritici diuersis in locis: tunc dicemus illud iustū esse legitimū, id est ex lege & institutione, non autem ex natura. Quare non obstat nostræ sentētiæ vestra obiectio, cùm dicitis iustum non esse naturale, quia naturalia non possunt aliter se habere: iusta verò aliter atque aliter se habent, cùm ostenderimus quòd etiam naturalia quædam aliter se habe-

re possunt,etsi vt plurimũ se habeant eodem modo,& cõmu niora sint quàm ea quæ ex instituto fiunt:nam non solum iu sta naturalia aliter se habere possunt, sed etiã talis determinatio erit ad quædã alia naturalia,& quæ natura cõstãt,sicut de amphidexteris diximus.Si quid verò est vna vbiq; agẽdi ratio secundum naturã,ea erit optima,sicut sunt ea quæ sunt dulcia natura vt mel.Tamẽ alicui nõ sunt vt gustui corrupto, & hoc nõ est ex natura mellis,sed ex corruptione illius:eodẽ pacto iusta naturalia de se nõ haberẽt hãc varietatẽ,si homines essent omnes vt esse deberẽt, sequẽdo rationem ducem.

79 {VNVMQVODQVE autem iustorum.} Quia Philosophus in præcedentibus loquendo de iustitia sæpe vsus est vocabulis & terminis qui videntur habere magnam similitudinem inter se, vt apertè cognoscatur quid vnumquódq; significat,vult asignare propriam significationem cuiusq;, & videntur differre secundum vniuersale & particulare.Primò igitur declarando naturam iusti ciuilis, dicit quòd iustum ciuile sumimus vniuersale: vt colendus est Deus, tutos oratores & legatos esse debere,depositum esse reddendum,& simi lia.Ista igitur vniuersalia sunt sub quibus cadunt sua singularia quæ sunt plura:& tamen vnumquódque illorum subit rationem vniuersalis ea ratione qua iustum est.

80 {INTEREST autem inter iniuriam.} Ponit nunc Philosophus differentiam inter istos quatuor terminos, scilicet inter iniuriam,& iniustum,& inter ius atq; iustum:& ostendit quòd iustum & iniustum est in vniuersale, & antequam agatur.& hoc est cõtra nonnullos qui sumunt ius antequam agatur.Iustum igitur est tutos dimittere legatos,depositum reddere:hoc cùm agitur,nunc apud istos vel illos dicitur ius. Ita vt omne ius præsupponat iustum,non autem econtrà.Iustum enim redactum ad opus est ius. Iniustum quoq; natura quod est cõtra iustum naturale,vel iniustũ ex instituto quod est contra iustum ex instituto.Iniustum,inquam,estvniuersale,vt cõmittere adulteriũ.Cùm verò agit,est iniuria:vel cùm actum est, iniuria dicitur. Sic igitur iustũ est antequam fiat, vt reddere depositum,vel punire maleficia est iustum:postea quàm factum est,dicitur ius. Verùm dicit Philosophus ꝙ vtimur hoc modo dicendi pro omni iusto actu. Nonnunquam pro emẽdatione iniuriæ,cùm dicimus ꝙ iudex fecit ius quan

do

do emendauit aliquod maleficium. Alio modo omne iustum actu, id est omne opus iustum dicitur ius, vt in distributione vel cõmutatione: vnde apud Græcos posuit duo nomina Philosophus, scilicet δικαιώ πραγμα & δικαιώμα, apud Latinos verò non sunt. Ideo apparet magna confusio in textu. Sic igitur habemus quòd iniustum est vniuersale & antequam fiat: iniuria verò ipsum iam actum. Eodem pactum iustum antequã fiat: Ius verò cùm est factum. Verùm hoc communius dicitur pro quocunq; actu iusto: ius autem vocatur correctio iniuriæ. communius enim dicitur δικαιώπραγμα, quòd videtur comprehendere quemcunq; actum iustum, siue sit iustitiæ distributiuæ, siue correctiuæ: δικαιώμα verò videtur comprehendere & significare correctionem tantùm iniuriæ, quòd videtur esse cuiusdam partis iustitiæ operatio, & non cuiuscunq; iustitiæ actus & operatio.

De triplici nocumento, quod alijs irrogatur.

CAPVT VIII.

Vm autem iusta sint, & iniusta ea quæ diximus: iniuriam quidem quispiam facit, & ius agit: cùm ea sua spõte agit. sed cùm inuitus, non iniuriã facit, neq; ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut sint iusta aut iniusta. Iniuria autẽ atq; iuris actio tunc est, cùm à sponte agente fit. tunc enim uituperatur, & simul tũc iniuria est. Quare erit quid iniustũ quidem, sed nondũ iniuria, si non à sponte agente sit factũ. 81
Equidẽ id à sponte agente fieri dico (quemadmodum & prius est dictum) quod quispiam in se situm sciens agit, & non ignorans, neq; quẽ, neq; quò, neq; gratia cuius: ut quẽ pulsat, & quo, & gratia cuius. & unũquodq; illorũ neq; per accidens, neq; ui. ut si quispiam ui mouens manum alterius ipsum pulset. Sponte enim ipse tum sua non pulsat: quippe cùm non sit in se situm. Fieri etiam potest ut qui pulsatur sit pater. ipse autẽ sciat quidẽ illum hominẽ esse, uel aliquem eorũ qui assunt, ignoret autẽ esse patrẽ. Idem 82

dicendum est & de eo gratia cuius agitur, & circa totũ etiam actum. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, non est autẽ in ipso situm, sed ut fit, id omne agitur ab inuito. Et eorũ enim quæ nobis natura cõpetunt, cõplura scientes agimus, atq; patimur, quorum nihil aut nostra sponte, aut inuitis fit nobis: ut senescere, aut mori. Est autẽ in iniustis ac iustis, similiter id quod per accidens dicimus. Nam si quispiam depositum inuitus, & ob timorẽ reddiderit: non est dicendũ hunc iustum, aut ius agere nisi per accidens. Similiter est dicendũ & cum iniuriã facere atq; iniusta per accidens agere, qui cogitur, atq; inui-
83 tus non reddit depositũ. Eorum autẽ quæ sponte agimus, alia electione agimus, alia sine electione. Ea cum electione agimus, quæ antecessit deliberatio. Ea sine electione, quæ
84 non antecessit deliberatio. Cùm igitur læsio sit in societatibus triplex: tunc sunt cum ignoratione peccata, cùm quispiã egerit, aut circa quẽ, aut quod, aut quo, aut gratia cuius agere non putarit. Nam aut nõ percutere, aut non hoc, aut nòn hũc, aut non gratia huiusce putauit. sed accidit id cuius gratia non putauit, ut nõ ut uulneraret, sed ut pungeret, aut non quẽ, aut non modo hoc. Atq; cùm extra rationem fit læsio, infortunium est. Cùm non extra rationem, sine tamẽ uitio: peccatũ. Etenim peccat quidẽ quispiã, cùm in ipso est principiũ causæ: aduersa uerò fortuna utitur, cũ
85 est foris. Cùm autẽ sciẽs quidẽ, sed nõ deliberatione præmissa qspiã lædit, iniuria est. cuius generis ea sunt uniuersa quæ per irã efficiũtur, aliasq; animi perturbatiões, quæcũq; necessario, uel natura hominibus accidũt. Hæc enim iniuriæ sunt. Atq; ij qui ob hæc nocẽt ac peccãt, iniuriam quidẽ faciũt: tamẽ nõdũ ob hæc ipsa sunt iniusti uel praui.
86 nõ enim nocẽt ob prauitatẽ, sed cũ nocet quis, electione in-

iustus

iustus est atq; prauus. Quapropter perrectè ea quæ profi- 87
ciscuntur ab ira, non dijudicantur ex prouidentia fieri.
Non enim is incipit qui facit ira: sed is qui prouocauit ad
iram. Præterea non fit in talibus controuersia si factum sit
necne: sed si iure sit factum. Ira nanq; ob apparentem oriri
iniustitiam solet. Non enim de facto perinde atque in com
mercijs contendunt, ubi necesse est alterum improbum es-
se si non id faciat obliuione. sed de re conuenientes, iure an
iniuria sit facta disceptant. Qui autem fecit insidias, non 88
ignorat. Quare alter putat iniuriam pati, alter non putat.
Quòd si electione nocuerit, iniuriam facit. Atque his iam
iniurijs est iniustus qui iniuriam facit, cùm cōparationem 89
rationum aut æqualitatem trāsgreditur. Pari modo iustus 90
etiam est cùm ius agit electione. ius autē agit si solum sua
sponte agit. Eorum autem quæ ab inuitis fiunt, alia sunt 91
uenia digna, alia non sunt uenia digna. Nam ea quæ non
solum ignorantes, sed ob ignorantiam etiam faciunt, igno
scenda sunt. Sed ea quæ faciunt non ob ignorationem, sed
ignorantes quidem ob affectum non naturalem, neque hu-
manum, non sunt uenia digna.

COMMENT.

CVM autem iusta sint & iniusta.} Hoc est tertium capi- 81
tulum huius secundi tractatus, in quo soluit dubitationem motam in primo capitulo, scilicet secūdum quam iniuriam quis sit propriè iniustus, & similiter secūdum quod ius aliquis sit propriè iustus. Diuiditur autem in quatuor partes quæ suis locis patebunt. Dicit ergo in primis quòd omnia quæ fiunt sponte, sunt ius vel iniuria: quæ verò fiunt inuitè non dicuntur esse ius vel iniuria, nisi per accidens. Accidit enim, vt hæc sint iusta vel iniusta. Notandum quòd ex dictis Philosophi emergit quòd aliquod est iustum quod non est ius, & aliquod iniustum quod nō est iniuria. Nam si quis inuitus reddit depositum, is non fecit ius, quia non egit per se,

nec

nec spōte sua, tamē egit iustū per accidēs, quia illud quod est iustū opus, & potest esse ius si ab aliquo fiat spōte. Eodē modo, si quis inuitè retinet depositū nō dicetur facere iniuriam: tamē facit id quod est opus iniustū nō per se, sed per accidēs, & potest esse iniuria si fiat spōte. Notandum præterea quòd istud per se & per accidēs soluit omnē dubitationē quæ oriri potest nō solū in ijs, sed etiam in operationibus aliarū virtutum. Nam si quis egerit operationem temperantiæ, si per se, temperans: si per accidens, nō propriè temperans dici potest.

82 {EQVIDEM id à sponte agente.} Declarat Philosophus id quod sponte, & id quod inuitè fit, quæ respondere videntur & consonare cum ijs quæ in tertio libro latissime dicta sunt, & est necessarium hoc loco tangere, & hæc ad declarationem eorum quæ dicta sunt, & insequentium quæ dicentur. Id igitur fit sponte, dicit Philosophus, quod aliquis agit in sua potestate constitutus, sciens omnes circunstantias & conditiones requisitas, scilicet quem, quid, quādo, & reliqua: & addit quòd oportet sponte agentem non solum scire illa singularia dicta, sed scire etiam illa per se, & nō per accidēs: & item oportet quòd nō agat aliqua vi compulsus. Vidimus enim in tertio quòd spontaneo opponitur non spontaneum, quod est aut per ignorantiam aut per vim. Declarat primò hoc secundum membrum, dicendo quòd si quis compulsus alterius manu percutiat aliquem, is non sponte agere videtur. Item declarat aliud membrum, scilicetquomodo dicitur ignorare, & quid est dicere scire per accidens, & non per se, vt si quis pulset patrem quem non cognoscit illum vt patrē, sed vt hominē. & addit vlterius Philosophus quòd id quod ignoratur, aut quod non est situm in potestate agentis videtur fieri ab inuito: ex quo deprehenditur quod ad hoc vt fiāt aliqua nostra sponte non sufficit esse tale vt sciatur. Nam senescere, & augeri, & mori quanuis sciantur, tamen non dicūtur fieri sponte: sed requiritur præter ea vt illa res sit in nostra potestate collocata, & à nobis fieri possit. Post hæc Philosophus accommodat supradictas distinctiones iustas & iniustas iuri & iniuriæ, vt patet in textu exemplo depositi quod retinetur, & non redditur. Notandum quòd bene adduxit Philosophus declarationem de eo quod fit sponte aut non sponte: quia sine hac distinctione non videtur constare

illa

illa virtus,& hoc præſertim videtur competere iuſtitiæ.

{EORVM autẽ quæ ſponte agimus.}Hæc eſt ſecũda pars hui⁹ capituli,in qua poſtea quàm ſuprà inueſtigauit quid ſit iniuria, & docuit quando aliquid iuſtum vel iniuſtum agit non inuitè,ſed ſponte: nunc inquirit & declarat quænã ſint illæ iniuriæ,ex quibus propriè aliquis dicatur iniuſtus: quia pluribus modis ſponte agitur, & in hoc conſiſtit ſolutio dubitationis motæ in primo capitulo huius ſecundi tractatus. Affert autem primo diuiſionẽ vtilem ad ea quę dicturus eſt, dicendo quòd eorum quæ fiunt à nobis ſponte, alia fiũt cum electione,alia ſine electione: vnde non valet,hoc eſt factum ſponte:ergo cum electione ſed bene econtra:hoc eſt factum cùm electione,ergo ſponte, cùm ſponte agere ſit magis vniuerſale. Nam ſponte agere competit etiam brutis, vt in tertio vidimus: agere verò cum electione ſolum competit habentibus voluntatem & rationem. Quare vbicunque eſt electio,ibi voluntas: & vbicunque voluntas,ibi principium ſpõte agendi: ſed non econtra,vt antea patuit. 83

{CVM igitur lęſio fit.}Affert Philoſophus diuiſionẽ quãdam lęſionum quæ fiunt in actionibus humanis quæ eſt triplex. Vna quæ fit ab inuito:alia quę fit à ſpõte agente:tertia quæ fit ab eligente.& per hãc diuiſionem oſtendit quòd aliquis per accidens agat operationem iniuſtam,non tamẽ erit iniuſtus.Nam ille qui agit inuitus, ea ratione nec iuſtus dicendus eſt,nec iniuſtus:ſed fieri poteſt vt quis agat rem iniuſtam inuitus:ergo ille non erit iniuſtus. Affert poſt hæc diſtinctionem Philoſophus eorum quæ fiunt à nobis inuitis. ponendo duplicem gradum. Nam quædã fiũt vltra rationẽ & opinionem,& talia nõ dicũtur peccata, ſed infortunatę lęſiones:quædam verò non extra rationem peccantur, & hæc dicuntur quidem peccata,cùm principium agendi & potentia ſit in auctore peccati: non tamen dicuntur facta cum vitio,vt patet in textu Philoſophi. Sed vt melius intelligatur eius ordo procedẽdi,Ariſtoteles cùm velit declarare quis ſit vir iuſtus & iniuſtus.primo inquirit quis ſit iniuſtus. Hoc cognito à cõtrario cognoſcetur iuſtus.Sed cùm iniuſtus ſit qui facit iniuriam ſecundum quendam modum nocendi,videndum eſt quot modis noceri poteſt,vt alijs ſepoſitis relinquatur is nocendi modus ſecundũ quem fiat iniuria,ex qua proprie 84

priè dicatur iniuſtus : & ideo attulit ſuperiorem diſtinctionem quam declarare incœpit, & nunc ſequetur.

85 {CVM autẽ ſciẽs.} Prima & ſuperior læſio non eſt iniuria, licet ſit iniuſta actio: nunc verò oſtendit fieri poſſe iniuriam, nõ tamen ille erit iniuſtus. Vnde nõ ſequit̃: hic egit iniuriam, ergo eſt iniuſtus, etiã ſi ſponte egerit: quia requiritur vt agat cũ electione & deliberatione præcedẽti. quòd ſi quis per iram vel aliam huiuſmodi læſerit perturbationem, iniuriam quidem facere poterit: non tamẽ ſtatim ſequitur ꝙ ſit homo iniuſtus. Notãdum quòd Philoſophus dicit perturbationes atque affectus, qui neceſſario, vel natura hominibus inſunt: neceſſario ineſſe dicuntur talia, vt fames, ſitis, & huiuſmodi: natura verò, vt timorem, iram, & ſimilia. Nam ſi quis propter famem intolerabilem agat aliquid iniuſtum dicetur feciſſe iniuriam, non tamen appellabitur iniuſtus. Idẽ dicetur de ira, metu, miſericordia, & ſimilibus: quarum perturbationum aliqua motus ſi quis agat aliquid, non habet tempus deliberandi: quòd ſi haberet, fortaſſe non egiſſet talem iniuriam. ex quibus patet, quòd aliquis agere iniuriã poteſt ſponte & ſciens, tamen non erit iniuſtus, quia non videatur nocere ob prauitatem, vt inquit Philoſophus.

86 {SED CVM nocet quis.} Hac in parte Philoſophus oſtẽdit quando aliquis, & per quam iniuriam factam dicitur iniuſtus, & oſtendit hoc pacto, Is qui agit iniuriam per principium coniunctum cauſę iniuſtitiæ eſt iniuſtus. At is qui agit iniuriam cùm electione & deliberatione antecedẽti eſt huiuſmodi, ergo talis erit iniuſtus. Ex his ſoluta eſt dubitatio ſuperius allata, ſcilicet quænã ſint illæ iniurię ex quibus aliquis dicatur iniuſtus, quam Philoſophus in hunc locũ diſtuliſſe videtur propter multas dubitationes de iure & iniuria quæ intercedebant, quas ſoluere oportuit, & multas diſtinctiones afferre declarando de quo iuſto intẽdat, videlicet de ciuili, & quomodo diuidatur in naturale & legitimum, & quomodo ſe habet tanquam vniuerſale ad ſingula, & reliqua: quibus ſolutis & declaratis, venit per diſtinctiones pulcherrimas ad declarandum & ſoluendum ob quas iniurias quis dicatur iniuſtus. nam non ob ea quæ fiũt ab inuitis, nec ob ea quæ fiunt ſponte ſine electione, ſed tantum ob eas iniurias quæ fiunt ab aliquo, electione & deliberatione præcedenti.

denti. {QVAPROPTER perrectè ea quę proficiſcũtur.} 87
Hęc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis ſuperioribus ſententijs, ſcilicet quòd is qui lædit ſine electione, ſciens aliqua perturbatione compulſus, iniuriam quidem facit, non tamen propriè eſt iniuſtus: ſed ille tantùm qui ob prauitatẽ & cum electione nocet, eſt dicendus iniuſtus. nunc hæc declarat & probat: & primò reſumendo illum qui ſciẽs ſine electione operatur, & lædit aliqua perturbatione vehementi permotus, oſtendit quibuſdam rationibus quòd talis non eſt propriè iniuſtus, quia ſuæ iniuriæ nõ habentur quaſi ſint ex prouidentia factæ, ſed per aliquam ſubitam perturbationem, quæ arguit nõ ex habitu factã eſſe talem iniuriam: veluti illi qui ira, quæ eſt vehemẽs perturbatio, nocẽt & iniuriam faciunt, quaſi principium ſit extra ſe. ex quo apparet quòd iniuriam facit cùm ſponte faciat, & ſciens, & in ſuo arbitrio ſit lædere, vel non lædere: non tamen eſt iniuſtus cùm nõ lædat cum electione. Probat idem ex ſigno quodam, quia cùm aliquis iniuriatur per iram, diſceptatur de iure, cũ conſtet de facto: quod nõ diſceptaretur ſi propriè putaretur iniuſtus: ſed cùm conſtet de facto, & ita ſit manifeſta iniuſtitia, ideo de facto non diſceptatur: vt in commercijs cùm negatur depoſitum vel aliquid tale, vbi neceſſe eſt alterũ duorum eſſe improbum, niſi fiat obliuione. Sed illi inter quos facta eſt iniuria per iram, cùm conueniant de re facta, diſceptant de iure. Quare nõ poteſt eſſe ibi occulta fraus eo pacto quo eſſe poteſt in commercijs, vbi lædens decipere poteſt ſciens, puta negando depoſitum. Nam talis decipiens non ignorat, ſcilicet ſe facere vel feciſſe iniuriam: ſed in ira ille qui paſſus eſt iniuriam putat ſe accipere iniuriam. Ille verò qui lædit putat non inferre iniuriã, ſed perturbatus ira exiſtimat ſe iure offendere, vel iniuriam non afferre. Verùm iniuriam quidem facit, non tamen eſt dicendus iniuſtus.

{QVI autẽ facit inſidias.} Declarat nũc Philoſophus ꝙ qñ 88
ſit iniuria cũ vitio, & cùm lædens lædit cũ electione eſt iniuſtus: nã qui lædit eo principio quod ad vitiũ pertinet, eſt dicendus iniuſtus: ſed qui lædit cũ electione eſt huiuſmodi: ergo talis dicitur iniuſtus, & iuſtus ecõtrà qui facit ius eo principio quod ꝑtinet ad virtutẽ, & cũ electiõe ius facit. {COM 89
PARATIONEM rationũ.} Innuit iuſtitiã diſtributiuam.

90 {AEQVALITATEM.} Innuit iustitiã cõmutatiuã & correctiuã cõmerciorũ. Ex his potest concludi ꝙ iniustus est qui sciens iniuriam facit. & cum electione ac deliberatione præcedenti. Iustus verò econtrà. Nam omnia quæ dicta sunt de iniusto & iniuria competunt iusto contrario modo.

91 {EORVM autem.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosophus distinguit ea quæ fieri videntur à nobis inuitis, & eorum dicit aliqua esse venia digna, aliqua non. Sed notandum ꝙ Philosophus sumit hic inuitum fieri largo modo, id quod verè non est propriè tale, sed id quod fit à nobis ob perturbationem aliquam necessariam vel naturalem quę antea attulit: & tamen illa fiunt à nobis sponte, cùm principium agendi vel non agendi sit in nobis: sed sumit Philosophus largo modo fieri ab inuitis, quia non fiunt cum electione. Horũ igitur, dicit Philosophus, aliqua sunt venia digna, aliqua non. Nam ea sunt ignoscenda non quæ facimus ignorantes tantùm, etenim talia non essent digna venia, sed quæ ignorantes facimus per ignorationem. Notandum ꝙ ignorantem agere, vt in tertio percipimus, vult Philosophus qui ignorat in vniuersali: per ignorantiam verò illum qui in agendo ignorat in particulari aliquam circunstantiam. Exẽplum primi, vt si quis ignoraret esse adulterium turpe: exẽplum secundi, vt si quis ignoraret hanc esse vxorẽ vicini, existimans & credens sine dubio esse suam. Quare primus ignorans tantùm in vniuersali non est excusandus, sed ignorans: & non solùm ignorans tantùm, sed per ignorationẽ in particulari circunstantia aberrãs dignus videtur venia, si simul sit ignorans, & per ignorationem agat. Item si quis ignorãs agit ob perturbationem aut necessariam aut humanam, videtur venia dignus: vt si quis egerit ob famem, quia talis est ignorans in vniuersali, & compellitur ab affectu necessario. Nam si compulsus vel incitatus ob voluptatem non ob famem egerit iniuriam, non est dignus venia. Ideo addidit perturbatione non humana, & cætera. vt apparet in textu. Hic videtur esse duobus modis venia dignus, aut cùm errat, & agit per ignorantiam, siue sit ignorans in vniuersali, siue non, dummodo agat per ignorantiam in particulari ignorando aliquam circũstantiam: aut cùm ignorans in vniuersali, & sciens in particulari agit aliqua naturali necessitate

compul

compulsus, vt fame. Sed si ignorans in vniuersali lædat, & noceat nulla necessitate compulsus, nec excusatione, nec venia dignus esse videtur.

De pati iniuriam. CAP. IX.

Mbiget autem quispiam si determinatum sit satis de faciendo patiendoq; iniuriam. Atq; si ita sit ut Euripides inquit, absurde dicens. 92

Quæris parentem quomodo occidi meam?
Sermo est breuis, non exitus longos habet.
Volens uolentem, uel uolentem non uolens.

Vtrum enim reuera sua sponte quispiã iniuriam patiatur an nemo, sed omnes inuiti, quemadmodum & omnes qui iniuriam agunt, sua faciunt sponte? Et utrum omnes hoc 93
modo, an quidam spõte, quidam inuiti? Similiter & cùm patiuntur homines ius? nam omnes cùm ius agunt, sua faciunt sponte. Quare consentaneum est rationi, similiter opponi eos qui iniuriã & qui ius patiuntur: ut aut sponte patiantur aut inuiti. At absurdũ uidebitur si omnes etiam ius pati sua spõte dixerimus. nõnulli nanq; non sua sponte ius patiuntur. Enimuero de hoc quoq; quispiam dubitauerit, si omnis qui passus est iniustũ, iniuriam patiatur, an ut 94
in agendo, sic & in patiendo res sese habet? Etenim fit ut 95
ad utrunque per accidens ipsa iusta accommodentur: & eodem modo iniusta. Non enim est idem iniusta agere, & iniurias agere. neque iniusta pati, & iniurias pati. Similiter & in agẽdo, patiendóq; ius. Fieri enim nõ potest ut patiatur quisquã iniuriã, nisi quis iniuriam faciat: aut ius patiatur, nisi ius quispiã agat. Quòd si simpliciter iniuriã 96
facere, sit sua sponte quẽpiam lædere: & idipsum, spõte, inquã, lædere, sit lædere scientẽ & quem, & quo, atque

quõ:incõtinens autẽ ipse sibi sua noceat spõte:ipse nimirũ iniuriã patitur sua sponte, fieriq́; potest ut sibiipsi iniuriã faciat. Atq; hoc etiã ipsum, unũ quid est eorũ quæ dubitantur: si fieri, inquã, possit ut sibiipsi quispiã iniuriã faciat. Præterea fit ut sua sponte quispiã ob incontinentiã ab alio sponte nocente lædatur. Quare fit, ut sua sponte quispiam
97 iniuriam patiatur. An definitio dicta nõ rectè sese habet, sed huic, lædere, inquam, scientem & quem, & quo, atq; quomodo: hoc est addendum præter illius uoluntatẽ. Læditur igitur aliquis sua sponte, patiturq́; iniusta. Sed iniuriam sua sponte patitur nemo. nemo nanq; uult. neque incontinens ipse, sed præter uoluntatẽ agit. Neq́; enim ullus id uult quod non existimat esse bonũ, incontinẽs autem id agit, quod non putat esse agẽdum. Qui uerò dat sua, quẽadmodũ arma Diomedi Glaucus dedit, ut dicit Homerus,

Iliad. ζ. *Proq́; nouem, centum: pro ferro tradidit aurum.*

Is iniuriam nõ patitur: dare nanq; est collocatum in ipso. Sed ut iniuriam patiatur, non est in potestate ipsius situm: sed is sit qui iniuriam agat oportet. Patet igitur sua spõte
98 neminem iniuriam pati. Insuper ex ijs quæ proposuimus, hæc duo restant deinceps dicenda. uter iniuriam faciat utrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an is qui illud habet? & si fieri poßit ut sibiipsi quispiam iniuriã faciat?
99 Etenim si sit illud quod prius est dictum, & qui distribuit non qui plus habet. iniuriam faciat, si quispiam plus alij quàm sibi tribuat sciens, sponteq́;. quod quidem moderati homines faciunt (bonus enim & æquus minora sibi tribuere
100 re solet) is profectò sibiipsi iniuriam facit. An neque hoc simplex est? Ex alio nanque bono plus forte consequitur ut gloriam, aut absolute honestum. Soluitur præterea & per definitionem agendi iniuriam. nihil enim ipse præter

suam

ſuam patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur ob idipſum: ſed ſi minus capit, læditur tantum. Patet autem 101
& diſtribuentem iniuriam agere: ſed non cum ſemper qui plus habet. Non enim is iniuriam facit, cui ineſt iniuſtum: ſed is cui poteſtas ineſt id faciendi ſponte. Hæc autem eſt, unde eſt principium actus. Quod quidem in ipſo 102
eſt diſtribuente, non in accipiente. Præterea cùm facere multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ, & manus, & ſeruus occidat hero iubente: iniuriam quidem non agit, iniuſta autẽ facit. Inſuper ſi iudicauit igno 103
rans, non iniuriam facit legitimo iuſto, nec eſt iniuſtum iudicium. eſt tamen aliquo modo iniuſtum. Aliud enim eſt 104
legitimum iuſtum, aliud primũ & naturale. Sin uerò co- 105
gnoſcens iudicauit iniuſtè, plus habet & ipſe uel gratiam uel uindictam. Perinde igitur & is, qui ob hæc iudicauit 106
iniuſtè, plus habet, atq; ſi quiſpiã acceperit iniuriæ partẽ. Nam in illis, qui fundum peruerſo iudicio tribuit: non fundum cepit, ſed argentum. Atqui putant homines in ſe- 107
ipſis eſſe ſitum iniurias facere. Quapropter & iuſtum 108
eſſe facile arbitrantur. hoc autem nõ ita ſeſe habet. Coire nanque cùm uxore uicini, & pulſare proximum, dareq; argentum manu facile eſt, & collocatur in ipſis: ſed hæc 109
agere ſic ſe habentes, neque facile eſt, neque in ipſis eſt ſitum. Simili modo cognoſcere iuſta atque iniuſta, nullam 110
ſapientiam eſſe putant. propterea quòd non eſt difficile ea de quibus leges dictitant, intelligere. At non hæc ſunt ipſa iuſta, niſi per accidens. Sed tunc ſunt iuſta cùm quo- 111
dam aguntur modo, & quodam diſtribuuntur modo. Id autem difficilius eſt, quàm ea quæ ſanitatem efficiunt ſcire. Et ibi nanque mel, uinum, ueratrum, aduſtionem, inciſionémue ſcire perfacile ſanè eſt. Sed quonam modo

ad sanitatem efficiendam, & cui & quando sint tribuenda, tanta est difficultas scire, quanta est medicum esse.
112 *Ob id autem ipsum, & iusti non minus esse putant iniuriam facere, quia uir iustus non minus, sed etiam magis horum singula facere potest: uitiare, inquam, uxorem cuiuspiam, & pulsare aliquem, & uir fortis in acie proijcere clypeum, tergisq; uersis fugam arripere. At timidè agere & iniuriam facere, non est hæc facere, nisi per accidens: sed*
113 *sic se habentem hæc facere. Quemadmodum & mederi atq; curare non est incidere, uel non incidere, aut medicamenta dare, aut non dare, sed hoc modo sese habentem*
114 *hæc agere. Iusta autem in ijs sunt qui participes sunt eorum quæ sunt simpliciter bona. Habent autem & exuperationem in his, & defectum. Nam quibusdam non est ipsorum exuperatio, ut dijs fortasse: quibusdam uerò nulla pars est utilis, incurabilibus, inquam, malis, sed omnia*
115 *nocent. Quibusdam autem usque ad aliquem terminum, atque hoc est humanum.*

COMMENT.

92 AMBIGET autem quispiam.} Hoc est quartum capitulum huius secundi tractatus, in quo mouet plures dubitationes quæ oriri videbantur ex antè dictis, & eas soluit. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes. In primis mouet tres dubitationes, & ibi includitur vna alia: & sic videntur esse quatuor, & eas soluit, & ex illis oriũtur duæ aliæ dubitationes quas etiam soluit postea in secunda parte. In tertia affert tres opiniones de facilitate iusti, & eas reprobat In quarta ostendit in quibus bonis & personis sit iustũ, & in quibus non sit. In prima igitur parte format talem dubitationẽ: vtrum re vera sua spontè quis patiatur iniuriam. Deinde hoc pacto, vtrum omnes patiantur iniuriam inuiti, an quidam inuiti, quidam sponte vel volentes, vt inquit. Notandum quòd Philosophus congruè mouet hanc dubitationẽ, quia dixit ante quòd is facit iniuriam qui spõte agit iniustum:

iustum:& si agit sine electione non est iniustus, si eligens est iniustus. Ex quo videtur ꝙ omnis qui patitur iniuriã sponte patiatur: sicut agẽs spõte agit. Ecõtra etiam videtur ꝙ sicut agere iniuriã est spõte, sic ecõtrà pati iniuriam fiat inuitè. & hæc videtur esse vera sentẽtia. Cogitur etiam mouere talem quæstionẽ ex sentẽtia Euripidis, qui inducit Bellorophontẽ se hoc pacto excusantẽ de matricidio, ꝙ volens volentẽ, aut volentẽ volẽs occidit, acsi mater voluisset vt sibi fieret iniuria. & hãc sentẽtiam non videtur probare Philosophus, ideo dixit absurdè Euripidẽ dicere: nam potest bene cõuenire volens volentem, aut nolens nolentẽ. Euripides verò cõtrario modo eam attulit: ideo mouet quæstionem Philosophus.

{ET VTRVM omnes.} Affert aliam dubitationẽ ex opposito: nam sicut dubitamus vtrum omnis qui patitur iniuriam sponte patiatur: sic de ijs qui patiuntur ius vtrũ omnes inuiti an volentes patiantur ius: an quidam sponte, quidam inuiti. & hoc est verum. Sunt igitur duo paria oppositionũ, iniuriam agere, iniuriam pati: ius agere, & ius pati. Et videtur consentaneum quòd eodem modo ista opponantur, vt si alterum sponte agatur, & alterum quoq;: & similiter, si pati iniuriam fiat sponte, eodem modo ius pati sponte fiat: ita vt eodem pacto formetur quæstio de patiendo ius sicut de patiendo iniuriam. Et dicit Philosophus quòd videtur absurdũ dicere, ꝙ omnes sponte patiantur ius. Nam ius est vel emendatio iniuriæ, vel æqua retributio. Ille igĩ cui datur & redditur sponte, videtur pati: ille verò cui aufertur, non sponte pati ipsum ius, nec ille similiter qui mittitur ad supplicium. Quare quidam sponte, quidam inuitus patitur ius: & hæc videtur vera determinatio huius quæstionis de patiendo ius. 93

{ENIM vero de.} Affert aliam dubitationẽ Philosophus, quæ oritur ex dictis, & eã soluit. Dubitatur enim vtrũ omnis qui patitur iniustũ patiatur iniuriã: ita vt idem sit iniustũ pati, & iniuriã pati. Quatuor igitur sunt oppositiones, scilicet iustũ agere, iustũ pati: iniustũ agere, iniustum pati: ius agere, ius pati: iniuriã agere, iniuriã pati. Soluit autẽ Philosophus per distinctionẽ iniusti & iniuriæ, ostẽdendo ꝙ nõ est idem iustum pati, & iniuriã pati. Sicut enim agens inuitus, & per accidens agere potest rem iniustã, non tamẽ agit iniuriã: sic patiens pati potest per accidens iniustum, nõ tamen patietur 94

95 iniuriam. {AD vtrunq;.} Scilicet ad agentem & patientẽ accõmodatur iustũ & iniustum per accidens.nã agens quãdo agit spõte,per se quidem agere videtur.Vnde superius dixit Philosophus,Iniuria autem atq; ius definitur si à sponte, vel inuitè agente proficiscatur.Nam cùm à sponte agente profi ciscitur,vituperatur,& simul tũ etiã iniuria est.Quare quippiam erit quidem iniustum,sed nõdum iniuria: quãdo verò agit inuitus,aut per vim aut per ignorantiam dicetur agere iniustum per accidens.Vnde Philosophus suprà eodem loco inquit,Agit enim ea quibus accidit,vt sint iusta aut iniusta. Nã si quis cõpulsus manu alterius aliquẽ percutiat, vel igno rauerit esse patrẽ per accidens,videtur egisse iniustum. Eodem pacto si quis inuitus depositum reddat per accidẽs,egit id quod est iustum.Similis ratio erit de patiẽte. Per se enim patietur,& per accidens iniustum patietur eo modo quo diximus.Quare nõ est idem pati iniustũ,& pati iniuriam: vel pati iustum,& pati ius.Nam ius & iniuria pẽdet ab alio agẽte.Iniustum verò videtur ꝙ aliquis sibijpsi facere possit per accidens,vt diximus,vt si quis seipsum lædat inuitus. At iniuriam facere,est sua sponte lædere,& scientem quem &c. Notãdum pro declaratione omniũ quæ dicta sunt hucusque in hoc capitulo,ꝙ hic notandi sunt isti duo termini, scilicet agere & pati,deinde isti quatuor,scilicet iniuria,ius:iniustũ, iustum,quorũ quilibet coniunctus cum altero duorũ illorũ facit vnam oppositionem.Vnde quatuor oriuntur oppositio nes,scilicet,Iniuriam agere,iniuriam pati:Ius agere, ius pati:Iniustum agere,iniustum pati:Iustum agere,iustum pati. Quærit igitur Philosophus de prima oppositione hoc modo,Vtrum quis sponte patiatur iniuriam.& concludit quòd non,sed à contrario fit.eodem modo de pati iniuriam, vt de agere iniuriam.Nam vt agere iniuriam semper fit sponte: ita pati iniuriam semper videtur fieri inuitè.Deinde quærit de secũda oppositione,Vtrum semper ius pati fit spõte,vt ius agere semper fit sponte. & concludit ꝙ non est similiter de istis oppositis,ius pati fit sponte,sed ius agere semper fit spõ te.Sed ius pati quandoq; fit sponte,quãdoq; inuitè:vel à quo dam sponte,à quodã inuitè,vt ostendimus. Post hæc quærit de altera oppositione,scilicet tertia,vtrũ sit idẽ iniustũ pati, & iniuriam pati:& concludit quòd eodem modo fit de pati iniu

iniustā, sicut de agere iniusta: sed non idē est pati iniustū, & pati iniuriam, vt declarauimus. Postremò declarat quartā op positionē, ostēdēs, ꝙ sicut aliud est iniustū pati, & iniuriā pa ti vel agere, similiter aliud est iustū pati, & ius pati vel agere.
{QVOD si simpliciter.} Corroborat quæstionē iam antea 96
allatam afferendo primò descriptionē agendi iniuriam, scilicet quòd agere iniuriam est sponte sua lædere, cognoscendo singula circa quæ versatur talis actio. Postea probat quòd potest aliquis sua sponte iniuriam pati: & primò ostēdit hoc exemplo incontinentis qui videtur sibijpsi iniuriam facere, ergo ipsemet patietur. Deinde ostendit idem alia ratione. Fieri enim potest: vt aliquis puta incontinens patiatur sponte sua spoliari ab amica. Quare videtur vt aliquis sponte volens sua iniuriam patiatur, quamuis hoc non sit verum.
{AN definitio.} Soluit dubitationē Philosophus accipien 97
do illā descriptionē sponte agendi iniuriā, & addēdo ei vnā partē: ex cuius additione soluitur dubitatio. Cùm enim dicit iniuriā facere, est sponte sua lædere, sciendo quēm, & quo, & singula alia. Addendū est, prętēr voluntatē illius cui affertur iniuria. ex quo patet ꝙ nemo volens patitur iniuriā, læditur autē sua sponte, & patitur id quod est res iniusta, non tamen volens patitur iniuriā. Nam si incontinens de quo magis videtur, non vult iniuriā pati, multò minus cæteri. Quòd autē incontinens nolit, ex eo percipitur, quia aduersatur rationi, & ei parti quæ est pars rationalis sequendo appetitū sensitiuum: quòd autē nolit id quod agit, patet, quia nemo vult nisi bonū, & tamē ille agit quod nō putat esse agendū, sequendo appetitum sensitiuum. & affert exemplū Glauci, quē Homerus inducit recognouisse in bello Diomedem hospitē paternum, noluisseq; secum pugnare, & inuicem arma permutasse, Glaucum dedisse arma aurea, & accepisse ferrea. & per hoc videtur soluere secundū argumētū, quia dat sua sponte, ergo non patitur iniuriā. Oportet enim vt sit qui agat iniuriam. Sua autē donans non patit̄ iniuriā, qa in potestate eius est sua donare: sed iniuriā pati non est in potestate eius qui patitur. Concluditur ergo quòd nemo volēs iniuriā patitur.
{INSVPER ex ijs quæ.} Secūda est pars capituli, vbi ex 98
suprà dictis duo determināda restabant, scilicet vtrū iniuriā faciat is q distribuit, an q accipit vltra dignitatē. nā ex eo qđ

de Glauco diximus, q̧ qui sua donat nō patit̃ iniuriā, illa quęstio oriri videt̃ in distribuēdo vtrū faciat iniuriā, an qui plus accipit. Secunda quæstio est, vtrum sibijpsi quis iniuriā faciat quā mouit superius, & in fine huius libri eā latius soluet.

99 {ET enim si sit id.} Arguit nunc pro secunda quæstione augendo ipsam, & dicēdo quòd qui sibi minus tribuit quàm dignitas postulet, videtur sibi iniuriam facere: & hoc videtur pendere à prima dubitatione. Nam si quis distribuat sibi & alteri, & sibi tribuat minus quàm sua dignitas exigat, tunc videtur euenire vt aliquis sibijpsi faciat iniuriam, & tamen modesti homines hoc obseruare videntur. Quomodo ergo se res habebit? Nam hæc ratio videtur confirmare dubitationem nostram, scilicet an quis sibijpsi iniuriam affec. Prius est dictum, scilicet dubitando non tamen soluendo

100 {AN neque hoc simplex.} Affert Philosophus duas solutiones: prima est, quòd illi minus sibi tribuunt pecuniarum vel huiusmodi bonorū quæ dicuntur fortunæ, plus tamē sibi tribuūt glorię & honestatis. Quare non est illud intelligendum simpliciter quòd sibi minus tribuant: quia de aliquibus minus, de aliquibus plus. Aliā solutionē affert per definitionem agendi iniuriā, quia agere iniuriā est sponte sua facere alicui rem iniustā, pręter voluntatē eius cui affertur. Soluitur igitur ea dubitatio, quia cùm sponte sua sibi minus tribuat, patet quòd non facit sibi iniuriā: quia nō patitur ipse iniuriā cùm non sit præter eius voluntatem. Notandū quòd illi qui plus tribuunt alijs quàm sibi, faciunt propter honestatem, ne videantur causa sui esse in magistratibus constituti: tamē sibijpsis non faciunt iniuriā duabus rationibus: primò, quia faciunt id præter honestatē & gloriā, quibus adæquatur illud minus quod sibi tribuunt. Secundariò cùm sponte sibi sumat illud minus, est quædā læsio, & quoddam detrimentū voluntarium, non autem iniuria, quia fit sponte sua. Quare non sibijpsi faciet iniuriam, vt apparebit in sequentibus latius.

101 {PATER autē.} Soluit primā dubitationē Philosophus, vter faciat iniuriā, an q̄ plus distribuit, an q̄ plus habet præter dignitatē. Et cōcludit tribus rationibus, quòd non semper qui plus habet, sed qui distribuit, facit iniuriā: & bene dicit non semper, quia aliqn̄ fieri potest vt accipiens habensq; plus, iniuriam faciat, vt si quis distribuat sibi, & cæteris, vel huius

huiusmodi. Prima autem ratio Philosophi talis est, Is qui sua sponte facit iniustum, facit iniuriam: sed qui distribuit plus quàm dignitas patiatur, facit sua sponte iniustum, ergo iniuriam: & non ille semper qui plus suscipit plusq; habet: nam principium agendi esse videtur in distribuente. Notandum quòd semper fieri videtur vt qui distribuit plus, agat iniuriā. Fit etiam quandoq; vt qui præter dignitatē habet plus à distribuāte, iniuriā agat. Veluti si quis distribuat sibi & alteri, & sibi præter dignitatē plus tribuat, & hoc fit cùm euenit vt idem sit distribuens & accipiens. Vel etiam si accipiens ipse distribuentem corrumpat. Simpliciter ergo distribuens plus quàm ęquū sit, facit iniuriā. Accipiens verò quandoq;, nō autem semper facere videtur iniuriā, & eo pacto quo diximus.

{PRAETERIA si facere.} Hæc est secūda ratio talis ad idem probandum quòd distribuens plus est ille qui facit iniuriam, non autē semper ille qui accipit: & pręsupponit quot modis sumitur facere, scilicet tripliciter inuenire videt, scilicet aut non proprie sua sponte: vel sua sponte, & cùm electione. Nam dicimus inanimatum aliquod occidere, vt lapidē, & huiusmodi: & item animatum, vt seruū. Vtrunq; videtur esse instrumētalis causa, sed alia inanimata, alia animata quę faciunt iniusta. Causa autē principalis est illa in qua est principiū agēdi, & mouēdi: instrumētalis animata, vt seruus: inanimata, vt lapis. ex parte igit agētis, & distribuētis plus quā decet erit iniuriā facere, non autē semper ex parte habentis. 102

{INSVPER si iudicauit.} Tertia ratio qua idem probat afferēdo distinctionē quandam, quā etiam suprà attulimus, & huic loco potius accōmodata esse videtur quàm illi. Nam distribuens potest tripliciter considerari, vt faciat, aut inuitus, aut sponte, aut electione. Primum fieri potest ignoratione. Sed ignoratio est duplex, aut iusti naturalis, aut iusti legitimi. Tunc si ignorās hęc ambo agit, nō agit iniuriā, scilicet per se: sin verò alterū ignorauerit, tunc aliquo modo illa res est iniuria, aliquo modo nō est. Quòd si vtrunq; iustū cognoscēs egerit distributionē iniquā, tūc manifestè facit iniuriā. 103

{NEC est iniustum.} Scilicet secundū leges. {ALIVD primum.} Scilicet iustum naturale. {PLVS habet.} Nam si nō habet plus eius rei quàm dat: tamē habet eius qđ appetit, scilicet vel gratiæ vel vindictę: & eodē modo plus habet, 104 105 106

& est iniustus, acsi haberet partem eius rei quàm dat, putà agrum vel aliquid aliud pro parte ipsius vt argentum.

107 { AT qui putant homines.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus adducit tres opiniones quæ tunc florebant apud vulgus, & eas refellit. Prima erat, quod facile est esse iustum, & hoc quia facile est esse iniustum, cùm in nobis sit positũ facere iniuriã cùm volumus, & item cùm in nobis sit collocatũ facere iusta: ergo vtrunq; erit facile. Hãc opinionem reprobat Philosophus, quòd licet in nostra potestate sit facere iniuriã, tamen determinato quodã modo, & sic se habentes non est facile aut quia non habent habitum, aut quia deficit materia iniuriãdi, ideo nõ semper est situm in nobis.

108 { EST facile.} Id est facilius quàm esse iustum.

109 { COLLOCATVR in ipsis non tamen semper.} Notandum quòd in nobis est simpliciter collocatum esse iustos vel iniustos, & omnino esse studiosos vel vitiosos. Sed si consideremus cõditiones quæ requirunt̃ ad vtraq; opera, & ad generationẽ vitij vel virtutis, non videtur facile nec semper esse in nobis vt agamus cùm velimus. Multa enim sunt quæ prohibere possunt nostras operationes, siue bonas siue malas, & opus est tempore in acquirendo vtrunq; habitum, licet facilius sit vitiosum euadere quàm studiosum. Et ideo non repugnat sibi, & ei quòd antea dixit virtutes & vitia esse in nostra potestate, & operationes studiosas vel vitiosas: nam simpliciter loquendo ita est, sed loquendo cum hac additione quandocunque volumus, patet quòd non semper fit vt quando, & quoties velimus agamus & cum facilitate. Non enim facile est habitum acquirere præsertim habitum virtutis.

110 { SIMILI quoq; modo.} Secunda opinio eorum qui dicebant quod facile est cognoscere res iustas & iniustas, & ex hoc arguebant facile esse iustas operationes exercere, hoc pacto: Id quod facile percipitur, facile potest fieri: sed res iustæ facile percipiuntur. ergo facile possunt fieri. & rationem probabant ex eo quòd iusta docentur à legibus, & iurisperitis, quorum dictã percipere non est difficile nec magna sapiẽtia: & ex cõsequenti non esse rem magnã nec difficilẽ iustas operationes producere. Hoc autẽ refellit Philosophus, dicendo quòd licet facile sit percipere iusta, quia facile percipiunt̃ leges & præcepta iurisconsultorũ, tamen illa quæ dicunt̃ in illis

lis locis sunt iusta, nõ per se, sed per accidẽs: nõ enim iustum in scripto est per se iustũ, sed quod respicit voluntatẽ, & principium spõte agẽdi. Quare etsi facile sit percipere iustum vt scriptũ, tamẽ nõ est facile id agere, & eo modo sicut fieri debẽt iusta, id est secũdum illas cõditiones quæ requiruntur ad iustas operationes: sed est difficilius quàm scire ea quæ sunt sana in medicina. Accõmodat enim hãc dubitationẽ ad medicinam, in qua nõ est difficile scire ea quæ sunt sana: sed vti ipsis vt oportet ad faciendam sanitatẽ, tanta est difficultas, quanta est medicum euadere. Facile est enim scire ꝙ helleborum purgat talem humorem, tamen vti illo vt oportet, & quando oportet ad sanitatem faciendam est valde difficile. facile est ergo cognoscere res iustas materialiter. Sed vti illis vt oportet, & quando, & quomodo, difficile.

{CERTO modo.} Scilicet per electionẽ, & seruatis cõditionib⁹ quæ requirunt̃ ad virtutẽ, & quas prescribit recta rõ. 111

OB id autẽ ipsum.} Affert tertiã sentẽtiã quorũdã dicentiũ nõ minus iusto quã iniusto facile esse iniuriã facere alŋ, nec minus ad eũ pertinere. Nã dicunt esse in nostra potestate esse iustũ vel iniustũ. Cùm igitur ista sint posita in nostra potestate, inquiũt, facilia factu sunt: ergo videtur ꝙ iustus cũ vult facere potest iniusta: quia ipse scit iusta, & iniusta, cùm scientia sit contrariorũ hoc pacto: nõ autẽ eo vt iniustus sciat iusta: & ratio est, quia per rectũ cognoscimus obliquũ, nõ aũt ecõtra: qa rectũ est iudex sui & obliqui, nõ autẽ ecõtrà: ergo iustus sciet iusta, & iniusta. Quę cũ ita sint, patet ꝙ iustus potest facere res iniustas melius quàm iniustus, quia meli⁹ illa cognoscit. & probant hoc exẽplis, vt vitiãdo vxorẽ alienã vel pulsando, & similibus, vt patet in textu. Hoc refellit Philosophus, & dicit ꝙ iustus nõ potest agere res iniustas, & ꝙ hoc est impossibile, quia iniustè vel timidè agere, nõ est hæc facere nisi materialiter, & per accidens: sed iniustè vel timidè agere sic se habentẽ, id est sic & hoc pacto dispositũ & habẽtem iniustitiã vel timiditatẽ ad quod requiritur vt habeat electionẽ. Iniust⁹ verò nõ habet electionẽ iniustè agẽdi: ergo nõ aget iniustè nisi per accidẽs, & quasi materialiter, sicut dare potionem nõ est mederi nisi materialiter: sic ergo vitiare vxorem cuiuspiam est iniustũ materialiter. Quod si fiat ab habente iniustitiam erit etiã iniuria, scilicet si agatur ab habente 112

bēte talem dispositionē vt fit:sed iustus nō habet talē dispositionē,nec iniustitiam:ergo nō aget ista vt iniuriā,vt si habeat rem cū vxore vicini per ignorātiam existimās esse suā. Ob idipsum, scilicet quia putāt facile esse scire iusta,& iniusta,& ideo facile esse euadere iustos & iniustos cū volumus.
113 {SIC SE habentem.} Vel sponte agentem vel cum electione & habitu. Hîc igitur loqui videtur Philosophus de iniuria quæ fit cum electione.
114 {IVSTA autē in ijs.} Hæc est quarta pars huius capit. in qua ostēdit in quibus bonis dici debeant esse iusta de quibus loquutus est,& ad quos pertineat ista iustitia, tam distributiua,quàm cōmutatiua.& dicit ꝙ hæc iusta sunt in his qui sūt participes bonorū simpliciter.& quia simpliciter bona multifariam dicūtur:ideo addit & explanat de quibus bonis loquatur. Nā propriè simpliciter bona,sunt bona animi,vt virtutes:diuitiæ verò dicūtur simpliciter bona, quia sunt semper bona apud probū hominē,& sanæ mētis:& ideo dicūtur bona simpliciter,quia vir bonus semper vtitur rectè diuitijs & honoribus,& alijs generis eiusdem.Verū declarat de quibus bonis loquatur cū dicit,habent autē exuperationem & defectionē.Bona verò animi nō suscipiunt excessum nec defectum,quia virtus cōsistit in medio indiuisibili. Quare ista interna bona nō auferūt ab externo,nec distribuūtur vt externa,ideo bene adiunxit,de illis quæ suscipiūt excessum & defectū.Post hæc ostēdit Philosophus quibus personis competunt ista iusta.Nam si iūstum cōpetit his qui habent & versantur circa hæc bona externa,nō competet forsitan dijs , id est substātijs separatis.& addere videtur fortasse,propter Platonem qui in illis dixit esse virtutes,quod Philosopho nō videtur placere,quia virtus videtur esse sedatio perturbationum:quare vbi non est perturbatio non ponetur virtus. At videtur absurdum ponere in substantijs separatis affectus & perturbationes.Quare tales virtutes , & iusta non competēt eis.verùm adducere rationem Platonis,& ostendere de quibus virtutibus loquebatur,& quomodo,nō videtur esse pręsentis temporis.Cùm igitur hominibus talia iusta cōpetāt, dicit Philosophus,nō tamen omnibus,quia prauis & insanabilibus nō sunt talia bona distribuenda,nec iniquo quicquā dari debet,quia esset sibi instrumentū ad vitia.Restant ergo
vt sin

vt ſtudioſis & paratis exercere operationes ſtudioſas talia cõpetent iuſta, quorum alter eſt magis vel minus ſtudioſus, & talibus iſta bona vtenda & diſtribuenda competent vſq; ad aliquem terminum. Nam tales ſunt medij inter ſubſtantias ſeparatas quibus non competunt humana bona: & inter iniquos & improbos homines, & inſanabiles, quib⁹ nulla talia ſunt tribuenda, quia peruerterent & abuterentur.

{QVIBVSDAM verò.} Hoc refert ad ſubſtãtias ſeparatas ad quas non eſſet exceſſus taliũ bonorũ, id eſt non poſſemus excedere tribuẽdo ſecũdũ cõditionem earũ. deficeremus enim, & omnia noſtra bona deficerẽt ab meritò & dignitate earũ: quia longè plura & maiora bona conuenirẽt eis quàm ſint ea quæ à nobis tribui poſsint, quamuis iſta nullo modo competant eis. quibuſdam, ſcilicet hominibus aliquo modo ſtudioſis. hoc eſt humanum, ſcilicet iuſtum. 115

De æquitate & bonitate, & æquo & bono.

CAPVT X.

DEinceps autem dicendum eſt de æquitate & bonitate, atque æquo & bono. quonam modo ſeſe habet, æquitas quidem & bonitas ad iuſtitiam, æquum autem & bonum ad iuſtũ. Nam conſiderantibus neque ſimpliciter idem, neq; genere diuerſum eſſe uidetur. Atque interdũ laudamus æquũ & bonũ, uirumq; talem. Quare & ad alia laudãtes trãsferimus pro bono, ipſum æquius declarantes melius eſſe. Interdum rationẽ ſequentibus abſurdum uidetur, ſi æquũ & bonũ (ſi ſit quid præter iuſtum) laudabile ſit. nam aut iuſtum non eſt ſtudioſum, aut æquum & bonum, ſi aliud ſit à iuſto. aut idem ſunt, ſi utrumque eſt ſtudioſum. Hæc igitur dubitatio ob ea ferè quæ dicta ſunt, emergit de ipſo æquo & bono. Rectè autem aliquo modo ſeſe habẽt omnia, & nihil prorſus ipſius aduerſatur. Nam æquũ & bonum iuſtum eſt, & eſt aliquo iuſto melius: & nõ ut aliquod aliud genus, melius eſt ipſo iuſto. Idem eſt ergo iuſtum 116 117 118 119

stum, atq; æquum & bonum. Et utrunq; quidẽ est studiosum. præstabilius tamen est ipsum æquũ & bonum. Fit autem hæc dubitatio, quia æquum & bonum iustũ quidẽ est,
120 non autem lege: sed emendatio legitimi iusti. Causa autem est, quia lex quidem omnis uniuersalis est. fieri autem non potest, ut de quibusdã uniuersaliter rectè dicatur. In quibus igitur uniuersaliter quidẽ dicere necesse est, fieri autẽ nõ potest ut rectè dicatur: in ijs lex id accipit quod fit plerunq;, non ignorans peccatum. Et est nihilominus recta. Peccatum enim non est in lege, nec in legislatore, sed in ipsa rei natura. Continuò nanq; rerum earum quæ sub actionem cadunt, materia talis est. Cum igitur lex quidẽ uniuersaliter loquitur, in his aũt præter uniuersale quippiam accidit, tum rectè sese habet, ut ea parte qua legislator omisit atq; peccauit absolutè locutus, emendetur defectus. Quòd et ipse legislator si adesset, hoc modo dixisset. & si sciuisset, iubentem legem tulisset. Quapropter iustum quidem est & præstabilius aliquo iusto, non tamen
121 simpliciter iusto. sed eo quòd peccat, propterea quòd sim
122 pliciter dictum est. Atque hæc est natura ipsius æqui & boni: emendatio legis ea ex parte qua deficit ob uniuersale. Hæc enim est causa, & ùt non omnia sint lege. quia de
123 quibusdam impoßibile est ponere legem. Quare decreto est opus. indefinitæ nanq; rei, indefinita & regula est. sicut & ædificationis Lesbiæ plumbea norma. Ad lapidis
124 enim figuram mutatur, & non manet et decretum ad res
125 ipsas similimodo. Patet igitur quid est æquum & bonum, & esse iustum. & quo iusto præstabilius. Ex quo etiam patet & quisnã sit homo bonus & æquus. est enim is qui talia eligit atque agit, & qui non* exactè iustum in deteriorem exequitur partem, sed imminuit, tametsi legẽ adiutricem

ἀκριβοδίκαιος, id est summi iuris homo est.

iutricem ad illud habet. & habitus hic æquitas & bonitas eſt. quæ quidem iuſtitia quædam eſt, & non alius quiſ- 126
quam habitus.

COMMENT.

DEINCEPS autem dicendum videtur.} Hic eſt tertius 116
tractatus & ſecunda pars principalis huius libri, in qua Philoſophus docet de bonitate, & æquitate, & quonam panam pacto bonum & æquum ſe habet ad iuſtum, videtur enim eſſe iuſtum quoddam. Quare ad eundem pertinet conſiderare de bono & æquo ad quem pertinet conſiderare de iuſto. Continet autem hic tractatus vnum capitulum ſecundum nonnullos. Quidam verò, & forſitan melius dicunt continere duo capitula, & ſubijciunt ei ſecundum capitulũ, quod illi alij dicũt eſſe tractatum. Quare iſti faciunt vnum tractatum continentem duo capitula: illi duos tractatus, & vnumquenq; vnũ capitulũ continentẽ. Quicquid ſit, quia non multum refert, primũ capitulum diuiditur in duas partes. In prima proponit inquirendo & dubitando quid ſit bonum & æquum. In ſecunda ſoluit dubitationes, & oſtendit quid ſit bonum & æquum. Dicit igitur in primis proponendo ſuam intentionem quòd conſiderandum eſt deinceps de bonitate & æquitate, quomodo ſe habet ad iuſtitiam, nam videtur nunc eſſe idem cum iuſtitia in genere, nunc verò diuerſa, id eſt non eſſe ſimpliciter idem: quare dubitatur & incipit Philoſophus arguere pro vtraque parte. Primùm, quòd æquum & bonum non videtur eſſe idem quod iuſtum duabus rationibus. Prima, Illud quod magis laudari ſolet quàm iuſtum, videtur eſſe aliud à iuſto: ſed bonum & æquum eſt huiuſmodi: ergo eſt aliud à iuſto. Secunda, Cùm accipimus aliquid pro bono, & ſignificans idem cum bono, videmur ſumere aliud à iuſto. At æquum & bonum eſt huiuſmodi: ergo videntur eſſe idem inter ſe, & aliud à iuſto. Deinde arguit pro oppoſita parte, oſtendendo quòd æquum & bonum idem eſſe videtur, hoc pacto: Si æquum & bonum non eſſet idem cum iuſto, alterum eorum non eſt ſtudioſum & dignum laude: conſequens falſum, ergo & antecedeus. Nam abſurdum eſſet dicere quòd iuſtum non ſit ſtudioſum & dignum laude, & ſic etiam de ęquo & bono. Quare vtraq; erũt

117 studiosa,& digna laude,& idem. {LAVDAMVS.} Scilicet æquum & bonum magis quàm iustum hominem.

118 {RECTE autē aliquo modo.} Hæc est secūda pars huius capituli,in qua soluit dubitationē,& affert causam eiusdem. Dicit ergo ꝙ ista quæ opposito modo dicuntur de bono & æquo & iusto rectè se habēt, & nō sibi aduersant vt apparēt. Nā etsi bonum & æquū sit cuiusdā iusti correctiuum,atq; ex eo melius quodam iusto: nō tamen ob hoc est genere diuersum à iusto. Multa enim sunt quorum alterum est perfectius altero,& tamen idē sunt genere. Vt equus & homo idē sunt in genere animalis,vtrunq; enim est animal, & tamē homo est longè perfectius quàm equus. Affert deinde rationē dubitationis,quæ ex eo videtur emergere:quia bonū & ęquum est iustū quoddam, non id quod emanat à lege,sed ab emendatione legis & iuris legitimi:ideo aliquo modo est iustum quod subordinari videtur ad naturale: aliquo modo non est iustū,quia non est legitimū,sed emendatiuū eius. quare cùm vtraq; sint studiosa:præstabilius est bonum & æquum. Probatur,Omne emendatiuū & emendatio est melior eo quod emendatur,& corrigitur. At bonum & æquum est huiusmodi respectu iusti legitimi:ergo est melius iusto legitimo,nō tamen est melius omni iusto,vt infrà patebit. ideo dicit.

119 {ALIQVO iusto &c.} Sūt idē,nō tamē simpliciter, sed aliquo modo. Notandū ꝙ præter iustitiā est bonitas & æquitas quidā habitus etiā pfectiuus animi nostri:& cū nō trāseat limites iusti,tamen est perfectior aliquo iusto, vt inferius latius apparebit.

120 {CAVSA autē est.} Assignat causam cur bonum & æquū sit emendatio legis,quia lex vniuersaliter fertur,& euenit interdū aliquid quod nō fuit dictū à legislatore ob naturā rerum agendarum,quæ non est permanens,sed variatur. Quare vbi lex deficit & omittit,indiget emēdatione & supplemento. Vnde fit vt oriatur bonū & ęquū. Ea igitur quæ non possunt aliter se habere, vniuersaliter proferri possunt,cùm sint firma atque stabilia. Ea autē quæ aliter possunt atque aliter se habere,nō possunt eo pacto vniuersaliter proferri. Lex ergo profert vniuersaliter res agendas: quæ cū sint mutabiles,opus est emēdatione,quæ nihil aliud est,quā æquitas & bonitas: & tunc potest probari quòd iustum legitimum indiget interdum emendatione,hoc pacto, Illud iustum

ſtum quod deficit nec ſemper eſt vtile vt ſeruetur, indiget interdũ emendatione: ſed iuſtum legitimũ eſt huiuſmodi, ergo iuſtum legitimum indiget interdum emendatione. Patet ratio, quia iuſtum debet eſſe ob commune bonum ſocietatis ciuilis, & eorũ qui ſimul viuere debent. Sed iuſtum legitimum deficit aliquando, nec omnibus caſibus prouidet, nec ſemper eſt vtile vt ſeruetur. Veluti ſi lex pœnam capitis ponat, ſi quis peregrinus muros ciuitatis aſcenderit. venerunt hoſtes ad oppugnandam vrbem, aſcendit peregrinus, & tutatus eſt ciuitatem: lex illa etſi non ſit mala, tamen in eo caſu cui non prouidit, quia eſt vniuerſaliter probata, non videtur eſſe ſeruanda: quia videretur aduerſari iuſto naturali quod iubet vt bene facienti gratia habeatur. Quare oportet vt aliquando legitimum iuſtum emendetur. Nam ſi adeſſet legislator idem diceret, ſcilicet quòd talis non eſt puniendus.

{ALIQVO iuſto.} Scilicet eo quod emendatur. Notãdũ 121
quòd ea quæ ſunt, multifariam conſiderari poſſunt: ſed ad hoc propoſitũ, quædam ſunt perpetua nec menſurantur vllo tempore, nec prius habent atq; poſterius, ſed æterna ſunt vt deus, & ea quæ ſunt in mente diuina: quadã verò ſunt producta ab eo, & hec ſi accipiantur in vniuerſali ſecũdum ſuam rationem formalem videntur eſſe perpetua, vt ſunt quiditates rerum, quæ non poſſunt aliter ſe habere: & talia vidẽtur firma, & ſequi naturam productoris, non tamen eadem perfectione qua deus eorum auctor. Quare diminutæ videntur habere ſuam perpetuitatem, quia dependent à cauſa ſua. Verùm ſi accipiantur in ſingulari, tunc ſingularium quædam videntur eſſe perpetua, quædam non. Nam cœlum ſecundum hunc Philoſophum ſemper manet, vt in libro de Cœlo, dicere videtur. Verùm perpetuitas cœli magnopere differt à diuina, quia diuina vna atq; eadem ſimul, nec eſt ibi aliqua mẽſura aut motus. Cœlum verò tẽpore menſuratur cũ moueatur in loco. Eſt enim tempus menſura motus ſecundũ prius atq; poſterius, vt ait Philoſophus in libro Phyſicorũ, ex quo videtur ſecundum motum habere imperfectionẽ, nam motus eſt actus imperfectus. Verùm ea ſingularia quæ ſunt à cõcauo lunæ ad cẽtrum terræ (de animalibus humanis, & ſubſtantijs non loquor quæ perpetuæ ſunt & à perpetuo auctore productæ, & non compoſitæ vllo pacto ex materia) ea

inquam singularia magnopere permutantur si secũdum potentiam suam sumantur: sin verò secundum communem ordinem, producendi plerunq; sunt eodem modo: nam vt plurimum homo nascitur cum quinq; digitis. Sed dicimus sæpe permutari, quia quotidie quædam generantur, quædam corrumpuntur: vnde mundus iste inferior generabilis, & corruptibilis appellari solet. Verùm ea quæ aguntur à nobis maiorem etiam suscipiunt varietatẽ, & ideo cùm lex velit vniuersaliter prouidere non potest in his quæ aliter atq; aliter se habent, adeò vt id quod iustum vno tẽpore videtur & est, alio tempore esset iniustum. Talis est conditio rerum agibilium, quæ ex opere nostri intellectus dependent, & hinc orta esse videtur bonitas & æquitas legis correctiua. quare prȩclarè noster Cicero, Incidunt sæpe tempora cùm ea quæ maximè videntur digna iusto homine, eoq; quem virum bonũ dicimus, commutantur fiuntq; contraria, vt non reddere depositum, etiã nec furioso facere promissum, quæq; pertinent ad veritatẽ, & ad fidem non seruare sit iustum. Referri enim decet ad ea quæ posui in primo fundamento iustitiæ. Primũ ne cui noceatur, deinde vt communi vtilitati seruiatur. Notandum igitur, vt ad nostrum propositum redeamus, ꝙ fieri potest emendatio legis dupliciter. primo modo cùm aliqua lex non est bona nec vtilis ciuitati, & tunc fit emendatio tollendo eam, legemq; mutando, quod pertinet ad conditorem legũ: alia est emendatio legis, qua non tollitur lex, sed emendatur, quia loquitur vniuersaliter de quibusdam, de quibus necessariò oportet fieri emendationem non adhærendo scripto legis, sed & intentioni legislatoris prima emendatio legis non est æquitas & bonitas, sed pertinet ad legislatorem: secunda verò pertinet ad bonum & æquum quod corrigere debet, & supplere ei in particulari, quod lex in vniuersali nõ tetigit: sed omisit in eo quod defecit, nõ quia lex non fuerit recta, accepit enim id quod plerunq; fieri solet: quia non potuit accipere id quod semper fieri solet ob naturam & conditionem rerum quæ aguntur à nobis, quæ variantur & mutãtur. & ideo oportet vt bonitas & æquitas suppleat ex quo aliquo iusto præclarior dicitur cuius est correctiua.

122 {ATQVE hac est natura.} Hac in parte Philosophus describit ipsum bonum & ȩquum, quod est emendatio legis in ea par

eá parte qua omissum est propter vniuersalitatẽ legis in ali quo particulari, cui opus est indefinita regula & decretis: sicut videtur esse plumbea quædam regula in Lesbo. Nam in illa regione sunt lapides vehemẽter duri, ita vt nõ facilè attrectari possint, nec incidendo accommodari ad aliquam determinatam mẽsuram. Vt si quis vellet reducere multos lapides pro aliquo ædificio construendo, non potest constituere firmam regulam, ad quam possit eos lapides reducere tanquam ad cõmunem mẽsuram. Quare vtebantur regula plũbea, quæ posita super illos lapides flecteretur per inæqualia illorum lapidum. & sic designare poterant aliquam mensuram cum qua coniungi posset lapis, & quæri alius eiusdẽ formæ quoad fieri poterat. Vt igitur quot sunt formæ variæ illorum lapidum, tot sunt flexiones illius plũbeæ regulę & mẽsuræ: ita etiam quot sunt particularia quę indigent correctione in lege, tot erunt decreta. Decretum enim est particularis lex, quod ad aliquid particulare spectat, quæ decreta sint indeterminata pro varietate rerum particularium: ei ideo non manet idem decretũ ad plura particularia, sed quodlibet decretum accommodatur suo particulari pro arbitrio, & deliberatione quæ procedit à iure vel à iusto naturali, quod est in mente boni & æqui viri, qui præest tali iudicio: & hoc est bonum, & æquũ, & iustum. {INDEFINITAE rei.} Id est 123
indeterminatæ & incertæ. {QVO iusto.} Scilicet legitimo 124
quod deficit ob conditionem rerum agibilium. {EX QVO 125
patet.} Declarat concludendo ex prædictis quòd bonus & equus vir qui talia eligit atq; agit, & non exactè, iustũ ĩ peiorẽ exequitur partem, &c. Reliqua vt patet in textu. vnde Cicero, Existunt etiã sæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida & malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summũ ius summa iniuria, factũ est iã tritũ sermone ꝓuerbium.

{HABITVS etiam is.} Hic afferri potest quædam de- 126
scriptio æquitatis hoc pacto: quòd æquitas & bonitas est iustitia quædã, & habitus in animo ex electione emendatiuus eorum quæ omittunt, & in quibus deficiunt leges, quia sunt vniuersaliter latæ. Talem verò habitum in se habens vir bonus & æquus appellari potest. Notandum quòd quantum ad hoc propositum spectat sicut fit in speculatiuis, sic in actiuis: sed in speculatiuis scientijs ita fit quòd vnaquæque scientia

habet terminos suos, vltra quos egredi nō licet, & habet principia sua quæ non debent probari ab artifice scientiæ illius: probantur autem ab artifice superioris scientiæ. eodem modo fit in virtutibus, & præsertim in ipsa iustitia de qua loquimur. Nam iustitia legitima procedit ex principijs suis, & videt ea præsupponere tāquam nota, & probata. Ea autē sunt quę iure naturali continētur, in quibus fundātur leges, & instituta quia sunt talia, vt cognitis eorum terminis, & quid ipsa significēt, sine ꝓbatione vniuscuiusq; sanæ mētis facilè assentiretur. Quare legūlatores præsupponūt illa principia iusti naturalis: deinde faciunt tanquā conclusiones ex principijs instituta leges suas correspondentes illis. Cùm verò accidit aliquis defectus ex conditione rerum quæ fiunt, & mutantur, quem non comprehendit lex vniuersaliter lata, tunc cùm legislator non adsit, accedit vir bonus, & æquus, & quasi subit personam legislatoris, & supplet decretis vel alio modo, & est quasi iustum quoddam naturale animatū emendans ea in quibus deficit lex vel decretis, vel alio modo.

De facere iniuriam.

CAPVT XI.

127 *Atet ex ijs quæ diximus, si fieri poßit ut sibijpsi quispiam iniuriam faciat necne. Iusta enim quædam ex omni uirtute à lege sunt ordinata, ut lex non iubet quenquam seipsum occidere: quæ uerò non iubet, uetat. Præterea cum quispiam contra legem lædit non lace ßitus, tum is iniuriam sponte facit. Sponte autem is iniuriam facit, qui scit & cū cui facit, & modum quo facit. At qui seipsum ob iram occidit, sponte id quod lex non permittit, contra legem efficit rectam, iniuriam ergo facit. Sed cuinam quæso? An ci-*
128 *uitati, non sibijpsi? Nam sua patitur sponte. nemo uerò sponte iniuriam patitur. Quapropter & ciuitas multat. & instituta est ignominia quædam aduersus eum qui sibi*
129 *mortem cōsciuit, ut ciuitati iniuriam facientem. Præterea fieri*

ea fieri non potest ut sibiipsi quispiam iniuriam faciat ea ratione qua iniustus est qui solum iniuriam facit, & non omnino est uitiosus. Hic enim differt ab illo. homo nanque iniustus est modo quodam sic prauus, ut ipse timidus: non ut totam habens prauitatē. Quare nec hac iniustitia sibi- 130
ipsi quisquam iniuriam facit. nam idē simul ablatū ab aliquo, ac eidem additū esset. quod fieri nequit. Sed semper inter plures, iustum atque iniustum esse necesse est. Præterea qui iniuriā facit, spōte agit, & electione, & prior.
qui nanque læsus, idem uicißim facit, iniuriam facere non 131
uidetur. ipse autem simul eadem patitur, sibiq; facit. Præ- 132
terea sua sponte quispiam iniuriam pateretur. insuper si- 133
ne singulis iniurijs, iniuriā facit nemo. At nemo adulteriū sua cum uxore cōmittit. nemo parietem cōfodit suum. nemo res suas furatur. Omnino autem hoc (sibi, inquam, iniu 134
riam facere) soluitur definitione iniuriā patiendi, sua nā- 135
que spōte patitur iniuriam nemo. At uerò constat utrūq; 136
prauum esse: facere, inquam, iniuriam atq; pati. Alterum enim est plus, alterum minus habere medio. Quod quidem perinde sese habet atque in medicina quidē, quod ad sanitatem. in exercendi autem arte, quod ad habitudinem corporis bonā conducit. Peius tamen est iniuriam facere. 137
Hoc enim cū uitio est, atque uituperatur. Et uitio uel per- 138
fecto & simpliciter, uel propè. Nō enim omne quod spon 139
te fit, cum iniustitia est. sed pati iniuriam, sine uitio, et iniustitia est. Pati igitur iniuriam per se quidem minus est 140
malum, per accidens autem nihil probibet maius esse malum. At non curæ est arti. sed dolorem lateris maiorē morbum, quàm pedis offensionem esse dicit. Quanquam fieri potest nonnunquam contrà per accidens. si euenerit ut quispiā offenso pede caperetur ab hoste, et trucidaretur.

At qui per translationem atque similitudinem est iustum; non sibi ad seipsum, sed suorum quibusdam. Non omne autem iustum, sed herile, uel rei familiaris. {His *enim rationibus distat ea pars animæ quæ rationem habet, ab ea parte quæ rationis est expers. Ad quas inspiciẽtibus, ad seipsum iniustitia esse uidetur: propterea quòd in his est pati aliquid contra suas appetitiones. Vt igitur est quid iustum magistratum gerenti, & quibus ipse præest: sic & his etiam esse uidetur. Sed de iustitia quidem, cæterisq; morum uirtutibus hoc sit modo determinatum.*

COMMENT.

127 PATET ex ijs quæ diximus.} Hic est quartus tractatus, & tertia pars principalis huius libri secundum nonnullos. At secundum alios est secundum capitulum huius tertij tractatus: sed quicquid sit, Philosophus docet in eo de iustitia metaphoricè dicta. Nam iustitia, & iniustitia, dicuntur aut propriè, vt quæ sunt inter diuersos homines: aut impropriè, vt quæ sunt vnius hominis ad seipsum. & has induxit ob Platonẽ, qui dixit iustitiam & iniustitiam esse non solũ ad aliũ, sed etiam ad seipsum. Vnde dicere solebat Plato quòd nemo patitur iniuriam: sed omnis homo facit iniuriã, quia quisque sibi facit iniuriam. Hoc autẽ videbatur esse contra Philosophum qui dixit iustitiam esse ad alium, & per hoc etiam differre ab alijs virtutibus. Itaque congruum fuit nunc de tali materia cõsiderare, & etiam declarare dubitationem ad hoc propositum, scilicet vtrum sibi quis iniuriam faciat. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat quòd nemo sibi iniuriam facit, ex quo emanat solutio dubitationis motæ. In secunda ostendit quomodo se habent ad inuicem iniuriam facere & iniuriam pati. In tertia quòd per translationem nõ propriè potest quis sibijpsi iniuriam facere. In prima igitur parte Philosophus affert ipsam dubitationẽ, & arguit pro ea probando, duabus rationibus quòd potest quis sibijpsi iniuriam facere. Prima, Qui agit id quod lex vetat, iniuriã facit: sed q seipsum interficit, facit id quod lex vetat

ergo

ergo iniuriā facit. Sed nulli alij quàm sibi, cùm ipse sit agens & patiēs: ergo fieri potest vt quis sibi iniuriam faciat. Secunda ratio: Qui præter legem nocet sua sponte, is quidem iniuriā facit. & nemini alij nisi sibijpsi: ergo aliquis sibijpsi iniuriam facit: sed seipsum interficiens est huiusmodi, ergo iniuriam facit. Notandum quòd non videtur verum in omnibus, quòd si lex non iubet aliquid, illud vetet. Sod valet in his quæ sunt mala, quia si lex non iubet aliquod malum, certè vetat illud fieri. vt lex non iubet filium verberare patrē: ergo vetat illud fieri. Nam sunt quædam adeò manifesta mala, & aduersa naturæ vt lex de illis non loquatur.

{AN ciuitati.} Soluit dubitationē Philosophus, ostendendo quòd nemo sibi iniuriā facit, & arguendo contra rationes prædictas hoc pacto: Is qui sua sponte patitur, non facit sibi iniuriā: sed qui seipsum interficit, patitur sua sponte: ergo nō facit sibi iniuriā: quia nemo patitur iniuriā sua spōte, sed inuitus. Item is qui punitur à ciuitate facit iniuriā ciuitati: sed qui seipsum interficit, punitur à ciuitate: ergo videtur facere iniuriam ciuitati. Notandum ꝙ ferunt antiquitus statutum fuisse legibus, vt qui seipsum interficeret insepultus iaceret: & hoc quia videbāt offendisse Rempub. quia auferendo vnū talem, videtur auferre quoddam membrū reipub. & eam ob hanc causam lædere. Plato si adesset, alia ratione dixisset hūc debere affici ignominia & inhumatum iacere, scilicet quia egit contra pręcepta diuina, & offendit Deum opificem vniuersi, cuius proprium est educere animas è corporibus, sicut etiam eius est introducere easdē: & cùm statuerit talem animam tanto tempore in corpore permanere, qui ante constitutū tempus eam educit, videtur lædere voluntatē diuinam: veluti si quis fugiat à carcere, vel educat aliquē ante tempus impositū à ciuitate. Ideo Socrates noluit effugere de carcere: non debet igitur anima deduci de corpore antea quā visum fuerit auctori suo. Quod tangit etiā Cicero in Catone Maiore, Vetat Pythagoras, inquit, sine iussu imperatoris, id est Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Philosophus verò hic publicam tantum tangit iniuriā, quia loquitur de ciuili. 128

{PRAETEREA neq; fieri potest.} Cùm visus sit antea Philosophus soluere dubitationē secūdū iustitiam legitimā, quæ est tota virtus, vel iniustitiā quæ est tota vitiositas: nunc 129

ſecundum iuſtitiam quæ eſt particularis,& maximè ſecundũ iuſtitiã correptiuã cõmerciorum,tum iniuſtitiam eidem oppoſitã. Et videtur probare hoc pacto per rationẽ ducentẽ ad impoſsibile. Si quis interficiendo ſeipſum ſibi iniuriam faceret:tunc idem haberet plus, & minus, & idẽ ſimul eſſet ꝗ eidem auferretur,& adderetur:ſed hoc eſt impoſsibile: ergo & illa poſitio,ſcilicet ꝗ aliquis ſibi iniuriã faciat,eſt impoſſibilis.ex qua hoc ſequitur,Qui ſolùm iniuriam agit,ſcilicet ſecundũ iuſtitiam particularẽ, non omnino vitioſus, ſcilicet ſecundum iniuſtitiã totam,quæ tota dicitur vitioſitas, eſt,vt timidus qui habet aliquã partem iniuſtitiæ,id eſt prauitatis.

130 {NEC hac iniuſtitia.} Scilicet particulari.inter plures, id eſt inter diuerſas perſonas.

131 {PRAETEREA qui.} Affert aliam rationem Philoſophus,quę formatur à quibuſdam expoſitoribus hoc pacto,Si quis ſibijpſi iniuriam faceret,tunc vnus & idem ſimul aget, & patietur : & non prius aget, & poſtea patietur: ſed hoc eſt impoſsibile,ergo nemo ſibi iniuriam facit. Sic igitur nõnulli hanc rationem inducunt : & dicunt eam non valere, quia non eſt impoſsibile quòd quis ſimul agat & patiatur, & tamen prior eſt agens:& hoc eſſet verum, ſi loquatur de prioritate originis : ſed non eſt ad propoſitum Philoſophi, & non bene exponunt hunc textum,iudicio meo,quia Philoſophus vult probare,quòd ſi quis ſibi iniuriam facit,tunc vnus & idẽ erit alius à ſeipſo,conſequens impoſsibile,ergo & antecedẽs. Quòd autem illud ſequatur, vt quis ſit alius à ſeipſo, probatur,quia ſi aget ſibi iniuriam,ipſemet aget & patietur ſponte,& electione,& prior. Sed iniuria fit à volente in nolentẽ: ergo vnum & idem vellet,& non nollet,& eſſet ex conſequẽti alius à ſeipſo.Prior quòd ſit principium agendi.

132 {PRAETEREA pateretur.} Alia ratio:ſi quis ſibijpſi iniuriam faceret,tunc aliquis ſpõte ſua iniuriam pateretur:ſed hoc eſt impoſsibile,ergo & antecedens.Patet ratio,quia non poſſumus dicere quòd vnus & idem reſpectu vnius, & eiuſdem iniurię ſponte agat,& inuitus patiatur eandem iniuriã: nec etiam ſponte patiatur ex definitione patiendi iniuriam.

133 {INSVPER ſine ſingulis.} Alia ratio ad idẽ probãdum. Quando aliquis iniuriam facit alicui,aut verberat eum, aut furatur ei, aut vitiat vxorem vel filiã eius, & ſic diſcurrendo

per

per singula secundũ aliquam speciẽ iniustitiæ iniuriã facit, & cum aliquo istorum vitiorum delinquit in alium, vocatur nomine talis vitij & iniustitiæ. Veluti si surripit aliena, vocatur fur, quia furatus est: sed si acciperet sua, nõ vocaretur fur. Item si haberet rem cum sua vxore, nõ appellaretur adulter: quare si singulas quæremus iniurias non inueniemus aliquã quam sibijpsi aliquis dicatur inferre.

{OMNINO autem.} Quinta ratio quam affert Philosophus ex definitione patiendi iniuriam, concludendo quòd nemo sibi iniuriã facit: quia sequeretur quòd pateretur sponte, & volens ipsam iniuriam, & esset contra definitionem superius allatam qua soluitur hæc quæstio: cùm ex illa dicatur quòd pati iniuriam non fit sponte, vt suprà patuit. 134

{DEFINITIONE iniuriã patiendi.} Qua suprà diximus quòd patiens iniuriã præter suam patitur voluntatem. 135

{AT verò constat vtrunq;.} Hæc est secunda pars huius capituli, & locus propriè vbi Philosophus videtur cõparare adinuicem agere & pati iniuriam, sicut fecit in extremis aliarum virtutum. Dicit autẽ in primis ꝙ facere & pati iniuriã, sunt mala & perniciosa. Probatur hoc pacto, illa quæ discedunt à medio sunt mala, & vitiosa: sed facere & pati iniuriã sunt huiusmodi: ergo sunt mala & vitiosa. Maior patet: minor quoq; ostenditur, quia facere iniuriam est plus habere quàm oportet: pati verò est habere minus: mediũ autem est æquũ, quòd nec plus habet nec minus quàm oportet. Probatur hoc exemplo medicinæ, & artis gymnasticæ, in quibus plus & minus est perniciosum: mediũ verò effectiuũ, & cõseruatiuũ, tum sanitatis, tum bonæ habitudinis corporis: & ipsa sanitas, & bona habitudo in mediocritate quadã consistunt. 136

{PEIVS autem.} Cùm declarauerit in quibus cõueniũt, scilicet quòd ambo sunt mala: nunc ostendit differentiam eorum, probando quòd longe peius est facere quàm pati iniuriam hoc pacto: illud quod fit cum prauitate, & merito vituperatur, peius est eo quod non fit cum prauitate nec merito vituperatur: sed facere iniuriã est cum prauitate, & vituperatur: ergo est peius quàm iniuriam pati. 137

{VEL ꝑfecto & simpliciter.} Id est, qñ talis prauitas & iniuria cõmittit̃ spõte, & cũ cognitione & electione precedẽti. 138

{VEL ꝓpe.} Scilicet cũ talis iniuria fit spõte, & cũ cogni- 139

tione, non tamen cũ electione, quia est deterior cùm est cum electione: tamẽ quomodocunq; sit ipsa iniuria sponte facta, semper est cõiuncta cũ aliqua praua dispositione & vituperãda. ille autẽ qui patit̃ iniuriã potest esse remotus ab omni vitio. & qñ Philosophus vtrunq; appellat malũ, nõ est respectu personæ: scilicet patiẽtis: sed respectu inequalitatis quæ discedit à medio. Nam pati iniuriã est quoddã inæquale, & ille q patitur non videt̃ esse in culpa cùm nõ patiat̃ sponte, & agẽdi principiũ sit in agẽte. vnde Cicero, Pati quã facere præstat iniuriã: sic igit̃ patiẽs remotus põt esse à vitio, & à prauitate.

140 {PATI igitur per se quidem.} Licet per se deterius sit facere iniuriam quàm pati: tamen per accidens euenire potest, vt sit magis perniciosum pati, vt exemplo probat. Nam medicina comparat inter se dolorem lateris, & pedis offensionem, & deteriorem dicet absolutè esse dolorem lateris: euenire tamen per accidens potest, vt ex offensione pedis, maior pernicies sequatur, vt si quis ex offensione pedis ceciderit, & capiatur ab hostibus, non tamen ob hoc est asserendum ita esse simpliciter, quia hoc accidit: de ijs verò quæ accidunt, neque ars, neque scientia curam habet, nec de ijs quæ competunt alicui rei per accidẽs, cùm infinita penè accidere posse videantur, de quibus non datur scientia, neque ars.

141 {AT qui per translationẽ.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus declarat iustitiã illam quę per translationem, & similitudinem dicitur. Hanc autẽ in mediũ affert propter opinionẽ Platonis, qui posuit iustitiã & iniustitiam sui ad seipsum, & quòd aliquis potest sibi ipsi iniuriã facere. Ipse verò superius multis rationibus probauit ꝙ iustũ & iniustum est ad aliũ, & inter plures, & quòd nemo sibi iniuriã facit. Ideo hæc affert Philosophus quasi dicendo, Si est iustum sui ad seipsum, hoc non est illud de quo principaliter locuti sumus, id est ciuile iustũ, sed veluti quoddã iustum partis ad partẽ per similitudinẽ quãdã, & simile ei quod est heri ad seruũ, vel viri ad vxorẽ, vel etiam patris ad filiũ. Nam est inter partẽ animæ rationalẽ, quæ secundum ordinẽ naturæ imperare debet: & irrationalẽ, quæ debet obtẽperare rationi, sicut seruus domino, vxor quoquo modo viro, & filius patri, vt etiã in fine primi libri vidimus. Notandũ ꝙ Plato posuit iustitiã & iniustitiã sui ad seipsum. Vidit enim ꝙ anima

nostra

nostra habet duas potẽtias, quarũ vna est rationalis de se, & natura sua, altera irrationalis, particeps tamen aliquo modo rationis, inquantũ scilicet obedit & obtẽperat rationi: nõ tamẽ vt fiat rationalis per essentiã. Illa prima est potentia qua præcipuè homo videtur differre à beluis secũdum essentiã & operationes. Secũda verò cõuenire videtur cum eisdem, scilicet in appetitu sensitiuo. Videtur tamẽ fieri posse, vt eodem quoq; differat, scilicet cũ ratio eum sibi obsequẽtissimũ reddit. Quòd si ecõtra fiat, scilicet vt appetitus dominetur rationi, tunc homo videtur quodãmodo euadere turpior belua peruertẽdo ordinẽ naturę, quia beluæ nõ habent rationẽ, nec ex consequẽti appetitum, quæ possit obedire rationi. Quare cũ vtuntur appetitu suo, non videntur aberrare à terminis naturæ suæ. Cum igitur istarum partium vel potẽtiarum (cùm enim partes animi dico, potentias intelligo) altera sit producta vt domina, altera vt ancilla, Plato oriri iustitiam dicebat cum ratio dominaretur, & quasi sedens in puppi clauum teneret: appetitus vero obtemperaret; quia vtraque pars haberet quod suum esset. Deus enim ita creauit vel produxit rationem, vt præciperet appetitui sensitiuo. Quòd si conuenienter fiat, tunc oritur iustitia illa Platonis, veluti concordia quædam potentiæ ad potentiam, & perfectionis ad perfectionem. Quòd si secus fiat, scilicet vt appetitus rationem trahat deorsum ad seruitutem, & ad concauam vitam: tunc oritur iniustitia illa quam diximus, & inæqualitas potentiæ ad potentiam, quia domina ratio captiua trahitur, & id quod obtemperare debebat imperat contra ordinem quem Deus humanæ naturæ imposuit. Hanc iniustitiam appellauit Plato: illam vero iustitiam: ex quo dicebat non modò fieri posse, vt sibi quis iniuriam faceret, sed etiam quòd nullæ fiebãt iniuriæ nisi à seipso. Habemus nos quoque Chrysostomi sacrum dialogum. Quòd nemo læditur nisi à seipso. Plato autẽ dicere solebat, Nemo iniuriam patitur: omnes iniuriam agunt, id est cum fit aliquid iniustum ab aliquo: tunc ille cui infertur non patitur iniuriam, sed ille inferẽs agit iniuriam sibijpsi. Nam si alicui auferũtur fortunæ, nõ patitur ille iniuriam, quia sua nõ erant, nec bona animi sui, quorum ablatio est propriè iactura, & iniuria quę nõ potest fieri nisi à seipso. Nemo igitur iniuriam patitur hoc pacto: omnes tamẽ iniu-

riam

riam agere possunt, scilicet sibijpsis, vt diximus. Et intelligē bat de ista iniuria animi qua auferт rationi quod suũ erat, id est imperiũ, & tribuitur appetitui quod non est suũ: prȩterea aufert appetitui perfectio, quā cōsequutus esset obtēperādo rationi. Factus esset enim particeps rationis eo pacto quo dictũ est si paruisset secũdum ordinē: ergo spōte sibi iniuriam omnes faciunt cùm operātur aliquod turpe: nemo autē patitur iniuriā, scilicet ab altero. Quare si inspiciamus nobilitatem animæ humanæ, & ordinē potentiarũ eius, & quomodo alia est nobilior alia, videbitur inter illas esse iustitia quædam, & sic etiā iniuria sui ad seipsum eo pacto quo diximus. Philosophus autē multa dixit antea, & disputauit circa ista, vtrũ volenti iniuria fiat, & cætera quæ videbantur procedere cōtra Platonē. Locutus est autē de ciuili iustitia quæ propriè est ad alium. Verũ hȩc iustitia interna videtur esse causa externæ iustitiæ, quod forsitan Aristoteles nō negasset, cum ipse etiam ostēdere videat cùm loquitur de amicitia, ꝙ amicitia sui ad seipsum videt esse causa amicitiæ, quæ est amici studiosi ad alterũ amicũ studiosum. Quare præclara & egregia videtur esse Platonis opinio: hic autē Philosophus videt se excusare ab huiusmodi speculatione, dicendo ꝙ si qua est iustitia, præter illam quam diximus, scilicet ciuilem, est illa per translationem, scilicet quam Platonici posuerunt.

142 {NON sibi ad seipsum.} Id est totius ad totum.

143 {SED suorum quibusdam.} Id est, partis ad partem, & potentiæ ad potentiam.

144 {NON tamē omne iustũ.} Quia nō erit ciuile. Sed herile, id est veluti heri ad seruũ, & viri ad vxorē, & patris ad filiũ.

145 {HIS rationibus.} Scilicet quibus vir distat ab vxore, herus à seruo, & pater à filio.

146 {INSPICIENTIBVS.} Scilicet Platonicis.

147 {PRAETER appetitiones.} Nam ratio appetit dominari, & vellet trahere appetitum: appetitus econtra appetit trahere rationem: & ita saluatur ratio non spontanei, non quidem totius ad totum, sed partis ad partem. Ita vt idem secundum partem agat: secundum partem patiatur, & sibijpsi quis iniuriam infert: quia sponte faciendo aliquod iniustum & turpe, seipsum lædit circa bona animi quæ nemo auferre potest, nisi ipsemet sua sponte. quod concessisset

cessisset Philosophus: dixisset tamen hanc non esse iustitiã, vel iniustitiam ciuilem, id est ad alium de qua loquitur, sed per similitudinem quandam, vt dicit in textu, imponendo finem libro, & doctrinę de virtutibus morum.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICHOMACHVM,

LIBER SEXTVS.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. CAPVT. I.

Vm autem antea dictum sit medium expetendum esse, non id quod nimium est atq; parum, & medium perinde sese habeat atque recta ratio dictat: hoc ipsum deinceps diuidamus oportet. In omnibus enim dictis habitibus (quemadmodum & in cæteris) est 1
quoddam signum, ad quod is inspiciens qui rationem habet, intẽdit, atque remittit. estq; quidam terminus mediocritatum, quas inter exuperationem defectumq; dicimus 2
esse, ita sese habentes ut recta ratio statuit. Atque *sermo* 3
talis est quidẽ uerus, non tamen dilucidus. nam & in quauis opera, atque cura circa quam uersatur scientia, uerum est dicere, neque nimium, neque parum esse elaborandum uel quiescendum, sed mediocriter, & ut ratio recta præscribit. Atqui hoc tantum habet, nihil plus scierit. ut si quispiam dixerit ea esse corpori afferenda quæ medicina, & ut is qui hanc habet scientiam, iubet. Quapropter & 4
circa habitus animi non modo uerè hoc dictum esse oportet

5 tet, sed etiam determinatum quænam sit ipsa ratio recta;
6 & quæ eius sit definitio. Virtutes itaq; animæ, superioribus in locis diuisimus: & alias moris, alias mentis diximus esse: atque de moris quidem uirtutibus iam transegi-
7 mus. De reliquis uerò dicamus oportet, prius hisce de anima declaratis. Duas igitur esse animæ partes antea diximus. Eam quæ rationis est particeps: & eam quæ eiusdem est expers. Nunc autem identidem pars ea quæ rationem
8 habet, est diuidenda. Atq; sit suppositum duas esse partes quæ sunt participes rationis: Vnam qua contemplamur ea quorũ principia, ut aliter sese habeãt minimè fieri potest.
9 Alteram qua perspicimus ea, quæ aliter sese habere possunt. Eæ nanque animæ partes, diuersæ sunt genere, quæ sunt aptæ ad res eas cognoscendas quæ genere differunt. Siquidem ipsis inest rerum cognitio similitudine quadam
10 atque accommodatione. Atque harum altera uis sciendi: altera uis subducendi rationem uocetur. consultare neq;, rationemq; subducere, eadem possunt. Nemo autem de ijs rebus consultat quæ aliter sese habere non possunt. Qua-
11 re uis subducendi rationem, una pars eius partis est animæ quæ rationis est particeps. Sumendum est igitur quisnam utriusque sit optimus habitus. Hic enim utriusque est uirtus. uirtus autem est ad proprium opus.

COMMENT.

1 CVM autem antea dictum sit medium.} Mirum ordinem in tradenda doctrina seruans Philosophus Aristoteles, posteaquàm de vnaquaque virtute morali diligentissimè docuit: nunc tractare aggreditur de recta ratione, quæ cùm in definitione virtutis superius assignata pars vna atque vltima relinqueretur, necessario hoc in loco declaranda erant. Verùm cùm hoc totum pendere videatur ex cognitione virtutum intellectiuarum, ostẽdit latissimè vnãquanq; virtutẽ intel

intellectiuam in hoc sexto libro,incipiendo primò à potentijs animæ quæ sunt principia operationum nostrarũ, & resumendo breuiter diuisiones iam antea allatas,vt apparebit inferius:simul etiam hoc agit,quia in fine primi virtutes diuiserat in morales & intellectiuas,& expleta doctrina moralium,consequens erat intellectiua declarare,vt cognita natura cuiusq; virtutis,cognosceretur perfectè ipsa felicitas,in cuius definitione tanquam potissimam partem virtutem assumpserat. Diuiditur autem hic liber in quatuor tractatus. In primo determinat de partibus animæ quæ sunt principia nostrarum operationum.In secundo de virtutibus intellectiuis.In tertio de quibusdam habitibus qui vidẽtur habere similitudinem cum ipsa prudentia.In quarto mouet,& soluit quasdam quæstiones circa sapientiam,& prudẽtiam.Primus tractatus diuiditur in duo capitula.In primo proponit intentionem suam veluti exordium quoddam, & affert diuisionẽ potentiarum animæ.In secundo declarat ea quæ sunt principia humanarum operationum.Primum capitulum diuiditur in duas partes , & in prima Philosophus proponendo suam intentionem dicit,quòd cùm antea declaratum sit medium esse sumendum in virtutibus inter excessum atq; defectum, vt recta ratio terminat:nunc declaranda est ista recta ratio, quia ipsa est infusa in omnibus habitib.tam moralibus , de quibus dictum est,quàm in alijs intellectiuis,de quibus non est dictum.Nam in omnibus habitibus laudabilibus & studiosis,ista duo esse videntur,scilicet quoddam perfectum,ad quod respiciens,veluti sagittarius qui talem habitum habet magis & minus operatur secundum rectam rationem , quo illud attingat. Est etiam hoc aliud,scilicet quidam terminus mediocritatum , quem egredi non licet declinando , aut ad defectum,aut ad excessum. Vnde & ille Poëta inquit,

Est modus in rebus,sunt certi denique fines,
Quos vltra citraq; nequit consistere rectum.

Hoc autem percipi potest recta ratione , quæ cùm sit infusa in omnibus habitibus studiosis,inuestiganda est. Distinguẽda est præterea , quia non vnifariam dicitur. Quot enim sunt virtutes & habitus intellectiui,tot videntur esse species rectæ rationis. Sunt autem virtutes & habitus intellectiui, ars,prudentia,scientia,sapientia,intellectus. Vnicuique isto-

rum

rum suæ est recta ratio atq; propria, vt apparebit inferius.

2 {QVODDAM signũ.} Id est finis quem intendit quiuis habitus. Notãdum ꝙ virtutũ quædã morales, quędam intellectiuæ: & nobiliores videntur esse intellectiuæ quàm morales, ea ratione qua morales perficiũtur. Definita est autem virtus, ꝙ est mediocritas. Hæc autem mediocritas non accipitur secundum naturam rei, sed secundum rectam rationẽ: ea igitur cognoscenda est & distinguenda, vt particulariter intelligatur: quia in genere cognitionis eius esset confusa.

3 {ATQVE sermo talis est quidem verus.} Ostendit Philosophus quòd propter hoc quod dictum est sic in genere, & vniuersaliter, scilicet quòd recta ratio est illa quæ respicit signum ad quod tendere debemus, atque illa determinat mediocritatem: nõ tamen hoc sufficit ad percipiendam rectam rationem, vt exemplo artis probatur. Sicut recta ratio faciẽdi se habet ad factibilia, & ea quæ ab arte conficiuntur: ita recta ratio agendi se habet ad agibilia. Sed ad bene faciendum in quauis arte non sufficit scire faciendum esse secundum præcepta artis: ergo in rebus agendis non sufficit scire agendum esse secundum rectam rationem: sed determinanda est ista ratio, quænam sit, & quæ sit eius definitio, vt particulariter & distinctè cognoscatur: vt cognoscere medic⁹ debet non solùm operari debere secundum præcepta medicinæ ea quæ prosunt corpori, sed etiam quænam sint illa talia, & quibus partibus accommodanda.

4 {QVAPROPTER & circa habitus.} Ostẽdit Philosoph. ex his quæ dixit ꝙ oportet declarare quid sit ipsa recta ratio & quæ sit eius natura atq; essentia, & quid sit eius terminus.

5 {DETERMINATVM.} Duobus modis exponi potest. Vno modo qui sit eius terminus, id est eius definitio, quę est vt quidam simplex terminus. Nam quòd nomẽ implicitè significat: definitio significat explicite, & ideo definitio potest appellari quidam terminus. alio modo terminus accipi potest pro effectu rectæ rationis. Nam id quod describit recta ratio in qualibet re est terminus perfectionis illius rei, & quasi mensura quædam statuens modum in vnaqueque re. Videtur enim accedere recta ratio ad statuẽdum fines & metas operationum, vltra quas progredi non licet. Vtraque expositio bona & accommodata videtur. Notandum quòd bifariam

fariam loqui possumus de recta ratione. Vno modo quòd virtutes acquirendæ sunt, & operationes earum producendæ vt dictat recta ratio, sequẽdo regulã eius, nec declinando ad excessum vel defectum. Alio modo quòd videndum est quid sit ista recta ratio: non modo secundum genus, sed etiam secundum vnamquãq; speciem eius, & essentiam cuiusque: habitus verò sunt diuersi, sic etiam diuersæ debent esse rationes. Quare primò dicendum est, quòd virtutes debent sequi rectam rationem tanquam ducem: hæc est vera sententia, & verus dicendi modus, tamen est vehementer obscurus, & non sufficit, quia oportet videre vlterius quid ipsa sit: sed cùm habitus sint diuersi qui reguntur recta ratione, videre oportet quid ipsa sit, non modo secundũ genus, vt diximus, sed etiam secundum vnamquanq; speciem eius, vt intelligatur quæ sit cuique habitui sua propria ratio recta. Videndi igitur erunt habitus intellectiui cùm sint formæ potẽtiarum animæ deinde potentiæ sunt ipsius animæ, vt ordine procedatur.

{VIRTVTES itaq; animæ.} Hæc est secunda pars huius 6
capi. in qua Philosophus posteaquã præmisit intentionẽ suã veluti exordiũ quoddam: nũc repetit diuisionẽ illam factam in extremo primi libri de ipsis virtutibus, vt ostendat ꝙ relinquitur tractare de virtutibus intellectiuis, & vt resumat distinctionem potentiarum animi. Ex quibus distinguantur habitus intellectiui, & percipiantur species rectæ rationis.

{DVAS igitur esse animæ partes.} Resumit Philosoph. 7
eam diuisionẽ, quam fecit in vltima parte primi libri, cũ dixit animi nostri duas esse partes, vnam rationalem, alteram irrationalem: atq; partem irrationalem aliquanto latius ibi declarauit, quia in ea parte collocabantur penè omnes virtutes morales de quibus immediatè dicturus erat. Nunc verò irrationali parte omissa, rationalẽ assumit: in qua collocantur virtutes mentis & intellectiuæ, de quibus dicturus est, & eam diuidit, dicendo ꝙ vna est eius pars, scilicet potentialis, accipit enim partẽ hic pro potentia. Vna, inquam, eius pars, qua necessaria percipimus, & ea quorum principia aliter se habere nõ possunt. Alia verò, qua percipimus ea, quæ modo fieri, modo non fieri possunt, & quorum principia non vidẽtur esse eo pacto necessaria, sed potius contingentia.

{SVPPOSITVM sit.} Quia nõ debemus afferre multas 8

probationes. Nam in locis suis, vt in libro de Anima, hæc latius tractantur.

9 {EAE nanq; animæ partes.} Probat mẽbra diuisionis allatæ, & ostendit illa genere esse diuersa ex obiectis suis diuersis hoc pacto: Diuersarũ rerum percipiendarũ, diuersæ debent esse potẽtiæ: sed necessaria & cõtingentia sunt obiecta percipienda, diuersa etiam genere: ergo harũ rerũ potentiæ perceptiuæ genere debẽt esse diuersæ. Patet ratio, quia perceptio fit secundum cõuenientiam & similitudinẽ quãdam cognoscentis ad id quod cognoscitur. ꝙ si res & obiecta sunt diuersa, potentiæ etiam cognitiuæ debent esse diuersæ & distinctæ, vt vnaquæque potentia perceptiua sit accommodata rebus quę percipiuntur. Notandum quòd cognitio nostra videtur fieri ex cognitione cognoscentis & cogniti, quod fieri non posse apparet nisi secundum conuenientiam & similitudinem quandam, non quòd res sint in nobis tales quales sint extrà: sed agunt & mouent sensus nostros, deinde deferũtur ad phantasiã, deinde phantasmata repræsentãtur intellectui possibili, & suscipiũtur ab omnibus cõditionibus materiæ spoliata in ipso intellectu possibili, mediante intellectu agẽte, & vi, lumineq; ipsius. Itaq; nõ res, sed similitudines rerum in anima repræsentantur. Vnde in libro de Interpretatione dixit Philosophus, quòd verba sunt signa passionum quæ sunt in animo: passiones verò similitudines rerũ. Et in libro de Anima: atqui necesse est aut res ipsas, aut ipsarũ formas atq; species in anima esse: at nõ sunt in ea res ipsæ profectò. Non enim ipse lapis in anima, sed forma lapidis inest: ergo forma rerũ & species in anima sunt: quare anima est vt manus. Manus enim instrumentorum est instrumentum, & intellectus: forma formarum existit. Qualis enim est lapis, lignũ, & similia, tales sunt ipsæ res: sed earum similitudines & species. quare cùm res percipiendæ secundum similitudinem & conuenientiam percipiantur, & res percipiendæ sint diuersæ genere & dissimiles: alteræ enim sunt necessarię, alteræ contingentes: diuersæ etiam debent esse potentiæ.

10 {ATQVE harum altera vis sciendi.} Nunc videtur Philosophus imponere nomina ijs potẽtijs, quarum altera vocatur sciendi vis, altera ratiocinatiua, siue consultatiua, & subducendi vis: & prima est qua percipimus necessaria. Vel est

de

de necessarijs, & ijs quæ non possunt aliter se habere. Altera est circa contingentia, & ea quę possunt aliter se habere, quę consultatiua potentia dicitur, vel vis quędam subducendi rationem, id est ratiocinatiua. Idem enim est cōsultare, & subducere ratione. Versatur autem circa contingentia, quia nemo consultat de necessarijs, & de ijs quæ aliter se habere nō possunt, sed de contingentibus, & ijs quæ possunt aliter atque aliter se habere.

{SVMENDVM est igitur.} Declarat Philosophus quòd habitus istarum partium est virtus earūdem, & perfectio. & propterea dicit quòd sumendi sunt habitus istarum partiū, quia ijs inuentis habebitur virtus earum. Probatur, Id à quo proficiscitur opus perfectum & proprium alicuius potentiæ est virtus illius potentiæ. Sed habitus optimi sunt à quibus proficiscitur operatio optima istarum potentiarum: ergo habitus optimi sunt virtutes earundem. Maior patet, quia virtus consistit circa perfectum & proprium opus. vnde in secundo inquit Philosophus: Est ergo dicendum quòd omnis virtus, & illud ipsum cuius est virtus bene se habens perficit, & opus eius bene reddit, scilicet cuius est virtus. Minor quoque est manifesta, quia si sunt habitus perficientes istas potentias, sunt etiam virtutes earundem ex quibus ꝓficiscitur optima operatio. quare accipiendo habitus optimos istarum potentiarum, habebimus quoque inuentas virtutes earundem, vt patet. Dubitatio quædam oritur ex supradictis, quia Philosophus velle videtur quod diuersæ debent esse potentiæ perceptiuæ & rationales, scilicet vna scientifica, vt ita loquar, alia consultatiua. Hoc non videtur esse verum, etsi sint etiam res percipiendæ diuersæ. Arguunt igitur contra Philosophum multis rationibus. Prima, omnia quæ intellectus agens agere potest, intellectus posibilis suscipere potest: sed cum intellectus agens intelligibilia agere posit, siue necessaria sint siue cōtingentia: sic intellectus posibilis intelligere posse videtur, & suscipere etiam talia, et si diuersa sint, cū sit vnica potentia. Secunda, præterea omnia quæ percipiuntur à potentia rationali perceptiua continentur sub suo adæquato obiecto: sed talis potentiæ adæquatum obiectum est ens sub quo comprehenduntur necessaria & contingentia: ergo contingentia & necessaria percipiētur ab tali potentia

vnica. Tertia, ſicut ſe habet materia prima ad omnes formas materiales ſuſcipiendas: ſic ſe habet anima ad ſpecies rerum percipiēdas. ſed materia prima vnica potētia ſuſcipit omnes formas: ergo eodē modo anima vnica potentia percipit tam neceſſaria quàm contingentia. & ſic non erit potentia rationalis diuidenda in duas. Oppoſitū tamen dicit Philoſophus diuidendo ipſam in ſcientificam & cōſultatiuam, quia ſicut res differunt, ita & potentiæ debent differre. Pro ſolutione duę afferūtur opiniones. Prima dicit quòd contingētia duobus modis accipiuntur, aut in vniuerſali, & ſecundū ſuam rationem formalē, & ſic contingentia vidētur eſſe neceſſaria. cùm comprehendantur ſub quodam conceptu communi, & ſic erit vna tantum potentia. Secundo modo ſumūtur in ſingulari, & nō vniuerſali ratione, ſed vt variari poſſunt, & hoc pacto ſunt diuerſarum potentiarum, & dicunt quòd ſingularia percipiuntur à vi ſenſus interni cogitatiua. Dicunt ergo quod ſunt hoc pacto duæ partes animæ, vna ſciendi, alia ratiocinandi ſiue conſultandi, id eſt vis cogitatiua quæ eſt de ſingularibus, & nō de vniuerſalibus. Iſta opinio mihi videt̃ falſa: quia Philoſophus diuidit partem animæ quę eſt rationalis per eſſentiam, & ambæ illæ potētiæ in quas illa diffunditur, ſunt de natura ſua rationales: at vis cogitatiua non eſt de ſe rationalis. Alia opinio eſt Burlei, qui dicit ꝙ iſta pars animæ nō verè diuidit̃ in illas duas potentias, ſed dicit quod diuidi videtur reſpectu habituū quos ſuſcipit, & quibus informatur. Nam dicit quòd eſt vnica vis qua anima percipit neceſſaria & contingentia, tamen ſuſcipit duos habitus, ſcilicet ſcientiam, quæ eſt de neceſſarijs, & opinionem quæ eſt de contingentibus. & quòd Philoſophus procedit differēdo. Hæc quoque opinio mihi non placet, nec eius ſolutio. Nam Philoſophus manifeſtè videtur ſumere potentiam rationalē antequam informetur vllo habitu, & eam diuidere in duas potentias diuerſas, nondū informatas habitibus. Prius enim differunt, poſtea informātur diuerſis habitibus, quare de ſe videntur eſſe diuerſæ. Verùm nonnulli hìc decipiuntur: quia credūt Philoſophum tantùm loqui de ijs quæ à natura fiunt, ſed non modo naturalium fit ſermo, ſed eorum etiam quæ noſtra opera fiunt. Sed res quæ fiunt à natura, & non videntur poſſe fieri à nobis, & ea quæ fiunt à nobis, & non fiunt à natura,

natura,differre genere videtur. Cùm igitur res differant genere & principia, diuerſæ videntur eſſe potẽtiæ perceptiuæ, & diuerſa principia percipiẽtia. Nos igitur dicere poſſumus partem animi rationalem diuidi à Philoſopho in duas potẽtias ratione diuerſas. Nam ſicut res percipiendæ differunt: ita potentiæ percipientes:quia perceptio fit ſecundum ſimilitudinem. Præterea Philoſophus loquitur hic magis de contingentibus quæ à nobis fiunt,quàm de ijs quæ à natura. Ad rationes verò reſpondere poſſumus. Ad primam cùm dicitur quòd quæ intellectus agens agit,intellectus poſsibilis ſuſcipere poteſt,concedendum eſt,ſed dicendum quòd intellectus agens bifariam dici poteſt, ſcilicet intellectus & ſpeculatiuus,& actiuus. Sic etiam poſsibilis. Ad ſecundam cùm dicitur quòd vnum obiectum debet eſſe adæquatum cuiuſq; potentiæ:concedo,ſi accipiatur potentia confuſa antequam diſtinguatur. Hic autẽ diſtinguitur in ſuas partes, vt vidimus. Ad tertiam dicendum,quòd verum eſt de materia remota,& inconfuſò accepta:de propinqua verò minimè. Nam alia eſt potentia ad formam oſsis,alia ad formam carnis:ſic illa potentia rationalis primò ſumpta indifferenter ſe habet:ſed diſtincta poſtea in ſuas partes ad diuerſa, & vnaquæque illius ad ſibi propria & accommodata.

De principiis agendi. CAP. II.

TRia autem ſunt in anima, quæ habẽtur agen 12
di, ueritatisq; principia : ſenſus,intellectus,
appetitus . Atque ſenſus,nullius eſt princi- 13
pium actus . quod quidem ex eo patet , quia
beluæ ſenſum quidem habent, actionis autem ſunt exper-
tes. Eſt autem id in appetitu perſecutio atque fuga, quod 14
eſt affirmatio,negatioq; in mente.Quare cùm moris qui- 15
dẽ uirtus, habitus ſit electiuus, electio uerò appetitus de-
liberatiuus : ob hæc ipſa, & rationem ueram, & appeti- 16
tum rectum eſſe oportet , ſi electio ſit ſtudioſa.atque ea- 17
dem illam quidem dicere, hunc autem perſequi. Hæc igi-
tur mens,atque ueritas actiua eſt.Mentis autem eius (quæ 18

contemplandi, non agendi, neq; faciendi principium est) bonum ac malum, uerum est atque falsum. Hoc enim mentis est omnis, opus. sed actiuæ mentis ueritas est consentanea appetitui recto.
19 *Electio igitur actus principiũ est unde*
20 *est motus, sed non id gratia cuius. Appetitus autem, eaq;*
21 *ratio quæ alicuius est gratia, electionis principium est. Id-*
22 *circo neq; sine intellectu, menteq;, neque sine * habitu moris est ipsa electio. Sine nanque mente atque more non est actio bona, nec item contraria. Mens autem ipsa nihil mo-*
23 *uet: sed ea quæ alicuius est gratia, & actiua. Hæc enim & effectrici menti præest. nam omnis qui facit, gratia huius facit, & non est simpliciter finis, sed ad aliquid. & alicuius id quod efficitur, sed non id quod agitur. ipsa nanq;*
24 *bona actio finis est: & huius est appetitus. Quapropter*
25 *electio uel intellectus est appetitiuus, uel appetitus intelle-*
26 *ctiuus, & tale principium est homo. Nulla autem res fa-*
27 *cta, est eligibilis. Nemo enim eligit Ilium expugnasse. neque enim de eo consultat quod factum est, sed de futuro ac contingente. factum autem non contingit non factum esse. Quapropter rectè Agatho dixit,*

Hoc etiam ipse deus, soloq; carere uidetur,
Infectum ut faciat, quod factum est atque peractum.

28 *Opus igitur utriusq; partis intellectiuæ, ueritas est. quare quibus habitibus maximè pars utraq; uerum dicit, ij sunt ambarum uirtutes.*

* ρέξεως, appetitu.

COMMENT.

12 TRIA autem sunt in anima.} Hoc est secundum capitulum huius primi tractatus, in quo posteaquam diuisit animam in suas partes, scilicet potentiales, vt inde accipiat eos habitus qui sunt virtutes intellectiuæ: nunc declarat principia operationum humanarum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima ostendit id quod di-
ctum

ctum est, scilicet quot sunt principia humanarum operationum. In secũda quomodo differt intellectus speculatiuus ab intellectu actiuo. In tertia declarat quomodo se habet intellectus & appetitus ad actum humanum. In prima igitur parte dicit esse tria principia agendi, & veritatis percipiendæ: scilicet sensus, appetitus, & intellectus, vt Philosophus enumerat. Notandum quòd quatuor sunt potentiæ animæ quæ sunt principia operationum suarum. Prima est vegetatiua, quæ est potentia nutriendi, augendi, & generandi simile in specie, & communi nomine appellatur vegetatiua, & hæc vis non est principium actus humani. Nam si ita esset, tunc plantæ dicerentur agere, cùm hæc vis competat non solùm animatis sensitiuis, sed etiam plantis. Hanc igitur omisit Philosophus, cùm videretur manifestum quòd ipsa non est principium rerum agendarum humanarum. Tres verò illas enumerauit de quibus magis videbatur. Dubitaret aliquis cur Philosophus duas attulit potentias, cùm fecit superius illam diuisionem bimembrem. Hic verò affert tria, scilicet intellectum, appetitum, & sensum. Dicendum, ibi Philosophus sumpsit partem animi rationalem, & diuisit in duas quę sunt rationales in quibus collocantur habitus intellectiui tanquã perfectiones illarum potentiarum quæ ambæ sunt rationales, & ambæ perceptiuę. Hic autem sumpsit principia tria nostrarum operationum, non solùm earum ex quibus fiunt habitus intellectiui, sed etiam omnium aliarum, vt paulatim veniat ad habitus intellectiuos. Sensus enim non est potentia rationalis. Appetitus non est potentia perceptiua. Intellectus verò est rationalis & perceptiua: & est duplex, aut speculatiuus, aut actiuus: & alter est circa scibilia, alter circa agibilia, sicut sunt potentiæ illę suprà allatæ, quæ comprehendi posse videntur sub nomine intellectus. Notandum ꝙ per appetitum intelligere possumus communẽ quandã rationem quæ prędicatur de voluntate & appetitu sensitiuo. Appetitus enim sensitiuus est appetitus qui sequitur sensum. Voluntas etiam est appetitus quidam qui sequitur intellectum. Vnde Philosophus in libro de Anima, Voluntas enim appetitus est quidam: at cùm fit motus per rationem, & per voluntatẽ etiam fit, at appetitus absq; ratione mouet, & reliqua.

{ATQVE sensus.} Remouet nunc etiã sensum Philoso- 13

phus probando ꝙ non eſt principiũ rerum agendarũ hoc pacto, Id quod eſt cõmune homini cum cæteris animalibus nõ eſt principiũ rerum agendarũ humanarũ: at ſenſus eſt huiuſmodi, ergo ſenſus nõ eſt principiũ rerũ agẽdarũ humanarũ. Patet ratio, quia beſtiæ habẽt ſenſum nõ tamẽ agũt, ſed agũtur potius inſtinctu quodã naturali, cũ ſint expertes rationis.

14 {EST autem id in appetitu.} Remoto ſenſu relinquitur vt mens, ſiue intellectus & appetitus ſint principia rerum agendarum: & oſtendit quomodo conueniunt ad hoc vt ſint principium actionum: poſtea oſtendet de principio ſpeculationum. Probat autẽ hoc pacto de appetitu & mente. Ea quæ concurrere poſſunt: & re ipſa cõcurrunt ad res agendas cum conformitate quadam quam habent inter ſe, vt alterũ imperet, alterum obediat, ſunt principia rerum agendarum: ſed mens & appetitus ſunt huiuſmodi, ergo ſunt principia rerũ agendarũ. Maior eſt clara. Minor declaratur à Philoſopho. Nam dicit quòd id eſt apud appetitum proſecutio, vel fuga, quod eſt apud intellectum affirmatio vel negatio de eadem re. Nam intellectus facit affirmationem, dicendo hanc rem eſſe bonam, & propterea ſequendam: & tunc appetitus proſequitur illam. Similiter quando intellectus negat aliquid eſſe bonum, appetitus refugit illud. quare proſecutio eſt in appetitu, ſicut affirmatio in intellectu, & fuga in appetitu ſicut negatio in intellectu. Dicit enim intellectus cùm ſit perceptiuus hoc eſſe proſequendum, & ille ſequitur: illud eſt fugiendum, & ille fugit, & ſic quadam proportione vniuntur.

15 {QVARE cùm moris.} Hæc ſententia ſequitur illam probatam, ſcilicet ꝙ mens & appetitus ſunt principia rerũ agendarũ, hoc pacto, Cùm eſt electio bona, eſt ratio vera, & appetitus rectus. Sed cùm eſt virtus moris, eſt electio bona: ergo cùm eſt virtus moris, eſt ratio vera, & appetitus rectus. Patet hoc, quia ſi ad electionem cauſandam cõcurrunt mens & appetitus, & electio eſt principium rerum agendarũ, ſequitur quòd intellectus & appetitus ſint principia rerũ agendarum.

16 {RATIONEM veram,} Scilicet actiuam.

17 {ATQVE eadẽ.} Hoc poſuit, quia in aliquibus hæc principia diſſentiunt, & pugnant inter ſe, ſicut in continente.

18 {MENTIS autem eius quæ ſpeculandi.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua declarat mentem actiuã & intelle

ctum

ctum ſpeculatiuum. & oſtendit quomodo iſtæ mentes, ſiue intellectus cõueniunt,& quomodo differunt:& dicit ꝙ mentis ſpeculatiuæ bonum & malum,eſt verum & falſum. Nam bonum eius eſt verum:falſum eſt autem malum. Vnde ſi in ipſa eſt bonus habitus,erit ibi veritas:ſin malus,erit ibi falſitas.Poſtea videtur ſe corrigere Philoſophus cùm dicit,Hoc enim mentis eſt omnis opus,quaſi eſt commune etiã menti quæ eſt principium agendi:ipſa enim habet etiam verũ pro bono,falſum pro malo:ergo hoc non competit ſolùm menti ſpeculatiuæ. Ideo Philoſophus altius repetendo huiuſmodi attributum,ſcilicet veri & falſi, dicit illud competere vtriq; menti,ſed tamen diuerſo modo. Nam verum apud mentem actiuam eſt aliquid concurrens cum appetitu recto:non autẽ ſpeculatiuè.Præterea verum agibile,vt ita loquar,ordinatur ad aliquid aliud vlterius,id eſt ad actionem,& ad fugam vel proſecutionem appetitus, ſpeculatiuum verò eſt propter ſe. Deſinit enim mens ſpeculatiua in cognitione veritatis: actiua verò cognita veritate agendæ rei deſinit in ipſa actione bona quam principaliter intendit. Notandum ꝙ eſt mens ſiue intellectus ſpeculatiuus,& actiuus,& eſt etiam factiuus vt apparet inferius,& cuilibet iſtorum competit quodã modo bonum & malum,& verum & falſum.Nam in mente ſpeculatiua poteſt eſſe habitus verus vt ſcientia:poteſt etiã falſus,id eſt ignorantia:& ſciẽtia erit bonum & verum,& ignorantia econtra. Eodem modo in mente actiua prudentia erit bonum & verum,imprudentia econtra. Idem dici poteſt de mẽte factiua,in qua eſt ars vt bonum & verum, & oppoſitus habitus ecõtra:& hoc fieri videtur non ſolùm ex parte habituum,ſed ex parte etiã potentiarũ, quæ poſſunt quodãmodo ſuſcipere verũ & falſum,bonum & malum.Eſt tamẽ differẽtia inter verũ quod competit menti actiuæ, & illud quod cõpetit ſpeculatiuę.Nam ſpeculatiua cùm aliquis intelligit aliquam concluſionem geometricã,non intelligit niſi propter ſe,ſcilicet vt intelligat,& propter eius intellectionem:at veritas mentis actiuæ ordinatur ad aliquid aliud vlterius,ſcilicet ad actionem,ſimiliter mentis factiuæ ad aliquod opus.

{ELECTIO igitur actus principium eſt.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua ex ſuperioribus dictis oſtẽdit quomodo ſe habet mens actiua, & appetitus ad actiones huma- 19

nas,oſtendendo ꝙ illa ſunt principia à quibus profluit actus humanus hoc pacto, Electio eſt principiũ effectiuum actuũ humanorum : ſed appetitus & mens actiua eſt principium electionis: ergo appetitus & mens actiua eſt principiũ actuũ humanorũ.Patet hæc ratio,quia quicquid eſt cauſa cauſæ,eſt cauſa cauſati.vbi enim eſt electio,ibi conſultatio:vbi conſultatio,ibi ratio vel mẽs,& etiã appetitus.Quare poſt hæc addit quod electio non eſt ſine intellectu,quod probatur:Operatio bona & mala eſt ab electione:ergo electio non eſt ſine mente.Dicit etiam ſine more,id eſt ſine morali appetitu.

20 {VNDE motus.}Id eſt vñ originẽ ſumũt actiões,quarũ eſt
21 illa principiũ effectiuũ.{SED nõ id gratia cuius.}id eſt finis.
22 {RATIO quæ eſt gratia.}id eſt,mens actiua cuius intellectio eſt ad aliquem finem agendũ. Non enim ceſſat in ipſa intellectione veritatis,ſcilicet agendæ,vt ita loquar,ſed vult agere.Speculatiua verò ceſſat in ipſa intellectione veritatis. Speculatur enim intellectus ſpeculatiuus, vt ſpeculando & percipiendo veritatem ſeipſum perficiat.Itaque ipſemet videtur ſibiipſi principium & finis,vnde poſſumus imaginari intellectũ actiuũ linea recta cùm ad actionẽ ſe dirigat:ſpeculatiuũ verò quaſi circulo operari cùm ſe ad ſeipſum vertat.

23 {MENS autẽ illa nihil mouet.}Hæc in parte Philoſ.videt innuere differentiã inter intellectũ actiuum & ſpeculatiuũ. Dicit ꝙ mẽs ſiue intellectus ſpeculatiuus nihil mouet, id eſt non eſt principiũ agendi,ſed ſpeculandi. Actiuus verò eſt ille qui mouet & hic preeſt,id eſt nobilior eſt mẽte & intellectu factiuo in quo ponit ars.Nam intellectus factiui opus ordinatur ad aliquid aliud vlterius, quia facit gratia cuiuſpiã, & opus veluti ſanitas,ſtatua vel huiuſmodi artis opus refertur & ordinatur ad aliquid aliud vlterius,id eſt ad ipſam felicitatem:at intellectus actiui actio eſt finis,& non ordinat ad aliquid aliud vlterius.Vnde talis eſt ordo,Intellectus ſpeculatiuus eſt nobilior actiuo,& habitus qui ſunt in ipſo, ſcilicet ſapientia,intellectus,& ſciẽtia nobiliores habitibus actiuis,id eſt ipſa prudẽtia.Itẽ actiuus intellectus eſt nobilior factiuo, & habitus eius qui eſt prudẽtia eſt nobilior habitu illius qui eſt ars:& horũ duorũ,ſcilicet actiui & factiui intellectus cur alter ſit nobilior altero,aſsignat rationẽ. Nã de ſpeculatiuo magis forſitã manifeſtũ videbatur, ſcilicet ꝙ erat nobilior.

Præter

Præterea in fine huius cõfert ſapientiã cũ prudẽtia. Verũ de intellectu actiuo & factiuo,qui ambo cõuenire vident̃ in eo ꝙ ſunt operatiui,differẽtia nobilitatis magis expetẽda erat, ideo aſsignauit rationẽ illam ꝙ factiui opus ordinat̃ ad vlteriorem finem, actiui verò actio bona eſt finis. Quare intellectus actiuus eſt nobilior factiuo,vt manifeſtiſsimè patet.

{ET huius eſt appetitus.} ſcilicet finis, hũc enim expetit, 24
& ad hũc terminatur, quia bona actio eſt humana felicitas. Definita eſt enim quod eſt actio animi ſecundũ virtutẽ. Notandũ ꝙ Philoſ. dicit hic quòd mens illa, ſcilicet ſpeculatiua nihil mouet,ſed actiua ſcilicet,& addendus etiam appetitus. Nam dicit in libro de Anima ꝙ intellectus actiuus mouet, & alicuius gratia ratiocinat̃, qui quidem fine ab intellectu ſpeculatiuo differt. Appetitus etiã omnis alicuius eſt gratia: quod enim obijcitur appetitiui, id eſt principiũ intellectus actiui:at vltimũ huius initium eſt operationis, quare nõ ſine ratione principia mouẽdi vident̃ hæc eſſe duo, Appetitus ſcilicet, mensq; actiua. Hæc ſunt verba Philoſophi in libro de Anima cùm loquitur de principio mouẽdi ſecũdum locum. Oſtendit enim ꝙ principia mouẽtia ſunt intellectus & appetitus:& cùm duo ſint intellectus,ſumit actiuũ oſtendendo ꝙ differt à ſpeculatiuo ipſo fine. Speculatiuus enim habet finẽ verũ intelligibile,actiuus verò bonũ agibile:ideo ratiocinat̃ alicuius cauſa,etiã appetitus appetit alicuius cauſa. Nam illæ potẽtiæ vidẽtur eſſe principia mouẽtia quæ agũt alicuius cauſa vt cõſequãtur aliquid extra ſe, quod acquiri poteſt per talẽ motũ & actionẽ:at intellectus actiuus, & appetitus ſunt huiuſmodi:ergo ipſa ſunt principia mouẽtia. Item paulo inferius in eodem libro de Anima: At verò ſpeculatiua quidẽ ratio nõ mouet, ſed manet:aut cũ exiſtimationis ac rationis actiuæ quædã ſit vniuerſalis, quædã particularis vel ſingularis (illa nanq; dicit bonũ eſſe honoribus afficiendũ:iſta verò dicit hunc aut me bonum eſſe) hæc iam opinio mouet, ſed non illa vniuerſalis, quin potius ambæ mouent:at altera magis quieſcit,altera non. Ex his verbis Philoſophi patet, cùm ratio ſit duplex,ſpeculatiua nõ mouet,actiua verò mouet, & iſta aut eſt vniuerſalis aut ſingularis. Vniuerſalis cùm ſpeculatur res agendas: ſingularis cum affert ſingularem propoſitionem quę in actione conſiſtit. Exemplum primi:cùm in-

tellectus dicit bonũ esse afficiendum honoribus. Exemplũ secundi:cùm dicit, iste vel ego sum bonus:ergo oritur operatio ipsa,vter mouet: & dicit quòd singularis mouet, deinde resumit,& dicit quod ambæ,verum magis singularis.Quousque enim statur in vniuersali, nunquàm fiet actio:sed si veniat ad singularem,iste est bonus,statim veniet ad operationem afficiendo eum honoribus. Singularium enim non est scientia,sed bene singularium est operatio.sic ergo habemus quòd speculatiua mens siue intellectus speculatiuus non mouet:intellectus verò actiuus,& appetitus mouent.

25 {QVAPROPTER electio.}Infert Philosophus sententiam siue correlariũ obortũ ex supradictis,scilicet ꝙ electio, aut intellectus est appetitiuus, aut appetitus intellectiuus, Sed videtur hic accipere Philosophus appetitũ pro appetitione,& intellectum pro intellectione:& hoc pacto electio erit appetitio intellectiua,aut intellectio appetitiua.quare habet electio duas causas,scilicet appetitũ & intellectũ,scilicet actiuũ.vnde in tertio Philosophus describẽdo electionem, dixit esse operationẽ quandam intellectus actiui,simul cum appetitu proueniens ex cõsultatione antecedenti,vt ibi patuit.

26 {ET tale principiũ est homo.}scilicet agẽdi per intellectũ & appetitũ,& ex consequenti per electionem.Ista enim sunt principia operationũ nostrarũ,& homo est principium istorum principiorũ,quia per ista operatur.Notãdum ꝙ est principium quod,& principium quo:sicut in arte,artifex est principiũ quod,& ars siue potẽtia factiua est principium quo,siue per quod operatur:eodẽ pacto in ijs quæ aguntur à nobis est dare vnum principium quod, vt non sit principium quo: & est dare principium quo,quod nullo pacto sit,quod est etiam dare principia,quæ diuersis respectibus veluti quædam subalterna possunt esse,quod & quo. Homo igitur in rebus agẽdis ita est principium quod,vt non sit quo: animus verò siue potẽtiæ animi erunt principia quibus,& per quę homo agit & operatur, veluti intellectus actiuus,& appetitus est principiũ respectu hominis,quia homo mediantibus, vt ita loquar talibus principijs operatur. sic igitur intellectus respectu hominis dicetur principium quo:respectu alicuius alterius effectus dicetur principium quod:& sic est deuenire ad vnũ principium quo vt non sit quod, & etiam erit vnum principium

quod

quod vt non sit quo: veluti artifex qui facit statuã, est omnino principium quod & non quo: ars siue potentia factiua est principium quo respectu artificis qui per illud facit: respectu verò manus erit quod: & sic manus instrumẽti puta mallei. & sic veniamus ad vnũ vltimum, quo vtẽtur præcedẽtia principia: ipsum autem nõ vtetur alio, & sic erit quo, vt nõ sit vllo modo quod. Concludit ergo ꝙ homo est principiũ intellectus & appetit⁹, & ista electionis, & electio rerũ agendarũ.

{NVLLA autem res.} Declarat Philosophus circa quæ obiecta electio est, ostendẽdo quod non est præteritorũ, sed futurorũ, & nõ omniũ, sed eorum quæ possunt & fieri & non fieri, & non à quocunque, sed à nobis. Probatur, Consultatio non fit de pręteritis, sed de futuris, quæ à nobis fieri possunt, & aliter se habere: sed electio est effectus cõsultationis, vt in tertia patuit: ergo electio erit de ijs quę à nobis fieri possũt, & aliter se habere. vnde in libro de Anima inquit Philosophus, Quocirca semper quidẽ ipsum appetibile mouet, idq; est aut bonum, aut apparens bonum: attamen nõ omne bonum mouet, sed id quod est agendum bonum. Agendum autem id est quod aliter sese habere etiam potest, & reliqua. 27

{VTRIVSQVE partis.} Cõcludit Philosophus ꝙ vtrarũq; istarũ mentiũ, quæ sunt potẽtię partis rationalis animę opus est veritas. Ambæ enim versantur circa verũ. Actiua tamen mẽs vel intellectus circa verũ, vt ita loquar, agibile: id est quod ordinatur ad actionẽ, vt vidimus. Hi igitur habitus secundũ quos vtraq; maximè verũ prospicit, & ipsam rectã rationẽ habet, sunt virtutes & perfectiones istarũ potẽtiarũ. Actiua itaq; potẽtia suos habebit habit⁹ perfectiuos, secũdũ quos veritatẽ rectãq; rationẽ prospiciẽs operabit, similiter & speculatiua: quare quærẽdi sunt habit⁹ isti vtriusq; mẽtis. id est habit⁹ isti ĩtellectiui, & sic ad eos declarãdos accedet. 28

Habituũ intellectualiũ enumeratio, quod sit sciẽtiæ obiectũ, & quæ proprietates. CAP. III.

DE ipsis igitur rursus dicamus oportet, alius initio sumpto. Sint itaq; ea quibus uerũ anima dicit affirmando aut negando, numero quinq;. Hæc autẽ sunt ars, scientia, pruden- 29

tia,

tia, sapiētia, intellectus. Fieri enim potest, ut falsum existi
30 *matione, opinioneq; dicatur. Scientia igitur quidnam sit*
hinc perspicuum est, si exactè dicere oportet, & nō simi-
litudines sequi. omnes enim putamus id quod scimus, ali-
ter sese habere non posse. Quæ uerò possunt aliter se ha-
bere, post cōtemplationem latēt si sint an non sint. ipsum
ergo scibile necessariò est. ergo est æternum. Quæ enim
31 *necessariò simpliciter sunt, æterna sunt omnia. At æter-*
na, ingenita, & incorruptibilia sunt, Præterea omnis sciē
tia doceri, & scibile dici posse uidetur. At ex anteà notis
ἀναλυτι- *(ut in* solutiuis etiam diximus) fit omnis doctrina. Nam*
κοῖς. *alia per inductionem, alia per ratiocinationem efficitur.*
32 *Atque inductio quidem principium est ipsius uniuersalis.*
33 *Ratiocinatio autem est ex uniuersalibus. Sunt enim prin*
34 *cipia ex quibus ipsa ratiocinatio constat, quorum non est*
35 *ratiocinatio. ergo inductio. Scientia ergo demōstratiuus*
est habitus: et cætera quæ in resolutiuis determinauimus.
36 *Tum enim quispiam scit: cùm aliquo modo credit, et sunt*
ipsi principia nota. si enim non sint magis quàm conclu-
sio nota, per accidens habebit scientiam. De scientia igi-
tur sit hoc modo determinatum.

COMMENT.

29 DE IPSIS igitur rursus dicamus oportet.} Hic est secū-
dus tractatus huius sexti libri, in quo postquàm supe-
rius partem rationalem animæ diuisit, in scientificam (vt ita
loquar) & consultatiuam: nunc docet omnes eos habitus,
qui sunt virtutes harum potentiarum, vt ex illis vnam acci-
piat quę est principiū & recta ratio rerum agendarum, id est
ipsam prudentiam. Diuiditur autem hic tractatus in sex ca-
pitula. In primo docet quid sit sciētia. In secūdo quid est ars.
In tertio quid est prudētia. In quarto qd est intellectus q est
habitus principiorū. In quinto quid est sapiētia. In sexto ex-
plicat aliqua de ipsa prudentia. Primū capitulum diuidit in
duas

duas partes quæ suis locis patebũt. In prima igitur parte Philosophus enumerat virtutes animi secundũ diuisionẽ factam partis rationalis quibus anima semper potest dicere verũ,& illæ potentiæ perficiuntur, verũ quæ prospiciũt in operationibus suis,& dicit eas esse quinq;, scilicet artẽ, scientiam, prudẽtiam, sapiẽtiam, intellectũ. Ex his, vt diximus, semper anima videtur prospicere vel dicere verũ, vel affirmando, scilicet aliquid esse, vt homo est animal: aut negãdo, vt nõ homo est lapis, quę negatio vera est. Opinionẽ verò & extimationẽ quæ pro eodem hic accipiuntur non connumerat inter virtutes rationales, quia re vera opinio nõ est virtus. Probatur, Omne id quod anima falli potest non est virtus: at opinione anima falli potest: ergo opinio non est virtus. Maior est nota, quia virtutes sunt perfectiones animæ, quæ si fallerẽt animam, non perficerent ipsam. Minor declaratur auctoritate Philosophi qui dicit quòd opinione falli contingit: ergo cõclusio est vera. Notãdum ꝙ illa vis quæ est in brutis est similis potẽtiæ cogitatiuæ quæ est in nobis: à nõnullis appellatᷣ extimatiua: sed nõ debet tali nomine propriè appellari, quia extimatio propriè dicta est tantùm animæ rationalis, & est quasi quoddã gen⁹ cõmune ad hæc omnia, scilicet opinionẽ, scientiam, sapientiam, intellectum, artem, prudẽtiam. Vnde Philosophus in libro de Anima: Sunt autem existimationis ipsius hæ differentiæ, scientia videlicet, opinio & prudentia &c. Verùm quandoq; existimatio capitur pro opinione tantùm, vt accipit hic Philosophus existimationem, & opinionem pro eodẽ. Dubitatur quia nõ videtur verũ id quod dictũ est, scilicet ꝙ ijs quinq; virtutibus intellectiuis semper anima prospiciat,& verũ dicat. Nam ars quandoq; fallitur: similiter prudẽtia. Dicendum ꝙ anima ijs virtutibus semper dicit verũ, sed tamen est differẽtia, quia secundũ habitus mẽtis speculatiuæ qui sunt sciẽtia, sapiẽtia, intellectus, semp anima dicit verũ, tã ex parte rerũ quàm ex parte nostra,& illorũ habituũ. Sũt enim de necessarijs,& ijs quæ nõ possunt aliter se habere,& ideo falli nõ possunt, sed semper illis habitib⁹ anima ꝓspicit,& dicit verũ. Secũdũ verò habitus mẽtis cõsultatiuæ vt sunt prudẽtia,& ars, quarũ altera est in mẽte actiua, altera in factiua. Anima semp dicit verũ quãtũ ex parte sua, quia tales habitus verum repręsentant: ex parte verò rerum,

& ex

& executione euenit quandoq; vt anima non ſemper dicat verum,& tunc talis error fit per accidens,& nõ per ſe vt culpa ſit in prudẽtia vel in arte,ſed in cõditione & varietate rerum circa quas verſantur,quæ contingentia ſunt, & poſſunt aliter atq; aliter ſe habere,ideo euenit interdũ vt fallantur. Notandum præterea ꝙ Philoſophus dixit eſſe quinq; habitus intellectiuos,& non plures nec pauciores,& non aſsignanit rationẽ ſufficientiæ talis diuiſionis,ſed nos talem afferre poſſumus ſumendo eam ex obiectis circa quæ verſantur, quæ tetigit ſuprà Philoſophus ,& dixit eſſe diuerſa genere. Tot enim habitus eſſe oportet quot obiecta verè percipienda.Sunt autem primò dupliciter, aut neceſſaria, aut contingẽtia:cõtingentia verò ſunt,aut ea quæ fiunt à nobis,aut quę fiunt à natura.De contingẽtibus naturæ nõ eſt virtus,Relinquũtur ergo cõtingẽtia quæ fiunt à nobis,& ipſa neceſſaria: at neceſſaria quædam ſunt principia circa quæ habitus eſt principiorũ qui dicitur intellectus.Quædam ſunt ex principijs,id eſt cõcluſione de quibus eſt habitus qui dicitur ſcientia:& quia ex his duobus videt̃ fieri poſſe aggregatũ quoddam,ideo oritur tertius habitus qui dicitur ſapiẽtia,quæ eſt veluti amborũ nodus,& quaſi (vt ita loquar) quædã ſcientia adepta.Hi igitur tres habitus circa neceſſaria verſantur.Cõtingẽtia verò quæ fiunt à nobis,& quæ poſſunt aliter ſe habere,quędã ſunt agibilia,quædã factibilia.Circa agibilia eſt prudẽtia,circa factibilia ipſa ars:& ſic habemus quinq; habitus,& virtutes intellectiuas. Reſtant cõtingentia quæ fiunt à natura,quę quia nõ ſemper verè percipi poſſunt à mẽte ſpeculatiua ad quã pertineret eorũ cognitio:ideo de ijs omnib' eſt opinio,quæ quidem non eſt virtus,vt dictum eſt: & ideo Philoſophus excludit eam à numero virtutũ intellectiuarũ. Sciẽdum eſt tamen ꝙ opinio poteſt eſſe de omnibus,ſcilicet de neceſſarijs & de contingentibus,& vera & falſa. Vt quòd terra nõ ſit minor ſole,& ꝙ triangulus non habeat tres angulos æquales duobus rectis,& alijs huiuſmodi,videtur eſſe opinio,etſi propriè ſit de ijs de quibus non eſt alius habitus.

30 {SCIENTIA IGITVR quidnam ſit.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli , in qua Philoſophus ex quinque habitibus allatis ſumit vnum , id eſt ſcientiam , & ipſam declarat,primùm ex obiecto : poſtea ex modo ſuo proceſsiuo,

uo,demum videtur afferre ſuam definitionem. Dicit ergo in primis ꝙ intelligere poſſumus quid ſit ſcientia ſi percipiamus verè illos habitus iam dictos ſeorſum diſtinctos inter ſe,non ſimilitudinẽ ſequendo illorum qua cõuenirevidẽtur. & non diſtingui. Diſtinguũtur per obiecta diuerſa & per ea quæ vnicuiq; per ſe competũt.quare videmus de ſciẽtia obiecta ſua,& ea quæ cõpetunt ei per ſe,& videtur afferre tria. Primò ꝙ ſcientia verſatur circa neceſſaria. Secundò quòd circa æterna. Tertiò quòd circa id quod neq; generatur neque corrumpitur. Prima cõcluſio probatur hoc pacto, Id quod aliter fieri nõ poteſt neceſſarium eſt.at id quod ſcitur, aliter fieri non poteſt:ergo id quod ſcitur eſt neceſſarium. Maior eſt clara. Minor probatur à Philoſopho ex cõmuni hominũ opinione. Omnes enim exiſtimamus, vt id quod ſcimus aliter ſeſe habere nõ poſsit. vnde in libro Poſteriorũ, Scire, inquit, vnamquãq; rem ſimpliciter,nõ vt Sophiſtæ per accidens arbitramur:cũ cauſam ob quã res eſt,illius cauſam eſſe, & fieri non poſſe vt res aliter ſeſe habeat, cognoſcere arbitramur. Tũc vltra ſecundũ probatur ſic, Omne neceſſarium propriè dictũ,eſt perpetuum:at id quod ſcitur eſt neceſſarium: ergo id quod ſcitur eſt perpetuũ. Tunc vltra tertium probatur ſic, Nullum perpetuũ aut generatur,aut corrũpitur: ad id quod ſcitur,& circa quod verſatur ſcientia eſt perpetuum:ergo nõ generatur,nec corrũpitur: ergo ſcientia eſt circa neceſſaria perpetua & ingenerabilia,& incorruptibilia: ſed non ſufficit hoc,quia etiã opinio videtur circa hæc verſari. quare declaremus vlterius ſententiam ex modo ſuæ generationis.

{PRAETEREA omnis ſcientia.} Declarat igitur ſcien- 31
tiã ex parte ſuę cauſæ & generationis,& videtur afferre tria. Primum ꝙ ſciẽtia ex antecedenti fit cognitione. Secundum ꝙ ſciẽtia fit ex ſyllogiſmo. Tertium ꝙ fit ex ſyllogiſmo demonſtratiuo. Primum probat hoc pacto, Omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex antecedẽti fit cognitione: ſed ſciẽtia fit ex doctrina intellectiua:ergo ſciẽtia fit ex antecedenti cognitione. Maiorẽ oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Eſt enim liber Priorum qui dicitur reſolutiuorum priorum,& eſt liber reſolutiuorũ poſteriorum,in cuius principio inquit ꝙ omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex antecedenti fit cognitione. Minorẽ oſtendit Phi-

losophus in textu, scilicet ꝙ scientia ex doctrina, fieri & scibile, id est, id cuius est scientia disci potest. Notandum ꝙ doctrina & disciplina subiecto sunt idem, differunt ratione, vt via ab Athenis Thebas, & à Thebis Athenas. Vt enim est à doctore, dicitur doctrina: vt verò suscipitur à discipulo, dicit̃ disciplina. Notandum quòd bifariam scientia acquiri posse videtur: aut doctrina, quod fit plerunq; , aut inuẽtione, quod fit rarò, & summa cum difficultate. Vbi traditur doctrina à docente doctor est terminus à quo, discipulus & suscipiẽs terminus ad quẽ, Verũ in inuẽtione, intellectus agens est vt doctor: passibilis verò, vt discipulus: concurrit etiã sensus, & admiratio, & alia huiuscemodi. quare nõ solum doctrina à doctore tradita quæ est propria, sed etiam ab inuẽtione per intellectum agentem adepta ex antecedenti fit cognitione. Secunda cõclusio probatur hoc pacto, Omnis doctrina quæ ex antecedenti fit cognitione, aut per syllogismũ, aut per inductionem fieri solet. sed scientia fit ex doctrina, vt paulò antè probauimus: ergo scientia fit aut per inductionem, aut per syllogismum: non fit autem per inductionem: ergo per syllogismum. quod probari potest hoc pacto, afferẽdo primò eas argumẽtationum species quas ponit Philosophus. Vnde notandum quòd quadruplex est argumẽtatio, syllogismus, inductio, enthimema, exemplum. In libro Priorũ ostẽdit Philosophus quid sit syllogismus & enthimema. In topicis quid sit inductio & exẽplum, vt ibi patet. Syllogismus est oratio in qua quibusdã positis necesse est per ea quæ posita sunt, aliquid aliud euenire: vt, Omne animal est substãtia: omnis homo est animal: ergo omnis homo est substantia. Inductio est processio à singularibus ad vniuersale. Vt hic ignis calefacit & ille ignis calefacit, & ille atq; ille: ergo omnis ignis calefacit. Enthimema est processio ab vna propositione ad cõclusionẽ. Hoc cõmuniter solet appellari consequẽtia. Vt homo est: ergo animal est. Exẽplum est processio à singularibus ad singulare simile, vt Dionysius clãdestinis insidijs aggressus est tyrannidem: Pysistratus eodem pacto, & talis atq; talis: ergo iste Catilina aggreditur tyrannidem. Verùm cùm hæc sint quatuor, enthimema reducitur ad syllogismum. Exemplum ad inductionẽ. Nam enthimema est syllogismus imperfectus. Exemplum quoque est inductio imperfecta. Vnde

Philo

Philoſophus in libro Poſteriorum inquit: Aut exẽplo, quod eſt inductio, aut enthimemate, quod quidẽ eſt ſyllogiſmus, facultas ipſa ſolet oratoria ſuadere. Cum igitur ſcientia fiat per inductionem vel ſyllogiſmum, & inductio vtatur ſingularibus: ſcientia verò ſit de vniuerſalibus: ergo ſcientia non erit per inductionem. Relinquitur vt ſit per ſyllogiſmum: principia enim quibus vtiť ſyllogiſmus ſcientificus vniuerſalia ſunt, & ex ijs concluduntur vniuerſales concluſiones. Tunc vltrà tertia cõcluſio probatur hoc pacto, ſcilicet quòd ſi ſcientia eſt per demonſtrationem, ſcientia eſt per ſyllogiſmũ: ſed ſyllogiſmus aut eſt ꝓbabilis, aut deceptiuus, aut demonſtratiuus: non eſt autem per ſyllogiſmum probabilem, aut deceptiuum: ergo per demonſtratiuũ. Sumit enim demõſtratio principia neceſſaria, & ex ijs cogit concluſionem ſequi neceſſariam, nõ modo ex forma ſyllogiſmi, ſed etiã ex materia, adeò vt ſequatur non ſolum neceſsitas conſequentiæ, ſed etiam conſequentis. Hæc autem nõ fiunt in ſyllogiſmo probabili neq; in deceptiuo. Quare cũ inductio ſit principium vniuerſalis, id eſt procedat à ſingularibus ad vniuerſale, & innoteſcat nobis vniuerſale ꝑ inductionẽ in his quibus vniuerſalia ſunt minus nota nobis, & magis nota ex parte naturæ, & cũ ſyllogiſmus, ſcilicet demonſtratiuus ex vniuerſalibus vniuerſales concludat cõcluſiones, & item ſumat principia neceſſaria: meritò ſcientia non erit per inductionem, ſed per ſyllogiſmum: & non per quemcũq;, ſcilicet vel per deceptiuum aut probabilem, ſed per demonſtratiuum.

{ATQVE inductio eſt principiũ & vniuerſalis ipſius.} 32
id eſt principium, & via ad percipiẽdum vniuerſale in ijs in quibus vniuerſalia nobis ſunt minus nota quàm ex parte naturæ. ſunt enim remotiſsima à ſenſu: quare procedendo inductiuè per ſingularia venimus in cognitionem vniuerſalium: deinde ex vniuerſalibus principijs procedimus ad vniuerſales concluſiones in ſyllogiſmo demonſtratiuo, & ſcientifico. Ideo dicit poſtea in textu.

{RATIOCINATIO autem &c.} Videtur enim loqui 33
de ratiocinatione demonſtratiua. Ideo ſubdit, {SVNT ergo principia.} ſcilicet quorũ nõeſt demonſtratio. Si enim eſſet principiorũ demonſtratio, tunc principiorum eſſent alia principia, & rurſus aliorũ alia, & eſſet proceſſus ĩ infinitũ, & 34

tolleretur omnis ſcientia.Stādū igitur eſt in principijs quorum non eſt ratiocinatio demonſtratiua,ſed eorum eſt inductio.Cognoſcuntur enim inductiuè procedēdo ab ſingularibus ad vniuerſalia:vel ſi ſint maximè illæ dignitates,exēplo cognitis terminis percipiuntur vi & lumine intellectus agētis.ſed hæc in libro Poſteriorum latiſsimè patent.

53 {SCIENTIA ergo.}Declarata ſciētia ex parte ſui obiecti circa quod eſt,& ex parte ſuæ cauſæ & generationis,nunc concludit eius definitionem,remittēdo nos ad reſolutiua poſteriora,& dicēdo quòd ſcientia eſt habitus qui fit per demōſtrationem ex veris,vt ibi inquit,& primis medióque vacātibus,& item ex notioribus,& prioribus ipſa concluſione,cauſisque eiuſdē.Poſtea ſubdit inferius in eodem libro Reſolutiuorū:Vera igitur eſſe oportet,quia fieri nequit vt id ſciatur quod non exiſtit,veluti diametrum cōmenſurabilem eſſe ſcilicet cùm coſta & latere eiuſdem quadrati.& paulo inferius: Cauſæ enim ſint oportet,& notiora atq; priora.Cauſæ,quoniam tum ſcimus cùm cognoſcimus cauſam: priora,ſi quidē cauſæ ſunt,& anteà cognita,non illo ſolū modo quo quid ſignificēt,ſed etiā altero quod videlicet ſint.& paulò inferius: Ex primis autē eſſe nil aliud eſt quàm ex proprijs principijs eſſe.Idem enim primum atque principium eſt.Eſt ergo ſciētia habitus demōſtratiuus,quo percipimus concluſiones neceſſarias per cauſas ſuas veras primas immediatas, & notiores & priores ipſis cōcluſionib⁹.Veluti ſi habemus cognitionē huius cōcluſionis quòd luna poteſt eclipſim vel obſcuritatem pati,& cognoſcimus huius cauſam eſſe interpoſitionē terrę:tunc huius effectus ſcientiā habemus per cauſam ſuā:& fieri poteſt demōſtratio talis, Omne illud inter quod & ſolē fieri poteſt interpoſitio terræ eſt eclipſabilis (vt ita loquar) & pati obſcuritatē poteſt:at luna eſt huiuſmodi : ergo poteſt obſcuritatē & defectū pati.Sic igitur cū habemus cognitionē multarum & pluriū concluſionū per demonſtrationē ex cauſis ſuis proprijs, & accōmodatis,à prioribus & notioribus & cæteris cōditionibus tūc generatur in nobis ſciētiæ habitus.

36 {TVM enim quiſpiam.} Oportet ad habendam ſcientiam concluſionis , vt principia & cauſæ ſint nobis magis notæ quàm concluſio & effectus , & vt eis magis credamus quàm cōcluſioni.Aliter enim per accidens haberemus ſcientiam,

tiam,& non per se. Qui enim fieri potest vt ignotum sciamus per ignotius? nam si cognoscimus vtraque, scilicet principia, & conclusionem, & alterum per alterum, id est conclusionem per principium, profectò magis cognoscimus principium quàm conclusionẽ, & causam magis quàm effectum. Vnde est illa Philosophi dignitas propter quod vnumquodque tale, & illud magis. Verum alia est notitia conclusionis, alia principiorum. Nam hæc pertinet ad habitũ principiorum, qui dicit̃ intellectus, vt inferius apparebit: illa pertinet ad scientiam, quæ est habitus conclusionũ: & hæc præsupponit illam, ita vt principiorum sit maior notitia, maiorq; certitudo, & maior eis habeatur fides. vnde in libro Posteriorũ: Magis enim principijs, aut omnibus, aut quibusdam credere quàm conclusioni necesse est, Atque ei qui per demonstrationem scientiã est habiturus non solum ipsa principia magis nota, magisque credita, sunt quàm id quod ex ipsis ostenditur, sed etiam nihil prorsus eorum quæ principijs opponuntur: ex quibus erit ratiocinatio falsa contrariaque veræ, credibilius sit aut notius principijs ipsis oportet. & reliqua. Hęc enim in libro Posteriorum latè patent.

De arte. CAPVT IIII.

EOrum autẽ quæ aliter sese habere possunt, est & aliquid quod sub effectionem, & aliquid quod sub actionem cadit. 37 *Diuersa uerò sunt effectio, atque actus. De his autem ipsis & externis sermonibus credimus. Quare & habitus qui cum ratione actiuus est, diuersus est ab eo habitu qui cum ratione est effectiuus, neq; alterum ab altero continetur. Neq; enim effectio actus est, neq; actus effectio.* 38 *Atqui cùm extruẽdarũ ædium facultas, ars quædã sit ac habitus quidam faciendi cum ratione, nullaq; sit ars quæ non sit habitus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis qui nõ sit ars, fit ut idem sit ars atque habitus faciendi uera cum ratione.* 39 *At uerò circa generationem ars omnis uersatur, & inuentionem, contemplationem'ue, quonam pacto fiat eo-* 40

rum aliquid quæ & esse non esse possunt, & quorum principium non in eo quod efficitur, sed in ipso est faciente.
41 *te. Nam neq; eorum quæ necessario sunt, uel fiunt est ars: neque eorum quæ sunt secundum naturam. Hæc enim in*
42 *seipsis habent principium ipsum. Cùm autem effectio atque actus diuersa sint: artem effectionis esse, non actus ne-*
43 *cesse est. Atque circa eadem quodammodo uersatur ars,*
44 *& fortuna, quemadmodum & Agatho dicit,*

Quippe ars fortunam, fortunâque diligit artem.

Ars igitur (ut diximus) habitus est quidam faciendi, uera cum ratione. Contrarium autem artis habitus est faciendi, falsa cum ratione, circa id quod sese aliter habere potest.

COMMENT.

37 EORVM autem quæ aliter sese habent &c. Hoc est secũdum capitulum huius tractatus, in quo postquàm Philosophus determinauit de vno ex quinque habitibus intellectiuis, id est de scientia, quæ quidem est habitus intellectus, & mentis speculatiuę, & eam definiuit vt patuit: nunc docet de alio, id est de arte quæ quidẽ est habitus mentis consultatiuæ, quę cõmuni nomine appellari solet mẽs actiua, & subdiuidit in actiuã & factiuam. Ars verò est habitus in mente siue in intellectu factiuo. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis patebunt. In prima parte ostendit duos esse habitus, qui versantur circa quæ possunt aliter se habere: quorum vnus est principium agendi, id est prudentia, alter principium faciendi, id est ars. Versantur igitur ambo circa obiecta quæ possunt aliter se habere, quæ tamẽ obiecta sunt diuersa, quia alia sunt agibilia, alia factibilia, & habitus: ergo isti diuersi erunt, & etiam eorum operationes diuersæ. aliud est actio, aliud effectio: & aliud agere qđ est prudentiæ, & aliud facere quod est artis. & de ijs etiã credimus.

38 {EXTERNIS sermonibus.} Id est communi sermoni hominum, vt nonnulli exponunt. Dictum est tamen à nobis in primo Ethicorum. Vbi Philosophus inquit, Di-

cuntur

cuntur autem de ipsa, & in externis sermonibus nonnulla sufficienter, quòd scripti sunt nõnulli libri ab Aristotele extra ordinem doctrinæ, qui appellantur externi sermones, ad differentiam internorum librorum, qui sunt scripti in ordine ad doctrinam, vt ibi patuit. Cùm igitur isti duo habitus inter se differant, intelligendum est quòd non differunt tanquam aliqua duo, quorum alterum sit sub altero, veluti quędam species sub genere, vt homo ab animali differt: sed sicut duæ distinctæ species inter se differunt, vt homo & equus, vt fortitudo & temperantia, & huiusmodi. Nam nec actio est effectio, nec effectio est actio: quòd si essent, sequeretur quòd vnum esset sub altero, tanquam species sub genere: sed sunt diuersæ species habituum.

{ATQVI cùm extruendarum.} Hæc est secunda pars hu- 39
ius capituli, in qua ostendit illum habitum qui est principiũ faciẽdi, esse ipsam artem, & ipsam artem nihil aliud esse quã habitum cum ratione vera factiuum, nec habitum cum ratione vera factiuum esse aliud quàm artem: & sic definitionem conuerti cum suo definito. & hoc probat exemplo artis ædificatiuæ, ex quo inductione dici potest idem esse in reliquis artibus. Nam si ædificatiua est habitus cum ratione vera factiuus. Item statuaria: item fabrilis est huiusmodi: ergo patet inductiuè quòd omnis ars est habitus cum ratione vera factiuus, & omnis habitus talis est ars: & ad hanc definitionẽ afferendam contulit diuisio suprà allata, quòd eorũ quæ possunt aliter se habere, quædam sunt agibilia, quædam factibilia. nam ars non est agibilium: ergo factibilium, id est cum vera ratione habitus factiuus: ex quo distinguitur etiam ab habitu actiuo, id est à prudentia, quia prudentia est habitus actiuus, non factiuus, & agibilium non factibilium vt patet.

{AT verò circa generationem.} Hæc est tertia pars hu- 40
ius capituli, in qua Philosophus ostendit quomodo ars versatur circa suam materiam, & primò tangit tria ex parte artis. Et duo postea ex parte materiæ: primò enumerat tria, scilicet generationem, inuentionem, contemplationem: & incipit ab eo quod est vltimum in executione, & primũ in intentione, scilicet agere ratione operis. Nam præcedit consideratio, & inuentio in operando, sed tamen facit prius mentionẽ generationis, acsi resolueret aliquod opus artis, quod stet

vltimum in executione,& primũ in intentione.incipit enim artifex primum ſpeculari & conſiderare. Veluti Apelles quo modo Alexandri figuram faciat.deinde inuenire quomodo eſt facienda,& operari demum facit ipſam figuram, qua facta ceſſat ſtatim ſua effectio. Quare circa hæc tria verſãt ars, id eſt circa contemplationem rei quam facere vult: deinde circa inuentionem ipſius in operando & fugiendo: demum circa generationem operis,quod eſt vltimum iſtarum trium, & tamen principale & primum quod intenditur,quia conſideratio & fictio ſunt ob opus ipſum. Poſt hæc affert duas cõditiones ex parte materiæ ſuæ,in qua eſt alia forma introducenda accidẽtalis. Primum eſt quòd materia talis non eſt neceſſaria: ſed id fieri & nõ fieri poteſt,vt lectica & talia, ſecundum quòd materia talis non habet in ſe principium internum,ſcilicet ipſam artem. Eſt enim principium artis in faciente, id eſt in ipſo artifice, non autem in eo quod fit, id eſt in opere,vel in materia de qua cõficitur opus. Tribus modis fit aliquod opus ab artifice,aut tranſmutãdo partes materiæ, aut addendo aliquid,aut auferendo ſecundum diuerſitatem & indigentiam materiæ. Notandum quòd Philoſophus dixit generationem eſſe operationem vnam artis. Cùm generatio videatur eſſe naturæ, & verum eſſe. Commune enim quid eſt generatio arti,& naturæ,& ꝓpterea ars dicitur imitatrix naturę: ſed in hoc differt,quòd natura generat formas ſubſtantiales, & hæc eſt generatio propriè & ſimpliciter dicta: ars verò generat formas accidentales, & hæc appellatur generatio impropriè & ſecundum quid. Vnde in libro Phyſicorum dicit Philoſophus: Cùm autem res multifariam fiant,& quædam non abſolutè fieri, ſed aliquid fieri,quædam abſolutè fieri ſimpliciterque dicantur, quòd ſolis nimirum ſubſtantijs competit,& cætera.

41 {NAM neque eorum quæ neceſſario ſunt.} Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quo pacto ars per ſuam materiam differat ab alijs habitibus intellectiuis,& primo à ſcientia: ſed cùm ſcientia triplex eſſe videatur,ſcilicet metaphyſica,mathematica,naturalis. Primò differt à metaphyſica,& mathematica,quia iſtę verſantur circa ea quæ neceſſario ſunt,vel fiunt neceſſario,vt lunam eclipſari: & etiam naturalis ſcientia eſt de neceſſarijs, quia omnis ſcien

ſcientia circa neceſſaria verſatur. Eodem modo intellectus, & ſapientia qui omnes habitus ſunt ſpeculatiui,& verſantur circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt: ars verò circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. ergo cùm materiæ ſint diuerſæ,diuerſi erunt habitus,& ars per hanc rationem differt ab ijs omnibus.Præterea differt à naturali ſcientia,quia illa eſt rerum naturalium, quæ in ſe habent principium ſui motus, & mutationis: illa verò quæ ab arte fiunt non habent in ſe principium motus,& mutationis & alterationis.Notandum quòd natura eſt principium internum rerum naturaliũ : ars verò eſt principium externum reſpectu rei artificialis, cùm ſit in artifice qui habet talem habitum, & tale principium. Quòd ſi dicamus ſtatuam Alexandri lapideam moueri deorſum,non eo quo ſtatua,ſed eo quo lapis, & res quædam naturalis deorſum fertur.Itaque ipſa vt ſtatua per accidẽs,& non per ſe habebit tale principium internum. Natura verò eſt principium per ſe in rebus naturalibus,vt patet ex definitione eius in ſecundo Phyſicorum. Natura eſt principiũ quoddam,& cauſa vt id moueatur atque quieſcat, in quo primum per ſe,& non per accidens ineſt. Ars verò eſt principium externum reſpectu rerum artificialium, vt patet in principio eiuſdem ſecundi Phyſicorum. Inter hæc autem,inquit,& ea que non conſtant natura hoc intereſſe videtur, quòd ea quæ natura cõſtant,principium in ſeipſis motus ſtatúsve: aut per locum,aut incrementi decrementíve,aut alterationis habere videntur.at lectica,veſtis,& alia ſimilis generis,quæ talibus nominibus appellantur atq; ab arte ſunt,eo nullam vim nullumq; principium mutationis inſitum habent. & paulò inferius: Simili modo ſeſe habere videntur vnumquodque eorum quę per artem conficiuntur.Nihil enim eorum in ſeipſo prorſus extructionis ſuæ principium atq; originem habet. Poſtea dicit: Ea verò naturam habere dicimus quæ huiuſmodi principium habent,&c.

{CVM autem effectio.}Cùm antea declaratum ſit artem differre à tribus illis habitibus intellectiuis mentis ſpeculatiuæ:nũc declarat eam differre ab habitu actiuo, id eſt à prudentia cum qua magis videbatur conuenire quàm cum illis. Probatur quod differat,hoc pacto: Quorum fines & obiecta ſunt diuerſa,& habitus illorum ſunt diuerſi: ſed factibilia & 42

agibilia,& effectio & actio sunt huiusmodi:ergo istorum habitus erunt diuersi,scilicet prudentia,& ars.

43 {ATQVE circa eadem.} Ostendit Philosophus quòd ars, & fortuna videntur quoquo modo conuenire, quia videntur quasi versari circa eandem materiam,id est circa ea quæ possunt aliter se habere:& hoc probat autoritate Agathonis poëtæ,qui vult quòd vbicunque sit ars, ibi possit esse fortuna,& econtrà:quomodo autem differãt ista duo,Philosophus non ponit: sed ex hoc colligi potest,quia dixit quòd vnum comitatur alterum. Illa igitur quæ sese comitantur non sunt idẽ, quia nihil comitatur seipsum:preterea differunt,quia ars est principium per se,fortuna per accidens. Nam natura est causa per se, mens quoque est causa per se. At casus est causa per accidens, circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna verò est causa per accidens circa ea quæ fiunt à mente,vt in secundo Physicorum ostendit Philosophus. Et nos in primo Ethicorum nonnulla retulimus.

44 {ARS igitur vti diximus.} Concludit Philosophus afferendo definitionem artis,vt suprà,scilicet quòd ars est habitus quidam cum ratione vera factiuus. Habitus sumitur hic loco generis,& ideo dixit quidam, quia non omnis habitus est ars,sed quidam. Differentia autem est cum ratione vera factiuus:contrarius verò habitus qui Græcè ἀτεχνία dicitur, est cum falsa ratione factiuus circa ea quæ possunt aliter se habere. Notandum quòd ignorantia bifariam dicitur,negationis, & dispositionis, vt habemus à Philosopho in primo posteriorum. Cùm igitur Philosophus sumit hic habitum arti oppositum, non sumit imperitiam quandam negationis, sed malæ dispositionis, sicut in medicina ignoratio dicitur cùm nullo modo scitur,& talis ignoratio dicitur negationis, & non est propriè opposita scientia medicinæ. Alio modo dicitur ignoratio, cùm malè & peruersè scitur medicina , & talis est propriè opposita : & sic habemus quòd ars est habitus factiuus, & non actiuus : & quod differt à cæteris habitibus mentis, & quòd versatur circa materiam quæ potest aliter se habere , quæ habet principium extraneum : & quomodo conuenit, & differt cum fortuna , & est habitus cum ratione vera factiuus : contrarius verò econtrà.

De

De prudentia. CAP. V.

E prudentia uerò quænam sit percipiemus, 45
si contemplabimur quosnam ipsos prudentes
dicimus esse. Videtur itaque prudentis esse,
bene consulere posse circa ea quæ sibi sunt
bona ac prosunt, non aliqua ex parte, ut quænam ad sa-
nitatem uel uires, sed quæ ad bene uiuendum omnino con-
ducant. Argumento est id ita esse, eos etiam qui circa ali-
quid uersantur prudentes dici, cùm bene ad finem studio-
sum aliquem, excogitauerit ea quorũ nulla est ars. Qua-
re & omnino prudens is est, qui ad consultandum est
aptus. Consultat autem de ijs nemo, quæ aliter sese habe- 46
re non possunt, aut de ijs quæ ipse agere nequit. Quare
si scientia quidem est cum demonstratione (quorum au-
tem principia aliter sese habere possunt, eorum non est
demonstratio, cuncta enim & aliter sese habere possunt)
neque de ijs quæ sunt necessario, consultatio fieri potest:
ipsa prudentia profecto, neque scientia, neque ars esse po-
test. Scientia quidem, quia quod sub actionem cadit, ali-
ter sese habere potest. Ars autem, quòd aliud actionis,
aliud effectionis est genus. Restat ergo habitum ipsam 47
esse agendi, uera cum ratione, circa ea quæ sunt bona ho-
mini atque mala. Finis enim effectionis est quid aliud præ-
ter ipsam effectionem. actionis uero non semper. est enim
ipsa bona actio finis. Quocirca Periclem & uiros tales* εὐπραξία.
arbitramur esse prudentes, quia quæ sibijpsis & quæ cæ- 48
teris hominibus sunt bona, perspicere possunt. Esse au-
tem eos tales putamus, qui ad rem familiarem atque ad
rempublicam administrandam sunt apti. Vnde & tem- 49
perantiam conseruatricem prudentiæ appellamus. Con-
seruat autẽ talem existimationẽ. Voluptas enim & dolor

non omnem exiſtimationem corrumpit atque peruertit. non enim hanc, triangulum tres angulos æquales duobus rectis habere. ſed eas quæ circa id habentur, quod cadit in actionem. Nam principium quidem rerum agendarum id eſt, gratia cuius ſunt ipſæ. ei uerò qui corruptus eſt ob uoluptatem aut dolorem, continuò non uidetur principium ipſum, nec huius gratia ac propter hoc ipſum, expetenda eſſe uniuerſa atque agenda. Vitium enim, principij corruptiuum eſt. Quare prudentiam habitum eſſe agendi circa humana bona, uera cum ratione neceſſe eſt.
50 *At uero artis quidem eſt uirtus, prudentiæ uerò non eſt.*
51 *Et in arte quidem qui ſua ſponte peccat, magis eſt expetendus. circa uerò prudentiam, minus. quemadmodum & circa uirtutes. Patet igitur prudentiam uirtutem quan-*
52 *dam eſſe, non artem. Cùm autem duæ ſint animæ partes rationem habentes: alterius erit ipſa prudentia uirtus. ipſius, inquam, opinatiuæ. Nam & opinatio circa id uerſatur, quod aliter ſeſe habere poteſt, & prudentia ipſa.*
53 *Atqui neque habitus eſt cum ratione ſolum. Huius autem indicium eſt, talis quidem habitus obliuionem eſſe, prudentiæ uerò non eſſe.*

COMMENT.

DE PRVDENTIA verò quænam ſit. } Hoc eſt tertium
45 capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm declarauit duas virtutes intellectiuas, quarum altera ſpeculatiui intellectus, altera conſultatiui factiui perfectio eſt. Nunc de altero habitu mentis conſultatiuæ docet, id eſt de prudentia quæ ipſius conſultatiuæ non factiuæ, ſed actiuæ perfectio eſt: hæc etiam eſt recta ratio, qua terminatur & definitur mediocritas omnium virtutum moralium. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtendit quid eſt prudentia. In ſecunda declarat differentiam inter artem, & ſcientiam, & prudentiam. In tertia oſtendit ſubiectum in quo,

quo,& obiectum circa quod est,propriè est prudentia. Declarat igitur in primis quid est simpliciter prudens, vt ex hoc tanquam ex magis noto posſit inuenire definitionem prudentiæ. hæc enim percipi poteſt facilius ex operatione prudentis. Nam,vt ſæpius dictum eſt, habitus ex operationibus cognoſcuntur. Dicit igitur ꝙ eos ſolemus appellare prudentes qui bene conſulere poſſunt,non circa aliquod vnum veluti circa corporis ſanitatem vel robur, quæ non videntur minus pertinere ad medicinã vel gymnaſticam : ſed eos potius qui bene conſulere poſſunt circa ea quæ ſimpliciter conferũt ad bene degendam vitam humanã:& hanc ſententiam confirmare videtur quodam ſigno, & communi ſermone hominum. Quaſi dicat,quemadmodũ eos qui ad aliquã finem bonum aſſequendum,rectè excogitauerunt ea quibus conſequerentur talem finem, conſueuimus in ea re appellare prudentes(non loquimur de ijs quę ad rem pertinẽt)ſic etiã æquum eſſe videtur eos, qui ſimpliciter de omnibus ad bene viuendum pertinentibus rectè conſultãt,ſimpliciter appellare prudentes. Solet plerunq; Philoſophus in ijs moralibus & actiuis ſumere probationes ex cõmuni iudicio hominũ,quia notiores ſunt,& interdũ ijs rebus accõmodare: & vt alibi inqt, Non oĩno vana videtur fama quam populi multi decantant.

46 {CONSVLTAT autem nemo de ijſce rebus.} Affert nunc Philoſophus differentiam inter habitus iam dictos, qui ſunt ſcientia & ars,& ipſam prudentiam, vt poſsit afferre eius definitionem:& dicit quòd nemo conſultat de ijs quę ſunt neceſſaria, neque de ijs quæ non poſſunt agi à nobis, ſed à natura aguntur, vel ab alia cauſa : nos verò conſultamus de ijs quæ aliter ſe habere poſſunt,& agi à nobis, vt in tertio latiſsimè oſtendit. Poſt hæc declarat prudentiam non eſſe ſcientiam nec.artem :& primò probatur quòd ſcientia non eſt prudentia hoc pacto,Scientia non eſt de ijs quæ poſſunt aliter ſe habere : prudentia eſt de ijs quæ poſſunt aliter ſe habere:ergo prudentia non eſt ſcientia, vel econtra. Patet ratio,quia ſuprà oſtenſum eſt ſcientiã eſſe de neceſſarijs,& habitus diſtinguuntur per obiecta diuerſa. Probatur item alia ratione quòd prudentia non eſt ſcientia. Scientia eſt cum demonſtratione: prudentia non eſt cum demonſtratione:ergo prudentia non eſt ſcientia. Demonſtratio eſt rerum

& con

& conclusionum quarum principia sunt necessaria, & non sunt eiusmodi vt possint aliter se habere, ex quibus etsi necessaria conclusio sequi possit secundum aliquam formam syllogismi, non tamen secundum materiam, erit enim quædam necessitas consequentiæ. In demonstratione verò ex principijs necessarijs sequeretur non modo necessitas consequentiæ, sed etiam consequentis cogente & forma syllogismi & materia. præterea prudentia est de ijs quę aguntur: scientia non est de ijs quæ aguntur. ergo scientia non est prudentia, vel econtra. Item probatur quòd prudentia non est ars, licet hoc inferius latius declarabit. Quorum habituum operationes sunt diuersę, & ij habitus sunt diuersi: at effectio & actio sunt operationes diuersæ: nam aliud genus actionis, aliud effectionis. ergo & habitus erunt diuersi. Sed prudentia est habitus actionis, ars effectionis: ergo prudentia non est ars, nec econtra ars est prudentia.

47 {RESTAT ergo vt ipsa.} Concludit ex supradictis definitionem prudentiæ, dicendo quòd cùm non sit scientia, nec ars, relinquitur vt prudentia sit habitus agendi vera cùm ratione circa ea quæ sunt homini bona & mala. Post hæc declarat hanc definitionem secundum eas partes quæ indigere videbantur declaratione. Est autem vltima pars illa qua dixit quòd versatur circa ea quæ sunt homini bona & mala: & hoc videtur probare tribus rationibus. Prima vnde sumitur quòd prudentia versatur circa ea quæ agi, & non quæ extrui à nobis possunt. Agi, inquam, à nobis quæ sunt homini bona & mala, & commoda vel incommoda, quæ non dicuntur effici, sed agi. Nam talis actio est perfectio agentis, & in eo cuius est actio. Effectio vero videtur terminari ad extremum opus, & quasi esse perfectio operis illius, & rei fabricatæ. Præterea effectio ordinatur ad vlteriorem finem: actio vero interdum est finis & agentis bonum, veluti felicitas ipsa quæ est operatio animi secũdum prudentiam. Quare prudentia versatur circa ea quæ sunt homini bona, & mala.

48 {QVOCIRCA Periclem.} Affert aliam rationẽ quæ sumitur ex signo. Dicit eñ ꝙ solemus Periclẽ appellare prudẽtem, & alios huiusmodi hoĩes, qui in publicis pariter ac priuatis rebus rectè ꝓspicere solent ea q̃ sunt bona, & cõmoda.

49 {VNDE & temperantiam.} Probat alio signo Philosophus,

phus,quia temperantiam appellare ſolemus cõſeruatricem prudentiæ:dicitur enim Cræcè temperantia σωφροσύνη ἀπὸ τοῦ σώζω τὴν φρόνησιν,quia videtur conſeruatiua eſſe prudētię ex eo quia præcipuè moderatur voluptatem & dolorē, quæ labefactare ſolent exiſtimationem & iudicium percipiendi bona & mala.per voluptatem enim vitia conſequimur, dolore aufugimus à virtute.Quare cùm temperātia conſeruet tale iudicium prudentiæ quo proſpicimus bonum finem in rebus agendis,ſignum eſt quòd prudentia verſatur circa huiuſmodi quæ ſunt bona & mala homini,dirigendo actiones noſtras,vt rectè ſequamur ea quę ſunt nobis bona,fugiamus autem mala.non videtur autem labefactare eo pacto exiſtimationem illam voluptas & dolor,qua percipiūtur quędam ſpeculatiuæ concluſiones,vt eſt illa,ꝙ triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis.quanquam ſi veritatem quęrimus,poſthabendæ ſunt etiam voluptates ei,qui ſpeculationi dare operam vult.Verùm cùm voluptas & dolor corrumpat exiſtimationē illam rerum agendarum,ſignum eſt quòd prudentia circa talia verſatur:nam principium rerum agendarum eſt finis ob quem actiones aguntur.Quòd ſi quis habeat exiſtimationem & iudicium corruptum,non rectè perſpicietur ab eo tale principium,id eſt talis finis rerum agendarum,qui dicitur principium,quia mouet intellectū & appetitum.eſt enim appetibile,& ideo mouet tanquam agendum bonum ſub ratione boni.Id autem eſt,aut bonum, aut apparens bonum.Ille igitur qui habebit iudicium corruptū ob voluptatem,nō proſpiciet bonum finē. Nā qualis quiſq; eſt,talis ſibi videtur finis.Vitium autem corrūpit finē illum, vel iudiciū de tali fine.Ex quibus patet, quòd bene aſsignata eſt definitio prudentiæ,& bene addita illa pars agēdi circa humana bona.Notandum ꝙ finis in rebus agēdis dicitur eſſe principium,quia mouet.Nam in ædificādo domū,ædificatorem mouet extructio domus,& ipſum opus quod eſt primum in intentione,& vltimum in executione: ita in agēdo finis ipſe,etſi ſit vltimum in executione:tamen eſt primum, & principium mouens,& cauſa principalis vt agatur. Vnde à Philoſopho finis ſolet appellari cauſa cauſarum.

{AT VERO artis quidem.} Hæc eſt ſecunda pars huius 50
capituli,in qua Philoſophus etſi antea aliquam differētiam attulē

atulerit inter artem & prudentiam:tamen quia magna videtur esse affinitas inter eas, affert alias rationes ad probandam eandem differentiam,quarum vna est talis,Artis est virtus:at prudentiæ non est virtus:ergo prudentia non est ars. Patet ratio,quia ars indiget virtute ad perficiendum suum opus,& præcipuè virtute iustitiæ.nam ob prauitatẽ vel auaritiam,vel inuidiam,vel aliquid huiusmodi, potest quis negligere suum opus ab arte sua conficiendum,qui tamen habet bonum habitum ipsius artis.Sed quando dicimus virtutem ad artem pertinere:non videmur dicere hoc quia ars constituatur ex virtute tanquam ex parte sua essentiali , quia ipsa ars est virtus intellectiua,vt vidimus:sed quia ad rectè operandum videtur artifex indigere virtute morali , & præsertim iustitia , quia moralis virtus intentionem facit rectam. quare artifex nisi iustitiã habeat, & probitatẽ, non rectè, & bona(vt ita dicã)fide vtetur arte in opere faciendo: at prudẽtia non indiget aliqua virtute morali,cùm sine illis esse nõ poſsit,neque ille sine prudentia,quia est recta ratio, & quasi forma quædam omnium virtutum moralium. Coniungitur enim cum appetitu recto,& videtur oriri quasi quidã nodus omnium virtutum , & hoc fit quando appetitus operationibus studiosis assuefactus est obedire rationi,vt decet.

51 {ET in arte quidem.} Alia est ratio qua ostendit quòd ars à prudẽtia differt hoc pacto,In arte ille potior, & magis expetendus esse videtur,qui sponte peccat,scilicet quàm ille qui non sponte. Circa prudentiam verò & alias virtutes fit econtra.Potior est igitur,& magis expetẽdus , intelligendũ est hoc secundum artem.Nam spontaneus defectus non arguit imperitiam artis.At non spõtaneus arguit imperitiam & ignorantiam artis. Itaq; volũtarium vitium tale in arte, etsi vitium sit,tamen non videtur esse vitium artis : potest enim esse malus homo,& peritus artifex,& abuti illa arte. At circa prudentiam fit econtra. Vitium enim voluntarium arguit defectum prudentiæ,& prauitatem hominis non habentis verè prudentiam,sed astutiam quandam: & sic in reliquis virtutibus morum,in quibus ignorãtia non sua culpa commissa excusari solet.Delictum verò voluntarium spõtaneumq; reprehẽdi.At in arte,etsi voluntarium delictum reprehendendum sit,non tamen vt artis delictũ,sed inuoluntarium

rium bene reprehenditur, vt artis defectus, cū imperitiā præ se ferat. Ex his patet prudentiam nō esse artem, sed esse virtutem quandam. ars verò nō eo pacto videtur virtus vt illa.

{CVM autem duæ sint.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus declarat subiectū in quo est ipsa prudentia: & dicit, cùm duæ sint animæ partes rationales, scilicet speculatiua & consultatiua, vt suprà declarauit, quæ communiter appellari solent intellectus speculatiuus & practicus, prudentia erit in altera, scilicet in consultatiua & ratiocinatiua, quæ est etiam principium opinandi: & assignat rationem, quia vtraq;, scilicet opinio & prudētia versantur circa idem obiectum in genere, scilicet circa ea quæ possunt aliter se habere: differunt tamen, vt suprà vidimus, quia opinio est etiā de naturalibus quæ à nobis fieri nō possunt: prẹterea non est virtus, quia falli potest: prudentia verò est virtus, & circa verū perspiciendum in eo quod agendum est non fallitur, nec fallit ex parte sua, licet ex parte rerum falli possit. 52

{ATQVI nec habitus est cū ratione solùm.} Hac in parte dicunt quidam Philosophum velle prudentiam nō solùm esse habitum cum ratione, sed oportere eam esse coniunctā cum recto appetitu vel sua operatione, ex eo quia prudentiẹ non fit obliuio. Nam si esset habitus cum ratione tantùm, eius fieret obliuio, sicut aliorum habituum intellectiuorum. & referunt hoc ad reliquos omnes habitus intellectiuos, scilicet quòd eorum fiat obliuio: prudentiæ verò minimè, quia coniuncta est cum appetitu recto, & moralibus virtutibus, secundum quas magis continuè operamur, & earum obiecta frequentius nobis occurrunt. & ad hoc propositum accommodata illa esse videntur quæ à Philosopho in primo libro dicuntur. Etenim nullis in rebus humanis tanta est certitudo quanta est in operationibus ijsce quæ à virtute proficiscūtur. hæ nanq; stabiliores & scientijs ipsis esse vidētur, quæq; rursus ipsarum cæteris antecellunt, & maximè firmæ fixæq; sunt, idq; propterea quòd in ijs ipsi beati, & maximè & continuatissimè viuūt. Hoc enim causa esse videtur quo minus circa ipsas fiat obliuio. Verùm vt eo loco diximus, quomodo virtutes sint stabiliores scientijs diligenter intelligendum est. Nam ambo sunt habitus de difficili mobiles: prætereà scientiæ versantur circa necessaria, virtutes circa ea quẹ pos- 53

ſunt aliter ſe habere:ſed intelligendum eſt hoc quantum ad operationem & exercitationem ipſarum. Continuè nanque occurrere nobis videntur agibilia & obiecta virtutum, vt ci bus & potus, negotia tum publica, tũ priuata, & alia huiuſmo di, in quibus humana verſatur vita: quorum frequenti exercitatione fit, ſi rectè agamus, vt habitus virtutum magis figantur in animo, vt ita loquar, quàm ſciẽtiæ habitus: & hoc videtur eſſe cauſa quo minus circa eas fiat obliuio. Accedit præterea appetitus rectus qui ſemper cum virtute morali coniungitur, & obliuione nõ tollitur. Cæterùm quidam alij dicũt Philoſophum hac in parte probare eandem diſtinctio nem ſuperius allatam inter artem & prudentiam, & non referunt hæc ad habitus ſpeculatiuos: ſed probant ſolùm de arte, hoc pacto, Ars eſt habitus ſolùm cum ratione, at prudetia non eſt habitus ſolùm cum ratione, eſt enim etiam cum appetitu vel operatione ſua: ergo prudentia nõ eſt ars. Nam ille habitus, ſcilicet ars cuius fieri poteſt obliuio, eſt ſolùm cum ratione. At prudentiæ non eſt obliuio: ergo prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione. Ratio patet ex his quæ ſuperius diximus, quòd prudentiæ non videtur eſſe obliuio, quia & ipſa & virtutes morales cum quibus ſemper prudentia eſt coniuncta, verſantur circa ea quæ in vita humana con tinuè nobis penè occurrunt, & fit earum exercitatio fermè continua. Artis verò non eo pacto: ergo magis eius fieri obli uio poteſt. Quicquid ſit, concludendum ꝙ nõ ſufficit vt prudentia ſit habitus cum ratione ſolùm, nam hoc cõmune eſt alijs habitibus, ſiue ſint ſpeculatiui, ſiue ars: ſed oportet etiã vt ſit cum appetitu recto coniunctus: ex quo ſequitur quòd prudẽtiæ nõ fiat obliuio, cùm appetitus continuè appetat, & coniunctus cũ prudẽtia ei ſemper adſit, materiamq; præbeat operationũ, quibus & cõſeruatur & ſtabilior fit ipſa prudentia. Dubitatur circa ea quæ dicta ſunt in hoc capitulo: & primò, vtrũ ars ſit diſtincta à prudentia, vt dicit Philoſophus, & videtur ꝙ ſint idem. Illi habitus qui verſantur circa eadem obiecta ſunt idem: ſed ars & prudentia verſantur circa eadẽ obiecta, ergo &c. Maior patet, quia habitus diſtinguũtur per diuerſa obiecta. Minor probatur, quia vterq; habitus verſatur circa ea quæ à nobis fieri poſſunt, & aliter ſe habere. Ad hæc dicendum quòd ars & prudẽtia ſunt habitus diſtincti vt

decla

declarauit Philosophus. Primò, quia artis est effectio, prudẽtiæ est actio nõ effectio. Itẽ quia artis est virtus, prudẽtiæ nõ est virtus. Item artis est obliuio: prudentię nõ est obliuio. Ad rationẽ allatam suprà respondendum, ꝙ etsi obiecta vtriusq; sint eadẽ in eo quod possunt aliter se habere, differũt tamen, & diuersa sunt ratione in eo, quòd alia sunt factibilia, scilicet artis obiecta, alia agibilia, scilicet prudẽtiæ. Dubitatur præterea, quia Philosophus dixit temperantiã esse conseruatricẽ prudentiæ, & tamen hoc etiam videtur esse aliarũ virtutum. Nam vitium, inquit Philosophus, corrũpit existimationẽ bonam, & rectum iudicium rerũ agendarum: ergo virtutes seruabũt. Contrariorũ enim cõtraria sunt consequentia: quare non tantum hoc erit tẽperantię munus. Dicendum quòd hoc præcipue tribuitur temperãtiæ, quia etsi omnis virtus versetur circa voluptates & dolores, quę veram existimationẽ destruunt: tamen ipsa tẽperantia magis quàm aliæ versatur circa voluptates, & circa vehemẽtiores, quæ maximè labefactãt rectum iudicium rerum agendarum. Quare etsi alię virtutes conseruent prudentiam, nõ adeò tamen vt tẽperantia: & alia vitia itidem quanuis corrumpant eandem, nõ adeò tamen vt intemperantia. Propterea Philosophus videtur temperantiæ hoc officium cõseruandi magis tribuere quã alijs virtutibus. Dubitatur præterea, quia Philosophus ostendit prudentiam esse virtutẽ intellectiuã, constituens eam in parte animi rationali consultatiua, id est in intellectu actiuo. Et tamen videtur & probatur quibusdam rationibus quòd ipsa est moralis. Cuiuslibet virtutis intellectiuæ videtur esse obliuio: sed prudẽtię non est obliuio: ergo prudentia nõ est virtus intellectiua. Patet ratio auctoritate Philosophi, dicẽtis quòd obliuio est eius habitus qui est cũ ratione, & quòd prudentiæ nõ est obliuio, vt in textu apparet. Itẽ omnis forma videtur esse in eodem subiecto, in quo est id cuius est forma: sed prudẽtia est forma virtutũ, ergo erit in eodẽ subiecto in quo sunt virtutes: sed virtutes, scilicet moris, sunt ĩ appetitu: ergo ibi erit etiam prudentia, & sic erit virtus moris. Maior est nota, quia vbicunq; est cõpositũ, ibi sunt partes cõpositi. Minor patebit inferius, quòd prudentia est forma virtutum moralium. Item prudentia perficit appetitum ad bonum: sed virtus intellectiua perficit potius intellectum ad verum. Ergo prudẽtia non

erit virtus intellectus,sed potius moris. Philosophus tamen superius declarauit prudentiam esse virtutem intellectus, & non dixit moris. Probatur etiam quia perficit aliquam partẽ mentis,id est intellectum actiuum ad verum dicendum:ergo est habitus mentis, & intellectus, & non moris. Ad primam rationem cũ dicitur quòd cuiuslibet virtutis intellectiuæ sit obliuio:negatur ista maior,quia prudentia est virtus intellectiua,& tamen eius non sit obliuio:quòd si alij habitus intellectiui haberent illas conditiones quas habet prudentia vt essent coniuncti cum appetitu recto,& cum virtutibus moralibus, & daretur occasio continuè operandi, tunc eorum sicuti prudentiæ non fieret obliuio. Ad secundam cùm dicitur quòd forma est in eodem subiecto in quo est id cuius est forma: respondendum quòd prudentia non est forma virtutum informans, & interna: sed est externa dirigens & gubernãs, & ideo non oportet vt ipsa sit in eodem subiecto cum virtutibus moris. Non enim est prudentia in appetitu sensitiuo, sed in parte animi rationali per essentiã, scilicet in parte cõsultatiua,vt superius vidimus. Ad tertiam cùm dicitur quòd virtus intellectiua perficit intellectum ad verum concedendum,& dicendum quòd prudentia perficit intellectum ad verum : & tamen cum hoc stat simul vt perficiat appetitum ad bonum:sed intelligẽdum quòd perfici appetitum ad bonum vno modo intelligitur vt inclinetur ad bonum, alio modo vt dirigatur ad idem. Primum fit per virtutes moris quę sunt in ipso appetitu. Leue enim fertur sursum per leuitatem quæ est in ipso:& sic appetitus per virtutem moris quæ est in ipso inclinatur semper ad bonum : sed hoc modo prudentia non perficit appetitum sensitiuum,quia non est in ipso,sed perficit eum dirigendo & perducendo ea quæ faciunt ad finem bonum consequendum qui expetitur. Vnde inferius inquit: Etenim virtus quidem propositum ipsum efficit rectum,prudentia autem ea vniuersa quæ ad illud tendunt atque perducunt. Cùm igitur prudentia perficiat appetitum vt dirigens, non oportet necessario vt ipsa sit in eo qui dirigitur. sicut dominus dirigens seruum non est in eo:inclinans verò est in eo quod inclinatur. & sic patet quòd virtus moris est in appetitu,prudentia verò in intellectu. Et forsitan non essent reprehendendi illi qui dicũt omnes virtutes moris esse in appetitu sen-

tu ſenſitiuo,ob hãc rationem,quia omnis virtus moralis eſt circa voluptatem & dolorem. Notandũ eſt tamen quòd prudentia ſolet nunc collocari inter virtutes morales, nũc inter virtutes mentis. Nam enumerant quatuor virtutes morales, ad quas aliæ rediguntur, ſcilicet prudentiam, iuſtitiam, temperantiam, fortitudinem. Enumerãt etiam habitus intellectiuos quinque: & ponunt prudentiã inter eos. Nam vt ipſa habet operationem conſultandi, videtur eſſe locanda inter virtutes mentis. Vt vero operationem dirigendi appetitum conficiendo ſua vi quaſdam mediocritates ex parte affectuũ, videtur quoquo modo eſſe moralis: tamen virtus eſt intellectiua ea ratione qua eſt veluti forma perfectiua intellectus actiui. Nam, vt inquit Philoſophus, cum duæ ſint animæ partes rationem habentes, vlterius erit ipſa prudentia virtus, ſcilicet mentis conſultatiuæ & actiuæ.

De intellectu. CAPVT VI.

Vm autem ſciẽtia exiſtimatio ſit de uniuerſalibus & ijs quæ neceſſario ſunt, ſintq; demonſtrabilium, ſcientiæq; omnis principia (eſt enim ipſa ſcientia cum ratione) principij rei ſcibilis nec eſt ſcientia, nec ars, nec prudẽtia. Sciẽtia, quia ipſum ſcibile demonſtrabile eſt. Ars & prudentia, quia in ijs uerſantur, quæ ſeſe aliter habere poſſunt. At neque ſapientia eſt. eſt enim ſapientis, de quibuſdã demonſtrationem habere. 54 *Quòd ſi ea quibus uerum dicimus, & nunquam falſum in ijs quæ poſſunt aut non poſſunt aliter ſeſe habere, hæc ſunt: ſcientia, prudentia, ſapientia, intellectus: horum autem trium habituum nullus eſſe poteſt. atque tres dico, prudentiam, ſcientiam, ſapientiam: reſtat intellectum eſſe principiorum.* 55

COMMENT.

CVM utem ſcientia exiſtimatio ſit.} Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquàm determinauit de tribus habitibus mentis, ſcilicet ſcientia, arte, & prudentia: nunc declarat alium habitum qui dicitur 54

intellectus,& eſt habitus intellectiuus principiorũ. Diuidit hoc capitulũ in duas partes:in prima affert quaſdã cõcluſiones negatiuas,quibus diſtinguit hũc habitũ à cæteris habitibus mentis.In ſecũda affert vnam affirmatiuam,qua oſtẽdit intellectum eſſe habitum principiorũ.Dicit ergo in primis, quòd cũ ſcientia ſit circa vniuerſalia,& neceſſaria,& circa cõcluſiones demonſtrabiles,& cũ ſint principia ex quibus oriũtur tales concluſiones,& omnis ſciẽtia:profectò principiorũ huiuſmodi rerũ ſcibilium erit aliquis habitus proprius:non eſt autẽ ſcientia,non ars,non prudentia,non ſapientia , ergo erit alius habitus. Prima concluſio quòd ſcientia non eſt habitus principiorum probatur ſic,Scientia eſt de ijs quorũ eſt demonſtratio.at principiorum rerũ ſcibilium nõ eſt demonſtratio:ergo principiorum non eſt ſcientia. Secunda concluſio: Ars eſt eorum quæ poſſunt aliter ſe habere. at principia rerum ſcibiliũ non poſſunt aliter ſe habere : ergo eorum nõ eſt ars:ſunt enim principia & cauſæ neceſſariæ. Tertia cõcluſio probatur eodem medio, ſcilicet quòd prudentia eſt de ijs que poſſunt aliter ſe habere:ſed principia ſcibilium nõ poſſunt aliter ſe habere,ergo eorum non eſt prudentia .Quarta concluſio,Sapientia eſt etiã de concluſionibus quæ demõſtrari poſſunt.Sed principiorũ non eſt demonſtratio : ergo eorũ non erit ſapientia,inquantum & concluſionum.Notandum quòd ſcientia verſatur circa neceſſaria,& item habitus principiorũ,qui dicitur intellectus,verſatur circa neceſſaria : ſed illa ſunt concluſiones,& effectus,quorum cognitio ex cauſis ſuis pertinet ad ſciẽtiã.Hæc verò neceſſaria ſunt principia & cauſæ,quarũ cognitio pertinet ad habitũ principiorũ, qui dicitur intellectus : vtrorumque verò cognitione videtur oriri notitia,quæ pertinet ad ſapiẽtiã,quæ qualis habitus ſit,pa-
55 tebit inferius. { QVOD SI ea quibus verũ.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua affert concluſionem illam affirmatiuam quòd principiorũ eſt intellectus,hoc pacto,Principiorum rerum ſcibilium aut eſt ſciẽtia,aut ſapientia,aut ars, aut prudẽtia,aut intellectus:ſed eorũ non eſt ars, nec ſciẽtia, nec ſapientia,nec prudentia:ergo eorũ eſt intellectus.Quòd autem non ſit ars,nec ſcientia,nec prudentia , nec ſapientia, probatũ eſt antea:ſed artẽ hic non enumerauit Philoſophus, quia reliquit tanquã per ſe notũ,& eadem eſt probatio,id eſt eodem

eodem medio de ipſa & prudẽtia. Quòd autẽ relinquatur vt ſit intellectus habitus principiorũ,cùm non ſit aliquis iſtorũ quatuor,patet ex eo,quia non ſunt niſi quinq; habitus intellectiui,quibus verũ percipimus,ſcilicet tria circa ea quæ non poſſunt aliter ſe habere,id eſt ſapientia,ſcientia,intellectus: & duo circa eã quę poſſunt aliter ſe habere,ſcilicet ars,& prudentia. At ex illis non eſt ſapiẽtia,non eſt ſciẽtia: & ex ijs nullus,ſcilicet neque prudentia,neq; ars:reſtat vt ſit intellectus.

{EXISTIMATIO.}Dictum eſt ſuperius quòd exiſtimatio propriè dicta eſt tanquam genus ad omnes habitus intellectiuos, & in eo loco adduximus Philoſophum in libro de Anima: quare ſcientia exiſtimatio dici poteſt, Principij rei percipiẽdi ſcientia,id eſt principij rerum ſcibilium. De quibuſdam quæ poſſunt demonſtrari, principia verò vt principia non demonſtrantur.Notandum quòd principia demonſtrationum ex quibus oritur ſcientia,quædam ſunt dignitates, quædam poſitiones:dignitas eſt oratio indemonſtrabilis,& nulla indigens demonſtratione,quia de ſe patet. Vnde Theophraſtus deſcribẽdo dignitatem, dicit quòd eſt opinio cui omnes homines aſſentiuntur,vt eſt hæc,De quolibet verum eſt dicere quòd aut eſt,aut non eſt, & de nullo iſtorum ambo.Huiuſmodi principia,quæ ſtatim innoteſcũt cognitis terminis,neceſſe eſt diſcẽtem habere ex ſeſe ſine vlla doctrina,& afferre ex domo ſua. vnde Philoſophus in libro Poſteriorum inquit, Principiorum autem ratiocinãdi, vacantium medio,id quod indemonſtrabile eſt, quodq; non eſt neceſſe diſcentem habere,poſitionem appello. Id autem quod neceſſe eſt eum habere,qui diſcendo quoduis eſt perceptiuus, dignitas appellatur.Sunt enim talia quędam quæ quidem affert is ex ſeſe qui diſcit ad vnamquanq; ſcientiam perdiſcendam,&c.Has autem dignitates appellare ſolent iſti communes animi cõceptus,quia omnes homines ex ſeſe naturaliter percipiunt & neſciunt penè, vt inquit Auerrois, vnde habeant.& iſtæ dignitates dicuntur eſſe principia complexa.Poſitio verò iterum ſubdiuiditur,quia quædã eſt ſuppoſitio,quędam definitio.Suppoſitio eſt principium complexum, quod declarauit Philoſophus in libro Poſteriorũ,cùm dixit: Rurſus ea quidem poſitionum, quæ vtranuis enunciationis accipit partem, eſſe, inquam, quippiam, aut non eſſe ſuppoſitio 54

dicitur,&c. Definitio autem est principium incomplexum, vt in eodem loco dicit Philosophus: ea verò quæ sine hoc ipso est definitio, suppositio iterum aut suppositio esse potest, aut petitio. Differt autem suppositio à definitione, vt in mathematicis apparet. Nam quid est vnitas, & vnitatẽ esse, vt inquit Philosophus, non eadem sunt: verùm horum principiorum quædam sunt vt causæ vniuersales, quędam minus vniuersales, & quasi particulares respectu vniuersalium: & quædam ingrediuntur demonstrationem vi & virtualiter, vt isti dicunt, quædam formaliter. Ex quibus sequitur necessariò cõclusio quasi effectus quidam cuius est scientia, id est cognitio ex tali causa, & principio vel principijs. Principiorum verò & causarum cognitio pertinet ad intellectum, qui dicitur habitus principiorum de quo est sermo. Notandum præterea quòd Philosophus perpulchrè ostendit breuibus quòd habitus principiorum debet esse diuersus à sapientia & scientia, præsertim cùm ista duo versentur circa necessaria vt intellectus. Primum quòd est distinctus à scientia, quia non idem videtur esse habitus principiorũ, & indemonstrabilium, & conclusionum, & eorum quę indigent demonstratione. Nam cùm in scientia procedatur à principijs ad conclusiones, videntur relinqui principia alicui alij. In omni enim motu relinquitur terminus à quo, & acquiritur terminus ad quem. Oportet igitur primi termini relicti sit aliquis habitus, sicut scientia est termini ad quem: erit ergo intellectus qui percipiet principia tantũ. Tunc vltra principia sunt conclusionum principia: sunt enim duo veluti correlatiua, scilicet principia, & id quod est ex principijs. at vtriusq; non est aliquis habitus, quia principiorum est intellectus: eorum verò quæ sunt ex principijs est scientia: vtriusq; verò simul est dandus aliquis habitus qui cognoscat principia, non modo eo quo principia sunt, sed etiam secundum omnes suas cõditiones: & etiam vt habent respectum ad conclusiones: & talis habitus erit sapientia distincta ab illis alijs. Nam cùm sit ordo inter istos, alter erit altero prior, & distinctus ab alio. Notandum præterea quòd talis habitus principiorum acquiritur: præcedit enim cognitio terminorum, veluti antequam intelligamus quòd omne totum est maius sua parte, oportet nos percipere quid significat totum, & quid significat

ficat pars. Antecedit etiã cognitio ſenſitiua. Nam omnis cognitio intellectiua ortũ habet à ſenſu: quare & iſte habitus intellectiuus ortum habebit à cognitione terminorum, & à ſenſu & experientia: & acquiritur, vt diximus ſecundum Philoſophum Ariſtotelem, quia anima noſtra eſt tanquam tabula abraſa, in qua nihil eſt depictum, nec vllus habitus inſitus à primordio. Plato tamen vult omnes habitus virtutũ, & ſciẽtiarum animã habere in natos, obliuione tamen ſopitos eſſe cùm ingreditur corpus, & exercitatione excitari, ita vt diſcere apud eum ſit reminiſci. generatur tamen ſecundum Ariſtotelem talis habitus eo modo quo dictum eſt, ſed in anima eſt tamen potentia & aptitudo acquirẽdi eum, ſcilicet intellectus. & cùm non haberet aliud nomen, appellauit Philoſophus hunc habitum nomine potentiæ ſuſcipientis eum, id eſt intellectum. Nam intellectus ſpeculatiuus, aut eſt principiorum tantum, aut concluſionũ, quæ ſunt ex principijs, aut vtrorumq; : concluſionum tantum ex principijs eſt ſcientia quæ fit per demonſtrationem cùm diſcurſione ex principijs ad concluſionem, & cauſa ad effectum vtrorumq; eſt ſapientia, vt videbimus. Principiorum tantum eſt alius habitus: qui cùm non habeat aliud nomen, appelletur intellectus nomine potentiæ ſuæ, intellectiuæ. Quare in intellectu ſpeculatiuo iſti tres erunt habitus diſtincti inter ſe. Dubitaret autem quiſpiam, cùm Philoſophus dicat hic ſcientiã non eſſe principiorũ, ex eo quia eſt cum demonſtratione: in primo tamen Poſteriorum dicit eſſe principiorum ſcientiam. Ad hoc dicẽdum quòd ſcientia bifariam conſiderari poteſt, aut propriè, aut impropriè. Scientia propriè dicta eſt illa quæ de concluſionibus eſt per demonſtrationem, quam hic Philoſophus appellat ſcientiam, cùm dicit eam non eſſe principiorum. Alia eſt impropriè dicta, id eſt ſcientia ſine demonſtratione, quam hìc Philoſophus appellat intellectum principiorum: in libro verò Poſteriorum appellat ſcientiam indemonſtrabilem, quia principiorum non eſt demõſtratio. Nos autem, inquit ibi Philoſophus, nec omnem ſcientiam eſſe demonſtratiuam dicimus, ſed eorum quæ medijs vacant, id eſt principiorum vacantium medio indemonſtrabilem eſſe. Quare cùm hic Philoſophus oſtẽdit ſcientiã non eſſe intellectum, nihil aliud eſt quàm oſtẽdere ſcientiã propriè dictã quæ eſt

conclusionũ, non esse scientiã illã impropriè dictam, quæ est principiorũ, quam hic appellat intellectũ. Ibi autẽ dixit esse duplicẽ scientiam, ob opinionẽ quorundam qui scientiã tollebant, dicẽdo quòd omnis scientia est per demonstrationẽ: & cùm principiorũ non sit demonstratio, non erit scientia: & si principia nõ sciẽtur, ignorabuntur cõclusiones, quia ex magis notis debemus pergere ad minus nota. Quòd si principia non sciantur, conclusiones non poterunt sciri: & sic non erit scientia rerũ vt esse apparet. Ad hanc quæstionẽ soluendam Aristoteles affert duplicem scientiam: vnã sine demonstratione, aliam per demonstrationẽ. Scientiam per demonstrationem propriè dictã fatetur non esse principiorum, sed scientiam sine demonstratione impropriè dictã dicit esse principiorum: quæ ita nota esse vult vt maior sit eorum certitudo quàm conclusionũ. & ideo non indigẽt demõstratione. Itaq; ad illam quæstionẽ soluendam vtitur illa distinctione scientiæ in illo proposito: hic verò vbi loqui oportebat distinctè de singulis habitibus intellectiuis, appellat hũc habitũ principiorũ intellectũ, quorum maior est certitudo, quàm conclusionũ, vt diximus. Notandũ ꝙ duplices sunt causæ: aliæ essendi, aliæ intelligendi: at vt se habent essendi ita intelligẽdi. Essendi iterũ duplicia sunt: quædã prima, quædã non omnino prima. Prima sunt quæ non præsupponũt alia priora in eo genere: vt in genere causę efficiẽtis Deus. In genere causę materialis, materia prima. verũ Deus est omnino prima causa sine vlla distinctiõe generis & simpliciter primũ. Materia verò etsi nõ præsupponat aliud primũ in suo genere: tñ præsupponit causam efficientẽ Deũ, vt potẽtia pręsupponit actũ, vt dicit Philosophus in metaphysicis. Nã prima essendi sunt quæ pręsupponũt alia priora in eodẽ genere, vt substãtiæ separatæ ipsum Deũ & cœlũ substãtias separatas, vel etiã Deũ ipsum intelligẽdi principia: eodẽ modò primũ principiũ affirmatiuũ est simpliciter primũ, vt de quolibet affirmatio & negatio: primum verò principiũ negatiuũ præsupponit illud affirmatiuũ, est tamen primũ in suo genere, scilicet de nullo istorũ ambo: alia verò posteriora in genere redigũtur ad illa. Affirmatiua enim ad primũ principiũ affirmatiuũ redigũtur: vt omne totũ est maius sua parte, & sic de alijs: negatiua verò, vt si pũctũ pũcto addatur nõ fit maius, & similia ad primum

mum principiũ negatiuũ rediguntur. Sed hæc latius in libro Posteriorũ. Hic tantũ concludatur quòd principiorũ est maior certitudo, & quòd habitus eorũ preclarissimus est, qui appellatur intellectus à Philosopho. & bene videt instituisse natura vt talis habitus facilius acquirat quàm alij, vt inde accedere possimus ad sciẽtiã & sapientiã quæ cũ maiore difficultate acquirũtur. Ex ijs omnibus quæ dicta sunt colligi potest definitio & descriptio talis habitus hoc modo: Intellectus est habitus perceptiuus principiorum, quorum cognitio vel ex cognitione tantũ terminorũ sine discursu, aut cũ discursu imperceptibili, vt sunt cõmunia principia, vel ex sensu, vel experiẽtia, vel aliter ortũ habet: & redigenda sunt in memoriã ea quæ dicta sunt in primo libro, cũ Philosophus dixit quod principiorũ quædã inductione, quædã sensu &c.

De sapientia. CAPVT VII.

Apientiã aũt in artibus ijs tribuimus, qui in 56
ipsis sunt exactißimi. Phidiã enim sapientẽ sculptorẽ lapidũ dicimus, & Polycletũ statuariũ itidẽ sapientẽ. Atq; hic per sapientiã nihil aliud intelligimus q̃ ipsius artis uirtutẽ. At quosdam 57
etiã esse sapiẽtes omnino, nõ aliqua ex parte, nec aliquid aliud q̃ sapiẽtes arbitramur. ut ĩ Margite dixit Homer⁹,

Diuûm is munere, nec fossor, nec durus arator,
Nec sapiens alia ulla nimirum extitit arte.

Quare constat exactißimam scientiarũ ipsam sapientiam
esse. Sapientem ergo non solum ea scire quæ ex principijs 58
cognoscuntur, sed etiã circa principia dicere uera oportet. Quare sapientia, intellectus est & scientia: & (ut ca- 59
put habens) scientia rerum earum quæ honorabilißima
sunt. Perabsurdum est enim si quispiam facultatem ciui- 60
lem, aut prudentiam studiosißimam esse putet, si non sit 61
homo eorum optimũ quæ sunt in mundo. Quòd si salu- 62
bre quidem ac bonũ aliud est hominibus, aliud piscibus, 63
album autẽ & rectum semper est idem, & sapiens omnes

idem

idem profectò, prudẽs uerò diuersum dixerint esse. Quod enim circa seipsum rectè singula perspicit, id prudentiam habere dixerint, & huic ipsa commiserint. Quapropter & nonnullas beluas prudentiam habere dicunt, quæcunq; in sua uita prouidendi uim habere uidentur. Constat autem eandem non esse sapientiam & facultatem ciuilem. Nam si eam facultatem sapientiam esse dicent, quæ circa commoda propria uersatur, multæ sanè sapientiæ erunt. Non enim una circa omnium animalium bonum, sed alia atque alia circa unumquodque uersatur, nisi de omnibus quæ sunt, una sit & facultas medendi. Quòd si homo præstantissimum esse cæterorum animalium diceretur, nil refert. Etenim homines sunt alia longe diuiniora natura: ut
65 *ea manifestissimè, ex quibus ipse consistit mundus. Patet igitur ex ijs quæ diximus, sapientiam scientiã esse, & in-*
66 *tellectum eorum quæ honorabilissima sunt natura. Quapropter Anaxagoram, & Thalem, & similes, sapientes quidem, at non prudentes inquiunt esse, cùm uident ipsos propria cõmoda ignorare: & superflua quidem, & admiranda, & difficilia cognitu diuinaq; scire ipsos, sed inutilia dicunt, quia non quærunt bona humana. prudentia autem circa humana uersatur, & in quibus habet consul-*
67 *tatio locũ. Prudentis enim hoc maximè opus dicimus esse, bene, inquam, consulere. Cõsultat autem de ijs nemo, quæ aliter sese habere non possunt, & quorum non est aliquis finis. atque is bonum agendum. Is autem ad bene consulendum est simpliciter aptus, qui coniectura quod est homini optimum eorum quæ cadunt in actionem, excogitan-*
68 *do mente capere potest. Neque prudentia est uniuersaliũ solum, sed singula etiã oportet cognoscere. est enim acti-*
69 *ua: & actio circa singula ipsa uersatur. Quapropter &*

nesci

nescientes nonnulli, magis quàm nonnulli scientes idonei sunt ad agendum. & in cæteris ij qui sunt experti. Nam *si quispiam sciat leues carnes facile concoqui ac esse salubres, quæ uerò sint leues ignoret, non efficiet sanitatem. Sed qui scit auium carnes leues esse atque salubres, ijs efficiet magis.* Prudentia autem est actiua : quare utranque 70
cognitionem, aut hanc potius habere oportet. fuerit au- 71
tem quædam & hæc architecturæ subiens rationem.

COMMENT.

SAPIENTIAM autem circa artes.} Hoc est quintũ capi- 56
tulum huius secundi tractatus, in quo Philosophus determinat de vltimo habitu mentis ex quinque superius propositis, id est de sapientia qui est nobilissimum omnium habituum intellectus. Itaque in operatione secũdum eam Philosophus videtur collocare summam felicitatem humanam, vt in x. apparet. Diuiditur autem hoc capitulum duas in partes. In prima ostendit quid sit sapiẽtia simpliciter dicta. In secunda declarat, & probat quòd ipsa non est prudentia nec ciuilis facultas. In prima igitur parte ostẽdit ex signo & similitudine quadam, sicut etiam fecit anteà de prudentia: ostendit, inquam, sapientiã secundũ quid, vt ex eo declaret sapientiã simpliciter & propriè dictam. Nam artifices, inquit, eos solemus appellare sapientes, qui sunt suis in artibus excellẽtissimi: & tunc nihil aliud intelligere videmur nisi summam rationem & regulam illius artis, per quã aliquis euadit summus in ea arte. Et perpulchrè accipit Philosophus hanc similitudinem vt ex ea inferat & declaret quòd sicut solent appellari artifices quoquo modo sapientes respectu proprię artis in qua excellunt: sic simpliciter sapiens appellabitur ille qui summam habet in vnaquaque scientia artis virtutem, id est perfectionẽ
summã illius. { AT quosdã etiã sapientes. } Declarat Phi- 57
losophus sapientiam simpliciter & propriè dictam, ostendendo quòd est habitus exactissimus omnium scientiarũ: & probari potest hoc pacto: Sicut se habet ea, quæ quoquo modo dicitur sapientia, & secundum quid, ad illam artem respectu cuius dicitur sapientia : sic se habet sapientia propriè & sim-

plicitcr

pliciter dicta respectu cuiuslibet scientiæ: sed illa quæ quoquomodo,& secundum quid dicitur sapientia,ita se habet vt sit certissima & exactissima respectu propriæ artis: ergo sapientia propriè & simpliciter dicta est certissima & exactissima respectu omnium scientiarum, & summum & excellentissimum tenet locum. Et sic talis est qui dicitur propriè & simpliciter,& non quodam modo, & secundum quid in aliqua arte, vt de Margite dixit Homerus in poëmate quod Margites scribitur,quòd non fuit fossor,aut arator,aut in aliqua arte sapiens,scilicet quodam modo, & impropriè, & secundum quid:sed simpliciter & propriè sapiens.

58 {SAPIENTEM ergo nō solum.} Ex supradictis infert sententiam quandā siue obortum,quod appellant correlariū, scilicet ꝙ oportet sapientem non solum scire ea quæ sunt ex principijs,scilicet conclusiones: verumetiam bene sentire de principijs,& ea perfectè cognoscere vt perfecta sit in eo cognitio vtrorūque quoad fieri potest. Et non solum scientiam habeat conclusionem,sed intellectum etiam principiorum.

59 {QVARE sapientia.} Affert nunc Philosophus ex anteà dictis definitionem sapientiæ talem, Sapiētia est intellectus atque scientia simul,& quasi caput habens, scientia summarum præstabilissimarumq; rerū. Hæc definitio videtur emergere ex dictis,quia dixit ꝙ oportet sapientē scire conclusiones quarum est scientia,& habere veritatē principiorum quorum est intellectus. Meritò igitur sapientia simul est vtrorumque. Dubitatur quia dixit quòd sapientia simul est scientia & intellectus. Hoc non videtur verum, quia posuit suprà quinque habitus distinctos obiectis,& operationibus,& nullus videtur includere alium. Hic verò sic videtur definire sapientiam vt non videatur differre à scientia, vel intellectu, nec esse habitus distinctus. Dicendum ad hoc secundū expositores,ꝙ sapientia est habitus,simul scientia, & intellectus, & nō est aliquis illorum: sed quoddam tertium resultans ex illis duobus simul sumptis: & in eo ꝙ est scientia differt ab intellectu:& in eo ꝙ est intellectus differt à scientia. Hæc solutio vera est,sed tamen aliquid vltrà ei videtur esse addendum,dicendumq; ꝙ non solum sapientia est habitus distinctus per intellectū à sciētia, & per scientiā ab intellectu,sed etiā ob alias cōditiōes. Primò qa sapiētia cognoscit simul cōclusio

clusiones & principia eo pacto quo ipsa cognosci possunt, & reddit quoquo modo rationem eorum. Præterea cùm duplicia sint, alia communia, alia propria cuique scientiæ, sapientia de vtrisq; reddit rationẽ, & propria probare potest à priori: communia verò etsi cognitis terminis statim elucescãt, tamen probare potest à posteriori. Vnaquæq; verò scientia habet sua principia propria, quæ à priori nullo pacto probat: suos enim cancellos transiret. & hoc primi Philosophi sapientisque officium esse videtur, scilicet probare inferiorum principia. Id latissimè declarat Philosophus in libro Posteriorum. Eorum, inquit, quibus in demonstratiuis vtuntur scientijs, alia cuiusque scientię propria, alia communia sunt. & paulò inferius. Propria sunt, vt lineã esse talẽ rectumve: communia, vt si ab æqualibus ęqualia demas, ea quæ restant æqualia sunt &c. Verùm principia communia cognitis terminis extẽplo patent, & non indigent probatione: & si quæretur probatio, afferetur à sapiente primoque Philosopho, & illæ maximæ dignitates à posteriori probabuntur. At verò principia propria à priori etiam probantur à sapiente: nõ autem probari debent ab eo artifice eaq; facultate cuius propria sunt principia. De principijs enim, vt inquit Philosoph. non est reddenda ratio geometræ, vt est professor geometriæ. Eadem sunt & in cæteris scientijs obseruanda. & paulò ante etiã in resolutiuis Posterioribus sic inquit: Quòd si id cõstat, patet fieri non posse quo quisque propriorum principiorum exhibeat demonstrationem. Erunt enim illa omnium principia, & illorum scientia domina omnium erit. Etenim is scit magis, qui superioribus ex causis scit. Nam scit tum ex prioribus, cùm ex causis scit quæ nõ effectus subeunt rationem. quare si magis scit, & maximè: & si est illa scientia, magis profectò maximeq; sciẽtia est, &c. Ex quibus percipi potest quàm latè pateat primæ philosophiæ & sapientiæ amplitudo: versatur enim circa ens quod est obiectum suum ea ratione qua est secũdum omnem suam latitudinem: & ideo non clauditur certis quibusdam & determinatis finibus, quẽadmodũ aliæ facultates: sed ea est quę distinguit, & assignat fines proprios cuilibet scientię. Nã cũ ens multiplex sit ea ratione qua numerus est, assignatur arithmetico, inquãtũ verò magnitudo, assignatur geometræ, & tã arithmeticus quàm

geo

geometra obligatur seruare cancellos suos, nec trăsgre
bet. Tunc enim transiret de subiecto in subiectum, & d
nere in genus:& sic permiscerentur omnes scientiæ. Se
mus Philosophus per omnia principia, & vnamquanq
tiam discurrere potest, & probare ea quæ à tali scienti
rum illa sunt principia probari non possunt. meritò sa
tia prima princepsq; omnium scientiarum dicitur à Pl
pho:& distinguitur ab intellectu & scientia, quia intel
vt intellectus non facit ea quæ diximus:nec scientia v
patet ex dictis. Accedit præterea ꝙ sapientia considera
stantias separatas à materia ea ratione qua separatæ su
probat de ijs quasdam proprietates quæ competunt
se:& hoc etiam distinguitur ab intellectu & scientia.
dum ꝙ sapientia dicitur caput habens à Philosopho
duobus modis intelligi potest. Aut respectu sui, quia
mit principia prima in sua maxima latitudine, & com
tate, vt de quolibet affirmatio, & negatio, &c. & non
gitur necessariò ad aliqua principia determinata vt al
tiæ, quæ si sumunt principia cõmunia contrahunt ipsa
commodant subiecto suo, vt si ab æqualibus æqualia
&c. Geometra magnitudinibus, Arithmeticus numer
modat istam cõmunem dignitatẽ:at sapientia primac
losophia sumit principium illud primum cum omni
dine, scilicet de quolibet affirmatio & negatio, quod
gnitas maxima, & caput omnium dignitatum. Versat
circa substantias separatas & ipsum deum, qui est caus
nium, à quo tanquam à capite omnia profluunt. Quar
tia quæ circa contemplationem eius versatur, iure app
videtur caput habens. Alio modo dici potest caput h
respectu aliarum scientiarum, quorum principia pro
continet quasi caput cuiuslibet scientiæ:ideo vt supr
mus in resolutiuis posterioribus, princeps à Philosop
pellatur & domina scientiarum. Cùm autem

60 {EORVM quæ honorabilissima sunt.} Intelligi p
respectu conclusionũ aut principiorum, vel etiam sub
rum separatarum, de quibus nulla alia scientia cõtemp
& est nobilissimum subiectũ sapientiæ, de quo sapien
omnia alia tractat tanquam de rebus omnium suprem
nostra autem Theologia quę summa est omnium facu

&

& ſcientiarum, tempus dicendi non eſſe videtur.

{PER abſurdum eſt autẽ.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert differẽtiam inter ſapientiam, & prudẽtiam, quia multi confundebant hos habitus mentis, putãtes eſſe idem. Probat autẽ differentiam illorum ſex rationibus: ſed primò affert ꝙ ſcientia non eſt facultas ciuilis, affert, inquam, hanc ſentẽtiam tanquã notam, quia patet, cùm altera ſit circa neceſſaria, altera circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & exinde probat ꝙ ſapientia nõ eſt prudentia ſex rationibus. Prima ratio, Si prudentia eſſet idem quod ſapiẽtia, tũc prudentia eſſet habitus pręſtantiſsimus omnium habituum mentis. Conſequens abſurdum: ergo & antecedens. Patet ratio, quia ſi prudentia & ſapientia eſſent idem, quicquid cõpeteret ſapientiæ, cõpeteret etiam prudentiæ: ſed ſapientiæ cõpetit, vt ſit habitus exactiſsimus & præſtãtiſsimus omnium: ergo cõpeteret etiam ipſi prudentiæ. ſed hoc eſt abſurdum, niſi iam homo circa quẽ verſatur prudentia, eſſet nobiliſsimum omnium entium mundi, quod nõ concederet Philoſophus: quaſi dicat: ſi homo eſſet nobiliſsimum omniũ entiũ quæ ſunt in mũdo, tũc prudẽtia eſſet nobiliſsimus omniũ habituũ ratione nobilioris ſubiecti, quia verſatur circa ea quæ ſunt hominis, & circa humana bona: at homo non eſt nobiliſsimũ omnium entium mũdi: ergo nec prudentia erit nobiliſsimus habituum omnium. ꝙ autẽ homo nõ ſit nobiliſsimũ entium probatur, quia ſecũdum nõnullos Philoſophos, ſiue cælum orbesq; cœleſtes ſumeres, dicerẽt eſſe nobiliora entia, cùm ea ponãt animata nobilioribus animabus, quod eſt cõtra fidei veritatẽ: ſiue ſumeres ſubſtãtias ſeparatas, quæ ſunt nobiliores quàm homo, circa quas eſt ſapiẽtia, & nõ prudentia, cùm prudentia ſit circa humana. Verùm de mundo ſecundum veritatem fidei noſtræ quæ tenenda eſt, dicẽdum eſſet quòd homo eſſet nobilior eo, inquantum deus ita inſtituit vt eſſet propter hominem ipſe mundus, & etiam omnia alia inferiora, in quibus omnibus referimus nos ad ſacrorũ ſententiam. Sed Philoſophus ipſe hoc medio oſtẽdere videtur quòd ſapientia non eſt prudentia. Secunda ratio.

{QVOD ſi ſalubre quidẽ.} Affert ſecũdam rationẽ hoc pacto, Illi habitus inter ſe differũt, quorum alter verſatur circa ea quæ ſunt eadem apud omnes, alter circa ea quę vario mo-

do se habent:sed sapientia versatur circa ea quæ sunt ead
apud omnes,& prudentia minimè: ergo sapientia diffe
prudentia. Ratio patet, & minor probatur à Philosopho
album & rectũ quæ constãt natura,& eorum cognitio se
per est idem,& scientia est de his quę sunt semper eadem
multò magis sapientia:verùm bona humana circa quæ v
satur prudentia varia sunt,& varia est prudentia ob hãc r
varietatem.Quinetiam solemus quædam animalia bruta
bestias appellare prudentes,similitudine quadam,quia p
uident circa ea quæ sibi sunt bona: sed cùm aliud sit san
& bonũ piscibus,aliud alijs animalibus:ideo alio modo
cemus formicã esse prudentẽ,alia ratione vulpem, alia ap
& sic de alijs brutis,quæ,etsi non habeant verè prudentia
affert tamen istam similitudinem Philosophus, vt osten
prudẽtiam variari ex diuersitate bonorum circa quæ vers

63 {AC bonum.} Quæ diuersa sunt apud diuersa.

64 {CONSTAT autẽ non esse.} Hæc est alia ratio proflu
ex dictis:sed sumit in ea nõ solùm prudentiam, sed etiam
cultatem ciuilem , & probat ꝙ sapientia differt ab illis h
pacto:Si prudentia & facultas ciuilis esset idẽ cum sapient
nõ esset vna atq; eadẽ,sed plures.Sed consequẽs falsum,erg
& antecedens.Patet ratio,quia diuersæ sunt respub. diuer
sunt commoda,bonaq; animalium.ꝙ si sapientia esset cir
hęc,nõ esset vna atq; eadem,quẽadmodũ est.Nam istorũ
alia atq; alia facultas,nisi sit vna omniũ facultas medendi:
etiam medicina nõ est vna,cùm alia sint sana homini,& bo
na,alia brutis:quare sapientia nullo pacto erit prudentia c
uilisq; facultas:quanquã hæc propriè nõ versentur nisi circ
humana bona,quę tamen possunt aliter se habere,vt sæpiu
diximus.Post hæc Philosophus videtur excludere obiectio
nem quãdam,quia posset aliquis dicere sapiẽtiam esse iden
cum prudentia,& facultate ciuili,quia sapientia est præsta
tissimus habitus omnium,& similiter prudentia facultasq
ciuilis. Probatur,quia homo est pręstantissimũ animalium
ergo facultas quæ est circa hominẽ erit nobilissima omniũ
& sic erit idem cum sapientia.Ad hoc videtur dicere Philos
ꝙ etsi homo sit præstantissimum animalium omnium qua
sunt in hoc mundo,tamẽ sunt aliæ quędam res præstabilio
res in ratione rerum,vt ipse dicit:ergo prudentia facultasq
ciuilis

ciuilis non erit habitus præstantissimus: sed ipsa sapientia quæ versatur circa substantias separatas, & nobiliora subiecta. & sic rursus affert definitionem sapientiæ, scilicet,

{SAPIENTIAM scientiã esse & intellectũ eorum quæ 65
&c.} Earũ quæ natura sunt præstantissimæ, vt patet in textu.

{QVAPROPTER Anaxagoram.} Affert rationem ad 66
idem probandum quòd sapientia non est prudentia hoc pacto, Prudentia versatur circa res humanas, sapientia non versatur circa res humanas: ergo sapientia non est prudẽtia. Probat hoc ex signo, & communi sermone hominum, qui appellabant Anaxagoram, Thaletem, & alios huiusmodi homines sapientes, nõ autem prudẽtes, quia negligebant propria commoda, & rem familiarem vt inquirerent res altissimas, & arcana naturæ. Vnde illud Ciceronis de Democrito, Patrimonium, inquit, neglexit, agros deseruit incultos, quid quærens aliud nisi beatam vitam? quàm etsi in rerũ cognitione ponebat, tamen ex illa inuestigatione naturæ consequi volebat, vt esse bono animo. Id enim ille summum bonum εὐθυμίαν, καὶ ἀθυμίαν infrà appellat, id est animum terrore liberum. Notandum quòd multum interest inter sapientiam & prudentiam: tamen est etiam aliqua similitudo: quia sicut se habet sapientia respectu omnium scientiarum: sic prudentia respectu virtutum moralium. Nam omnis scientia accipit principia sua probata iam à sapientia: est igitur sapientia princeps, & obtinet locum architecturę respectu aliarum scientiarum: similiter prudentia habet principia omnium rerum agendarum cùm sit recta ratio, quæ ponit in mediocritate ipsos affectus, & operationes eorum: habet igitur & ipsa prudentia locum architecturæ respectu omnium virtutum moralium. ideo Philosophus probat multis rationibus istas virtutes non esse idem, vt patuit & patebit.

{PRVDENTIS enim hoc maximè.} Quinta ratio, Pru- 67
dentia versatur circa ea de quibus est consultatio, & finis bonus agendus: at sapientia non versatur circa talia: ergo sapientia non est prudentia. Post hæc affert quandam proprietatem prudentis, scilicet quod maximè est opus prudentis bene consulere, vt patet in textu.

{NEQVE prudentia est vniuersaliũ solùm.} Sexta ratio, 68
Sapientia est tantum de vniuersalibus, prudentia nõ est tantũ

de vniuerſalibus,ſed etiam de ſingularibus : ergo pruden
non eſt ſapientia. Maior eſt clara,quia tam intellectus qu
ſcientia eſt tantum circa vniuerſalia:ergo ſapiẽtia quæ eſt
mul ex vtriſque conſtans,erit ſolum circa vniuerſalia. Min
probatur à Philoſopho. Nam prudentia eſt vniuerſaliũ,q
in rebus agendis ſunt principia vniuerſalia de quibus nu
alia virtus conſiderat quã prudentia. Conſultat etiã prude
vtrũ ſit facienda pax. Vtrum magiſtratus ſint electione co
ſtituendi,& alia huiuſmodi. Verũ non ſolũ eſt vniuerſaliu
ſed etiam ſingulariũ,quia ipſa eſt principiũ agendi,dicit P
loſophus. omne autẽ agendi principiũ verſatur circa ſingu
ria,quia vniuerſale non poteſt agi à nobis:fiunt autẽ à nob
res ſingulares,id eſt hæc vel illa,vt experiẽtia percipi pote

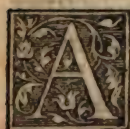
69 {QVAPROPTER & neſcientes.} Ad eam rationem
firmãdam affert Philoſophus quoddam exemplum experi
tia ſumptũ, ex quo patet quòd prudentia magis eſt circa ſi
gularia quàm vniuerſalia:cùm ſint nonnulli qui non habe
cognitionem in vniuerſali , & ſunt efficaciores in agend
quàm ij qui tantũ ſunt ſcientes in vniuerſali. Et affert exe
plum in medicina,vbi eſt quoddam vniuerſale principiũ,ſ
licet quòd leuia ſunt ſana,& facilis digeſtionis. Alia eſt pa
ticularis propoſitio,quòd carnes auium ſunt leues & ſalubr
ille qui habet propoſitionem vtranque ſciet curare ægrotu
aliquem melius , quàm ille qui habet vniuerſalem tantun
vel particularem tantum: at ille qui habet vniuerſalem ta
tum,nullo modo curabit: ſed qui habet particularem ſolu
melius inducere poteſt ſanitatem quàm ille qui habet tant
vniuerſalem. Vnde in primo inquit Philoſohus, Neque eni
iſto modo ſanitatem conſiderare videtur medicus,ſed hom
nis ſanitatem:imò forſitan huius , nam ſingulis medetur i
ipſa. igitur prudentia ita ſit quòd oportet prudentem cõple
cti vtrunque:tamen ſi alterum eligendum ſit, ſumere potiu
oportet particulare , quia magis accõmodatũ eſt ad actionẽ
& hoc habens aptior erit ad agendum. Et cognitio illa vni
uerſalis videtur ordinari ad ſingularem , & ad ipſam actio

70 nem,vt experientia patet. {QVARE vtranque.} Affer
Philoſophus vnum correlarium , & documentum ortum e
dictis,ſcilicet quòd oportet eum qui futurus ſit perfectè pru
dens complecti vtranque cognitionem. quòd ſi altera ſit tan-
tum

tum eligenda, magis expetenda est particularis quàm vniuersalis, quia erit aptior ad agendũ. {FVERIT autẽ quædam.} 71
Affert Philosophus aliud correlarium siue obortum, scilicet quòd cùm prudentia sit tam vniuersaliũ quàm singularium, erit aliqua prudentia quæ subire videtur rationẽ architecturæ, & præsidentis, vt in ædificando fieri solet: aliæ verò erunt subeuntes rationes earum artiũ quæ subijciũtur architecturæ. Nec est absurdum vt subeat diuersas rationes, cùm multifariam dicatur, vt apparebit in sequenti capitulo.

De partibus prudentiæ.

CAPVT VIII.

AT qui ciuilis facultas, & prudentia idem est 72
habitus: esse tamen ipsarum nõ idẽ est. Eius
autem quæ in ciuitate uersatur, ea quidem 73
(quæ est ut architectura) prudentia, legum est ferẽdarum facultas. Quæ uerò in singulis uersatur: ciuilis, nomine communi, uocatur. Hæc autem est actiua, & deliberatiua. Decretũ enim in actionem uenit ut ultimũ. Idcirco rem ciuilem hos solos gerere dicunt. hi nanq; soli agunt, perinde atq; ijs qui suis manibus artis conficiunt opus. Videtur autẽ ea maximè prudentia esse, qua sibijpsi quispiam uni quærit ac prospicit bona. Atq; hæc ipso cõmuni nomine prudentia nuncupatur. Illarum autẽ alia gubernandæ rei familiaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis uocatur. Atque huius alia est deliberatiua, alia
*iudicialis. Cognitionis igitur quædam species fuerit, * ea* ὡς τὸ αὐ-
quæ bona sunt sibi scire. sed magnam differentiam habet. τὸν εἰδέναι
Atque qui sciunt ea quæ sibijpsis sunt bona, in illisq; uer- 74
santur, prudentes esse uidetur: ciuiles autem, negotiosi. Quapropter & Euripides dixit,

Qui nanque prudens sum, negotio sine?
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequamq; partem habere cunctis ex bonis.

Quærunt enim quod sibiipsis est bonum, & hoc arbi
tur esse agendum. Ex hac igitur opinione est ortum
75 dentes hos esse. & tamen proprium uniuscuiusque
num non est fortasse sine rei familiaris gubernatione
76 que ciuilis. Præterea autem quonam modo sua cuiu
administranda sit res, nõ est manifestum, atq; consid
77 dum est. Indicatur id quod dicitur illo signo. Geom
enim iuuenes, & mathematici, ac sapiẽtes in talibus
prudentes autem fieri nõ uidentur. Causa autem est,
78 & singularium rerum est ipsa prudentia. quæ quid
experientiam notæ fiunt. Iuuenis autem non est expe
79 experientiam enim temporis efficit longitudo. Na
hoc quispiam considerauerit, cur puer mathematicu
dem fieri potest, sapiens autem aut naturalis non p
An quia mathematica quidem sunt per abstractione
80 rum uerò principia experientia innotescunt? & hæ
81 dem adolẽscentes non credunt, sed dicunt. illorum a
82 definitiones non sunt obscuræ. Præterea peccatum
83 fit in consulendo, aut circa uniuersale, aut circa sing
fieri solet. ignorare nanque quispiam potest, aut o
aquas ponderosas esse prauas, aut hanc ponderosam
84 Prudentiam autem non esse scientiã patet: est enim(
ctum est) ipsius extremi. Tale enim id, quod cadit in
85 nem: opponitur igitur intellectui. hic enim est ter
86 rum, ratio quorum non est. Hæc autem est ultimi
non est scientia, sed sensus: non propriorum quidem
qualis est is quo sentimus id quod ultimum in mathe
87 cis est, triangulum esse. Stabitur enim & ibi, se
prudentia magis est quàm sensus. illius autem est
species.

COMMENT.

ATQVI ciuilis facultas,& prudentia idem est habitus.} 72
Hoc est sextum & vltimum capitulum huius secundi tractatus, in quo postquam declarauit quinque habitus sibi propositos qui sunt intellectui : nunc sumit ipsam prudentiam,vt eam latius declaret:cùm velit eam esse vel ab ea profluere rectam rationem gubernatricem omnium virtutum moralium,eamq; distinguit in suas partes subiectiuas. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt.In prima igitur dicit Philosophus quòd ciuilis facultas,& prudentia est idem habitus re,& subiecto, non tamen sunt idem ratione,sed differũt.hoc in multis fieri videmus, sicut ascensus & descensus:concauum & conuexum in circunferentia,& alia similia:quæ re & subiecto idem sunt, differunt tamen ratione.Eodem pacto prudentia,& ciuilis facultas idem est habitus:differunt tamẽ ratione.nam talis habitus dicitur prudentia ea ratione qua est principium agendi bona ad seipsum.Ciuilis verò facultas ea ratiõe qua est principium agendi bona erga plures,præsertim in Republica.& similem rationem videntur habere inter se prudentia,& facultas ciuilis, vt habent virtus tota, & iustitia legitima. Est enim vtraque, vt in quinto inquit Philosophus, eadem re, sed ratio non est eadem:sed vt est ad alium est iustitia,vt talis est habitus simpliciter virtus:ita est de prudentia & facultate ciuili.vtraque enim est habitus agendi cum vera ratione circa humana bona:vt verò talis est habitus ad seipsum & ad vnum,dicitur prudentia,vt verò ad alium,& ad plures,dicitur ciuilis facultas:& sic differunt ratione,& ex parte vsus, vt manifestius apparebit infrà.

{EIVS autem quæ circa ciuitatem.} Cùm igitur iste habitus prudentiæ aut sit ad seipsum,& dicatur prudentia, aut sit ad plures versantes in ciuitate,& hæc dicatur ciuilis:nunc Philosophus subdiuidit istam prudentiam ciuilem, dicendo quòd eius prudẽtiæ ciuilis quædam est facultas ferendarum legum quæ præsidet alijs partibus prudentiæ,& obtinet locum architecturæ, quædam alia est quæ versatur circa singula ciuitatis, vt in ius dicendo, & decreta agendo, & dicit quòd solet appellari à communi nomine ciuilis facultatis, sub qua est:& ad eam pertinet non condere leges,quia id est 73

munus ciuilis architecturæ:sed agere & decernere circa
gula Reipub.Nam decretum vt ait Philosophus,quòd es
ius prudentię,cadit in actionem vt vltimum.Primò enin
consultatio,deinde electio,postea decretum, demum exe
tio.Consultatur vtrum Carthaginem sint mittendi leg
an non:deinde eligitur ex ijs duobus alterum, veluti ꝙ s
mittendi:deinde decernitur, & fit decretum vt mittantu
gati,quod est vltimum præcedentium,& cadit in actione
vel decernitur de aliqua controuersia. & addit Philosop
quòd ij qui habent hanc prudentiam ciuilem versantem
ca singula,dicuntur soli Rempub.administrare quales vi
tur esse magistratus,qui ius dicunt,& de controuersijs de
nunt, secundum quæ præcipiuntur à legibus, vel in sen
decernunt hoc vel illud agere.at prudētia illa ciuilis leg
ferendarum prouidere videtur in vniuersali ferendo leg
& propterea tales conditores legum videntur potius vt
chitecti iubere ex legibus quæ agenda sunt quàm ipsi age
hi autem secundi veluti manuales(vt ita loquar)artifices
spectu architecti, videntur esse quasi ministri legū exeque
do ea quæ præcipiuntur à legibus,circa singula nunc dece
nendo,nunc iudicando,& in singulis membris rempub. a
ministrando:ideo talis prudētia ciuilis dicitur actiua, & d
liberatiua à Philosopho: illa verò prudentia architectoni
totum corpus ciuitatis respiciens, quasi ipsius nauis optin
gubernatrix sedet in puppi clauū tenens,& præcipit per l
ges quid agendū sit. Sic igitur duplex est prudentia ciuili
vna architectonica,legum,vt ita loquar,conditrix: alia act
ua,& deliberatiua,quæ appellari solet cōmuni nomine ciu
lis,at illa quæ est sui ad seipsum qua antea,& in principio
tione diximus differre à ciuili facultate, cōmuniter & præ
puè solet appellari prudentia:quasi homines cùm appellar
aliquē prudentē,intelligere vidētur eum qui bene procura
circa ea quæ sibi sunt bona.Post hæc Philosophus resumit
lam facultatē ciuilē,& diuidit eam trifariā,addendo vnū m
brum cuius antea non fecit mentionē. Dicit enim ꝙ alia es
peritia rei familiaris gubernandæ, alia conditrix legū : ali
ciuilis,id est actiua & deliberatiua:vel alia deliberatiua,ali
iudicialis.Verū prudētia illa quæ versatur circa priuata con
moda erit quædā species cognitionis : sed tamen diuersa ab
illis

illis alijs,& magnam differentiã habet,cùm hęc cognitio sit circa propria & priuata:illa verò circa communia.Ideo dicit quędam species,quasi sit prima diuisio talis,alia propria,alia communis:& hæc postea communis continet alias species,vt colligitur ex textu Philosophi.Verùm pro maiori declaratione huius partis, vt magis distinctè appareat diuisio Philosophi quæ quoquo modo videtur confusa, procedemus per bimembrem diuisionem, vt innuitur à Philosopho. Sumatur igitur prudentia quæ posit diuidi in suas partes,vt communis conceptus hoc pacto:Prudentia alia est vnius ad seipsum, quæ præcipuè appellari solet nomine prudentiæ, alia est ad plures:tunc vltra illa quę est ad plures,aut est ad plures vt in domo,& hæc dicitur prudentia rei familiaris: aut est ad plures in ciuitate,quæ dicitur prudentia ciuilis.Rursus prudentia ciuilis,aut est circa ferendas leges quæ dicitur vt architectura iudicialis,aut circa singulas res gerendas Reipub. quæ cùm non habeat aliud nomen sumit nomen generis,& ideo appellatur ciuilis:& hæc rursus,aut est deliberatiua,aut iudicialis,& qui ea vtuntur dicuntur subire vicẽ eorum qui obediunt architectis.Nam illa quæ est circa ferendas leges præsidet omnibus agentibus rempub.& versantibus circa singula,quæ aut decernuntur,aut iudicantur:præsidet,inquã,præcipiendo omnibus alijs facultatibus quæ requiruntur ad gerendam conseruandamq; rempub.& hæc correspondere videntur ijs quæ in principio Ethicorum dixit Philosophus. Atque videbitur,inquit,eius esse profecto, quæ maxime dominatur,maximeq; rationẽ subit architecturæ.Talẽ autẽ sese offert ipsa ciuilis facultas:hæc enim & quas scientias in ciuitatibus esse,& quales quẽq; discere,& quousq; oportet,instituere solet.Eas pręterea facultates,quæ summis afficiũtur honoribus vt rem militarem,rem familiarem & oratoriam artem huic subesse facultati videmus.cùm igitur & his & cęteris actiuis scientijs hæc vtatur, & leges ferat atq; instituat, & cætera.Ex quibus colligitur quòd optimi, & prudentissimi gubernatoris Reipub.præclarissimum munus est bonis legibus instituere ciuitatem: & hęc species facultatis prudentiæq; ciuilis inter alias facultates actiuas veluti architectura quædam eminere videtur,vt patet ex dictis Philosophi.

{ATQVE qui sciunt ea quæ sibijpsis sunt bona.} Hæc est 74

ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus affert qu
communem opinionem vulgi circa prudentiam,deinde e
refellit.Dicit enim quòd homines vulgo communiter ap
lare ſolent eos prudentes qui ſciunt commoda propria, e
procurant quæ ad ſe pertinẽt poſthabita cura aliorum. Vi
autem vacantes Reipub.negotijs,non prudentes,quia vic
tur negligere propria & curare aliena,ſed negotioſos app
lant:& ad hanc vulgi opinionem probandam affert autoı
tem Euripidis,qui inducit Philoctetem quendam reſpon
tem cuidam qui eum interrogabat,quonam pacto fuiſſet
ceptus à Pyrrho cùm eſſet prudens: & Philoctetes reſpõ
quonammodo ego ſum prudens?cùm mihi liceret ſumere
pendium inter cæteros milites ſine cura alieni negotij
ego reliqui omnia propria commoda,& audiui gubernat
nem exercitus,procurando aliena negotia:ſic enim eũſi
prudens,ſed negotioſus.& loquitur ſecundum opinionẽ v
gi:ideo poſt hęc addit Philoſophus,quòd ij dicuntur pru
tes vulgo,qui quærunt priuatum bonum, & commodum;
id agendum putant poſthabitis cæteris.Notandũ quòd p
dentia diuiditur in eam quæ eſt ſui ad ſeipſum, & in eã q
eſt ad plures:quòd ſi vulgus vtranq; appellaret prudentia
& magis publicam quàm priuatam, bene ſentiret : ſed cù
illam quæ eſt ſui ad ſeipſum tantum appellet prudentia
aliam verò excludat, ideo refellitur à Philoſopho, & ſim
cõfirmatur diuiſio ſuperius allata,quòd vtraq; eſt pruden
& habitus idem re:differt tamen ratione: quia alia eſt ra
eius vt eſt ad vnum,alia vt eſt ad plures: & cùm vterq; ſit
bitus agendi cum vera ratione(loquimur enim de vera pı
dentia) tamen præclarior eſt idem habitus vt eſt ad plur
quàm ea ratione qua eſt ad vnum tantũ. vnde in primo Pł
loſophus inquit:Quanquàm enim vnius hominis idem &
uitatis eſt bonum,ciuitati tamen comparare conſeruareq
bonũ maius perfectiusq; eſſe videtur. Ex quibus patet qu
præclarius eſt conſulere cõmuni bono quàm proprio.Qui
etiam ipſum proprium tunc verè adeſſe videtur cùm eſt co
iunctum cum communi bono familiæ & ciuitatis.

75 {ET tamen proprium vniuſcuiusq; bonum.} Hac in pa
te refellit opinionẽ vulgi exiſtimantis eos tantum eſſe pr
dentes,qui ſuis cõmodis & bonis conſulunt:communia ve
pro

procurãtes esse negotiosos. dicit ergo Philosophus quòd nõ est sicut opinatur vulgus: quia propriũ cuiusq; hominis bonum non est sine gubernatione rei familiaris & ciuilis: & hoc potest dupliciter intelligi. Primo modo, quia cognitio rerum spectantium ad seipsum, nõ erit in prudente sine cognitione rei familiaris & ciuilis. Oportet enim, vt qui debet scire res vere vtiles & bonas sibi: sciat ea quæ sunt vtilia & bona rei familiari & publicæ. Alio modo intelligi potest, quòd bonũ cuiusq; non est sine bono familiari & ciuili: quia homo est animal sociale, nec solus videt̃ viuere humana vita, sed alia quadã vita, vt alibi ostendit: sed in vita sociali nõ videt̃ aliquis vere esse prudẽs erga seipsum, vt percipiat perfectè ea quæ sibi sunt bona sine prudẽtia familiari & ciuili.

{PRAETEREA autẽ quonam pacto.} Alia ratio qua dicit quòd illa opinio vulgi non est vera, quia nõ apparet quomodo aliquis possit gubernare rem suam sine cognitione rei familiaris & ciuilis: sed obscurũ esse videtur sine tali notitia. Quare gradus videntur esse in ipsa prudentia. Et summus est illius qui versatur circa gubernationem Reip. sine qua non videtur quis perfectè gubernare rem priuatam, neque perfectè rem propriam agere, nisi sit cum publico bono coniuncta. 76

{INDICATVR id quod dicitur.} Alia ratio qua probat per quoddam signum sententiam suam contra opinionem vulgi, præsupponendo quòd ille est prudens qui habet experientiam rerum singularium, quæ pertinẽt ad vitam humanam. Tunc vltrà ille est prudens qui scit res singulas pertinentes ad vitam humanã: sed res familiares & ciuiles pertinent ad vitam humanã: ergo ille est prudens qui habet cognitionem rerum familiarium atque ciuilium. Patet ratio ex probatione Philosophi, qui dicit quòd fieri potest, vt iuuenes sciant res mathematicas, & in his esse sapientes: prudentes autem esse non possunt: quia prudentia non solum est vniuersalium, sed etiam singularium, quorum cognitio experientia indiget, & temporis longitudine. Quæ non possunt euenire iuueni: est enim rudis, vt inquit in primo, experientiamque non habet actuum vitæ. Oportet igitur prudentem peritiam habere rerum singularium. Singulæ autem res sunt, non solum quæ pertinent ad vnum, sed etiã quæ pertinent ad rem familiarem atque ciuilem. 77

{SINGV

78 {SINGVLARIVM.} Non ſolum vniuerſalium. {N
79 & hoc. } Ex dictis videtur oriri dubitatio,quã Philoſop
affert & ſoluit. Quæritur enim vnde ſit cur puer poteſt
mathematicus,non autem ſapiẽs,id eſt primus Philoſopl
neque naturalis Philoſophus. Et affert poſtea ſolution
quòd ideo fit,quia principia mathematica,vel res mathe
ticæ ſumuntur per abſtractionem.Principia primæ philo
phiæ,& etiã naturalis, innoteſcunt ſenſu vel experiẽtia
longo tempore indiget.Mathematica verò nõ indigent
perientia,quia eorum principia ſunt definitiones rerũ
abſtrahuntur à ſingularibus,& non indigent experiẽtia.
quo patet,quòd fieri mathematici poſſunt,non autem pr
philoſophi,neque ſapientes,neque naturales:neque ob e
80 dem cauſam prudentes,vt ſuprà oſtendit. {HAEC non
dunt.} Scilicet principia naturalis & primæ philoſophia
81 {SED dicunt.} Scilicet vt audiunt ea referunt, nõ aut
82 credunt, quia non habuerunt experientiam. {NON ſ
obſcuræ. } Cognitis enim terminis facile percipiunt,&
ſe ferunt res mathematicæ magnã euidentiam. Sunt eni
vt ille inquit, in primo gradu certitudinis. Notãdum qu
bene Philoſophus attulit hic iſtas tres ſpecies ſcientiarũ
oriuntur à triplici genere rerum.Quædam enim ſunt in
teria,vt naturales,quædã ſeiunctæ à materia, vt metaphy
cæ,quædam mediæ vt mathematicæ.Iſtæ autem res cogn
ſcuntur per principia ſua: principiorum autem naturaliũ
perceptio fit,aut ſenſu & inductione, quæ experientia in
get:ſic etiã principia mathematicæ.Mathematica vero pr
cipia cognitis terminis habentur per abſtractionẽ quam
cere poſſunt pueri.abſtrahentium non eſt mendacium,vt
83 quit Philoſophus. {PRAETEREA peccatũ.} Affert qu
tam rationem ad probandam ſententiam ſuam contra o
nionem vulgi hoc pacto:Si prudens errare nõ debet in co
ſultando,oportet eum ſingula ſcire in re familiari atque ci
li:at primum eſt:ergo & ſecundum. Patet ratio, quia prud
eſt qui non errat in conſultando, & oportet vt habeat no
tiam,non ſolum in vniuerſali,ſed etiam ſingularium reru
in re familiari & ciuili:quòd ſi nõ habeat,& ſibi proponat
aliquid de re familiari vel ciuili,facile errare poterit,qđ e
contra prudentẽ. Et dicit quòd poteſt errare dupliciter: a
cir

circa vniuersale,aut circa singulare, vt probat exemplo igno rationis de aqua leui & graui.Circa vniuersale enim fieri po test error,veluti si quis ignoret omnes aquas ponderosas esse prauas:circa singulare,vt si quis ignoret hanc esse ponderosam,cùm sit.& hac simitudine ostendit quomodo potest fieri error circa vtrunq;.Ad hoc igitur vt prudens nō erret, debet habere cognitionē rerum tam pertinentiū ad rem ciuilem quàm familiarē gubernandā: quia ille est perfectè prudens qui scit bene consultare de quauis re pertinēte ad vitā huma nam,si sibi proponatur,siue sit de re cōmuni, siue de propria.

{PRVDENTIAM autem non esse.}Hæc est tertia pars 84
huius capituli,in qua Philosophus posteaquam diuisit prudētiam in membra sua,visum est sibi necessarium afferre differentiam inter scientiam & prudentiam:inter intellectum & etiam prudentiam:quod,etsi antea fecisset, tamen post diuisionem prudentiæ in partes suas hoc congruum videbatur: simul etiam quia dixerat nuper quòd pueri mathematici fieri possunt,& non prudentes,nec metaphysici, nec naturales, vt omnis confusio tolleretur,affert nunc differentiam istam. & primò ostendit quasi aliquid iam quoquo modo notum, quòd prudentia non est scientia,hoc pacto: Scientia versatur circa vniuersalia tantum:prudentia nō versatur circa vniuersalia tantum,sed etiā circa singularia:ergo prudentia non est scientia.Patet ratio,quia prudentia nō solum circa vniuersale,sed etiam circa extremū quod est singulare versatur.Dicitur autem extremum , quia descēdendo ab vnuersali vltimo loco inuenimus:cadit enim in actionē:vnde superius, decretum enim in actionemvenit vt vltimum:quare cùm scientia sit tantum circa vniuersale , prudentia verò etiam circa singulare:at vniuersale & singulare videtur opponi relatiuè & manifestè differre,certè scientia & prudentia differunt.

{OPPONITVR autem intellectui.} Nunc affert dif- 85
ferentiam inter prudentiam & intellectum principiorum hoc pacto:Ij habitus distinguuntur qui se habent opposito modo circa sua obiecta : sed prudentia & intellectus principiorum sunt huiusmodi,ergo distinguūtur.Ratio patet,quia etsi ambo isti habitus sint extremorum : tamen alius , id est intellectus,est extremorum quæ sunt prima ex parte naturę, id est vniuersalia : alius, id est prudentia,est etiam extremi,

quod

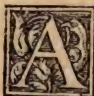
quod videtur primum ex parte nostra, id est singulare: v
Philosophus in libro Posteriorum, Atque ea quidem ad
priora notoriáve dico, quæ propinquiora sensui sunt. Ea
rò simpliciter priora notoriáve quæ à sensu longius dist
Sunt autem remotissima quidem ea quę sunt vniuersalia
ximè: propinquissima verò singularia sunt, atq; hæc int
opponũtur, &c. Dicit ergo Philosophus quod intellectus

86 {TERMINORVM.} Id est principiorum, siue sint c
plexa vt dignitates, & huiusmodi: siue sint definitiones. N
talium principiorũ non est ratio, id est ratiocinatio, vel p
batio, vel definitio. Principia enim, vt antea vidimus, q
rum est intellectus, non demonstrantur propriè ea rati
qua principia sunt, nec definiuntur iterum si sint defini
nes, quia tunc definitionũ esset definitio. Quare talium
minorum & extremorum & principiorum non est ratio
etiam scientia propriè dicta. at prudentia est etiam vltim
extremi cuius nõ est scientia. Tamen non extremorum q
rum est ipse intellectus principiorum, sed est non solum
ca vniuersale sibi accommodatum, sed etiam est vltimi, i
extremi & singularis, cuius non est scientia sed est sensu
non quiuis, quia talis extremi non est sensus.

87 {PROPRIORVM.} Id est sensus externus. Nam se
est duplex, aut externus, aut internus: externus est aut vi
aut auditus, & alij tres quos appellat sensus propriorum, q
quilibet sensus externus percipit obiectum suum propri
& non alterius sensus obiectum: quia visus percipit color
& non sonum, auditus sonum & non colorem, & sic quili
sensus externus est proprij obiecti. Quare cùm Philosop
dicit vltimi id est ipsius singularis, est sensus non proprio
scilicet est sensus nõ externus, sed internus. Sensus etiam
terni sunt plures. sed videtur intelligere hic Philosophus
cogitatiua potentia quæ in brutis dicit, non existimatiua
quidam dicunt, sed alio nomine, quia existimatio est tan
genus opinionis, & complectitur vires rationales. vnde P
losophus in libro de Anima: Sunt autẽ existimationis ip
hæ differentiæ, scientia videlicet, & opinio, & prudentia
Et hęc nõ competunt brutis, quare nec existimatio. Nos i
tur per hanc vim sensitiuam quæ dicitur cogitatiua in no
percipimus indiuidua omnium prædicamentorum, vt h
subst

substantiam,hanc vel illam quãtitatem vel aliquã,& in mathematicis triangulum vltimũ,id est vltimam figurã. Nam si mente resoluamus figuram multorum angulorum,vt exagonum in pentagonum,inde in quadrangulum,demum deueniemus ad triangulum aliquem,quia nõ est figura rectilinea duorum angulorum.quare aliquis triãgulus, vt æqualiter,vt indiuiduum vagum percipietur ab ista vi cogitatiua, quæ est præclara potẽtia sensitiua interna.Nam elicit,vt isti aiunt,species,& cognitionem specierum non sensatarum ex speciebus & cognitione formarũ sensatarum, vt amicitiam, inimicitiam,paternitatẽ,filiationem,& alia huiusmodi,quæ dicuntur species non sensatæ,quia non sunt formæ earũ sensibiles sensibus externis,vt sunt colorũ formę & huiusmodi. Auerrois Arabs philosophus commentator, post sensus externos ponit duas potentias sensitiuas, quæ sunt perceptiuæ tantùm;duas retẽtiuas,quæ sunt retẽtiuæ tãtùm.Ponit enim extemplo post quinq; sensus externos sensum cõmunẽ perceptiuum tãtùm:deinde imaginatiuã retẽtiuam tantũ, postea cogitatiuam perceptiuã tantũ,deinde memoratiuam retentiuam tantũ:post hæc est ipse intellectus qui non ponitur in instrumẽto corporeo,nec extenditur extensione subiecti, & ipse solus percipit vniuersale abstractum ab omnibus conditionibus materiæ,& vtitur omnibus illis potẽtijs sensitiuis, vt ministris.Quare cùm Philosophus dicit quòd hæc prudẽtia magis est sensus,nõ intelligit quòd prudentia sit sensus. Nam est in intellectu actiuo in subiecto,vt vidimus:sed magis est sensus,id est ipsa prudẽtia vtitur magis hoc sensu,quã alio,scilicet ipsa cogitatiua vi,quæ immediatè videtur ministrare intellectui:præterea is qui deliberat non accipit hoc sensibile sensu externo,vt hoc album , aut hunc sonum , sed hanc pacem quæ percipitur sensu interno,id est à cogitatiua potẽtia.& addit ꝙ illius,scilicet sensus externi,est alia ratio & alia species,scilicet quàm interni. Cogitatiua enim quæ est internus sensus:est nobilior externo sensu.Cũ immediatè subministret intellectui,& percipiat species non sensatas, quas nõ percipiũt sensus externi, vt aliquã amicitiã & inimicitiam,pacẽ aliquã,& huiusmodi: quæ & si prudẽtia , & ipse intellectus percipiat,& etiã eminẽtiore modo,vtitur tamen immediatè isto sensu ĩterno,id est cogitatiua vi vt ministra.

De bona consultatione. CAP.

88 T uerò quærere, ac consultare differunt.
sultare nanque est aliquid quærere. Op
autem & de bona consultatione quidnam
εὐβουλία. accipere, utrum scientia quædam sit,* an opinio, an
iectatio bona, an aliquod aliud genus. Scientia igit
est. Non enim de ijs quærunt quæ sciunt. At bona
sultatio quædam est consultatio. qui uerò consultat,
89 rit, rationemq; subducit. Atqui neque bona conie
est. ipsa nanq; sine ratione, & citò fit: ad consultati
uerò longum temporis spatium adhibetur. Atque
celeriter quidem deliberata esse agenda, cum mora
90 consulendum. Præterea, diuersa sunt: solertia, &
sultatio bona. Solertia uerò bona quædam est coniect
91 *At neque opinio ulla. Sed cùm is qui malè deli
ἀλλὰ μὴν οὐδὲ δόξα ἡ εὐβουλία οὐδεμία peccet, is autem qui bene consultat rectè deliberet: c
bonam consultationem rectitudinem esse quandam
autem scientiæ, neque opinionis. Scientiæ nanque n
92 rectitudo: quippe cùm neque peccatum sit. opinioni
93 rectitudo, ueritas est. Et insuper determinatum iam
omne, cuius est opinatio. at uerò neque sine ratio
ipsa consultatio bona. deficit ergo à mente. Hæc eni
dum est enuntiatio. Etenim opinatio non inquisiti
quædam iam enuntiatio est. Qui uerò consultat, siu
siue malè consultet, quærit aliquid, rationemq; sub
94 Sed ipsa consultatio bona, consilij quædam est rect
Quapropter quærendum est primùm quidnam sit
99 lium, & circa quid ipsum uersetur. Cùm uerò mu
citer rectitudo dicatur, constat non omnem rectitud
bonam consultationem esse. Incontinens enim & pr
id quod uidere proponit attinget, cogitando, ratio

subducendo. Quare rectè quidem consultabit. malum autem magnum, existimabit. Bene uerò consultasse, bonum 96
quoddam esse constat. talis enim rectitudo consilij, qua bonum quispiam assequi potest, bona est consultatio. At po- 97
test quispiam & hoc ratiocinatione falsa attingere, atq; id quidem quod facere oportet, assequi. non autẽ per quod oportet, sed falsus medius terminus esse potest. Quare nec ipsa bona est consultatio, qua quispiam adipiscitur quidẽ
id quod oportet, non tamen per quod oportet. Præterea 98
fieri potest, ut alius longo deliberans tempore id consequatur, alius citò. igitur nec illa bona est consultatio: sed eadem rectitudo bona est consultatio, qua quispiam ratione conducentis assequitur quod oportet, & ut oportet.
& cùm oportet. Insuper fit ut & absolutè quispiam be- 99
ne consultet, & ad aliquem finem. Atq; bona quidem consultatio absolutè est ea, qua ad eum finem qui est absolutè finis pergitur rectè. quædam autem ea, qua ad aliquem fi-
nem. Quod si bene consultare prudentium est, consultatio 100
bona rectitudo est qua ratione conferentis ad aliquẽ pergitur finem, cuius ipsa prudentia est existimatio uera.

COMMENT.

At vero quærere, ac consultare differunt.} Hic est ter 88
tius tractatus huius sexti libri, in quo posteaquàm declarauit quinque habitus intellectiuos, dixitq; plura de ipsa prudentia, diuidendo eam in mẽbra sua: nunc declarat quasdam aptitudines siue habitus qui cùm recti sunt, videntur coniungi cum ipsa prudentia, & ad eam redigi, vt bona consultatio, sagacitas, scientia, & huiusmodi, quibus prudentia bene producere potest suas operationes. Diuiditur autẽ hic tractatus in tria capitula. In primo docet quid sit bona consultatio. In secundo quid sit sagacitas. In tertio quid sit scientia. Siue enim sint vires siue aptitudines, siue dispositiones prudentiæ, harum profecto consideratio pertinet ad locum

vbi agitur de prudētia. Primum capitulum diuiditur in
partes quæ patebunt. Sed ante omnia Philosophus tract
rus de consultatione, ostendit ꝙ quærere & consultare
runt. Quādo sunt aliqua duo, quorum alterū est vniuer
altero, illa inter se differunt: at quærere & consultare
huiusmodi: ergo inter se differunt. Patet ratio, quia qu
est vniuersalius, cùm ab eo non conuertatur essendi c
quentia. Omne enim consultare est quærere, sed tamen
omne quærere est consultare, cùm quæramus interdū a
de quibus non fit consultatio. Vnde in tertio Ethicorū
Sed videtur non omnis perquisitio esse consultatio, cēu
mathematici aliquid perquirunt: verùm omnis consul
perquisitio est, &c. Post hæc Philosophus cùm velit def
bonam consultationem, & inuestigare genus, & differ
ponendas in definitione, remouet nonnulla ne existima
tur esse genera eius, ostendendo quòd non est scientia
opinio, neque aliud huiusmodi. & primò quòd non est s
tia, hoc pacto, Scientia non est inquisitio; bona consul
est inquisitio: ergo scientia non est bona consultatio. M
patet. Non enim quærimus de ijs quorum scientiam ce
dinemq; habemus. Nam scientia videtur esse terminus
quisitionis. Minor probatur, quia bona consultatio est
sultatio: at consultatio est perquisitio, & omne consule
quærere, non autem econtrà, vt antea percepimus.

89 {ATQVI nec bona coniectatio.} Ostēdit prętere
bona consultatio non est bona coniectatio, hoc modo:
coniectatio fit sine discussione, & fit extemplo: at bona
sultatio non fit sine discursione & ratiocinatione: ergo
consultatio non est bona coniectatio, cùm non fiant ea
temporis mensura: & bona consultatio cum examine fi
ita loquar, bona autem coniectatio non ita, Vnde aiun
dicit Philosophus, lōgo spatio consultādum, celeriter p
agendum: &, vt inquit ille, vbi consulueris maturè fact
pus est. & sic patet quòd sunt diuersa.

90 {PRAETEREA diuersa sunt solertia,} Probat idem
ratione, Si bona consultatio esset bona coniectatio, tunc
na consultatio esset solertia: at non est solertia: ergo no
bona coniectatio. Sed animaduertendum quomodo v
ista argumentatio, Solertia est quædam species bonæ

iectationis,& videtur esse inuentrix medij quod est causa cō-
iungendi duo extrema ex quibus oritur conclusio. nam, vt
dicit Philosophus in libro Posteriorum, solers videtur esse
ille qui perceptis extremis acutè & celeriter coniectat me-
dium: vt si videat quis pauperem loquentem cum diuitè, con
iectat statim illum pecunias quærere, & talis coniectatio est
medij, quod est finis, & causa ob quam illa duo extrema iun-
guntur: bona autem consultatio est medij, non eius quod est
finis, sed eorum quæ sunt ad finem. Cùm igitur solertia sit
quædam species talis bonæ coniectationis, oportet dicere in
ea argumentione ad hoc vt valeat, dicere, inquam, hoc pacto
Si bona consultatio esset bona coniectatio, tunc esset aut so-
lertia, aut aliqua alia species bonæ coniectationis: at non est
solertia, neque alia species bonæ coniectationis: ergo bona
consultatio non est bona coniectatio.

{AT neq; vlla est opinio prorsus.} Nunc autem Philoso- 90
phus dicit bonam consultationem non esse opinionem: &
quia hoc satis manifestè patet, ideo non probat. simul etiam
quia hoc tangit inferius. Probari tamen potest, hoc pacto,
Opinio non est inquisitio: bona consultatio est inquisitio,
ergo bona consultatio non est opinio. Præterea opinio est
assensio firma alterius partis contradictionis: bona autem
consultatio non est huiusmodi, ergo ipsa non est opinio.

{SED cum is qui male,} Hæc est secunda pars huius ca- 91
pituli, in qua posteaquàm declarauit quid non est bona con-
sultatio, nunc declarat quid ea sit ex parte generis, hoc pacto;
Quicunque rectè beneq; deliberat, id agit rectitudine qua-
dam: at bene consultans bene deliberat, ergo bene consultās
id agit rectitudine quadam. Ex quo patet, quòd consultatio
est quædam rectitudo. & sic habemus genus bonæ consulta-
tionis. Omnis enim bona consultatio videtur esse rectitudo,
non autem econtra. {QVI bene consultat rectè delibe- 92
ret.} Scilicet per bonam consultationem, quæ est rectitudo
quædam, vt diximus. {NON autem scientiæ neque opi- 93
nionis.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philoso-
phus inuento genere bonæ consultationis, nunc quærit dif-
ferentias ponendas in eius definitione, & primo ostendit
quòd rectitudo ista pertinens ad bonam consultationem
non est scientiæ rectitudo, hoc pacto, Illius non est rectitudo

pertinens ad bonam consultationem,cuius nullus potes error:at scientiæ non est error: ergo scientia non est rec do.Patet ratio,quia si scientia esset error nō esset verè s tia mentis habituum,vt inquit Philosophus in secundo steriorum,quibus verum perspicimus,quidam veri perp sunt vt intellectus,atque scientia, &c. Deinde ostendit nō est rectitudo opinionis hoc pacto:Opinionis rectitud ipsa veritas:sed bonæ cōsultationis rectitudo est cōsilij, non est rectitudo opinionis.Item opinio est rei iam det natæ,& firmæ:bona consultatio non est rei determinat go bona consultatio non est opinio, nec rectitudo vniu rectitudo alterius. Item bona consultatio nō potest esse ratione,id est sine discursu: sed opinio potest esse sine di su:ergo opinio non est bona consultatio,&dicit Philoso quòd deficit à mente,id est ab opinione,quia ipsa est ser cum discursu,nec est adhuc firma, & quærit quid sit age nec quiescit donec deliberetur & decernatur. Ideo dicit losophus quòd nondum est enuntiatio , id est aut affirm aut negatio , scilicet vt dicat hoc esse agendum vel non agendum,sed quid & quonā pacto sit agendum quærit a discurrit.Verū opinio non quærit,sed de re posita & terr ta est quædam enuntiatio,id est quædam assensio affirm aut negandi.Dicit secum hoc esse,aut non esse arbitranc

94 { SED ipsa consultatio bona. } Hac in parte Philoso declarat quòd bona consultatio est rectitudo consilij : c probari potest hoc pacto , Bona consultatio cùm sit quæ rectitudo,aut est scientiæ, aut opinionis,aut consilij: sed primum,nec secundum:restat vt sit tertium,scilicet vt si ctitudo consilij.quod cùm ita sit, videndum est, inquit,c est cōsilium,& circa quod versatur, deinde dimittit hoc, latissimè declarauit in tertio quòd consilium est eorum sunt ad finem,&quòd de æternis nemo consultat,nec de multis quæ ibi refert , sed consultamus de ijs quæ agi sunt,& à nobis quidem agi,vt ibi patet,

95 { CVM verò multipliciter. } Declarat Philosophus qu esse debeat ista rectitudo consilij pertinens ad bonā con tationem.Nam cùm multifariam dicatur rectitudo cons primò ex parte finis sibi propositi,secundò ex parte medi quibus acquiritur talis finis , tertiò ex tempore , & men

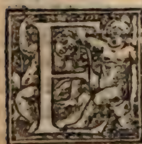
consultationis: videndum est quas conditiones habere debeat ea rectitudo consilij quæ est propria bonę consultationis, vt suis differentijs ab alijs distincta perspiciatur & complexa afferatur definitio eius. Nō enim omnis rectitudo cōsilij pertinet ad bonam consultationem, nam aliqua videtur pertinere ad incontinentē quā dirigendo consilia sua conatur attingere finem aliquem perniciosum sibi propositū. Talis autem rectitudo consilij non pertinet ad bonam cōsultationem, sed illa quæ habet sibi propositum bonum finē. Vnde addenda est illa particula, scilicet vt sit rectitudo consilij circa bonum finem sibi propositum. { RECTE quidem. } 96
quia recta poterunt esse media, propositum tamen malum.

{ AT potest quispiam. } Addit vlterius aliam conditionē 97
ad rectitudinem consilij quæ est propria bonæ consultationis. requiritur enim non solum vt finis sit bonus, sed etiam omnia media, quæ tendunt & dirigūtur ad illum finē. Nam fieri potest, vt inquit, quòd aliquis assequatur bonum finem, nō tamen per decētia media. & ibi videtur esse rectitudo cōsilij, nō tamen pertinens ad bonam consultationē, cùm non sint debita media. Nam si quis consiliū agat succurrēdi amico: propositum tale, & finis videtur esse bonus: tamē si quærat furandum esse vt ei subueniat, non erit hoc bene consultare. Vis enim prudentiæ est, vt bono proposito fine, media honesta inueniat ad talem finem cōsequendum. Ratiocinatione falsa: quasi dicat, quòd simile sit in rebus agendis, vt in speculandis, & syllogizando. Veluti quòd non solum ex veris, sed etiam ex falsis potest fieri conclusio vera ex forma syllogismi, hoc pacto: Omnis lapis est risibilis, Omnis homo est lapis: ergo omnis homo est risibilis. Hic propositiones præmissæ sunt falsæ, & tamen conclusio ex illis secundū formam syllogismi est vera. Eadem etiam fieri potest ex veris propositionibus, hoc pacto: Omne disciplinabile est risibile: omnis homo est disciplinabilis, ergo omnis homo est risibilis, Innuit ergo Philosophus quòd sicut cōclusio vera concludi potest tam ex falsis quàm veris propositionibus, & medijs: sic finis bonus acquiri potest tam per mala quàm p bona media: & illa consultatio quæ est per mala media, nō erit bona consultatio, quantuis dici possit quædam rectitudo consilij, vt patet. Posuit autem Philosophus similitudinē sumi-

ptam à ſpeculatiuis vt declararet eã quæ eſt in actiuis. ſicut in illis dicitur propriè verũ & falſum:& ſicut ibi ſe bet verũ ad falſum,ita in actiuis bonũ ad malum. {PR
98 TEREA fieri poteſt.} Addit tertiam conditionem Pl ſophus. Non enim omnino ſufficit vt ſit finis bonus, & dia bona : ſed requiritur etiam congruitas , & opportu temporis,& quaſi quidam modus , vt nec nimium cele nec nimium tardè,ſed vt res exigit,& vt oportet & dece cundum tempus deliberemus. Quare rectitudo conſili næ conſultationis requirit etiam,vt diximus, debitam ſuram temporis. Sed ea rectitudo , allatis conditionibu quiſitis ad hoc vt rectitudo conſilij ſit bona conſultatic ex dictis affert definitionem bonæ conſultationis , dic quòd rectitudo conſilij eſt bona conſultatio talis, & ecc bona conſultatio eſt rectitudo conſilij talis , ſcilicet qu vtilitatis ratione conſequitur id quod oportet , id eſt fi bonum,& vt decet,debitis medijs,& cùm oportet,id e gruo tempore. Accipit autem hic vtile pro bono , & p quod confert nobis ſimpliciter, & non reſpectu alicuiu
99 prauati iudicij. {INSVPER ſit vt & ſimpliciter. }Di nunc bonam conſultationem Philoſophus. Ex eo quò ſunt fines reſpectu quorum dicitur conſultatio bona, e pliciter finis,q eſt vltimus finis humanus,id eſt ipſa feli eſt etiã finis aliquis particularis,cum aliquis conſultat quibus pergitur ad aliquem finem particularẽ, veluti d ponendo bello , cuius compoſitione ſequatur pax , & f tas totius ciuitatis:talis igitur finis particularis ordinat vlteriorem finem , & ad ſimpliciter finem, id eſt ad fel tem.Sic igitur de vtroque,ſcilicet de particulari , & de
100 pliciter fine poteſt eſſe bona conſultatio. {QVOD ſi conſultare.} Affert deſcriptionẽ ipſius bonæ conſultat magis breuem,in qua definitione accipit ipſam prudẽ Nam ſi bene cõſultare eſt propriũ prudentis, dicemus bona conſultatio eſt ea rectitudo cõſilij,qua vtilitatis , boni cauſa quis aſſequitur aliquẽ finem,cuius prudẽtia ra exiſtimatio:& hoc addito nõ opportet apponere ali ditiones,quia vbicunque eſt prudẽtia, ibi videntur eſſe virtutes.Cum enim ipſa cõſtituat mediocritates in alij tutibus,ipſa etiã inueniet bona media, & bonũ finem &
gr

gruum tempus. Potest igitur dici breuissimè definiendo bonam consultationē, quòd bona consultatio sit cōsultatio prudentis. Vnde Philosophus videtur redigere hæc omnia actiua ad prudentiam tanquā ad principem & moderatricē istarum virtutum actiuarum & moraliū. Notandum ꝙ bona cōsultatio duobus modis sumi potest. Primò vt habitus tantum sicut prudentia, & vt vis quædam quæ est pars prudentiæ, vel vis eiusdem qua prudens potest bene consultare. Alio modo pro operatione, sicut Philosophus videtur accipere cùm dicit eam profluere ab ipsa prudentia: & sic dupliciter definiri potest. Primo modo quòd sit habitus mentis, quo quispiam consultare bene potest proponēdo sibi bonum finem, & seruādo bona media, & congruitatem temporis. quòd si accipiatur vt operatio, definiatur vt vltimo loco definiuit Philosoph. cùm dixit, cuius prudentia est vera existimatio. Notandum quòd consultatio potest sumi in genere: & sic considerata non est adhuc aut bona aut mala: deinde diuidi potest in duas species, scilicet in bonā & malam consultationē. Bona consultatio est illa quæ habet illas cōditiones quas diximus, & ea est aut ad bonum finem simpliciter, aut ad aliquem finem bonū particularem. Mala consultatio est, cùm aut deficit à fine bono, aut à medijs bonis, & à tempore congruo & debito.

De sagacitate. CAP. X.

Est autem & ipsa sagacitas, cui contrarium est hebetudo, quibus sagaces dicimus, ac hebetes: nec idem omnino quod sciētia aut opinio (omnes enim sciētes uel opinantes, sagaces essent) nec una quædā sciētia. ut aut medicina de sanis, aut geometria circa magnitudines. Neque enim de ijs est quæ sunt semper, & non mouentur. neq; de ijs quæ à quouis fiunt, sed de quibus dubitauerit quispiam. aut cōsultauerit. Quapropter est quidem de ijs circa quæ uersatur prudentia. Non est autem idem sagacitas, & prudentia. Prudentia nanque præceptiua est. finis enim ipsius est, quidnam sit agendū, aut nō agendū præcipere: 101

103 *ſagacitas autem iudicatiua eſt ſolum. Idem eſt enim ſ*
104 *citas, & bona ſagacitas: quippe cùm ſagaces, ſint &*
ni ſagaces. Neque autem habere, neque accipere pru
*tiam, eſt ipſa ſagacitas, * ſed inopinationis uſu ad ea*
iudicanda de quibus eſt prudentia. alio dicente conſi
Fitq; hic perinde atque cùm diſcipulus ea diſcit, ac c
prehendit quæ à ſcientiam tradente præcipiuntur.

In codice ſic legitur, ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν λέγεται συνιέναι, ὅταν χρῆται τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτως ἐν τῷ χρῆσθαι τῇ δόξῃ ἐπὶ τὸ κρίνειν περὶ τούτων περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν, ἀλλ' οὐ λέγοντος, καὶ κρίνειν καλῶς. τὸ γὰρ εὖ, τῷ καλῶς, ταυτό. καὶ ἐντεῦθεν ἐλήλυθε τ' ὄνομα ἡ σύνεσις, καθ' ἣν εὐσύνετοι ἐκ τοῦ ἐν τῷ μανθάνειν. λέγομεν γὰρ τὸ μανθάνειν συνιέναι πολλάκις.

COMMENT.

EST autem & ipſa ſagacitas, cui quidem.} Hoc eſt ſec
dum capitulũ huius tertij tractatus, in quo poſteaqu
antea declarauit quid ſit bona cõſultatio, nunc declarat
habitum mentis actiuæ, qui habitus ſiue diſpoſitio pert
ad prudentiam, & dicitur ſagacitas. Diuiditur autem ho
pitulum in duas partes. In prima oſtendit quid non ſit ſa
citas. In ſecunda quid ipſa ſit, ſicut fecit de bona conſulta
ne. Primò igitur proponit ſagacitatem eſſe habitũ ſiue
poſitionem: & eius contrarium hebetudinem. & hoc pro
ex ijs qui habent illa. Quoſdam enim homines ſagaces v
mus, quoſdam hebetes. Poſt hæc oſtẽdit, quòd ſagacitas
eſt idem quòd ſcientia, nec opinio, nec aliqua ſcientia in ſ
cie: & probat hoc pacto, Si ſagacitas eſſet ſciẽtia vel opi
tunc omnes ſcientes & opinantes eſſent ſagaces. Conſeq
falſum, ergo & antecedens: probatur conſequentia, quia
cut ſcientia dicitur ſciens: ſic ex conſequenti diceretur ſa
ſi idem eſſet ſcientia & ſagacitas. Aſſumptio patet, quia m
ti ſunt ſcientes & opinantes, & tamẽ non ſunt ſagaces. It
probat vlterius, ſagacitatem non eſſe aliquam particular
ſcientiam, vt magis innoteſcat quòd non eſt ſcientia. & p
bat hoc modo, Si ſagacitas eſſet aliqua ſcientia particular
veluti geometria, vel medicina, vel huiuſmodi: tunc ſicut
dicina eſt de ſanis, & geometria de magnitudinibus: ſic eſ
& illa. Conſequens falſum, ergo & antecedens. Patet aute
ratio, quia ſcientiæ diuerſificantur, aut ſubiectis, aut mod
diuerſis, quibus verſantur circa talia ſubiecta: nunc verò
manifeſtum quòd ſagacitas non eſt circa talia, & eo mod
vt ſcientia. Notandum quòd Philoſophus videtur ſume
hic ſcientiam largo modo, non eam quæ diſtinguitur co

t

tra artem,ſed illam quæ prædicari poteſt de arte & ſcientia, quæ definiri poteſt hoc pacto.Scientia eſt habitus in quo eſt ordo inter propria,& poſteriora. Hæc definitio videtur competere ſcientiæ quæ eſt ſupra artẽ,& ſcientiæ propriæ dictæ. Ideo poſuit Philoſophus illa duo exempla,quorum vnum eſt ars,ſcilicet medicina : aliud ſcientia propriè, vt geometria. Patet igitur quòd ſagacitas non eſt de ijs de quibus eſt ſcientia vel opinio,ſcilicet de ijs quæ ſunt ſemper, nec de ijs quæ nunquã mouentur,& huiuſmodi: ſed de ijs de quibus fit conſultatio,& quę agi poſſunt,& à nobis quidem agi.Hæc talia in tertio ſunt recitata. Nam ex varia diſtinctione rerum de quibus ibi fit mẽtio videtur oriri diſtinctio habituũ qui ſunt in nobis:verſatur autẽ circa ea omnia circa quę verſatur ipſa prudẽtia,id eſt circa ea q̃ aliter ſe habere pñt,& à nobis agi.

{NON eſt autem idem ſagacitas.} Et ſi ſagacitas & prudentia verſentur circa eadem,& in hoc conueniant: tamẽ vt intelligatur quòd non ſunt ijdem habitus,oſtendit Philoſophus eſſe diuerſos hoc pacto:Hi habitus ſunt diuerſi,quibus competunt diuerſæ operationes: at prudentia & ſagacitas ſunt huiuſmodi:ergo ſunt diuerſi.Patet ratio,q a etſi ſit quędam propinquitas inter iſta duo,& videantur hoc modo cõuenire,quia ſunt circa eadem: differunt tamen, quia diuerſo modo verſantur circa ea.Nam prudentiæ munus eſt,propoſito fine,qui videtur proponi à virtute morali ſiue ab appetitu diſpoſito à virtutibus moralibus,quærere illa quæ perducant ad talem finem. Deinde inuenire. Demum præcipit quod eſt vltimum & principale eius officium. Hæc tria videntur eſſe prudentiæ . ſagacitas tantum eſt dijudicatiua. Nam ille eſt ſagax qui dijudicat huiuſmodi res pertinentes ad prudentiam.& hęc non poteſt eſſe ſine prudentia,nec prudentia ſine illa in eo quo eſt,cùm ſit aptitudo quædam prudentiæ.Et ſic patet quòd ſagacitas eſt principium dijudicandi. Poſt hæc addit Philoſophus quòd idem eſt ſagacitas, & bona ſagacitas:& hoc addere videtur Philoſophus, quia homines interdum ſumunt ſagacitatem pro aſtutia quadam malitioſa,ſed ipſe vult vt ſagacitas accipiatur in bonam partem:& ideo dixit quòd idem eſt ſagacitas & bona ſagacitas. & non euenit vt ſuprà de conſultatione,vbi oſtendatur quòd quædam conſultatio eſt bona,quædam non bona : ſed ſaga- 102

citas semper intelligitur bona vt etiam prudentia.

103 { NEQVE autem habere nec accipere.} Posset aliqui[s] cere, Si sagacitas non est prudentia, est tamen habere au[t] quirere & accipere prudentiam. Probatur igitur quòd n[...] istorum est sagacitas, hoc pacto. Ea quæ non sunt simul, [...] sunt eadem: sed sagacitas, & accipere prudentiam non [...] simul: ergo non sunt eadem. Valet enim, Sunt eadem, [...] sunt simul: sed non econtra. Dubitatur, quia Philosophu[s] detur loqui de sagacitate & prudentia, quæ sunt habitus [...] quo modo: ergo ostendit habitum præcedere habitum, [...] hoc quòd vna operatio præcedit alteram. Nam acquirer[e] accipere prudentiam, & dijudicare, & similia, sunt opera[tio]nes, & de ijs videtur loqui. Dicendum quòd ita se haben[t o]perationes vt ipsi habitus. Nam si vnus habitus præcedi[t a]lium, & operatio eius videtur præcedere operationem a[lte]rius secundum aliquam proprietatem, secundum eorun[dem sen]tentiam, qui ponunt ordinem in similibus.

104 { SED inopinationis vsu.} Hæc est secunda pars hui[us ca]pituli, in qua posteaquã ostendit quid non est sagacitas, [...] declarat quid ipsa sit: & quanuis hoc innuit cùm dixit fu[...] quòd est ipsa dijudicandi principium, tamẽ hic apertius [...] ostendit afferendo quandã similitudinem ex qua colligi [po]test definitio sagacitatis. Accipit igitur ista quatuor, Pru[den]tiam & disciplinam, & doctorẽ in quo actu est scientia, & [di]scipulum qui eruditur à doctore, & ex operationibus do[cendi] & discendi ostendit quid sit sagacitas, & dicit q̃ sicut fit [quan]do quis vtitur sua scientia docẽdo, quia tũc est discipulu[s qui] discit, & bene dijudicat de ijs quæ dicit magister, dato [...] non sit homo hebes: sic se habet in rebus agendis saga[citas] respectu prudentiæ. Doctor autem quærit, & inuenit qu[...] dicendum postea affert illud: sic facit prudens, & prude[...] in agendis: scientia igitur doctoris est sicut prudentia [...] autem ibi discipulus, qui dicetur sagax, id est bene perci[piens] illa quæ dicuntur. Quòd si ille ita se habet vt bene ea p[erci]piat, tunc dicitur habere sagacitatem, & hoc nihil aliud [...] videtur nisi dicere, id est bene percipere ea quæ dicta [...] Idem fit in ipsa prudentia & sagacitate, cuius officium [...] percipere ea quæ à prudente sunt inuenta, bene esse con[...] cta. Inopinationis vsu. scilicet docendo per scientiam q[...]

h[...]

habet in ſe tunc ipſum. Diſcere. ſcilicet quod facit diſcipulus bene percipiendo ea quæ docentur. Dicitur ſagaciter ſe habere. quia bene dijudicat ea quę dicuntur: ſic in agendis cùm prudens percipit res circa quas verſatur ipſa prudẽtia: tũc ſagax dicit qui rectè & bene dijudicat ea quæ percipiũtur. Atque hinc, ſcilicet ex hoc bene addiſcẽdo & iudicãdo videtur ſumpſiſſe nomen ipſa ſagacitas. In diſcendo, ſcilicet quando aliqs diſcit, & vlterius dijudicat ea quæ dicunt̃ à magiſtro. Græcè συνιέναι ἀπὸ τοῦ μανθάνειν. Notandum quòd ſagacitas duobus modis dici poteſt: vno modo in ſpeculatiuis, & alio modo in actiuis, quæ ab illa videntur appellari. Hæc autem in agendis nunc pro habitu nunc pro operatione ſumitur, ſicut diximus de bona conſultatione. Notandum præterea quòd ex dictis emergit etiã ratio clarior illa ſuperior, quòd ſagacitas non eſt, accipere prudentiam: ſed eſt poſt inuenta & præcepta à prudentia: quia de talibus iudicat. & bene oſtẽdit conditionẽ eius Philoſophus, collocando prudentiam & ſagacitatem in diuerſis, vt clarius intelligeretur. Ex ſupradictis afferri poteſt definitio ſagacitatis hoc pacto, Sagacitas eſt habitus in agendo, qui eſt principium dijudicandi ea omnia quæ à prudentia præcipiuntur.

De ſententia.

CAPVT XI.

EA uerò quæ uocatur ſententia, qua bene ſentientes homines dicimus ſententiamq; habere, iudicium eſt rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc indicium eſt. Bonum enim & æquum uirum ad ignoſcendum procliuem dicimus eſſe. & ueniam in aliquibus dare, bonum & æquum eſſe. at uenia, ſentẽtia eſt iudicatiua recta æqui et boni uiri. recta autẽ eſt ea quæ eſt ipſius ueracis. Omnes autẽ habitus non ſine ratione ad idẽ tendunt. Nam ſententiã, ſagacitatem, prudẽtiã, & mentẽ ad eoſdẽ afferẽtes, prudẽtes illos atq; ſagaces, & ſententiam habere, mentemq; dicimus. Omnes 105 106

enim

enim hæ potentiæ,extremorum ſunt ac ſingularium.
que idem ea ratione qua eſt idoneus ad ea iudicanda
quibus eſt prudens,ſagax eſt,beneq́; ſentiens,aut ad d
dam ueniam aptus. Bona enim & æqua, omnibus ſ
communia bonis, ea ratione qua ad alium tendunt. ſ
autem ſingularia & extrema ea omnia quæ agi poſſi
Et prudentem oportet ipſa cognoſcere. Et ſagacitas
107 ſententia circa hæc ipſa uerſantur. Hæc autem ſunt ext
108 ma. Et intellectus extremorum eſt ad partem utranq
Etenim primorum terminorum, ac extremorum inte
109 ctus eſt & non ratio. Is quidem ad demonſtrationes a
110 net immobilium terminorum, atque primorum. Is aut
qui in agendis rebus uerſatur, extremi & contingen
111 atque alterius propoſitionis. Hæc enim principia ſ
eius, gratia cuius. Ex ſingulis enim oritur ipſum u
uerſale. horũ igitur ſenſum habere oportet. Hic autem
112 intellectus. Quapropter & naturalia hæc eſſe uident
113 Atque ſapiens quidem natura eſt nemo, ſententiam a
tem habet, & ſagacitatem & intellectum natura.
gnum autem eſt nos hæc etiam ætates ſequi putare. atq
hæc ætas intellectum & ſententiam habet, tanquam ca
114 ſa ſit ipſa natura. Quocirca principium & finis eſt
tellectus. Ex his enim & de his, ipſæ demonſtration
115 efficiuntur. Quare non minus eorum qui ſunt exper
& ſeniorum uel prudentium & demonſtrabilibus ſe
tentijs, opinionibus'ue, quàm ipſis demonſtrationib
mentem adhibere oportet. Quia nanque iam experie
116 tia uiſum habent, principia ipſa cernunt. Quid igit
prudentia & ſapientia eſt, in quibus utraque uerſatu
& diuerſarum animæ partium utranque uirtutem eſ
iam diximus.

CO

COMMENT.

EA VERO quæ vocatur sententia.} Hoc est tertium ca- 105
pitulum huius tractatus, in quo posteaquàm ante docuit
de bona consultatione, & de sagacitate: nunc declarat sen-
tentiam, quæ est alius habitus mentis siue dispositio quædã,
& est coniuncta cùm ipsa prudentia, & ad eam pertinet. Di-
uiditur autem in duas partes. In prima ostendit quid iste ha-
bitus sit, & affert definitionẽ eius. In secunda cõparat omnes
istos habitus simul, vt patebit. Dicit ergo in primis quòd sen
tentia est huiusmodi vt ex ea appellemus quosdam bene sen
tientes, & mites sẽtẽtia, qui eam habẽt, & postea affert defi-
nitionem suam, dicendo quòd sententia est iudicium rectum
viri boni, & æqui. & hoc probat per quoddam signum, quia
dicimus bonum & æquum virum habere mitem sẽtẽtiam.
& postea describit mitem sententiam, dicens quòd ipsa est
viri boni & æqui iudicium circa ea quæ sunt bona & æqua.
& subdit quòd recta sententia est illa, quæ est iudicium viri
boni & æqui, qui verè est talis, vt patet in textu. Notandum
quòd sententia ad hoc propositum duobus modis sumi po-
test. Primo modo vt habitus. Secũdo modo vt operatio pro-
fluens ab habitu. Hic autem Philosophus videtur definire
eam vt operationem: potest autem describi vt habitus hoc
pacto, Sententia est habitus, qui viri boni & æqui est iudican
di principium quo ipse dijudicat, & ignoscit vt oportet. No-
tandum quòd sententia, & sagacitas sunt principia iudicãdi
ea quę præcipit ipsa prudentia, & in hoc cõuenire videntur.
Differentia verò est, quia sagacitas est viri sagacis: sententia
autem viri æqui & boni. Sagax sequitur omnem ordinẽ eo-
rum quæ inuenta & pręcepta sunt à prudẽte, iudicando ea re
ctè quęsita esse & inuenta. Sententia verò cũ sit post pruden-
tiam, dijudicat etiam ipsa ea quæ præcipiuntur à prudentia,
sed non eodem modo vt sagacitas, quia sagacitas non vide-
tur esse correctiua. Sententia verò forsitan eorum correcti-
ua esse posset, quæ euenirent præter intentionem prudentis,
quia vniuersaliter loquendo non potuit complecti omnes ca
sus qui euenire possent. Itaque si eueniat aliquid in quo seruã
do iussa prudentis fieret error, tunc sentẽtia se interponit ta-
lia iudicando, & vir bonus habens talẽ sententiam rectè cor-
rigere potest. Patet igitur quòd sententia est principiũ iudi-

candi ea quæ inuenta & percepta sunt à prudente,& est iu
cium boni &æqui viri.Ita quòd in definitione eius cader
detur vir bonus,& æquus,vt manifestè apparet. Notand
quòd sententia sumitur multifariam,vt alicuius scripti n
vt ea quam affert iudex:tum mens &opinio.Hic autem
capitur istis modis,sed vt dictum est,aut pro iudicio æqu
boni viri,aut pro habitu qui est principiũ talis iudicij, &
lis est coniuncta cum prudẽtia: æquitas autem & bonita
habitus in voluntate,vt plerique aiunt,vel potius in appe
sensitiuo coniunctus cum ipsa iustitia,& æquitas, & bon
& non est principium iudicandi: sed mouendi appetitum
feratur ad aliquid ignoscendum , vt oportet : sententia
est principium iudicandi , propterea est in intellectu act
106 {OMNES autem habitus. } Hæc est secunda pars h
capituli,in qua Philosohus posteaquàm definiuit ipsam
tentiam,nunc comparat dictos habitus inter se : scilicet
tentiam,sagacitatem,prudẽtiam,tum etiam intellectum
sumitur hic pro habitu principiorum actiuorum. Oste
ergo quòd omnes ij habitus conueniunt primo,quia sun
mul in eodem subiecto,vt qui est prudens,sit sagax, & e
trà:deinde quia omnes sunt extremarum,& singulariun
rum de quibus est prudentia.Sunt igitur in eodem omne
diximus:quia prudens idem est etiam sagax,&sententiã
bens:differunt tamen isti habitus ratione, quia alia est r
prudentiæ,alia sagacitatis,licet sint in eodem:nam eund
cimus prudentẽ,quia quærit, inuenit & percipit ea quæ
agenda pro aliquo fine bono consequendo.Idem etiam
tur sagax,quia percipit omnia quæ præcepit prudens,& d
dicat illa se rectè habere.Idem quoque dicitur habere se
tiam, vt dijudicat iussa à prudentia considerando perso
& conditiones,& voluntates,occasiones, & tempora, ea
indigent correctione & venia ob aliquem particularem
sum,qui in vniuersali à prudente legumlatore compreh
non potuit,& fieret error si seruaretur in eo præceptum
dentis.Itaque sentẽtiam habens cùm sit æquus & bonus
judicio suo quod est sententia dijudicat illud, & æquitat
bonitate emendat.Is etiam dicitur habere intellectum,i
mentem actiuam principiorũ, quę sunt principia rerũ ag
darum,& experientia comparantur , quæ principia vt h
dic

dicitur habere intellectum. Vnus ergo & idem est homo habens omnes istos habitus qui sunt in intellectu actiuo tanquam in subiecto, & omnes ij habitus sunt etiam extremarũ id est singularium rerum. Dicit postea Philosophus quòd
{ET intellectus extremorum est ad partẽ vtranq;.} Acci 107
pere videtur nomen cõmune, scilicet intellectum actiuum, & speculatiuum. Nam sicut sunt duplices res, scilicet speculabiles & agibiles, ita etiam duplicia sunt principia, & duplex intellectus, id est habitus principiorũ, quorum alter est speculatiuorum, alter verò principiorum actiuorũ: licet propriè intellectus, qui est habitus principiorum, in speculatiuis dicatur, vt suprà declarauit Philosophus, & vterq; est extremorum, sed diuerso modo, quia extrema sunt diuersa, & alia vniuersalia, alia singularia. quare siue incipiatur ab vniuersalibus, quæ sunt prima ex parte naturæ: siue à singularibus, quę sunt prima ex parte nostra, semper extremorum est intellectus, dicũtur autem principia esse extrema, quia sunt prima. at in speculatiuis sunt vniuersalia, in actiuis sunt singularia. Quare hinc vel inde capias, semper extremorum est intellectus, id est habitus principiorũ qui dicitur intellectus. at speculatiuus est extremorum vniuersalium: actiuus singulariũ. Singularia enim sunt principia in rebus agẽdis, quorũ oportet habere sensum: hic autem est intellectus, nõ quòd sensus sit vis vel intellectiua vel rationalis: sed appellatur intellectus hic à Philosopho ipsa vis cogitatiua, vel quia immediatè subministrat intellectui, vel quia ista vis cogitatiua adeò eminet inter omnes vires sensitiuas internas vel externas, vt respectu illarum videatur esse quasi vt quidam intellectus, non quòd sit secundum essentiam, sed respectiuè, vt dicimus. De hac vi sensitiua loquutus est etiam suprà Philosophus in vltimo capitulo secundi tractatus, cùm inquit ꝙ talis est is sensus, quo sentimus vltimũ in mathematicis esse triangulũ, & talis immediatè subministrat intellectui. Hanc quoq; in tertio de Anima, si bene memini, appellat intellectũ passiuũ
{AD partẽ vtráq;.} id est siue procedatur ab vniuersalib' 108
ad singularia ex parte & ordine naturæ: siue ab singularibus ad vniuersalia ex parte nostra. Primorũ, id est principiorũ intellectus est. Et nõ ratio, id est nõ demõstratio: si enim principiorũ esset demõstratio, tũc esset eorũ sciẽtia ꝓpriè dicta:
at prin

at principiorũ vt principia ſunt nõ eſt ſciẽtia,ſed intelle
109 {IS quidem ad demõſtrationes attinet.} id eſt ſpecu
uus eſt primorum immobilium,id eſt principiorũ quæ
immobilia & neceſſaria,& non poſſunt aliter ſe habere
110 {IS autem qui in agẽdis rebus.} id eſt actiuus eſt.Ex
mi,id eſt primi ex parte noſtra,& cõtingentis,id eſt eiu
poteſt aliter ſe habere.Atq; alterius propoſitionis,id eſt
gularis propoſitionis. Nam per intellectum ſpeculatiu
proceſſus in quo ſumuntur omnes propoſitiones vniuer
& principia vniuerſalia,quę ſumuntur in demõſtrationi
& illæ conſtãt ſemper ex ijs quæ vniuerſaliter cõpetun
bus,& ea ratione qua ipſa ſunt,vt declarat Philoſophus
bro Poſteriorũ.At per intellectum actiuum fit proceſſu
quo ſumitur principium ſingulare;& ſi ſumatur per ſimi
dinẽ,vt ratiocinatio quædã, oportet vt altera propoſitio
ſingularis,quia principium in rebus agendis eſt ſingul
111 {HAEC enim principia ſunt eius.} Hoc duobus m
intelligi põt,vel qa ex ſingularibus fit manifeſtũ vniue
le,vel qa ſingulares propoſitiones ſunt cauſa agẽdi cùm
propinquæ,ijſq; agũtur quæ ſunt ſingularia, vel eius gr
112 cuius,id eſt finis. {HIC autẽ eſt intellectus,} id eſt hę
tẽtia ſenſitiua dicitur intellectus hic,nõ ꝙ ſit ſecundũ eſ
tiam ſuam(eſt enim irrationalis)ſed quia talis potẽtia
tiua,quæ in nobis cogitatiua appellari ſolet, ita alios ſe
excedit vt reſpectu illorũ videatur eſſe intellectus quid
vel quia immediatè ſubminiſtrat intellectui,vt diximus
men alio modo intellectui actiuo, alio modo ſpeculat
Verùm quonã pacto ex ſingularibus emergat vniuerſal
ſingularia ſint principia rerum agendarũ, exẽplo decla
poteſt:Vt ſi quis diſcurrẽdo dicat ꝙ Philippus rex Mac
num eſt inimicus Atheniẽſium,quia Philippus occupaui
ræeum,deleuit lõga mœnia,& fecit hoc vel illud.Ex qui
ſingularibus multis oritur vniuerſale, & fieri ratiocin
poteſt:quicunq; facit hoc vel illud cõtra Athenienſes, e
rum hoſtis:at Philippus eſt huiuſmodi:ergo eſt eorũ ho
113 {QVAPROPTER & naturalia hæc eſſe videntur.}
ſupradictis tria correlaria videtur inferre Philoſo.Primũ
ꝙ iſta,id eſt habitus iſti,vel diſpoſitiones videntur eſſe n
rales,quia non comparãtur doctrina vt ſapientia quæ nõ

videtur esse naturalis,sed illę potius naturales esse videtur, & hoc videtur oriri ex eo quia diximus ea versari circa singularia quorũ est sensus:ꝙ autem naturales videãtur,probat per quoddam signũ.Nã dicimus hanc ætatẽ habere prudentiam,hanc sagacitatem vel intellectum.Vnde isti habitus videntur naturã sequi cùm à natura ætates proueniant.Notandum ꝙ omnes isti habitus videntur esse naturales,tamẽ non insunt nobis natura neq; præter naturam,sed sumus nos ad illos suscipiendos,& acquirẽdos apti à natura:acquirũtur tamen vt diximus.Verùm cùm videamus quosdã secũdum cõplexionem & bonã temperiem instrumentorũ aptos natura ad sagacitatẽ & prudentiam consequẽdam: hinc est ꝙ dicimus has virtutes esse naturales.Nam si cum tẽpore accesserit experientia rerum agẽdarum cum rectitudine, videntur euadere tales:at ipsa sapientia ex doctrina plurimũ habet argumenti,vnde videmus interdum homines parum sagaces in rebus agendis esse sapientes,& summa scientia præditos.

{QVO circa principium & finis.} Infert aliud correlariũ 114 Philosophus,scilicet quòd intellectus est principiũ & finis, & hæc sententia vtriq; intellectui accommodari posse videtur.Primò de speculatiuo,quia ex his,id est ex principijs, & du iis,scilicet conclusionibus,efficiũtur demonstrationes,cũ ex primis procedimus ad probandas conclusiones: & sic erit principium,& finis,si resoluamus conclusiones in principia sua,vltimò inuenientur vt finis.vel est finis cũ incipiendo à magis notis venamur ipsa principia magis nota natura. Eodem modo de actiuo intellectu dicetur principium, cùm sit processus à singularibus quæ sunt principia rerum agendarum,vt anteà vidimus:& finis quia sunt principia eius cuius gratia agitur,vt paulò anteà dixit.Verũ Philosophus in lib. Posteriorum,cũ loquitur de intellectu qui est habitus principiorum,Principium quidem est,inquit,ipsius principij.Hoc forsitan intellectui actiuo respectu rerũ actiuarũ quoquomodo accommodari potest. Verùm de actiuo dicere possumus & est principium,quia ex ijs, scilicet singularibus tanquam ex principijs fiunt demõstrationes,id est ratiocinationes largo modo,& similitudine quadam sumptæ vt sint de actiuis ratiocinationes.sæpe enim hanc similitudinẽ à speculatiuis sumpsit Philosophus,& actiuis accommodauit, & conclusio

hoc pacto erit singularis, singulare enim agitur à nobis.

115 {QVARE non minus.} Tertium correlarium affert losophus, quia dixit quòd prudentia est circa singularia, pterea dicit quòd non minus est adhærendum sententijs pertorum hominum qui dicuntur prudentes, quàm dem strationibus: quia tales homines sunt longa experiẽtia q si oculum quendam consecuti, quo facilè prospicere poss principia rerum agendarũ. Dicit autem eos adeptos esse lum vel visum, quia inter omnes sensus externos certissi est sensus visus: sic similitudine quadam intellectus, qui quiritur à prudentibus, est quasi oculus, quo ita intuer principia rerum agendarum, vt non facilè decipi possint

116 {IAM diximus.} Vtitur peroratione dictorũ breuiss repetendo differentiam sapientiæ atque prudentiæ de longè antea dicere incœpit, ostendendo quòd circa diu obiecta versantur, id est sapientia circa ea quæ non poss aliter se habere, prudentia circa ea quæ possunt aliter se bere. Item quòd alia est alterius potentiæ virtus quàm a Nam sapientia est intellectus speculatiui, prudẽtia actiu qualem locum habet sapiẽtia in speculatiuis, talem vid habere prudentia in actiuis, & de ijs præcipuè diligentẽ uestigationẽ fecit facietque Philosophus, quia vt patebi decimum, in operatione secundũ prudẽtiam videtur coll re felicitatem actiuam, in operatione verò secundum sap tiam videtur ponere felicitaetm speculatiuã. Dubitatur ca prædicta de istis tribus virtutibus mẽtis actiuæ, siue a tudinibus, scilicet bona cõsultatione, sagacitate & senten scilicet vtrũ sint vt partes prudentiæ: & probatur ꝙ nõ partes ipsius pluribus rationibus. Partes prudẽtiæ sunt h tus cum recta ratione agẽdi: sed bona cõsultatio, sagaci & sententia non sunt habitus agẽdi cum recta ratione: e non sunt partes prudentiæ. Item omnis pars est quodam do prior suo toto: sed istæ virtutes non sunt priores ipsa dentia: ergo non sunt eius partes. Item si bona cõsultatio gacitas, & sentẽtia essent partes prudentię. aut essent pa subiectiuæ, aut essentiales, aut integrales: sed nullo istor modorum sunt partes: ergo nullo pacto sunt partes. na essent partes subiectiuæ, tunc prudentia prædicaretur de tanquã aliquod genus de suis speciebus. sed Philoso. dici

nu

nullus istorum habituum est prudẽtia. Præterea si essent partes essentiales, tunc prudentia constitueretur ex illis tanquã quoddam compositum ex materia & forma, quod est absurdum. Nec etiam componitur ex illis tanquam quoddam totum integrale, cum sint rectitudines quædam, & tũc esset rectitudo rectitudinis, & sic iterum atque iterum procederetur in infinitum. Patet ergo ex dictis quòd non sunt partes prudentiæ, & probatur etiam ex dicto Aristotelis dicentis quòd isti habitus siue aptitudines coniunctæ sunt cũ prudẽtia: ergo differunt ratione, & definitione: ergo non erunt prudentiæ. Ad oppositum arguitur, & probatur quod istæ tres virtutes sunt partes prudẽtiæ: quia si nõ essent, tunc essent aut virtutes morum, aut intellectiuæ, præter eas quæ sunt allatę: sed non sunt virtutes morum, quia tales sunt in appetitu, istæ verò sunt in mẽte & intellectu, sed nec etiam virtutes intellectiuæ, cùm illæ non sint propriè nisi quinque, scilicet ars, prudentia, & aliæ quas numerauit Philosophus. Pro solutione notandum quòd partes multifariam dicuntur. Primo modo vt pars subiectiua, & species quædam generis, vt homo respectu animalis. Secundo modo vt pars essentialis, sicut materia & forma dicitur pars compositi. Tertio modo vt pars integralis, sicut manus, caput, & huiusmodi, respectu totius hominis. Quarto modo vt habitus subiecti & prędicati, id est incõplexorũ respectu cõplexi alicuius, id est propositionis, vel forsitan vt pars definitiua. Quinto modo sumitur pars vt potentia alicuius: sicut anima dicitur habere partes, id est vires atq; potẽtias quæ appellantur partes potẽtiales. His pręmissis secundũ hos modos quinq; afferũtur cõclusiones. Prima, quòd illi tres habitus nõ sunt partes subiectiuæ: quia non prædicatur prudẽtia de istis tanquam de suis speciebus, quod patet ex dictis Philosohi dicentis esse diuersas à prudentia. Secunda quòd nõ sunt partes essentiales vt materia, & forma, quia prę cedunt totũ. At isti habitus siue aptitudines nõ præcedũt prudentiam, sed sequũtur, vt vidimus. Tertia conclusio, quòd nõ sunt partes integrales eadẽ ratione, quia præcederent ipsum totũ, id est prudentiã, & nõ præcedunt: & distinguerentur vt aliæ virtutes moris vel mẽtis. Quarta, quòd nõ sunt partes vt habitus incomplexorũ, quia præcederent etiam tales partes & nõ sequerentur. Quinta conclusio, quòd istæ tres virtutes

vel aptitudines dicuntur partes prudentiæ, vt potentiale
vt aptitudines quæ sunt in ipsa prudentia, quibus ipsa po
exercere suas vires. Vnde superius dixit Philosophus, Om
enim hæ potentiæ extremarum sunt, & singularum rer
Probatur etiã, quia sicut in alijs virtutibus fit vt sit primò
virtus habitus simplex: habet autẽ multas aptitudines, &
tentias quibus exercere potest varias operationes: sic eri
prudentia. Nam fortitudo producit operationem in agg
diendo pericula. Producit aliam in substinendo aduersa.
operationes variç sunt, & per varias potentias & aptitudi
videtur produci. Eodem modo alia est liberalitatis opera
in dando vbi oportet: alia in non accipiendo vnde nõ op
tet. Et istæ variæ operationes per varias vires, & aptitudi
quibus vtitur liberalitas, fieri videntur. Sic dicemus de pru
tia, quæ est virtus tres istas aptitudines habens ad suas op
tiones exercendas: habet enim bonam consultationem q
fit à prudente: præterea prudẽs quærit quomodo possit a
pisci aliquem bonum finem: postea inuenit media, & tand
præcepit, vt illa fiant quæ sunt inuenta, sed hæc dijudican
postea non per consultationem, sed per sagacitatem quæ i
est prudentiæ, vt quędam proprietas, & vt risibilitas homi
Per sententiam verò dijudicat ea quç suscipiũt variatione
& quæ indigent emẽdatione: ex eo quòd in vniuersali co
prehendi nõ potuerunt omnes casus. Itaque prudens vir se
tentia, & iustitia dijudicat talia, & vt vir æquus & bonus co
rigit vt oportet. Et sic patet quòd isti tres, siue habitus, si
aptitudines quædã sunt partes potentiales, & vt potentia q
dam ipsius prudentiæ quibus exercere cõmodè potest diue
sas operationes & officia. Hac distinctione præmissa, respo
dere possumus argumentis, & rationibus oppositis. Ad pr
mum, cũ dicitur in minori quòd isti nõ sunt habitus siue ap
tudines agendi cum ratione: negatur hoc, cùm sint in intel
ctu actiuo, & sint principia agendi. Ad secũdum, cùm dicitu
quòd partes sunt priores toto, hoc non est verum de partibu
quinto modo dictis, scilicet potentijs, cum videantur esse a
cidentia quç sequuntur ipsum subiectum, vt aptitudines qu
dam, & prius est subiectum secundum aliquam prioritatem
postea sunt illa quæ sequuntur illud. Ad tertium, cùm dicitu
quòd si essent partes, aut essent subiectiuç, aut essentiales, au

integr.

integrales, & quòd nullo istorum modorum sunt: ergo non sunt. Dicendum quòd nõ est sufficiens diuisio, quia sunt alio modo partes præter istas scilicet partes, vt potẽtiæ, quomodo sunt isti habitus siue aptitudines respectu ipsius prudẽtię.

De vtilitate sapientiæ atque prudentiæ.

CAPVT XII.

DVbitauerit autem quispiam ad quidnam habitus hi sint utiles. Nam sapientia quidem nihil eorum contemplatur, ex quibus fuerit homo fœlix. nullius enim est generationis. prudentia autẽ hoc quidem habet. Sed cuiusnam gratia opus est ipsa? si prudentia quidem est ea quæ circa iusta & honesta, bonaq; homini uersatur, hæc autem sunt ea quæ uiri boni est agere, atq; ipsa sciendo non magis ad agendũ nos sumus idonei, siquidem uirtutes sunt habitus, quemadmodum nec ea sana, quæ non efficiunt bonam corporis habitudinem, sed ab ipsa proueniunt: non enim magis apti sumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum facultatem habendo. Quòd si non horum gratia sit ponendus prudens, sed ut studiosi homines fiant: ijs non fuerit utilis sanè qui iam sunt studiosi. At nec etiam ijs qui studiosi nõ sunt. nihil enim refert siue ipsi habeant, siue alijs habentibus pareant. Atque hoc satis est nobis, quemadmodum & in sanitate. Nam & si ualere uolumus, medicinã tamen non discimus. Insuper absurdum sanè uidebitur si prudentia, quæ quidem est inferior sapientia, sit magis domina quàm ipsa, magisq; princeps. nã ea quæ agit, dominatur in singulis atq; iubet. De his igitur est dicendum. nunc enim de ipsis dubitauimus tantum. Primùm itaque dicimus has expetendas necessariò per seipsas esse, quippe cùm sint partium utrarunque uirtutes, etiam si

117 (line 1 of chapter) · 118 (at "Sed cuiusnam gratia opus") · 119 (at "Quòd si non horum gratia") · 120 (at "Insuper absurdum") · 121 (at "Primùm")

122 neutra ipsarum quicquam efficiat. Deinde & faciũt q
123 dem. At nõ ut medicina sanitatem, sed ut sanitas, sic sa
124 tia felicitatem nam cùm sit pars totius uirtutis, felic
efficit, ex eo quia habetur ac operatur. Præterea o
ipsum & per prudentiam, & per uirtutem moris eff
tur. Etenim uirtus quidẽ propositum ipsum efficit re
125 prudentia autẽ ea, quæ in illud perducunt. Quare aut
partis animæ quæ quidem est principium uegetandi, n
est talis uirtus: quippe cùm in ipsa sit agere aut nõ ag
126 situm. De eo uerò quod dictum est nõ esse magis aptos
prudentiam homines ad honesta iustaq; agẽda, paulò
127 tius incipiendum est, hoc principio sumpto. Nam ut
iusta agentes, quosdam nondum iustos esse dicimus, ut
qui faciũt ea quæ legibus sunt instituta inuiti, uel ob ig
rationem, uel ob aliquid aliud, & nõ ob ipsa: & si ag
ea quæ oportet, & quod uirum oportet agere studiosu
128 sic (ut uidetur) agere singula unumquenque oportet n
do quodam affectum, ut sit homo bonus, ob electione
inquam, & ipsorum gratia quæ aguntur. Election
igitur rectam efficit uirtus. Sed ea quæ illius gratia s
agenda, non sunt ipsius uirtutis. sed ad aliam potenti
spectant. Dicendum autem de ipsis dilucidius est. Est i
δεινότητα. tur quædam potentia, quam* habilitatem uocant. Hæc
lis est, ut ea poßit agere atque attingere quæ ad suppo
tam intentionem conducunt. Si igitur propositum sit h
nestum, laudabilis est: sin improbum, uersutia est. Q
propter & ipsos prudentes habiles, & uersutos dicim
esse. Ipsa uerò prudentia non est quidem hæc dicta pot
tia. non tamen est sine ipsa. Habitus autem ipse huic oc
imprimitur animæ. Neque absque uirtute, sicut dixim
129 atq; constat. ratiocinationes enim agendarum rerũ pr
cipi

cipium habēt, cùm talis sit ipse finis, & ipsum optimum, quicquid tandem sit illud. Sit autem (uerbi gratia) quid- 130 uis. hoc autem non nisi bono uiro uidetur. prauitas enim peruertit, facitq; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Quare patet prudentem neminem esse posse, nisi sit bonus.

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quispiam.} Hic est quartus & 117 vltimus tractatus huius sexti libri, in quo Philosophus postquam antea declarauit quinque habitus, & virtutes intellectiuas, scilicet scientiam, artem, prudentiam, intellectum, sapientiam. Et item tres habitus siue aptitudines connexas cum ipsa prudentia, quæ dicuntur partes potentiales eiusdē. Nunc affert quasdam dubitationes circa prudentiam, & sapientiam, & eas soluit considerando nonnulla necessaria, vt patebit. Diuiditur autē hic tractatus in duo capitula. In primo mouet dubitationes, & soluit, & ostendit esse connexionem quandam inter prudentiam, & morales virtutes. In secundo declarat istam connexionem qua simul vniuntur. Primum capitulū diuiditur duas in partes quæ patebunt. In prima igitur parte Philosophus proponit suam intentionē, scilicet ꝙ dubitandum est quidnam prosint, & vtiles sint sapientia & prudētia in vita humana. Deinde auget istā dubitationem, & primò ostendit quòd sapientia non videtur conferre ad acquirendam felicitatem humanam, cùm non consideret de ijs quæ sunt in nostra potestate quę efficiunt felicitatem, & quorum est generatio, id est actio vel aptitudo vt fieri vel non fieri posint, & quæ posint aliter se habere: sed de æternis, & de necessarijs quæ non possunt aliter se habere. Nam ille habitus non videtur conferre ad humanā felicitatē qui versatur circa ea quorum non est generatio, id est actio, vel circa contingentia vt posint agi à nobis, & aliter se habere: sed est de necessarijs, & ęternis, & sapiētia est huiusmodi &c.

{PRVDENTIA autem habet quidem.} Affert secundā 118 dubitationem Philosophus, quòd prudentia non videtur cōferre vitæ humanæ hoc pacto: Ille habitus sine quo homo

poteſt exercere bonas & honeſtas operationes, non videt
conferre vitæ humanæ:at prudentia eſt huiuſmodi:ergo p
dentia non videtur conferre vitæ humanæ. Ratio patet,
probatur à Philoſopho exemplo medicinæ atq; gymnaſti
Nam ſicut fit de ſanis, ſcilicet operationibus quæ profluu
à ſanitate: ſic fieri videtur de operationibus iuſtis, & hon
ſtis,quæ proueniunt à bono viro.Sed cõſtat quòd ſine cogn
tione medicinæ poſſunt à corpore ſano profluere ſanæ ope
tiones:ergo ſic erit de prudentia,quòd ſine ipſa poterunt
homine prodire honeſtæ operationes.Nam ſicut ex ſanita
de ſe videntur prodire poſſe ſanę operationes ſine cogniti
ne medicinæ:ſic ex virtutibus,ſtudioſæ & bonæ operation
ſine lumine & adiumento prudentiæ.Quare ſuperflua vid
tur eſſe prudentia. Notandum quòd ſanum multifariam ſ
mi ſolet: aut pro cauſa effectiua ſanitatis, vt potio vel he
ba,& ſimilia: aut ſumitur pro ſuſceptiuo ſanitatis,vt corp
dicitur ſanum in quo eſt ſanitas: aut ſumitur pro operati
ne ſana,vt eſt bona digeſtio,bona ambulatio, & huiuſmod
Philoſophus autem accipit hic ſanum non id quod efficit ſ
nitatem,ſed operationem ſanam,quæ prouenit à ſanitate
bona habitudine corporis.& ideo dicit quòd prudentia, et
habet hoc ipſum,ſcilicet vt verſetur & cõſideret ea quæ ſu
generationis, & poſsint agi & aliter ſe habere, & quæ con
ferre videntur ad vitam humanam:tamen quid eſt opus pr
dentia?cùm bonus vir hæc agere poſsit ex ſeſe ſine vllo ad
iumento prudentiæ: cùm ſint operationes virtutum, & bo
nus vir habeat virtutes in ſe. Non enim ad agendum ex e
magis apti videmur,quia cognoſcimus ea quę ſunt honeſt
ſi habeamus virtutes quę ſunt animi ſanitates:quemadmod
non ſumus magis apti ad producẽdas operationes ſanas,ha
bentes ſanitatem & bonam habitudinem corporis.Non,in
quam, ſumus magis apti ex eo quod ſana percipiamus, ſan
inquam,quę non ſunt effectiua ſanitatis,nec bonę habitudi
nis corporis, ſed ſanas operationes prouenientes à ſanitate
à bona corporis habitudine.Quare ſi ob cognitionem ſana
rum operationum non euadimus aptiores ad exercenda o
pera ſanitatis,& prudentia ita ſe habeat in operationibus h
neſtis exercendis, quòd non euadimus aptiores cognition
illa, quid eſt opus ipſa prudentia? vel quid confert ad vitam
huma

humanam?nam virtus videtur esse animi sanitas, sicut bona corporis habitudo sanitas corporis : verũ sicut sani homines corpore videntur producere posse operationes sanas sine sciẽtia medicinæ, aut gymnastica facultate: sic sani virtutibus animi sine prudentiæ lumine videntur producere posse iustas atq; honestas operationes. Quòd si hoc ita se habebit, superflua & inutilis videbitur ipsa prudẽtia. meritò ergo dubitat̃.

{QVOD si non istorum gratia.} Quia visus est suprà Philosophus dicere prudentiam esse inutilem studiosis, & iam virtutem habentibus, posset aliquis dicere, quòd si prudẽtia non confert ad operationes exercendas acquisita virtute: confert tamen ad hoc vt ij qui non habent virtutes studiosi efficiantur, & eas cõsequantur. Ideo Philosophus dicit quòd nec habentibus, nec non habentibus virtutem, confert prudẽtia. Primò habentibus non est vtilis, vt antea patuit: non habentes quoque ea minimè indigere videntur, cùm sufficiat vt discant ab ijs, & pareant illis qui eas habeant. Nam sicut non est opus vt medicinæ scientia sit in eo qui vult habere valetudinem, sufficit enim vt sit in alio. nam per accidens medicus seipsum curat: eodem pacto poterit aliquis euadere sanus animo consequendo virtutes sine vlla prudentia si pareret alijs studiosis. Est autem prudentia virtus perceptiua: morales virtutes non sunt perceptiuæ. & sicut sanitas sine cognitione medicinæ videtur producere sanas operationes: ita virtutes morales sua opera sine lumine prudentiæ. ꝙ si hoc sit, superflua erit prudentia studiosis: prӕterea superflua erit etiam ijs qui virtutes consequi volunt, cùm sufficiat eis sequi prӕcepta eorum qui eas habent, & non quærere vlteriorem cognitionem: ꝙ si ita sit vt tam studiosis quàm non studiosis superflua sit prudentia, inutilis esse videtur in vita humana. Meritò igitur dubitamus. Non istorum gratia, scilicet vt prodeant ab eo tales operationes: siue habeant, scilicet virtutes: siue habentibus, scilicet virtutes. de moralibus loqui videtur. 119

{INSVPER absurdum sane.} Affert Philosophus aliam dubitationem de nobilitate sapientiæ atq; prudentiæ. Nam antea loquendo de sapientia & prudentia, sapientiam præstare excellentia voluit, & nobiliorem esse prudentia, præsertim ob subiecti nobilitatem circa quod versatur sapiẽtia. Postea verò dixit inter cæteras facultates prudentiam ciui- 120

lem obtinere locum præsidentis & architecturæ, & item
principio libri Ethicorum, dixit quòd ciuilis facultas præ
pit quas scientias in ciuitatibus esse velit: & sic videretur
minari sapientiæ, meritò igitur dubitatur de istis, & pos
dicendum erit quomodo se habeant inter se.

121 {PRIMVM itaq; dicimus has.} Hæc est secunda pars
ius capituli, in qua Philosophus posteaquã adduxit ratio
quæ probabant sapientiã & prudentiã esse inutilẽ vitæ
manæ, & proposuit quæstionẽ vtra sit earum virtutum n
lior: nunc soluit duas primas dubitationes, tertiam verò q
stionem differet in finẽ sequẽtis capituli, vt ibi patebit. H
autem in parte Philosophus duobus modis soluit illas du
tationes. Primo modo dicere videtur, si concedatur ꝙ sap
tia non consideret aliquid eorum quæ conferunt ad vitã
manam, & ꝙ sine prudentia possint agi operationes secu
dum virtutem, scilicet moralem, à bono viro, quod tamẽ n
est verum: sed si concedatur, nihilominus dicimus has e
per se expetẽdas. quod potest probari hoc pacto: Illi habi
qui sunt perfectiones animæ nostræ, sunt per se expetẽdi
sapientia & prudẽtia sunt perfectiones duarum partiũ, id
potentiarũ nobilissimarũ animæ, scilicet actiuæ mentis
speculatiuæ: ergo sapientia & prudentia sunt per se expet
etiam si nullæ ab ijs prodirent operationes, vt obijcitur.

122 {DEINDE faciunt.} Soluit secundo modo conceden
maiorem, negando minorem, scilicet quòd prudentia &
pientia non agunt quicquam ad felicitatem consequenda
& dicit quòd operantur, imò efficiunt felicitatem, & non
medicina efficit sanitatem, sed vt sanitas quæ est bona c
poris habitudo efficit sanas operationes cùm sit in corpo
sano, & non vt externum quoddam veluti medicina, sic i
habitus acquisitus. Itaque operatur sapientia, vel homo
sapientiam: & est habitus nobilissimus speculatiuus secu
dum quem operatio summa dicitur esse felicitas. Pruden
quoq; est nobilissimus habitus actiuus secundum quem op
ratio dicitur etiam felicitas actiua, & in agente sunt isti h
bitus. Itaq; non agunt vt medicina, quod vt externum resp
ctu ægroti efficit sanitatem, sed vt sanitas suas operation
Quare cùm superius dicebatur, nos possumus sine medici
producere sanas operationes cùm simus corpore sani, di
qu

quòd non valet de prudentia quòd posſimus producere opera ſecundũ virtutẽ ſine prudentia, quia prudẽtia nõ ſe habet reſpectu animi, ſicut medicina reſpectu corporis, ſed ſicut ſanitas. & quemadmodũ ſine ſanitate nõ poſſumus producere opera ſana: ſic ſine prudentia nõ poſſumus producere operationes ſecundũ virtutem, cùm illa ſit recta ratio virtutũ moraliũ, & omnino cũ illis connexa, vt patebit infra. Sapientia igitur operatur aliquid, imò efficit: ſicut ſanitas operationes ſanas in corpore, ſic illa operationem ſuam internam in animo quæ dicitur eſſe felicitas. Prudentia quoq; actiuã efficit felicitatẽ, & operatur, vt magis etiã infrà patebit. Dicit autẽ Philoſophus de ſapientia. {CVM ſit pars totius virtutis.} 123
Vidimus enim quod virtus ſi ſumatur tota, & diuidatˀ in partes, extemplo diuidetur in virtutẽ moris: & mẽtis: ſapientia igitur cũ ſit pars totius virtutis, quia eſt mentis perficit habentem, & felicẽ reddit, & ſecũdũ eam erit ſpeculatiua felicitas. at vero ſecundũ virtutem moris coniunctam cum ipſa prudẽtia, eſt actiua felicitas. quòd autem ſit cũ ea annexa, & quomodo, patebit inferiˀ. {PRAETEREA opus ipſum.} 124
Soluit Philoſophus dubitationẽ etiam ex parte tantũ prudentiæ, probando hoc pacto, & oſtendendo eam eſſe vtilem ad vitam humanam finémq; vltimũ cõſequendum. Illa virtus quæ neceſſariò concurrit ad omnia opera ſecundũ virtutem moralẽ, ita vt virtus moralis ſine ea operari non poſsit, neceſſariò requiritur, & eſt vtilis ad vitã humanã, & felicitatem conſequendã: at prudẽtia eſt huiuſmodi: ergo neceſſariò requiritur, & eſt vtilis ad felicitatem cõſequendã in vita humana. Patet ratio, & minor probatur à Philoſopho. Nam ad hoc vt operatio agatur ſecundũ virtutem, opus eſt vt intentio ſit recta, deinde vt dirigatur operatio. At primum eſt virtus moralis, ſecundũ prudentiæ: ergo ſine prudentia non poteſt virtus moralis operari. Nã appetitus informatus morali virtute, etſi nõ percipiat: rectè tamen expetit finẽ, & appetit ferri ad illũ, ſed indiget lumine prudẽtię, quę eſt virtus perceptiua, vt oſtendat ſibi viã. Itaq; ea eſt quæ dirigit & inuenit omnia bona media quæ ad illum finẽ perducant rectè expetitum à virtute morali: quibus medijs inuentis deinde præcipit & iubet vt ea agantur. Ex quo patet quòd prudẽtia magnoperę cõfert ad felicitatẽ, & ad operationem ſecundũ

virtu

virtutem moralem requiritur necessario vt sit coniuncta

125 {QVARTAE autē partis animæ.} Quia superius di Philosophus illum habitum esse per se expetendum, qui perfectio alicuius partis animæ, vel ostendit sapientiam a prudentiam perfectiones esse mētis, ne quis crederet qua libet potentiam animæ habere huiusmodi virtutes quæ earum perfectiones, excludit hunc errorem, & dicit qu quartæ particulæ animæ, id est potentiæ vegetatiuæ nu prorsus est huiusmodi virtus & perfectio conferens ad f citatem: quare in vltimo primo primi libri cùm vellet di dere virtutes secundum potentias animæ, eam quoque p habuit, nam illa potentia secundum quam nō possumus n stro arbitratu, & sponte agere vel non agere, nullam vide habere virtutem vel intellectum vel moralem: at veget ua est huiusmodi, ergo nullam habet talem virtutem. Pa ratio, quia non possumus nō eā operari, præsertim sua pri cipali operatione, id est nutritiua: semper enim nutrit du viuit animal, & eius cessatio mors est, vt inquit Philoso Quarta autem particula, id est quarta potentia dici pote quia in homine est humana anima, quę habet potentiam telligendi, secundum locum mouendi, sentiendi, vegetan huius potentiæ vegetatiuæ est nutrire, augere, & genera sibi simile in specie, vt alibi ostenditur à Philosopho.

126 {DE eo vero.} Hac in parte Philosophus declarat qu Prudentia est connexa cū omnibus virtutibus moris, & h pertinet ad dubitationē & obiectionē super allatam solu dam, cū dicebatur quòd ad sanitatē non est opus discere m dicinam: sic non est opus prudentia ad exercendas operati nes secundum virtutem. Contra hoc igitur arguit Philos phus, ostēdendo quòd prudentia non potest esse sine virtu bus morū: sed est omnino cōiuncta cū illis, hoc pacto: Re electio alicuius rei nō potest esse sine virtute morali: sed p dentia nō potest esse sine electione recta: ergo prudentia potest esse sine virtute morali. Maiorē probat Philosophu quòd quemadmodum iustæ operationes interdū fiunt à qu busdam qui nō sunt iusti, vt in quinto patuit: quia ab inuit fiunt, vel ignoratione, sic fit vt etiam aliæ operationes st diosæ produci possint à viro non studioso, eo modo quo d ximus. Sed ad hoc, vt aliquis dicatur iustus, & habens habi

vir

virtutis, requiritur non ſolum vt agat iuſta atque honeſta, ſed agat cum electione recta. Et ſic patet, quòd electio recta ſemper eſt cũ virtute,& ideo virtus eſt habitus electiuus,&c. Minorem quoque probare poſſumus ex dictis Philoſophi, ſcilicet quòd prudentia non eſt ſine electione recta, quia electionem rectam facit virtus moralis:ſed ea inuenire quorum gratia fit electio non eſt virtutis moralis,ſed prudentiæ,quæ & inuenit & præcipit quæ ſunt agenda. Quare hoc pacto ſoluitur id quod ſuperius obiectum eſt de prudentia, quòd videbatur eſſe ſuperflua, quia iuſta & honeſta, & omnino actus virtutis poterant homines producere ſine prudentia, nec magis ob eam erant apti ad operãdum ſicut nõ ſunt magis apti ad opera ſana producenda ob cognitionem medicinæ. Soluit,inquam, Philoſophus altius repetens, ac dicens quòd ad operationes quæ ſint ſecundum virtutem ab viro ſtudioſo factæ per ſe,& non per accidens,requíritur electio bona quàm rectam facit moralis virtus,& vt illius gratia agãtur:ſed prudẽtia eſt illa quæ neceſſario requiritur,vt perſpiciat quę ſunt illius gratia:ex quo cum electione & virtute morali ſit coniuncta,oportet & requiritur neceſſario. Addit vlterius Philoſophus ad hoc declarandum, quòd eſt in animo quædam vis & potentia, quam dicere ſolent aptitudinem quandam perſpiciendi ex ipſa natura,cuius abſentia videtur eſſe ſtultitia: hęc cùm ſit naturalis,apta eſt ad agendum & attingẽdum ea quæ perducunt ad propoſitum & intentum finem ab appetitu,ſiue ſtudioſo,ſiue vitioſo. Poſſumus enim ea vti & abuti. quare bifariam eſſe poteſt:quædam laudabilis, ſi intentio ſit bona:quædam ecõtra,ſi intentio ſit mala. Verùm cùm ſit potentia apta ad ſuſcipiendum & bonum & malum habitum:ſi ſuſcipiet bonum,habebit prudentiam:ſi malum,habebit malitiam,quæ eſt eius malus habitus,& quaſi quędam peruerſa prudentia,licet nullo modo prudentia appellanda ſit,ſed malitia quædam & aſtutia. Non vult autem Philoſophus quòd vna & eadem potentia de ſe ſit bona & mala,ſed poſsit ſuſcipere habitum bonum ipſam prudentiam,& tunc eſt laudabilis:vel habitum malum ipſam malitiam vel aſtutiam,& tũc eſt vituperabilis. & dicit Philoſophus quòd homines ſolent appellare prudẽtes aſtutos,quia ſunt apti ad perſpiciendum, ſed propriè,quia confundũt.Nam aſtutus & malitioſus præſuppo

ſupponit finem prauum intentum ab appetitu:prudens
præſupponit bonum finem, & inuenit bona media quæ
cunt ad illũ:quare impropriè tales dicuntur prudentes.N
prudẽtia eſt habitus laudabilis,aſtutia verò &malitia eſ
tuperanda.& addit quòd prudentia nõ eſt talis vis,nam
præſupponit ſicut habitus potentiam ſine qua eſſe non
teſt cùm ſit eius perfectio : ſed illi potentiæ perceptiuæ
eſt tanquam oculus quidam,imprimitur ipſe habitus,&
virtus prudentiæ. Ex ijs patet quòd prudentia non eſt
electione:electio non eſt ſine virtute morali:ergo prude
non erit ſine virtute morali.Dirigit enim prudẽtia hanc
ad ea omnia inuenienda bona quæ ducunt ad bonum fin
Ratiocinationes enim,id eſt diſcurſiones,quibus ꝓcedit
dentia ad inuenienda media in rebus agendis habent p
cipium,ſcilicet finem ſibi propoſitum & intentum ab a
titu : & talis eſt bonus finis , & talis bono viro apparet.
enim natura virtutis,vt feratur ad bonum finem : vitij
ad prauum.Corrumpit enim iudicium ipſa prauitas, cau
eſſe videtur vt fiat error circa principia rerũ agendarum
eſt circa fines.Vnde antea in capitulo prudentiæ,Nam p
cipium,inquit,rerum agendarum:id eſtvt patet,gratia c
ſunt ipſæ,id eſt finis:ei verò qui corruptus eſt ob volupta
aut dolorẽ, continuò non videbitur principiũ ipſum nec
ius gratia,&c.Et hæc ei correſpondet:atq; hoc non niſi b
viro videtur atq; apparet.Prauitas enim peruertit &c. C
cludit ex ijs omnibus quòd prudentia non poteſt eſſe ſine
tute morali, & quòd eſt neceſſaria ad virtutes moris, &
neſtas operationes exercendas ſecũdum virtutẽ, & quòd
ratur ad felicitatem humanã.In ſequenti vero capitulo o
det etiam ꝙ virtus moralis non poteſt eſſe ſine pruden
127 {NON ob ipſa.}Id eſt non gratia ipſorum honeſtor
quia ſi feciſſent ob ipſa,eſſent forſitan dicendi ſtudioſi.
128 {IPSORVM gratia.} Veluti vt agat non timore
alia cauſa,ſed ipſarum gratia, veluti propter iuſta eſſe,vt
loquar : & agat honeſta propter honeſtatem , & honeſt
gratia. Sed percipere , ſcilicet media quibus aſſequamu
nem bonum non eſt virtus moralis,ſed alterius potentia
declarat. Malitioſos,impropriè dicimus. {Huic ocul
id eſt tali potentiæ perſpiciendi. {Imprimitur.} tanqu
for

Forma quædam perfectiua ipse prudentiæ habitus.

{NEC absq; virtute.} Scilicet morali. Cōcurrit enim appetitus rectus, & conuenit cum ipsa prudentia. Ratiocinationes, scilicet quibus procedit prudentia ad inueniēda media. Principium habent, scilicet finem ipsum intentum ab appetitu. Optimum, vel simpliciter, vel in genere, vel respectu eorum quæ aguntur ob ipsum finem. 129

{HOC sanè.} Scilicet optimū quod cōtigerit, ita tamē vt sit verè bonū. Circa principia rerū, id est circa fines. Ex dictis patet, ꝙ prudētia est vtilis & necessaria ad virtutes moris, & ꝙ ipsa operatur multū ad felicitatē humanā consequēdam. 230

De natiua virtute: virtutum, & prudentiæ connexione.

CAPVT XIII.

*Onsiderandum autem iterum est, & de uirtute. Etenim ut prudentia sese habet ad *habilitatem, quæ non est idem, sed simile: sic et propriè uirtus sese habet ad naturalem uirtutem. Omnibus enim singuli mores inesse quodammodo natura uidentur. Etenim & iusti natura, fortesq;, atq; ad temperantiam nati uidemur: cæteraq; continuò habemus ex ipso ortu. Sed esse tamen quærimus aliquid aliud, quod est propriè bonum, & talia nobis alio modo inesse. Pueris enim ac beluis naturales habitus insunt. at absq; mente nocere uidentur. Atque ut robusto fit in corpore sine oculis se mouēte (errat enim uehemēter ex eo quia non habet uisum) sic & hic accidit. Si uerò mentem acceperint, in agendo differt. Atq; habitus ille similis, tunc erit propriè uirtus. Quare ut in opinatiuo duæ sunt species, habilitas, atq; prudētia: sic & in morali sunt duæ, una naturalis uirtus, altera propriè uirtus. Atq; harum ea quæ est propriè uirtus, non fit sine prudentia. Quapropter inquiunt uirtutes omnes, prudētias esse. Et Socrates partim rectè quærebat*

131 132 δεινότητα, 133 134 135

rebat

COMMENT.

CONSIDERANDVM autem.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm antea ostendit prudentiam esse connexam cum virtutibus moralibus: nunc vice versa declarat ipsas virtutes morales sine prudentia esse non posse, & item omnes virtutes esse simul, quia sunt vnà cum prudentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte probat quòd virtus moralis non potest esse sine prudentia, & ad hoc declarandum pręmittit duas sententias. Prima est talis, Sicut est in parte animæ rationali actiuæ vbi est ipsa prudētia: sic est in ea parte vbi sunt virtutes morum, sed in illa parte rationali est vis quædam naturalis, & habitus quædam perspiciendi: ita erit in ista virtus vel potentia naturalis qua anima suscipere potest virtutes morum. Diximus enim antea de prudentia quòd illa præsupponit quandam habilitatem naturalem, quæ suscipere potest bonum habitum & malum: bonum, ipsam prudētiam: malum, ipsam astutiam siue malitiam. Dico igitur quòd sicut se habet prudētia ad habilitatem illam naturalem quæ nō est prudentia, sed habet similitudinem cum illa cùm possit eam suscipere in se: eodem pacto se habet virtus propriè, id est moralis ad eam virtutē quæ nō est propriè virtus, sed est naturalis virtus, & quasi habilitas, & potentia quædam naturalis. & hoc probat ex communi hominum opinione qui putant virtutes quasdam naturales esse in appetitu sensitiuo, & in ea parte vbi morales suscipiuntur virtutes. Quidam enim fortes, quidā temperati, quidam iusti videntur esse natura, & à primis inuitamentis nostræ generationis. Post hanc sententiam declaratā ostendit Philosophus non solùm tales naturales virtutes inesse homini, sed alias etiā esse quæ propriè dicūtur virtutes, probando hoc pacto, Proprium bonum hominis, & virtus propriè dicta non potest lædere hominem, & habentem, sed naturales lædere possunt: ergo tales virtutes non sunt bonum hominis, & virtutes propriè dictæ: quare ponere alias virtutes oportet præter naturales. Ratio patet exemplo puerorum, & bestiarum. Nam pueri habent aptitudinem ad fortitudinem, temperantiam, & huiusmodi, & denominantur tales ob illas aptitudines naturales. Verùm cùm non habeant 131

vſum rationis & mentis, videntur lædere poſſe ſi ipſis abutantur. Beſtiæ verò nonnullæ fortes, aliæ manſuetæ, vel prudentes dici ſolent per quaſdam ſimilitudines: & cùm non habeant rationem & mentem, nocere interdum videntur tales virtutes. Itaque vt robuſtum corpus animalis bruti ſiue hominis, carens viſu, ſi moueatur, offendi vehementer errareq; videtur: ſic naturalis virtus ſi ſit in aliquo ſine lumine rationis & virtutis propriè dictæ, occaſionem præbet habenti vt vehementer lædatur. Ex quo patet quòd virtus naturalis nõ eſt propriè virtus, nec proprium hominis bonũ, quare alias oportet eſſe virtutes, quæ ſint propriæ: & cùm ſint cùm recta ratione tanquam cum viſu & oculo ducente, non poſſunt offendere neque errare. Ex ijs quæ dicta ſunt vlterius affert tertiam ſententiam ob quam aliæ ſunt allatæ, ſcilicet quòd virtus morum non eſt ſine prudentia, quam probat hoc pacto, Mens & recta agendi ratio eſt ipſa prudentia, ſed virtus moralis non eſt ſine mente & recta ratione agendi: ergo virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia. Patet ratio, quia prudentia eſt habitus mẽtis conſultatiuæ, & recta agendi ratio, vt antea vidimus. Virtus autem morum non eſt ſine recta ratione: naturales enim virtutes eſſe poſſunt ſine ratione recta, morales non poſſunt. Et ſic ordine habemus has tres ſententias, & concluſiones probatas. Prima, quòd ſicut vis & habilitas illa naturalis perſpiciendi ſe habet ad prudentiam, ita ſunt naturales virtutes, quæ ſe habent ad virtutes morales. Secunda, quòd naturales virtutes non ſunt proprium hominis bonum, nec ſunt virtutes propriè dictæ. Tertia, qua concluditur quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia vt ſucceſſiuè patet.

132 {ETENIM vt prudẽtia.} Quia ſicut prudẽtia perficit & dirigit vim illã naturalẽ, & habilitatẽ perſpiciẽdi: ſic virtus moralis illã naturalem virtutẽ. vel perinde eſt ꝙ ſicut prudẽtia nõ eſt ſine virtute morali, ſic moralis virtus non eſt ſine prudẽtia quodãmodo: quia neq; natura propriè inſunt, neq; præter naturam ipſæ virtutes, ſed ſunt aliæ virtutes propriè dictæ præter iſtas naturales quæ acquiruntur per iſtas.

133 {ILLE ſimilis.} Scilicet virtutibus naturalibus.

134 {IN opinatiuo.} Id eſt in mẽte cõſultatiua & actiua. Notandum quòd eſt ſimilitudo quędã inter virtutes ſeu aptitudines

dines naturales,& virtutes propriè dictas, quia sunt perfecti uæ illarum potentiarũ,& ideo appellantur virtutes propriæ: nam in speculatiua parte animæ,quædam est aptitudo ad suscipiendam scientiã similis sciẽtiæ,nõ tamen est idem. Quia talis vis sine scientia propria põt errare,& talis vis appellari potest acumẽ intellectus atq; ingenij. similiter in actiua ex parte animæ habilitas,& aptitudo perspiciẽdi similis prudẽtiæ,quæ tamen nõ est prudeutia,vt ostendimus:sic est de alia parte animi,id est de appetitu,qui est sedes & domiciliũ virtutum moralium,vbi sunt potentiæ naturales,quibus alij ad fortitudinẽ,alij ad temperantiam,alij ad aliud ferri vidẽtur, & suscipere possunt habitus,& virtutes propriè dictas. Tales igitur aptitudines dicuntur in appetitiuis,præsertim vbi nõ habent proprium nomen virtutes naturales, non quòd sint propriè virtutes,nullæ enim propriè dictæ insunt nobis natura,vt in secũdo Ethicorum ostẽdit Philosophus: sed dicuntur quodãmodo naturales,quia per tales potẽtias & vires sumus apti natura ad illas suscipiẽdas. Vnde in secũdo, Nec natura,inquit,nec præter naturam in nobis virtutes efficiũtur, sed sumus quidẽ ad ipsas suscipiẽdas apti natura. Et item potentes quidẽ sumus natura,boni verò nõ efficimur, aut mali natura. Ex quibus patet,quòd virtutes illæ quas Philosophus appellat naturales,esse aptitudines & vires ad suscipiẽdas virtutes,nõ autem virtutes ꝓpriè dictas. Patet etiam ꝙ virtutes morales,& propriè dictæ nõ possunt esse sine oculo prudentiæ,sed necessario sunt cũ ea cõiunctæ. {QVAPROPTER 135
inquiunt.} Ad probandã eandẽ conclusionẽ ꝙ virtutes morales nõ sunt sine prudẽtia,affert antiquorũ sẽtẽtiam:qui dixerunt omnes virtutes esse prudẽtias,vt Socrates & Socratici omnes. Arguebãt enim hoc pacto. Omnis habitus qui est recta ratio agẽdi,est prudẽtia:omnis virt⁹ est huiusmodi:ergo omnis virtus est prudẽtia. Et dicit Philosophus quòd isti partim bene dicebant,partim errabant. Errabant enim in hoc, quia dicebãt omnes virtutes esse prudẽtias. Differt tamẽ virtus moralis à prudẽtia. Nam virtus moralis nõ est cognitiua prudẽtia est cognitiua. Præterea virtus moralis est in appetitu,prudẽtia in intellectu: quare nõ bene dicũt quòd virtutes morales sint prudẽtiæ,& errabãt in hoc. In eo autẽ bene dicebant,quòd virtutes morales nõ possunt esse sine prudẽtia,&

nos idem asserimus: ex quo confirmat sententiam suam superius allatam. Notandum quòd Plato in libris ciuilis scientiæ inducit Socratem differentem de rebus ciuilibus, & ibi dicit virtutes esse rationes, non quòd omnino sint idem, sed quòd à recta ratione proficiscantur, & ea indigeant: quod etiam innuit Philosophus cùm bene sensisse Socratem inquit in eo quia asserebat virtutes non esse sine prudentia. Quòd si sanè intelligamus sententiam Socratis, vt est intelligenda, videbimus illam conuenire cum sententia Philosophi.

136 {HOC autem huius indicium est.} Ad eandem sententiã probandam accommodat Philosophus testimonium eorum Philosophorum, qui æquales temporibus suis definiebãt virtutem, dicentes esse habitum circa actus, vel affectus, vt recta præscribit ratio; ex quo percipi potest quòd prudentia est annexa cum virtutibus moralibus. Deinde emẽdat Philosophus aliquantulum istam sententiam, dicendo quòd parumper digrediendum est ab istis. Nam ipsi videntur vaticinari quòd virtutes indigent prudentia & præcepto, & directione rectę rationis: quòd etsi verum sit, tamen vlterius est etiam addendum. Vbi enim dicunt quòd virtus est habitus sese habẽs vt recta præscribit ratio: dicere etiam oportet quòd est habitus simul cũ recta ratione. quia non valet; hic habitus dirigitur à recta ratione, ergo est cùm recta ratione. Nam seruus vt habitum obediendi quẽ habet obedit domino suo prudenti & rectè facit quæ ille pręcipit, non tamen est virtus in seruo, licet sit habitus directus à recta ratione, quia talis recta ratio non est in seruo. Quare dicẽdum quòd virtus est habitus electiuus in mediocritate consistens nostra ex parte terminatus recta ratione, ita vt simul sit cum ea. quia non videtur sequi: determinatur secundum rectam rationem, ergo est cum ea: sed bene econtra valet. His dictis addit vlterius ad suum propositum Philosophus quòd Socrates putabat omnes virtutes esse rationes, quia dicebat, Omnis scientia est ratio, omnis virtus est scientia: ergo omnis virtus est ratio. Nam in tertio etiam dicit Philosophus cùm de fortitudine loquitur, Quapropter, inquit, Socrates fortitudinem scientiam esse putauit. Videtur enim homo procedere per virtutes ad res agendas ordine quodam: & quanuis non sit scientia propriè dicta per similitudinem, tamẽ dicitur virtus: ergo ratio recta erit, vt ille

vt ille ait,cùm sit scientia quædã.Nos autem,inquit Philosophus,nõ dicimus esse rationes:sed cum ratione,scilicet recta esse censemus. Vltimò cõcludit quòd virtus moralis non potest esse sine prudentia,vt in hoc capitulo declarauit:& quòd prudentia nõ potest esse sine morali virtute,vt in præcedenti capitulo ostendit.ideo dicit quòd fieri non potest,vt sine prudentia sit vir bonus,& habeat virtutes morales,aut sit prudens sine virtutibus,scilicet moralibus,id est quin sit bonus,vt antea dixit. { AT enim & ea ratio qua quispiam.} 137
Hæc est secunda pars huius capituli,in qua soluit argumentationem & obiectionem nonnullorũ,qui dicebant virtutes morũ non esse simul.& Philosophus ait,quòd ex dictis nostris sequitur quòd virtutes morum sint simul:sed ratio eorũ qui contradicunt solui potest,hoc modo.Afferamus primò rationem eorum quæ est talis,Is qui habet aptitudines non æquas,nec pariter ad suscipiendos diuersos habitus,fit vt suscipiat vnũ habitum sine reliquis,aut hunc vel illum,& non istum:sed homo est huiusmodi,quia nõ est æquè omnis homo aptus ad easdẽ virtutes pariter,sed magis ad hanc quàm ad illã:& hic magis ad fortitudinem,ille magis ad temperantiam.& cũ sint variæ istæ perfectiones,& obiecta,& operationes earum diuersę,& insuper aptitudines naturales,videtur esse quoquo modo verisimile,vt non omnes virtutes sint simul.& hæc ratio videtur procedere contra sententiam Philosophi:ideo dicit quòd talis ratio soluetur isto modo quo diximus,quòd virtutes morales nõ possunt esse sine prudentia,& econtra. {HOC enim ipsum in naturalibus.}Soluit eorum rationem Philosophus,dicẽdo quòd eorum ratio 138
videtur valere quoquo modo in virtutibus naturalibus:quia fieri potest vt aliquis sit magis aptus ad vnam virtutẽ quàm ad aliã:sed in virtutibus propriè dictis,quę acquiruntur opera nostra hoc fieri nõ potest,quin vbi est vna virtus,ibi sint reliquæ.& hanc sententiam probat hoc pacto:Vbicũque est prudentia,ibi sunt omnes virtutes:sed vbicunq; est vna virtus,ibi est prudentia:ergo vbicunque est vna virtus,ibi sunt omnes virtutes.Maior probatur,quia vbicunque est prudentia vere,ibi est appetitus semper paratus obedire rationi:& ex cõsequenti,ibi est omnis probitas & omnis virtus.Minor est clara,quòd vbi est vna virtus,ibi est prudentia,cum nulla

virtus moralis possit esse sine recta ratione, id est prudentia. Notandũ quòd virtutes dupliciter dicuntur. Vno modo impropriæ & naturales, quæ oriuntur ab ipsa natura per dispositiones quæ sequuntur complexionem corporis humani, & instrumentorũ eius. & cùm vnum corpus plerunque non habeat æquè omnia instrumenta bene disposita, nisi sit temperatissimũ in omnibus partibus: cum, inquam, ita sit, plerũq; fit vt vnus homo habeat aptitudinem ad vnam virtutẽ magis quàm ad aliam. Alio modo propriè dicuntur virtutes, secundũ quas homo simpliciter & absolutè dicitur vir bonus: per primas enim nõ dicitur absolutè vir bonus, sed secundũ quid & aliqua ex parte, vt si dicatur bonus ad suscipiẽdas tales virtutes, vel tales operationes exercendas. Hac distinctione percipitur quòd euenire potest in naturalibus potẽtijs, & virtutibus impropriè dictis, quòd nõ pariter & æquè sint in vno aptitudines illæ, sed magis vna quàm alia: sed in virtutibus morũ nõ potest fieri, cũ nostris operationibus acquirantur. Verum cũ adest ipsa domina prudentia, omnes aliæ circunsistunt virtutes, & appetitus rectus, & paratus obtẽperari rectæ rationi. Secus enim si esset, tũc prudentia deficeret ab aliqua operatione virtutis, & ab aliqua re agẽda rectè: ex quo sequeretur quòd nõ esset verè prudẽtia, nec habitus cum vera ratione actiuus, sed perfectè prudens: & simpliciter prudẽs est ille, qui simpliciter in omnibus: & circa singula rectè se habet, & cum vera ratione. Cõcluditur ergo quòd qui habet prudentiã, habet omnes virtutes morales: & qui habet vnam, habet prudentiã: ergo omnes virtutes sunt simul cum prudentia, & simul inter se: distinguuntur tamen ratione & definitione: re autem simul sunt quasi cõnexæ nodo & vinculo prudentiæ.
139 {CONSTAT autem opus esse prudẽtia.} Hæc est tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philosophus breuiter repetit solutiones illas duas factas in primo capitulo: & etiam affert tertiam solutionem, quam in hunc locum distulerat. Repetit igitur breuiter solutionem factã contra illos qui dicebant sapientiã & prudentiã nõ esse necessarias ad vitam & felicitatẽ humanã: & hoc magis repetit de prudentia, quia multa dixit de ea cũ ostẽderet simul esse cũ virtute morali. quasi dicat: Quòd si prudentia non esset principium agendi, vt est & homo, cõcederetur: vobis tamen esset

expe

expetēda de se in vita humana cùm sit perfectiua intellectus actiui, vt antea diximus. Talis enim potētia intellectiua nō debet esse frustra in nobis. & idem etiam de speculatiua dici potest, quia etiā tantū conferūnt ad felicitatem humanā, vt vtraq; operatio secundū istas sit felicitas, scilicet alia actiua, alia speculatiua, vt apparebit in x. huius libri Ethicorū. Deinde repetit secundā solutionem, dicendo ꝙ ex dictis patet quantum prudentia faciat ad felicitatē consequendā: duo enim sunt quæ requiruntur ad actionem, finis, & ea quæ ducunt ad finē. Finem proponit virtus moralis: prudentia verò media inuenit bona quæ ducunt ad talem finē, & dijudicat omnia rectè, & præcipit ea quæ sunt agēda, & statuit mediocritatem actuū & affectuū, & ipsarum virtutū, adeò vt quasi earū fortuna esse videatur. Quòd si vnaquæq; virtus operat in nobis, ista tamen magis quàm aliæ, quia ostendit obiectū bonum, & percipit illud, & prosequitur inueniendo media bona, & iubet vt ea fiant quibus cōsequi possimus bonū finē. & ideo Philosophus ostendit nobilitatem huius virtutis contra oppositionē illorum, declarando ꝙ illud est perfectum, quod etiam de se sine vlla vtilitate & cōmodo est expetēdū. Alio modo, illud est expetendum maximè à quo profluit aliquod præclarum bonū: prudētia est huiusmodi cùm sit quasi quædam forma virtutum moraliū, & cùm sit causa, vt vbicūque sit illa sint etiam omnes virtutes. quod cùm antea ostensum sit, congruū fuit repetere solutiones prędictas, vt renouaret nobilitatē huius virtutis, & ostenderet quantū sit necessaria ad vitam humanam. Incidit etiam in hanc breuem replicationē Philosophus, vt inde cōmodè accederet ad soluendam dubitationē motam in superiori capitulo, de nobilitate sapientiæ atque prudentiæ, quam nunc soluere intendit.

{AT verò neque sapientiæ præest.} Soluit Philosophus obiectionem dictam. Dubitabatur enim superius, quia videbatur quod prudentia esset nobilior sapientia, cùm prudentia obtineret locum architecturæ, & iuberet de alijs facultatibus quas vellet esse in ciuitate, & quousq;, &c. Ostendit igitur Philosophus, quòd talis ratio non valet, & quòd sapientia est nobilior quàm prudentia, cùm sit in nobiliore potentia animæ, & habeat nobiliorem finem ad quem videtur ordinari prudentia: Ille habitus qui est perfectio, & virtus 140

nobilioris partis animæ est nobilior quàm alter qui est virtus ignobilioris. At sapientia est huiusmodi respectu prudentiæ: ergo sapientia est nobilior quàm prudentia. Patet ratio, quia sapientia est perfectio intellectus speculatiui, prudentia actiui: & manifestum est quòd intellectus speculatiuus excedit actiuum nobilitate. Sed ad solutionem eius quod obijcitur, quòd prudentia iubet, animaduertendum est quod aliud est iubere huic, aliud iubere de illo: non ergo sequitur, quodcunque iubet simpliciter præstantius est: & affert duo exempla. Nam medicina iubet, non tamen sanitati, quia esset nobilior sanitate, & tamen non est nobilior vt ordinatur ad illam, sed bene iubet gratia sanitatis. Nam ad hoc vt aliquis sit nobilior altero ob iubendi imperium, oportet vt iubeat illi sicut architectus artificibus manufactiuis: sed prudentia est architectura respectu aliarũ facultatũ actiuarũ: & si iubet de sapientia vel gratia illius, tamen non iubet illi. Deinde affert aliud exemplum quod sumitur à facultate ciuili, dicẽdo quòd si hoc esset vt ob hunc suum iubendi modum esset nobilior, sequeretur quòd esset nobilior Deo vel rebus diuinis, quod esset absurdum. Quia iubet gratia illius de religione & cultu diuino. Disponit facultas ciuilis de omnibus quæ sunt in ciuitate, & eorum curam habet, inter quæ sunt templa, & sacra, & omnino cultus diuinus. Quare patet quòd & si prudentia iubeat de sapientia, & gratia illius, non tamẽ est nobilior ea, cùm non iubeat ei. Notandum quòd prudentia est pręclarus habitus ob multas rationes quas vidimus, tamẽ si conferatur cum habitibus speculatiuis videtur esse inferior. Primò intellectus & scientia sunt de necessarijs & perpetuis: prudentia de ijs quæ fiunt à nobis, & possunt aliter se habere. Præterea illi habitus sunt virtutes nobiliores potentiæ animæ, scilicet intellectus speculatiui: prudẽtia verò actiui. quare si scientia & intellectus sunt nobiliores ipsa prudẽtia, multo nobilior erit sapientia, quàm illa. Verùm si discurramus per singulas cõditiones, reperiemus sapientiã mirum in modum excedere ipsam prudentiã in nobilitate. Primo, quia est in nobiliore potentia animæ, vt dicit Philosophus: deinde versatur circa nobiliora obiecta, id est circa perpetua & necessaria, & pręcipuè quia versatur circa substantias separatas. Habet etiã nobiliorem finem, cùm speculatio antepo-
natur

natur actioni. Non enim videtur quiescere homo in actiua felicitate, sed videtur velle vlterius progredi quoad fieri potest. Præterea si prudentia ita se habet ad sapientiam vt medicina ad sanitatẽ, & medicina videatur iubere gratia sanitatis, & ob eam operari: sic prudentia videbitur ad sapientiam ordinari, & finis forsitan illius ad finem illum præstabilissimum omnium humanorũ dirigi & ordinari. sed hæc in decimum librum differantur. Hic tantùm intelligatur quòd sapientia est nobilior prudentia, vt dicit Philosophus. Verùm cùm dictum sit, & in præcedenti capitulo, & etiam in isto q̃ prudentia non potest esse sine virtutibus moralibus, deinde quòd virtutes morales non possunt esse sine prudentia: demum quòd virtutes morum omnes sunt simul circa hæc, & ob hæc dubitatur vtrum sit verum id quod dicitur à Philosopho, Quòd data vna virtute, ibi etiam sint reliquæ omnes, & sunt simul, hoc non videtur verum, & probatur his rationibus: Quicunque est magis dispositus ad vnam rem suscipiendam quàm aliam, & non ęquè ad omnes, videtur nunc vnam nunc aliã, & omnes pariter suscipere: sed quilibet fermè homo videtur respectu virtutum suscipiendarum magis dispositus & aptus ad vnam suscipiendã quàm ad aliam: ergo videtur nunc vnam, nunc aliam suscipere, & non pariter omnes, Itẽ nullius virtutis operationibus acquiritur alia virtus præter eam quæ est propria operationis illius: ergo operationibus virtutis vna tantum acquiritur virtus, & non omnes, vt statim sequatur quòd vbi sit vna, sint reliquę. Patet ratio ista: quia ex similibus operationibus similes generãtur habitus, vt inquit Philosophus: & virtutes sunt distinctæ secundũ potentias, operationes, & obiecta, vt vidimus. non ergo ex quauis operatione quæuis virtus, sed determinata acquiritur. Item fieri non potest vt omnes operationes virtutum, & studiosas producamus: ergo fieri non potest vt omnes simul acquirãtur. quare nõ erunt simul omnes, ita vt vna data reliquę etiam intelligantur adesse. Oppositum tamen videtur sentire Philosophus, cùm dicat & probet quòd vbicunque est ipsa virtus prudentiæ, ibi sint omnes virtutes. Pro solutione eorum quæ dicta sunt ponuntur primò duę opiniones: quarum prima est, quòd virtutes bifariam dicuntur: quædam necessariæ, vt per illas homo euadat bonus: quædam non sunt neces-

ſariæ,quamuis per eas euadat homo bonus. Neceſſariæ ſunt illæ quatuor,quas iſti appellant cardinales,ſcilicet prudētia, iuſtitia, fortitudo, temperantia, & ſine iſtis dicunt fieri non poſſe virum bonum.Præter has ſunt liberalitas, manſuetudo,& aliæ morales,quas dicunt eſſe vtiles, non tamen neceſſarias ad hoc vt quis bonus euadat.Dicunt preterea quòd bonus tripliciter dicitur. Primo modo impropriè ob aptitudines naturales.Secundo modo ſecundum quid,vt bonus citharœdus. Tertio modo vir bonus ſimpliciter qui illas quatuor habet virtutes. Dicunt poſt hæc quòd Philoſophus quando loquitur de coniunctione virtutū, intelligit de illis quatuor principalibus,ita vt illæ ſint quæ neceſſariò requirantur ad conſtituendū virū ſimpliciter bonū,& illę alię nō ſunt neceſſariæ quāuis conferant: & dicunt ꝙ data vna virtute de illis quatuor aliæ ſequunt̄:& omnes aliæ,ſcilicet tres,ſunt cū prudentia, & quod hoc intelligit Philoſophus cùm dicit ꝙ vbi prudētia eſt,ibi ſunt omnes virtutes,id eſt illæ tres.Hæc ſententia iudicio meo non videtur vera: quia Philoſophus vult oſtendere virū ſimpliciter bonum,qui habet omnes virtutes ſimpliciter non excipiēdo has vel illas,& diſtinguendo vt faciunt.Secunda opinio eſt quæ videtur veriſimilior quòd virtus dicitur perfecta duobus modis . Vno modo perfectione ſua interna,& propria, vt temperantia dicitur perfecta, qua homo poteſt omnes operationes tēperans producere.Secunda perfectio virtutis eſt externa,quam vnaquęq; virtus ab alia accipit:vt magnanimitas accipit ab alijs virtutibus omnibus:huiuſmodi enim perfectionem accipit vnaquæq; virtus ab alia viciſsim, quæ eſt adiumentum ad operandum. Nam tunc dicitur virtus perfecta quando non impediuntur operationes ſecundū illam virtutem:& hoc fit quando quis prę ter illam habet alias virtutes.Ergo ad hoc vt virtus dicatur hoc modo,requiritur vt ad perfectionem ſuam propriam accedat alia perfectio proueniens ex vnaquaque virtute, ita vt vna ſit quaſi adiutrix & perfectrix alterius,nec operatio impediatur:& ad hoc declarandum tale adducatur exemplum. Ponatur quòd aliquis ſit temperatus in ſummo gradu, & habeat temperantiam perfectam ſecundum perfectionem propriam, & non adiuuetur à perfectione externa, id eſt ab alijs virtutibus. Sit ex altera parte talis auarus. Tunc pro-

pona

ponatur sibi adulterium committendum magna vi pecuniæ oblata. Ille aut recusabit, aut non. Si nō recusabit adulteriū, nō erit temperans: si recusabit, tunc quia est auarus cū difficultate abstinebit, & producet operationē temperatam cum difficultate: ergo nō erit perfecte temperans, quia signū habituum est facilitas, id est cum operatio producitur cū voluptate & facilitate: tunc indicatur quòd habitus inest, vt dicit Philosophus in secundo: cum verò producitur cum dolore & difficultate, tunc est indiciū nondum ibi adesse habitum verè, sed dispositionem quandam. Eodem pacto si ponatur aliquis esse intemperans, & quòd ex altera parte sit iustus, & in re iudicanda offeratur sibi aliqua voluptas: aut accipiet, & ea de causa iniuriā afferet alteri, & nō erit iustus: aut si nō accipiet, & non inferat iniuriam, cū difficultate abstinebit, & cū difficultate faciet iustitiam. at vere iustus nō debet cū difficultate & dolore operari iusta, sed cū facilitate & voluptate. Quare ad hoc vt perfecta dicatur virtus, oportet vt non impediatur operatio propria, & ad hoc concurrat adiumentum aliarū virtutū vt vna iuuetur ab altera: ne si sola sit vna, impediatur à vitio alio, vt exemplis ostēdimus. Hac distinctione allata afferunt illi postea duas conclusiones ad suum propositum confirmandū. Prima est, quòd si in aliquo sit virtus perfecta vtraque perfectione, interna scilicet & externa, & propria & aliena: tūc necesse est vt sint in eo omnes virtutes, & sint simul. Secūda est, quòd si sit vna virtus perfecta tantū vna pfectione, id est sua interna & propria, non est necesse vt ibi sint reliquæ omnes. Hæc opinio est probabilior quā prima: tamen & ista nō est admodū tuta, quia Philosophus dicit quòd cū vna virtute, scilicet prudētia, erūt omnes virtutes simul. Ponit enim vnā virtutē pfectā de se, & cū prudētia adsit ibi, & reliquę simul omnes virtutes aderūt. His ergo post habitis dicēdū est secundū mentē Philosophi quòd data vna virtute vt virtus est, & vt cōsistit in indiuisibili (quia vniuscuiusque rei summū quærendū est) omnes virtutes dari necesse est. Loquitur enim Philosophus exactissimè de virtute. Quicquid est autē, de quo ordine & via disputatur, id est, vt ille inquit, ad vltimam sui generis formā speciémque redigendū. Ostendit enim Philosophus quòd cùm prudētia est, omnes virtutes sunt, at cùm vna est virtus, & verè virtus pruden

dentia est:ergo cũ vna est virtus omnes virtutes sunt:& talis videtur esse sententia ratióque Philosophi. Verũ pro maiore declaratione est notandũ quòd duæ sunt potentiæ in quibus suscipiũtur virtutes, scilicet intellectus, & appetitus:sed loquamur de intellectu actiuo, in quo suscipitur prudẽtia, & de appetitu in quo suscipiũtur virtutes morales. Istę vires de se sunt nudæ, & non habent vllã perfectionẽ nisi naturalem, id est aptitudinẽ suscipiẽdi virtutes, quæ sunt habitus. Ideo Philosophus habilitatẽ posuit perspiciendi in mente actiua quæ suscipere prudentiã potest:aliam posuit aptitudinẽ naturalem in appetitu quę suscipere virtutẽ moralem potest, vt suprà vidimus. Verũ etsi plerunq; reperiatur vt vnus homo habeat maiorem aptitudinẽ ad vnam virtutem suscipiendã quàm ad aliã:tamẽ sicut dari potest corpus sanissimũ:sic dari posse videtur appetitus habẽs æquè aptitudines naturales ad omnes virtutes suscipiẽdas. & quãuis Philosophus dicat hoc non fieri in virtutibus naturalibus, videtur hoc dicere, quia rarissimè fit, & sumit id quod vt plurimũ fit:sed tamen quia dari potest, concedatur quòd talis erit æquè aptus ad omnes virtutes. verũ quicquid sit, necessario requirũtur istæ aptitudines in vtraq; parte & potentia animæ, ad hoc vt anima suscipiat virtutes:nam sicut materia nisi esset disposita primò, nullã susciperet formã, cũ ipsa sit de indifferens ad oẽs formas elementorũ suscipiẽdas, ita & illa. Disponitur ergo primò aliquo modo, vt suscipiat hanc potius quàm illã formã. Eodẽ vel simili modo aptitudines naturales vidẽtur disponere appetitũ ad virtutẽ acquirendã, & habilitas illa perspiciendi intellectũ actiuum ad suscipiendam prudentiam quæ acquiritur per talem habilitatẽ, vt etiã acquiruntur virtutes morales per aptitudines naturales ipsius appetitus. Dicendũ est igitur quòd nõ potest dari perfecta prudẽtia quin insint omnes virtutes, & æquæ:quia nõ prius videtur oriri prudẽtia quàm morales virtutes: nec prius morales virtutes quã ista:sed ambo pariter, & æquæ. ex quo sequit̃ quòd vna data reliquæ ibi sint oportet. Sed oritur difficultas, quia distinxit virtutes non ratione solũ, sed etiã obiectis & operationibus genere diuersis: & ostendit quod nõ ex quibusvis operationibus quæuis oritur, sed ex determinatis determinata. Dicẽdũ quòd licet virtutes morũ sint diuersæ, tamẽ habẽt duplex

vincu

vinculum. Primũ, quia omnes virtutes ſunt mediocritates, aut affectuum, aut actuũ quæ oriuntur à vi perſpiciendi vel ipſa prudentia: ſimiliter operationes ipſarum virtutum habent coniunctionem talem vt ſimul oriantur ob nodũ ipſius prudentiæ vel potentiæ perſpiciendi quo ſimul coniungantur. Aliud vinculum eſt cõditio prudentiæ quæ videtur dare eſſe virtutibus: & ideo cadit in definitionem virtutis ipſa prudentia, cũ dicitur quòd eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens reſpectu noſtri determinata ratione, id eſt à prudẽtia. quare cum habeant hoc cõmune vinculum tam ex parte prudentiæ quàm ex parte virtutum, quia tali modo colligantur: meritò dicetur quòd vbi prudentia eſt, ibi reliquæ erũt virtutes. Verũ tota vis cõſiſtere videtur in eo vt appetitus redigatur ad mediocritatẽ, & efficiatur obediẽs rationi: quòd ſi verè & perfectè redigetur ad hãc mediocritatẽ, erit etiã paratus ad aliã, licet nõ exerceantur operationes. Vnde ſi prudẽtia redigit appetitũ ad moderationẽ iræ, rediget etiã ad moderationẽ cupiditatis, quia prudẽtia eſt latiſsima. Nã in paupere põt eſſe liberalitas, licet non habeat facultates ſaltẽ ex parte prudẽtiæ quæ habet appetitũ redactũ & paratũ ad tales operationes exercẽdas. Quòd ſi facultas detur, operabitur ſi verè ſit prudens. Præterea totum officiũ virtutis videtur conſiſtere in electione bona. Quòd ſi deſint facultates, tamen poterit adeſſe perfectio interna, & appetitꝰ paratus obedire rationi quandocunq; occaſio tulerit. Quare vbi eſt electio bona, ibi & ratio vera, & appetitus eſt rectus. Nam cum moris quidẽ virtus, vt antè dixit Philoſophus, habitus ſit electiuus, electio verò appetitus ſequens deliberationem, propterea & rationem veram, & appetitum rectum eſſe oportet ſi electio ſit ſtudioſa. Itaq; dicere poſſumus quòd cum ex proprijs operationibus acquiritur aliqua virtus, vbi primũ prudentia adeſt, acquiruntur etiam aliæ virtutes, id eſt quædam firma diſpoſitio ad exercẽdas omnes operationes ſecundum quamlibet virtutem, cum facultas & occaſio tulerit: eſt enim prudentia cõmunis menſura omnium mediocritatum. aliter prudens nõ eſſet perfectè prudẽs, quod eſt abſurdum. His dictis atque præmiſsis reſpondere poſſumus rationibus quas ſuprà poſuimus contra hanc ſententiam. Ad primam, cum diceba tur quòd homo non poteſt ſuſcipere æquè virtutes omnes cũ

habeat

habeat aptitudinẽ naturalem magis ad vnam quàm ad
& non pariter & æquè ad omnes : dicẽdum quòd dari p
talis homo æquè dispositus. vel si hoc non sit, quia raris
sit in naturalibus aptitudinibus: tamen, vt dicit Philoso
non sequitur, quia virtutes propriè dictæ quibus absolut
citur homo bonus, nõ possint esse simul, imò necessariò
ob ipsam prudentiam. Nam si cõcederetur id quod vt pl
mum sit, vt homo sit naturaliter magis aptus ad vnã vir
quàm ad aliam acquirendã: tamen non sequitur, quia hal
potentias secundũ quas potest suscipere omnes, licet cum
iore difficultate vnam quàm aliam. Verũ cùm aliquã ex
proprijs operationibus acquirit, disponitur appetitus qu
modo etiam ad alias, ita vt cùm prudẽtia adest, sint relinq
virtutes omnes acquisitæ, vt diximus. Ad secundã, cùm di
batur quòd ex operationibus vnius vna oritur virtus, il
conceditur in principio cùm oritur habitus, tamen vna cu
prudẽtia omnes aliæ oriũtur virtutes, ita vt simul sint. Ad
tiam rationẽ cùm dicebatur quòd homo nõ potest simul
mnes operationes producere: dicendum ꝙ respectu affinit
tis quam habẽt virtutes inter se, & cũ ipsa prudentia, si acq
rat habitum perfectæ vnius virtutis, ibi immediate adeũt
liquæ. Quòd si nõ acquireret omnes per operationes, acqu
reret tamen per electionẽ quę est actus quidã internus: qua
pauper poterit esse hoc pacto liberalis, quãuis non habeat
cultates, scilicet per electionẽ. Tenendum est igitur secund
sentẽtiam Philosophi, quòd vbicunq; est vna virtus, ibi sun
reliquæ, per hoc quòd vbicunq; est prudẽtia, ibi sunt omne
virtutes morales. Et vbicunq; est vna virtus, ibi est prudẽtia
ergo vbicũq; est vna virtus, ibi sunt omnes. Nam nisi sint si-
mul, videretur quoquo modo talis operari cum difficultate
& tũc nõ esset virtus propriè in eo, sed potius dispositio quæ-
dam nondum perfecta. Philosophus autẽ non videtur loqui
hic de virtute quæ est in via generationis, cũ dicit, vna data
omnes sunt simul: sed de virtute exactissima & perfecta, quæ
cùm iungitur prudentiæ, fit quidam nodus virtutũ, & aggre-
tum quoddam, & appetitus, vt sæpius diximus, promptus est
& paratus in quacunq; operatione studiosa rationem sequi.
Concluditur ergo quòd omnes virtutes morales sunt simul
cõnexæ inter se, & etiam cũ prudentia, ita vt non separentur
nisi

nisi ratione sua formali,& definitione. Sunt enim hoc pacto distinctæ,quia habent diuersa obiecta circa quæ versantur: diuersas etiam potentias quas perficiunt, & diuersas rationes formales,& tamẽ in eo in quo vna perfecta est, sunt etiã reliquæ simul vnà cum prudentia,secundum ea quæ ex dictis Philosophi colliguntur. Hanc sententiam sequutus est Cicero cùm inquit,Sed ne quis sit admiratus,cùm inter ipsos philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit,qui vnam haberet,omnes habere virtutes: nunc itaque seiungã quasi possit quisquam qui non idem prudens sit iustus esse. Alia est illa cùm veritas ipsa limitatur, & in disputatione subtilitas. Alia cum ad opinionem communem omnis accõmodatur ratio.quamobrem vt vulgus,ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes,alios viros bonos,alios prudentes esse dicamus &c. Sic ergo habemus egregiam doctrinam virtutum summo ordine à Philosopho traditam, quarum aliæ dicuntur morales,quæ collocantur in appetitu: aliæ intellectiuæ, quæ collocantur in intellectu secundum diuisionem quam in fine primi Ethicorum Philosophus posuit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM,

LIBER SEPTIMVS.

De heroica virtute,continentia, & earum oppositis. CAPVT I.

POST *hæc dicendum est,alio sumpto principio, tres esse species eorum quæ circa mores sunt,fugienda: uitium, incontinentiam, feritatem.* Atque *contraria quidem duobus manifesta sunt: aliud enim uirtutem, aliud continentiam appellamus.* Ad *feritatem* 1

autem

autem & immanitatē, maximè uirtutem eam conuenit dicere, quæ est supra nos, Heroicam, inquam, quandam atque diuinā: ut Homerus de Hectore, propterea quòd eximia bonitate præstabat, dicentem Priamum introduxit,

Nec iam hominis sanè mortalis filius ille
Esse uidebatur, sed diuo semine natus.

Quare si ex hominibus ob uirtutis excellentiam dij fiunt (ut aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponitur. Etenim ut feræ, neque uitium est neq; uirtus, sic neq; dei, sed hoc quidem præstabilius est uirtute: illud autem diuersum quid à uitio genus. At ut raro fit uirum esse diuū, ut appellare Lacones consueuêre cùm ualde aliquem admirantur (dicunt enim, uir diuus hic est) sic & ferus, atq; immanis est inter homines rarò. Maximè uerò inter nationes barbaras est. fiunt autem quidem tales & ob morbos, læsionesq; principij. Et eos etiā homines qui in uitijs exuperant, hac infami consueuimus appellatione notare. Sed de tali quidem dispositione mentio aliqua posterius fiet.*

θηριώσεις.

2 *De uitio uerò prius est dictum: nunc de incontinentia, mollitie, luxuq;: & de continentia atque constantia est dicendum. Neque enim ut idem quod uirtus & uitium, neque ut diuersum genus hæc sunt putanda. Atque ut in cæteris egimus, afferre ea quæ uidentur oportet, & dubitare primū. Deinde omnia quæ probabilia sunt, aut saltē plurima, maximeq; præcipua circa hos affectus ostēdere. Nam si soluantur quidem ea quæ difficultatem afferunt, relinquantur autem ea quæ probabilia sunt, satis sanè fuerit demonstratum.*

3 *Videtur itaque continentia quidem, constantiaq;, studiosa esse ac laudabilis. Incontinentia uerò & mollities, praua, atque uituperabilis, & idem esse continens, & persistens in ratione: & idem etiam incontin*

continens & rationem egrediēs. Et incontinens quidem, 4
improba sciens improba esse, agit ob perturbationē: continens autem cupiditates sciens prauas esse, non sequitur ob rationem. Et temperantem quidem continentem esse aiunt atq; constantem. Talem autem alij temperantē esse omnem, alij nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem esse, & incontinentem intemperantem[confusè] nonnūquam diuersos inquiunt esse. Interdum etiam ipsum 5
prudentem incontinētē esse non posse, interdum nonnullos homines qui prudentes ac habiles sunt, incontinentes esse dicunt. Præterea incontinentes & iræ, & honoris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicuntur hæc sunt.

COMMENT.

POST hæc dicendum est alio sumpto principio.} Cùm in 1
superioribus libris Philosophus tradidisset doctrinam de omnibus virtutibus tam morum quàm rationis, quarum virtutum ipsæ morales perficiunt appetitum, intellectiuæ verò ipsum intellectum tam actiuum quàm speculatiuum vt distinctè vidimus: nunc consentaneum forsitan videbatur vt iam de felicitate tam actiua quàm speculatiua concluderet, nisi aliqua prius intercederēt cognitu necessaria. Sunt enim nonnulli affectus, vel dispositiones circa mores quæ nō sunt propriè virtutes vel vitia, sed habēt similitudinem cum illis, & sunt vel fugienda vel prosequēda, vt vitia & virtutes: quare cùm circa mores sint, ad eundem pertinere videbatur considerare de his, ad quē pertinebat de vitijs & virtutibus. Meritò igitur post doctrinam virtutū hanc Philosophus aggreditur in hoc septimo libro docēdo de heroica virtute, & immanitate, & de continentia & incontinentia, constantia & mollitie: post hæc de voluptate & dolore multa declarat cognitu necessaria, vt patebit. Diuiditur autē hic liber in duos tractatus. In primo affert hos habitus siue dispositiones quas diximus, & eas declarat. In secundo docet de voluptate & dolore. Primus tractatus diuiditur in decem capitula. In primo affert tres species eorum quæ circa mores hominum sunt fugienda, anq; eorū contraria, & transit ad ea declarāda: in re-

liquis verò capitulis quid agat,& quomodo procedat Philosophus, suis locis videbimus. Primum cap. diuiditur in duas partes quæ patebūt. In primis igitur dicit Philosophus proponendo intentionē suam, ꝙ dicēdum est alio sumpto initio & altius repetito, quia huiusmodi habitus vel dispositiones nō sunt propriè virtutes vel vitia: & ideo nō possumus sequi ordinē quem seruauimus in doctrina virtutū & vitiorū, sed alio sumpto initio dicēdum est, inquam, tres esse species fugiendorū circa mores, scilicet vitium, incōtinentia, atq; immanitas siue feritas. Cōtraria verò quæ sunt prosequēda circa mores tria sunt: quorū duo sunt manifesta, scilicet virtus & cōtinētia: tertiū appellat virtutē heroicā, quę videtur quoquo modo superare conditionē humanā. & affert ad hoc suū propositū testimonium Homeri. Itaq; hæc virtus heroica diuina dicitur: nō quia dei sit, cùm ille habeat in se omnē perfectionē supereminēti modo, sed quia facit homines similes quoquo modo deo. sicut feritas dicitur, non quia ferarū, quia beluæ nō habent neq; vitia neq; virtutes, sed quia facit quoquo modo homines magis similes feris quàm alia vitia vel fugienda. Virtus igitur heroica immanitati siue feritati opponitur, & probari potest hac ratione quam innuit Philosophus, Summo vitio opponitur summa virtus, & excellentissima: sed immanitas siue feracitas est summū & plus quā vitium. Heroica autē virtus est optima, & plus quàm virtus: ergo heroica virtus immanitati siue feritati opponitur. Itē, Rarissimo vitio opponitur rarissima virtus: at feritas est vitium rarissimum: heroica quoq; est virtus rarissima: ergo feritati opponetur heroica virtus. & ad hanc sententiam affert testes Lacones, qui virum aliquem vehemēter excellentem solent appellare tali nomine: vt patet in textu. Notādum ꝙ homo collocari solet inter essentias separatas & beluas. Nā per intellectum videtur habere similitudinē cum illis separatis: per appetitum sensitiuū cū beluis. Cùm igitur viuit ea vita quæ humana dicitur, aut per vitia, aut per virtutes non videtur assimilari propriè, aut illis substantijs separatis per virtutes, aut accedere ad beluas per vitia, ita quòd meritò dici possit brutum animal. Nam beluæ non est virtus nec vitium, cùm non habeat rationem neque electionem: & non est etiam substantiarum separatarum, cùm omnino careant

affecti

affectibus. Virtutes verò sunt circa affectus: virtutes, inquam, morales. Ille autem substantiæ separatæ videntur viuere mente, vt in decimo ostendit Philosophus. Cùm igitur appetitus hominis obtemperat rationi, tunc homo viuit per virtutes morales, vt studiosus, non tamen vita simili substantiæ separatæ: similiter cùm appetitus dominatur rationi, tūc viuit vt homo vitiosus, non tamen adhuc vt fera. Verum cùm homo ita virtute excellat, & summum attingat in vnaquaque virtute, ita vt appetit⁹ summissus rationi penè extingua tur, tūc videtur assimilari substantijs separatis, & viuere vita quadam excedēte conditionē humanam: cùm vero appetitus ita obruit rationē, vt penè extincta videatur, tūc videtur homo excedere improbitate, & assimilari beluis, & descendere ad vitā quasi inferiorē humana vita, & similem vitę ferarū, & sic fit immanis quidā: sed hanc vitam immanē dicit pręcipuè reperiri apud Barbaros, quia vti vidētur ratione: sed vitiū immanitatis quod dicitur plusquàm vitiū, non modo ex habitu & consuetudine fieri videtur, sed etiā ex moribus & læsionibus membrorū. Verum hęc quæ ex morbis est, non erit vitiū & immanitas simpliciter & propriè, vt patebit infrà. Verum cùm de immanitate dicendū sit postea: de vitio & virtute dictum sit prius. Nunc sequitur ostendere hos affectus, scilicet continentiam & incontinentiā, constantiam, mollitudinem, quæ sunt dispositiones quædam propinquæ vitijs & virtutibus, etsi non sint propriæ, aut vitia, aut virtutes: sed in via vt perseuerando in operationibus euadant postea talia.

{NVNC de incontinentia.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua aggreditur declarationem harum dispositionum vt diximus, quæ nec virtus, aut vitium propriè sunt, quā uis non multum absint ab eis. Nam cùm continentia, & constantia eiusmodi sint, vt pugnent cum ratione, & non obtemperent ei, statim non sunt dicendæ virtutes. Cum verò tandem rationem sequantur, etsi cum difficultate, tamen non sunt à virtute alienæ: de incontinentia quoque, & mollitie simili modo dicendum erit, quòd non sunt vitia nec à vitijs aliena, vt infrà latius apparebit. Nam in ipso incontinente fit pugna inter appetitum & rationem, & appetitus superat. In ipso verò continente fit etiam pugna, & tamen ratio superat. at in vitioso sine vlla pugna statim 2

appetitus dominatur. In studioso verò statim ratio vincit sine difficultate. Ex quibus patet quòd continens non est propriè studiosus, & incontinens vitiosus, & incōtinentia est virtus propriè, nec incontinentia vitium, licet non multum absit à vitio vel virtute. Ostendit autem post hæc Philosophus modum procedēdi, dicēdo quòd faciemus in ijs sicut in alijs consueuimus locis. Afferemus primò opiniones antiquorum de his: postea soluemus aliqua necessaria circa istos habitus
3 vel dispositiones. {VIDETVR itaque continentia quædam.} Hac in parte Philosophus incipit afferre opiniones priscorum de his dispositionibus, & primò quòd continētia & constantia videntur esse laudabilia & studiosa cùm sequātur rationem: incontinentia econtrà & mollitudo esse im-
4 proba quædam & vituperanda. {ET incontinens.} Secunda fuit opinio eorum qui putant quòd idem est continens, & constans, & persistens in ratione, & incontinens, & rationem egrediens. & hæc opinio non videtur vera vt apparebit. {Et incōtinens quidē.} Tertia fuit opinio eorum qui dicebant ꝙ incontinens est is qui sciens improba agit ob cupiditatem, continens vero contrario modo, vt patet. {Cēsent preterea.} Quarta fuit opinio, quòd continentia, constantia & temperantia essent idem, quanquàm eorum nonnulli dicerent hæc non esse omnino idem, quidam verò penitus idem. Interdū etiam asserunt. Quinta fuit opinio de prudentia & incontinentia, quia aliqui putabant prudentem non posse incontinentem esse, quidam verò econtra fieri posse censebant, vt
5 prudētes & habiles incōtinentes essent. {PRAETEREA incontinentes.} Sexta fuit quòd continentia non solum sit circa voluptates, sed etiam circa iram, honorem, & lucrum: & hæ sunt, inquit, opiniones quæ habentur de ijs.

De continente & incontinente.

CAPVT II.

6 *DVbitauerit autem quispiam, qui fit ut rectè quispiam existimans agat incōtinenter. scientem igitur, inquiunt quidam, impoßibile esse. nam absurdum est (ut arbitrabatur Socrates) si scientia insit aliud quippiam uincere, & ipsum*

perinde

perinde atque mancipiū trahere. Socrates enim omnino cōtra rationem ipſam pugnabat, incontinentiamq; exterminabat. Nemunem enim exiſtimantē, præter id quod eſt optimum agere, ſed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur 7
ſententia ijs aduerſatur, quæ manifeſtè apparent. Atque quærere oportet quiſnā in ipſa perturbatione, ſi ob ignorationem agit, ignorationis ſit modus. Conſtat enim incōtinentem nō putare illud eſſe bonum, antequam in perturbatione ſit conſtitutus. Sunt autem qui hæc partim cōcedunt, partim nō concedunt. Etenim ſcientia quidem nihil 8
eſſe ualidius confitentur. at huic non aſſentiuntur neminē agere præter id quod uiſum eſt melius. Quapropter inquiunt, incontinentem à uoluptatibus ſuperari, non ſcientiam quidem ſed opinionem habentem. At uerò ſi ſit opi- 9
nio, *non ſcientia, neque uehemens exiſtimatio quæ reſi- καὶ ἐπιςή-
ſtit, ſed remiſſa (ſicut in ambigentibus) uenia danda eſt, ſi μη.
nō in his perſiſtit aduerſus uehemētes cupiditates. at prauitati non eſt uenia danda: nec aliorū cuiquam quæ uituperabilia ſunt. Eſt ne igitur id quod reſiſtit prudentia? 10
Hæc enim eſt ualidiſſima. At eſt abſurdum. erit enim idē prudens atq; incōtinens ſimul. Nemo autem dixerit prudentis eſſe ea ſponte agere, quæ prauiſſima ſunt. Et inſuper demōſtratum eſt antea prudentem aptum ad agendū eſſe (eſt enim quidem extremorū) & cæteras uirtutes ha- 11
bere. Præterea ſi continens eſt ex eo quia uehementes ac 12
prauas habet cupiditates, neque temperans cōtinens erit, neq; continens temperans. Etenim neque uehementes habere cupiditates neque prauas, eſt temperantis: At oportet. nā ſi cupiditates ſint bonæ, prauus eſt habitus ille qui prohibet non ſequi. Quare non omnis continentia eſt ſtudioſa. Sin imbecilles & non prauæ, non eſt quid egre-

gium, nec etiam magnũ quid, si sint prauæ ac imbecilles.
13 præterea si continentia in quauis opinione facit persistere, praua est: ut si & in falsa. Et si incontinentia à quauis opinione dimouet, erit aliqua incõtinentia studiosa. quale fecit Neoptolemus apud Sophoclẽ in Philoctete. Est enim laudabilis quia nõ persistit in ijs quæ suaserat Vlysses, ob mentiẽdi dolorem. Præterea* captio mentiens, dubitatio est. Quia nanq; admirabilia, præterq; opinionẽ sophistæ inferre uolunt redarguendo, ut cum attigerint uideantur acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit. Ligatur enim mens cum manere quidẽ non uult, quia conclusio nõ placet: pro
14 cedere autem nõ potest, quia rationem soluere nequit. Fit autem aliqua ratione ut imprudentia cum incõtinentia sit uirtus. Qui nanq; habet utrunq;, cõtraria ijs quæ existimat ob incontinentiam aget. Existimat autem bona esse mala, & agere nõ oportere. quare bona aget, & nõ ma-
15 la. Præterea qui persuasus agit, uoluptatesq; sequitur atq; eligit, melior eo uidebitur esse, qui non ob rationem, sed ob incontinentiam agit. Nam facilius curari potest, quippe cùm poßit illi dissuaderi. At incontinens obnoxius est ei prouerbio quo dicimus: Quid insuper bibere opus est, cum strangulat aqua? Etenim si non persuasum esset ipsa ea non agenda esse quæ agit, dissuasus tandem cessasset
16 nunc uero persuasum est ei, & nihilominus talia agit. Insuper si circa uniuersa cõtinentia sit, atque incontinentia quisnam sit ille qui est incontinens absolutè? Nemo enim habet incontinentias omnes. dicimus autem quosdam simpliciter incontinentes esse. Tales igitur quædam hac in materia dubitationes emergunt. Horum autem alia tollere, alia relinquere oportet. Dubitationis enim solutio inuentio est.

ὁ σοφιστικὸς λόγος.

CO

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quispiam quî fit.} Hoc est secundum capitulum huius primi tractatus, in quo Philosophus resumit opiniones allatas de continentia & incontinentia. Et affert dubitationes, & quæstiones circa ipsas, declarando & confutando ea quæ sibi videntur necessaria, non eodem ordine eas resumens, quò suprà posuit, sed aliam prius, aliam posterius, vt patebit in singulis. Diuiditur autē hoc capitulum in sex partes quæ suis locis declarabuntur. In prima incipit dubitando quærere circa tertiam opinionem, Vtrum fieri posit vt aliquis rectè existimans, agat incontinenter: dicebat enim tertia opinio, quòd incontinens sciens esse improba, agit ob cupiditatem. Quæret igitur quis, quomodo hoc fieri posit vt habeat rationem incorruptam, agat tamen contra rationem. & arguit primò pro hac parte, quasi hoc fieri non posit, afferendo sententiā Socratis, qui dicebat quòd cùm scientia sit habitus validissimus, si ponatur esse in ipso incontinente, non vinceretur à cupiditate quæ est debilior quàm scientia: quare fieri non posse vt sciens, id est scientiam habens agat incontinenter. Hæc sententia videtur excludere incontinentiam ex ratione morum. dicebat enim ꝙ qui scit, non potest existimare rem quam scit aliter se habere. Nec vnquā aget contra id quod scit esse optimum, nec cōtra illud procedere nisi ignoratione. Vnusquisque enim videtur ferri ad bonum siue verum, siue deceptiuum. at sciēs non videtur circa id quod scit posse decipi: non ergo si sit sciens superabitur scientia eius à cupiditate, quæ est debilior quàm scientia, nec dimouebitur ab ea, & in contrarium trahetur. & ob hæc Socrates videbatur tollere omnino incontinentiā ex moribus hominum, vt ait Philosophus in textu. 6

{HAEC igitur sententia ijs aduersatur.} Allata opinione Socratis, arguit statim ad oppositā partem & contra hāc sententiam, ostendendo ꝙ opinio illius refellitur sensu & experientia, quia aduersatur his quæ manifestè apparent. Nám videmus quòd est aliquis habens rationem non corruptam, & percipientem ea quæ sunt turpia, tamen ea agentem propter cupiditatem: & talis non videtur esse nisi incontinens: ergo illa sententia non est acceptanda quæ dicit incontinentiam non esse circa mores hominum. Post hæc dicit Philosophus 7

hoc esse dignum consideratione, quomodo & per ignorationem agat incõtinens cùm sit sciens, & quæ ignoratio sit ista, & quãdo. Nã antequã sit in perturbatione, est sciẽs, & postea quando est in perturbatione videt̃ quasi ignorans, nam tria sunt tempora cõsideranda: primò quãdo non est in perturbatione, & tunc est sciens, secundò qñ est in perturbatione, & videtur quasi ignorans, & est similis ebrio qui habet scientiã, & non agit secundum illam scientiã, sed agit quasi sint pueri, qui dicunt carmina quæ nõ intelligunt: & sic illi proferũt labijs esse turpe quod tunc vix mẽte cognoscunt. Tertiũ tempus est quando peracta re turpi rursus redit ad scientiã & cognoscit. Et inferius acceptabit Philosophus aliqua ex parte sententiam Socratis, quam suprà visus est refellere omnino.

8 {SVNT autem quibus.} Hac in parte Philosophus affert solutionem quorundã circa hanc sententiam Socratis: deinde solutionem eam refellit. illi enim in hoc assentiebantur Socrati, quòd scientia esset habitus validissimus, ita vt à cupiditate superari non posset. Verùm ex altera parte dissentiebant in eo quòd volebant incontinentiam esse in moribus hominum. sed incontinentem non habere scientiam, sed opinionem: quæ cùm sit imbecillior scientia superari poterat à cupiditate, & ita esset incontinens non habens scientiã. Nemo enim ageret præter id quod sibi visum est melius, sed præter opinionem, quæ superari posse videtur à voluptate.

{AT verò si sit opinio.} Arguit contra solutionem illam Philosophus hoc pacto, Si in ipso incontinente non est scientia, neq; firma existimatio, sed opinio quædam talis vt facilè à voluptatibus superetur, tunc venia danda esset incontinẽti & incontinentiæ: sed incontinentię non est danda venia nec excusatio, cùm sit prauitas & res digna vituperatione: ergo non est ab incontinente remouenda scientia, & ponenda talis opinio vt facitis. Notandũ quòd Philosophus dixit antea continentiã non esse virtutẽ propriè, nec incontinentiã esse vitium, quanquam non sint longè à virtute vel vitio. nũc verò dicit incõtinentiam esse prauitatem: ergo videtur esse vitium. Dicendum quòd vitium potest sumi duobus modis: aut communi modo, aut proprio. Communi vt est fugiendum, & prauum, quòd de vitio & incontinentia, & immanitate, quę sunt tres species fugiendorum circa mores. Proprio modo

do vt est vitium propriè dictum,quod ex opposito contraria
tur virtuti propriè dictæ.Incontinentia igitur dicitur praui
tas primo modo, non vt est vitium propriè dictũ, sed vt pra-
uum fugiendum & vituperabile.

{EST ne igitur id quod resistit.}Hæc est secunda pars hu 10
ius capituli,in qua Philosophus affert quæstionẽ circa quin-
tam sententiã,& opinionẽ suprà allatã.non enim seruat or-
dinem quẽ tenuit in illis proponendis,sed vt sibi opportunũ
videtur.Dubitat ergo & quærit vtrum in ipso incontinente
sit prudentia.& primò ostendit ꝙ videtur esse in eo pruden-
tia:postea declarat,& probat ꝙ nõ est. Dicit ergo in primis,
Incontinens non videtur habere scientiã,sed opinionem : at
opinionum quæ sunt in homine prudentia est validior,ergo
erit in ipso incontinente prudentia,vt videtur. Post hæc af-
fert duas rationes contra hanc sententiam. Prima ratio : si
in ipso incõtinente esset prudẽtia, prudens esset incõtinens.
at hoc est absurdũ:ergo absurdum est dicere ꝙ prudentia sit
in ipso incontinente.Nam incõtinens agit res prauas & tur
pes,prudens non agit res turpes:ergo prudens non est incon
tinens.Secunda ratio. Prudens est aptus ad omnes res bonas
agendas,& complectitur omnes virtutes morum: sed incon-
tinens non est aptus ad res bonas agendas,nec complectitur
omnes virtutes morum:ergo incontinens non est prudens.

{EXTREMORVM.} Id est singularium. 11

{PRAETEREA si continens ex eo.}Hæc est tertia pars 12
huius capituli,in qua Philosophus arguit contra quartã opi-
nionem quę erat quòd temperantia,& continentia esset idẽ:
& videtur procedere hoc pacto, Continentia vel continens
versatur circa cupiditates,& eas habet aut vehemẽtes aut le
ues:si vehementes,tunc vltra aut prauas, aut bonas : si vehe-
mentes & prauas,non potest esse temperatus.Nam tempera
ti non est habere vehementes cupiditates, nec prauas, cùm
appetitus non pugnet cum ratione in homine temperato.at
oportebat tamen,scilicet vt haberet, ad hoc vt sit idem ipse
temperatus & continens secundum vestram positionẽ.Qua-
re si continens habet vehementes cupiditates & prauàs, non
potest esse temperatus,vt patet.Sin autẽ ipse habeat vehemẽ
tes & bonas,prauus erit ille habitus qui resistit bonis vehe-
mentibusq; cupiditatibus:nam continens pugnat cum cupi-

ditatibus,& tandem vincit:quòd si resistat bonis & vehemētibus,cōtinentia erit habitus prauus:& sic nō erit omnis studiosa:at omnis temperantia studiosa est. ex quo habemus ꝙ si cupiditates erunt vehementes siue prauæ,siue bonę,temperantia non est continentia. Verùm si cupiditates sint remissę & non prauæ,tunc cōtinentia non esset egregius habitus vt existimatur:ergo nō habet remissas cupiditates non prauas: sin verò sint remissæ & prauæ,tunc continentia non esset potens dispositio,& tamen est cùm resistat magnis cupiditatibus. Concluditur ergo quòd cùm continens non versetur circa remissas cupiditates, nec circa vehementes bonas, sed potius habeat vehementes & prauas,& temperati non sit illas habere:concluditur,inquam,quòd temperans non est idē quod continens, nec temperantia idem quod continentia, vt volebat quarta opinio. & hoc videtur innuere Philosoph. licet non manifestè inferat conclusionem.

13 {PRAETEREA si cōtinentia facit.}Hęc est quarta pars huius capituli,in qua Philosophus arguit contra secundā opinionem qua dicebatur ꝙ continens idem est quod constans & perseuerans in ratione,vel potius in proposito & opinione. Incontinens verò econtrà est idem quod incōstans digrediens à sua opinione.Hanc sententiam refellit Philosophus, declarando quòd si illa opinio esset vera,sequeretur quod aliqua continentia posset esse praua, aliqua incōtinentia bona & studiosa.at hæc sunt duo absurda : ergo absurda videbitur illa opinio,ex qua hæc sequuntur. Nam primum si cōtinens sit idem quod perseuerans in opinione,vt illi volūt,fieri potest vt habeat opinionem falsam & prauam,& perseueranti in illa erit continentia praua:præterea si incontinens sit id quod digrediens à sua opinione, fieri potest vt habeat opinionem prauam à qua digrediens omittit illam prauam opinionem: & hoc pacto aliqua incontinentia esset bona, si incontinentia esset non persistere in opinione. & probat h exemplis Neoptolemi & sophistarum. Inducitur Neoptolemus apud Sophoclem in quodam opere quod inscribit Philoctetes,primum mentiri, postea confiteri veritatem, digredi à falso. ergo si incontinentia est inconstantia,& d gresio à proposito, talis digresio Neoptolemi à propo to falso fit laudabilis : ergo aliqua erit incontinentia laud

bi

bilis.quod eſt abſurdũ,quia nulla prauitas eſt laudabilis.Secundum exemplum eſt de ſophiſticis rationibus quibus illi conantur decipere homines,vt inanem gloriam conſequãtur.& quamuis non rectè concludant concluſionem,ex præmiſsis tamen rationibus eorum ligatur mens neſcientis ſoluere,velut quidam interrogabant,vt in Poſterioribus dicit Philoſophus,Scisne omnem dualitatem eſſe parem?ſi ſe omnem ſcire dicebat,offerebant dualitatem quandam quam habebant occultam,& dicebant eam non potuiſſe ſcire eſſe parem,cùm ignoraſſet eam eſſe in rerum natura.ſoluũt illi non rectè,vt ibi oſtendit Philoſophus:quare ligatur mens neſciẽtis ſoluere talibus rationibus deceptiuis.Quòd ſi mẽs non perſiſteret in illa aſſenſione,talis digreſsio eſſet incontinentia laudabilis.quare abſurde dicunt quòd continentia faciat hominem perſiſtere in quauis opinione,& incontinẽtem non perſiſtere,vt illa quarta opinio vult.

{FIT autẽ aliqua ratione.} Probat etiã idem alia ratione, 14
hoc pacto,Si incontinentia eſſet omiſsio rationis & opinionis,vt illi dicebãt,tũc ſequeretur quòd ex duobus vitijs poſſet cõponi vna virtus,quod eſt valde abſurdum.primũ,quia virtus eſt ſimpliciſsima forma & indiuiſibilis:deinde dicit per abnegationẽ externorũ.ex quo patet,quòd eſt abſurdũ dicere eã cõſtare ex partibus,& ex partibus duabus vitioſis. Quòd autem hoc ſequatur,ex eo apparet,quia fieri poteſt vt incõtinens ſit imprudens,& per imprudentiã exiſtimet aliquam rem malam eſſe bonam,& per incontinentiã omittat illam falſam opinionẽ,ſi incontinentia,vt illi volunt,omiſſio opinionis eſt:ſed omiſsio prauæ opinionis videtur eſſe probitas & virtus:& hæc fiet ex illis duobus vitijs.ergo ex vitijs cõficietur virtus,quod eſt abſurdũ:& ſequitur ex quarta illa opinione.ergo abſurda & poſthabẽda eſt illa opinio.

{PRAETEREA qui perſuaſus.} Hæc eſt quinta pars hu- 15
ius capituli,in qua Philoſophus affert dubitationẽ circa primã opinionẽ,quia illa dicebat ꝙ continentia eſt de numero bonorũ,incontinẽtia de numero prauorũ,quia poſſet aliquis dubitare in quo genere prauorũ ipſa eſſet ponẽda,& vtrum eſſet peior quàm vitiũ.Idcirco in parte iſta facit hanc determinationẽ,differẽdo & diſputãdo,nõ autem aſſerendo:quia videtur inferre diſputatiue,vt diximus, id ex quo appareat

intem

intemperantiam esse minorem improbitatem quàm incõtinentiam. Nam intemperans persuasus agit prauum, & dissuasione remoueri & sanari potest: & incontinens non persuasus à ratione operatur prauum cũ ratio repugnet, & cum percipiat illud esse prauum: & non persuasus à ratione: quia aduersatur appetitui suo, exequitur illud prauum: & intẽperans persuasus, & eligens, voluptates persequitur quas dissuasus potest omittere, & sanari posse videtur: at incõtinens cũ nõ agat persuasus, nõ videtur dissuaderi posse & dissuasione moueri. Affert post hęc & accõmodat huic proposito prouerbiũ quo dicitur, quòd non est afferẽdus potus ei qui suffocatur aqua, quia dando illi potũ nihil proficitur. Simile fit de incontinente quẽ frustra dissuadet quis, cùm percipiat quid agit, & tamen exequitur illud, & aliter agit quàm sibi ostẽdat ratio agendũ esse. Notandũ quòd in hac parte Philosophus procedit argumẽtando & disserẽdo, non asserẽdo: quia nec verũ est, nec sua sententia, vt intemperantia quàm incõtinentia, vel intemperans quàm incõtinens sit potior. Nam intemperans est vitiosus, & habet rationem iudiciumq; corruptũ. Incontinens vero nondũ est vitiosus propriè, nec habet rationem eo modo corruptam: præterea facilius sanari potest quàm intemperans, vt declarabit inferius: sed nũc arguit hincinde, vt magis illucescat veritas & determinatio
16 sua quã affert infrà. {INSVPER si circa vniuersa.} Hæc est sexta pars huius capituli, in qua Philosophus affert dubitationẽ circa sextam opinionẽ, qua dicebatur, quòd incõtinentia est circa multa obiecta & vniuersa, vt circa honorẽ, lucrũ & huiusmodi. Arguit Philosophus contra hoc, dicendo quòd data hac opinione, statim sequitur quòd nõ erit simplex incontinentia, & propriè dicta, si versatur indifferẽter circa talia, sed mixta quædam: sed hoc est absurdum. quare dicẽdum erit quòd continentia & incõtinentia circa determinata obiecta versatur, id est circa voluptates. quòd si diceretur alio modo, tunc non propriè, nec simpliciter, sed secundum quid diceretur. at nos propriam & simplicem quærimus, vt patebit infrà. postea dicit Philosophus, quòd harum dubitationum quædam sunt soluendæ vel tollendæ, tanquam non veræ: quædam autem relinquendæ tanquam bonæ, vt veritatem inueniamus circa tales affectus & dispositiones.

Quoniam

Quonā pacto continentes agunt. CAP. III.

PRimùm itaque conſiderandum eſt, ſi inconti- 17
nentes ſcientes agant nec'ne, & quonam mo-
do ſcientes. deinde circa quæ ſit incontinens
ponendus, & continens. Vtrum circa uoluptatem omnem
atque dolorem, an circa definitas quaſdam uoluptates at-
que dolores. Et utrum idem ſit an diuerſus, continens at-
que conſtans. Similiter & de cæteris quæ ad hanc atti-
nent contemplationem. Eſt autem conſiderationis ini- 18
tium, utrum continens & incontinens, ijs circa quæ uer-
ſantur differant, an modo. Dico autem ſic, utrum inconti- 19
nens ex eo ſolum ſit incontinens, quia circa hæc uerſatur,
an non: ſed ipſo modo, an utriſque. Deinde ſi continentia 20
& incontinentia ſint circa uniuerſa, necne. neque enim
circa omnia uerſatur is qui eſt incontinens abſolutè, ſed
circa ea circa quæ eſt intemperans. neque ſimpliciter ſeſe
habet ad illa. Eſſet enim incontinentia ac intemperantia
idem, ſed hoc modo. Nam ille quidem eligens ducitur, pu-
tans ſemper oportere perſequi uoluptatem præſentem.
Incontinens autem non putat quidem, perſequitur tamen.
Si itaque uera ſit opinio, ſed non ſcientia, qua tranſgre- 21
dientes incontinenter homines agunt, nihil refert ad ra-
tionem. Nonnulli nanq; eorum qui opinantur non ambi-
gunt, ſed arbitrantur exactè ſe ſcire. Si igitur opinantes
ex eo quia remiſſè credunt magis quàm ſcientes, contra
ſuam agent exiſtimationem: nihil differet ab opinione
ſcientia. Sunt enim qui non minus opinioni ſuæ, quàm alij
ſuæ ſcientiæ credunt, ut ex Heraclito patet. Sed cùm du- 22
pliciter dicatur ſcire (nam & is qui ſcientiam quidem ha
bet, non autem utitur ipſa: & is qui utitur, dicitur ſcire)
hæc inter ſeſe different: habentem, inquam, ſcientiam, at

non contemplantem, & habentem ac contemplantē: agere ea quæ agere nō oportet. hoc enim uidetur absurdum.
23 Sed non si agat non contemplando. Præterea cùm propo
24 sitionum duo sint modi, nihil prohibet ut quispiam agat contrarium eius quod scit, si habeat quidem utrasq;, uniuersali tamen & non particulari propositione utatur. Nam ea quæ aguntur, singularia sunt. Differt autem & ipsum uniuersale. nam aliud est in ipso, aliud in re. Vt omni homini sicca conducunt. & hic est homo. uel siccum est quod est tale. Sed si hoc sit tale, aut non habet, aut non operatur. Magna igitur per hos emerget utique differentia modos. atque adeò ut hoc quidem modo non absurdum
25 esse, alio uerò modo mirabile uideatur. Præterea fit ut homines scientiam habeāt, alio modo quàm nuper diximus. Nam in habendo quidem, sed non in utendo differentem cernimus habitum, ut quispiam & habeat quodammodo & non habeat ipsum. qualis est dormiens, & * furens, ac ebrius. At hoc modo disponuntur ij qui sunt in perturbationibus constituti. nam iræ, & cupiditates uenereæ, cæteraq; similia, corpus etiam manifestè permutant. atque nonnullos & in furorem, ac insaniam adigunt. Patet igitur dicendum esse incontinentes perinde sese habere at
26 hi sunt affecti. Dicere autem eas sententias quæ à scient proficiscuntur, nullum est signum. Etenim ij qui sunt hisce perturbationibus constituti, demonstrationes & c mina dicunt Empedoclis. Et qui primum discunt, nectu quidem orationes, sed nondum sciunt. oportet enim ip rum insideant menti, ad quod tēpore opus est. Quare tandum est, ut histriones poëmata recitant: sic & inc
27 tinenter agentes, sententias dicere. Insuper & hoc m quispiam naturaliter inspexerit causam. Opinionum e

* μὴ μαινόμενος.

alia est uniuersalis, alia de singularibus est, quibus iam ipse præsidet sensus. Atque cùm ex ipsis ratio fuerit una: anima conclusum ipsum in contemplandis quidem dicat, in agendis autem rebus continuò agat necesse est. Nam si omne dulce gustare oportet, & hoc est dulce ut unũ quid singularium, is hoc simul & agat qui potest nec prohibetur, necesse est. Cùm igitur una quidem uniuersalis inest 28
opinio gustare uetans: alia uerò dicit, omne dulce uoluptatem afferre, & hoc esse dulce: hæc autem operatur, atque inest fortè cupiditas. illa quidem hoc fugere dicit, cupiditas autẽ ducit. mouere enim partes singulas potest. Quare 29
fit, ut à ratione quodammodo & opinatione incontinenter agatur. nõ tamen per se cõtraria, sed per accidens. cupiditas enim rectæ rationi, sed non opinatio aduersatur. Quare & propter hoc bestiæ, non sunt incõtinentes: quia 30
non uniuersalem existimationem, sed singularium imaginationem atq; memoriam habent. Quomodo autem solui- 31
tur ignoratio, ac rursus fit incontinens, sciens, eadem est ratio, & de ebrio, & dormiente, & nõ est huius propria perscrutationis, quam quidem* à naturalibus audire oportet. Cùm autem ultima propositio rei sit sensibilis opinatio atq; actuum domina, hanc incontinens aut non habet 32
dum est in perturbatione: aut sic habet ut in habendo non sit scire, sed dicere perinde atq; temulentus Empedoclis carmina profert: Et quia terminus extremus non est uniuersalis, nec ad scientiam ut uniuersalis attinet, atq; id accidere uidetur quod Socrates quærebat. Nõ enim ea, quæ propriè scientia est, præsente, fit perturbatio: nec ipsa ob perturbationem distrahitur, sed sensitiua. De his igitur si sciens, inquam, incontinens an non sciens, & quonam modo sciens incontinenter agat, tot à nobis sint dicta.

* παρὰ τῶν φυσιολόγων

COMMENT.

17 PRIMVM itaque considerandum est.} Hoc est tertium capitulum huius primi tractatus, in quo Philosoph. posteaquàm attulit opiniones priscorum de continentia & incontinentia, & constantia, & huiusmodi, & circa hæc posuit dubitationes quasdam & oppositiones: nunc soluere intendit primam dubitationem, quæ posita est in præcedenti capitulo, Vtrum incontineus agat sciens incontinenter. Diuiditur hoc capitulum in tres partes quæ suis locis declarabuntur. In prima igitur præmittendo ordinem de quibus dicturus est, dicit considerãdum esse vtrum sciens vel non sciens incontinens agat: & si sciens, quonã pacto, hæc enim est magna difficultas, & in hac se dilatat in tertia parte huius. Deinde dicit considerandum esse circa quæ versatur incontinẽtia, an circa omnes voluptates, & reliqua quæ patẽt in textu.

18 {EST autem considerationis initium.} Præmisso ordine eorum de quibus dicere inferius intendit: affert nunc duas dubitationes, & statim soluit. Nam earum solutio videtur esse fundamentum eorum quæ ab eo dicentur inferius. Prima dubitatio est vtrum continens & incontinens differant obiectis circa quæ versantur: an modis diuersis versandi circa eadem obiecta, eandemq; materiam. Hæc dubitatio introduci potest duobus modis. Primo, vtrum continẽs & incontinens differant inter se ob id, quia versentur circa diuersa obiecta & materiam: an quia versantur circa eandem diuerso modo. Vel alio pacto introduci potest, vtrum contine[ns] & incontinens differant, scilicet à temperato & intempera[n]to: an in materia, vel in modo versandi diuerso. & hæc secu[n]da expositio magis consonare & conuenire videtur cum i[is] quæ dicentur inferius, quia hãc dubitationem soluit poti[us] secundo modo sumptam, quàm primo.

19 {DICO autem.} Hoc addit vt magis seipsum declaret.

20 {DEINDE si cõtinentia & incõtinẽtia.} Affert secũda[m] dubitationẽ talem: vtrũ continẽtia & incontinẽtia versen[tur] circa omnia obiecta, an non: & statim affert solutionẽ hu[ius] secundæ quæstionis, dicendo quòd simpliciter incõtinẽs, [de] quo loquimur, nõ versatur circa omnia, sed circa ea circa [quæ] versatur intemperãs, id est circa voluptates. deinde infer[tur] solutio secũdæ dubitationis, scilicet quòd licet intempera[ns]

& in

& incõtinens versentur circa eandẽ materiam, id est circa voluptates corporis: tamen non simpliciter eodem modo, quia essent idem, quod est absurdũ, sed diuerso. nam intemperans eligit, incõtinens nõ eligit: ergo incontinẽs non est intẽperans, licet versentur circa eandẽ materiam. Et notãda est distinctio ista, quia videtur esse fundamentũ eorũ quæ dicẽtur inferius. Neq; simpliciter, id est nõ eo modo quo intẽperãs.

{ 51 itaq; vera sit opinio.} Hęc ex secunda pars huius cap. in qua Philosophus posteaquã præmisit nõnulla necessaria, nunc sumit rationẽ illam priscorum. qui nitebantur soluere opinionem Socratis, & difficultatem sua sententia ortam, cũ diceret incontinentem nõ habere scientiam eorũ quæ prætergrederentur ob cupiditatẽ: illi autem aiebant habere opinionem & non scientiam. Philosophus autem ostendit ꝙ talis solutio illorum nõ est bona, quia nihil refert vtrũ in ipso incontinente sit scientia vel opinio quam ille transgrediebatur in agendo, & posthabeat ipsam siue sit scientia siue opinio sequendo cupiditatẽ: nam illi putabant ideo vinci rationem incontinentis, quia nõ haberet scientiam rem validissimam, sed opinionem quæ est imbecillior, & superari à voluptatibus potest. Hoc autẽ non esse verũ dicit, quia sunt nõnulli qui habent ita infixam & firmã opinionem ac si haberent scientiam. Nam si dicũt incõtinentes ex eo habere opinionem, quia remissè credentes agãt cõtra existimationem & iudicium suum: hoc argumentũ nõ valet, quia fieri potest ita vehemens opinio, vt in habente sit tanquam scientia. & hoc ostendit exẽplo Heracliti qui opinabat ꝙ omnia essent in continuo motu. Huic opinioni adeò hærebat Heraclitus, vt nõ minus crederet, quàm si certissimè sciret. Quare si ponamus ꝙ in incontinente sit opinio & non scientia: nihil refert, nec sequitur propositum nostrum vt vincatur, quia opinio sit debilior, cùm possit esse opinio talis, vt respectu habentis sit tanquã scientia. Notãdum ꝙ multipliciter differt scientia ab opinione: sciẽtia semper est de necessarijs, opinio verò nõ semper. Scientia est per demõstrationem, opinio nõ est per demonstrationem: & scientia semper est vera, opinio potest esse falsa. Sunt & alia multa quibus differũt. verùm ad propositũ, & si semper scientia sit firma, opinio autem non semper, tamen fieri potest, vt aliquãdo in hoc sint similes, id

est, vt sit opinio vehemens & firma, ac si esset scientia quædam, vt exemplo ostendimus.

22 {SED cũ dupliciter dicatur scire.} Hæc est tertia pars huius ca. in qua Philosoph' incipit soluere dubitationẽ quã mouit in principio capituli præcedẽtis, Vtrũ incontinẽs sit sciẽs & si sit, quomodo sit: circa dubitationẽ attulit sentẽtiam Socratis, & priscorũ vt vidimus, & duo facit. Primò soluit quęstionẽ afferendo tres distinctiones, deinde soluit alio modo ex parte naturalis profectionis rerum agẽdarum vt late appareat sententia, & solutio quam intendit. Prima distinctio est ꝙ scire bifariam dicitur. Vno modo habitu, vt is qui habet & non vtitur: alio modo vt est in actu, & operatione, vt est ille qui habet sciẽtiam & vtitur. Nã primo modo, vt hoc patefiat exemplo, dicimus geometram dormientem, & non operantem & speculantem, habere scientiam geometriæ & habitum. Secundo modo dicimus scire cùm speculatur secundum scientiam & habitum geometriæ quam habet faciẽdo aliquã demõstrationem, veluti quòd triangulus habeat tres angulos æquales duobus rectis & huiusmodi. Eodẽ pacto citharœdus dicetur habere artem citharizandi in habitu. Primo modo si stet dormiens: secũdo modo si operetur secundũ habitum qui est in eo, & vtatur arte sua. Hac distinctione allata affert vnam conclusionem Philosophus, qua innuere videtur quoquo modo solutionem quandam. nam quãdo dicimus incontinentem scire, possumus vno modo intelligere quòd habet opinionem & scientiam in habitu: alio modo quòd vtatur & actualiter speculetur & consideret secundum talem scientiam. Quòd si vtroq; modo ponatur scire in ipso incõtinente, id est vt habeat in habitu, & cõtempletur, id est vtatur ipsa, & consideret secundũ eam dum agit, forsitan erit absurdum: sed primo modo tantùm nihil refert, id est vt habitu habeat, & non contempletur cùm agit. Veluti si ponamus aliquem scire rem quãdam esse bonam, & habitu illam scientiam cognitionemq; habere, non tamen habere actu, id est vti ea cùm agit, nec eam respicere cùm operatur.

23 {HOC enim videtur absurdũ.} Scilicet ponere vtroq; modo scire in ipso incõtinente, scilicet eũ habere sciẽtiã habitu, & vti cũ agit incõtinẽter, sed nõ, scilicet erit absurdũ dicere, quòd habeat scientiam & cognitionẽ illam habitu, & postea

non consideret, & contempletur, vel ea vtatur cum agit. Notandũ quòd Philosophi solent alijs terminis hanc distinctionem facere. Dicunt enim quòd actuum quidam primus, quidam secundus. Primum appellant ipsum habitũ, quia est tanquam forma perfectiua potentiæ: & forma solet appellari actus respectu materiæ, vt anima dicitur actus à Philosopho. Secundum appellant operationem: eodem pacto scire dupliciter est: aut primo actu, id est habitu: aut secundo, id est operatione. & primo modo incontinens dicetur sciens cũ agit: secundo verò non dicetur sciens. Nam si haberet scientiam secundo modo, id est vt eam respiceret quam habet, nunquã operaretur secundum incontinentiam: sed culpa sua est quod non respicit eam cùm agit, sed post habet & dimittit vt præsentem sequatur voluptatẽ. Et adnimaduertendus est hic Philosophi modus quem ille multis in locis seruat vt mediũ suis distinctionibus capiat. Nam antea vidimus quòd nonnulli priscorum dicebant incontinentẽ scientem esse. Socrates verò dicebat fieri non posse, vt sciens sit incontinens: Philosophus verò medium tenens, partim scientẽ, partim nõ scientẽ esse voluit, afferendo distinctionẽ de modo sciendi. Cũ enim res distinguuntur, quæ indigent distinctione, multæ auferũtur dubitationes, & ipsa veritas manifestius elucescit. Plato primò his est vsus distinguẽdi modis: erant enim antea scientiæ quasi crudæ: Plato cœpit distinguendo tollere æquiuocationes, vt in Phædro de furoribus, & alijs in locis facit distinctiones preclaras: postea Philosophus iste mirũ in modũ amplificauit hos distinguendi modos, vt tollerẽtur omnes cauillationes sophistarũ, quibus hic semper inimicissimus facit.

{PRAETEREA cùm propositionum.} Affert Philosophus secundam distinctionem, & solutionem eiusdem quæstionis, scilicet vtrum incontinens sit sciens, & si est, quomodo sit. Videtur autem dicere hoc pacto, quòd in ratiocinatione siue discursione, & syllogismo actiuo duæ propositiones sumuntur: vniuersalis vna, altera singularis. & fit quandoq; vt sciamus vtranque, & fit etiam vt sciamus tantum alteram. & intelligitur hic de vniuersali, & particulari circa eosdem terminos, vt omnis magnes attrahit ferrum, hic est magnes, & cætera. Potest ergo fieri vt incontinens sciat in vniuersali, nesciat postea particulare cùm agit, sicut in speculatiuis 24

dicimus, quòd fieri potest vt quis sciat omnẽ triangulum habere tres angulos æquales duobus rectis, ignoret autem hũc vel illum triangulum: sed cùm sit quoddam vniuersale quod habet sub se singulare, quod ignorari non potest cùm scitur suum vniuersale, quoddam verò vniuersale sit, quod sciri potest sine suo singulari: ideo Philosophus affert distinctionem illã, ne quis obijceret, dicendo quòd fieri potest vt sit vniuersale aliquod, quo scito ignorari non potest suum singulare: quòd si hoc competeret incontinenti, tunc non esset vera solutio tua, scilicet quòd incontinens sciat vniuersale, postea verò cum agit non sciat singulare. Affert igitur hãc distinctionem, quòd duplex est vniuersale: aliud in ipso q habet, aliud in re. Exemplum primi, vt omni homini sicca proficiunt, hic est homo &c. Hæc propositio singularis ignorari non potest respectu vniuersalis quod est in ipso, id est in ipso homine. Nam cùm sciat tale vniuersale in ipso homine, id est in se, nõ potest ignorare hanc propositionẽ singularem, id est hic est homo, nisi seipsum ignoraret: quod est absurdum. Exẽplum secundi, Omne siccum homini prodest: at hoc est siccum &c. Tale igitur vniuersale quod est in re sciri potest, & tamen ignorari potest singulare. nam & si sciam quòd omne rheubarbarum purgat choleram, quod est vniuersale in re, tamen ignorare possum hoc vel illud rheubarbarum. Quare dicere potest Philosophus ad tollendam illam obiectionem: cùm ego loquor de incontinente. & dico quòd ipse habet scientiam habitu, & vniuersale: cùm verò agit, singularem proposionem non percipit, non intelligo de vt vniuersali in ipso quod sciri non potest quin sciatur suum singulare: sed intelligo de vniuersali in re quod sciri potest, & tamen nõ percipi singulare suum quod locatur sub ipso, vt exemplis patuit. Loquẽdo igitur de vniuersali quod est in re, dicere possumus quòd incõtinens agere potest sciendo vniuersale: postea verò cùm agit, non percipiendo singulare: non est autem absurdum vt incontinens habeat vtrasque propositiones, scilicet vniuersalem & particularem, & tamen cùm agit non vtatur cognitione & scientia illius in singulari, & id est non habere in actu & operatione: & sic aget contra id quod scit, & erit quoquo modo sciens respectu vniuersalis, quoquo modo nesciens respectu singularis, ex eo quia cognitione in particu-

lari

ari propositione nõ vtitur.itaque si hoc modo scire dicatur incontinens,non erit absurdum:sed illud absurdum esset si diceretur eum scire & vti scientia in singulari cùm agit.

{PRAETEREA fit vt homines.} Affert tertiã distinctionem Philosophus,ex qua emergit tertia solutio. Nam dictũ est superius quòd scientes dici possunt & in habendo & in vtendo,id est habitu & actu secundo:nunc autẽ istud habere scientiam,scilicet in habitu nõ vtendo ea,bifariam dici potest,aut quòd habeat & nõ operetur,quia stet otiosus nõ impeditus aliqua perturbatione:aut quòd habeat,& nõ operetur ob aliquam perturbationẽ,& huiusmodi. Sicut est dormiens,ebrius,furẽs,& alij eiusdẽ generis.& isti vidẽtur differre,quia ille sine perturbatione est habitu sciens,tamẽ nõ considerans actu,quia stat otiosus:hic verò alter scientiã habet habitu,& impediri potest multifariam,aut somno,aut ebrietate,aut perturbatione,ne exerceat operationes secundum scientiã quã habet:& huic similis ex quo innuitur solutio,videtur esse incõtinens qui habet cognitionẽ & scientiã in habitu,& cũ superueniunt vehementes cupiditates,permittit se superari,& fit similis ebrio cũ sit in illis perturbationibus cõstitutus,quæ non solũ exagitant animũ,sed etiã corpus permutant,aut pallore,aut tremore,aut similibus. 25

{DICERE autem incõtinentes.} Remouere videtur obiectionẽ quæ fieri potuisset hoc modo:Tu dicis,ô Aristoteles incontinentem habere scientiã cum impedimento,ita vt nõ vtatur ea cũ agit. Nos tamen videmus aliquos incontinẽtes dicere & proferre sententias quæ indicant eos esse cõstitutos in scientia,& ideo nõ videntur ignorare,sed percipere cùm agunt. Respõdet Philosophus quòd fieri potest vt proferant talia. Verum hæc tantũ verbis dicunt,& non sequitur per hoc quòd sint in scientia constituti:sicut etiam pueri qui proferunt orationes quas nõ intelligũt,& histriones carmina in scena quæ recitant,& tamen nõ intelligunt quòd importatur per illa.quare nõ sequitur quòd si incõtinentes proferunt sententias ad scientiã & cognitionẽ pertinentes quòd sint in scientia constituti. Et sic erunt quodãmodo scientes, & quodammodo non scientes,eo modo quo dictum est. 26

{INSVPER hoc etiã pacto.} Allatis distinctionibus illis & solutionibus,nunc eiusdem dubitationis aliã solutionem 27

affert ex parte naturalis profectionis sciẽtiæ actiuæ,& dicit naturaliter,nõ quia à natura proficiscatur hæc ratio,sed quia sic fit naturaliter in profectione sciẽtiæ actiuæ & opinionis. Nã fit hoc modo quòd quædã est opinio vniuersalis,quædã singularis,quæ est circa res agẽdas singulares,quarũ est sensus. Ex ijs duabus opinionibus fit quandoque vna opinio,& vna sententia,quã intelligit Philosophus esse cõclusionẽ,& non minorẽ propositionẽ,sicut aliqui dicunt expositores. Fit enim ex vniuersali & singulari conclusio hoc pacto,Omne animal est substantia,Socrates est animal,ergo Socrates est substantia. Hęc est opinio vniuersalis:scilicet omne animal est substantia:& est alia singularis,id. Socrates est animal:& ex his opinionibus fit vna,quæ est cõclusio,scilicet Socrates est substãtia,cui necessario assentitur mens,cũ sequatur necessario ex præmissis secundũ formã syllogismi. Verũ sicut fit in speculatiuis,ita in actiuis:sed in speculatiuis hoc fit vt posita vniuersali & particulari secundum formam syllogismi,necessario sequitur cõclusio:sic in actiuis posita vniuersali & singulari,statim sequitur operatio,quæ est conclusio in actiuis,scilicet executio ipsa post discursionem factam:vt patet in hoc exemplo,vbi ponitur vniuersalis opinio & particularis,ex quibus fit vna tertia:id est conclusio & executio ipsa hoc modo,Omne dulce est gustãdũ:hoc est dulce.& statim fit executio & prosecutio illius quæ est conclusio actiua. Nam in speculatiuis satis est nosse cõclusionẽ,sed in actiuis non tantũ est cõclusio quæ infertur,sed etiã quæ agitur,cùm statim post discursionem illã fiat executio.& ista procesſio fieri videtur naturaliter in rebus agendis,licet nõ animaduertatur. Primò enim habemus aliquam cognitionẽ sub qua ponimus aliquam particulam,& postea infertur conclusio ex illis,id est operatio & executio, si non prohibetur.

28 {CVM igitur vniuersalis.} Præmisſis ijs quibus percipitur procesſio,quæ naturaliter videtur in rebus agẽdis:nũc Philosophus accedit ad solutionẽ,qua intelligi posſit quomodo incontinens operetur:& animaduertendum quod de eadem re diuersæ opiniones & propositiones esse possunt:quæ diuersæ cùm sint,nõ tamen sunt contrariæ,vt de aliquo dulci dicere possumus quòd est turpe,& etiam quòd affert voluptatem. Ponatur autem,vt dicit Philosophus, vna cognitio

vni

vniuersalis vetans non gustare, id est nullũ dulce est gustandum, sit etiã alia quæ dicat quòd omne dulce affert voluptatem, tunc allato aliquo dulci vt hoc est dulce, quòd est singularis opinio. & propositio statim incontinens, si adsit cupiditas, collocabit illam propositionem singularem sub vniuersali affirmatiua quam habet, scilicet sub hac vniuersali, quòd omne dulce affert voluptatem: collocabit, inquam, istam singularem, hoc est dulce, & statim concludet operando & exequendo si impedimentum absit, requiritur primò vt sit vniuersalis opinio, deinde singularis alia, & rei singularis quæ agi possit à nobis, & vt adsit cupiditas, & remotum sit operãdi impedimentum vt possit fieri executio: illa autem alia vniuersalis negatiua, id est, nullum dulce est gustandum, relinquitur ab incontinente, nam cùm posset illam singularẽ, scilicet hoc est dulce, collocare sub ea negatiua bona quã habet, ipse collocat sub affirmatiua vniuersali, etsi habet illam bonam negatiuam. quare dicit Philosophus quòd ex vniuersali ratione, & singulari opinioni quæ est contraria vniuersali, illi non per se, sed per accidens, quia coniungitur cum cupiditate, incontinens operatur: & sic ex vniuersali ratione nõ corrupta, quæ dicit nullum dulce gustandum est, & opinione particulari quæ dicit hoc est dulce, agere videtur incontinens: nam cupiditas est cõnexa huic singulari opinioni, quæ cupiditas est contraria illi vniuersali rationi per se: opinio autem illa singularis est contraria per accidens, quia de se non esset contraria nisi esset cupiditas quæ trahit rationem, & mouet etiam partes organicas corporis. & sic incontinens permittens se superari operatur.

{A RATIONE quodammodo & opinatione.} Quia oportet vt tam vniuersalis quã particularis adsint ibi in incõtinente, sed vt clarius intelligatur sententia Philosophi, talis videtur fieri processus in ipso incontinente. Scit incontinens quòd nullum dulce, scilicet turpe est gustandum, scit etiam quòd omne dulce affert voluptatem: repræsentatur sibi aliquod dulce, & cõcupiscentia mouet, discurrit ille & negatiua illa ratio vetans gustare dulce, quæ dicit nullum dulce est gustandũ, retrahit eum, & si non esset cupiditas, faceret bonam conclusionẽ, quia discurreret secum hoc pacto. Nullum dulce est gustandum: hoc est dulce, & statim operatione 29

concluderet:ergo non eſt guſtandum,& non guſtaret,& non laberetur:verùm cùm ſit ibi cupiditas præſens & vrgens ipſe ponit illam ſingularem opinionem,ſcilicet hoc eſt dulce,ſub illa alia vniuerſali affirmatiua,ſcilicet omne dulce affert voluptatem.quare ſi omne dulce affert voluptatem : ſcit enim hanc propoſitionem prius vniuerſalẽ,deinde, & hoc eſt dulce,ergo &c.Concludit operando,& guſtando,& exequendo, quòd ſi ipſe collocaſſet ſub illa prima bona,& negatiua quæ dicit quòd nullum dulce eſt guſtandum,bonam feciſſet concluſionem,& non guſtaſſet,ſed cùm habeat ſcientiam illius vniuerſalis,non vtitur poſtea cùm agit, & ex hoc non habet ſcientiam actu,etſi habet in habitu: intemperãs verò differt ab eo,quia habet corruptam rationem,& nõ putat illam negatiuam eſſe veram, vt incontinens qui eam percipit & non ſequitur, ſed intemperans putat potius oppoſitam illius negatiuę eſſe veram,ſcilicet quòd omne dulce eſt guſtandum, quia ex mala conſuetudine habet corruptum iudicium rationis:incontinens verò cùm habeat & percipiat illas duas vniuerſales propoſitiones,quòd nullum dulce eſt guſtandum:& quòd omne dulce affert voluptatem, extemplo cùm aduenit hoc dulce cupiditate vrgente , quæ eſt contraria negatiuæ propoſitioni:quia illa vetat guſtare,cupiditas ſuadet: incontinens ponit ſingularem illam ſub affirmatiua, & concludit affirmatiuè operando vt potiendo illo dulci, & oblitus penè dum eſt in illa perturbatione primæ propoſitionis bonę negatiuę vetantis eum guſtare,cuius ſcientiam habet in habitu,ſed in operando eam non reſpicit.quare dicitur quod aliquo modo ſciens,aliquo modo non ſciens operatur . Et cùm dicimus incontinentem habere ſcientiam in habitu eo pacto & non actu, non ſumimus ſcientiam propriè dictam, ſed largo modo pro cognitione quadam quã ille habet vniuerſalis illius propoſitionis,& huiuſmodi.Nam loco ſuo Philoſophus exactiſsimè ſcientiam propriè dictam declarauit, vt vidimus. Percepimus etiam expoſitione huiuſmodi propoſitionum,& vniuerſalis & ſingularis diſcurſionem incontinentis,& proceſſum quem facit in operãdo.Verùm diſcurſionis & ratiocinationis eius ex vniuerſali & ſingulari ſequitur concluſio, quæ non deſinit in cognitione tantum, vt in ſpeculatiuis : ſed in opere & executione rei ſecundum appetitum,

ctum, à quo ratio superatur, vt dictum est. Et notandū quòd fit pugna inter ista, quia scientia & cognitio illa vniuersalis coniuncta cum ratione aduersatur opinioni particulari non de se, sed opinioni coniunctæ cupiditati, & fit pugna, & in ipso incontinente superatur ratio. In eo verò qui est incontinens vincit ratio, vt patet. sed videtur Philosophus sententia sua tenere mediam viam inter superiores, quia non remouet omnino scientiam ab incontinente, vt faciebat Socrates, nec tribuit solam opinionem, vt illi prisci.

{QVARE & propter hoc bestiæ non sunt incōtinentes.} 30
Ex supradictis infert vnū correlariū Philosophus, quo ostendit incontinentē esse non posse sine ratione, quia nō sufficit tantū concupiscentia: & ideo dicit ꝙ bestiæ non possunt esse incontinentes: quod probari potest hoc pacto, Omnis incontinens habet vniuersalē cognitionē cui aduersatur cupiditas: sed nulla belua habet vniuersalē cognitionē cui aduersetur cupiditas: ergo nulla belua est incontinens. Patet ratio, quia beluæ habent imaginationē, & apprehensionē, & memoriā rerum singulariū: non autē percipiunt vniuersale quod percipitur ratione, & intellectu tantū. Ex quo patere potest quòd intellectus tantū excedit memoriā, phantasiam, & alias huiusmodi potentias instrumentales quæ singularium sunt aut perceptiuæ, aut retentiuæ, quantū superat potētia rationalis irrationalē, & intellectiua sensitiuā, & omnino ea quę cognoscit vniuersale, illā quę nullo modo percipit vniuersale. Concluditur ergo ꝙ beluæ nullo pacto incōtinētes esse possunt, cùm non habeāt rationem, & vniuersalem existimationem.

{QVO modo autē soluitur ignoratio.} Respondet Philosophus obiectioni, quę fieri posset & oriri ex antedictis, quia dictum est quòd incontinens habet cognitionem, & scientiam: postea in operādo obfuscatur à perturbatione, qua sublata rursus reuertitur in pristinam scientiam, quam habitu habet. Quæritur ergo quomodo ex sciente fit ignorans, & rursus ex ignorante fit sciens: & quomodo pellitur illa caligo. Ad hæc respondet Philosophus, quòd fit simili modo de ebrio & dormiente, quorum solutio à Philosopho naturali petenda est, qui de somno, & vigilia, & similibus doctrinam tradit. & hoc dicit Philosophus ne videatur transire de genere in genus, & permiscere scientias, quæ & principijs sub- 31

iectis distinguuntur. intelligendum est tamen quòd sicut fit in somno & ebrietate, ita in ipsa incontinentia eueni re videtur. Nam primò homo vigilat, postea accidit somnus, qui vigiliæ quædam priuatio est & operationis. Ligantur enim sensus, vnde somnus ligamen sensuum externorum appellari solet: soluto deinde somno iterum fit vigilia. in ebrio quoque ascendunt vapores, & perturbant spiritum vitalem & cerebrum, & instrumentum quo vtitur ratio: soluto autem vapore illo rursus spiritus incipit meare purus, & instrumentum idoneum reddere ad operationes exercendas. Similiter fit de incontinente qui primò habet scientiam & cognitionem illam vniuersalem, & scit nullum dulce est gustandum, & hoc est dulce, & ideo non esse gustandum. Sed postea vrgentibus cupiditatibus quasi ebrietate irretitus, & non respiciens cognitionem illius bonæ propositionis negatiuæ collocat singularẽ sub affirmatiua, & concludit affirmatiuè potiendo dulci: sed deinde vt fit solutio ignorantiæ generatæ per ebrietatem remoto vapore: sic soluitur ignoratio incontinentis remotis perturbationibus, quæ nõ procedunt in infinitum: & sic redit ipsa ratio quasi quædam lux, & sera eum pœnitentia capit quasi secum dicentem. sciebam quòd nullũ dulce gustandum est, & hoc cùm esset dulce non erat gustandum: ego tamen gustaui prohibente ratione.

32 {CVM autem vltima propositio.} Declarat Philosophus etiã magis quomodo incõtinens dicatur & nesciẽs: & ex hoc emergit solutio dubitationis de scientia Socratis. duas diximus incontinentẽ habere propositiones, vniuersalem & singularẽ, & hæc vltima est rei sensibilis opinatio, quæ dicitur domina rerũ agendarũ, quia actio est rerũ singulariũ. nam si afferatur sola vniuersalis, nunquã fiet actio: incontinens igitur cùm agit adueniente cupiditate habet quidem sopitã illam vniuersalem, singularẽ verò quæ est domina rerũ agendarũ aut non habet: quia non vtitur ea, aut si habet non animaduertit secundum eam, nec percipit se habere, atq; ideo abutitur, & si profert eam, facit vt vinolenti, qui proferunt Empedoclis carmina: dicere enim & proferre, vt suprà etiã dixit, scientiam non indicat, & sic dici potest quòd sit quodãmodo sciens, & nõ sciens, cùm agit ipse incõtinens diuersis modis, vt patuit. Affert præterea aliũ modum solutionis ipse Philosophus,

sophus, scilicet quòd duplex esse videtur scientia, vniuersalis & singularis. Vniuersalis est firma & perseuerãs, à qua nemo dimoueri solet, tamen non est domina rerum agendarum. Alia vero est opinatio quædam rei singularis & sensibilis. Cum hæc ita sint, dicere possumus quòd illa scientia quæ est vniuersalis, & propriè talis nõ vincitur in ipso incontinẽte, nec illa præsente incontinens agit incõtinenter, & hoc fortasse intellexit Socrates, inquit Philosophus, cũ dixit quòd nemo agit præter sciẽtiam suam, & sic accommodat proposito suo sententiam Socratis. Intellexit, inquam, de vniuersali, cuius propriè est scientia, qua præsente nõ fit perturbatio, sed cum extremus est terminus, id est singularis & præsente singulari opinatione: quæ nõ est scientia propriè, sed rei sensibilis est, tũc fit perturbatio, & quasi caligine obfuscatur incontinens, & hoc pacto vidimus quomodo sciens & quomodo non sciens incontinenter agat incontinens, & etiam quomodo intelligi posit sententia Socratis, quam Philosophus, vt consueuit, accommodauit proposito suo. Solet enim refellere aliorum opiniones primò: deinde siquid est boni trahere ad sententiam suam vt verior appareat, quando alia quæcunque ex ea parte qua sunt vera, conueniant secum, & falsa discordent, vt fecit in primo, & in alijs locis.

Circa quæ continens & incontinens versatur.

CAPVT IIII.

Trum autẽ sit aliquis incontinens absolutè, 33
an aliqua ex parte sint omnes, & si sit, in 34
quibusnam sit, dicendum deinceps est. Patet igitur continentes atque constantes, & incontinentes ac molles, circa uoluptates doloresq; uersari. Quoniam autem eorum quæ uoluptatem efficiunt, alia 35
sunt necessaria, alia per se quidem expetibilia sunt, exuperationem autem habent. Atque necessaria quidem dico, quæ ad ipsum pertinent corpus. alimentum, inquam, Veneris usum, & huiusmodi cætera, circa quæ temperantiam intemperantiámque posuimus. Non necessa-

ria

ria uero,per se autem expetibilia,uictoriam,honorẽ,diuitias,& quæ sunt similis generis,quæ bona sunt & delectant.Eos quidem qui in his præter rectam rationẽ quæ est in ipsis,exuperant,absolutè quidem incontinentes nõ dicimus.sed hæc addentes,pecuniarum incontinentes,& lucri,& honoris,& iræ dicimus,ut diuersos & similitudine nomen idem habentes:ut homo qui ludo in Olympico uicit.Cõmunis enim ratio parum ab illius ratione propria differebat:attamen erat diuersa.Atque huius signũ est illud.nam incontinentia quidem non solum ut delictũ, sed etiam ut quoddam aut simpliciter,aut aliqua ex parte uitium uituperatur.At horum nemo.Eorum autẽ qui circa corporis uoluptates uersantur,in quibus temperantem intemperantemq; ponimus,qui non eligendo,sed præter electionem ac mentem,efficientium quidem uoluptatem exuperationes persequitur,dolorem autem inferentiũ fugit,famis,sitis,æstus,frigoris,& omnium quæ ad tactum gustumq; pertinent,is nõ additione circa hæc,inquam(ut circa iram)sed absolutè solum incontinens dicitur.Cuius hoc indicium est.circa nanque has uoluptates,& nõ circa ullam illarum intemperantes dicũtur,& propterea in eodem incõtinentẽ ponimus & intemperantem,& cõtinentem ac temperantem.Sed illorum neminem,quòd circa uoluptates easdem quodammodo doloresq; uersantur.
36 Atq; sunt quidem hi circa eadem,sed nõ eodem modo:sed illi quidem eligunt,hi uerò nõ eligunt.Quapropter potius eum intemperantem dixerimus,qui non cupiens,aut remißè exuperationes uoluptatũ persequitur,ac mediocres fugit dolores,quàm hunc qui ob uehementes cupiditates eadem agit.Quid enim faceret ille si cupiditas adueniret ingens,& circa rerũ necessariarum indigentiam

vehe

uehemens dolor? Cùm autem cupiditatum ac uoluptatum, alię genere sint honestæ studiosæq́;, aliæ non sint (eorum enim quæ uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia sunt natura, quædam hisce contraria, quædam media, quemadmodum prius distinximus: ut pecuniæ lucrum, honor, uictoria) in omnibus talibus atq; medijs nō ex eo uituperantur homines, quia his afficiuntur, cupiunt atq; amant: sed ob modum, & quia exuperant. Quapropter qui præter rationem aut uincuntur aut sequuntur quippiam eorum quæ natura sunt honesta & bona, non laudantur: ut ij qui circa honorem magis quàm oporteat student, aut erga filios, & parentes. Etenim bona sunt hæc: & laudantur qui circa hæc student. Attamen est & in his exuperatio quædam, si quispiam (ut Niobe) & aduersus deos cōtenderet, aut sic erga patrem afficeretur, ut Satyrus ille qui patris amator appellabatur. insanire nanque nimium uidebatur: Circa igitur hæc nulla est prauitas, propterea quòd unūquodque per se (ut diximus) natura est expetibile: exuperationes tamen ipsorum improbæ sunt, ac fugiendæ. Similiter nec incontinentia etenim incontinentia non solum est fugienda: sed etiam uituperāda. Ob perturbationis autem similitudinem adiungentes singula incontinentiam circa unumquodque dicunt: ut malum medicum, aut malum histrionem, quem absolutè non dicerent malum. Vt igitur neque hic absolutè dicitur malus, quia non est uitium quicquam ipsorum, sed rationum comparatione simile: sic & illic solam existimandum est incontinentiam & continentiam esse, quæ in ijs est circa quæ temperantia intemperantiáque uersatur. circa autem iram per similitudinem dicimus. Quapropter & ipsam addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodum & honoris & lucri. 37

COM

COMMENT.

33 VTRVM autem sit quispiam incontinens &c.} Hoc est quartum capitulũ huius primi tractatus, in quo posteaquàm soluit primam dubitationem positam in principio antecedentis capituli, si incontinens agat sciens, necne: & si sciẽs agat quomodo sciens, & eam pluribus modis declarauit: nũc declarat aliam quæstionem etiam ibi secundo loco positam, scilicet vtrum sit absolutè incontinens, & circa quam materiam sit propriè ille qui simpliciter est incontinens. Diuiditur hoc capitulum in quatuor partes quæ patebunt. In prima parte videtur proponere duas quæstiones. Prima est, vtrum quis simpliciter sit incontinens, an omnes incontinentes sint secundum quid, & aliqua ex parte, ita quòd nullus sit simpliciter incontinens & absolutè. Secunda est, si aliquis sit simpliciter & absolutè incõtinens circa quam materiam propriè sit.

34 {PATET igitur continentes.} Hęc est secũda pars huius quarti capituli, in qua Philosoph⁹ incipit declarare illas duas quæstiones, & primo affert materiam in genere ipsorũ habituum vel dispositionũ, scilicet continentiæ & incontinentię, constantiæ & mollitudinis, & dicit eam esse circa voluptates, & dolores. Et accipit hic non tantũ voluptates, & dolores corporis: sed in genere & cõmuniter. Notandum ꝙ omnis virtus & vitium versatur circa voluptates & dolores, & propterea cùm cõtinentia & cõstantia sint propinquæ virtuti: incontinentia verò & mollitudo sint proprinquæ vitio, ideo habitus isti siue dispositiões vidẽtur versari circa eandẽ materiã.

35 {QVONIAM autem eorum quæ voluptatem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua primò diuidit materiam circa quam in genere versatur incontinens: deinde ex diuisione illa venatur incontinentem & continentem simpliciter. & dicit quòd afferentium voluptatem quædam sunt necessaria, quædam expetenda per se, sed suscipiunt exuperationem & excessum vituperandum, vt honores & diuitiæ & alia huiusmodi circa quæ excessus fieri potest, & defectus, vt antea vidimus. Et hæc dicuntur de se expetenda, non tamen vt felicitas vel virtus quæ non suscipiunt excessum vel defectum, vt in pręcedẽtibus declarauit Philosophus. Esset enim excessus ipsius, & excessus, & defectus, & posset fieri processus in

In infinitũ:sed circa illa potest fieri excessus expetendo plusquam oportet.& quamuis dicantur de se expetenda: sunt tamen ob aliud.cùm ordinentur ad virtutẽ & felicitatem. Qui igitur circa hæc quæ efficiunt voluptatẽ & non sunt necessaria,excedunt præter rationem rectam,non dicuntur absolutè,& simpliciter incõtinentes,sed cum hac additione vt incontinẽtes circa honores vel circa diuitias,& huiusmodi, ita vt nisi adderetur illud,scilicet circa honores,vel diuitias, nõ intelligeretur. Sed cùm dicitur incontinens, non addendo aliud,intelligitur circa voluptates corporis,quia propriè tales dicuntur incontinentes,sed illi alij dicuntur per similitudinem,& cũ additione,sicut homo in olympia victor, cum hac additione dicitur homo,scilicet homo victor: qui etsi habeat rationem cõmunem cum homine,differt tamen ab homine,& ab seipso vt est homo simpliciter,& à sua ratione ꝓpria cùm alia sit eius ratio qua homo est, & alia qua homo in olympico victor. Sed est alia ratio incõtinentis qua incõtinens est simpliciter & absolutè,& alia qua incontinens secundum quid. Hoc deinde probat Philosophus à signo, & cõmuni hominum sermone:nam incontinentia circa voluptates corporis,quæ est absoluta,talis vituperari solet, quia aut est vitium,aut aliqua ex parte & propinqua vitio: sed incontinentia dicta secũdum quid non vituperatur vt vitium, sed solùm vt delictũ quoddam reprehenditur. His dictis ostẽdit Philosophus eos qui sunt incontinentes simpliciter.& dicit quod sunt illi qui versantur circa voluptates corporis, circa quas versatur temperans & intemperans:& hæc sunt voluptates gustus, & tactus,vt in tertio patuit. Tales igitur qui circa ista excedunt nõ eligentes,sed præter electionẽ dicuntur absolutè incontinentes,& propriè,& sine vlla additione. Signum autem huius est quòd intemperantes appellari solent qui circa supradictas voluptates versantur, & non circa illa alia: sic etiam incontinentes qui versantur circa easdem voluptates circa quas versantur intemperati, appellari absolutè incontinentes debent: non cum additione vlla, vt hi qui vel circa iram vel lucrum dicuntur incontinentes:ex quo addit vlterius quòd in eodem incontinentem ponimus, & intemperantem, quia versatur circa eandem materiam.& ex hoc videntur aliquo modo bene dixisse qui

idem

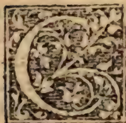
idem esse dixerunt continentem & temperantem,& incõti-nentẽ & intemperantẽ,sed tamen differũt vt nunc ostendit.
36 {ATQVE sunt quidem.} Ne videretur ob suprà dicta ꝙ esset idem omnino incõtinens simpliciter,& ipse intẽperãs, & ideo statim subdit ꝙ etsi versentur circa eandem materiã non tamen eodem modo:quare differunt inter se.quòd autẽ non eodem modo atq; ex eo differant,probatur:Illi inter se differre videntur quorum alter eligens operatur, alter non eligens.at intemperans eligens,incontinens non eligens agit & operatur:ergo inter se differũt,cùm diuerso modo versentur circa eandem materiam voluptatum & dolorum.His dictis affert Philosophus vnum aliud,scilicet quòd magis intemperantem dicemus illum qui facilè & sine resistẽtia vlla parùm concupiscens sequitur excessum voluptatũ,quàm qui vehementibus cupiditatibus stimulatus excedit in voluptatibus eisdem.& per hæc verba inferre videtur quòd sit deterior quàm incontinens.Nam quid faceret si cupiditas adesset iuuenilis, cùm parum concupiscens tantopere sequitur voluptatem,& fugit dolores mediocres prouenientes ex indigentia talium rerum quæ dicuntur necessariæ?Ex quo patet quòd est deterior,cùm paruis vincatur:& ideo etiam differunt cùm alter sit deterior altero, id est intemperans ipso incontinente.Notandum ꝙ continentia & incontinentia dicitur propriè & impropriè:vel simpliciter, & secũdum quid. Continentia propriè dicta versatur circa determinatam materiam,id est circa voluptates corporis secundum gustum & tactum,queadmodum temperãtia.Continentia vel incontinentia impropriè dicta & secundum quid versatur circa honores,vel iram,vel lucrum,vel aliquod huiusmodi: sed nunquam talem appellamus continentem vel incõtinẽtem simpliciter,sed incontinentẽ cùm hac additione,id est circa honores,incontinentem circa lucrum,& sic de alijs. Notãdum ꝙ ea obiecta quæ efficere videntur voluptatẽ circa alimentũ dicuntur necessaria,nõ quo ad voluptatem, sed quo ad nutrimentũ,& ad victũ qui necessariò requiritur pro cõseruatiõe indiuidui in vita humana.Intelligẽdum itẽ ꝙ Veneris vsus nõ est necessarius pro cõseruatione eius indiuidui in quo est & qui illum exercet,sed pro generatione alterius,vt patet.
37 {CVM autem cupiditatũ ac voluptatum.} Hæc est quarta

pars

pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm attulit materiam incontinẽtiæ propriè dictæ,& incõtinẽtiæ impropriè,& secũdum quid, secũdum illam diuisionẽ quam fecit: nunc addit aliud membrum,quia superior diuisio videbatur diminuta ad præsens propositũ. Nam suprà locutus est tantũ de incontinentia simpliciter & secũdum quid,quę claudũtur intra metas humanæ naturæ,atq; ex eo videtur excludi immanitas. In hac verò diuisione vidẽtur cõplecti ea quæ trãsgrediuntur cõditionẽ humanæ naturæ,vt voluptates & cupiditates immanes,& incipit iam innuere materiã immanitatis,vt paulatim deueniat ad eam quã paulò postea declarabit. Voluptatẽ igitur efficientia tria sunt: quædã natura expetẽda vt victoria,honores,& hæc superius appellauit nõ necessaria,& de se expetẽda:quædam cõtra naturã, vt edere carnes humanas,quod est immanitatis:quædã media, & hæc superius quæ hic dicit media appellauit necessaria circa corp⁹, vel pertinẽtia ad corpus,aut pro cõseruatione indiuidui, aut pro generatiõe alterius,vt diximus.quare hic addita est vna pars pertinens ad immanitatẽ. verũ in illis duobus, scilicet medijs & natura expetẽdis vituperari homines solent in eo ꝙ excedunt modũ,vt Niobe in amãdis filijs, & ideo pœnas dedit,vt referunt fabulæ poëtarũ. Nam Latona cõtrahit arcũ &c.vt inquit poëta ille. Affert itẽ exemplũ de satyro qui adeò in amando patre excesit,vt inde cognomen acciperet, & patris amator appellatus, & demũ eo mortuo sibi mortẽ consciuerit:& ideo insanus à Philosopho dicitur. Circa igitur ista versatur incontinẽs secũdum quid,& dicitur incontinens,cũ circa illa excedit cũ additione,& per similitudinem quãdam:sicut dicimus malũ medicũ,quem simpliciter nõ diceremus malũ,sed cũ hac additione medicũ malũ. Et quẽadmodũ hic nõ dicitur simpliciter malus, quia nõ est vitiosus, sed per similitudinẽ quandã,quia est malus medicus:eodem pacto incõtinẽs circa iram vel lucrũ,& talia,dicitur incontinens per similitudinẽ quandam.& ideo dicimus incõtinentem,addẽdo circa honorem,circa lucrum & huiusmodi. Sed cõtinens & incõtinens simpliciter,& absolutè,& propriè est circa quæ temperãtia & intemperãtia,id est circa voluptates corporis,vel dolores respiciẽtes gustum vel tactum:ea verò circa quæ dicitur ipsa immanitas, patebunt in sequentibus.

Quòd circa delectabilia præter naturam non sit incontinentia, & eius duæ sint species.

CAPVT V.

38

Vm autem quædam natura uoluptatem efficiant: quorum alia simpliciter, alia generibus animalium uoluptatem, atque hominum afferunt: quædam non natura, sed partim ob

πηρώσεις.

**morbos, partim ob consuetudinē, partim ob naturas prauas delectēt. licet & circa horum singula similes habitus cernere. Dico autē ipsos immanes, ut mulierē illam quam grauidas rescindentē, fœtus deuorare aiunt: aut qualibus ferunt nōnullos circa Pōtum efferatos homines delectari, quorū alios inquiunt crudis, alios humanis carnibus gaudere, alios suos filios in cōuiuijs comedēdos mutuò dare, aut id quod de Phalaride dicitur. Atq; hi quidē ferini habitus sunt. Alij autem quibusdam ob morbos & ob insa-*

39 *niam fiunt. ut qui mactauit matrem atque comedit: quiq; conserui iecur item comedit. Alij sunt ex morbo, uel ex consuetudine: ut euulsiones pilorum, & unguium esus, et carbonum, & terræ. &* insuper uenereorū habitus maribus. alijs enim natura, alijs ex consuetudine accidunt. ut ijs qui à pueritia consuescunt. Quibus igitur causa est na-*

πρὸς δὲ τούτοις, ἢ τῶμ ἀφροδισιὰμ τοῖς ἄῤῥεσι.

40 *tura, eos nemo dixerit incontinētes, quemadmodum neq; mulieres, quòd uenerē non agant, sed patiantur. pari modo neque eos qui ob consuetudinem, morbos'ue se habent.*

41 *Igitur singula quidem hæc habere extra fines est uitij, quemadmodum & ipsa feritas. Habentem autem uincere aut uinci, non est ea quæ absoluta est continentia, aut incontinentia, sed ea quæ per similitudinē dicitur. Quemadmodum & is qui circa iram sic se habet, dicendus est cū affectu, & non incontinens absolutè. Omne nanque uitium*

tium exuperans, & dementia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas, aut est ferinum aut ex morbo. Nam qui talis est natura ut uniuersa formidet, etiam si obstrepuerit sorex, timidus est timiditate ferina. Quidam etiã felem ob morbum pertimescebat. & dementium qui natura quidem ratione carent, sensuq; tantummodo uiuunt, immanes sunt, quales nonnullæ nationes sunt longè habitantium Barbarorum. Qui uerò non natura, sed ob morbos ut comitialem aut insaniã, ij sunt morbosi. Fieri autem potest, ut horum aliqua quispiam interdum habeat tantum, sed non superetur. ut si Phalaris puerum percupiens comedere sese detineret, aut ab nefanda libidine abstineret. Fit etiam ut non solum habeat, uerum etiam superetur. Vt igitur & prauitatum ea quidem quæ est humana, absolutè dicitur prauitas: alia uerò cùm additione (ferina, inquam, aut ex morbo) & non absolutè: sic & incontinentia alia est ferina, alia ex morbo. Absolutè autẽ ea est sola quæ intemperantiæ humanæ non egreditur fines. Perspicuum igitur est incontinentiam & continentiam in ijs esse duntaxat, circa quæ intemperantia tẽperantiaq; uersatur. & in cæteris speciem aliam incontinentiæ esse: quæ quidẽ nõ absolutè, sed per translationem incontinẽtia dici solet.*

ὁ δέ τὴν γαλῆν ἐδεδίει διὰ νόσον.

COMMENT.

CVM autem quædam natura voluptatem.} Hoc est quintum capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm declarauit circa quæ versatur incontinentia simpliciter, & propriè dicta, & item incontinentia secundum quid, sumendo ea quæ non egrediuntur terminos conditionis humanæ: nunc ostendit circa eas voluptates, quæ humanæ naturæ cancellos transeunt, continentiam & incontinentiam dici secundum quid & aliqua ex parte, non autem simpliciter, & propriè. Nam antea declarauit quomodo sit incontinens propriè, & simpliciter: & item impropriè, & secun- 38

dum quid circa ea quæ ſunt humanæ naturæ terminis nunc clauſa, quomodo videtur eſſe incontinens impropriè & ſecundum quid in his voluptatibus quæ excedũt naturam humanam. Diuiditur hoc capitulum in duas partes quæ ſuis locis patebunt, In prima parte Philoſophus talem ſumit diuiſionem, quòd eorum quæ voluptatem efficiunt, quædam natura efficientia ſunt, quædam non ſunt talia: rurſus eorũ quæ natura efficiunt voluptatem, quędam ſimpliciter ſunt huiuſmodi vt ea quæ ſunt cõmunia omnibus animalibus, & videntur omnibus afferre voluptatem, vt alimentum: quædam verò ſunt voluptuaria ſecundum genera animaliũ, quia aliud genus animalium, aliud genus alimenti delectat, vt fœnum vel hordeum ipſum equum, carnes crudæ leonem. Sic ergo vt animalia diſtinguuntur genere vel etiam ſpecie: ſic iſta voluptuaria diſtingui videntur, ſimpliciter tamen ſunt cõmunia illa quæ cõmuniter omnia delectant animalia, vt frigidum & humidum in potu, vel ſiccum & calidum in cibo, cum enim fameſcunt, appetunt ſiccum & calidũ nutrimentũ: cum ſitiũt, humidum & frigidũ. hoc ſimpliciter eſt cõmune omnibus: ſed poſtea aliud huic, aliud illi generi animaliũ eſt voluptuarium, vt exemplo oſtendimus. Sic ergo habemus quomodo illa quæ natura efficiunt voluptatem, aut ſimpliciter ſunt aut determinata ſecundum varia genera ipſorum animaliũ. Item illa quæ non efficiunt natura voluptatẽ: ſed contra naturam pluribus cauſis afficere poſſunt. Alia enim ob morbos delectare poſſunt, alia propter mores & conſuetudinẽ, quædam etiam propter flagitioſam naturam atque peruerſam, vt multis exemplis declarat Philoſophus. Nam quædam efferatæ gentes crudis vel humanis carnibus veſcuntur. Itaque mulierem lamiam fuiſſe tradunt in Ponto regnantem, quæ fœtus deuorabat, à quo dicunt poſtea appellatas eas quas vulgo lamias appellant. Alios inquiunt filios comedendos in cõuiuijs tradere, vt de Phalaride aiunt, quòd filium mactauit, cuius eſt præter cæteros, vt inquit Cicero, nobilitata crudelitas. Alij quoque ob inſaniam capiunt ex aliqua re voluptatẽ contra naturam, vt ille qui conſerui iecur concupiuit. Alij ob morbos, vel ob malam conſuetudinem, vt dicit in textu.

39 {QVI mactauit matrem.} Hic nuncupatus eſt Xerxes, non tamen fuit ille qui in Græciam traiecit exercitum.

Venus

Venus marium.ex quo patet quàm sit nefanda libido,cum sit contra naturam,& pertineat ad immanitatem.

{QVIBVS igitur causa est natura.} Hæc est secũda pars huius capituli,in qua declarat quomodo incõtinẽtia seu cõtinẽtia impropria & secundũ quid esse possit circa voluptates tales quæ excedunt humanã naturam,vbi sunt immanes. Nam cũ trifariam dicantur immanes,aut à natura peruersa, aut à consuetudine:aut à morbo & insania:sumit Philosophus primò immanes à natura peruersa,& ostendit quòd tales nõ dicuntur incõtinentes propriè:pari modo dicitur de alijs qui propter cõsuetudinem sunt immanes,& sese habent morbosè,quòd non sunt incontinentes propriè.

{IGITVR singula istorum.}Nunc declarat Philosophus 41
quomodo fieri possit vt sit incõtinens secundum quid circa immanitatẽ:& ostẽdit quòd dicitur per similitudinẽ quãdã, sicut dictũ est de incõtinente circa irã,& lucrũ,& similia,cũ additione vt vidimus:eodẽ modo circa immanitatẽ dicetur aliquo modo incõtinens cũ additione per similitudinẽ quãdã.Probatur,Sicut se habet prauitas ad prauitatẽ,ita incõtinentia ad incontinentiã:sed prauitates quædã sunt simpliciter,quædã verò nõ simpliciter,sed immanes:sic continentia & incontinentia se habebit:nam incontinentia circa voluptates corporis natura dicetur incontinentia simpliciter:circa voluptates corporis contra naturã non est simpliciter incõtinentia,sed secundũ quid,& per similitudinẽ.Vel dici & argui potest hoc pacto,ostendendo quòd incontinentia immanis,non est propriè incontinentia & simpliciter.Incontinentia quæ transgreditur metas intemperantiæ humanæ nõ est simpliciter incontinentia:at illa que dicitur incõtinẽtia immanis est huiusmodi.ergo non dicetur simpliciter incontinentia.Nam si illa est tantũ incontinentia simpliciter, quæ nõ egreditur fines intẽperãtiæ humanæ,& quæ est circa voluptates corporis circa quas est humana intemperãtia: sequitur quòd illa quæ versatur circa voluptates egredientes naturam humanã,non sit simpliciter incõtinentia,sed per similitudinem quandam,& talis erit incontinentia immanis. Dicit ergo Philosophus quòd habere singula istorum quæ enumerauimus de immanitate,est esse extra metas vitij,sicut est ipsa immanitas.Verũ habentẽ vel versantẽ circa ista

ſi superet,continentem:ſin ſuperetur,incontinentem appel-labimus:non ſimpliciter,& abſolutè,ſed cum additione hac incontinentem immanem,ſicut dicimus etiã impropriè incontinentem circa iram cum additione talis perturbationis. Dicimus enim incontinentem,& adiungimus circa iram:ſic incõtinentẽ circa illa quæ trãſgredientur humanã cõditionẽ dicemus cũ additione,ſcilicet immanẽ,ne intelligeretur ꝙ eſſet incõtinens ſimpliciter & propriè:ideo additur illud,qa non propriè dicitur incontinens,ſed ſimilitudine quadã. Nã omne excedens vitiũ,quod eſt immanitatis,aut eſt immane, ſcilicet vel flagitioſa natura,vel moribus ex quibus propriè videnť eſſe immanes,aut ex morbo quo impropriè dicimus, forſitán ipſos immanes. Cũ igitur excedit vehemẽtiſsime in timiditate ſupra cõditionem,& ſolitũ naturæ humanæ,talis dicetur timidus immanis,& ſic de alijs:& ipſe quoq; incontinens circa ea quæ naturam humanam videntur excedere, dicetur incõtinens immanis,& non erit propriè & abſolutè incõtinẽs. Immanitas multis modis fieri poteſt,& circa multa:ſed fieri etiam poteſt vt aliquis non ſuperetur ab appetitu etſi cupiat ea quæ ſunt immanitatis,vt Phalaridis oſtendit exemplo:ſed ſiquis habeat,& ſuperetur,talis erit incontinẽs immanis. quare ſicut prauitatis alia eſt ſimpliciter dicta vt vitiũ:alia cũ additione,veluti vitiũ cum hac additione immanitatis:ſic erit de continentia & incontinentia. Nã alia erit incontinentia ſecundũ quid immanis,veluti ex morbo profluẽs,& omnes incõtinẽtiæ tales dicentur ſecundũ quid & impropriè,& cũ additione:alia erit propriè,& ſimpliciter, & abſolutè,quæ verſatur circa fines intẽperantiæ humanæ. Vt igitur ſupradicta breuiter repetamus,ea quæ efficiũt voluptatem,alia ſunt natura,alia nõ ſunt natura. rurſus ea quæ ſunt natura,aut ſimpliciter ſunt talia,& cõmunia omnibus animalibus,vt alimentũ:alia ſecundũ genera,& varias ſpecies animaliũ,vt fœnũ equo,carnes crudæ leoni,vinũ homini,& ſic de alijs ſimilibus. Ea verò quæ nõ ſunt natura talia, ſed prætergrediuntur naturã humanã,aut propter morbum circa quæ eſt immanitas ſecundum quid,vel propter mores, vel flagitioſam naturã,circa quæ eſt immanitas ſimpliciter & propriè. Hæc igitur quæ naturam excedunt humanam,& terminos vitij ſiquis habeat,aut vincere poteſt aut vinci:ſi

ea appe

ea appetens tamen superet.& non vincatur ab appetitu,non dicetur continens absolutè,sed per similitudinem quandam: sin verò vincatur,& superetur,dicetur incõtinens, non tamẽ simpliciter,& absolutè,sed cum additione, scilicet incõtinẽs immanis, & similitudine quadam. Notandum ꝙ loquendo de vitijs & virtutibus quæ non egrediuntur naturam huma nam,qui habet virtutẽ,habet rectam rationem:qui habet vi tia,habet corruptam rationem:sed immanitas est quoddam excedens vitium humanũ,& quidam excessus circa vitia, vt timiditas quæ longe sit maior quàm cõpetat naturæ humanæ:vt siquis timeat murẽ & huiusmodi,dicetur timiditas im manis & similia. Huic opponitur heroica virtus, quæ etiam ipsa exuperare videtur cõmunes vires cursus humani,& ideò rarò inuenitur:talis autem videtur esse summum cuiusq; vir tutis,& esse etiam quoquo modo mediocritas non inter duo vitia propriè dicta, sed inter duas immanitates, & prauitates,quarum altera est excessus,altera est defectus,vt fortitudo heroica est mediocritas inter audaciam immanẽm, & timiditatem immanem: nec obstat si quis dixerit ꝙ magnanimitas consistat in summo, quia ipsa versatur circa magnum cuiusque virtutis,communi cursu hominum: heroica autem circa magnum cuiusque virtutis, quod est supra communem cursum humanæ naturæ:quare illa est in summo vt non superet communem cursum, hæc est in summo ita vt superet sicuti diximus,& sic soluitur dubitatio.

De incontinentia iræ,voluptatum differentijs, & vitio humano. CAP. VI.

POst hæc autem & minus esse turpem, iræ quàm cupiditatum incontinentiam ostendamus. Ira *nanq; aliqua ex parte & non perfectè rationem audire uidetur: perinde atq; ueloces ministri, qui quidem anteaquàm totum id audierint quod dicitur,excurrunt:deinde in agendo aberrant. Canes etiam antequam considerent si sit amicus,si tantum pulsauerit ostium,latrant.* Sic *& ira propter caliditatẽ, celeritatemq; naturæ, audita quidem ratione non præ-* 42

id facit cum uoluptate. Si igitur ea sunt magis iniusta quibus irasci magis est iustum, & incontinētia profectò quæ fit ob cupiditatem, magis erit iniusta: non est enim in ira libido. Incontinentiam igitur circa cupiditates, turpiorem esse incontinentia circa iram: & continentiam atq; incontinentiam circa corporis cupiditates uoluptatesq; uersari, ex ijs quæ diximus perspicuũ euasit. Harum autē ipsarum differentiæ sunt sumēdæ. Nam (ut ab initio diximus) 46
aliæ sunt humanæ ac naturales & genere, & magnitudine: aliæ ferales, aliæ ob labefactatum principium atque morbos emergunt. Circa autem harum tantummodo primas, temperātia, intemperantiaq; uersatur. Quapropter & feras nec temperatas nec intemperatas nisi per translationem dicimus, & si quod omnino aliud genus animalium ab alio differt petulantia, coitu, uoracitateq;. Non 47
enim habent electionem, nec rationem, sed dimotæ sunt à natura: perinde atq; homines ij qui sunt mente capti, atq; insani. Feritas autem minus est malum, quàm uitium: sed 48
*terribilius. Non enim corruptum est id quod est optimũ, ut in homine, *sed non habet. Fit igitur perinde atque si quispiam inanimatum cum animato compararet, utrũ sit peius. Semper enim prauitas eius quod non habet principium, minus nocere potest. at mens principium. Perinde est igitur atq; si quispiam iniustitiam ad iniustum hominē compararet. Est enim utrunq; aliquo modo peius. Homo nanq; malus millies plura mala, quàm fera facere potest.*

ἀλλ. οὐ μάρτυρς καὶ οὐκ ἔχει.

COMMENT.

Post hæc autem incontinentiam iræ minus.} Hoc est sextum capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm distinxit incontinentiam simpliciter, & incontinentiam secundũ quid, & obiecta vtriusq; & materiā immanitatis: nunc comparat incōtinentiam simpliciter, & propriè di- 42

ctam ad incontinentiam iræ quæ est incōtinentia secundum quid. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima cōparat incontinentias illas, vt diximus, & querit vtra sit deterior. In secunda verò cōparat vitium propriè dictum, id est vitium humanum ad ipsam immanitatē. In prima igitur proponendo intentionem suam dicit deteriorem esse incontinentiam cupiditatis quàm iræ, & iræ minus turpem, & hoc probat quatuor rationibus. Prima ratio. Id quod aliquo modo audit rationē, esse videtur minus turpe quàm illud quod nullo modo audit rationem: sed ira audit quoquo modo rationē, etsi non omnino: at cupiditas non audit rationē. ergo turpior videbitur cupiditas & libido, quàm ira: & minus turpis ira quàm cupiditas. & ex consequenti incōtinētia iræ videbitur minus turpis quàm incōtinentia cupiditatis. Quòd autē ira aliqua ex parte videtur audire, non tamē exaudire & exequi, ostēdit duobus exēplis, quorū vnum est serui accelerantis, & non expectantis omnino præceptū domini. Aliud est canis latrantis antequàm sciat si sit amicus. Notandum ꝙ interest inter incontinentiā simpliciter quæ est cupiditatis atq; libidinis, & incontinentiam iræ. Quia hæc videtur aliquo modo audire rationē: illa verò minimè. sed hoc intelligendū de incōtinēte cùm est in perturbatione & agit. Nam incōtinens cōsiderari potest, aut antequā perturbatione occupet, & tunc habet scientiā, & rationē, quia adhuc viget in eo cùm non sit adhuc victus: aut considerari potest perturbatione irretitus à qua vincitur ratio, & tunc propriè dicitur incōtinens. & hoc modo dicitur ꝙ non audit neq; exaudit rationē. vnde & si in eā perturbatione cōstituto afferatur aliquod obiectū sensum mouens: fertur statim sine ratione ad illud assequendū, vt patiatur si fieri possit: at incōtinēs secundum iram videtur quoquo modo discurrere cū ratione: postea tamē ea posthabita concludit secundū appetitū excedēs modū.

43 {PRAETEREA magis est danda.} Affert secundam rationē, Illud quod est naturalius est minus turpe quā id quod est minus naturale: sed ira est naturalior quàm cupiditas: ergo ira est minus turpis quàm cupiditas atq; libido: & ex consequenti incontinentia iræ est minus turpis quàm incontinētia cupiditatis atque libidinis. & ideo videtur maiore venia digna illa quàm hæc, quum sit affectus naturalior, vt ostendit

dit Philosophus ex successione generationis à parētibus accepta,& affert exemplū eius qui patrē verberauit,à quo suus quoque parens fuerat pulsatus. Ex quo videtur inferre quòd magis similes sint patribus filij in ira quàm in cōcupiscētia. Si igitur cōplexio aliquo modo similis traditur filijs,videtur quòd ira sit naturalior quàm libido,quæ nō ita videtur fluere ex principijs complexionis & generationis,quemadmodū ira,vt innuere videtur Philosophus.ex quo sequitur illa principalis conclusio,quòd incontinentia secundū iram minus erit turpis,ex eo quòd est naturalior,quàm incōtinentia cōcupiscentiæ & libidinis. Notandū quòd nutrimenta quæ appellantur necessaria bifariam cōsiderari possunt:aut secūdum debitam quantitatem & qualitatem,aut excessiuè in quātitate & qualitate. Primo modo naturalissimæ & necessariæ omnino esse videntur cū sine illis viuere nō possimus. Secūdo modo minimè sunt necessariæ,vt dicit Philosophus. Non enim nimia quantitate alimenti aut qualitate saporum indigemus. Itaque si excessiuè aut superfluè accipiantur,videtur esse cōtra ordinem naturæ,veluti faciunt ij qui varijs epulis gaudent,aut ex multis saporibus vnū conficiunt,aut nimia quantitate ventrem implent,& ob hāc rationem cupiditates circa huiusmodi quæ nō sunt necessariæ videntur minus esse naturales quàm ira. De re autē venerea dictū est sæpius quòd nullo modo est necessaria pro indiuiduo in quo est,sed tantum pro generatione alterius.

{PRAETEREA magis iniusti.} Tertia ratio. Illa incōtinentia quæ magis est iniusta turpior est quàm minus iniusta:sed incōtinentia circa cupiditatē est huiusmodi respectu incōtinētiæ circa irā:ergo incōtinētia cupiditatis est turpior illa. Patet ratio,quia est magis iniustū q̄ vtitur insidijs,quā manifestè & apertè procedēs & operās:sed incōtinētia cupiditatis,& ipsa cupiditas videtur esse huiusmodi,quia videtur latenter irrepere & dolis vti.quod declaratur authoritate poëtarū,qui vocāt Venerē dolosam:& Homerus dicit balteū Veneris esse varium,& multorum colorum,& in ipso loco fraudem inesse quæ posset etiam decipere prudentes. Notādum quòd Philosophus dicit incontinentiā simpliciter quæ est cupiditatis, esse turpiorem quàm incontinentiam iræ, & esse quodāmodo vitium,non quòd sit propriè vitium,sed 44

quia

quia sit vitio propinquior quàm incontinentia iræ.

45 {INSVPER nemo libidinem.}Id cui magis succensemus, & contra quod magis indignamur, est deterius quàm id cui minus. at incontinenti circa libidinem magis succensemus quàm incōtinenti circa iram: ergo videtur esse deterior. Nā magis indignamur contra eū qui cū voluptate agit, quàm ei qui cū dolore: & incontinens est talis quòd agit cū voluptate. ergo videtur esse deterior. Cōcluditur ergo quòd incontinētia circa voluptates est deterior quàm circa iram, vt patuit ex supradictis: & simul etiā patet ex dictis quòd ipsa incontinentia, & continentia propriè dicta & simpliciter est illa quæ circa cupiditates & voluptates corporis versatur.

46 {HARVM autem ipsarū differentiæ.}Hæc est secūda pars huius capituli, in qua Philosophus cōparare vult inter se vitiū humanū, & immanitatē, ostendēdo quòd immanitas siue feritas minus est malū quàm vitiū, etsi sit malū terribilius. Resumit autē diuisionē antea factā cupiditatum, quarū aliæ humanæ naturales sunt, & genere & magnitudine humanę: aliæ verò dicūtur immanes natura, scilicet vel consuetudine vel ex morbo. verū circa primas cupiditates est temperātia & intēperantia, & facit hāc mentionem vitij propriè dicti, scilicet intēperantiæ, vt veniat ad cōparationem vitij & immanitatis. Atq; statim ex ijs infert vnū correlariū, quòd bestiæ nō dicuntur esse temperatæ neque intēperatæ, nisi per similitudinē quandā cū excedunt in deuorando vel in aliquo nocumento, vel in libidine & aliquo huiusmodi: non tamen propriè dicuntur tales, cū nō habeant rationē neque electionem. Vbi enim non est ratio, nō est electio, neque vitiū, neque virtus propriè dicta: bestiæ autem nō habent rationem neque electionem: ergo nec vitium nec virtutem propriè.

47 {ET si quod omnino.} Intelligi potest hoc pacto vt Philosophus cōparet istas bestias quæ transeūt naturā sui generis in aliquo dictorū triū, scilicet deuorādo, &c. ad homines immanes, vt ostendat homines immanes esse excedēdo naturā in genere suo, veluti bestias quasdā trāseūtes naturā sui generis: vel quia differāt alijs differentijs ipsa bruta inter se, cū nō habeant rationē neq; electionē, & ex consequenti nec tēperantiā nec intemperantiam nisi per similitudinem quandam & impropriè. Magnitudine, id est acceptæ in excessu &

quan

quantitate,non transeundo tamen fines humanos,etsi in excessu acceptæ sunt prauæ,& fugiendæ,vt patet.

{FERITAS autē minus.}Comparat nunc Philosophus vitium humanum cum immanitate,atque intelligendum q̄ sicut intemperātia est circa illas primas cupiditates sic immanitas simpliciter circa secundas, quæ dicuntur immanes, & immanitas secundū quid ea quæ ex læsionibus membrorum vel morbis emergunt. Ostēdit igitur Philosophus q̄ feritas siue immanitas minus est malum,id est minus nociuum quā vitium,tamen est terribilis posito quòd vtraq; sint praua.hæ duæ conclusiones vno medio videntur posse ostendi,hoc pacto,Illud prauum quod est cū ratiōe,videtur esse deterius magisque nociuum,quàm illud quod nō est cum ratione:sed vitium humanum respectu feritatis videtur esse huiusmodi:ergo vitium humanum videtur esse peius magisque nociuum quàm feritas vel immanitas. Eodem medio probatur quòd immanitas sit malum terribilius,quia illud à quo ratio disiūgitur,est terribilius eo à quo non disiungitur: sed feritas respectu vitij est huiusmodi : ergo est terribilius. Patet ratio, quia ferus vel immanis omittit rationem, sed vitiosus est cū ratione,licet corrupta.Nam viuere cum ratione bifariam ad hoc propositum considerari potest,aut integra, aut corrupta. Veluti iudex qui sciat quid velint leges, tamen corruptus non iudicat secundum scientiam legum quam habet.Iudicat enim cum cognitione illa, & scientia,non tamen secundum scientiam & rationem. Ferus & immanis, nec primo, nec secundo modo diciturviuere cum ratione,licet habeat rationem & animam rationalem.ideo dicit Philosophus quòd nō habet corruptum id quod est optimum in homine,id est rationem vt habet homo vitiosus,sed est omissa,& exilis.propterea dicitur Græcè, θυριώδης, id est instar belluarum. post hæc adducit similitudinem Philosophus, qua intelligatur natura feritatis, & vitij humani, scilicet quòd sit perinde ac si comparetur inanimatum cùm animato.quasi dicat, tanta est distantia inter vtraque ista,quanta est inter animatum & inanimatum, ita vt non videantur posse commodè cōparari.Ea enim quæ comparantur,debent comparari in aliqua propinqua ratione in qua conueniant:at animatum ab inanimato vehementer distare videtur.Vel etiam intelligi potest quòd

quòd comparentur, sed oportet inuenire rationem communem secundum quam comparentur, & aliquid commune: id autem erit nocumentum. quasi dicat, vtraq; nociua sunt, sed magis vitium quàm feritas, vt animatum magis quã inanimatum: postea addit aliam similitudinẽ, quòd sicut se habet iniustitia ad iniustum, ita feritas ad vitium humanum. Nam cum iniustitia nõ habeat principium quo per se non videtur ita lædere nisi respectu eius in quo est, sicut ipse iniustus qui est principium quod, & habet iniustitiam principium quo: eodem pacto vitiosus & ferus, cùm vtriq; sint mali, id est nociui: tamen homo vitiosus, cùm habeat rationem licet corruptam, plura nocumenta facere potest quàm fera non habens rationem, vel ferus & immanis omittens rationem.

De continente, incontinente, constante, & molli.

CAPVT VII.

49 *It autem ut circa uoluptates doloresq́; per tactum gustumq́;, & cupiditates ac fugas, circa quæ uersari temperantiã & intemperantiam prius est definitum, ita sese habeat quispiam, ut aut superetur ab ijs ipsis quæ pleriq; superãt homines, aut superet ea ipsa à quibus pleriq; uincuntur. Atq; si circa uoluptates ea sese habeat, primo quidẽ modo incontinens est: secundo autem continens. Sin circa dolores, primo quidem modo mollis est: secundo autẽ constans. In horum autem medio plurimorum hominũ habitus col-*
50 *locantur, etsi ad deteriores magis declinant. Sed quoniam quædam uoluptates sunt necessariæ, quædam non necessariæ, & usq; ad quendam terminũ: exuperationes uerò defectusq; nõ sunt necessarij. Et simili modo res sese habet, & in cupiditatibus, atq; doloribus. qui uoluptatum exuperationes, aut exuperãtes uoluptates ob electionem atq; ob ipsas, & ob nullam rem aliam inde prouenientem prosequitur, intẽperans est. Hunc enim non pœnitere necesse est.*

est. quare est incurabilis. Quem enim non pœnitet, is est
incurabilis. Qui uerò deficit, oppositus est. At qui inter 51
hos medius collocatur, temperans est. Similiter intempe-
rans est, & qui non quia uincitur: sed ob electionem, dolo
res corporis fugit. Eorum autē qui non eligunt, alius ob
uoluptatem. alius ob eius fugam doloris qui à cupiditate
prouenit, ducitur. Quare inter se differunt. cuilibet [redacted] 52
deterior esse uidebitur, si quis non cupiens, aut remissè,
quippiam ageret turpe, quam uehementer cupiens, & si
non iratus pulsaret, quàm concitatus ira. Quid enim age
ret, si esset in perturbatione? Quapropter intemperans
incontinente deterior est. At eorum quos diximus, alter
mollitiæ magis subijcitur speciei, alter est incontinens.
Atq; incōtinenti quidē continēs, molli uerò cōstans oppo- 53
nitur. Cōstantia nāq; in resistēdo, cōtinentia uerò in supe-
rando consistit. suntq; diuersa resistere ac superare, sicut
nō uinci. & uincere. Quapropter & continentia magis
quàm constantia est expetēda. Qui autē in his quibus ple- 54
riq; resistūt, deficit, is mollis est & delicatus (deliciæ nāq;
sunt mollitiæ quædā) qui quidē uestem trahit, ne subeat la
borē tollendi, & cùm imitetur ægrotantē, se nō putat mi-
serum esse, qui misero similis est. Similiter res sese habet
& circa continentiam & incontinentiam. Non est enim
mirum si quis à uehementibus & exuperantibus aut uo-
luptatibus aut doloribus uincitur, quin ignoscēdum est si
resistens uincitur tandē; ut Theodecti poëtæ Philoctetes
à serpente morsus. Aut Carcini Cercyon in Halope, et ut
homines ij qui detinere risum enitentes accumulatū illum
effundūt, ut accidit Xenophāto. Sed si quis ijs qbus mul-
titudo resistere potest. succūbit, & non aduersari pōt, nō
ob generis naturā aut ob morbū, qualis est mollities quæ

regib

regibus Scytharum inest ob genus, & ut mulier à maris distat natura. Videtur autem & is qui est ad iocum propensior: intemperans esse: est tamen mollis. Nam iocus relaxatio est, siquidem requies est. qui uerò ad iocum procli
55 *uis est, ex ijs est qui in hac exuperant. Atqui incontinentiæ alia est temeritas, alia infirmitas. Quidam enim delibe ratione facta, non persistunt in ijs quæ statuerunt ob perturbationem: quidam ex eo quia non consultarunt, à perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante sentientes & prouidentes, ac seipsos rationemq; excitantes, non superā tur à perturbatione, siue uoluptatem id quod mouet, siue dolorem efficiat. perinde atq; prætitillati non titillantur. Maximè autem celeres, ac biliosi atra bili, temeraria incontinentia sunt incontinentes. Illi enim ob uelocitatem: hi ob uehementiam non expectant rationem, ex eo quia ipsius sunt imaginationis sequaces.*

COMMENT.

49 FIT autem vt circa voluptates molestiásve.} Hoc est septimum capitulum huius tractatus in quo Philosophus affert differentias istorum habituum, scilicet temperantiæ, incontinentiæ, constantię, & oppositorum, comparando ea inter sese, vt cùm videantur versari circa eandem materiam, videamus quomodo distinguantur. Diuiditur autem in duas partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima igitur ostēdit differentiam inter incontinentiam, & mollitudinem, & eorum opposita, scilicet continentiam & constantiam, cùm omnes versentur circa dolores, & voluptates corporis, tactus, & gustus, aut fugiendo, aut prosequendo circa quæ versatur temperantia & intemperātia. Dici ergo quòd dupliciter versantur homines circa voluptates, & dupliciter circa dolores, Nam aut superantur à voluptatibus ijs, quas pleriq; vincūt, & sic sunt incontinentes: aut superant voluptates à quibus plerique vincuntur, & sic sunt continentes. Eodem modo circa dolores, ij qui superantur à doloribus quos plerique vincunt, molles: qui ver[...] [...]perant dolores à quibus pleriq; vin-

cuntur

cuntur, cõstantes appellãtur. Quatuor igitur habitus sunt vel dispositiones, vt apparet, scilicet cõtinentia & incõtinentia, constantia & mollitudo, inter quæ differẽtia per voluptates & dolores patet ex supradictis. Verũ inter hæc plurimi habitus quoquo modo medij reperiuntur, qui non sunt omnino cõtinentia vel constantia, nec incõtinentia vel mollitudo, & versantur circa eadẽ. Nã cùm multi sunt gradus circa vehementes, & leues voluptates aut dolores, fit etiã vt multi sint habitus. Nam incõtinens superatur nõ solùm à vehementibus cupiditatib⁹, sed etiã interdũ ab ijs quas pleriq; superãt: cõtinẽs verò superat vehemẽtes cupiditates. ꝙ si quis leues superabit, videt̃ esse minus perfectus quàm cõtinẽs, nec imperfectus vt incõtinẽs: sic etiã qui magis resistit doloribus quàm mollis, & minus quàm cõstãs. quare inter illa quatuor quidã habitus vel dispositiones collocari vidẽtur quasi mediæ, declinãtes tamẽ magis ad imperfectionẽ, & ad deteriores partes, id est magis ad mollitudinẽ & incõstantiã declinant, quàm ad cõtinentiam & cõstantiam, vt dicit Philoso. Notãdum ꝙ cõtinens & incontinens, cõstans & mollis versantur circa voluptates & dolores: tamen incõtinens magis est circa voluptates, mollis verò circa dolores. Nam incontinens vt fruatur voluptatibus magis agit: mollis verò vt fugiat dolorẽ, qui quidẽ oriri videtur ex absentia voluptatũ.

{QVONIAM quædam voluptatum.} Distinguit hac in parte Philosophus continentiam & incontinẽtiam à tempe- 50
rãtia & intemperãtia, ex qua distinctione emerget etiã manifestius differentia inter cõtinentiam & constãtiam. Nam cùm omnes isti habitus siue dispositiones circa voluptates et dolores eiusdem generis versentur: oportet vt Philosophus, quemadmodum facit, diligenter distinguat, & earũ differentiam ostẽdat ex diuersis modis versandi. Sumit ergo diuisionem voluptatum, vt fecit sæpius, dicendo quòd voluptatum quædã sunt necessariæ, vt sunt eæ quæ ad viuendũ pertinent vsq; ad debitũ terminũ quantitatis & qualitatis, comitantes alimentũ. Quædam verò nõ necessariæ, vt eæ quibus homo carere potest, aut circa honores vel huiusmodi, quæ habent etiam quẽdam modum, vel sunt excessus & defectus earum quæ ad viuendum pertinẽt, & nutrimentũ comitantur. Nam & si cibum & potum quædam voluptates necessariò conse-

quantur vsque ad debitum terminum, dicentur necessaria sed excessiones, aut in quantitate vel qualitate, vel defectio nes non dicentur necessariæ: & idem quod de voluptatibu dicitur, de cupiditatibus dici potest & doloribus, quia simi lis ratio esse videtur. Hac distinctione allata dicit Philoso ꝙ ille qui per electionem persequitur voluptates excedend dicitur intemperans: qui verò deficit, erit in altero extremo id est insensibilis quidam, vt in tertio vidimus: qui verò me diocritatem seruat vt oportet, & quomodo oportet, tempe rans erit medius inter istos. At etiam qui per electionem fu git dolores prouenientes ex absentia voluptatũ, per electio nem, inquam, fugit, & non quia vincatur, intemperans quoq erit. Nam si ex eo fugeret dolores, quia vincatur, non per ele ctionem esset mollis. Eorum enim qui non eligunt, si volu ptatibus vincatur, erit incontinens: si fuga doloris qui proue nit ex cupiditate absentium voluptatum, dicetur mollis. Ex diuersis igitur versandi modis oritur differentia istorũ habi tuum. Aliud est per electionem sequi voluptates excedendo, & per electionem similiter fugere dolores prouenientes ex cupiditate absentium voluptatum quod est intemperantis. Aliud est non eligendo, sed quia pugnando succumbit appe titui voluptatẽ sequi, quod est incontinentis: aliud item do lores prouenientes ex cupiditate absentium voluptatum, nõ per electionem fugere, quod est ipsius mollis. Diuersi enim sunt isti modi versandi, & se habendi circa huiusmodi volu ptates & dolores, in ipso autem temperato non fit repugnã tia appetitus cum ratione, quia statim cedit appetitus ratio ni: in ipso verò incontinente & constante pugnat ratio cum appetitu, & vincit: in ipso autẽ intemperato nõ fit etiam pu gna, quia statim ratio cedit appetitui, & eligit extẽplo volu ptates, & eligit propter ipsas, & non propter aliquid aliud: quod addidisse videtur Philosophus, quia si persequeretur voluptatẽ ob aliquid aliud, veluti ob lucrum vel huiusmodi, non diceretur propriè intẽperatus, vt ostendit in quinto plu ribus in locis. Nã si quis, inquit, lucrãdi causa cõmittit adul teriũ atq; pecunias accipit, quidam erogat, damnumq; pati tur ob libidinem: hic quidem intẽperãs magis quàm pluris auidus: ille iniustus, sed non intemperans esse videbitur. si gnificatur enim habitus cùm aliquis per electionem agit, &

propter

propter illud tale quod persequitur, vt si quis per electionem furatur vt furetur, & persequitur voluptates propter voluptates vt ipsis potiatur. sed hæc antea, vt diximus, declarauit.

{INCVRABILIS.} Non simpliciter. nõ enim putandũ est hominẽ vitiosum omnino sanari nõ posse, sed respectu incontinentis qui facilius sanari potest cùm habeat rationẽ incorruptam, & cùm delinquit pœniteat fecisse rem turpem. 51

{CVILIBET enim deterior esse videbitur.} Posteaquã attulit differẽtias inter hos habitus: nunc comparat inter se, & primò ostendit intemperantem esse deteriorem incontinente, hoc pacto: Ille qui non cupiens, aut parum cupiẽs agit turpe, est deterior illo qui idem facit propter vehemẽtes cupiditates: sed intemperãs agit turpe parum cupiens, incõtinens verò valde & magis cupiens: ergo intemperãs erit deterior incõtinente. & hãc rationẽ probat Philosophus exẽplo irati. 52

{AT eorum quos diximus.} Hac in parte ostendit continentiam esse præstantiorem ipsa constantia: & probat hoc pacto, Qui vincit est præstantior eo qui resistit tantum. sed continens non solum obstat, sed etiam vincit: constans verò tantum resistit. ergo continens est præstantior constante. Nam constans resistit doloribus qui proueniunt à cupiditate absentium voluptatum: continens verò, non solum resistit cupiditatibus voluptatum, sed etiam superat, & vlterius progreditur vincere quàm resistere: quare potior videbitur esse continentia quàm constantia. 53

{QVI autem ab aduersis.} Hac in parte videtur declarare Philosophus mollitudinem & incontinentiam: & dicit quòd is est mollis, qui facilè vincitur à doloribus, quibus multi homines resistere solẽt, & qui delicijs defluit: similiter incontinens erit qui à voluptatibus superatur, quas maior pars hominum superat. & isti sunt deteriores quàm illi, qui à vehementibus voluptatibus vel doloribus superantur: quia nõ videntur esse omnino isti qui à vehementibus superantur molles. & ideo dicit eos esse dignos venia, non quòd sint simpliciter digni venia, sed respectu illorum superiorum qui à leuioribus voluptatibus vel doloribus superantur: quare isti qui habent aduersarios potentiores, videntur digni maiore venia, vt ostendit pluribus exemplis: vt Philoctetem inducit tragicus poëta Theodectus morsum ser- 54

pentis aliquanto tolerantẽ,victum deinde magnitudine d
loris exclamantẽ,& ſuccumbentẽ dolori,&c. Item Cercii
tragicus inducit Cercyonem quendam, qui non potuit fe
dolorem prouenientẽ ſibi ex filia violata , ex quo tãdem
mortuus,cum tamen aliquãdiu ſuſtinuiſſet dolorem.Item
Xenophantus quidã qui nitens tenere riſum in conuiuio,v
aliquantulũ ſuſtinuit,tãdem facetijs ſuperatus riſum effud
Tales igitur qui magnos dolores non ſuſtinent,quoquo m
do habẽt aliqua ex parte occaſionẽ veniæ,& magis ignoſce
dum eſt ijs quàm illis qui ſuccumbunt doloribus,quibus m
titudo reſiſtere poteſt:ſuccumbunt, inquam, non morbo au
debili quadam natura,vt regibus Scytharum euenit,qui ſun
natura molles,ſed ob delicias & mollitudinẽ quandã.Nos
pes condoluit,vt inquit Cicero, ſi dens,ſed fac totum doler
corpus,ferre nõ poſſumus. Opinio eſt quædã effœminata a
leuis,nec dolore magis quàm in eadẽ in voluptate,qua cũ li
queſcimus fluimus mollitia.Apis aculeum ſine clamore ferr
nõ poſſumus,&c. Et notandũ quòd Philoſophus attulit exẽ
plum de facetijs in cõuiuio,ne aliquis crederet illũ eſſe quo
quo modo venia dignum qui ſuperatur à voluptatibus circa
guſtum & tactũ:ſed dixit de voluptatibus mouẽtibus riſum
vt vidimus ſupra.Præterea ne aliquis putaret eũ eſſe intẽpe-
rantem, qui ad iocum eſt propenſior , addit hunc eſſe potius
mollẽ appellandũ,qui excedit in nimia relaxatione,& ludo,
ob fugiendum laborem & moleſtiam ex rebus agẽdis, quæ-
rens etiã vilia & ludos interdũ pueriles,& non eſt comis nec
ſcurra,ſed moleſtiam fugiens ex rebus agendis,& ſequẽs ni-
miũ iocos & ludos pueriles, vnde Græce dicitur παιδιώδης.

55 {AT qui incõtinentię.}Hęc eſt ſecũda pars huius capituli in qua Philoſophus diuidit incontinentiã in duas ſpecies,ſcilicet in temerariam incontinentiã & infirmã.Nã bifariam fieri poſſe videtur vt incõtinentes labãtur ad voluptates: aut præcedente cõſultatione & deliberatione, & tunc appellantur incõtinentes infirmi:aut non præcedente,& tunc dicũtur temerarij,& celeres,ſine conſideratione. Ideo dicit Philoſophus quòd quidam rapiũtur qui non conſultãt : quidam verò non perſiſtentes ob infirmitatẽ animi voluptatibus tandem cedũt,etſi antea cõſultent.Sunt autẽ nonnulli qui perſiſtunt: quare præmittẽtes cõſultationem & deliberationẽ,bifariam

conſi

considerari possunt:aut persistentes in ea aduentãtibus perturbationibus,aut non persistentes:non persistentes sunt incontinentes infirmi:persistentes ergo erunt illis oppositi,id est continentes firmi.qui sunt similes illis.Qui prius titillati,id est præfricati,vt ita loquar,antea,postea nõ titillantur, quasi nõ mouentur cũ præmiserint consultationẽ,& se præparauerint & rationẽ excitauerint,sed persistũt.at temerarij & celeres qui sunt acuti & melãcholici,maximè agũt incõtinẽter secundũ eam incontinentiã quã appellant temeritatem,quia acuti propter velocitatẽ cholerae cito agũt.Illi verò melancholici celeriter agunt,quia habẽt vehemẽtes imaginationes propter humorem atrum,& ducũtur vehementi phãtasia potius quàm ratione,ideo neutri rationẽ expectãt, Quare cũ cholerici & melãcholici statim vt temerarij labãtur,sequi econtra videtur quòd flegmatici & sanguinei tardius ferantur vt infirmi.& sic apparet quòd & ambo sint incontinẽtes:tamen diuersi sunt modi,& diuersæ species,quas etiam inferius comparabit inter se in sequenti capitulo.

Discrimen incontinentis ab intemperato.

CAPVT VIII.

At uerò intemperantẽ quidem non pœnitet, 56
ut est dictum.in electione nãq; persistit.Incontinens autẽ facilis est omnis ad pœnitẽtiam:quocirca non ita res sese habet,ut du- 57
bitauimus.sed ille quidem incurabilis:hic autẽ est curabilis.Vitium enim morbis est hisce persimile,aquæ intercuti inquam,& tabi.Incontinentia uerò,morbo comitiali. Etenim illud continua,hæc non continua est improbitas.
Atque omnino diuersum est genus incontinentiæ,atq; ui- 58
tij.Vitium enim latet:incõtinentia uerò non latet.Horum autem ipsorum ij qui ante rationem ducuntur,meliores ijs sunt qui rationem quidem habent,nõ autem persistunt in ea.à minore nãq; perturbatione uincuntur,& nõ absque deliberatione,ut illi.Incõtinẽs enim similis est ijs qui cito 59

60 *fiũt ebrij,& pauco uino,& pauciore quàm pleriq;.I tet igitur incontinentiã uitiũ nõ esse,nisi aliqua ex pa fortasse.Nam hæc quidẽ est præter electionẽ:illud au cum electione.in actionibus tamẽ est similitudo,ut De docus in Milesios dixit.Milesij nãq; insipientes quidẽ sunt:ea tamẽ faciunt quæ agunt insipientes.& incõtin*
61 *tes iniusti quidẽ non sunt:iniuriã tamen faciunt.Cum a alter sit talis,ut nõ ex eo quia est ipsi persuasum,exu rantes corporis uoluptates præterq; rationem rectam quatur,alteri sit persuasum,propterea quòd talis e ipsas sequatur:illi quidẽ dissuaderi facilè,huic autẽ h facilè potest.Principiũ enim ipsum,uirtus quidẽ con uat,uitiũ uerò corrumpit.id autẽ gratia cuius,princ est in actibus,perinde ut suppositiones ipsæ in mathe ticis.Neq; igitur ibi docendorum principiorũ est ra*
ἠθικὴ *neq; hic.Sed uirtus aut naturalis,aut* assuetudine pa causa est opinandi circa principiũ rectè.Talis igitur mo temperans est.at contrarius est intẽperans.Est au quidam alius,ob perturbationẽ à recta ratione discec quẽ perturbatio ut nõ agat quidẽ ut recta ratio iube perat.ut sit autẽ talis ut ipsi sit persuasum oportere qui uoluptates liberè,tales,nõ uincit.Atq; hic est inc nens,qui quidẽ intemperante melior est.Nec est abs prauus.conseruatur enim id in ipso quod est optim principium,inquam,ipsum.Alius autem est huic con rius qui persistit,& nõ ob perturbationem à ratio scedit.Ex his igitur patet hunc quidem studiosum, autem improbum habitum esse.*

COMMENT.

56 AT VERO intemperantẽ quidẽ.} Hoc est octauu pitulum huius tractatus,in quo Philosophus p

quàm attulit differentiã inter temperãtiã & cõtinentiã,atq; eorũ opposita,& duas attulit species incõtinentiæ:nunc comparat intẽperantiã,& incontinentiã. quod etsi in præcedenti capitulo paucis verbis fecerat & quasi incidẽter:tamen nunc id facere vult pluribus rationibus,vt apertius eorũ differẽtia intelligatur:simul vt soluat quæstionẽ quam differẽdo antea mouit. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in duas partes,quæ patebunt. In prima igitur parte Philosophus incipit ostẽdere differentiã inter incontinentẽ & intemperantẽ.& probat intẽperantẽ esse deteriorẽ incõtinente tribus rationibus. Prima ratio,Is quẽ post rem turpẽ actã non pœnitet, est deterior eo quẽ pœnitet.at ipsum intemperantẽ non pœnitet, incõtinentem pœnitet:ergo intẽperans est deterior incõtinente.Nam intemperãs persistit in electione & proposito incõtinens facilis est ad pœnitentiã. Et hæc ratio simul differentiã ostendit inter hos,& etiã alterũ esse altero deteriorẽ.Notandũ ꝙ sicut omnis virtus est cũ electiõe:sic omne vitiũ esse videtur cũ electione. & vitiosus tam ante rem actam quàm postea videtur habere electionẽ,ideo nõ pœnitet, quia putat id quod agit esse agendũ,cũ habeat corruptã rationẽ: incõtinens vero habet rationẽ incorruptã,& appetitũ sensitiuũ repugnantem ei,quia nõ est informatus virtute quæ appetitũ facit rectum:quare cùm rationẽ habeat incorruptã,& dicentem sibi turpe aliquid non esse agendũ.& nõ esse gustandũ dulce,vincit tandẽ appetitus:sed cùm post rẽ actã redit ad rationẽ,percipit se fecisse quod faciendũ non erat,& habet pœnitudinẽ.

{QVO circa non ita res sese habet.} Affert secundam rationem Philosophus.Malum continuũ differt,& est deterius malo non continuo:sed intemperantia est malum continuũ, incontinentia non est malum continuum:ergo intemperantia differt ab incõtinentia & est deterior. Maior patet de se. Minor probatur à Philosopho,quia intemperãtia est vt morbus qui semper adest:incontinentia verò vt morbus qui non semper adest,vt est morbus epilepsiæ siue comitialis:intemperantia verò est similis morbis aquæ inter cutem & tabi,id est hydropisi & Phthisi,qui morbi continui sunt: hydropisis ἀπὸ τοῦ ὕδατος, id est ab aqua dicit. fit eñ in corpore humor aquosus.Phthisis verò in ventre superiore multifariã incipit spuere sanguinẽ qui talẽ patitur morbũ,deinde saniẽ,postea 57

ſequitur detẽtio ſaliuæ,& poſtea tandem ipſa mors. Ij igi
morbi quibus intemperãtia ſimilis dicitur, continui ſunt
epilepſia,id eſt morbus qui caducus ſiue comitialis appel
ſolet,cui aſsimilatur incontinentia,non eſt continuus: hi
corporibus humidis vim habere ſolet, vnde in ipſis infan
bus qui abundant humiditate,maximam vim oſtendit.In
tinentia igitur aſsimilatur huic morbo, cuius cauſa non
cõtinua,nec talis ægrotus ſemper cõiunctus cum morbo
incontinens quoq; non ſemper & ſtatim ad voluptatem
poſitus,ſed pugnat ratio cum appetitu,& demũ vincitur:
temperans verò continuo habet paratũ appetitum ſine v
pugna ad perſequendas voluptates,& cõtinuè eſt in hac d
poſitione ſine repugnãtia rationis. Verùm Philoſophus h
loco nactus occaſionẽ,ſoluit vnum dictum quæſtionis alla
antea in fine ſecũdi capituli huius tractatus,vbi duo attul
vnum quòd incontinens diſſuaſus, intemperans verò ſua
agit:alterum quòd incõtinens inſanabilior videtur,propte
ea quia diſſuaderi non poterat.Primũ ſoluet inferius,ſecu
dum ſoluet nunc.Et oſtendit quòd incõtinens eſt ſanabili
intemperato,vbi in eo loco oppoſitum attulerat: & ideo d
ctum eſt à nobis quòd Philoſophus diſſerendo non aſſerẽ
ibi procedebat.Oſtendit autem quòd incontinens eſt inſa
bilior intemperato, quia intemperatus non habet pœnitu
nem,& habet morbum continuum : & ideo eſt inſanabil
dicit Philoſophus,non pro impoſsibili, ſed cum difficulta
ſanabilis:incontinens verò habet pœnitudinem,& non m
58 bum continuum,ideo eſt ſanabilior.

{ATQVE omnino diuerſum eſt genus.}Affert tertiã r
tionem Philoſophus,qua idem probat ꝙ intẽperãtia diffe
ab incõtinentia,& eſt deterior ea. Illud malũ quod latet h
bentẽ,differt & eſt deterius eo malo quod nõ latet haben
ſed intemperantia latet,incontinentia verò non latet hab
tem:ergo intemperantia differt ab incontinentia,& eſt de
rior.Illa ratio declaratur,quia intemperans habet vitium,
rationem corruptã,ſicut febricitans habet corruptũ guſtu
& putat illud eſſe bonũ quod ab eo appetitur:incontinent
verò eſt malũ manifeſtũ habẽti, & quoquo modo cognoſc
illud eſſe malũ quod ab eo appetitur, & ideo in eo fit pug
inter rationem & appetitũ. Horum autem ipſorum poſte
quã

quàm probauit intemperantē differre ab incōtinenti,& esse deteriorem illo:nunc comparat duas species incontinentiæ, quas superius attulit,scilicet infirmitatē & temeritatē, & ostendit infirmitatē deteriorē esse temeritate,sic: Is qui deliberatione facta incōtinenter agit,est deterior eo qui nō deliberatione facta agit incōtinenter:sed infirmus agit facta deliberatione,temerarius non facta deliberatione agit incōtinēter.ergo infirmus est deterior.Patet ratio,quia cùm vterq; habeat rationē incorruptā,infirmus antè cōsultat,tamē non persistit in eo quod cōsultauit esse agendū. præterea infirmi à leuiore perturbatione vincuntur:temerarij verò à vehemētiore superantur.quare cùm duo sint vituperādi,qui superantur in pręlio,quorū alter armatus accesserit,alter inermis, & alter habeat hostē potētiorē,alter nō ita, manifestū est quòd armatus & habens debiliorē aduersariū vituperandus magis est,& deterior:sicut videtur infirmus respectu temerarij.

{INCONTINENS igitur.} Scilicet infirmus est similis 59
ijs qui modico vino fiunt ebrij.

{PATET igitur incontinentiam.}Facit cōclusionē Phi- 60
losophus eorum quæ dixit, ostendendo ꝙ incontinētia non est simpliciter vitiū,sed aliqua ex parte: ex quo emergit differentia eius ab intemperantia. Nam incontinentia non est vitium simpliciter: sed aliqua ex parte, at intemperantia est vitium simpliciter:ergo incontinentia non est intemperantia. Quòd autem incontinentia non sit vitium simpliciter, probat Philosophus:quia est pręter electionem:vitium verò est cum electione,vt est intēperantia. Cōueniunt tamē in agendo,quia intemperans & incōtinens agunt eadē,id est vitiosa,tamen non eodē modo,quia alter cum electione, alter sine electione, & alter est vitiosus, alter verò, id est incontinens,non est propriè vitiosus, agit tamen res vitiosas & iniustas,& videtur similis ijs de quibus inquit ille, quòd non sunt insipientes,tamē agunt res insipientes & stultas: sic ergo conueniunt in agendo eadem:differunt, quia intēperans agit cum electione, vitiū enim est habitus electiuus cōsistēs in excessu aut defectu.Præterea nō habet pœnitudinem:incontinens econtra & sine electione agit, & post delictū pœnitudinem habet.Notandum quòd accipit hic iniustum pro intemperāte,& iniustè agere pro intēperāter agere. intem-

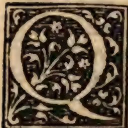
perantia enim, ſicut alia vitia, eſt pars quędam iniuſtitiæ totius, quę iniuſtitia tota dicitur vitioſitas, vt patuit in quinto.
61 { CVM autem alter ſit talis vt non ex eo.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus affert aliã partẽ quæſtionis quam ſuprà attulerat in fine ſecũdi capituli huius tractatus. Attulit enim duo. Vnum, quod incõtinens cũ nõ agat perſuaſus diſſuaderi nõ poterat: intemperans verò cùm agat perſuaſus diſſuaderi poterat. Alterũ, ꝙ ex eo quod dictũ eſt intemperans erat ſanabilior. Hanc ſecundã partem ſuprà reprobauit, oſtendendo ꝙ incõtinens erat ſanabilior: nunc aliã partem ſumit, & reprobat vt pateſiat rem non ita ſeſe habere, vt eo loco dubitãdo & diſſerendo dixit, non autem affirmando. Oſtendit igitur nunc oppoſitũ, ſcilicet ꝙ incõtinens facile diſſuaderi poteſt, intemperãs verò non facilè: Is qui errat circa principiũ rerum agendarũ non facilè diſſuaderi reuocariq; poteſt: ſed intemperans eſt huiuſmodi. ergo intemperans non facilè diſſuaderi poteſt, & reuocari & ſanari. Patet ratio, quia intẽperãs à ſeipſo perſuaſus & errat circa principium rerum agendarũ cùm ſit vitioſus, vitiũ enim principium cõrrũpit, præſertim intemperãtia: virtus verò cõſeruat, præſertim temperãtia. vnde in ſexto, Temperantiã conſeruatricẽ prudentiæ appellamus: cõſeruat enim talẽ exiſtimationem. Si quis igitur errat circa principia, non poteſt facilè diſſuaderi, & ſanari à ſua opinione: quia principiũ rerum agendarum eſt ipſe finis: cuius gratia cætera fiunt. vnde in ſexto, Principia nanq; rerum agendarum ea ſunt gratia, quorum ipſæ aguntur, id eſt fines, verùm vt principia & ſuppoſitiones quæ ſunt ſpecies principiorum ſe habent in mathematicis: ſic finis in rebus agẽdis. ſupponit enim geometra quòd à puncto ad punctum licet rectam lineam ducere. Ponit etiã tale principium, quòd punctus eſt cuius pars non eſt, & talia principia & ſimilia non probantur in mathematicis, quia ijs aſſentiri oportet. Quòd ſi quis erret circa principia & aliter credat, non poteſt ei aliquid probari in geometria, & talis malè ſentiens circa principia, malè & peruerſè percipiet omnia quæ ſequentur ex illis. Eodem pacto in rebus agendis cùm principium ſit ipſe finis, ſiquis eum rectè accipit, bene eſt: ſin male, non poterit ei afferri ratio qua facilè remoueatur ab opinione talis principij peruerſè ſibi propoſiti. Et

dicit

dicit Philosophus quòd talis principij nõ est ratio, sed virtus quæ ostendit nobis tale principiũ. virtus, inquam, quæ oritur aut à natura, aut à consuetudine. Nam sicut in speculatiuis principiorum docendorum non est ratio, nec probatio: sic etiam in actiuis. Nam in speculatiuis innotescunt nobis, aut inductione vel sensu ex quo fit memoria, & ex multis, vt ita loquar, memorijs, experientia óritur, & ipsum demũ vniuersale in intellectu quodammodo constituitur, cuius lumine scientiæ principium pullulat, vt ait Philosophus in libro Posteriorum. Ita ex natura & habitu acquisito principiorum cognitio fit. Idẽ fit in actiuis. Principiorum cognitio quorũ nõ est ratio, ne fiat processus in infinitũ, ferimur ad tale principium, quod est rerum agendarũ finis, aut per naturalẽ habilitatem perspiciendi, aut ferimur ad extimandũ illum esse bonum finem, vt est per virtutẽ acquisitam ex consuetudine. quare virtus aut habilitate naturæ, aut assuetudine generata causa est, vt rectè opinemur circa finẽ talem. Intemperans igitur cũ non modo virtute careat, sed etiam sit vitiosus, errat circa tale principium, quod est ipse finis rerum agendarum, & sequitur id quod sibi apparet bonum, & quod putat esse bonũ cum re vera sit malum, & id quod est bonũ, apparet malum: vt febricitanti, cui id quod verè est dulce, apparet amarũ ob gustum corruptum. Intemperans autem, & omnino vitiosus, habet corruptam rationem & iudicium de vero fine. Etenim, vt in sexto inquit Philosophus, qui corruptus est ob voluptatẽ, aut dolorem, non videbitur continuo principium ipsum, nec huius gratia, id est finis. Vitium etenim corrumpere suapte natura principium solet, sed virtus conseruat quæ est causa rectè opinãdi circa talem finẽ, vt euenit temperato: intemperato autem econtrà. Cum igitur intemperans habeat corruptã rationem, & habeat vitiũ, quæ sunt causa male opinandi circa finem rerũ agendarũ, merito dicitur quòd non facilè dissuaderi & remoueri potest à sua opinione. Incõtinens verò cum nondũ habeat rationem corruptã, facilè dissuadẽri, & sanari potest. ideo dicit Philosophus, est alius quidã, id est ipse incontinens quem perturbatio superat adeò, vt non agat secundum rectam rationem: non tamen superat, vt persuasus sequatur voluptates sicut sequitur persuasus ipse intemperans. & ideo incontinens minus est malus

est malus quàm intemperans:nec est incontinens appellandus simpliciter prauus cum habeat incorruptam rationem, etsi in ea non perseueret,sed est alius sibi oppositus qui persistit in ratione recta,& non dimouetur ab ea ob perturbationem,id est ipse continens,in quo ratio superat appetitũ.

De continentis,& pertinacis conuenientia & differentia. CAPVT IX.

62
Værendum est autem,utrum is sit cõtinens
qui quauis in ratione electionéue perstat:an
is qui in recta persistit.Et utrũ is sit incon-
tinens,qui nõ permanet in quauis electione
ratione'ue,an is qui persistit in ratione falsa,& electione
non recta,quemadmodũ antea dubitauimus. An per acci-
dens quidẽ in quauis,per se autem in ratione uera rectaq;
electione alter perstat,alter non perstat.nam si quispiam
illud hoc expetit,aut sequitur:per se quidem hoc expetit atque
sequitur:per accidens autem ipsum prius.at quod est per
se,id simpliciter esse dicimus.quare fit,ut aliquo quidem
modo quauis in opinione,absolute autẽ in uera alter per-
63 sistat,alter non persistat. Sunt autem quidam in opinione
persistentes,quos pertinaces appellant.hi non nisi cum
difficultate dimoueri à sua sentẽtia possunt.Et simile qui-
dẽ quid habent cũ continente:sicut & prodigus cũ libe-
rali,& audax cum cõfidente. Sunt autem in multis ab il-
lo diuersi.continens enim non mutat sententiam ob per-
turbationẽ atq; cupiditatem.nam cùm acciderit,facilem
sese offeret recta persuadenti.Illi uerò non à ratione mu-
tantur.nam cupiditates cupiunt,atq; à uoluptatibus ple-
riq; ducuntur.Sunt autem ij pertinaces,qui suæ sunt sen-
tẽtiæ:& qui sunt indocti ac rustici.Atq; suæ sentẽtiæ ho-
mines,ob uoluptatem atque dolorem sunt pertinaces.gau-
dent enim uincentes,si non è sua sententia dissuasione ulla
dimo

dimoueantur. & dolent, si sua sint irrita, ut decreta. quare potius sunt incontinenti, quàm continenti similes. Sunt 64
etiam qui non ob incontinētiam in sententia nō persistunt. Vt Neoptolemus apud Sophoclē in Philoctete, quanquam ob uoluptatem non persistit, sed honestum. Erat enim honestum illi uera loqui: ab Vlysse autem fuerat illi persuasum mentiri. Etenim non omnis qui propter uoluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus, aut incontinens: sed qui agit ob turpem. Cum autem sit & quidam ta 63
lis, ut minus quàm oporteat corporis gaudeat uoluptatibus, non persistens in ratione, inter hunc & incontinentem, medius ipse continens collocatur. Incontinens enim non persistit in ratione: quia magis quàm oportet uoluptatibus delectatur. hic uerò non permanet: quia minus quàm oportet eisdem gaudet. At continens perstat, & ob neutrum sententiam mutat. Oportet autem si continentia sit studiosum, habitus hos utrosque cōtrarios improbos esse, quemadmodum & uidentur. Sed quia perpaucis alter homínibus inest, raroq; admodum fit temperantia, soli con- ut
trarium intemperantiæ esse uidetur, sicut & continentia soli incontinentiæ aduersari putatur. At uerò cùm ob simi 65
litudinem multa dicantur, factum est ut & temperans per similitudinem continens dicatur. Continens enim talis est, ut nihil præter rationem ob uoluptatem corporis agat. & temperans etiam talis est. Sed ille quidem habet prauas cupiditates, hic autem non habet. Et hic quidem est talis, ut non delectetur præter rationem: ille uerò talis, ut delectetur quidem, sed non ducatur. Similes etiam sunt incontinens & intemperans, qui quidem diuersi sunt. uterque enim corporis sequitur uoluptates, sed alter & oportere putat, alter non putat.

COMMENT.

62 QVAERENDVM est autem vtrum is sit continens.} Hoc est nonum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus comparatis illis sex habitibus inter se qui versantur circa corporis voluptates atque dolores: nunc soluit dubitationem allatam in secũdo capitulo contra opinionem priscorum, qui dicebant continentem esse perseuerantem in ratione & opinione: incõtinentem verò econtrà. Quo quidem dato ostẽdit ibi Philosophus fieri posse, vt aliquis incontinẽs esset bonus & continens malus. Nam si continens est, inquit perseuerans in quauis opinione, vt illi dicere videbantur, & sit in opinione mala, tunc perseuerando in ea esset malus: & incõtinens ecõtrà si discederet ab opiniõe falsa, esset bonus. Hanc difficultatẽ nũc remouere soluereq; videtur Philosophus. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in tres partes quę patebũt. In prima igitur dicit Philosophus ꝙ quærendũ ęst, vtrũ continẽtis sit persistere in quauis opinione, an recta tantũ: post ea subdit soluẽdo istam partẽ primã dubitationis, quòd cõtinẽs persistit semper in recta ratione per se, & eo quo cõtinens est. Per accidens verò in quauis, & in falsa opinione persistit. Nam si quis per se amat vinum dulce, per se amat dulce: per accidens verò, vinum. Nam si amaret vinum per se, non solum amaret dulce, sed etiam qualecunque vinum: quare per se hoc expetit, scilicet dulce, per accidens verò illud primum, id est vinum. Continens igitur permanet per se in opinione quam putat esse veram: id autem quod est per se, dicimus simpliciter esse: per accidens autem id quod est per aliud, vt exemplo ostendimus: ergo continens in opinione vera per se permanet: per accidens verò, in quauis opinione. Secunda pars dubitationis simili modo ostenditur, quòd incontinens discedit per se à vera sententia, & opinione: ergo simpliciter, vt ostensum est suprà: per accidens verò, & per aliud, & secundum quid à quauis opinione. Notandum quòd cum dicitur continens per se, manet in vera sententia: par accidens verò & per aliud, in falsa: intelligendum est quòd continens intendit persistere in vera opinione. Eodem modo dicendum est quòd incontinens non persistit per se in sententia vel opinione quæ est vera: per accidens verò in quauis non persistit. Notandum præterea quod cùm dicitur quòd conti-

nens

nẽs per se manet in vera ratione, intelligitur de quarto modo per se, vbi in subiecto explicatur causa prædicati, vt patet in primo Posteriorũ. Nam cùm dicitur, cõtinens permanet, id est intendit manere per se in vera opinione, explicat causam persistendi in vera opinione, & ista est causa effectrix persistendi, & illius persistentiæ, scilicet ipsa continentia. Et ista propositio est similis illi quæ dicit: medicus per se curat ægrotum, ædificator per se ædificat: sic est de continẽtia, illud per se explicat causam illius persistentiæ quæ ponitur in prædicato. Idem est dicendum de illa propositione, quòd incontinens per se egreditur à vera sententia, & opinione & sic soluitur dubitatio illa. Nam cùm quæritur vtrum continens persistat in quauis opinione, an in vera tantùm: respondetur quòd per se ea ratione qua continens est persistit in vera, sed per accidens in quauis. Incontinens per se discedit à vera, per accidens à quauis.

{SVNT autem quidam hominum.} Soluta illa dubitatione, nunc Philosophus ostendit quòd præter continentes & incontinentes sunt nonnulli permanentes in sententia & opinione sua, pertinaces tamen continentes appellari nõ debent. Habent tamen similitudinem quandam, in eo quòd ambo videntur permanere. Nam quemadmodum prodigi conuenire videntur cum liberali in dando, ambo enim dant & audaces cum forti in adeundis periculis, differunt tamen plurimum: sic isti cum continentibus in eo quòd ambo sunt permanentes. Differunt tamen in plurimis. Continẽs enim si quando mutat sententiam relinquendo aliquã falsam opinionem, non perturbatione aut cupiditate persuasus relinquit illam, sed ratione, qua ostenditur illam opinionem esse falsam quam putabat esse veram. Pertinaces verò non ratione persuasi, sed voluptate, vel cupiditate sententiam mutant. Post hæc diuidit Philosophus istos pertinaces, dicendo quòd eorum quidam dicuntur sui capitis, & quidam indocti atque rustici. Indocti, quia non habent doctrinam, & si quam habent opinionem, nolunt ab ea dimoueri: rustici verò quia nõ habent experiẽtiam rerum. at illi qui sunt sui capitis ob voluptatem & dolorem sunt tales, quia gaudent non dimoueri à sentẽtia, dolent verò etiã si ratione ab eadem dimoueãtur. & propterea dicit Philosophus quòd incõtinẽti magis simi- 63

les

nentiæ & excessui, sicut temperantia intemperantiæ videatur esse contraria, & non videatur habere defectum: habet tamen, vt vidimus, licet raro inueniatur.

{AT verò cùm ob similitudinem multa.} Hæc est tertia 66
pars huius cap. in qua Philosophus ostēdit non sine ratione appellari quædam eodem nomine, cùm similitudinem habeant: & hoc affert vt ostendat aliqua ex parte verā esse opinionem illorū priscorum, qui dixerūt cōtinentiam esse temperantiam, & incontinētiam intemperantiam: habent enim similitudinē in multis, cū versentur circa eadem, & cōtinentia sit mediocritas quædam sicut temperātia, & incontinētia excessus sicut intemperantia. sed tamen ex alia parte differunt in multis. & ideo statim Philosophus affert differentias quasdam, vt nihil indiscussum relinquatur. Primò continēs habet prauas cupiditates: tēperans non habet: ergo differūt. Præterea tēperans non delectatur præter sententiam rationis cùm habet appetitum obedientem rationi, & sedatas cupiditates: continens verò nondum habet appetitum assuefactum, sed repugnantem & cupientē voluptates, & delectaretur in his nisi ratio prohiberet, quā tandem sequitur, etsi cū difficultate. Quare differunt tēperans & continens: similiter intemperans & incontinens sunt diuersi. & affert rationem, quia etsi ambo voluptates sequantur, tamen alter censet eas esse sequēdas, & sequitur, scilicet ipse intēperans: alter verò, incōtinens nō censet eas esse sequēdas cùm habet rationem incorruptam, sequitur tamen eo pacto vt vidimus antea.

Quòd prudentia, & incontinentia simul in eodem non sint. CAP. X.

AT qui neq; fieri potest ut idem sit prudens atq; 67
incontinēs simul. Est enim demonstratum, pru 68
*dentem simul & more studiosum eundem esse. præterea non solùm ex eo quia scit, prudens est: sed ex eo etiam quia idoneus est ad agendum. at incontinens non est idoneus ad agendum. * habilem autem nihil probibet* τὸν δεινόν.
esse incontinentem. Quapropter & interdum nonnulli prudentes esse uidentur atque incontinentes: quia differt

habilitas à prudentia eo modo quem suprà diximus. &
sunt ratione quidem propinqua, electione uerò diuer-
69 sa. Nec incontinens sese habet ut is qui scit ac contempla-
tur, sed ut is qui dormit, aut est uinolentus, & sponte sua
quidem agit. scit enim quodammodo & quid, & cuius
gratia facit. Malignus tamen non est. electio nanque est
70 *bona. Quare semimalignus est, & non iustus. non est
ἐπιεικής. enim insidiator. nam ipsorum alter quidem non persistit
in ijs quæ statuit consultando. Biliosus autem atra bili, nec
ad consultandum omnino est aptus. Et similis est igitur
incontinens ciuitati quæ decernat quidem omnia quæ sunt
agenda, & leges habeat bonas, sed non utatur, ut Anaxā
drides facetè dixit,

Vrbs consultabat, leges quæ negligit almas.

Malignus autem ciuitati, quæ legibus quidem utatur, sed
prauis. Est autem continentia atq; incontinentia circa id
71 quod multitudinis exuperat habitum. Alter enim magis,
alter minus persistit: quàm plurimi possunt. Facilius autē
ea curari potest incontinētia, qua biliosi atra bili inconti
nenter agunt, quàm eorum qui deliberant quidem, sed nō
72 persistunt. Et ij facilius curari possunt qui per assuetudi-
nem, quàm ij qui natura incontinentes sunt. Etenim faci-
lius consuetudinem, quàm naturam mutare. Ideo enim et
consuetudinem mutare difficile est, quia similis est natu-
ræ: quemadmodum Euenus poëta dixit,

Vsus longus mos est, ac meditatio crebra:
Hinc tandem assero naturam mortalibus esse.

Quid igitur continentia sit & incontinentia, & quid cō
stantia, mollitiaq;, et quomodo inter sese habeant habitus
hi iam diximus.

COMMENT.

Atqui

ATQVI neque fieri poteſt, vt idem ſit prudens.} Hoc eſt decimum & vltimũ capitulum huius primi tractatus. in quo poſteaquàm ſuprà ſoluit dubitationes illas, & oſtẽdit cõtinentiã eſſe mediocritatẽ quandã, & qua ratione nõnulli priſcorũ accipiebant continentiã pro tẽperantia: nũc refellit opinionem priſcorũ, ſcilicet quòd incõtinens nõ eſt prudens, quæ eſt quinta in ordine in primo capitulo allata, & cũ in ſecũdo capitulo etiã cõtra eã diſſeruiſſet, & alias iam ſoluiſſet: nunc quoq; hanc quę relinquebatur ſoluit, vt exactiſsimã doctrinã de cõtinẽtia & incõtinentia præbeat nobis. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in tres partes quæ patebũt. In prima igitur affert talẽ rationẽ, ad probandũ ꝙ prudens nõ eſt incõtinens, nec incõtinens prudens, vt quidã priſcorũ dicere videbãtur. Nullus incõtinens eſt ſtudioſus: omnis prudens eſt ſtudioſus: ergo nullus prudẽs eſt incõtinens. & per conuerſionẽ ſimplicem, nullus incõtinẽs eſt prudẽs. Maior eſt nota, cũ antea viderimus ꝙ incõtinentia eſt vituperãda, & vitio ꝓpinqua. Minor probata eſt in ſexto, ꝙ prudens eſt vir bonus, & eſt cũ omnibus virtutibus morũ, & ſeparari nõ põt eo quo prudens. 67

{PRAETEREA non ſolum ex eo.} Affert aliã rationem Philoſophus, Omnis prudens eſt aptus ad agendũ: incõtinens nõ eſt aptus ad agendũ: ergo incõtinens nõ eſt prudẽs. Patet ratio, quia prudẽtia eſt habitus cũ ratione vera actiuus. Itaq; prudens nõ ſolũ ſcit & cognoſcit ea quæ ſunt agẽda, ſed etiã eſt idoneus ad agenda illa, cùm nõ ſolum vniuerſaliũ ſit prudentia, ſed etiã ſingulariũ. Habet pręterea ſolertiã, ſententiã, bonam conſultationẽ, per quas eſt idoneus ad res agẽdas: incõtinens autem nõ eſt aptus ad res agendas, nã etſi ante perturbationẽ cognoſcat res agendas, tamen perturbatione accedente dimouetur à ſententia, & nõ perſiſtit in eo quod putabat agendũ: quare nõ eſt aptus ad agẽdũ. Et ſic patet quod incõtinẽs nõ eſt prudẽs. Has etiã ratiões tetigit antè Philoſophus in ſecũdo capitulo, cũ diſſerebat contra iſtã opinionẽ: & demonſtratũ eſt antea, inqt, prudentẽ hominẽ aptũ ad agendũ eſſe, quippe cũ ſit quidẽ qui circa extrema verſatur, atq; omnes alias virtutes habere. His allatis rationib⁹ ſubdit Philoſophus, ꝙ licet incõtinens nõ ſit prudẽs ita vt ſit aptus ad res agendas: tñ fieri poteſt, vt incontinens habeat aptitudinem, & habilitatem proſpiciendi ea quæ agenda ſunt: quę habili- 68

tas eſt vis naturalis,& potentia quę informari poteſt contrarijs habitibus non ſimul,ſed aut prudentia, aut malitia,& aſtutia,vt in ſexto latiſsimè dictum fuit. & propterea antiqui illi decepti propinquitate quam habet prudentia cùm tali habilitate quæ eſſe poteſt in tali incontinente,dixerunt prudẽtem eſſe incontinentem.Nam illa vis & habilitas proſpiciẽdi videtur eſſe propinqua prudentiæ,eſt tamen diuerſa,quia prudentia ſemper reſpicit bonum finẽ, & eligit rectè ea quæ ducunt ad talem finem: ſed vis illa proſpiciendi cùm ſit communis tam malitiæ & aſtutiæ,quàm prudentiæ, non ſemper reſpicit bonum finem , nec ſemper eligit bona media quæ perducant ad illum finem, ſed ad intentum finẽ qui eſt quandoque malus,vt ponitur ab callido & aſtuto homine.

69 {NEC incontinens ſeſe habet vt is.}Hęc eſt ſecunda pars huius decimi capituli,in qua Philoſophus reſumit dubitationem quandã,ſcilicet vtrum ſciens ipſe incontinens eſſe dicatur,& vtrum agat ſciens,quã in tertio capitulo huius tractatus latiſsimè declarauit;reſumit,inquam,nunc non ſolũ quia eius declaratio vehementer pertinere videtur ad cognoſcendam naturam incontinentis , ſed etiam vt ſoluat obiectionẽ quandã quę oriri poſſet ex ſupradictis.Nam ſi incõtinens nõ eſt prudens nec vt ſciens,ergo videbitur eſſe ignorãs:ex quo videbitur venia dignus,quod eſt abſurdum, cùm res vitioſas agat, & vituperatur. quòd ſi non eſt venia dignus , ergo eſt prauus : at non eſt omnino prauus. dicit ergo Philoſophus, quòd incontinens cùm agit incontinenter,non ſeſe habet vt ſciens,nec contemplatur.Sed ita eſt ſciens vt ebrius,aut dormiens,qui etſi habituũ ſcientiam habeat, ea tamen non vtitur,eodem pacto incontinens habet rationem incorruptam & ſcit quid eſt agendum , tamen veniente perturbatione irretitur,& obfuſcatur, ſicut ille qui vino fit ebrius, & videtur tunc neſcire,cùm tamen habitu ſcientiam habeat. Ex quo cũ dici poſſet contra Philoſophum incõtinentem eſſe dignum venia, cùm agat quaſi ignorans , ſtatim ſubdit Philoſophus: ſponte ſua quidem agit,& ſcit cùm agat quodãmodo,& quid agit,& cuius gratia. & dixit quodammodo, quia non vtitur poſtea ſcientia illa cùm agit & obfuſcatur perturbatione à qua ſe permittit ſuperari.quare cùm ſpõte agat,& quodãmodo ſciat quid & cuius gratia agit, non erit venia dignus: ſed tamen

tamen ne videatur ex eo quòd ſponte agit,& quodammodo
ſciens quòd ſit prauus,id eſt vitioſus & ſceleſtus ſimpliciter,
ideo addit: at prauus non eſt,id eſt vitioſus ſimpliciter.quia
nõ valet,iſte prauam rem facit,ergo eſt prauus & vitioſus.&
aſsignat rationẽ praui & vitioſi hominis.Electio praua eſt:
at incontinentis electio nõ eſt praua:ergo non eſt prauus &
vitioſus. Patet ratio,quia incontinens habet incorruptã rationẽ,& cognoſcit quid ſit agendũ,& habet electionem bonam,tamen dimittit eam cùm à perturbatione occupatur,&
nõ agit ſecundũ eam.Vnde ſuperius cũ diſtingueret incõtinentem ab intemperato dixit quòd intemperatus qui habet
prauã electionem agit eligens,incõtinens ſine electione vel
præter electionem. Nam ſi ageret cũ electione,& ſecundũ
electionem,cùm bonam habeat,benè & rectè ageret:tamen
ipſe turpiter agit,quia cùm habeat electionem bonam,eam
dimittit,& ſequitur perturbationem & cupiditatem.

{QVARE ſemiprauus eſt.}Affert vnũ obortum ſine cor- 70
relariũ Philoſophus quòd emergere videtur ex dictis.Nam
ſi incontinens nõ eſt prauus,& tamen ſpõte agit ea quę ſunt
praua,quid ergo erit?dicit Philoſophus ꝙ eſt ſemiprauus,
quia nõ eſt omnino & ſimpliciter prauus & vitioſus.& non
eſt iniuſtus,id eſt intẽperans.Intẽperantia enim eſt pars iniuſtitiæ totius,vt patuit in quinto.vel iniuſtus,id eſt prauus.
Etenim nõ eſt inſidiator,id eſt nõ habet habitũ inſidiãdi,&
hoc declaratur à Philoſopho.Inſidiator primò conſultat de
inſidijs agendis,& deliberat,& eligit ea quę poſteà exequit̃.
at incõtinens nõ eligit ea quæ poſteà exequitur.Nam cũ incõtinentes bifariã ſint,vt antea diuiſimus,ſcilicet temerarij
& infirmi:infirmi qdẽ cõſultãt & deliberãt,ſed adueniẽte &
vrgente perturbatione non permanent in propoſito,nec ſequuntur ſuã conſultationẽ,vt inſidiatores:temerarj verò nõ
cõſultant quidem,ſed rapiuntur extemplo à perturbatione.
Quare cũ nec iſti nec illi ſint inſidiatores,& non ſint plures
ſpecies incontinentis propriè dicti,incontinens nõ erit inſidiator.Poſt hæc vt oſtendat differentiã quę eſt inter ſimpliciter prauum,& incontinentẽ,dicit Philoſophus quòd incõtinẽs eſt ſimilis ciuitati deliberãti ea quæ ſunt agẽda,& habenti bonas leges,tamen nõ eis vtenti.Nam incõtinens habet rationem incorruptam,& cognitionem,& electionem

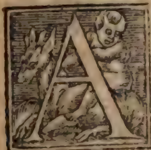
bonam,& percipit non esse adulteriũ committendũ,tamen perturbatione vrgente nõ vtitur illis,sed posthabitis sequitur cupiditatem ducem:prauus autem vt est intemperans, est similis ciuitati,quæ & malas habet leges,& ipsis vtitur, prauis,inquam,& perniciosis legibus.Iis dictis Philosophus addit ꝙ continentia & incontinentia versatur circa id quod trãsgreditur atque excedit habitum multitudinis.Declaratur,quia cõtinens magis persistit in superandis voluptatibus quàm plerique alij:incontinens verò minus, quasi plures hominũ inuenirentur qui superarãt eas voluptates à quibus superatur incontinens,& non superarãt eas quas superat continens.Vnde superius in septimo capitulo,fit vt circa voluptates molestiásve,scilicet gustus & tactus,vt quis aut superetur ab his quas plerique superant,aut superet eas à quibus plerique superantur:& si circa voluptates hoc eueniat,primus continens,secundus incontinens:sin circa dolores,alter est mollis,alter est constans.Inter hos autem plurimorum habitus collocantur,& si magis ad deteriores declinent &c. Notandũ quòd inter alias differentias quæ est inter continentem & incontinentem est illa,quòd continens superat eas voluptates à quibus plures superantur,incontinens ecõtra superatur ab ijs quas multi superarent.

71 {FACILIVS autẽ ea curari possunt.}Hæc est tertia pars huius decimi capituli,in quia Philosophus cõparat duas species incõtinẽtiæ inter se:& primò ostendit ꝙ incõtinens temerarius melãcholicus est sanabilior quàm infirmus:Is qui incõtinẽter agit nõ antecedẽte deliberatione & cõsultatione,est sanabilior quã ille qui agit ante deliberãs,& cõsultãs, nõ tamẽ persistẽs:sed primus dicitur temerarius melãcholicus,secũdus infirmus:ergo temerarius melancholicus est sanabilior.patet ratio,cùm agat subitò,& sine consultatione.

72 {ET ij facilius curari possunt.}Declarat quoque Philosophus quòd incontinens natura est minus sanabilis quàm incontinens cõsuetudine,quia difficilius quis dimouetur à natura,quàm à consuetudine quam acquisiuit.Nam id quod acquiritur assuetudine propterea dici solet quod difficile remouetur,quia consuetudo videtur verti in naturã quandam & fieri similis ei. & hoc probat autoritate cuiusdam Eueni poëtæ, vt patet in textu. Vtitur deinde peroratione Philoso

losophus eorum quæ dixit de continentia & incontinentia, vt patet. Notandum quòd sicut duplex est cognitio in nobis, sic duplex videtur esse appetitus. Est enim cognitio intellectus, & cognitio sensus: sic etiam est appetitus qui sequitur cognitionem intellectus, & talis est appetitus rationis, id est ipsa voluntas: qui sequitur cognitionem sensus, est appetitus sensitiuus. Ij igitur appetitus, id est voluntas & appetitus sensitiuus, secundum Philosophum dicere possumus quòd aut bene separentur, aut male: bene separantur in ipso continente, in quo fit pugna inter appetitum sensitiuum, & rationem, & voluntas seu ratio non cedens ei superat & fugat eum: male separantur in ipso incontinente, in quo voluntas seu ratio fugatur. Item bene cõiunguntur aut male: bene in ipso temperato, in quo voluntas facilè imperans trahit eum ad se tanquam equum habenis, & tũc appetitus sensitiuus fit nobilior quàm erat, quia fit rationalis per participationẽ & obsequentiam. Male coniunguntur, vt in ipso intemperato, in quo appetitus sensitiuus imperãs trahit deorsum voluntatem ad se tanquam pedissequam. Voluntas est rationalis per essentiã. Appetitus sensitiuus irrationalis per essentiam. fit autem rationalis per participationẽ, vt diximus, id est per obsequentiam in ipsis hominibus, quia in brutis fieri non potest, cùm non habeant rationem cui appetitus sensitiuus obsequi possit: in hominibus verò modo voluntas, modo appetitus superat. Vnde Philosophus in tertio de Anima, Vincit, inquit, interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdum hæc illum: appetitus, inquam, appetitũ superat cùm fit inter ipsos pugna contentióve, &cet. & hæc pro declaratione præsentis materiæ.

De voluptate. CAP. XI.

D ipsum autẽ ciuilem Philosophum pertinet de uoluptate contẽplari, atq; dolore. 73
Hic enim architectus est finis, ad quẽ respiciẽtes, unumquodq; aut malũ aut bonũ simpliciter dicimus. Insuper et necessariũ 74
est de ipsis considerare. & uirtutem enim morum, & uitium, circa dolores uoluptatesq; posuimus. Et felicitatem

75 *plurimi cum uoluptate asserunt esse. Quibusdam igitur nulla uoluptas aut per se, aut per accidens bonum esse uidetur. Non enim idem bonum esse putant ac uoluptatem. *Quibusdam nonnullæ quidem bonæ: pleræque autē prauæ esse uidentur. Sunt & qui tertio censent, & si omnes sunt bonæ, summum tamē bonum uoluptatem esse non posse. Non bonum igitur omnino esse putatur: quia omnis uoluptas generatio est sensibilis ad naturam, generatio uerò nulla genus idem subit, quod fines. nulla enim ædificatio domus est. Præterea uir temperans fugit ipsas uoluptates. Præterea prudēs persequitur uacuitatem doloris, non id quod afficit uoluptate. Præterea uoluptates impedimēto prudentiæ sunt. atq; quo magis hisce quispiam gaudet,*
76 *eo magis impeditur. ut in uenerea fit uoluptate. nemo nan-*
77 *que dum est in illa, mente quicquam perspicere potest.*
78 *Præterea ars nulla est uoluptatis. & tamen omne bonum*
79 *artis est opus. Insuper & pueri & feræ ipsas uoluptates*
80 *sequuntur. Non esse autem omnes studiosas existimatur,*
81 *quia sunt & turpes atque infames. Et quia afferunt detrimentum: eorum enim quæ uoluptatem efficiunt nonnulla*
82 *pariunt morbos. Ex eo uerò uoluptas summum bonum nō esse putatur, quia non est finis, sed generatio. Hæc igitur ferè sunt quæ de uoluptate dicuntur.*

Hic græcus codex addit, διὸ καὶ τὸν μακάριον ὠνομάκασιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν. id est, itaque beatum nuncuparunt ἀπὸ τοῦ χαίρειν.

COMMENT.

73 AD IPSVM autem ciuilem Philosophū pertinet.} Hic est secundus tractatus huius septimi libri, in quo Philosophus tradere doctrinam intendit de voluptate atque dolore: quia cùm nouissime locutus esset de constantia & mollitudine & continentia, & incontinentia, & huiusmodi habitibus qui versantur circa voluptates & dolores circa quæ versatur temperantia. & intemperantia, & toties de ijs obiectis mentionem fecit: consequens videbatur vt immediatè ostenderet quid ipsa sint, & quam opinionem de illis habuerint

prisci.

prisci. Nam si alicuius habitus obiectum atq; materia ignorabitur, & ipse profecto habitus ignorabitur. Præterea in superioribus libris Philosophus sæpius dixit omnes virtutes versari circa voluptates & dolores: quare eiusdẽ erat de hac materia doctrinam tradere. non enim parum est ad res agendas, vt ipse inquit, bene vel male gaudere aut dolere. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo affert opiniones priscorum de voluptate & dolore, & illorum rationes. In secundo affert solutiones illarum rationum, & refellit ea quæ sibi necessaria esse videntur. In tertio ostendit aliquam voluptatem esse non solum bonum, sed quoquo modo summum bonũ. In quarto declarat voluptates corporis quæ videntur esse prauæ, vt patebit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ suis locis declarabuntur. In prima Philosophus præmittendo suam intentionem dicit quòd ad ciuilem Philosophum spectat considerare de voluptate & dolore. & probat tribus rationibus. Prima ratio. Ad eum spectat considerare de voluptate & dolore ad quem pertinet, tanquã ad architectum, cõsiderare de fine humano: sed Philosophus ciuilis est huiusmodi: ergo ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore. Patet ratio, quia ad architectum pertinet considerare ea quæ spectant ad finem cõsequendum: versari autem hoc vel illo modo circa voluptatem & dolorem, aut est malum aut bonum, & conducit aut dimouet à fine humano. vnde in secundo: Quare fit, inquit, vt hac de re circa voluptates dolorésve totum negotium sit, & ipsius virtutis, & ciuilis etiam facultatis. Notandum quòd cùm Philosoph. dicit pertinere ad Philosophum ciuilem considerare de voluptate & dolore: intelligit ciuilem qui sit moralis œconomicus & item ciuilis, ac si sit quidam communis conceptus qui prædicetur de omnibus istis. Vel intelligi etiam de morali Philosopho potest cùm dicit ciuilem, quia scientia moralis continet prima elementa scientiæ politicæ, & talem ordinem videtur habere ad scientiam ciuilem, qualem habet liber Physicorum ad philosophiam naturalem. Interdum enim Philosophus huiusmodi terminos sumit large.

{INSVPER & necessariũ est.} Secũda ratio. Ad eũ pertinet cõsiderare de voluptate & dolore, ad quẽ pertinet cõsiderare de virtutibus & vitijs: sed moralis & ciuilis est huiusmo .74

di:ergo ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore.
Patet ratio,quia voluptas & dolor est quasi quædam materia
communis circa quam omnis virtus vitiumq; versatur.Subij
citur enim,inquit Philosophus in secundo,virtutem quidem
talem esse vt circa voluptates atq; dolores optimarum rerũ
sit operatrix:vitium autem econtra.addit deinde tertiam ra
tionem Philosophus:Ad eum pertinet considerare de volu-
ptate & dolore, ad quem pertinet considerare de felicitate:
sed ad Philosophum moralem atque ciuilem pertinet consi-
derare de felicitate:ergo & de voluptate & dolore.Patet ra-
tio autoritate priscorũ,quorum nonnulli ita putarunt volu-
ptatem esse coniunctam felicitati, vt beatum appellarint à
gaudendo:quod ad verbum Græcum referendum est.dicitur
enim μακάριος quasi immortalis gaudens,vel valde gaudẽs.

75 {QVIBVSDAM igitur nulla voluptas,} Hæc est secũda
pars huius capituli,in qua Philosophus incipit afferre opi-
niones priscorum de voluptate,& sequitur ordinem suũ quo
plerunq; vtitur.primò enim præmittendo intentionem suã
ostendere solet ad eum pertinere cõsiderare de tali re. Post-
ea affert opiniones aliorũ & rationes:deinde refellit ea quæ
sibi videntur refellenda,demum affert sententiam suam, &
eam probat, & si quid est boni in opinionibus aliorum ac-
commodat proposito suo. Affert igitur tres opiniones anti-
quorum de voluptate. Prima est, ꝙ nulla voluptas est bonũ,
nec per se,id est de natura sua,nec per accidens,id est nec ad-
iuncta alicui bono.nam potius facit vt illud bonũ habeat ali
quid mali propter suã cõmixtionem. Secunda fuit opinio, ꝙ
& si plures sint malæ,aliquæ tamen sint bonæ.Tertia fuit ꝙ
& si omnes voluptates sunt bonæ,nulla tamen est summum
bonum humanum,vt latissimè patet in textu Philosophi.

76 {NON bonum igitur.} Hæc est tertia pars huius capituli,
in qua Philosophus incipit afferre rationes illius primæ opi
nionis,quæ sunt sex,quibus probant quòd nulla voluptas est
bonum.Prima ratio, Nulla generatio sensibilis ad naturam
est bona : omnis voluptas est generatio sensibilis ad naturã.
ergo nulla voluptas est bona. Maior probatur,quia finis tan
tum est bonum secundum ipsos : & cùm nulla generatio sit
finis,nec de genere finis,ergo non erit bona.quòd autem ge
neratio non sit finis,patet,quia ipsa est motio quædam ad fi-
nem

nem,vt ædificatio ad domũ.minor quoque probatur,quòd voluptas sit generatio sensibilis ad naturã,id est motio quæ sentitur & est ad naturã,id est ad repletionem naturæ,vt est cõmestio,vt ita loquar,& potatio.Itaq; talis voluptas quę sumitur ex nutrimẽto,dicitur ab illis generatio,& motio quædã in naturã,& additur sensibilis,ad differentiã plãtarũ quæ nutriuntur,tamen nõ sentiunt voluptatem,vt manifestũ est.

{PRAETEREA vir temperãs.} Alia ratio.Id quod fugit temperans,est malum & non est bonũ:at vir temperans fugit voluptates.ergo voluptas non est bonũ. {Præterea vir prudens.} Secunda ratio,Prudens sequitur vacuitatem doloris & fugit voluptatem:ergo voluptas non est bonum. 77

{PRAETEREA voluptates impedimẽto.} Quarta ratio. Nullũ bonũ est impedimẽto prudentiæ:sed voluptas est impedimẽto prudentiæ:ergo voluptas nõ est bonũ.Maior patet,quia bonũ bono nõ cõtrariatur,& propter hoc omnes virtutes possunt esse simul:at malũ contrariatur nõ solũ bono, sed etiã malũ malo,vt in prædicamentis docet Philosophus. quare & destructiuum suijpsius dicitur esse. Minor quoq; est clara,nã voluptas corrũpit iudiciũ rerũ agendarũ,tẽperantia verò cõseruat.vnde Græcè nomẽ habet quæ significat eã cõseruatricẽ esse prudẽtiæ,vt in sexto declarauimus.Exemplo quoq; rei venereæ,vt dicit Philosophus,percipi licet quantũ voluptas sit inimica prudentiæ.Huic accõmodari potest illud quod affert Cicero de voluptate corporis in Catone maiore:Cũ homini,inquit,deus nihil præstabilius mẽte dedisset,huic diuino muneri ac dono nihil tã esse inimicũ quàm voluptatẽ.Neq; enim libidine dominãte tẽperãtię esse locũ, neque omnino in voluptatis regno virtutẽ posse consistere, 78

{PRAETEREA ars nulla est voluptatis.} Quinta ratio, Omne bonũ est opus artis:nulla voluptas est opus artis:ergo nulla voluptas est bonum.Patet ratio,quia omne bonum humanum proficiscitur à recta ratione:omnẽ autem rectam rationem dicebant illi aut esse artem,aut cum arte. 79

{INSVPER puerię; & bestiæ.} Sexta ratio:Id quod pueri & bestiæ sequũtur nõ est bonũ:voluptas est huiusmodi:ergo voluptas non est bonum.Patet ratio,quia pueri & bestiæ viuunt secundum vitam sensitiuam. {NON esse autẽ omnes.} Secũda sequitur opinio,cuius Philosophus duas affert rationes 80 81

nes quibus illi probabant quòd non omnes voluptates sunt bonæ. Prima ratio, Si aliquæ voluptates sunt prauæ, non omnes voluptates sunt bonæ. at primum est, ergo & secundũ. Patet ratio, quia sunt quædam voluptates quæ vituperantur. Secunda ratio, Si quædã voluptates afferunt detrimentum, non omnes sunt bonæ. At primum est, ergo & secundũ. Patet ratio ex morbis quos pariunt voluptates.

82 {Ex eo verò.} Tertia opinio sequitur quæ dicit quòd & si omnis voluptas est bona, nõ tamen summũ bonũ. & probat tali ratione, Illud quod nullo modo est finis, non potest esse summũ bonum: at voluptas est huiusmodi, ꝙ nõ est vllo pacto finis: ergo non potest esse summum bonũ. Patet ratio, & maior est manifesta: minor probatur, quia nulla generatio est finis: sed ad finem. at per illos omnis voluptas est generatio: ergo nulla voluptas est finis, & ex consequenti nõ potest esse summum bonum, & talia dicebantur à priscis.

Improbatio rationum de voluptate.

CAPVT XII.

83 *Non effici autẽ ob ea quæ dicta sunt, ut uoluptas bonum non sit, nec id quod est optimũ, ex hisce sanè cõstabit. Primũ nanque cũ bonũ sit duplex (est enim aliud absolutè, aliud alicui bonum) & naturæ ipsæ & habitus hæc sequentur.*
84 *quare sequentur & motus, & generationes. Atque earũ quæ quàm prauæ uidentur esse: quædam sunt simpliciter prauæ, alicui uerò nõ sunt, sed expetibiles huic. quædam nec huic: sed nonnunquã & tempore paruo, expetibiles uerò non sunt. quædã neque uoluptates sunt, sed uidentur: quæ sunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales sunt*
85 *ægrotantiũ. Præterea cũ bonorũ aliud sit operatio, aliud habitus, operationes quæ ad naturalem cõstituũt habitũ, per accidẽs afficiunt uoluptate. Est igitur operatio in cu-*
86 *piditatibus * restantis habitus atq; naturæ. nã & sine dolore, cupiditateq; sunt uoluptates, ut operationes cõtem-* plandi,

ὑπολύτου, subdolentis.

plandi, nō deficiente natura. Signum autem est quòd non eisdē gaudēt homines, cū repletur, & cū est constituta natura: sed cū est constituta ijs quæ simpliciter afficiunt uoluptate, cū repletur & contrarijs. nā & acribus gaudent & amaris, quorum nihil prorsus aut natura, aut simpliciter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nam ut ea quæ uoluptatē afficiunt inter sese distant, sic & uoluptates eæ quæ ab illis proueniunt. Atqui nō necesse est aliquid aliud 87
esse præstabilius uoluptate, ut quidā inquiunt generationis ipsius finē. Non enim generationes, neq; cum generatione sunt omnes, sed operationes & finis. Nec eueniunt 88
dum fiunt, sed cū fit usus. nec omnium est finis aliud quic- 89
quam, sed earum quæ ducunt ad perfectionē naturæ. Quapropter & non bene sese habet, uoluptatē dicere generationē esse sensibilē: sed dicendum est potius operationem eius habitus esse, qui est secundū naturam, & pro hoc sensibilem, sine impedimēto. Videtur autem ex eo generatio 90
quædā esse, quia est propriè bonū. Operationē enim generationem esse existimāt, est autē diuersum. At uerò si uo- 91
luptates esse prauas ex eo censent, quia nonnullæ rerū afferentium uoluptatē morbos efficiunt, idem & in salubribus rebus censebunt. Nonnullæ nanq; obsunt pecuniariæ rei. hoc igitur pacto prauæ sunt ambæ. At non sunt ob idipsum prauæ. Nam obest interdum ad sanitatem & cōtemplatio. Impedit autem neq; prudentiam neq; habitū ullum 92
uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodit: sed alienæ. Nam eæ uoluptates quæ à contemplatione emergunt & disciplina, conferunt potius ad contemplandū, atq; discendū. Id præ- 93
terea quod dicitur nullam ullius artis opus uoluptatē esse, cū ratione accidit. nec enim ulla alia operatio artis est, sed potentiæ: quanquam & unguentaria ars, & coquinaria,
volupta

94 *uoluptatis esse uidentur. Temperantem autem fugere uoluptatem, & prudentem sequi uacuitatem doloris, pueros denique persequi, belluasq; : afficientes res uoluptate, eodem omnia modo soluuntur. Nam cùm uoluptatum (ut dictum est) aliæ sint absolutè bonæ, aliæ non bonæ, tales uoluptates tam pueri quàm belluæ persequuntur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comitatur, & dolor: quæque corporis sunt. Hæ nanque tales sunt, & harum exuperationes, quibus intemperans intemperans est. Quapropter has temperans fugit. Nam sunt uoluptates & temperantis.*

COMMENT.

83 NON effici autẽ ob ea quæ dicta sunt.} Hoc est secũdum capitulum huius secũdi tractatus, in quo Philosophus incipit refellere opiniones priscorum, præsertim primam & tertiam: secundæ verò, rationes & modum probandi potius refellit quàm ipsam opinionem, vt patebit infrà. Diuiditur autem hoc capitulũ in sex partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima autem parte dicit Philosophus, quòd nõ sequitur neq; fit per rationes assignatas à priscis illis quòd nulla voluptas sit bonum, vt dicebat prima opinio: neq; etiã sequitur quòd voluptas non sit summum bonum, vt tertia dicebat opinio. His præmissis incipit Philosophus distinguendo voluptates arguere cõtra primã opinionem, hoc pacto, Si voluptatum aliquæ sunt simpliciter bonæ, opinio prima priscorum quæ dicebat nullam voluptatem esse bonum non est vera. at primũ est, ergo & secundum. Consequentia patet & assumptio probatur à Philosopho per sufficientem diuisionem voluptatum hoc modo sumptã, Vt sese habet bonum, ita sese habet natura & habitus, & item voluptates quæ naturam & habitus consequuntur. At bonorum aliud est simpliciter bonum, aliud non simpliciter, sed alicui bonum: sic & natura & habitus, & ex consequenti voluptates quæ dicuntur motus & generationes secundum illas voluptates, in qua quæ ex illis sunt, quædam erunt simpliciter bonæ, quædam alicui bonæ,

& non

& non ſimpliciter & de ſe bonæ. Sic etiam prauarum voluptatum quædam ſunt ſimpliciter & de ſe prauæ, quædã tamẽ alicui, & ſecundum quid nõ dicentur prauæ. Et rurſus, voluptatum ſimpliciter prauarũ, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur: & item voluptatum quædam apparentes, quædã veræ. Cùm igitur voluptates, vt breuiter repetamus, ſint generationes & motiones ſecundum illos ad naturã, & natura & habitus ſicut bonum dicantur ſimpliciter, & ſecundum quid: ſic etiam voluptates dicentur bonæ vel prauæ, aut ſimpliciter, aut ſecundum quid: ergo aliquæ voluptates erũt bonæ, & nõ erit vera opinio, quæ dicit quòd nulla voluptas eſt bonum, vt patet ex diſtinctione voluptatum multifariam facta. Primò quòd voluptatum quædam ſimpliciter & de ſe bonæ, quædam alicui, & iſtæ poſſunt eſſe ſimpliciter prauæ, quæ tamen alicui non videbuntur prauæ. Secunda diuiſio, voluptatum ſimpliciter prauarũ, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur. Tertia diuiſio voluptatum quæ ab aliquo expetuntur, quædam ſemper, quædam non ſemper expetuntur, ſed interdum & modico tempore. Item, voluptatũ quædam veræ, quædam apparentes alicui, cùm re vera non ſint. Nam voluptates veræ quæ ſunt tales de ſe, debent vehemẽter abeſſe à doloribus: quæ verò ſunt cum dolore, nec per ſe & ſimpliciter, ſed per accidens ſunt appellandæ voluptates, vt alleuationes ægrotãtium per medicinam. Tales enim voluptates eis videntur, cùm nõ ſint veræ voluptates. Ex his patet quòd illa opinio non eſt vera quæ dicit nullam voluptatem eſſe bonum, cùm appareat aliquam eſſe bonam.

{HAEC ſequentur.} Scilicet bona & bonorũ diſtinctionem. ꝙ ſicut bonum dicitur aut ſimpliciter aut alicui: ſic naturæ. & habitus dicuntur generationes, id eſt operationes quæ proficiſcũtur à natura vel ab habitu. Notandum ꝙ illa opinio nõ eſt vera, quia ſumit omnem voluptatẽ eſſe malũ, vel nullam voluptatem eſſe bonum, quia omnis voluptas eſt generatio ad naturam. hoc autẽ non eſt verum, quia eſt quędam voluptas quæ non eſt generatio, vt patebit infrà. 84

{PRAETEREA cùm bonorum aliud ſit operatio.} Refellere vult Philoſophus primam rationẽ illius primæ opinionis, quæ volebat, vt nuper diximus, quòd nulla voluptas eſſet bona, ex eo quia omnis voluptas eſt generatio ſenſibilis 85

ſibilis ad naturam:& affert duas concluſiones probandas, ex quibus poſtea procedit contra illam. prima concluſio eſt, ꝙ operatio conſtituens naturam,nõ eſt per ſe voluptas, ſed per accidens.ſecunda concluſio,operatio quæ proficiſcitur à natura vel ab habitu,eſt voluptas ſimpliciter, & per ſe , & non per accidens. Prima concluſio probatur hoc pacto,Ea operatio quæ eſt coniuncta cum dolore non eſt ſimpliciter voluptas:ſed operatio quæ conſtituit naturam eſt coniuncta cum dolore:ergo operatio conſtituens naturam non eſt per ſe & ſimpliciter voluptas,ſed per accidens. Maior eſt clara, quia ſimpliciter voluptas excludit omnẽ dolorem. Nam cùm ſit fames vel ſitis,tunc videtur deficere natura:poſtea ſit operatio proficiſcens ad naturam,id eſt repletio,& hanc dicit Philoſophus non eſſe ſimpliciter voluptatẽ, quia eſt mixta cum dolore.quare nõnulli philoſophi dixerunt voluptatẽ eſſe cõiunctã cum dolore,& ſimul & ſemel fieri in eodem animali ob hanc cauſam.Sic ergo patet ꝙ omnis operatio quæ proficiſcitur ad replendam naturam non eſt voluptas per ſe,ſed per accidens. Probari etiam poteſt eadem concluſio hoc modo ex ſigno:Sicut ſe habent efficientia voluptatem, ſic ſe habent voluptates quæ ab eis proficiſcũtur: ſed illa quæ replẽt naturam efficiunt voluptatem non ſimpliciter, ſed per accidens:ergovoluptas talis ab illis procedens erit per accidens. Patet ratio ex ſigno,quo oſtẽdit Philoſophus illos qui replẽtur non affici voluptate ſimpliciter,vt patet in textu.Secunda cõcluſio probari poteſt ſimilib⁹ medijs hoc pacto,Omnis operatio quæ eſt ſeiuncta à dolore eſt voluptas ſimpliciter: ſed operationes quæ procedunt à natura & habitu ſunt à dolore ſeiunctæ:ergo tales operationes ſunt voluptates ſimpliciter.Patet ratio,quia à natura repleta & conſtituta prodeũt operationes aliquæ ſine dolore:ſimiliter ab habitu bono,qa producũtur cum facilitate & cumvoluptate ſimpliciter.quare omnis operatio proficiſcens à natura conſtituta vel ab habitu erit voluptuoſa ſimpliciter,& non per accidens. Poteſt etiam ex ſigno probari hoc modo, Sicut ſe habent efficiẽtia voluptates, ſic ſe habent voluptates quæ ab illis prodeunt: ſed illa quæ proficiſcuntur à natura cõſtituta vel ab habitu, ſunt efficientia ſimpliciter voluptatem : ergo voluptas ab eis procedens erit ſimpliciter talis. Ex quibus patet ſolutio contra

contra rationẽ eorum qui dixere nullam voluptatẽ esse bonum, quia omnis voluptas est generatio ad naturã. Nam hoc voluptati quę præcedit cõstitutã naturã vel habitũ accõmodari forsitan potest, vt sit imperfecta: non tamen omni voluptati, quia non ei quæ sequitur post constitutam naturam & habitum, vt suprà ostẽdimus. Vbi autem Philosophus dicit,

{NAM & sine dolore.} Innuere videtur illam secundam conclusionẽ quam attulimus, quasi ostẽdẽdo ꝙ sunt voluptates sine dolore & cupiditate, illę operationes quæ prodeunt à natura nõ deficiẽte, sed à natura bene cõstituta & ab habitu, sicut sunt operationes speculatiuæ, quæ fiũt sine dolore & cupiditate, & sine defectu & indigẽtia naturæ. & sic tali exẽplo vti videtur ad declarãdã illã conclusionẽ quam diximus. 86

{ATQVI nõ necesse est aliquid.} Hæc est secunda pars huius cap. in qua Philosophus refellit rationem tertiæ illius opinionis suprà allatæ, quæ dicebat, ꝙ & si omnis voluptas sit bona, tamẽ nõ est voluptas quæ possit esse summũ bonũ: & arguebãt hoc modo, Id qd^r nõ est finis, nõ potest esse summum bonũ: Voluptas nõ potest esse finis cũ sit generatio, & generatio sit ad finẽ, ergo voluptas cùm nõ possit esse finis, nõ potest esse summũ bonũ. Nunc autẽ Philoso. negat illam minorẽ, ostendendo esse falsum illud quod dicũt, ꝙ voluptas nõ potest esse finis, quia nõ omnis voluptas est generatio, vt illi accipiebant. Et inferebãt postea, ꝙ cùm omnis voluptas sit generatio, & nulla generatio sit finis: ergo voluptas nõ est finis. Dicit ergo Philosophus, ꝙ non omnes voluptates sunt generationes: sed est aliqua voluptas quæ est operatio & nõ est generatio, & talis est illa quæ est post habitũ & constitutam naturã. Nam illa quæ est ad naturam vel habitũ, adiuncta est cum dolore, & est voluptas per accidens: & de tali est verum ꝙ ipsa nõ est finis, sed ad finẽ. Post hæc Philosophus reprehẽdit definitionem illorũ de voluptate, cùm dicũt voluptatem esse generationẽ sensibilẽ ad naturã, & eam corrigit dicendo ꝙ illi dicebant definire voluptatem ꝙ est operatio eius habitus qui se habet secũdum naturã, & loco sensibilis debebãt ponere sine impedimento, ita vt voluptas diceretur esse nõ generatio, sed operatio habitus secũdum naturã sine impedimento. Itaq; hac definitione corrigit illam priscorũ, ponendo pro generatione operationem, & pro sensibili sine 87

impedimento.& declarat deinde generationẽ,quia illi putabant generationem & operationem esse idem:ꝙ si operatio omnis esset generatio,& operatio quædam sit finis vltimus, sequeretur ꝙ generatio quædam esset finis vltimus:at voluptas est generatio per illos,ergo voluptas posset esse vltim⁹ finis. Verùm illi errabant, quia omnis generatio est operatio,non autẽ econtrà,quia operatio quæ est ad habitũ & naturam cõstituendam,potest quoquo modo appellari generatio:sed illa operatio quę sequitur naturã & habitũ cõstitutũ, nõ est generatio,sed finis,cùm nõ ordinetur ad aliquid aliud vlterius.quare aliud est operatio,aliud generatio,& nõ sunt omnino idem,cùm generatio videatur esse quoquo modo operatio quædam ante habitũ,& naturam constitutã. Sed tamen est operatio alia post habitum,quæ nullo modo est generatio,cùm illa sit finis,generatio autem sit ad finem. Non est necesse aliquid esse præstabilius,scilicet ꝙ voluptas,quasi non oportet dicere aliquid aliud esse præstabilius voluptate,vt dicunt illi prisci,finem esse præstabiliorem generatione quæ est ad finem.& quia voluptas est generatio secũdum illos,ideo voluptas erit ad finem, & habebit aliud præstantius se,id est ipsum finem.Nos dicimus ꝙ non omnis voluptas est generatio,sed quædam est finis:quare ratio vestra, ô Prisci,concluderet de voluptate quæ est generatio, non autẽ de ea quæ est finis vel cum fine.hoc autẽ addo,quia cum fine vltimo,& cum felicitate videtur esse voluptas cõiuncta semper,adeo vt re videatur quasi esse idem cum felicitate,& differre ratione,vt in decimo latius apparebit.

88 {SED vsus eorum.} Id est habituum.Non enim fiunt operationes quę sunt propriè fines,& dum generantur habitus, sed cùm fit vsus ipsorum:est autem vsus habituum operatio quæ ab ipsis habitibus proficiscitur.

89 {ALIVD quicquã.} scilicet quàm ipsa operatio post habitum quæ est cõiuncta voluptati.Sed earũ,scilicet operationum & voluptatũ,quæ ducunt ad constituendam deficientẽ naturã,scilicet.est aliquid aliud,id est aliquis finis.cũ sint generationes ad finẽ ordinatæ.Secũdũ naturã:vt excludat vitiũ quod videtur esse contra naturã.Corrumpit enim naturam.

90 {VIDETVR autem.} Scilicet generatio, quia est propriè bonum,& finis,& illi existimant operationẽ esse generatio

rationem. quòd si generatio est idē quod operatio, & quædā operatio est finis: ergo sequeretur quòd aliqua gneratio est finis, contra illos. est tamē diuersum & aliud, scilicet generatio quàm operatio: quia omnis generatio videtur esse quoquo modo operatio, non autem econtra. Concluditur contra illos, quòd non verum est nullam voluptatem esse finem, vt illi dicebant. sed hæc materia latius apparebit in sequētibus.

{AT verò si voluptates esse prauas.} Hæc est tertia pars 91
huius capituli, in qua nunc sumit secundā opinionem priscorum, quæ posita fuit suprà inter primā & tertiā, & redarguit modū probandi, & vnam argumentionē illorū, qua cùm vellent probare opinionē suam, ꝙ non omnis voluptas est bona, sed quædā praua, arguebant ex eo, quia omne quod affert detrimentū vel morbū, est prauum: sed quædā efficientia voluptatē, & ex consequēti voluptates prouenientes ex illis afferūt detrimentum vel morbos: ergo quædā voluptates sunt prauæ: Philosophus autē videtur negare illam maiorē, quòd omne afferens detrimentū vel lęsionem corpori sit malū vel prauum. Sequeretur enim ꝙ res salubres efficiētes sanitatem essent prauæ, quia interdū aliquæ illarum sunt detrimēto rei pecuniariæ, & eam vel lędunt, vel impediūt. Item sequeretur quod contemplatio esset mala, quæ interdum videtur obesse corpori & sanitati, quia videtur cōsumere de spiritu, qui debebat penetrare ad alias partes corporis ad fouendū ipsum, & ipse trahitur ad cerebrum instrumentū sensuum internorum quo administrātur phātasmata, quæ deinde repręsentātur intellectui. Quare esset absurdū dicere quòd cōtemplatio esset praua, quia nocet corpori, cùm perficiat animā, quæ est optimum & præstabilissimū in homine. sic igitur retorquet agumentū priscorū Philosophus. {IMPEDIT autē neq; prudētia.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philoso 92
phus arguit cōtra vnam rationē quæ fuit quarta in ordine illius primæ opinionis, quæ dicebat quòd nulla voluptas est bonū, & inter alias rationes afferebat illam, Nullum bonum est impedimento prudētiæ: sed voluptas est impedimēto prudentiæ: erge voluptas non est bonum. Hanc rationem soluit Philosophns cōcedendo maiorem, quòd nullum impediens prudētiam videtur esse bonum. Ad minorem, quòd licet aliquæ voluptates sint impedimēto prudētiæ, nō tamē omnes.

nam voluptas quæ prodit ab operatione prudẽtis iuuat prudentẽ,nõ impedit:nec alicuius habitus propria voluptas impedit habitũ à quo prodit,ſed alienæ voluptates ſunt illę quę impediunt,nã voluptates contẽplationis & diſciplinæ proficiunt,& conferunt ad cõtemplandum, & diſcendũ,quia ſunt propriæ,vt in decimo oſtendet Philoſophus.Quare nõ voluptas propriè dicta,ſed ea quæ eſt per accidẽs impedit prudentiam;& argumẽtatio veſtra valet de ea,non autẽ de omni voluptate,nec de propria. Itaq; non erit verũ ꝙ nulla voluptas
93 ſit bonum. {ID præterea quod dicitur nullam.} Hæc eſt quinta pars huius capituli,in qua Philoſophus ſoluit aliã rationẽ primæ opinionis, quæ ratio fuit quinta in ordine, hoc pacto,Omne bonũ eſt opus ipſius artis: nulla voluptas eſt opus artis : ergo nulla voluptas eſt bonum. & probatur, quia omne bonũ proficiſctur à recta ratione,quæ eſt ars ſecundũ illos.hãc ſoluit Philoſophus negãdo primò maiorẽ, & dicendo quod operatio propriè nõ eſt artis , ſed potentiæ quæ habet talem habitũ.Eſt enim potentia reſpectu artis principiũ quod:vnde omnis operatio primò erit ipſius potentiæ in qua poſtea fundatur ars.quòd ſi voluptas ſit operatio,nõ erit bonum artis,ſed potẽtiæ.Itaq; operatio nõ erit artis,vel ars nõ erit operationis, ſed potentiæ. Præterea ſi ars eſt recta ratio, eſt factibiliũ &eorum quæ agũtur à nobis.deinde negat minorem Philoſophus , ſcilicet quòd voluptas non ſit opus artis,imò oſtendit quòd voluptas eſt opus ipſius artis alicuius: exemplo vnguentariæ & coquinariæ artis,quæ ſunt effectrices voluptatum.Ex quo patet quòd illa ratio nõ eſt vera,nec ex conſequenti opinio quæ dicebat ꝙ nulla voluptas eſt bo-
94 num,quia nõ eſt opus artis. {TEMPERANTEM autem fugere voluptatem.} Hęc eſt ſexta pars huius capituli,in qua Philoſophus ſoluit ſecundã rationẽ & tertiã & ſextam illius primæ opinionis,& dicit quòd omnes hæ rationes facilè ſolui poſſunt eodẽ modo,ſcilicet per diſtinctionẽ factam de voluptatibus.& primò ſoluit ſextã,quæ dicebat,quòd beſtiæ & pueri ſequuntur,non eſt bonũ: voluptas eſt huiuſmodi, ergo nõ eſt bonum. Dicit ergo Philoſophus , cùm voluptatũ aliæ ſimpliciter ſint bonæ,aliæ nõ ſimpliciter bonæ,cõcedo quod pueri ſequũtur quaſdã voluptates,& beſtiæ etiam eas quę nõ ſunt ſimpliciter bonæ, nec propriè & ſimpliciter voluptates

cum ſint annexæ alicui dolori:& de talibus ratio veſtra cõcludit quod nõ ſunt bonæ,quia non ſunt ſimpliciter bonæ. Poſt hæc Philoſophus ſoluit tertiã rationem,dicẽdo ꝙ prudens nõ ſequitur voluptates corporis,quæ non ſunt propriè voluptates,cũ ſint admixtæ cũ dolore,ſed ſequitur indolentiã & vacuitatem doloris procedẽtis ex abſentia taliũ voluptatum quæ ſunt corporis.nam ſi ipſe doleret ex abſentia talium voluptatum,non eſſet prudens:quare cõcedimus quòd fugit tales voluptates quæ ſunt impedimẽto prudentiæ,ſed non ſuas proprias:quare ratio veſtra valet de illis voluptatibus,quæ non ſunt propriè voluptates,& tamen non valet de illis quæ ſunt propriè prudentis.Eodẽ pacto ſoluit ſecundã rationem,quòd temperãs fugit exceſſus voluptatũ quæ non ſunt neceſſariæ,nec propriè voluptates,nec ſimpliciter,tamẽ habet alias ſibi proprias quas ſequitur,quæ ſunt honeſtæ & ſibi accommodatæ:quare ratio illa valeret ſi tantũ vnifariã dicerentur voluptates,& eſſent illæ voluptates nõ bonæ.ſed cũ voluptates aliæ ſint ſimpliciter,aliæ non:ratio veſtra poſſet cõcludere de his quæ non ſunt propriè voluptates,ſed de voluptatibus ſimpliciter nõ valet.Itaq; illa diſtinctione voluptatum ſoluit Philoſophus omnes iſtas rationes,cõcludẽdo quòd illæ non valent,nec ex conſequenti illa opinio,quæ dicebat prima in ordine,quòd nulla voluptas eſt bonũ.Notandũ pro his omnibus quę dicta ſunt in hoc capitulo,& etiã præcedenti,quòd Philoſophus accipit voluptatẽ hic pro operatione,quemadmodũ illi priſci accipiebãt pro operatione, & vt corrigat,illos pro generatione ponit operationẽ,& pro ſenſibili ſine impedimento.verum intelligendum eſt quòd voluptas non eſt operatio,ſed eſt accidens quoddã operationis,ſequens eam tanquam color ſuperficiem.Quare aliud eſt operatio,aliud id quod eſt annexũ cũ operatione,id eſt ipſa voluptas:tamen quia operatio & voluptas ſunt idem ſubiecto:ita operatio quam ſequitur voluptas,cũ non poſsit eſſe ſine voluptate.Ideo dixit Philoſophus voluptatem eſſe operationem,quia ſimul ſunt voluptas & operatio. Et cum dicitur à Philoſopho quòd voluptas eſt operatio,eſt prædicatio identica,vt iſti aiunt:diſtinguũtur tamen ratione,quia aliud eſt operatio ea ratione qua operatio eſt,& aliud voluptas ea ratione qua voluptas eſt,& diuerſa cõpetunt eis:nam volu-

ptati competit vt dicatur iungi cum operatione:sed operationi competit vt sit subiectum quoddã,ex quo pullulat ipsa voluptas,& eam operationẽ comitatur,tanquã pulchritudo bonam complexionem & compositionem,& tanquã qualitas quædam. Vnde in primo dixit Philosophus quòd vita felicis habet voluptates internas annexas operationibus,quæ sunt veræ voluptates.& in decimo etiã ostendet hæc latius. Concludendum igitur quòd voluptas differt ab operatione secundum rationem,& est qualitas quædã operationis,quare describi potest hoc modo,Voluptas est qualitas quædam annexa operationi prodeunti ab habitu,qui est secundum naturam sine impedimento.sed hæc latius in decimo.

De voluptatum speciebus.

CAPVT XIII.

95 *ATqui malum & ipsum dolorem esse,ac fugiendum conceditur. Alius aliqua ex parte, ex eo quia affert impedimentum. At cõtrarium fugiendo,quo fugiendum quid est at-*
que malum,est bonum. Igitur uoluptatem bonum quid
96 *esse necesse est. Eo nanque modo quo Speusippus soluebat,non conuenit solutio.ut minori maius & æquali uoluptatem contrarium esse. Non enim sub malo uoluptatem*
97 *ipsam ut speciem dixerit sub genere collocari. At uerò*
nihil prohibet,uoluptatem aliquam optimum esse,si non-
98 *nullæ uoluptates sunt prauæ. quemadmodum & scientiã aliquam,si sunt nonnullæ scientiæ prauæ. Quin potius forsitan & necesse est expetibilem esse aliquam summè. Si sunt uniuscuiusque habitus operationes sine impedimento,siue omnis operatio sit felicitas,siue unius cuiuspiam ipsorum uacans impedimento. hoc autem est uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas,ipsum sit summum bonum:etiam si fortè pleræque uoluptatum sint simpliciter*
99 *prauæ. Atq; ob idipsum felicem uitã,iucundam esse omnes*

arbi

*arbitrantur: nectuntq́ ipsam uoluptatem cum felicitate,
non absq; ratione.* N*ulla nanq; operatio perfecta est, si im
pediatur.* At *felicitas operatio est perfecta.* Q*uapropter* 100
*felix indiget bonis & corporis & externis, ipsáq; fortu-
na, quo non impediatur.* Q*ui autē aiunt eum qui rota tor-* 101
*quetur, & magnis in calamitatibus est cōstitutus, felicem
esse si modo sit bonus, nihil profectò dicunt, aut sua spon-
te, aut inuiti.* Q*uia uerò felix indiget & fortuna: ideo qui* 102
*busdam fortunæ prosperitas, & felicitas idem esse uide-
tur. quod non est ita.* N*am & ipsa si exuperet, impedimē-
tum affert: atq; fortasse iure tum non est prosperitas ap-
pellanda. definitio enim ipsius, est ad ipsam felicitatem.*
I*llud etiam belluas hominesq; persequi uoluptatem, indi-
cat ipsam esse quodammodo summum bonum.*

*Quam populi celebrant, omnino fama perire,
Nulla potest.*

S*ed quoniam eadem natura habitusq; optimus neque est
neque uidetur, nec uoluptatem eandem omnes sequuntur.*
V*oluptatem tamen omnes sequuntur.* F*ortasse autem &
persequuntur, non eam quam putant neque quam dice-
rent, sed eandem. omnia nanque diuinum quid habent na-
tura.* S*ed corporis uoluptates ex eo sibi nomen hoc uen-
dicarunt, quia sæpissimè occurrunt, & omnes sunt ipsa-
rum participes.* S*olas igitur has esse putant, quia solæ* 103
sunt notæ. P*atet etiam nisi uoluptas & operatio sit bo-
num, felicem uiuere cum uoluptate non posse.* C*uius nanq;
gratia ipsa est opus, si non bonum est?* A*t simul & cum
dolore ipsum uiuere contingit.* D*olor enim neque malum
est neque bonum, si neque uoluptas.* C*ur'nam itaque fuge-
ret?* N*eque igitur studiosi ipsius uita iucunda erat, si non
sint & operationes ipsius iucundæ.*

COMMENT.

Atqvi malum & ipſum dolorem eſſe.} Hoc eſt capitulum tertium huius ſecundi tractatus, in quo Philoſophus poſtea quàm attulit opiniones antiquorũ, & rationes, & ſolutiones earundem de voluptate & ex conſequenti de dolore: nunc probare vult voluptatem eſſe bonum, & etiam ſummum bonum, ſcilicet quòd aliqua voluptas eſt ſummum bonum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primò igitur probat quòd voluptas eſt bonum hac ratione, Id quod aduerſatur rei malæ & fugiẽdæ, eſt bonum: ſed voluptas aduerſatur dolori qui eſt res praua & fugiẽda: ergo voluptas eſt bonum. Maior eſt nota. nam malo & fugiẽdo aduerſatur bonum. Minor oſtenditur, quòd voluptas aduerſatur dolori, qui eſt res mala & fugienda. Et addit Philoſophus quòd dolor accipi bifariam poteſt: aut dolor qui eſt ſimpliciter malum, aut qui eſt aliqua ex parte malum, quia impedit operationes ſecundum virtutẽ. Exemplũ primi, vt dolor qui fit ex cupiditate & abſentia voluptatum, & talis videtur toto genere, & ſimpliciter prauus & malus. Exemplum ſecundi, vt dolor proueniens ex obitu amici, qui non videtur eſſe malum ſimpliciter, quia non aufert de perfectione interna, ſed malum quia, eſt impedimentum operationum virtutis: ſed quomodocunq; ſumatur dolor, ſiue ſimpliciter, ſiue aliqua ex parte, voluptas ei videtur aduerſari. Notãdum quòd illa propoſitio maior Philoſophi ꝙ id quod opponitur rei malæ & fugiendæ ſit bonum, ſi accipiatur ſimpliciter non videtur eſſe vera. Nam malum malo opponitur non ſolum bonũ, & fugiendum fugiendo aduerſatur non ſolum proſequendum. Non enim valet: hoc opponitur malo & fugiendo, ergo eſt bonũ. Prodigalitas enim opponitur auaritiæ vt rei malæ & fugiendæ, & item timiditas audaciæ, & tamen non eſt bonum. & ſic de multis alijs dici poſſet. Etenim cùm contrariorum quædam ſint ſine medio, vt ægrum & ſanum, ſecundum philoſophos, quanquã medici mediũ ponant corpus neutrũ: quædã verò cum medio, vt album & nigrum, inter quæ ſunt fuſcum, viride, & ſimilia, in his quæ nõ habẽt medium valeret iſta cõſequentia, quòd remoto vno opponitur alterum. & poſito vno remouetur alterum. Vt non eſt ſanum, ergo eſt ægrum: vel eſt ſanum, ergo non eſt ægrum ſecundum

cundum Philosophos. At in contrarijs habentibus medium non valet. Nam cùm dico, non est album, non sequitur vt sit nigrum, quia posset esse viride, fuscum, & sic de alijs. Eodem pacto non valet: hoc opponitur malo, ergo est bonum, cùm posint esse duo extrema mala contraria, & medium sit bonum per negationem etiam extremorum. quare illa propositio Philosophi debet intelligi limitata, scilicet, illud quod opponitur alicui malo & fugiendo vt medium, & medium per negationem extremorum, illud inquam videtur esse bonum: at voluptas videtur aduersari dolori vt medium : ergo voluptas est bonum, loquendo de vera voluptate.

{EO nanq; pacto quo Speusippus soluebat.} Refellit Philosophus solutionem Speusippi, quam faciebat ille ad soluendam rationẽ suprà allatam. Is Speusippus Platonis fuit ex sorore nepos, & cùm Plato inueheretur contra voluptatẽ, prauam eam ostendens, voluptatem tamen corpoream : is quasi suæ philosophiæ hæres sententiam illius tuebatur. Et cùm ei afferretur illa ratio quam suprà Philosophus attulit, quòd id quod opponitur fugiẽdo & malo est bonum: sed voluptas opponitur dolori vt malo fugiendo, ergo est bonum: quæ ratio videtur esse etiam ab alijs adducta. Soluebat Speusippus hanc rationẽ, vt ostenderet voluptatem non esse bonum, vt illi volebant, cuius solutionem redarguit nunc Philosophus. Dicebat enim Speusippus: voluptas aduersatur dolori vt extremum. quare non valet, dolor est malum, ergo voluptas bonum. Inquiunt enim, vt dicit Philosophus in decimo, non si dolor sit malum, voluptatem continuò bonum esse. Aduersatur enim & malum malo, & ambo ei quod neutrum est. Vnde Speusippus videtur ponere dolorem vnum extremum, voluptatem aliud extremum, medium autem vacuitatem doloris : adeò vt si quis vellet transire ab vno extremo ad aliud, transiret per indolẽtiam tanquã per medium, & illa duo extrema, scilicet voluptatẽ & dolorẽ opponi inter se vt maius minori, & medio vt æquali. Philosophus verò cùm videatur collocare voluptatem propriè dictã in medio, dicit q̀ illa solutio Speusippi non est bona nec accõmodata, quia ipse etiã fateretur voluptatem nõ esse omnino sub genere mali, adeo vt nulla voluptas sit bona. nam est quædam species voluptatis quam ipse fatetur esse bonam. quòd si voluptates essent 96

sub genere mali, nulla esset bona voluptas, quod est absurdum. Malè ergo locabat ille voluptatem, ponendo eam vt extremum, quia sic esset sub genere mali: & si competet generi vt sit malum, competet etiam speciebus suis.

97 { AT verò nihil prohibet voluptatem aliquam. } Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm attulit rationem qua ostendebat voluptatem esse bonũ: nũc affert aliã ad probandam ꝙ aliqua voluptas sit summum bonum, & ipsa felicitas. Deinde affert duas alias rationes ad idẽ probandum. itaq; erunt tres. Et intelligendum ꝙ eodẽ modo dicimus voluptatem esse felicitatem, sicut diximus voluptatem esse operationem. Nam voluptas, vt diximus, non est propriè operatio, sed qualitas quædam operationi annexa pullulans ex ea quasi proprius quidam affectus. Eodẽ modo dicimus nũc quòd voluptas est summum bonum humanum atq; felicitas, nõ quòd sit propriè felicitas, & essentia eius sit felicitas, sed est quiddam annexum felicitati, & consequens ipsam vt proprius effectus, adeò vt idem subiecto esse dicatur, differre tamen ratione. Hęc autem dicimus, quia expositor quidam, iudicio meo, non benè intellexit hunc locũ, qui dicit hanc conclusionem non esse de mente Philosophi, cùm probet in decimo voluptatem non esse summum bonum. verùm intelligendum quòd voluptas nõ sit secundũ se sumpta summum bonum, si posset sumi sine operatione, sed coniuncta cum operatione, cùm operatio secundum virtutẽ sit felicitas, & voluptas sit operatio: non ꝙ operatio sit essentia eius, sed subiectũ, ita vt voluptas sit operatio hoc pacto, id est connexa operationi vt proprius effectus, eo modo quo antea diximus pulchritudinem esse coniunctam, & pullulare ex bona complexione, & compositione membrorum: & forsitã sicut dicimus honestum, & decorum sequi virtutem tanquam proprium affectum. sed hæc in decimo, vbi magis patebit quæ sit propria sententia Philosophi. Prima igitur ratio Philosophi qua probat voluptatem esse summum bonum, talis est, Si operationes cuiusq; habitus sint sine impedimento, aliqua voluptas erit summum bonum humanum: sed primum est, ergo & secundum. Assumptio patet, quòd operatio quæ proficiscitur ab habitu vt se habet secundum naturam, prodire videtur sine impedimento. Consequentia declaratur: nam opera

operationes prodeunt ab habitu sine impedimento, cum habitus ordinentur ita vt vnus sit nobilior alio, vsque ad perfectissimũ habitum, & operationes ordinantur, veniẽdo vsq; ad perfectissimam, cum qua erit coniuncta summa voluptas: & hæc simul cum operatione tali perfectissima potest dici summum bonum. Quare etsi aliquæ voluptates sint prauæ, tamen non sequitur quin aliqua possit esse summum bonũ. sicut esse potest scientia aliqua optima veluti sapientia: & si scientiæ quædam sint peruersæ sicut veneficæ & tales.

{VOLVPTATEM esse optimũ.} Intelligendo sicut diximus, non quòd voluptas secundũ essentiam suam sit propriè operatio quæ est felicitas & summum bonũ, loquitur enim hic largè Philosophus, sed quia comitatur operationem, & felicitatem, & est in felicitate tanquam proprius affectus in subiecto suo, sed in decimo patebit hoc latius. 98

{ATQVE ob idipsum vniuersi.} Aliã rationẽ affert Philosophus ex signo, q; homines appellant felicitatẽ iocundã vitam vel cũ voluptate: ex quo Philosophus probat aliquam voluptatem esse summum bonum. Primò hoc pacto, Omnis operatio perfecta est sine impedimẽto: at felicitas est operatio perfecta: ergo felicitas est sine impedimento. Tunc vltrà. Omnis operatio sine impedimento est voluptas, aut annexa cũ voluptate: sed felicitas est operatio sine impedimẽto: ergo felicitas est voluptas aut annexa cũ voluptate: at felicitas est summũ bonũ humanũ, ex quo summũ bonũ humanũ, aut erit voluptas aut annexũ cũ voluptate: ergo aliqua voluptas quoquo modo, & eo pacto quo diximꝰ erit summũ bonũ hũanũ. 99

{QVAPROPTER felix.} Infert Philosophus vnũ correlariũ ortũ ex supradictis, ex quo deinde afferuntur duæ aliæ sententiæ. Dicit q; felix indiget bonis corporis & externis, quia suprà dixerat felicitatẽ esse operationẽ sine impedimẽto. quare ad hoc vt operatio quæ est felicitas, non sit impedita, indiget bonis corporis, & externis tanquam instrumẽtis. 100

{QVI autẽ aiũt hominẽ.} Vnã sententiã affert quæ oritᷓ ex dicto correlario. Stoici enim dicebãt q; felicitas cõsistit tãtũ in virtute, & bonitate, adeò vt non modo bonis corporis, aut externis felix carere possit sine vlla læsiõe felicitatis: sed etiã si sit in rota, aut Phalaridis Tauro cõstitutus, & habeat virtutes, tamẽ est felix, cũ nihil possit lædere felicitatẽ nisi culpa, 101

fraus,

fraus,vitiũ,Philosophus igitur sumens hanc sententiã dicit quod ij,siue sponte,siue inuiti,id est aliqua ratione compulsi quàm soluere non possunt,nihil dicunt,quia in summo dolore constitutus cum perfectè nequeat exercere operationes secundũ virtutem,non propriè videbitur esse felix:felicitas enim est operatio quædam non impedita.

102 {QVIA verò felix.} Affert secundã sententiã quæ oritur ex correlario supradicto:nam cũ felicitas indigeat bonis externis putauerũt quidã nihil interesse inter felicitatẽ & prosperitatem.quã sententiã reprobat Philosophus hoc pacto, Id quod affert impedimẽtũ felicitati nõ est felicitas: sed ꝓsperitas si excedat,impedit felicitatẽ:ergo prosperitas excedens,& superabũdãtia externorũ bonorũ nõ est felicitas,sed potius impedit felicitatẽ.Maior nota:quia nihil sibijpsi cõtrariatur.Minor probatur:nã prosperitas habet aliquẽ terminũ,cũ sit instrumentum quoddã:omne enim instrumentũ debet esse accõmodatum artifici qui vtitur illo.Cùm igitur prosperitas & externa bona,sint instrumenta felicis,si excedunt,nõ erunt sibi accommodata instrumenta ad operandũ: quare erunt impedimẽto ipsi felici.& sic nimia & excedens prosperitas nõ modo est felicitas,sed potius impedimẽto ei, vt dicit Philosophus.Notandũ ꝙ quando Philosophus dicit superius felicẽ indigere bonis corporis,& externis,videtur loqui de felicitate actiua quæ est ad alios,vel ad familiã vel ad ciuitatem.Nã speculatiua vel non indiget,vel valde paucis indiget,vt videbimus in decimo.Hoc etiã ipsum belluas inquam hominésq;,Affert aliam rationem Philosophus ad idẽ probandũ,quòd aliqua voluptas est quoquo modo summum bonũ:Id quod omnes tam homines quàm bestiæ persequuntur,videtur aliquo modo esse summũ bonum:sed voluptatem omnes homines & bestiæ prosequuntur:ergo aliqua voluptas videtur esse summum bonum.Hanc rationem probat auctoritate Hesiodi,qui non omnino vanescere eam famã dixit,quam plurimæ gentes decantãt,ex quo in aliqua parte videbitur vera ista cõmunis omnium persecutio,id est videbitur quòd aliqua voluptas sit quoquo modo summum bonũ.Verũ quia aliquis sibi obijcere posset,ꝙ licet pueri & belluæ sequãtur voluptates,tamẽ per hoc nõ indicatur quòd voluptas sit summum bonum,quia illi sequuntur voluptates

quæ

quæ non ſunt propriæ & veræ voluptates,& alij alias perſequuntur. Ad hoc dicit Philoſophus quòd ex optima natura& optimo habitu proficiſcitur optima operatio. Cùm ergo nō ſit omnium optima natura,& optimus habitus,fit vt cùm omnes appetant voluptatem,tamen nō omnes optimam perſequantur,ſed forſitan eam quam non putant,nec eam quam interrogati dicerent:at ipſi feruntur ad appetendum idquod ſibi apparet optimum,quia habent diuinum quoddā quo trahuntur ad expetendū id quod eſt optimū:ſed poſtea ij qui nō habent optimā naturā nec habitum,perſequūtur eas voluptates quas facilè poſſunt adipiſci,& nō eam voluptatem quę eſt vere & ſimpliciter voluptas. Hæc non eſt ita nota & manifeſta,cùm ſit voluptas animi. hinc eſt quòd voluptates corporis quæ ſunt magis notę & communiores,vſurpauerunt ſibi hoc nomen voluptatis,adeò vt cùm homines loquantur de voluptatibus,intelligant vt plurimum de voluptatibus corporis. & per hoc videtur excuſare quoquo modo illos Philoſophos qui dicebant omnem voluptatem eſſe prauam, cùm loqui viderentur de voluptate corporea. quare falluntur in eo quòd putant eas ſolas eſſe voluptates , ſcilicet corporeas, cùm tamen propriè & verè non ſint voluptates,vt patuit.

{PATET etiam niſi voluptas ſit bonum.} Hæc eſt tertia 103
pars huius capituli, in qua affert vnam rationē ad probandā aliquam voluptatē eſſe bonū,ex qua deducūtur duæ argumētationes ducētes ad impoſsibilia hoc pacto : Si voluptas non ſit bonū,felix nō viuet cùm iocunditate. Conſequens falſum ergo & antecedēs. aſſumptum patet:quia felix viuit cū iocunditate ſumma,& habet proprias voluptates, vt in primo & in decimo dicit Philoſophus. Conſequentia probatur , quia felix ſequitur omnia bona. at ſi voluptas nō ſit bonum,exterminaret eam ſtatim à ſe tanquā nō bonū: ſed ea nō ſeparatꝰ à felici,vt diximus:ergo erit bonū. Secūda argumētatio ducens ad impoſsibilè vel falſum,eſt talis:Si voluptas non ſit bonū, felix viuet cū dolore. cōſequens falſum: ergo antecedens. Aſſumptum eſt manifeſtū,quia felix nō debet viuere cùm dolore. conſequentia probatur , quia ſi voluptas non ſit bonū,nec etiam erit malum:ergo nō erit nec malum, nec bonum. Eodem pacto ſe habebit contrarium ſuum,id eſt dolor,quia nō erit nec malum,nec bonum. At id quod non eſt nec bonum

nec

nec malum poteſt adeſſe felici, quia nõ repugnat: ergo felix poterit habere dolorem, & viuere cùm dolore, quod videtur abſurdũ & falſum, vt patet: ad quod tollendũ dicere oportet voluptatẽ ſaltem aliquã eſſe bonũ, & cũ felicitate coniunctã.

De corporeis voluptatibus.

CAPVT XIIII.

104 *E corporeis autem uoluptatibus conſiderandum eſt eis qui dicunt nonnullas uoluptates*
expetibiles eſſe ualde, & honeſtas: ſed non
corporis, & in quibus temperans ipſe uerſa-
105 *tur. Cur igitur contrarij dolores ſunt praui? malo nanque*
106 *bonum contrarium eſt. An neceſſariæ uoluptates ſic ſunt*
bonæ, quia & id quod eſt non malum, eſt bonum? an uſque
ad aliquem terminum bonæ ſunt? habituum enim eorum
ac motuum, quorum non eſt melioris exuperatio: neque uo
luptatis eſt. Eorum autem quorum eſt, eſt & uoluptatis
exuperatio. At bonorum corporis eſt exuperatio & pra
uus in perſequendo exuperationem, ſed non neceſſarias
uoluptates conſiſtit. Omnes enim gaudent quodammodo,
& epulis, & uino, & uenere, ſed non ut oportet. Contrà
autem in ipſo dolore facit. Non enim exuperationem, ſed
omnino fugit dolorem. Non eſt enim exuperationi dolor
107 *contrarius. niſi ipſi perſequenti exuperationem. At enim*
cùm non ſolum uerùm, ſed etiam falſi cauſam oporteat
dicere (hoc enim ad faciendam fidem conduci) nam cùm
id rationi conſentaneum fuerit uiſum, ob quod uerum eſſe
uidetur quod non eſt uerum, facit ut ipſi uerò magis aſſen-
tiamur. Dicendum eſt cur corporis uoluptates expetibi-
108 *liores uidentur. Primum igitur ex eo quia pellunt dolo-*
rem. atque ob exuperationes doloris, uoluptatem exupe-
rantem uti medelam, & omnino uoluptatẽ corporis per-
ſequuntur. ipſæ autem medelæ uehemẽtes fiunt. Quapro-

pter

pter & ipſas ſequuntur, qui tales uidentur cùm contra-
rium adeſt. Et propter hæc igitur duo (ſicut dictum eſt) 109
uoluptas non ſtudioſum eſſe uidetur: quia aliæ prauæ na-
turæ ſunt operationes. aut ab ortu, quemadmodũ feræ: aut
& ob conſuetudinem, quales prauorum ſunt hominum.
Aliæ ſunt medicamenta, quia ſunt indigẽtis. & melius eſt
habere quàm fieri. Aliæ accidunt dũ perficiuntur. Per ac
cidẽs igitur ſunt ſtudioſæ. Præterea ipſas quia ſunt uehe- 110
mentes, ij perſequuntur qui alijs nequeunt gaudere. Ipſi
itaque ſitim quandam ſibi comparant. quæ cùm ſine qui-
dem nocumento fit, non eſt increpandum. cùm uerò cum
detrimento, perprauum eſt. Neq; enim habẽt alia quibus
gaudẽt, & nec aliud habere pleriſq; permoleſtũ eſt ob na
turã. Nam animal ſemper laborat ut naturales etiam ſer-
mones teſtantur, uidere ac audire dolorem inferre dicen-
tes. ſed conſueti iam ſumus, ut aiunt. Similiter in iuuẽtute
quidem ob incrementa, perinde diſponuntur ac uinolenti.
Et iuuẽtus ad uoluptates propenſior eſt. Bilioſi autẽ atra
bili natura ſemper egent medicamento. ſemper enim cor-
pus ob complexionem mordetur, & ſemper in appetitio-
ne ſunt uehementi. Voluptas autem contraria, & quæuis
etiam, modo ſit uehemens, pellit dolorem. & propterea
intẽperantes homines prauiq; fiunt. Voluptates autẽ eæ, 111
quæ ſine dolore ſunt, exuperationem non habent. Atque
proficiſcuntur ex ijs, quæ natura, et non per accidens af-
ficiũt uoluptate. Ea uerò dico per accidens afficere uolu-
ptate, quæ medẽtur. etenim qa fit ut homini medeatur, eo
quòd ſanũ permanet, aliquid agẽte, ideo talia afficere uo-
luptate uidetur. At ea natura uoluptate afficiũt, q̃ faciũt
operationẽ talis naturæ. Nulla autẽ res eadem ex eo nos 112
ſemp̄ delectat, quia nõ eſt ſimplex noſtra natura: ſed in-
eſt

est & aliquid aliud, quo corruptibiles sumus. Quare si quippiam agat alterum: id est alteri naturæ præter naturam. At cùm æquatur, neque molestum, neque iucundum uidetur quod agitur. Quòd si alicuius natura sit simplex
113 *semper eadem operatio iucūdißima erit. Idcirco deus una semper simpliciq; gaudet uoluptate, non enim solùm motionis est operatio, sed & immobilitatis. & uoluptas*
114 *in quiete potius, quàm in motu consistit. mutatio uerò omnium dulcißimum est secundum poetam, ob prauitatem quandam. Vt enim homo prauus, facilè est mutabilis: sic & natura praua est ea, quæ indiget mutatione. Non est enim simplex nec bona. Sed de continentia quidem atque incontinentia, & de uoluptate, doloréue, & quid unumquodque ipsorum est, & quonammodo alia ipsarum sint bona, alia sunt mala, diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.*

COMMENT.

104 DE CORPORIS autē voluptatibus considerare.} Hoc est quartum cap. huius secundi tractatus, in quo Philosophus posteaquàm attulit rationes & sentētias priscorū de voluptate, & solutiones earundem, & posteaquàm probauit voluptatem aliquam esse bonum, & quoquo modo, id est cō iunctam cum felicitate, dici posse secundum eam considerationem summum bonum, eo pacto sumptam quo suprà diximus: nunc loquitur de voluptatibus corporis. Diuiditur hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima igitur Philosophus affert vnam dubitationem de voluptatibus corporis, & eam soluit. Dictū est enim quasdam voluptates esse simpliciter voluptates, & omnino liberatas à dolore, quæ non sunt corporis, cùm corporeæ sint semper cū dolore quoquo modo permixtæ: ex eo sequi videtur ꝙ sint prauæ. ergo dolores corporis qui eis opponūtur erunt boni. quare considerandum est ab ijs qui ponūt, vt ipse videtur facere Aristoteles, voluptates corporis esse prauas, quid dicerēt de

de dolorib. oppositis, sunt ne praui? & si sunt praui, cur sunt, cùm voluptates oppositæ sint etiam prauæ. voluptates inquã corporeæ: nam si voluptates corporeæ sunt prauæ, videretur quod dolores oppositi essent boni, cùm malo bonum sit contrarium: quomodo igitur se habebunt dolores?

{AN necessariæ voluptates.} Soluit hac in parte Philosophus afferendo duplicẽ responsionem. Prima, cùm dicitur quòd voluptates corporeæ sunt malæ, & dolores mali, dicendum ꝙ necessariæ corporis voluptates, scilicet nutrimenti, sunt bonæ, ex eo quia non sunt malæ: ergo quando de illis dicitur, sunt non bonę, ergo malę, nõ valet de necessarijs. Cùm igitur inter bonum & malum mediũ cadere videatur. Itaq; cibus & potus ad sufficientiam pro victu necessarij sunt, & ijs adiũguntur quædam voluptates, quas si dicamus bonas, quia nõ sunt malæ, tamen nõ sunt simpliciter bonæ nec malæ: sic dicere possumus etiã ꝙ dolores cõtrarij illis non sunt boni nec mali simpliciter: quòd si illas dicamus bonas, quia nõ sint malæ, sic dolores oppositos dicemus esse malos, quia non sunt boni, & eo modo quo non bonum dicitur malum. 105

{AN vsq; ad aliquem terminum?} Affert secundam solutionem Philosophus, dicendo quòd voluptates corporis, scilicet sequentes victum sunt bonæ vsq; ad aliquem terminum, donec seruetur mediocritas. & affert vnam distinctionem talem, ꝙ habituum & motuum quidam sunt non suscipientes excessum melioris: nam operatio secundum virtutem nõ habet excessum melioris. Quidam verò sunt qui suscipiunt excessum. ea igitur, siue sint habitus, siue motus, & operationes quæ suscipiunt excessum, habent etiam excessum voluptatis: ea verò quæ non suscipiunt excessum, non habent etiam excessum voluptatis. Exemplum primi, vt in cibo cùm fit excessus, est prauus & vituperabilis, & sic voluptas excedẽs. Exẽplum secundi, vbi non fit melioris excessio, vt in speculationibus & operationibus secundum virtutem, quæ cùm non suscipiant excessum eius quod est melius, non suscipient etiã excessionem voluptatum: & ideo non erit in illis praua voluptas. Hac distinctione præmissa ostendit Philosophus ꝙ omnes voluptates corporis sequentes excessum sunt prauæ, hoc pacto, Quarum operationum excessio est praua & vituperanda, & earum voluptas est praua & vituperãda: sed ope- 106

rationum corporis excesſio eſt praua & vituperanda:ergo & voluptas ſequens talem exceſsionem erit praua & vituperãda. Hanc eandem rationem oſtendit quodam ſigno,dicendo nos ſolemus appellare prauos,nõ eos qui vtuntur cibo & potu tanto quãtum eſt neceſſarium,ſed excedentes. Poſtea addit Philoſophus ꝙ omnes homines gaudent cibo & potu & venere,ſed non vt oportet,quia excedunt, & exceſsio eſt vituperanda:non mediocritas in cibo & potu, cùm ſint res neceſſariæ ad victum.De venere autem alia videtur eſſe ratio quantum ad neceſsitatem,quia non eſt neceſſaria provita,& conſuetudine indiuidui ea vtentis,ſed omnis ſuperflua quo ad eum:ſed neceſſaria dicitur pro generatione alterius indiuidui,et aliàs dictum fuit.Excedunt igitur modũ involuptatibus corporis,vt ſunt intemperantes,& fugiunt dolores nõ modo excedentes,ſed quouſque ne impediantur quo minus poſsint exceſsiuè potiri voluptatibus. Addit poſtea Philoſophus ꝙ exceſſui voluptatis non dicitur dolor eſſe contrarius niſi quoquo modo dicatur contrarius perſequenti exceſſum voluptatum.& ſic innuere videtur ſolutionem quæſtionis allatæ.Nam cùm dicitur,ſi voluptates corporis ſunt prauæ, cur dolores contrarij ſunt etiam praui? Reſpondetur ꝙ voluptates non neceſſariæ,& excedentes ſunt prauæ,quibus non eſt dolor contrarius propriè. Nam ſi aliquo modo ſit contrarius,erit perſequenti talem exceſſum voluptatum,cùm eum prohibeat ſuo modo potiri voluptatibus:quare ipſis voluptatibus excedentibus,& ſuperfluis non ſunt propriè contrarij dolores.ex quo ſequitur abſurdum,ꝙ ſi illæ voluptates excedentes ſunt prauæ,dolores qui non ſunt contrarij ſint praui: tu autem præſupponas eos eſſe contrarios, nos autem concedemus quòd voluptatibus neceſſarijs,& non ſuperfluis dolores erunt contrarij.at voluptates illæ quæ neceſſariò ſequuntur victum , non excedentes modum , non dicuntur prauæ. quare dolores qui ſunt propriè contrarij illis,ſi dicantur mali,non erit inconueniens, quia opponentur praui dolores, & non prauæ voluptates,& non opponentur prauæ voluptates excedentes & ſuperfluæ,& dolores ipſi , quia dolor illis non eſt propriè contrarius,vt dicit Philoſophus.

107 { AT enim cùm.} Hæc eſt ſecũda pars huius quarti cap.in qua Philo.ſoluta illa dubitatione,nũc vult aſsignare cauſam cur

cur voluptates corporis magis expetibiles videantur, quàm aliæ, cum tamen non ſint expetendæ. dixit enim quod exceſſio voluptatum eſt praua: nunc autem dicit quòd cum hoc ſit verum, oportet aſsignare rationem huius fallaciæ, qua homines putant cõtrarium illius quod eſt verum, id eſt putant voluptates corporis magis expetendas eſſe, cùm non ſint.

{PRIMVM igitur ex eo quod pellunt.} Affert rationem 108
Philoſophus illius fallaciæ hoc pacto, Voluptates quæ pellũt dolorem vidẽtur magis expetendæ quã aliæ quę nõ pellunt: ſed voluptates corporis ſunt huiuſmodi: ergo illæ videntur magis expetendæ, cùm re vera nõ ſint. Patet ratio, quia cũ fameſcens vel ſitiens dolet ob famem, & ſitim, poſtea ex nutrimento & voluptate ſequenti cibum & potũ pelluntur dolores: & ſic voluptates corporeæ pellunt dolores, & ideo videntur magis expetendæ quã aliæ: quapropter ad exceſsiuos dolores pellendos homines quærunt exceſsiuas voluptates tanquam medicinas talium dolorum: quæ medicinæ quanto ſunt vehementiores, tanto videntur eſſe potẽtiores ad fugãdum morbum. quare illi tales voluptates ſequuntur, quia vidẽtur eſſe medicinæ, & expulſiuæ dolorum eo tempore, quo contrarium, id eſt dolor adeſt, & eo tempore quæruntur ab illis vt expellant moleſtiam & dolorẽ talibus voluptatibus.

{ET propter hæc igitur duo, ſicuti diximus.} Dixit ſupe- 109
rius ꝙ voluptates illæ coporeæ videntur eſſe magis expetẽdæ quàm aliæ, cùm re vera non ſint: nũc aſsignat rationẽ cur nõ ſint, ſcilicet quia nõ ſunt ſtudioſę nec bonæ, & affert duas cauſas. Nam corporis voluptates quædam ſunt prauæ, aut natura peruerſa veluti immanes, aut conſuetudine vitiorũ. Preterea ſunt vt medicinæ quæ nõ ſunt bonę ſimpliciter, ſed alicui, id eſt ægrotanti. & quia ſunt medicinæ oſtendũt indigẽtiam, pellunt enim famem & ſitim: & per accidens dicuntur ſtudioſæ, cùm præcedant habitum & naturam conſtitutam, & ſequũtur eam indigentẽ: & melius eſt habere vel eſſe quã fieri, & in natura eſſe iam cõſtituta, quã in fameſcente & deficiente: & melius eſt habere ſanitatẽ quã fieri ſanum. quare ſi corporis voluptates quę ſunt natura vel cõſuetudine prauorum, dicũtur prauæ: & item illæ quę ſunt ad replendã naturã indigentẽ, & pellendum dolorem, nõ dicuntur ſtudioſæ niſi per accidens: concluditur quòd voluptates corporis non

ſunt ſtudioſæ, nec re vera expetendæ vt expetunt multi.

110 {PRAETEREA eas ipſas quia ſunt.} Affert aliam rationem Philoſophus, qua oſtenditur cur voluptates corporis & exceſsiones earum exiſtimentur bonæ, & expetendæ, cùm re vera nõ ſint. Nam cùm homines, inquit, continuis penè laboribus, & doloribus exagitentur, & expellere eos velint, nec vllam medicinam reperire videantur, cõfugiunt ad voluptates, & quando honeſtas & veras voluptates habere non poſſunt, vertunt ſe ad voluptates corporis, quę ſunt in promptu, & facilè poſſunt acquiri, cùm deberent potius ſibi comparare veras voluptates quę ſequũtur operationes virtutũ. Omnes enim quibus eueniunt cõtinui penè labores & dolores, indigent voluptate aliqua: ſed cuncti pene homines ſunt huiuſmodi, ergo indigent aliqua voluptate. Ratio patet ex naturalibus rationibus quæ teſtãtur, quòd nobiliſsimi etiam ſenſus noſtri cùm dolore operantur, ſed propter aſſuetudinem non ſentimus. Multi quoq; dolores neceſſariò ſequuntur naturã corporis noſtri, vt aere frigido vel calido, potu vel cibo, ſomno vel vigilia, motu vel quiete. Cùm igitur doloribus laboribusq; vexati indigere videantur voluptate, quãdo illas ſtudioſas & honeſtas voluptates nõ habent, multi ſe ad corporeas vertunt quas facilè aſſequi poſſunt, exiſtimantes eas eſſe medicinas dolorum, & neſcientes veras & ſimpliciter voluptates, quæ coniunctæ cùm operationibus virtutũ omnem dolorẽ excludunt. Affert poſt hæc Philoſophus exempla iuuenum & melancholicorũ, ad confirmandum ꝙ homines fugientes dolores & labores, quibus plerunque exagitantur, ſe conferunt ad voluptates. Nam cõſtituti in iuuentute ſunt ſimiles ebrijs propter exagitationem aſsiduã partium corporis, quæ augentur & perturbant corpus, & ideo quærũt voluptates, & nõ habentes ſimpliciter voluptates confugiunt ad corporeas: ſimiliter melancholici qui propter humorẽ illum qui mordet & obrodit membra illorum, variè mouentur in corpore, confugiunt ad voluptates tales: & hinc eſt quòd eæ ſolæ putantur eſſe voluptates, cùm non ſint verè & ſimpliciter dictæ. Poſt hæc dicit quòd non ſolum illa voluptas quę directè eſt cõtraria tali dolori, vt ſitienti bibere, ſed etiam quęuis alia, dummodo ſit vehemens, putatur expulſiua doloris: & hinc eſt quòd homines intemperati, quia cũ velint expelle-

re do

re dolores,quærunt voluptates,& non habentes veras,confugiunt ad voluptates tali dolori directè oppositas:quas si habere non posſint,confugiunt ad quaſcunque poſſunt,& vt contingit,ſequuntur,dummodo ſit vehemens & maior voluptas quàm dolor.

{VOLVPTATES autē hæ quæ ſine dolore.}Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus declarare videtur illius dubitationis veritatē, qua quæritur quæ voluptas ſit potior,an animi,an corporis.& primò affert hanc ſententiā, & probat ꝙ voluptates mentis,ſunt præſtabiliores voluptaptatibus corporis,hoc modo:Voluptates eæ quæ nō habent exceſsionē vituperandā,ſunt prȩſtabiliores his voluptatibus quæ talē habent:ſed voluptates mentis nō habēt,voluptates verò corporis habent exceſsionē vituperandā:ergo voluptates mentis ſunt præſtabiliores voluptatibus corporis.Maior eſt nota.Minor declaratur à Philoſopho.Nā voluptates mētis,quæ ſunt à dolore ſeiunctȩ,nullā habent exceſsionē vituperandā,& non ſunt,vt medicinæ illȩ corporeæ,& corporeæ voluptates,& quæ aliquo modo ſunt mixtæ dolore,& exceſſionem ſuſcipiunt vituperandā.Affert deinde aliā rationem Philoſophus ad idem probandū,Voluptates quȩ proueniunt ab afficientibus voluptate natura,& ſimpliciter,ſunt prȩſtātiores voluptatibus prouenientibus ab his quæ afficiunt voluptate per accidens:ſed voluptates mētis ſunt à voluptarijs natura,& ſimpliciter,corporeæ vero à voluptarijs per accidēs:ergo illæ quæ ſunt mentis,longè prȩſtantiores ſunt corporeis voluptatibus. Patet ratio, quia voluptates corporis proueniūt ab ijs quæ per accidēs afficiunt voluptate,& eo in tempore quo contrariū adeſt.Voluptates vero mētis proueniunt ab ijs quæ ſunt iocūda natura,vt ſunt obiecta intellectus noſtri,quæ cōſiderans intellectus noſter maxima afficitur voluptate.Ea verò quæ afficiunt voluptates per accidens ſunt medicinæ,fit enim vt homo quaſi æger & indigēs curetur ab agēte aliquid quod eſt ſanū in eo.in homine plura dicuntur ſana,vt mens,ſenſus,nutritiua vis. Cū igitur corpus indiget aliquo & ei afferatur illud,ſi vis interna nutritiua cōcurrit ad dirigendū tale quod affertur,tūc oritur voluptas quædam,quia aliquid quod eſt ibi ſanum,id eſt vis nutritiua operatur aliquid.Oritur,inquam,voluptas mixta cū dolore,

quia eſt ad repletionem deficientis naturæ,& ideo talia quæ afficiunt voluptate ipſum corpus,per accidens videntur afficere:at ea ſunt natura voluptaria,& iocunda quæ faciũt operationẽ talis naturæ,ſcilicet perfectæ & cõſtitutæ in ſuo ſtatu.Nam quãdo habitus eſt perfectus proficiſcũtur ab eo faciles operationes,& cũ voluptate,quæ propriè eſt & ſimpliciter voluptas. Concluditur ergo,quòd voluptates mentis longè ſunt præſtantiores voluptatibus ipſius corporis.

112 {NVLLA autẽ res eadẽ.} Nũc Philoſophus affert duo quę videntur cõpetere humanis voluptatibus.Primum eſt,quòd hominibus nõ ſemper idem eſt iocundũ:ſed nunc vnũ,nunc aliud:& hoc euenire videtur quia natura noſtra non eſt ſimplex,ſed ineſt aliquid in ipſa quod corrumpi poteſt,ſcilicet corpus.Nã ex parte vna ſumus mortales,ſcilicet ſecũdũ corpus,altera parte ſumus immortales,id eſt ſecundũ animam: quare cũ hæc duo ſint cõtrariæ naturæ ex quibus fit vnũ cõpoſitum,ſcilicet homo,aliud delectat corpus,aliud animũ,& præterea nunc vertimus nos ad vnã voluptatẽ accõmodatam animo,nunc ad aliã accõmodatam corpori,& alia eſt præter naturam alterius.quòd ſi ſumeretur aliquod vtriſq; cõmune, tunc illud neq; moleſtũ,neque iocundũ eſſe videretur:verũ ſi vertamus nos etiã ad alteram partẽ qua ſumus corruptibiles,ſcilicet ad corpus,reperiemus ex eo etiã varijs rebus delectari,quia corpus noſtrum cõponitur ex cõtrarijs,id eſt ex ipſis quatuor elemẽtis quæ inter ſe habent qualitates cõtrarias.vnde nunc frigidũ & humidum cũ eſt ſitis,nunc calidũ & ſiccum,cũ eſt fames ſibi eſt voluptati:ex quo varia nos delectant.quòd ſi ſit alicuius natura ſimplex,ei ſemper vna & eadem operatio iocundiſsima erit.ex hoc infert obortum.

113 {IDCIRCO deus vna ſemper.} Oritur ex ſupradictis correlariũ tale.Nã ſi id quod eſt ſimplex gaudet ſimplici voluptate,deus cum ſit ſimplex & ſimplicis naturæ,ſemper vna atq; ſimplici voluptate gaudere debet.Quod probari poteſt hac ratione,Si diuerſitas voluptatis ſit ex diuerſitate naturę, certe ſimplex natura gaudebit vna & ſimplici voluptate:at primũ eſt,ergo & ſecundum.Partes rationis declaratæ ſunt per ſuprà dicta,itaque patet concluſio:verùm quia aliquis poſſet dicere.Voluptas eſt in motu,deus eſt immobilis:ergo Deus non gaudet voluptate.Nam motus dicit imperfectionem.

nem, Deus est perfectissimus. Ad hoc respōdet Philosoph. ꝙ non omnis voluptas est motus, quia nō omnis operatio quæ est subiectum voluptatis, est motio. Nam operationis omnes partes sunt simul, motionis autem non. Nam operatio proficiscens à natura & habitu perfecto, magis cōsistit in quiete quàm in motione, vt speculatio: & sic voluptas cum ea cōiuncta: operationes verò quæ tendunt ad repletionem naturæ, motiones dici possunt, cùm sint imperfectę. Voluptas igitur cōsistit in quiete & immobilitate. quare Deus gaudebit voluptate, nec tamen mutabitur: nec forsitan dicere possumus propriè ꝙ quiescat, ne tribuatur aptitudo mouēdi, sed quod est immobilis, & operatio etiam est immobilitatis. sed hæc ad theologiam pertinent, ad cuius veritatem nos referimus.

{MVTATIO verò.} Affert secundum Philosoph. quòd videtur competere humanis voluptatibus, & id est varietas, & 114 mutatio quæ nobis videt̄ esse dulcis, vt ille poëta inquit, ex imperfectione nostrę naturę. quare vt in homine vitioso euenit propter habitū peruersum, vt varia quærat: sic nobis euenire videt̄ ex imperfectione naturæ, quæ cōponitur ex cōtrarijs, vt varijs delectemur. Post hæc Philosoph. vtitur peroratione eorum quæ dicta sunt, septimo libro finem imponens.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER OCTAVVS.

De amicitia. CAPVT I.

Ost hæc consequens est de amicitia pertractare. Est enim quædam uirtus, aut est 1 *cum uirtute. Res est præterea summè necessaria in uita. Nemo enim habens cætera omnia bona, sine amicis expeteret uiuere. nam & locupletes, & in principatu potestateq́; con* 2

stituti, plurimū amicis indigere uidentur. Quid enim prodest talis prosperitas beneficio sublato? quod quidem maximè fit in amicos, ac maximè commendatur. Aut quonā modo sine amicis custodiri, conseruariq; potest? quo nanque magis abundat, eò magis periculis subiacet. In paupertate quoq; cæterisq; calamitatibus unicum esse confugium amici putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compescenda peccata. Et senibus ad obsequium, atque ad eos actus perficiendos, quos ob imbecillitatem ipsi peragere
ἐν ἀκμῇ. nequeunt. Et ijs item qui sunt* in statu, ad actiones honestas. etenim si duo simul eant, intelligere magis atque agere
3 re possunt. Inesse etiā amicitia uidetur natura ei quod genuit, ad id quod est ortum ab eo. Non in hominibus solum, sed in plurimis etiam animalibus, & ijs inter sese quæ sunt eiusdē generis. & hominibus maximè. Quapropter amatores hominum laudamus. Cernere etiam quispiam potest & in ipsis erroribus, familiarem omnem hominem homi-
4 ni, atque amicum esse. Ciuitates etiam amicitia continet. Et legumlatores circa hanc magis quàm circa iustitiam studēt. concordia nanq; simile quid amicitiæ esse uidetur. hanc autem maximè affectant: seditionem autem ut inimi-
5 cam maximè expellunt. Et si sint quidem amici: iustitia non est opus. Sin uerè sint iusti, indigent amicitia. Et id
6 quod maximè iustum est, ad amicitiam attinet. Non solū autem necessarium est, sed & honestum. Laudamus enim eos qui amant amicos, copiaq; amicorum honestum esse putatur. & quidam eosdem uiros bonos esse, atq; amicos putant. Est autem controuersia de ipsa non mediocris.
7 Quidam enim similitudinem quandam ipsam esse posuerunt, & similes esse amicos. Vnde & similem ad similem pergere inquiūt, & monedulam ad monedulam, & similia.

lia. Quidam contrà, singulos inter sese omnes tales inquiunt esse. & de ijs ipsis altius, naturalius'ue perquirunt. 8
Euripides quidem inquiens,

> *Cùm est sicca tellus, ipsa certè tum imbrem amat.*
> *Cùm turget æther, imbre cùm cœlum tumet,*
> *Affectat ut telluris in sinus cadat.*

Heraclitus autem, contrarium dicens esse conducens, & ex differentibus pulcherrimum concentum oriri, & per discordiam omnia fieri. Sed his contraria complures alij sentiunt, & Empedocles: qui quidem simile appetere simile dicebat. Naturales igitur dubitationes omittamus. 9
non enim ad hanc sunt accommodatæ considerationem. Quæ uerò sunt humanæ, & ad mores affectusq; pertinent, eas consideremus. Vt sit ne inter omnes homines amicitia, an impoßibile est prauos esse amicos. & utrum una species amicitiæ sit, an plures. 10
Qui nanque unam esse putant, quia magis est atq; minus, non sufficienti argumento ducuntur. Nam & quæ sunt diuersa specie magis sunt atque minus. Sed de his anteà diximus.

COMMENT.

POST hæc consequẽs est de amicitia pertractare.} Hic est 1
octauus liber Ethicorum in quo Philosophus doctrinam de amicitia tradere intẽdit, & etiã in nono, vt patebit. Nam in superioribus libris proposuit primò finem consequendũ, id est ipsam felicitatem siue actiuam siue speculatiuã: deinde cùm descripsisset eam per virtutẽ, successiuè doctrinã exactissimam de virtutibus tradidit, tam moralibus quàm intellectiuis: & cùm præter hæc essent aliqua circa mores, quæ non sunt propriè virtutes vel vitia, & tamẽ sunt fugiẽda vel prosequenda, vt continentia & incõtinentia & huiusmodi, quæ ad considerationẽ moralis philosophi pertinebant, ea omnia in præcedenti libro declarauit. Relinquebatur consideratio de amicitia valde necessaria, quæ si sumatur propriè dicta, continet honestatem, iocunditatem, & vtilitatem: & est solum in-

ter bonos: quare cùm præsupponere videatur omnes virtutes, meritò earum doctrina præcessit, & nunc consentaneum est vt ista sequatur: pertinet etiã ista magnopere ad felicitatẽ præsertim actiuã. quare antequam de ea concluderet, vt facit in decimo, congruum erat vt de amicitia doctrinã traderet. Hæc autem amicitia propriè dicta vt est habitus in anima, videtur secundum opinionẽ quorundam collocari in voluntate, tanta est præstantia eius: vt verò refertur ad alios, videtur esse bonum maximum externum. Itaq; nunc virtus esse videtur, nunc coniuncta cum virtute. Diuiditur hic liber in tres tractatus. In primo considerat amicitiam quæ est inter æquales. In secundo amicitiã quæ est inter inęquales. In tertio affert querelas quę oriri solent inter amicos. Primus tractatus diuiditur in sex capitula quę suis locis declarabuntur, & afferent ea quæ necessaria videbunt. Primũ capitulũ diuiditur in duas partes. In prima ostendit quòd consideratio de amicitia ad moralẽ philosophum pertinet. In secunda affert quasdam dubitationes & sententias priscorum de amicitia. Præmittendo igitur intentionem suam Philosophus, sex rationibus probat, quòd consideratio amicitiæ ad moralẽ philosophũ pertinet. Prima ratio. Ad moralẽ Philosophum pertinet considerare de omnibus ijs quæ sunt virtutes aut coniuncta cum ipsis virtutibus: sed amicitia aut est virtus, aut cõiuncta cum virtute: ergo considerare de amicitia ad moralẽ philosophum pertinet. Maior nota. Minor quoq; autoritate Philosophi, qui dicit quòd amicitia aut est virtus, aut coniuncta cum virtute: sed quidnam sit, postea patebit.

2 {RES est præterea.} Secunda ratio: illud quod est summè necessariũ in vita, pertinet ad cõsiderationẽ philosophi moralis: sed amicitia est valde necessaria in vita, ergo amicitia pertinet ad consideratione philosophi moralis. Maior est nota. Minor declaratur à Philosopho, qui enumerat quemlibet statum hominum & quamlibet ætatẽ: & ostendit ꝙ in omni tempore, & in omni cõditione opus est amicis. Primò homines in prosperitate cõstituti indigẽt amicis, vt habeãt quibus rectè beneficia conferant. quid enim diuitiæ? quid externa bona sibi prodessent, nisi alijs cõmunicarent, præsertim amicis? quos habere debent quasi delicias suas, vt liberalitate beneficẽtiaq; vtantur vt decet, & erga quos decet. Habere etiã

amicos

amicos debent, vt sint quasi fidelissimi custodes rerũ suarũ. Ij prçtereà qui sunt in aduersis cõstituti, maximè vidẽtur indigere amicis, vt eos habeãt quasi refugium, & præsidiũ vitç suæ. Hoc idem declarat Philosophus ex parte ætatũ. Iuuenibus enim & senibus est opus amicis, vt ostendit apertè in textu. Viri quoq; & iã cõstituti in ætate amicis indigent, vt Homerus indicare videtur, cũ inquit de Diomede, qui proficisci volebat exploratũ hostiũ castra, si duo simul eant intelligere magis atq; agere possunt. & sic patet ex parte ætatis, & cõditionibus vitæ ꝙ amicitia valde est necessaria: ex quo ad moralis cõsiderationẽ pertinet. Notandũ quia dixit amicitiam esse valde necessariã in vita, ꝙ necessarium sumi potest aut large, aut strictè: necessariũ strictè est sine quo homo nõ potest viuere, vt respirare: largè est id sine quo homo sanæ mẽtis, & perfectus nõ potest feliciter viuere. Itaq; alterũ necessariũ esse videtur ad viuendũ, alterũ ad bene viuẽdum.

{INESSE etiam amicitia videtur.} Tertia est ratio ad idẽ 3 probandũ, in qua loquitur de amicitia largo modo sumpta, Id quod homini naturaliter cõpetit & confert vehemẽter ad vitam humanã, pertinet ad cõsiderationem philosophi moralis: sed amicitia est huiusmodi, ergo pertinet vehementer ad cõsiderationem Philosophi moralis. Maior est nota. Minor probatur. Nam est quædam amicitia naturalis veluti inter patrem & filium, quæ licet nõ sit amicitia propriè dicta, quia est inter inæquales, & non requirit reciprocum amorẽ, & nõ præsupponit mores, tamen amicitia quædam est naturalis competens non homini solum, sed etiam reliquis animalibus, quæ quoquo modo diligunt prolem suam. verùm hoc præcipuè hominibus competit: ex quo eos laudare solemus qui erga alios beneuoli sunt. & ad hoc cõfirmãdũ dicit Philosophus, quòd experientia percipi potest, quanta naturaliter beneuolentia homini ad hominem insit, cum errantibus ostenditur iter, præbetur hospitium, & alia eiusdẽ generis, quæ nunquam fierent nisi naturalis amor inesset. Notandum quòd amicitia habet magnam latitudinem, & multifariam dicitur. Nam quædam propriè dicta, quædam per similitudinem, quædam vtilis, quædam iocunda, quædã honesta, quædã naturalis vt inferius patebit. {CIVITATES 4 etiam amicitia continet.} Quarta est ratio. Id quod continet

ciui

ciuitates pertinet magnopere ad consideratione͂ Philosophi moralis:sed amicitia continet ciuitates,ergo amicitia pertinet magnopere ad consideratione͂ Philosophi moralis.Maior est nota.Minor declaratur,quia id maximè videtur conseruare ciuitates in quo magnā curam adhibe͂t legūlatores, & id est,vt ciues sint beneuoli & cōcordes inter se.Cōcordia enim videtur esse aliquid ipsius amicitiæ,discordia ecōtra: quare eā expellunt quoad fieri potest tanquā labem,& perniciem ciuitatum.Nam cōcordia,vt Sallustius inquit,paruæ res crescunt:discordia maximæ dilabuntur.& veritas Saluatoris quæ mentiri nō potest,Omne,inquit,regnū in se diuisum desolabitur,& domus suprà domum cadet,&c.

5 {ET si sint quide͂ amici.}Quinta ratio.Id quod magis ciuitate͂ cōseruare videtur quàm iustitia,ad morale͂ philosophū pertinet:sed amicitia est huiusmodi:ergo amicitia ad moralem philosophum pertinet.Maior nota.Minor declaratur à Philosopho.Nā si amicitia adest,nō est opus iustitia.Nā amicitia est æqualitas quædam inter amicos.ꝙ & si adest iustitia,tame͂ opus est amicitia,quia licet tribuatur cuique suū in ciuitate,tame͂ si ciues nō habe͂t amicitiā inter se,nec in prosperitate nec in aduersitate habebūt refugium vllū,nec alia aderūt suprà enumerata,quæ ad bene degendā vitā requirūtur.Et ad hoc cōfirmandū addit Philosophus quòd id iustū quod maximè est tale,ad amicitiam spectat.quasi dicat,cum multa dicātur iusta,scilicet paternum,herile,vxorium,ciuile,id quod est maximè & propriè iustum,id est ciuile,videtur pertinere ad amicitiam,quia cōsistit in quadā æqualitate:& amicitia propriè dicta est inter æquales.quare magna ob hāc causam similitudo esse vide͂t,vel etiā quia sicut iustū ad alios videtur oriri ex iustitia quædā interna quæ iustitia est potētiæ ad potentiā secundū Platone͂,vt in fine quinti libri diximus,veluti cū obediente͂ reddimus appetitū,& tribuimus imperiū rationi quod suū est:sic ex amicitia interna sui ad seipsum videtur oriri amicitia ad alios cū vertitur vir bonus ad amandos eos qui sibi similes sint,vt patebit infrà.

6 {NON solū aute͂ amicitia.}Sexta ratio.Hoc modo,Cōsideratio rei nō modo necessariæ,sed etiā honestæ in vita ad morale͂ philosophū ꝑtinere vide͂t:sed amicitia est res nō solū necessaria eo pacto,vt suprà ostēdimus:sed etiā honesta in vita erga

ea,&

ea, & eius consideratio ad moralem Philosophum pertinet. Maior est clara. Minor declaratur, quia laudamus eos, qui amant amicos suos, & comparant sibi copiam amicorũ, veluti optimam & pulcherrimã supellectilem. Præterea sunt etiam qui tantũ tribuunt amicitiæ, vt eosdem viros bonos atq; amicos esse existimẽt. Ex quibus omnibus patet quantũ sit necessaria cognitio amicitiæ, & eius consideratio ad moralẽ Philosophum meritò pertineat. Notandũ quòd Philosophus dixit superius amicitiam esse virtutem quandã aut coniunctam cùm virtute, & ob hoc non videtur absolutè appellare virtutem. Nam nunc videtur esse virtus, nunc non videtur. Primò videtur, quia omnis virtus, aut circa actus versatur, aut circa affectus: at amicitia est huiusmodi, &c. Præterea quoquo modo ei videtur cõpetere definitio virtutis: nam amicitia propriè dicta est habitus, est etiã electiuus, in mediocritate quoque consistit cùm habeat excessum atq; defectum, & reperiatur plus & minus amare quã oportet, & etiã mediocriter quo ad nos: & item determinata ratione, quia prudens erit, & studiosus habens huiusmodi amicitiã propriè dictam. quare videbitur amicitia esse virtus, & nõnullis placuit eã redigi ad iustitiam. quidã verò eam coniunctã esse putauerunt cũ qualibet virtute, & pullulare ex ipsis virtutibus veluti affectus quidã. quorum sententia non est contẽnenda. Nam prius videtur esse amator sui ad seipsum, deinde ad alios: sed tum videt amare seipsum maximè atq; simpliciter, cũ est simpliciter bonus & studiosus. vnde oritur sentẽtia illa, ꝙ vir præstans virtute dolet cum obit mortẽ: & si eam subeat propter honestatem & cõmune bonum, dolet tamen, quia percipiẽdo virtutes suas, vehemẽter seipsum diligit, & cognoscit se maximè dignũ vita. Talis igitur amor sui ad seipsum videtur oriri ex summa fœcunditate perfectionis suę. Amat enim seipsum eo quo studiosus est, ac etiã alios studiosos amat, simile enim fertur ad simile, vnde ortũ habere videtur amicitia propriè dicta: incitatur nanq; studiosus ad amandos eos in quibus virtutes esse cognoscit, & primũ fit beniuolentia, postea cõuersatione cõsuetudineq; frequenti fit habitus, & reciproca beniuolentia. ex quo ortum est de sale prouerbiũ. quare ex ijs infertur quòd amicitia videtur quoquo modo pullulare ex virtutibus veluti quidã affectus qui sit coniunctus cũ illis. Huic senten

ſententiæ illud Ciceronis conſonare videtur, Qui in virtute, inquit, ſummũ bonum ponunt, præclare illi quidem. ſed hæc ipſa virtus amicitiã & gignit & cõtinet, nec ſine virtute amicitia vllo pacto eſſe poteſt. Concluditur ergo quòd nunc virtus nũc coniuncta cùm virtute eſſe videtur. Sed ſi ſumatur vt eſt habitus, videbitur eſſe virtus, & bonum internum: ſi vt ad alium refertur, & eſt reciproca beneuolentia, videbitur eſſe externum bonum, & nõ virtus, coniuncta tamen cùm virtute quoquo modo. Sed vtrum ſit bonum internum an externũ, & nunc internum nunc externum, inferius inueſtigabitur diligentius, vt latè nobis patere poſsit natura ipſius amicitiæ.

7 {CONTROVERSIA tamen de ipſa.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquã oſtendit ꝙ ad moralem Philoſophũ pertinet conſideratio amicitiæ, nũc more ſuo incipit afferre opiniones priſcorum de ipſa amicitia, & refellere ea quæ ſibi videntur, & ea quæ ſunt rectè dicta, trahere poſtea ad ſentẽtiam ſuam. Priſcorum igitur quidam dixerunt amicitiam eſſe ſimilitudinem quandã, ponentes eam ſub ſimilitudine tanquam ſub quodam genere, videbant enim hunc habitum fieri inter ſimiles, & ſententiã ſuã cõfirmabant prouerbio quo dicitur, Simile ad ſimile ferri, & monedulam ad monedulam pergere. & talis opinio non videbatur nimium aberrare à dictis Philoſophi: quia amicitia quoquo modo in ſimilitudine videtur conſiſtere, non tanquã in genere, nec etiam ſimpliciter, quia ſequeretur quòd amicitia poſſet fieri inter colores: ſed eſt quidam reſpectus ſimilitudo, qui reſpectus fundatur in amicitia: quidam verò alij dixere contrario modo, ſcilicet quòd amicitia conſiſtit in contrarietate & diſsimilitudine, cùm viderent quoſdam ſimiles inter ſe, & in arte ſua non habere amicitiam, ſed æmulationem potius. quidam alij dicunt contrà quàm dixerint illi ſuperiores. dicunt enim iſti, omnes tales qui ſunt ſimiles, eſſe ad ſe inuicẽ figulos, id eſt aduerſantes, vt de figulis dicit Heſiodus καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων, id eſt, &

8 figulus figulum odio habet, & faber fabrum, &c. {ET de his ipſis altius naturaliúſve.} Affert Philoſophꝰ cauſas altius repetens à rebus naturalibus, quibus illi oſtendebant amicitiam conſtare, alij in cõtrarietate, alij in ſimilitudine, qui dicebant amicitiam conſiſtere in cõtrarietate, afferebãt exem-

plum

plum rerum naturalium, quòd sicut se habet in rebus naturalibus, sic & in amicitia: sed in illis multa cõueniunt ad vnũ & conferunt sibi inuicẽ: ergo & sic erit in amicitia. Maior videtur valere per similitudinẽ sufficientẽ, quia in multis imitamur naturã, veluti in ijs quæ fiunt per artem. Minor declaratur autoritate Heracliti & Euripidis, qui dixit terrã arefactam expetere imbrem, & aërem prægnantem imbre affectare vt effundatur in terram. & Heraclitus quoque inquit, cõtrarium cõferre suo cõtrario, & ex dissimilibus oriri pulcherrimũ concentum vniuersi, vt dicit in textu. Postea affert rationẽ eorum qui dicebãt ipsam esse similitudinẽ, Sicut fit in rebus naturalibus, sic fit in amicitia: sed in illis fit vt ipsæ consistant in similitudine, sic erit in amicitia. Patet ratio authoritate Empedoclis, qui dicere solebat quòd simile appetit simile, & res habentes similitudinem habent inter se concordiam quæ est quasi quædam amicitia. Notandum quòd Philosophus affert istas sentẽtias priscorum de amicitia inter se contrarias, nõ tamen affert vllam solutionẽ, quia hæc in processu suo etiam patebunt. Dicere tamen possumus pro maiore declaratione quòd simile appetit simile per se: fugit verò simile, per accidens. Nam si faber odit fabrum, vel figulus figulũ, id non est per se, nec ea ratione qua figulus est, aut faber, sed quia impedit alter alterius lucrũ: quòd si remoueatur impedimentũ lucri vel honoris & huiusmodi, amabit alter alterum propter similitudinẽ & cõuenientiã quæ est inter eos. Similiter dicendũ est de contrarijs. Nam cõtrarium fugit cõtrarium suum per se, quia alterũ alterum corrumpit, sed quando dicimus contrarium pergere ad cõtrarium non per se, sed per accidens videtur appetere, vt in medicina. Nã qui sentit offensionem per calorẽ, appetit frigidum non per se, sed vt per calidũ expellat id quod sibi affert nocumẽtum. Bene ergo dicimus quòd simile appetit simile per se, fugit autem per accidens: econuersò autẽ dicitur in contrarietate: amicitia ergo cõsistit in similitudine & æqualitate. vnde si alter alterum amicorũ excedit, oportet vt talis inæqualitas redigatur ad quãdam equalitatẽ si debeat constare amicitia.

{AT enim naturalis quidem.} Nunc Philosophus posthabitis opinionibus eorum qui de amicitia loquebantur secundum res naturales, perquirit eas quæ accommodatæ erant 9

philo

philosopho morali,& secundũ quod pertinet ad moralē philosophũ loqui de ijs. Cùm enim loquamur de moribus posthabendæ sunt sentētiæ rerum naturalium ne confundantur scientiæ,& misceantur naturalia moralibus.& affert duo cõsiderãda, scilicet vtrũ inter oẽs homines amicitia fiat, an nõ fiat inter prauos,& vtrũ vna an plures sint species amicitiæ.

{QVI nanque putant.} Soluit Philosophus dubitationē, quæ bifariam introduci potest & bifariam solui. Primo modo introduci potest hoc pacto, vtrum sit vna species amicitiæ,an sint plures species. Illi qui putãt ex eo esse vnam speciem quia amicitia videtur esse & differre secundum magis & minus,arguebãt hoc pacto, In quibus est magis & minus, non est vnum genus,quod habet plures species. at amicitia dicitur secũdum magis & minus,ergo amicitia non est vnũ genus quod diuidatur in plures species, sed est vna tantum species,quæ dicitur secundum magis & minus. Maior est nota. Nam species distinctę ex opposito sub aliquo genere sunt æquæ sub ipso, vt homo & equus,& nõ dicitur homo magis animal licet nobilius dicatur animal, quia in eo ꝙ animal sunt,videntur habere communem rationem,& magis & minus non facit differre specie,veluti albedo quæ est magis albedo,& in maiore gradu quàm alia,non differt tamen specie ab alia albedine. Minor quoque patet,quòd amicitia dicitur magis & minus amicitia,vt in maiore gradu inter hos quàm inter illos. quare vna erit species amicitiæ. Hæc quæstio taliter introducta soluitur negãdo maiorem illam quæ dicebat quòd ea quæ habent magis & minus non sunt diuersa specie. Nam aliqua sunt differentia inter se specie, & suscipiunt magis & minus,dicit Philosophus,& non ponit exempla,sed dicit se antea dixisse, scilicet aut in hoc libro aut in alijs ante istum editis,tamen nos possumus afferre nõnulla alia talia,vt actus & potētia,substantia & accidens quæ sunt distincta inter se magis quàm specie, & tamen respectu entis habent magis & minus. Nam substantia magis dicitur ens quàm accidens secundum communem opinionem. Cæterum vtrum ens prædicetur vniuocè de x. prædicamentis secundum nonnullos philosophos,an æquiuocè,an per analogiam,non est præsentis operis. Sufficit ad hoc nostrũ propositum,ꝙ aliqua sunt diuersa specie, quæ tamen suscipiunt magis

magis & minus.hoc etiam exemplum afferri poteſt de materia & forma.Nam forma dicitur magis natura,quàm materia,vt oſtendit Philoſophus in ſecũdo Phyſicorũ. Sic ergo primo modo exponitur textus. Quærendum eſt vtrum vna ſit ſpecies amicitiæ,an plures: & ſtatim reſpondet dicendo, qui nanq; putant eſſe vnam tantùm ſpeciem amicitiæ propterea mouentur,quia ſuſcipit magis & minus:& ſtatim reſpondet quòd ij non ducuntur ſufficienti ſigno, quia multa ſunt quæ ſuſcipiunt magis & minus, & tamen ſunt diuerſa ſpecie inter ſe.Hæc prima expoſitio eſt communis,alia afferri poteſt non minus accommodata menti Philoſophi, talis ſcilicet vt non quærat Philoſophus vtrum amicitia ſit vna ſpecies,an habeat plures ſpecies:ſed quærat vtrum ſit ſpecies id eſt vna communis ratio amicitiæ quæ æquè competat omni amicitiæ,an ſint plures ſpecies & rationes amicitiarum quæ conueniant in communi nomine amicitiæ,rationes tamen illarum ſint diuerſæ ac ſi æquiuocè prædicaretur amicitia de illis. Illi igitur qui putabant eſſe vnam ſpeciem, & vnam rationem amicitiæ vniuocè competentẽ amicitijs cũctis,mouebantur ex eo,quia in illis quæ ſuſcipiunt magis & minus eſt vna ratio cõmunis competẽs omnibus:at in amicitia eſt magis & minus,ergo in amicitia eſt communis ratio competẽs omnibus æquè amicitijs,& non erunt plures amicitiæ rationes ſicut in coloribus albis.Cõtra hanc ſententiã ſic introductam & probatam, Philoſophus irruit negando maiorem,ſcilicet ꝙ non videntur illi duci ſufficienti ſigno, cùm dicunt eſſe cõmunem vnam rationẽ æquè competẽtem ijs quæ ſuſcipiunt magis & minus.Nam ſubſtãtia & accidẽs non habent vnã rationem cõmunẽ æquè cõpetentem ambobus,quãuis ens magis & prius dicatur de vno quàm de alio, id eſt de ſubſtantia,quàm de accidente ſecundum communẽ opinionem.quare non valet illa veſtra ratio & maior.Notãdum pro ſecunda expoſitione allata quòd amicitia ſumi poteſt vt vnus communis conceptus,& diuidi in vtilem, iocundam & honeſtam,& vna dicetur magis amicitia quàm alia, ſcilicet honeſta magis dicetur amicitia quàm vtilis vel volũtaria.quare dicetur ſecundum magis & minus definitio illa quæ eſt,beniuolentia mutua non latens, vt patebit inferius, cõpetit magis amicitiæ honeſtæ quàm alicui alteri:ex quo

prædicabitur amicitia per analogiā, vt magis cōpetat honesta amicitia, & priusquā alijs, & de alijs, inquā, prædicetur ꝑ similitudinē quandā rationis, vt cōueniant in nomine, & similitudine rationis, vt per analogiā prædicetur, vt diximus.

De amabili. CAP. II.

11 *PAtebunt autē hæc fortasse, si ipsum amabile fuerit notum. Nō enim omne quoduis ama-*
12 *tur, sed ipsum amabile. Hoc autē, aut bonū, aut iucundum, aut utile est. Atq; id utile uidebitur esse per quod efficitur aliquod bonum aut uoluptas. Quare fit ut amabilia sint ipsum bonū & iucūdum,*
13 *ut fines. Vtrum igitur ipsum bonū ament homines, an id quod ipsis est bonum? Discrepant enim nonnūquam hæc, Similiter & circa ipsum iucundū. Videtur autē id quisq; amare, quod bonū est sibi. Et esse simpliciter quidem amabile, ipsum bonum: unicuiq; autē, id quod est unicuiq; bonum. Amat autem quisq; non id quod est sibi bonum, sed quod apparet. neq; quicquam id refert. erit enim ipsum*
14 *amabile apparēs. Cùm itaq; tria sint ea propter quæ homines amant, circa beneuolentiā quidē inanimatarū rerum, non dicitur amicitia. quippe cùm nō sit* reciprocus amor, neq; uoluntas boni illarū. Est enim ridiculum forsitan, uino bonum quēpiam uelle. quod si uult: saluum illud uult esse, ut habeat ipse. at oportere aiunt amico bona illius gratia uelle. Eos autē qui hoc modo uolunt bona,* beneuolos dicunt: si non idem, & ab illo fiat. Mutuā nanq; beneuolentiā, amicitiā esse dicunt. An adiungendū est, nō latentē? Sint enim cōplures ijs beneuoli, quos nō uiderūt: putant autem studiosos esse, uel frugi. Atq; fieri potest, ut illorū etiam quispiam eodem ad hos modo afficiatur. Igitur hi mutuò quidem sibi beneuoli esse uidentur, Amicos*

autem

ἀντιφίλησις.

εὔνους.

autem ipsos quodammodo quispiam dixerit latentes, ut erga sese mutuo sunt affecti. Oportet ergo amicos mutuam habere beneuolentiam, & uelle sibi mutuo bona non latentes: ob unum quid eorum quæ dicta sunt.

COMMENT.

PATEBVNT autem hæc fortasse si ipsum.} Hoc est secũdum capitulũ huius tractatus, in quo posteaquàm ostendit pertinere ad moralem Philosophũ considerare de amicitia, & postquam attulit controuersias priscorum naturaliter loquentium, & eas posthabuit, & attulit quæstiones considerandas de ipsa secundum morales, nunc inuestigare intendit definitionem amicitiæ, & videntur hæc cõtinuari cum dictis in præcedenti capitulo, quia dixit quærendũ esse vtrum plures an vna sit species amicitiæ, & ideo statim dicit hoc fore manifestum si cõsiderabimus obiectũ amicitiæ, id est ipsum amabile. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima inuestigat genus ponẽdum in definitione amicitię quod est beniuolentia: in secunda differentias ponendas in eadem definitione quæ sunt duæ, scilicet mutua & non latens. Dicit igitur primò Philosophus quòd patebũt hæc, scilicet vtrum sit vna species amicitiæ an plures: si innotescat nobis ipsum amabile vel amãdum quod est obiectũ amicitiæ. & hoc probatur tali ratione: Illud circa quod versatur amicitia, & operatio eiusdem est obiectum ipsius. at amabile est huiusmodi: ergo amabile est obiectum circa quod versatur amicitia, & operatio eius, siue amor, siue amatio dicatur. Maior declarari exemplis potest. Nam sicut ens est obiectum propriũ intellectus, similiter color seu visibile ipsius visus, sic obiectum amicitiæ erit id, circa quod amicitia & eius operatio versatur. Maior est clara quòd amabile vel amandum est obiectũ adæquatum, & proprium ipsius amicitiæ, vt patet. 11

{HOC autem aut bonum.} Inuento & probato ꝙ amabile est obiectum adæquatũ ipsius amicitiæ, incipit nũc diuidere ipsum in suas species, dicẽdo ꝙ amabile aut est bonũ, aut vtile, aut iocundũ, & hæc sũt tria, quæ amare solemus. Præter hæc autẽ nullum videt̃ esse amabile. Vlterius intelligendum ꝙ istorum duorũ vtrunq;, scilicet bonum & iocundum est vt finis: vtile autem videtur esse ad finem, & nõ finis, sicut 12

diuitiæ,& medicinæ quæ sunt ad vlterius,id est ad finē ordinata. Dubitatur quia nō videtur verū quòd amabile diuidatur eo modo quo diuisit Philosophus, quia bonū videtur cōprehendere vtilè,& iocundū,& esse tanquā genus quoddam, cū vtile dicatur bonū,& etiā iocundū. dicendū quòd Philosophus accipit hic bonū quod est aut finis aut ad finē,& accipit bonū confusè,& prout ex opposito distinguitur cōtra iocundum vel vtile,vt patet. {VTRVM igitur bonū.} Affert du
13 bitationē quandā Philosophns & eā soluit, quæ talis est: Distributum est amabile in tres species,in bonū,vtile & iocundum.Ista interdū discrepare vidētur, quia aliud est bonū simpliciter,& aliud secundū quid,& quod alicui dicitur bonū:& alio modo sumitur bonū absolutè , & alio modo bonū apparens,sic etiā vtile & iocundum.Vtrū igitur dicis esse amabile bonū simpliciter,an id quod dicitur esse alicui bonū ? Rñdet Philosophus ꝙ quisq; videatur amare id quod est sibi bonū. Postea dicit quòd simpliciter,id est absolutè & sine vlla exceptione amandū,& amabile est id quod est simpliciter,& absolutè bonū.Cuiq; autem,id quod cuiq; est bonū.demū concludit quòd quisq; amat id quod sibi apparet bonū,siue sit apparens,& etiā verè existens,siue sit tantū apparens, & non verè existens.quare amatur id quod apparet esse bonū. Nā siue simpliciter sit siue nō sit,dūmodo appareat,amatur atq; expetitur sub ratione boni, est tamē aut bonū simpliciter,aut bonum apparens.vnde Philosophus in tertio de anima : Quocirca semper quidē ipsum appetibile mouet. idq; est aut bonum,aut apparens bonū. Ex dictis Philosophi emergere videtur quasi amicitiæ genus,id est amor siue beniuolētia,quę deducitur ex re amanda,& est ab amante ad id quod amatur & quāuis non explicauit genus amicitiæ,nos tamē possumus afferre & elicere ex dictis eius,dicēdo quòd amicitia est beniuolentia.verū sicut amabile,aut est simpliciter,aut apparens ita beniuolētia simpliciter erit circa simpliciter amandū:beniuolentia apparens circa amandū siue amabile apparens,&
14 similiter amicitia. {CVM itaq; tria sint ea.} Hæc est secūda pars huius capit.in qua inuestigato iam genere inquirit differentias ponendas in definitione amicitię.dictū est enim quòd amicitia est beniuolētia,& beniuolētia est genus:nunc ostendit quòd est mutua,quæ differentia est prima,& ostēdit hoc

hoc pacto, Omnis reciprocus amor est mutua beneuolentia, amicitia est reciprocus amor: ergo amicitia est mutua beneuolentia. Patet ratio per hoc quòd amicitia non dicitur circa inanimata, quia ibi nō est reciprocus amor nec volūtas boni illorū gratia. Nam in hoc maximè consistit amicitia, scilicet in velle bonū alicui gratia ipsius cui bonū volumus. & dicit Philosophus quòd est amor quidam erga inanimata, non tamen illorum gratia: ergo non est ibi voluntas boni ipsorū, nec beneuolentia mutua, nec amicitia.

{AN adiungendū est.} Hucusque declaratū est ꝙ amicitia 15
est beneuolētia mutua, sed hoc nō sufficit, cū mutua beneuolētia possit esse etiā inter eos qui sese nunquā viderunt, & se inuicē amāt, & alter nescit de altero: quare Philosophus addit aliā particulā, & differentiā, scilicet nō latentē, vt habeamus perfectā definitionē amicitiæ, scilicet ꝙ amicitia est beneuolētia mutua, nō latens: cui definitioni assignatæ in genere cū additur propter vnū aliquid prædictorū, scilicet aut propter bonū, aut iocundū, aut vtile, vident̄ constitui species amicitiæ differētes inter se, vt patebit in sequenti capitulo. Dubitatur circa definitionē allatā amicitiæ, & primo circa genus, quia beneuolentia non potest esse genus amicitiæ. Id quod est principiū amicitiæ nō potest esse amicitia: at beneuolentia est principiū amicitiæ: ergo beneuolētia nō potest esse amicitia, nec econtra. Maior est nota, quia principiū non est id cuius est principiū, vt punctus est principiū lineæ, tamē nō est linea: vnitas est principiū numeri, tamē nō est numerus. Minor patet authoritate Philosophi, qui in sequentibus dicit beneuolentiā esse principiū amicitiæ: ergo cōclusio vera. Dubitatur circa differētiā primam, quia nō videtur quòd sit mutua, & hoc exēplo ostendi potest. Nā accipio amicitiā Socratis & Platonis. & patet ꝙ amicitia Socratis non est illa Platonis, nec ecōtra. Nā accidens vnū nō potest simul esse in duobus subiectis realiter distinctis. quare amicitia quæ est in Socrate, est sua & ipsius Socratis. & amicitia quæ est in Platone, est ipsius Platonis: ergo non est beneuolentia mutua. Præterea matres & patres amant filios suos paruos, eo etiā tēpore quo nō amātur ab illis nec cognoscuntur. Nō est igitur ibi mutua beneuolentia, & tamē dicitur esse amicitia matris ad filiū vel patris ad eundē: ergo superfluū fuit pone-

re mutuā in definitione illa. Dubitatur circa aliā particulā, & differentiam illam, scilicet nō latentē, quia videtur superflua. Sumamus enim Socratē & Platonē, & dicamus quòd alter alterū vicissim amat, & tamē Socrates nescit amorē Platonis, & Plato amorem Socratis, & si vterque amat atque amatur: ibi cùm sit mutua beneuolentia, est amicitia, licet lateat, quia eius manifestatio nō videtur aliquid amicitiæ adiungere. Nam ponamus quòd postea sciant, ita vt illa beneuolētia mutua quæ antea latebat, fiat non latēs, quid postea? nihil enim accedere videtur beneuolētiæ mutuæ ex tali manifestatione, quia in vtroque est beneuolentia mutua vt erat antea, quare superflua erit illa particula. Oppositum tamen Philosophus attulit vt vidimus, & eius sentētia videtur esse vera, & partes rectè positæ in illa definitione, & definitio bene assignata, cùm constet ex genere & differentijs tanquam ex partibus essentialibus, & definitio videatur segregare amicitiam ab omnibus alijs quæ non sunt amicitia, & item cōuerti cū suo definito, ita vt omnis amicitia sit beneuolentia mutua non latens, & omnis beneuolentia mutua non latens sit amicitia, verum pro declaratione præmittendæ sunt quædā distinctiones, & primò intelligendū quòd beneuolentia sumi potest vt quoddā cōmune genus, quod diuidatur in amicitiam & beneuolentiā, ita vt amicitia dicatur beneuolētia, & beneuolētia item vt species alia ex opposito distinctè dicatur beneuolentia, sicut dispositio & habitus appellantur cōmuni nomine dispositionis. nam habitus est dispositio & item dispositio est dispositio. Nā quædam est dispositio quæ non est habitus, & tamē omnis habitus est dispositio, vt docet Philosophus in prædicamentis. Nam dispositio illa, quæ videtur esse species, & opponitur ex opposito habitui, dicitur esse de facili mobilis, & habitus de difficili, & tamen ambo collocantur sub dispositione tāquā sub quodā cōmuni genere, si sequamur eos qui dicūt dispositionē & habitū differre vt species distinctas & collocatas sub eodē genere dispositionis: & sicut ibi dispositio species cùm non habeat aliud nomen, sumit nomē generis: sic in hoc loco beneuolentia sumet nomē generis sic dicti. Præterea alia affertur distinctio quòd amicitia considerari multifariā solet. vno modo vt est qualitas quædā absoluta. & nō mutua, nec habens relationē,

vt eſt amicitia matrũ ad filios,quę conſideratur vt eſt qualitas quædã in matrẽ non habẽs correſpondentiã in filio:ideo largo modo dicitur amicitia. Itẽ amicitia conſiderari poteſt ſignificans relationẽ quandam æquiparantiæ, quæ fundatur in qualitate illa abſolutã,ſicut ſi duæ albedines æqualis gradus ſint ſimiles. Conſiderantur autẽ ibi duo, ſcilicet albedo quæ eſt fundamentũ,& relatio,ſcilicet ſimilitudo quę fundatur in albedine:albedo autem ipſa primò in ſubiecto eſt ſuo, eodẽ pacto fit in amicitia,vbi eſt relatio æquiparantię.Nam ſi in vno extremo ponitur amicitia, oportet & in altero poni,vt in Socrate & Platone ponitur altera alteri reſpondens, & hęc amicitia hucuſq; eſt beneuolẽtia mutua.Itẽ tertio modo cõſideratur amicitia,vt accedat alter reſpectus, ſcilicet vt vterq; ſciat beneuolẽtiã alterius,& ſic erit amicitia integra, vt ſumitur in definitione à Philoſopho.Nam prima eſt impropria.Secundo modo eſt etiã imperfecta licet propius accedat. Tertio modo eſt amicitia definita à Philoſopho. His diſtinctionibus pręmiſsis reſpondere poſſumus dubitationibus.Ad primam ꝙ beneuolentia non poteſt eſſe genus amicitiæ,cùm ſit principiũ eius.Reſpondetur per diſtinctionem ſuperius factã,ꝙ amicitia non eſt beneuolentia quæ eſt ſpecies,ſed beneuolẽtia quæ eſt genus.at cũ dicitur quòd beneuolentia eſt princpiũ, conceditur de beneuolẽtia quæ eſt ſpecies:ſicut diſpoſitio quę eſt ſpecies,eſt principium habitus,& tali ratione non eſt genus,ſed illa eſt genus quæ de vtriſque dicitur ſpeciebus,& ſic amicitia erit vna ſpecies ſub genere beneuolẽtiæ collocata.Ad ſecundã dubitationẽ cùm dicitur quòd illa particula,ſcilicet mutua eſt ſuperfluè poſita à Philoſopho,quia amicitia quæ eſt in Socrate eſt propria Socratis, & quę eſt in Platone eſt ipſius Platonis:ergo non eſt mutua, quia non migrat de ſubiecto in ſubiectũ.Reſponderi poteſt per diſtinctionem illam,ꝙ non accipitur hic mutua,vt amicitia trãſeat de ſubiecto in ſubiectum,id eſt ab amico in amicum,ſed accipitur hic reſpectus & relatio æquiparãtiæ ſecundum ſimilitudinem,vt amicitia quæ eſt in Socrate ſit ſimilis amicitiæ quæ eſt in Platone,non autẽ tranſeat in Platonẽ.& eodem modo amicitia quæ eſt in Platone ſit ſimilis amicitię quæ eſt in Socrate,non autem tranſeat in Socratem,ſed ſit ſimilitudo & correſpondentia quædam,vt par pari referatur

quaſi repaſsio quædam,& illæ duæ amicitiæ differãt tantũ numero,& ſpecie conueniant,vt ſint eadem amicitia, & eiuſdem rationis ſi habent idem obiectum.& hoc pacto neceſſariò ponitur mutua,quia mutua ſe referunt. Sed cùm dicebatur matris ad filium eſt amicitia,& tamen non eſt mutua,reſpõdetur ꝙ talis amicitia dicitur largo modo, vt diſtinctione ſuprà allata oſtendimus, & non dicitur propriè amicitia, eo modo quo propriè ſumitur. Ad tertiam dubitationẽ, cùm dicebatur quòd illa particula non latens ſuperfluè ponitur, quia nihil adiungi videtur amicitiæ ex eo quòd ſit manifeſta, quia eodem modo cùm ſit mutua beniuolentia in Socrate & Platone,erit amicitia ſiue ſciant illi,ſiue neſciãt ſe amare & amari.Dicendum ꝙ neceſſariò requiritur illa particula ad perfectam definitionem amicitię,quia ibi eſt relatio quędam quæ adiungitur ei,& fit mutatio quædam in ſubiectis: quæ cùm antea neſcirent ſe amari,poſtea ſciunt, & talis cognitio multum facit ad cõſtituendam perfectam amicitiam: quare non fruſtra ponitur illa particula,non latens.

De ſpeciebus amicitiæ. CAP. III.

φιλήσεις,

Ifferunt autem hæc ſpecie, & amores ergo*
16 *& amicitiæ. Tres igitur ſunt amicitiæ ſpe-*
17 *cies,æquales numero amabilibus ipſis. ob unumquodq; enim eſt mutuus amor, non latens.*
18 *Atq; qui ſeſe mutuo amant,hoc bona ſibi inuicem uolunt quo amant. Qui igitur ob utilitatem ſe mutuo amant. non per ſe amant:ſed quo aliquod ex ſeſe mutuo capiunt bonũ. Similiter & qui amant ob uoluptatẽ,non enim facetos amãt:quia ſunt tales:ſed quia ipſis afferũt uoluptatẽ. Qui igitur ob utilitatẽ amant,ob ſuum diligunt bonũ. Et qui ob uoluptatẽ,ob id quod eſt ipſis iocundũ. & non quo talis eſt is qui amatur,ſed quo eſt utilis aut iucundus. Per accidẽs igitur hæ ſunt amicitiæ. nõ enim amatur quomodo talis eſt is qui amatur:ſed quo uel bonũ aliquod affert,uel*
19 *uoluptatẽ. Tales autẽ amicitiæ,facilè diſſolui poſſunt,non*

perma

permanentibus ipsis similibus. Nam si non ulterius iucun-
di sint aut utiles, amare desistunt. Vtilitas autem non per-
manet, sed aliàs alia fit. Dimoto igitur eo propter quod
erant amici, dissoluitur & amicitia, utpote quæ ob illud
erat. Maxime autē amicitia talis in sensibus fieri uidetur.
Huius enim ætatis homines, nõ uoluptatem, sed utilitatem 20
sequuntur: & in ijs iuuenibus, atque uiris, qui suæ student
utilitati. tales autem nec multum siuml uiuunt. interdum
enim nec sunt iucundi, nec indigent igitur tali congressio-
ne, si non sint utiles. Nam eousque iucundi sunt, quousque
boni consequendi spem habent. Cum his amicitijs & ho-
spitalitiam ponunt. Iuuenum autem amicitia, ob uolupta-
tem constat. uiuūt enim cum affectu. & id maximè sequun 21
tur, quod est sibijpsis iucundum, & præsens. At cùm mu-
tatur ætas, alia fiunt & ipsa iucunda. quocirca cito fiunt
amici, citoq; desistunt. nam simul cum eo quod ipsos affi-
cit uoluptate, & amicitia ipsa mutatur. talis uerò uolupta
tis, celeris fit mutatio. Proni sunt etiam ipsi iuuenes ad a-
mores. Plurimum enim amatoriæ amicitiæ perturbatione
fiunt, & ob uoluptatem. Quapropter amant, & cito de-
sistunt, eadem die propositum sæpe mutantes. Hi uolunt
totos dies unà uersari, simulq; uiuere. sic enim fit ipsis id
quod per amicitiam suam affectant. Bonorum autem ami- 22
citia, similiumq; uirtute perfecta est amicitia. Hi nanque
mutuo sibi bona similiter uolunt, quo boni sunt. Boni ue-
rò sunt per seipsos. Atque ij maximè sunt amici qui bona 23
amicis illorum gratia uolunt. Propter seipsos enim ita se-
se habent, & non per accidens. Permanet igitur horum 24
amicitia, quandiu sunt boni. At uirtus res permanens est.
Atque horum uterque bonus est simpliciter, & amico. 25
Boni enim ipsi, & absolutè, & sibi mutuo boni sunt. &

utiles & iucundi similimodo. Nam boni, & absolutè, & sibi mutuo sunt iucundi. Singulis enim propriæ actiones sunt uoluptati: & quæ sunt tales. Bonorum autem actiones tales sunt, aut similes: talis autem amicitia, non sine ra
26 tione permanēs est. cōiunguntur enim in ipsa omnia quæ in amicis esse oportet. Nam omnis amicitia aut est ob bonum, aut ob uoluptatem; uel simpliciter, uel amanti, & ob similitudinem quandam. hæc autem omnia bonorum per seipsos amicitiæ insunt. huic enim similes sunt & cæteræ. Et id quod est absolutè bonum, est & iucundum simpliciter. Maximè igitur hæc sunt amabilia: & amare ac amici
27 tia, in his est maximè, & optima amicitia. Sunt autem meritò tales amicitiæ raræ. pauci enim sunt tales. Tempore insuper & consuetudine opus est. Secundum enim prouerbium, non fit ut mutuo se cognoscant, priusquàm simul cō sumant dictam salis mensuram. Nec igitur fit, ut prius recipiant se, sintq; amici, quàm amabilis utriq; uideatur esse atque credatur uterque. Qui uerò ea celeriter inter sese mutuo faciunt, quæ ad amicitiam attinent, uolunt quidem esse amici: sed non sunt, nisi sint & amabiles, & idipsum sciant. Amicitiæ nanque uoluntas, non amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempore, & cæteris perfecta est amicitia: & per hæc omnia fit. & utrique similis est ab utroq; quod quidem amicis insit oportet.

COMMENT.

16 DIFFERVNT autem illa tria nimirum specie.} Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm assignauit definitionem amicitiæ, & eam probauit: nunc diuidit eam in plures species, declarando quo pacto distinguuntur: & sic quoquo modo apparebit solutio dubitationis suprà allatæ in primo capitulo, scilicet vtrū sit vna species in plures. Diuiditur autem hoc capitulū in duas partes,

In pri

In prima declarat duas species amicitiæ,quarũ vna est ad vtilitatẽ,alia est ob iocunditatẽ. In secunda declarat aliã speciẽ quę est ob bonitatẽ vbi cõsistit amicitia proprie dicta.Affert igitur in primis tres cõclusiones probandas. Prima est,quòd tres sunt species amicitiæ,& probatur hoc pacto: Quot sunt amabilia specie distincta, tot sunt species amicitiæ quę circa illa versantur:sed ea quæ amãtur sunt tria distincta specie:ergo & tres erunt amicitiæ specie distinctæ, id est tres species amicitiæ. Maior est nota per diuisionẽ antea allatam, quòd amandũ triplex est,scilicet aut vtile,aut iocundũ, aut bonũ. Minor quoq; declaratur.Nã amicitia debet distingui secundum distinctionẽ obiecti sui, quod suprà tripliciter est diuisum.Notandum quòd potentiæ & habitus distinguũtur per operationes,& per obiecta, vt dicit Philosophus in libro de Anima, & sic ex diuersitate obiectorũ sumitur diuersitas, & actuum,& potentiarũ atq; habituum. Cùm igitur obiectum amicitiæ sit triplex,amicitiæ tres erunt species.

{ OB vnũquodq; enim istorũ. } Affert secundã conclusionẽ 17
hoc pacto: Omne id cui cõpetit assignata definitio amicitiæ est amicitia:sed istis tribus speciebus suprà nominatis cõpetit assignata definitio amicitiæ: ergo illæ tres species dictæ sunt amicitiæ.Patet ratio,quia amicitiæ quæ est ob vtile cõpetit,vt sit beneuolẽtia mutua nõ latens,& amicitiæ itẽ quæ est ob iocundũ,& itẽ ei quæ est ob bonũ.Notandũ ꝙ amicitiæ non est vna ratio formalis quæ æquè cõpetat istis tribus amicitijs,& vniuocè,nec etiã ęquiuocè:quare collocari videtur amicitia sic sumpta inter æquiuocũ & vniuocũ,vt prædicetur de partibus subiectiuis & istis tribus speciebus per analogiã quandã,& per similitudinẽ rationis:vnde amicitiæ nomẽ & ratio cõpetet ijs tribus speciebus amicitiæ,non tamen æquè.Nã primò & simpliciter cõpetet illi quæ est ob bonũ: postea verò & per similitudinẽ competet illis alijs speciebus amicitiæ.Nã dicẽtur amicitiæ & beniuolẽtiæ mutuæ nõ latẽtes,ob similitudinẽ quã habent cũ amicitia quæ est ob bonum,quæ simpliciter est amicitia, & vera beniuolentia mutua nõ latens & proprie dicta. Notandũ quòd amatio est affectio vel operatio quędam amicitiæ,non tamen omnis.Ista enim habent ordinem,vt vbi est amicitia, sit amatio,& non econtrà.Nam est aliquando amatio vbi non est amicitia.

18 {QVI igitur ob vtilitatem.} Affert tertiã cõclusionẽ Philosophus, qua postquã diuisit amicitiã in species suas, incipit cõsiderare de vtili & iocunda, quòd non sunt per se, sed per accidens amicitiæ. Probatur, Amicitia quæ est inter eos qui seipsos nõ propter se amant, sed propter aliquid aliud, nõ est amicitia per se, sed per accidens: sed amicitia quæ est ob vtilitatẽ, & ea quæ est ob voluptatem est huiusmodi: ergo tales amicitiæ nõ sunt per se, sed per accidẽs. Maior est nota, quia si amamus aliquẽ ob pecuniã, profectò pecuniã amamus per se: illũ verò per accidens, & ob aliquid aliud, & ob ipsam pecuniã. Minor declaratur, quia in amicitia vtili amatur vtilitas quidẽ per se, & amicus ille per accidẽs: similiter est de iocunda, vt si quis amat facetũ ob voluptatẽ, amat quidẽ voluptatem per se, facetum verò per accidẽs, & sic tales amicitiæ dicũtur esse per accidẽs, vt apertè dicit in textu Philosophus.

19 {ATQVE tales amicitiæ facilè.} Nũc declarat Philosophus quòd istæ duæ amicitiæ quæ fundãtur in vtilitate, aut voluptate facilè dissoluuntur hoc modo: Illæ amicitiæ, quarum causæ facilè cessant, facilè etiã dissoluuntur: sed amicitiæ quæ sunt ob vtilitatẽ aut voluptatẽ sunt huiusmodi: ergo tales amicitiæ facilè dissoluuntur. Patet ratio, quia remota causa per se alicuius effectus à qua talis effectus depẽdet, remouetur etiã ille effectus: vnde cũ causæ huiusmodi amicitiarũ vtiles & iocũdæ facilè mutẽtur, quę sunt vtilitas & voluptas, facilè dissoluũtur tales amicitiæ. Nã secundũ diuersas ætates diuersæ sunt vtilitates, & cõmoda: quin etiã in eadem ætate sæpè mutãtur vtilitas, & cõmodũ. Nã ægrotus facit libenter amicitiã cũ medico, pauper cũ diuite causa cõmodi: mutata aute causa facilè mutat̃ amicitia. Eodẽ modo euenit in amicitijs quę sunt ob voluptatẽ: nã facilè mutant̃ voluptates, & variãtur, & varia delectãt in varijs ętatibus cõstitutos. Alia enim adultos, alia adolescẽtes afficiũt voluptate. Cũ igit̃ vtilitas & voluptas sint causæ nõ solũ efficiẽtes, sed etiã finales harũ amicitiarũ, & cessante causa amicitiæ cessat amicitia, causæ aũt tales, scilicet voluptas & vtilitas facilè mutant̃, & cessante meritò amicitiæ q̃ sunt ob illa facilè dissoluẽtur.

20 {MAXIME autẽ amicitia talis.} Affert aliam sententiã de istis duabus amicitijs quę sunt ob vtilitatẽ vel ob voluptatẽ, qua declarat subiecta in quibus plerunque sunt secundũ varias

rias ætates. Nam in nõnullis videntur vtiles præcipuè reperiri, in quibusdam verò potius iocundæ. dicit autem quòd amicitia quæ est ob vtilitatẽ, maximè reperiri videtur in senibus, & etiã in ijs iuuenibus, qui maximè sunt intẽti suę cõmoditati. Non omnes iuuenes sunt eiusdem cõditionis, sed quidam sequuntur vtilitatem, quidã & ob hoc sæpius sequuntur voluptatem: maximè vero amicitia ob vtilitatem in senibus fieri videtur, quia cùm indigeãt magis ope & auxilio in illa ætate quàm in alia, quærunt amicos vtiles: reperiuntur tamẽ iuuenes interdum ita dediti lucro & cõmodis, vt eos tantum quærant amicos vnde vtilitatem se cõsequi posse confidant. Post hæc dicit Philosophus quòd amicitia hospitalitia poni etiam potest inter huiusmodi amicitias quæ constant vtilitatis gratia. Nam hospes hospitẽ amat, & suscipit commodi & vtilitatis causa vt experientia patet. Notãdum quòd hos senes & iuuenes quos hic Philosophus accipit, sumit non studiosos: nam si studiosi essent diligerent se inuicẽ ob virtutem & bonitatem, & stabilis esset talis amicitia vt patebit infra.

{IVVENVM autẽ amicitia.} Nunc ostendit Philosophus 21
subiectum in quo præcipuè est amicitia iocunda, dicendo ꝙ talis amicitia maximè reperitur in iuuenibus, & adolescentibus. & asignat rationẽ, q̃a ipsi plerunq; viuunt sc̃dm perturbationẽ, & secundũ appetitũ, amantes id quod affert voluptatẽ præsentẽ: & post hoc infert ꝙ iuuenum amicitia facilè soluitur & mutatur, quia mutatur causa voluptatis, & ipsa voluptas qua cõstabat amicitia. nã cùm mutatur ætas mutať affectus circa id quod afficit eos voluptate: quare parũ stabilis est huiusmodi amicitia. Itaq; cito fiunt amici & cito desistũt. Nã vertunť facilè ad amores vt plurimũ lasciuos, quia viuũt plerunque cùm perturbatione, & quia appetũnt mutuas voluptates volunt frequenter simul versari, quare facilè oritur amicitia inter eos, & facilè citoq; dissoluitur, tũ ex parte rerum quæ afficiũt voluptate, tũ ex parte amantũ. vtroq; enim modo declarauit Philosophus mutabilitatẽ huius amicitiæ.

{BONORVM autẽ hominum amcitia.} Hæc est secun- 22
da pars huius capituli, in qua posteaquàm declarauit qualis est amicitia ob vtilitatẽ, & ob voluptatẽ: nunc transit ad veram amicitiã bonorũ hominũ, & eã declarat afferendo plures conclusiones vt euidentius percipiatur. Prima conclusio

est,

eſt,quòd bonorum amicitia eſt perfecta hoc modo, Ea amicitia qua homines ſe ad inuicem amant propter ſeipſos, & non propter aliquid aliud,eſt perfecta amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi,ergo talis amicitia eſt perfecta. Patet ratio,quia tales amici volunt ſibi mutua bona, & vt veri amici qui amicum amant ipſius amici gratia.

23 {ATQVE ij maximè ſunt.} Affert aliam concluſionem ꝙ amicitia bonorũ eſt maxima amicitia, Illa amicitia qua aliq mutuo ſibi volũt bona ſimpliciter,hoc eſt maxima amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi:ergo eſt maxima amicitia.eſt enim per ſe,& nõ per accidens,neque propter aliud.

24 {PERMANET igitur horum.} Alia eſt concluſio ꝙ amicitia bonorum eſt permanens & ſtabilis hoc pacto, Ea amicitia quæ habet cauſas firmas & ſtabiles, eſt permanens & ſtabilis:ſed amicitia bonorũ eſt huiuſmodi,ergo amicitia bonorũ eſt permanens & ſtabilis.Patet ratio,quia amicitia bonorum cõſtat virtute quę eſt firma & ſtabilis,vt antea vidimus.

25 {ATQVE horum vterq;.} Alia eſt cõcluſio hoc pacto, Ea amicitia quæ amat id quod eſt ſimpliciter amãdũ,eſt ſimpliciter amicitia:ſed amicitia bonorũ eſt huiuſmodi:ergo amicitia bonorũ eſt ſimpliciter amicitia.Patet ratio,quia talis videtur eſſe amicitia quale eſt amandũ.Vnde ſi eſt amãdũ ſiue amabile ſimpliciter,amicitia quę dicitur reſpectu illius,erit ſimpliciter amicitia. Innuit etiam ꝙ amicitia bonorum eſt perfectiſsima.& probari poteſt hoc modo, Illa amicitia cui nihil deeſt perfectiſsima eſt amicitia:ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi,ergo amicitia bonorũ eſt ex omni parte cõplecta.Nam cõplectitur non modo bonitatẽ, ſed etiam iocunditatem & vtilitatẽ,quæ ſponte ſua,vt ita loquar, & ſuapte natura ſequuntur amcitiam bonã.primò enim nodus amicitiæ eſt ipſa virtus & bonorum morum ſimilitudo,deinde ſequitur vtilitas ex ſeſe ita vt non vtilitatem amicitia, ſed vtilitas amicitiã ſequatur,vt inquit Cicero.Boni enim amci abſolutè ſunt boni,vt dicit Philoſophus in textu:præterea ſibi mutuo vtiles,tum etiam iocundi,nam ſuæ propriæ operationes ſibi iocundæ ſunt,& quæcunq; ſunt ſimiles ſuis:at boni amici & ſtudioſi ſimiles habent operationes ſtudioſas & ſimilibus delectantur ſtudijs & moribus.

26 {TALIS autem amicitia permanens.} Alia eſt concluſio, quaſi orta ex dictis

qua

qua confirmatur superior conclusio iam allata, scilicet quòd bonorũ amicitia est firma & permanẽs:& probatur hoc pacto. Illa amicitia quæ per se complectitur omnia ea quæ reperiuntur in amicis, est maximè stabilis amicitia:sed bonorum est huiusmodi:ergo est maximè firma & stabilis. Patet ratio, quia omnis amicitia aut est ob bonũ, vel ob iocundũ, vel ob vtile,& iocundũ, inquã, vel simpliciter vel alicui, veluti amãti, quia nõ est simpliciter iocũdũ, sed per similitudinẽ quãdã,& per accidens. At hæc omnia per se insunt amicitiæ bonorũ, quia ibi est bonũ & iocũdum simpliciter, & bonum simpliciter &c.id est vtile & iocũdum comitãtur ex sese. Meritò igitur tales amicitiæ stabiles esse dicũtur, cùm earũ obiectũ vi cõtineat omnia alia quæ reperiũtur in alijs amicis: sed ita vt si illis cõpetãt per accidens, amicitiæ bonorũ cõpetãt per se. Nam amicitiã bonorũ sequitur iocunditas simpliciter & per se,& nõ est eius ratiõis cuius est voluptas in amicitijs quæ sunt tãtùm ob voluptatẽ, quia illa est secundũ qd, & apparens, sed hæc simpliciter & vera. Notãdum ꝙ homo cùm est adeptus virtutes, gaudet vehemẽter perfectione sua quia non incassum videtur esse productus à deo, diligit autẽ seipsum magnopere vt bonum, eodem pacto cùm videt aliquem studiosum,& sibi similem, amat illum ea ratione qua percipit illum esse bonum:& ex cõsequẽti gaudet illius probitate,& resultat summa iocunditas ex tali amicitia, & vtilitas, quia volunt mutuò sibi bona & quærunt. Talis igitur amicitia tot partibus egregijs cõpleta & cumulata, est præclara,& firma amicitia fundamentũ habens virtutũ,& eorundẽ morum similitudinem. Nam omnium societatum, vt inquit Cicero, nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate coniunctis.

{SVNT autem meritò tales.} Affert aliam conclusionem, quòd amicitia bonorum est rara, hoc pacto: Amicitia 27 quæ habet causam difficilem raró fieri solet: sed bonorum amicicia habet causam difficilem: ergo raró fit. Patet ratio, quia virtus est causa amicitiæ bonorum, quæ difficile comparantur,& circa difficile versatur, vt antea patuit. Simul etiam quia fieri non potest sine prudentia quam cõsequi difficile est. Affert aliam rationem Philosophus ad eandem conclusionem probandam. Ea amicitia quę indiget diu

diuturnitate tẽporis vt fiat, est rara: sed bonorũ amicitia est huiusmodi: ergo amicitia bonorũ est rara. Ratio patet, & declaratur à Philosopho antiquo prouerbio, quòd homo non cognoscit hominem perfectè nisi longitudine tẽporis, & nisi comedat modium salis. vnde cùm amicitia debeat esse nõ latens, & amici se debeant inuicem cognoscere, ideo requiritur diuturnũ tẽporis spatium, & illud prouerbium accommodatur quod de sale dicitur: quod tetigit etiam Cicero cũ inquit, Verũ est quod dicitur, multos modios salis simul esse edendos vt amicitiæ munus expletum sit. His dictis soluere videtur tacitã obiectionem: nam aliquis dicere posset quòd multi breui tẽpore fiunt amici, exhibẽdo inter se omnia quę ad amicitiam requiruntur. Ad hoc dicit Philosophus quòd ij non sunt propriè amici: potest tamen esse in eis volũtas amicitiæ, & beniuolẽtia quædã, nõ tamen erit amicitia propriè, licet ibi esse appareat aliquas operationes ad amicitiã pertinẽtes. Nã sicut potest aliquis operari operationes studiosas, etiã si nõ habeat virtutẽ: sic fieri potest vt aliqui agant tãquã amici, cùm re vera nõ sint propriè amici, sed habeant voluntatem contrahendi amicitiam. Post hæc concludit Philosophus ꝙ talis amicitia bonorum est perfecta tẽpore, & omnibus alijs supradictis, & similis fit vtriq; amicorũ ab vtroque, quod requiritur ad amicitiam, propter hoc scilicet quòd sint similes in virtute. Meritò igitur talis amicitia rara est quod est signũ perfectionis, & simpliciter amicitia cũ habeat fundamẽtũ, & causam ipsam virtutẽ. Digni enim sunt amicitia, vt ille inquit, quibus inest causa cur diligãtur. Rarũ genus & quidem omnia præclara rara. Nec quicquã difficilius quàm reperire quod sit omni ex parte in suo genere perfectum.

Græcè melius: ἡ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ. ὁμοίωμα ταύτης ἔχει. καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ, ἡδεῖς ἀλλήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον. καὶ γὰρ τοιοῦτοι ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοὶ. μάλιστα δὲ καὶ ἐν τοῦτ. &c.

Quòd studiosa amicitia propriè dicatur amicitia, aliæ verò per accidens.

CAP. IIII.

*A * uerò quæ ob uoluptatem, & ea quæ ob utilitatem est, similitudinem huius habent. Boni nanque, & iucundi, & utiles sibi mutuò sunt. Maximè autem & tales amicitiæ permanent: cùm æquale fit ab utrisque, ut uoluptas. & non solùm hoc modo,*

28 *sed*

*sed etiam ab eodem. ut inter facetos fit. & non inter amatorem ac adamatum. Hi nanque non delectantur eisdem. sed ille quidem aspectu gaudet adamati, hic autem obsequio amatoris. Desinente uerò pulchritudine, amicitia quoque nonnunquam desinit. Illi nanque aspectus non est iucundus, huic autem obsequium non præstatur. Plerique autem in amicitia permanent, si ex consuetudine mores dilexerint eosdem mores habentes. Sed qui non ob uoluptatem in amatoribus, sed utilitatem commutāt, ij & minus sunt amici, & minus permanēt. Qui uerò sunt ob utilitatem amici, ij simul cum utilitate dissoluuntur. Non enim
hi sese mutuò, sed utilitatem amabāt. Fit igitur ut & pra* 29
*ui prauis, & boni prauis, & neutri quibusuis amici sunt ob uoluptatem atque utilitatem. sed boni soli sunt propter seipsos amici. Mali nanque seipsis non gaudent, nisi utilitas proueniat aliqua. In sola etiam bonorum amicitia, nul
lum calumnia locum habet. Non enim facilè cuiquā quis-* 30
piam de eo credere potest, quem ipse diuturno tempore comprobauit. In his ipsis est, & sibi mutuò credere, nunquam iniuriam facere, cæteraq; omnia quæ amicitiæ ueræ censentur inesse. In cæteris autem amicitijs, nihil prohibet ea quæ sunt hisce cōtraria fieri. Interdum nanq; homines eos etiam dicere consueuerunt amicos, qui ob utilitatē amant: ut ciuitates (societates enim à ciuitatibus utilitatis gratia fieri uidentur.) Et itē eos qui se propter uoluptatē mutuò diligūt, ut pueri: nos etiā fortasse tales quidē amicos dicere oportet. Et asserere autem species amicitiæ plures esse. Atque primò quidem & propriè amicitiam eam esse, quæ bonorū est hominum ratione sanè qua boni sunt. cæteras autem per similitudinē. Quo nanq; bonū quoddam in ipsis est & simile, hoc sunt amici. Id enim quod

X

afficit uoluptate, bonum quoddam ijs est, qui uoluptatem
31 *amant.* Non *autem multum hæc copulantur. nec ijdem ob utilitatem, uoluptatemq; fiunt amici.* Nam *ea quæ per ac-*
32 *cidens sunt, non nimium coniunguntur.* In *has autem species amicitia distributa, praui quidem erunt ob uoluptatē aut utilitatem amici, hac ratione similitudinem subeuntes, boni autem sunt propter seipsos amici. ea nanque ratione qua boni sunt.* Hi *igitur sunt absolutè amici: illi uerò per accidens, & quia sunt similes his.*

COMMENT.

28 Ea vero quæ ob voluptatem & ea quæ.} Hoc est quartum capitulū huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit tres species amicitiæ secūdum rationem cuiusq;: nunc comparat ambas illas, scilicet vtilē & iocundū cum amicitia bona, & ostendit, in quibus sunt similes, & in quibus sunt dissimiles, et differunt. Diuiditur itaque in duas partes quę declarabūtur. In prima igitur affert ea in quibus similitudinem habere videntur illæ duæ amicitiæ cum amicitia perfecta. Primò quia boni amici sunt iocundi sibi inuicem: eodem pacto amici qui sunt ob iocunditatē. Item amici boni sunt sibi inuicem vtiles: eodē vel simili modo amici ob vtilitatē. Quare ob hanc conditionē illæ duæ amicitiæ vidētur habere similitudinē quandam cū amicitia perfecta. Præterea si sunt permanentes aliquo tempore, habēt similitudinem in eo quòd sunt permanētes cum perfecta amicitia, quę est vehemēter firma vt vidimus: illæ verò si permaneant aliquanto temporis, fit hoc cùm æquale sibi inuicē rependunt, vt voluptatem pro voluptate: sed cùm iocunda sint, & voluptaria diuersa, requiritur etiam ad stabilitatē talis amicitiæ, vt eisdē voluptarijs delectentur, quod euenire videtur inter facetos; non autem inter amatores, & eum qui amatur amore amatorio, quia non delectantur eisdem, ideo citò dissolui tur talis amicitia. Deinde ostendit quòd alio modo fieri potest, vt talis amicitia aliquanto temporis permaneat, si alter alterius mores diligat ex consuetudine, & quia similes moribus sunt: diligūt se enim vicissim ob similitudinem quā habent

bent inter se, ex qua similitudine morum coniunctio amicitiæ permanet aliquod tempus. & sic ex istis duabus conditionibus ostendit Philosophus quòd illę duę amicitiæ habēt similitudinē cum bona amicitia, tamen in pluribus differunt, & nihil etiam in quibus similes esse videntur differunt, quia vtile & iocundū in bona amicitia simpliciter est tale: in illis verò nō simpliciter, sed secundum quid & ipsis. Post hæc Philosophus ostendit quādo fit vt illæ amicitiæ duæ minus permanent cùm permutāt voluptatē cum vtilitate: sed quicquid sit, patet quòd illæ duæ amicitiæ habent causam, altera voluptatem, altera vtilitatē, quibus cessantibus cessat amicitia, & illæ causæ facilè cessant. quòd si aliquod tempus permanent, fit cùm eueniūt ea quæ suprà dixit Philosophus de amicitia, quæ est ob voluptatem. quæ dicta accōmodari etiam possunt amicitiæ ob vtilitatē. {FIT igitur vt voluptatē.} Hæc est 29
secūda pars huius capituli, in qua Philosophus postquā declarauit similitudinem quā habere videntur amicitiæ vtiles & iocundæ cùm ea amicitia quæ est ob bonū, & quæ est simpliciter amicitia: nunc ostendit dissimilitudinem quam habēt, & quomodo differunt ab illa, afferendo plures conditiones quibus illæ distinguuntur à bona amicitia. Prima conditio est, quòd illæ duæ amicitiæ inter quosuis homines reperiri possunt, bona autem simpliciter inter bonos tantum. Et hoc declarari potest duabus conclusionibus. Prima, Cunctis hominibus quibus contingit amabile vtile esse iocūdum, contingit amicitiam contrahere ob voluptatem, aut vtilitatem: sed quibuscunque siue malis, siue nō malis fieri potest vt amabile sit vtile vel iocundum: ergo quibusuis contingit amicitiam contrahere ob vtilitatem aut voluptatem, vt patet in textu. Secūda, Amicitia quæ est inter homines qui seipsos amant propter seipsos tantum, & nō propter aliquid aliud, est solum inter bonos: sed amicitia quæ perfecta & simpliciter dicitur est huiusmodi: ergo amicitia perfecta est solum inter bonos. & sic ex ista conditione duabus conclusionibus probata, patet prima maxima differētia quæ est inter istas duas amicitias, & amicitiam perfectam, cùm illę fieri possint inter quosuis: hæc solum inter bonos. {IN SOLA etiam bo- 30
norum hominum.} Affert aliam conditionem qua amicitia bonorum differt à cæteris: & hic non bene, iudicio meo,

traductum fuit vocabulum illud à quibusdã quod dicit mutabile,& debebat poni calumnia loco illius:& ideo hic expositores sequendo illud vocabulum transmutabile,non etiam est accõmodatum omnino sententiæ Philosophi. Nam querelæ propriè fiunt ab amico de amicis quando nõ seruant leges amicitię:sed hic intelligitur de calumnijs quas maledici afferũt alicui de amico suo,accusando illum.boni igitur amici nõ acceptant has calumnias,quia sunt certi de amico suo: cæteri verò fortè acceptãt.quare dicit Philosophus quòd bonorum amicitia est sola ἀδιάβλητος,id est sine calũnia. Probatur,In ea amicitia quę est inter homines qui sese diuturno tempore ipsi cognouerunt,non habet locũ calumnia:sed bonorum amicitia est huiusmodi:ergo in bonorũ amicitia non habet locum calumnia. Nam diuturna consuetudine,& mutuis operationibus lõgo tempore factis facilè perspectus est animus,& natura,& mores vtrorumque, ex quo generata & inserta est in animis vtrorumque tanta fides & firma opinio alterius de altero,vt in tali amicitia calumnia locum nõ habeat, sed in cæteris habere potest: ergo bonorum amicitia differt ab illis. His dictis affert quandam obiectionem quæ fieri posset,& eam remouet. Si quis enim diceret,quare illæ duæ amicitiæ ob vtilitatem & voluptatem vocantur amicitiæ,cùm tu Aristoteles per tuas differentias facias tantopere eas distare à vera & perfecta amicitia? Hanc obiectionem soluit Philosophus quasi dicendo illas non esse propriè & simpliciter amicitias,sed quia homines consueuerunt eas sic appellare,vt exemplo ciuitatum & puerorum ostendit in textu,nos quoque eas appellamus amicitias sequendo istam consuetudinem loquendi:sed tamen ne confundamus, & ne decipiamur,ponere oportet esse plures species amicitiæ, & afferre ordinem & distinctionem inter eas,dicendo quòd amicitia bonorum ea ratione qua boni sunt, est propriè & verè, & simpliciter amicitia:reliquę verò adumbratæ & imagines quædam amicitiæ,ita vt si vocẽtur amicitiæ, dicantur per similitudinem quandam: quia vt amicitia vera est ob simpliciter bonum,ita illa est ob voluptatem quæ tali apparet esse sibi bonum: & illa quoque ob vtilitatẽ quæ bonum sibi esse videtur,quia talium sunt amatores,licet illa nõ sint verè bona,quare ob talẽ similitudinẽ istę appellanť amicitiæ.ex qui

bus

bus colligitur quòd definitio amicitiæ ſuprà allata per analogiam & ſimilitudinem rationis iſtis amicitijs videtur cõpetere, ita vt per prius attribuenda ſit amicitiæ bonorum, cæteris verò poſterius, & per ſimilitudinem quandam.

{NON autẽ multum hæ copulantur.} Affert aliam condi- 31
tionem Philoſophus quia illæ duæ amicitiæ à bonorũ amicitia differunt, quia illæ quæ ſunt ob vtilitatẽ & voluptatẽ nõ multum coniunguntur. Probatur, Hæ amicitiæ quæ ſunt per accidens nõ multũ coniunguntur: ſed amicitiæ quæ ſunt ob voluptatẽ & vtilitatem ſunt per accidens: ergo non ſæpè nec multum cõiunguntur. Maior declaratur, quia amicus ob vtilitatẽ eſt intentus rebus vtilibus: qui verò ob voluptatẽ, eſt econtrà intentus rebus voluptarijs, nec facilè reperiuntur amici qui ſibi ſint inuicem amici ob vtilitatẽ, & iocunditatẽ, id eſt nõ fit de facili, vt in amicitia quæ eſt ob vtilitatẽ, ſit etiã iocunditas, aut in amicitia quæ eſt ob voluptatẽ, ſit etiã vtilitas: harũ enim amicitiarum cauſæ ſunt per accidens, & ideo nõ multum coniunguntur. Verũ in amicitia bonorum omnia illa, ſcilicet vtile, iocundum, & non ſecundumquid, ſed ſimpliciter talia reperiuntur: eſt enim bona, & iocunda, & vtilis ſimpliciter, & per ſe non per accidens.

{IN has autem ſpecies amicitiæ.} Affert aliã concludendo 32
quòd boni amici ſunt ſimpliciter amici, & propter ſeipſos, cæteri verò illi per accidens, & ea ratione dicũtur amici qua habent ſimilitudinẽ quandã cum iſtis, vt ſuprà oſtendimus.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.

CAPVT V.

VT autẽ in uirtutibus alij habitu, alij actu bo- 33
ni dicuntur: ſic & in amicitia. Amicorum enim alij ſimul uiuentes gaudent ſe mutuo: bonaq; conferunt. alij dormientes aut locis ſciuncti non operantur quidẽ, ſed ita ſeſe habent, ut operentur amicè. loca nanque nõ diſſoluunt amicitiam abſolute, ſed operationẽ. Quòd ſi diuturna abſentia fuerit, amici- 34
tiæ quoq; uidetur obliuionem efficere. unde dictum eſt: taciturnitas amicitias complures diſſoluit. Atqui neq; ſenes 35

neque seueri, uidētur esse ad amicitiam apti. Exigua enim afficiunt uoluptate. nemo autem conuersari cum eo potest qui dolorem afferat, aut non sit iucundus. Maximè nanq; natura uidetur molestiam quidē fugere, oblectamenta au
36 *tem affectare. Qui uerò se quidem mutuo acceptant, non simul autem uiuunt, ij beneuolis magis sunt similes, quàm amicis. Nihil enim tam proprium est amicorum, quàm uiuere simul. Non egentes quidē, utilitatem affectant. simul autē uiuere & ipsi beati. etenim solitarios quidē hos esse minimè conuenit. Vt simul autē degant, fieri non potest, nisi sint iucundi eisdemq; gaudeant: quod quidem amicitia*
37 *sodalitia uidetur habere. Bonorum igitur amicitia maximè est (ut sæpe diximus) amicitia. Nam amabile quidem id & expetibile esse cōstat, quod est absolutè bonum, aut iucundum: unicuique uerò, quod ipsi est tale. Bono autem*
38 *propter hæc utraq; bonus. At uerò amor quidē similis est affectui, amicitia uerò habitui. Amor nanque non minus est ad inanimata. Amici autem amant sese mutuo cum electione. electio uerò ab habitu proficiscitur. Et uolunt ijs bona quos amant, illorum gratia: nō per affectum, sed ha*
39 *bitum. & amantes amicum, id amant quod sibijpsis est bonum. uir enim bonus factus amicus, bonum fit ei cui iam est amicus. Vterque igitur & id quod sibi bonum est amat, & par reddit uoluntate atque iucunditate. Dicitur enim amicitia æqualitas. maximè autem hæc bonorum amicitiæ insunt.*

COMMENT.

33 VT AVTEM in virtutibus quidam habitu, quidam actu.} Hoc est quintū capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm definiuit amicitiam, & distribuit eam in suas species, & ostendit amicitiam bonorum esse amicitiam propriè

prie & simpliciter:illas verò alias non propriè,sed per similitudinem: nunc declarat amicitiam comparando eam cùm suo actu. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, quæ declarabuntur. In prima hanc probat conclusionem, Sicut fit in cęteris virtutibus, vel habitibus, ita in amicitia: sed in illis fit vt in quibusdam sit habitus, in quibusdam verò actus con iunctus cum habitu: sic erit in amicitia. Patet consequentia per sufficientem similitudinem: nam cùm amicitia sit habitus quidam, id quod competit alijs habitibus cõpetet etiam amicitię in eo quòd habitus est. Assumptio declarari potest, quia est aliquis fortis habitu tantùm, sicut dormiens fortis, qui habet habitum fortitudinis, & tamen non operatur. fit etiam vt aliquis habeat actum cõiunctum cum habitu, sicut fortis cùm operatur. & pugnat pro communi bono. Simili modo de amicitia, & amicis dici potest, quia potest fieri vt habeant amicitiam & non operentur simul viuendo, & conuersando vt locis distracti: fieri etiam potest vt habeãt habitum, & etiam actum coniunctũ cum habitu, vt illi qui simul viuunt, & sibi mutuo beneficia cõferunt, & operationes amicitiæ exercent. Sic igitur patet, quòd in amicitia quidam habitu esse possunt qui dicitur primus actus, quidam etiam nõ solum habitu, sed etiam operatione, qui dicitur secundus actus, vt fit etiam in virtutibus. Notandum quòd Philosophus dicit, absentiam amicorum non tollere amicitiam, nisi diuturnitate temporis eius fiat obliuio, sed tollere operationem & vsum. Verùm sunt multæ operationes amicitiæ vt bene velle, bene facere, conuersari: has omnes non tollit absentia amicorum, sed aliquas: nam tollit conuersationem & conuictum: non tamen tollit beneficia, beneuolentiam, & similia. & sic intelligenda est sententia Philosophi.

{QVOD si diuturnior absentia.} Affert aliam conclusionem Philosophus, quòd longa & diuturna absentia amicorum videtur mandare obliuioni amicitiam. Nam sicut à viuendo & conuersando simul oritur amicitia, sic etiam dissoluitur à contrario, scilicet cùm non viuitur simul, vnusquisq; enim habitus augeri & conseruari videtur ab eisdem operationibus à quibus oritur, & corrumpitur à contrarijs: sic erit de amicitia, & sicut à determinatis operationibus determinati oriuntur habitus: sic à determinatis operationibus na- 34

ſcitur amicitia,Hę autē operationes ſunt,cōuerſari & viuere ſimul:cuius contrariū eſt nō cōuerſari ſimul nec vnà viuere. Ideo dicit ꝙ diuturna abſentia,non em̄ breuis,cùm amicitia ſit habitus,ſed diuturna tollit amicitiā,& hoc cōfirmat vetuſto prouerbio,ꝙ diuturnū ſilētiū multas diſſoluit amicitias.

35 {ATQVI neque ſenes,neque ſeueri.} Tertia eſt cōcluſio quòd ſenes & ſeueri homines non ſunt apti ad amicitiā contrahendam,aut operādum ſecundum eam hoc modo,Hi qui non ſunt apti ad operationem amicitiæ exercendā,non ſunt apti ad amicitiam:ſed ſenes & moroſi non ſunt apti ad operationes amicitiæ vt conuerſari & viuere ſimul: ergo non videntur eſſe apti ad amicitiam. & hæc ratio videtur accōmodata ſententiæ ſuperiori qua diximus Philoſophum comparare amicitiam ipſam ad actum ſuum. Notandum quòd ſenes poſſunt habere amicos: tamē dicuntur in ſenectute non facilè contrahere amicitiam,ſed potius in iuuentute contractam ad ſenectutem perducere. Itaque non eſt intelligendū dictum Philoſophi, quòd ſenes poſsint habere amicitiā antea ſaltem contractam, ſed quòd non ſint ad amicitiam apti vel denuo contrahendam vel exercendam ſecundum operationes amicitiæ,quarum præcipua videtur eſſe conuerſari,& viuere ſimul,& gaudere mutuo conuictu : ſed vita ſenum & eorum qui ſunt moroſi parum eſt iocunda. & hoc non videtur intelligendum de omnibus ſenibus,& ſeueris,ſed Philoſophus loquitur de his ſecundum quod plerunque fiunt:reperiuntur enim quidam ſenes qui gaudent honeſtis voluptatibus,& ſunt apti ad cōuerſandum cum alijs hominibus,& hi ſunt qui in iuuentute ſtudioſi euaſerunt& ornati virtutibus.

36 {QVI verò ſe quidem mutuo,}Affert aliam cōcluſionem, quòd ij qui ſe mutuo probant,& tamē prætermittūt id quod eſt proprium & præcipuum in amicitia,ſcilicet viuere, & cōuerſari ſimul,ſunt magis ſimiles beneuolis quàm amicis, nā præcipuum munus amicitiæ eſt viuere ſimul quoad fieri poteſt : quòd ſtatim innuit Philoſophus, tanquam aliam concluſionem vt probet quod ſuprà ſuppoſuit de actu amicitiæ, quod amici ſimul viuentes ſe mutuo gaudent : quod eſt proprium amicitiæ , & probari poteſt hoc modo, Id quod beati quoque amici affectant eſt maximè proprium amicitiæ : ſed ſimul viuere & ſimul conuerſari maximè expetunt amici

etiam

etiam felices atque beati: ergo simul viuere & simul conuersari est maximè proprium amicitiæ. Patet ratio, quia multos videmus expetere multa, non tamē dicimus ea esse bona nisi vir studiosus approbet, & expetenda esse dijudicet, qui est vera regula & mēsura, vt declarabit etiam inferius. Nam sicut fit de sanis, ita de bonis, nam non sana sunt dicenda quæcunq; expetit quiuis, sed ea quæ sanus & habēs gustum & iudicium incorruptū: sic est de bonis & de amicitia, cuius proprium esse videtur id quod amici studiosi expetūt, qui incorruptè dijudicant, & id est simul viuere ex quo maximè sumunt iucunditatem: nam simul versari non possent, nisi sibi mutuo essent iocundi, & ijsdem gauderent rebus, quod videtur reperiri in sodalitio, vt dicit Philosophus. Notandum ꝙ simul viuere non intelligitur hoc pacto vt vnus versetur cū altero solùm comedendo vel otiose ambulando vt pecudes, sed ita vt alter alteri cōferat ea quæ sunt mentis, & quæ pertinent ad virtutes & bona animi, monēdo, cōmunicando, & mutuò gaudēdo honestis operationibus ex quibus redundat vera & summa voluptas. Notandum quòd amicorū sunt operationes internæ & externæ: quæ externæ sunt minus præstantes quàm internæ, quæ sunt mentis & rationis: sed externarum operationum amicorū simul viuere videtur esse maximè proprium amicitiæ eo modo quo diximus.

{BONORVM igitur hominum.} Hæc est alia conclusio, 37
quòd bonorum amicitia est maxima & perfecta, quam & si anteà probauit Philosophus, tamen nunc occasionem nactus eam denuo infert ex supradictis, & probari potest hoc modo, Ea amicitia qua amatur id quod est simpliciter iocundum & simpliciter bonum, est maxima amicitia: sed amicitia bonorum est huiusmodi: ergo amicitia bonorum est maxima amicitia. Nam cùm amabile sit id quod est simpliciter bonum, aut iucundum, cuiq; verò sit quod est sibi tale, viro bono hęc vtraq; insunt, quia est amabilis simpliciter, & de se, & amabilis amico: omnia enim quæ in amicis esse oportet, vt suprà dixit, bonorum per se amicitiæ insunt.

{AT verò amatio quidem similis est affectui.} Hæc est se 38
cunda pars huius capituli, qua probat amicitiam esse potius habitum quàm affectum, amationem verò potius affectum. Dixit enim antea amicitiam esse habitum, & habere actum

suum.cùm ergo hoc præsuppofuiſſet,nūc meritò probat duꝫ bus rationibus.Prima eſt iſta, Electio proficiſcitur ab habitu,& non ab affectu:ſed electio quædā proficiſcitur ab amicitia : ergo amicitia eſt habitus non affectus. Maior eſt nota, quia operationes quæ proficiſcuntur ab habitu,eliguntur antea quàm fiant. Minor eſt etiam clara:nam amicus eligit, & cum electione reſpondet in amando.Secunda ratio,Qui volunt bona amicis illorum gratia, non per affectum, ſed per habitum id agunt:ſed amici propriè volunt bona amicis illorum gratia:ergo per habitum amicitiæ qui inclinat eum ad expetendum ea quæ ſunt amicis bona. quare concluditur ꝙ amicitia eſt habitus nō affectus,amatio verò potius affectus: & loquitur de amatione quæ eſt ante habitū amicitiæ,& largo modo ſumpta,quæ extēditur etiam ad inanimata,& non de ea quæ eſt operatio quædam amicitiæ poſt habitum. Notandū quòd electio tripliciter ſumi poteſt, vt alibi diximus: aut vt principium quo duobus propoſitis eligimus, alterum potius altero:alio modo vt eſt affectus conſultationis & deliberationis,vt in tertio declarauit:tertio modo vt proficiſcatur ab habitu qui eſt actus volūtatis inclinatæ ad hoc magis quàm ad illud,per habitum qui eſt in ipſa.& ſic tertio modo hic accipi poteſt.Verū ſi collocare velimus amicitiā in volūtate,dicere poſſumus ꝙ habitus amicitiæ eſt in voluntate,& habitus quoq; charitatis quem ponunt theologi. vnde per habitum charitatis fertur præcipuè voluntas ad Deum : per amicitiam verò non ſolùm per charitatē fertur ad homines.

39 {ET amantes amicum.} Remouet tacitam obiectionem Philoſophus,quia dixit quòd amici volunt bona amicis gratia illorum. Hoc fortè videretur abſurdū quòd amemus aliquem propter ipſum, & nullo modo propter nos , vnde oritur difficultas & dubitatio. Reſpondet igitur Philoſophus quòd amicus amatur gratia amici,& etiam propter nos,quia bonus amicus eſt bonum ſimpliciter,cùm ſit refertus virtutibus,& eſt bonum alicui,id eſt amico ſuo. Amatur igitur amicus propter ſe,& gratia eius qui amat,quia bonum amici redundat ad amantem. Nam mutuo ſibi tribuunt, & reddūt pari voluntate & iocunditate ea quæ ſunt bona, quia amicitia dicitur eſſe æqualitas quædam. & hæc intelliguntur de amicitia bonorum & de perfecta amicitia.

In qua

In qua amicitia plures possunt esse amici.

CAPVT VI.

IN seueris autem atque senibus, tanto minus 40
fit amicitia, quãto difficiliores sunt, & minus congreßionibus gaudent. Hæc enim ad amicitiam maximè spectare, & ipsam efficere uidentur. Quocirca iuuenes quidem cito, senes autem non cito fiunt amici. non enim fiunt ijs amici, quibus non delectantur. Similiter nec seueri. sed tales beneuoli quidẽ mutuo sibi sunt. etenim & bona uolunt, & prompti sunt ad neceßitates. amici uerò non ualde sunt, propterea quòd non simul degunt, neq; sese mutuo delectantur. quæ quidem ad ipsam amicitiã maximè pertinere uidentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quis- 41
piam sit amicus, quemadmodum nec ut complures simul adamet. est enim exuperationi similis. Tale autẽ ad unum aptum fieri. multos uerò eidem uehementer placere non facile est, fortasse autem nec bonos esse. Oportet autem & experientiam accipere, & in cõsuetudine fieri. quod quidem est perdifficile. Ob utilitatem autem ac uoluptatem 42
multis placere quis potest. Complures enim sunt tales. & subministrationes manifestæ, breui in tempore fiunt. Harum autem ea magis est similis amicitiæ, quæ est ob uoluptatem: cũ eadem ab utrisq; proueniũt, & sese mutuo gaudent, aut eisdem. quales sunt iuuenum amicitiæ. inest enim magis in his liberalitas. At ea quæ ob utilitatem constat, eorum est hominum qui quæstui uacant. Beati etiam utilibus non indigent, sed iucundis. cũ quibusdam enim simul uiuere uolunt, & molestũ paruo quidẽ tẽpore ferũt. continuè uerò nemo, nec ipsum bonũ toleraret, si dolore ipsum afficeret. Quare iucundos quærunt amicos. sed forsitan

& bo

& bonos oportet: cùm sint tales & etiam ipsis. Sic enim
43 *ipsis inerũt, quæ amicis inesse oportet. Qui autem sunt in potestatibus cõstituti, diuisis uti uidẽtur amicis. Alij enim sunt ipsis utiles, alij iucundi. Vt autem ambo sint ijdẽ non nimium fit. Neq; cum uirtute iucundos quærunt, neq; utiles ad honesta. sed facetos quidẽ quærunt, uoluptatẽ appetentes, habiles autem ut agunt ipsum præceptũ. Atq; hæc homine in eodem non nimium fiunt. Studiosus autem homo iucundus est simul, ut diximus, atque utilis. Sed talis amicus nõ fit excedenti, si & non uirtute excedatur. Sin minus non æquatur, cum rata sit inferior ratione. non ni-*
44 *mium autem tales fieri solẽt. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in æqualitate consistunt. Eadẽ enim ab utrisq; fiunt; & sibi mutuo uolunt. aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro utilitate) commutant. Dictum est etiam has minus amicitias esse, minusq́; permanere. Videntur autem & ob similitudinem dißimilitudinemq́; eiusdẽ, & esse amicitiæ & non esse. nam similitudine amicitiæ quæ est ob uirtutẽ, uidentur amicitiæ esse. altera nanque uoluptatem, altera habet utilitatem, quæ quidem insunt & illi. Sed quia illa quidẽ omni calumnia uacat, & stabilis est: hæ uerò cito dissoluuntur, alijsq́; compluribus differunt: non uidentur ob illius dißimilitudinem amicitiæ esse.*

COMMENT.

40 In seueris autẽ atq; senibus tanto minus fit amicitia.} Hoc est sextum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm declarauit amicitiã cõparando eam ad suum actum, nunc ipsam considerat comparãdo eandem cum subiectis in quibus est, id est cũ amicis. Ipsa enim est habitus in subiecto, & nõ potest esse nisi in amicis. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabuntur. In prima igiť parte Philosophus cõparando amicitiam ad subiecta sua, vt osten

ostendat qui homines sunt propriè apti ad amicitiam,& qui non sint propriè apti, probat hanc conclusionẽ,quòd senes & morosi non sunt apti ad amicitiã hoc pacto, Hi hominũ qui sunt difficiles, & minus gaudent conuictu & conuersatione aliorũ,sunt inepti ad amicitiam: at senes & hoĩes seueri sunt huiusmodi:ergo sunt inepti ad amicitiã. Suprà etiam de ijs tetigit,sed ibi loquebatur de actu amicitię, hic autẽ de subiectis.Sed ex hac sententia statim infert aliam quę sequitur ex opposito,quòd iuuenes sunt apti.& cito cõtrahunt amicitiã, quia gaudent conuictu & conuersatione mutua,vnde oritur amicitia.Post hęc Philosophus videtur soluere obiectionem quæ fieri potuisset cõtra ipsum,quia dixit senes & seueros nõ posse consequi aptè amicitiam. quod non videtur verũ, quia senes & seueri beneuoli sunt sibi mutuo,& prompti etiam ad beneficia cõferenda. Ad hoc videtur respõdere Philosophus cõcedendo esse verum quòd sunt beneuoli & benefici,tamen non sequitur quòd sint admodũ amici, quia parum delectantur conuersatione,& conuictu mutuo in quo maximè consistit amicitia:quare ad amicitiam nõ erunt admodum apti.& hoc intelligendũ,vt suprà diximus,quòd non sint admodum apti ad amicitiam denuo contrahendã vel exercendam viuẽdo simul & conuersando , & iocunditatem sumendo ex mutuo conuictu.{Et hoc vt plurimũ.}Nam in omnibus non videtur oĩno valere,cùm quidã sint studiosi ac prudentes senes qui cõuersatione sibi sumunt, & alijs afferunt iocunditatẽ & voluptatẽ honestã. Moderati enim & nõ difficiles senes nec in humani,vt inquit Cicero,tolerabilem agunt senectutem.

{NON fit autem vt amicitia perfecta.} Hæc est secunda 41
pars huius capituli,in qua determinat de multitudine amicorum comparando amicitiam ad sua subiecta. Et primò ostendit quòd secundum amicitiam perfectam nõ potest quis pluribus esse amicus tribus rationibus:& prima est talis, Ea amicitia quæ est similis exuperationi & excessui, non potest quis pluribus esse amicus:sed amicitia perfecta est huiusmodi:ergo secũdum amicitiã perfectã non potest quis pluribus esse amicus.Patet ratio,quia amicitia perfecta comparata ad alias species amicitiæ videtur esse exuperatio quædam, & in summo gradu:& ea quæ dicũtur esse secundũ superexcellẽtiam quandã nõ vidẽtur posse cõpetere pluribus: ea amicitia qua de

qua debet quis vehementer placere, non poteſt quiſpiã pluribus eſſe amicus:ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo ſecundum amicitiam perfectam non poteſt quiſpiã pluribus eſſe amicus, quia non facilè eſt plures, vt dicit Philoſophus, eidem placere. Secũda, Ea amicitia quæ indiget magna experientia,& lõga conſuetudine ad hoc vt fiat, non facilè poteſt extendi ad plures:ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo amicitia perfecta non eſt inter multos,& non extenditur ad plures. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta ſunt, quòd exuperatio,& exceſſus,hoc in loco non accipitur vt excedat bonũ tanquam exceſſus quidã vitioſus medium excedẽs,ſed dicitur exceſſus in genere illius boni, id eſt ſummũ, veluti in genere amicitiæ,ſuperexcellentiã & ſummũ gradũ tenet perfecta amicitia,quia cõparata ad alias videtur vehementer excedere. Nã iſta amatur amicus propter ſe,ibi propter externã rem,& propter aliquid aliud,id eſt propter vtilitatem aut voluptatẽ. Præterea,id quod amatur in amicitia perfecta,eſt ſimpliciter bonũ,& iocundũ,& vtile, in alijs verò apparens & ſecundum quid. & ſic apparet quòd amicitia perfecta excedit alias,& tenet ſummũ gradũ,& nõ poteſt eſſe ad plures,quia diminueretur,& eſſet remiſſa amicitia,& caderet à perfecto,& à ſummo gradu. Notandũ præterea quòd ea quæ dicuntur per exuperationẽ & ſuperexcellentiã,in ſuperlatiuo aut poſitiuè dici poſſunt aut negatiuè. Primo modo,Socrates dicitur albiſsimus omniũ poſitiuè, quia excedit omnes in albedine. Secundo modo negatiuè, quia nemo eſt albior illo: & tamẽ alij poſſent eſſe in eodẽ gradu albedinis vt eſſent plures æquè primi ſicut decẽ dicuntur genera generaliſsima in ſuperlatiuo. quare primus modus nõ cõpetit niſi vni ſoli. Secũdus poteſt competere pluribus. Hac diſtinctione ſtante, Burleus dicit quòd perfecta amicitia nõ dicetur ſimilis exuperationi,nec primo nec ſecundo modo. Nã primo modo non erit,quia amicia perfecta,qua quis amat amicum bonũ,non videtur excedere amicitiã qua quis ſeipſum amat: quare amicitia talis non erit poſitiuè omniũ amicitiarũ ſumma,& maxima,nec ſecundo modo negatiuè,quia ſi ſint plures combinationes amicorũ bonorum,tñ alia erit perfectior, & vt ita loquar,ardentior alia,& infima illarũ excedit amicitias ob vtilitatẽ,& voluptatẽ.& ſic erit ſumma reſpectu amicitiarum

citiarum illarum,& nõ erit summa respectu perfectissimarũ combinationũ quæ sunt excellentiores illa.quare non erunt cõcubinationes illæ æquè primæ.& sic amicitia perfecta nõ erit superlatiua,nec primo modo positiuè,nec secũdo negatiuè. Ex quo ratio Philosophi,dicit Burleus,videt̃ esse ex quodam verisimili,sed parũ vehemẽs,in quo ego Burleũ minimè sequor,quia,meo iudicio,ratio Philosophi est valde accõmodata. Et debet intelligi ꝙ amicitia pfecta sit similis exuperationi,non tantũ vt sit exuperatio amoris, sed etiã respectu aliarum cõditionum simul,vt respectu amoris, respectu experientiæ & temporis & conuersationis: & accipi videtur amicitia perfecta comparata ad alias,quæ cùm sint valde remissæ,possunt competere pluribus,vt inferius ostendet Philosophus. Pluralitate enim amicorum videtur amor & amicitia fieri remissior. Amicitia autem perfecta cùm sit in summo gradu comparata ad illas,non extenditur ad plures.

{OB vtilitatẽ tamẽ ac voluptatẽ.} Declarat nũc Philosophus ꝙ amicitia quæ est ob vtilitatẽ ac voluptatẽ potest extendi ad plures hoc pacto, Ea amicitia qua quispiam multis placere & satisfacere potest,ad multos videtur posse extẽdi: sed amicitia ob vtilitatẽ, ac etiã ea quæ est ob voluptatẽ est huiusmodi:ergo talis amicitia potest extẽdi ad plures,id est secũdum eã potest quis pluribus esse amicus. Et innuit aliã rationẽ Philosophus ,quia nõ indiget lõgo tẽpore, sicut perfectã antea diximus indigere. Harũ autẽ ea magis est. Cõparat nũc istas duas amicitias inter se,scilicet vtilẽ & iocũdã,& ostendit ꝙ ea quæ est ob iocũditatẽ est magis amicitia appellanda quã ea quę est ob vtilitatẽ,tribus rationibus,quarũ prima est ista, Ea amicitia quæ est magis similis amicitiæ perfectæ,magis amicitia est dicẽda quàm ea quæ minus:sed amicitia ob iocunditatẽ est magis similis amicitiæ perfectæ quàm ea quę est ob vtilitatẽ:ergo est magis appellãda amicitia. Secũda ratio, Amicitia magis ingenua,est magis amicitia & similior pfectę,q̃ ea quę est minus ingenua,& minus liberalis:sed amicitia iocũda est magis ingenua & liberalis quàm ea quæ est ob vtilitatẽ:ergo est magis amicitia, & similior perfectę amicitię. Nã ea quæ est ob vtilitatẽ,cõtrahit̃ inter eos hoĩes qui quęstui & artibus sordidis dediti sunt,vt in tex. dicit Phil. Tertia ratio, Ea amicitia qua plurib⁹ hoĩb⁹

& etiã

& etiam ijs qui appellantur beati, est opus, magis amicitia, & similior perfectæ esse videtur, quàm ea quæ non est eisdē necessaria: sed amicitia iocunda est huiusmodi: ea verò quæ est ob vtilitatem non est talis, ergo amicitia iocunda potius & magis appellanda est amicitia, quàm ea quæ est ob vtilitatem, vt patet in textu. quòd homines quærentes iocunditatē volunt amicos iocundos, sed oportet vt habeant bonos, dicit Philosophus, quia ijs omnia inerūt quę sunt in amicis bona.

43 { AT hominū ij qui sunt.} Hæc est tertia pars huius cap. in qua Philoso. determinat de amicis distributis, qui ad diuersa officia deputantur respectu vnius amici: & affert hanc sentētiam, quòd ij qui sunt in magistratu & potestate cōstituti diuisis vtūtur amicis, id est alijs ad voluptatē, alijs ad vtilitatem, & nō vtuntur amicis simul vtilibus & iocūdis, quia nō vtuntur bonis & studiosis. Quare diuisis & distinctis vtūtur. & probatur eo medio, Amici qui sunt simpliciter iocūdi & vtiles simul sunt boni simpliciter & absolutè: at ij qui sunt in potestatibus cōstituti nō vtuntur bonis simpliciter & absolutè: ergo nō eisdem simul vtuntur iocundis atq; vtilibus, sed alijs ad voluptatē, vt facetis, alijs ad vtilitatē aptis. Non enim hæc duo facilè coniūguntur cū sint per accidens. Sed si quis diceret quòd ij qui sunt in potestatibus constituti, possunt vti amicis bonis & studiosis, qui vt dictū est suprà, erunt simul & simpliciter vtiles, & iocundi, & nō erit verū quod tu dicis, ô Aristoteles, ꝙ in potestatibus cōstituti vtātur amicis diuisis ad diuersa officia. Respōdet Philosophus ꝙ verum est amicum bonū & studiosum esse simul iocūdum & vtilem, vt dictū est. Verùm ꝙ talis vir non fit amicus homini excellenti potestate, nō ꝙ non possit fieri, sed raro fit. & affert rationē, quia amicitia debet esse in mensura, & æqualitate, sed princeps & homines in potestatibus cōstituti cùm excellant ijs qui sunt inferioris dignitatis seu potentiæ, nō habebunt æqualitatē, nisi virtute bonorū cōpulsi se declinent, & ęquēt se bonis secundum proportionalitatē quandam, & similitudinem rationis, vt quantum ipse in potestate constitutus dignitate excedit, tantùm se virtute superari cognoscat, & sic adæquationē quandam fieri patiatur, quàm raro solent principes & homines in potestatibus constituti tolerare.

44 { HAE igitur amicitię.} Hæc est quarta pars huius cap. in

qua

qua Philoſophus cõcludendo oſtendit ſpecies iſtas amicitiæ conſiſtere in quadam æqualitate: & accõmodatè poſuit hoc quia ſuprà dixerat quòd vir bonus & ſtudioſus excellẽti nõ fit amicus, niſi fiat adæquatio quædam inter eos. ex quo videtur innuere ꝙ in qualibet amicitia requiritur quædã æqualitas: & nunc ipſe declarat per ea quæ dicit ꝙ eadem mutuò ſibi volunt, & viciſsim permutant tales amici, vt patet exemplis de amicis qui ſunt ob voluptatẽ, & de ijs qui ſunt ob vtilitatẽ. Nam de perfecta amicitia eſt manifeſtũ. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd iſtæ amicitiæ quæ ſunt parũ ſtabiles, videntur eſſe amicitiæ ex vna parte propter ſimilitudinem quandam quam habẽt cum vera & perfecta amicitia: ex alia parte ob magnam diſsimilitudinem, & ob multas differentias quibus differunt ab amicitia bonorum quæ eſt ſecundũ virtutem, non videntur eſſe amicitię: & ſic videtur eas excludere & exiſtimare non eſſe propriè amicitias, ſed quaſdam adumbratas imagines amicitiæ.

De amicitia & excellentia.

CAPVT VII.

EST & alia ſpecies amicitiæ quæ in excellentia conſiſtit: ut amicitia patris ad filium, & omnino ſenioris ad iuniorem, uiriq; ad uxorem, & principis omnis ad eos qui ipſi ſubijciuntur. Atque hæ inter ſeſe etiam differunt. non eſt enim eadem amicitia parentibus ad liberos, & principibus ad ſubditos. nec patri ad filium, & filio ad patrẽ. nec uiro ad uxorem, & uxori ad uirum. diuerſa enim eſt uniuſcuiuſq; horũ uirtus ac opus. Diuerſa etiam ſunt & ea propter quæ amant, diuerſi ergo & amores et amicitiæ. Atque eadẽ quidem utriq; ab altero nec fiunt, nec ſunt quærenda. Sed cùm liberi quidem ea parentibus tribuunt quæ tribuenda ſunt genitoribus, parẽtes autem filijs quæ natis tribui debẽt: ſtabilis talium & bona eſt amicitia. Oportet autẽ & amorẽ omnibus in amicitijs quæ in excellẽtia conſiſtunt cõparatione*

45 (margin, beside "EST & alia ſpecies amicitiæ quæ in excellen-")
46 (margin, beside "ſi ergo & amores et amicitiæ. Atque eadẽ quidem utriq;")

* ἀναλόγον ἦναι.

fieri rationum. Magis enim amari præstabiliorẽ utilioremue, quàm amare oportet, & cæterorum unũquenque similiter. Nam cùm amor est pro dignitate, tũc fit aliquo
47 *modo æqualitas. quod quidẽ amicitiæ esse uidetur. Aequale autẽ in iustis & in amicitia nõ similiter sese habet. Est enim in iustis quidẽ æquale primò, quod est pro dignitate. secũdò, quod est in quãtitate. In amicitia autẽ id quidẽ quod est in quãtitate, primò. id autẽ quod est pro dignitate, secundò. Cõstat autẽ, si in uirtute, uel uitio, uel diuitijs uel in aliqua alia re magna distantia fiat, nõ enim ulterius sunt amici, nec dignũ putant se esse amicos. Maximè autẽ hoc est manifestũ in ipsis dijs immortalibus. hi nãq; plurimum bonis omnibus antecellunt. Constat autẽ & in regibus. Nec enim his se esse amicos dignũ ij putant, qui sunt ualde inferiores. nec itẽ optimis uiris aut sapientißimis,*
48 *ij qui nullius sunt pretij. Exacta igitur in talibus non est definitio quousq; sint amici. multis enim ablatis adhuc a-*
49 *micitia manet. Quòd si nimis fuerint separati, ut à Deo, non permanet. Vnde & dubitatur si amici uelint amicis ea bona quæ maxima sunt, ut deos esse: non enim ulterius erunt ipsis amici. quare nec bona. amici nanque bona sunt suis amicis. Quòd si bene sit dictum, amicum amico bona illius gratia uelle: manere oportet, qualiscunq; sit ille. Homini autem uolet maxima bona inesse, & fortasse non omnia, sibi enim ipsi maximè quisque uult ipsa bona.*

COMMENT.

45 EST autem & alia species amicitiæ quæ.} Hic est secundus tractatus huius octaui libri, in quo Philosop. postea quàm declarauit species amicitiæ considerando eas secundũ quòd in æqualitate consistunt: nunc considerat de amicitijs quæ fiunt inter homines inæquales, & in excellentia consistunt. Diuiditur autem hic tractatus in sex capitula quæ suis

locis

locis patebũt. Primũ capitulũ diuiditur in tres partes. In prima affert intentionẽ suã, ostẽdendo alias esse amicitias præter enumeratas antea in primo tractatu. In secunda declarat quonã pacto possint conseruari amicitię tales de quibus nũc loquitur. In tertia affert quandã dubitationẽ & eam soluit. In prima igitur Philosophus proponẽdo intentionẽ & sententiam suam dixit quòd est & alia species amicitiæ quę dicitur consistere in excellẽtia, non quòd vterq; pariter excellat, sed vt vnus amicus excellat alterũ, ita quòd termini sint inæquales: & affert tales amicitias sicut est patris ad filiũ, viri ad vxorem, & huiusmodi. Et hæ omnes cõsistunt in excellẽtia, quia alter terminus alterum excellit, & ostenduntur in hac parte tres conclusiones. Prima est, quòd hæ amicitiæ quę sunt inter personas inæquales differunt specie ab illis suprà enumeratis, quia illæ consistunt in æqualitate, istę in excellẽtia, vt videbimus. & hanc primã conclusionem nõ probat, quia de se patet. Secunda conclusio est, q̀ hæ amicitiæ quæ cõsistunt in excellentia, vno modo inter se differũt, vt amicitia patris ad filium differt specie ab amicitia quę est viri ad vxorem. & sic de alijs. Tertia conclusio est, quòd hæ amicitię quæ cõsistunt in excellentia & in imparitate personarũ differunt alio modo inter se, vt amicitia patris ad filium, ab ea amicitia quę est filij ad patrem, & omnino amicitia superioris ad inferiorem ab ea quæ est inferioris ad superiorem. Et has duas cõclusiones vltimas probat Philosophus simul & primum hoc pacto: Quorum virtutes & opera atque officia sunt distincta specie, eorum amicitiæ differunt specie: sed eorum qui sunt superiores excellentia, & eorum qui sunt inferiores, opera, virtutes atq; officia sunt distincta specie: ergo & eorum amicitiæ differũt specie. Patet ratio, aliud enim est officium patris ad filium, & aliud regis ad subditos, & aliud viri ad vxorem, & item aliud patris ad filium, & aliud filij ad patrẽ. & sic de alijs dici potest. Alia ratione idem probare possumus hoc pacto, Eorũ amicitiæ qui amant propter diuersa specie sunt distinctæ specie: sed excellentes & inferiores amant propter diuersa specie: ergo eorum amicitiæ erunt distinctæ specie. Patet ratio discurrendo per singulas amicitias tales. Nam alia ratione & ob aliud pater amat filium, quã princeps subditos. & vir vxorẽ: & alia item ratione, & propter aliud pater amat

filium,quàm filius patrem.& sic de alijs.

46 {ATQVE eadem quidẽ vtriq;.}Hæc est secũda pars huius capituli,in qua Philosophus ostendit quonam pacto amicitiæ istæ quę dicuntur consistere in excellentia,durare & permanere possint. Quod non fecit in ijs amicitijs supradictis quę consistũt in ipsa ęqualitate,quia ibi si seruetur æqualitas facilius cõseruari possunt,hic autem vbi est tãta distantia seruari possunt difficilius:quare inæqualitas quæ est in istis,redigenda est ad æqualitatẽ quandam , si debeat conseruari & constare amicitia. Probatur,Si omnis amicitia consistit,& cõseruatur æqualitate, profectò & ea amicitia quæ dicitur esse in excellẽtia,consistet & conseruabitur æqualitate. At primũ est,ergo & secundum. Consequẽtia probatur,siue coniunctũ, nam id quod cõpetit omni amicitiæ competit etiam alicui amicitiæ,vt isti quã nunc affert:at omni amicitiæ competit æqualitas,ergo & isti.sed duplex est æqualitas , vt ad nostrũ propositum spectat, aut quantitatis, aut rationis. Istæ igitur amicitiæ secundum excellentiam dictæ non possunt conseruari æqualitate quantitatis , id est secundum arithmeticam proportionalitatem,vt ita loquar, quia alter est superior altero dignitate,& conditione vitæ : ergo seruari poterunt æqualitate rationis,id est secundum geometricam proportionalitatem & similitudinem rationis , vbi attenditur conditio personarũ,vt alibi dictũ est. Meliori enim & præstantiori plus debet tribui,& ideo melior & præstabilior plus amari debet ab minus præstanti,quàm econtra, Dubitaret quispiam,quia hoc non videtur verũ. Nam pater est excellentior filio inquantum est pater,& tamen magis diligit filium quã filius patem,vt experientia patet. Dicendum quòd sententia Philosophi non est intelligenda simpliciter , sed amari hoc pacto,id est coli , & haberi in reuerentia , sicut præstabilior

47 haberi debet ab eo qui est inferior. {AEQVALE autem in iustis ac amicitia.}Dictũ est antea amicitiã constare æqualitate. Hoc etiam dictum fuit antea de iustitia. nũc igitur dicit Philosophus ꝙ nõ simili modo est in vtrisq;. Et vt intelligatur differẽtia,notandũ quòd,vt antea percepimus , quædã iustitia consistit in æqualitate secundum similitudinẽ rationis geometricam,& hæc est iustitia distributiua:quædam in æqualitate quãtitatis secundũ similitudinẽ rationis arithmeticam,

ticam,& hęc est iustitia cōmutatiua. Verū cùm iustitia distributiua sit rerū publicarū,& pertineat ad gubernationē optimatum vbi attēditur virtus & merita personarū,videtur esse præstantior quàm commutatiua, & primo loco & gradu dignitatis collocāda: quare principalior erit iustitia quæ consistit in æqualitate secundū similitudinē rationis geometricam,quā illa quæ cō sistit in æqualitate quātitatis. In amicitia fit econtra, quia principalior est amicitia quæ cōsistit in æqualitate quātitatis,vbi erit cōmutatio æqua,& par pari refertur,quā ea quæ cōsistit in ęqualitate secundū similitudinē rationis geometricam, vbi attenditur excellētia personarū. & hæ sunt amicitiæ de quibus nūc Philosophus loquitur. Dicit igitur Philosophus quòd æquale in iustis, & amicitia diuerso modo se habet, quia in iustitia primo & principaliore loco attenditur æqualitas secundū similitudinē rationis,vbi consideratur dignitas. Secundario verò & secūdo loco æqualitas quantitatis,vbi non habetur ratio personarum. In amicitia fit econtra, quia primo & principaliore loco attenditur æqualitas quantitatis,vbi par pari refertur,& mutua beneuolentia. Secundo loco attenditur dignitas & æqualitas secundum similitudinē rationis,vt sunt amicitiæ istæ quæ fiūt inter superiores & inferiores personas, adeò vt vix cōstare possint, & non constarent nisi fieret adæquatio quædam secundum similitudinem rationis: quare pro tāto dicuntur esse & cōseruari amicitię illæ,pro quāto ęqualitas quædā fit in illis. Ex quo patet quòd amicitiæ quæ sunt inter personas æquales sunt principaliores amicitiæ,quia habēt æqualitatē quantitatis:& ex consequenti quanto minor fit distantia, tāto est amicitia firmior,& magis propria: & quanto magis discedit ab æqualitate quātitatis,tāto est debilior, adeò vt in magna distantia nō possit fieri amicitia. & hoc probat Philosophus tribus exēplis. Vnum est vt dei vel substantiarū separatarum ad homines,qui tantū pręstāt nobis vt inter ipsas & nos non cadat amicitia propriè. Secūdum exemplū est regū erga eos qui ipsis subijciūtur. tales enim nō audent dicere se esse amicos regibus. Et tertium exemplū est optimorū & sapientissimorum hominū,quibus ij qui sunt ignari & à virtute alieni nō audent affirmare se esse amicos propriè,quia in tanta distantia non videtur fieri aut seruari posse amicitia. ex quo

colligitur quòd cùm in magna distantia & inęqualitate non possit consistere amicitia, quanto maior erit æqualitas & æqualium personarum, tanto firmior & magis propria erit amicitia.& in his primum locum tenet æqualitas quantitatis, vt patet:in iustitia vero econtra, vt vidimus.

48 {IN talibus igitur nõ est.} Videtur soluere vnã obiectionẽ Philosophus.posset enim quis dicere:Si magna distãtia amicitiam dissoluit, fieri potest vt alter amicorũ fiat dignior & incipiat excedere alterũ,& succesiue excedat: quærendũ est quis terminus dãdus sit excellentiæ,vt nõ dissoluatur amicitia,& quousq; seruatur. Nã cum alter incipit excellere, videtur destrui æqualitas quãtitatis.postea verò cũ multũ maximeq; excellit, videtur etiã destitui æqualitas rationis quę fit secundũ dignitatem. Ad hoc dicit Philosophus ꝙ non dantur neq; dari possunt cancelli & fines determinati, sed sufficit ꝙ multis allatis ab altero & additis alteri, vel quæ sunt in altero;adhuc in huiusmodi excellentia seruari potest amicitia:sed si maxima & longisima sit distãtia, vt dei ad hominem,tunc non potest constare amicitia de qua loquimur.

49 {VNDE & dubitatur si amici velint.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua mouet & soluit vnam dubitationem Philosophus,talem quæ videtur oriri ex supradictis,quia dixit amicitiam dissolui si alter amicorum vehementer alterum excedat,hoc videtur esse contra id quod dictum est amicum optare bonum amico.Dubitatur ergo vtrũ illa sententia sit vera, scilicet vt amici velint amicis maxima bona, nã si ita sit videntur exoptare dissolutionem amicitiæ quæ fit per superexcellentiã quandã. sed hoc est absurdũ,quòd amicus exoptet amittere amicũ suum. Ex altera parte dictum est amicũ exoptare amico suo maxima bona, quid ergo dicendum est?hãc dubitationẽ soluit Philosophus duobus modis. Primo modo quòd verũ est id quod antea dictũ est, Amicum amico bona expetere:non tamẽ propter hoc exoptare debet summum illum excessum longisimamq; distãtiã, sed bona huiusmodi, vt nõ destruãt amicitiã, & bona quæ pertinẽt ad naturã humanã, vt manere posit amicus, & seruari amicitia quoad fieri potest. Secunda solutio est, quòd amicus vult bona amico,non tamen omnia,sed ea quę competunt humanæ naturæ:deinde dicit quòd primò sibi quisque exoptat bona, deinde

deinde amico, quia non videtur æquum vt exoptet amico bona quæ sibi sint detrimento, & causa vt amittat amicitiam, sed quisque primò sibi vult bona, deinde etiam amico: & sic seruari posse videtur amicitia inter eos.

Quòd amicitia magis consistat in amaro quàm amari. CAP. VIII.

PLeriq; autem ob ambitionẽ, magis amari quàm 50
amare uelle uidentur. Quapropter pleriq; amãt ipsos adulatores. adulator enim inferior est amicus, aut fingit se talem, & magis amare quàm amari. Amari autẽ propinquũ huic esse constat, affici, inquã, honore. quod quidẽ pleriq; affectãt. Non per se autẽ, sed per* 51
accidens uidentur honorẽ expetere. Nam pleriq; gaudẽt, cùm honorãtur ab ijs qui sunt in potestatibus, propter spẽ. putant enim se si quo indigeant, id ab illis impetraturos. Gaudent igitur ipso honore, ut signo beneficij suscipiẽdi. Qui autẽ appetunt à bonis uiris atq; scientibus honorari, confirmare opinionẽ eam quã ipsi habent de se affectant. Gaudent igitur, quia sunt boni, credentes eorũ iudicio qui id dicunt. Amari autẽ per se gaudent. Quapropter præstabilius ipsum esse quàm honorari. uidebitur & amicitia expetenda per seipsam esse. Videtur autẽ magis in exhi- 52
bendo amorẽ, quàm in suscipiendo consistere. Argumento sunt matres, amando gaudentes. Nonnullæ nanque suos tollendos filios dant: & amant quidem scientes. ut amentur autem ab illis non quærũt, si utrunq; fieri nequeat. sed satis est ipsis, si in prosperitate uident illos esse constitutos. Amantq; illos: etsi illi non possunt ob ignorationẽ ea quæ sunt exhibenda retribuere matri. Cùm igitur amicitia magis in amando cõsistat, & laudentur qui amant amicos, uirtus amicorũ uidetur esse amare. Quare in quibus 53
hoc fit pro dignitate, ij stabiles sunt amici, & amicitia ta-

ὑπερεχόμενος.

lium est stabilita. Hoc autē modo & qui sunt inæquales, maximè fuerint amici. æquales enim fieri possunt. æqualitas autē & similitudo est amicitia. Et maximè quidē eorū similitudo qui similes sunt uirtute. nam cùm stabiles per seipsos sint, & tales inter se sunt. & neq; indigēt prauis, neq; talia subministrant: quin potius etiā prohibent. Est enim bonorum hominum neq; ipsos delinquere, neq; amicos permittere praua subministrare. Praui autē stabilitatē quidem non habent, quippe cùm neq; sibijpsis similes perseuerent. breui uerò tempore fiunt amici, sua gaudentes mutuo prauitate. Vtiles autē & iucundi permanent magis, permanent enim quousq; uoluptates aut cōmoda sibi
54 *mutuo præstāt. Ex contrarijs autē maximè uidetur ea fieri amicitia, quæ ob utilitatē efficitur. Nam fit amicus pauper diuiti, ac indoctus scienti. Cuius enim quis indiget, id affectans aliud affert pro ipso. huc trahere quispiam & amatorem ac adamatum, & pulchrum ac turpem potest. Quapropter & amatores ridiculi uidentur interdum: dignum esse censentes perinde amari ut amant. At si similiter quidē amabiles sint, amandi sunt fortasse ut censetur. si uerò nihil amabilis habeant, ridiculum est profectò, sese ut amant amari oportere censere. Fortasse autem neque contrarium per se contrarium appetit, sed per accidens. Appetitio uerò, ipsius est medij. hoc enim est bonū. ueluti sicco, non ut humidum fiat, sed ut accedat ad medium, & calido, & cæteris simili modo. Sed hæc quidem missa faciamus. Non enim ad hunc locum accommodantur.*

COMMENT.

50 PLERIQVE autem ob ambitiouem magis amari.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm declarauit quomodo amicitia æqualitate seruatur, & soluit quasdam dubitationes: nunc ostendit quomodo

modo amare & amari ſe habent ad amicitiam. Nam in amicitia eſt amor actiuus, vt ita loquar, & paſsiuus, de quibus fieri cõſideratio debet. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima autem parte vult cõparare inter ſe amari & honorari. ſed dicit in primis quòd nonnulli quærunt potius amari quàm amare propter ambitionem: & oſtendit hoc quodã ſigno adulatorum, quos illi qui amant volunt magis amari quàm amare, & plerique homines ſunt huiuſmodi: ergo plerique magis amari volunt quàm amare. Secundario probat ex eo, quia amari videtur eſſe propinquum ipſi honorari, ſed plerique propter ambitionem expetunt honorari, ergo amari.

{ATQVE non per ſe honorem.} Comparat nunc Philo- 51
ſophus iſta duo inter ſe, ſcilicet amari & honorari, & oſtendit quòd præſtabilius eſt amari. Illud quod per ſe expetitur eſt præſtabilius quod expetitur per accidens: ſed amari per ſe, honorari autẽ per accidens expetitur: ergo amari eſt præſtabilius quàm honorari. Maior eſt nota. Minor declaratur Philoſopho, quia omnes qui cupiunt honorari, expetunt id ob aliquid aliud: ſi à principibus & ijs qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, propter vtilitatem expetere videntur: ſin verò à bonis & ſapientibus, expetunt id quaſi teſtimonium quoddam, & iudicium quo confirmare gaudent opinionem quam de ſe habent, & de virtute ſua, & gaudẽt tali honore propter aliud, id eſt vt euadant certiores de ſua virtute: vnde in primo honorem ſequi videntur, vt ſe bonos ſtudioſosq; eſſe credant. Itaq; à ſapientibus, & apud illos qui ipſos cognoſcunt, & ob virtutem honoribus affici quærunt, ſed amari gaudent per ſe, vt dicit Philoſophus. quare concluditur quòd amari ſit præſtabilius quàm honorari, & ipſa ergo amicitia præſtabilior omnino quàm honor.

{ATQVI videtur ipſa amicitia magis.} Hæc eſt ſecunda 52
pars huius capituli, in qua primò cõparat amare & amari inter ſe, id eſt amatorem actiuum & paſsiuum, quorum vterq; pertinet ad amicitiam, deinde oſtendit quomodo conſeruatur amicitia amore actiuo. Probat igitur quòd amicitia conſiſtit magis in exhibendo, quàm in ſuſcipiẽdo amorem, duabus rationibus. Primum ex ſigno quodã, quia matres amant, & gaudẽt ipſæ amare, & non quærunt amari ab illis. ex quo

apparet ex ordine quodam naturæ, ꝙ amicitia magis consi-stit in exhibendo amorē quàm in suscipiēdo. Præterea in eo magis cōsistit virtus amicitiæ in quo homines magis laudā-tur:sed in amādo magis laudanī quàm in suscipiēdo amorē: ergo in amādo magis cōsistit virtus amicitiæ quàm in susci-piēdo amorē. Patet ratio,quia eos qui amāt suos amicos lau-dare solemus,& beniuolos appellare,&c. Notandū ꝙ secūda ratio Philosophi videtur esse probabilior quàm prima. Nam illud exemplū de amore matrū erga filios non videtur cōpe-tere amicitiæ propriè dictæ, cùm illa sit beniuolētia mutua &c. Sed beniuolētia matrū est naturalis, hæc autē ex electio-ne,& merito laudatur, vt dicit Philosophus. Notandū præ-

52 terea ꝙ amicitia est habitus, sed ab habitu prodit operatio: ꝙ si quid accidat habitui respectu suscipiētis,illud nō erit o-peratio talis habitus,& cuiuscūq; habitus virtus cōsistit po-tius in actione,quàm in passione:ergo laus & virtus amicitię magis in amare q̄ in amari cōsistet. Itē amare est in potesta-te & arbitrio nostro: amari autē nō est in nobis: ergo præsta-bilius est amare quā amari,& in illo magis cōsistit amicitia.

53 {QVARE in quibus id fit;} Declarat Philosoph. quo pa-cto cōseruatur amicitia per actū amādi,& ponit quatuor cō-clusiones probādas. Prima est, ꝙ illi qui amant vt decet,& vt dignitas postulat seruāt æqualitatē, ij sunt stabiles & perma-nētes amici. Probatur, Hi qui seruant æqualitatē in amicitia sunt stabiles & firmi amici:sed hi qui amāt vt dignitas postu-lat sunt huiusmodi:ergo qui amāt vt dignitas postulat, sunt stabiles & firmi amici. Patet ratio ex verbis Philosophi in textu. Nam qñ persona excedit personā, ibi est inæqualitas, quæ est redigēda ad æqualitatē amando secundū similitudi-nē rationis & vt dignitas postulat. Secunda cōclusio, Hi qui sunt similes in virtute per se,sunt stabiles & firmi amici:sed

54 boni sunt similes virtute:ergo per se & de se sunt stabiles & firmi amici. Tertia conclusio, Hi qui sunt discordes inter se, sunt parū stabiles & permanentes amici: sed vitiosi & praui sunt huiusmodi:ergo vitiosi & praui sunt parū stabiles & per-manentes amici. Quarta cōclusio, Hi qui amāt aliquid quod videtur amandū quamuis simpliciter non sit, magis sunt con stantes amici quàm homines praui:sed qui cōtrahunt amici-tiam ob vtilitatē aut iocunditatē sunt tales:ergo sunt magis firmi

firmi & cõstantes amici, quàm praui homines. Nã tandiù manere videntur amici quandiu mutua cõpensatio iocunditatis vel vtilitatis manet, & ij videntur quoquo modo esse medij inter prauos & bonos amicos, quia minus durant quã amici boni, & magis quàm praui homines, & quàm illi qui ob aliquam turpitudinẽ fiunt amici. { AT vero ex cõtrarijs ma 54
xime. } Hæc est tertia pars huius capituli, in qua docet quo pacto fieri amicitia potest ex oppositis terminis: & sic videtur aliquà ex parte accõmodare proposito suo sententiã eorũ qui dicebant quòd amicitia constabat contrarietate, & quòd contrarietas erat causa amicitiæ, vt quòd terra sicca amat imbrem, & reliqua. Philosophus igitur ostendit quòd amicitia quoquo modo fit ex oppositis, vt inter pauperem & diuitẽ, & doctũ & indoctũ, tales enim amici videntur oppositi: tamen fit quãdoq; inter hos amicitia quædã, & ea præcipue quę est ob vtilitatẽ: minus autẽ illa quæ est ob voluptatem, quæ fit quoquo modo inter amantẽ & amatũ, & turpem & pulchrũ, licet non sit appellanda amicitia. Post hæc infert vnũ obortũ siue correlariũ ex dictis, quòd amatores ridiculi videntur interdum si expetunt amari sicut & amãt. & reliqua quę patent in textu. Sic igitur cõtrarietas quoquo modo locum habet in ijs amicitijs quæ tamen non sunt dicẽdæ amicitiæ: at in amicitia bonorũ vbi summa cõcordia est & morũ similitudo, cõtrarietas locũ habere non potest, vt est manifestum. Fortasse autem neque contrarium. Soluit tacitam obiectionẽ Philosophus, quia dixit quandam amicitiam aliquo modo constarę ex contrarijs: sed cùm amicitia cõstet inter duos quorũ alter amat & appetit cõtrariũ suũ: ergo videbitur q aliquid appetat corruptionẽ suijpsius. Nã cõtraria sese mutuo corrũpunt. Vnde si siccũ appetit humidũ, videtur appetere corruptionẽ sui, cũ nõ possit idem esse simul siccũ & humidũ. Hoc autem videtur absurdũ, quòd aliquid appetat corruptionẽ sui. quare nõ videtur fieri posse vt aliquo modo vlla amicitia cõstet ex contrarijs. Ad hãc obiectionẽ respõdet Philosophus. Ex qua respõsione etiã patet quid sit priscis dicendũ, cùm contrariũ suum appetere aiunt. Dicit enim Philosophus quòd contrarium non appetit cõtrarium simpliciter & per se, sed per accidẽs. & talis appetitio re vera est cupiditas medij, vel appetitio medij, vt vnum cõtrarium redigatur ad mediocritatem,
quod

quod videtur sibi esse congruum vt sicco, non vt fiat humidum sibi est expetēdum per se,sed vt ad medium redigatur. Sed hæc consideratio, dicit Philosophus,sicut etiam dixit in principio libri,trāsgreditur fines huius sciētię moralis,uam pertinet ad scientiam naturalem,& ideo est omittenda.

De ciuili amicitia.

CAPVT IX.

55 *Idetur autē amicitia, & iustū(ut in principio diximus) circa eadē & in eisdē esse. In omni nanq; societate iustum aliquid, & amicitia esse uidetur. Itaq; & amicos appellant, simul nauigantes, & cōmilitones, & cæteros similiter socios. Atque quatenus communicant, eatenus est amicitia. & iustum enim eodem modo. Et prouerbium rectè, ea quæ sunt amicorum, communia dicit esse. amicitia nanque in communicatione societateq; consistit. Atq; fratribus quidem sodalibusq́; cuncta communia sunt. cæteris autem definita, & alijs plura, alijs pauciora. & amicitia-*
56 *rum enim aliæ magis, aliæ minus amicitiæ sunt. Differunt autem & iusta. non enim eadem sunt parentibus ad filios, & fratribus inter se, neque sodalibus atque ciuibus: & in*
57 *cæteris similiter amicitijs. Diuersa igitur sunt & iusta ad horum singulos. Et incrementa suscipiunt, quòd sunt ad magis amicos. est enim grauius sodali, quàm ciui pecuniā auferre. & fratri, quàm extraneo opem non ferre: & patrem quàm quemuis alium pulsare. Crescit autem & iustum cum amicitia simul, quippe cùm sint in eisdem, &*
58 *æque sese extēdunt. At uerò societates omnes, similes sunt partibus societatis ciuilis. Nā ob utilitatem aliquam conueniunt homines, & aliquid eorum consequuntur, quæ ad uitam conferunt. Ciuilis quoque societas, gratia utilitatis ab initio constitui permanereq; uidetur. hoc enim &*

lato

latores legum coniectant: & iustum id inquiunt esse quod publicè prodest. Cæteræ igitur societates per partes utilitatem appetunt. nautæ quidem eam quæ ex nauigatione prouenit, acquisitionem, inquam, pecuniarum, aut aliquid tale. milites autem eam quæ fit ex bello, siue pecuniam, siue uictoriam, siue ciuitatem affectent. Eodem modo contribulesq; & populares. *Nonnullæ autem societates gratia uoluptatis constant. ut* eorum qui simul choros exercent, aliaq; similia. & eorum qui pecunias conferunt ad conuiuia sibi paranda. hæ nanque sacrificij conuictusq; causa fiunt. Omnes autem hæ sub ciuili societate collocantur.* 59 *Non enim præsens commodum ciuilis affectat, sed ad omnem uitam. Atque sacrificia & cœtus circa hæc faciunt honorem dijs tribuentes, & sibijpsis requiem præstantes cùm uoluptate. Vetusta nanque sacrificia, conuentusque, post frugum perceptionem (ut primitiæ) celebrantur. hoc enim in tempore maximè otio indulgebant. Societates igitur uniuersæ, partes ciuilis esse uidentur. Tales autem amicitiæ, tales societates sequuntur.*

* ὡς θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν.

COMMENT.

VIDETVR autem amicitia & iustū. } Hoc est tertium capitulū huius tractatus, in quo Philosophus posteaquā declarauit partes amicitiæ quæ consistunt in excellentia, & quomodo amare & amari se habent ad ipsam amicitiam & soluit obiectiones nonnullas, vt vidimus: nunc considerat & declarat quomodo amicitia ipsa consistit in societate. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima facit quod dictum est, scilicet ostēdit quo pacto amicitia consistit in societate. In secunda declarat omnes societates esse similes societati ciuili, & ad eam redigi tanquàm partes ad totū. In prima igitur parte secundum sententiam expositorum, probat quòd omnis amicitia consistit in societate hoc modo, Omnis iustitia & iustum cōsistit in societate: sed omnis amicitia consistit quodāmodo in ijs in quibus cōsistit iustum: ergo omnis 55

amiciti

amicitia cõſiſtit in ſocietate. probat etiã idẽ alia ratione ſumpta ex modo loquendi. Nam homines appellant ſuos ſocios in aliqua re agenda, appellant dico amicos, vt commilitones ſeſe amicos appellant, ſimiliter & nautæ: hoc autem eſt indicium quòd amicitia conſiſtit in ſocietate, & quo magis eſt ſocietas eo magis videtur eſſe iuſtitia, & iuſtum, & amicitia. Oſtendit etiam idem communi prouerbio quo dicitur quòd ea quæ ſunt amicorũ ſunt cõmunia, quod non eſſet niſi amicitia conſiſteret in ſocietate & cõmunitate. Hanc partem expoſitores introducunt eo pacto quo diximus: & quanuis rationes ſint veræ, tamen non ſunt fortaſſe ad intentionẽ Philoſophi, quia mea ſententia Philoſophus potius probat quòd amicitia & iuſtum circa idem verſantur, & in eodẽ conſiſtũt, vt per hoc concludat quòd amicitia quędam eſt etiam ciuilis ſicut iuſtitia. & probat in primis quod amicitia & iuſtũ verſantur circa eadem, & in eiſdem cõſiſtunt, hoc pacto: Ea quæ conſiſtunt in ſocietate, circa eadem verſantur, & in eiſdem conſiſtunt: ſed amicitia & iuſtũ conſiſtunt in ſocietate: ergo amicitia & iuſtum circa eadẽ verſantur, & in eiſdem cõſiſtũt: minorem autem qua dicitur amicitiam & iuſtum conſiſtere in ſocietate, probat rationibus ſuprà allatis & prouerbio illo
56 communi, & exemplis illis vt vidimus. {DIFFERVNT autem & ipſa} Probat nunc Philoſophus quòd iuſta differunt, & hoc probat exemplis: quia aliud eſt iuſtum patris ad filium, & aliud inter fratres, & ſic de alijs. quòd ſi iuſta diuerſa, & amicitiæ erunt diuerſæ. Ex quo probari videtur quòd iuſtitia & iuſtũ verſantur circa eadem: nos autẽ introducere poſſumus ꝙ hæc ſit probatio illius minoris ſupradictæ, & ꝙ amicitia & iuſtũ cõſiſtit in ſocietate, quia amicitia & iuſtũ variatur ratione variarũ ſocietatũ, vt patet exemplis patris ad
57 filium. & ſic de alijs. {DIVERSA igitur.} Probat inſuper Philoſophus, quòd iuſta & iniuſta non ſolum fiunt varia in diuerſis amicitijs & ſocietatibus, ſed etiam incrementa ſuſcipiunt, vt patet ex contrario, ſcilicet ab iniuſto, vel iniuria. Nam maiorem videtur facere iniuriam ſi filius pulſet patrẽ quàm ſi extraneum: & ſicut eſt de iniuſto, ita videtur eſſe & ſequi de iuſto: nos autem introducere poſſumus hanc partẽ quòd probetur iuſtum verſari circa eadem circa quæ amicitia, & in ſocietate conſiſtere ex eo, quia ambo ſimiliter incrementa,

menta & decrementa suscipiunt,& magis & minus sunt iusta,& amicitia secundum diuersas societates,vt exemplis patris ad filium,& fratris ad fratrē,& similium percipi potest. Nam si contentio quædam & comparatio fiat, vt inquit Cicero,quibus plurimum sit officium tribuendum, principes sunt,patria & parentes,proximi liberi &c. Quare hæc,vt diximus,gradus suscipiunt, & incrementa & decrementa secūdum diuersas societates,vt huiusmodi exēplis patere potest.

{ATQVE societates omnes similes.} Hæc est secunda 58 pars huius cap.in qua Philos.declarat omnes alias societates similes esse partibus societatis ciuilis,& ad eam reduci tanq̄ partes ad suum totū:& primò ostēdit quomodo conueniunt, deinde in quo differāt. Nam sicut primò similes, quia societates & cōuentiones omnes videntur respicere aliquod commodum & vtilitatē aliquam, & idem fit in societate ciuili. Nam & legūlatores publicam vtilitatē respiciunt atq; communem:aliæ quoq; societates particulares similes sunt in eo quod vtilitatē commodumq; affectāt,vt nautarū & militum societas,& aliæ quas in textu apertè tangit Philo. Sunt autē nonnullæ quæ constare vidētur gratia voluptatis,vt sunt eorum qui simul exercēt choros,& cōuiuia, & hæc fieri videntur gratia sacrificij & conuictus:sed & ciuitates quoq; solennia faciunt sacrificia,& festos dies celebrāt, verùm ex altera parte societas ciuilis. Et istæ particulares differunt,quia illæ versantur circa particulares vtilitates & cōmoda,ciuilis verò communem vtilitatem & omnem,non autē partem quærit, & vt illæ reducuntur tamen ad eam sicut partes ad totum.

{OMNES autem hæ sub ciuili.} Declarat Philosophus 59 ꝙ omnes istæ particulares societates sub ciuili collocari videntur tanquam partes sub toto,& excludendæ sunt prauæ societates,vt coniurationes,& factiosorum hominum contētiones. aliæ autem, vt diximus, ad ciuilem reduci videntur. Probatur,Omnis societas quæ est ob particularem vtilitatē collocari videtur sub ea quæ est ob totam:sed societas ciuilis est ob totam & communem vtilitatem,aliæ verò particulares ob partem:ergo aliæ particulares collocari videntur sub ciuili societate,& ad eam redigi tanquam partes ad totum. Patet ratio, quia sicut se habent partes vtilitatis ad totam vtilitatem:ita societates quæ sunt circa partes vtilitatis ad

socie

ſocietatem quæ complectitur totam,ſingulæ autem ſocietates reſpiciunt proprias & particulares vtilitates,vt exemplo nautarum,& commilitonum & ſimilium declarauit Philoſophus,ciuilis verò non præſentem,ſed perpetuã quoad fieri poteſt,& cõmunem vtilitatem vitæ humanæ affectat.Quòd ſi quis afferat ſocietates quæ fiunt ob iocunditatẽ,iſtæ quoq; partem quærere videntur,& propriam non totam, & cõmunem:ciuilis verò communem relaxationem quærere videtur. vnde priſci ſolebant ſacrificia & cœtus inſtituere poſt collectionem fructuum. Poſtea affert tanquam cõcluſionem quòd omnes huiuſmodi ſocietates particulares ſunt partes ciuilis,& quòd amicitię tales ſequuntur ſocietates huiuſmodi. Nam erit amicitia vbicunq; eſt ſocietas, ſiue ob vtilitatem, ſiue ob iocũditatem,& erit quędam amicitia reſpectu totius & communis vtilitatis,& iocũditatis,& iſta erit ciuilis amicitia. Vnicuique noſtrum, vt inquit Cicero,chari ſunt parentes,chari ſunt liberi,propinqui,familiares,ſed omnes omniũ charitates patria vna complexa eſt,& reliqua.

De ſpeciebus Reipublicæ.

CAP. X.

60 *Ei autẽ publicæ,tres ſunt ſpecies, & totidem etiam tranſgreßiones & quaſi labes illarũ.Et illæ quidem ſunt,regnũ, & optimorum poteſtas,et tertia eſt ea quæ è cẽſibus fit.quam cenſu poteſtatem dicere, accommodatum uidetur.Plurimi autem rempublicam appellare conſueuerunt. Atq; harum optima quidem eſt* Regnum:*deterrima*
61 *uerò* Cenſu *poteſtas.* Tranſgreßio *autem regni quidem tyrannis eſt.In utraque enim unus eſt princeps. ſed inter ſeſe plurimum differunt.Nam tyrãnus quidem ſuum, rex autem eorum qui ab ipſo reguntur conſiderat cõmodum. Non eſt enim rex,niſi ſit ex ſeſe ſufficiens,et bonis omnibus antecellat. Talis autem nullius indiget rei. non ergo ſuas ipſe ,ſed eorum qui reguntur utilitates conſiderat.*

Qui nanque talis non est, forte potius quidã est princeps quam rex. Tyrannis autẽ est contraria regno. suũ nãque bonũ sequitur ipse tyrãnus. Quo magis patet ipsam esse pessimam. Pessimum enim id est quod est contrarium optimo. Fit autem in tyrannidẽ ex regno transgressio. tyrannis enim principatus est prauitas, in quo unus est princeps. Prauus autem rex, fit tyrannus. Ex optimatum uerò 62
potestate ad paucorũ potẽtiam fit transgressio, uitio principum, qui res ciuitatis præter dignitatem distribuunt, et cuncta bona sibi uel plurima tribuũt, & magistratus semper eisdem plurimi diuitias facientes. pauci igitur & praui pro optimis denominantur. Sed ex censu potestate ad 63
popularem fit transgressio potestatem. Sunt enim hæ finitimæ. nam & censu potestas, multitudinis esse solet: & pares sunt omnes qui sunt in censu. Minimè uerò prauum est popularis potestas. parum enim reipublicæ transgreditur speciem. Res igitur publicæ hoc maximè modo mutantur. Minima enim sic atq; facillima fit ipsarum migratio. Similitudines autem ipsarum & quasi exempla quis- 64
piam & in domibus accipere potest. Societas enim patris ad filios, regni præ se fert effigiem. Nati nanque patri sunt curæ. Hinc et Homerus Iouem patrẽ appellat. Ipsum nanque regnum, imperium est suapte natura paternum. Patris autem apud Persas imperium tyrannicum est. suis enim filijs utũtur ut seruis. Heri etiam ad seruos tyrannicum est. nam in ipso utilitas agitur heri. Atque hoc quidem rectum esse uidetur: sed Persarum aberrat. diuersorum enim diuersa sunt imperia. Viri autem & uxoris societas, similis optimatum potestati uidetur. pro dignitate nanq; uir præsidet, & in ijs quæ uirum decet. quæ uerò uxori accommodantur, hæc illi tribuit. Quòd si in omni-

bus uir dominetur, in paucorum potestatẽ mutatur. praeter dignitatẽ enim hoc facit, & nõ ea ratione qua praestabilior est. Interdum autẽ dominãtur uxores, ob amplitudinẽ patrimonij. Non igitur fiunt imperia ob uirtutẽ, sed ob diuitias & potẽtiam, perinde atq; in paucorũ fit pote-
65 *state. Fratrũ uerò societas, similis est censu potestati. Sunt enim pares, praeter differẽtiam aetatis. Quocirca si multũ aetatibus differant, nõ fraterna inter ipsos fit amicitia. Popularis autem potestas, in ijs maximè habitationibus est, quae domino carent. Hic enim omnes sunt aequales. Et in quibus princeps est imbecillus: & unicuiq; inest potestas.*

COMMENT.

60 REI autem ciuilis & publicae tres sunt species.} Hoc est quartũ capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit amicitiam consistere in societate, & quòd amicitia & iustum circa eadem versantur, & ꝙ singulę societates ad ciuilem reducuntur tanquam partes ad totum: nunc distinguit societatem ciuilem in species suas, atque eas declarat, & similitudine ipsarum declarare etiam videtur societates rei familiaris: & hoc quia ad illas non solùm se extẽdit iustitia, sed etiam amicitia. Nam in quibus societatibus est iustum, in ijs videtur esse amicitia. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima distinguit species rei ciuilis. In secunda societates rei familiaris. Dicit in prima Philosophus quòd rei ciuilis tres sunt species, & rectae gubernationes, insuper tres transgressiones illi oppositae. Sed earum quae se rectè habere dicuntur, prima gubernandi species est regnum, secunda optimatum, tertia quae Graecè dicitur τιμοκρατική, & commodè appellari potest censu potestas, quam communiter solent appellare rempublicam, tribuendo ei nomen commune, & quasi generis nomen. Has tres species rectè gubernandi post haec Philosophus inter se comparare videtur. & in primo gradu perfectionis ponit regnum. In secundo optimatum potentiam. In tertio & infimo loco censu potestatem, quam deterrimam appellant. si comparetur cum optima, & cum ipso regno: ideo dicit in textu, regnum esse

esse optimum,censu potestatem deterrimã, id est minus bonam. Notandum ꝙ Philosophus in Politicis latissimè loquitur de speciebus rei ciuilis.sed quantũ ad hoc propositum spectat,intelligendũ quòd tres sunt species rei ciuilis, sententia huius Philosophi,quanuis Plato reliquerit tertiam speciem, id est censu potestatem:& reprehenditur ab Aristotele eo in loco,quia ipsam omisit. Laudat autem ibi Philosophus magnopere ipsum regnũ,& anteponit cæteris speciebus rei ciuilis & publicæ gubernandæ.Vult enim redigere ipsam gubernationẽ ad vnũ,sicut hoc vniuersum vno gubernatur,deinde ponit in secundo gradu optimatum gubernationẽ.postremo ponit censu potestatẽ.Omnes autem ij gubernatores proponere sibi debent felicitatem ciuitatis,& cõmune bonũ reipub.quo seruato seruatur respub.Sin ecõtrà fiat, tũc oriũtur transgressiones tres quæ sunt labes illarum bonarum gubernationum.Nam rex ad tyrannidem,optimates ad paucorum potentiam,censu potestas siue respub.ad statum popularem delabitur.nam aut vnus gubernat rem ciuilem & publicam,aut plures:si vnus,optimus consulens bono reipublicæ, & tunc videtur esse rex: aut pessimus,referens omnia ad suũ commodum,& tunc erit tyrannus:si plures, tunc aut omnes fermè,aut pauci:si pauci,iterũ aut optimi aut pessimi:sin optimi,tũc fit optimatũ gubernatio: sin pessimi, tunc fit paucorum potentia:sin verò sint penè omnes,tũc aut sunt tribuentes æqualiter aut inęqualiter.Primo modo erit cẽsu potestas siue respubli.Secundo status popularis.& sic tot sunt species.

{TRANSGRESSIO autem regni tyrannis est.} Distinguit nunc Philosophus labes illarum rectarum gubernationum,& dicit primò tyrannidem esse labem , & transgressionem regni. Conueniunt autem regnum & tyrannis in eo quòd in vtroque est vnus qui gubernat,in alijs maximè differunt. Tyrannus enim semper proprium & suum , rex commune commodum,& bonum eorum qui ab eo reguntur, quærit. Et in alijs multis differunt. Sed ponere possumus duas conclusiones secundum verba Philosophi. Prima , quòd rex omnia agit pro vtilitate, & communi bono eorum qui reguntur. Probatur: Ille princeps qui est ex sese sufficiens , & omnibus bonis ornatus est , omnia agit pro bono eorum, qui gubernantur ab eo : sed rex est huius-

Z 2

modi:ergo rex agit omnia pro communi commodo & bono populorum qui reguntur ab eo. rex enim propriè dictus rex debet esse optimus à regendo Latinè, Græcè βασιλεὺς à gradu populi appellatus,quasi populi semper rationē habere debeat.vnde Homerus pastores populorū appellat reges.Nā si suæ vtilitati & commodo consuleret, nō esset appellandus rex,sed potius quidā forte princeps vel tyrannus.Secunda cō clusio,ꝙ tyrannus est pessima forma gubernādæ reipub.probatur ex eo,quia opponitur optimæ gubernationi,vt patet.

62 {ET ex optimatum potestate.}Declarata tyrannide quæ est labes regni,nūc declarat transgressionem & labem optimatum quæ est paucorum potentia ob prauitatem principum reipubl.pauci nanque sunt, & mali,vt patet in textu.

63 {SED ex ea quæ est censu potestas.}Declarat nunc tertiā labem,scilicet ipsius censu potestatis seu reipub.quę labes atque transgressio dicitur popularis potestas,& non fit magna transgressio.Notandū quòd censu potestas fit gubernatio in re ciuili hoc pacto,vt possint ciues gerere magistratus secundum facultates & mensurā census: quòd si magna præfinitur mensura census,vt excludantur pauperes, orietur paucorum potentia,quia pauci sunt qui magnas habeant facultates: sin verò mediocritas seruetur vt æqua ratio habeatur tam diuitum quàm pauperum,tunc videtur oriri censu potestas:si minima præfinitur mensura census vt sine discrimine fiat,oritur ista quæ dicitur popularis potestas, & non fit ita magna transgressio vt in superioribus.sed hæc in Politicis latius patent.Vidimus igitur ex supradictis quòd tres sunt species bonæ regendæ reipub. tres etiā malæ & trāsgressiones ipsarū. Verùm sicut regnū est optima gubernatio in genere bonarum,& secūdo gradu optimatum potestas, tertio respub.seu censu potestas:ita in genere prauarū eodem modo se opposita habent.Nam tyrannis quæ regno opponitur est in primo gradu prauitatis,paucorū potentia in secundo,status popularis in tertio.& sic fiunt transgressiones vt plurimū, vt in Po-

64 liticis ostendit Philosophus. {SIMILITVDINES autē ipsarum & quasi.}Hęc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus allatis iam antea tribus speciebus rectis gubernandæ reipub.& tribus transgressionibus ipsarū,nunc afferre videt̄ aliquas societates in re familiari similes illis tribus rectis,

rectis,& non rectis.Primò igitur dicit Philoſophus quòd ſi-
militudines ipſarum ſocietatũ ciuilium ſumet quis in domi
bus,& in ipſa re familiari:veluti patris ad filios gubernatio
eſt ſimilis gubernatiõi regis ad ſubditos,quãquã pater quo-
quo modo videtur ſuperare ipſum regem in beneficijs dan-
dis,habet tamen ſimilitudinem,vt diximus,ſuperat, inquã,
quo ad vnam perſonam qua eſt cauſa generandi,educandi,&
erudiendi.quanuis beneficia regũ ad plures extẽdantur . ſed
ſi pater vtatur filijs tãquam ſeruis,tunc fit tranſgreſsio quæ-
dã ſimilis tyrãni. Addit autẽ quòd hoc quidẽ de ſeruis rectũ
eſſe videtur, quia ſeruus,vt ipſe dicit in Politicis,natura ſer-
uus eſſe videtur:& ideo nõ videtur alienũ à natura ſi heri ſer
uis vtantur vt ſeruis.ſed iniquum faciũt patres ſi liberis vtan
tur vt ſeruis.diuerſa enim ſunt imperia,vt dicit Philoſophus
& diuerſa dominãdi officia. Nam aliud eſt paternum, aliud
herile. {Sed viri atq; vxoris.}Affert aliã ſocietatem in re fa-
miliari,ſcilicet viri & vxoris: quæ ſi recte ſe habeat , ſimilis
eſt optimatum poteſtati,quia hic tribuuntur officia ſecundũ
dignitatem,vt etiam fit inter optimates : quòd ſi trãſgreſsio
fiat,erit ſimilis paucorum potentiæ,vt patet in textu.
{ AT vero,fratrũ. } Affert aliã ſimilitudinẽ ſocietatis in re 65
famliari,ſcilicet fratrũ,quæ ſi recte ſe habeat,eſt ſimilis cẽſu
poteſtati,excepto ſi plurimũ diſtent ætatibus,quia tũc erunt
quoquo modo paternæ potius quã fraternæ.Sin vero domus
careat patrefamilias,vel ſit ille imbecillis,tũc fit trãſgreſsio
ſimilis populari gubernationi , quia ibi oritur effrenata li-
bertas.Notandũ quòd Philoſophus dixit amicitiã in ſocieta
te cõſiſtere, propterea attulit cõmode ſupradicta,& cũ dixiſ-
ſet omnes redigi ad ciuilem, bene dixit iſtas familiares ſimi
les eſſe ciuilibus,vt poſtea oſtẽdat in ijs omnibus eſſe amici-
tiã,& ſicut vna ſocietas eſt præclarior altera, ſic & amicitia.

De amicitia regia,paterna,œconomica, & fraterna. CAPVT XI.

N unaquaq; autem republica tantum amici- 66
tiæ conſtat eſſe,quantum & iuſti. Atq; *re-*
gis quidem amicitia ad eos qui reguntur, in
excellentia beneficij conſiſtit. confert enim

in eos beneficia, qui ab ipso reguntur. Siquidem cùm sit bonus, curam ipsorum habet, quo bene sese habeant: ut ouium pastor. Vnde & Homerus Agamemnonem, populorum nuncupauit pastorem. Talis autem est & amicitia paterna: beneficiorum uerò magnitudine differt. Est enim essendi causa pater: quod maximũ esse certũ est, & enutritionis, ac eruditionis. Hæc eadem & cæteris maioribus tribuuntur. Natura nanque pater filiorum, & aui nepotum: & rex eorum quibus præsidet, imperium obtinet. Hæ autem amicitiæ in excellentia consistunt. quapropter
67 & honorantur ipsi parentes. Et iustum igitur in his non idem est, sed quod efflagitat dignitas. Sic enim sese habet
68 & amicitia. Et uiri etiam ad uxorem eadem est amicitia, & in optimatũ potestate. est enim ut uirtus postulat. Et præstabiliori plus tribuitur boni, & quod unicuiq; accõmodatur. Sic autem sese habet & ipsum iustum. At amicitia fratrum similis est sodalitiæ. sunt enim pares atque
69 æquales ætate. Tales autem* eiusdem plerũq; disciplinæ, & eorundem sunt morum. Similis est huic & quæ est in censu potestate. Ciues enim pares esse solent, ac boni. Et quisq; nunc dominatur, nunc paret, & æquè. Sic igitur est in ipsis & amicitia. In transgreßionibus autem quemadmodum & iustum, sic & amicitia exigua est. & minima est in ea quæ est peßima. In tyrannide nanq; nihil aut
70 perparum est amicitiæ. In quibus enim nihil est commune imperanti atq; parẽti, nec amicitia est. nam neq; iustũ. Sed tale quidẽ est, quale est artifici ad instrumentũ. & animæ ad corpus. & hero ad seruũ. Hæc enim omnia, utilitatem quidem ab ijs suscipiunt, qui ipsis utuntur. sed amicitia nõ est ad inanimata, nec iustũ. Quin neq; ad bouem uel equũ: neq; ad seruũ, ea ratione qua seruus est. non est enim quicquam

*ὁμοηθεῖς καὶ ὁμοιοπαθεῖς.

quam commune. Seruus enim animatum est instrumentum. instrumentum autem inanimatus est seruus. Ad seruum igitur hoc ipso quo seruus est, non est amicitia: sed quo est homo. Nam omni homini iustum quiddam est ad omnem hominem, qui communicare secum legem pactionemq; potest: quare & amicitia, ratione qua homo est. Per parum igitur & in tyrannide est amicitiæ atq; iusti. In popularibus autem potestatibus plurimum. Complura 71
enim his sunt communia, cùm sint pares.

COMMENT.

IN VNAQVAQVE autem republ. sic amicitia.} Hoc est 66
quintum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm declarauit societates ciuiles & familiares, quod vehementer pertinebat ad declarandos gradus amicitiæ: nunc ostendere intẽdit quomodo se habet ipsa amicitia in societatibus istis. Nam, vt antea dictum est, iustum & amicitia in societate cõsistere videtur, & alterum cum altero simul crescere videtur atque decrescere, & esse magis & minus. Quòd si societas sit vehemens, amicitia quoque vehemens esse videbitur: sed cùm societates sint diuersæ, amicitię & iusta diuersarũ quoq; rationum esse videntur, vt patebit inferius. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima ostendit quomodo amicitia est in societatibus rectis. In secũda quomodo sit in trãsgressionibus. In prima igitur dicit Philosophus quòd amicitia est in vnaquaq; Repub. sicut & iustũ. sicut igitur se habet iustitia in vnaquaq: societate, sic & amicitia. Videtur enim esse talis & tanta qualis & quanta est iustitia. Ostendit autẽ in primis quòd amicitia regis ad subditos est in excellentia beneficij, & talis videtur etiam esse paterna: excedit tamen ipsa paterna magnitudine beneficiorum, & ideo videtur esse vehementior: & hæc non solum ad patres, sed etiam ad auos referri possunt. Excedit autem pater ipsum regem in beneficijs dandis, scilicet in magnitudine & hoc intelligẽdum est sicut suprà etiã diximus, si referatur ad vnũ. Nam & si filius maiora beneficia suscipiat quàm subditi à rege suo, tamẽ beneficia regũ ad plures sunt & lati' se pãdũt, vt est manifestũ.

67 {ET iustum in istis non est idem.} Nam aliud videtur esse iustum patris ad filium, & aliud filij ad patrem. & sic regis ad subditos. Nam in ijs iusta, & amicitiæ, & societates, diuersarum rationum esse videntur.

68 {VIRI autē amicitia.} Declarat nūc Philosoph. quonā pacto amicitia viri ad vxorē est similis amicitię q̄ fit in optima tū gubernatiōe & societate, vbi attēdit̄ virtus & dignitas, & secūdū dignitatē erit iustū, & amicitia, vt in textu latè patet.

69 {AT amicitia fratrum.} Ostendit quòd amicitia fraterna quæ est velut sodalitia quædam, quia fratres simul educātur, seruant amicitiam vt sodales & quasi pares: ostēdit, inquam, quòd est similis amicitiæ quæ fit in societate censu potestatis siue Reipublicæ vbi paritas quæritur.

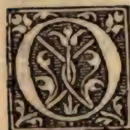
70 {IN transgreßionibus autem.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit quomodo se habet amicitia in transgreßionibus societatum ciuilium: & primò declarat quòd in tyrannide quæ transgreßionū est peßima, aut nihil est amicitiæ, aut vehementer exigua. Probatur, Vbi nihil est commune imperanti atq; parenti, ibi non est amicitia nec societas: sed in tyrānide nihil est cōmune imperanti atq; parēti: ergo in tyrānide nō est amicitia nec societas. Maior est nota ex dictis Philosophi dicētis, ꝙ vbi non est iustū, nō est etiā amicitia. Minor declaratur à Philosopho. Est em̄ perinde vt instrumenti ad artificē, & heri ad seruū, & huiusmodi, quorū non quærit̄ vtilitas à superioribus propter illa, sed pro se, vt poßint vti illis pro sua cōmoditate propria: sic anima vtitur corpore vt instrumēto quodā. Sed hic orit̄ quædā difficultas, quia non videtur verum ꝙ sic se habeat dn̄s ad seruū sicut se habet anima ad corpus, vel artifex ad instrumētum: nam artifex est animatus, instrumentū est inanimatū: sed non est ad inanimata nec etiā ad irrationabilia amicitia, cùm ista sint omnino diuersa, sed inter dn̄m & seruū videtur cadere aliqua amicitia cùm sint eiusdē naturę humanæ. quare nō videt̄ tenere illa similitudo Philosophi. Hanc difficultatē tollit Philosophus, ostendēdo ꝙ seruus potest cōsiderari vt est homo, & itē vt est seruus ad seruū, igitur vt est seruus non videtur esse amicitia à dn̄o, quia tūc videtur seruus esse veluti quoddā instrumentū animatū: sed ad seruū & dominū vt vterque est homo, potest esse aliqua societas & amicitia,

cùm

tim vterque posſit ſubire leges & pactiones,& iuſtum cadat inter eos,& per conſequens amicitia.Patet igitur quòd in tyrannide,in qua principes vtuntur ſubditis vt ſeruis,parũ vel nihil eſt amicitię,quia etiam abeſt iuſtum.

{IN popularibus autẽ.} Declarat nunc Philoſophus quomodo ſe habet amicitia in tranſgreſsione illa quæ eſt minus improbo quàm aliæ,& dicitur popularis. Oſtendit autẽ Philoſophus quòd ibi plurimum eſt amicitiæ, quod non eſt ſimpliciter intelligendum, ſed reſpectu & comparatione aliarũ tranſgreſsionum.quaſi dicat, plus eſt amicitiæ ibi quàm in alijs tranſgreſsionibus,plus inquam,in ipſa poteſtate populari,quia eſt ibi quædam paritas,& multa communia popularibus,vt leges,iura,iudicia,ſuffragia,conſuetudines. Notandum ꝙ Philoſophus declarauit amicitiam ſi qua eſt in tyrãnide,dicendo eam eſſe exiguã vel nullam,& etiã eam declarauit quæ eſt in populari poteſtate: ſed nihil dixit de ea quæ eſt in paucorum potẽtia,quia cognitis extremis facilè cognoſcitur id quod medio modo ſe habet. Nam ſi in tyrãnide parum vel nihil,in populari multũ reſpectu aliarũ trãſgreſsionum,per cõſequẽs percipi poteſt quid ſit in paucorũ potẽtia. 71

De amicitia ſodalitia,& filiali. CAP. XII.

Mnis igitur amicitia (ut dictũ eſt) in ſocietate conſiſtit. Conſanguineam autem quiſpiã ſeiunxerit ac ſodalitiam. Ciuium autem amicitiæ, & cõtribulum, & ſimul nauigantiũ, & quotquot ſunt tales, magis in ſocietate conſiſtunt. nam ſtipulatione quaſi quadam conſtare uidentur. Inter has quiſpiam & hoſpitalitiam collocauerit. Conſanguinea uerò multiplex eſt. Pendet autem omnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos ut aliquid ſui: nati uerò parentes ut aliquid ex illis. Atque magis ſciunt parentes eos qui ſunt ex ipſis, quàm nati, ſe eſſe ex illis. Magiſq; coniunctũ eſt id ex quo natum eſt ipſi nato, quàm factum ei quod fecit. Eſt enim ei ex quo eſt ortum, propriũ id quod ex ipſo 72 73

est ortum:ut dens,crinis,& quiduis habenti.nullũ autem
illorum id ex quo orta sunt,aut minus. Accedit eodem &
temporis longitudo.Parentes enim natos cõtinuò diligũt.
illi uerò parentes,incrementis tempore susceptis, & men
74 tis comprehensione,uel sensus.Ex his autem patet & cur
75 magis diligunt matres.Parentes igitur natos ut seipsos a-
mant.qui nanq; ex ipsis sunt orti,sunt quasi ipsi alij sepa-
76 ratione.Nati uerò parentes ut orti ex illis.Fratres autem
sese mutuò diligunt, quòd ex eisdem sint orti. Identitas
enim quæ est ad illa, idem inter ipsos facit. Quapropter
eundem sanguinem dicunt, & stirpem, & talia. Sunt igi-
tur quodammodo idem & in diuisis. Magnum autem ad
amicitiam est & enutritos simul esse, & ætatis æqualis.
Aequalis enim æqualem delectat, & ipsi familiares so-
dales sunt. Et idcirco fraterna amicitia sodalitiæ similis
77 est. Patrueles uerò, cæteriq; propinqui, ex his sunt con-
iuncti, propterea quòd sunt ex eisdem. Atque alij magis,
alij minus fiunt ex eo coniuncti, quia prope est aut distat
78 origo. Amicitia autem quæ filiorum est ad parentes, &
hominum ad deos:ut ad bonum est atque excellens. Nam
maxima beneficia contulerunt . fuerunt enim essendi cau-
sa, & alimenti,ac educationis. Habet autem & uolupta-
tem & utilitatem talis amicitia magis quàm extraneorũ:
79 quanto & uita communior ipsis est. Sunt autẽ & in fra-
terna amicitia ea quæ & in sodalitia sunt: & magis in bo
nis, & omnino in similibus quanto coniuncti sunt magis,
80 atq; ab ortu sese mutuo diligunt. Et quanto sunt magis si-
miliũ morum,qui ex eisdẽ sunt orti, & simul nutriti, &
similiter educati , ac eruditi.probatio enim quæ quidẽ fit
tẽpore,plurima est atq; firmissima. Sunt etiã et cæteris in
cõsanguineis ea quæ ad amicitiã attinent,ut rationũ com-

paratio

paratio flagitat. Viro autem & uxori secũdum naturam 81
amicitia uidetur inesse. homo nanq; natura coniugale magis est, quàm ciuile: quanto prius & necessariũ magis est domus quàm ciuitas, & procreatio communior animalibus. Atq; cæterorum quidem animalium, hic societatis est 82
terminus. homines autem coniugium subeunt non solum procreationis, sed eorum etiã gratia quæ ad ipsam conferunt uitam. Officia nãq; cõtinuò sunt diuisa, atq; alia uiri, alia sunt uxoris. Opem itaq; sibi mutuo ferunt, res proprias in commune ponentes. Quapropter hac in amicitia 83
utilitas inest, atque uoluptas. Erit autem & ob uirtutem, etiam amicitia, si boni sint. est enim utriusque uirtus: atq; hoc ipso gaudebunt. Filij autem parentum uincula sunt, & nexus. Idcirco & citius ij qui carent liberis dissoluuntur. Filij nanque bonum, est utrisque commune. ipsum autem commune continet. Quærere uerò quonam modo ui- 84
ro uiuendum est cum uxore, & omnino amico cũ amico, nil aliud est, quàm quærere quomodo iustum est. Nõ enim idem iustum uidetur amico ad amicum; nec ad alienum, & sodalem, ac condiscipulum esse.

COMMENT.

OMNIS igitur amicitia sicuti dictũ est.} Hoc est sextũ 72
& vltimum capitulum huius secundi tractatus, in quo postquam distinxit societates ciuiles, & tribuit eis similes societates rei familiaris in quibus etiam est amicitia, & dixit omnem amicitiam consistere in societate, nunc seiungit & diuidit amicitias inter se, ita quòd aliæ magis, aliæ pactionibus consistunt. Nam etsi omnes in societate sint cõstitutæ, tamẽ aliæ natura magis, aliæ pactionibus & electione magis constare videntur. Cùm ergo variæ sint causæ & variæ amicitiæ, meritò sunt distinguendæ. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus præmittit id quod sæpius dixit,

dixit quòd omnis amicitia cõsistit in quadã societate:tamen aliquis meritò distingueret amicitiam cõsanguineã & sodalitiam à cęteris amicitijs,quia ciues & contribules,& similes vt etiam sunt hospites , vidẽtur habere societates constantes pactionibus.Consanguinea vero & sodalitia non eodem pacto:quare distinguẽdæ sunt istæ amicitię,vt aliæ magis,aliæ minus in societate consistũt,& vt aliæ sunt quoquo modo in societate naturali, vt est cõsanguinea:sodalitia verò quia videtur oriri ex cõuersatione sodalium à primis incunabulis, qui simul & nutriũtur & erudiũtur,distinguitur ab illis alijs simul cum ipsa cõsanguinea:aliæ autem in quadam pactione & conuẽtione consistunt. Notandum quòd amicitia quæ est inter propinquos & consanguineos habet causam naturam eiusdem sanguinis,& eãdem stirpem, & secundũ respectum quem habẽt ad illam fit coniunctio & amicitia: sodalitia habet causam cõuersationẽ à primis incunabulis incœptã,quæ videtur quasi naturaliter esse cõtracta,& non ex electione:at ciuiles & contribules & huiusmodi,ex electione & pactione
73 videntur cõstituere amicitiã. {CONSANGVINEA autẽ amicitia.}Hęc est secunda pars huius capituli,in qua incipit determinare de amicitia quæ est inter cõsanguineos & propinquos,afferendo nõnullas cõsiderationes de ipsa.Est enim multiplex,& multifariã ob multos gradus propinquitatis dicuntur tales amicitiæ:omnes tamẽ videntur pẽdere & originem ducere à paterna, & in hoc cõuenire quòd eodẽ principio fluunt. & primò incipiẽdo ab amicitia paterna affert rationẽ mutui amoris inter se: deinde comparat amicitias seu amationes istas,scilicet eã quæ est patris ad filium,& eã quæ filij ad patrẽ,& ostendit ꝙ parẽtes magis amant filios quàm filij amẽt parẽtes tribus rationibus.Prima ratio,Quo magis quis cognoscit causam ob quã amat,eo magis videtur amare: sed parẽtes magis cognoscũt causam quare amãt filios,quàm filij quare amant parentes : ergo parentes magis amãt filios quàm ecõtra amentur ab illis.Patet ratio,quia parẽtes amãt filios,quia sunt ipsorũ aliquid:filij verò amant parẽtes, quia sunt ex illis. Magis autẽ cognoscũt parẽtes hãc causam, quia sint orti ex se,quã nati,quòd sunt ex illis. Secũda ratio, Quo magis est aliquis cõiunctus alicui, eo magis amat illũ:sed parens est cõiunctior filijs,quàm filius parẽti:ergo parens magis

gis amat filium quã ametur ab eo. Nam vidẽtur ſeſe habere vt totum ſe habet ad partem:pater enim eſt vt totum quoddam generans, filius vt pars quædam generata quæ videtur contineri à toto,ſicut dens vel manus cõtinetur ab eo qui habet illa,& habẽs eſt propinquior eis quàm ea ſint cõiunctiora,magis enim diſtare vidẽtur filij,igitur ſunt vt partes quędam ſeiunctæ.Tertia ratio, Qui longiore tẽpore amant, videntur magis amare quàm qui minus:ſed parentes longiore tempore amant filios quàm filij amant parẽtes: ergo parẽtes magis amant illos.Patet ratio, quia amicitiæ vidẽtur tẽpore ſuſcipere incrementa. {EX ijs autem patet cur magis.}Videtur ex ſupradictis oriri iſta pars,qua oſtendit quòd ſi amor paternus comparetur cùm materno, maior videtur eſſe maternus ſecundum rationes ſupradictas,id eſt duas,ſcilicet. Et quia matres magis cognoſcũt filios ſuos quàm patres,& quia longiore tempore amãt,ex eo quòd prius incipiunt, & ideo ſecundũ iſtas duas rationes quæ ſuprà allatæ fuerũt ad oſtendendum quòd maior erat amor parentum erga filios quàm econtra,percipi etiam poteſt cur matres magis diligãt natos quã patres diligant eoſdem. {INSVPER parentes.}Redit ad illam ſententiam ſuperiorem concludendo quòd parentes magis amant filios quã amẽtur ab eis,quia amant natos quaſi ſeipſos diſtinctos,tamen quaſi ſeparatione.Notandum quòd amor quo quiſpiam ſeipſum amat,eſt vehementiſſimus,& talis videtur eſſe cauſa,vt Philoſophus dicit inferius, cæterorum amorum quibus amamus alios. cùm igitur parẽs amet filium vt aliquid ſui,videtur ſeipſum amare:& ideo talis amor eſt vehemẽtiſsimus. {FRATRES etiã ſeſe mutuo diligunt.}Declarata amicitia patrum ad filios & filiorum ad patres,nunc declararat aliam conſanguineã amicitiam,ideſt fraternam:& oſtendit quòd fratres ſeſe mutuo diligunt,quia ſunt ab eiſdem parẽtibus atq; ex eo ſunt quodãmodo idem. Probatur,Quæcunq; ſunt vni & eidem,tertio eadem illa inter ſe ſunt eadem : ſed fratres ſunt parentibus eadem : ergo idem erunt inter ſe.Nec eſt intelligendum quòd ſint omnino idem,ſed inquantũ referunt ad illud tertium,id eſt ad parentem,& identitas parentum facit vt fratres ſint quodammodo idem inter ſeſe.vnde dici ſolet quòd fratres ſunt eadẽ ſtirps,& idem ſanguis, & idem quodãmodo in diuerſis corporibus

74 (beside "ſuſcipere incrementa"); 75 (beside "quã patres diligant"); 76 (beside "lis amor eſt")

poribus. Poſtea affert aliam cauſam quare fratres habẽt amicitiam vehementem inter ſe,& dicit educationem,quæ fit ſimul,eſſe etiam cauſam ingentis amoris,quia vt prouerbio dicitur: æqualis æqualem delectat. vnde etiam oritur ſodalitia, cui ſimilis eſſe videtur fraterna amicitia, vt patet in textu.

77 {PATRVELES verò cæteriq;.} Affert amicitiã aliorum propinquorũ ſucceſsiuè per rectam lineã qui ſunt coniuncti inter ſe,quia ſunt orti ex eiſdẽ, & alij magis vel minus coniuncti ſecundũ propinquitatẽ vel diſtantiam eius vnde ori-
78 ginem habent. {AMICITIA autem ea quæ filiorum eſt.} Quaſdam proprietates affert Philoſophus quæ videntur cõpetere ſupradictis amicitijs conſanguineis, & propinquorum. & primò oſtendit quòd amicitia filiorũ ad parentes eſt amicitia ad aliquod excellens & bonum. Habet enim terminum bonum atque excellens. Itaque conſiſtit in excellentia,& hoc patet: quia magnitudine beneficiorum pater excedit filium, mirum in modũ ob generationem,& alia quæ dicit Philoſophus. Secunda proprietas eſt, quòd iſta amicitia habet maiorem iocunditatem tum etiam vtilitatẽ quã amicitia eorũ qui non ſunt coniuncti. Primò enim viuunt ſimul. præterea parentes vident aſsiduè filios,& filij parentes, ſibi quoq; inuicem proſunt,& omnino eorum vita cùm ſit cõmu-
79 nis, vtilis eſt atque iocunda. {SVNT autem & in fraterna amicitia.} Affert proprietates fraternæ amicitiæ dicendo ꝙ ea ferè omnia quæ ſunt in amicitia ſodalitia ſunt in amicitia fraterna, vt educatio, eruditio,& huiuſmodi: quæ omnia ſunt in amicitia fraterna,& præſertim bonorum fratrum. Deinde affert aliqua ob quæ huiuſmodi fratrum amicitia conſeruatur. Primò, quia ab ortu ſeſe mutuo diligunt,& quia ſimilium morũ ſunt tales boni,& quia ſimul ſunt nutriti & educati,& alia quæ dicit Philoſophus. ex quibus fit vt talis ami-
80 citia ſit firma & conſtans. {SIMILI ſunt modo.} Breuiter tangit proprietates amicitiarũ reliquas, quę ſunt inter cõſanguineos. Sunt enim diuerſæ prout propinquiores aut lõginquiores ſunt in gradibus,& ideo dicit, vt ratio poſtulat: ſcilicet ſunt magis & minus, vt ratio & propinquitas poſtulat. quæ eſt inter eos proportione ſeruata: omnes tamẽ, licet alij magis, alij minus, iure naturę cõiuncti eſſe amicitia debent. Sanguinis enim coniunctio, vt inquit Cicero,& beneuolẽtia

deuincit homines charitate. Magnum est enim habere monuméta maiorũ, eisdem vti sacris, sepulchra habere cõia &c.

{VIRO autem & vxori natura nimirum.} Hęc est tertia 81
pars huius capituli, in qua post consanguineam amicitiam declarat amicitiam cõiugalem, quæ etsi nõ sit ex eodem sanguine vt superiores, tamen natura videtur constare. Probat igitur in primis afferendo quasdam proprietates hanc cõclusionem & proprietatẽ, quòd amicitia coniugalis est naturalis hoc pacto, Homo est animal magis coniugale quàm ciuile: sed est naturaliter ciuile: ergo multò magis erit coniugale natura. Patet ratio ista, & in Politicis ostẽdit Philosophus ꝙ homo est ciuilis natura, & inclinatur naturaliter ad hoc vt sit sociabilis ciuili societate. Sed ꝙ sit etiam magis coniugale natura quàm ciuile, probatur duabus rationibus. Prima ratio, quia est magis naturale homini quod est magis necessarium, & prius natura: sed esse coniugale, est prius & magis necessarium quàm esse ciuile: ergo est magis naturale homini. Nam domus prius esse natura quàm ciuitas, & magis necessaria, vt dicit Philosophus. Secũda ratio, Id quod sequitur naturã totius generis animaliũ, & est magis cõmune, est magis nsturale: sed procreatio filiorũ ad quam ordinatur coniugalis societas videtur esse huiusmodi: ergo procreatio liberorum ex cõiugali societate, & omnino coniugalis societas, videtur esse magis naturalis quàm societas ciuilis, ex quibus concluditur quòd viri ad vxorem naturalis est amicitia.

{ATQVE cæterorum quidem.} Affert aliam proprieta- 82
tem, quæ est, quòd hæc societas viri & vxoris conuenit in procreatione filiorum cum cęteris animalibus: differt tamẽ, quòd præter prolem quæ est terminus copulationis aliorum animalium, quærit ea omnia quæ pertinent ad vitam humanam: propterea officia eorum statim sunt distincta, vt vir procuret ea quæ sunt foris, vxor seruet ea quæ sunt domi, & mutuò sibi auxilium ferant. & alia similia, vt in Oeconomicis & Politicis ostendit Philosophus. & sic patet quòd talis societas non solùm est naturalis, sed etiam œconomica.

{QVAPROPTER hac in amicitia.} Ostẽdit Philosoph. 83
quomodo se habet amicitia huius societatis ad illa tria, quę amicitiarũ dicuntur obiecta: & dicit quòd hæc amicitia continet interdum nõ solùm voluptatẽ & vtilitatem: sed etiam virtu

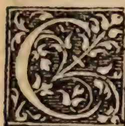
virtutem. Vtilitas inesse videtur, quia consulunt ambo communi vtilitati, voluptas quoq; ob generationẽ, virtus etiam adest quandoq;, & si non sit virtus in vxore eius rationis cuius est virtus in viro, tamẽ est accõmodata qualitati fœmellæ: sunt autem viri virtutes propriè dictæ, vxoris verò virtutes ei accõmodatæ, & propriè cõpetens sibi, vt in Oeconomicis & Politicis latissimè ostendit Philosophus. quòd si sint probi & studiosi vtriq; in genere suo, diliget vir vxorem vehementer, & diligetur ab ea, & iucundum erit coniugium illud, & iocunda inter eos amicitia. Atque filij nexus. ¡Docet Philosophus quo modo firmatur talis amicitia. Primò patet quòd sunt liberi qui sunt nexus & nodus talis amicitiæ: deinde patet etiam per oppositum suum, quia id cuius absentia citius dissoluatur amicitia, præsentia magis conseruatur: sed absentia filiorum & priuatione citius dissoluitur talis amicitia: ergo præsentia magis conseruatur & firmatur. Itẽ quia filij sunt commune vtrisq; bonum, vt patet in textu.

48 {QVAERERE autem quonã pacto.} Videtur respõdere obiectioni quę oriri potuisset ex ante dictis. Assignasti cum Aristotele causas amicitiarũ propinquorũ, & cõiugalis amicitiæ, & huiusmodi societatũ, tamen non dedisti regulam viuendi cum illis. Cui respondet Philosophus, quòd hoc nihil aliud est quærere, quàm quonã pacto sit iustũ. Itaq; scire debet ꝙ quale est iustum, talis debet esse viuendi modus, & regula, & officium: sed iustum est diuersum, vt in quinto vidimus: præterea non eodem modo vel idem iustum seruandũ esse videtur, idemq; officium ad amicũ & extraneum. & sic de alijs similibus, à quibus & erga quos non eadem sunt seruanda officia, vt in Oeconomicis viri & vxoris, & aliorũ in Politicis regulã viuendi docet Philosophus. & Cicero quoq; in libro de Officijs latissimè doctrinam tradit, quid deceat, & quomodo oporteat officia seruare in diuersis societatibus vitæ, diuersa enim sunt, & iustum similiter est diuersum. ex quo patet quòd amicitia videtur habere magnam similitudinem cum iustitia, & in multis conuenire ac si esset iustitia quædam. Facere enim amicũ quę decent erga amicum, opus videtur esse iustitiæ. Considerãda est igitur conditio, & qualitas personarum, & societatum, & seruanda deinde secundũ illa officia sunt, & recta ratio postulat.

De du

De duplici iuſto, & de compenſanda amicitia.

CAPVT XIII.

Vm autē tres ſint amicitiæ(ut ab initio di- 85
ctum eſt) & in unaquaq; alij ſint pares ami-
ci, alij impares) nam ſimiliter boni fiunt ami
ci, & præſtabilior deteriori: ſimiliter & iu
cūdi, & ob utilitatē etiā in cōmodis pares, & differētes)
pares quidē, tam amādo, quàm cæteris æquales eſſe opor-
tet: impares autē id reddere quod excellētiæ ratio flagi-
tat. Fiunt autē in amicitia, quæ utilitatis eſt gratia uel ſola 86
uel maximè, incuſationes non ſine ratione atque querelæ.
Qui nanq; ſunt ob uirtutem amici, prompti ſunt ad benefi
cia ſibi mutuò conferenda. hoc enim eſt & urtutis & a-
micitiæ. Atq; cùm ad hoc certatim properent, nullæ pror-
ſus inter ipſos accuſationes, nec rixæ fiunt. Nemo enim
amanti, & beneficia conferenti ſuccenſet: ſed ſi ſit gratus,
beneficijs reſpondet. Atque qui in beneficijs conferendis
exuperat, cū id aſſequatur quod cupit, non incuſabit ami-
cum. Vterq; enim bonum affectat. Nec in ijs quæ ob uolu 87
ptatem conſtant, querelæ nimium fiunt. Nam ſi ſimul de-
gere gaudent, fit id ſimul utriſq; quod appetunt. Ridicu-
lus autem uidetur & eſt qui nō delectantem incuſat, cùm
liceat non conuerſari. At in ea quæ utilitatis gratia con- 88
ſtat, locum incuſationes habent, atque querelæ. Nam cùm
ſeſe mutuò pro utilitate utantur, ſemper indigent pluris.
& minus quàm oportet ſeſe habere putant, & queruntur
tur ex eo quia non tot aſſequuntur quod indigent, cū ſint
digni. Qui uerò conferunt beneficia, nequeunt tot con-
ferre, quod indigent ij in quos beneficia conferuntur. Vi- 89
detur autem ut duplex eſt iuſtum, aliud ſine ſcripto, aliud
lege: ſic & eius amicitiæ quæ eſt utilitatis gratia alia mo-

ralis,alia legitima esse. Fiunt igitur incusationes tum ma-
90 xime,cùm nō per eandē cōmutant,* atq; dissoluitur. Atq;
* διαλύονται. legitima quidē est ea quæ in definitis consistit. & quædā
est omnino sordida de manu in manum: quædā liberalior
ad tēpus,sed per pactionē quid pro quo. est id quod debe-
tur in hac,manifestū,& non ambigitur. Habet autē dila-
tionē ad amicitiam attinentē. Quapropter apud nōnullos
tales non sunt iudicia,sed arbitrātur eos oportere conten
91 tos esse,qui fide cōmutarunt. Moralis autem non in defi-
nitis consistit,sed ut amicū quidē munere afficit, aut ali-
quid aliud in illum confert. Accipere autem dignum esse
censet,æquale aut plus: quasi nō dederit,sed mutuauerit.
Atq; si non ut cōmutauit dissolutio fit,incusabit. hoc autē
ideo accidit: quia omnes uel plurimi,uolunt quidem hone
sta,anteponunt autem ea quæ prosunt. Atq; honestū qui-
dem est beneficia conferre, non ut uicißim suscipiantur:
92 utile uerò suscipere. Si potest igitur, dignū reddere opor
tet beneficium ijs quæ accepit, & sponte quidem. inuitus
enim non est faciendus amicus. Vt errore igitur in prin-
cipio facto, & beneficio à quo accipere nō oportebat su-
scepto (nō enim ab amico,nec ob idipsum id faciēte) dissol
uere ipsum oportet, ut beneficio pro definitis suscepto,
atq; polliceri,cùm posset reddere. Nam si non posset,nec
dignum is qui dedit ipsum suo munere censuerit. Quare
reddendū est,si habeat facultatem. In principio autem con
siderandum est,à quonam beneficium, & pro quo confer
93 tur: ut pro his suscipiat,aut nō suscipiat illud. Existit autē
dubitatio,utrum eius qui suscepit utilitate metiri opor-
teat id quod reddi debet,an eius qui contulit beneficium?
Qui nanq; beneficium acceperunt,extenuantes idipsum,
ea dicunt sese cepisse quæ parua erant illis,quæq; ab alijs
licebat

licebat accipere. Illi uerò contrà, ea quæ maxima rerum erant suarum, quæq; ab alijs assequi non poterant, & in periculis aut necessitatibus talibus. An quia amicitia est 94
ob utilitatem. utilitas eius qui beneficium suscepit, mensura est statuenda? Hic est enim qui indiget: & huic fert opē ut accepturus æqualē. tantum igitur auxilium fuit, quantum utilitatis habuit hic. Et reddendum est igitur tantum quantum ipse consecutus est, uel etiam plus. est enim magis honestum. In amicitijs autem quæ sunt ob uirtutem, accusationes quidem non sunt. Mensuræ autem similis est electio eius qui beneficium contulit. Id enim quod est uirtutis ac moris præcipuum, in electione consistit.

COMMENT.

CVM autem tres sint amicitię, vt ab initio diximus.) Hic 85
est tertius tractatus huius octaui libri, in quo Philosophus posteaquàm diuisit amicitiam, & vnamquãque partem declarauit, vt ostensum est, nunc ostendit quo pacto fiant incusationes, & querelæ in amicitijs. Diuiditur autē hic tractatus in duo capitula. In primo declarat querimonias quæ oriūtur in amicitijs æqualium personarum. In secundo ostendit querimonias quæ fiunt in amicitijs inæqualium. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes, quę suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus docet narrando quo pacto in amicitijs possint euitari querelæ: & dicit ꝙ tres sunt species amicitiæ, vt antea dicit, ea ratione qua triplex est obiectum, scilicet aut vtile, aut iocundum, aut bonum: & in vnaquaq; istarum trium reperiri amicitia potest tam æqualium quàm inæqualium personarum. & hoc ostendit Philosophus tangendo singulas species. Nam in amicitia quæ ob bonum & ipsam virtutem, possunt amici fieri & illi qui sunt pariter boni, & item illi quorum alter est melior & studiosior altero. Eodem modo in amicitia ob iocunditatem, & ij qui pariter sunt iocundi, & ij quorū alter est iocundior altero. Sic in amicitia ob vtilitatem simili modo fieri possunt amici. verùm si amici sint æquales & pares in quacunque amicitia, pariter

debent in amore respondere,& in alijs quoq; officijs par pari referre:sin verò sint inæquales,& impares ob alterius partis excellentiã, tũc tribui & retribui debet vnicuiq; secundũ
86 dignitatẽ & similitudinẽ rationis. { FIVNT igitur ea in amicitia quæ.} Hæc est secunda pars huius capit. in qua Philosophus ostendit,& dicit quòd in amicitijs ob vtilitatẽ con tractis fiunt querelę tantũ vel vt plurimũ in illis,in studiosis verò amicitijs non fiunt. & hoc probat, quia in ea amicitia fiunt omnia quæ exoptant amici, & illi tales amici prompti sunt ad facienda ea mutuo,& quasi certatim, quæ sibi inuicẽ
87 sunt grata & accepta. { NEC in ijs etiã amicitijs.} Declarat Philosophus quòd in amicitia quæ est ob voluptatẽ non nimis fiunt querelæ,& præsupponere videtur quòd tales con uersentur simul,quòd ab vtrisque expetitur, tunc vltra amicus ob voluptatẽ aut gaudet cõuersatione alterius amici,aut non gaudet. Si gaudet,non accusabit amicũ conuersando:si verò non gaudet,nõ etiam queretur de eo si non est sibi iocundus,cùm sibi liceat quandocunq; vult cõuersationẽ illius
88 euitare. { AT in ea quæ cõmoditatis gratia cõstat.} Hęc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus ostendit quòd in amicitijs ob vtilitatẽ fiunt querelę,&primò declarat quòd fiunt,deinde causas ostẽdit quibus oriunẽ,demũ docet quomodo euitari possunt. Dicit igitur quòd in amicitia quæ est ob vtilitatẽ,querelæ præcipuè locum habent. Probatur, In ea amicitia in qua amici sibi mutuo nõ satisfaciũt,querelę oriũ tur & fiunt:sed amicitia ob vtilitatem est huiusmodi:ergo in amicitia ob vtilitatem querelæ præcipuè oriuntur & fiunt. Huius argumentationis declaratio de se patet in textu.
89 { VIDETVR autẽ vt duplex est iustũ.} Declarat Philosophus hac in parte vnde,& ex quibus causis querimoniæ fieri solent in huiusmodi amicitijs quæ ob vtilitatẽ, & affert diuisionem quandã talis amicitiæ, dicendo ꝙ sicut diuiditur iustum,ita &amicitia vtilis distribuitur:sed iustũ aliud scriptũ, id est legitimũ,aliud non scriptũ, id est naturale,& quasi ex cõmuni more gentiũ,vt in quinto declarauimus:eodẽ modo amicitia ob vtilitatem quædã est legitima quę videtur in pa ctione cõsistere quædã moralis, quæ non ex pactione, sed ex consuetudine quadã oriri videtur. Hac diuisione stante dicit Philosophus quòd querelæ tum maximè fiunt cùm nõ commutant

mutant amici secũdum eandẽ speciẽ talis amicitiæ vtilis, id est, cùm alter amicorũ cõmutat,& credit cõmutare secundũ legitimã,alter verò cõmutat,& credit cõmutare secundũ moralem:& alter sequitur pactionẽ, alter mores requirit & sequitur.ex quo discordes fiunt,& oriuntur querelæ & incusationes,& dissoluuntur,scilicet amicitiæ:quãuis nõnulli exponant quòd querelæ fiunt cũ nõ cõmutant, id est obligantur, & dissoluũtur,id est cùm dissolutiones fiũt, & vt ita loquar, disobligationes quasi cũ obligationes fiant pactione secundum legitimã,dissolutiones secundũ moralem,tunc querelæ oriũtur.sed quicquid sit,hoc videtur velle Philosophus,quòd incusationes & querelæ oriuntur cum alter amicorũ in commutationibus vtilibus quæ fiũt inter eos sequitur amicitiam legitimã quæ in pactione cõsistit,alter verò sequitur moralẽ quæ ex consuetudine pendet. {ATQVE legitima quidẽ est 90
ea.} Distributa amicitia ob vtilitatẽ legitimã & moralem, nunc vt partes istæ clarius intelligãtur declarat vnũquodq; membrũ Philosophus,& primò amicitiã legitimã quę in pactis cõsistit,dicendo quòd ea non vnifariã est, sed partim forẽsis & mechanica,in qua fit cõmutatio de manu in manum sine dilatiõe tẽporis, quia statim reddit & retribuit ei à quo accepit,vt in emptione & vẽditione, & in cõmutatione mercimoniarũ fieri solet,cũ res cũ rebus,aut res cũ nummis commutãtur,nec amicorũ fidei creditur: partim verò est liberalis & ingenua magis si cõparetur cum superiore,& ea est vbi conueniunt quid pro quo debeat dari,& manifestũ est debitum,sed habeat dilationẽ temporis amicabilẽ,vt ita loquar, & pertinẽtem ad cõmoditatem & fidẽ amicorũ.postea addit Philosophus, quòd quibusdã horum nõ sunt iudicia,sicut in superioribus vbi non seruatur id quod pactione est manifestum,sed putant eos contentos esse debere qui fide permutarunt:verũ querelæ fieri possunt vel solent cũ non seruatur id quod dignũ videtur fide amicorũ. {MORALIS autẽ in pa- 91
ctionibus certis.} Sumit nunc Philosophus alterũ membrũ diuisionis,id est amicitiã vtilẽ quæ dicitur moralis, nõ quia sit de se ingenua vt illa quę est ob virtutẽ:sed quia inter istas amicitias ob vtilitatẽ est magis liberalis cũ ex more pẽdere videatur,non autẽ in pactione & cõuentione consistere.Verũtamen amici in tali amicitia dant non addendo quid pro

quo, sed intentione recipiendi:& quando non recipiũt queruntur,& tunc fiunt incusationes.dant igitur vt simulẽt honestatem:sed quia vt plurimũ anteponunt vtile,dant animo & intentione recipiendi, adeò vt si non dissoluatur & retribuatur simili modo ab amico,statim fiunt querelæ.cõmutãs enim & donans spe fecit recipiendi quasi commodaret.cùm postea non fit retributio vt sperabat, queritur non vt cõmodauerit,sed vt donauerit:veluti qui annulum dedisset in nuptijs amico animo recipiẽdi tantũdem vel etiã plus,si postea non recipit queritur vt donans,non aperiendo intentionem quam habuit in principio cũ dedit. Non enim dicit se male tractari, quia commodauerit, sed quia donauerit, & tamen intentio sua fuit vt commodaret,quare fiunt querimoniæ.& assignat rationem Philosophus quòd hoc euenire videtur: quia plerunq; homines expetunt honestatẽ,& tamen postea
92 anteponunt vtilitatem , vt patet in textu. {EVM itaque qui potest.}Docet hac in parte Philosophus quonã pacto euitari possint querimoniæ tales,dicendo q; qui potest, retribuere sponte debet,quia non est inuitus faciendus amicus.Nam si tu velles eum amicum vt datorem liberalem gratia honestatis,& ille quærat vtilitatem,tunc si non retribuas sponte, videris velle facere tibi amicũ inuitũ, & nolentẽ tali modo amicitiam tuam:nam si ipse nõ vult esse amicus nisi ob vtilitatẽ,sponte reddendũ est ei,si fieri potest,nec est trahendus inuitus ad amicitiã secundũ præscriptũ tuum,quia ipse quærit amicitiã ob vtilitatẽ.quare vel accipe eũ eo pacto amicũ, & redde sibi sponte si habes facultatẽ:vel si non vis amicum tali modo,redde ei quod debes, & noli secundũ voluntatem tuam contra id quod ipse vult,facere eum amicũ:secus enim esset facere eum amicũ nolentẽ.quod non est faciendũ, quia antea debes videre à quo accipias beneficiũ,vtrum ab amico gratis dante,an ab eo qui retributionem quærit. sed accepto beneficio retribuere debet suscipiẽs si fieri potest spõte sua, ac si per pacta obligatus esset,ne oriantur querelæ: & retribuere debet secundũ dignitatẽ eorum. sed vtrum dantis an suscipientis sit statuere mensurã beneficij,in sequẽtibus mani-
93 festè declarabit Philisophus. {EXISTIT autẽ hoc loco quæstio.} Hec est quarta pars huius capituli,in qua Philosophus mouet dubitationẽ vel quæstionẽ quãdam,& eã soluit.

Dicit

Dicit ergo dubitando, Si reddendum est secundum dignitatem & conuenientiam, quæritur quisnam mensuram & existimationem huius beneficij statuere debet? an ille qui accepit, an is qui contulit? Nam cùm in ijs non fiat certa pactio quid pro quo sit reddendum, ad hoc vt tollantur querelæ, retribuendum vt dignitas postulat & conueniens est. Sed dubitatur mensura huius retributionis accipienda ne sit ex vtilitate suscipientis, an ex beneficio dantis. & de hac materia dicetur latius in nono libro. sed si nos vertimus ad partem suscipientium, semper tales minuunt beneficia: sin ad partem benefactorum, illi econtra augent beneficia sua. quare videtur quoquo modo quòd neuter istorum sit aptus ad talem mensuram statuendam retributionis.

{AN quia amicitia fit ob vtilitatem.} Soluit quæstionem 94
Philosophus, ostendendo quòd mensura retributionis sumenda est ex parte suscipientis, vt sit tanta quanta fuit commoditas recipientis. æstimanda est igitur commoditas eius qui suscepit, & talis debet esse mensura. sed de hac materia latius loquetur in nono, vt ibi patebit. Post hæc dicit Philosophus quòd in amicitia bona quæ est ob virtutem, non fiunt querelæ, nec talis solutio ibi requiritur. Nam electio cùm sit præcipuũ in virtute, debet in tali amicitia esse mensura, & quasi cum benefactore dicere: Contuli beneficium ob virtutem, debeo exigere retributionem & remunerationem? minime. habui enim quòd expetebam: contuli studioso ob virtutem & honestatem. & amico qui est alter ego, & produxi operationem studiosam ob ipsam dationem. & non vt inde reciperem aliquam vtilitatem, sed vt facerem opus virtutis, & contuli amico gratia ipsius. & sic electio erit mẽsura: electio, inquam, studiosi viri, & amici, vt patet in textu.

De querelis amicitiæ in excellentia, & de abdicatione. CAP. XIIII.

T uerò dissentiunt & in amicitijs quæ in excellentia consistunt: nam uterque dignum existimat plus habere. atq; cùm hoc nõ fit, dissoluitur amicitia. Qui nāq; præstabilior 95

est, plus habere oportere se putat. plus enim tribuendum est bono. Eadem censet, & qui magis utilis est. Si nanque quispiam inutilis sit. non æquale, inquiunt, ipsum habere oportere. Subministrationem enim & non amicitiam fieri dicunt, si non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab amicitia fiunt. Nam ut in pecuniarum societate plus ij capiunt qui plures pecunias conferunt: sic arbitrantur & in
96 *amicitia fieri oportere. Qui uerò eget et qui est inferior, contrà. ad amicum nanq; bonum spectare censet egentibus opem ferre. Quid enim prodest. inquiunt, amicum esse quempiam studioso uiro aut potenti, si nihil consecuturus*
97 *sit inde? Videtur autē uterq; rectè censere. Atq; plus quidem utrisq; est ex amicitia tribuendum, nō tamen eiusdē. sed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, honos est, indigentiæ uerò auxilium, lucrum. Hoc ita se habere & in rebus publicis constat. Non enim is honoratur, qui nihil boni Reipublicæ præstat. Id enim quod est publicum ei tribuitur qui beneficia in Rempublicam confert. At honor publicū est. Non enim fit ut simul quisquam pecunias à Republica atque honorem accipiat. nemo nanq; fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecunijs imminuitur, ei honorē*
τῷ ἀδωρο- δόκῳ. *tribuunt.* * *qui uerò munera suscipit, ei pecunias dant. Quod enim fit pro dignitate, id æquat & conseruat amicitiam, ut est dictum. Sic igitur & ijs est agendum atque congrediendum, qui impares sunt. Et is qui in pecunijs aut uirtute utilitatem accipit, reddat honorem oportet, id reddendo quod potest. Amicitia nanq; id exposcit quod fieri potest, non id quod est pro dignitate. Neque enim in omnibus est, ut in honoribus erga Deos, aut parentes. nemo enim inquam, dignū reddere potest. Sed qui quoad po-*

test

test, obsequitur, bonus et æquus esse uidetur. Quapropter 98
constat patrem quidem non licere filio abdicare: filiũ autem patri licere. Debẽtem enim reddere oportet. At quicquid egerit, nihil unquam ijs dignum fecerit quæ à patre suscepit. Quare semper debet. Quibus autem debetur, potestas est dimittendi. igitur & patri. Simul autem nemo forsitan unquã sese mouere uidetur, nisi ille exuperet prauitate. Nam absq; amicitia naturali, humanum est, auxilium non negare. Illi autem fugiendum est, aut non studendum opem afferre, cùm sit prauus. Plerique enim suscipere quidem beneficia uolunt, conferre autem nolunt, ac fugiunt ut inutile. Sed de his quidem eousque sit dictum.

COMMENT.

AT VERO dissentiũt homines, & in amicitijs.} Hoc est 95
secundum capitulum huius tertij tractatus, in quo postea quàm declarauit quo pacto fiunt querelæ in amicitijs æqualium personarum: nunc ostendit quomodo fiunt in amicitijs inæqualium personarum, quæ dicuntur secundum excellentiam. Diuiditur autem hoc capitulũ in tres partes quæ declarabuntur. In prima autem Philosophus afferendo controuersiam eorum qui sunt in amicitia secundum excellentiam, dicit quòd ij dissentiunt, & fiunt querelæ ab ijs, quia vterque amicorum putat debere plus habere quàm habeat: & affert primò rationem querimoniæ & controuersiæ ex parte superioris, & superexcellentis. Si enim sit virtute præstantior, dignum iudicat vt plus ei tribuatur: sin sit vtilior, eodẽ modo plus sibi deberi putat, vt exemplo eorum qui societates ob vtilitatem faciunt, ostendit Philosophus.

{AT is qui eget atque inferior.} Affert rationem ex par- 96
te inferioris siue sit inferior virtute siue vtilitate. Dicit enim quòd inferiores putant decere bonum ac potentem amicum prodesse, & opem afferre agentibus amicis. Secus enim quid prodesset amicitia talis si nihil consequi posset inde.

{VIDETVR autem vterq; rectè censere.} Hæc est secun 97
da pars huius capituli, in qua allatis querelis istorũ inæqualium, & rationibus vtriusque partis, nunc videtur declarare

veritatem,& postea redigere eos ad concordiam, Vnusquisque enim eorum rectè putat debere, inquit Philosophus, habere plus, non tamen eiusdem rei: quare duæ afferuntur conclusiones. Prima ratio, Præmium virtutis tribuendũ est præstantiori: sed honos videtur esse quoddam præmium virtutis, ergo honos tribuendus est præstantiori. Secunda ratio. Id quod est subsidium indigentiæ dandum est egenti, & inferiori: sed lucrum & pecunia est huiusmodi, ergo danda sunt egenti & inferiori. Patent rationes istæ, quia honos videtur esse quædam retributio pro operationibus virtutis, & pro beneficijs præstitis, quibus superexcellentes superant inferiores, & lucrum & pecunia videtur esse subsidium accommodatum indigentibus. Probat etiam Philosophus istas cõclusiones exemplo rerum publicarum vbi hæc seruari solẽt, & adęquatio fieri pro dignitate. Sic igitur is qui beneficium accipit, aut in pecunijs, aut in virtute debet benefactori & excellentiori retribuere honorem quoad fieri potest, vt constare tali adæquatione posſint amicitiæ. Verùm sunt amicitiæ nonnullæ in quibus non potest fieri digna retributio, vt filiorum ad parentes, & huiusmodi: ideo, dicit Philosophus, sufficit secundum posſibilitatem.

98 {QVAPROPTER constat vtique patrem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus affert sententiam siue correlarium obortum ex antedictis. Nam suprà dixit quòd in quibusdam non fit neque fieri potest digna retributio & recompensatio pro beneficijs acceptis, veluti principalisſimè erga Deum, postea erga patrem: & statim infert sententiam duplicem, quòd filio non licet repudiare & abijcere patrem. Probatur, Qui semper est obligatus & debitor, non debet abijcere creditorem: sed filius est semper debitor, ergo non debet abijcere creditorem suum perpetuum, id est patrem. Econtrà licet creditori abijcere & dimittere à se debitorem: sed pater semper est creditor respectu filij, ergo patri licet. Post hæc addit quòd & si hæc ita sint, pater non videtur sese mouere nisi ob excellentem prauitatem: quare pater non consueuit dimittere & abijcere filium, nisi sit filius vehementer prauus. nam pręter vinculum naturale, quo pater astringitur filio, humanum est opem & subsidium afferre egenti: sed si filius sit valde prauus fugiendũ est, vel

non

non studēdum est à patre subsidium ei afferre,& subuenire, filius tamen patrē nunquam deserere debet:multi sunt autē qui beneficia suscipere volunt & non conferre, & non bene faciunt. Concludit postea imponendo finem octauo libro, vbi definita est amicitia , diuisa item, & differentiæ amicitiarum allatæ.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER NONVS.

Quæ conseruant amicitiam. CAPVT I.

N omnibus autem amicitijs, quæ sunt dissimiles specie, comparatio rationum æquat atque conseruat amicitiam , ut est dictum. ut & in ciuili societate, sutori pro calceamentis, & textori , & cæteris pro dignitate permutatio fit. Atq; hic quidem communis habetur mensura,numus ipse ad quem omnia referuntur , & quo mensurātur. 1 *In amatoria autem amicitia, interdum amator queritur quòd supra modum amans , nō uicissim amatur , nihil habens fortè amabile : interdum is qui adamatur , quòd cùm prius cuncta polliceretur , nunc nihil facit. Fiunt autem talia : cùm ille quidem ob uoluptatem adamatum , hic autem ob utilitatem diligit amatorem: & hæc non assunt utrisque. Nam cùm propter hæc sit amicitia , fit dissolutio: cùm ea non fiunt, gratia quorum amabant. Non enim se mutuo amabant , sed ea quæ inerant , quæ non permanent. Quapropter tales & amicitiæ sunt. Morum uerò amicitia cùm per se sit , permanet ut dictum est. Differūt autem & cùm alia fiunt ipsis,* 3
& non

& non ea quæ appetunt. Est enim simile ac si nihil fieret, cùm non id assequitur quod affectat. Quale fecit & qui citharœdo pollicebatur, quantò melius cantaret, tantò se plura daturum. Postridie uerò reposcenti promissa, uoluptatem reddidisse dixit pro uoluptate. Si igitur uterque hoc affectaret, satis utique haberet. Sin uerò ille uoluptatem, hic lucrum affectabat, & alter habet, alter non habet: non bene sese habet ipsa societas. Quorum enim indiget unusquisque, hæc & assequi uult, et horum gratia da-
4 *bit ea quæ habet. Vtrius autem est æstimationem facere: eius'ne qui dat, an eius qui primò accepit? Nam qui dat, uidetur illi permittere: quod quidem & Protagoram fecisse aiunt. cùm enim docuisset ea quæ profitebatur, discipulum æstimare iubebat, quanti ipsi uiderētur ea quæ sciret, & tantum accipiebat. Nonnullis autem in talibus satis est illud,*

Sufficiens socio merces sanè est statuenda.

5 *Qui uerò prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum quæ promiserunt ob exuperationem pormißionum efficiunt, meritò incusantur. Non enim perficiunt ea quæ pepigerunt. Hoc autem fortasse sophistæ facere compellun tur, quia nemo daret pro ijs quæ sciunt, argentum. Hi igitur (ea pro quibus acceperūt mercedem, non efficientes)*
6 *meritò accusantur. Eorum autem in quibus subministrationis non fit pactum, qui propter seipsos exibent, incusationibus carēt, ut diximus. talis est enim ea amicitia, quæ ob uirtutem cōflatur, remuneratioq; facienda est electione. hæc enim est amici atq; uirtutis. Sic est faciendum & in societate quæ fit ob philosophiam. Non enim tantæ dignitati pecuniæ æquari possunt. nec honos paris unquam fiet momēti. sed satis est forsitan, ut & ad deos atque parentes,*

rentes,id quod fieri potest. Quòd si datio non sit talis, sed pro aliquo, maximè quidem oportet forsitan retributionẽ fieri, ut utriusque uidetur esse pro dignitate. Si uerò hoc 7
non accidit, non solum necessarium, uerumetiam iustum ipsum præhabentem hanc ipsam statuere. nam si quantum hic utilitatis habuit, aut pro quanto uoluptatem expetit, tantum ille receperit: dignam de hoc remunerationem habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibusdam in locis sunt leges quæ uetant, spōte actorum contractuum iudicia esse, propterea quòd oportet unũquenque ad eum qui credidit sic dissolutionem facere, ut societatem contraxit. Putant enim eum iustius esse statuere cui permissum est, quàm eum qui permisit. Etenim plerunque non æquè æstimant qui habent, & qui accipere uolunt. Sua enim cuique, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. Attamen retributio fit ea, quam statuunt ij qui capiunt, quantitate. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quanti uidetur dignum habenti: sed quanti æstimabat antea quàm haberet.

COMMENT.

IN OMNIBVS autem specierum dissimilium amicitijs.} 1
Hic est nonus liber Ethicorum, in quo Philosophus perseuerat in tradẽda doctrina de amicitia, & ijs quæ ad eam pertinent. Nam in præcedenti libro declarauit amicitiam, eam definiendo & diuidendo in suas species, scilicet ob vtilitatẽ, voluptatem, & virtutẽ: & declarauit istas omnes nō esse ęquè amicitias. nam maximè & propriè amicitia dicitur illa, quæ est ob virtutem, vt sit habitus qui est in animo, vt perfectio quædam præsupponens omnem aliam virtutem, & prudentiam, & etiam ad bonum externum. Diuisit autẽ eam in amicitiam æqualium & inæqualium, & vtranq; declarauit. Attulit præterea omnes societates afferendo ciuilem ad quã cæteræ reducũtur in quibus est vestigium amicitiæ, quia amicitia videtur cõsistere in societate, & qualis est societas talis videtur

detur esse amicitia. Declarauit etiã de querimonijs quæ fieri solent præcipuè & maximè in amicitia quæ est ob vtilitatem. Relinquebantur alia consideranda, vt sunt proprietates multæ quæ competunt nõ solum amicitiæ propriè dictæ, sed sunt etiam quæ cõpetunt alijs, & similiter quęstiones ad amicitiam attinentes, quę omnia in hoc nono libro declarat Philosophus, vt patebit, Diuiditur autem hic liber in tres tractatus. In primo declarat ea quæ pertinent ad conseruationem & dissolutionem amicitiæ, & quasdam operationes ad amicitiam pertinentes. In secundo mouet quasdam dubitationes ex parte amantis, & eas soluit. In tertio mouet dubitationes ex parte amati, & eas etiam soluit: vt cognitis proprietatibus & solutis quæstionibus ad hanc materiã pertinentibus, perfecta de amicitia & natura eius quoad fieri potest habeatur cognitio. Primus tractatus diuiditur in septem capitula, quæ suis locis patebunt. Primum capitulum quoque diuiditur in duas partes. In prima narrat quomodo conseruatur amicitia dissimilium, & quomodo fiunt querelæ propter repensionem. In secunda affert remedia talium querelarum. Dicit igitur in primis quòd in omnibus amicitijs dissimilium specierum proportionalitas, & similitudo rationis conseruat amicitiam. & hoc declarat exẽplo societatis ciuilis, vbi fit repensio secundum similitudinem quandam rationis. Nam sutori pro calceis datur id quod est dignum & conueniens: & similitudo rationis conseruat amicitiam, dissimilitudo verò dissoluit. Dicit autem Philosophus amicitias dissimilium specierum, non eas quæ sunt inter duos æquales ob idem obiectum, scilicet vtilitatis, vel voluptatis, vel virtutis: sed eas potius vbi alter amat ob vtilitatem, alter ob voluptatẽ vel virtutem: quæ propriè dicuntur specierum dissimilium propter diuersa obiecta, quãuis aliquo modo illæ possint etiam dici dissimiles, quæ sunt ob idem obiectũ inter personas inæquales. Amicitiæ igitur dissimilium specierũ redigi possunt ad æqualitatem, si adæquentur repensione secundum similitudinem rationis, vt fit in ciuili societate, in qua est nũmus quasi cõmunis quædam mensura, qua omnia adæquari possunt: veluti si faber domũ facit sutori, sutor calciamẽta fabro, æstimabit domus & æstimabũtur calciamẽta: si domus valet decẽ, & calciamẽta vnũ, repetantur igitur decies secundũ nummum

mum vt æquent pretium domus, & sic fiet æquatio: verùm in amicitia nõ est determinata nec manifesta mensura, sed videtur esse id quod quisq; expetit: vt si amicitia sit ob virtutem, erit virtus: si ob vtilitatem, videtur esse vtilitas. & sic de iocũditate. quare repensio & adęquatio fieri videtur in amicitijs dissimilibus secundum tales mensuras.

{IN amatoria autẽ amicitia.} Declarat hac in parte Philosophus quonã pacto querelæ & discordiæ oriũtur in amicitijs ex defectu repẽsionis: & hoc fieri videtur tribus modis. Primò, cũ nõ fit repensio per affectũ internũ: veluti si amans amet, & nõ ametur ecõtrà. Secundo modo, cùm nõ fit repensio rerũ externarum. Tertio, cùm fit quidem repẽsio, non tamen earũ rerum est quas ille petit: veluti si quærit vtilitatẽ, tu des ei voluptatẽ. & hoc est, dicit Philosophus, ac si nihil repẽderes. Ad declarãdos illos duos, Philosoph. primò affert exẽplum amatoriæ amicitiæ, & amicitiæ qua alter amat ob voluptatẽ, alter ob vtilitatẽ. Cùm igitur amatori nõ rependitur amor & affectus internus vt ipse vellet, tunc queritur talis amator, & immeritò tamẽ, dicit Philosophus, si non habet quod sit dignũ amore. Secundus modus est, cùm amatus queritur ꝙ nõ habet vtilitatem ab amatore, & repensionem rerum externarũ, vt ei pollicitus fuit amator. & statim addit Philosophus ꝙ talis amicitia dissoluitur, quia nõ se amabãt: sed ille voluptatem, hic vtilitatem, & cessantibus istis statim cessat amicitia, & talia cessant de facili, quia nõ sunt stabilia sed in bonis amicitijs amatᷓ virtus, q̃ est res firma & stabilis. 2

{DIFFERVNT autẽ & cũ alia.} Hic innuitur tertius modus, qui fit cũ datur quidẽ repensio, sed nõ earũ rerũ quas talis exoptabat, vt exẽplo citharœdi ostendit Philosoph. vbi cùm non facta esset repensio conueniens appetitui eius, querelæ ortæ fuisse videntur in tali societate. Quare ex defectu repensionis, vt diximus, cùm non fit conueniens neque competens recompensatio, querelæ oriri videntur. 3

{VTRIVS autem est æstimationem ponente.} Hæc est secunda pars huius primi capituli, in qua Philosophus afferre videtur remedia talium querelarum quæ fiunt in huiusmodi amicitijs: sed primò affert dubitationem, & soluit, & ostendit quòd ad recipientem beneficium pertinere videtur, ponere æstimationem remunerationis. Probatur, 4

Eum

Eum decet ſtatuere remunerationem cui permiſit qui contulit beneficium:ſed recipiens eſt huiuſmodi, ergo ad recipientem pertinet ſtatuere remunerationem. & hoc probat exemplo Protagoræ.Poſt hæc Philoſophus affert nonnullos qui multa polliceri ſolent,& accipiunt antea mercedem,deinde nihil ſeruant promiſſorum,& ij ſunt digni reprehēſione,& cōpelluntur tales petere antea, quia nemo daret poſtea pro ijs quæ ſciunt, quia vana ſunt quæ ſciunt, & captiones quædam inanes pro quibus nihil debetur.

5 {SVFFICIENS ſocio.} Hæc eſt ſententia Heſiodi,& videtur innui quòd merces ſit ſtatuenda ab eo qui ſuſcipit.

6 {SED eorum inter quos ſubminiſtrationis.} Oſtendit nunc Philoſophus quomodo debet fieri remuneratio in ijs amicitijs & ſocietatibus in quibus non ſit pactio.Nā in prędictis cadit pactio vel requiſitio operis.Cōductor enim alicuius operarij requirit & exigit operā ab illo, & diſcipulus flagitat doctrinam à magiſtro,& tamen faciendum eſt ſicut Protagoras.Et Heſiodus dicebat ꝙ recipienti ſtatuenda repenſio,& oportet ſtatuere ſufficientem mercedem.verū ſunt nonnullæ amicitiæ,in quibus non fit pactio,quia per ſeipſos exhibēt amici.Itaq; Philoſophus primò oſtendit quomodo ſtatuendæ ſint remunerationes in ijs quæ ſunt ob virtutem, deinde in ijs quæ ſunt ob vtilitatem, aut ob voluptatem, in quibus nulla eſt pactio.Dicit igitur quòd in amicitijs ob virtutem vbi non eſt pactio vlla, remuneratio ſtatuenda & facienda eſt electione,quia verus amicus dat amici gratia, nulla intentione recipiendi, ſed pro liberalitate & operatione virtutis,& beneficentia qua prius videtur reſpicere amicum quàm extraneum:ideo abſunt querelæ ab huiuſmodi amicitia.Sic etiam videtur agendum in amicitijs quæ ſunt inter addiſcentes & docentes philoſophiam, quia neq; præceptor neq; diſcipulus debet ponere determinatam mercedē, quia digna reperiri non poteſt,dicit Philoſophus:ſed electio debet eſſe menſura,ſicuti in virtute,cùm philoſophia obtinere videatur eam rationem in intellectu ſpeculatiuo quam obtinet virtus in actiuo vel in appetitu.Vult igitur electio vt fiat ſicut fieri poteſt:& ſi non poteſt fieri digna retributio,fiat ſecundum poſsibilitatem,vt latè patet in textu.

7 {SI verò non hoc pacto.}Declarat nūc Philoſophus ſucceſsiuè

cessiuè, quomodo debet fieri remuneratio & repẽsio in amicitijs quæ sunt ob vtilitatẽ & voluptatẽ, in quibus nõ est pactio. Dicit ergo ꝙ à recipiẽte beneficiũ etiã in istis videtur statuenda esse retributio. & primò probat hoc modo, Is qui magis scit quãti est beneficium collatum debet statuere repensionem: sed is qui suscepit magis & melius, scit quanti est beneficium collatum: ergo is qui suscepit debet statuere repensionem. hæc ratio & amicitiæ ob vtilitatem, & amicitiæ ob iocũditatem potest esse communis. Probat idem exẽplo rerum venalium, in quibus emptor videtur statuere pretium. Nam venditor petit plus, emptor verò æstimat quantum vtilitatis aut iocũditatis sibi afferre potest, & ponit pretium quod sibi videtur commodum & congruum pro vtilitate aut iocunditate recipienda. Probat etiam idem autoritate legum nonnullarum, quæ in quibusdam ciuitatibus vetant iudicia esse sponte cõtractarum rerum, id est contractuũ qui sint certa pactione sponte ab vtroq; contrahentium facti. Nã ille qui credidit & dedit, videtur se permisisse fidei recipientis, & hoc putant esse seruandum. volunt enim vt stetur fidei & iudicio eius cui permisit cùm fit repensio. sed debent, dicit Philosophus, ij qui suscipiunt beneficia æstimare, & statuere remunerationem secundum indigentiam quam habebãt ante beneficij susceptionem. quia postea facilè decipiuntur. Ex ijs omnibus patet quòd debet statuere remunerationem qui accepit beneficia, non is qui contulit. & hoc videtur probasse Philosophus suprà per totũ tam in amicitijs & societatibus quæ fiunt cum pactione, quàm in ijs quæ spõte fiunt. Sin verò accideret vt animus conferentis responderet iudicio recipientis, tunc remuneratio esset vtrisq; accommodata. & id est quod dicit Philosophus, oportet forsitan remunerationem fieri iudicio vtrorũque: sed si id non accidat vt concurrant in iudicia & conueniant, tunc ex parte recipiẽtis repensio statuenda videtur, qui nouit & animaduertere debet quanti sit beneficium susceptum, & quãtum sibi profuerit, & quanti æstimabat antequam susciperet.

Quòd singulis pro dignitate sunt beneficia rependenda. CAP. II.

8 Abent autē & talia dubitationē, Vtrū oporteat omnia patri tribuere, in omnibusq; obtemperare. an ægrotanti quidē parēdum sit medico: diligenti uerò ducem exercitus, diligendus si rei militaris peritißimus homo. Simili modo: utrum amico sit potius, an studioso subministrandum. Et benefactori reddenda sit gratia, an sodali potius dandum:
9 si utrunq; fieri nequeat. Omnia igitur talia, exacte determinare non est facile. Multas enim ac uarias habēt differentias: & magnitudine & paruitate, & honestate, atq; necesßitate. Verùm nō omnia eidem esse tribuenda non est
10 obscurum. Atq; beneficia plerunq; reddenda sunt potius, quàm est largiendū amicis: sicut et mutuum reddendū est potius cui debeas, quàm dandū sodali. Fortasse autē neq; hoc agendum est semper. Vt redemptum à prædonibus: utrum eum qui ipse redemit, redimere uicißim oporteat quicūq; is sit: aut non capto quidem, repetēti uerò mutuū reddere: an redimere patrem? uidebitur enim patrem potius quàm se etiam redimere illum oportere. Debitum igitur, ut diximus, simpliciter est reddendum. Si uerò datio honestate aut necesßitate excedat, ad hæc ipsa est declinādum. Interdum enim neq; est æquum beneficium retribuere: cùm alter quidem instudiosum sciens studiosum esse, contulit beneficium, alter autē illum flagitiosum esse existimat. Nonnūquam enim nec ei qui mutuauit uicißim est mutuandum. Nam ille quidem putās se recepturum, bono mutuauit uiro: hic autem non sperat à prauo recipere. Siue igitur reuera hoc sic se habeat, non æqualis est dignitas: siue non ita quidem se habeat, putent autem sic se habere, non uidebuntur absurdè facere. Quòd igitur sæpe est dictum, sermones quide affectibus actibúsue fiunt, perinde

inde habent definitionẽ,ut ea circa quæ sunt. Non *eadem igitur uniuersis esse reddenda, neque patri cuncta, quemadmodum neque Ioui sacra omnia dantur, non est obscurum.* Quòd *si diuersa tribuenda sunt parentibus, & fratribus, & sodalibus, & beneficis tribuenda sunt singulis sua, quæque ad quemque accommodantur.* Sic *autem & facere uidentur.* Nam *ad nuptias uocant cognatos. genus enim ijs est cõmune, quare & actus qui circa hoc sunt.* Et *ad sponsalia etiam maximè cognatos propter idem putant accedere oportere.* V*idebitur autẽ parentibus maximè alimentis filios ut debentes, opitulari oportere: & honestius esse ijs qui causa sunt essendi, quàm sibijpsis subuenire.* Honorem *etiam ut dijs tribuere oportet, nõ omnẽ autem parentibus: neque eundem patri matriq́; neque sapienti, aut imperatori: sed patri paternum, & similiter matri maternum.* Omni *quoque seniori honor est tribuẽdus, qui ad ætatem accommodatur, assurgendo, locoq́; cedendo, & talibus.* Sodalibus *autem atque fratribus præstanda est libertas, omniumq́; communitas.* A*tque cognatis & ijs qui sunt eiusdem tribus, & ciuibus ac cæteris uniuersis semper est enitendum, id quod accommodatur tribuere & comparare, quæ insunt singulis ratione familiaritatis, & uirtutis aut utilitatis.* E*orum igitur qui generis sunt eiusdem, facilè est iudicium, differentium autẽ est difficilius.* Non *tamen ob hoc desistendum est: sed ut fieri potest, ita est distinguendum.*

COMMENT.

HAREnт autem & huiuſcemodi dubitationem.} Hoc est ſecundum capitulum huius tractatus, in quo affert quaſdam dubitationes circa officia & remunerationes quæ fiunt ad amicos: & eas ſoluit, oſtendendo quod cuique tribuendum eſt ſecundum dignitatem. Diuiditur autem hoc 8

capitulũ in duas partes. In prima affert dubitationes. In secunda eas soluit. Primò igitur videtur afferre tres dubitationes quæ pertinent ad officia humana cuiusque perfectionis, & artis, videlicet. Prima ratio, vtrũ oporteat filium tribuere omnia patri, & in omnibus obedire. & statim infert sententiam oppositam, & probationem innuere videtur exemplis, scilicet an ægrotanti filio parendũ sit magis medico quàm patri. nec dubium hoc esse videtur, nam potius debet parere medico: nec videbitur in hoc contra officiũ facere, nec etiã si ad gubernationẽ exercitus eligat peritũ rei militaris ducem potius quàm ineptum quẽ pater expeteret. Secũda dubitatio est, an magis sit amico dandum an studioso viro. Tertia est, reddenda ne sit gratia benefactori, an sodali dandũ potius.

9 {OMNIA igitur talia.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus incipit declarare has quæstiones: & primò videtur soluere in genere, & quoquo modo excusare, quòd non potest omnino afferri exacta solutio propter varietatem, quia videbitur officiũ potius faciendũ ex eo quòd est maius, nunc quia honestius, nunc quia magis necessariũ: varijs enim de causis quæ variantur in vita ipsum officium variari videtur, vt in libro etiam de Officijs ostendit Cicero, vt multa affert ad hanc materiam accommodata. verum si volumus dare quandã regulam vniuersalem, dicere possumus quòd non omnia eidem tribuenda sunt, sed vnicuique vt decet, & vt oportet tribuendum est.

10 {ATQVE beneficia plerũq; reddẽda.} Incipit magis particulariter soluere Philosophus. & primò illas duas vltimas, id est secundã & tertiã quæstionem, dicẽdo ꝙ vt plurimum benefactori & bene de nobis meritò reddere potius beneficia debemus quàm sodali cõferre. Nam cũ duo genera liberalitatis sint, vt inquit Cicero, vnũ dandi beneficiũ, alterum reddendi, demus necne in nostra potestate est: non reddere bono viro non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Reddendũ est igitur vt plurimũ. & dicit plerunq; id faciendum esse, & nõ semper: quia euenire potest vt illud fieri non debeat vel aliud potius fieri, vt exemplo redimentis. & patris capti ostendit in textu. Simpliciter itaque debitũ benefactori est reddendũ, sed secundum quid, id est interdum nõ videtur id esse agendũ, veluti cũ honestius vel magis necessarium

fariũ est amico fame pereunti subuenire, quã benefactori beneficiũ referre: eodẽ pacto dicere possumus ꝙ depositũ simpliciter est reddendũ: sed interdum euenit vt nõ sit reddendum, veluti si quis gladiũ apud te sana mente deposuerit, repetat insanus, nõ reddere, vt inquit Cicero, officium sit. Aliquando etiam beneficium retribuere non est æquũ, vt boni, & praui, & mutuãtis, & mutuo accipientis exemplo ostendit in textu Philosophus. sed excusat se postea ab exacta determinatione atque doctrina ob varietatem rerum quæ circa hanc materiam contingũt de affectibus & actibus humanis.

{NON eadem igitur vniuersis.} Soluit Philosophus illam 11 primam quæstionem, ostendendo ꝙ non eadem omnibus, sed vnicuique, & singulis tribuenda sunt ea quæ decẽt: & declarat quæ parentibus, quæ fratribus, & quæ propinquis tribuenda videntur, & discurrit per singula officia, vt patet in textu de manifestè cõcludendo, quòd semper enitendum est id quod accommodatur decétq; tribuere: sunt enim officia, vt Cicero, inquit, quæ magis alijs quàm alijs debeantur: vt vicinum citius adiuueris in fructibus percipiendis, quàm fratrem aut familiarem: at si lis in iudicio est, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. & similia.

Quando soluenda amicitia. CAPVT III.

Est etiam dubitatio: si dissoluẽdæ sint amicitiæ, necne, ad eos qui non permanent, an ad eos qui ob utilitatem aut uoluptatem amici sunt, cum hæc nõ habent. Nec est absurdum dissolui. Illorum enim erant amici, quibus deficientibus, rationi consonum est non amare. Incusauerit autem quispiam si ob utilitatem aut uoluptatẽ amans, ob mores simulat amare. Quod enim superius diximus, plurimæ fiunt incusationes inter amicos, cùm nõ similiter optant & sunt amici. Cùm igitur quispiam sua se opinione fefellerit, putaueritq; ob mores amari, nihil illo tale agente, tũ seipsum is accusare debet. Cùm uero à simulatione illius deceptus fuerit, tum eũ qui decipit, iustũ accusare: & magis quàm 12

eos qui nummos adulterinos cōficiunt, quanto maleficium
13 ipſum circa præſtabilius eſt. Quòd ſi acceptat ut bonum, factus eſt autem prauus, atque apparet, eſt'ne amandus? An impoßibile eſt? ſiquidem non omne quoduis eſt amabile, ſed bonum. neq; autem dignum eſt prauum amicum habere, neque oportet. non enim amatorem prauorum eſſe oportet, neque ſimilem euadere prauo. Dictum eſt au-
14 tem ſimile ſimili eſſe amicū. Eſt'ne igitur ſtatim amicitia diſſoluenda, an non omnis: ſed in qua eſt incurabilis ob prauitatem? Qui autem emendari poſſunt, ijs magis ferendum eſt in moribus auxilium quàm in pecunijs, quanto præſtabiliores ſunt & magis amicitiæ proprij. Nihil autem abſurdi uidebitur facere, qui amicitiam diſſoluit. non
15 enim huic aut tali amicus erat. Cùm igitur mutatum ad priores mores redigere nequeat, ſeſe ab illo ſeiungit.
16 Quòd ſi alter permaneat, alter magis bonus euadat, multumq; uirtute differat, eſt'ne utendum amico? an fieri nequit? In magna autē diſtantia maxime manifeſtum fit, ut in amicitijs quæ à pueritia contrahuntur. Nā ſi alter mente permaneat puer, alter optimum in uirū euaſerit, quonam modo fuerint amici? cùm neque eadem ipſis placeāt, neque eiſdem gaudeant, doleantq;. Neque enim hæc erunt in ipſis. Sine uerò his eſſe amici non poſſunt. ſimul enim ipſos uiuere impoßibile eſt. Atque de his antè diximus.
17 Oportet'ne igitur ipſum non ſecus ad illum ſeſe habere, quàm ſi amicus nunquam fuiſſet? an factæ memoriam conſuetudinis habere oportet? Atque ut amicis potius quàm extraneis arbitrantur gratificari oportere: ſic & ijs qui fuerunt amici, tribuendum eſt aliquid ob amicitiam quæ antea fuit: cùm non ob exuperationem prauitatis eſt diſſolutio facta.

COMMENT.

EST etiam dubitatio si dissoluendæ sint.} Hoc est tertiũ capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm in præcedẽtibus declarauit quomodo debent fieri remunerationes in amicitijs,& præsertim in vtilibus & iocundis, & quomodo officia sint seruanda erga vnumquenque, & alia multa quæ pertinere videbantur ad seruandam amicitiam,nunc afferre videtur dubitationes,& quædam alia quæ spectant ad dissolutionem amicitiarũ.& primò de amicitijs vtilibus & iocundis soluere videtur: cùm dubitando dixerit vtrum sint amicitiæ dissoluendæ altero amicorum non permanente.Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima, vt diximus, loquitur de amicitijs quæ sunt ob vtilitatem aut iocunditatem.In secunda de amicitijs quę sunt ob virtutem.Dicit igitur in primis quòd dubitasset quispiam si dissoluenda sit amicitia altero amicorum non permanente & soluere videtur quòd dissoluendæ sunt amicitiæ illæ quæ propter vtilitatem aut voluptatem constabunt,quia cessant causæ amicitiæ:deinde continuando dicit quòd quispiã eum incusabit,qui cum amaret ob voluptatem vel vtilitatem,simulabat se amare ob virtutem,& mores.Hinc enim querelæ in ijs & incusationes oriũtur. verum cùm is decipitur credens se amari ob virtutem,cùm nullum signum faciat amator amandi eum ob virtutem & mores,tunc debet accusare seipsum,& ignorantiã suam.Sin verò deceptus fuit ob similitudinẽ amantis,tum accusare meritò debet illum simulantẽ,& iure de eo cõqueri, quia fraudẽ cõmisit circa amicitiã, quæ non minor esse videtur quàm circa nũmos,cùm sit amicitia longè præclarior quàm nummus.Possumus etiã introducere hunc textũ ꝙ Philosophus quasi dicat dubitãdo,si reprehẽdendus sit amicus ab altero qui amans ob vtilitatẽ vel iocunditatẽ simulabat se amare ob virtutẽ, & postea ꝙ Philosophus soluat,dicendo ꝙ si amator nullum fecerit signum amandi ob virtutẽ debet amatus seipsum arguere si credit se diligi ob bonos mores:sin verò decipiatur ob simulationem amantis,tunc iure conqueri debet de tali amico ficto. 11

{QVOD si acceptat vt bonũ.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus videtur afferre quatuor dubitationes siue quæstiones circa amicitias quæ sunt ob vir- 13

ctantur nec dolent eisdē:ergo non possunt esse vel conseruari amici. {OPORTET ne igitur ipsum.} Quarta est quęstio quæ videtur præsupponere pręcedentem, qua dubitando dicit an is amicus virtute excellēs debet ita posthabere amicum qui remansit in statu suo vt se habeat ad eum tanquam ad extraneum quendam qui nunquam sibi fuisset amicus. Soluit dicendo quòd debet seruare memoriam eius, & illi magis succurrere & gratificari quàm alienis, nisi ob magnā prauitatem dissoluta sit inter eos amicitia. Notandum pro ijs quæ dicta sunt in penultima quæstione, quòd si duo sint amici, & alter euadat studiosissimus, alter permaneat in eodem gradu, soluenda est amicitia. Hoc videtur dubiū cùm antea posuerit amicitiam esse posse aliquam in excellentia inter personas inæquales & distantes inter se, cùm tribuitur vnicuique secundum dignitatem, non ergo fiet dissolutio. quare intelligēdum quòd Philosophus loqui videtur hic de amicitia exactissima, & perfectissima, cùm dicit quòd inter huiusmodi distantes non erit vel non durabit amicitia, scilicet quæ est perfecta, & quæ requirit similitudinem morum & æqualitatem quantitatis, & eiusdem perfectionis. Nam amicitia illa inæqualium personarum & quæ cōsistit in excellentia, forsitan esse poterit inter tales distantes, si fiat adæquatio secundum dignitatē & similitudinē rationis, vt ille qui remansit in eodem gradu tribuat excellentiori quod ei tribuendum est: sed illa perfecta amicitia cōsistens in æqualitate eiusdem quantitatis & perfectionis ob virtutē de qua noc videtur loqui Philosopus, in tanta distantia seruari non potest, cum studia, conuersationes, cōuictus, exercitia, & alia quibus fieri & conseruari tales amicitiæ solent, sint apud tales diuersa.

Quæ opera amicitiæ, & quòd non sint prauorum.

CAPVT IIII.

EA uerò quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur, ex ijs quæ ad seipsum quisque facit, profecta esse uidentur. Ponunt enim eum 19
amicum esse, qui uult & agit bona, uel quæ uidentur, amici gratia. aut eum qui uult esse, uiuereq́; amicum,

gratia ipsius amici. quod quidem matribus ad suos accidit
20 filios, & ijs amicis qui sunt offensi. Quidam autem eum esse dicunt, qui uersatur una cum amico, & eadem expetit. aut eum qui dolet unà, atq; gaudet cum amico. Maxi-
21 mè autem & hoc matribus accidit. Horum etiam aliquo & amicitiam ipsam definiunt. Vnumquodq; autem horũ, uiro competit erga se bono. reliquis uerò ea ratione, qua tales esse existimant. Videtur autem, ut dictum est, uirtus & studiosus ipse unicuiq; esse mensura. Hic enim sibiipsi consentaneus est, ac eadem affectat anima omni. Et uult igitur sibiipsi bona, & quæ apparent, ac agit. Est enim uiri boni, bonum agere: & suiipsius gratia. Mentis enim causa, quæ quidem unusquisq; esse uidetur, & uult etiam se uiuere, saluumq; esse, atq; id maximè quo sapit. Est enim bonum homini studioso, esse. Vnusquisq; autem sibi uult ipsa bona. Factus uerò alius, nullus expetit cuncta illud quod est factum habere. Habet enim & nunc deus summũ bonum: sed est id quod est ipse. Videtur autẽ id unusquisque esse quod intelligit, aut maximè atq; talis, secum degere uult. Libenter enim hoc, cum uoluptateq; facit. nam & actarum rerum recordatio periucunda est, & futurarum spes bona. talis autẽ afficit uoluptate. Et insuper cõtẽplationibus mente abundat. Præterea maximè secum unà dolet, atq; lætatur. idem est enim omnino ipsi molestum, atq; iucundũ, & non aliàs aliud. est enim sine pœnitẽtia pror-
22 sus. Ex eo igitur quia unumquodq; ipsorum ad seipsum competit studioso, ad amicum autem sic se habet, ut ad seipsum (amicus enim est alius ipse) & amicitia uidetur horum aliquid esse, & quibus hæc insunt uidentur esse ami-
23 ci. Quærere uerò utrum ad seipsum sit an nõ sit amicitia, nunc omittamus. Videbitur autem hoc amicitia esse, quo

duo

duo uel plura ex ijs est quæ dicta sunt. Et quòd maxima amicitia similis est ei quæ est ad seipsum. At uerò uidentur 24
ea quæ dicta sunt & ipsis multis inesse, quãuis sint praui. An hoc participes ipsorum sunt, quo sibijpsis placent, & bonos se esse existimant: Nam eorum qui uehementer sunt praui atq; nefarij, nemini hæc insunt: sed nec inesse uidentur. ferè autem neq; prauis. dißident enim secum, & alia 25
quidem cupiunt: alia autem uolunt, ut incõtinentes. Nam ijs quæ bona sibi uidentur, anteponunt ea quæ uoluptate afficiunt atque nocent. Quidam rursus ob formidinem atque inertiam eas agere res omittunt, quas putant sibijpsis optimas esse. Qui uerò multas res graues atque nefandas 26
egerunt, uitam ob prauitatem odio habent ac fugiunt, sibiq; mortem consciscunt. Quærunt præterea alios ipsi 27
flagitiosi quibuscum uersentur: se uerò ipsos fugiũt. Nam si sint secum, recordantur multarum grauiumq; rerum, & sperant alias tales. Si cum alijs autem sint, obliuiscuntur. Atque cùm nihil habeant quod sit amabile, nulla re prorsus afficiuntur ad seipsos, quæ ad amicitiam attinet. Neq; igitur unà secum gaudent, atq; dolent. est enim eorum anima in seditione. Atque interdum ob prauitatem dolet, abstinens à quibusdam, interdum lætatur. Et hæc quidem pars huc, illa autẽ illuc trahit ut diuellẽtes. Quòd si fieri nequeat ut doleat simul atq; lætetur: at paulò post dolet, quòd lætatus fuit, & nollet sibijpsi illa uoluptati fuisse. Improbi nanque pœnitentia sunt referti. Improbus igitur ne erga se quidẽ amicè affectus est, propterea quòd nihil habet quod sit amabile. Quòd si ita sese habere ue- 28
hementer est miserum, totis uiribus fugienda est prauitas, & enitendum est bonum esse. sic enim ad seipsum habebit amicè, & alij amicus poterit esse.

COM

COMMENT.

18 EA VERO quę erga amicos agenda seruadáq;.} Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm declarauit plura quæ pertinere videbantur ad conseruationem & dissolutionem amicitiæ, nunc docet de operationibus amicitię afferendo originem earum, & ostendendo quæ & quot sunt. Nam inter cętera tria esse videntur quæ competunt amicitiæ veræ tanquã opera quædam atq; officia propria: beneficentia, beneuolentia, concordia, siue vtriusq; consensus. & ista videntur oriri ex amore quo quis studiosus & bonus vir seipsum amat. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis patebunt. In prima autem dicit Philosophus quòd operationes & officia amicitiæ quæ seruãda sunt erga amicos, originem habẽt ex ijs quæ quisque sibi facit & tribuit. Amicus enim dicitur alter ipse. Notandũ ex ijs quæ sibi quisq; tribuit omnia penè opera atque officia proficisci vidẽtur quę amicus erga amicũ seruare debet. Ex se igitur originẽ habent, nõ tamen quomodocũque se habente, & indifferenter accepto: sed ex seipso bono & studioso existente viro. is enim mensura & regula esse videtur rerum agendarum & affectuũ omnium.
19 {DEFINIENTES enim ponunt.} Affert nunc ea Philosophus quibus definiri videtur amicitia. Complures enim priscorũ definientes amicum, tribuere ei videbãtur illa tria quæ colligi vidẽtur ex definitionibus illorum, scilicet beneficentiam, beneuolentiã, concordiam. Nam ij qui dicũt amicum esse qui amici gratia vult & agit bona, innuere videntur beneficentiam: qui vero dicunt eum esse amicũ qui vult esse & viuere amicũ, innuere videntur beneuolentiam. Quidam autẽ dicentes amicum esse qui versatur cũ amico, & eadẽ expetit, innuere videntur concordiam, & idẽ velle atque idẽ nolle. Sic igitur ista tria colligi vidẽtur ex definitionibus antiquorũ, quæ & si sint opera & officia amicitiæ, tamẽ videntur habere originem ab amore quo seipsum quis amat, vt patebit inferius. Est autẽ primum in ordine beneficentia, in qua tres requiruntur conditiones, scilicet vt beneficijs vti in amicitia velit, agat, & agat amici gratia ea quæ sunt bona vel quæ sibi vidẽtur bona: quod adiunxit, quia amicus facit ea quæ credit esse bona. quòd si aliter eue

ter eueniat præter intentionẽ ſuam,hoc nõ obſtat quin faciat amici officium,quia nõ ſtetit per eum.Secũda definitio pertinere videtur ad beneuolentiam,quæ & ſi videatur eſſe extenſa in omnibus ijs,tamẽ magis videtur eluceſcere hic, ſcilicet velle eſſe & viuere amicũ.& hoc naſcitur ab eo quod quiſque ſeipſum amat,& vult ſeipſum viuere,ꝙ ſi amicus eſt alter ipſe,meritò idẽ optabit erga illũ.Tertia definitio pertinere videtur ad cõcordia,vbi tanguntur tria,ſimul cõuerſari quod eſt actus externus:eadẽ expetere,& velle,quod eſt actus internus:& gaudere dolereq; eiſdem,quod eſt affectus internus,vt patet.Notandũ quòd amicitiam dicit Philoſophus deſcribi aliquo iſtorũ vel omnibus,nõ tamẽ eſt propria definitio talis niſi à poſterioribus quibuſdã.Nam definitio propriè dicta datur per eſſentialia,& propria,& ita definita eſt antea à Philoſopho amicitia à prioribus ex quibus cõſtituitur & explicatur eſſentia,& natura amicitiæ.Hæc autem quæ ſuprà allata ſunt,ſequũtur & præſupponũt,amicitiã,cũ ſint opera & officia quæ ab ea proficiſcũtur.Quare definitio ex talibus à poſterioribus quibuſdã erit:ſicut interdũ demõſtratio quędã dicitur eſſe à poſteriori.Et ſi quis diceret,amicitia ſuperius definita eſt per beneuolentiã tanquã per aliquod prius.Dicendũ ꝙ beneuolẽtia ſumebatur ibi vt genus, & vt habitus vel diſpoſitio quædã:hic verò vt operatio.Nõ enim vnifariã beneuolentia ſumitur,vt etiã antea diximus.

{ET ijſce amicis qui ſunt offenſi.}Hoc addere videtur Phi 20
loſophus,vt oſtendat hoc eſſe ſignũ quòd amicus vult amicum eſſe,& viuere gratia ipſius amici,quia etiã inter eos vbi aliquæ offenſæ vel contentiones cecidere,remanet tamen beneuolentia quædam qua ei exoptat bona,nulla cauſa ſuæ vtilitatis aut voluptatis:ſed tantum amici gratia.

{AT qui horũ vnumquodq;.} Hæc eſt ſecunda pars huius 21
capituli,in qua oſtendit quomodo iſta quæ tribuuntur amicis ſe habẽt ad virum bonum,& quomodo vir bonus hæc ſibijpſi tribuit.& videtur innuere duas cõcluſiones.Prima,Id quod eſt menſura omnium rerum agendarum & humanarũ operationum,eſt etiã menſura ipſius amicitiæ quas quis ſeipſum amat:ſed virtus,& ipſe vir ſtudioſus,& bonus eſt huiuſmodi:ergo virtus & vir ſtudioſus,& bonus,eſt menſura amicitię qua quiſpiã ſeipſum amat.Patet ratio ex dictis Philoſophi

losophi, quòd electio & virtus, & omnino ipse studiosus vir, est mensura rerum humanarum. Nam in vnoquoq; genere id sumendũ esse videtur pro mẽsura quod est perfectũ in eo genere, & omnia deinde dici solent magis aut minus perfecta, prout magis vel minus distant à perfectissimo. Vnde cũ homo studiosus perfectus esse videatur in specie humana, meritò dicitur ꝙ ex eo sumitur mensura: tanquam in saporibus dijudicandis, ex gustu sano & incorrupto, & non ex prauo & ægro accipi iudicium solet. Secunda cõclusio, Ex eo homine cui primò & per se cõpetunt ea quæ pertinent ad amicitiam sui, proficiscuntur ea quæ ad amicitiam spectant amicorum: sed vir studiosus est huiusmodi: ergo ex viro studioso proueniunt ea quæ ad amicitiam spectant amicorum. Patet ratio, quia viro bono & studioso cõpetunt primò & per se omnia illa officia amicitiæ, & munera & operationes beneficentiæ, beneuolentiæ & concordiæ. Reliquis verò tantum, quantum se existimant esse bonos. Studioso autem primò & per se cùm sibi sit consentaneus, & eadem affectet omnibus viribus animi, quia eadem in eo vult ratio & appetitus sensitiuus: qui etsi interdum repugnat rationi, tamen in viro bono obtemperat, & vnitur ei, & ideo eadem expetit nulla parte vel potentia animi repugnante. Nã, sicut in quinto diximus, de iustitia illa Platonica quæ dicebatur esse sui ad seipsum, & potentiæ ad potentiã, & quòd videbatur esse causa iustitiæ ad alium: sic de amicitia dicere possumus quæ est sui ad seipsum, id est partis ad partem, vel potẽtiæ ad potentiã, quæ videtur esse origo amicitiæ ad amicũ, & quasi idæa atq; exemplar, & hoc studioso maximè videtur competere, quia vult sibi bona per se cũ se amat, & gratia suijpsius, id est mẽtis quę est principale in eo. Nam per appetitum videtur esse animal, per rationẽ & mentẽ videtur differre à brutis. Aget igitur bona gratia mentis suæ: hæc autem sunt illa quę pertinent ad bonos mores, & speculationẽ rerum altissimarũ, & quæ perficiunt vtrunq; intellectum, scilicet tam actiuum quàm speculatiuũ. Viuere igitur vult, & potius vita secũda, id est operatione, & operatione ea quę est mentis atq; intellectus. Vnusquisque autem exoptat sibi bona, quæ sibi sunt bona, & non aliena: hominis autẽ bona propriè sunt mentis bona. quòd si esset factus alius, veluti per impossibile, quæ-
dam

dam belua vel similis beluę ob prauitatem & vitia:si,inquã, factus esset alius,non peteret sibi illa bona adesse,quę nunc expetit.& vt accedamus per verba Philosophi:nullus factus alius,scilicet à seipso, expetit cuncta habere,id est vt cuncta habeat illud tale quod factum est,scilicet aliud à se, id est à mẽte sua quæ videtur esse pręcipua pars vel principale quiddam in eo:veluti factus equus non expeteret bona hominis, sed equi:& factus leo non expeteret bona hominis, sed leonis.& sic de alijs.vnusquisq; enim expetit sibi accommodata & propria bona,vt equus equina,homo ea quæ sunt rationis & mentis.Deus autem cùm sit perfectissimum, habet in se suum summum bonũ & sibi proprium quod nullo pacto cuiquam alij competit præterquam ipsi.Et addit postea: q̃d videbitur autem id esse quisque quod intelligit,nõ simpliciter quisque homo videtur esse id quod intelligit, id est, intellectus & mens,sed maximè quod adiunxit,quia homo nõ est solùm mens,sed quædam tertia entitas,quanuis mens sit præcipuum & principale quid in homine.& forsitan id etiã adiunxit,ne videretur omnino sequi opinionem Platonis, qui animam nostram appellabat hominem : corpus autem quasi vestem hominis.Postea dicit Philosophus quòd vir bonus secum degere vult,& secum viuere,quia gaudet memoria,& conscientia rectè factorum,& spe bona futurorum, & cùm habet mentem tranquillam & alienam à perturbationibus, contemplatione abundat, & gaudet,in qua magna pars felicitatis humanæ contineri videtur. Ex quibus patet quòd cùm hæc omnia enumerata quæ sunt officia & operationes beneficentiæ,& beneuolentiæ,& concordiæ competunt primò & per se viro studioso, vt est amicus sui ad seipsum,competunt etiam ei vt est amicus ad alterum , & ex eo tanquam ex origine & fonte proueniunt hæc quæ ad ipsam amicitiam pertinere diximus. & hoc etiam patebit magis nunc inferius.

{HOC igitur ipso quod vnumquodque.} Declarauit Philosophus,viro studioso competere vt agat ea omnia erga se 22
quæ ad amicitiam pertinent,ex quo habet statim conclusionem illam probatã,quòd ex eo quòd vir studiosus facit erga se omnia quæ pertinent ad amicitiã amici qui est alter ipse, cõiectari possumus amicitiã esse aliquid horũ , vel oĩa quæ facit

facit is erga ſe,qui ſe vehemẽter amat:& hi ſunt amici,dicit
Philo.qui faciunt erga ſuos amicos,ea quæ vir ſtudioſus fa-
cit erga ſeipſum.& ſic cõcluditur ſentẽtia ſua quã intẽdebat
probare,ꝙ officia & operationes amicitiæ,& amicorum,ori
ginem habent ab amicitia qua vir ſtudioſus ſeipſum amat.
23 {QVAERERE verò vtrum ad ſeipſum.} Videtur hac in
parte ſe excuſare Philoſophus à determinatione huius quæ-
ſtionis,ſcilicet vtrum ſit amicitia ad ſeipſum , quod videba-
tur præſuppoſuiſſe ſuperius.quæret autem aliquis vtrum ad
ſeipſum ſit amicitia,& dicit quòd hoc eſt omittendum nũc,
cùm antea tetigerit,& inferius dicet nonnulla,ex quibus o-
riri videtur ſolutio huius quæſtionis, quanuis etiam hic tan
gat aliqua ex quibus conijcere & probare poſſumus amici-
tiam eſſe ad ſeipſum.Nam dicit quòd videtur amicitia à qua
proficiſcũtur duo vel plura eorum quæ diximus,ſcilicet per-
tinere ad amicitiam:ſed ab amicitia ad ſeipſum profluunt
aliqua ſupradictorũ vel omnia:ergo illa videbitur eſſe ami-
citia.Præterea alia ratione idem videtur oſtendere hoc mo-
do:Id videtur eſſe amicitia cuius ſimilitudine dicitur exupe-
ratio amicitiæ,id eſt amicitia perfecta quæ ſumma eſt ami-
citiarum:& ideo dicitur exuperatio, vt antea declarauimus:
ſed amicitia ſui ad ſeipſum eſt huiuſmodi,vt eius ſimilitudi
ne dicatur perfecta amicitia : ergo amicitia ſui ad ſeipſum
eſt amicitia.Quanquam dicant nonnuli quòd Philoſophus
non vult quòd ſit amicitia ſui ad ſeipſum per ea verba duo
vel plura,quia amicitia debet eſſe inter duos vel plures , &
ipſe homo non eſt niſi vnus,quorum ego expoſitionem mi-
nimè ſequor.Notandum eſt igitur quòd ſi amicitia conſtat
ob hoc,& ab ea profluunt officia ea, quia vir ſtudioſus amat
ſeipſum,& ſibi tribuit ea omnia,concedere debemus diſpo-
ſitionem ſiue beneuolentiam qua ſe quiſq; amat,eſſe amici-
tiam,& habere gradus ſicut habent iſtæ quę ſunt amicorum
ad amicos.nã ſtudioſiſsimus & perfectiſsimus ſe magis ama
bit quàm minus ſtudioſus:& ſic ſucceſsiuè veluti amicitia ad
amicum eſt magis & minus,quòd ſi quis dixerit nõ eſſe hic
beneuolentiam mutuam :dicendum primò ꝙ hæc amicitia
ſui ad ſeipſum eſt origo,& quaſi exẽmplar atq; idæa reliqua
rum.Vnde amicus ſumere menſurã & regulã debet ad exer-
cenda officia erga alterũ amicũ,ſcilicet taliter qualiter ſtu-
dioſus

diosus erga seipsum:deinde duo hic etiam in amicitia ad seipsum cadere videntur,appetitus & ratio, quæ quando conueniunt & vniuntur ita vt appetitus obtẽperet rationi, tunc oriri videtur concordia,& amicitia quædam potentiæ ad potẽtiam,sicut de iustitia dictum est suprà:& talis amicitia ad seipsum cùm sit origo,& quasi idæa,aliarum prę stantissima esse videbitur,& summa cum iocunditate coniuncta.

{AT verò vidẽtur ea quæ dicta sunt.} Hæc est tertia pars huius cap.in qua Philosophus ostendit quo pacto supradicta competũt hominibus qui nõ sunt studiosi.Dicit igitur quòd ista vidẽtur competere multis,id est multitudini, & videtur ponere gradus vt sint quidam studiosissimi,quidam pessimi quidam inter istos.Ea igitur quæ dicta sunt suprà,studiosissimo competunt propriè,pessimis nullo pacto, intermedijs verò intantum competere videntur inquantum sese existimant esse bonos,& cùm bonum ametur: ergo seipsos amãt, & faciunt quoquo modo ea officia quorum suprà meminit, id est intantum inquantum se bonos esse existimant. 24

{DISSIDENT enim secũ & alia.} Declarat hac in parte Philosophus,quòd prauis hæc suprà dicta amicitiæ opera non competunt,& primò ꝙ nõ cõpetunt ei officia beneficentiæ,probatur,Iis qui faciunt sibi nociua,non competunt opera beneficentiæ:sed praui sunt huiusmodi : ergo prauis non competũt opera beneficentiæ.& hanc rationem probat exẽplo incontinẽtium,qui percipiunt meliora, sequuntur tamẽ deteriora & voluptuosa quæ sibi sunt nociua. Probat etiam idẽ alio medio,quia praui omittunt agere ea quæ sibi essent optima:omittunt,inquam ob inertiam quandam,vt faciunt incontinentes secundum quid,vel etiam molles. 25

{QVI verò multas res graues.} Sequitur nunc declarando quòd prauis etiam non competunt opera quæ pertinent ad beneuolentiam,quia habentibus odio lucem & vitam,vt sunt praui,non cõpetunt officia beneuolentię & opera eius: 26

{QVAERVNT præterea.} Ostendit tertio loco ꝙ prauis etiã non cõpetunt officia concordiæ, quia nõ possunt secum cõuersari,& seipsos fugiũt cõscientia scelerũ,& secũ dissidẽt nihil habẽtes boni quod ad amicitiam spectat, & eorũ animus est in seditione.Sæuos punire tyrãnos, vt ille poëta inquit,Haud alia ratiõe velis cũ dira cupido Mouerit ingeniũ 27

feruenti tincta veneno, Virtutē vt videāt intabeſcātq; relicta. Notādū ꝙ totus iſte ordo, vt mihi videt̃, correſpōdet ex oppoſito illi quē tenuit Philoſophus, quādo enarrauit ea ſuperius quæ cōpetunt bonis, oſtendendo ꝙ ſibi ſunt conſentanei, & reliqua quæ ibi ſucceſsiuè poſuit: hic ecōtrà quæ reperiuntur in prauis ſucceſsiuè attulit, oſtendendo quòd ſecum diſsident & alia gradatim oppoſita bonis, vt vidimus.

28 {QVOD ſi ita ſeſe habere.} Concludit Philoſophus, afferendo duas ſententias obortas. Prima eſt, quòd cùm ſumma miſeria ſit in prauitate conſtituta, omnibus modis fugienda eſt prauitas. Secunda, econtrà, quòd probitas & virtus eſt cōparanda, vt latè patet in textu.

De beneuolentia. CAP. V.

29 *Beneuolentia autē, amicitiæ quidem eſt ſimilis, non tamen eſt amicitia. Fit enim beneuolentia & ad ignotos, & latens, amicitia uerò nō fit. Hæc autem antea diximus. At*

30 *nec etiā eſt amatio. Nō enim habet extenſionē nec appetitionem. Amationē autem hæc ſequuntur. Et amatio quidē eſt cum conſuetudine. beneuolentia autē fit & repentè: ut fit & erga certantes. ſpectantes enim beneuoli fiunt ipſis & uolūt bona. Nihil autē agerent ſimul. Quod enim di-*

31 *ximus, repentè fiunt beneuoli, et leuiter diligūt. Videtur igitur beneuolentia principiū amicitiæ eſſe: ſicut & adamandi, uoluptas ea quæ per aſpectū efficitur. nemo nanq; adamat, ſi nō antea delectatus fuerit forma. Qui uerò gaudet forma, non continuò & adamat: ſed cùm abſentē deſiderat, præſentiamq; affictat. Sic igitur & amicos, impoßibile eſt eſſe, niſi beneuoli fuerint. Beneuoli uerò non cōtinuò & amāt. Volunt enim duntaxat ijs bona, quibus beneuoli ſunt. Sed nihil agerent ſimul. neq; pro illis moleſtiam ſuſciperent ullam. Quapropter quiſpiam per trāſlationē principiū ipſam amicitiæ dixerit eſſe. Diuturnam*

autem

autem factam, & ad consuetudinem accedentē, amicitiam fieri. non eam quidem quæ ob utilitatem, neq; eam quæ ob 32
uoluptatem est. neque enim pro hisce beneuolētia fit. Qui nāque beneficiū accepit. retribuit pro ijs quæ accepit beneuolentiā, faciens iusta. Qui uerò uult aliquem prosperitatem habere, spe cōmodi alicuius consequēdi per illū, nō illi, sed sibi potius beneuolus esse uidetur. quemadmodum nec amicus si illi propter aliquem usum obsequium præstat. Omnino autem beneuolentia ob uirtutem, ac bo- 33
nitatem aliquā fit. cùm cuipiā quispiam pulcher, aut fortis, aut aliquid tale uidetur: ut in certantibus diximus.

COMMENT.

BENEVOLENTIA autem amicitiæ quidē est similis.} 29
Hoc est quintū capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm declarauit ea quæ ad micitiam pertinent profluere ab ijs quę bonus sibiipsi tribuit, & ea reducebantur ad tria opera siue officia, scilicet ad beneficentiā, cōcordiam, beneuolentiam. Nunc accipit ista Philosophus docendo de singulis ea quæ sunt cognitu necessaria, & primò de beneuolentia. Diuiditur autem hoc capitulū in tres partes quę suis locis patebūt. In prima igitur parte incipit ostēdere Philosophus, quid non sit beneuolentia, afferendo hāc conclusionem, quòd beneuolentia non est amicitia. Primò, quia amicitia est inter eos qui se mutuò cognoscunt: sed beneuolentia potest esse erga ignotos. Item amicitia nō est latens, beneuolentia latere potest eum cui bona volumus: ergo beneuolentia non est amicitia, quanuis sit similis amicitiæ, quia oportet omnes amicos esse beneuolos: nō tamē est idē.

{AT nec etiā est amatio,} Ostendit vlterius Philosophus 30
quòd beneuolentia non est amatio. Probatur, Amatio habet extensionem & appetitionem: sed beneuolentia non habet hæc talia: ergo beneuolentia non est amatio. Quidam expositor dicit quòd amatio est intensa beneuolentia, & sic nihil intererit inter hæc duo nisi magis & minus: ita vt beneuolētia sit remissa amatio, & amatio intēsa beneuolētia. hęc

expoſitio etſi tolerari poteſt,tamen mihi nõ ſatisfacit,quia amatio media eſſe videtur inter beneuolẽtiam & amicitiã; ſicut dealbatio inter duos terminos.Terminus à quo erit beneuolẽtia,terminus ad quẽ ipſa amicitia,& hoc innuere videtur Philoſophus per illud quod dixit,amatio habet extẽſionem & appetitionẽ.Appetit enim præſentiã amati,beneuolentia nõ ita curat:vel dicere poſſumus,habet appetitionẽ,id eſt,eſt extẽſa appetitio.Prætereà probatur quòd amatio non eſt beneuolentia hoc pacto:Amatio eſt cum conſuetudine,beneuolentia eſſe poteſt ſine conſuetudine,quia repente fieri poteſt:ergo beneuolentia non eſt amatio.Notãdum ꝙ beneuolentia duobus modis conſiderari vel ſumi poteſt:aut vt genus quod prædicatur de amicitia,aut vt ſpecies quæ diſtinguitur ex oppoſito ab amicitia tanquã altera ſpecies,ita vt ſint duæ ſpecies beneuolentiæ,ſcilicet amicitia & beneuolentia ſumens nomen generis.quãdo igitur Philoſophus accipit in definitione amicitiæ beneuolentiam,ſumit eam quæ eſt genus.Hic verò accipitur beneuolentia quæ eſt ſpecies,ſiue ſit diſpoſitio quædam,ſiue operatio:ſed hæc diſtinctio facta eſt antea in quadam dubitatione.

31 {VIDETVR igitur beneuolentia principiũ.}Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquàm oſtẽdit quid nõ eſt beneuolẽtia,nũc oſtendit quid ſit,dicẽdo ꝙ eſt principiũ amicitiæ.& probatur hoc modo,Sicut ſe habet voluptas per aſpectũ pulchritudinis ad amorem qui fit propter pulchritudinẽ,ſic beneuolentia reſpectu amicitiæ: ſed illa voluptas per aſpectũ eſt principiũ amoris:ergo & beneuolẽtia erit principiũ amicitiæ.Poſteà addit ꝙ per tranſlationẽ aliquis dicet beneuolẽtiã eſſe principiũ amicitiæ,ſicut nos dicere ſolemus cor eſſe fontẽ ſanguinis.Nã vt à fontè ſcaturit aqua,ſic à corde emanare videtur ſanguis , & ſpiritus per trãslationẽ quãdam:ſic etiã dicere poſſumus beneuolentiã eſſe principiũ amicitiæ quaſi per translationẽ quãdã.Ipſa tamen beneuolentia ſi ei addatur cõſuetudo frequẽs vt ſit inueterata,fit amicitia, & erit tãquam terminus à quo. Aliqui tamen textus habent,hic otioſam amicitiã dicit &c. Quòd ſi ita ſe haberet,quod mihi nõ multum probatur,tũc dicere poſſumus beneuolentiam eſſe quoquo modo amicitiam,ſcilicet otioſam,id eſt,per translationemquandã.Nam

ſicut

ſicut per amicitiam quis vult bona amico: ſic per talẽ beneuolentiam :ſed erit otioſa,quia non pariet operationes quas parit ipſa amicitia.Patet igitur quòd beneuolẽtia de qua loquitur hic Philoſophus,per translationem quandam dicitur eſſe principium amicitiæ.Notandum quòd rem aliquam fieri aliquid dicitur vt ſubiectum,veluti homo fit albus: ſed ex hoc fieri hac ratione priuationis, vt ex immuſico fit muſicũ, & ex pane fit ſanguis,& ex ſemine fit animal: nõ ꝙ ſeminis forma ibi remaneat, ſed remota priore forma introducitur altera denuò forma, vt in libro Phyſicorum docet Philoſophus.Sic igitur beneuolentiam eſſe principiũ amicitiæ dicimus per trãslationẽ,quia ex beneuolẽtia inueterata fit amicitia,non ꝙ illa ſpecies manens quæ diſtinguitur ex oppoſito tanquam diſpoſitio ad habitum fiat amicitia:ſed eſt dicendum quòd ex tali diſpoſitione oritur amicitia.Vt igitur diſpoſitio ſe habet ad habitũ,ſimiliter ſe beneuolentia ad amicitiam habere videtur.Ii mihi non ſatisfaciunt,qui dicũt beneuolentiã non eſſe principium materiale,nõ formale, non finale,ſed effectiuũ.Mihi autem videtur ꝙ poſsit dici etiam materiale,quia ex ea tanquam diſpoſitione dicitur fieri amicitia,& ita deſtruitur illa diſpoſitio,& generatur habitus:ſin accipiatur beneuolentia vt operatio, tunc dici poteſt principium inſtrumẽtale,& ſi volumus effectiuum vel etiam materiale,ob ſubiectum in quo dicitur eſſe.Intelligendum eſt autem quòd ſi ponere ordinẽ velimus in iſtis vt ſunt ad homines,conſiderare poſſumus profluere à voluntate beneuolam operationẽ,deinde beneuolẽtiam quæ ſit vt diſpoſitio quædam , poſtea amationem ſuccedere quæ ſit operatio præcedens amicitiam,quaſi amica operatio.Demum amicitia quę eſt habitus,ex qua poſtea proficiſcuntur officia amicitię,ſiue ſint beneficẽtiæ,ſiue beneuolentiæ,ſiue concordiæ. Beneuolentia autem vt diſpoſitio vel operatio præcedens dici principium poteſt amicitiæ,principium,inquã, materiale ſi cõſideretur vt ex quo fit:effectiuũ vero,ſi ſumatur vt quod facit.

{NON eam quidem quæ ob vtilitatem.} Hæc eſt tertia 32
pars huius capituli,in qua Philoſophus declarat cuiuſnã amicitiæ beneuolentia non dicatur eſſe principium, & cuius dicatur.& primò oſtendit quòd non eſt propriè principiũ amicitiæ quæ ſit ob vtilitalem,aut voluptatem. Probatur,Si be-

neuolentia eſt pro eo,& gratia eius bona volumus, profectò beneuolentia non erit principium amicitiæ ob vtilitatē,aut voluptatem. At primum eſt,ergo & ſecundum. Patet ratio, quia in amicitia vtili aut iocunda beneuolentia non videtur eſſe pro illo,ſed pro ſe, & pro ſua vtilitate vel voluptate, & hoc etiam percipi inde poteſt,quia interdū euenit vt aliquis accipiat beneficium,veluti in bona amicitia, & retribuat bene de ſe merito beneuolentiam poſt vtilitatem,& beneficiū acceptum,quod eſt indicium beneuolentiam nō eſſe principium amicitiæ vtilis vel iocundæ,cū retribuatur poſt,& non ante beneficium acceptū.Nam ille gratus & memor accepti beneficij reddit ſibi iuſta,beneuolentiam,nō ob vtilitatem futuram,quia id feciſſet antequam ſuſciperet,& eſſet ſibi beneuolus non illi:ſed pro beneficio iam accepto.ex quo patet quòd beneuolentia propriè nō dicitur eſſe principium amicitiæ quæ eſt ob vtilitatem,vel eius quæ eſt ob voluptatem.

33 {ATQVE omnino beneuolentia.} Declarat nunc Philoſophus, quòd beneuolentia principium propriè videtur eſſe amicitiæ bonæ atque honeſtæ cùm afficimur alicui beneuolentiam habētes ob virtutem,vel aliquod bonū illius,vt patet in textu.ſic igitur habemus cuius amicitiæ beneuolentia ſit propriè,& cuius non ſit. Nam ſicut amicitiæ quæ ſunt ob vtilitatem vel voluptatem non dicuntur propriè amicitiæ: ſic etiam beneuolentia non dicitur propriè in illis.

De concordia. CAPVT VI.

34 *Tqui concordia etiam ad amicitiam attinet. Quapropter non eſt eadem opinatio. Hæc enim & ijs qui ſibi mutuo ſunt ignoti,ineſſe poteſt. Nec eos qui de quouis ſunt eiuſdē ſententiæ concordes dicunt. uelut eos qui de cœleſtibus eadem ſentiunt.nō enim ad amicitiam pertinet de his eſſe*
35 concordes. Sed ciuitates concordes inquiunt eſſe:cùm de ijs quæ conferunt eadē ſentiūt eliguntq́;, atq; agūt ea quæ publicè uiſa ſunt. Circa igitur ea quæ in actionē ueniunt cōcordes ſunt homines, & horum circa ea quæ in magnitudine

tudine sunt, possuntq; utrisq; uel omnibus inesse. Vt ciuitates cõcordes sunt: cùm omnibus uidetur, magistratus esse diligendos, aut societatem cum Lacedæmonijs iucundam esse: aut magistratum gerere Pittacũ, cùm uellet & ipse. At cũ uterq; seipsum uult (ut ij uolũt q in Phœnissis sunt) seditionẽ habent. Concordes enim esse, non est idẽ utrunq; intelligere quicquid tandem id sit: sed in eodẽ idem. ut cũ & populus, & boni Rempub. optimates gerere uolunt.
Sic enim fit omnibus quod exoptant. Ciuilis autẽ amicitia 36
uidetur ipsa cõcordia esse, sicut & dicitur. Nã circa com
moda & ea quæ pertinent ad uitam uersatur. Est autem 37
talis concordia in bonis. nam & secum quisq; horum est concors, & omnes inter se sunt concordes, quippe cùm in eisdem omnino sint. Talium enim uoluntates manent, & non refluunt ut Euripus: uoluntq; semper ea quæ iusta sunt, & quæ prosunt. Hæc autem & cõmuniter affectant. Prauos uerò concordes esse, impossibile est, nisi breui in tempore, quemadmodum & amicos esse. In rebus quidem utilibus plus, in subeundis uerò laboribus subministrationibus'ue minus habere percupientes. Vnusquisq; autẽ hæc sibi uolens, proximum perscrutatur, & prohibet. perit enim res ipsa communis, cùm ab ipsis non cõseruetur. Fit igitur ut in seditione uersentur: & sese quidem uicissim urgentes, quæ iusta sunt agere nolunt.

COMMENT.

ATQVI concordia etiam ad amicitiã.} Hoc est sextum 34
capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm in præcedenti determinauit de beneuolentia: nunc de concordia quæ ad amicitiam pertinet ostendit ea quæ necessaria sunt. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis declarabuntur. Primò igitur ostendit Philosophus circa quod, & cuius nom. dicitur esse con-

{ATQVE talis concordia in viris.} Hæc eſt quarta pars 37
huius cap. in qua Philoſophus determinat de ſubiecto cõcor
diç, cuius deſcriptio ex dictis Philoſophi colligi poteſt, quòd
cõcordia eſt cõſenſio de rebus agendis magnis, quæ vtriſque
ineſſe poſſunt, & de eodẽ. Oſtendit autẽ Philoſophus quòd
concordia eſt in bonis viris, quia ij ſunt qui ſibijpſis conſen-
tiũt, & ſtabiles ſunt in propoſito, & cùm ſecum ipſi cõueniãt,
etiam cum alijs ſunt concordes: oſtendit præterea ꝙ concor-
dia non eſt in prauis, quia volũt plus de vtilibus, & minus de
laboribus vnde diſcordia & iniuſticia orĩt, vt patet in textu.

De beneficentia. CAP. VII.

Identur autem ij qui beneficia contulerunt, 38
magis eos amare in quos beneficia ſunt colla
ta, quàm ij qui acceperunt, eos qui contule-
runt. Atque ut præter rationẽ eueniẽs quæ-
ritur. Plurimis igitur uidetur id ex eo fieri, quia hi quidẽ 39
debent illis uerò debetur. Vt igitur in mutuis, debitores
quidem uolunt ſuos creditores non eſſe, hi uerò de ſalute
quoque debitorum diligentiam adhibent: ſic & eos, in-
quiunt, qui beneficia contulerunt, uelle eos eſſe erga quos
fuere benefici, ut gratias accepturos, illis uerò non eſſe cu
ram reddendi. Epicharmus igitur fortaſſe dixerit hæc ip-
ſos dicere, aſpicientes ad malum. Videtur autem hoc eſſe 40
humanum. plerique enim immemores ſunt, & ſuſcipere
potius, quàm conferre beneficia appetunt. Videbitur au-
tem cauſa naturalior eſſe, & non ſimilis ei quæ de credito
ribus dicitur. Non eſt enim erga debitores amatio, ſed uo
luntas ſalutis recipiendi cauſa. Sed qui beneficia contule-
runt, diligunt atque amant eos qui beneficia acceperunt,
& ſi nulla in re ſunt utiles: neq; in poſterum futuri, quod 41
quidem & artificibus accidit. Magis enim unuſquiſque
proprium amat opus, quàm ipſe ab opere amaretur ſi ani
mæ particeps eſſet. Maximè uerò forſitã hoc circa poëtas

accidit. hi nanq; sua diligunt poëmata supra modum, & perinde atq; filios amãt. Tali igitur simile est & id, quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. Quod enim suscepit beneficium, ipsorum est opus. hoc igitur & amãt magis, quàm eum qui opus fecit. Huius autem causa est, quod uniuersis est expetibile atque amabile esse. Sumus autem actu: nam uiuendo sumus atque agendo. Qui igitur fecit, est actu suum quodam modo opus. diligit itaque ipsum opus, quia amat et esse. Hoc autẽ est naturale. Quod enim
42 est potẽtia, id opus ipsum actu declarat. Et insuper ei quidem qui contulit beneficium, honestum est id quod egit. Quare gaudet eo in quo est hoc. At ei qui accepit, nihil est honesti in eo qui contulit, nisi cõferens: quod quidẽ mi-
43 nus est iucundum atque amabile. Est autem præsentis quidem operatio, futuri autem spes, facti uerò memoria iucunda. Sed iucundißimum est quod est actu, & amabile simili modo. Ei igitur qui contulit beneficiũ permanet ipsum opus. diuturnum est enim ipsum honestum. Sed ei qui cepit, transacta est ipsa utilitas. memoriaq; honestarum quidem rerum est periucũda. utilium autem non nimium, aut
44 minus. expectatio uerò cõtrà sese habere uidetur. Et amare quidem simile est actioni, amari autem paßioni. Eos igitur qui circa actum excellunt, sequitur amare, & ea quæ
45 ad amicitiam attinent. Præterea quæ facta sunt cum labore, ea magis diligunt omnes. ut & pecunias magis diligũt qui acquisiuerunt, quàm qui ab alijs acceperunt. At beneficium quidem accipere, sine labore esse constat. beneficiũ autem conferre, difficile. Propter hæc & matres filios magis amant. generatio nanque laboriosa est magis, & magis sciunt esse suos. Videbitur autem hoc & ijs accommodatum esse qui beneficia contulerunt.

COM

COMMENT.

VIDENTVR autem ij qui beneficia contulerũt.} Hoc est septimum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm determinauit de beniuolentia & concordia, nunc docet de ipsa beneficẽtia, afferendo primò vnũ notandum, quòd benefactores videntur magis amare debitores suos in quos beneficia cõtulerunt, quàm amentur econtrà. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur præmittendo suam intentionem, dicit Philosophus quòd ij qui conferunt beneficia, videntur magis amare sibi obligatos quã amẽtur ab eis: & quærit vnde causa sit huius rei quæ videtur præter rationem. 38

{PLVRIMIS itaq; videtur.} Hæc est secũda pars huius capituli, in qua affert rationẽ quã adducebant nonnulli ad hoc propositũ. erat autem talis, ꝙ conferens beneficia est vt creditor: recipiẽs vt debitor quidam, vt in mutuis dici solet. Creditores igitur vidẽtur amare debitores, & habere curam eorum, econtrà debitores nõ curant de salute creditorum. Post hęc Philosophus affert sentẽtiam Epicharmi dicentis ꝙ hoc accidit in prauis qui ob prauitatẽ sunt immemores, beneficiorũ, & homines respicientes ad istos tales ingratos, dicunt postea id vniuersaliter fieri, & non est verum in bonis viris. 39

{VIDETVR autem idipsum esse.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua primò soluit rationem allatam illorum priscorum, deinde affert sententiam suam, & in primis dicit ꝙ Epicharmi sententia nõ videtur vera, vt hoc eueniat ob prauitatem hominũ prauorũ: sed videtur potius esse res humana competens homini vel humanæ naturæ, vt sit quasi quoddam sequens conditionem, & fragilitatem (vt ita loquar) humanam, quia complures hominum malunt accipere quàm conferre. His dictis soluit Philosophus rationem allatam priscorum, ostendendo quòd similitudo illa debitoris & creditoris non valet: cupit enim creditor debitorem viuere vt exigat mutuum vel debitũ. Verum benefici amant eos, quibus beneficia cõtulerunt, nullam sperantes etiã vtilitatẽ. quare assignãda est causa naturalis. {QVOD quidẽ artificibus.} Affert rationes plures secundum sententiam suã ostendendo & cõcedendo quòd benefici magis amant eos in quos contulerunt beneficia, quàm amentur, & boni etiam magis 40 41

amant

amant bonos,quia causæ sunt naturales. Prima ratio, Omnis homo naturaliter magis amat suũ opus quàm ametur ab eo si esset animatum vel animal aptum ad amandum: sed susceptor beneficiorum videtur quasi esse quoddam opus benefactoris : ergo magis amat benefactor illum in quem beneficiũ contulit quàm ametur ecõtrà. Patet ratio discurrẽdo per artes inductiuè, deinde assignare causam huius videtur. Hoc enim artifices faciunt amando vehemẽter opera sua,& præsertim poetæ sua poemata amant. Quòd si poemata essent animata vt possent reddere amorem, nõ versa vice adeò amarent auctores suos, vt patet in amore parentũ & filiorũ. Assignat autẽ causam, quia omnes homines naturaliter appetũt esse. Videntur autem homines per operationẽ vel opus præcipue esse. & maximè esse actu. Simili modo dicere possumus de ijs qui beneficia cõtulerunt erga eos sese habere qui susceperũt beneficia. Notandũ ꝙ poetæ videntur magis amare poemata sua quàm alij artifices suum opus, quia alij videntur habere subiectã materiam, & circa illam operari imprimendo formam tantam, ex quo opus tale nõ videtur totum esse illorum: sed poetæ videntur ex sese inuenire materiam, & omnia denuo fingere, vnde poetæ dicuntur. Notandum quòd esse duplex dici solet. Primum est, viuere primo actu: secundum est, operari, id est secundo actu. Notandum præterea quòd opus bifariam sumi potest. Vno modo quòd producitur vt sit simpliciter: veluti filius respectu patris. alio modo vt sit aliquid tale: veluti dare alicui alimẽtũ, dicitur quoquo modo opus illius quasi vt alimentum(vt ita loquar) eodem modo susceptor beneficiorum dici potest opus benefactoris isto secundo modo vt aliquid tale, & opus secundum quid. Notandum quòd homo cùm habet primam vitam, est in potentia ad secundã, id est ad operationẽ : viuimus autem vita prima vt viuamus secunda, id est vt operemur operationes quæ nobis competũt, aliter enim frustra videremur esse producti. Nobis autem expetibile est esse , & viuere non solum vita prima, sed etiam secũda, id est actu secundo, & ipsa operatione: opus autem ostendit & repræsentat secundam vitam quæ vehementer à nobis expetitur: ergo & opus. Est autem operatio aliqua quæ nunquã separatur à prima, sicut fit in vegetatiuis, vbi vegetare nunquam separatur à principio

vege

vegetatiuo. Nã cessatio potentiæ vegetatiuæ, vt inquit Philosophus, mors est. Itaq; dum viuimus, secundus actus, id est, ipsum vegetare, semper coniungitur cum primo. Intelligendum est tamen quod per prius est vegetatiuũ, & est in potẽtia ad vegetandũ, posteà operatur. quare per prius est vegetatiuũ quàm vegetare, nõ prius tempore, quia nunquã separatur operatio: sed prius ex ordine, & ex parte naturæ, & originis, est enim principium vegetandi: & omne principiũ videtur esse prius eo quod est ex principio ea ratione qua principium est, & omnino causa sua, vt ita loquar, causato. Verũ vt ad propositũ redeamus, opus videtur indicare esse illius qui producit tale opus: & quia non potest aliquis semper operari, idcirco opus repræsentat actu id quod est in potẽtia. Nam cùm statuarius non operatur, est in potentia ad secundum esse, id est, ad operationẽ: quòd si produxerit statuã, illa semper repræsentat illum artificẽ, & indicat in potentia statuariũ esse quodammodo actu. vnde illa consequentia valere videtur. Omnes homines appetunt suum esse: ergo amãt suum opus, quia homo appetit naturaliter esse tam primum quàm secundũ. Habet autem primũ esse per formã suam & animã rationalẽ, & tũc est in potentia ad secundũ esse, id est, ad operationem. quare anima dicitur actus primus corporis physici potentia vitã habentis, id est, habẽtis potentiã viuẽdi secundo actu, & operandi, & tale operari dicitur secundũ esse, quod cùm expetitur ab omnibus, & repræsentetur per opus, meritò opus amatur à nobis naturaliter quasi quædam imago nostri esse. fit etiã plerunq; vt opus veluti statua magis duret quàm artifex in vita, ex quo videtur quoq; amare tale opus. Hæc cùm ita sint, patet cur benefactor naturaliter magis amat susceptorẽ beneficij sui quàm ametur ecõtra, cũ sit quodammodo suum opus, vt dicit Philosophus, & repræsentet benefactorẽ quasi in secundo actu quo vnusquisq; expetit potissimum viuere, vt dictũ est supra. { ET insuper ei 42
quidem qui.} Adducit aliam rationẽ Philosophus, ad idem probandum quòd benefactor magis diligit eum cui beneficiũ contulit quàm diligatur ecõtra hoc pacto: Honestũ magis est iocundũ atq; amabile quàm vtile: sed magis honestũ est beneficia cõferre quàm suscipere quod est vtile: ergo beneficia conferre magis amatur quàm suscipere. benefactor

autem

autem habet honestũ collocatum in suscipiente hoc modo, vt sit benefactori honestũ, suscipiẽti verò sit vtile. quare benefactor diligit istud honestũ, & ipsum in quem cõtulit magis quàm ametur econtrà. & notandũ quòd vnum atq; idem veluti beneficium dicitur esse honestum atque vtile, vt idẽ motus dicitur actio & passio, qui quidẽ motus est in eo, qui mouetur & patitur. Dicitur autẽ actio respectu agentis, passio respectu patientis: eodem modo beneficiũ collatum dicitur honestum respectu cõferentis, vtile respectu recipientis, licet sit idem. quare benefactor habet honestũ quod est suum in ipso suscipiente: ergo & illum amat. suscipiens ecõtrà nõ habet honestũ aliquod suũ in operante: ergo nõ tantopere amat illum: sed si habet aliquid respectu sui, illud est
43 vtile quod minus est amabile. {EST præterea præsentis.} Affert aliã rationẽ Philosophus, Omne quod est pręsens magis est iocundũ quã pręteritũ aut futurũ, siue honestũ sit, siue vtile: sed ei qui cõtulit beneficiũ magis est ei præsens quã ei qui suscepit: ergo magis est iocundũ agenti quã suscipienti tale beneficium. Nã ex tribus quæ afferũt voluptatẽ (ea autẽ sunt, pręsentis operatio, futuri spes, & facti memoria) ex tribus, inquã, illis præsens est magis iocundum quàm illa duo. Nã præteritum videtur esse iocundũ. quia olim fuit pręsens: & futurũ, quia erit præsens: ergo multo magis præsens. Nã propter quod vnumquodq; tale, & illud magis: verum opus benefactoris quia honestum, magis permanet & magis est præsens quàm suscipientis vtilitas: ideo benefactori magis est suum opus iocundum. Et addit Philosophus, quòd honestarum rerum memoria est iocunda: quia aliquis dicere potuisset, si ille cui collocatum est beneficium abesset vel esset mortuus, quomodo est sibi iocundum opus illud quod non est præsens? ideo dicit quòd memoria collocati beneficij, & rei honestæ actæ est iocunda. Cùm igitur magis vigeat honestum quàm vtile, & magis sit iocundum atque amabile, meritò benefactor magis diligit illum in quem cõtulit honestum tale, quàm diligatur ecõtrà. {ET AMARE quidẽ.}
44 Alia est ratio talis: Actio tribuenda est excellentiori, passio inferiori: sed amare est actio, amari verò passio, & cõferens beneficium eo quo cõferens est excellentior suscipiente: ergo illi tribuendum est amare, huic amari: sed ille cui potius tribui

tribuitur amare magis amat quàm ille cui tribuitur amari: ergo conferens beneficia, & benefactor magis amat quàm ametur à suscipiente. {PRAETEREA quæ facta sunt.} 45
Affert aliam rationẽ Philosophus, quæ est quinta in ordine hoc pacto. Ea quæ facta sunt cũ labore magis diliguntur ab hominibus: sed beneficium conferre laboriosum est, & fit cũ labore, suscipiunt autem sine labore: ergo conferre beneficiũ magis amatur, & ex consequẽti ille in quem collocatum est beneficium, magis amatur à conferente quàm ipse suscipiẽs amet ecõtrà. Hanc rationẽ declarat Philosoph. exẽplo eorũ qui acquisierunt pecunias. post hęc infert vnum obortũ siue correlariũ quod videtur confirmare rationes suas, ꝙ propter hæc mater videtur magis amare filiũ quàm ametur ecõtrà, & propter laborẽ partus, & propter certitudinẽ filiorum: sic benefactor magis videtur amare suscipientẽ quàm ametur ab eo, propter laborẽ, & quia certior est de beneficio collocato quàm suscipiens. & sic habemus hanc sentẽtiam peregregiẽ probatam à Philosopho, ꝙ benefactores magis amant eos, in quos beneficia contulerunt, quàm amentur ab illis, & rationes etiam habemus cur hoc fieri videatur.

De amatore sui. CAP. VIII.

DVbitatur autem & utrum oporteat seipsum amare maximè: an aliquem alium. Increpãt enim eos qui seipsos maximè amant. & ut turpe, sui amatores appellant. Atq; prauus quidẽ, sui gratia agere cũcta uidetur: et tanto magis, quãto prauior est. Incusant igitur ipsum, quia nihil nisi sibi agit. Probus autẽ ob honestatẽ: & tanto magis ob honestatẽ, gratiaq; amici, quãto præstabilior est: sua uerò negligit. Ab his autẽ uerbis non sine ratione ipsa opera dis- 46 47
crepãt. nam eum inquiunt oportere summè amare, qui maximè est amicus. Is autem maximè est amicus, qui uult cui uult bona illius gratia, si nullus etiam scierit. Ad hæc ipsi ad seipsum maximè cõpetũt. & cætera omnia quibus definitur amicus. Dictum est enim ab ipso ea omnia quæ ad

amici

amicitiam attinent, & ad cæteros peruenire. Eodem accedunt & prouerbia uniuersa: ut, anima una. &, amicorum omnia sunt communia, &, amicitia est æqualitas. &, tibiæ genu propinquius. Hæc enim uniuersa ipsi ad seipsũ maximè competunt. Maximè nanq; amicus est sibi. & se igitur ipsum maximè amare oportet. Dubitatur autẽ meritò, utris oporteat assentiri, cùm utrisq; uideatur esse cre
48 dendum. Fortasse igitur tales sermones distinguendi determinandiq; sunt, quousque & quonam modo sint ueri. Si itaque sumpserimus quonam utriq; modo sui amatorẽ dicunt, fuerit forsitan manifestum. Qui igitur hoc reprehendendum esse existimant: eos amatores sui appellant, qui sibi plus tribuunt in pecunijs, & honoribus, & uoluptatibus corporis. Hæc enim ipsa multitudo affectat, & ipsis ut optimis omni studio incumbit. quapropter & in certamen ueniunt. Qui igitur in hisce plus habere pergũt ij cupiditatibus, & omnino affectibus, eiq; parti animæ quæ rationis est expers gratificantur. tales autem sunt ipsi multi. iccirco & appellatio orta est ex multitudine, quæ quidem est praua. ergo iustè uituperantur ij, qui ita se amant. Nõ est autem obscurum, uulgus eos qui sibijpsis talia tribuũt, sui amatores dicere consueuisse. Nam si quis semper studeat agere iusta maximè omnium, aut temperata, aut quæuis alia quæ à uirtutibus proficiscuntur, honestatemq; omnino sibijpsi semper uendicet, atque usurpet,
49 hunc nemo dicet amatorem sui, neque uituperabit. Magis autẽ uidebitur talis homo sui amator. Nam ea sibi tribuit quæ pulcherrima maximeq; bona. et gratificatur ei quod
50 suijpsius potißimum, in omnibusq; illi obtemperat. Vt autem & ciuitas id esse maximè uidetur quod est potißimũ, & alius omnis conuentus: sic & homo. Amator igitur is

est ma

est maximè sui, qui illud amat: illiq; gratificatur. Et continens igitur dicitur & incontinens quia mens uincit, aut non uincit: propterea quòd ipsa est hominum quisque. & egisse ipsi & sua sponte ea uidentur quæ cum ratione maximè egerũt. Non igitur est obscurum, hoc esse maximè 51
unumquenq;. & hoc maximè uirum bonum amare. Quapropter maximè sui est amator, diuersa specie ab eo qui reprehẽditur, tantumq; differt, quãtum uita cum ratione differt à uita cum perturbatione, & appétitio aut honesti 52
aut eius quod conferre uidetur. Qui si omnes ad consequẽdam honestatem & ad res agendas pulcherrimas decertarent atq; contenderent, & omnibus publicè ea quæ oportet, & unicuique priuatim maximè bona inessent. siquidẽ uirtus est tale. Quare bonũ quidem hominem, amatorem esse sui oportet. nam & sibijpse & cæteris proderit. agẽdo honesta. Prauum autem non oportet. & si nanque nocebit & propinquus, affectus prauos sequendo. Ea igitur quæ uir improbus agit, ab ijs discrepant quæ agere opor- 53
tet. At probus quæ oportet ea & agit. Mens enim omnis id expetit, quod est optimum sibi, & probus obtemperat 4
menti. Atqui uerum est illud quod de studio dicitur: complura, inquam, ipsum agere, & amicorum & patriæ gratia, & si opus fuerit, mortem obire. Et pecunias enim, & honores abijciet: & ea oĩno bona de quibus homines decertant, sibi uendicans honestatem. Expeti enim potius uoluptatem breui tempore uehemẽtem, quàm longo leuẽ. & uitam honestam uno anno, quàm quamuis multis. & unum actum honestum, magnumq; quàm multos & prauos. Atque ijs qui pro amicis, qui pro patria mortem obeunt. hoc forsitan accidit. Magnam igitur sibijpsis eligũt honestatem, abijcientq; pecunias, ut amici capiant plures.

hinc enim amicus facultates, ipse consequitur honestatem, atque sibi maius tribuit bonum. Eundem & circa honores modum magistratusq; seruabit, nam hæc omnia amico suo concedet est enim hoc honestum ac ipsi laudabile. Meritò igitur studiosus esse uidetur, anteponens omnibus honestatem. Fit etiam ut & res agendas concedat amico, sitq; honestius seipsum fuisse causam ut agat illas amicus, quàm si ipsemet agat. In uniuersis igitur laudabilius, ipse studiosus plus honestatis tribuere sibijpsi uidetur. Sic igitur suijpsius (uti diximus) amatorem esse oportet. Vt ipsi autem multi sunt, non oportet.

COMMENT.

46 DVBITATVR autē vtrū hominē oporteat.} Hic est secundus tractatus huius libri, in quo Philosophus postea quam declarauit ea quæ pertinere videbantur ad cōseruationē & dissolutionē amicitiæ, & de beniuolentia, & beneficentia atq; cōcordia, & huiusmodi amicitiæ operibus & officijs: nūc mouet quasdā dubitationes necessarias circa amicitiam ex parte ipsius amantis. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo mouet quæstionē de amante respectu suijpsius, & soluit. In secundo mouet quæstionē de amante respectu alterius, & etiam soluit. Primū capitulum diuiditur in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur parte proponit Philosophus dicēdo vtrū oporteat hominē amare seipsum maximè. Dictum est enim antea, quòd vir bonus maximè seipsum amat. Incipit autem Philosoph. in hac quęstione arguere pro altera parte hoc pacto, Id quod est turpe nō est faciendū: sed amare seipsum maximè existimatur esse turpe: ergo amare seipsum nō est faciendū. Patet ratio ex cōmuni sermone hominum, qui omnes fermè vituperant amatores suijpsius quasi res ipsa sit turpis. Ex quo praui videntur hoc facere quærendo semper commoda sua, & nihil agendo extra se, id est extra appetitū suum & suam vtilitatem, boni verò econtrà, posthabitis & neglectis proprijs rebus consulunt patrię & amicis.
47 {AT enim ab his rationibus.} Allata ratione pro vna parte dubitationis, nūc arguit pro altera parte Phi

te Philosophus, probando quòd oportet hominem maximè seipsum amare. Nam id facere quisq; debet ex quo profluit, & oritur omnis amicitia: sed ex amore suijpsius oritur amicitia, vt antea vidimus: ergo amare seipsum maximè quisque debet. Probatur id quoq; ex cõmunibus prouerbijs eorũ quę attribuuntur amicitiæ vulgariter, vt sunt hæc. Dicunt vnam esse animã duorum amicorum, & quòd ea quæ sunt amicorũ sunt cõmunia, & ꝙ amicitia est quædam æqualitas, & quòd amicus se habet ad amicũ sicut genu ad crus, quæ habet tantã propinquitatẽ vt nihil intersit mediũ. Hæc igitur & similia quæ in prouerbijs allatis dicũtur, maximè cõpetũt alicui ad seipsum, vt ea quisq; sibi maximè tribuat: ex quo videbit ꝙ ex cõsequenti quisq; maximè seipsum amare debeat. Post hæc dicit Philosophus quòd merito dubitatur, cũ pro vtraq; parte ꝓbabiles, vt vidimus, & verisimiles afferant rationes.
{FORTE igitur tales sermones distinguendi.} Hæc est 48
secunda pars huius capituli, in qua Philosophus determinat quæstionem, distinguendo qualiter aliquis dicatur amator sui secundum vtranque partem obiectionis: quo cognito fiet manifestum id quod quæritur. Nam alio modo sumitur ab ijs qui vituperant, & alio modo ab ijs qui laudãt amatorem sui. Nam amator sui vno modo sumitur ex parte sensus, & appetitus sensitiui: alio modo ex parte rationis, & partis rationalis: sicut Plato duplicem dixit esse hominem, internum & externum. Internum appellat eum qui viuit ratione atque intellectu: externũ verò qui viuit appetitu sensitiuo. Sic igitur amator suijpsius erit duplex, aut partis sensitiuæ, aut rationalis: & si accipiantur amatores suijpsius primo modo, tunc erunt vituperãdi vt prima sententia dicebat. Nam qui indulgent appetitui sunt vituperandi: sed amatores suijpsius tribuendo sibi plus in bonis externis & voluptatibus corporis, indulgent appetitui sensitiuo: ergo tales amatores sui secundum potentiam irrationalem sunt vituperandi: & cùm multitudo plerunque talis sit vt potius appetitum sensitiuum sequatur quàm intellectum vel rationem: hinc est orta appellatio amatorum suijpsius & vituperatio, quia cùm dicunt amatores sui, intelligunt eos qui secundum appetitum suum sibi illa omnia, tribuunt de bonis & commodis externis, & de voluptatibus corporis tra-

hentes omnia ad propriam vtilitatẽ vel voluptatem.quare iure vituperantur,dicit Philosophus,hoc modo se amantes: sed illi qui sibi plus tribuerẽt de virtutibus & bonis animi, à nemine vituperabuntur vt amatores sui,sicut superiores.

49 {MAGIS autẽ videbitur talis homo.} Hæc est tertia pars capituli,in qua allata distinctione illa de amatore suiipsius, & declarato quòd amator sui secundum partem irrationalẽ meritò est vituperandus:nunc ostendit amatorem esse laudandum qui se amat secundũ mentem & rationem,& affert in primis hanc sententiã,quòd magis est amator sui qui se amat in bonis animi:qui sibi tribuit maiora & excellentiora bona magis seipsum amat:sed tribuens sibi bona mentis & rationis,tribuit sibi maiora & excellentiora bona:ergo talis seipsum magis amat,& magis est amator sui. Patet ratio de se. Item qui indulget & largitur bona ei quod est pręcipuum in ipso,maximè est amator sui:sed indulgens menti & rationi,indulget ei quod est in se præcipuum:ergo talis maximè est amator sui,& magis seipsum amat.

50 {VT autẽ & ciuitas.} Affert nunc quasdã cõclusiones Philosophus,quæ pertinent ad declarationẽ sententiæ proximè allatæ,ꝙ magis est amator sui qui se amat in bonis animi, & maximè se amat qui indulget menti & rationi,vt principalissimo quod est in ipso. Prima conclusio est,quòd homo videtur præcipuè esse id quod est principalissimũ in eo. Probatur,Sicut est in ciuitate,& omnino in quauis multitudine & cœtu,ita & in homine esse videt̃:sed in ciuitate ita est quòd ipsa præcipuè esse videtur id quod est principalissimũ in ea:sic & homo. Vnde cũ principes vel magistratus & gubernatores veluti optimates agũt aliquid,statim dici solet ꝙ ciuitas fecit illud,quia id ꝙ est principale in ea egit illud: vnde & homo eo pacto præcipuè id esse videbitur quod est principale in eo.sed hæc similitudo latius patet in Politicis, vbi ostẽdit quod in homine est quasi ciuitas quędã:est enim in eo aliquid quod imperat,& aliquid quod paret,sicut in ciuitate. Secũda cõclusio,ꝙ mẽs est præcipua pars in homine In quo homo dicit̃ cõtinẽs vel incõtinẽs,est præcipuũ in homine:sed ratio & mẽs videt̃ esse id quo homo dicit̃ cõtinẽs si illa superat,vel incõtinẽs si superatur:ergo mẽs & ratio est præcipuũ quid in homine,cũ totus homo suscipiat denominatio

natione continentis vel incontinentis prout ratio superat, aut superatur. Alia ratione probatur eadem cõclusio, quia id quo homines videntur maximè agere sua sponte est præcipuũ in eis, sed ratio est huiusmodi. ergo &c. Tertia ex ijs sequitur conclusio, quòd homo est præcipuè sua mens. Quarta quoque infertur conclusio, quòd cùm homo sit præcipue id quod est principalissimum in eo, id est mẽs & ratio, & amat illud tribuendo sibi bona honesta & accommodata, maximè seipsum amare videtur, & maximè esse amator suijpsius, vt patet ex dictis. Quinta cõclusio est, quod vir studiosus maximè est amator sui. Probatur, Qui amat mentem & rationem quæ est quid principale in homine, seipsum vehementer amat: sed vir bonus amat mentem & rationem indulgendo ei: ergo vir studiosus vehementer & maximè seipsum amat, & propriè est amator sui. Notandum quòd homo componitur ex anima & corpore tanquàm ex partibus essentialibus & constitutiuis: quare ista sentẽtia Philosophi non videtur vera quòd mẽs sit homo, quia statim sequeretur quòd pars esset totum, quod est absurdum, quia ipse homo est totum. falsa etiam esset sententia si diceretur, sensus vel corpus vel appetitus sensitiuus est homo, quanquam illa prima propositio quòd mens est homo, sit minus falsa. Habent enim falsa ordinẽ inter se, vt in Metaphysicis dicit Philosophus, vt vnũ sit magis falsum quàm alterũ, veluti duo sunt quatuor, vel duo sunt x. Prima propositio minus est falsa. Intelligenda est igitur sentẽtia Philosophi cũ dicit ꝙ homo est mens, non quòd sit omnino mens, sed maximum & præcipuum in homine est mẽs & ratio. Nam homo videtur esse magis intellectus, quàm sensus. Manente enim intellectu & ratione homo magis idem manere videtur quàm per aliquid aliud. Corpus enim videtur variari, & permutari, quia alteratur & nunc augetur, nunc minuitur, nunc suscipit vnam alterationem, nunc aliam. {QVAPROPTER hic maximè sui.} 51
Videtur hac in parte Philosophus distinguere amatorẽ mentis suæ ab amatore partis sensitiuę, & videtur ostẽdere quòd tales amatores videntur differre specie, postea videtur afferre duas differentias, quarum vna sumitur ex parte operationis & vitæ, sic enim differũt vt vita honesta à turpi, & honesta viuẽdi ratio à turpi modo viuendi. Altera differentia su-

mitur ex fine. Alter enim honestatem intendit, & sibi proponit: alter verò cupiditates quæ sunt turpes & nociuæ. Post hæc subdit Philosophus, quòd omnes laudãt studiosos honestatis: quòd si certatim homines de honestate contenderent, publicè & priuatim maxima bona inessent, vt sunt ipsæ virtutes talia bona. Post hæc Philosophus affert duas cõclusiones. Prima est, ꝙ eũ qui seipsum amãdo prodest sibi & alijs, maxime amatorem sui esse oportet, & decet: sed vir studiosus est huiusmodi: ergo virum studiosum maximè oportet amatorem esse sui. Item eum præcipuè decet amatorem esse sui, cuius operationes non discrepant à rebus agendis quas agere oportet: sed vir studiosus est huiusmodi. ergo &c. Secunda conclusio est, quòd prauum non oportet esse amatorem suijpsius, quia se amando sibi & alijs nocet, & quia operationes suæ discrepant à rebus quas agere oportet: ergo prauum non oportet esse sui amatorem.

52 {VEL eius quod videtur prodesse.} Hoc addere videt̃ Philosophus, quia bonus homo nõ solũ appetit honesta, sed etiã ea quæ sibi vtilia sunt, dũmodo nõ pugnent cũ honestate: & hęc amat vtilia, inq̃, nõ vt finẽ, sed vt sunt instrumẽta ad finẽ.

53 {MENS enim omnis.} scilicet non corrupta, sed in sua bona dispositione constituta, vt est in viro bono.

54 {AT qui verũ est illud de studioso.} Ostẽdit Philosophus in præcedẽtibus studiosum oportere maximè esse amatorẽ sui: nũc autẽ videtur remouere dubitationẽ nascẽtẽ ex dictis. Nã si dicas studiosum maximè se amare, ergo nõ tribuet patriæ, & amicis, sed sibijpsi. Sin dicas ꝙ tribuet plurimũ amicis, & patriæ: ergo nõ se amabit, tollẽdo hanc dubitationem sed soluẽdo rationẽ qua suprà dicebat ꝙ abijcit bona externa pro honestate, & in hoc differt à prauo. Dicit Philosophus amicũ sibi omnia tribuere quæ pertinent ad honestatẽ, reliqua amicis, & patriæ. itaque seipsum amat hoc pacto, & tribuit illis quæ sunt tribuẽda, vt latissimè patet in textu. Concludit postea Philosophus dicendo ꝙ oportet hoc pacto, & nõ eo modo quo sumit vulgus, hominem esse sui amatorem, proponendo sibi in omnibus honestatẽ, & eam sibi tribuendo, vt ij qui breuem potius vitam & honestã, quàm longam & turpem expetendã censent. Vnus dies bene actus, inquit Cicero, peccanti immortalitati anteponendus esse videtur.

De ami

De amicis felicis, & quibus indigeat. CAP. IX.

*Est autem controuersia de ipso felici, si indi- 55
geat amicis necne. Non esse enim, inquiunt,
ipsis beatis, & ex sese sufficientibus, opus
amicis. insunt enim ipsis omnia bona. Cùm
igitur ex sese sint sibi sufficientes, nullius indigẽt rei. Ami
cum autem, inquiunt, cùm sit alter ipse, ea afferre amico
quæ ipse per se amicus consequi nequit. * Vnde & hanc
sententiam dicunt,*

ὅθεν ὅταν ὁ δάιμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων.

Fortuna cùm bona est: amicis cur opus?

*At absurdo simile est, uniuersa bona tribuẽtes felici, ami- 56
co ipsi non tribuere, quod externorum bonorum maximũ
est. Quòd si ad amicum conferre potius quàm accipere 57
beneficia spectat, atque ad uirum bonum uirtutemq́; da-
re beneficia pertinet, magisq́; honestum est amicis quàm
alienis largiri, beneficiaq́; conferre: uir studiosus ijs indi-
gebit profecto, qui bona beneficiaq́; sunt accepturi. Qua- 58
propter & quæritur utrũ prosperis in rebus, an in aduer
sis opus sit magis amicis, utpote cùm & is qui mala fortu-
na utitur, ijs indigeat qui beneficia cõferãt, & ijs qui pro
spera fortuna fruũtur, ijs sit opus apud quos beneficia col-
locabunt. Est etiam forsitan absurdum, beatum ipsum soli 59
tariũ facere. nemo enim expetet per se bona cuncta habe-
re. nam homo, ciuile animal est, & cũ alijs aptũ unà uiue
re. hoc igitur cõpetit & felici. habet enim ea omnia quæ
natura sunt bona. Cõstat autẽ melius esse cum amicis pro-
bisq́;, quàm cum extraneis ipsum & quibusuis cõuersari.
Amicis ergo beato est opus. Quid igitur illi primi dicũt, 60
& qua parte uera loquuntur? An quia uulgus eos ami-
cos esse putat qui utiles sunt? talibus igitur non indiget
ipse beatus: quippe cùm ipsi omnia bona insint. Nec etiam*

62 ijs qui ob uoluptatem amātur, aut perparum. nam cùm sit ipsius uita iucunda, aduentitia nō indiget uoluptate. Atq; cum amicis talibus haud indiget, nō uidetur indigere ami-
63 cis. Hoc autē non est forsitan uerum. Nam in principio dictum est, felicitatē operationē esse quandam. Constat autē operationē ipsam fieri, & non ut quandam rem esse quæ poßidetur. Quòd si felicē esse in uiuendo ac operando cōsistit, boni autē operatio studiosa & iucūda per se ut initio diximus, resq; propria ex ijs est quæ delectant, atque magis propinquos quàm nosipsos, & actus illorū quā nostros possumus cōtemplari. studiosorumq; hominum actus si sint amici, iucūdi sunt ipsis bonis (habent enim ambo ea quæ sunt natura iucūda) Beatus profecto talibus indigebit amicis, si expetit actus bonos & proprios contēplari, ta-
64 lesq; sunt ipsius boni, si sit amicus. Arbitrantur autē homines, felicē iucundè uiuere oportere. Solitario igitur difficilis est uita. Non est enim facilè per seipsum semper operari: cum alijs uerò atq; ad alios facilè. Erit igitur operatio cōtinua magis, cū sit per seipsam iucūda. Quod quidē esse circa beatum ipsum oportet. Studiosus enim hoc ipso quo studiosus est, gaudet quidē ijs actibus qui à uirtute proficiscuntur. molestè autem fert eos, qui à uitijs prodeūt: perinde atque musicus delectatur quidem eleganti cantu, of-
65 fenditur autem prauo. Fuerit etiam & quædam uirtutis
66 exercitatio ex cōuictu bonorū, ut & Theognidi placet.
*Naturalius autē considerantibus, studiosus amicus expetibilis esse natura studioso uidetur. dixinus enim id quod est bonum natura, studioso bonum & iucundum esse per se. Definiunt autem ipsum uiuere animalium quidem, po-
67 tentia sensus: hominum autem, sensus uel intellectionis. Potentia uerò ad operationem reducitur, & ipsum præcipuum

Verba Theognidis quæ infra c. xij. huius citātur.

οἷον ὡς λι-

cipuum in operatione consistit. Ipsum autem uiuere uidetur propriè esse ipsum sentire, uel intelligere. At ipsum uiuere de ijs est, quæ sunt per se bona atque iucunda. Est enim definitum. Definitū autem natura est bonum. Quod uerò natura est bonū, id & bono est bonum. quapropter omnibus iucundū esse uidetur. Non oportet autem uitam sumere prauā atq; corruptam, neq; in doloribus constitutam. Indefinita nanq; est talis, quēadmodū ea quæ insunt ipsi. Eritq; hoc manifestū magis in sequētibus de dolore. Si uerò ipsum uiuere bonum est, & iucundum etiam est. quod uel ex eo uidetur, quia omnes appetunt ipsum, & maximè boni atq; beati: his enim uiuere maximè est expetibile, & horū uita est beatißima. Qui autē uidet, uiuere sentit. & qui audit, audire. & qui ambulat, ambulare. & in cæteris similiter est aliquid sentiens nos operari. Sentire uerò nos sentire, & intelligere nos intelligere possumus: quod quidē est nos esse. esse enim, sentire uel intelligere. Sentire autem se uiuere, de ijs est quæ per se sunt iucunda. Vita nāq; natura est bonū. Bonum autē sibi quempiam inesse sentire, uoluptate afficit. Ipsum uerò uiuere expetibile est, & maximè bonis: propterea quòd esse, bonum est ipsis atq; iucundum. Sentientes enim id quod est per se bonum, uoluptate afficiuntur.

γε ἐσθλῶμ μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλὰ διδάξεαι, ἢν δὲ κακοῖσι συμμίξαις ἀπολεῖς καὶ τὸμ ἐόντα νόομ.

68

At studiosus ut erga seipsum, sic sese habet & ad amicū. amicus enim est alter ipse. 59 *Vt igitur seipsum esse est unicuiq; expetibile, sic & suum amicū esse. uel similiter. Esse autem ideo est expetibile, quia sibi bonum esse ipsum sentit. At talis sensus iucundus per seipsum est. Sentiat ergo & ipsum amicum esse oportet. Hoc autem fieri potest, cum ipso simul uiuendo, & uerba mentem'ue cōmutando. Sic enim in hominibus dici uidetur simul uiuere. & non, ut in pecoribus, co-*

dem in loco pasci. Si igitur ipsum esse per se est expetibile uiro beato, cùm natura sit bonum atq; iucundum: simile autem est & amici ipsius esse. amicus etiam ex ijs est profectò, quæ expetibilia sunt beato. At quod est expetibile beato, id adsit ipsi oportet. uel egens erit hac parte. Opus est igitur ei qui felix futurus sit, studiosis amicis.

COMMENT.

55 EST autem controuersia & de ipso felice.} Hoc est secundum capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus postea quàm in præcedenti soluit quæstionẽ de amatore respectu suijpsius, nũc affert dubitationẽ de eodem respectu alterius, & eã soluit. Diuiditur autem in duas partes quæ declarabuntur. In prima Philosophus proponendo dubitationẽ quæ est vtrũ vir felix indigeat amicis, incipit arguere pro parte negatiua, id est quòd nõ videtur indigere, hoc pacto: Hi quibus insunt omnia bona, & quibus nihil deest nõ indiget amicis: sed felices sunt huiusmodi: ergo felices non indigẽt amicis. Patet ratio, quia amicitia videtur expeti vt amicus alteri amico subueniat: verùm felix, vt in primo vidimus, videt esse ex se sufficiẽs. Probat idẽ sentẽtia Euripidis poëtæ tragici, cùm inquit: Est bona prosperitas, nõ est opus amicis: sed felici est bona ꝓsperitas: ergo felici nõ est opus amicis. Euripides in Electra inducit Horestẽ rogantẽ Menelaũ vt sibi subueniat, & dicentẽ ꝙ tũc sibi erat opus auxilio cùm esset in aduersis cõstitutus. Nã cũ bona ꝓsperitas aderat, nõ erat opus amicis.

56 {AT absurdum esse videtur. Arguit nũc Philosophus pro parte affirmatiua ostendẽdo quòd felix indigeat amicis, pluribus rationibus. Prima ratio: Bona omnia tam externa quã interna tribuuntur felici: sed amici sunt maxima bona inter externa: ergo amici tribuendi sunt viro felici. Patet ratio, q a si vir felix præsertim felicitate ciuili & actiua, indiget bonis externis, & amicus est externorum bonorum maximũ, profectò non debemus auferre ab homine felice ipsos amicos.

57 {QVOD si ad amicum conferre.} Secunda ratio, Si ad felicem pertinet conferre beneficia, felici est opus amicis. At primum est: ergo & secundum. Patet ratio, quia ad felicem pertinet potius benefacere quàm bene pati, & felicitas in

actione cõsistit. Si igitur ad felicẽ pertinet cõferre beneficia, quibus magis cõferet quã amicis? quid enim prodest, vt Philosophus in principio octaui inquit, prosperitas, si beneficiũ auferatur? quod quidem maximè fit in amicos ac maximè cõmendatur. {QVO circa queritur & idipsum.} Hinc illa 58
quæstio oritur, dicit Philosophus, vtrũ in aduersis an in secũdis magis indigeamus amicis: ex quo ad idem probandũ deduci alia ratio potest hoc pacto, Si in omni conditione vitæ est opus amicis, profecto vir felix indiget amicis: sed primũ est, ergo & secundũ. Patet ratio, quia in aduersis cõstituti indigent ope amicorũ, vt ab ipsis beneficia suscipiãt: in prosperitate similiter indigent amicis, vt eis beneficia cõferãt. Itaque alteram partem afferre non potes, quin afferas alteram.

{ABSVRDVM est etiã forsitan.} Alia ratio, Si absurdũ est 59
asserere beatũ atq; felicẽ solum viuere oportere, beato & felici est opus amicis. At primũ est, ergo & secundũ. Coniunctũ videtur esse manifestũ. Assumptio declaratur, quia homini videtur naturaliter cõpetere vt sit animal sociale atq; ciuile, vt in Politicis ostendit Philosophus. Nõ debet igitur vir felix viuere solus, actiuus præsertim & ciuilis, de quo nũc præcipuè loqui videmur. Nemo enim habẽs cætera bona, vt in principio octaui inquit Philosophus, sine amicis expeteret viuere: quòd si solus viuere nõ expetit, & si est ei viuendũ cum alijs, melius est ipsum viuere cũ amicis & bonis viris, quàm cum hominibus extraneis: ergo felix indiget amicis.

{FORSITAN.} Hãc particulã addere videt Philosophus 60
propter felicem speculatiuũ, qui nõ videtur admodũ indigere amicis aut bonis externis, quãquã, vt Augustin. dicit in libro (vt puto) de Trinitate, Sine socio nulla est iocũda possessio. sic habemus rationes pro vtraq; parte. {QVID igitur illi 61
primi dicũt?} Hæc est secũda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquã antea dubitationẽ attulit, vtrũ felix indigeat amicis, & pro vtraq; parte tã negatiua quã affirmatiua disseruit, nũc soluit queстionẽ, & primò quibusdã rationibus moralibus, deinde quibusdã naturalibus. Affert autẽ in primis tres cõclusiões, quarũ duæ sunt negatiuę, alia affirmatiua. Prima, ꝙ vir felix nõ indiget amicis vtilibus. Secunda, quòd vir felix nõ indiget amicis afferẽtibus voluptatẽ. Tertia, ꝙ vir felix indiget amicis bonis & studiosis. Primò igitur dicit

dicit Philosophus, cum rationes nũc vltimò allatæ videãtur probabiles & verisimiles, quid dicũt, & quid volunt illi primi, cũ asserunt felicem nõ indigere amicis? quomodo igitur & quousq; dicunt veritatẽ, postea hoc declarat dicẽdo quòd vulgus & multitudo eos tantum vocant amicos, qui sunt vtiles: quòd si ita intelligunt, tunc verũ videbitur quod dicunt, felicem non indigere amicis, scilicet vtilibus, & sic habemus primam conclusionem, quæ probari potest hoc pacto, Qui habet bona interna atq; externa, & est ex sese sufficiens, non indiget amicis vtilibus: sed vir felix est huiusmodi: ergo vir felix non indiget amicis vtilibus.

61 {NEC etiam ijs qui ob voluptatẽ.} Secunda conclusio, Qui habet ex sese voluptates, & satisfacit sibi in voluptatibus internis nõ videtur indigere amicis voluptarijs, nec aduẽtitia quadam voluptate: sed vir felix est huiusmodi: ergo is non videtur indigere externa & aduentitia voluptate.

62 {AVT perparum.} Hoc addere videtur Philosophus, quia felix interdum indiget relaxatione, & recreatione propter
63 defatigationem corporis, {HOC autem non est forsitan.} Tertia cõclusio quæ se tenet pro parte affirmatiua, ꝙ vir felix indiget amicis, & amicis studiosis, & probatur tribus rationibus. Prima, Si homo magis speculatur & intuetur aliorum operationes quã suas, vir felix indiget studiosis amicis: sed primũ est, ergo & secundũ. Assumptũ patet, nã homines magis cõsiderare & intueri vidẽtur opera aliorũ quàm sua, vnusquisq; fermè videtur magis deficere in iudicio sui propter affectũ proprium. Homo præterea potius videtur intelligere recta linea quã reflexa. Talis enim modus intelligendi, & vertẽdi se ad seipsum tribuitur magis substantijs separatis qui se perpetuò intelligũt nec accipiũt incrementa. Hominis autẽ intellectio videtur terminari primò ad rẽ intellectã: & sic ex cõmuni cursu magis homo videtur speculari & intueri aliena opera quã sua. Cũ verò incremẽta assiduè in sciẽtijs accipiendo maximã fuerit cognitionẽ cõsecutus, tũc ad seipsum tandẽ se vertere & reflectere ad se videtur. Cõsequentiã autem illam siue coniunctũ, scilicet ꝙ vir felix indiget studiosis amicis si homo magis speculatur opera aliorũ quàm sua, declarat Philosophus multis propositionibus. Prima, quòd felicitas est operatio. Secunda, quòd operatio fit,

& non

& nõ est res quæ sit quædam possessio, vt affectus atq; virtutes. Tertia, quòd operatio studiosa vehementer est iocunda studioso viro. Quarta, quòd magis possumus contemplari & considerare proximorum actus quàm nostros. Quinta, quòd vir studiosus vehemẽter delectatur bonis operationibus studiosi amici. Sexta quã videtur præsupponere, quòd nõ possumus delectari re aliqua nisi antea ipsam cognouerimus qua delectamur. quare concluditur quòd ideo vir felix indiget amicis bonis vt posit intueri eorum operationes studiosas quæ sibi sunt propriæ & accõmodatæ, & similes suis, & illis gaudere, & iocunditatẽ sumere, cũ amicus verus sit quasi alter ipse. Notãdũ quòd Philosophus dixit operationẽ fieri & nõ posideri: ex quo videtur quòd operatio nõ sit de numero permanentiũ, sed de ijs quæ sunt successiua. quare intelligendũ quòd aliquid bifariã fieri videtur. Vno modo successiue vt pars post partem: alio modo simul, ita vt dependeat à producente & cõseruante: quo remoto remoueretur & illud quod fit & cõseruatur ab ipso. Primò autem modo cũ fit aliquid per partes, aut fit hoc pacto vt antecedens corrumpatur pars, cũ fit alia sequẽs, vt de tempore & motu dicitur, quę videntur esse dum fiunt, & partes nõ videntur persistere: aut fit hoc modo vt partes remaneant, sicut domũ fieri dicimus per partes, quarũ vna fit post aliã, & permanent, vt fundamentũ, parietes &c. Secũdo autem modo fit aliquid simul, cũ totum producitur. Et omittamus nunc generationẽ formæ substãtialis, quæ etiã simul fit, sed loquamur de operatione quæ fit simul tota, & dependet à producente. Quare dicendũ hac distinctione præmissa, quòd operatio, & ea quæ est felicitas nõ fit successiue per partes, nec vt motus vel tẽpus, nec vt dom⁹, sed tota videt̃ produci, & esse in indiuisibili potẽtia animæ. Nã si pars post partẽ fieret & corrumperetur, tunc cùm speculamur, imperfectè intelligeremus, nec sequeretur voluptas ipsam operationẽ totã tam actiuã quàm speculatiuã si fieret per partes: quare fit secũdo modo operatio tota & simul, ita tamen vt dependere videatur à producẽte, sicut lumẽ dicitur fieri, & totũ diffundi per hemispheriũ nostrũ, & pẽdere à luce vel à corpore solis luminoso: sic igitur fit operatio quæ cũ felicitas, nõ vt motus, non vt domus, sed vt id quod producit̃ & depẽdet à felice operãte, & cõseruatur ab eodẽ, quia propriè

priè dicitur felix dũ operatur,& eſt in actu ſecundo. Notãdũ quòd Philoſophus dixit, nos magis aliorũ actus quã noſtros intueri poſſe & cõtemplari, quod accõmodatè dicitur ſecundũ illam ſententiã quã attulit. & quia nimiũ nos amamus, difficile iudicamus de nobis. vnde eſt illud, Noſce teipſum.

64 {ARBITRANTVR etiã homines.} Secunda eſt ratio ad idem probandũ, Is quem cõmuni hominum ſententia iocundæ viuere oportet, indiget amicis ſtudioſis: ſed felix eſt huiuſmodi: ergo felix indiget amicis ſtudioſis. Patet ratio, præſertim de felici actiuo & ciuili, quia ſi ſolus ſit, nõ facilè poteſt operari. Quòd ſi ſumma iocunditas ſit ex operationibus ſtudioſis, & ſolus nõ poteſt cõmodè operari: ergo indiget alijs, id eſt, amicis cũ quibus & ad quos bene operetur, cõſulẽdo & benefaciẽdo amicis ſuis, & eiſdẽ operationibus gaudendo, bonis ſcilicet & ſtudioſis, ſicut muſicus elegãti cãtu.

65 {FVERIT etiã & quædã.} Tertia eſt ratio, Is quẽ decet exercitatio virtutũ indiget amicis ſtudioſis: ſed felix eſt huiuſmodi: ergo is indiget amicis ſtudioſis. & hoc probat̃ ſententia Theognidis poëtæ, Bona, inquit, diſces ſi cum bonis verſeris: ſi cum prauis, bona quæ in te erunt amittes. ſic igit̃ ſocietas amicorũ opportuna erit felici ad exercitationẽ virtutũ, & fiet viciſsitudo quædã dum ad ſe inuicẽ operabuntur bona, & etiã ad alios. & ſic patet quibuſdã moralibus rationibus quòd felix indiget amicis nõ quibuſuis, ſed ſtudioſis.

66 {NATVRALIS autem hoc ipſum,} Soluit hac in parte Philoſophus quæſtionem illam quibuſdã naturalibus rationibus, probãdo & oſtendendo eandem cõcluſionẽ, quòd felici eſt opus ſtudioſis amicis. & primò præmittendo intentionem ſuã dicit quòd ſi hanc rem naturalius inueſtigare volumus, reperiemus bonũ amicum eſſe natura expetibilem. & affert per ordinem tres cõcluſiones. Prima, eſſe atque viuere eſt homini ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum. Probatur, Omne quod eſt ſuapte natura bonum, eſt ipſi ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum: ſed eſſe atque viuere eſt ſuapte natura bonũ: ergo eſſe atque viuere eſt ipſi ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum. Maior patet, quia vir bonus & felix eſt menſura perfecta ita vt quod eſt ſimpliciter bonum viro ſtudioſo, ſit bonum iocundũ & per ſe, vt in ſeptimo declarauit. Minor oſtenditur à Philoſopho, ſed antè declarat

quid

quid ſit ipſum viuere. Nam viuere in brutis animalibus definimus per potẽtiam ſentiendi: in hominibus pro quanto communicat cum alijs animalibus, per potentiam intelligẽdi. pro quanto, id eſt ſibi proprium, & differt ab alijs animalibus. nam in libro de Anima, oſtẽdit Philoſophus quòd ipſa eſt actus corporis potentia vitam habentis. & in brutis eſt principium ſentiendi, in hominibus verò non ſolùm ſentiẽdi, ſed etiam intelligendi, vt ibi docet latiſsimè hæc omnia: ſed cùm viuere ſit, aut in potentia, aut in actu, q̃a potẽtia reducitur ad actũ principaliter viuere, erit in operatione & in actu ſecundo. quibus pręmiſsis infert Philoſophus id ex quo elicitur ꝓbatio minoris, quòd eſſe & viuere eſt per ſe bonũ & natura iocundum, quia eſt definitum: bonum autem, vt Pythagorici dicebant, eſt finitum, malum verò infinitum, & vitam in ordine bonorũ, corruptionẽ in ordine malorũ collocabant. Verùm cùm aliquis dicere potuiſſet ipſum viuere non eſſe bonum omnino, vt ipſe ait, quia vita praua & corrupta non eſt bona, nec expetenda, nec definita: tollit Philoſophus hanc obiectionẽ oſtendendo ꝙ non loquitur de tali vita, ſed de illa quæ competit ſtudioſis quorum vita eſt definita, & non indefinita praua & corrupta. Nam vt vitia dicũtur indefinita: ſic etiã vita talis. His dictis declarat Philoſophus ꝙ eſſe & viuere eſt bonũ: & ex conſequenti iocundum: quod patet eo ꝙ ab omnibus expetitur, & maximè ab ipſis bonis atq; beatis quorum vita eſt feliciſsima, vt ait Philoſo.

{DEFFINIVNT.} Scilicet Philoſophi. {POTENTIA ſenſus.} Id eſt per potentiam ſenſus. Hominum autẽ ſenſus, quicquid eſt in animali potẽtiarũ eſt etiã in homine, & perfectiori modo. claudũtur enim in ipſo, ſicut triãgulus in quadrangulo, vt dicit Philoſophus in lib. de Anima. habet præter illa etiã homo alia multò præſtãtiora, vt intellectũ, & rationem, quæ non ſunt in illis animalibus brutis vllo pacto. 67

{IN SEQVENTIBVS.} Id eſt in decimo libro. vbi loquemur de voluptate & dolore. Qui autem videt, is videre ſentit. Secunda eſt concluſio hoc pacto, Sentire ſe ſentire & intelligere ſe intelligere bonum eſt, & iocundum felici. Probatur, Sentire ſe eſſe, & viuere & intelligere ſe eſſe atq; viuere, eſt bonum naturaliter, & iocundum felici ac ſtudioſo viro: ſed ſentire ſe ſentire, & intelligere ſe intelligere 68

eſt ſen

est sentire,& intelligere se esse & viuere:ergo sentire se sentire,& intelligere se intelligere,est bonum atque iocundum studioso viro,& omnino felici ipsi.Patet ista ratio,quia si viuere est iocundum & bonum studioso,vt antea probauimus, profectò percipere istud esse,& viuere,erit sibi iocũdissimũ. percipit autem cùm sentit se sentire,& intelligit se intelligere,quia in homine ipsumviuere definitũ est suprà per sentire & intelligere.Notandum quòd Philosophus dicit,quòd videns sentit se videre,& audiens,&c.hoc non videturverũ, quia nulla potentia instrumentalis vertit se ad seipsam,hoc enim competit intellectui qui esse potest intelligens & id quod intelligitur:verùm potentiæ sensitiuæ & instrumẽtales extẽduntur extẽsione subiecti, & non possunt vertere se ad seipsas.nam si hoc verum esset, visum suam visionẽ videre,tunc visus vel oculus videret seipsum,sicut intellectus seipsum intelligit,& intelligit suam intellectionem Animaduertenda sunt igitur verba Philosophi qui cautè loquitur. Nõ enim dicit,videt se videre,aut audit audire, sed sentit se videre,id est per superiorẽ potentiam sensitiuam , veluti per sensum communem quo sentire possumus nos videre vel audire Et ad hanc sententiam declinare videtur Philosophus, in libro de Anima,cùm loquitur de sensu cõmuni, vbi dicit: Cùm autẽ sentiam⁹ nos videre ac audire,necesse est aut visu sentiamus quod videmus,aut alio sensu.At si alio sensu, &c. Non igitur videndo sentimus per visum nos videre,sed per superiorem potentiam,veluti per sensum cõmunem, vt diximus.plures autem potentiæ sensitiuæ internæ , quæ sunt superiores,& successiuè ordinatæ,quousq; accedatur ad potentias non sensitiuas,sed rationales, vt est mens, & ipse intellectus qui seipsum intelligere potest : quare sentire se videre vel aliquam aliam sensationem , nõ est necesse vt sensus idẽ in seipsum vertatur,sed sufficit ad hoc vt superior potentia sensitiua percipiat operationem inferioris potentiæ sensitiuæ:sed intelligendo se intelligere bene, requiritur vt intellectus vertatur ad se,& in seipsum reflectatur , quia non habet superiorem potentiam aliam intellectiuam. Esset enim processio in infinitum.sed hæc in libro de Anima.

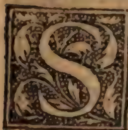
69 { AT vir studiosus vt habet.} Tertia est conclusio talis,ꝙ bonũ est studioso viro amicũ suũ esse,& viuere,& est idẽ iocund

cũdum percipere ipsum amicũ esse & viuere. Probatur, Sicut se habet felix & studiosus ad seipsum, sic etiam ad amicũ: sed felici est bonũ se esse & viuere, & id percipere est sibi iocundum: igitur & erga amicũ similiter eueniet. His dictis Philosophus assignat modum quo felix istud percipere potest de amico suo, scilicet conuersando & simul viuendo, non vt beluæ, sed vita rationali quæ homini competit. ꝙ si id quod est bonum & iocundum felici insit, ei oportet nec in hac parte deficiat, & id est percipere amicum suum esse, & viuere, & hoc percipi nõ potest nisi cõuersando cũ perfecto viro qui futurus sit felix, & ad hoc vt sit felix perfectè opus est amicis, & nõ quibusuis, sed studiosis. Sic igitur tribus cõclusionibus quarum altera pendet ex altera subtilissimè allatis & probatis à Philosopho, sua concluditur principalis intentio, ꝙ vir felix indiget studiosis amicis, vt diximus. Et notãdum est ꝙ Philosophus vult constituere felicẽ perfectum humanis bonis omnibus quoad fieri potest: quòd si esset aliquod bonum humanũ meritò expetendum quo ille careret, non esset perfectus propriè felix. quare non modo interna bona, sed etiã externa quæ conferre ad felicitatem possint, & ex quibus ille sumere queat iocunditatem sibi cõgruam, tribuere Philosophus nititur. Verũ amici maximè videntur esse, vt ipse ait, inter externa bona, quare & tribuendi sibi iure vidẽtur: simul etiã quia vitã iocundiorẽ efficiũt ipsi, inquã, amici boni & studiosi, & vir felix iocundã vitam degere debet, quare in hac parte non oportet eum deficere, & mancũ atque imperfectũ esse: meritò igitur ei tribuuntur boni amici. Dubitatur vtrũ amicitia sit bonum internũ an externum, quia in principio Philosophus dixit eam esse virtutẽ vel cum virtute: hoc autem in capitulo dicit amicum esse maximũ externorum bonorum. quare pro vtraq; parte arguere possumus. postea declarationem quæstionis afferre. & primò videtur quòd amicitia nõ est bonum externũ. Nullus habitus est bonum externũ: amicitia est habitus, ergo amitia nõ est bonũ externum. Patet ratio, quia amicitia videtur esse habitus electiuus, & consistere in mediocritate quodãmodo, & esse aut virtus, aut habitus quidam præsupponens cæteras virtutes morales. Item nullum bonũ externũ est in potẽtia animi, & in potentia rationali tãquam in subiecto: sed amicitia est in

potentia amici,& in potẽtia rationali,id est in voluntate, vt pleriq; autumant:ergo amicitia non est bonum externũ. Ex altera parte nõ videtur etiã amicitia esse bonum internum: bona interna vidẽtur esse in nostra potestate:amicitia nõ est omnino in nostra potestate:ergo amicitia nõ est bonũ internum.Quod autẽ non sit in nostra potestate:ex eo patet, quia cùm sit beneuolentia mutua,pẽdet etiam ex amore alterius. Item Philosophus dicit amicũ esse maximũ externorum bonorũ,vt suprà in hoc capitulo vidimus : ergo amicitia ipsius amici erit etiam bonum externũ,vt videtur.Pro declaratione huius quæstionis intelligendum est ꝙ amicitia considerari potest primò vt est habitus absolutus, & quasi perfectio quædã in animo illius qui amat,& ex parte vnius.Aut secundo modo cõsiderari potest vt est habitus simul cũ respectu,id est aggregatũ quod est æqualitas quædam requirẽs mutuam amationẽ.Primo modo erit bonũ internũ,sed nõ est propriè amicitia integrè, nec omnino amicitia.nã ad hoc vt constituatur amicitia in esse suo completo,requiritur correspõdentia amoris,vt diximus.& hoc videtur quasi addere supra modum virtutis. nam in qualibet virtute sufficit actus ex parte vnius studiosi:sed in amicitia nõ sufficit actus vnius,quia requiritur vt actus duorũ mutuò se amantiũ concurrant:& forsitan ob hoc Philosophus dixit suprà vel cum virtute , & nõ ꝙ esset absolutè virtus,quia videtur aliquid addere suprà rationem virtutis,si sumamus amicitiã propriè dictam. nõ potest igitᷓ esse vna amicitia, quin sit altera respondens illi,ita vt si duæ sint numero in duobus amicis tanquã in subiectis suis,altera tamẽ respiciat alterã.Et vna specie amicitia erũt, quia amicitia dicetur de hac & de illa,& erit ibi relatio quędam æquiparãtiæ,vt isti aiũt:sicut hæc albedo est similis illi albedini,& similitudo in vtroq; videtur esse subiecto. Secũdo igitur modo,vt ex dictis percipi potest,erit integra amicitia,habens mutuã amationẽ,& hoc pacto sumpta nunc bonum internum,nunc externum diuersis respectibus appellari posse videtur.nam amicitia quæ est in me erga amicũ respectu mei est mihi bonum internum,respectu amici est sibi bonũ externũ. Itẽ amicitia quæ est in amico erga me respectu sui est sibi bonum internũ,respectu mei est mihi bonum externum.& ideo dicit Philosophus amicum esse maximum

ximum externorum bonorum ipsi felici. & non dixit amicitiam absolutè, sed amicum. & eodem modo dici potest amicitiam amici esse felici bonum externũ: sed vt est in eo qui amat, est sibi bonum internum. & sic diuersis rationibus, nũc internum, nunc externum dicetur bonum.

De numero amicorum. CAPVT X.

Vnt'ne igitur quamplurimi faciendi amici, an ut de hospitalitate dictum concinne fuisse uidetur, 70

Hospite ne careas: hospes neque pluribus esto.

Sic & ad amicitiã accõmodabitur, neq; sine amicis esse, neq; rursus nimium multos habere amicos. Ad eas igitur 71 *amicitias quæ sunt ob utilitatem, & ualde id quod dictũ est accommodatur. Multis enim uicissim subministrare, laboriosum est: neque ad hoc agendũ, facultates ipsæ sufficiunt. Plures igitur ijs qui sunt ad facultates proprias satis, superuacanei sunt. atque ad bene uiuendum impedimento. non ergo opus est ipsis. ij quoque qui comparantur* 72 *ob uoluptatem sufficiunt pauci, ut in epulis condimentũ. At sunt'ne studiosi plurimi comparandi: an & multitudi-* 73 *nis amicorum est quidam numerus, perinde ac ciuitatis? Nec enim decem ex hominibus, ciuitas cõstare potest: nec etiam est ex centum milibus adhuc ciuitas. Sed quantitas non est forsitan una quædam determinata. sed omnis ea quæ est media inter quasdam multitudines definitas. Et amicorum igitur multitudo quædam est definita. Atque ij fortasse sunt plurimi, cum quibus quispiam uiuere* 74 *potest. hoc enim ad amicitiam pertinere maxime uidebatur. Fieri autem non posse ut unà cum multis quispiam uiuat, séque multis impertiat, non est obscurum. Præterea illos etiam inter sese amicos esse oportet, si si-* 75 *mul omnes uicturi sunt: hoc autem difficile est in multis.*

76 *Est etiã perdifficile gaudere familiariter cũ multis, atq; dolere. Concurrere enim hæc simul possunt: cum uno, inquam, dolere, & cũ altero gaudere.*
77 *Forsitan igitur bene est nõ quærere quàmplurimos amicos habere, sed quot ad communem uitam habendã sufficiunt. neq; enim posse uidetur, multis uehementer amicũ esse. Quapropter neq; adamare plures. exuperatio enim quædam amicitiæ. hoc*
78 *autem est ad unũ. Et uehemẽter igitur amare, ad paucos erit hoc & in ipsis rebus ita se habet. Amicitia nãq; sodalitia, non fiunt multi amici. & quæ fama celebrãtur, inter duos fuisse dicuntur. Qui uerò multos amicos habent, & omnibus sese familiariter offerũt: ij nemini sunt amici, nisi*
ἀρέσκους. *ciuiliter, quos & *placidos appellant. fit igitur ut ciuiliter multis sit quispiam amicus, etiã si non sit placidus, sed uerè uir probus. sed ob uirtutẽ & seipsos amicitia nõ est ad multos. amabile autem est, & paucos inuenire tales.*

COMMENT.

70 SVNT ne igitur quàmplurimi faciẽdi amici?} Hic est tertius & vltimus tractatus huius noni libri, in quo Philosophus posteaquàm attulit nonnullas quæstiones & solutiones ad amicitiã pertinẽtes ex parte amantiũ, nũc affert alias etiã ex parte eorũ qui amantur, & eas soluit. Diuiditur autẽ in tria capitula quæ suis locis declarabuntur. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima Philosophus affert quandam quæstionẽ. in secunda eam soluit. Primò igitur dicit Philosophus, cũ felici sit opus amicis, vt probatum est, faciendi sunt nobis quàmplures amici: quãto enim plus bonorum acquirere possumus, tanto magis laborandũ esse videtur, vt ex eis quàmplurimũ cõsequamur. Sed amici sunt maxima externorum bonorum, vt dixit Philosophus: ergo dãda opera videtur vt ex eis quàmplures habeamus. Quærit igitur Philosophus an multi sint nobis comparandi amici? an faciendũ sit vt Hesiodus inquit de Hospite, Ne careas il-
71 lis, nec habeas plures. {AD eas igitur amicitias quę.} Hęc est secun

secunda pars huius capituli, in qua Philosophus cùm quęstio in genere proposita sit, vtrum quàmplures sint nobis parandi amici, & amicitia trifariam dicatur, soluit secundũ vnamquanq; speciẽ amicitiæ, & primò quòd amici qui sunt ob vtilitatem non sunt plurimi comparandi. Probatur duabus rationibus, Ex ijs hominibus non oportet multos habere amicos, quibus & subministrare & inseruire laboriosum est: sed amici ob vtilitatem sunt huiusmodi: ergo amicos ob vtilitatem non oportet habere quàmplures. nam multis quærentibus vtilitatem, commodè satisfieri non potest: & si istud non fiat, statim cessabit amicitia. Item ij qui sunt impedimẽto ad bene viuendum non sunt nobis comparãdi: sed quàmplures amici ob vtilitatẽ sunt huiusmodi, propriam enim quærunt vtilitatem & curiosi sunt circa cõmoda sua: ergo tales amici ob vtilitatem non sunt quàmplures comparandi.

{II quoque qui comparantur.} Accipit aliam speciẽ amicitiæ, & secundum eam declarat etiam quæstionem propositam, Vbi pauci sufficiunt amici nõ est opus multis: sed amici faceti, & ob voluptatem pauci sufficiunt vt condimentum in epulis: ergo nõ est opus multis huiusmodi amicis: sed pauci sufficiunt amici ob voluptatẽ, non intelligendo ob turpẽ voluptatẽ, quia tales nulli sunt cõparandi, sed posthabendi omnes. pauci verò ob voluptatẽ, id est pauci faceti sufficiunt ob relaxationem quandam: nam frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora, & æquè bona, vt dici solet. 72

{AT studiosi nec plurimi sunt cõparandi.} Similiter sumit nũc Philosophus speciem amicitiæ quæ est ob virtutem, & ostendit ꝙ talium amicorũ ingens multitudo parari nõ potest, sed quãtitas determinata sumenda est: vt patebit infra. Dicit igitur in primis ꝙ sicut est de ciuitate, ita de amicitia tali esse videtur: sed de ciuitate sic est ꝙ ea non videtur constare posse ex decẽ tantũ hominibus, nec etiam propriè sine confusione ex superabundanti multitudine, veluti ex cẽtum milibus: sic exempli gratia ponamus eã esse nimiam & excedentẽ multitudinem, eodẽ pacto amicitia in multitudine nimia non videtur posse constare, sed sumendus numerus determinatus, & tot parandi amici vt eis satisfacere posimus secundum conditiones amicitiæ. Expositores quidam hunc locum de multitudine ciuitatis exponunt, quod est dare ma- 73

ximam & minimam vltra quam non debet fieri diminutio, aut additio, quasi sint duæ quantitates determinatæ numero à quibus digredi nec ascendendo nec descendendo licet. Mihi autem videtur quòd Philosophus velit quòd parua copia non conficiat ciuitatem, nec nimia ex qua fit cõfusio. Postea dicit, ést ne quãtitas determinata? minimè: sed est ea quæ est inter duas quantitates determinatas. Cõsideranda est igitur cõditio loci, & regionis, & tunc statuetur quædã accõmodata multitudo, vt in Politicis ostendit Philosophus. Exẽplum, Si regio esset idonea decem milibus, duo essent parũ, viginti nimium: ergo sumẽda erit accõmodata multitudo, veluti decem. non est igitur mens Philosophi, iudicio meo, vt nominatim sint duæ quantitates terminatæ omnino vltra quas non possint dari maiores vel minores: sed sumendæ sunt maiores & minores definitè secundum loci exigentiam, & sumenda quædam media multitudo inter illas quantitates eo pacto definitas, quæ sit accõmodata regioni & loco: sic etiam numerus amicorum accommodatus sumendus esse videtur secundum vitam & conuersationem.

{ATQVE ij fortasse sunt plurimi.} Declarat nũc Philoso-
74 phus ꝙ in amicitia ob virtutẽ non possunt multi comparari amici, & ideo quãplures nõ oportet sibi cõparare multis rationibus. Prima ratio, Quot sunt ij quibus cũ viuere cõuersariq; possumus, tot sunt nobis studiosi cõparãdi amici: sed cũ multis nõ possumus cõuersari & viuere: ergo nõ oportet multos sibi tales cõparare amicos. Patet ratio, quia præcipuũ in amicitia est viuere & cõuersari cũ amico, sed difficile est cõuersari & viuere cũ multis. verũ omnis difficultas debet remoueri ab amicitia præsertim studiosi cũ sit habitus afferẽs summã iocũditatẽ amicis: difficile est igitur versari cũ multis eo modo præsertim quo in amicitia perfecta requirit. quare paucitate amicorũ magis cõstabit talis amicitia, quàm multitudine. {PRAETEREA illos etiam.} Alia ratio, Si quis
75 habeat plures amicos tales, oportet vt illi etiã sint amici inter sese: sed hoc est valde difficile: ergo & difficile & arduum est habere plures amicos in tali genere vel specie amicitiæ.

{ID quoque perdifficile.} Alia ratio, cum officium
76 amici sit dolere amicis aduersis, & gaudere gaudio illius, si plures habeas amicos, eueniet vt simul tibi gaudendum sit,

sit atq; dolendum diuersis causis amicorum:sed hoc est vehemẽter difficile vt fiat cũ multis?ergo nõ est opus,vel est difficile quàmplures huiusmodi habere amicos. {FORSITAN 77
igitur bene habet,}Alia ratio,Si quis plures habeat amicos, fit vt in tali amicitia nõ sit amor intẽsus & vehemens:sed in amicitia bonorũ hoc esset inconueniens : ergo ad hoc vt sit amor intẽsus oportet vt pauci adsint amici,nã amicitia perfecta vehemẽs est in amore, & est exuperatio quædã amicitiæ quasi summũ gradum tenens in genere amicitiarũ,vt in octauo docuimus:sed ea quæ superlatiuo modo dicũtur,non cõpetunt multis. {HAEC ita esse & in ipsis rebus.} Alia ra- 78
tione quę deducitur ex ipsa experiẽtia & exẽplo rerũ probat propositũ suum. Sicut fit in amicitia sodalitiã, sic fieri videtur in amicitia quæ est ob virtutẽ:sed in ea fit vt pauci,& plerunq; duo tantum fiãt amici:sic in amicitia bonorum & studiosorũ euenire videtur.similitudo videtur tenere,quia magna est æqualitas inter eos qui simul nutriti & educati sunt, & sodales facti,& sæpe dictum est, amicitiã talem esse similem fraternæ amicitiæ,& huic etiã ob æqualitatẽ:quòd autẽ in huiusmodi amicitijs pauci vel vt plurimum duo sint amici,probat Philosophus ex cõmuni fama,qua celebrari solent quædã paria amicorũ , veluti ea amicitia celebrari solet quã inter Patroclum & Achillẽ , & quã inter Pyladem & Horestem, & item ea quã inter Scipionẽ & Lælium fuisse tradũt, & Cicero de duobus Pythagoreis sic inquit: Damonẽ & Pythiam Pythagoreos ferũt hoc animo inter se fuisse , vt cùm eorum alteri Dionysius tyrãnus diem necis destinauisset, & is qui morti esset addictus paucos sibi dies cõmendatorum suorũ causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi, vt si ille nõ reuertisset,moriendũ esset ipsi, qui cùm ante diem se recepisset , admiratus eorũ fidem tyrannus petijt vt se ad amicitiam tertium adscriberent.Sic igitur talibus exemplis colligi potest,quòd intensa amicitia & vehemens est ad paucos, & vt plurimũ inter duos , vt patet ex Philosophi dictis. Post hæc Philosophus videtur afferre hãc sententiam , quòd qui omnes vel multos volunt habere amicos, nullos habent verè amicos,sed placentes,& assentatores,vt sæpe fieri solet, verùntamen fieri potest vt vir bonus plurimos ciuili amicitia habeat amicos , sed perfectos , vera amicitia multos

reperire non poteſt:quibus cõcluditur quòd ſi plurimi in tali ſpecie amicitiæ comparari poſſunt vt cõſtarent amici boni,& perfecti plurimi eſſent proculdubio cõparãdi: ſed cum hoc aut non fieri,aut cum ſumma difficultate fieri poſsit, ſatis eſt paucos reperire tales amicos ſecundum Philoſophũ.

In qua fortuna ſint habẽdi amici. CAP. XI.

79 *AT utra in fortuna magis opus eſt amicis: utrum in proſpera an in aduerſa?In utraq; nanq; quæruntur.Nam & qui fortunã habent aduerſam, indigent ope.Et qui ſunt in rerum proſperitate,eorum indigent quibuſcum uiuant,& in quos beneficia conferant.*
80 *Volunt enim donare,beneficiaq; conferre. Amicos igitur habere neceſſarium quidem eſt magis in aduerſa fortuna. Quapropter hic utilibus amicis eſt opus:honeſtius autem eſt in proſperitate fortunæ.idcirco et bonos quærũt.ĩ hos*
81 *enim beneficia conferre,atque cum his unà degere,magis eſt expetibile.Eſt enim & ipſa præſentia amicorum iucũda in utraq; fortuna.nam leuantur ipſi dolentes condolentibus ipſis amicis.Quapropter & dubitauerit quiſpiam, ſi doloris ut oneris amici participes fiunt: an hoc quidem non fit,ipſorum autem præſentia cùm ſit iucunda, condolendiq; ſenſus minuit ipſum dolorẽ? Verùm ſi ob hæc,aut ob aliquid aliud leuantur,miſſum faciamus. id quod dictũ*
82 *eſt euenire ſanè uidetur. Ipſorum autem præſentia immixta quædam eſt.nam aſpicere quidem amicos, iucundum eſt,præſertim ei qui calamitatibus premitur,fertq; præſidiũ aliquod aduerſus dolores.Cõſolationẽ enim ipſe amicus & aſpectu,& uerbis afferre poteſt,modo ſit dexter. Scit nãq; mores,quibus gaudet atq; dolet. At ſentire ſuas ob ærumnas dolere amicum, affert dolorem. Nam omnes fugiunt ſe cauſam doloris eſſe amicis. Quapropter uiriles*

quidem

quidem natura cauent, ne amici secum cõdoleant. & si nõ exuperent indolentia, dolorem quo illi afficiuntur non ferunt. Atque omnino simul plorantes mœrentesq; non admittunt, quia nec ipsi sunt propensi ad luctus. Mulierculæ uerò & huiuscemodi uiri, gaudent ijs qui unà cum ipsis gemunt: & amant eos tanquam amicos, & condolentes.
Oportet autem omnibus in rebus præstabiliorem imitari. 83
At amicorum prosperis in rebus præsentia & uoluptatem
affert omni in actu, & cogitatione delectat, quòd in ipsius 84
bonis lætantur. Quapropter uidebitur oportere in prosperitatibus quidem promptè uocare amicos. est enim honestum, beneficum esse. In aduersitatibus autem pigrè. minimè nanque facere participes malorum ipsos oportet. *Vnde & illud dicitur,

Sat est grauis tristisq; si me fors premit. ὅθεν καὶ, ἅλις ἐγὼ δυστυχῶν.

Maximè tamen uocandi sunt tunc amici, cùm praua suscepta molestia multum prodesse possunt. Contrà autem fortasse congruum est, ad calamitosos quidem ire non uocatum, 85 & promptè. Est enim amici beneficia conferre, præsertim in eos qui indigent, & antea quàm illi requirant. Vtrisque nanque honestius atque iucundius est. Ad fortunatos autem promptè quidem accedere ad operandũ unà cum illis. est enim ad hæc opus amicis: lentè autem pro beneficijs consequendis. non est enim honestum utilitatis suæ causa properare. Cauenda autem est forsitan opinio iucunditatis in repellendo. accidit enim nonnunquam. Præsentia igitur amicorum in uniuersis expetibilis est.

COMMENT.

AT QVANDO magis opus est amicis: vtrum.} Hoc 79
est secundum capitulum huius libri, in quo Philosophus affert aliam quæstionem ad amicitiam pertinentem, & eam soluit. hæc autẽ est, Vtrũ sit magis opus ipsis amicis, an

in aduersis rebus, an in secundis. Diuiditur antē hoc capitu-
lū in tres partes quæ patebunt. In prima igitur Philosophus
proponit quæstionē dubitando vtrū in aduersis an in secun-
dis magis sit opus amicis, & declarat postea id quod quæstio
supponit, dicēdo quòd in vtroq; tēpore & in vtraq; cōditio-
81 ne vitæ indigemus amicis, {AMICOS igitur habere neces-
sariū.} Soluit Philosophus quæstionē afferendo duas conclu-
siones, quarū prima est ista: quòd in aduersis amici vtiles sunt
nobis magis necessarij. Probatur, Iis qui subsidio egēt, amici
vtiles sunt necessarij: sed cōstituti in aduersis subsidio egēt,
& ijs amici vtiles sunt necessarij. Itē secūda cōclusio est, quòd
ij qui sunt in bona prosperitate amicis indigēt honestis qui-
dem & studiosis. Probatur per hoc, quia ij qui largiri volūt,
& beneficia cōferre, indigēt amicis honestis & studiosis: sed
ij qui sunt in secūdis rebus constituti largiri volūt, & benefi
cia collocare: ergo ij indigēt amicis studiosis, & ijs qui sunt
amici ob honestatē. Ex quibus soluitur dubitatio illa: nam
cum quæritur quando magis est opus amicis, Respondetur
quòd in vtroq; tempore: sed in aduersis est opus amicis vtili-
bus ob necessitatē, in prosperis verò est opus amicis studio-
sis ob honestatē, quare magis necessarium est in aduersis, &
magis honestū in prosperis, in quibus ij qui constituti sunt
82 debēt liberaliter bonis amicis beneficia cōferre. {EST enim
& ipsa presentia amicorū.} Hæc est secūda pars huius capitu
li, in qua ostendit præsentiam amicorū esse iocundā in qua-
cunque cōditione seu prospera seu aduersa. Et primò osten-
dit quòd præsentia amicorū est iocūda in aduersis, Id quo le
uantur ij qui dolent, est iocundū & delectabile illis in aduer
sis: sed præsentia amicorū est huiusmodi: ergo presentia ami-
corum est iocunda in aduersis, quia leuatur mœrentis dolor
præsentia amici. Sed quomodo fit leuatio ista, dicit Philoso
phus: an quia amici subeāt dolorē mentis in aliqua parte, si-
cut oneris cuiusdam partem sustineant? nam si quis ferat cen
tum librarum onus, & quidā alter adiutor accedat ad feren-
dum idem onus, manifestū est quòd leuius fiet primò illi ge
stanti, & iste alter partem sustinebit: sic ne hoc pacto, dicit
Philosophus in dolore mœrentis amici præsentia amicorū?
& statim subdit, an id quidem nō fit, quia iste modus sibi nō
videtur placere. Itaq; affert aliam rationem, dicendo, an ob
id

id leuatur dolor amici, quia præsentia amicorum est iocunda, & perceptio simul dolendi est sibi grata. Cõtraria autem ita se habent, quòd vnum videtur extrudere siue minuere aliud. & ista videtur melior sententia quàm prima, quia dolor ille non diuiditur vt vnus possit accipere vnam partem, & alius alterã: nec est idem dolor numero, sicut esset vnum onus quod ferrent duo, vt multi opinabãtur, sed alius est dolor mœrentis, alius condolentis, cum sit in diuersis subiectis: sed ratio est, vt minuatur dolentis mœror præsentia amicorum, quia illa affert voluptatẽ, & illa voluptas pellit aliqua ex parte dolorẽ sibi cõtrariũ: & sic leuatur & minuitur dolor.
{IPSORVM autẽ amicorum.} Declarat nũc Philosophus quomodo se habet ista præsentia amicorũ: an sit iocũda simpliciter, an sit mixta cũ aliquo dolore. & dicit ꝙ nõ est syncere iocũda: quia ex vna parte est grata & dulcis, ex alia parte excitat mœrorẽ. Primo aspectu affert voluptatẽ & subsidium dolori. Solẽt enim amici afferre consolationẽ, & aspectu, & sermone, si modo sit aptus. Nam amicus scit mores amici, & quibus gaudet, & quibus dolet, & accõmodat se illis: sed ex altera parte, dicit Philosophus, excitatur & oritur quidã dolor illi qui est in calamitate ex præsentia tali, quia percipit se inferre dolorẽ amico suo, & hoc est sibi molestum, quia omnes naturaliter vellent afferre iocunditatẽ amicis suis, & non dolorẽ. Post hæc Philosophus infert statim ad hoc propositum vnũ correlariũ & sententiam ortam ex dictis, ꝙ ob hanc causam homines viriles cauere solent ne amici ob suas ærũnas doleant, sed cõprimunt dolorẽ suum quoad possunt: & si nõ superent indolentia dolorẽ quo illi afficiuntur nõ sustinent. Et hunc locum quidam exponũt hoc pacto: & si amici, scilicet visitantes non superant cum sua indolentia eorum dolorem qui visitãtur: tunc tales homines in calamitatibus constituti si sint viriles, nõ ferunt tales visitãtes amicos, quia nolunt muliebriter lugentes. & sic isto modo exponentes referunt indolentiam ad amicos visitantes, & consolantes. quidam alij exponunt hoc pacto, referentes indolentiam ad eos qui visitantur, dicendo, viriles homines cauent ne ex suis aduersis afferãt dolorem amicis: simulant enim indolentiam, & non quæruntur, & nõ dolent præsentibus illis. quòd si non possunt superare non dolendo, id est cum indolentia sua

tia sua dolorẽ amicorũ, dimittũt à se eo tẽpore tales amicos, & nõ sustinẽt eos, quia viri fortes nolũt in conspectu suo amicos muliebriter lugẽtes: effœminati verò amãt simul condolentes, sed imitandi sunt viriles tanquam præstabiliores.

83 {AT amicorum prosperis in rebus.} Declarat nunc Philosophus præsentiam amicorum iocundam esse in rebus prosperis, & quia affert voluptatem in omni operatione, & mentem, cogitationemq; delectat amici, vt patet in textu, quia videt eum gaudentem suis bonis.

84 {QVAPROPTER videbitur oportere in prosperitatibus.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus affert quædam præcepta seruanda tam in prosperis quàm in aduersis erga amicos. & primò ex parte eorũ qui vocant amicos ad se affert tria documenta. Primum, vocandi sunt amici in prosperis libenter & prõptè vt bona eis quoque fiant communia. Secundum, in aduersis vocandi sunt tardè, ne amico simus causa doloris. & hoc probat sententia Euripidis poetæ dicentis nomine Horestis erga Pyladem, Sat est me esse infelicẽ. Tertium est, quòd si in calamitatibus est opus vocare amicos, tunc præcipuè vocandi sunt cùm multum prodesse possunt afflictis cum parua sua molestia tales amici.

85 {CONTRA autẽ fortasse.} Affert nunc Philosophus tria alia documẽta ex parte eorũ qui sponte accedũt ad amicos, aut in prosperis, aut in aduersis. Primũ est, ꝙ ad calamitosos & in erũnis cõstitutos oportet accedere non vocatũ, sed sponte sua, & prõptè, non expectando vt voceris. Secundum, ꝙ ad eos qui sunt in prosperitatibus constituti promptè accedere oportet ad operandũ vnà cũ illis. Nam tales in secundis etiã rebus indigẽt amicis, vt in octauo vidimus, promptè igitur eundũ est ad operandũ cũ illis, sed pro beneficijs cõsequẽdis lentè & tardè: ergo repellere debet beneficia oblata, dicet quispiã. Ideo Philosophus addit tertium præceptum. Cauendum ne repudiando simus eis molesti, ne illi existiment nos repudiare beneficia sua, quia non simus contenti, & non gaudeamus sua prosperitate, & ob hoc non sunt omnino beneficia oblata illorũ repudianda, sed in omnibus huiusmodi rebus seruanda mediocritas. Expositores quidam hoc in loco deuiare videntur, iudicio meo, à mẽte Philosophi. Ex dictis patet quomodo præsentia amicorum sit expetenda.

De præci

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. CAPVT XII.

AT est ne, ut adamãtibus amabilißimum est 86
ipse aspectus, magisq; hũc sensum quàm cæ
teros expetũt, propterea quòd per hũc ma-
ximè est atq; oritur amor: sic & amicis ma
ximè expetibile cõuersari, simulq; uiuere? Amicitia *nan-* 87
que cõmunicatio est. Et *ut ad seipsum quisque: sic sese ha-*
bet & ad amicũ. Sensus *autem cuiq; de seipso est expeti-*
bilis: igitur & de amico. At operatio *ipsis in simul uiuẽ-*
do fit. Quare non immeritò uiuere simul affectant. Atque 88
quod tandem est singulis esse, uel gratia cuius uiuere ex-
petunt, in eo cum amicis uersari degereq; uolunt. Quocir
ca alij compotant, alij talorum ludo simul incumbunt, alij
simul sese exercent, & unà uenantur aut philosophãtur:
singuli totos dies id simul agentes quod maximè amant.
Viuere enim simul cum amicis uolentes, hæc faciũt. & ea
cum ijs cõmunicant, quibuscum unà uiuere expetunt, quæ
maximè ipsos in uita delectant. Fit *igitur amicitia quidẽ* 89
improborum flagitiosa. Communicant enim praua, suntq;
instabiles, & peiores etiam fiunt moribus, similes euadẽ-
tes. Proborũ *autem proba congreßionibus suscipiens in-* *Suprà ca.*
crementa. Videntur *etiam tales & præstabiliores euade-* *9. huius ex*
re, tam agendo quàm se mutuò emendando. Eliciunt *enim* *Theognide,*
*ex sese mutuo ea quæ placent.** Vnde *illud dicitur rectè,* *ὅθεν ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλά.*

Disces ex studiosis nimirum optima semper.

Sed *hactenus de amicitia. Deinceps de uoluptate dicamus.*

COMMENT.

AT EST ne vt adamãtibus amabilisimũ.} Hoc est ter- 86
tium capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus af-
fert aliam quæstionẽ de societate amicitiæ, id est si in ami-
citia propriè dicta est aliquid expetibile vehementer, sicut
vide

videtur esse in amore amatorio ipse aspectus. Diuiditur autem in tres partes quæ suis locis patebũt. Primò igitur Philosophus proponendo quæstionẽ dicit, vt in amatoria amicitia amãtibus aspectus est vehementer expetibilis, est ne etiã aliquid simile in amicitijs propriè dictis quod amicũ vehementer oblectet, & vehementer expetatur? quasi dicat quòd est, & declarat quòd illud est simul viuere, & simul versari. Nã sicut fit in amicitia amatoria vt amans maximè gaudeat aspectu amari, sic in propriè dicta amicitia cõuersatio & cõmunis vita maximè est iocunda & expetibilis. sicut enim in amatoria amicitia amor videtur maximè consistere in sensu visus: sic amicitia propriè dicta maximè consistit & cõseruatur cõmuni vita & conuersatione. Accommodatè igitur Philosophus, affert hanc dubitationẽ, Vtrum simul viuere & simul versari sit id quod maximè expetitur in amicitia ꝓpriè dicta: sicut voluptas quæ fit per aspectum maximè expetitur in amatoria amicitia. {NAM amicitia societas est & erga.}
87 Hæc est secũda pars huius capituli in qua soluit dubitationẽ allatam, & affert hanc cõclusionem quòd simul viuere & cõuersari est maximè expetibile in amicitia. & probat tribus medijs. Primò, id quod pertinet maximè ad societatẽ est maximè expetibile in amicitia: sed simul viuere & conuersari est huiusmodi: ergo simul viuere & conuersari est maximè expetibile in amicitia. Nã ex tali cõuersatione oritur societas & amicitia, & conseruatur. Item sicut homo est affectus & dispositus ad seipsum, ita ad amicũ: sed cuique maximè est expetibile vt seipsum sentiat esse, & secũ operetur, quia maximè hoc modo secum viuit, & secũ versatur: ergo & ita erit affectus ad amicũ vt cũ illo maximè velit viuere & versari. Patet ratio, quia sentire se viuere est iocundum, vt vidimus. Item id quod maximè communicant amici, vel cuius gratia præcipuè viuere expetunt, est amabilissimũ in amicitia: sed simul viuere & simul versari est id ob quod amici communicant id quod sunt vel putant suũ esse, & cuius gratia præcipuè expetunt viuere: ergo simul versari & simul viuere est amabilissimũ in amicitia. Nam id quod amant & expetunt, putant suũ esse, & suũ viuere, & hoc est suũ operari. Vnde alij volunt simul potare, alij simul venari, alij simul philosophari: & sic de alijs, vt dicit in textu. itaq; ea communicant quæ
maxi

maximè amant,& quibus maximè putant se viuere. Sic igitur patet solutio, ꝙ sicut aspectus vehementer expetitur in amore amatorio: sic viuere simul,& versari simul est amabilissimum in amicitia propriè dicta.

{VEL cuius gratia.} Hoc addi videtur,quia illud non est 88
propriè illorum:sed est secundum viuere,id est operari.

{FIT igitur amicitia quidẽ improborũ.} Hæc est tertia 89
pars huius cap. in qua Philoso. affert quædam correlaria siue sententias obortas ex solutione illa,id est duas ex parte amicitiæ improborũ,& duas ex parte amicitiæ bonorum. Prima ex parte improborũ est,ꝙ amicitia eorũ fit flagitiosa, quia cõmunicant praua. Secũda,ꝙ praui amici fiunt quotidie deteriores,quia simul cõuersando augẽtur in prauitate, & fiũt inter se magis similes. prima quoque ex parte studiosorum, quòd eorum amicitia fit quotidiano vsu magis bona:& secũda,quòd simul versando fiunt meliores,& monendo se inuicem,& cõmunicando ea quæ sunt bona,& hoc cõfirmat sententia Theognidis poëtæ.& sic nono libro finem imponit,

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER DECIMVS.

De voluptate. CAPVT I.

Ost hæc sequitur forsitan ut de uoluptate 1
dicamus. Maximè nanq; uoluptas nostro generi familiaris est. quapropter erudiũt iuuenes, gubernãtes ipsos uoluptate atq; dolore. Videtur autem ad consequendam moris uirtutẽ maximũ esse, gaudere ijs quibus oportet, & odisse ea quæ oportet. comitantur enim hæc tota in uita momentum & uim ad uirtutẽ habentia, felicem uitã. Nã eligũt quidẽ ea quæ uoluptate afficiũt, fugiũt autẽ ea

quæ

quæ dolore. talia uerò minimè prætermittenda sunt, præ-
3 *sertim cùm magna de ipsis sit cõtrouersia. Quidam enim summum bonum uoluptatem esse dicunt: quidam contrà uehemẽter prauum: partim forsitan & credentes sic esse, partim putantes ad uitam nostram melius esse, uoluptatẽ ostendere prauam esse, etsi talis non est. Pleriq; enim propensiores sunt ad ipsam, & uoluptatibus inseruiunt. Quã obrem ad contrarium ipsos ducere oportere dicunt: sic enim ad ipsum medium tandem peruenient. Fortasse autem hoc nõ bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiũt & actibus, minus creduntur quàm opera. Cùm igitur ab ijs discrepant quæ sensu percipiuntur, tum spreti ueritatẽ etiam ipsam interimunt. qui nanq; uoluptatem uituperat, is si eam uisus nonnunquam fuerit affectare, ad ipsam inclinari uidetur ut talem omnem. Distinguere nanq; nõ est ipsius multitudinis imperitiæ. Sermones igitur ueri, non solùm ad sciendum, sed ad uiuendum etiam perutiles esse uidentur. creduntur enim cùm sunt operibus consentanei. Quapropter hortantur eos qui seipsos intelligunt ad ita uiuendum, ut ipsi definiunt. Sed de his hactenus, nunc ea quæ de uoluptate dicta sunt referamus.*

COMMENT.

1 POST hæc sequitur forsitã vt de voluptate. } Hic est decimus & vltimus liber Ethicorũ, in quo Philosophus peracta iam tota materia quã declarare volebat, peruenit ad finem, quem in principio sibi proposuit. Nam vt architecti vel fabri in ædificãda domo fingere sibi exemplar, & quasi ideã solent, deinde parare & disponere omnia necessaria ad ipsam domum construendam, demum perfectam reddere formam domus: sic Philosophus vt peritissimus architectus per figuram quãdam finem humanum designauit, deinde ea omnia declarauit quæ ad talem finem consequendum pertinere videbantur: postremò in hoc libro formam perficere

vide

videt totius rei. Descripsit enim & quasi designauit in principio felicitatis figuram. Deinde declarauit virtutes tum morales, tum intellectiuas, quæ pertinere videbantur non solū ad declarandam definitionem felicitatis allatam, sed etiam ad ipsam consequendam: ipsa enim virtus, vt patefactum est antea, magna pars felicitatis esse videtur. Docuit præterea quædam alia necessaria cognitu quæ nō sunt propriè virtutes, vel vitia, vt est continentia & incontinentia, constantia. mollities & similia, quæ tamen habent magnam affinitatē cum illis. Docuit insuper exactissimè de ipsa amicitia, qua non visum est ei virū perfectum atque felicem carere oportere. Demum nunc ipsam felicitatis figuram iam designatā coloribus depingit, & ornat, vt ex hac doctrina in omni parte exactissimè tradita aperiatur nobis, & quasi ante oculos collocetur via quæ ad ipsam felicitatē humanā consequendā perducit. Prȩterea cùm felicitas sit finis, & finis sit primū in intētione, & vltimum in executione, ideo Philosophus eam in principio proposuit vt primum in intentione, nunc vt postremum in executione aggreditur. Medius autem virtutes collocauit, quæ sunt ad felicitatē tanquā ad finem. Est insuper & alia causa qua Philosophus post doctrinam de moribus traditam hunc x. librum aggreditur, & diligentissimè de felicitate considerat, quia felicitas est duplex, actiua, & cōtēplatiua, & altera est præstantior altera. Verùm & si definitio felicitatis, quam dixit esse animi operationem secūdum virtutem perfectam, vtrique felicitati accommodari possit, quia in actiuis accipi potest virtus perfecta pro prudentia, in speculatiuis pro sapientia, tamen de actiua magis hucusq; videtur egisse Philosophus. Ex quo necessariū fuit cōtemplatiuam felicitatē, quam nondū explicauerat, in hoc decimo latissimè declararet vt facit, multa enim de ipsa dicit eaq; prȩclara, & plura quàm de ipsa actiua, vt infrà videbimus. Diuiditur autem iste liber in duos tractatus. In primo ostendit & docet de voluptate, & dolore: de voluptate, inquam, præcipuè quæ annexa est felicitati. In secundo de felicitate, primò in genere, deinde eam diuidit in actiuam & speculatiuā, vt diximus, nec nos turbare debet quòd in septimo libro loquutus sit de voluptate, & nunc etiam loquatur de ea, quia diuerso modo, & diuersa ratione hic ipsam considerat. Ibi enim

eam præcipuè considerabat vt est materia continentiæ & incontinentię, constantiæ & mollitudinis, & similiũ. & ob hãc causam cõsideratio sua magna ex parte versari videbatur circa voluptates corporeas. In hoc verò ex actiuis de ea loquitur considerando illam præcipuè quę est felicitati coniuncta, atque ita annexa vt doctrina vnius secum trahat considerationem alterius. Prætereà cùm de vltimo fine humano esset diligentissimè cõsideraturus, & quidam priscorũ philosophorum eum finem vltimum posuissent, cõsentaneũ fuit vt de illa tractaret Philosophus, afferendo varias opiniones & definiẽdo & distinguẽdo ipsam vt eius materia postulare videbatur. Primus tractatus diuiditur in quinq; capitula quę suis locis declarabuntur. Primum autem capitulum diuiditur in tres partes, secũdum tres rationes, quibus ostendit ad moralem philosophum pertinere considerare de voluptate. Prima ratio: Ad moralem philosophum pertinet de ea re considerare quæ familiarissima est generi humano, & qua adolescentes erudiuntur: sed voluptas est huiusmodi: ergo ad moralem philosophũ spectat cõsiderare de voluptate. Nã iuuenes rebus iocundis incitãtur ad virtutes, asperis reuocãtur à vitijs: & sic patresfamilias qui habẽt curã liberorũ, nunc per dolorẽ, nũc per iocũditatẽ eos erudiunt. Forsitan, quia nõdũ erãt omnia declarata de voluptate quæ est annexa felicitati.

{VIDETVR autem &c.} Secunda ratio, & pars capituli.
2 De ijs quæ maximè pertinent ad virtutes maximè pertinet considerare ad moralem philosophum: sed voluptas & dolor est huiusmodi: ergo de voluptate & dolore pertinet considerare ad moralem philosophum. Vidimus enim in secundo quòd actus nostri maximè reguntur per voluptatem & dolorem, & quòd virtutes & vitia circa ea versantur: & in septimo inquit Philosophus, Insuper & necessarium est de ipsis considerare, quia virtutem morum, & vitium circa dolores posuimus ac voluptates.

3 {PRAESERTIM cum magna.} Tertia pars, vbi ponitur tertia ratio, de his quæ spectãt ad vitam, & de quibus magna est controuersia inter philosophantes, pertinet considerare ad moralem philosophum: sed voluptas & dolor est huiusmodi: ergo de voluptate & dolore pertinet considerare ad moralem philosophum. Ad hanc rationẽ declarandam Philoso

losophus affert duas opiniones oppositas de voluptate. Quidam enim dixerũt voluptatem esse summum bonum. Quidam verò eam esse rem prauam posuerũt, & eorum alij forsitan quia re vera ita esse credebant, alij verò fortasse non, quia ita sentirent: sed operæpretium esse putabant hãc sententiã diuulgare vt deterrerent homines à voluptatibus ad quas videbant plerosque esse procliues, quorum dicẽdi modum redarguit Philosophus, ostendẽdo quòd & si illi ob hãc intentionem dicerent voluptatem prauum vt ab ea homines deterrerent, & in contrariũ traherent, tamen considerare debebãt quòd circa actus & affectus humanos minus creditur verbis & sermonibus, quàm operibus & experientiæ. quòd si illi vituperantes voluptatem vt rem prauam sine distinctione, posteà reperiantur quòd aliquam sequuntur veluti honestam quandam voluptatem, vt in geometria & astrologia, & huiusmodi scientijs, tunc minus creditur eorũ sententijs: ideo meritò sunt reprehendendi in eo quòd sine discrimine loquũtur de voluptate, quia deberent distinguere, dicendo aliam esse bonam, aliam prauam, & non loqui confusè & indifferenter, quia multitudo nescit distinguere, sed indistinctè accipit res vt sibi apparent. quare per distinctionem elucescit veritas, & sermones veri & ipsis operibus consentanei, quia fidem habent, non solum ad cognitionem nostram. sed etiam ad degendam vitam plurimum conferunt, dicit Philosophus.

Opinio Eudoxi de voluptate. CAPVT II.

EVdoxus itaque uoluptatem ex eo summum bonum esse putabat, quia cernebat, uniuersa ipsam affectare, & quæ rationẽ habent, & quæ expertia sunt eiusdem. Atq; in cunctis quod est expetibile, bonum esse: & quod maximè est expetibile, optimum esse. Vniuersa uerò ad idem ferri declarat, omnibus illud optimum esse. Vnũquodq; enim id quod est sibi bonum inuenire dicebat, quemadmodum & alimentum. Quod igitur uniuersis est bonum, quódque cuncta affectant, id esse summum bonum aiebat. Huius 4

autem uiri rationes ob moris magis uirtutem, quàm pro-
pter seipsas credebantur. ualde enim uidebatur esse mode
stus. Non igitur ut uoluptatis amicus hæc dicere uideba-
5 tur, sed quia uerè res ita se habet. Non minus autem hoc
manifestum eße censebat, & ex contrario. Dolorẽ enim
etiam dicebat fugiendum per se omnibus esse. itaq; cõtra-
6 riũ expetibile esse simili modo. Maximè autẽ id expeti-
bile esse, quod nõ ob aliud, neq; cuiusquã expetimus gra-
tia. Atq; tale ipsam esse sine controuersia uoluptatẽ. Nemi
nem enim interrogas, cuiusnam gratia capiat uoluptatẽ,
propterà quòd per seipsam expetibilis est ipsa uoluptas.
facereq́; ipsam quoduis bonũ expetibile magis, si illi adda
7 tur. ut iustas operationes temperatasue & incremẽta su-
scipere bonũ ipsum seipso. Videtur autem hæc ratio uolu
ptatem ostendere bonũ esse, & nõ magis quàm aliud bo-
nũ. Omne enim bonũ expetibilius est cũ alio bono, quàm
8 solum. Tali itaq; ratione & Plato tollit uoluptatẽ summũ
esse bonũ. Vitam enim iucundam cum prudentia dicit ex-
petibiliorẽ esse, quàm si sit sola. Quòd si mixtũ est præ-
stabilius, uoluptatem summum bonum nõ esse. nullo enim
9 addito summum bonum se expetibilius fieri. Cõstat autẽ
neque aliud quicquã summum esse bonum, quod cum eo-
rum aliquo quæ sunt per se bona, expetibilius sit. Quid
igitur est tale, cuius & nos participes sumus? nã tale quæ
10 ritur bonum. Qui uerò negant bonũ id esse quod omnia
appetunt, ij nihil omnino dicũt. Quod enim uniuersis ui-
detur, id esse dicimus. qui autẽ fidem hanc tollit, nõ ualde
credibiliora dicet. nam si ea solũ quæ mente carent ipsam
appeterẽt, esset aliquid quod dicitur. Sin uerò & ea quæ
prudentiam habẽt ipsam affectant, quî fit, ut aliquid di-
cant? Fortasse autẽ & in prauis est aliquod naturale bo-

num

nũm præstabilius quàm ipsa per se sunt, quod propriũ ap petit bonũ. Non uidetur etiam & de contrario rectè dici. 11
Inquiunt enim, non si dolor sit malum, uoluptatem continuò bonum esse. Aduersatur enim & malũ malo: & ambo ei quod neutrum est. At hæc non male dicunt: non tamen uerè in ijs quæ sunt dicta. Si enim ambo essent mala, oporteret & fugiẽda utraq; esse. Sin neutra, neutrũ. aut similiter. nunc uerò illum quidẽ fugere ut malũ, hanc autẽ expetere tanquã bonũ uidẽtur. Sic igitur & opponũtur.

COMMENT.

EVDOXVS itaq; voluptatem ex eo summũ.} Hoc est secundum capitulũ huius primi tractatus, in quo Philosophus affert opinionẽ & etiam rationes eorũ, qui dixerũt voluptatẽ esse summũ bonum humanum. Diuiditur autem in duas partes. In prima affert dictã opinionẽ, & rationes eiusdem. In secũda affert rationes quasdam illis aduersantes. Primò igitur Philosophus affert sententiam illam iam dictam, quę fuit Eudoxi, & quatuor rationes quibus ille probabat suũ propositũ de voluptate. Prima ratio, Id quod omnia appetũt tam rationabilia quàm irrationabilia, est summũ bonũ: sed voluptas est huiusmodi: ergo voluptas est summũ bonum. & addit Philosophus ꝙ homines vitæ magis adhærere videbantur huius Philosophi, quam rationibus, vt patet in textu. 4

{NON minus autẽ idipsum.} Secũda ratio: Id omnibus expetẽdũ esse videtur cuius cõtrariũ est per se omnibus fugiendũ: sed voluptas est huiusmodi respectu doloris si ponãtur vt cõtraria immediata: ergo voluptas videtur esse omnibus per se expetenda. {MAXIME autẽ id expetibile.} Tertia ratio. Id quod est expetibile gratia sui non ob aliud videtur esse summũ bonũ: voluptas est huiusmodi: ergo voluptas videtur esse summũ bonũ. Nã id quod expetitur gratia sui, & nõ alterius, videtur esse vltimus finis. & Eudoxus dicebat voluptatẽ esse talẽ, quia nemo interrogat cur aliquis sumat voluptatẽ, quasi ob seipsam sumatur. {FACEREQVE ipsam quoduis bonũ.} Id quod additũ bono facit illud magis expetibile, est summũ bonũ: sed voluptas est huiusmodi: ergo voluptas 5 6 7

est summũ bonum. Verũ hãc rationẽ statim carpere videtur Philosophus tanquam manifestè inualidã,quia videtur probare ꝙ voluptas sit bonũ,non tamẽ summũ bonum.& omittantur quidã expositores latini, qui nõ sumentes traductionem, iudicio meo,secundũ mentẽ Philosophi:dicũt duas primas Eudoxi rationes afferri vt probetur voluptas esse bonũ, & duas alias vt probetur esse summũ bonum: mea autẽ sententia,afferũtur omnes illæ quatuor ab Eudoxo,vt ostendat voluptatẽ esse summum bonũ,nec quæro vtrum valeãt necne,quia contrariæ afferentur infrà rationes & distinctiones à Philosopho,quibus hæc materia declarabitur.

8 TALI itaq; ratione & Plato.}Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus ostendit & affert rationes eorũ qui procedebãt aduersus opinionẽ Eudoxi, & dicebant voluptatẽ non esse summũ bonũ:& primò affert Platonis sententiam qui vltimam rationẽ Eudoxi dicebat nullo modo valere, & eã retorquebat aduersus illum , dicendo ꝙ nullum est summũ bonũ quod expetibilius fiat si aliud bonũ admisceatur cũ illo.Itaq; si vita iocũda sit expetibilior coniuncta cum prudentia,quã seorsum sumpta,videtur hoc arguere vitã iocundã nõ esse summũ bonum,& ipsam omnino voluptatem, quia summum bonum non fiat expetibilius addito sibi alio bono,cùm sit ex omni parte perfectum.

9 {CONSTAT autẽ ꝙ nec aliud.}Quasi declarando processum Platonis,& quasi mordẽdo ipsum,dicit Philosophus,manifestũ est si ita sit vt tu dicis Plato,ꝙ nec voluptas erit summũ bonũ,nec aliud quicquã in rebus humanis,quia nullũ est hic bonũ quod nõ fiat expetibilius addito sibi alio per se bono,ex quo videris tollere summũ bonum ex rebus humanis quod esse posit in nobis:at nos quærimus illud quod esse in nobis posit,ꝙ si loqueris de alio separato,nõ pertinet ad nostrũ propositum , quia humanũ nunc quærimus quod esse in nobis & nostra opera acquiri posit. Notandum ꝙ Plato, vt in primo vidimus,propriè summum bonum separatũ ab ijs sensibilibus esse ponebat , quia istorũ bonorum quæ sunt in vita humana nullum esse dicebat: ꝙ si aliud sibi addatur bonũ,non fiat expetibilius,& tũc esset appellandũ summũ. Nã remoto eo propter quod sit expetibilius, erit minus expetibile:ergo minus bonũ : ergo nõ summũ,quare intelligendũ

est quòd summū bonum duobus modis cōsiderari potest: aut simpliciter, aut in genere: simpliciter bonū est id cui si quippiā addatur nō est nec fit expetibilius, vt est Deus, qa est infinitæ perfectionis, vt ait Burleus. & sic ratio Platonis procederet si de tali summo bono & essentia bonitatis intelligeret: sed summū bonū in genere humanorū bonorum dicetur operatio secundū virtutē, sentētia Philosophi, quæ operatio erit maximè expetendū bonū in genere tali, nō autē simpliciter & absolutè. Deus autē est summū bonum inlimitatum, quod nō claudit sub genere nec sub prædicamēto, nec huiusmodi cācellis nec terminis vllis. At summū bonum humanū limitatū est, & si ei addātur veluti operationi externa bona, fiet expetibilius; & si sumatur aggregatū ex bonis internis & externis etiā addito sibi aliquo alio bono, vlterius potest fieri expetibilius: tamē hoc nō tollit rationē summi boni humani ea ratione qua est limitatū, qa summū bonū humanū ponit Philosophus quod vitā sufficientem & optabilē ac nullius indigā pręstat, & felicitatē maximè expetibilē in bonis humanis, & nō connumeratā, vt in primo latius patuit. {QVI 10
vero negāt bonum id esse.} Aliā rationē affert Philosophus quorundā aliorum aduersus primā rationē Eudoxi, qui dicebāt nō sequi per hoc quòd omnia appetāt tam rationabilia quā irrationabilia voluptatē: nō, inquā, sequi eam esse summū bonū, quin etiā nō sequi id esse bonū quod omnia appetunt, qa interdū videmur appetere ea quę nō sunt bona. Hāc obiectionē istorum redarguit Philosophus, ostēdendo quòd eorū obiectio sustineri posset si diceretur quòd bruta tātum appeterent illā: nunc verò cùm nō solum irrationabilia, sed etiā habētia rationē & mentē ipsam appetere videātur, profectò quod cōmuni cōsensu expetitur nō videt omnino negandum esse bonū, vt illi faciunt. quòd si ipsi dicāt, homines praui sunt qui hoc iudicant, dicit Philosophus quòd etiā in prauis est naturale bonum, vt mens, & intellectus, & omnino id quo non secundum habitum, sed instinctu naturæ homo fertur ad bonum suum. quare non rectè omnino negabant eam propositionem, id est bonum id esse quod omnia appetunt. {NON videtur etiā de contrario.} Affert Philoso- 11
phus etiā obiectionē priscorū contra secundā rationem Eudoxi. Dicebatur enim quòd cū dolor sit per se fugiēdus, eius

contrarium quod eſt voluptas, eſt per ſe expetendum. Hanc conſequentiam negant iſti,quia dicunt non valere, hoc malum eſt fugiendum:ergo ſuum contrarium eſt proſequendū, ex eo quòd non modo malum bono,ſed etiam malum malo opponitur:veluti prodigalitas,& auaritia, & alia eiuſdē generis,quę opponuntur vt extrema vitioſa, vnde inferre videbantur, voluptatem & dolorem eſſe veluti contraria extrema,& mediā eſſe vacuitatem doloris. Philoſophus verò reſpondens ad hæc dicit eos quantum ad oppoſitionē non male dicere,quia verę dicunt malū malo opponi non ſolum bono: ſed in hoc propoſito non videntur dicere verè, quia dictum eſt vel dicitur quòd dolor non opponitur voluptati vt malum malo. Nam ea quæ opponuntur vt mala, patet quòd ambo ſunt fugienda omnino: ſed dolor & voluptas nō ſunt omnino nec ambo pariter fugienda,quin etiam dolorem fugiunt homines vt malum,voluptatem vero expetere videntur vt bonum:ergo non videntur eo pacto opponi,vt malum opponitur malo.

Dicentium voluptatem non eſſe bonum confutatio,etſi non omnis expetibilis. CAP. III.

12 *T qui neq; ſi uoluptas non eſt qualitas, propter hoc bonum non eſt. Neq; enim operationes uirtutis ſunt qualitates, neq; felicitas*
13 *ipſa. Dicunt etiam bonum quidē ipſum definitum eſſe:uoluptatem uerò indefinitum, quia ſuſcipit intenſionē remiſsionem'ue. Si igitur ex eo quia magis uoluptas, minus'ue capitur, hoc iudicant:erit idē & circa iuſtitiam, cæteraſq; omnes uirtutes, quibus manifeſtè dicunt magis minus'ue tales eos eſſe, qui ipſas habent. nam magis ſunt iuſti, fortes ue. Et fit ut & iuſtè agatur ac temperatè, magis & minus. Sin in uoluptatibus hoc inquiunt eſſe, uideant ne fortaſſe non dicant cauſam, ſi uoluptatum aliæ ſint mixtæ, aliæ immixtæ. Quid autem prohibet ut ſanitas quæ definita magis eſt atq; minus: ſic & uolupta*

luptates esse? Non enim eadem in cunctis est temperatio, nec una quædam semper est in eodẽ. Sed cùm remittitur, permanet usq; ad aliquem terminũ, & differt ex eo quia magis est atq; minus. Tale igitur & in uoluptate esse potest. Præterea summum quidem bonum perfectum esse, mo 14
tiones autem & generationes, imperfectas esse ponẽtes: uoluptatem motionem esse, generationem'ue ostẽdere enituntur. Sed non dicere bene uidentur. non est enim motus. 15
omni nãq; motui propria est celeritas tarditásue, etsi non per seipsum, ut motui ipsius mundi: at ad aliud: At neutrum horum competit uoluptati. Fit enim ut aliquis cito sit constitutus in uoluptate, quemadmodum & in ira. ut uelociter autem delectetur, non fit, neque ad alium. sed fit ut uelociter ambulet, & accrescat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atque tarde quispiam ad uoluptatẽ mutetur. At non fit ut hac ipsa celeriter operetur, id est delectetur. Generatio uerò quonam fuerit modo? etenim non 16
ex quouis fieri quoduis, sed ex quo fit in id dissolui uidetur. & cuius generatio esset uoluptas: eius esset corruptio dolor. Dicunt autem dolorem quidem indigentiam eius 17
esse quod est secundum naturam, uoluptatem uerò repletionem. hi autem affectus corporis sunt. Si igitur uoluptas repletio eius est quod est secundum naturam, id & uoluptate afficitur, in quo est repletio. corpus ergo capit uoluptatem. At non uidetur. Non est ergo uoluptas repletio. sed dum fit repletio, uoluptate quispiam afficitur. & dum secatur, dolet. Opinio autem hæc ex doloribus circa ali- 18
mentum, & uoluptatibus orta est. Nam indigentes facti & antea affecti dolore, repletione capimus uoluptatem. Sed hoc non circa omnes accidit uoluptates. nam sine dolore sunt & ipsæ mathematicæ uoluptates, & quæ per

olfactum & auditum fiunt ac uisum: & species complures, item & recordationes uoluptate afficiunt. Cuius igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fuerunt indi-
19 gentiæ, cuius repletio fuerit. Ad eos autem qui proferunt uoluptates eas, quæ sunt obscœnæ ac improbæ, dicere quispiam potest, ea quæ tales afferunt uoluptates non esse iucunda. Non enim si prauè dispositis sunt iucunda, putandum est & iucunda simpliciter esse, nisi illis. Quemadmodum neq; salubria aut dulcia aut amara, quæ ægrotantibus: aut alba, quæ lippis uidentur. Vel hoc modo dicatur, uoluptates expetibiles quidem esse, non tamen ab illis. quemadmodum & diuitem esse expetibile quidem est, at non ex patriæ proditione. & sanum esse, at non quodcunque edendo. An uoluptates differunt specie? diuersæ nanque sunt quæ ab honestis rebus, & quæ à turpibus prodeunt. & non fit ut quisquam iusti capiat uoluptatem, si non sit iustus. aut musici, si non sit musicus.
20 & in cæteris simili modo. Ostendere autem uidetur & ipse amicus, cùm sit ab adulatore diuersus, non esse uoluptatem bonum: aut specie uoluptates differre. Hic enim ad bonum, ille ob uoluptatem congreditur. Et ille quidem uituperatur: hunc autem laudant, ut ad diuersum congre-
21 dientem. Nemo præterea expetet ita uiuere, ut mentē habens per uitam pueri, ijs ex rebus capiat uoluptatem qui-
22 bus pueri maximè delectantur, ut putant: aut gaudere, turpißimum quid faciendo nullum unquam suscepturus dolo-
23 rem. & quampluribus indulgeremus rebus etiã si nullam uoluptatem afferrent. Damus enim operam ut uideamus, ut meminerimus, ut sciamus, ut habeamus uirtutes. Quòd si necessariò hæc sequatur uoluptas, nihil refert. Expeteremus enim hæc etiam si nulla prorsus ab ipsis prouen-
tura

tura esset uoluptas. Voluptatem igitur neq; summum bonum esse, neq; expetibilem omnem: & uoluptates nonnullas esse per se expetibiles specie differentes: aut ea à quibus proueniunt, perspicuum esse constat. Ea igitur quæ de uoluptate doloréue dicuntur, satis sint dicta.

COMMENT.

ATQVI neque sequitur si voluptas non sit qualitas.} 12
Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo Philosophus allata antea opinione Eudoxi de voluptate, affert nunc opiniones eorum qui dicebāt voluptatem non esse bonum. Diuiditur autem in duas partes. In prima affert opiniones Platonicorum, & rationes eorundem, quibus probabant voluptatem non esse bonum. In secunda affert opiniones quorundam aliorum de eodem. Prima ratio ad probandum voluptatem non esse bonum, talis afferebatur: Bonum est qualitas, voluptas non est qualitas: ergo voluptas non est bonum. Hanc rationem soluere Philosophus nititur negando consequentiam illam quòd non valeat: voluptas non est qualitas: ergo non est bonum, quia operatio & felicitas non est qualitas, & tamen est bonum. Nam bonum non videtur dici tantum in qualitate: sed etiam in alijs. quare non sequitur: non est qualitas, ergo non est bonum. Sunt expositores nonnulli qui hoc in loco nituntur trahere operationem & felicitatem ad ipsam qualitatem, & afferunt multas distinctiones quas nunquam attulit Philosophus, & nituntur trahere eum: sed ijs posthabitis, sequamur sententiā philosophi vt profertur, quòd neque operatio virtutis est qualitas, neque felicitas: sed dicemus quòd ipsa sit in prædicamēto actionis, & ipsa quoq; voluptas, quia re est idem quod operatio, vt vidimus in septimo, & in isto videbimus: licet differat ratione ipsa, inquam, voluptas ad idem prædicamentū redigi potest, ad quod redigitur ipsa operatio: veluti etiam dicere possumus quòd voluptas sit qualitas, quia est perfectio formalis ipsius operationis, & quasi quidā affectus proprius, vt infrà patebit, & non requiritur necessariò vt affectus sit in eodem prædicamento in quo est subiectū talis affectus. quare si ponimus eam esse qualitatem, dicamus Philosophum arguere

hoc pacto, Vos dicitis Platonici voluptatem non esse qualitatem: concedatur vobis, licet forsitan negari posset: sed concedatur quid vltra, ergo non est bonum? non sequitur, quia felicitas non est qualitas, & tamen non est bonum. Nam sunt etiam quædam pertinentia ad vitam humanam quæ non sunt qualitates, & tamen sunt bona.

13 {DICVNT etiā bonū quidē.} Secunda est ratio illorū ad idem probādum ꝙ voluptas nō sit bonum hoc pacto: Bonum est definitum voluptas non est definitū: ergo voluptas nō est bonum. Maior probatur etiā autoritate Pythagoricorum, qui definitum ponebāt ex parte bonorum, indefinitum verò ex parte malorū. Minor probatur à Philo. Id quod suscipit magis & minus, & intentionē & remissionē, nō est definitum: sed voluptas suscipit magis & minus: ergo voluptas nō est definita, & per consequēs non est bonum. hanc rationem Philos. soluit primò hoc modo, dicendo ꝙ nō sequitur hoc intendi & remitti: ergo non est bonum. nam remitti & intēdi duobus modis sumi potest: aut ex parte suscipiētium voluptatem, aut ex parte voluptatis sumptæ in abstracto. Si primo modo, dicemus ex parte eorū qui magis vel minus voluptatē suscipiunt, voluptatē ob hoc nō esse bonum, tunc nō magis cōpetet hoc voluptati quàm iustitiæ, & alijs virtutibus: & ex hoc sequeretur etiā de virtute iustitiæ, & de alijs ꝙ nō essent bona, quia aliqs sit magis aut minus iustus: sed nō est dicēdum de virtutibus: ergo nō est etiam dicēdum de voluptate ꝙ ratio illa valeat: sin verò secundo modo sumatur, quòd voluptas de se sumpta suscipiat magis & minus, cōsideranda est causa cur hoc appareat, quam illi non afferunt, quia non videtur hoc fieri de natura interna ipsius: sed quia aliquæ suntvoluptates propriæ, aliquæ mixtæ cū doloribus, propterea aliquæ dicuntur magis voluptates vt puræ & simplices, aliquę minus & ipsæ mixtæ, sed de se sumpta voluptas propriè nō videtur suscipere magis & minus, nec intēdi aut remitti. quare non sequitur quòd nō sit bonum. deinde alio modo respondere videtur dicendo, quid prohibet istud, ponatur quòd suscipiat magis & minus, ergo nō est bonum? nō valet, quia etiā sanitas suscipit magis & minus, & est maior & minor & datur gradus circa eam, quia intēditur, & remittitur vsq; ad aliquem terminum vel gradum, & tamē nō sequitur

quitur per hoc quòd ipsa non sit bonũ. Quare non valet etiã de voluptate. {PRAETEREA summũ quidem bonum.} 14
Hęc est tertia ratio Platonicorum qua probabant voluptatẽ non esse bonum, nec etiam summum bonũ, hoc pacto: Summum bonũ est perfectum: voluptas non est perfectum: ergo voluptas nõ est summum bonum. Quòd autem voluptas sit imperfectum probabant per hoc quia dicebãt eam esse motionem & generationẽ quæ sunt res imperfectæ. Nã omne ferme quod mouetur, mouetur ad id quod non habet, vnde & motus dicitur actus imperfectus. Est enim actus entis in potentia ea ratione qua potentia est, vt definitur à Philosopho in libro tertio Physicorum. Similiter generatio dicitur res imperfecta, quia est transitio quædam ad terminum ad quem, veluti ad formam & cõstitutionẽ naturæ: quòd si voluptas sit motus vel generatio, tũc videbitur esse imperfecta res, vt illi dicebant. {SED nõ bene dicere.} Soluere videtur 15
Philosophus rationem suprà à Platonicis allatam, ostendendo primò quòd voluptas nõ est motus: deinde quòd non est generatio, & arguit hoc pacto, Omni motui competit velocitas aut tarditas: sed voluptati non competit velocitas nec tarditas: ergo voluptas non est motus. Maior est nota, & latissimè ostẽditur à Philosopho in libro Physicorum, vbi declarat quòd motui propriè competit celeritas, aut tarditas: & licet cuidam motui seipso, id est, respectu suijpsius hoc nõ videatur competere, tamen competit respectu alterius, vnde motus primi mobilis nõ videtur velox nec tardus cũ sit vniformis, nec varietur de celeritate in tarditatem aut ecõtra: sin verò comparetur ad motus aliarũ spherarum, videbitur esse celerior omnibus alijs motibus. Minor declaratur in textu à Philosopho, quòd voluptati nõ competit velocitas vel tarditas, quia rectè possumus dicere aliquẽ tardius aut celerius moueri ad voluptatem: sicut dicimus aliquẽ moueri ad iram tarde aut cito. sed nõ dicimus aliquem frui voluptate, id est congaudere secundũ ipsam voluptatẽ, & vt ita dicã, voluptuari tarde aut celeriter. Nã tota est simul, & nõ fit successiue. {GENERATIO verò quo pacto esse potest.} Nunc 16
ostẽdit Philosophus voluptatem nõ esse generationẽ duabus rationibus, Omnis generatio est termini à quo ad quẽ determinatum: sed voluptas nõ est transitio de termino à quo ad termi

terminum ad quem determinatum:ergo voluptas nõ eſt generatio.Patet ratio iſta,quia omnis mutatio in rebus naturalibus eſt de termino ad terminũ profectio,& tales termini ſunt determinati:non enim ex quouis fieri quoduis dicitur,ſed ex determinato:veluti album ex non albo,& ex hoc non quouis,ſed ex nigro vel medio aliquo colore,& equus non ex quouis,ſed ex ſemine,& ex ſemine equino.Quare nõ ex quouis fieri quoduis,ſed ex determinato dicimus:vnde Philoſophus in libro primo Phyſicorum:Neque item ex quouis quodlibet fieri ſolet,niſi quis idipſum per accidens ſumpſerit:ſed album quidem è non albo,atque ex hoc non quouis,ſed ex nigro vel mediorũ aliquo fit:ſimiliter ex quo fit quippiam,veluti ex materia elementorũ in id diſſolui videtur,veluti in elementa,& ſimiliter album in nõ album,& non quoduis:ſed in nigrum,ex quo fit,vel in medium colorem.verum hæc in Phyſicis patét latius. Voluptas autem nõ eſt profectio ex termino à quo ad terminum ad quem,& inter iſtos duos terminos determinatos,nec acquiritur aliquid aliud per voluptatem,nec perditur vt fit per generationem. quare voluptas nõ eſt generatio,vt illi dicebant. Alia ratio, Si voluptas eſſet generatio,dolor autem corruptio,tũc quod generaretur per voluptatem corrumperetur per dolorem:& quod corrumperetur per dolorem generaretur per voluptatem:at neutrum fit,& nihil inuenitur quod generetur per voluptatem quòd corrumpatur per dolorem,aut econtra:ergo voluptas non eſt generatio,nec dolor corruptio. Nam contrarij motus ita ſe habere videntur,vt alter ſubeat rationem generationis, alter corruptionis. Exempli gratia:Id quod generatur per ſanationem, corrumpitur per ægrotationem,dato quòd ſanatio & ægrotatio ſint motus contrarij,& alterum ſit generatio,& alterum corruptio:nunc autem per voluptatem non vidimus acquiri aliquid,aliud & generari per ſe,ſimiliter per dolorem non vidimus id corrumpi quod generatum ſit per voluptatẽ.quare voluptas nõ
17 erit generatio,nec dolor corruptio. { DICVNT autem dolorem quidem.} Affert aliam rationem Platonicorum,qua illi probabãt voluptatem eſſe generationem,deinde arguit contra ipſam.ratio autem eorum talis êrat,Omnis repletio eſt generatio:voluptas eſt repletio:ergo voluptas eſt generatio

ratio. Patet ratio ista, quia generatio est profectio ad substātiam, & repletio similiter: quòd autem voluptas sit repletio patet per locum à cōtrarijs. Nam si dolor est indigentia atq; defectio, voluptas erit refectio & repletio. videmus enim ꝙ fames & sitis sunt dolores, & hęc sunt defectiones, quia deficiente humido & frigido fit sitis, deficiēte sicco & calido fit fames: ergo voluptas erit repletio, & ex consequenti generatio: sed omnis generatio est res imperfecta: ergo & voluptas erit quid imperfectum. quare non solùm nō erit summū bonum, sed nec bonū. Philosophus post hæc arguit contra hāc rationem, hoc pacto: Omnis repletio suscipitur in corpore: sed voluptas non suscipitur in corpore: ergo voluptas nō est repletio. quòd autem voluptas nō suscipiatur in corpore, patet, quia corpus vt corpus non delectatur. nec afficitur voluptate. Nam si hoc esset de ratione corporis, tūc omne corpus delectaretur, & posset affici voluptate, quod est absurdum. Delectatur enim corpus cùm repletur, sed animal dum secatur dolet, & hoc respectu animæ: & dolet, inquam, ipsum animal quod est tertia entitas composita ex vtrisq;. Sētire enim voluptatem aut dolorem competit sensitiuo, & non corpori, ea ratione qua corpus est substantia corporea tantùm. quare animal quod est sensitiuum, & voluptate & dolore affici potest. Ex quibus patet quòd voluptas nō est propriè repletio, etsi videatur esse cū repletione: nec dolor indigentia & defectio, etsi videatur esse cū defectione. quare cùm voluptas nō sit repletio, nec per cōsequens erit generatio. Notandum ꝙ semper voluptas est cum operatione, quia dicitur esse perfectio eius ita vt non posit esse sine ea, sicut albedo nō potest esse sine superficiè. sumit igitur animal repletionem quæ fit per operationem ex nutrimento, quam operationem comitatur voluptas, & est coniuncta cum ea, differt tamē ratione.

{OPINIO autem hæc ex doloribus.} Ostendit hac in parte Philosophus causam & rationem huius opinionis quę putauit voluptatem esse repletionem, & eam refellit. Dicit itaq; ꝙ hæc opinio orta esse videtur ex dolore & voluptate circa alimentum. nam quando indigemus alimēto ob famē vel sitim, tunc videmur affici dolore: cū postea replemur, tūc videmur affici voluptate, quasi non posit fieri voluptas secundum istos, nisi antecesserit dolor. & quia vbicunque est 18

defectio

defectio ibi est dolor,& vbicunque est repletio ibi est voluptas:ergo defectionem dolorem,voluptatem verò repletionem esse putauerunt.Verùm etsi circa alimentum hæc eueniant vt antecedat dolor,& sequatur voluptas,& cùm est defectio est etiam dolor,& cùm est repletio est voluptas, tamē hoc non videtur esse de natura & ratione voluptatis , quia esset hoc in omni voluptate.Nunc autem multæ sunt voluptates quas non antecedit dolor vel defectio,& cum quibus non est repletio,vt sunt in mathematicis,id est illę quæ percipiuntur ex cognitione rerum mathematicarum , omnino ex speculatiuis scientijs quas non antecessit defectio aut dolor:ergo non erunt repletiones istæ tales.Similiter aliæ sumuntur voluptates per auditum & visum,præterea per memoriam & spem,quas tamen voluptates nec dolor nec defectio antecessit.Nō est ergo proprium voluptati quòd sit repletio,aut cum repletione,sed accidit alicui.Nam si de natura & ratione sua voluptas esset repletio, tūc omnis voluptas esset repletio.Consequens falsum:ergo & antecedens,vt patet per antedictas voluptates,vbi nulla antecedit indigentia vel defectio,cuius illæ essent repletiones.Si igitur voluptas nō est repletio,nec per consequēs erit generatio.Sunt etiam aliæ rationes quas in septimo Philosophus tetigit ad ostendendum quòd voluptas non est generatio.

19 { AD eos autē qui proferūt.} Affert aliam rationē Philosophus,id est quartā ipsorum Platonicorū probantium voluptatem non esse summum bonum,nec bonum omnino, hoc pacto,Si voluptas esset per se bonū,nulla voluptas esset praua:sed multæ sunt voluptates prauæ, vt obscœnæ & turpes: ergo voluptas non est per se bonum nec omnino bonū.hanc rationem Philosophus soluit tripliciter. Primò dicit quòd ista ratio non procedit,quia istæ turpes voluptates non sunt propriè,nec re vera voluptates,nec ea simpliciter voluptaria à quibus hæ proueniunt,sed vidētur quibusdā talia,vt exemplo ostēdit ægrotantium,& lipporum, quibus dulcia vel salubria vel alba videntur esse aliqua,quæ re vera non sunt:sic est de voluptatibus obscœnis,quæ prauis videntur esse voluptates,cùm re vera nō sint:boni enim quorum est verum iudicium ob mentem sanam, & à perturbationibus alienam iudicant eas non esse voluptates. Quare nō valet eorum ratio

tio qui appellant voluptates quæ re vera nõ sunt, licet prauis videantur. Secunda solutio est talis, Voluptas est per se expetenda, sed tamen nõ est expetenda à rebus obscœnis: vt ditari videtur esse bonũ, quia diuitiæ sunt instrumenta ad operationes studiosas: sed non est bonum ditari ex proditione patriæ, & turpiter ditari. Item valere & sanari est bonũ & expetibile, non tamẽ ex quouis cibo: vt ex carne humana, non est bonum, nec expetẽdum sanitatẽ consequi. Tertia solutio est talis, voluptates differũt specie, itaq; cõcedo esse nõnullas voluptates turpes & fugiendas. sicut enim sunt res aliquæ bonæ, aliquæ malę ex quibus proueniunt voluptates: sic etiã & ipsę voluptates. non igitur quia aliqua voluptas est turpis: ergo voluptas est turpis omnis. patet ex conditione studiosi qui gaudet voluptatibus sibi accommodatis, quibus nõ gauderet iniustus. & sic de alijs: quibus patet voluptates esse specie diuersas, & voluptates bonas quę studiosos delectant esse proprias & veras voluptates, non autẽ eas quæ videntur prauis, & quę sunt accõmodata eis. Iusto enim, vt diximus, iusta: musico musica sunt iocunda. cuiq; autem voluptati est id cuius amator dicitur, vt equus amatori equorum: eodemq; modo iusta amatori iustorum, vt dicit Philosophus in primo.

{OSTENDERE etiam videtur amicus.} Hæc est secunda pars huius capituli, vel dicere possumus ꝙ illæ quatuor rationes allatæ sint quatuor partes, & hæc sit quinta in ordine qua Philosophus ostendit vel affert aliam rationem priscorum probãtium voluptatem nõ esse bonũ, Si voluptas esset bonum, adulatoris voluptas quam ipse affert nõ esset vituperanda: sed talis voluptas est vituperanda: ergo voluptas non est bonum. Soluit Philosophus, dicendo ꝙ hęc ratio aut ostẽdit voluptatem nõ esse bonum, vel potius voluptates differre specie. quod est concedendum: veluti voluptates prouenientes ab amico, & illæ adulatoriæ differũt specie, & amici erit bona, & illa adulatoris vituperanda. 20

{NEMO præterea hoc optaret.} Hæc est sexta ratio & sexta etiam, si volumus, capituli pars, qua idem probare nituntur prisci hoc pacto, Si voluptas esset per se bonum vel omnino bonũ. tũc omnis vita voluptuosa esset expetenda: sed hoc nõ est, quia puerorũ vita, etsi habẽt suas voluptates non est expetẽda, nec voluptates puerorũ: ergo voluptas non est 21

bonum per se, nec omnino bonũ. Philoso. nõ videtur soluere istam rationẽ, quia patet ex supradictis. Nã voluptates differunt specie, quare non omnes voluptates sunt expetẽdæ: sed veræ & honestæ, & eæ quæ propriè dicuntur voluptates.

22 { AT gaudere res faciendo.} Septima pars & ratio eorũdem hoc pacto, est enim similis antecedẽti, Si voluptas esset expetenda, tunc sumeremus voluptates quomodocũq; etiam ex turpibus rebus: sed non patimur, nec pati debemus sumere ex rebus obscœnis voluptates, etiam si per hoc in omni vita dolorem fugeremus: ergo voluptas non est expetenda. Patet quòd si quis dicat agendo res turpes potes fugere semper dolorem, nemo talem eliget vitam.

23 { ET insuper quãpluribus indulgeremus.} Octaua ratio & pars, Illud sine quo pluribus rebus vacamus non est per se bonum: voluptas est huiusmodi: ergo voluptas non est per se bonum. Patet ratio ex dictis Philosophi, damus enim operã, vt videamus, vt sciamus, vt habeamus virtutem quam etiam expeteremus, dato ꝙ nulla esset inde prouentura voluptas, licet voluptas etiam de se sequatur. Post hæc concludit Philosophus dicendo quòd patet, scilicet ex ijs quæ dicuntur ab istis, quòd voluptas non sit summum bonum, nec omnis sit expetenda, sed aliquæ sunt per se expetẽdæ specie differẽtes, aut si non differant specie ex parte sua aliquæ voluptates, ea quæ efficiunt tales voluptes sunt diuersa specie.

Quid non sit voluptas, & quomodo operationem perficiat. CAP. IIII.

24 *SEd quidnam aut quale sit, magis patebit, si sermonem paulò altius repetemus. Visio enim quouis in tempore perfecta est. nihil enim ipsi deest, quod postea factum species ipsius perficiet. Tali persimilis est & ipsa uoluptas. est enim quoddam totum. nulloq; in tempore uoluptatẽ quispiam accipiet, cuius species si maiore tempore fiat, perficietur.*

25 *Quocirca nec motus est. in tẽpore enim est omnis motus. Et alicuius etiam finis, ut ædificatio tunc erit perfecta,*

fecta, cùm id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut in hoc. in partibus autem temporis omnes sunt imperfectæ, & à tota, & inter sese diuersæ species sunt. compositio nanq; lapidum diuersa est ab erectione colunæ. & hæ rursus à templi effectione. Et templi quidē est perfecta: nullius enim ad propositū indiget rei. Fundamentorū autem & laqueariū imperfecta: est enim utraq; pars. Differunt igitur specie. & fieri non potest ut quouis in tēpore motus specie perfectus accipiatur, nisi in toto. Similiter res sese habet & in ambulatione & motionibus cæteris. nā si latio motus est, quo quidem ex hoc ad hoc itur: & huius differentiæ specie uolatio, ambulatio, saltatio, & talia, motiones sunt quibus ex hoc in hoc similiter itur. Nō solum autē in his res ita sese habet: sed in ipsa etiā ambulatione. termini nanq; non sunt ijdem in stadio toto atq; in parte, & in alia atq; alia parte. neq; idem est pertransire lineā hanc & illam. non solū enim lineam, sed etiā in loco collocatam pertrāsit. Atq; hæc & illa, in diuersis sunt locis. Sed exactè quidem de motu alijs in locis est dictum. Videtur autē non in omni tēpore esse profectus. Sed multi sunt imperfecti specieq; diuersi. siquidem ipsi termini, speciei sunt effectores. At uoluptatis species quouis in tempore est perfecta. Patet igitur uoluptatem & motum diuersa esse: & uoluptatē ex ijs esse quæ tota sunt & perfecta. Id & ex eo ita esse constat: quia moueri quidē in nō 26
tempore nihil potest, uoluptate autem affici potest. Quod enim in ipso nūc est: totum est quoddā. Ex his autem patet non bene dici uoluptatem motū esse, uel generationē. non enim omnium hæc dicuntur: sed partibiliū, & non totorū. Neque enim uisionis, neque pūcti, neq; unitatis est generatio: neque quicquam horum est metus uel generatio.

27 quare neque uoluptas. est enim quoddam totum. At uerò sensus omnis aut sensibile est operatio quædam: perfecta autem eius qui bene est dispositus ad id quod est pulcherrimum eorum quæ ipsi subijciuntur. tale enim maximè uidetur esse operatio ipsa perfecta. Atq; nihil intersit, siue ipse, siue id in quo est ipse, operari dicatur. In omni quoque genere præstabilißima est eius operatio quod optimè dispositum est ad id quod est præstabilißimũ eorum quæ ipsi obijciuntur. hæc autem perfectißima est & iucun-
28 dißima. In omni nanque sensu, uoluptas est. & in mente simili modo, cõtemplationéue. Iucundißima autem est ea quæ est perfectißima. perfectißima autem est ea, quæ est eius quod bene sese habet ad id quod est studiosißimũ eorum quæ cadunt sub ipsam. uoluptas autem perficit ope-
29 rationem. Atq; non eodem modo uoluptas perficit, ac sensibile & sensus, si sunt studiosa. quemadmodum neque sanitas medicusue similiter causæ sunt ut quispiam ualeat.
30 In unoquoq; autem sensu noluptatem fieri constat. Dicimus enim uisiones ac auditiones uoluptatem afferre. Constat autem & maximè tum, cùm sensus est præstantißimus, & circa tale operatur. Atq; cũ talia sunt ipsum sensibile. & id quod sentit, erit semper uoluptas: si est quod
31 agat & quod patiatur. Perficit autem operationẽ uoluptas non ut habitus, sed ut pullulans quidam finis: perin-
32 de atq; pulchritudo in ijs qui uigent ætate. Atque quousq; ipsum sensibile uel intelligibile, & id quod discernit uel cõtemplatur tale sit quale esse oportet, erit in operatione uoluptas. Nam cũ sunt similia ipsum paßiuum atque actiuum, & inter sese modũ habẽt eundem, idem semper na-
33 tura fieri solet. Quando igitur nemo cõtinuè uoluptatem capit, aut defatigatur (omnia enim humana nequeunt cõ-

tinuè operari) neque uoluptas igitur continuè fit. ſequitur
enim operationem. Nonnullæ autem res cùm nouæ ſunt 34
delectant, ſed poſtea non ſimiliter propter hæc ipſa. Pri-
mò nanq; inuitatur mens, & circa illas operatur intensè,
quemadmodum operantur uiſu qui inſpiciunt: deinde non
fit talis ipſa operatio, ſed neglectior. Quapropter & uo-
luptas extenuatur ac offuſcatur. Putauerit autem quiſ- 35
piam omnes ideo uoluptatem appetere, quia uiuere etiam
omnes affectant. Vita uerò quædam eſt operatio. atq; cir-
ca ea quilibet & ijs operatur quæ & maximè amat: ut
muſicus quidem, auditu circa cantus: auidus uerò diſcen-
di, mente circa res contemplandas. Eodem modo & ſingu
li cæterorum. uoluptas autem perficit operationes: &
ipſum etiam uiuere quod appetũt. Cum ratione igitur &
uoluptatem affectant. perficit enim ipſum uiuere uniuſ-
cuiuſq; quod expetibile eſt. Quærere uerò utrum ob uo- 36
luptatem uiuere expetamus, an uoluptatem ob uitam, miſ-
ſum in præſentia faciamus. Coniuncta enim hæc eſſe ui-
dentur, & non ſuſcipere ſeparationem. nam & ſine ope-
ratione uoluptas non fit, & omnem operationem perficit
ipſa uoluptas.

COMMENT.

SED quidnam, aut quale ſit magis ſanè patebit. } Hoc eſt
quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus 24
poſteaquàm attulit opiniones priſcorum de voluptate, nunc ſententia ſua declarat & oſtendit quid & qualis ſit ipſa voluptas. Diuiditur autem in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. In prima Philoſophus præmiſſa ſua intẽtione declarat in qua tẽporis mẽſura fieri videatur ipſa voluptas, & cõparat ipſam cũ viſione quæ fit tota ſimul, & eſt cõpleta & perfecta in qualibet parte temporis, & etiã in inſtãti, nec indiget aliquo alio poſteriùs aduenięte quod eius ſpeciẽ perficiat, cùm fiat tota in momento tẽporis, & non fiat nunc vna pars eius,

postea alia succesſiuè, ſed tota ſimul, vt diximus. Eodem modo fit de voluptate, non enim habet nunc vnã partem in hoc tempore, aliam in alio, vt acquiratur per partes ſuccesſiuè: ſed ſi adſit voluptas per vnam horam, eſt etiam in qualibet parte, & in quolibet pũcto eius. Sicut igitur fit de viſione, ita de voluptate: ſed viſio fit, & eſt tota ſimul, ita & voluptas. Notandum quòd ſi res videnda ſit vna & tota, & medium ſit bene diſpoſitum, & diſtantia congrua, tũc cùm primũ videtur illa res eſt vna viſio tota per totũ tempus: veluti ſi videat aliquam albedinẽ totam per vnam horam, illa viſio eſt tota in illo tempore toto, & in qualibet parte vel pũcto eius tota ſimulatque perfecta, ſed tamen poſſunt etiam fieri plures viſiones eiuſdem rei, ſi ipſa res videatur ſucceſsiuè, & per partes quouſque tota appareat: ſed de tali viſione non loquitur hic Philoſophus, ſed loquitur de viſione alicuius rei totius quę ſimul & in vno tẽpore videtur integra & tota. verũ cùm voluptas ſit in operatione tanquam accidens in ſubiecto, videtur ſequi naturam operationis: ſed operationum quædam ſucceſsiuè fieri videtur, vt repletio: quædam tota ſimul, vt viſio lucis, & repræſentatio imaginis in ſpeculo & huiuſmodi talia. voluptas eodem pacto cum extendi videatur in operatione, vt in ſubiecto ſuo extenditur accidens: ſi operatio erit tota ſimul, & voluptas itidẽ erit: ſin ſucceſsiua, & illa eodem pacto. Sed operationes quæ animi dicũtur eſſe ſimul fieri videntur, corporis verò ſucceſsiuè: quare voluptas, aut tota ſimul fiet, de qua loquitur hic Philoſophus: aut ſucceſsiuè, & hoc per accidens, & ratione operationis atque ſubiecti ſui: per ſe vero, & de natura ſua fit, & eſt tota ſimul.

25 {QVOCIRCA nec motus eſt.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus ex ijs quæ dicta ſunt affert talẽ concluſionẽ, ꝙ voluptas nõ eſt motus nec generatio, & probat duabus rationibus: Omnis motus ſeu generatio ſucceſsiua fit in tẽpore, & non eſt perfecta in quauis parte temporis, & fit alicuius gratia: ſed voluptas nõ fit in tẽpore, & eſt perfecta in quauis parte tẽporis, & non fit alicuius gratia: ergo voluptas nõ eſt motus vel generatio talis. Non enim ſumitur hic generatio cum dicitur quòd fit in tẽpore, ea quę dicitur mutatio in naturalibus quæ fit in inſtanti: ſed generatio largè ſumpta vt eſt motio quædam quæ fit in tempore. Patet

autem

autem ratio illa allata ex dictis Philosophi,& exẽplo ędifica tionis tẽpli cuius partes succesiuè fiunt. Primò enim funda-menta iaciuntur, deinde exiguntur parietes & columnæ, quę partes non sunt simul nec fiunt in eodem tẽpore, nec partes quoque illius generationis & ædificationis, qnin differunt à tota ædificatione,& inter se etiã,& sunt imperfectæ,& alicu ius gratia, vt dicit Philosophus. Post hęc probat etiam exem plo motus localis, q est nobis notior quàm alij motus,& di-cit ꝙ motus iste est de termino à quo ad terminũ ad quẽ, & habet multas species, vt deambulationẽ, saltationẽ,& hæc vi dentur accipere diuersitatem, aut ex parte mouentiũ se, aut ex parte diuersorum terminorum. Exemplũ primi, vt ambu-latio, volatio, saltatio,& similia quæ differunt inter se ex di-uersitate mouentium. habent enim principia diuersa quæ ta lia mouent. nam anima auis quæ est in ea principiũ mouẽdi volatiue, vt ita loquar, differt ab anima locustæ quæ est prin cipium mouẽdi saltatiuè. meritò igitur differunt inter se ob hãc causam. Alia distinctio oritur ex diuersitatè terminorũ: vnde capiamus ambulationẽ quæ fiat in spatio vnius stadij, differt ab ambulatione quæ fit in parte eiusdem,& similiter partes inter se rationẽ terminorũ diuersorũ, qui nõ sunt idẽ, nec idem est pertransire hanc lineã vel illam: nam etsi lineæ sint eiusdẽ speciei, tamẽ sunt in diuersis locis collocatæ. vnde fit vt motus sint etiã diuersi. sicuti motus sursum dicitur dif-ferre specie à motu deorsum,& termini sunt diuersi. Verùm quia hæc materia de motu latè patet,& magna indiget inq-sitione, ideo Philosophus dicit, in alijs locis dictum est de eo exactè, id est in libro Physicorum. est enim cõsideratio eius exacta pertinens ad naturalem philosophum. nunc autem di xisse sufficiat quòd omnis motus fit in tẽpore, & partes eius sunt imperfectæ,& nõ fiũt simul,& fit alicuius gratia: at ipsa voluptas non fit in tẽpore, sed in momento,& habet in quo-uis tẽpore integritatẽ suã,& non fit alicuius gratia. Ex qui-bus cõcluditur quòd voluptas non est motus nec generatio, & ideo videtur dici quòd species voluptatis in quolibet tem pore sit perfecta non autẽ species motus, quia voluptas fit in instanti, motus autem & species eius dicũtur fieri in tempo-re, vt diximus. Notandum quòd Philosophus dixit partes motus differre specie. hoc nõ videtur verum de motu conti-

nuo:cuius partes copulantur ad communem terminum. si enim tales partes essent differentes specie,tunc tolleret motus continuus,vt ostendit Philosophus in libro Physicorum. verùm si intelligamus motũ pro aggregato motuũ,qui sunt deinceps collocati:tũc asserere possumus quòd partes motus erunt diuersæ specie. Exempli gratia,vt si quis currat,deinde febricitet,deinde albefiat vel frigefiat,& tunc erit aggregatum quoddã ex pluribus motibus qui differunt specie:verùm non est continuus motus,cùm cõtinua illa dicantur quorum vltima sunt vnum:nec erit vnus propriè motus,cùm fieri nequeat,vt in sexto Physicorum inquit Philosophus,vt vnusquisque motus ex omnibus constet, sed erit aggregatio quædam motuũ ita vt alius post alium fiat:& tunc possumus dicere ꝙ partes talis aggregati differant specie, vt exemplo de ædificatione templi ostẽdit Philosophus,cuius partes differre dixit,vt extructio fundamenti differt ab electione ipsius columnę.Dubitatur,quia dicit ꝙ motionis qua mouetur aliquis per stadiũ partes differunt inter se,ex quo videtur sequi ꝙ nullus motus sit continuus, vel ꝙ partes talis motus cõponantur ex partibus infinitis differentibus specie, & videretur esse vel dari aliquod infinitũ actu, quod est absurdũ, quia species sunt determinatæ ex parte rei,licet forte ignorẽtur à nobis,& propterea videãtur nobis esse infinitæ. & hoc absurdum quidam fortè concederent:quia dicunt loca differre specie inter se per distantiam à centro vniuersi,& propinquitate ad circũferentiã eiusdẽ vniuersi, quoniam aliqua est qualitas in vno loco,quæ nõ est in alio, & talis qualitas facit illa loca differre specie.Hanc sententiã Physicis refellit Burleus.dicere igitur possumus ꝙ Philosophus nõ asserit hic cuiuslibet motus partes differre specie, sed præsupponit quòd si illi termini differãt specie,& partes motus differũt specie.

26 {I D ex eo quoq; ita esse videtur.} Secunda ratio ad probandum idem quòd voluptas non est motus nec generatio, fieri non potest vt aliquid in tempore moueatur,sed fieri potest vt aliquis in non tempore,sed in momẽto sumat voluptatem.igitur patet quòd voluptas non est motus.Ex quibus cõcludit quòd illi non rectè sentiebant dicendo voluptatẽ esse motum vel generationem: postea addit quòd motus est generatio successiuè est partibilium,& non totorum.Voluptas

verò

verò non est partibilium: sed quoddam totum & cõplexum simul. Dubitatur hac in parte, quia dicit ꝙ motus est partibilium. & non totorum. Ista videntur repugnare, nam omne partibile habet parres, omne habens partes est totum, ergo omne partibile est totum. dicendum ꝙ motus dicitur de eo quod est partibile, id est, quòd non habet omnes suas partes simul, sed fit succesiuè: non dicitur de toto, id est de eo quod statim habet suum cõplementum, & est perfectum secundũ esse suum: sic hic totum accipitur, & non pro toto integrali, vt patet per exempla Philosophi de visione, puncto, vnitate, & huiusmodi, quæ sunt integra simul. Visio enim, vt antea accepimus, fit tota simul, sicut & alia multa, vt intellectio, vt imago in speculo, illuminatio in hemispherio, & alia eiusdẽ generis. voluptas igitur simul fit, & instãti de seipsa sumpta.

{AT verò sensus omnis eius qui circa.} Hec est tertia pars huius capituli. in qua Philosophus posteaquã declarauit voluptatem non esse motum neq; generationem, nũc declarat naturam voluptatis ostendendo quid ipsa sit, & seruat quendam ordinem declarando primò quænam sit perfecta operatio cuiusq; potentiæ percipientis, & quòd voluptas est perfectio operationis, deinde quomodo voluptas perficiat operationem: præterea quomodo voluptas sit in quocunq; sensu, demum quòd non perficit operationem vt habitus sicut multi putarent. Ex quibus colligi potest descriptio quædam voluptatis, & etiam eius natura. Dicit igitur in primis, quid est in vnaquaq; potentia sensus perfecta operatio. nam omnis voluptas est in operatione sicut in fundamento, & in operatione quidem perfecta. Declarat igitur quæ sit perfecta operatio cuiusque potentiæ percipientis, & probat postea quòd voluptas est perfectio operationi potentiæ percipientis. Dicit ergo quòd vnusquisque sensus habet aliquam voluptatẽ propriam sibi, & hæc propositio est quasi per se nota, & ideo non probat eam alio modo Philosophus. In vnoquoque igitur sensu qui percipit suum obiectum est propria quædã voluptas, in sensu, inquam, qui est in actu: & perfecta voluptas in suo genere est sensus bene dispositi. duo enim videntur requiri principaliter ad hoc vt operatio producatur perfecta sine impedimento. Vnum, vt potentia talis sit bene disposita ex sese. Secundum, vt obiectum sit præstantisimũ omniũ 27

quæ à tali potentia percipiuntur, & tunc operatio producitur perfectißima in genere ab vnoquoq; sensu vel à tali potentia, & tunc affert hanc conclusionem, quòd voluptas est perfectio operationis, quam probat hoc pacto. Id quod inest operationi ea ratione qua illa operatio est perfecta, est perfectio eius operationis: sed voluptas est huiusmodi: ergo voluptas est perfectio operationis.

28 {IN omni sensu.} Scilicet qui est in actu: & in mente, scilicet actiua. Contẽplatione, id est in operatione intellectus speculatiui. Nam per hæc duo verba tãgit vtranq; vim intellectiuã, scilicet actiuã & speculatiuam, & sumẽdæ sunt in actu.

29 {ATQVE non eodem modo.} Declarauit quòd voluptas est perfectio operationis: nunc ostendit quomodo sit perfectio, & dicit quòd nõ eodem modo obiectũ & voluptas perficit sensum seu potentiam: sed fit vt in medicina, medicus perficit corpus sanum, & etiã sanitas: at medicus est vt causa efficiens, sanitas verò vt forma quæ est in corpore sano. similiter obiectũ perficit sensum vt causa efficiens, quia agit in sensum: voluptas operationẽ vel potentiam operatiuã vt quędam forma. ex quo etiam patet quòd voluptas prouenit ab eadem causa effectrice à qua videtur prodire operatio.

30 {IN vnoquoq; autem.} Declarat id quod supposuit, id est quòd in vnoquoq; sensu operante est voluptas, & ideo dicimus operationes sensuum afferre nobis voluptatẽ, & maximè cùm operatio à potentia bene disposita, & obiecto pulcherrimo causatur. Nam requiritur potentię dispositio bona vt facilè producatur operatio, & optimũ obiectum vt sequatur voluptas, nam si visui repræsentetur obiectum horribile, quanuis facilè videre poßit si bene sit dispositus: tamen non habebit voluptatem, cùm non sit obiectum pulchrũ aut iocundum. quare requiritur obiectum bonum & accõmodatũ, & quanto obiectũ est nobilius, tanto videtur esse nobilior & perfectior operatio, & maior voluptas. est autẽ gradus inter huiusmodi obiecta vt alterũ altero nobilius sit: veluti colorum albedo est color nobilißimus, & si quid aliud est visibile nobilißimũ præter colores ꝓpriè dictos, erit eius visio nobilißima, vt visio ipsius lucis siue luminis cui attribuetur summa voluptas in genere tali, vt visio illa in genere visionũ est nobilißima ob nobilitatẽ obiecti. Sicut igitur ex potẽtia & obiecto

obiecto nascitur operatio tanquam ex causis, sic etiam voluptas, & quãto potentia est melius disposita, & obiectum perfectius, tanto perfectior operatio, & voluptas maior consequens operationem tanquam forma quædam perficiens.

{PERFICIT autem operationẽ voluptas.} Ne aliquis crederet voluptatem perficere operationem tanquam formam essentialem eius, ideo Philosophus dicit quòd voluptas perficit operationem nõ vt habitus, id est forma quædam interna & essentialis, sed vt accidentalis quædam forma resultãs ex ipsa operatione. Nam oriri videtur ab operatione iam perfecta in suo genere, & fit perinde de voluptate & operatione, sicut de pulchritudine & flore ætatis: nam ex flore ætatis bene disposito resultat pulchritudo quę nõ est de essentia illius ætatis, sed aduentitia quædã resultãs tamen ex illa. Sic igitur ex operatione iam in suo genere perfecta oritur ipsa voluptas, & est quædam perfectio eius, nõ quòd indigeat ad suum esse perfectum internũ aduẽtitia forma, id est ipsa voluptate cum non cõstituatur per ipsam, pullulat tamen inde ipsa voluptas, vt quidam affectus proprius, & eam perficit vt forma, & forma quidem accidentalis. Est enim perfectio duplex: vna quidem interna quæ cõstituit essentiã rei: alia quæ superuenit rei in suę specie cõstituta, & pullulat resultatq; ex illa, & hoc secundo modo, vt diximus, perficit operationem voluptas quasi vt quædam forma, & finis resultans ex illa, & vt perfectio quædam aduentitia accidentalis, vt pulchritudo florenti ætati. Notandum quòd ex supradictis colligi potest definitio siue descriptio quædã voluptatis hoc pacto: Voluptàs est perfectio formalis accidẽtalis ipsius operationis potẽtiæ percipiẽtis proueniẽs ex bona dispositione potentię, & obiecto cõuenienti, & optimo in suo genere, & hęc nõ discrepare videtur ab ea, quã in septimo attulit, ꝙ voluptas est operatio sine impedimẽto, non quòd sit idem ratione quod operatio, sed idẽ re atq; subiecto, differt tamẽ ratione, vt ibi declarauimus. Est igitur voluptas perfectio, non cuiusq; rei, sed operationis. Additur formalis, ne videatur esse efficiẽs perfectio. additur preterea accidẽtalis, ne videatur quòd sit essentialis. additur post hec potẽtiæ percipiẽtis, quia est aut intellectus, aut sensus, vel coniunctè cum intellectu vel sensu: prouenire autem ex potentia bene disposita, & obiecto conformi

mi dicitur, quia ipſa ſequitur operationem neceſſariò, & operatio perfectiſsima in ſuo genere ex talibus oritur: ſic etiã voluptas. {ATQVE quouſq; ipſum ſenſibile vel intelligibile.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat cauſas quarundam proprietatũ quæ competunt voluptati, ſimiliter quæſtiones quaſdam, id eſt tres pertinentes ad declarationem voluptatis. Prima quæſtio eſt, quãdiu perduret in operatione voluptas. Soluit autem hoc modo, quòd tandiu perſeuerat in operatione voluptas, quãdiu ex vna parte obiectum quod eſt aut ſenſibile vel intelligile ſit conueniens, & ex alia parte diſcernens ſenſus vel contemplans intellectus, ſint huiuſmodi, id eſt bene diſpoſitę potẽtiæ & obiecta optima, & cõgrua. & affert talem rationem ad hoc probandum, Quouſq; actiuum & paſsiuum ſimiliter ſunt diſpoſita, eouſque manet idem effectus ex illis proueniens: ſed potentia & obiectum quorum alterũ dicitur actiuum alterum paſsiuum, dicuntur ex cauſa ex quibus prouenit voluptas: ergo quandiu hæc ſimiliter ſeſe habebunt inter ſe, tandiu durabit in operatione voluptas. Nã ſi bona diſpoſitio potentiæ percipientis, & obiecti conformitas eſt cauſa voluptatis durante tali cõuenientia & diſpoſitione, voluptatem quoq; durare neceſſe eſt. Dicit autem Philoſophus, cùm ſunt ſimilia actiuum & paſsiuum, id eſt cùm ſunt in actu vt obiectũ agat in potentiam, & ſimiliter ſint diſpoſita: vel cùm ſunt ſimilia, id eſt cũ potẽtia ſit aptiſsima ad percipiendum, & obiectum optimũ, tunc & operatio perfecta oritur, & voluptas, & vtraque perſeuerant durante bona diſpoſitione & conuenientia amborum. Cùm igitur ex quibus oritur ab eiſdem conſeruetur voluptas, & oriatur ex potentia bene diſpoſita, & conuenienti obiecto, patet quòd tandiu durabit in operatione voluptas quandiu ea quæ ſunt cauſa taliter ſe habebunt.

33 {QVANDO igitur nemo continuè.} Secunda eſt quęſtio, qua quæritur quænã ſit cauſa cur nemo capit voluptatẽ continuè. Reſpõdet Philoſophus ꝙ ratio eſt, quia homo defatigatur operando: ſi enim exercet operationes ſenſitiuas defatigantur inſtrumẽta: ſin intellectiuas, etſi intellectus nõ defatigetur de natura ſua, quia non dicitur eſſe in inſtrumento corporeo, tamen vtitur illis quæ ſunt in inſtrumẽtis talibus. Oportet enim intelligentẽ phantaſma ſpeculari, vt dicit Philoſo

losophus in libro de Anima.quare cũ instrumẽta defatigent quæ deseruiunt subministrãtibus intellectui,meritò dicitur quòd homo defatigatur,& non potest continuè operari,sed remittitur aut cessat operatio,& eodẽ modo ipsa voluptas. Cùm verò Philosophus dicit,nequeunt continuè operari,nõ intelligitur de vegetatiua potentia quæ continuè operatur.

{NONNVLLA etiam res cũ primò.}Tertio quæritur quę 34
nam causa sit cur in principio cũ res nouæ fiunt,delectamur illis,posteà verò non similiter. Ratio autem est,quia primò trahitur ipsa mens ad operandũ intensè,& vehemẽter circa talẽ rem percipiendã,veluti illi qui primò rẽ aliquã intuent quã antea nunquã viderãt,& cũ fiat operatio talis vehemẽs, voluptas quoq; vehemens cõcomitatur:sed posteà re illa cognita fit operatio remissior,& etiã ipsa voluptas.Solutio igitur cõsistit in hoc,quia res nouæ prouocant mentem ad intensè operandũ,ideo intensa sequitur voluptas quę est annexa tali operationi:sed quia posteà remittitur operatio,ex cõsequenti remittitur quoque ipsa voluptas.Ratio insuper illa ad hoc propositum adduci forsitan potest quam Philosophus affert in septimo,cum inquit,Nulla autem res eadem ex eo nos semper delectat,quia non est simplex nostra natura.

{PVTAVERIT autem quispiam.} Affert præterea duas 35
quæstiones Philosophus hac in parte,& prima est talis, Cur omnes appetunt voluptatem, quam videtur statim soluere,dicendo quòd hoc fit quia omnes appetunt viuere,& non vt dormiant,sed secunda vita quæ dicitur operatio,vt in nono declarauit,& hic etiã dicit.Quilibet igitur exoptat viuere,id est,operari,& perfectè quidẽ operari circa ea quæ maximè amat,vt musicus cantus audire,& sapiens speculari:sed cùm voluptas sit perfectio operationis,& ei connexa,meritò quilibet expetens vitam,id est,operationem.expetet etiam voluptatem ex, consequenti,quæ perficit viuere & operari cuiusque quod est expetibile,vt diximus.

{QVAERERE verò vtrum viuere propter voluptatem.} 36
Affert tertiã quæstionẽ Philosophus resultantẽ ex dictis:nã expetunt homines viuere,& etiã voluptatẽ,vt dictum fuit. An igitur vitã propter voluptatẽ,an voluptatem propter vitam?non soluit hic Philosophus,sed in sequentibus dicet ea ex quibus colligi quoquo modo solutio potest.Notandum quòd

quòd operatio videtur principalis experi quàm voluptas, quia voluptas est quies appetitus non de se, sed in re delectāte appetitum, siue sit res siue operatio: sed nemo acquiescit in aliquo nisi existimet illud esse sibi cōueniens: ergo videtur quòd operatio principalius expetatur quàm voluptas: nā in operatione cōuenienti sibi acquiescit appetitus. Præterea cum perfectio videatur esse ob id quod perficitur, perfectio, inquam, huiusmodi accidentalis, meritò voluptas videbitur esse ob vitam, id est ob operationem: ergo principalius appetitur operatio, operatio nanque videbitur esse quasi cibus: & nutrimentum viuentium vita secunda, & voluptas veluti condimentum quoddam perfectæ operationis, quam sagacissima natura ideo iunxisse cum operatione videtur, vt facilius vel libentius operemur. Verùm sicut condimentum appetimus ob ipsum cibum quo viuimus, sic voluptatem appetere videmur ob ipsam rationem perfectam qua propriè viuimus, secunda scilicet vita. Tales igitur rationes ad hoc propositum afferri solent, sed ista sunt coniuncta, vt dicit Philosophus, vita perfecta, id est operatio perfecta & voluptas, nec separantur nisi ratione: tamen si ordo ponatur, primò & principaliter magis expeti videtur vt finis, vita, & operatio, quàm voluptas, vt dictum est suprà. Dubitatur quia Philosophus dicit quòd hæc duo sunt cōnexa, vita, inquam, atque voluptas. hoc non videtur verum. quia si vita capiatur pro vita prima, & pro ipso esse, patet quòd voluptas non est cum tali vita quæ dicitur prima, & primus actus: sin pro secūda vita, id est, operatione, vt sumere videtur Philosophus, tunc eueniet aliqua operatio quæ erit cum dolore: vt si quis agens aliquid, veluti musicus audiens cantum corpore cruciетur. Dicendum primò quòd Philosophus sumit hic vitam pro secunda, & pro ipsa operatione, & non quauis, sed perfectissima, ita vt non sit impedita aut ex parte potentiæ percipientis vel obiecti. Nunc patet quòd ille qui cruciatur impeditur in instrumentis deseruientibus potentiæ tali vt non possit bene disponi ad operandum: quare habet dolorem corporis, & impeditur ne operetur secundum vires humanas: sed operatio perfecta & ipsa voluptas non videntur posse separari.

Quòd

Quòd voluptates inter se specie differãt. CAP. V.

Nde & specie uoluptates differunt. Nam *ea* 37
quæ sunt diuersa specie, à diuersis perfici
putamus. Sic *enim sunt & ea quæ à natura,*
& ea quæ ab arte conficiũtur: ut animalia,
arbores, pictura, statua, domus, uas & similia. Similiter
igitur & operationes differentes specie, à differentibus
specie proficiscuntur. operationes autem mentis, ob operationibus sensus: & hæ rursus inter sese differũt specie.
igitur & uoluptates quæ ipsas perficiunt. Hoc *autem &* 38
ex eo patebit, quia unaquæq; uoluptas est ei propria operationi, quam perficit. propria enim uoluptas auget operationem. Qui *nanque cum uoluptate operantur, singula magis discernunt, atque exactius comprehendunt. ueluti geometræ fiunt, qui geometrica gaudent cõtemplatione: magisq; intelligunt singula.* Similiter *& qui musicam amant, & qui ædium extruendarum delectantur arte, cæterorumq; singuli omnes in opere proficiunt proprio, hoc ipso se oblectantes.* Voluptates *igitur augent operationes.* At *ea quæ augent, propria sunt. quæ uerò diuersis*
specie propria sunt, & ipsa diuersa specie sunt. Præterea 39
magis hoc ex eo uidebitur ita esse: quia uoluptates quæ à diuersis sunt, impediunt actiones. Qui *nãq; fistulis delectãtur, nequeunt mentẽ sermonibus adhibere, si quẽpiam audierint modulantẽ: magis modulandi gaudentes arte, quã operatione præsenti.* Voluptas *igitur ea quæ à modulandi facultate prodit, operationem quæ est circa sermones corrumpit.* Hoc *idem & in cæteris usu uenit cùm circa duo simul quispiam operatur.* Operatio *nanque iucundior alteram excludit. & si multum uoluptate præcellat, magis extrudit: atq; adeò ut neq; operetur per illam.*

Quocir

Quocirca cùm uehementer aliqua re gaudemus, non ual-
de aliud agimus & alia facimus, cùm parũ nobis alia pla
cent: ut in spectaculis, qui bellaria edũt, id maximè faciũt
cùm uiles sunt qui contendunt. Cùm igitur propria quidẽ
uoluptas exactas operationes reddat, & diuturniores ac
meliores efficiat, alienæ uerò extenuent atque corrum-
pant, constat ipsas inter sese uehementer distare. Alienæ
nanque uoluptates id ferè quod proprij dolores efficiunt.
Etenim proprij dolores operationes ipsas corrumpunt.
ut si huic scribere, illi rationem subducere iniucundum est
atque molestum: hic non scribit, ille rationem non subdu-
cit: quippe dolorem cùm afferat operatio. Circa igitur o-
perationes contrariũ à proprijs uoluptatibus & dolori-
bus accidit. Atque uoluptates dolorésue proprij sunt, qui
in operatione per seipsam fiunt. Alienas uerò uoluptates
simile quid ei facere dicimus, quòd ipsi dolores efficiunt.
40 corrumpunt enim, etsi non similiter, oporationes. Cùm au
tem operationes probitate differant atque improbitate, et
aliæ quidem sint expetendæ, uliæ uerò fugiendæ, & aliæ
neutræ: similiter sese habent & uoluptates. nam unicuiq;
operationi est propria quædam uoluptas. Quæ igitur stu
diosæ propria est, ea est proba: quæ uerò prauæ, ea est im-
41 proba. Etenim & cupiditates honestarum quidem lauda
biles sunt, turpium uerò uituperabiles. Magis autem pro-
priæ sunt operationibus uoluptates quæ sunt in ipsis,
quàm ipsæ cupiditates. Nam hæ quidem seiunctæ sunt, &
temporibus & natura. illæ uerò propinquæ sunt opera-
tionibus, atque adeò indistinctæ ut contẽtio sit, si idem sit
operatio & uoluptas. Non tamen ipsa uoluptas mẽtis esse
uidetur operatio, neque sensus. Est enim absurdum. Sed
quia nõ separatur, idem quibusdã uidetur. Vt igitur ope-
ratio

rationes sunt diuersæ, sic & uoluptates. Differt autem ui 42
sus a tactu puritate: & auditus ac odoratus à gustu. Similiter igitur & uoluptates differunt. & ab his item hæ quæ sunt mentis. Et hæ rursus differentiam inter sese suscipiũt.
Videtur autem unicuique animalium & propria quædã 43
esse uoluptas, sicut et opus. est enim ea quæ comitatur ope
rationẽ. In singulis etiam intuenti id ita esse patebit. Alia 44
nanque uoluptas est equi, alia canis, alia hominis. quemadmodum & Heraclitus dicit: asinum stramina magis optare quàm aurum. asinis enim pabulum auro iucundius est. Voluptates igitur eæ quæ sunt diuersorum specie, differũt specie: eas uerò quæ sunt eorundem, consentaneum est rationi diuersas non esse. In hominibus autem nõ mediocri- 45
ter discrepant. Eadem enim alios dolore afficiunt, alios delectant. & alijs quidem molesta sunt, odioq; habentur, alijs uerò iucunda ac amabilia sunt. Hoc et in dulcibus accidit. Non enim eadem dulcia febricitanti atq; sano uidentur. neq; calidum idem infirmo, atq; optimã habitudinem habenti uidetur. Similiter & in alijs accidit. In omnibus
autem talibus id esse tale constat, quod studioso uidetur. 46
Quòd si hoc rectè dicitur, quemadmodum & apparet et est, atque uirtus: & bonus hoc ipso quo talis est, omnium est mensura: erunt & uoluptates profectò quæ huic uidẽtur, & iucunda quibus gaudet ipse. Atq; non mirum est si ea quæ huic molesta sunt, alicui uideantur esse iucunda. multæ nãq; corruptelæ deprauationesq; hominum fiunt. iucunda autem non sunt, sed his, & ita dispositis. Eas igitur quæ sunt sine controuersia turpes, constat non esse dicendum uoluptates esse, nisi corruptis. Earum uerò quæ 47
probæ uidentur esse, qualem aut quam dicendum est hominis esse, an ex operationibus constat? has enim ipsæ uo-

luptates sequuntur. Siue igitur una sit, siue plures operationes perfecti uiri, atq; beati, eæ uoluptates quæ has perficiunt, propriæ dicēdæ sunt hominis uoluptates. Cæteræ uerò secundò, & perparū, queādmodum et operationes.

COMMENT.

37 VNDE & specie voluptates differre videntur.} Hoc est quintum cap. huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit plura ex quibus colligi poterat definitio voluptatis: nunc ex consequēti affert & ostendit voluptates esse specie diuersas vt magis particulariter eius naturā percipiamus. Diuiditur autem quatuor in partes quæ suis in locis patebunt. In prima parte Philosophus probat voluptates differre specie ex diuersitate operationū, & probat tribus rationibus. Prima ratio, Perfectiones diuersarum operationū specie, sunt diuersæ specie: sed voluptates sunt perfectiones operationū differētium specie: ergo voluptates sunt diuersæ specie. Patet ratio ex textu Philosophi afferētis exēplum naturæ & artis: nam illæ res quæ sunt diuersæ specie, à diuersis perfectionibus specie videtur perfici. Differūt enim animalia, arbores, statuæ, & similiter perfectiones eorum diuersæ sunt, quia alia est perfectio animalis quàm arboris, veluti illius vigor sensuum, huius verò fœcūditas fructuum: & item alia perfectio domus quàm statuæ, & sic de alijs. Patet quoq; ꝙ operationes sensus sunt diuersæ specie ab operationibus mētis: ergo pfectiones earū, i. voluptates erūt diuersæ specie.

38 {HOC autem ex eo quoque.} Secunda est ratio talis, Ea quæ sunt propria, & accommodata operationibus differentibus specie, sunt & ipsa diuersa specie: sed voluptates sunt huiusmodi: ergo voluptates sunt diuersę specie. Maior est nota, quia affectus proprij & ea quæ alicui competunt per se, differunt secundum differentiam & diuersitatem subiectorum in quibus sunt. Minor declaratur à Philosopho. nam ea quæ augent operationes, sunt propria & accommodata illis: sed voluptates augent & conseruant operationes, quia illi qui operantur cum voluptate magis discernunt singula circa quæ operantur, vt ij qui gaudent geometricis facilè euadunt geometræ, & similiter de alijs. Cùm igitur voluptates augentes operationes sint illis conformes, & propriæ, &

opera

operationes diuersę sint specie:proculdubio & ipsæ voluptates erunt diuersæ specie.

{PRAETEREA hoc ipsum eo magis.}Tertia ratio quæ 39
sumitur ex effectu cõtrario quo magis patet voluptates differre specie:Ea quæ faciũt effectus cõtrarios & diuersos specie,sunt & ipsa diuersa specie:sed voluptates diuersarũ operationũ sunt huiusmodi:ergo voluptates diuersarũ operationũ sunt diuersæ specie.Maior est manifesta.Nam albedo & nigredo quæ faciũt effectus cõtrarios & diuersos,quia albedo disgregat,nigredo congregat visum,sunt diuersa specie. Minor probatur à Philosopho primò exẽplis,quòd voluptates quæ proueniũt à diuersis & alienis impediunt operationes quibus operationibus voluptates nõ sunt ꝓprię.Si enim essent propriæ,augerent ipsas:sed sunt alienæ,ideo deuastãt, & corrũpunt vel minuunt:vt voluptas fistularũ destruit vel minuit voluptatẽ sermonis,& ecõtrà.Sic etiam in alijs euenire videtur,cùm circa duo simul quis operatur,voluptates tũc producunt effectus contrarios & diuersos,quia vna cõseruat alia corrũpit vel potius minuit:& hinc est quòd operatio iocundior excludit minus iocundã.& fit cũ aliqua re vehemẽter delectamur,nihil aliud fermè agamus nisi quòd operamur circa illã.Probat itẽ ratione eandẽ minorem hoc pacto,Si proprij dolores faciunt effectũ eundem quem faciunt alienæ voluptates,& proprij dolores faciunt effectũ contrariũ proprijs voluptatibus,proculdubio & alienæ voluptates efficiunt etiã ipsæ effectum contrariũ proprijs voluptatibus: quãdo enim potentia nõ est bene disposita,& obiectum non est conueniens fit proprius dolor,vt qui ægrè ferunt scribere vel computare impediũtur dolore & difficultate ne operentur.quare voluptas propria perficit,& auget operationẽ, dolor minuit & corrumpit:voluptas quoque aliena simile efficere videtur,veluti qui delectatur musica negligit geometriã & geometricam voluptatem(vt ita loquar)sibi alienam.Quare proprij dolores,& alienæ voluptates idẽ bene faciunt:sed non similiter quod adiunxit Philosophus,quia aliena voluptas videtur minuere operationem,dolor verò impedire ne producatur, vel ipsam destruere.Ex ijs patet principalis conclusio, quòd voluptates operationum quæ sunt diuersæ specie & ipsæ quoque differunt specie.

40 {CVM autem operationes probitate.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm declarauit voluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationũ: nũc idẽ oſtendit ex parte probitatis & improbitatis, duabus rationibus. Prima, ſicut ſe habẽt inter ſe operationes, ita & voluptates: ſed operationes ita ſe habent inter ſe quòd differunt probitate & improbitate, & quædam ſunt fugiendæ, quędã expetendæ, quædam neutræ, ita & voluptates ſe habere videntur. Patet ratio, quia operationũ, quædam honeſtæ & probę, vt ſtudioſæ, & ipſa felicitas, quæ ſunt per ſe expetẽdæ: quædã improbæ, vt vitioſæ, quæ ſunt per ſe fugiendæ: quædã neutræ, vt ſunt quædã operationes neceſſariæ. quales igitur erũt operationes, tales videbuntur voluptates: ſed operationes differentes probitate & improbitate videntur differre ſpecie: ergo & voluptates quæ eas comitantˉ ſpecie erũt diuerſę.

41 {ET enim cupiditates rerũ quidem.} Secunda ratio, ſi cupiditates differunt ob diuerſitatẽ operationũ vt aliæ ſint per ſe fugiendæ, aliæ expetendæ, aliæ neutræ: ſic etiam & multò magis differunt voluptates: at primũ eſt, ergo & ſecundum. Cõſequẽtia patet: nã de quo minus videtur ineſſe, & ineſt: ergo & de quo magis. Coniunctæ enim magis ſunt voluptates ipſis operationibus quàm cupiditates quæ partim tẽpore videntur ſeparari ab operationibus, partim natura: voluptates verò ita ſunt cõnexæ vt cõtrouerſia ſit vtrum ſit idẽ operatio & voluptas. Aſſumptio eſt de ſe manifeſta. Cupiditates enim rerum honeſtarũ dicuntur honeſtæ, turpium verò turpes: ſed quia Philoſophus dixit vt dubitatio ſit vtrũ operatio & voluptas ſit idẽ, ne exiſtimaretur quòd ſint penitus idẽ, remouet ſuſpicionem, dicendo quòd nõ ſequitur, non ſeparantur, quia ſunt cõnexa: ergo nõ differũt. quia multa ſunt talia, veluti affectus proprij reſpectu ſubiectorũ ſuorũ, & tamen ſunt diuerſa. quare voluptas nõ eſt mẽs. id eſt operatio mẽtis, nec ſenſus, id eſt, operatio ſenſus. Differunt enim ratione. Notãdum quòd tria affert hic Philoſophus, cupiditates, operationes, voluptates, & hunc ordinẽ habere videntur vt cupiditates antecedant operationes & tẽpore & natura: tẽpore, quia cupimus aliquid operari priuſquam illud operemur, & dicũtur turpes ſi turpiter cupimus. vel inhoneſtas ꝓducere operationes, & honeſtę ſi honeſtas & probas. Natura quoq; procedunt,

cedunt,quia operatio videtur esse actus perfecti & cōstituti, cupiditas imperfecti:sic igitur cupiditates operationes præcedunt.sed operationes cū voluptatibus sunt simul tēpore,& origine videntur præcedere,sicut subiectum proprium:nam licet non separentur,tamē subiectum secundū essentiā suam est in primo modo dicēdi per se,affectus verò in secūdo.Vult igitur Philosophus quòd voluptas magis conueniat cū operatione quàm cupiditas:nō tamen quòd sit penitus idem:sed differunt illa duo ratione,vt sæpius dictum fuit:nā per operationem operamur , veluti per intellectionē intelligimus, per voluptatem delectamur .Intellectio igitur tēdit ad obiectum vt intelligibile, voluptas verò ad idē vt delectabile & voluptarium.quare vt ad propositum redeamus, si cupiditates respectu operationum à quibus magis distāt quàm voluptates dicuntur differre specie, multò magis different voluptates respectu earundem quæ sunt eis annexæ.

{AT vero visus differt à tactu puritate.}Hęc est tertia pars 42 huius capituli in qua Philosophus ostendit diuersitatē voluptatū ex parte puritatis & impuritatis operationum hoc modo,Sicut se habēt inter se operationes , sic & voluptates quæ sequuntur eas,sed operationes ita inter se habēt vt aliæ sint puræ,aliæ nō puræ,& aliæ magis,aliæ minus: sic se habebūt voluptates.Cōsequentia vel similitudo illa antea est probata:assumptio declaratur , scilicet ꝙ operationum alia pura, alia nō pura,& alia itē purior quàm alia, veluti visio est purior quā auditio,& auditio(vt ita loquar)est purior quā olfactio,& sic successiuè : mētis præterea operatio est longè purior quā sensitiua,quia à nobiliori prodit potentia.Pręterea operatio videtur dici pura & non pura respectu conditionis materiæ,& magis aut minus pura secundū ꝙ magis aut minus miscetur cū materia, aut separatur ab eadē vel conditionibus eius:vnde formæ illę purissimæ dicuntur quę sunt separatæ ab conditionibus materiæ. Verùm cùm duplices sumantur operationes quibus percipimus,intellectiuę scilicet & sensitiuæ,habēt ordinem inter se.Primò sensitiuarum purior est ipsa visio quàm cuiusquam alterius sensus,& obiectū habet minus materiale,& modū sentiendi & immutationis magis spiritalem (vt ita loquar.) Secundo gradu perfectionis est auditus,deinde olfactus,& sic sequūtur alij successiuè:

quare inter se comparatæ sensitiuæ habent gradum puritatis, vt diximus: sin verò comparentur cum mentis operationibus, lõgè sunt inferiores: & quãuis de omni sensu hoc vniuersaliter dicatur vt sensus sit id quod susceptiuũ est formarum sensibilium sine materia, tamẽ species illæ non dicũtur liberatæ à conditionibus materiæ, id est hic & nũc & huiusmodi conditionibus. Quare immutatio sensus fit per species sensibiles nõ liberatas à conditionibus materialibus, vt hic & nunc & similibus: sed immutatio mẽtis fit per species intelligibiles quæ sunt liberatæ omnino à conditionibus materiæ, vt ostendit Philosophus in libro de Anima. Quare tales operationes videntur esse vehementer puræ, & longè puriores quã sensus: habent tamẽ & ipsæ intellectiuę gradũ inter se, quia speculatiuæ sunt puriores quàm actiuæ, & obiectum habent longè excellentius, & præcipuè cùm versantur circa substãtias separatas, & ipsum maximè deum, cuius speculatiua purissima est omnium, & ex consequenti voluptas quæ eam cõsequitur. Ex ijs patet quòd cùm operationes sensitiuę differãt puritate ab intellectiuis, quia intellectiuę sunt longè puriores, & item sensitiuę inter se, & eodem pacto intellectiuæ inter se, per cõsequens voluptates quæ sequũtur tales operationes differũt & diuersæ erũt inter se sicut & illæ.

43 {VIDETVR autẽ cuiq; animaliũ.} Hæc est quarta & vltima pars huius capituli, in qua Philosophus ostẽdit voluptates inter se differre specie ex diuersitate subiectorũ, in quibus illæ suscipiũtur, id est subiectorũ quæ sumũt ipsas voluptates, & particulariter hoc ostẽdit de ipsis hominibus. Probat autẽ in primis ratione, deinde inductione, ꝙ animalium differentiũ specie, diuersæ sunt specie voluptates, hoc pacto, Diuersorũ specie animalium diuersæ sunt operationes inter se, & cuiq; illorum propriè: sed voluptates ita se habent sicut se habẽt operationes: ergo voluptates diuersorũ animalium erunt diuersæ inter se, & illis proprię. alia est enim operatio vnius animalis quæ est sibi propria, & alia alterius: sic etiam

44 & ipsa voluptas. {ATQVE in singulis etiam intuenti.} Probat idem inductione, nam si velimus intueri singula animalia reperiemus aliã esse voluptatẽ leonis, aliã equi, aliam asini, & sic de alijs animalibus quorũ quodlibet habet suam propriã voluptatem, & diuersam à voluptate alterius specie

animalis:& hoc etiā cōfirmat autoritate Heracliti. Ex quib⁹ cōcluditur quòd animaliū differētiū specie diuersæ sunt specie voluptates. videretur quoq; cōsentaneū rationi vt eorum dē specie animaliū eædē essent specie voluptates, tamē in hominibus variatur regula. Notandum ꝙ diuersorū animaliū voluptates vident esse diuersæ:& vna ratio est, ꝙ vnūquodque animal videtur habere operationē propriam atq; exinde propriam voluptatē. Alia ratio est, quòd animalia non delectantur eisdem, sed diuersis afferentibus voluptatem:& vt illa efficiētia voluptatem sunt diuersa, sic etiam sunt voluptates prouenientes ab illis diuersæ inter se,& cuique propriæ. & de ijs intelligēdum, non de cōmunibus quæ omnibus cōpetunt inquantū sunt animalia. sed probat Philosophus suū propositum de voluptatibus proprijs, & accommodatis cuique, quia sufficit quòd illæ differant specie, sicut animalia.

{IN hominibus tamen non mediocriter.} Ostēdit Philosophus nunc ex diuersitate hominū differre voluptates, quia si in alijs animalibus conuenientibus sunt quædam propriæ voluptates, vt equis omnibus quædā voluptates accommodatæ, similiter leonibus,& alijs eodē pacto, tamen in hominibus variant. Nam alia alios delectāt, & alia alios perturbāt, vt vitiosa molesta sunt probis, delectant improbos: ægrotis similiter & sanis alia sunt iucunda,& vnusquisq; videtur delectari eo quod est sibi amabile, atq; vt in primo inquit Philosophus, id est hominum cuiq; voluptati cuius amator dicitur quisq;: vt equus equorū amatori,& amatori iustorū iusta, & omnino virtutum amatori ea quæ per virtutē efficiuntur. 45

{IN vniuersis autem talibus.} Ostendit hac in parte Philosophus quòd inter omnes voluntates humanas ea est optima quæ est studiosi hominis hoc pacto: Eius hominis voluptas qui est mēsura omniū operationū & voluptatū humanarū est potissima & vera voluptas: sed studiosus homo, & virtus ipsa sunt mēsura operationū & voluptatū humanarū: ergo eius voluptas est summa & potissima inter humanas voluptates. Patet ratio, qa in vnoquoq; genere id quod est mensura, est optimū & præstabilissimū in illo genere. Sed antea sæpius probatū est studiosum & virtutē esse mensuram,& regulam operationū humanarū, ita vt respicientes ad illā rectè dicimus & dijudicamus hūc actū bonū esse vel malū. hæc cū 46

ita sint,dicit Philosophus quòd non est mirandum si ea quæ sunt molesta studioso,alijs non studiosis videantur iocunda. multæ enim sunt corruptelæ in hominibus quibus fit vt habentibus gustum corruptum ea interdum placeant quæ non sunt bona,sicut ægrotantibus quædã dulcia quæ sunt amara, vel amara quæ sunt dulcia. Regula autem à studioso & sano sumenda est,quia talis est res vel bona vel praua sicut ei videtur qui habet iudicium sanum.& ex ijs concluditur quòd voluptates quædam sunt veræ & propriæ, quædam secundum quid,& non propriæ,sed apparentes:& ex consequenti apparet quòd sunt diuersæ specie.

47 {EARVM VERO quæ probæ videntur esse.} Ostendit hac in parte Philosophus quæ voluptas sit præstabilissima inter voluptates probas quæ cõpetunt homini studioso,nam cùm variæ sint,& à varijs potẽtijs ac obiectis proueniãt,habent gradus inter se.& dicit ꝙ hoc percipere possumus ex operationibus:qualis enim operatio erit,talis erit voluptas: sed operationes habẽt gradus,& earũ alia est pręstãtior alia, sic etiã voluptates eundẽ sequentur ordinẽ,ꝙ si vna erit operatio præstãtissima omnium,voluptas quoq; quæ eam comitatur erit potissima:sin plures,ita etiã voluptates erunt plures. Dãtur enim gradus,vt diximus. & posthabeamus turpes voluptates quæ non sunt appellãdæ voluptates, & loquamur de studiosis,& probis, de quibus videtur loqui Philosophus. Hæ igitur cùm habeant gradus secundũ operationes, vt dictum est,accedendũ est ad vltimã & perfectissimã omnium, siue sit vna,siue duplex,id est actiua,& speculatiua,& ideo dicit,siue sit vna siue plures,quia istæ duæ obtinent summũ locum in genere suo,tamẽ si conferatur genus cum genere, & ipsæ inter se,proculdubio speculatiua longè anteponitur actiuæ,Philosophi sententia.Voluptates quoq: sequentes huiusmodi operationẽ eandem rationem inter se habebunt, vt qualis sit ratio inter operationẽ & operationẽ, talis sit inter voluptatẽ & voluptatẽ.Primò enim prima erit ea quæ cõsequitur speculatiuã operationẽ,prima quoq; in genere suo ea erit quæ sequitur actiuã operationẽ,reliquę autẽ secundariò, vt dicit Philosophus.Notandũ quòd si aliquis quęreret,quænam causa sit cur alia animalia quæ sunt eiusdem speciei, & vnaquæq; in specie sua,habeant proprias voluptates, in hominibus

minibus autem non mediocriter varientur, vt dixit Philosophus. Dicendum ꝙ alia animalia feruntur instinctu naturæ ad suas voluptates, homo verò ratione & electione agit suas operationes. & ideo habet multas varietates, quia alij habẽt iudicium corruptum, alij bonum, & ideo diuersas producũt operationes, & diuersas & varias habent voluptates & persequuntur, cętera verò animalia aguntur, & non propriè agũt. Homo autem est liberi arbitrij, & habet rationem & voluntatem, & sequendo diuersa voluptaria (nam alia alios delectant) diuersas ideo persequitur voluptates.

De felicitate. CAP. VI.

Dictis autem ijs quæ ad ipsas uirtutes ac amicitias uoluptatesq́; pertinent: de felicitate figura dicere restat. quippe cùm finem humanarum rerum ipsam esse ponamus. Si igitur ea quæ prius dicta sunt, repetierimus, orationem sanè fecerimus breuiorem. 48 *Diximus itaq; felicitatem habitum non esse. inesset enim dormienti per uitam, plantarum uita uiuenti, & in calamitatibus maximis constituto.* 49 *Quòd si hæc non placent: sed ponendum est potius ipsam operationem esse quandam, ut prius est dictum, & operationum aliæ sunt necessariæ & ob alia, aliæ per seipsas expetibiles: perspicuum est felicitatem earum aliquam operationem esse, quæ sunt per se & non ob aliud expetendæ. Felicitas enim nullius indiget rei: sed est ex sese sufficiens. Operationes autem eæ per se sunt expetibiles, à quibus nihil præter operationem quæritur.* 50 *Tales uerò uidentur esse actus ij qui à uirtute proficiscuntur. Honesta nanque studiosaq́; agere, ex ijs est quæ per se expetuntur. Et item ludorum ij qui sunt iucundi. non enim ob alia ipsos expetunt. damna nanque potius ex ipsis quàm commoda suscipiunt, & corpus & patrimonium negligentes. Confugiunt autem ad talia oblectamenta & plerique eorũ qui* 51

beati esse dicuntur. Quapropter apud tyrannos in pretio habentur ij qui in talibus oblectamentis sunt dextri. in ijs enim seipsos præbent iucundos, quæ illi affectant. indigent autem talibus. Videntur igitur hæc ad felicitatem pertinere: propterea quòd hisce uacant homines ij
52 qui sunt in potestatibus constituti. At nullum fortasse signum tales sunt homines. nam nec uirtus in potestatibus, nec intellectus consistit, à quibus operationes studiosæ proficiscuntur. Nec si illi cum synceram liberalemq; uoluptatem non degustarint, ad corporis confugiunt uoluptates, propterea putandũ est has magis expetibiles esse. Et pueri enim quæ apud seipsos in pretio sunt, præstabilißima esse putant. Consentaneũ igitur est rationi, ut pueris & uiris diuersa pretiosa esse uidentur, sic & prauis
53 & studiosis uideri. Vt igitur sæpe dictum est, & pretiosa & iucunda sunt ea, quæ studioso uiro talia sunt. Vnicuiq; autẽ ea est operatio maximè expetibilis quæ ab habitu proprio prodit: & studioso igitur ea quæ proficiscitur à uirtute. Felicitas ergo non in ludo iocóue consi-
54 stit. Etenim absurdum foret humanum finem iocum esse: & negotia multa molestiásue per totam uitam causa iocandi suscipere. Cuncta enim ferè præter felicitatem alterius expetimus gratia. hæc enim est finis. Studere autem & laborare gratia ioci, stultum profectò nimisq; puerile
55 habetur & est. Iocari uerò ut studeas, secundum sententiam Anacharsidis rectè sese habet. Iocus enim requieti similis est. atq; cùm continuè nequeant homines laborare,
56 indigent requiete. Nõ est igitur ipsa requies finis. fit enim gratia operationis. At uerò uita felix in uirtute consistit. Hæc autem uita cum studio est, & in serijs, sed nõ in ioco consistit. Atque ea quæ studiosa sunt seriáue, præstabi-

liora ridiculis & ijs quæ ioco fiunt. Et operationē semper 57
melioris & partis & hominis, studiosam magis dicimus esse. melioris uerò præstabilior est, & ad felicitatem iam magis attinens. Frui prætereà quiuis & mancipium uolu 58
ptatibus corporis, non minus quàm optimus homo potest. at felicitatem nemo mancipio tribuet, nisi & uitam tribuerit studiosam. Felicitas enim non in talibus consistit modis uiuendi, sed in operationibus quæ à uirtute proficiscuntur, ut prius etiam diximus.

COMMENT.

DICTIS autem ijs quę ad ipsas virtutes ac amicitias.} 48
Hic est secundus tractatus huius libri, in quo Philosophus docet de felicitate quę humanarum rerum est vltimus finis, & hoc congruè: quia finis est id quod primum in intentione proponitur, & secundum hoc videtur causa esse, & est omnium eorum quæ inueniuntur propter ipsum consequendum. idem etiam est vltimum cum iam per inuēta causetur, & secundum hec videtur habere rationē effectus: vnde virtutes & operationes præcedentes studiosæ, causa effectiua sunt felicitatis, felicitas autē est causa finalis earum: veluti motio est causa effectiua sanitatis, & sanitas causa motus, causa, inquã, finalis, causæ enim sibi sunt inuicē causæ in diuerso genere, vt inquiũt: sed finalis principalissima dicitur omnium aliarũ, & causa causarũ, vt ostendit Philosophus in libro Physicorum. Felicitas ergo cùm sit causa finalis respectu virtutũ & operationũ studiosarum præcedētium ipsas virtutes, iure erit principalior causa quàm illa quæ ordinantur ad ipsam. Cùm igitur felicitas sit primum in intentione, ideo prima à Philosopho proposita est, deinde declarata sunt media quæ ad ipsam pertinebãt, & tria principaliter quæ fuerũt cognitu necessaria, id est virtutes, tũ amicitię, tũ voluptates, quorũ omniũ exactissimam doctrinã tradidit nobis Philosophus, vt per ea quæ ad felicitatem ducunt, & resolutionem suę definitionis, paulatim innotesceret nobis ipsa felicitas. meritò igitur ea in primo libro proposita sicut est primũ in intētione, deinde ijs omnibus petractatis quę sunt media quę ad illã ducunt,

ducunt,& in media doctrina collocatis:nunc tandem eã exequitur vltimo loco,quia eſt vltimum in executione.quare vt eſt primum,in intentione quoq; proponitur nobis:vt eſt vltimum,in executione. Vltimo etiã loco Philoſophus eã exequitur declarando ipſam ſecundum ſpecies ſuas, & præſertim ſpeculatiuam,de qua antea Philoſophus parum tetigerat,ſed in hunc locum potius diſtulerat.Itaque ipſam felicitatem diuidit in actiuã & ſpeculatiuam,& comparat eas inter ſe,oſtendẽs alterã eſſe altera prętantiorẽ:ſed quia vtriq; felicitati voluptates annectuntur,& à quibuſdam credebantur eſſe vltimi fines, ideo præmiſit doctrinam de voluptate multa tradendo nobis cognitu neceſſaria,vt vidimus,Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula. In primo tractat de felicitate in communi & in genere. In ſecundo de felicitate ſpeculatiua.In tertio de felicitate actiua, & cõparat ambas inter ſe.In quarto de ferẽdis legibus,vt oſtẽdat oportere nos hæc non ſolum cognoſcere : ſed etiam deducere in actum.& illud vltimum capitulum videtur eſſe quaſi quidã nexus libri ciuilium.Primũ capitulum diuiditur in quatuor partes,quæ ſuis locis patebunt.In prima itaque Philoſophus proponendo ſuam intentionem dicit quòd pertractatis ijs quæ pertinent ad virtutes & amicitias,& voluptates, relinquitur vt ſummatim de felicitate loquamur:quæ cũ ſit finis primò propoſitus,& multa ſint tractata à nobis quę ad eam inueniendam & conſequendam pertinẽt, conſentaneum eſt rationi,nunc quoq; vltimo loco de ea concludamus ſummatim quæ ſunt cognitu neceſſaria,breuiter repetẽdo quędam antea dicta,vt facilior & euidentior fiat explicatio eius.

49 {DIXIMVS itaque felicitatẽ.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus repetẽdo iam antea dicta in primo libro,oſtẽdit & probat duabus rationibus felicitatẽ non eſſe habitũ.Prima ratio.Si felicitas eſſet habitus, tũc felicitas ineſſe poſſet dormiẽti per totã vitã vel agẽti inſtar plantæ.conſequens eſt abſurdum, ergo & antecedens.nam conſiſteret in homine viuenti infima potentia quæ eſt in nobis & inſtar plantarũ,non ꝙ plantæ dormiant.nulli enim competit ſomnus niſi ſit ſenſitiuum: ſed quia in nobis dormiẽtibus vegetatiua potentia præcipuè operatur.Secunda ratio. Item ſi felicitas eſſet habitus,tũc eſſe poſſet in homine maximis

ximis

ximis in ærumnis & calamitatibus constituto.cõsequens est absurdũ,sententia huius Philosophi:ergo & antecedens.Nã impeditus & onustus calamitatibus non videtur posse commodè operari.Notandũ quòd anima triplex dicitur,aut vegetatiua quę est in plantis,aut sensitiua quę est in brutis,aut intellectiua quæ est in hominibus,& omitto nũc secundum locum motiuam:anima autem hominis habet potentiã vegetandi & sentiendi,quę potentiæ sunt in illo.Item vlterius habet potentiam rationalem.Nam vbicunq; est perfectior, ibi sunt etiam imperfectiores potentiæ,non econtra:veluti de triangulo & quadrangulo dicit Philosophus in libro de Anima.Homo igitur cùm habeat principium vegetandi & sentiendi & intelligendi,prima & secũda potentia nũc operatur nunc non operatur.vegetatiua semper operatur & assiduè:cessante enim illa sequitur mors,vt ait Philosophus.Verùm ab homine dormiente posthabentur ferè operationes secundum illas vires vtrasque,id est intellectiuam & sensitiuam.dicitur enim somnus ligatio sensuum.quare sensitiuæ vel intellectiuæ operationes,aut non sunt in dormiente,aut sunt imperfectò & confuso quodam modo,vt in somnijs,& huiusmodi:sicut dixit Philosophus felicem à misero nõ differre in somno,nisi quòd bonis meliora somnia fiunt quàm prauis,verũ ipsa vegetatiua & nutritiua vis operatur in dormiente,& tali vita & operatione tunc dicitur viuere.& ideo dixit Philosophus viuẽti plantarum vita.& in primo quoq;, huius igitur virtus communis quædam,& nõ humana videtur.Nã hæc animæ potẽtia in somnijs videtur maximè operari,quare dormiens tũc dormit vt animal,& viuit vt planta,quia tali operatione maximè operatur:alijs verò aut non operatur,aut imperfectè & in confuso,vt diximus.Notandũ quòd in maximis calamitatibus constitutus nõ dicitur felix, sententia huius Philosophi,quia indigere videtur instrumẽtis ad operandũ quibus caret,si sit in magnis ærumnis.Præterea impeditur calamitatibus ne possit commodè operari: sed præsertim hoc esse videtur in vita ciuili vbi felix operatur ad aliũ:sed in felicitate cõtemplatiua,aut ea actiua, qua quis est felix ad seipsum bona interna satisfacere videntur, quia tales paucis indigent externorum bonorum.

{QVOD si ista nõ placent:sed ad operationẽ.}Hęc est tertia 50

tia pars huius capituli,in qua Philoſophus videtur afferre duas concluſiones. Prima,quòd felicitas eſt operatio,probat̃, Felicitas aut eſt habitus,aut operatio:nõ eſt habitus,vt probatũ fuit:ergo relinquitur vt ſit operatio. Secunda,cũ felicitas ſit operatio,aut neceſſaria quæ expetitur propter aliud, aut per ſe expetibilis:ſed nõ eſt ob aliud cũ ſit vltimus finis in rebus agẽdis:ergo felicitas eſt operatio per ſe expetibilis.

51 {TALES verò videntur eſſe actus ij.}Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtẽdit quòd felicitas eſt operatio per ſe expetibilis à virtute proficiſcens,& procedit artificiosè hoc pacto,Felicitas cũ ſit operatio,& operatio per ſe expetibilis, vt probatum eſt, tunc aut eſt operatio per ſe expetibilis proficiſcẽs à virtute,aut ludo vel ioco:ſed non eſt operatio ſecundũ ludũ vel iocum,ergo ſecundũ virtutem. Et primò declarat Philoſophus coniunctũ valere ex ſufficiẽti diuiſione. Nam cũ felicitas ſit operatio per ſe expetibilis, aut erit à virtute aut ioco. Nã homines expetunt per ſe operationẽ ſtudioſam,& hoc videt̃ eſſe manifeſtũ & notũ. Præterea operatio quæ cõſiſtit in ludo vel ioco,vulgi opinione nõ videtur expeti ob aliquid aliud,& oſtendere videtur hoc ex quodã ſigno,quia homines ſubeunt incommoda & detrimẽta,& in corpore & in patrimonio vt vacent exercitationi ludi & ioci. Inſuper tyranni exiſtimãtur eſſe beati,quia poſſunt vacare huiuſmodi ludis & iocis,& periti in iſtis rebus apud illos habẽtur in pretio:quare operatio per ſe expetibilis,aut eſt ſtudioſa ſapientũ ſententia,aut exercitatio ludorũ opinione vulgi:ergo aut illa aut hæc.& ſic ex ſufficiẽti diuiſione probatur illa cõſequentia:& poſthaberẽtur hic expoſitores nonnulli,qui alio ordine introducunt hunc textum.

52 {AT nullum fortaſſe ſignum huiuſce.} Probat & declarat nunc aſſumptionem illius argumentationis,nam dicebatur quòd operatio per ſe expetibilis,aut à virtute,aut ludo & ioco erit felicitas, & aſſumptio erat quòd non eſt operatio à ludo, ex quo relinquitur quòd ſit operatio à virtute:quòd autem non ſit operatio ſecundum ludum vel iocum , quòd erat aſſumptio, probat Philoſophus,& affert primò duas cõcluſiones. Prima,quòd licet principes qui exiſtimantur eſſe beati à vulgo dent operam huiuſmodi ludis & iocis & viuendi modis,tamen hoc non eſt ſignum quòd felicitas

felicitas ſit huiuſmodi in rebus & ludis. Nam homines in quibus nõ eſt virtus moris, nec intellectiuæ & mẽtis virtutes, nõ ſunt ſignũ ꝙ felicitas ſit in ludo: ſed principes vt plurimum, & ij qui ſunt in poteſtatibus cõſtituti plerũq; ſunt tales, vt neq; moris virtutes habeãt nec mentis: ergo principes & ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti nõ ſunt ſignũ vt felicitas conſiſtat in ludis & huiuſmodi delectationibus, quibus illi vt plurimũ vacant. Secũda concluſio, Hi homines qui nũquam guſtarunt purã voluptatẽ & libero homine dignã, non ſunt ſignum vt voluptas ludi ac ioci ſit per ſe expetibilis: ſed principes & hi qui ſunt in poteſtatibus conſtituti vt plurimũ ſunt huiuſmodi: ergo non ſunt ſignũ ꝙ voluptas proueniens ex ludis & corporis oblectamentis, ſit per ſe expetibilis. Patet ratio, quia voluptatũ aliæ & ſynceræ, aliæ mixtæ & impuræ, princeps verò plerunq; & ipſi tyranni cùm nõ habent veras voluptates confugiunt ad impuras & corporeas, & ſæpe inſtar Sardanapali vitã agũt. hæc enim amicos, vt in octauo inquit Philoſophus, quærere videtur cùm virtute iocundos, nec vtiles ad honeſta. quî igitur fieri poteſt vt ij ex ſua voluptate nõ pura ſint ſignum veræ voluptatis? Nã & pueri ſuam habent voluptatẽ quæ optima eis videtur, & tamen nõ eſt ſequẽda, ſed leuis cùm ſit & puerilis, poſthabenda: ſic etiã voluptas & vita eorum qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, ſi ſit dedita corporeis voluptatibus & huiuſmodi ludis, tamen non ſequitur propter hoc vt felicitas & voluptas per ſe expetẽda cõſiſtat in ludis & huiuſmodi talibus. voluptates enim & res pretioſæ aliæ alijs videntur, vt ſæpius diximus: ſed regula vera non eſt à pueris, nec à prauis, ſed à viro ſtudioſo ſumenda, vt oſtendet nunc inferius.

{VT igitur ſæpe dictum eſt.} Oſtẽdit idem Philoſophus, 53 ſcilicet felicitatẽ non conſiſtere in ludo & ioco, vt ſuprà etiã declarauit, ſed ibi refellendo opinionẽ & iudicium ac ſignũ illud imperitæ multitudinis, hic idipſum probat ſex rationibus, quarũ prima eſt talis, In illa operatione quæ nõ videtur optima nec per ſe expetibilis viro ſtudioſo nõ conſiſtit felicitas: ſed operatio proueniens ex ludo & ioco eſt huiuſmodi: ergo in tali operatione non conſiſtit felicitas. Dictum eſt enim ſæpius virum ſtudioſum atque ipſam omnino virtutem eſſe regulam & mẽſuram agibilium, & quæ ei

proban

felicitas. { FRVI præterea quiuis.} Sexta ratio, In eo quo frui indifferẽter quiuis pro arbitrio poteſt, tã nõ ſtudioſus quàm ſtudioſus,& nõ minus mãcipiũ quàm vir bonus,in eo, inquã,tali nõ cõſiſtit felicitas:ſed ludus & iocus, & oĩno corporea ipſa voluptas eſt huiuſmodi vt quiuis facile & ipſum quoq; mãcipiũ frui poſsit: ergo in his talibus nõ cõſiſtit felicitas,& notãdus eſt diligẽter ordo Philoſophi quovſum eſt in hoc toto proceſſu.Primò enim oſtẽdit felicitatẽ nõ eſſe habitum,deinde ꝙ eſt operatio. Tertiò, ꝙ eſt operatio per ſe expetibilis.Quartò,ꝙ eſt operatio per ſe expetibilis ſtudioſa,& ſecũdum virtutẽ.& hoc quarto loco poſitum declarauit hoc modo,cùm felicitas ſit operatio per ſe expetibilis,aut eſt à ludo,vt imperitæ videtur multitudini:aut à virtute,vt prudentibus & ſtudioſis videtur:ſed nõ eſt à ludo,ergo relinquitur,vt ſit à virtute.ꝙ autem nõ eſſet à ludo vel ioco probauit ex rationibus, vt vidimus, ex quibus patet felicitatem eſſe operationẽ per ſe expetibilẽ ſecundum virtutẽ vt dictũ eſt. 58

De felicitate contemplatiua. CAPVT VII.

Quòd ſi felicitas operatio eſt per uirtutẽ: cõ- 59
ſentaneũ eſt rationi,per eã eſſe quæ eſt præ-
ſtabiliſsima.Hæc autem eius fuerit quod eſt
optimũ.Si igitur mens ſit hoc, ſiue aliquid
aliud,quod quidẽ natura dominari uidetur ac imperare,
& animaduerſionem habere de honeſtis diuiniſq; rebus,
aut quia diuinũ & ipſum eſt,aut quòd eorum quæ ſunt in
nobis eſt diuiniſsimũ,huius operatio per uirtutẽ propriã
ipſa felicitas fuerit beatitudoq; perfecta. Dictũ eſt autem
ipſam eſſe contẽplatiuam. Atq; conſentaneũ hoc & antea 60
dictis,& ueritati uidebitur eſſe.hæc enim operatio præ-
ſtabiliſsima eſt:quippe cũ & mens ſit eorum quæ in nobis
inſunt,præſtantiſsimũ,& ea circa quæ mens uerſatur co-
gnoſcibiliũ præſtabiliſsima ſint.Eſt præterea cõtinua ma- 61
ximè.nã contẽplari magis continuè,quàm agere quoduis
poſſumus.Arbitramur præterea felicitati uoluptatẽ ad- 62

mixtã esse oportere. iucundissima autẽ operationũ uirtutum, est ea haud dubiè quæ per sapientiã prodit. Itaque philosophia mirabiles tũ puritate tũ firmitate uoluptates habet. atque cõsentaneũ est rationi, sciẽtibus quàm quærẽ
63 tibus oblectamẽtũ ipsum iucũdius esse. Ipsa quoque sufficiẽti[illegible] maximè fuerit in cõtẽplatione. nã & sapiẽs, et iustus, & cæteri[illegible] rebus ijs indigent, quæ necessariæ sunt ad uitã. Sed si satis his talia adsunt: iustus quidẽ eorũ indiget ad quos & cũ quibus egerit iustè: & tẽperãs itẽ ac fortis & singuli cæterorũ. At sapiẽs si solus etiã sit, contẽplari potest: & quo sapientior est, eo magis potest. melius autẽ
64 fortasse si habeat adiutores. attamen sufficientissimus est ipse. Præterea propter seipsam amari sola uidetur. nihil enim ab ipsa fit præter hoc, contemplatum, inquam, esse.
65 At cùm agimus præter ipsam actionẽ: aut plus aliquid aut minus assequimur. Videtur etiã in otio felicitas ipsa cõsi-
66 stere. Negotia nãque suscipimus, ut otium habeamus: & bellum gerimus, ut in pace degamus. Operationes igitur actiuarũ uirtutũ, ciuilibus aut bellicis in rebus uersantur. actiones autẽ quæ in his fiũt, negotiosæ sunt, atque bellicæ quidẽ omnino. Nemo nãque bellũ expetit gerere, gerẽdi gratia belli: neque bellũ ob bellum parat. uidebitur enim crudelis quidã atque sanguinolentus penitus esse, si faciet amicos hostes, ut pugnæ cædesq; fiant. At & ipsius ciuilis negotiosa est, & præter ipsam administrationẽ potestates cõparãtur atq; honores, aut felicitatẽ sibijpsi & ciuibus. quæ quidẽ diuersa est à ciuili quã quærimus ut diuersam.
67 Si igitur ciuiles quidẽ & bellicæ a[illegible]iones, cæteris actibus qui à uirtutibus proficiscũtur, pulchritudine magnitudi-
68 neq; præcellunt: hæ uerò negotiosæ sunt, atq; aliquẽ finem affectant, & nòn propter seipsas sunt expetibiles. mentis autem

autem operatio, & studio antecellit cum cõtẽplatiua sit, & præter seipsam nullũ affectare penitus finẽ, haberéque uoluptatẽ propriã quæ quidẽ operationẽ ipsam exauget. sufficiẽtia insuper, otiũ, defatigationis uacuitas ut humana, & quæcũque alia uiro tribuũtur beato, per hãc operationẽ illi inesse uidentur: perfecta felicitas hominis fuerit hæc profecto, sumpta longitudine uitæ perfecta. Nihil 69
enim felicitatis est imperfectũ. Talis autẽ uita superat hominis naturã. Non enim hoc ipso quo homo est, ita uiuet: sed quo est quid in ipso diuinum. Quantum igitur hoc ab ipso cõposito differt, tantũ & huius operatio distat ab ea quæ à uirtute alia proficiscitur. Quòd si mens diuinũ ad ipsum hominẽ est, & uita quæ ab hac manat diuina est respectu ipsius uitæ humanæ. Oportet autẽ non quẽadmodũ 70
monent quidã, humana nos sapere, cũ simus homines: aut mortalia, cum simus mortales: sed quoad fieri potest immortales nosipsos facere, cũctáque efficere, ut ea uita uiuamus, quæ ab eo manat, quod est eorũ quæ in nobis insunt præstabilißimũ. Nã tametsi parum est mole, ui tamen & pretio multum omnibus antecellit. Videbitur autem & unusquisque hoc esse: siquidem precipuum est & melius. Absurdum igitur esset, si non suam sed alicuius alterius expeteret uitam. Id insuper quod dictum est antea, nunc etiã accõmodabitur. Quod est enim natura unicuiq; propriũ, id optimũ unicuique & iucundißimũ est. Et homini igitur ea uita quæ ab ipsa proficiscitur mente. siquidẽ maximè hoc est homo, hæc ergo est & felicißima uita.

COMMENT.

QVOD si felicitas operatio est profluẽs.} Hoc est secun- 59
dũ capitulũ huius tractatus, in quo posteaquàm declarauit in communi felicitatem esse operationem per se ex-

petibilem secundũ virtutẽ,nũc cõsiderat de felicitate specu-latiua,quæ summa est inter humana bona, huius Philosophi sentẽtia:cuius definitio cõpleta esse videbitur,si ei addatur à particula,vt si operatio secundũ virtutẽ optimã quæ sit optimi & præstabilissimi omniũ quæ sunt in homine.Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabuntur.dicit autẽ in prima quasi narrãdo,quia nõ videtur indigere probatione,dicit,inquã,quòd si felicitas est operatio secũdũ virtutem,cõsentaneũ est vt sit per virtutẽ optimam:sed talis virtus erit optimæ & præstabilissimæ potẽtiæ,& eius operatio quoq;.Nã præstãtissimæ potentiæ præstãtissimus tribuẽdus est habitus & operatio.siue igitur ea pars,id est potentia,sit mẽs,& intellectus,siue aliquid aliud quod est in nobis principalissimũ ac simile rebus diuinis,quod secundũ ordinẽ naturæ dominatur potẽtijs nostris irrationalibus,vt in lib.Politicorũ ostendit Philosophus,huius optimi secundũ virtutẽ propriã operatio erit ipsa felicitas humana.& hanc ostẽdet posteà esse operationẽ speculatiuã & cõtemplatiuã,secundũ sapientiã quæ tribuitur mẽti speculatiuæ,vt in sexto declarauit.Notãdũ quòd potẽtia rationalis,& omnino ipse intellectus videtur habere tres cõditiones nobilitatis inter alias. Vna,quia secundum naturã imperat potẽtijs inferioribus & ignobilioribus,vt irascibili,cõcupiscibili,& huiusmodi.Secũda cõditio est in percipiẽdo:percipiũt etiã aliæ potẽtię animæ,vt sensitiuæ,nõ tamẽ vt ipsa mens quæ percipit vniuersalia,species intelligibiles separatas ab omnibus cõditionibus materiæ.Itẽ versatur circa obiecta nobilissima omniũ ad ea percipiẽda quoad fieri potest.Tertia conditio est,quia sentẽtia huius Philosophi,vt quidã aiũt,cũ mẽs nõ sit extẽsa extẽsione subiecti,& eius operatio nõ sit in instrumẽto corporeo propter cõuenientiam quã videtur habere cũ ijs quæ sunt substantiarũ separatarũ,dicit diuinissimũ à Philosopho inter omnia quæ sunt in nobis:sed vtrũ voluntas an intellectus sit principalissima potentiarũ quæ sunt in nobis,omittatur in præsentiarũ.Nostra autẽ fides vult ꝙ anima nostra sit indiuisibilis,& nõ extendatꝰ extensione subiecti:sed tota sit in toto,& tota in qualibet parte,& ꝙ habeat plures potẽtias:sed præstãtissima earum proculdubio est rationalis.sed vtrũ sit volũtas an intellectus,quia apud nostros magna di-

sputatio

ſputatio fit, omittat̃, vt diximus nũc, & ad theologos referat̃.
{CONSENTANEVM autem idipſum.} Hæc eſt ſecunda 60
pars huius capituli, in qua Philoſophus probat quòd ſumma & perfectiſsima felicitas humana eſt optima operatio mentis, id eſt ipſa contẽplatio. Dictũ eſt enim, vt ipſe inquit, hãc eſſe contẽplatiuã, quam concluſionẽ oſtendit ſex rationibus. Prima ratio, Perfectiſsima operatio hominis eſt vltima & ſuprema felicitas eius: ſed cõtẽplatio eſt perfectiſsima operatio hominis: ergo cõtẽplatio eſt vltima & ſuprema felicitas ei⁹. Declaratur ratio iſta à Philoſopho, tũ ex parte potẽtiæ, id eſt ipſius mentis, tũ ex parte obiecti, quia perfectiſsimæ potẽtię noſtræ perfectiſsima eſt operatio. & circa perfectiſsimũ obiectum operatio ſumma & perfectiſsima eſt: ſed contẽplatio eſt operatio talis. nã mens verſatur circa vniuerſale, & circa ſubſtantias ſeparatas: quare cũ mens ſit nobiliſsima potẽtia, & illa ſint nobiliſsima obiecta, meritò operatio talis videtur eſſe nobiliſsima & perfectiſsima, & hæc ratio videtur eſſe admodũ valida. ET inſuper cõtinua maximè.} Secũda ra 61
tio, Operatio hominis maximè cõtinua eſt perfectiſsima felicitas humana & vltima: ſed cõtẽplatio eſt huiuſmodi: ergo cõtẽplatio eſt perfectiſsima, & vltima felicitas humana. Nã bonũ quod magis eſt continuũ magis eſt bonũ, & magis expetibile: ſed contẽplari, vt dicit Philoſophus, magis cõtinuè poſſumus quàm aliud agere. his rationibus oſtẽdit felicitatẽ contẽplatiuam eſſe nobiliorẽ longè ipſa actiua. Notandum quòd propter defatigationẽ quæ fit in nobis, interrumpũtur operationes, vt non videãtur eſſe continuæ. quapropter illæ videntur nobiliores quæ magis ſunt continuæ. Defatigatio autem fit maior circa eas operationes quę magis indigẽt inſtrumẽtis corporeis, vt ſunt ſenſitiuę, & quãtò magis ſunt materiales, tantò magis defatigatur homo. Spiritus enim eſt in inſtrumẽtis, & determinatæ quãtitatis adeò, vt cũ vehementer extenuatur, nõ poteſt homo vlterius defatigari: ſed oportet vt denuo generetur. Ex his patet ꝙ cõtẽplatio eſt magis cõtinua, quia fit per mẽtem quæ nõ ponitur nec extẽditur in inſtrumẽto corporeo, vt ait Philoſophus: ideo magis continuè contẽplari poſſumus, non tamẽ ſine intermiſsione, quia etiã ipſa mens indiget ijs quæ ſunt in inſtrumẽto corporeo, & vtitur illis vt phantaſmatibus: quare eſt maximè cõtinua

cōtemplatio reſpectu aliarū operationū humanarum.actiua operatio etiā ipſa poteſt eſſe cōtinua, nō tamen vt cōtemplatio,quia magis vtitur viribus inſtrumētalibus ipſa prudētia, & intellectus actiuus quā ſpeculatiuus. Item indigere videtur pluribus medijs ad operandū. quare cōtemplatio & ſpeculatio omnium operationum humanarum videtur eſſe maximè continua,id eſt magis continuari poſſe quàm aliæ.

62 {PRAETEREA oportere putamus.}Tertia ratio,operatio quæ inter ſtudioſas eſt maximè iocūda, eſt perfectiſsima & ſuprema felicitas:ſed ſpeculatio ſecundū ſapientiā eſt huiuſmodi:ergo eſt ſuprema felicitas.declarat̄ à Philoſopho ratio iſta,cū ſit iocunditas cōiuncta cū felicitate & operatione ſtudioſa, proculdubio maxima erit cum ipſa cōtemplatione ſecundū ſapientiā, tum ex parte puritatis,tū ex parte certitudinis. Nā illa operatio eſt maximè iocunda quę eſt maximè pura,& ſeparata à cōditionibus materiæ: ſed cōtemplatio ſecundū ſapientiā eſt huiuſmodi, ergo habet maximè & vehementer ſyncerā voluptatē ex ſua cauſa productiua quę eſt vehementer pura & aliena à cōditionibus materiæ. Item operatio quę magis cōſiſtit in certitudine eſt vehemēter iocūda: ſed operatio ſecundum ſapientiā eſt huiuſmodi:ergo erit iocundiſsima. Quòd autē ſit certior contēplatio patet,quia eſt de ijs quę ſunt neceſſaria,& nō poſſunt aliter ſe habere.Aliā quoq; rationē vel cōditionem videtur afferre Philoſophus, per quā videtur anteferre contēplationem actiuæ operationi.Nā operatio eorum videtur eſſe certior & iocundior qui ſciunt,quā eorum qui quærunt: ſed cōtemplantes ſecundum ſapientiā ſciunt,actiui autē videntur quærere per prudentiā: ergo certitudo,& per cōſequens voluptas erit maior in contemplatione quā in actione aliqua ſtudioſa,id eſt aliqua operatione actiua.Patet ratio,quia is qui contēplatur ſecundum habitum ſapientiæ quā habet,operatur vt ſciens,& nō quærit vlterius,actiuus autem per prudentiā quęrit quotidieq; cōſultat de rebus agēdis. Cōſultat enim vtrū ſit pax,& societas ſit facienda,vtrū ſint mittendi legati,& de alijs huiuſmodi.Omnis autem conſultatio perquiſitio eſt: conſultant igitur,ergo quærunt ea quæ ad optimum finem perducāt:quod videtur eſſe prudentis.Ex quo patet quòd ipſa contemplatio per ſapientiam ob certitudinem & puritatem ſuam perfectiſsima

ctissima & iocundissima est operatio,& per cõsequẽs suprema felicitas.& posthabẽdi sunt hic, iudicio meo, expositores qui dicũt Philosophũ cõparare operationes contemplatiuas inter se, id est contẽplationẽ quæ est post habitũ sapientię cũ ijs quæ præcedunt habitũ antequã acquiratur: quæ sentẽtia, etsi possit esse vera, tñ expositio quã attulimus magis est accõmodata, vt mihi videtur, ad mẽtẽ Philosophi, quia cõparat potius operationes actiuas per prudentiã cũ speculatione per sapientiã, quàm speculationes vel contemplationes inter se.
IPSA quoque sufficientia maximè.} Quarta est ratio, Ea 63
operatio quæ est sufficientissima,& circa quam maximè est suprema felicitas humana: sed cõtemplatiua est huiusmodi: ergo contemplatiua operatio est suprema felicitas humana. dictũ est enim & in primo, id sufficiens esse quod sufficientem præstat,& expetibilẽ vitã atque huiusmodi esse felicitatem: sed cũ circa contemplatiuã, si cõparetur cum actiua, maxima sit sufficientia, hoc arguit eã esse maximã & supremam felicitatẽ in rebus humanis. Nã operationes actiuę pluribus indigere videntur, veluti iustus indiget hominibus ad quos,& alijs quibus operetur: similiter & temperans,& liberalis,& cæteri tales pluribus modis indigẽt: sapiens verò cõtemplari potest solus. Nam si ponantur pares in hoc quòd æquè indigeant necessarijs ad vitam, tamen in producendis operationibus actiui pluribus indigent, quàm contemplatiui: sapiens enim solus cõtẽplari potest, quãuis melius si sint duo, vt addatur amicus, tamẽ ipse solus est sufficientissimus.
{IPSA præterea propter seipsam amari,} Quinta est ra- 64
tio, Ea operatio quæ est propter se maximè expetibilis, est suprema felicitas humana: sed cõtemplatiua est huiusmodi: ergo contemplatiua est suprema felicitas humana. Nã cùm felicitas sit vltimus finis, nõ expeti debet alterius gratia, sed propter se:& hoc præcipuè cõpetit contẽplationi sapientiæ. Nam actione acquiri videtur aliquid pręter ipsam, aut plus, aut minus, veluti actione fortis acquiritur victoria, liberalis acquiritur gratia, temperati operatione fit sedatio perturbationũ vel affectuũ, vel cupiditatũ,& sic de alijs similib⁹. quare tales operationes non videntur meræ propter se: sed quoquo modo, etiã ob aliud quod per ipsas acquiritur: sed in contẽplatione nihil aliud acquiri videtur præter cõtemplationẽ

& ſpeculationem veritatis. Contemplamur enim vt contemplemur, & veritatem ſpeculemur, vt patet.

65 {PRAETER operationem ipſam, aut plus aut minus.} Non eſt intelligendũ ꝙ operatio actiua ſecundũ virtutẽ ordinetur propriè ad illud plus vel minus: ſed ſi cõparentur inter ſe. Nam operatio ipſa eſſet per ſe expetẽda etiã fine illis: verũ contemplatio maximè propter ſe, & gratia nullius expetenda videtur: actiuæ verò, etſi propter ſe expetãtur, tamẽ non videntur mere eſſe tales, nec liberari ab hoc omnino, quin aliquid aliud expetatur cum eis, vt exẽplis oſtendimus. Contemplari verò hoc non videtur euenire niſi per accidẽs, inquantũ ſapiens cõmunicat ſcientiã ſuã cum alijs dãdo doctrinã, quod potius videtur pertinere ad exteriorẽ actionẽ.

66 {AT qui felicitas in otio videtur.} Sexta ratio, Operatio quæ cõſiſtit maximè in otio & quiete quadã videtur eſſe ſuprema felicitas: ſed contẽplatio ſecundũ ſapientiã eſt huiuſmodi: ergo talis eſt ſuprema felicitas. Patet ratio, quia vltimus finis videtur eſſe quies & otiũ, id eſt operatio quieſcẽs, actiuæ verò operationes negotioſæ videnẽ eſſe quę maximè verſari videnẽ circa res bellicas aut ciuiles: ſed nemo expeteret bellicas actiones propter ſeipſas, eſſet enim nimiũ crudelis & ſanguinolentus. Item ciuilis hominis actio negotioſa eſſe videẽ, & ordinari ad quietẽ vel otiũ ciuitatis, & intẽdere honorẽ vel dignitatẽ: vel quia in his non eſt vltimus finis, vt oſtendimus in primo, videtur intẽdere potius felicitatẽ ſibi, & ciuibus, nõ eam politicã quã habet, ſed ſpeculatiuã ad quã ipſa actiua ordinati videnẽ tanquã ad ſupremũ ſinẽ. Itaque ſi cõſideremus ſucceſſiue iſtas operationes, reperiemus eas ordinari inter ſe hoc pacto, vt vna ſit ad aliã vſq; ad actiuã ſecundũ virtutẽ, & ipſa poſtremo ad contẽplatiuã, in qua quieſcere terminariq; videnẽ tanquã in ipſa perfectiſsima, & omniũ antecedẽtiũ poſtremo poſtrema. Cur enim acquirimus virtutes? vt operemur per illas. quid deindè? vt quieſcẽtes in otio contẽplemur. quare quicquid homo agit, ordinari videẽ ad contẽplatiuã operationẽ ordine naturali & eſſentiali tanquã ad vltimũ finẽ: & ideo actiua operatio ordinaẽ ad eã. vnde in ſexto cũ cõpareret prudẽtiã cũ ſapiẽtia: illius, inqt, gratia non illi iubet, vt patet. Cùm igitur cõparaẽ actiua ad ſpeculatiuã, actio videẽ eſſe propter ſpeculationẽ tanquã ob vltimum

timum & postremũ finẽ. Cùm verò sumit seorsum in genere suo, tũc & ipsa quoq; videt esse vltimus finis respectu operationũ actiuarũ & rerũ agibiliũ: videtur, inquã, operatio secũdũ prudẽtiã esse finis vltimus in tali genere. Verũ posteaquã peruenerimus ad eam, & proponatur nobis speculatiua, non quiescimus: sed vlterius proficiscimur ad ipsam speculationẽ tanquã ad otiũ & quietẽ animi nostri. vnde pleriq; philosophantium, vt ait Cicero, summũ bonũ in rerũ cognitione ponebant, euthymiã & athamiã, id est animi tranquillitatem quandã esse dicẽtes. Sed animaduertendũ est diligẽter quod suprà Philosophus dixit, ꝙ ipsa requies non est finis. fit enim gratia operationis. Hic autẽ dicit ꝙ felicitas in otio videtur consistere. sed loquutus fuit ibi de quiete, id est relaxatione, qua intermittit operatio ante cõsequutionẽ finis propter impotentiã cõtinuè operandi: hic autẽ sumit requiẽ in ipso fine quasi tranquillã & quietã operationẽ consistentẽ, & non ordinatã ad vlteriorẽ finẽ. & talis videt esse cõtẽplatio, sentẽtia Philosophi, in qua cõtẽplatione animus noster nõ quærendo per eã vlterius aliud quiescit quoad fieri potest in vita humana. Hoc autem addo, quia vt Augustinus inquit: Fecisti nos ad te, & inquietũ est cor nostrũ donec requiescat in te.

{Si igitur actuum omnium.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua cõcludit ꝙ operatio cõtẽplatiua est perfecta felicitas hominis cõgregando breuiter rationes suprà allatas, & incipiendo ab vltima hoc pacto, Si bellicæ & ciuiles actiones sunt negotiosæ, & affectãt aliquid aliud, & ordinantur ad otium & speculatiuã, ipsa autem cõtemplatiua nõ expetitur propter aliquid aliud, sed propter seipsam, & est perfectissima operatio, & maximè continua, & habet voluptatẽ propriã exaugentem operationem, & habent sufficientiã, & omnes deinde conditiones quarum suprà meminit. Patet ꝙ humana felicitas perfecta nihil aliud est quàm cõtemplatiua operatio, si sumat mensurã temporis & longitudinẽ vitæ perfectam: omnia enim quæ tribuuntur felicitati perfectæ debent tribui speculatiuo, & contemplatiuo felici: sed perfectum tempus videtur tribui ei. vnde in primo addidit cùm definiuit felicitatẽ, & in vita perfecta: ergo debita temporis & perfecta mensura tribuenda est felici contemplatiuo. Debet enim per longitudinem temporis accedere ad perfectio- 67

nem suã ipse homo, deinde operari diutius ad hoc vt sit perfectè felix, quia vna hirundo non facit ver, nec vna operatio felicem. quare requiritur diuturnitas temporis.

68 {ALIQVEM finem affectum.} Veluti felicitatem aliam à ciuili, id est speculatiuam.

69 {TALIS autẽ vita superat naturã.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosoph. posteaquã declarauit contẽplationẽ summã & perfectissimã esse hominis felicitatẽ, nũc idem cõfirmando, & vlterius afferẽdo, dicit ꝙ talis vita contẽplatiua est potior quàm ea quæ est secundũ hominẽ. Est enim præstabilior quã actiua: & cùm ambæ cõpetãt homini, cõpetunt per diuersa principia quorũ aliud est actiuũ, aliud cõtemplatiuũ. Ostendit igit̃ Philosophus quomodo cõtẽplatiua se habet ad hominẽ, & probat ꝙ ipsa est perfectissima felicitas hominis, & quoquo modo superãs cõditionẽ humanã, hoc pacto, Ea vita quę est potior quàm ea quę est secundũ conditionẽ humanã est perfectissima felicitas eius: sed cõtẽplatiua est huiusmodi: ergo cõtẽplatiua est perfectissima felicitas hominis & superãs quoquo modo cõditionẽ humanã. Addit enim ꝙ is qui sic viuit, scilicet vita contẽplatiua, nõ viuit secundũ conditionẽ humanã: sed secundũ quod aliqd diuinũ in ipso cõsistit, prout videlicet per intellectũ habet similitudinẽ cum substantijs separatis. Notandũ ꝙ homini cõpetunt plures vires & operationes & vitæ. Anima enim humana habet potentiã vegetãdi, quę non videt̃ cõpetere homini vt homo est: sed vt cõuenit cum plantis, quæ plantæ non habeant præstabiliorem vitã. quare viuens vita vegetatiua videt̃ viuere plantarũ vita: alia tribuit̃ homini, id est vita sensitiua quæ non videtur ei vt vltima sua operatio competere: sed vt cõuenit cum alijs animalibus. & tali vita viuere videt̃ vt animal quoddã, & vt brutũ. est & alia vita rationalis quæ tribuit̃ ei, quia viuere dicit̃ non vt planta vel brutũ: sed excellentiore & præstantiore vita. ea autẽ est duplex, & alia viuere dicitur vt homo, alia verò supra conditionem humanã; est enim ratio in homine vt principiũ rerũ agẽdarũ: est etiã ratio principiũ rerũ speculandarũ, id est mens actiua, & speculatiua, & altera agit humana agibilia, alia speculat̃ ea quæ sunt: sed cùm per rationẽ differat à belluis, cõuenientius esse videtur vt differat per eam potẽtiã rationalem quæ est propinquior

pinquior sensui, quàm per eã quæ est distantior. Differet igitur primò & immediatè ab illis per actiuã potentiã rationalem, & ideo talis potẽtia & operatio actiua cõpetet homini secundum conditionem humanã, si immediate per istam differt à belluis. Ex his colligitur quòd actiua felicitas cõpetere videtur homini viuenti cõditione quadã humana, & ciuili nõ viuenti præstãtiore & potiore, id est intellectiua quadã vita: quare alia erit ratio, & vita cõpetens ei vt viuit suprà cõditionẽ humanã, & vita quadã simili vitæ substantiarũ separatarũ quibus nõ cõpetũt vegetatiua, aut sensitiua, aut actiua propriè: ideo nõ dicũtur cõpetere eis propriè virtutes morales, vt dicet posteà Philosophus, nisi trãslatiuo quodã modo: sed viuunt vita cõtemplatiua & intellectiua, & talis propriè videtur eis cõpetere. homo aũt videtur esse mediũ inter alia animalia & essentias separatas, & habere similitudinẽ cum vtrisq; & dissimilitudinem etiã ob varias potentias & operationes. nã similitudinem habere videtur cũ brutis sensitiua potentia & operatione, differre ab eisdem per mentẽ & vitã actiuã immediate. Nã & si differat etiã per contemplatiuã, tamen est tanta distãtia quod non videtur immediatè differre: verum ex alia parte per mentem contemplatiuã, & vitam talem dicitur habere similitudinẽ cum substãtijs separatis. & ideo dicit Philosophus talem vitam potiorem esse quã humanam In carne enim, vt inquit Hieronymus, si bene memini, præter carnem viuere cœleste, & nõ humanũ esse videtur. Differt autem ab illis per inferiores potentias: sed sensitiua & vegetatina faciunt nimis magnam distantiam. quare dicemus quòd homo immediatè differt ab illis actiua vita vt sit differentia congrua: & sic homo secundum talem vitã competentem humanę conditioni dicetur viuere vt actiuus, vt ciuilis, & socialis. Sed quoniam hominem inter essentias separatas collocauimus, & ea quæ sunt irrationabilia, & penitus immersa in materia propter varias potentias & operationes animæ, dicere etiam possumus quòd anima humana veluti quædam natura media inter ea quæ sunt seiuncta à materia, & ea quæ sunt immersa in eadem, poni potest. Nam cùm non fiat transitio ab extremo ad extremum sine medio, si sumeretur alia natura media perfectior, quàm humana, statim esset separata à materia: sin ignobilior, descen

ſcẽderet ad irrationabilia,& immerſa in ipſa materia. qua-
re cõſentaneũ videtur vt ſit media ipſa anima humana inter
hæc,cũ detur ordo in eſſentialiter ordinatis. Hoc ſtãte oriri
videtur pulcherrima ratio ad probãdam immortalitatẽ ani-
morum hoc pacto,Si anima humana media ſit quędam natu
ra inter illa duo,ęquum eſſe videtur & congruum vt per eas
conditiones quibus plurimũ diſtat ab immerſis in materia,
ſimilitudinem habeat cum ſeparatis,& per eas quibus diſtat
à ſeparatis cõueniat cũ immerſis.Sed ſeparatæ eſſentiæ duas
habere conditiones dicuntur,quòd neq; producuntur ex ma
teria,neq; illam informãt:immerſa verò ecõtrà talia habent
duas alias ſuperioribus illis oppoſitas ,quòd ducuntur ex ma
teria,& illam informãt. Anima igitur humana cũ ſit media,
& differat ab vtriſque , & ſimilitudinem habeat cũ vtriſque
diuerſis rationibus,primo ſi conuenire debet cum immerſis,
aut conueniet inquantũ ducuntur ex materia, aut inquãtum
informant materiã:nõ primo modo,quia ſi duceretur de ma
teria,informaret etiã eandẽ,& eſſet omnino idem cũ illis,&
nõ media, vt ſuppoſitũ & declaratũ eſt. Relinquitur ergo vt
habeat ſimilitudinem cum illis inquantũ informat materiã,
& non ducitur ex materia.nam per hoc differt: ſin verò ſimi
litudinẽ habere debeat cũ ſeparatis,tunc nõ habebit inquan
tum ſeparatæ ſubſtãtiæ non informant materiam, quia illæ
nullo modo informant materiam : anima autem eſt forma
in corpore , & tota in toto , & tota in qualibet parte , & per
hoc differret ab illis ſeparatis inquãtum informat materiã.
quare relinquitur vt ſimilitudinem habeat per aliam condi
tionẽ cũ illis,id eſt inquãtum nõ producitur ex materia , nec
erit de potentia eiuſdem,quo ſtante ſequitur extẽplo ꝙ ani-
ma humana ſit immortalis , quia id quod non egreditur de
potẽtia materiæ,omnium doctorũ conſenſu eſt incorruptibi
le & immortale: ſed anima humana eſt talis:ergo anima hu
mana eſt immortalis. {OPORTET autem non quẽadmo-
70 dum.}Poſteaquàm oſtendit Philoſophus vitam contempla-
tiuam cõpetere homini ſecundum quod ſuperat conditionẽ
humanã,nunc affert ſententiam nõnullorum priſcorum qui
dicebant homines cũ ſint mortales oportere ſapere mortalia
& nõ immortalia.quam ſentẽtiam alij Solonis,alij Heſiodi,
quidam Simonidis dicũt fuiſſe. Eã carpit Philoſophus affe-
rendo

rendo tres cõclusiones quæ patebunt. Dicit igitur in primis, posthabere oportet eorum sententiã qui monent nos vt sequamur mortalia & humana, & eniti debemus viuere ea vita quę est similis immortalibus, & essentijs separatis, & secũdum eã vitã quæ est optima omniũ quæ sunt in nobis, id est, ipsa mens & ratio & intellectus, qui etsi sit paruũ mole, quia est indiuisibile & simplicissimũ, & per cõsequẽs caret quãtitate vel magnitudine molis, tamẽ vi multũ excellit, quia imperat ordine naturæ cunctis potẽtijs inferioribus quæ sunt in nobis, & præstabilitate quoq; excedit, cum sit simplex & immaterialis. quare quisque dicit Philosophus, videtur esse hoc, id est, mẽs & ratio, quia est principalissimũ in homine. & ideo affert primã conclusionẽ talem. Id quoquo modo videtur esse vnusquisq; quod est in eo præstabilissimũ: sed mẽs est præstabilissimũ in homine: ergo vnusquisq; videtur quoquo modo esse mens. Declaratur sententia Philosophi ex ijs etiã quæ dixit in nono, Videbitur, inquit, id esse quisq; quod intelligit, aut maximè quasi vnusquisq; videtur esse id principalius in eo quod omnia alia sunt quasi instrumẽta illius. quare si ab aliquo sui denominari debet, id à principalissimo debet fieri: sicut dicitur id factũ esse à ciuitate cũ fit à magistratu vel à gubernatoribus reipublicę tanquã à principalissimo, vt antea Philosophus tetigit. Sic igitur cũ homo viuit secundũ intellectum, viuit secundum vitã maximè propriã sibi, & gratificat ei, vt dixit in nono, quod est suijpsius summè præcipuum: itaq; absurdum videretur si quis omissa tali vita præcipua, & potiore, & sibi propria. illud enim quod est optimum secundum naturam, in vnoquoque genere est maximè proprium sibi: omissa, inquã, vita potiore & simili immortalibus declinet ad mortalia, vt illi monebãt. vnde secũda affertur cõclusio, Id quod est secundum naturã cuiq; proprium, est optimum & iocundissimum sibi: sed vita intellectiua est secundum naturã propria homini: ergo est optima, & iocundissima. atque ex hac oriri videtur tertia conclusio. Nam optima & iocundissima vita cuiusq; est ei felicissima: sed ea quæ fit secundum mentẽ est huiusmodi: ergo talis vita secundum mentem, & omnino cõtemplatiua est felicissima vita hominis. & iocundissima ei cũ sit maximè sibi propria. neque hoc repugnare videtur ei quod superius dictum

fuit,

fuit,quòd ſcilicet nõ eſt ſecundum hominẽ,ſed ſupra hominem:nõ enim ſecundum hominem quantũ ad naturam cõpoſitam,quia nõ eſt ſimplex natura hominis.eſt autem propriјſsimè ſecundũ hominem quantum ad id quod eſt principaliſsimum in homine,quod quidem perfectiſsimè inuenitur in ſubſtantijs ſuperioribus:in homine autem imperfectè videtur,ſi comparetur cum illis,& tamen iſtud parum mole,quia eſt indiuiſibile,vi & nobilitate excellentius eſt omnibus alijs quæ ſunt in homine.ſed notandum quòd nullum indiuiſibile propriè habet molem,ſunt autẽ multa indiuiſibilia quæ ſunt imperfectiora diuiſibilibus, vt punctum reſpectu lineæ quæ eſt diuiſibilis,& linea quæ reſpectu ſuperficiei,& inquantum eſt eius terminus eſt indiuiſibilis,& ſuperficies reſpectu corporis. Corpus enim trinæ dimenſionis eſt perfectius,& puncto,& linea,& alijs huiuſmodi præcedentibus ipſum:ſed ne quis forſitan indiuiſibile tale,id eſt mẽtem aſpernetur ita vt putet quòd talis indiuiſibilitas arguat defectum in mẽte,vt facit in multis,ideo Philoſophus adiunxit vi,& pretioſitate multo magis excellit.Sic igitur patet quòd contemplatiuo ſecundum virtutem mentis eſt ſumma felicitas humana,& maxima quoad fieri poteſt in hac vita.Cæterũ ne quis fortè miretur Philoſophũ in ſeptimo dixiſſe quandã heroicã eſſe virtutẽ ſuperantem cõditionem humanã,hic quoq; dicat contemplatiuã quaſi ſuperare naturam hominis,& cõditionem quoq; humanam:ideo intelligendũ eſt quòd ibi in ſeptimo loquebatur de ea virtute quæ circa mores hominum videtur ſuperare cõmunem curſum humanæ naturæ,& tamen eſt mediocritas inter duo vitia,id eſt,inter immanitatẽ quæ eſt exceſſus,& immanitatẽ quę eſt defectus.hoc autem in loco Philoſophus loquitur de contemplatiua,quæ ab omni negotio ſeparata non dicitur verſari circa mores hominũ:ſed circa ſpeculatiua & intelligibilia.& quia eſt ſecundum perfectiſsimam potentiam omniũ quæ ſunt in nobis,ideo dicitur quoquo modo excedere naturam hominis,eo modo quo ſuprà diximus,inquantũ talis vita ſimilis eſt vitę ſubſtantiarũ ſeparatarũ:accedit etiã quòd eſt circa nobiliſsima obiecta:ideo principatum ei tribuit Philoſophus inter omnes viuendi rationes,& modos & felicitatem ſupremam in tali vita,& operatione collocauit.

De feli

De felicitate actiua, ac præcipuo munere operationis. CAP. VIII.

Ecundò autem est ea uita quæ à uirtute alia 71
manat. Operationes enim quæ ab hac prodeunt, humanæ sunt. nam iusta & fortia, et cætera quæ à uirtutibus proficiscūtur, inter nosipsos agimus, in cōmercijs, & neceßitatibus, atq; actibus cōmunibus, & item affectibus unicuique seruātes decorum. hæc autem omnia constat esse humana. Nonnulla & à corpore prouenire uidentur: & multū uirtus morū cum affectibus iuncta est. Coniuncta est etiam & prudentia moris uirtuti, & hæc prudentiæ: si principia quidem prudentiæ à uirtutibus ipsis emergant, rectum uerò moris uirtutum à prudentia manat. Cùm autem hæ sese sic habeāt, ut à se mutuò pendeant, sintq; coniunctæ affectibus: circa ipsum cōpositum fuerint. at cōpositi uirtutes humanæ sunt. quare & ea uita quæ ab ipsis proficiscitur, & felicitas humana est. Mentis autem est separata. Atque tantùm de ipsa sit dictum. exactè nāque dicere proposito maius est. Videbitur autē & externa affluētia perparū, aut 72
minus indigere quàm moralis. opus est enim utrisq; necessarijs rebus. Atque sit æquè: quanquā circa corpus & res tales ciuilis homo magis elaborat. parua enim differentia fuerit. In operationibus autem non mediocriter different. Etenim liberali quidem ad liberalitatis operationes exercendas: & iusto ad retributiones: pecunijs opus erit. Voluntates enim non sunt manifestæ. Simulant autem & qui non sunt iusti, agere iustè uelle. Forti autem opus est potentia, si agit aliquid eorum quæ à uirtute proficiscuntur, & potestate etiam temperanti. quo nanque modo aut hic, aut cæterorum quisquam manifestus erit? Quæritur

autem

autem utrum magis proprium sit uirtutis electio, an ipsi actus: quippe cum in utrisq; uirtus consistat. atque constat in utrisque perfectum ipsum consistere. Ad actus autem multis indiget: & quo maiores pulchrioresq; sunt, eo pluribus indiget. At contemplanti nullis huiuscemodi rebus ad operationem est opus. quin & impedimento fere sunt ad contemplationem. Sed hoc ipso quo homo est, atque cum pluribus uiuit, expetit ea agere quæ a uirtute proficiscuntur. indigebit igitur talibus ad ea agẽda quæ ad ho-
73 *minem spectant. Atque felicitatem perfectam contemplatiuam quandam operationem esse, hinc quoque fuerit manifestum. Deos enim maxime beatos esse putamus, atque felices. At quosnam actus tribuere illis oportet: iustos'ne? An ridiculi uidebuntur, si cõmutant & deposita reddant, & huiusmodi cætera agant? At fortésne, propterea quòd formidolosas res sustinent, periculaq; subeunt honestatis ipsius causa: An liberales? at cuinam dabunt? Absurdum est insuper si nummos etiam habeant, aut aliquid tale. An temperantes? at quidnam fuerint? An laus est importuna si prauas dij cupiditates nõ habere dicatur: Ita per omnia discurrenti, cuncta quæ sunt circa actus, parua quædam et indigna dijs immortalibus sanè uidentur. At uerò uiuere ipsos uniuersi putant: quare & operari. Non enim oportet illos, ut endymionem aiunt, dormire. Viuenti igitur ei cui actio & multò magis effectio non tribuitur, quidnam aliud præter contemplationem restat? Quare dei operatio præcellens beatudine, contemplatiua sine controuersia fuerit. Et humanarum igitur operationum ea homo est*
74 *summè felix, quæ illi maxime est cognata. Signum est huius & animalia cætera felicitatis expertia esse: tali penitus operatione priuata. Nam dijs quidẽ tota est uita beata*

talem

talem habẽtibus operationẽ. hominibus autẽ, quo ad ipsos
talis operationis quædã inest similitudo. At animalium cæ
terorũ nullum prorsus est felix. quippe cùm nulla ex par
te particeps sit contẽplationis. Quousq; igitur cõtẽplatio
sese extendit, eousq; sese extẽdit & felicitas ipsa. & qui-
bus cõtẽplatio magis inest, ijs & felicitas magis inest, nõ
per accidẽs quidẽ, sed per seipsam utiq; cõtẽplationẽ. hæc
enim per seipsam est pretiosa. Quare felicitas contẽplatio
fuerit quædã. Est autẽ opus huic & prosperitate externa 75
cùm sit homo. Natura nanq; ipsa non est ad contemplan-
dum sufficiens: sed & corpus sanũ esse oportet, & alimẽ
ta, reliquumq; famulatũ adesse. Non tamen putandum est 76
multis ac magnis ei opus fore qui futurus est felix: si fieri
nõ potest ut sit beatus sine bonis externis. Neq; enim suffi
ciẽtia, neq; iudicium, neq; actus in exuperatione cõsistit.
sed fieri potest ut & non principes terræ ac maris agant
honesta. Etenim à mediocribus facultatibus potest quispiã
agere per uirtutẽ. Atq; id clare cernere licet. priuati nãq;
nõ minus agere uidẽtur res bonas, quàm qui sunt in pote-
statibus constituti: imò etiã magis. Satis autẽ est tot facultα
tes habere. erit enim eius uita felix qui per ipsam opera-
tur uirtutẽ. Solon etiam bene fortasse de felicibus sensit,
quiquidẽ eos esse felices dixit, qui mediocriter res habue- 77
runt externas, & pulcherrimas res (ut putabat) egere, 78
**modesteq; uixere. Fieri enim potest, ut mediocria poßi-*
dentes agãt ea quæ agere oportet. Videtur autẽ & Ana-
xagoras, non locupletẽ, neque potẽtem felicẽ ipsum exi-
stimasse: cùm dixit se non mirari, si quis absurdus multitu
dini uideatur. hæc enim sentiens res solùm externas, his iu
dicare tantummodo solet. Consentaneæ igitur nostris sen-
tentijs & sapientum opiniones esse uidentur. at enim ha- 79

* καὶ βεβιωκότας σωφρόνως, id est seu modeste temperatè uiuere.

bent quidem & talia quandam fidem. Veritas tamẽ in ijs quæ in actionem ueniunt ex operibus iudicatur, & uita. In his enim præcipuè certitudo ueritatis cõsistit. Conside rare enim oportet ea quæ antea dicta sunt ad opera referentes, & uitam. Et si consona sunt operibus, accipienda sunt, sin uerò discrepant, uerba sunt tantùm putanda. At

80 *uerò qui mẽte operatur, & eam colit, disponitur optimè. *is & amicißimus dijs immortalibus esse uidetur. Nã si dij curam humanarum rerum, ut existimatur, aliquã habent, rationi sanè consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum, maximeq́; sibi cognatum. hoc autẽ fuerit ipsa mens. & in eos qui maximè hoc amant atq; honorant, beneficia uicißim conferre, tanquam curam ijs quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibẽtes, & rectè beneq́; agentes. At constat hæc omnia maximè sapienti inesse. *Amicißimus igitur sapiens ipse dijs immortalibus est. Eundem autem cõueniens est & felicißimum esse. Quare sapiens hoc quoque modo maximè fuerit felix.*

θεοφιλέστατος ἔοικεν εἶναι.

θεοφιλέστατος ἄρα.

COMMENT.

71 SECVNDO autẽ est ea vita quæ à virtute alia.} Hoc est tertium cap. huius tractatus in quo Philosophus posteaquam declarauit felicitatẽ consistere in optima operatione secundum optimam virtutem principalissimę potentiæ nostræ, & quòd talis erat contẽplatio secũdum sapientiam: nũc considerare videtur de felicitate actiua comparando eam cũ ipsa contemplatiua, & ostendendo ꝙ contemplatiua felicitas quæ est in contẽplatione mentis secundum sapiẽtiam est longè præclarior quàm actiua quæ est actio secundum prudẽtiam. Diuiditur autẽ hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima autem probare videtur, sicut diximus, felicitatẽ actiuam esse inferiorem cõtemplatiua quatuor rationib⁹. Prima ratio, Id quod est humanũ, videtur esse inferius eo quòd superat quoquo modo conditionem humanam: sed feli

felicitas actiua proueniens à prudentia & virtute morali, est humana: cõtemplatiua verò, etsi sit hominis, superare tamen videtur conditionem humanam: ergo actiua erit inferior contemplatiua. Maior est nota. Minorem declarat Philosophus per quatuor conclusiones tales. Prima hoc pacto: Operationes quæ versantur circa res humanas sunt humanæ: sed ea quæ proueniunt à virtutibus morum versantur circa res humanas: ergo sunt humanæ. quòd autẽ ita sit, declarat Philosophus discurrendo per operationes fortitudinis & iustitiæ, & similium quas ostendit versari circa actus externos vel affectus internos, quæ sunt humana, vt patet in textu. Secunda conclusio est talis, quòd virtutes morum & prudentia sunt inter se coniunctæ. ex quo sequitur quòd si virtutes morum sint circa res humanas, erit etiam ipsa. Probatur autem conclusio hoc pacto, Virtutes quæ sunt ita inter se vt altera mutuo dependeat, sunt cõiunctæ inter se atque connexæ: sed virtus morum, & prudentia sunt huiusmodi: ergo sunt inter se coniunctæ atque cõnexæ. Ratio patet, quia principia prudentiæ quæ sunt fines cõsequendi honesti, prouenire videntur à virtutibus morum: rectitudo versa vice virtutum moralium, qua diriguntur virtutes tales ad consequendum bonum finem, fit ab ipsa prudentia. vnde in sexto, Insuper, inquit, opus perficitur secundum prudentiam, & moralem virtutem, etenim virtus intentionem facit rectam: prudentia verò ea vniuersa dirigit quæ ad illam perducunt. sed hæc latius in sexto. Patet ad propositum nostrũ quod istæ sunt inter se coniunctæ ex ijs quæ diximus, & etiam ex definitione virtutis, ita vt ad se mutuo pendeant, & prudentia sit gubernatrix, & quasi clauum tenens inter ipsas secundum dirigit cursum ad portum, id est ad finem optimum attingendũ antea sibi propositum. Tertia conclusio est, quòd virtutes morũ & prudentia sunt circa cõpositum, Hæ virtutes quę videntur esse coniunctæ cum affectibus, sunt virtutes vt circa compositum: sed virtutes morales & ipsa prudẽtia sunt huiusmodi: ergo circa cõpositum. Et ratio est, quia morales virtutes sunt coniunctæ cum affectibus, prudẽtia cum moralibus virtutibus: ergo cum affectibus. sed affectus sunt communes composito ex anima & corpore cùm pertineant ad partem sensitiuam. Ex quo affertur Quarta cõclusio talis, quòd virtutes

morales,& ipsa prudētia sunt virtutes humanæ:hæ virtutes quæ sunt circa cōpositum sunt humanæ inquātum homo est cōpositus ex anima & corpore:sed tam virtus moralis quàm prudētia est huiusmodi:ergo tales virtutes dicūtur humanę. Ex quo patet quòd vita quæ est secūdū prudentiā & virtutē moralē dicenda est humana:& hæc dicitur vita actiua,& per cōsequens felicitas actiua dicetur humana. Ex quibus cōcluditur probatio minoris primæ rationis & cōclusio principalis,ꝙ est inferior cōtemplatiua,quæ videtur superare cōditionem humanā,cū sit intellectiua & separata ab ijs affectibus & actionibus humanis.vnde cū prudentia sit virtus intellectiua,& videatur separata etiā ab istis humanis,ideo attulit Philosophus eā rationē qua probare nititur eā esse cū moralibus,quę sunt circa affectus & actus humanos.vnde cū & prudētia circa talia versetur,& ad talia se vertat,videt̄ humana.

72 {VIDEBITVR autem & externa affluentia.}Allata prima ratione,& cōfirmata multis conclusionibus ad declarandum principale intentum,quòd felicitas actiua est inferior quàm speculatiua:nunc affert secundā qua idē ostendit quòd speculatiua est præstantior,hoc pacto,Ea vita quæ paucioribus indiget est præstātior ea quæ indiget pluribus externis: sed contemplatiua indiget admodū paucis, actiua pluribus: ergo cōtemplatiua est præstātior quàm actiua.Maior patet, quia minima indigētia arguit maiorē sufficientiā,& per cōsequens maiorē perfectionem vitæ quàm illa quæ est maioris indigentiæ.Minorem declarat Philosophus,id est,quòd actiuus pluribus indiget.Primò,actiui & speculatiui cū sint homines,rebus externis necessarijs ad viuendū ambo indigent:verum circa corpus magis laborāt actiui & ciuiles homines,quàm cōtemplatiui:quod nonnulli exponunt,quia in exercendis operationibus suis magis exercent corpus,tamen exponi quoq; aliter potest,quòd maiorē curā adhibent circa corpus,vt circa victum,& vestitum,& domos,& alia eiusdem generis pertinentia ad cultum corporis:speculatiui verò habitis necessarijs non curant de alijs.sed ponamus,dicit Philosophus,quòd in talibus necessarijs ad viuendum & alendā vitā sint pares vel parua sit inter eos differentia in his,verūtamē in eo erit differētia magna,quòd actiuus multis indiget ad operandum quibus nō indiget speculatiuus.Liberali enim

enim ad dandũ,& iusto ad remunerationes faciẽdas est opus externis bonis:sic etiam forti est opus viribus, & temperato licentia rerum circa quas possit concupiscentiam moderari. & sic de alijs virtutibus quæ sunt circa affectus vel actus. sed cũ aliquis dicere potuisset, virtus consistere videtur in actu interno,quid enim si nõ adsint nũmi & facultates? est enim dispositus promptè ad operationẽ studiosam producendam si adessent facultates:ideo subdit Philosophus quòd volupta tes hominũ nõ sunt manifestę,scilicet sine operationib⁹ externis.multi enim iniusti simulãt se velle agere iusta,& fortes fortia, & sic de alijs: quare oportet vt concurrant etiam actus externi ad cõpletam perfectionem virtutis.Vnde quęritur & quæri solet in vtro magis cõsistat,an in electione,an in actu externo,quod est signũ eam consistere in vtrisque, & quãuis electio sit principalior in virtute morali, vt antea dictum fuit, tamẽ ad omnimodam(vt ita loquar)perfectionẽ virtutis moralis requiri videtur non solũ electio, sed etiam actus exterior:sed contemplanti non est opus tot,& talibus, quin etiã ipsum impedire vidẽtur potius & distrahere.Vnde anteà etiam dixit ꝙ nimiæ prosperitates impediũt felicitatem ciuilem,& actiuã:ergo multò magis speculatiuã.& non solũ nimiæ,sed ea etiam externa quæ sibi adessent pręter necessaria ad viuendum, quibus indiget inquantum est homo & viuit cũ pluribus,& inquãtum interdum subit vicem actiui expetẽdo ea agere quæ sunt secundum virtutẽ moralem & actiuam. Cõcluditur quòd longè paucioribus indiget contemplatiuus quàm actiuus, & ex tali minori indigẽtia infertur,quòd contemplatiua est præstantior quàm ea quæ est secundum virtutem moralem,& quàm actiua.

{AT verò felicitatẽ perfectã.}Affert tertiam rationẽ Philosophus qua idem probat,scilicet ꝙ felicitas contẽplatiua est perfectior quàm actiua,hoc pacto, Ea operatio atq; felicitas quæ est similis operationi quam substãtijs separatis vel ipsi ideo tribuũt,est perfectior ea quã eidem nõ tribuũt: sed contemplatiua tribuitur ei,non autẽ actiua propriè:ergo contẽplatiua est perfectior & excellentior quàm actiua.Maior est manifesta,quia omne perfectum tribuitur in deo.Minor declaratur à Philosopho: & primò quòd actiua non tribuitur substantijs vel deo secundũ moralem vitã,quia si talis tribue 73

retur,tūc ex cōsequēti tribuēdæ essent morales virtutes quas nō solemus propriè tribuere,vt patet inductiuè per omnes. Ridiculū enim esset,dicit Philosophus,si operatiōes iustitię in reddēdis depositis,& operationes fortitudinis circa terribilia,vel tēperātię & huiusmodi tribueremus deo.Nā vbicūq; est virtus morū,ibi perturbatio cadit vel affectus:sed in deū qui est perfectissimus nullo modo perturbatio vel affectus cadit:ergo nec virtus ꝓpriè morū tribuitur deo,nec etiā ars. quare cū agere hoc pacto,& multò magis facere remoueatur ab eo,id est nō tribuatur,quid ergo tribuetur ei præter contemplationē,cū sit ei aliqua operatio tribuenda?ex quo concludit,ꝙ cū ea operatio quæ est similis operationi diuinæ,sit omniū perfectissima,& cōtemplatio sit huiusmodi,ꝙ cōtemplatiua erit nostra suprema felicitas, & longè excellentior quā actiua:verùm cū inter cōtemplatiōes detur gradus, perfectissima cōtemplationum erit ꝑfectissima felicitas. Notandum primò ꝙ operatio aut est actiua,aut factiua,aut cōtemplatiua,posthabitis vegetatiuis& sensitiuis.Operatio igitur actiua videtur ꝓuenire à virtute morali atque ab ipsa prudētia quibus ꝓducimus actiones studiosas: factiua aūt videtur prouenire ab arte qua facimus aliquod opus,veluti statuā,& plerunque remanet opus,vt de statua diximus:interdū nō remanet, veluti in pulsatione citharæ per artē citharizādi euenire videtur:sed operatiōes actiuæ perficere vidētur habentē etiā extra extendi ad alios,factiuæ verò vidētur perficere potius ipsum opus vt statuā,quanquā ipsa ars quę est habitus dicatur etiā esse perfectio intellectus factiui.Cōtemplatiua vero operatio nunc ab habitu principiorum qui dicitur intellectus,nunc ab habitu conclusionum qui dicitur scientia,nunc & præcipuè atque maximè à sapientia quæ est vtrorunque perfectissimus habitus prouenire videtur,& habentē ipsum perficere secundum eam potentiam nobilissimam omnium quæ in nobis sunt, & non ordinari ad aliquid aliud nisi per accidens.quare factiua operatio est minùs perfecta quā actiua, & actiua quàm cōtemplatiua quæ est omnium perfectissima,& præcipuè cùm similis esse dicatur operationi quæ tribuitur deo. Nā propriè actiua secundū virtutes morales hoc pacto nō tribuit ei,nec factiua,sentētia Philosophi,& tamen tribuēda est aliqua:ergo cōtēplatio.dicere aūt quomodo tribuatur

biatur cōtemplatio ipsi Deo, nō est præsentis speculationis. Dei enim cōtemplatio dicitur esse perpetua & vnica: est ibi id quod intelligit, & quod intelligitur. & intellectio idē re: verū si quā est similitudo & vestigiū operationis illius, nō est nisi ipsa contēplatio. sed ijs omissis quæ ad theologos referimus, veniamus ad illud quod Philosophus dicit, remouendo virtutes morales à Deo & actiuas: sacri tamē appellant eū iustū & fortē. quare notandū ꝙ aliquo modo attribuere possumus ꝙ dicatur iustissimus, sed alio modo quàm nos: & similiter studiosissimus, id est trāslatiue, vt inquiunt, non eñ est ibi perturbatio vel affectus. verùm distribuere videtur Deus vnicuiq; quod suū est, hoc pacto, quia creauit omnia, & cū sit aliud præstātius alio, & sint diuersa, tribuit Deus vnicuique quod cōuenit, vt homini mentē, animalibus alijs sensum, plātis vegetatiuā, & sic de alijs successiue sua partit dona. & hoc pacto Deo iustitiā tribuere solemus. Itē vlterius dicere possumus Deū esse iustissimū quia cōstituit pœnas & præmia secūdū merita, eodē pacto liberalitatē fortitudinē & alias virtutes tribuere possumus, quas ita appellāmus translatiue ab ijs quæ sunt in nobis vt per similitudinē intelligunt, non ꝙ sint eo pacto in eo, quia in Deo nō sunt vllo modo perturbationes vel affectus: sed sunt rationes quædā liberatæ penitus ad huiusmodi cōditionib. quæ humanis virtutib. tribuūtur: verū supereminēti quodā modo tribuunt ei ab æterno. ꝓbuimus quoq; omnipotētiā, respiciēdo ea quæ nō implicāt cōtradictionē. sed hæc ad theologiā pertinent, vt supra dictū fuit. quare ad sacrarū literarū veritatē nosipsos referimus & hanc materiā. Illud tm̄ patet ad nostrū præsens propositū ꝙ inter operationes humanas ea quæ est simillima diuinę speculationi est felicissima, & ea est contēplatio, sententia Philosophi.

{SIGNVM est etiam huius, quòd animalia.} Quarta est 44
ratio quæ sumitur ex quodā signo, quo idem probat ꝙ speculatiua operatio est suprema felicitas nostra, & omnino perfectior quàm actiua, dicendo quòd huius signū est quod animalia irrationabilia quæ sunt expertia felicitatis carent vel vacant penitus tali operatione, quia non habent mentem: sed maximè distant ab ea, & presertim à speculatiua. Nam in alijs habent similitudinem quandam etiam cum operationibus virtutum moralium, sicut leo dicitur per quandam

ſimilitudinem habet fortitudinẽ,& formicæ cõgregare ali-
mentum vident̃,& cõſtituere cœtus & partiri munera inter
ſe,& diuidere receptacula in tres partes, quarum in alia tra-
dunt reponere mortuas,in alia nutrimentũ,in alia ipſas ver-
ſari.itaq; agere videntur inſtinctu naturali ac ſi haberẽt pru
dentiã: & illa vis irrationalis qua ducuntur huiuſmodi ani-
malia ad hæc efficiẽda,videtur eſſe ſuprema in illis,ſicut eſt
mens in nobis.quare in his agendis videntur habere ſimili-
tudinem cum quibuſdã operationibus noſtris: verũ a cõtem
platione penitus abſunt,nec vllã nobiſcum in hoc ſimilitudi
nem habent:ſed nec mentẽ habent,vt diximus,nec vniuerſa
le percipiũt,Ratio igitur cõſiſtit in eo,ꝙ cùm videamur per
cõtemplationẽ tantũ diſtare à brutis quæ ſunt penitus exper
tia felicitatis,ideo ſuprema felicitas humana in ea cõſtituen
da videtur,& actiua etiã per hoc apparet quòd longè eſt infe
rior ipſa contemplatiua.Homines igitur,dicit Philoſophus,
intantum ſunt beati inquãtũ exiſtit in eis quædã ſimilitudo
talis operationis,ſcilicet ſpeculatiuæ,& felicitas eouſq; ſe ex
tendit quouſque ipſa contemplatio.& hoc dupliciter:aut ex
parte temporis & durationis ipſius cõtẽplationis,vel exten-
dit ſe ex parte ſubiectorũ in quibus eſt, quod videtur magis
accommodatũ.Duæ igitur his in ſumma videntur eſſe pręci
puæ rationes ad oſtendendũ ſpeculatiuã eſſe ſupremã felici
tatem,& eſſe præſtãtiorem actiua:vna quia cõtemplatio eſt
ſimilis operationi diuinæ,alia quia per cõtemplationem val
de diſtamus à brutis.Sunt autẽ nonnulli qui dicunt pauca de
contemplatiua felicitate dixiſſe Philoſophum in lib. Ethic.
verùm ſi diligenter animaduertimus,reperiemus ꝙ illa pau
ca vi cõtinent multa,& præſertim cùm pluribus rationibus
declarauerit contemplatiuã felicitatem eſſe ſupremã & pro-
prijſſimam inter omnes operationes humanas,vt patuit.

75 {EST autem opus huic & proſperitate.}Hæc eſt ſecunda
pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quomodo fe
lix contemplatiuus ſe habet ad externa bona. dicit igitur ꝙ
ſibi opus eſt rebus externis, id eſt neceſſarijs ad vitam cùm
ſit homo.& ratio eſt,quòd homo non eſt tantum mens vt ſit
ſufficiens ſecundum naturam ſuam quæ non eſt ſimplex ad
hoc vt poſsit ſolummodo contemplari,ſicut faciunt ſubſtan-
tiæ ſeparatæ:ſed cùm habeat corpus,indiget neceſſarijs,qui-
bus

bus ſuſtentari poſsit,& etiam ſanitate. Indiget enim ſpiritu ob hoc, quia facilè non poteſt contemplari ſine ſubminiſtratione potentiarum ſenſitiuarum, in quibus ſuſcipiuntur ſpecies quę deſeruiunt intellectui. quare neceſſari; , quæ ad hæc requiruntur, indiget coutemplatiuus.

{NON tamen putandum eſt.} Quãuis felix ſpeculatiuus 76
indigeat rebus externis, vt diximus, declarat tamen Philoſophus ꝙ nõ indiget multis, nec abundãti proſperitate. quam ſententiã probat primò ratione hoc pacto, Plura requirunt ad operationẽ ſecundũ moralem virtutem, quàm ad cõtemplationem: ſed in illa non requiritur ſuperabundãtia, ſed in quadam menſura, quia nimiæ proſperitates impediunt felicitatem, vt ſuprà dixit: ergo multò pauciora requiruntur in contemplatiua. Similitudo tenet, & conſequentia probatur, quia nec ſufficiẽtia, nec iudicium electionis, nec actus virtutis cõſiſtit in ſuperabundantia. Probare etiã videtur ꝙ actiui in operationibus ſecundum moralem virtutem non indigent multis ad operandum. Nam priuati & mediocres homines melius operari videntur res bonas vt plurimũ, quàm ij qui ſunt in poteſtatibus cõſtituti, & qui habent ſuperabundantiam proſperitatis, vt videmus per ipſam experientiam.

{SOLON etiam bene.} Probat idem autoritate Solonis 77
& Anaxagoræ, deinde oſtendit quomodo ſunt intelligendæ illæ autoritates. dixit autẽ primò ꝙ Solon bene forſitan ſenſit cùm dixit illos ſatis fuiſſe felices q mediocres habuerunt facultates, & ſatis de rebus externis, & res geſſerũt optimas. Anaxagoras verò cùm eſſet philoſophus, & daret operã ſpeculationi, negligeretq; ꝓpterea rem familiarẽ ſuã, atq; ob id pauper eſſet, & à vulgo cõtemneretur & haberet ineptus atq; abſurdus homo, dicere ſolebat nõ eſſe mirandũ ſi multitudo imperita ita iudicaret, q̃ pcipit res externas, & ſecundũ illas iudicat, & nõ diſcernit bonũ, niſi id qđ extrà ei apparet.

{FORTASSE.} Hanc particulam addidiſſe videtur Phi- 78
loſophus, quia non aſſentitur in omnibus ſentẽtiæ Solonis. Solon enim eum qui iam vixit felix, appellandum cenſet felicem: Philoſophus verò cùm loquatur de felicitate humana, præſenti felicitate appellat felicem. videamus autem primò quonam pacto de ſententia Solonis diſſeruit.

{AT enim habent quidẽ.} Oſtendit hac in parte Philoſo 79

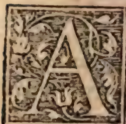
phus quomodo istæ sentẽtiæ sint credẽdæ:& hoc facit,q̃a cũ attulerit ipsas sine vlla ratione vel probatione potuisset aliquis dicere nõ ijs adhibendã fidẽ.ideo Philosophus dicit credendũ esse ijs propter operationes,& experientiã vitę.Nam veritas circa ea quæ agimus consistit in operibus,& circa ea quæ speculamur in rationibus & demõstrationibus & scientijs.quare tunc putatur esse credendũ sententijs & sermonibus in rebus agendis cùm opera eorũ qui tales sententias afferunt illis sentẽtijs respõdent: ꝙ si vita & opera discrepant à sententijs & verbis,existimãdæ sunt tales sentẽtiæ inanes quoad eos qui illas proferũt.Oportet enim non solũ docere: sed etiam facere ea quæ doceas, Castigo corpus meũ, inquit Apostolus,& in seruitutẽ redigo,ne cùm alijs prædicauero, reprobus efficiat. Et author veritatis,Opera mea testimoniũ perhibẽt de me:& si mihi nõ creditis,credite operibus meis. quare in ijs quorũ finis principalis nõ ast cognitio,sed actio, cùm opera cum sentẽtijs concordãt,tunc adhibetur fides. Solon igit̃ & Anaxagoras cùm aspernari viderentur re ipsa abundantiã externarũ rerum,fidem suis sententijs faciebant.

80 { AT verò qui mente operatur,eam & colit.}Hæc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus ostendit quomodo felix contemplatiuus se habeat ad essentias separatas : & afferuntur tres cõclusiones,quarũ prima est talis,Is qui amat & colit id quod in homine est præstabilissimũ,& ideò vehementer acceptũ,est Deo amicissimus vel charissimus:sed vir sapiens est huiusmodi:ergo vir sapiens est amicissimus vel charissimus Deo. Nam sapiens colit mentem quæ est optimum in hominibus,& simillimum ijs quæ sunt in Deo,Nec enim Deus,inquit Cicero, qui intelligitur à nobis alio modo intelligi potest:nisi mens soluta quædam & libera,& segregata ab omni conditione mortali:tunc vltra si Deus habet curã rerũ humanarũ,dicit Philosophus, vt habet & communi sentẽtia & opinione creditur, profectò vir sapiẽs charissimus existens Deo cùm mentem colat & bene operetur, multa beneficia & magna à Deo consequetur bona. ex quo sequitur hoc pacto.Secunda cõclusio, Qui Deo est amicissimus vel charissimus,est felicissimus:sed sapiẽs q viuit intellectiua vita est huiusmodi:ergo sapiens est felicissimus.Atq; ex ijs Tertia cõclusio sequitur talis,quòd cõtemplatiua felicitas

citas quæ est operatio secundum sapientiam, est suprema no stra felicitas, sentētia huius Philosophi, & longè prçstantior quàm actiua, licet actiua etiam in genere suo sit summū bonū. vnde ea verba quæ in textu Philosophus tāgit, vbi dicit, rectè beneq; agētes, referre ad actiuam possumus ne illā excludamus. Cōcluditur autem quòd vltimam & supremam felicitatē humanā collocauit Philosophus Aristoteles in operatione secundū sapientiam qua virum sapientē coniungi cū causa sua quoquo modo velle videtur, id est cū summo Deo authore suo, vt ei per contemplationē eo pacto amicissimus vel acceptissimus fiat, & per quādā amicitiam, si dicere licet, ei coniungatur quoad fieri potest. Ex quo forsitan nonnulli elicerent amicitiā talem esse similem ei quā sacri scriptores appellant charitatē, & arguerent per hoc felicitatē nostram non minus cōsistere in actu voluntatis quæ est charitatis domicilium, quàm in operatione intellectus & mentis. Notandū quòd humana felicitas summa atq; suprema, vt ex dictis Philosophi colligitur, in vita contēplatiua videtur cōsistere per quam homo cōiungi quoquo modo Deo videtur, & magis quàm per actiuā. Et hoc idē in duodecimo Metaphysicæ Philosophus, id est quòd contēplatio est nostra felicitas, vbi etiā indicare videtur nostram felicitatem humanā cōsistere in contēplatione substantiarum separatarum, & præcipuè & maximè ipsius Dei: datur enim gradus inter operationes speculatiuas, & earum perfectio sumitur non solū ex parte mentis, & nobilissimæ potētiæ nostræ, sed etiā ex nobilitate obiecti. Quare cùm Deus sit perfectissimus omnium obiectorum circa quæ mens speculando versatur, meritò non quæcunque cōtemplatio erit in summo gradu, sed ea quæ erit circa bonitatem diuinam, & ipsum gloriosissimū Deum, vnde oriri videtur amicitia & coniunctio illa, per quam vir bonus & sapiens quoquo modo contemplando ipsum coniungitur causæ suæ: & hanc dicerent forsitā aliqui similē esse ei, quam theologi charitatē appellāt. ex quo agitur disputatio de actu voluntatis & operatione mentis, vt suprà etiā diximus, cuius determinatio à sacris theologis petenda est. Patet igitur ex dictis summum bonum nō simpliciter atque ex omni parte perfectum, sed tale quale vitæ humanæ competere potest, quid, & quomodo sit, sententia huius Philosophi Aristotelis.

Perora

Peroratio operis. CAPVT IX.

81
T enim si de his, atq; uirtutibus, & insuper de amicitia, uoluptate'ue satis figura diximus: est'ne putandũ nostrum propositũ iam finẽ habere? An queãdmodũ dicitur: non est in hoc rebus agẽdis finis, perspexisse cognouisseq; singulas, sed potius agere? Nec de uirtute scire sat est: sed enitẽdum est ipsam habere, ac uti: uel si quo alio modo boni ef-
82 ficiamur. Si igitur uerba sufficerẽt ad faciendos homines bonos, multas iure mercedes secũdũ Theognidẽ, atq; magnas afferrent, & cõparare ea oporteret. Nũc uerò iuuenes quidem liberos hortari, ac prouocare: moribusq; ingenuis ueræq; honestatis amatoribus, idoneis ad obtẽperandũ educatione bona iam factis, persuadere uerba possunt. Vulgus autem ad probitatem incitare nequeunt. nõ enim sunt tales, ut ob pudorẽ obtẽperent, sed ob metum. nec ut à prauis ob turpitudinẽ abstineant rebus, sed ob pœnam. Nã quia affectibus uiuunt, persequũtur quidẽ proprias uoluptates, & ea quæ illas efficiunt, fugiunt autẽ dolores oppositos. Honestatis autẽ uoluptatisq; ueræ, nullam prorsus habent animaduersionẽ. quippe cùm eas non degustarint. Tales igitur, quænam uerba traducere moderariq; possent? Fieri enim nõ potest, aut nõ facilè fit, ut ea uerbis mutentur, ac extrudantur, quæ impressa sunt moribus tempo-
83 req; diuturno retenta. Amabile autem est fortasse, si cùm omnia essent quibus boni fieri uidentur, participes uirtu-
84 tis efficiamur. Fieri uerò bonos, alij natura, alij consuetudine, alij doctrina putant. Natura igitur (ut constat) non in nostra est potestate: sed inest ijs hominibus per causam quandã diuinã, qui uerè sunt fortunati. Verba autẽ perceptiones'ue, non in omnibus uires habẽt: sed opus est auditoris

toris animũ antea moribus esse cultũ, ad rectè gaudendũ, ac abhorrendũ, perinde atq; terrã quæ semina sit nutritura. Qui nãq; uiuit cum perturbatione, nõ audiet ea uerba quæ dehortantur, neq; intelliget. is uerò qui ita dispositus est, quî fieri potest ut dissuadenti obtẽperet? Omnino autẽ nõ uerbis ipsa perturbatio, sed ui cedit. mores igitur præcedant aliquo modo uirtuti familiares oportet, amãtes bonum, atq; abhorrẽtes à turpi. Difficilè autẽ est ut ab ado- 85
lescentia rectè quis ad uirtutẽ instituatur, non sub talibus legibus educatus. Modestè nãq; uiuere cõtinenterq;, plerisq; hominibus præsertim & iuuenibus non est iucundũ. Quapropter educationem, atq; officia à legibus instituta esse oportet. Nõ enim dolorẽ afferent si fuerint consueta. Fortasse autẽ nõ sufficit, dum sunt adolescẽtes, rectã educationẽ & curã esse adeptos: sed cũ oporteat uiros quoq; factos, ipsa agere ac assuescere, & in his & omnino omni in uita legibus est opus. multitudo enim necessitati potius quàm rationi, & pœnis quàm honestati paret. Idcirco sunt qui legumlatores oportere censent ad uirtutẽ inuitare, ac prouocare honestatis gratia, propterea quod ij qui probi sunt, ob consuetudinẽ præcipuè obtẽperabunt. Aduersus autẽ inobedientes & hebetiores ingenio, castigationes pœnasq; instituere. At eos qui curari ac emendari nequeunt, extrudere atq; exterminare. probũ enim hominem, & ad honestatẽ uiuentẽ, rationi obtemperaturũ, inquiũt: esse improbum uerò uoluptatẽ affectantem, dolore afficiendũ esse perinde atq; iumentũ. Quapropter & eos dolores afferri oportere dicunt, qui maximè cõcupitis uoluptatibus aduersantur. Quòd si eũ qui bonus futurus sit, 86
bene educatũ (ut dictũ est) ac moribus bonis assuefactum esse oportet, deinde bonis in exercitijs uiuere, & neque

inuitum

inuitum neq; sponte res agere prauus. hæc autẽ fuerint si
mente aliqua rectoq; ordine uires habente uiuatur. Opus
est mente profecto, munere cuius ita hæc euenire poßint.
Igitur patris quidẽ præceptio uires nõ habet, neq; neces-
sitatem, neq; ullius omnino unius uiri, nisi sit rex aut ali-
quis talis. Lex autẽ uim habet cogentẽ, quæ quidẽ est ser-
mo ab aliqua prudẽtia atque mente profectus. Et homines
quidem eos odisse solent, qui appetitionibus aduersantur:
etsi rectè idipsum faciunt. Lex autem non est eis molesta,
87 *probitatem iubens. In sola autẽ Lacedæmoniorũ ciuitate*
cum alijs paucis, curã adhibuisse in educatione atque offi-
cijs legislator uidetur. In pluribus autem ciuitatibus tales
res sunt neglectæ. Et ita unusquisque uiuit, ut sibi placet,
ritu Cyclopũ filios regens atque uxorẽ. Præstabilißimũ
igitur est diligentiã rectam'ue curã adhibere cõmunem:
88 *idq; ipsam facere. Quod si negligitur publicè, ad unum-*
quenq; pertinet filios suos atq; amicos ad uirtutẽ dirige-
re, uel saltẽ uelle dirigere. atq; maximè idipsum posse ui-
ἐκ τῶν εἰρη- *debitur ex his* quæ diximus, idoneus ad leges ferẽdas fa-*
μένων. *ctus. Publicas igitur diligẽtias atque curas, per leges fieri*
89 *constat. bonas autẽ, per studiosas. Nec interesse quicquam*
90 *uidetur, scriptæ sint, an non scriptæ, unus, an plures per*
illas instituãtur. ut & in musica, exercitandiq; facultate,
91 *& eruditionibus cæteris hoc nihil refert. Nã ut in ciuita-*
tibus leges, ac mores: sic & in domibus possunt paterni
sermones ac mores. quinetiã magis ob cognitionẽ benefi-
ciáque collata. Sunt enim ipsi filij iampridẽ affectione de
92 *uincti, & facilè obtemperantes natura. Differunt insuper*
& instituta priuata à publicis, perinde atq; in medicina.
Vniuersaliter enim, febricitanti confert inedia, & quies:
at alicui forsitan non conducit. Magister quoque ludi, nõ

omnibus

omnibus fortasse pugilibus eandē pugnā imponit. Singula autē magis exactè fieri uidebūtur, adhibita cura diligētiaq; priuata. magis enim id adipiscitur unusquisq; quod congruum est. Atq; optimè quidē in singulis curā ac diligētiam adhibuerit, & medicus & ludimagister, & quiuis alius, qui hoc uniuersale scit. omnibus, inquā, aut talibus hoc esse accōmodatum. Scientiæ enim, cōmunis ipsius esse dicūtur & sunt. Nihil tamen forsitan obstat quin & is qui scientiæ quidē est expers, exactè autē ea perspexit experiētia quæ in unoquoq; accidunt, rectā in uno aliquo diligentiam adhibeat atq; curā. quemadmodum & quidā optimi sibijpsis esse medici uidentur, qui tamen nulli alij possunt opem afferre. Verùm nō minus forsitan oportere uidebitur eū qui uult artifex, & contēplator euadere, ad uniuersale pergere, atq; illud (ut fieri potest) cognoscere. dictum est enim sciētias circa hoc ipsum uersari. Fortasse autē & is qui uult sua cura diligentiáue meliores facere siue multos, siue paucos, enitatur oportet ut ad ferēdas leges aptus euadat: si boni legibus fieri possumus. Non est enim cuiusuis quēuis disponere. Sed si alicuius est, scientis est: ut in medicina fit & in cæteris facultatibus, quarū est aliqua cura atq; prudētia. Hæc cū ita sint, cōsiderare post 93
hoc oportet, undénam & quomodo quispiam legūmlator euaserit. An ab ijs qui rempublicā gerunt, quemadmodū & in cæteris facultatibus fieri solet? nam pars ciuilis est ipsa ferendarū legū facultas. An nō similiter in ciuili & 94
cæteris in facultatibus fit & sciētijs? Nā in cæteris quidē ijdem tradūt facultates, & per ipsas operātur. ut medici, atque pictores. Res autē ciuiles docere quidē pollicentur ipsi sophistæ: nemo autē ipsorū agit. Sed ij qui rempublicā gerunt: qui quidem potētia quadā id agunt & experien-

tia

tia potius quàm mente. Neq; enim scribũt de talibus, neq; loquuntur. quod tamẽ præclarius forsitan esset, quàm iudiciales orationes uel deliberatiuas cõponere. Neq; filios suos, aut amicorũ ullos idoneos ad gubernandũ rempublicam efficiunt. Erat autẽ consentaneum rationi si possent. Neq; enim melius quicquã ciuitatibus reliquissent: neque sibijpsis aut charißimis aliud magis optassent, quàm talia posse. Nõ tamen parum experientia cõferre uidetur. non enim fierẽt per ciuilẽ consuetudinẽ ad gubernandũ rempublicã aptiores. Quapropter ijs qui de re ciuili cupiunt scire, experiẽtia insuper opus esse cõstat. Sophistæ autem ij qui facultatẽ hanc profitẽtur, tradẽdi uiã ignorãt. neq; enim quale quid est, neq; circa quæ uersetur omnino sciũt. Non enim ipsam & oratoriã facultatẽ idem, neq; inferiorem ponerent, congregatis ijs legibus quæ sunt probatæ. Fieri enim posse dicũt, ut optimè deligãtur. proinde quasi selectio nõ esset sagacitatis & iudicare rectè nõ esset maximũ. ut in musicis. Qui nãq; sunt in singulis experti, rectè opera iudicant: & quibus, aut quomodo perficiuntur, & quæ sunt his consona cõprehendũt. Inexpertis autẽ satis est si non lateat ipsos bene aut malè factũ sit opus, ut in pictura. Leges autẽ operibus similes ciuilibus sunt. Quonam igitur modo quispiã ex his legũ fuerit lator: aut eas quæ sunt optimè iudicauerit? Neq; enim medici ex libris fiunt: & tamen dicere conãtur non solùm curationes, sed etiã ægrotantes curari posse, & ut curare oportet, habitu uniuscuiusq; distincto. hæc autẽ expertis quidẽ utilia: ijs uerò qui sciẽtia carẽt inutilia sunt. Et legũ igitur forsitan, & rerũ publicarũ congregationes ijs quidẽ qui perspicere atq; discernere possunt, quidnam rectè sese habet uel contrà, aut quæ quibus accõmodantur, utiles esse pos-

ſunt. Sed ij qui ſine habitu talia tractant, rectè quidẽ iudicare non poſſunt, niſi fortitudo. Magis autẽ ad ea cõprehendenda fortaſſe fuerint apti. Cùm igitur noſtri maiores ea quæ ad facultatẽ ferẽdarum legum pertinent ſine perſcrutatione reliquerint, noſipſos illa fortaſſe præſtat conſiderare: & omnino de republica pertractare oportet. ut quoad fieri poteſt, ea philoſophia perficiatur, quæ circa res humanas uerſatur. Primùm itaq; ſi quid rectè ſit à maioribus dictum, id enitamur recenſere. deinde ex congregatis rebus publicis cõſiderare, quænam ciuitates & rerũ publicarum ſingulas euertunt, atque conſeruant. & quas ob cauſas aliæ rectè gubernantur: aliæ contrà. His enim perſpectis magis fortaſſe perceperimus, quænam ſit reſpublica optima, & quomodo unaquæq; diſpoſita: quibus'ue legibus utens, ac moribus bene fuerit conſtituta. Dicamus igitur, hinc initio ſumpto.

COMMENT.

ATENIM ſi de his ipſis atq; virtutibus, & inſuper.}Hoc eſt quartum cap. huius tractatus & vltimũ totius libri, 81
in quo Philoſophus contemplata iam doctrina de moribus, & poſtremò de vltimo fine humano, nunc determinat de ferendis legibus, quibus homo poteſt euadere bonus, oſtendẽdo non ſolùm oportere ſcire quid ſit virtus, & ratio bene viuendi in ijs quæ agũtur: ſed etiam deducere in actum. & hoc addere videtur Philoſophus, vt hinc occaſione ſumpta commodè tranſeat ad librũ Politicorũ, vt hominẽ primò in hoc libro bonis moribus virtutibuſq; inſtituat, deinde per illũ cõſtituat in ciuitate, & in ciuili vita quoad fieri poteſt felicem reddat. Diuiditur autẽ hoc cap. in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. Primò igitur oſtendit Philoſophus, ꝙ non ſufficit cognoſcere hæc præcepta, ſed oportet deducere in actum & exequi. nos igitur volebamus oſtendere quonã pacto homo bonus & bonis moribus inſtitutus euadere poteſt, docendo de virtutibus, & amicitia, & voluptate. eſt´ne finis noſtræ

intentionis?& videtur respondere quasi quòd nostra intentio quantum ad doctrinam de virtutibus & moribus esset completa:sed hoc nõ sufficit cùm finis in rebus agendis non consistat in doctrina & cognitione,sed in actione. nõ enim satis est scire quid aut quales sint virtutes:sed requiritur vlterius vt eas consequamur & operemur secundum illas.

82 {SI igitur verba sufficerent.} Ostendit ꝙ doctrina non sufficit ad faciẽdum virum bonum.Nã si hoc esset, dicit Philosophus,magnã mercedẽ reportarẽt sermones suasiui,Theognidis sententia:sed requiritur bona institutio. quare sunt nonnulli ingenui ita educati,vt verbis & monitis ad virtutẽ ac honestatem consequendam facilè possint cõpelli:plerique verò, vt est imperita multitudo,sic se habent vt trahi ad virtutes,aut reuocari à vitijs non posse videantur suasione verborum,aut monitione atque doctrina:sed si à turpibus abstinent,id potius faciunt metu vel pœna. quare patet ꝙ verba & sermones per se non sufficiunt ad faciendos viros bonos, sed requiritur & bona educatio & consuetudo.

83 {SED satis est fortasse.} Quasi dicat:satis putãdum est si ista omnia adsint,scilicet bonũ ingeniũ,& doctrina & institutio quibus disponimur ad bene operandum,tãdem ipsam virtutem consequamur,quæ cùm acquiratur cum difficultate,non sermonibus contenti esse debemus,sed etiam consuetudinem adhibere.

84 {FIERI autẽ bonos.} Ostẽdit hac in parte Philoso.ꝙ ad hoc vt homines cõmuniter fiant boni sermonibus & præceptis doctrinæ,requiritur cõsuetudo vel institutio bona.Probatur,Homines fiunt boni cõmuni sentẽtia, aut natura, aut doctrina,aut cõsuetudine,sed nõ propriè natura, nec statim etiã doctrina:ergo cõsuetudine. Patet ratio, vel declaratur à Philosopho,cũ probitas pẽdeat ab electione nostra, & sit in nostra potestate,natura nõ propriè efficimur boni.hoc probauit Philoso.in secundo Ethic.vbi differuit & ostendit nullam virtutẽ inesse nobis à natura,etsi apti simus natura magis aut minus ad illas suscipiẽdas.vnde nec à natura,nec præter naturã nobis inesse dicũtur:tamẽ nõ cõsistit in ea ꝓpriè cum simus liberi ad vtrũlibet consequẽdum vitium vel virtutẽ,& in nostra nõ sit potestate natura esse aptos magis vel minus:sed est donũ naturæ vel dei,& diuinæ causæ,à conce-

ptione

ptione enim trahunt indiuidua cõplexionem, id eſt partim à parẽtibus, partim ab influxu corporis cœleſtis: hinc cõcedente deo variæ diſpoſitiones naturales oriuntur, & aptitudines ad virtutes ſuſcipiẽdas, quas aptitudines in ſexto huius appellauit virtutes quoquo modo naturales, quãuis nõ ſint virtutes propriè. Itaque eo in loco, ait Philoſophus, vt in ea parte animi quæ principiũ eſt opinandi, ſunt duæ ſpecies, aptitudo ſcilicet perſpiciendi, atq; prudentia: ſic & in ea parte quæ ad ipſos pertinet mores, ſunt ſpecies duæ: vna naturalis virtus, altera propriè virtus. ex quo patet quòd licet naturalis illa diſpoſitio cõferat ad virtutem, tamen parũ prodeſſet, niſi conſuetudo accederet ex libero noſtro arbitrio, & recta electione proueniẽs. Itẽ doctrina nõ ſatis ſufficit, ſed in ijs facit fructũ qui quoquo modo bona educatione ſunt ad eã ſuſcipiendã diſpoſiti, ſicut ager cultus qui ſemina ſit nutriturus. vnde in principio, Bene, inquit, inſtitutũ moribus eũ eſſe oportet qui de honeſtis & iuſtis, & omni ciuili ratione ſufficiẽter eſt auditurus. Quare animus eius qui eſt doctrinã ſuſcepturus eſt tanquã ager, mos & educatio tanquã cultus terræ, doctrina verò vt ſemẽ quod nõ habet vim in omnibus, ſed in terra bene culta: ſic doctrina nõ habet vim niſi adſit inſtitutio bona. nã qui ſequitur perturbationẽ animi cõſuetudine firmatã, nõ cedit ſoli ſermoni, ſed oportet vt vi ipſa reprimatur. ex quo patet ꝙ conſuetudine principaliter boni fieri videmur, vnde in principio ſecũdi, Moralis, inquit, virtus cõſuetudine cõparatur. Quare vt monentis doctrina efficaciã habeat, oportet bonã educationẽ præcedere, qua aliquo modo diſponatur animus hominis ad odẽdũ turpia, & gaudendũ rebus honeſtis.

85 {AT enim difficile eſt rectã.} Sũmo ordine, vt cõſueuit, procedit Philoſophus. Nã cũ declarauit bonã inſtitutionem eſſe quodãmodo principaliter cauſam vt efficiamur boni, nõ loquimur autẽ de vniuerſaliſsima & principaliſsima cauſa bonorũ omniũ, id eſt ipſo deo: nũc oſtẽdit ꝙ lex requiritur neceſſario ad bonã aſſuefactionẽ & bonã inſtitutionẽ cõparãdam, quia ipſa cõpellit, & quodãmodo cogit homines viuere ſecundum bonos mores. difficilè eſt enim ꝙ aliquis ab præſertim iuuentute ducatur ad virtutes, niſi ſub bonis legibus nutriatur: ideo oportet vt lex afferat bonam inſtitutionẽ & exercitia honeſta, cõpellẽdo iuuenes vt bonis moribus aſſue-

ſcant,ſtudijſq; honeſtis,quæ etſi moleſta ab initio appareāt, tamen cū ſint cōmunia æquo animo ferūtur,& poſteaquàm in cōſuetudinē venerint,iocunditatē & facilitatem afferunt. Addit vlterius Philoſophus quòd non ſufficit bonam educationem habere à legibus in iuuentute,ſed videntur neceſſariæ eſſe leges etiā per totam vitam,vt cōſeruentur exercitia bona,& cōſuetudine boni mores perficiantur.Sunt præterea nonnulli qui magis parent neceſsitati & pœnis,quàm rationi,ideo cenſebant nonnulli legumlatores,cùm homines plerunq; trifariā reperiantur,aut ingenui & bene diſpoſiti,aut tardiores,aut inſanabiles,in ferēdis legibus tria præcipuè ſeruare debere.Primū,admonitiones & exhortationes,quibus homines bene educatos concitarent ad virtutem capeſſendā gratia honeſtatis.Deinde ijs qui ſunt tardiores ad bene viuendū,& inobedientes rectæ rationi,pœnas conſtituere accommodatas,& directè cōtrarias morbis illorum,vt talibus veluti medicinis quibuſdā ad ſanitatem reuocentur,& caſtigatione à vitijs retrahantur.Remedia verò debent,& medicinæ concupitis voluptatibus eſſe contrariæ.nam contraria, vt inquiunt,cōtrarijs curantur.Non enim auaritia abſtinentia,ſed liberalitate:nec luxuria liberalitate propriè,ſed abſtinentia & tēperantia pellitur.De ijs verò qui incurabiles po-
86 nebātur,patet in textu. { QVOD ſi hæc ad probitatē.} Hāc particulam addere videtur Philoſophus,quia cùm virtus debeat eſſe voluntaria,declarandus eſt hic locus ne videamur inuiti virtutē acquirere,ideo videt̃ reſumere quod primò dixit,adhibendam eſſe bonā educationem à recta & ordinata ratione proficiſcentem quę iubeat & impellat ad probitatē, & tamen æquo animo feratur.ſed quænā eſſe poteſt iſta,patriſne præceptio ac inſtitutio?ſed nūc poſthabere eam videtur,quam inferius dicet oportere adeſſe,ſi educādæ iuuentutis publica nō abhibeatur cura.Dicit autem ad hoc propoſitum quòd admonitio paterna non habet hanc vim vt cōpellat homines,& aliorū admonitiones etiam ſi rectę ſint,odio habentur ab ijs qui ſuis cupiditatibus obſequi volūt:ſed lex eſt illa quæ cōpellit & iubet circa ea quæ ſunt proba,& cū ſit omnibus cōmunis,& plerūq; abſint legūlatores,æquo animo ſuſtinetur,& nō eſt inuiſa.Sic igitur per ordinem patuit, quòd ſi ſermones & doctrina facere debeant fructū,opus eſt
educa

educatione & institutione bona:ad hoc autē vt fiat bona institutio opus est legibus. {AT verò in Lacedæmoniorum 87
quidem ciuitate.}Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus cū anteà ostēderit ad bonam institutionem necessariam esse legem prouenientē ab aliqua prudētia:nūc serio & ordine declarat oportere hominem eniti vt aptus euadat ad ferēdas leges, & quomodo hoc fieri possit ostēdit. Ex quo statim post hunc librū ponit librum Politicorū, in quo diffusè docet de ferendis legibus. Dictū est enim in sexto huius hoc esse præcipuū munus facultatis ciuilis. Dicit autē in primis Philosophus ꝙ cū omnes ciuitates & respublica deberent curare legibus,vt iuuentus rectè educaretur,& ponerentur leges quibus homines ad virtutē capessendā concitarentur,Lacedæmoniorū ciuitas sola vel aliæ admodū paucę hāc diligentiam adhibent legū ferendarum, & instruēdæ iuuentutis:in plurimis autem neglecta sunt ista,dicit Philosophus & viuunt ad placitum & libitum,veluti Cyclopes.

{QVOD si negligitur publicè.} Probat nunc Philosophus 88
ob ea quæ dixit, oportere hominē ciuilem aptū esse debere ad leges ferendas, hoc pacto,Si hominē oportet curā habere vt dirigātur filij & amici ad consequendas virtutes, oportet etiā vt sit aptus ad leges ferēdas:at primū est, ergo & secundum.verū cùm leges publicæ & priuatæ esse videātur,opera danda est vt publicè institutio nō sit adhibita legibus, priuatim quisq; curā adhibeat vt filij ad virtutē dirigātur. & ideo oportet vt sit aptus & bonus lator legum,vt honestè erudiantur filij sub paternis legibus:ꝙ si ex defectu filiorum hoc cōsequi nō possit,saltem debet velle & eniti vt sit aptus, ne ex parte sua desit,quia publicæ leges & priuatę vidētur quoquo modo conuenire. {NEC interesse quicquā videtur.{Qua- 89
tuor videtur afferre conditiones Philosophus,per quas fortè putaret aliquis publicas leges differre à priuatis quibus vtitur paterfamilias in domo sua veluti debet, atq; ex eo crederet hāc peritiam erudiendi priuatim homines nō esse de facultate legum ferendarū.Has igitur affert cōditiones vel differentias,quæ esse vidētur, & ostendit quomodo conueniūt, & quòd tales differentiæ vel nullę sunt vel paruæ.Prima differentia esse videtur, ꝙ leges publicæ sunt scriptæ,priuatæ non scriptæ:sed hæc nulla penè differentia est dummodo sit

90 bona lex, ſiue ſit ſcripta, ſiue non ſcripta. {NEC ſi per illas vnus aut plures.} Secunda conditio vel differentia eſſe videtur, quòd publicę leges videntur erudire & inſtituere omnes ciues, priuatæ verò atq; paternæ vnum vel admodũ paucos, & tamẽ hæc differentia non eſt tanti momẽti vt faciat quod priuatæ etiam nõ ſint leges. Nam vt in muſica dantur præcepta, & ſiue vnus, ſiue plures inſtituantur, illa tamen ſunt præcepta: ſic in priuatis legibus nõ tollitur ob paucitatẽ eorũ qui inſtituũtur quin illę ſint appellãdæ leges dũmodo ſint bonę.

91 {NAM vt in ciuitatibus.} Alia differentia vel conditio eſt penè eadem cum ſuperiore, quòd vim habere vidẽtur publicæ leges in ciuitate tota, priuatæ autem in vna domo. tamen hoc nõ tollit quin priuatæ ſint etiã leges cùm habeãt ſimilẽ rationẽ, quin etiã non minus ad ipſam educationẽ prodeſſe videntur, quàm publicę ob reuerentiã quandam innatam filijs naturaliter erga parentes. Dubitatur quia anteà Philoſophus dixit præcepta patris non habere eam vim quã habent leges, hic autem dicit habere maiorẽ. hæc vidẽtur inter ſe repugnare. Dicẽdum quòd Philoſophus ſuperiùs afferebat in mediũ homines malè inſtitutos, & difficiles ad obtemperandum. Et homines, inquit, eos pleriq; odiſſe ſolent, qui ipſorũ appetitionibus aduerſantur. tales indigent legũ vi: ſed apud ingenuos & faciles ad obtemperandũ pręcepta paterna vim habẽt maiorẽ: ſed apud eos qui ſunt tardiores, & inobedientes facti, maiorem vim habent leges ob neceſsitatem, & pœnas. & de talibus eo in loco videbatur loqui Philoſophus.

92 {DIFFERVNT inſuper & inſtituta.} Quarta cõditio vel differentia eſt, quæ etiã nõ eſt talis vt faciat priuatas nõ eſſe leges. Nam quia leges publicæ loquũtur vniuerſaliter, priuatæ verò ſunt particulares, ideo videtur quibuſdam quòd non proficiſcuntur ab eadẽ facultate. hoc etſi facere videatur aliquam differentiã, tamen leges priuatæ videntur magis accõmodatæ vnicuiq; quàm publicæ. Nã ſicut fit in medicina, ita in huiuſmodi legibus euenire videtur: ſed in medicina ita fit vt quidã habeat ſciẽtiam in vniuerſali, quidã aliqua particularia percipiat per experientiã quandã, & talis poterit ſecundum illam magis accõmodate mederi alicui, quã ille qui vniuerſaliter ſcit: ſic etiam eueniet in huiuſmodi legibus. nã eſt vniuerſalis regula in medicina, quòd ſimpliciter febricitanti

prodeſt

prodest abstinentia & quies:sed alicui tamen nō prodest,veluti in aliquo vehementer debili nō erit obseruāda abstinentia,& sic vniuersalia in medicina propter diuersas naturæ cōplexiones nō semper accōmodant singularibus. Hoc etiā fit à magistris ludi,qui nō eosdē ludos om̄ibus pugilibus imponunt:& sic fermè in alijs facultatibus euenire videt, ꝙ id qđ est in vniuersali non accōmodat statim singulari. vnde priuatæ atq; paternæ leges cui propriæ & accōmodatæ vident. Scit enim paterfamil.naturā liberorum,& propriè accōmodare potest ad eorū educationem instituta sua.sed ne videat ꝙ Philosophus procedat cōtra doctrinā vniuersalem, quam ipse profitetur & tradit,& ꝙ irruat cōtra vniuersalem facultatem legum ferendarum quæ pertinent præcipuè ad prudentem ciuilē:ideo dicit ꝙ medicus habens scientiā in vniuersali,vt theoricus postea descendat ad particularia,adiungendo experientiā optimè,tum poterit accōmodare scientiā illā singularibus:fieri tamen potest,vt aliquis sciētiæ expers sine cognitione regulæ vniuersalis,experiētia quadā aliquibus indiuiduis medeatur,vt aliquis sibijpsi:verum addit Philosophus ꝙ ille qui vult fieri artifex & speculatiuus,debet eniti accedere ad ipsum vniuersale,& illud cognoscere eo modo quo patitur natura illius vniuersalis. Quod adiunxisse videtur Philosophus,quia sunt nōnulla vniuersalia necessaria, vt in Mathematicis:nonnulla verò talia sunt vt cuncta complectantur.id est eis quæ cōtingere possunt nō semper accōmodent:sicut de illa regula vniuersali dictū est suprà, ꝙ simpliciter febricanti prodest abstinētia & quies: nam in aliquibus non valet,sed fallit.simile est illud quod dicit in quinto. Fieri autē non potest,vt de quibusdā vniuersaliter rectè dicatur.In quibus igit necesse est vniuersaliter dicere, fieri verò non potest vt rectè dicat:in his lex accipit id quod plerunq; fieri solet,nō ignorās errorē,& est nihilominus recta. Error enim nō est in lege,nec in ipso legislatore, sed in ipsa rei natura &c.quare nitendū vniuersale ipsum cognoscere eo modo quo fieri potest, & quo patitur natura rerū de quibus est ipsum vniuersale.Concludit postea Philosophus,resumendo illud quod superius dixit,ꝙ oportet vnumquenq; qui debet instituere,aut paucos,vt paterfamilias:aut multos, vt gubernator ciuitatis, de quo superius intendit, aptum esse ad fe-

rendas leges. Nam paterfamiliàs habere debet facultatẽ legum ferẽdarũ, vt rectè sciat & possit instituere liberos suos. Est enim optimum publicè præuidere vt iuuentus & homines bonis moribus instituantur, & ad virtutes dirigantur: ꝙ si publicè negligatur, vt plerunq; in ciuitatibus fit, tunc priuatim patresfami. debent cogitationẽ suscipere de moribus filiorum, & operã dare vt à teneris annis sub optimis disciplinis & exercitijs viuere discãt. Non enim parum, sed multum, imò totũ refert, vt in secundo dixit Philosophus, hoc an illo modo ab adolescentia assuescere: sed multi sunt qui hãc curã negligunt, contra quos inuehitur Plato dicendo ꝙ quidam sunt qui maiorem curã habent equorum vel aliorũ brutorũ quibus delectãtur, quàm filiorũ. Oportet igiť vt paterfamil. qui debet cura & diligentia sua facere alios bonos & studiosos, sit aptus ad ferendas leges, ex quibus prouenit educatio & assuefactio bona. Et ipse præterea ciuilis gubernator debet habere optimã facultatẽ ferendarũ legũ, cum multis prouidere debeat, & bonis moribus ciuitatẽ munire. quare paucorũ gubernator debet esse aptus ad ferendas leges, vt diximus, & multorum longè magis, de quo præcipuè & principaliter intendit Philosophus, & vult quòd habeat facultatem legum ferendarum, quod in ciue & gubernatore videtur esse præcipuum, vt in sexto vidimus.

93 {HAEC cùm ita sint considerare.} Hæc est tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philosophus posteaquã ostendit bonã educationẽ magnopere cõferre ad acquirẽdas virtutes, & ad ipsam institutionẽ requiri bonas leges, atq; ideo oportere ciuem aptũ esse ad ferendas leges: nunc declarare intẽdit quomodo talis potest euadere aptus, & videť mouere dubitationem, deinde soluere postremo polliceri se modũ traditurũ, quod facit postea in libris Politicorũ. Dicit igitur in primis quis est modus, & à quo potest acquiri talis ars atq; facultas, an ex sese, an ab alio: & si ab alio, à quo nam, & vnde. & incipit dicere ꝙ videtur esse cõueniens vt sumatur hæc facultas ab ijs qui Rẽpu. administrãt. & hoc declarat, Sicut fit in alijs facultatibus, ita in re ciuili & facultate legũ ferendarum: sed in alijs fit ita, vt qui eas exercent & operantur circa illas, tradant etiã doctrinã taliũ facultatum, vt medicus medetur, & docet artẽ medicinæ, & pictor eodem pacto, & alij artifices:

ita etiam fieri videtur in re ipsa & facultate ciuili, cuius pręcipuũ munus esse videt̃, vt in sexto dictũ fuit, condere leges.

{AN non similiter in rei ciuilis.} Nunc videtur Philosophus declarare superiorẽ sententiã & similitudinem non valere, & ostendere eos qui Remp. gerunt non esse sufficientes ad tradendã talem facultatẽ: quia nõ fit in re ciuili vt in alijs facultatibus, & huiusmodi artibus, in qbus artifices exercent sese: & eas etiã tradunt: sed ij qui in Rep. versantur, non docent talẽ facultatem, nec tradunt doctrinã quandã vniuersalem rei ciuilis, & præsertim ferendi leges, cuius rei facultas videtur esse rei ciuilis maxima pars, exercẽt tamẽ Remp. experientia quadã. sed sunt alij econuerso qui profitentur se habere scientiã huiusmodi facultatis, vt sophistæ, & tamen nullam experientiã vel vsum habẽt tractandæ Reip. Quod autẽ ij qui in Repub. versantur non sint sufficiẽtes ad tradendum hãc doctrinã facultatis huiusmodi, probat Philosophus hoc pacto, Ij qui non habẽt scientiã in vniuersali, sed potius experientiã quandã per quam fiunt aptiores ad gerẽda singula in Rep. non sunt sufficientes ad tradendũ doctrinã huius facultatis ciuilis, & legũ ferendarum: sed ij qui in Rep. versantur sunt huiusmodi: ergo tales non sunt sufficientes. Et hoc etiã patet ex eo, quia id iam fecissent, cũ sit longè præclarius scribere de ijs quàm cõponere orationes iudiciales vel deliberatiuas. Secũda ratio, Si ij qui versant̃ in Repub. possent & sufficientes essent tradere doctrinã ciuilis facultatis, proculdubio traderẽt eam filijs & amicis, & ciuibus suis: at hoc nõ faciũt, & tamen facerẽt, vt diximus, si possent rectè id facere, quia hæreditatẽ præclarã relinquerẽt illis, & omni patrimonio præstantiorẽ. & tamẽ ne videatur ꝙ experientia parum conferat, & vsus tractandæ Reipub. ideo remouet hanc obiectionẽ, dicendo ꝙ non parum conferre ad hoc videtur experientia rerũ ciuiliũ, cùm etiã per ipsam fiãt homines ad agendam Remp. aptiores, & ij præterea qui scientiã ciuilẽ habere cupiunt, indigeãt experientia tali, sed non est inutile ad hoc propositũ reducere ad memoriam ea quæ dicta sunt in sexto de ciuili facultate, quæ circa vniuersalia versat̃, & fert leges & præsidet, vt architectura. Alia est gubernatio, quæ & deliberatiua esse, & versari circa singula videtur. Sophistarũ autem. Declarat Philosophus ꝙ sophistæ sunt valde insufficiẽ- 94

tes ad hanc doctrinā tradendā. Probatur, Ii qui nésciūt facultatem ciuilē, quale quid sit & circa quod, nō possunt eam docere & tradere: sed sophistę sunt huiusmodi. ergo nō possunt eam tradere, & sunt valde insufficiētes. ꝙ autē tales ignorēt, Philosophus ꝓbat hoc pacto, Ij qui dicunt oratoriā facultatē esse idē cum facultate politica & ciuili, vel nō esse inferiorē eadem, ij ignorāt politica quale quid sit: sed sophistę sunt huiusmodi: ergo ij ignorāt qualis sit facultas ciuilis. nam oratoria est instrumentū ciuilis: ergo nō est idē cū ea. Sophistæ tamen id dicunt, quorū de numero Prodicū Chium, & Leontinum illum Gorgiā quidā fuisse tradūt. Probat præterea Philosophus ꝙ ij etiā ignorāt circa quod versat̄ facultas ciuilis, quia dicūt hoc esse facile, & fieri facilè posse si cōgregentur leges, & magis probatæ excipiant̄. Itaq; in hoc cōsistere putabant facultatem ferendarū legū: verum aliud esse videtur cōdere leges: aliud cōditas colligere & selegere: Præterea eligere magis probatas leges videt̄ esse prudentiæ, quę est in paucis, & cum difficultate acquiritur: sed leges videntur esse opera facultatis ciuilis, & qui habet talē facultatē rectè potest iudicare de illis, sicut alij artifices de operib. suis, vt musici & pictores, quisq; enim rectè iudicat quę cognoscit, & eorum bonus est iudex, vt dixit in primo. qui igitur fieri potest vt eligere posint optimas atq; exinde cōsequi scientiā ciuilē, & facultatē ferendarū legū? cùm prius habere debeāt sciētiā talem, postea cōdere leges. Nec etiā medici euadūt ex libris, sed qui habent scientiā per principia sua, & experientiā adhibent. Eodē modo nō cōsequent̄ talem facultatem ex cōgregatione legum, sed bene fient forsitā per hoc ad ipsas cōprehendendas aptiores, vt patet in textu. Hæc cū ita sint, cū declarauerit Philosoph. ꝙ neutri illorum sufficiētes sunt ad tradendā doctrinā ciuilis facultatis, & legum ferendarū profitetur ipse se tale munus suscepturū: & ideo hoc capitulum videt̄ necti cum libris ciuiliū. itaq; expleta iam doctrina de moribus ipsum attulit: quasi diceret, hæc quæ de morib⁹ tradidimus, nō cōsistunt in doctrina & cognitione, sed in actione. At hoc nō potest acquiri sine institutione, quæ fieri nō potest sine legibus, & legū positiōe: quare oportet vt ciuilis sit aptus ad ferēdas leges ꝓ institutione tali. Sed quomodo fieri potest istud? quis erit doctor? an illi qui versant̄ in Repub.

an Sophistæ & Rhetores? at neutri ipsorum sunt sufficiẽtes. quid igitur est agendũ? Dicit ergo cũ hæc fuerint neglecta à maioribus nostris, oportet vt nos aggrediamur hoc opus, & huius facultatis tradamus doctrinam, vt actiua philosophia ex omni parte perficiatur. & hoc pacto, decimo huic & vltimo Ethicorum finem imponit.

EPILOGVS LIBRI ETHICORVM.

EXPOSITIS omnibus ijs quæ in hoc libro moraliũ declaratione indigere videbantur, nũc nõ inutile esse arbitramur ad hoc vt magis mentis inhæreat ordo Philosophi, capita rerũ quæ singulis libris cõtinẽtur summatim repetere. Primum cũ, sententia huius Philosophi, homo nõ habeat perfectionẽ innatam, vt ab initio diximus, sed egregias potentias habeat, quibus etiã cõsequi potest, decreuit Aristoteles viã patefacere nobis, qua ad eã acquirendã possemus accedere. itaq; hanc doctrinã de moribus tradidit summo studio ac diligẽtia, proponẽs nobis felicitatẽ humanã, mediaq; deinde ostendẽs, quæ, sentẽtia sua, ad eã perducũt. Cõstituere enim felicẽ intẽdit quoad fieri potest, & humana quidẽ felicitate, quę vltimus dicitur finis in rebus humanis. Primo igitur libro quærit si est talis finis: & cũ sit, quidnã, & qualis, & qua causa sit, & in qua potẽtia animæ cõsistat. Ostendit autẽ in primis cũ multi sint fines, & nõ sit processio in infinitum, necessarium est deuenire ad vltimũ finem in rebus humanis ad quẽ nostræ intentiones & cæteri fines aliarum rerum nostrarum tanquam ad optimum referãtur. Quo probato quęrit quidnam iste sit: & cùm omnes in nomine conueniant quòd sit summum bonum, quærit quid sit ipsa res, & affert multas opiniones. (alij enim honorem, alij voluptatem, alij itẽ aliud id esse censebant) quibus recitatis nonnullisque earum posthabitis, illas tantùm refellit quæ confutatione indigere videbantur: & ipsam presertim opinionem Platonis de summo bono abstracto, & idæa boni, quæ vehemẽtius quàm alię eum vrgebat, multis rationibus labefactare nititur. erat enim sententia illa, & authoritate Platonis, & subtilitate rei ea tempestate magnopere celebrata. Post hæc Philosophus affert talem definitionem felicitatis secundum sententiam suam: Felicitas est operatio animę per virtutem in vita perfecta. Cui definitioni addere possumus hanc particulã, summa

cum

cum iocũditate,quia est cõiuncta & annexa,vt in x.ostendit, prætereà accõmodare possumus hanc definitionẽ tam actiuę quàm contẽplatiuæ felicitati,si sumamus virtutẽ in cõmuni vt cõpetere potest tã actiuæ quàm speculatiuæ virtuti. quare definitio felicitatis actiuę erit talis:Felicitas actiua est operatio animæ secundũ perfectissimã virtutẽ actiuã summa cum iocũditate in vita perfecta : contemplatiua verò est operatio animæ secundũ perfectissimã virtutem contemplatiuã summa cũ iocũditate in vita perfecta. Philosophus nõ videtur afferre eo in loco talẽ distinctionẽ: sed colligitur posteà in x. vbi cõparat istas inter se,& ambas declarat,& semper intelligatur ꝙ de felicitate loquitur humana,& per totũ librũ,præterquã in decimo potius de actiua quàm de contẽplatiua loqui videtur. Hac definitione assignata nititur Philosophus trahere ad propositũ suũ quicquid boni habẽt illæ antiquorum opiniones, vt intelligatur ꝙ si quid cõtinent veritatis, consonũ est sententiæ suæ vt sit quasi cõfirmatio quædã definitionis allatæ.cõsiderat deinde à qua nã causa sit ipsa felicitas,& ostẽdit ꝙ nõ à natura,nõ à fortuna est in nobis talis felicitas.non enim esset in nostra potestate.& quãuis corpus cœleste & natura cõcurrere videantur quoquo modo ad dispositionem nostram ob ipsam complexionem, tamen ostendit ꝙ principaliter est situm in nobis , & omnino in nostra volũtate & electiõe eã acquirere:nõ loquimur autẽ de Deo, qui vniuersalissima & principalissima causa bonorũ omniũ semper esse præsupponitur : sed de causa propinqua , quæ in nostra ponitur potestate.cùm principium sponte agẽdi liberumq; arbitriũ habeamus.Quærit posteà Philosophus cuiusnam sit talis felicitas,& ostendit ꝙ est hominis,nõ plãtæ,nõ brutorũ:nõ hominis praui,sed virtute perfecti.Quare dicere possumus felicitatẽ cõpetere propinquissimè homini studioso:& si actiuam sumere volumus,dicemus eam cõpetere homini viuenti secundũ rationẽ & appetitũ obtemperãtem rationi.Si verò contemplatiuã , dicere possumus eam cõpetere homini viuenti vita(vt ita loquar)intellectiua,& secundum eam potentiã quæ est nobilissima omniũ quæ sunt in nobis, vt patet in decimo.Refellit deinde Philosophus opinionem Solonis dicẽtis finẽ spectare oportere ad hoc vt aliquis dicatur felix,& ostẽdit eum potius esse appellandũ felicẽ in quo

est fe

est felicitas,nõ eum in quo iam fuit:sicut dicimus albũ eum in quo est albedo,non eũ in quo fuit.& loquitur de felicitate humana,quæ sentẽtia nostrę fidei si vlla in hac vita ponatur nõ acquiramus hic felicitatẽ talẽ vt eadẽ fruamur post mortẽ:sed ista est vestigiũ,& quasi similitudo quædã summæ & veræ felicitatis illius quæ est in alia vita,id est fruitio dei,vt sacri scriptores ostendũt. Vlterius quærit Philosophus quale bonũ sit ipsa felicitas. Bonũ enim aut laudabile,aut honorabile dici solet. Laudabile dicit̃ cũ est ob aliud. laudamus em̃ bonũ equũ quia bene fert hominem,& ob aliud. Deũ vero,vt dicit Philosophus,non laudamus ob aliud,& propriè:sed veneramur & honoramus ob seipsum. felicitas igitur,quia est summũ bonũ humanũ,& nõ dicitur esse ob aliud,est de numero bonorum honorabiliũ. vnde honos cũ dicitur esse pręmium virtutis,& ob ipsam virtutẽ,intelligendum est cũ virtus est in operatione & actu. Cæterum cũ dictũ fuerit felicitatẽ esse operationẽ animæ,statim Philosophus diuidit potẽtias animæ pro tanto cõsiderans eã quantũ ad hoc propositũ spectat,id est vt inueniat in qua potẽtia animæ ipsa felicitas tanquã in subiecto consistat,simul etiã vt ex diuisione potẽtiarũ habeat sufficientiã virtutum tam moraliũ quàm intellectiuarũ. Distinguit igit̃ partes seu potentias animę humanę bifariã,& dicit aliã esse rationalem,aliã irrationalẽ. Rursus irrationalẽ esse duplicem,aut esse omnino remotã à ratione,vt est vegetatiua quã posthabendam censet,aut aptam vt possit obedire rationi,& hæc est appetitus sensitiuus,qui quoquo modo dicitur fieri rationalis nõ per essentiã,sed per quandã participationem cũ obtemperat rationi,sicut filium dicimus obtemperare parẽti,aut discipulũ magistro suo. Ad hanc verò obedientiã appetitus disponitur per virtutes morales. Rationalis autẽ & ipsa bifaria sumit̃,rationalis,inquã, secundũ essentiã & naturã suam,quia aut actiua dicitur esse aut speculatiua,& sic inueniemus subiectũ felicitatis,quæ & ipsa est duplex,non ꝙ suscipiatur in istis potentijs siue habitibus,id est ipsis virtutibus:sed collocantur in ipsis virtutes etiã,id est,in actiua potentia rationali ipsa actiua virtus,vt est prudẽtia:in speculatiua verò ipsa speculatiua,vt est sapiẽtia. Vt autẽ ad propositũ redeamus,cũ potentiarũ animæ alia sit rationalis per essentiam,alia irrationalis secundũ naturã

&

& essentiam suam,apta tamen vt posſit quoquo modo fieri rationalis per quandam participationem inquantum dicitur obtemperare rationi.Ideo secundum hāc distinctionem non incongruè diuidentur virtutes,& aliæ dicentur morales quæ appetitiuæ potentiæ animę quodā modo perfectiui habitus sunt:aliæ intellectiuæ quæ in ipsa mente & intellectu vt perfectiones collocantur. Secūdo autem in libro Philosophus cùm iam in primo felicitatem proposuerit nobis tanquàm sagittario signum,viam & modum aperire incipit quo ipsum posſimus attingere, resoluendo definitionē felicitatis secundū eas partes quæ declaratione indigere videntur:sed cū in tali definitione sumpta sit virtus tanquā pręcipua pars,& ea sit præcipuū mediū quæ nos ad talē felicitatē perducit,merito Philosophus incipit tradere doctrinam de ipsis virtutibus,sumpta prius diuisione earū secūdū potētias animæ,vt antea diximus.Incipit autem à moralibus.id est à notioribus nobis,vt seruet modus doctrinæ.Et primò quærit nō si sit virtus,cum id iam patere videatur,præsertim cū antea ostensum sit esse felicitatem,& esse operationem secūdum virtutem:sed quęrit à quo oriatur vel proueniat virtus. & ostendit quòd virtutes morum nō sunt in nobis à natura, nec fiunt præter naturam:sed sumus nos ad illas suscipiēdas apti,& generantur in nobis ex consuetudine bene operādi, & frequentatis actibus studiosis.vt enim ex cōsuetudine bene citharizandi boni euadimus citharœdi:sic ex consuetudine operādi studiosè euadimus studiosi,& ex singulis operationibus bonis frequentius repetitis singulæ generātur virtutes in nobis,vt tēperātia tēperatis operationibus,& sic de alijs.Sic igitur potētia insita nobis est principiū effectiuū,& operatio instrumentum,vt ita loquar,quoddā quo posſumus nobis habitū studiosum acquirere,& producere operationē perfectā secundū talem habitū.Addidit posteà Philosophus quòd significatio habituū sumitur ex dolore,aut voluptate quæ sequitur actiones,& quòd moralis virtus versatur circa voluptates & dolores.Post hæc Philosophus inuestigat diligēter quid sit ipsa virtus moralis,& demū asſignat eius definitionem talē,Virtus est habitus electiuus cōsistēs in mediocritate quæ est ad nos determinata ratione,& vt sapiens terminaret. Hæc definitio cōpetit tantū morali virtuti:sed potest

test dari cōmunis definitio vtriq; virtuti, vt sit habitus bonus quē per operationes cōsequimur. Cōueniunt enim in his: sed differūt postea per illas particulas quæ addunt, id est electiuus, & in mediocritate cōsistens, & reliqua. Assignata definitione virtutis moralis Philosoph. incipit afferre summatim species eius, discurrēdo breuiter p singulas virtutes morales & adducēdo fortitudinē, tēperantiā, liberalitatē, magnificentiā & cęteras alias, & ostendendo vnāquāq; in mediocritate consistere, inter excessum scilicet atq; defectū. ex quo sequit̄ probatio quædā definitionis allatæ per inductionem: veluti temperātia & mediocritas inter intemperantiā, & insensibilitatem, fortitudo inter timiditatem & audaciā, & aliæ similiter: at istæ omnes sunt virtutes, illa verò extrema excessus vel defectus: ergo virtus est mediocritas inter excessus & defectus, vt patet inductiuè. Vlterius ostendit Philo. quomodo extrema opponātur medio, & quomodo contrarientur inter se: & alterum magis quàm alterum opponi videtur medio, id est ꝙ virtus magis videtur propinqua esse vni quàm alteri, non quia participet aliquid de illis: nā est forma simplex quę dicitur mediū per negationē extremorū, & nullo modo per participationem, sed quo ad nos, ꝗa videt̄ habere minorem dissimilitudiem & distantiā ab vno quàm ab alio: vt liberalitas minus distare videtur à prodigalitate, quā ipsa auaritia. Postremò dicet Philos. quonā pacto cōsequi vel attingegere medium possumus, duos afferendo modos. Vnū ex parte nostra. nā si quis est pronus ad alterū extremorū quod percipietur ex voluptate aut dolore, tūc flectere ipsum in cōtrariū oportet: vt si quis sit procliuus ad auaritiā, declinet versus prodigalitatē, vt lōgius à delinquendo recedens mediū inueniat. Alterum modum ex parte rei vel ipsorū habituum: cōsideranda est enim conditio ipsorum habituum, & videndū vtrum extremorū magis opponatur medio, veluti auaritia magis distat à medio, & magis ei opponitur: ergo magis est recedendū ab illa, & omnino ab quocūq; extremo quod magis aduersatur medio. & sic erit facilius medium ac rectum ipsum attingere. Tertio in libro Philosophus cū antea in genere virtutes attulisset breuiter eas tangēdo & enumerādo, vt diximus in secūdo, cōsequēs videbat̄ vt statim in specie & particulariter de vnaquaque docere virtute: sed præcedebat conside

consideratio quædam de principijs operationum nostrarum quę erat multis de causis necessaria. Nam cùm dictū fuerit à Philosopho felicitatē à virtute proficisci, vidêre oportuit à qua nam causa fieret virtus:& cùm ostensum sit in secūdo eā ex operationibus prouenire, rursus oportebat cōsiderare ex quibus orirentur operationes, vt fieret quasi resolutio quędā vsque ad prima principia: ex quibus oriuntur operationes, vnde postea generatur virtus à qua demū proficiscitur ipsa felicitas, vt esset à primo ad vltimū ordinata cognitio. Accedebat præterea ꝙ oportebat Philosophū refellere opinionē quorūdam qui dicebant virtutes esse in nostra potestate, nō autem vitia:& ad hanc opinionem reprobandam requirebatur necessariò principiorū doctrina quæ sunt causa nostrarū operationum, & consequens ipsorum habituum, ita vt in nobis & nostro arbitrio collocatum sit vitia vel virtutes acquirere. Acceperat præterea Philosophus in definitione virtutis ipsam electionem quam declarare oportebat. Quare multis de causis, vt diximus, hanc consideratione de principijs operationum nostrarū aggreditur Philosopbus: incipit autē tractare de principio sponte agendi: postea de consultatione, tū de electione, quæ dicitur esse effectus consultationis propriè dictæ: demū de voluntate docet ea quæ necessaria sunt, declarando ista quatuor principia operationum nostrarū, & distinguēdo ea inter se: quæ quidē principia sunt in nobis per quæ possumus ad arbitriū nostrū bene vel malè operari. Vnde Philosophus statim post hæc refellit opinionē eorum qui dicebant virtutes tantùm nō autē vitia esse in nostra potestate collocata, ostēdēdo manifestè positū esse in nobis vtrūlibet, idest vitia vel virtutes acquirere cū simus domini operationū nostrarū, ex quibus deinde ipsi habitus fiūt in nobis. post hæc incipit determinare particulariter de vnaquaq; virtute, & primò de fortitudine & tēperātia, quia sunt circa affectus cōes, & q præcedūt actus externos, ideo doctrina etiā de habitibus qui sunt circa tales affectus præcedere debet eā quæ est de habitibus qui se extēdant etiā ad externos actus, ideo incipit ab ijs, simul etiā quia sunt quoquo modo istę virtutes nobis notiores cū versent circa irā & cōcupiscētiā, qui duo affectus maximè percipiūtur à nobis. Incipiēdū est autē à magis notis nobis, vt sæpius dictū fuit. Docet igitur de fortitu

titudine,postea de temperãtia Philosophus,ostendendo primò obiecta eorum circa quæversantur,deinde actus & operationes ipsarum & proprietates,demum cõparat ipsa extrema,& talem ordinem seruat quasi in omnibus moralibus.

Quarto autem in libro sequitur Philos.docere de alijs virtutibus,videlicet de liberalitate & magnificentia, & de magnanimitate & innominata virtute,de mansuetudine, & de tribus mediocritatibus quæ dicũtur versari circa cõmunem vitã & cõuersationem hominum in verbis & actibus videlicet de veracitate seu de veritate,vt ita loquar, & affabilitate seu amicitia,quæ penuria nominum impropriè appellantur talibus nominibus.Tertia est ipsa vrbanitas seu comitas.Postremò de verecundia docet,quã ostendit non esse virtutẽ cũ non sit habitus,sed affectus,licet in iuuenibus signum quoddam bonæ indolis esse videatur, vt patet. Quinto in libro Philosophus aggreditur doctrinã de ipsa iustitia quæ inter morales est virtus valde præclara, & miro quodam ordine procedit. Primò enim incipit generaliter & in cõmuni tractare de ipsa,deinde paulatim eam distinguit & aperit. Primò enim describit iustitiã in cõmuni,similiter & iniustitiã: deinde quia multifariã iustitia dicitur,& etiam iniustitia,vt omnẽ confusionem tollat incipit eam diuidere, dicendo ꝙ quædã est iustitia legitima quæ tota dicitur virtus, & aggregatũ quoddã ex oĩbus virtutibus cõstãs: alia est iustitia quæ pars vel particularis dici solet,& est distinctavirtus sicut alię virtutes.& primò declarat legitimã, & ostendit eã esse perfectã virtutem,& cõtinere in se virtutes omnes morales, esseq; idem re cum virtute tota,differre autem ratione. sumit deindę particularẽ iustitiã,& eã subdiuidit in distributiuã, & cõmutatiuã seu correptiuã cõmerciorũ,& vtrãq; exactissimè declarat:& primò distributiuã ostẽdẽdo eã esse mediocritatem secũdũ similitudinẽ rationis geometricã,vbi pręcipuè attenditur dignitas & cõditio personarũ:deinde cõmutatiuam seu correctiuã cõmerciorum mediocritatẽ esse ostẽdit, præcipuè secundũ similitudinẽ rationis arithmeticam, quia respicit magis ęqualitatẽ rerũ quàm dignitatẽ vel cõditionẽ personarũ.Post hæc Philosophus mouet quæstiones quasdã ad hanc materiã pertinẽtes,& eas soluit,& multas proprietates inquirit atq; declarat quibusmagis patefiat natura(vt ita

loquar) iustitiæ. Affert deinde philosophus illam præclarissimã virtutẽ, quæ dicitur æquitas & bonitas: hæc videtur quodãmodo esse iustitia quædã vel potius præter iustitiam virtus præclarior ipsa, cùm sit emendatiua iusti legitimi, & vir bonus & ęquus emẽdator eius in quo lex aut legislator deficit nõ sua forsitan culpa, sed natura atq; varietate rerum quę non videntur lege omnino & ad vnguem posse cõprehendi. Postremò Philosophus soluere videtur quæstionẽ vel dubitationem quãdam antea motã, qua quærebatur vtrum quis sibijpsi iniuriam faciat. & ostendit ꝙ non potest quis sponte sibi iniuriam facere, nec etiam iustitia propriè ad seipsum dicitur cùm sit ad alium, nisi per trãslationem & similitudinẽ quãdam. & sic videtur tãgere opinionem Platonis, qui iustitiam esse dicebat nõ modo ad alium, sed etiã ad seipsum cũ tribuebatur cuiq; potentiæ quod suum est ordine naturæ, id est imperium rationi, obediẽtia verò & obsecutio appetitui sensitiuo. Sextus deinde sequitur liber, in quo Philosophus de virtutibus intellectiuis tradit doctrinam, & præsertim de ipsa prudentia quæ coniungitur cũ morali virtute, de qua cõsiderare necessariũ erat cũ in definitione virtutis dictũ esset mediũ esse sumendũ, vt recta ratio, id est vt ipsa prudẽtia dictat, simul etiã cõsiderãdũ erat de alijs habitibus intellectiuis, cùm in fine primi libri diuisisset virtutes in, morales, & intellectiuas secundũ potentias: & expleta doctrina virtutũ moralium consequens erat vt de intellectiuis quæ restabant etiam doceret, presertim cùm earum cognitio ad perfectam cognitionem vtriusque felicitatis magnopere pertinere videatur. Actiua enim felicitas præcipuè ab ipsa prudentia, speculatiua verò à sapientia proficisci videtur. quare Philosophus in hoc libro incipit resumere potentiam rationalem animæ, quam de virtutibus morum tractaturus in hunc locum distulerat, eamque primò duplicem esse declarat, id est vnam speculatiuam circa ea quæ aliter se habere non possunt. Aliam circa ea quæ possunt aliter se habere. In speculatiua ponit habitum principiorum qui dicitur intellectus, tum scientiam, & ipsam demum sapientiam: illa verò quæ versatur circa ea quæ possunt aliter se habere, & fiunt à nobis, aut sunt agibilia, aut factibilia, & ipsa quoque aut actiua erit, aut factiua, & in actiua ponitur ipsa prudentia, in factiua

ua verò ipſa ars. Congruum enim ac prope neceſſarium ſibi videtur ponere principium actiuum eſſe diuerſum à principio factiuo,diuerſitate obiectorũ circa quæ verſantur. Aliud eſt enim obiectum factibile circa quod verſatur ars,& aliud agibile circa quod verſatur prudentia. Quare cùm diuerſa ſint obiecta,diuerſi erunt habitus,& diuerſæ potentiæ, ſicut de ſpeculatiua etiam potentia dicimus: & arguimus eã eſſe diuerſam ab actiua vel factiua ex diuerſitate obiectorũ, quãuis eius diuerſitas magis appareat. Sic igĩ quinque habitus intellectiui afferuntur ab ipſo Philoſopho, videlicet prudẽtia,ars,intellectus,ſcientia,& ipſa ſapientia,quorũ vnũquenque Philoſophus diligenter declarat, afferendo definitiones eorũ,& ea quæ cõpetunt illis,& diſtinguendo eos inter ſeſe: tres autẽ,vt diximus,in potentia ſeu mẽte ſpeculatiua ponũtur,intellectiuus qui eſt habitus principiorũ,& ſcientia quæ eſt habitus concluſionũ,& ipſa domina ſapiẽtia quæ eſt habitus cõſtans ex vtriſq; cũ ſumma perfectione. Vnde à Philoſopho dicĩ eſſe intellectus ſimul,& ſcientia pręſtantiſsimorũ natura:in actiuo vero intellectu prout ipſa prudentia, in factiuo verò ars,vt antea diximus. Poſt hæc Philoſophus omiſſa arte,quia parũ ad felicitatẽ videĩ conferre:omiſſa quoque ſcientia & habitu principiorũ quæ ſapiẽtia cõtineri videnĩ, deinceps loquiĩ potius de ſapientia atq; prudentia, quarum virtutũ alia ad felicitatẽ ſpeculatiuã,alia ad actiuã,vt ſæpius diximus,maximè ſpectare videtur. Sumit autem ipſam prudentiã, & eam diuidit oſtẽdendo quòd ea aut eſt ad vnũ aut ad plures:& ſi ad plures, aut eſt domeſtica,aut ciuilis,& rurſus ea quæ eſt ciuilis, aut eſt deliberatiua, & iudicialis, aut verſaĩ circa cõdendas leges,& talis facultas prudentiaq; ciuilis legum ferendarum obtinet locum architecturæ,vt manifeſtè oſtendit Philoſophus. Vlterius Philoſophus affert quoſdam alios habitus ſeu diſpoſitiones mẽtis actiuæ, id eſt bonam conſultationem, ſagacitatem atque ſententiam,atque hæc omnia declarat, & oſtendit eſſe aptitudines quaſdam coniunctas cum ipſa prudentia. Poſt hæc Philoſophus mouet dubitationes quaſdam ad ſapientiam & prudentiam pertinentes,ad ſolutiones earum, atque eius præſertim qua dicebatur has duas virtutes non eſſe neceſſarias, ſed ſuperfluas:quia ſi adſint virtutes morales non eſt opus prudentia.

vbi ostendit Philosophus ꝙ virtutes faciunt intentionem rectam ad finem bonũ:sed executio fieri nõ potest sine prudentia,quę est caput vel potius oculus in rebus agendis dirigens actiones nostras ad talẽ finem,& media optima inueniẽs atque ostendens quæ ad illũ perducunt.Ostendit præterea virtutẽ moralem sine prudentia esse non posse, neq; prudentiã sine virtutibus morũ.quædã etiã dicit de ipsa sapientia valde præclara,& cõparat eam cum prudẽtia,& simul soluit dubitationẽ quam antea de illis attulerat, quærẽdo vtra earum excellentior esset. Soluit igitur & ostẽdit sapientiã,& nobilitate & dignitate anteponendã esse ipsi prudẽtię. Septimus deinde sequitur liber,in quo Philosophus declaratis virtutibus tã moralibus quàm intellectiuis,de quibusdã habitibus seu dispositionibus determinare incipit,quæ,etsi nõ sint propriè vitia vel virtutes,tamen sunt circa mores aut fugienda, aut prosequenda. & ideo ad considerationẽ philosophi moralis pertinere videntur. fugiẽda autẽ talia sunt,vt immanitas quæ videtur esse quoddam prauũ cõpetens bestiali naturæ,& ideo feritas dicitur cui opponitur heroica virtus.Sũt præterea incõtinẽtia,& mollities,& his oppositæ dispositiones laudabiles,cõtinentia videlicet atq; cõstantia,de quibus Philosophus diligenter considerat,afferendo opiniones priscorũ,& arguẽdo pro vtraq; parte,& demũ sententiam suam adducendo,vt continentiæ atq; cõstantiæ natura magis illucescat.Has autẽ ostẽdit dispositiones esse laudabiles,nõdum tamen esse virtutes:fit enim pugna in homine cõtinente inter appetitũ & rationẽ,& etiã in ipso incõtinente:verũ si ratio superat appetitũ sensitiuũ,tunc dicitur cõtinens:sin superatur,dicitur incõtinens:sed in homine tẽperante nõ fit talis pugna,quia extẽplo appetit⁹ sensitiuus cedit rationi, in ipso quoq; intẽperante nulla cõtentio fit, quia statim ratio cedit appetitui. Post hæc Philosophus cũ antea ostendisset omnẽ virtutẽ moralem versari circa voluptates vel dolores,& nouissimè dixerit has esse obiecta cõtinentiæ & incontinẽtiæ, meritò hanc materiã aggreditur afferẽdo more suo opiniones priscorũ,& rationes eorundem, & solutiones : postremò ipsas distinguit:& ostẽdit quandã voluptatẽ esse bonã,quandam malã.quare dicere possumus ꝙ duæ partes principalissimæ hoc in libro cõtinẽtur. Vna in qua Philosophus determinat

minat de illis dispositionibus quas circa mores diximus fugiẽdas esse vel prosequẽdas: alia verò qua docet de voluptate & dolore, considerãs præcipuè vt sunt obiecta cõtinentiæ & incõtinentiæ, & supradictarum dispositionum, vt diximus. Octauo autẽ in libro Philosophus de amicitia tradit doctrinam, quia non sibi æquũ esse videbatur, vt vir felix quẽ ipse his libris constituere primò intendit carere debeat amicis, & summa iocunditate priuari, quæ in vera amicitia inueniri solet. Præterea cùm ad felicem virũ pertineat beneficẽtia & liberalitate vti, congruũ esse videtur, vt habeat amicos quibus ante alios largiri ac benefacere possit. Meritò igitur de amicitia docet Philosophus afferendo in primis eius definitionem: Amicitia est beneuolentia mutua nõ latens. deinde diuidit eam in tres species, in vtilem, voluptariã, & honestã secundũ tria obiecta, videlicet vtile, iocundum, & honestum. Ostendit deinde in vnaquaq; societate reperiri quodãmodo amicitiã, demũ cõcludit amicitiã honestã quæ est ob ipsam virtutẽ esse verã, & simpliciter, & propriè dictã amicitiã, & hãc tribuit viro felici & studioso posthabitis alijs, ostendendo huic amicitiæ honestæ non modo honestatẽ, sed etiã vtilitatẽ atq; iocunditatẽ inesse. Nonus deinde sequitur liber, in quo Philosophus persistẽs in eadem doctrina de amicitia considerat multas proprietates quæ amicitiæ videntur cõpetere. Et primò determinat de conseruatione & dissolutione amicitię, & actib⁹ eiusdẽ, & de querelis quę in amicitijs fiũt, & remedijs earundẽ: declarat præterea beniuolentiã, cõcordiã, beneficentiã, & multa officia quæ ad amicitiã pertinent. Affert postremò quæstiones, tũ ex parte amãtis amici, tũ ex parte eorũ qui amãtur, & solutiones earundẽ, explicãs omnia exactissimè quæ in tali materia amicitiæ sibi videbãtur cognitu necessaria. Decimũ postremo Philosoph⁹ atq; vltimũ aggreditur librũ, vt nos ad finẽ quẽ in primo ꝓposuit libro per virtutes & ea media quæ ostendit nobis quoad fieri potest, perducat. Et primò incipit tractare de voluptate cõsiderans eã non vt est obiectũ cõtinentiæ aut incõtinentiæ, vt fecit in septimo, sed vt inueniat eam quæ est annexa felicitati humanæ, de qua felicitate principaliter cõsiderare intendit in hoc decimo libro, vt de ea re quæ est prima in intẽtione, & vltima in executione. Ostendit igitur primò Philosophus

hanc cõsiderationẽ de voluptate esse necessariã, deinde affert opiniones antiquorũ qui bonũ vel summũ bonũ voluptatem esse dixerũt. Postea affert eas quæ dicebãt voluptatẽ esse malũ, hinc inde rationes adducẽs pro vtraq; parte: demũ in mediũ affert sententiã suã qua ostendit diuersas esse specie voluptates, sicut sunt etiã operationes cũ quibus coniungunt: quasdã enim esse malas, quasdã bonas: malas autem & turpes non esse appellandas voluptates, bonas verò habere gradus, & operationes perficere atque augere. Itaque ex dictis eius colligitur descriptio quædam voluptatis hoc pacto, Voluptas est perfectio formalis accidentalis ipsius operationis quæ prouenit ex bona dispositione potentiæ, & conuenientis obiecti, & ex hac definitione explicatur etiam illa quam in septimo attulit, quòd voluptas est operatio habitus qui est secundũ naturam sine impedimento. Nam ibi dicit quòd est operatio, hic autem quòd est perfectio operationis, & reuera voluptas videtur differre ab operatione secundũ rationem, quia alia videt̃ esse ratio voluptatis, alia operationis. Idẽ tamen re dicit̃ esse cũ ea: sicut quidã effectus proprius dici solet esse idem cum subiecto suo, & nõ separatur ab operatione nisi ratione, sed qualis est operatio talis dicitur esse voluptas, & quanto operatio perfectior est, tanto maior dicitur esse voluptas. De obscœnis autẽ nõ loquimur, quia Philosophus non putat eas appellandas esse voluptates, cũ sint mixtæ atq; impuræ, & nõ sint sine impedimẽto. Sed illę erũt veræ, & summæ voluptates, quæ perfectissimas & præstabilissimas comitant̃ operationes, & ipsam omnino felicitatẽ. Post hæc Philosophus resumit definitionẽ felicitatis quã in primo proposuit nobis repetens summatim nõnulla quæ antea dixerat, vt eius explicatio euidentior esset: & primò tractat de ea in cõmuni, ostendens quòd est operatio per se expetibilis à virtute proueniẽs, & quòd non consistit in otio vel ludo, vt multi forsitã imperiti opinarent̃. Deinde determinat de felicitate in specie: nã cũ ea sit duplex, cõtẽplatiua videlicet & actiua, incipit docere prius de contẽplatiua, quia prestantior est, & q̃a antea de ea parũ tetigerat differẽs eius doctrinam in hũc decimũ librũ. Itaq; multis rationibus ostẽdit cõtemplationẽ secundũ sapientiã supremã esse felicitatẽ humanã, eamq; similẽ esse operationibus substentiarũ separatarũ, atque

atq; ideo cõpetere homini viuenti secundum virtutem mentis,& vita quadam à curis quæ plerunq; mortales exagitant, & perturbationibus aliena. Comparat deinde Philosophus contemplatiuã felicitatem cum ipsa actiua quæ est operatio secundum prudentiam & virtutem moralem,& multis rationibus cõtemplatiuam longè anteponit,non ꝙ actiua nõ sit felicitas,& summum bonum in genere suo, sed cõparata cũ ipsa contemplatiua non parum est inferior illa huius Philosophi sententia.Itaque multis laudibus hãc contemplatiuã extollit,& ostendit virum sapientem per talem operationẽ euadere charissimum deo , & quoquo modo , si dicere licet, per huiusmodi cõtemplationẽ , atq; ea præsertim qua ipsum deum cõtemplatur,cõiungi causæ suæ,atq; ex eo felicissimũ euadere , felicitate quidem humana quoad fieri in hac vita potest.Postremo autẽ loco Philosophus expleta iam doctrina de moribus cùm esset ad politicam transiturus , cum qua & œconomica cõtineri videtur,attulit quandã partem quæ est quasi cõnexio quædã cum libro ciuilium,vbi ostendit nõ sufficere hanc de moribus tradidisse, aut cognouisse doctrinam,sed oportere executioni mandare atq; in actionem deducere:hoc autem fieri non posse si bona institutio iuuenibus & adolescentibus adsit,& etiam perseueret, & hoc assequi posse si viuere assuescant sub legibus,aut publicis,aut priuatis,si publicè nõ adhibeatur cura:quare oportere patresfamilias,& ciues qui verè sunt ciues aptos esse ad ferendas leges.Sed quis hæc docere potest ? & de hac facultate quæ ad ciuilem pertinet doctrinam tradere?Nam ij qui in republi. versantur,nõ sunt satis sufficientes:sed multò minus sufficiẽtes videntur esse sophistæ qui eã profitentur.Quare hoc munus cùm sui maiores omiserint,se suscepturum profitetur,vt tali doctrina in vita ciuili quoad fieri potest felix euadat, & sufficiens ad ferendas leges:talem enim architectũ appellare Philosophus solet,& eius facultatem architecturam,veluti præstãtiorem cęteris actiuis facultatibus, vt antea vidimus.Et hic sit finis decimi & vltimi libri Ethicorum.

ETHICORVM ARISTOTELIS CVM COMMENTARIIS DONATI ACCIAIOLI FINIS.

LVGDVNI,
EXCVDEBAT
PETRVS FRADIN,

M. D. LIII.

